MICHAEL AKEHURST
PETER MALANCZUK

ŠIUOLAIKINIS TARPTAUTINĖS TEISĖS ĮVADAS

ALK
Eugrimas

Michael Akehurst
Peter Malanczuk

ŠIUOLAIKINIS TARPTAUTINĖS TEISĖS ĮVADAS

Michael Akehurst
Peter Malanczuk

ŠIUOLAIKINIS TARPTAUTINĖS TEISĖS ĮVADAS

Vertė AUDRIUS PAKSAS

Vilnius EUGRIMAS 2000

UDK 341(075.8)
Ak23

Versta iš:
Michael Akehurst, Peter Malanczuk.
Modern Introduction to International Law, 7th edition. –
Routledge, 1997.

This edition published with support from the Open Society Fund-Lithuania,
and from the CEU Translation Project of the Open Society
Institute-Budapest

Knygos leidimą finansavo Atviros Lietuvos fondas
ir Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-752-68-X

© Routledge, 1997
© Vertimas į lietuvių kalbą – *Audrius Paksas*, 2000
© Eugrimas, 2000

TURINYS

ĮVADAS 15
SANTRUMPOS 19

1 SKYRIUS. **ĮŽANGA** 25
TARPTAUTINĖS TEISĖS APIBRĖŽIMO PROBLEMA 25
BENDROJI IR REGIONINĖ TARPTAUTINĖ TEISĖ 26
TARPTAUTINĖS TEISĖS BRUOŽAI 27
TARPTAUTINĖ TEISĖ KAIP „TEISĖ“ 30
TARPTAUTINĖS TEISĖS APIMTIS 32

2 SKYRIUS. **ISTORIJA IR TEORIJA** 34
EUROPOS TARPTAUTINĖS TEISĖS SUSIFORMAVIMAS 35
EUROPOS TARPTAUTINĖS TEISĖS YPATYBĖS VALSTYBIŲ PRAKTIKOJE PO 1648 METŲ 36
Kolonizacija ir santykiai su ne Europos valstybėmis 37
Vakarų pusrutulis 40
Teorija: natūralistai ir pozityvistai 41
Suvereniteto teorija 43
TEISĖS PLĖTOJIMASIS IKI PIRMOJO PASAULINIO KARO 45
Neribota teisė naudoti jėgą 45
Taikus ginčų sprendimas 47
Prekybos vergais uždraudimas 47
Karo taisyklių humanizavimas 48
Pirmosios tarptautinių organizacijų formos 49
Hagos taikos konferencijos (1899 ir 1907 m.) 49
TAKOSKYRA PO PIRMOJO PASAULINIO KARO 50
Pirmojo pasaulinio karo pabaiga 50
Tautų Sąjunga 51
Bandymai apriboti jėgos naudojimą 51
Kitos Tautų Sąjungos funkcijos 52
Nuolatinis Teisingumo Teismas 52
Tautų Sąjungos sistemos žlugimas 52
PAŽANGA PO ANTROJO PASAULINIO KARO 53
Jėgos naudojimo uždraudimas ir kolektyvinio saugumo sistema pagal Jungtinių Tautų Įstatus 54

Dekolonizacija ir tarptautinės valstybių bendrijos sudėties pasikeitimas ... 55
Trečiojo pasaulio valstybių požiūriai į tarptautinę teisę ... 56
Universalumas ir iššūkis tarptautinės teisės vieningumui ... 59
Nauji požiūriai teorijoje ... 61

3 SKYRIUS. **TARPTAUTINĖS TEISĖS ŠALTINIAI** ... 63
SUTARTYS ... 64
Teisę kuriančios ir „kontraktinės sutartys" ... 66
Tarptautinių sutarčių ir „internacionalizuotų kontraktų" šalys 67
PAPROTYS ... 67
Kur ieškoti paprotinės teisės egzistavimo įrodymo? ... 68
Pasikartojimo problema ... 70
Ką valstybės sako ir ką jos daro ... 72
Psichologinis paprotinės teisės formavimosi elementas *(opinio iuris)* ... 73
„Vienalaikė" paprotinė teisė ... 75
Tarptautinės teisės universalumas ir konsensuso teorija ... 76
BENDRIEJI TEISĖS PRINCIPAI ... 78
TEISMŲ SPRENDIMAI ... 81
MOKSLININKŲ DOKTRINA ... 82
KITI GALIMI TARPTAUTINĖS TEISĖS ŠALTINIAI ... 83
Tarptautinių organizacijų aktai ... 83
„Švelni *(soft)* teisė" ... 85
Teisingumas *(equity)* ... 86
ŠALTINIŲ HIERARCHIJA ... 88
Ius Cogens ... 89
Erga omnes pareigos ir „tarptautiniai nusikaltimai" ... 91
TARPTAUTINĖS TEISĖS KODIFIKACIJA ... 92

4 SKYRIUS. **TARPTAUTINĖ IR NACIONALINĖ TEISĖ** ... 95
DUALISTINĖ IR MONISTINĖ TEORIJOS ... 95
TARPTAUTINĖS TEISĖS POŽIŪRIS Į NACIONALINĘ TEISĘ 96
NACIONALINIŲ TEISINIŲ SISTEMŲ POŽIŪRIS Į TARPTAUTINĘ TEISĘ ... 97
Sutartys ... 98
Papročiai ir bendrieji principai ... 101
Išvados ... 104
VIEŠOJI TARPTAUTINĖ IR PRIVATINĖ TARPTAUTINĖ TEISĖ ... 105

5 SKYRIUS. **VALSTYBĖS IR VYRIAUSYBĖS** ... 108
VALSTYBĖS ... 108
Apibrėžta teritorija ... 108
Gyventojai ... 109
Veiksminga vyriausybės kontrolė ... 110

Galėjimas užmegzti santykius su kitomis valstybėmis 113
Kaip papildomi kriterijai – apsisprendimas ir pripažinimas 114
Federacinės valstybės 114
VYRIAUSYBĖS 115
VALSTYBIŲ IR VYRIAUSYBIŲ PRIPAŽINIMAS TARPTAUTINĖJE TEISĖJE 116
Valstybių pripažinimas 117
Pripažinimo teisinės pasekmės tarptautinėje teisėje 117
Teisinės pasekmės nacionalinėje teisėje 120
Vyriausybių pripažinimas 121
Pripažinimas *de jure* ir *de facto* 123

6 SKYRIUS. **TARPTAUTINĖS ORGANIZACIJOS, FIZINIAI ASMENYS, ĮMONĖS IR GRUPĖS** 126
TARPTAUTINĖS ORGANIZACIJOS 127
NEVYRIAUSYBINĖS ORGANIZACIJOS 132
FIZINIAI ASMENYS IR ĮMONĖS 136
SUKILĖLIAI IR NACIONALINIO IŠSIVADAVIMO JUDĖJIMAI 140
TAUTINĖS MAŽUMOS IR VIETINIAI GYVENTOJAI 141
Tautinės mažumos 142
Vietiniai gyventojai 143

7 SKYRIUS. **JURISDIKCIJA** 145
JURISDIKCIJOS FORMOS 145
NACIONALINIŲ TEISMŲ BAUDŽIAMOJI JURISDIKCIJA 146
Teritorinis principas 147
Pilietybės principas 147
Apsaugos principas 148
Universalumo principas 149
Universali nacionalinių teismų jurisdikcija dėl nusikaltimų žmogaus teisėms 150
„Ivanas žiaurusis“ – Johno Demjanuko procesas 152
JURISDIKCIJOS KONFLIKTAI 153
EKSTRADICIJA 154

8 SKYRIUS. **IMUNITETAS NUO JURISDIKCIJOS** 156
SUVERENO (ARBA VALSTYBĖS) IMUNITETAS 156
„VALSTYBĖS VEIKSMŲ“ DOKTRINA 160
DIPLOMATINIS IMUNITETAS 162
Imunitetas nuo teismų jurisdikcijos 164
Kiti imunitetai ir privilegijos 165
KONSULINIS IMUNITETAS 167
TARPTAUTINIŲ ORGANIZACIJŲ IMUNITETAI 167
ATSISAKYMAS IMUNITETO 168

9 SKYRIUS. **SUTARTYS** ... 170
SUTARČIŲ SUDARYMAS IR ĮSIGALIOJIMAS ... 171
Sutarties teksto tvirtinimas ... 171
Sutikimas dėl sutarties privalomumo ... 172
Sutarties įsigaliojimas ... 175
Išlygos ... 176
Registracija ... 177
SUTARČIŲ TAIKYMAS ... 177
Sutarčių galiojimas teritorijoje ... 177
Sutartys ir trečiosios valstybės ... 178
Vėliau sudarytų sutarčių tuo pačiu klausimu taikymas ... 178
NEGALIOJANČIOS SUTARTYS ... 178
Nacionalinės teisės nuostatos, nustatančios sutarčių sudarymo kompetenciją ... 178
Sutartys, sudarytos asmenų, kurie neturi įgaliojimų atstovauti valstybei ... 179
Specialūs valstybės įgaliojimų apribojimai išreikšti sutikimą 180
Prievarta valstybės atstovo atžvilgiu ... 180
Prievarta valstybei grasinant jėga arba ją naudojant ... 180
Kiti negaliojimo pagrindai ... 181
Negaliojimo padariniai ... 181
SUTARČIŲ NUTRAUKIMAS ... 182
Sutarties nutraukimas pagal jos nuostatas ... 183
Sutarties nutraukimas šalių susitarimu ... 183
Numanoma denonsavimo arba nutraukimo teisė ... 183
Sutartį pažeidus ji nutraukiama arba sustabdomas jos galiojimas ... 184
Sutarties nutraukimas negalint jos vykdyti ... 186
Esminis aplinkybių pasikeitimas *(rebus sic stantibus)* ... 186
Naujos imperatyvinės normos *(ius cogens)* atsiradimas ... 187
Karo įsiliepsnojimas ... 187
Nutraukimo ar sustabdymo padariniai ... 188

10 SKYRIUS. **TERITORIJOS ĮGIJIMAS** ... 189
TERITORIJOS ĮGIJIMO BŪDAI ... 189
Teritorijos perleidimas (cesija) ... 190
Okupacija ... 190
Senatis ... 192
Gamtos veikimas ... 193
Priteisimas ... 193
Užkariavimas ... 194
TYLUS SUTIKIMAS, PRIPAŽINIMAS IR ESTOPELIS ... 196
LAIKINA TEISĖ ... 198
TEISINIAI IR POLITINIAI ARGUMENTAI ... 200
ANTRAEILĖS TEISĖS Į TERITORIJĄ ... 201
Servitutai ... 202

11 SKYRIUS. **TERITORIJOS SUVERENITETO PASIKEITIMO TEISINĖS PASEKMĖS (VALSTYBIŲ TEISIŲ PERĖMIMAS)** 204
SUTARTYS 205
Sutartys dėl teisių į teritoriją 205
Kiti sutarčių tipai 206
„Judančių sutartinių sienų" principas 207
Dekolonizacija ir naujos valstybės 207
NESENA PRAKTIKA 209
Atsiskyrimas 209
Baltijos valstybės 209
Iširimas 209
Sovietų Sąjunga 209
Jugoslavija 210
Čekoslovakija 211
Susivienijimas 211
Vokietija 211
Jemenas 212
TARPTAUTINĖS PRETENZIJOS 213
PILIETYBĖ 213
VALSTYBINĖ NUOSAVYBĖ 214
PRIVATI NUOSAVYBĖ 214
Sutartinės teisės 215

12 SKYRIUS. **JŪRŲ TEISĖ** 217
VIDAUS VANDENYS 219
TERITORINĖ JŪRA 221
Taikaus plaukimo teisė 221
Pakrantės valstybės teisės teritorinėje jūroje 222
Teritorinės jūros plotis 223
Linija, nuo kurios matuojama teritorinė jūra 225
GRETUTINĖ ZONA 227
IŠIMTINĖS ŽVEJYBOS IR IŠIMTINĖS EKONOMINĖS ZONOS 228
ATVIROJI JŪRA 230
Veiksmai laivų atžvilgiu atviroje jūroje 232
Nacionalinių teismų jurisdikcija atviroje jūroje įvykdytiems nusikaltimams 236
KONTINENTINIS ŠELFAS 237
GILIAVANDENIS JŪROS DUGNAS 240
JŪROS SIENOS 242

13 SKYRIUS. **ORO IR KOSMINĖ ERDVĖ** 245
ORO ERDVĖ 245
KOSMINĖ ERDVĖ 249
„BENDRO ŽMONIJOS PALIKIMO" PRINCIPAS 256

14 SKYRIUS. **ŽMOGAUS TEISĖS** ... 258
ŽMOGAUS TEISIŲ SAMPRATA ... 258
ŽMOGAUS TEISĖS UNIVERSALIU LYGIU ... 261
Jungtinių Tautų Įstatai ... 261
Visuotinė žmogaus teisių deklaracija ... 262
Jungtinių Tautų institucijos žmogaus teisių klausimais ... 263
1966 metų paktai ... 264
Kiti universalūs žmogaus teisių dokumentai ... 266
ŽMOGAUS TEISĖS REGIONINIU LYGIU ... 267
Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (EŽTK) ... 267
Kiti regioniniai dokumentai ... 269
ŽMOGAUS TEISĖS KAIP TARPTAUTINIO SUSIRŪPINIMO OBJEKTAS ... 270

15 SKYRIUS. **EKONOMIKA** ... 273
BRETTON WOODS SISTEMA IR TARPTAUTINĖS EKONOMINĖS ORGANIZACIJOS ... 274
Tarptautinis valiutos fondas (IMF) ... 277
Pasaulio bankas ... 279
GATT ... 280
NAUJA PASAULINĖ PREKYBOS ORGANIZACIJA ... 283
Prekybiniai susitarimai dėl prekių ... 284
Susitarimas dėl paslaugų (GATS) ... 284
Susitarimas dėl intelektualinės nuosavybės teisių (TRIPS) ... 285
Instituciniai aspektai ... 285
BESIVYSTANČIOS ŠALYS IR JŲ REIKALAVIMAS DĖL „NAUJOS TARPTAUTINĖS EKONOMINĖS TVARKOS“ 286
NUSAVINIMAS IR KOMPENSAVIMO STANDARTAI ... 288
Užmaskuotas nusavinimas ... 291
Sutartinių teisių atėmimas ... 292
TEISĖ Į PLĖTRĄ ... 293

16 SKYRIUS. **APLINKOS APSAUGA** ... 295
TARPTAUTINĖS APLINKOS APSAUGOS TEISĖS POBŪDIS IR APIMTIS ... 296
PAPROTINĖ TEISĖ IR BENDRIEJI PRINCIPAI ... 300
JUNGTINIŲ TAUTŲ APLINKOS APSAUGOS IR PLĖTROS KONFERENCIJA ... 302
Konvencija „Dėl klimato kaitos“ ... 303
Bioįvairovės konvencija ... 304
Rio deklaracija ir „Darbotvarkė 21“ ... 305
IŠVADOS ... 306

17 SKYRIUS. **VALSTYBIŲ ATSAKOMYBĖ** ... 309
TARPTAUTINĖS TEISĖS KOMISIJOS DARBAS ... 309

VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖ IR ELGESYS SU UŽSIENIEČIAIS ... 311
„Priskirtinumas“ ... 313
Minimalūs tarptautiniai standartai ... 316
Išankstinis prieštaravimas ... 319
Pretenzijų nacionalinis priklausomumas ... 319
Vidaus gynybos priemonių išnaudojimas ... 324
Pretenzijos atsisakymas ... 325
Nepagrįstas uždelsimas ir netinkamas nukentėjusio užsieniečio elgesys ... 326
TARPTAUTINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO PADARINIAI ... 326
ATSAKOMOSIOS PRIEMONĖS IR GINČŲ SPRENDIMAS ... 328

18 SKYRIUS. **TAIKUS GINČŲ TARP VALSTYBIŲ SPRENDIMAS** ... 331
DIPLOMATINIAI GINČŲ REGULIAVIMO METODAI ... 333
Derybos ... 333
Gerosios paslaugos ir tarpininkavimas ... 334
Faktų nustatymas ir tyrimas ... 335
Sutaikinimas ... 337
TEISINIAI GINČŲ SPRENDIMO METODAI ... 339
Teisminis nagrinėjimas ... 340
Tarptautinis Teisingumo Teismas (TTT) ... 340
Teismo sudėtis ... 341
Jurisdikcija ginčų atvejais ... 341
Procesas ... 347
Ad hoc *kolegijos* ... 347
Sprendimų užtikrinimas ... 348
Konsultacinės išvados ... 348
Teismo veiklos vertinimas ... 350
Arbitražas ... 353
ICSID ... 356
Irano ir JAV Pretenzijų Tribunolas ... 356
GINČŲ SPRENDIMAS PAGAL JŪRŲ TEISĖS KONVENCIJĄ 359
IŠVADOS ... 361

19 SKYRIUS. **TARPVALSTYBINIAI, PILIETINIAI KARAI IR TEISĖ Į APSISPRENDIMĄ: *IUS AD BELLUM*** ... 367
TEISĖTI IR NETEISĖTI KARAI: ĮVYKIAI IKI 1945 METŲ 367
JĖGOS NAUDOJIMO UŽDRAUDIMAS JT ĮSTATUOSE ... 370
SAVIGYNA ... 373
Prevencinė savigyna ... 373
Savigyna ir pretenzijos į teritoriją ... 376
Savigyna užpuolus laivus ir lėktuvus ... 377
Ginkluotas užsienyje esančių piliečių gynimas ... 377

Ginkluotos represalijos ... 378
Neatidėliotinumas ir proporcingumas ... 379
Kolektyvinė savigyna ... 380
PILIETINIAI KARAI ... 380
Pilietinių karų teisėtumas ... 381
Kitų valstybių dalyvavimas: pagalba sukilėliams ... 382
Kitų valstybių dalyvavimas: pagalba nusistovėjusiai valstybinei valdžiai ... 385
Teorija, jog pagalba nusistovėjusiai valstybinei valdžiai yra teisėta ... 385
Teorija, jog pagalba nusistovėjusiai valstybinei valdžiai yra neteisėta ... 386
Kolektyvinė savigyna prieš perversmą ... 388
Išvados ... 389
APSISPRENDIMAS IR JĖGOS NAUDOJIMAS ... 390
Mandatinės, globojamosios ir nesavavaldžios teritorijos ... 392
Mandatinės teritorijos ... 392
Globojamosios teritorijos ... 392
Pietvakarių Afrika (Namibija) ... 392
Nesavavaldžios teritorijos ... 394
Dvigubi standartai? ... 397
Apsisprendimo teisės pažeidimo padariniai ... 398
Naujų valstybių susikūrimas ... 399
Titulas į teritoriją ... 399
Nacionalinio išsivadavimo karai ... 401
Nauji procesai ... 403
ŠIUOLAIKINIŲ NORMŲ, DRAUDŽIANČIŲ JĖGOS NAUDOJIMĄ, EFEKTYVUMAS ... 406

20 SKYRIUS. **KARIAVIMO BŪDAI IR BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ: *IUS IN BELLO*** ... 408
TEISĖTI IR NETEISĖTI KARIAVIMO BŪDAI ... 409
Branduoliniai ginklai ... 412
Neutraliteto teisė ir ekonominės priemonės jūrų kare ... 417
Represalijos ... 419
TAISYKLĖS, REGLAMENTUOJANČIOS PILIETINIŲ KARŲ VEDIMĄ ... 419
KARO NUSIKALTIMŲ PROCESAI ... 421
Tarptautinis baudžiamasis tribunolas buvusiai Jugoslavijai ... 424
Tribunolo jurisdikcija ... 424
Tribunolo veikla ... 426
Ruandos Tribunolas ... 429
Link nuolatinio tarptautinio baudžiamojo teismo? ... 429
GALIMI ATEITIES PROCESAI ... 430

21 SKYRIUS. **JUNGTINIŲ TAUTŲ ĮSTATAI IR ORGANAI** 433
JUNGTINIŲ TAUTŲ ĮSTATAI IR JŲ AIŠKINIMO PROBLEMA 433
Pažodinis aiškinimas 434
Tikslas ir *travaux preparatoires* 435
PRAKTIKA 435
Veiksmingumas ir numanomi įgaliojimai 436
Jungtinių Tautų tikslai 437
Vidaus kompetencija 438
NARYSTĖ 439
Atstovavimas Kinijai 441
Jugoslavijos atvejis 442
JUNGTINIŲ TAUTŲ ORGANAI 443
Saugumo Taryba 443
Generalinė Asamblėja 447
Sekretoriatas 450
Ekonominė ir Socialinė Taryba bei specializuotos įstaigos 453

22 SKYRIUS. **JUNGTINĖS TAUTOS, TAIKA IR SAUGUMAS** 455
TAIKUS GINČŲ SPRENDIMAS PAGAL JUNGTINIŲ TAUTŲ ĮSTATUS (VI SKYRIUS) 455
KOLEKTYVINIS SAUGUMAS IR PRIEVARTOS PRIEMONĖS (VII SKYRIUS) 457
Praktika pagal VII skyrių per Šaltąjį karą 461
Jungtinių Tautų pajėgos ir Šiaurės Korėja 462
„Susivienijimo vardan taikos" rezoliucija 463
Rodezija ir Pietų Afrika 464
Praktika pagal VII skyrių pasibaigus Šaltajam karui 466
Irako invazija į Kuveitą 467
Kurdų krizė 470
Somalis 474
Ruanda 477
Haitis 479
Jugoslavija 481
JT VYKDOMAS TAIKOS PALAIKYMAS 488
Taikos palaikymas per Šaltąjį karą 489
Pirmosios Jungtinių Tautų pajėgos Artimuosiuose Rytuose (UNEF) 490
Jungtinių Tautų pajėgos Konge (ONUC) 491
Byla dėl išlaidų 493
Jungtinių Tautų pajėgos Kipre (UNFICYP) 494
Naujos operacijos Artimuosiuose Rytuose 495
Naujos taikos palaikymo formos pasibaigus Šaltajam karui 497
IŠVADOS 499

PRATARMĖ

Velionio profesoriaus Michaelio Akehursto veikalas *A Modern Introduction to International Law* pirmą kartą publikuotas 1970 metais. Išleistas 6 kartus, jis tapo klasikiniu tarp vadovėlių, skirtų tiek teisės, tiek politinių mokslų fakultetų studentams, ir buvo išverstas į ispanų, portugalų, japonų bei kinų kalbas. Tačiau nuo paskutiniojo leidimo 1987 metais, kai dėl autoriaus mirties tekstas buvo tiktai perspausdintas, bet nė kiek nepakeistas pagal įvairius naujus procesus, vykusius tarptautinėje teisėje bei tarptautiniuose santykiuose per tą nuo 6-ojo leidimo praėjusį dešimtmetį ir ypač po Šaltojo karo pabaigos, jis paseno. Taigi nors aš ir stengiausi remtis svariu dr. Akehursto (kurio, deja, asmeniškai nepažinojau) padėtu pagrindu ir išlaikyti jo stiliaus aiškumą bei unikalų sąveikos tarp teisinės teorijos ir politinės praktikos akcentavimą, vis dėlto buvau priverstas kruopščiai peržiūrėti, pertvarkyti ir išplėsti šios knygos turinį bei struktūrą – įtraukti keletą papildomų skyrių apie naujas svarbias tarptautinės teisės šakas. Norėčiau pabrėžti savo gilią pagarbą Michaeliui Akehurstui, daug prisidėjusiam prie tarptautinės teisės mokymo ir tyrinėjimo; jį britų kolegos jo atminimui skirtose apybraižose apibūdino kaip „vieną iš talentingiausių jo kartos teisininkų tarptautininkų".[1]

Ruošdamas peržiūrėtą ir atnaujintą šios knygos versiją, mėginau padaryti taip, kad šis knygos leidimas atitiktų studentų ir kitų skaitytojų, ieškančių įvado į tarptautinę teisę, poreikius, taip pat išsamiau nei ankstesni leidimai pateiktų dalyką tokį, koks jis egzistuoja šiandien, nors aiškiai supratau, kaip sunku pasiekti tai vienoje knygoje, kuri neturi būti pernelyg didelė. Be to, įdėjus labiau sistemiškas ir plačias nuorodas, knyga yra tarsi išeities taškas tolesnėms studijoms ir tyrimams. Peržiūrėtas tekstas skirtas platesnei ir tam tikra prasme labiau kosmopolitiškai auditorijai – akcentuojama teisinių sistemų įvairovė ir remiamasi literatūra ne vien anglų kalba. Iš ribotų europietiškų šaknų tarptautinei teisei tapus universalia sistema, kurią stipriai veikia santykiai tarp didžiųjų valstybių, taip pat nacionalinių teisinių sistemų, kultūrų, politinių ir ekonominių struktūrų, su kuriomis ji sąveikauja, įvairovė, konceptualus požiūris grindžiamas tarptautinės teisės istorine perspektyva, o jos dinamiškas pobūdis akcentuojamas kaip procesas.

Lyginant su 6-uoju leidimu, pakeitimų yra pernelyg daug, kad visus juos galima būtų išsamiai apibūdinti. Tačiau daugelį pakeitimų, susijusių su kny-

[1] V.Lowe (red.), *The United Nations and Principles of International Law: Essays in Memory of Michael Akehurst*, 1994.

gos struktūra ir turiniu, vis dėlto reikėtų paminėti. Į 1 skyrių įtraukiau problemos, susijusios su tarptautinės teisės apibrėžimu, bendrosios ir regioninės tarptautinės teisės sampratų, taip pat specialių tarptautinės teisės kaip decentralizuotos teisinės sistemos ypatybių aptarimą ir paminėjau vis didėjančią tarptautinės teisės apimtį sričių, kurias ji dabar apima, prasme. 2 skyrius buvo perrašytas ir smarkiai išplėstas pateikiant sistemišką tarptautinės teisės plėtojimosi istorinių stadijų apžvalgą. 3 skyrius, kuriame nagrinėjami tarptautinės teisės šaltiniai, dabar pradedamas nuo teisės šaltinių sampratos išaiškinimo, ir jis buvo peržiūrėtas daugeliu aspektų, atsižvelgiant į naujai pasirodžiusią literatūrą bei sprendimus, pavyzdžiui, Tarptautinio Teisingumo Teismo 1996 m. Konsultacinę išvadą „Dėl branduolinių ginklų teisėtumo". Buvo įtrauktos naujos dalys, kuriose aptariamos „švelnios teisės", *erga omnes* pareigų bei tarptautinių nusikaltimų sampratos. 4 skyriuje, kur kalbama apie tarptautinės ir nacionalinės teisės santykį, trumpai paaiškinau atitinkamas dualistines ir monistines teorijas, sušvelninau ankstesnį Anglijos teisės akcentavimą paminėdamas ir kitas teisines sistemas, įskaitant JAV, Europos kontinentines teisines sistemas bei konstitucines reformas Rusijoje bei Rytų Europoje. 5 skyriuje, kuriame kalbama apie valstybes ir vyriausybes, detaliau nei ankstesniame leidime aptariami valstybės kriterijai, taip pat įtraukta diskusija apie valstybių pripažinimo patirtį, įgytą yrant Jugoslavijai.

6 skyriuje, kuriame nagrinėjamos tarptautinės organizacijos, asmenys ir įmonės, Michaelis Akehurstas taip pat įtraukė žmogaus teises bei „pilietybės" sampratą, o 7 skyriuje jis aptarė užsieniečių statusą, įskaitant turto nusavinimą, pretenzijų nacionalinį priklausomumą, vidaus gynybos priemonių išnaudojimo taisyklę bei kitus su tuo susijusius klausimus. Atsižvelgiant į tarptautinės teisės plėtojimosi tendencijas, aš nusprendžiau laikytis kitokio požiūrio. Žmogaus teisių apsaugos tarptautiniu lygmeniu didėjanti svarba lėmė būtinumą šiuo klausimu įtraukti atskirą ir išplėstą skyrių (14 skyrius). Pilietybė, užsieniečių statusas (išskyrus užsieniečių turto nusavinimą) bei kiti su užsieniečiais susiję klausimai dabar nagrinėjami naujame 17 skyriuje, kuriame kalbama apie valstybių atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus. Toks pertvarkymas buvo pasirinktas ir dėl šios temos glaudžios sąveikos su ginčų reguliavimo metodais, aptariamais 18 skyriuje. Kita vertus, užsieniečių turto nusavinimo klausimas, mano nuomone, labiau tiko būti naujame skyriuje apie tarptautinę ekonominę teisę, kurį aš taip pat pridėjau (15 skyrius).

Todėl dabar 6 skyriuje apsiribota subjektų, kitokių nei valstybės, teisinio subjektiškumo pagal tarptautinę teisę aptarimu. Tai suteikė galimybę smulkiau aptarti tarptautinių organizacijų, asmenų bei įmonių statusą, taip pat įtraukti naujas dalis apie nevyriausybines organizacijas, sukilėlius, nacionalinius išsivadavimo judėjimus, tautines mažumas ir vietinius gyventojus. 7 skyriuje apie jurisdikciją smulkiau aptariau universalios baudžiamosios jurisdikcijos sampratą, taip pat įtraukiau naujas dalis apie nacionalinių teismų universalią jurisdikciją nusikaltimų prieš žmogaus teises atžvilgiu (su specialia nuoroda į neseną JAV praktiką), įžymiąją „Ivano Žiauriojo" bylą bei kai kurias problemas,

susijusias su ekstrateritorinės jurisdikcijos įgyvendinimu (kaip, pavyzdžiui, buvo JAV 1996 m. Helmso–Burtono įstatymo atveju). Tolesnių skyrių (8 skyrius – apie imunitetą nuo jurisdikcijos, 9 skyrius – apie sutartis, 10 skyrius – apie teritorijos įgijimą) struktūra ir turinys didžia dalimi išliko tokie pat, kaip juos buvo parašęs Michaelis Akehurstas. 11 skyriuje, kuriame kalbama apie valstybių teisių perėmimą, buvo padaryta pakeitimų: papildomai įtrauktas „judančių sutartinių sienų" principas, taip pat nesena praktika dėl Baltijos valstybių atsiskyrimo, SSRS, Jugoslavijos ir Čekoslovakijos iširimas bei Vokietijos ir Jemeno susivienijimų aptarimas. Pagrindinius pakeitimus 12 skyriuje, kuriame kalbama apie jūrų teisę, lėmė 1982 m. Jūrų Teisės Konvencijos įsigaliojimas bei daug ginčų kėlusio giliavandenio jūros dugno kasinėjimo režimo modifikavimas 1994 metais. 13 skyrius, kuriame nagrinėjama atmosferą ir kosminę erdvę reguliuojanti teisė, buvo išplėstas, kad detaliau būtų galima išnagrinėti šias palyginti naujas tarptautinės teisės sritis, taip pat buvo pridėta nauja dalis apie vadinamojo „bendro žmonijos palikimo" principo teisinę reikšmę.

Kaip minėta, toliau yra nauji atskiri skyriai apie žmogaus teises (14 skyrius), tarptautinę ekonominę teisę (15 skyrius), tarptautinę aplinkos apsaugą (16 skyrius) ir valstybių atsakomybę (17 skyrius). Buvo pakeistas ir likusių skyrių išdėstymas. Atsižvelgiant į specifinio tarptautinės teisės pobūdžio svarbą, 18 skyrius, kuriame nagrinėjamas taikus ginčų tarp valstybių sprendimas remiantis ICSID, Irano ir JAV Pretenzijų Tribunolo patirtimi bei įtraukiant sudėtingą ginčų reguliavimo mechanizmą pagal 1982 m. Jūrų Teisės Konvenciją, buvo smarkiai išplėstas. 19 skyriuje kalbama apie tarptautinius ir pilietinius karus bei teisę į apsisprendimą, aptariamas jėgos naudojimo teisėtumas *(ius ad bellum)*, taip pat paminėti nauji procesai, susiję su tautinių, kultūrinių ir lingvistinių mažumų bei vietinių gyventojų apsisprendimu. 20 skyriuje aptariami karo įstatymai *(ius in bello)*, tarptautinė humanitarinė teisė bei asmenų tarptautinė baudžiamoji atsakomybė už karo nusikaltimus, įskaitant naujas dalis apie tarptautinius baudžiamuosius tribunolus dėl buvusios Jugoslavijos ir Ruandos bei projektą įsteigti Nuolatinį tarptautinį baudžiamąjį teismą. 21 skyriuje, kuriame kalbama apie Jungtinių Tautų Įstatus ir institucijas, dabar aptariami kai kurie tokie dalykai, kurie buvo aptariami ankstesnių leidimų 15 skyriuje. Papildomai aptariau ir problemas, susijusias, pavyzdžiui, su buvusios Jugoslavijos naryste JTO, JTO biudžetines problemas bei Generalinio sekretoriaus vaidmeniu. Paskutiniame, 22 skyriuje, kuriame kalbama apie JTO vaidmenį ryšium su tarptautinės taikos ir saugumo užtikrinimu, pateikiama naujos medžiagos apie JT Saugumo Tarybos praktiką pagal JT Įstatų VII skyrių po Šaltojo karo pabaigos, taip pat smulkiai nagrinėjami tokie atvejai kaip Irako invazija į Kuveitą (1990), Sąjungininkų intervencija sprendžiant kurdų krizę (1991), humanitarinė intervencija į Somalį (1992), tragedija Ruandoje (1994), intervencija į Haitį (1994) bei Jugoslavijos iširimas. Taip pat papildžiau šį skyrių medžiaga apie naujas JT taikos palaikymo formas, ir galiausiai – pateikiau keletą kritinių pastabų apie Saugumo Tarybos vaidmenį pasibaigus Šaltajam karui.

Dėl techninių dalykų: naujajame leidime nuorodos iš teksto buvo perkeltos į išnašas. Nors stengiausi pateikti pakankamai detalių apie svarbiausias bylas ir kitus dokumentus, tačiau kad skaitytoją paskatinčiau skaityti pačius šaltinius, dažnai darydavau nuorodas į profesoriaus D.J. Harriso leidinį *Cases and Materials on International Law* (4-as leid., 1991 m.) bei profesoriaus I. Brownlie'o leidinį *Basic Documents in International Law* (4-as leid., 1995 m.). Be to, kartkartėmis tolesnio nagrinėjimo tikslais buvo daromos nuorodos į *Encyclopedia of Public International Law* (red. profesorius R. Bernhardtas), Amerikos teisės instituto parengtą veikalą *Restatement of the Law (Third): The Foreign Relations Law of the United States* (1987 m.) bei, kur to reikėjo, į leidinius *The Charter of the United Nations – A Commentary* (1995 m., red. profesorius B. Simma) ir *United Nations – Law, Policies and Practice* (1995 m., red. profesorius R. Wolfrumas). Visi iš šių puikių darbų pateikia smulkesnį aiškinimą bei gerai parinktą bibliografinį sąrašą klausimais, nagrinėjamais įvairiuose šios knygos skyriuose.

Esu labai dėkingas Peteriui Morrisui (T.M.C. Assero Institutas Hagoje), kuris kruopščiai perskaitė visą rankraštį ir pagerino bei praturtino jį remdamasis savo patirtimi kaip leidinio „*Netherlands Yearbook of International Law*" redaktoriaus pavaduotojas. Taip pat esu dėkingas „anoniminiam recenzentui", kuris nagrinėjo tekstą leidėjų vardu ir kuris pateikė labai vertingų pastabų bei siūlymų. Dėkingas savo fakulteto kolegai Olivieriui Ribbelinkui (Amsterdamo universitetas), kuris pateikė naudingų pastabų net keletui skyrių. Mano padėkos taip pat nusipelno Bruno Simma (Miuncheno universitetas) bei Malgosia Fitzmaurice (Londono universiteto *Queen Mary and Westfield* koledžas), kurie savo mintimis su manimi pasidalijo ankstyvojoje rankraščio rengimo stadijoje. Laikais, kada ir toliau mažinamos universitetų bibliotekoms skirtos lėšos, aš pripažįstu, jog nebūčiau galėjęs parengti šio leidinio neturėdamas galimybės pasinaudoti puikiais Taikos Rūmų Hagoje bei Maxo Plancko instituto Heidelberge bibliotekų, kurių darbuotojai kiekvieną dieną nuoširdžiai padėjo, fondais. Tiek atliekant tyrimus, tiek techninio pobūdžio darbus, labai daug ir naudingai man padėjo Liu Jian. Galiausiai norėčiau padėkoti leidėjams už jų pasitikėjimą, kantrybę ir puikią bendradarbiavimo atmosferą.

Galutinis rankraščio parengimas spausdinimui buvo užbaigtas 1996 m. rugsėjo mėnesį.

Peteris Malanczukas
Haga, 1996 metų lapkritis

SUTRUMPINIMAI

AASL – *Annals of Air and Space Law*
AC – *Appeal Cases* (Jungtinė Karalystė)
AD – *Annual Digest and Reports of Public International Law Cases*
AFDI – *Annuaire Francais de Droit International*
AFDMAS – *Annals Francais Droit Maritime et Aero–Spatial*
AI – *Arbitration International*
AJIA – *Australian Journal of International Affairs*
AJICL – *African Journal of International and Comparative Law*
AJIL – *American Journal of International Law*
AJPIL – *Austrian Journal of Public and International Law*
ALADI – Lotynų Amerikos Integracijos Asociacija
ANC – Afrikos Nacionalinis Kongresas
Ann. IDI – *Annuaire de l'Institut de Droit International*
Anu. DI – *Anuario de Derecho Internacional*
APEC – Azijos ir Ramiojo vandenyno šalių ekonominio bendradarbiavimo organizacija
Arizona JICL – *Arizona Journal of International and Comparative Law*
ASDI – *Annuaire Suisse de Droit International*
ASEAN – Pietryčių Azijos valstybių asociacija
ASIL Proc. – *Proceedings of the American Society of International Law*
AsYIL – *Asian Yearbook of International Law*
AUJILP – *American University Journal of International Law and Policy*
AULR – *American University Law Review*
AVR – *Archiv des Volkerrechts*
AYIL – *Australian Yearbook of International Law*
BCICLR – *Boston College International and Comparative Law Review*
BENELUX – Beneliukso (Belgija, Nyderlandai ir Liuksemburgas) ekonominė grupuotė
BPIL – *British Practice in International Law*
Brooklyn JIL – *Brooklyn Journal of International Law*
Brownlie BDIL – I.Brownlie (red.), *Basic Documents in International Law*, 4-as leid., 1995 m.
BYIL – *British Year Book of International Law*
CACM – Centrinės Amerikos bendroji rinka
Cardoza LR – *Cardoza Law Review*
CARICOM – Karibų Jūros valstybių bendrija
Cd., Cmd., Cmnd., Cm. – *Command Papers* (Jungtinė Karalystė), atitinkamai 1900–1918 m., 1919–1956 m., 1956–1986 m., 1986 –
CEFTA – Vidurio Europos laisvosios prekybos susitarimas
CIA – Centrinė žvalgybos valdyba
CILSA – *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*
CJIELP – *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*

CJPS – *Canadian Journal of Political Science*
CLB – *Commonwealth Law Bulletin*
CLP – *Current Legal Problems*
CLR – *Commonwealth Law Reports*
CMLR – *Common Market Law Reports*
Colum. JTL – *Columbia Journal of Transnational Law*
Colum. LR – *Columbia Law Review*
Colum. JIL – *Columbia Journal of International Law*
Conn. JIL – *Connecticut Journal of International Law*
Cornell ILJ – *Cornell International Law Journal*
CSCE – Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija
CTS – *Consolidated Treaty Series*
CWILJ – *California Western International Law Journal*
CYIL – *Canadian Yearbook of International Law*
Dalhouse LJ – *Dalhouse Law Journal*
Denning LJ – *Denning Law Journal*
Denver JILP – *Denver Journal of International Law and Policy*
Dept. State Bull. – *Department of State Bulletin* (JAV)
DGVR – *Berichte der Deutschen Gesellschaft fur Volkerrecht*
Dick. JIL – *Dickinson Journal of International Law*
Doc. – dokumentas(ai)
DOMREP – JT Generalinio sekretoriaus Atstovo Dominikos Respublikoje misija
Duke JCIL – *Duke Journal of Comparative and International Law*
EC – Europos Bendrija
ECE – JT Europos ekonominė komisija
ECOSOC – JT Ekonominė ir socialinė taryba
ECOWAS – Vakarų Afrikos valstybių ekonominė bendrija
ECSC – Europos anglių ir plieno bendrija
EEA – Europos ekonominė erdvė
EEC – Europos ekonominė bendrija
EFTA – Europos laisvosios prekybos asociacija
EJIL – *European Journal of International Law*
ELQ – *Ecology Law Quarterly*
EPIL – *Encyclopedia of Public International Law*, R.Bernhardt (red.)
EPL – *Environmental Policy and Law*
ESA – Europos kosminės erdvės agentūra
ET – *European Taxation*
ETS – Europos sutarčių serijos
EU – Europos Sąjunga
Eur.–Asia Stud. – *Europe-Asia Studies*
EURATOM – Europos atominės energetikos bendrija
EUTELSAT – Europos satelitinių telekomunikacijų organizacija
F. (J.C.) – *Fraser, Justiciary Cases* (Škotija)
FA – *Foreign Affairs*
FAO – Maisto ir žemės ūkio organizacija
FAZ – *Frankfurter Allgemeine Zeitung*
FCN – Sutartis „Dėl draugystės, prekybos ir navigacijos“
Fla. JIL – *Florida Journal of International Law*
Fordham ILJ – *Fordham International Law Journal*
FP – *Foreign Policy*
FS Bernhardt – U.Beyerlin/M.Bothe/R.Hofmann/E.–U.Petersmann (red.), *Recht zwischen Umbruch und Bewahrung. Festschrift fur Rudolf Bernhardt*, 1995
FSIA – Įstatymas „Dėl užsienio suvereno imuniteto“ (JAV)

FTA – Kanados ir JAV laisvosios prekybos sutartis
FYIL – *Finnish Yearbook of International Law*
GA – JT Generalinė Asamblėja
Ga. JICL – *Georgia Journal of International and Comparative Law*
GATS – Bendrasis susitarimas „Dėl prekybos paslaugomis"
GATT – Bendrasis susitarimas „Dėl muitų tarifų ir prekybos"
Geo. LJ – *Georgetown Law Journal*
GNP – Bendrasis nacionalinis produktas
GYIL – *German Yearbook of International Law*
Hague YIL – *Hague Yearbook of International Law*
Harris CMIL – D.J.Harris, *Cases and Materials on International Law*, 4-as leid., 1991 m.
Harvard ILJ – *Harvard International Law Journal*
Harvard LR – *Harvard Law Review*
Hastings ICLR – *Hastings International and Comparative Law Review*
Hastings LJ – *Hastings Law Journal*
High Tech. LJ – *High Technology Law Journal*
HM – *Helsinki Monitor*
Houston JIL – *Houston Journal of International Law*
HRLJ – *Human Rights Law Journal*
HRQ – *Human Rights Quarterly*
HV – *Humanitares Volkerrecht*
IA – *International Affairs*
IAEA – Tarptautinė atominės energetikos agentūra
IATA – Tarptautinė oro transporto asociacija
IBRD – Tarptautinis rekonstrukcijos ir plėtros bankas (Pasaulio bankas)
ICAO – Tarptautinė civilinės aviacijos organizacija
ICC – Tarptautiniai prekybos rūmai
ICJ – Tarptautinis Teisingumo Teismas
ICJ Rep. – *International Court of Justice. Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders*
ICJYb – *Yearbook of the International Court of Justice*
ICLQ – *International and Comparative Law Quarterly*
ICRC – Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus Komitetas
ICSID – Tarptautinis investicinių ginčų sprendimo centras
ICSID Rev. – *ICSID Review–Foreign Investment Law Journal*
ICTY Bull. – *International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia Bulletin*
IDA – Tarptautinė plėtros asociacija
IFAD – Tarptautinis žemės ūkio plėtros fondas
IFC – Tarptautinė finansų korporacija
IFOR – Užtikrinimo pajėgos (buvusioje) Jugoslavijoje
IHT – *International Herald Tribune*
IJ – *International Journal*
IJECL – *International Journal of Estuarine and Coastal Law*
IL – *The International Lawyer*
ILA – Tarptautinės teisės asociacija
ILC – Tarptautinės teisės komisija
ILCYb – *Yearbook of the International Law Commission*
ILM – *International Legal Materials*
ILO – Tarptautinė darbo organizacija
ILP – *International Law and Policy*
ILQ – *International Law Quarterly*
ILR – *International Law Reports*
ILT – *The Irish Law Times and Solicitors' Journal*
IMF – Tarptautinis valiutos fondas

IMO – Tarptautinė jūrų organizacija
INMARSAT – Tarptautinė jūrinių satelitinių ryšių organizacija
INTELSAT – Tarptautinė satelitinių telekomunikacijų organizacija
IO – *International Organization*
IP – *International Peacekeeping*
IQ – *The Indonesian Quarterly*
IR – *International Relations*
Iran–US CTR – *Iran–United States Claims Tribunal Reports*
IRRC – *International Review of the Red Cross*
Israel LR – *Israel Law Review*
ITO – Tarptautinės prekybos organizacija
ITU – Tarptautinė telekomunikacijų sąjunga
IYIL – *Italian Yearbook of International Law*
Jap. Ann. IL – *The Japanese Annual of International Law*
JDI – *Journal du droit international*
JIArb. – *Journal of International Arbitration*
JPR – *Journal of Peace Research*
JSpaceL – *Journal of Space Law*
JTLP – *Journal of Transnational Law and Policy*
JWTL – *Journal of World Trade Law*
LAS – Arabų Valstybių Lyga
Leg. Stud. – *Legal Studies*
LJIL – *Leiden Journal of International Law*
LNOJ – *League of Nations Official Journal*
LNTS – Tautų Sąjungos sutarčių serijos
LPIB – *Law and Policy of International Business*
LOS Bull. – *Law of the Sea Bulletin*
Loyola LAICLJ – *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Journal*
LQR – *Law Quarterly Review*
MERCOSUR – Mercado Comun del Sur (Bendros rinkos tarp Argentinos, Brazilijos, Paragvajaus ir Urugvajaus steigimo sutartis)
Mich. JIL – *Michigan Journal of International Law*
MIGA – Daugiašalė investicijų garantijų agentūra
MINURSO – JT misija dėl referendumo Vakarų Saharoje
Mont. LR – *Montana Law Review*
NAFO – Šiaurės Atlanto žvejybos organizacija
NAFTA – Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutartis
NATO – Šiaurės Atlanto sutarties organizacija
NCJILCR – *North California Journal of International Law and Commercial Regulation*
NILR – *Netherlands International Law Review*
NJILB – *Northwestern Journal of International Law and Business*
NLJ – *New Law Journal*
Nordic JIL – *Nordic Journal of International Law*
NQHR – *Netherlands Quarterly of Human Rights*
NULR – *Northwestern University Law Review*
NYIL – *Netherlands Yearbook of International Law*
NYL. Sch. ICL – *New York Law School Journal of International and Comparative Law*
NYUJILP – *New York University Journal of International Law and Politics*
NYULR – *New York University Law Review*
OAS – Amerikos Valstybių organizacija
OAU – Afrikos Vienybės organizacija
OCSE – Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija
ODECA – Centrinės Amerikos valstybių organizacija

OECD – Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija
OIC – Islamo konferencijos organizacija
ONUC – JT pajėgos Konge
ONUCA – JT stebėtojų grupė Centrinėje Amerikoje
ONUMOZ – JT operacija Mozambike
ONUSAL – JT stebėtojų misija Salvadore
ONUVEH – JT rinkimų Haityje stebėtojų grupė
OPEC – Naftą eksportuojančių šalių organizacija
Osteur.–Recht – *Osteuropa-Recht*
Ottawa LR – *Ottawa Law Review*
Pace ILR – *Pace International Law Review*
Palestine YIL – *Palestine Yearbook of International Law*
PCA – Nuolatinis Arbitražo Teismas
PCIJ – Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas
Pepp. LR – *Pepperdine Law Review*
P.L. – *Public Law*
PLO – Palestinos išsivadavimo organizacija
PYIL – *Polish Yearbook of International Law*
RBDI – *Revue Belge de Droit International*
RdC – *Recueil des Cours* (Hagos Tarptautinės Teisės Akademija)
RDI – *Revue de Droit International, de Sciences Diplomatiques et Politiques*
REDI – *Revue Egyptienne de Droit International*
RFDAS – *Revue Francaise de Droit Aerien et Spatial*
RGDIP – *Revue Generale de Droit International Public*
RIA – *Review of International Affairs*
RIAA – *Reports of International Arbitral Awards* (Jungtinės Tautos)
RIS – *Review of International Studies*
RSDI – *Revue Suisse de Droit International*
RPF – Ruandos patriotinis frontas
San Diego LR – *San Diego Law Review*
Santa Clara LR – *Santa Clara Law Review*
SAYIL – *South African Yearbook of International Law*
SC – JT Saugumo Taryba
SCHR.–REIHE – *Schriftenreihe der Deutschen*
SELA – Sistema Economico Latinoamericano (Lotynų Amerikos ekonominė sistema)
SIA – Įstatymas „Dėl valstybės imuniteto“ (Jungtinė Karalystė)
Simma CUNAC – B.Simma (red.), *The Charter of the United Nations. A Commentary*, 1995 m.
Sing. JLS – *Singapore Journal of Legal Studies*
SP – *Space Policy*
Sri Lanka JIL – *Sri Lanka Journal of International Law*
St. Louis ULJ – *St. Louis University Law Journal*
Stanford JIL – *Stanford Journal of International Law*
Suffolk TLJ – *Suffolk Transnational Law Journal*
SWAPO – Pietvakarių Afrikos liaudies organizacija
TA – *Transnational Associations*
Temple ICLJ – *Temple International and Comparative Law Journal*
Texas ILJ – *Texas International Law Journal*
TSJ – *Telecommunications & Space Journal*
UKTS – Jungtinės Karalystės sutarčių serijos
UN – Jungtinės Tautos
UNAMIC – JT misija Kambodžoje
UNAMIR – JT pagalbos Ruandai misija
UNAVEM – JT misija Angoloje

UNCC – Jungtinių Tautų kompensacijų komisija
UNCED – JT aplinkos apsaugos ir plėtros konferencija
UNCHR – JT Žmogaus Teisių Centras
UNCITRAL – JT tarptautinės prekybos teisės komisija
UNCLOS – JT jūrų teisės konferencija
UNCOPUOS – JT taikaus kosminės erdvės naudojimo komitetas
UNCRO – JT „Pasitikėjimo atkūrimo" operacija Kroatijoje
UNCTAD – JT prekybos ir plėtros konferencija
UNDOF – JT pajėgos atsitraukimo (iš Golano aukštumų) stebėjimui
UNDP – JT plėtros programa
UNEP – JT aplinkos apsaugos programa
UNESCO – JT švietimo, mokslo ir kultūros organizacija
UNFICYP – JT taikos palaikymo pajėgos Kipre
UNGOMAP – JT „Gerųjų paslaugų" misija Afganistane ir Pakistane
UNIDO – JT pramonės plėtros organizacija
UNIFIL – JT laikinosios pajėgos Libane
UNIKOM – JT Irako ir Kuveito stebėjimo misija
UNIPOM – JT Indijos ir Pakistano stebėjimo misija
UNISPACE – JT konferencija kosminės erdvės tyrinėjimo ir taikaus naudojimo klausimais
UNMIH – JT misija Haityje
UNMOT – JT stebėtojų misija Tadžikistane
UNOMIG – JT stebėtojų misija Gruzijoje
UNOMIL – JT stebėtojų misija Liberijoje
UNOMUR – JT stebėtojų misija Ugandoje ir Ruandoje
UNOSOM – JT operacija Somalyje
UNPREDEP – JT prevencinės pajėgos buvusioje Jugoslavijos Respublikoje Makedonijoje
UNPROFOR – JT apsaugos pajėgos (buvusioje) Jugoslavijoje
UNSF – JT saugumo pajėgos Vakarų Naujojoje Gvinėjoje
UNTAG – JT pereinamojo laikotarpio pagalbos grupė Namibijoje
UNTS – JT sutarčių serijos
UNYb – *United Nations Yearbook*
UNYOM – JT stebėjimo misija Jemene
UPU – Pasaulinė pašto sąjunga
US – *United States Reports* (Aukščiausiasis Teismas)
US–Mexico LJ – *United States-Mexico Law Journal*
USTS – JAV sutarčių serijos
Vand. JTL – *Vanderbilt Journal of Transnational Law*
Virginia JIL – *Virginia Journal of International Law*
VN – *Vereinte Nationen*
VRU – *Verfassung und Recht in Ubersee*
WEU – Vakarų Europos Sąjunga
WHO – Pasaulinė sveikatos organizacija
WIPO – Pasaulinė intelektualinės nuosavybės organizacija
Wis. ILJ – *Wisconsin International Law Journal*
WLR – *Weekly Law Reports* (Jungtinė Karalystė)
WMO – Pasaulinė meteorologijos organizacija
Wolfrum UNLPP– R.Wolfrum (red.), *United Nations: Law, Policies and Practice*, 2 tomai, 1995 m.
WTO – Pasaulinė prekybos organizacija
Yale JIL – *Yale Journal of International Law*
Yale LJ – *Yale Law Journal*
YIEL – *Yearbook of International Environmental Law*
ZaoRV – *Zeitschrift fur auslandisches offentliches Recht und Volkerrecht*
ZLV – *Zeitschrift fur Luft- und Weltraumrecht*

1 SKYRIUS

ĮŽANGA

TARPTAUTINĖS TEISĖS APIBRĖŽIMO PROBLEMA

Sąvoką „tarptautinė teisė“ pirmą kartą pavartojo Jeremy Benthamas 1780 m. savo kūrinyje *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Maždaug nuo 1840 m. anglų ir romanų kalbose ji pakeitė senąją „tautų teisės“, arba *droit de gens*, terminologiją, kurios šaknis galime rasti romėniškoje *ius gentium* sampratoje ir Cicerono raštuose.[1] Vokiečių, olandų, skandinavų ir slavų kalbose vis dar vartojama senesnė terminologija (*Volkerrecht*, *Volkenrecht*, etc.).

Iki laikotarpio tarp dviejų pasaulinių karų autoriams neiškildavo sunkumų vienaip ar kitaip apibrėžiant (viešąją) tarptautinę teisę[2] kaip teisę, kuri reguliuoja valstybių tarpusavio santykius. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje vyravusi pozityvistinė doktrina[3] teigė, kad tik valstybės gali būti tarptautinės teisės subjektai tarptautinio teisinio subjektiškumo turėjimo prasme,[4] ir kad tik jos gali turėti tarptautines teises bei pareigas, įskaitant teisę reikšti tarptautines pretenzijas.[5]

Tačiau tai nevisiškai atspindėjo netgi to meto realybę. Šventasis Sostas,[6] nors ir nebuvo valstybė, buvo pripažintas turinčiu tarptautinį teisinį subjektiškumą; dėl tam tikrų tikslų tokiais buvo pripažįstami ir sukilėliai[7] bei kai kurios šiuolaikinių tarptautinių organizacijų pirmtakės.[8] Nuo tarpukario laikotarpio šis klausimas pasidarė komplikuotesnis ir dėl tarptautinės teisės reguliavimo ekspansijos į naujas sritis, ir dėl naujų subjektų, kitokių nei valstybės, pasirodymo tarptautinėje arenoje (kaip antai valstybių sukurtos tarpvyriausybinės organizacijos, privačių asmenų įsteigtos nevyriausybinės organizacijos, transnacionalinės kompanijos, asmenys ir grupės asmenų, įskaitant mažumas ir vietinius gyventojus[9]). Kai kurie iš šių subjektų taip pat įgijo tarptautinį teisinį subjektiškumą arba bent tam tikrų teisių pagal tarptautinę teisę, nors jos ir buvo suteiktos pagal sutartis, sudarytas tarp valstybių.

Šis procesas yra atspindėtas, pavyzdžiui, apibrėžime, pateiktame Amerikos teisės instituto leidinyje *Foreign Relations Law of the United States – Restatement (Third)* – pagal kurį tarptautinė teisė

[1] Žr., pvz., Cicero, *De officiis*, lib. III, 17, 69.

[2] Dėl tarptautinės privatinės teisės sampratos žr. 4 skyrių.

[3] Žr. 2 skyrių.

[4] Žr. 6 skyrių.

[5] Žr. 17 ir 18 skyrių.

[6] Žr. 5 skyrių.

[7] Žr. 6 ir 19 skyrių.

[8] Žr. 2, 22 ir 6 skyrių.

[9] Žr. 6 ir 19 skyrių.

susideda iš bendro taikymo normų ir principų, reguliuojančių valstybių ir tarptautinių organizacijų veiklą bei jų santykius *inter se*, taip pat kai kuriuos jų santykius tiek su fiziniais, tiek su juridiniais asmenimis.[10]

Kai kuriuose vadovėliuose net nemėginama apibrėžti tarptautinės teisės ir iš karto pradedami nagrinėti jos „šaltiniai".[11] Dėl to seras Robertas Jenningsas, žinomas autorius ir buvęs Tarptautinio Teisingumo Teismo prezidentas, iškėlė netgi „tarptautinės teisės" objektyvaus apibrėžimo visuotinį būtinumą, kad toks apibrėžimas būtų realiai naudojamas ir taikomas.[12] Bet kokiu atveju rašant vadovėlį nuo pirmųjų puslapių reikia pabrėžti aplinkybę, kad didėjanti tarpusavio priklausomybė globaliniu mastu ir naujų subjektų pasirodymas tarptautinėje arenoje iškėlė klausimą dėl valstybės vaidmens tarptautiniuose reikaluose,[13] tačiau tarptautinę teisę ir toliau dažniausiai kuria bei įgyvendina valstybės. Tarptautinės organizacijos dar labai priklauso nuo šių teritorinių darinių ir jų vyriausybių noro jas remti. Tik valstybės gali būti JTO narės,[14] tik valstybės turi teisę kreiptis į JT Saugumo Tarybą grėsmės tarptautinei taikai ir saugumui atveju,[15] tik valstybės gali būti ginčo šalimis Tarptautiniame Teisingumo Teisme[16] ir tik valstybės gali pareikšti pretenzijas savo piliečio, kurio interesus pažeidė kita valstybė,[17] vardu, jeigu nėra kitokią tvarką nustatančios sutarties. Asmuo šiuo atveju pagal paprotinę tarptautinę teisę neturi individualių teisių ir yra priklausomas nuo valstybės, kurios pilietis jis yra, politinės diskrecijos dėl to, ar pareikšti pretenzijas, ar jų nepareikšti. Kitaip tariant, tarptautinė teisinė sistema ir toliau lieka priklausoma pirmiausia nuo tarptautinės valstybių, kurioms atstovauja jų vyriausybės, bendrijos.[18]

BENDROJI IR REGIONINĖ TARPTAUTINĖ TEISĖ

„Bendroji tarptautinė teisė" – tai normos ir principai, galiojantys daugelyje valstybių paprotinės tarptautinės teisės arba daugiašalių sutarčių pagrindu.[19] Jeigu tokios normos ir principai tampa privalomais visoms valstybėms, tai paprastai vadinama „universalia tarptautine teise". Kartu egzistuoja ir regioninė tarptautinė teisė, taikoma santykiams tarp tam tikros grupės valstybių, pavyzdžiui, tam tikros diplomatinio prieglobsčio taisyklės, pripažįstamos tik Pietų Amerikos valstybėse,[20] arba Europos Sąjungos teisė. Be to, terminas „partikuliarinė tarptautinė teisė" yra naudojamas apibrėžti taisyklėms, privalomoms santykiuose tik tarp dviejų ar kelių valstybių. Tam tikrų taisyklių laikymasis, pasireiškiantis plačiai paplitusia valstybių praktika be jokio teisinio pobūdžio įsipareigojimo, paprastai vadinamas „tarptautiniu mandagumu".[21]

[10] *Restatement (Third)*, 101 p., p. 22–24. Ankstesniame Restatement kalbama tik apie „tas valstybės arba tarptautinės organizacijos atžvilgiu taikomas teisės normas, kurių ji negali pakeisti vienašališkai", ten pat, p. 24.

[11] Žr., pvz., I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, 4-as leid., 1990 m. Apie tarptautinės teisės šaltinius žr. 3 skyrių.

[12] R.Y.Jennings, International Law, *EPIL* II (1995), p. 1159–1178.

[13] Žr. M.Koskenniemi, The Future of Statehood, *Harvard ILJ* 32 (1991), p. 397; C.Schreuer, The Waning of the Sovereign State: Towards a New Paradigm for International Law?, *EJIL* 4 (1993), p. 447–471; L.A.Khan, *The Extinction of Nation-States. A World Without Borders*, 1996, taip pat 2 skyrių (dėl valstybės suvereniteto doktrinos).

[14] Žr. 21 skyrių.

[15] JTO Įstatų 35 str. Žr. 22 skyrių.

[16] Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 34(1) str., ten pat, p. 438. Žr. 18 skyrių.

[17] Žr. 17 skyrių.

[18] Žr. 5 skyrių.

[19] Žr. 3 skyrių.

[20] Žr. O.Schindler, Regional International Law, *EPIL* 7 (1984), p. 404–409, taip pat 2 ir 3 skyrių.

[21] Žr. 3 skyrių.

Regionalizmas mažina tarptautinės teisės universalumą, tačiau tai yra svarbi tarptautinės sistemos ypatybė.[22] Vienu metu tarptautinės teisės universalumą ginčijo komunistinė tarptautinės teisės teorija, o vėliau – daugelis naujų valstybių, atsiradusių vykstant dekolonizacijai po Antrojo pasaulinio karo.[23] Iš esmės šie prieštaravimai jau yra praeities dalykas. Tačiau akivaizdu, kad dabar egzistuojanti daugiau kaip 185 valstybių bendrija yra heterogeniška savo karine, politine ir ekonomine galia, teritorijos dydžiu bei gyventojų skaičiumi, politine struktūra, kultūrine ir ideologine orientacija. Savo ruožtu ši įvairovė daro didelę įtaką tarptautinės teisės aiškinimui ir funkcionavimui.[24] Kita vertus, beveik visos egzistuojančios valstybės yra JTO ir įvairių regioninių organizacijų narės; jos sutaria dėl tam tikrų esminių tarptautinės teisės principų, įtvirtintų JTO Įstatuose bei 1970 m. deklaracijoje „Dėl draugiškų santykių".[25]

TARPTAUTINĖS TEISĖS BRUOŽAI

Tarptautinė teisė turi daugybę specifinių bruožų, skiriančių ją nuo labai išplėtotų nacionalinių teisinių sistemų, susijusių su šiuolaikinės valstybės ir jos aparato egzistavimu. Moderni valstybė, Europoje atsiradusi po XIV amžiaus, centralizavo prievartos naudojimą ir padarė ją valstybės monopoliu: sukūrė nuolat veikiančią armiją bei daugiau ar mažiau veiksmingą biurokratinį aparatą.[26] Ji vis daugiau reguliavo ekonominius ir socialinius procesus, taip pat sukūrė sudėtingą teisinių institucijų, principų ir taisyklių sistemą, reguliuojančią visuomenės gyvenimą.

Vakarų teisės tradicija su jos nacionalinėmis ir filosofinėmis variacijomis tapo svarbiausia priemone kuriant bei tobulinant valstybę ir pilietinę visuomenę. Sistemos prasme tai atsispindi pasidalijime trijų funkcijų, tradiciškai patikėtų centriniams organams: kuriantiems teisę (įstatymų leidybos organai), nustatantiems teisės egzistavimą (teismai ir tribunolai) bei užtikrinantiems teisės vykdymą (administracija, policija, kariuomenė). Nacionalinė teisė yra taikoma daugybei valdymo institucijų, privatiems asmenims bei asmenų grupėms. Kita vertus, tarptautinė teisė daugiausiai yra susijusi su tarptautinių santykių tarp valstybių, organizuotų kaip teritoriniai dariniai, ribotų skaičiumi bei laikančių save, nežiūrint akivaizdžių faktinių skirtumų, „suvereniomis" ir formaliai „lygiomis", teisiniu reguliavimu.[27] Taigi tarptautinė teisė yra horizontali teisinė sistema, neturinti aukščiausios valdžios, centralizuotos prievartos naudojimo sistemos bei trijų svarbiausių funkcijų, tradiciškai patikėtų centri-

[22] Žr. 2 skyrių.

[23] Žr. 2 skyrių.

[24] Žr. E. McWhinney, *United Nations Law Making: Cultural and Ideological Relativism and International Law Making for an Era of Transition*, 1984; R.-J. Dupuy (ed.), *The Future of International Law in a Multicultural World*, 1984; A. Cassese, *International Law in a Divided World*, 1986.

[25] Tekstas Brownlie leidinyje *Basic Documents in International Law* (*BDIL*), 36. Žr. 2 skyrių.

[26] Dėl naujausios studijos žr. H. Spruyt, *The Sovereign State and Its Competitors*, 1995. Žr. taip pat 2 skyrių.

[27] Žr. B. Broms, *The Doctrine of Equality of States as Applied in International Organizations*, 1959; R.P. Anand, Sovereign Equality of States in International Law, *RdC* 197 (1986), p. 13–228; G. Jaenicke, States, Equal Treatment and Non-Discrimination, *EPIL* 10 (1987), p. 456–465; J.M. Castro Rial, States, Sovereign Equality, ten pat, p. 477–481.

niams organams, padalijimo. JTO Generalinė Asamblėja nėra pasaulinis įstatymų leidėjas,[28] Tarptautinis Teisingumo Teismas Hagoje gali funkcionuoti tik valstybėms sutikus dėl jo jurisdikcijos,[29] o JT Saugumo Tarybos galimybės teisės užtikrinimo srityje yra ribotos tiek teisiškai, tiek politiškai.[30]

Vis dėlto valstybė, pažeidusi tarptautinį įsipareigojimą, atsako už savo žalingą veiksmą prieš nukentėjusią valstybę arba, esant tam tikroms aplinkybėms, prieš tarptautinę bendriją apskritai.[31] Nukentėjusioji valstybė gali pareikšti tarptautines pretenzijas, įgyvendinamas remiantis tam tikromis specifinėmis, jei tokių esama, priemonėmis, arba gali siekti trečiosios šalies tarpininkavimo, sutaikinimo procedūros, arbitražo ar teisminio nagrinėjimo.[32] Galiausiai reikia pripažinti, kad tarptautinėje teisėje valstybių savigalbos vaidmuo jų teisių pažeidimo atvejais yra vyraujantis, palyginti su ribotu asmenų savigalbos leistinumu nacionalinėse teisinėse sistemose.

Jei viena valstybė įvykdo neteisėtą veiksmą prieš kitą valstybę ir atsisako sumokėti reparaciją arba perduoti klausimą tarptautiniam tribunolui, lieka (arba dar neseniai likdavo) viena sankcija, kurią gali pritaikyti nukentėjusioji valstybė: savigalba.[33] Savigalba kaip sankcija egzistuoja visose teisinėse sistemose. Ankstesnėse primityviose teisinėse sistemose dauguma sankcijų buvo susijusios su vienokia ar kitokia savigalbos forma. Netgi moderniose teisinėse sistemose asmuo pats gali gintis nuo užpuolimo, pats susigrąžinti iš jo pavogtą turtą, išvaryti įsibrovėlius iš savo žemės, nutraukti sutartį, jeigu kita šalis pažeidė tos sutarties esminę sąlygą. Tačiau šiuolaikinėse visuomenėse savigalba tapo labiau išimtimi nei taisykle, o tarptautinėje teisėje ji išliko taisykle.

Seniau valstybės galėjo griebtis netgi karo, siekdamos įgyvendinti savo teisėtas teises. Tačiau dabar tai yra neteisėta, išskyrus tam tikras išimtis, pvz., savigyna nuo ginkluoto užpuolimo.[34] Išliko tokios atsakomosios priemonės, kaip antai retorsijos ar represalijos.[35]

Retorsija yra teisėtas veiksmas, skirtas valstybės pažeidėjos interesams pakenkti, pvz., nutraukti ekonominę pagalbą (tai yra teisėta, kadangi nėra teisinės pareigos teikti ekonominę pagalbą, nebent egzistuoja konkrečios sutarties nuostatos).

Represalijos yra veiksmai, kurie normaliomis sąlygomis būtų neteisėti, tačiau dėl neteisėtos veiklos, kurią prieš tai įvykdė kita valstybė, jie laikomi leistinais. Pavyzdžiui, jei valstybė A nusavina valstybės B piliečiui priklausantį turtą be kompensacijos, valstybė B gali atsilyginti tuo pačiu, t.y. atimti turtą iš valstybės A piliečių. Represalijos turi būti proporcingos pirminiam pažeidimui, pavyzdžiui, valstybė B neturėtų teisės nusavinti turto, kurio vertė yra keletą kartų di-

[28] Žr. 3 ir 21 skyrių.

[29] Žr. 18 skyrių.

[30] Žr. 18, 21 ir 22 skyrių.

[31] Žr. 3 ir 17 skyrių.

[32] Žr. 18 skyrių.

[33] B.-O. Bryde, Self-Help, *EPIL* 4 (1982), p. 215–217.

[34] Žr. 19 skyrių.

[35] Žr. 17 skyrių.

desnė nei jos piliečių prarastojo turto vertė; tuo labiau ji neturėtų teisės nužudyti ar įkalinti valstybės A piliečių.

Vienas iš retorsijų ir represalijų trūkumų yra tai, kad šias priemones taikanti valstybė pati gali nukentėti tiek pat kaip ir valstybė, prieš kurią jos nukreiptos; tai ypač būdinga tais atvejais, kai valstybė nutraukia prekybinius santykius su kita valstybe. Nesenas to pavyzdys – JAV nenoras dėl žmogaus teisių padėties Kinijoje šiai šaliai įvesti prekybines sankcijas, kadangi Kinijoje slypi didžiulės verslo galimybės Amerikos įmonėms. Dar rimtesnis savigalbos priemonių trūkumas yra tai, kad jos yra efektyvios tik tuo atveju, jei nukentėjusioji valstybė tam tikru atžvilgiu yra galingesnė ar ryžtingesnė nei valstybė pažeidėja.

Todėl nieko stebėtino, kad sankcijas taiko didelės valstybių grupės – jos veikia per tarptautines organizacijas, tokias kaip JTO.[36] Tačiau JT Saugumo Taryba gali įvesti sankcijas tik esant tam tikroms konkrečioms aplinkybėms; be to, sankcijų įvedimas dažnai būdavo paralyžiuojamas pasinaudojus *veto* teise, kurią turi kiekviena iš penkių nuolatinių Tarybos narių. JTO Generalinėje Asamblėjoje *veto* netaikoma, tačiau jos rezoliucijos paprastai nėra teisiškai privalomos (nors jos yra viešosios nuomonės institucionalizuota forma ir gali pasitarnauti kaip politinio spaudimo instrumentas).[37] Tiek Saugumo Taryba, tiek Generalinė Asamblėja – tai politiniai, o ne teisminiai organai, taigi savo sprendimus grindžia politiniais motyvais ir kartais beveik neatsižvelgia į teisinius ginčo aspektus.[38]

Labiau specializuotas funkcijas vykdančios tarptautinės organizacijos veiksmingiau gali kontroliuoti savo narius, ypač jei (kaip Tarptautinio valiutos fondo atveju) jos teikia svarbias paslaugas.[39] Iš Fondo narių pašalinta valstybė netektų galimybės skolintis aukso ir užsienio valiutos iš Fondo, kad įveiktų mokėjimų balanso krizę. O regioninės organizacijos savo nariams gali taikyti netgi dar griežtesnę kontrolę, pavyzdžiui, ES Teisingumo Teismas turi privalomą jurisdikciją valstybėms narėms, kurios kaltinamos Bendrijos teisės normų pažeidimu.[40]

Tačiau reikia pripažinti, kad sankcijos tarptautinėje teisėje veikia ne taip efektyviai kaip nacionalinėje. Valstybių yra daug, jos yra nevienodos galios, todėl visada atsiranda viena ar dvi valstybės, kurios esti tokios stiprios, kad kitos valstybės paprastai yra pernelyg silpnos, nedrąsios ar pernelyg susiskaldžiusios, kad taikytų sankcijas pirmosioms. Bet tai nereiškia, kad tarptautinė teisė kaip visuma veikia ne taip efektyviai kaip nacionalinė teisė – ji tik veikia kitaip.

Laikoma, kad tarptautinėje teisėje egzistuoja valstybės, įvykdžiusios tarptautinės teisės pažeidimą, visos bendruomenės kolektyvinė atsakomybė. Taip Irako civiliai gyventojai, nors ir buvo imtasi tam tik-

[36] Žr. 22 skyrių.

[37] Žr. 3 skyrių.

[38] Žr. 21 ir 22 skyrių.

[39] Žr. 15 skyrių.

[40] EB sutarties 169 ir 170 str.

rų atsargumo priemonių, iš tikrųjų buvo priversti iškęsti sankcijas, tarptautinės bendrijos pritaikytas kaip atsaką į Irako vyriausybės įvykdytą invaziją į Kuveitą ir jo okupaciją per Antrąjį Persijos įlankos karą.[41] Tarptautinė teisė dažnai apibūdinama kaip „primityvi teisinė sistema". Tačiau tai yra netinkamas apibūdinimas. Tiesa, tarptautinėje teisėje jėgos ir politikos įtaka yra kur kas aiškesnė ir labiau tiesiogiai pasireiškianti nei nacionalinėje teisėje. Tiesa ir tai, jog tarptautinės teisės įgyvendinimas, nesant centralizuotų institucijų, labai priklauso nuo nacionalinių teisinių sistemų.[42] Yra ir kitų ypatybių, kurių dėka galima paaiškinti tarptautinės teisinės sistemos lyginimą su primityviomis institucijomis, ikimoderniųjų visuomenių principais bei normomis. Tačiau apskritai tokiame apibūdinime neatsižvelgiama į tarptautinės teisės (kaip horizontalios, decentralizuotos teisinės sistemos, daugiausiai reguliuojančios santykius tarp valstybių) bei išplėtotų (centralizuotų ir institucionalizuotų) nacionalinių teisinių sistemų skirtingą prigimtį. Jame taip pat tinkamai neatsispindi palyginti aukštas tarptautinės teisės diferenciacijos lygis šios teisės apimamose sferose, dvišalių ir daugiašalių sutarčių išplitimas, svarbiausių tradicinių tarptautinės teisės subjektų skaičiaus padidėjimas nuo 1945 m., taip pat naujų subjektų atsiradimas tarptautinėje arenoje, ypač jei kalbėtume apie daugybę tarptautinių organizacijų, kurias valstybės įsteigė plačios funkcijų įvairovės įgyvendinimo tikslais.

TARPTAUTINĖ TEISĖ KAIP „TEISĖ"

Vyksta senas ginčas, kilęs dar nuo ankstyvųjų Hobbeso bei Pufendorfo raštų laikų, ir sustiprintas Austino įtakingos teisinės teorijos XIX a. dėl to, ar tarptautinė teisė gali būti vadinama „teise" tikrąja to žodžio prasme.[43] Ginčo esmė ta, kad tarptautinių normų pažeidimai, lyginant su nacionaline teise, dažnai nesukeldavo sankcijų, ir klausimas, „ar tarptautinė teisė yra 'teisė'", dažnai būdavo painiojamas su tarptautinės teisės efektyvumo bei užtikrinimo problema.[44] Tarptautinės teisės kaip silpno veiksnio vertinimas ir toliau vyrauja „realistinėje" užsienio politikos mokykloje, akcentuojančioje galios bei nacionalinių interesų tarptautiniuose santykiuose vaidmenį; ši mokykla asocijuojasi su tokiais vardais kaip Morgenthau[45], Kennanas, taip pat ji atsispindi Henry Kissingerio naujausioje knygoje.[46]

Žinoma, atsižvelgiant į karinių, ekonominių, politinių ir ideologinių galios veiksnių neabejotiną svarbą, tarptautinės teisės tikroji reikšmė ir galimybės reguliuojant santykius tarp valstybių neturi būti pervertintos. Ir iš tikrųjų, tarptautinės teisės vaidmuo tarptautiniuose san-

[41] Žr. C. Jochnick/R. Normand/S. Zaidi raportą *Unsanctioned Suffering – A Human Rights Assessment of United Nations Sanctions on Iraq*, Socialinių ir ekonominių teisių centras, 1996; R. Provost, Starvation as a Weapon: Legal Implications of the United Nations Food Blockade Against Iraq and Kuwait, *Colum. JTL* 30 (1992), p. 577–639; E.J. Garmise, The Iraqi Claims Process and the Ghost of Versailles, *NYULR* 67 (1992), p. 840–878; R. Normand/C. Jochnick, The Legitimation of Violence: A Critical Analysis of the Gulf War, *Harvard ILJ* 35 (1994), p. 387–416; B. Graefrath, Iraqi Reparations amd the Security Council, *ZaoRV* 55 (1995), p. 1–68. Žr. taip pat 22 skyrių.

[42] Žr. 4 skyrių.

[43] Žr. *Harris CMIL*, 1–17.

[44] Dėl tarptautinių įsipareigojimų užtikrinimo problemos žr. Colloquium in Commemoration of the 600th Anniversary of the University of Heidelberg, 1986 m. rugsėjo 22–23 d., *ZaoRV* 47 (1987), p. 1 ir t.t. (R. Jennings, R. Bernhardt, K. Zemanek, K. Doehring, E. Stein, J.A. Frowein, G.K.A. Ofosu-Amaah, T. Stein, R. Dolzer ir S. Rosenne kalbos); P. van Dijk, Normative Force and Effectiveness of International Norms *GYIL* 30 (1987), p. 9; W.E. Butler (ed.), *Control over Compliance with International Law*, 1991; J. Delbruck (ed.), *The Future of International Law Enforcement. New Scenarios – New Law?*, 1993; A.P. Rubin, Enforcing the Rules of International Law, *Harvard ILJ* 34 (1993), p. 149–161; J. Delbruck (ed.), *Allocation of Law Enforcement Authority in the International System*, 1994.

[45] H.J. Morgenthau, *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, 1948. Žr. taip pat ankstesnį E.H. Carr veikalą *The Twenty Years Crisis 1919–1939. An Introduction to the Study of International Relations*, 1940.

[46] H.A. Kissinger, *Diplomacy*, 1994. Žr. taip pat 2 skyrių.

tykiuose visada buvo ribotas, tačiau vargu ar galima teigti, kad nereikšmingas.[47] Jos paskirties, tvarkant tarptautinę sistemą, svarba išaugo dėl vis didėjančios globalinės tarpusavio priklausomybės bei valstybių siekio, kad jų tarpusavio santykiai būtų reguliuojami kuo didesniu abipusiškumo pagrindu.[48] Todėl ginčai tarp valstybių paprastai nagrinėjami remiantis tarptautine teise.

Užsienio reikalų ministerijose paprastai dirba nuolatinis teisės patarėjų personalas.[49] Valstybės nuolat sudarinėja ir įgyvendina dvišales bei daugiašales sutartis, steigia tarptautines organizacijas ir dalyvauja jų darbe. Vis daugiau ir daugiau išleidžiama tarptautinės teisės rinkinių.[50] Didžiulėmis pastangomis kodifikuojama tarptautinė teisė.[51] Šiuolaikinėse nacionalinėse konstitucijose paprastai randama nuorodų į tarptautinę teisę.[52] Visa tai atitinka empyrinį faktą, kad dauguma valstybių dažniausiai pagal tarptautinę teisę stengiasi kruopščiai laikytis daugumos įsipareigojimų,[53] netgi ir nesant privalomos ginčų sprendimo procedūros bei centralizuotos sprendimus įgyvendinančios institucijos. Rimti tarptautinės teisės pažeidimo atvejai, atkreipiantys žiniasklaidos dėmesį labiau nei normalus elgesys, yra išimtiniai ir neturi būti painiojami su įprastais santykiais tarp valstybių.

Taigi sena diskusija dėl to, ar tarptautinė teisė yra „teisė" tikrąja to žodžio prasme, yra keblus klausimas. Pirma, reikėtų pabrėžti, kad pasaulyje egzistuoja gana skirtingi požiūriai į bendrą „teisės" sampratą ir į jos santykinį statusą visuomenėje – tai parodė šiuolaikinė lyginamųjų teisės studijų disciplina.[54] Ši samprata grindžiama skirtingomis idėjomis, metodais ir tradicijomis, kylančiomis iš istorinės bei kultūrinės įvairovės,[55] įskaitant anglosaksų bendrosios teisės tradiciją Anglijoje, Sandraugos šalyse ir JAV, Europos kontinentinę civilinės teisės tradiciją, grindžiamą Romėnų teisės sąvokomis, marksistinę teisės koncepciją kaip klasių kovos ir visuomenės istorinių formacijų produktą, islamiškąją teisės koncepciją, pagal kurią yra susijusios valstybė, visuomenė ir religija, bei specifines tradicijas Azijoje ir Afrikoje. Ši įvairovė geriau padeda suprasti skirtingus nacionalinius požiūrius į pačios tarptautinės teisės vaidmenį ir interpretaciją.

Antra, tai, kas susiję su tarptautine teise kaip „teise", yra kritikų argumentuose akcentuojamas įstatymų leidžiamosios valdžios nebuvimas bei (palyginti nuo neseniai) sankcijų ir jų užtikrinimo klausimas, tačiau tai daroma neatsižvelgiant į istorinius, struktūrinius ir funkcinius skirtumus tarp valstybių teisinių sistemų. Horizontalioji teisės sistema funkcionuoja kitaip nei centralizuota ir yra grindžiama abipusiškumo bei konsensuso principais, o ne įsakymais, paklusnumu ar prievarta. Teisės sistema, pirmiausia skirta išoriniams valstybių santykiams reguliuoti, nefunkcionuoja kaip bet kuri kita valstybės vidi-

[47] R.St.J. MacDonald, Foreign Policy, Influence of Legal Considerations Upon, *EPIL* II (1995), p. 442–446; S.A. Watts, The International Rule of Law, *GYIL* 36 (1993), p. 15–45.

[48] B. Simma, Reciprocity, *EPIL* 7 (1984), p. 400–404.

[49] Dėl teisės patarėjų vaidmens bei tarptautinės teisės įtakos priimant sprendimus užsienio politikos klausimais žr. Symposium *EJIL* 2 (1991), p. 132 ir t.t. (S.M. Schwebel, G. Guillaume, M. Krafft ir A.D. Watts kalbos); A. Cassese, The Role of Legal Advisers in Ensuring that Foreign Policy Conforms to International Legal Standards, *Mich, JIL* 14 (1992), p. 139; B. Mawhinney/K. Girtel, Fourth Legal Advisers' Meeting at UN Headquarters in New York, *AJIL* 88 (1994), p. 379–382; M.A.G. Felix, Fifth Legal Advisers' Meeting at UN Headquarters in New York, *AJIL* 89 (1995), p. 644–649.

[50] Žr. 3 skyrių.

[51] Žr. 3 skyrių.

[52] Žr. 4 skyrių.

[53] Žr. L. Henkin, *How Nations Behave*, 2-as leid., 1979. Dėl aprašymo, kaip vyriausybės, teismai, tarptautinės organizacijos ir kitos institucijos savo veikloje taiko tarptautinės teisės normas, žr. R. Higgins, *Problems and Process: International Law and How We Use It*, 1994.

[54] Žr. M. Fromont, *Les Grands Systemes de droit contemporains*, 1987; K. Zweigert/H. Kotz, *Introduction to Comparative Law*, 2-as leid., 1992; C. Varga, *Comparative Legal Culture*, 1992; *International Encyclopedia of Comparative Law*, II t., 1 skyrius: The Different Conceptions of the Law; J. Kropholler, Comparative Law, Function and Methods, *EPIL* I (1992), p. 702–707; W.E. Butler, Comparative Law and International Law, ten pat, p. 699–702; M. Hilf, Comparative Law and European Law, ten pat, p. 695–699; R.A. Danner/M.–L. Bernal (eds.), *Introduction to Foreign Legal Systems*, 1994.

[55] Dėl pavyzdžių, iliustruojančių konstitucinės teisės skirtumus dviejose Vakarų federalinėse valdžios sistemose žr. W.J. Josef, The Role of Basic Values in the Constitutional Hermeneutics of Germany and the United States, *ZaoRV* 56 (1996),

nė teisinė sistema. Galų gale nėra jokio pagrindo manyti, kad tarptautinė teisinė sistema turėtų kopijuoti nacionalinės teisės centralizuotų sistemų istorinius modelius. Iš tikrųjų tarptautinės teisės normas bei principus nuo „grynosios moralės" skiria tai, kad juos valstybės praktiškai pripažįsta teisiškai privalomais tarpusavio santykiuose, kadangi jie padeda sumažinti tarptautinių santykių painiavą ir neapibrėžtumą. Nors akivaizdu, kad tarptautinė teisė jos laikymosi užtikrinimo prasme yra silpnesnė nei nacionalinė teisė, tačiau ji apibrėžia valstybių elgesio jų tarptautiniuose santykiuose išorinius teisinius rėmus, grindžiamus tuo faktu, kad, nepaisant visų skirtumų, jos yra egzistuojančios tarptautinės bendrijos narės.[56]

TARPTAUTINĖS TEISĖS APIMTIS

Tarptautinės teisės plėtojimosi procesas, nuo tarptautinio bendravimo, daugiausiai vykusio tarp Europos valstybių tam tikrose srityse, tokiose kaip diplomatiniai santykiai ir karas, iki universalios bendradarbiavimo daugelyje sferų tarp visiškai skirtingų subjektų sistemos, atspindi gamtos mokslų ir technologijos laimėjimus[57] ir augančią globalinę ekonominę bei politinę tarpusavio priklausomybę ir būtinumą spręsti tokias problemas, kurių nebegalima efektyviai išspręsti nacionaliniuose rėmuose (pavyzdžiui, komunikacijų, tarptautinės prekybos, ekonomikos ir finansų, aplinkos apsaugos, masinės pabėgėlių srautų problemos). Valstybių „suvereniteto" samprata, nors, remdamosi savo istorine patirtimi, ją itin puoselėjo naujos valstybės, atsiradusios dėl septintąjį dešimtmetį vykusios dekolonizacijos, vis labiau ir labiau tampa atgyvenusi ekonomikos globalizacijos ir didėjančios valstybių tarpusavio priklausomybės kontekste.[58]

Tarptautinė teisė dabar apima plačias ir sudėtingas transnacionalinio pobūdžio sferas, įskaitant tokius dalykus kaip valstybių statusas[59], valstybių teisių perėmimas[60], valstybių atsakomybė[61], taika ir saugumas[62], kariavimo taisyklės[63], sutarčių teisė[64], jūrų teisė[65], tarptautinės laivybos teisė[66], diplomatinių santykių palaikymas[67], taip pat naujus dalykus, tokius kaip tarptautinės organizacijos[68], ekonomika ir plėtra[69], branduolinė energija[70], oro teisė ir veikla kosminėje erdvėje[71], jūros dugno išteklių eksploatavimas[72], aplinkos apsauga[73], komunikacijos[74], ir galiausiai – tarptautinė žmogaus teisių apsauga[75]. Šis pokytis lėmė vis didėjančią specializaciją tiek tarp akademinių sluoksnių, tiek ir tarp teisininkų praktikų. Kaip pastebėjo Oscaras Schachteris:

> Nebeįmanoma bendrosios specializacijos teisininkui aprėpti įvairių tarptautinės teisės šakų ir jų sudėtingumo. Profesionalus teisininkas tarptautinin-

p. 178–204. Be to, žr. S.P. Sinha, *Legal Polycentricity and International Law*, 1996; P. Legrand, European Legal Systems Are Not Converging, *ICLQ* 45 (1996), p. 52–81.

[56] Žr. R. Jennings/A. Watts (eds.), *Oppenheim's International Law*, I t., 1 dalis, 9-as leid., 1992, p. 8–14; H. Mosler, International Legal Community, *EPIL* II (1995), p. 1251–1255.

[57] M. Lachs, Thoughts on Science, Technology and World Law, *AJIL* 86 (1992), p. 673–697.

[58] Dėl suvereniteto doktrinos žr. 2 skyrių.

[59] Žr. 5, 7 ir 8 skyrių.

[60] Žr. 11 skyrių.

[61] Žr. 17 skyrių.

[62] Žr. 22 skyrių.

[63] Žr. 19 ir 20 skyrių.

[64] Žr. 9 skyrių.

[65] Žr. 12 skyrių.

[66] Žr. 16 skyrių.

[67] Žr. 8 skyrių.

[68] Žr. 6 ir 21 skyrių.

[69] Žr. 15 skyrių.

[70] Žr. 16 skyrių.

[71] Žr. 13 skyrių.

[72] Žr. 12 skyrių.

[73] Žr. 16 skyrių.

[74] Žr. 13 skyrių.

[75] Žr. 14 skyrių.

kas – tiek praktikas, tiek mokslininkas, vis labiau tampa konkrečios teisės šakos specialistu, ir kiekviena teisės šaka plėtoja savo sudėtingą doktriną.[76]

Ši specializacija atspindi faktą, kad tarptautinė teisė „subrendusi pasidarė sudėtingesnė“;[77] kita vertus, šis plėtimasis dabar taip pat lemia problemas, susijusias su tarptautinės teisės kaip mokslo ir mokymo dalyko vieningumu.[78] Literatūra apie tarptautinę teisę iš tikrųjų tapo neaprėpiama studijų sritimi. 1785 metais bendras knygų apie tarptautinę teisę skaičius buvo apie 2000, o 1967-aisiais jis išaugo iki 80 000. Dabar per metus tarptautinės teisės klausimais išleidžiama apie 700 knygų ir publikuojama apie 3000 straipsnių.[79]

Šioje knygoje tik supažindinama su tarptautinės teisės svarbiausiais elementais ir tam tikromis sritimis. Be to, Europos Bendrijos teisė, nors ir tarptautinės teisės dalis, tapo ypač specializuota sfera,[80] todėl ji nėra nagrinėjama šioje knygoje, išskyrus užuominas apie tam tikras esmines ypatybes, siekiant atskleisti „viršnacionalinės“ Europos Sąjungos unikalumą palyginti su kitomis tarptautinių organizacijų formomis.[81]

[76] O. Schachter, *International Law in Theory and Practice*, 1991, p. 1.

[77] T.M. Franck, *Fairness in International Law and Institutions*, 1995, p. 5.

[78] Žr. L.A.N.M. Barnhoorn/K.C. Wellens (red.), *Diversity in Secondary Rules and the Unity of International Law*, 1995.

[79] J. Schwietzke, Review of: E. Beyerly, *Public International Law. A Guide to Information Sources*, *ZaoRV* 52 (1992), p. 1052–1053.

[80] Žr., pvz., D. Wyatt/A. Dashwood, *European Community Law*, 3-as leid., 1993; D.A.O. Edward/R.C. Lane, *European Community Law*, 2-as leid., 1995; ir straipsnius leidinyje *EPIL* II (1995), p. 127 ir t.t.

[81] Žr. 6 skyrių.

2 SKYRIUS

ISTORIJA IR TEORIJA

Tarptautinės teisės ištakos yra mokslininkų ginčų objektas.[1] Kai kurie autoriai jų ieško santykiuose ir sutartyse tarp politinių darinių, egzistavusių prieš 3000 metų iki Kristaus, įskaitant ikiklasikinę antiką Artimuosiuose Rytuose, senovės Graikiją ir Persiją, taip pat romėnų ir graikų laikotarpį.[2] Tačiau vyraujantis požiūris yra tas, kad tarptautinė teisė atsirado Europoje po Vestfalijos taikos sutarties (1648 m.), kuria buvo užbaigtas Trisdešimties metų karas.

Literatūroje aptinkama įvairių nuomonių ir dėl vėlesnės raidos klasifikavimo. Savo įdomioje knygoje apie tarptautinės teisės istorijos epochas vokiečių diplomatas ir istorikas Grewe'as teigia, kad nuo XVI amžiaus egzistavo trys skirtingos tarptautinės teisės sistemos, kurioms buvo būdingi atitinkamu laikotarpiu vyravusių galingiausių valstybių interesai, ideologijos ir politika: tarptautinės teisinės tvarkos ispaniškoji (1494–1648 m.), prancūziškoji (1648–1815 m.) ir angliškoji era (1815–1919 m.)[3] (pastarąją Scotsas ir Welshas, žinoma, priešingai nei Grewe'as, norėtų vadinti „britų era“).[4] Rudolfo Bernhardto redaguotame veikale *Encyclopedia of Public International Law* išskiriami tokie pagrindiniai laikotarpiai: 1648–1815 m.; 1815 m. – Pirmasis pasaulinis karas; tarpukaris; procesai po Antrojo pasaulinio karo.[5] Tačiau čia pateikiami atskiri intarpai apie regioninius procesus Afrikoje, Tolimuosiuose Rytuose, islamiškajame pasaulyje, Lotynų Amerikoje bei Pietų ir Pietryčių Azijoje,[6] kad būtų išvengta eurocentriško požiūrio ir akcentuota, jog tarptautinių normų ir principų raida susijusi ne vien tik su Europa. Apie Aziją C.H. Alexandrowicziaus darbe pateikta ypač daug naujų dalykų, kurie buvo pamiršti vykstant Europos ekspansijai.[7] Kaip pastebėjo R.P. Anandas, neteisinga

> manyti, kad tarptautinė teisė susiformavo tik per paskutiniuosius 4 ar 5 šimtmečius ir tik Europoje, arba kad krikščioniškoji civilizacija naudojosi monopoliu nustatydama taisykles, reguliavusias santykius tarp valstybių. Kaip nurodo Majidas Khadduris, „kiekvienos civilizacijos gyventojai, užuot buvę vieninga tauta, valdoma vieningos valdžios ir vieningos teisinės sistemos, tarp savo politinių darinių – tautų šeimų – siekdavo su-

[1] Žr. W.G. Grewe, *Epochen der Volkerrechtsgeschichte*, 1984, p. 19–25; A. Cassese, *International Law in a Divided World*, 1986, p. 37–38; H. Steiger, Volkerrecht, O. Brunner/W. Conze/R. Koselleck (eds.), Geschichtliche Grundbegriffe, 7 t., 1992, p. 97–140. Gero dokumentų rinkinio žr. W.G. Grewe (ed.), *Fontes Historiae Iuris Gentium: Sources Relating to the History of International Law*, 1 t.: 1380 BC–1493 (1985), 2 t.: 1493–1815 (1988), 3 t.: 1815–1945 (1992). Žr. taip pat A. Nussbaum, *A Concise History of the Law of Nations*, 1962; J.H.W. Verzijl, *International Law in Historical Perspective*, 11 tomų. 1968–1991; P.S. Onuf/N. Onuf, *Federal Union, Modern World, The Law of Nations in an Age of Revolutions*, 1776–1814, 1993; H. Legoherel, *Histoire du droit international public*, 1996.

[2] W. Preiser, History of the Law of Nations: Ancient Times to 1648, *EPIL* II (1995), p. 716–749.

[3] Grewe (1984), op. cit., 43. Dėl puikios strateginių ir ekonominių priežasčių, lėmusių tarptautinės sistemos pokyčius, analizės žr. P. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers, Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, 1987. Žr. taip pat C.J. Barlett, *The Global Conflict. The International Rivalry of the Great Powers*, 1880–1990, 2-as leid., 1994.

[4] Dėl Britanijos unitarinės valstybės daugianacionalinio pobūdžio ir regionalistinių tendencijų žr. P. Malanczuk, *Region und unitarische Struktur in Grosbritannien*, 1984.

[5] History of the Law of Nations, *EPIL* II (1995): S. Verosta, 1648 to 1815, p. 749–767; H.-U. Scupin, 1815 to the First World War, p. 767–793; W.G. Grewe, the First World War to the Second World War, p. 839–849;

kurti bendriją, kurioje tarpusavio santykius reguliuodavo tam tikras paprotinių normų ir praktikos rinkinys. Keletas tautų šeimų gyveno arba bendrai gyveno tokiose teritorijose kaip senovės Artimieji Rytai, Graikija ir Roma, Kinija, islamiškasis ir Vakarų krikščioniškasis pasaulis; kiekvienoje iš jų susiformavo bent viena atskira civilizacija. Kiekvienoje civilizacijoje susiformavo principų ir taisyklių visuma, skirta valstybių elgesiui viena kitos atžvilgiu reguliuoti taikos ir karo metu".[8]

Periodizacijos problema yra gerai žinoma istoriniuose tyrinėjimuose apskritai. Istorijos skirstymas į periodus yra labai diskretiškas ir priklauso nuo taikomų kriterijų. Taigi tam neturėtų būti skiriama pernelyg daug reikšmės. Šios knygos tikslas – bendriausia prasme skirti „klasikinę" tarptautinės teisės sistemą (1648–1918 m.) ir „šiuolaikinės", arba „naujosios", tarptautinės teisės plėtojimąsi nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos. Klasikinė sistema buvo grindžiama suverenios valstybės (moderniąja prasme) pripažinimu vieninteliu tarptautinės teisės subjektu. Šią sistemą sudarė daugybė suverenių valstybių, laikytų teisiškai lygiomis, kurios pripažino neribotą teisę į karą, kad patenkintų savo pretenzijas ir gintų nacionalinius interesus. Iš esmės tai atsispindėjo galingiausių Europos valstybių santykiuose bei jų interesus atitinkančioje tarptautinėje teisinėje tvarkoje, įvestoje visame likusiame pasaulyje per tris amžius po Vestfalijos taikos sutarties pasirašymo. Nuo 1919 metų vyko esminė tarptautinės sistemos transformacija: mėginta vienyti tarptautinę bendriją ir uždrausti jėgos naudojimą. Šiuolaikinės tarptautinės teisės plėtojimasis puikiausiai gali būti apibrėžiamas stadijomis: laikotarpis nuo Pirmojo pasaulinio karo iki Antrojo pasaulinio karo (tai apima tarptautinės bendrijos susiskaldymą po Rusijos revoliucijos), Tautų Sąjungos sukūrimą; nuo JTO sukūrimo iki dekolonizacijos (1945–1960 m.); nuo tarptautinės bendrijos tolesnės plėtros iki Šaltojo karo pabaigos, paženklintos sovietinės imperijos žlugimu (1960–1989 m.). Pastangos atrasti „Naują pasaulio tvarką" pasibaigus dvipoliam Rytų ir Vakarų konfliktui ir dabartinės tarptautinės teisės plėtros problemos bus aptartos paskutiniame šios knygos skyriuje.[9]

EUROPOS TARPTAUTINĖS TEISĖS SUSIFORMAVIMAS

Vakarų Europoje tarptautinė teisė egzistavo netgi viduramžiais.[10] Tačiau viduramžių Europa nebuvo tinkama terpė tarptautinei teisei formuotis, kadangi ji nebuvo pasidalijusi į valstybes šiuolaikine šio žodžio prasme. Šiandien valstybe suprantame tokį darinį, kuris neginčijamai politiškai kontroliuoja savo teritoriją ir yra nepriklausomas nuo

O. Kimminich, Since the Second World War, p. 849–861.

[6] History of the Law of Nations – Regional Developments, *EPIL* II (1995): T.O. Elias, Africa, p. 793–802; S. Miyazaki, Far East, p. 802–809; A.S. El-Kosheri, Islam, p. 809–818; A.T.Y. Serra, Latin America, p. 818–824; N. Singh, South and South-East Asia, p. 824–839.

[7] C.H. Alexandrowicz, *An Introduction to the History of the Law of Nations in the East Indies* (XVI–XVIII amžiai), 1967; Treaty and Diplomatic Relations Between European and South Asian Powers in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, *RdC* 123 (1968), p. 121 ir t.t. Žr. taip pat J.A.Thomas, History and International Law in Asia: A Time for Review, in R.St.J. Macdonald (ed.), *Essays in Honour of Wang Tieya*, 1994, p. 813–857.

[8] R.P. Anand, The Influence of History on the Literature of International Law, in R.St.J. Macdonald/D.M. Johnston (eds.), *The Structure and Process of International Law*, 1983, p. 342.

[9] Žr. 22 skyrių.

[10] Žr. Grewe (1984), op. cit.; Anand, op. cit., p. 344. Dėl vieno aspekto žr. taip pat T. Meron, The Authority to Make Treaties in the Late Middle Ages, *AJIL* 89 (1995), p. 1–20.

išorinės politinės kontrolės. Viduramžių karalių padėtis buvo sudėtingesnė: viduje jie dalijosi valdžia su baronais, kurių kiekvienas turėjo privačią kariuomenę; užsienio santykiuose jie pripažino tam tikrą priklausomybę nuo Popiežiaus ir Šventosios Romos imperatoriaus. Ėmus rastis stiprioms centralizuotoms valstybėms, tokioms kaip Anglija, Ispanija, Prancūzija, Nyderlandai ir Švedija, pareiškusioms pretenzijų į neribotą suverenitetą ir nebepripažįstančioms priklausomybės nuo aukštesnės valdžios, susiformavo nauji tarptautiniai standartai, tarp jų ir santykiuose su ne Europos valstybėmis, tokiomis kaip Osmanų imperija, Kinija bei Japonija. XV–XVI amžiuose, jūrų keliais pasiekus Tolimuosius Rytus ir iš naujo atradus Ameriką, jūroje viešpatavusios valstybės peržengė buvusias Europos politinio pasaulio ribas. Vėliau pradėjo plėtotis suverenios valstybės koncepcija, kurią iš pradžių XVI amžiuje teoriniu lygiu pradėjo Bodenas,[11] vėliau praktiškai ėmėsi įgyvendinti Ispanija, o pereinant į XVII amžių – ir Prancūzija.

EUROPOS TARPTAUTINĖS TEISĖS YPATYBĖS VALSTYBIŲ PRAKTIKOJE PO 1648 METŲ

Valstybių praktikoje 1648 metai, paženklinti Vestfalijos taika,[12] laikomi takoskyros metais (bent jau Europoje), kai buvo sukurta nauja politinė tvarka, pakeista tik po Napoleono sutriuškinimo 1815 m. Vienos Kongrese. Europoje Vestfalijos taikos sutartimi buvo užbaigti niokojantys karai tarp katalikiškų ir protestantiškų šalių ir pripažintas protestantiškosios valstybės bei valstybės nepriklausomumo nuo Bažnyčios faktas. Maždaug 300 politinių darinių – Šventosios Romos imperijos likučiai – įgavo teisę sudaryti sąjungas su užsienio valstybėmis, tik su tam tikrais apribojimais. Kai Vokietija buvo susiskaldžiusi į daugybę palyginti mažų valstybėlių, Prancūzija, Švedija ir Nyderlandai buvo pripažintos naujomis didžiosiomis valstybėmis, ir Šveicarijai bei Nyderlandams buvo suteiktas neutralių valstybių statusas. Imperija iro, vis labiau silpnėjo Bažnyčios galia. Apie Vestfalijos taikos sutartimi sukurtą sistemą italų mokslininkas Cassese sakė: „Ši Sutartis kartu reiškė ir tarptautinės sistemos, paremtos daugeliu nepriklausomų valstybių, virš savęs nepripažįstančių jokios aukštesnės valdžios, pradžią.“[13]

Vestfalijos taikos sutartis numatė kolektyvinę saugumo sistemą. Ginčai turėjo būti sprendžiami taikiomis priemonėmis arba teisme. Jei šitaip nepasiekiama jokio sprendimo per trejus metus, visos kitos Sutarties šalys turėjo ateiti į pagalbą nukentėjusiajai ir net panaudoti jėgą. Praktikoje ši sistema niekada nebuvo įgyvendinta. Ją nustelbė jėga paremta po-

[11] Žr. tekstą toliau, p. 43–45.

[12] Žr. A.-M. de Zayas, Westphalia, Peace of (1648), *EPIL* 7 (1984), p. 536–539.

[13] Cassese, op. cit., p. 37.

litika bei nuolat besikeičiantys kariniai aljansai tarp Europos valstybių, ir tai atspindėjo mėginimus išlaikyti galių pusiausvyrą[14] – vyravusį politinį principą jų užsienio politikoje. Friederichas Gentzas, Metternicho bendražygis, vėliau (1806) taikliai apibūdino galių pusiausvyrą Europoje kaip „atskirai egzistuojančių valstybių organizaciją, kurios nė vienas narys pavieniui nebuvo pajėgus grasinti kitų valstybių nepriklausomybei ar pagrindinėms teisėms nesusidurdamas su galingu pasipriešinimu ir taip rizikuodamas sukelti grėsmę sau pačiam".[15]

„Europos viešoji teisė" (*ius publicum europaeum*) išsirutuliojo dėl suintensyvėjusio diplomatinio ar prievarta paremto bendravimo, bei, remiantis minėtu principu, nuolat besikeičiančių sąjungų tarp Europos valstybių; vienintelį kartą laikinai šio principo galiojimas buvo panaikintas Napoleonui užkariavus Europą. Tačiau 1789 m. Prancūzijos revoliucija smarkiai sukrėtė egzistavusios sistemos pagrindus – iškėlė laisvės ir tautų apsisprendimo idėjas[16] ir paneigė monarchų teises laisvai savo pačių nuožiūra disponuoti valstybės teritorija bei jos gyventojais.

Vienos Kongrese 1815 m. atkūrus senąją tvarką Europoje,[17] antrasis bandymas istorijoje sukurti kolektyvinę saugumo sistemą tam tikra prasme buvo sėkmingesnis, žinoma, turint galvoje to meto istorines sąlygas. Paryžiaus sutartimi buvo sukurta krikščioniškų tautų Šventoji sąjunga tarp Austrijos, Rusijos ir Prūsijos monarchijų, taip pat Antirevoliucinė karinė sąjunga tarp Austrijos, Prūsijos, Rusijos ir Anglijos, prie kurios vėliau prisijungė Prancūzija ir kuria buvo siekiama slopinti liberalų ir nacionalistinį judėjimą, grėsusį nusistovėjusiai tvarkai.[18]

Bendradarbiavimo tarp didžiųjų valstybių[19] era Europoje baigėsi ginčais dėl Balkanų ir šių valstybių išsiskyrusiais strateginiais interesais silpstančioje Turkijos imperijoje. Krymo karas,[20] kuriame Rusiją sumušė Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos sąjunga, pasibaigė 1856 m. Paryžiaus taikos sutartimi.[21] Tačiau 1878 m. Berlyno Kongrese[22] Balkanų problemos nebuvo išspręstos, o kova tarp Europos didžiųjų valstybių dėl Rytuose atsiradusių žemių, suirus Osmanų imperijai, pasidalijimo virto Balkanų karais 1912–1913 m.;[23] dėl to ir baigėsi Europos koncertas.[24]

Kolonizacija ir santykiai su ne Europos valstybėmis

Vienas svarbiausių tarptautinės teisės pobūdžio aspektų Europos šalių vykdytos pasaulio kolonizacijos eroje[25] – Europos valstybių, vienijamų krikščionybės, santykiai su ne Europos valstybėmis. Europos ekspansiją į užsienį prekybiniais interesais Anglijoje, Nyderlanduose

[14] Žr. A. Vagts/D. Vagts, Balance of Power, *EPIL* I (1992), p. 313–315.

[15] Cituota Verostos, 1648 to 1815, op. cit., p. 751.

[16] Žr. 19 skyrių.

[17] F. Munch, Vienna Congress (1815), *EPIL* 7 (1984), p. 522–525.

[18] Žr. S. Verosta, Aix-La-Chapelle, Congress of (1818), *EPIL* I (1992), p. 94–95; Verosta, Holly Alliance, *EPIL* II (1995), p. 861–863.

[19] A. Randelzhofer, Great Powers, *EPIL* II (1995), p. 618–622.

[20] T. Schieder, Crimean War, *EPIL* I (1992), p. 867–869.

[21] Tekstas 114 CTS 409. Žr. T. Schieder, Paris Peace Treaty (1856), *EPIL* 7 (1984), p. 376–378.

[22] F. Munch, Berlin Congress (1878), *EPIL* I (1992), p. 387–389.

[23] F. Munch, Balkan Wars (1912/1913), *EPIL* I (1992), p. 319–321.

[24] Dėl šio laikotarpio žr. S. Verosta, *Kollektivaktionen der Machte des Europaischen Konzerts* (1886–1914), 1988.

[25] J. Fisch, *Die europaische Expansion und das Volkerrecht*, 1984; F. Ermarcora, Colonies and Colonial Regime, *EPIL* I (1992), p. 662–666.

ir Prancūzijoje skatino pelno ištroškusios negailestingos kompanijos, tokios kaip Britų Rytų Indijos kompanija, kuri naudojosi privilegijomis, leidusiomis jai valstybines funkcijas vykdyti užjūrio teritorijose. Tarpvalstybiniu lygiu europiečiai iš pradžių pripažino, jog ne Europos valstybės turi bent jau ribotas teises pagal europiečių suformuotą tarptautinės teisės sistemą. Dažnai ne Europos valstybės buvo pasirengusios pripažinti bent jau ribotas Europos valstybių teises pagal įvairias jų neeuropietiško pobūdžio tarptautinės teisės sistemas; taigi tapo įmanomi (bent jau iš pradžių – lygiaverčiai) teisiniai santykiai tarp Europos ir likusio pasaulio valstybių. Tačiau šie santykiai nesudarė tikrai universalios teisinės sistemos, paremtos bendromis vertybėmis ar institucijomis, ir valstybės egzistavo atskirai, be jokio platesnio bendradarbiavimo.

Europiečiai pripažino Mogulo imperiją Indijoje, Osmanų imperiją, Persiją, Kiniją, Japoniją, Birmą, Siamą (1939 m. pavadintą Tailandu) ir Etiopiją kaip organizuotus politinius vienetus, tačiau kartu jie suprato, jog šios valstybės nėra itin svarbios pasaulinio masto reikaluose. 1856 m. Paryžiaus taikos sutartimi Turkija netgi buvo priimta (pirmoji nekrikščioniška valstybė) į „Europos koncertą". Kita vertus, pavyzdžiui, Osmanų imperija, reikšdama pretenzijas į savo viršenybę, nenorėjo pripažinti lygiomis krikščioniškų tautų, su kuriomis jai teko susidurti prie savo sienų Europoje. Taip pat ir Kinija, „imperija Žemės centre", pirmiausia norėjo užsidaryti nuo užsieniečių – iš jų buvo laukiama tik dovanų. Kada karaliaus Jurgio III (1760–1821 m.) pasiųsta britų delegacija, pasiėmusi su savimi nemažai dovanų, pagamintų pagal naujausius to meto technikos laimėjimus, 1793 m. paprašė, kad Kinija priimtų Britanijos pasiuntinį, Imperatorius atsakė:

> Dėl Jūsų prašymo atsiųsti vieną iš Jūsų pavaldinių ir akredituoti jį mano Dangiškajame dvare, kad rūpintųsi Jūsų šalies prekyba su Kinija. Šis prašymas prieštarauja visiems mano dinastijos išpažįstamiems papročiams ir greičiausiai negali būti patenkintas... Mūsų ceremonijos ir įstatymai taip smarkiai skiriasi nuo Jūsų šalies, kad Jūs tikriausiai negalėtumėte mūsų papročių ir gyvenimo būdo įgyvendinti savo tolimoje žemėje, net jeigu Jūsų pasiuntinys sugebėtų pramokti mūsų civilizacijos pradmenų... Valdydamas platų pasaulį, aš turiu vienintelį tikslą, būtent – išlaikyti gerą valdymą ir vykdyti valstybės pareigas. ... Aš nevertinu iš svetimų šalių atėjusių ir įdomių dalykų, taip pat nesinaudoju Jūsų šalies dirbiniais.[26]

Japonija, atėjus į valdžią Shogunams, uždraudė krikščionių misionierių lankymąsi šalyje ir atsiribojo nuo visų kontaktų su užsieniu, išskyrus vienintelę išimtį – Olandijos pirkliams ir toliau buvo leidžiama prekiauti Nagasakyje įkurtoje prekybinėje gyvenvietėje. Tik

[26] Imperatorius Ch'ieng-lung, cituotas Verostos, 1648 to 1815, *op. cit.*, p. 761.

XIX a. galingiausioms Europos valstybėms, grasinant jėga ir ją naudojant, pavyko atkurti prekybos ryšius su Kinija bei Japonija, apeliuojant, *inter alia*, ir į tariamą „prekybos laisvės" teisinį principą.

Nors teisiškai visi tarptautinės bendrijos nariai buvo lygūs, tarptautinėje sistemoje faktiškai vyravo didžiosios valstybės: Britanija, Prancūzija, Ispanija, Portugalija, JAV, Rusija, Austrija, Prūsija ir Nyderlandai. Iki 1880 m. europiečiai ėmė kontroliuoti daugumą ne Europos valstybių; Europoje tai buvo aiškinama kaip akivaizdus „baltojo žmogaus" įgimto pranašumo įrodymas, o tarptautinė teisinė sistema tapo „baltųjų žmonių klubu", į kurį ne Europos valstybės galėjo būti priimtos tik tuo atveju, jeigu jos įrodydavo esančios „civilizuotos".

Senųjų valstybių, tokių kaip Turkija, Siamas (Tailandas), Kinija ir Japonija, atžvilgiu Vakarų valstybės taip pat daugiausia rėmėsi vadinamąja „kapituliacijos sistema", t.y. sutartimis, skirtomis įtvirtinti ilgalaikes privilegijas europiečių prekybai bei komercijai tose valstybėse ir atleisti jas nuo vietinės jurisdikcijos. Bendruomenes be veiksmingos centrinės valdžios paprasčiausia buvo užkariauti ir pasisavinti. Tai ypač akivaizdu tapo kovoje dėl Afrikos[27]: Europos valstybės pasidalijo šį žemyną Berlyno konferencijoje Vakarų Afrikos klausimais 1884–1885 m.; čia šie klausimai tarp kolonijinių valstybių buvo sureguliuoti neišprovokuojant naujo Europos valstybių karo.[28]

Tik labai retai valstybės, kurias buvo siekiama kolonizuoti, rimčiau tam pasipriešindavo; taip 1896 m. įvyko Etiopijoje, kai Imperatoriaus Meneliko pajėgos sutriuškino italus Advos mūšyje. Puikus to pavyzdys – Kinijos likimas. Po Opiumo karo 1842 m. Kinija Nankino sutartimi buvo priversta Honkongo salą perleisti Britanijai.[29] Po to buvo ir kitų „nelygiateisių sutarčių": jomis nustatyti diplomatiniai santykiai ir išplėstas prieinamų prekybos uostų skaičius.[30] Kinijoje kaip atsakas į Vakarų intervenciją antiužsienietiška dvasia buvo išreikšta žymiuoju Boksininkų sukilimu. Boksininkai, Kinijoje žinomi kaip „patriotiški darnūs kumščiai", rado oficialią paramą savo tikslui „Kinija – kinams". Po Vakarų pasiuntinybių užpuolimo Pekine bei europiečių žudynių, admirolo sero Edwardo Seymouro vadovaujamos karinės pajėgos 1900 m. birželio mėn. numalšino sukilimą Lang-Fang vietovėje. Nugalėtojų Taikos komisija princus Tuan ir Fukuo nuteisė mirties bausme, tačiau dėl jų imperatoriškos kilmės mirties bausmė buvo pakeista vergija iki gyvos galvos. Be to, 1901 m. rugsėjo 7 d. pasirašytu protokolu buvo nustatyta 450 000 000 taelių dydžio žala, kurią Kinija turėjo atlyginti; nuo šios sumos, kol ji bus per 39 metus sumokėta, turėjo būti imamos 4 proc. dydžio palūkanos.[31]

[27] Žr. T. Pakenham, *The Scramble for Africa 1876–1912*, 1992.

[28] F. Munch, Berlin West Africa Conference (1884/1885), *EPIL* I (1992), p. 389–391.

[29] A.D. Hughes, Hong Kong, *EPIL* II (1995), p. 870–873. Žr. taip pat Harris *CMIL*, p. 235. Dėl susitarimo grąžinti Honkongą Kinijai 1997 m. žr. 10 skyrių.

[30] Žr. Wang Tieya, International Law in China: Historical and Contemporary Perspectives, *RdC* 221 (1990–II), p. 193–369; W. Morvay, Unequal Treaties, *EPIL* 7 (1984), p. 514–517. Žr. taip pat 9 ir 10 skyrių.

[31] Hamsworth, *History of the World*, 2 t., 1908, p. 823.

Japonijai tam tikra prasme pasisekė labiau, nes ji XIX amžiuje savo feodalinę sistemą nusprendė adaptuoti prie pažangesnės užsienio technologijos bei Vakarų organizacijos. Tai buvo reakcija į Amerikos komodoro Perry pabūklus (jie atvėrė šią šalį Vakarams) ir po to vykusį prekybos bei „draugystės" sutarties sudarymą 1854 m., taip pat kitas sutartis su Europos valstybėmis, pagal kurias šių valstybių piliečiai pateko jų šalių konsulų jurisdikcijon. Ši adaptacija buvo viena iš priežasčių, kurios vėliau Japonijai padėjo nugalėti Rusiją 1904–1905 m. kare, okupuoti Korėją ir Mandžiūriją bei įgyti naujos didžiosios valstybės statusą 1905 m. Portsmuto (JAV) taikos sutartyje. Baltosios rasės viešpatavimo pabaigą bei sudėtingą dekolonizacijos procesą Azijoje vėliau paspartino Japonijos agresija ir jos pergalės pirminėje Antrojo pasaulinio karo stadijoje; tai padėjo žlugti mitui apie Europos didžiųjų kolonijinių valstybių nenugalimumą.

Vakarų pusrutulis

Kita vertus, po Amerikos sukilimo prieš Britaniją Europos valstybėms iškilo ir naujų problemų. 1776 m. Amerikos Nepriklausomybės Deklaracija, iškėlusi apsisprendimo teisę, po 7 metų karo atvedė į naujo motininės valstybės tarptautinės teisės subjekto pripažinimą; XIX amžiaus pradžioje Lotynų Amerikos valstybės tapo nepriklausomos nuo Ispanijos ir Portugalijos. Atsiskyrimas nuo Europos buvo išreikštas prezidento Monroe 1823 m. paskelbtoje doktrinoje, nukreiptoje prieš Europos veržimąsi į Vakarų pusrutulį.[32] Monroe doktrina, niekada nepripažinta teisiniu dokumentu Europoje, tapo pagrindu daugybei JAV intervencijų į Lotynų Ameriką. Vis dėlto JAV ir Lotynų Amerikos šalys pasiliko europiečių tarptautinės teisės sistemoje ir daug prisidėjo prie jos plėtojimo. Kai JAV praktika (paėmus vieną reikšmingą pavyzdį) skatino tarptautinį arbitražą kaip ginčų reguliavimo būdą,[33] Pietų Amerikos valstybės bandė apsisaugoti nuo užsienio intervencijos bei Europos valstybių vyravimo ir formulavo naują regioninę Amerikos tarptautinę teisę.[34] Apskritai paėmus, bendras Amerikos valstybių požiūris į tarptautinius santykius buvo labiau idealistinis ir orientuotas į teisę nei tradicinis realistinis Europos valstybių požiūris, paremtas galia. Tačiau netgi Jungtinės Amerikos Valstijos, nors savo istorijoje taip pat džiaugėsi iš kolonijinio viešpatavimo išsikovota laisve, pavyzdžiui, buvo įsitraukusios į Kinijos atvėrimą, o 1898 m. po karo su Ispanija užėmė Filipinus.

Iš to, kas buvo pasakyta, natūraliai galima daryti išvadą, kad „klasikiniu laikotarpiu" tarptautinė teisė buvo susijusi ir su jėgos naudojimo, neprilygstančio karui, klausimais.[35] Žymiausias to pavyzdys –

[32] Žr. P. Malanczuk, Monroe Doctrine, *EPIL* 7 (1984), p. 339–344.

[33] Žr. tekstą toliau, p. 59.

[34] Žr. Serra (1995), *op. cit.*; C. Gray, International Law 1908–1983, *Leg. Stud.* 3 (1983), p. 267–282, 269 ir t.t.; J.A. Barberis, Les Regles specifiques du droit international en Amerique Latine, *RdC* 235 (1992–IV), p. 81–227.

[35] Žr. 19 skyrių.

Argentinos užsienio reikalų ministro Luiso Drago nesėkmingas mėginimas XX a. pradžioje pakeisti galingųjų Europos valstybių praktiką – ginkluota jėga išieškoti kompensacijas iš kitų valstybių už žalą, padarytą joms arba jų piliečiams.[36] Venesuela reikalavo, kad dėl jos skolų Britanijai, Vokietijai ir Italijai už per pilietinį karą padarytą žalą, taip pat dėl Venesuelos vyriausybės įvykdyto laivų konfiskavimo bei jai suteiktų paskolų geležinkelių statybai užšaldymo turi būti sprendžiama pasinaudojus Venesuelos sudaryta komisija. Ši komisija atsisakė pripažinti Europos valstybių pretenzijas bendrai (visas), todėl, pareiškus ultimatumą, 1902 m. Europos valstybės ieškovės nuskandino tris Venesuelos laivus, subombardavo Puerto Cabello ir paskelbė Venesuelai jūros blokadą. JAV reakcija į Drago pasiųstą protesto notą, kurioje remiamasi Monroe doktrina, buvo negatyvi. JAV nurodė, kad užsienio intervencija nebūtų įvykusi, jeigu Lotynų Amerikos šalys būtų vykdžiusios savo tarptautinius įsipareigojimus dėl užsieniečių turto apsaugos.[37]

Teorija: natūralistai ir pozityvistai

Aptarus kai kuriuos svarbius valstybių praktikos aspektus, dabar galima pereiti prie doktrinos, kuri visais laikais turėjo kur kas mažiau įtakos tarptautinės teisės faktiškam plėtojimuisi nei daugelis autorių to norėtų.[38] Europietiškos tarptautinės teisės koncepciją išplėtojo mokslininkai, kurie, formuojantis tarptautinei teisei, siūlė teisines sąvokas ir sistemiškus samprotavimus, pateisinančius iškylančių galingųjų valstybių interesus, ypač jei jie susiję su jų pačių gimtosiomis šalimis, kaip tai galima įžvelgti jūrų teisės plėtojimosi procese.[39] Kadangi šie mokslininkai paliko tam tikrą pėdsaką ir šiuolaikinėje teisėje, būtina pakalbėti ir apie juos; ypač paminėtinos dvi svarbiausios minties mokyklos – prigimtinės teisės šalininkai ir pozityvistai, kurių samprotavimai apie tarptautinę teisę vis dar yra svarbūs Vakaruose vyraujantiems požiūriams į šiandieninę tarptautinę teisę, nors ir yra ginčijami.[40]

Žymiausias prigimtinės teisės teorijos šalininkas buvo olandas Hugo Grocijus (1583–1645 m.), kuris dažnai laikomas šiuolaikinės tarptautinės teisės pradininku;[41] kiti garsūs šios teorijos puoselėtojai buvo: Spaniardis Vitorio (1486–1546 m.)[42] ir Suarez'as (1548–1617 m.) bei Gentilis, Italijos protestantas, pabėgęs į Angliją (1552–1608 m.),[43] ir anglas Zouche'as (1590–1661 m.). Nors ir nesutardami dėl daugelio dalykų, visi šie autoriai buvo vieningos nuomonės, kad visos teisės (tiek nacionalinės, tiek tarptautinės) svarbiausi principai atsirado ne iš kokio nors valingo žmogaus pasirinkimo

[36] W. Benedek, Drago-Porter Convention (1907), *EPIL* I (1992), p. 1102–1103.

[37] Žr. 17 skyrių.

[38] Dėl doktrinos kaip papildomo šiuolaikinės tarptautinės teisės šaltinio reikšmės žr. 3 skyrių.

[39] Žr. Grewe (1984), *op. cit.*, p. 300 ir t.t., 471 ir t.t., 647 ir t.t.

[40] Žr. J.P. Egido, Natural Law, *EPIL* 7 (1984), p. 344–349; R. Ago, Positivism, ten pat, p. 385–393; H.J. Steiner, International Law: Doctrine and Schools of Thought in the Twentieth Century, *EPIL* II (1995), p. 1216–1227; M. Bos, Will and Order in the Nation-State System: Observations on Positivism and International Law, ten pat, p. 51–78.

[41] Žr. T.M.C. Asser Instituut (red.), *International Law and the Grotian Heritage*, 1983; P. Haggenmacher, *Grotius et la doctrine de la guerre juste*, 1983; A. Dufour/P. Haggenmacher/J. Toman (red.), *Grotius et l'ordre juridique international*, 1985; H. Bull/B. Kingsbury/A. Roberts (red.), *Hugo Grotius and International Relations*, 1990; P. Borschenberg, *Hugo Grotius „Commentarius in theses XI": An Early Treatise on Sovereignty, the Just War, and the Legitimacy of the Dutch Revolt*, 1994.

[42] A. Truyol Serra *et. al.* (red.), *Actualite de la pensee juridique de Francisco de Vitoria*, 1988.

[43] Žr. T. Meron, Common Rights of Mankind in Gentili, Grotius and Suarez, *AJIL* 85 (1991), p. 110–117.

ar sprendimo, bet iš teisingumo principų, kurių galiojimas – universalus ir amžinas, ir kuriuos gali atrasti vien tik sąmonė; teisė turi būti atrasta, o ne sukurta.

Šie esminiai teisės principai buvo pavadinti prigimtine teise. Tačiau Vitorio ankstyvasis mėginimas suformuluoti *ius naturae* kaip universalią žmonijos teisę, įtraukiant vadinamąsias „indėnų" gentis Amerikoje į jos teisinės apsaugos sferą, liko tik tuščiu teoriniu siūlymu.[44] Iš pradžių prigimtinė teisė buvo laikoma dieviškosios prigimties, tačiau Grocijus rašė, kad prigimtinė teisė būtų egzistavusi ir nesant Dievo; Grocijus manė, jog prigimtinės teisės egzistavimas yra savaiminis padarinys to fakto, kad žmonės gyvena kartu visuomenėje ir supranta, jog visuomenei išsaugoti reikia tam tikrų taisyklių. Vadovaujantis tokiu argumentu, draudimas nužudyti žmogų, pavyzdžiui, yra prigimtinės teisės norma – tai nepriklauso nuo jokio žmogžudystę draudžiančio teisės akto, nes kiekvienas sąmoningas žmogus suvokia, jog tokia taisyklė yra pagrįsta ir būtina žmonių visuomenės išlikimui.

Prigimtinės teisės teorija turi senas tradicijas, nukeliančias į Romos laikus, ir ji vis dar lieka Romos Katalikų Bažnyčios pripažįstama oficialia teisės filosofija. Tačiau mūsų laikais jos nebepripažįsta nepriklausantieji Romos Katalikų Bažnyčiai.[45] Ši teorija tampa abejotina mokslo ir pasaulietiniais laikais, nes ji grindžiama religija ir yra nepatikrinama. Teorijos esmė ta, kad teisė kyla iš teisingumo; be to, nors advokatai ir teisėjai, siekdami užpildyti spragas arba išspręsti neaiškumus teisėje, dažnai remiasi teisingumu, prigimtinės teisės teorija logiškai mąstant veda prie kur kas radikalesnės išvados, būtent – kad neteisinga taisyklė apskritai nėra teisė ir ja neprivalo vadovautis teisėjas; tačiau tokios išvados nepripažintų jokia šiuolaikinė teisinė sistema. Net patys šios teorijos rėmėjai konkrečiau nepajėgė išdėstyti prigimtinės teisės principų; pavyzdžiui, teiginys „tu negali žudyti" gali būti pripažintas kaip visuotinai galiojanti taisyklė, būtina žmonių visuomenės išlikimui, tačiau prigimtinės teisės šalininkai nesutinka dėl išimčių iš šios taisyklės, kurias reikėtų taikyti, skaičiaus.

Kita vertus, ši teorija buvo visuotinai pripažįstama XVI–XVII a. ir buvo labai naudinga skatinant pagarbą teisingumui tuo metu, kai feodalinės sistemos žlugimas bei Europos skilimas į katalikus ir protestantus galėjo atvesti į visišką anarchiją. Sunku būtų atrasti kokį nors kitą pagrindą, kuriuo galėjo būti paremta tuometinė tarptautinės teisės sistema. Netgi prigimtinės teisės teorijos trūkumai, kurie yra aiškiai matomi šiandien, Grocijaus laikais nebuvo tokie akivaizdūs, jam grindžiant savo argumentus Biblijos citatomis, nuorodomis

[44] M.v.Gelderen, The Challenge of Colonialism: Grotius and Vitoria on Natural Law and International Relations, *Grotiana* 14/5 (1993/4), p. 3–37.

[45] M.W. Janis (red.), *The Influence of Religion on the Development of International Law*, 1991.

į graikų ir romėnų istoriją ar visų pirma iš Romėnų privatinės teisės išvestomis analogijomis, kuriomis tuo metu buvo žavimasi kaip beveik tikslia prigimtinės teisės išraiška ir dėl to nukopijuotomis daugelyje Europos valstybių.

Po Grocijaus mirties intelektualinė aplinka pasidarė skeptiškesnė, o tarptautinė teisė būtų praradusi pagarbą, jeigu ji ir toliau būtų buvusi grindžiama prigimtinės teisės teorija. XVII a. pabaigoje pradėta įrodinėti, kad teisė didžiąja dalimi yra pozityvistinė, t.y. žmonių sukurta; dėl to teisė ir teisingumas nėra tas pats dalykas, o įstatymai gali skirtis laiku ir vieta – tai priklauso nuo įstatymų leidėjo valios. Tarptautinės teisės atžvilgiu pozityvizmas valstybių faktinį elgesį laikė tarptautinės teisės pagrindu. Pirmasis žymus pozityvistas, rašęs apie tarptautinę teisę, buvo kitas olandas Cornelis van Bynkershoekas (1673–1743 m.), tam tikra prasme pralenkęs savo laiką; pozityvizmo šaknys slypėjo XVIII a., tačiau visiškai ši teorija buvo pripažinta tik XIX amžiuje. Gaila, tačiau išskyrus sutarčių tekstų rinkimą, iki XX amžiaus mažai moksliškai nagrinėta valstybių praktika.

Susieti prigimtinės teisės teoriją ir pozityvizmą pabandė šveicaras Emerichas von Vattelis (1714–67 m.).[46] Jis akcentavo įgimtas teises, kurios valstybėms tenka pagal prigimtinę teisę, tačiau teigė, kad valstybės atsako tik prieš savo sąžinę už pareigų, joms nustatytų prigimtinės teisės, vykdymą, išskyrus atvejus, kai jos aiškiai sutiko šias pareigas laikyti pozityviosios teisės dalimi. Vattelis darė didžiulę įtaką daugeliui autorių ir valstybių XVIII–XIX a. bei XX amžiaus pradžioje; net ir šiandien jo įtaka kartais jaučiama. Intelektualinė aplinka, kai valstybė skatinama įtvirtinti savo teises ir ignoruoti pareigas, neabejotinai veda į netvarką.

Suvereniteto teorija

Vienas iš žodžių, dažnai minimų Vattelio šalininkų raštuose, yra „suverenitetas“; abejotina, ar yra koks kitas žodis, sukėlęs tiek daug intelektualinės sumaišties bei tarptautinio neteisingumo.

Suvereniteto teorija reiškė pradžią mėginant analizuoti vidinę valstybės struktūrą. Politiniai filosofai mokė, jog kiekvienoje valstybėje turi būti tam tikras vienetas, turintis aukščiausią įstatymų leidžiamąją galią ir/arba aukščiausią politinę valdžią. Šios teorijos šaknys glūdi XVI amžiuje, o mokslininkai paprastai nurodo Machiavellio (1469–1527), Jeano Bodino (1530–1596) ir Thomaso Hobbeso (1588–1679) raštus.[47] Tačiau teisininkams geriausiai žinomas šios teorijos atstovas yra Johnas Austinas (1790–1859 m.), kuris tei-

[46] N.G. Onuf, Civitas Maxima: Volff, Vattel and the Fate of Republicanism, *AJIL* 88 (1994), p. 280–303.

[47] Žr. G.H. Sabine/T.L. Thorson, *A History of Political Theory*, 4-as leid., 1973, 3-a dalis: The Theory of the National State.

sę laiko suvereno įsakymais, paremtais sankcijų grėsme. Kadangi tarptautinė teisė neatitiko jo teorijos teiginių, jis teigė, jog tarptautinė teisė – tai ne teisė. Iš tikrųjų sunku rasti bent kokią teisinę sistemą, kuri atitiktų jo teoriją. Federacinėse valstybėse, tokiose kaip JAV, konstitucija įstatymų leidybos valdžią padalija tarp federacijos ir valstybių narių, ir nė viena iš jų neturi aukščiausios įstatymų leidžiamosios galios. Net Anglijoje, kur karalienė Parlamente turi aukščiausią įstatymų leidžiamąją galią, įstatymai nėra nei vienintelis, nei seniausias teisės šaltinis.

Remiantis šia teorija buvo lengva įtikinėti, kad suvereno, turinčio aukščiausią valdžią, neįpareigoja jo paties priimti įstatymai. Vėliau šiuo žodžiu imta apibūdinti ne tik valdovo santykį su savo pavaldiniais valstybės viduje (vidinis suverenitetas), bet ir valdovo arba pačios valstybės santykį su kitomis valstybėmis (išorinis suverenitetas). Tačiau šis žodis ir toliau kai kam asocijavosi su neribota ir teisės nevaržoma valdžia, ir tai lėmė visiškai klaidingą tarptautinių santykių įvaizdį. Faktas, kad valdovas gali daryti ką nori savo pavaldiniams, nereiškia, kad jis gali daryti ką nori – tiek pagal tarptautinę teisę, tiek vadovaudamasis galios politika – kitoms valstybėms.

Kai teisininkai tarptautininkai sako, jog valstybė yra suvereni, iš tikrųjų jie tik leidžia suprasti, kad ji yra nepriklausoma, t.y. ji nėra pavaldi jokiai kitai valstybei. Jie nesako, kad valstybė kokiu nors būdu yra aukščiau teisės. Būtų kur kas geriau, jeigu žodis „suverenitetas“ būtų pakeistas žodžiu „nepriklausomybė“. Visi žino, kad valstybės yra galingos, tačiau suvereniteto akcentavimas pernelyg išaukština jų galią ir skatina jas ta galia piktnaudžiauti.

XIX a. pabaigoje daugelis teisininkų tarptautininkų, ypač Vokietijoje, išplėtojo suvereniteto doktriną tiek, kad iškilo grėsmė visiškai sunaikinti tarptautinės teisės idėją. Nuo 1914 m. prasidėjo reakcija. Vakarų teisininkai tarptautininkai atmetė senąsias dogmas apie suverenitetą ir įgimtas valstybių teises; valstybių praktikos mokslinis nagrinėjimas, pirmą kartą atliktas XX a., parodė, kad į šias dogmas valstybės niekada nežiūrėjo taip rimtai, kaip tai darė teoretikai. 1923 m. *Wimbledon* byloje Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė: „Teismas nemano, kad valstybė, sudarydama sutartį, kuria ji įsipareigoja atlikti tam tikrą veiksmą arba susilaikyti nuo jo, atsisako savo suvereniteto... Teisė prisiimti tarptautinius įsipareigojimus yra valstybės suverenumo požymis.“[48]

Žinoma, galima įsivaizduoti sutartis su tokiais plačiais įsipareigojimais, kurių pagrindu valstybė praranda savo nepriklausomybę, pavyzdžiui, sutartį, pagal kurią viena valstybė tampa kitos valstybės protektoratu.[49] Tačiau nėra aiškios skiriamosios linijos tarp nepriklauso-

[48] *Wimbledon* byla, Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas, serija A, Nr. 1, 25. Šioje byloje Vokietija į Kylio kanalą neleido įplaukti Britanijos garlaiviui „Wimbledon“, kurį buvo užfrachtavusi Prancūzijos kompanija, kadangi laivas gabeno amuniciją ir artilerijos atsargas, skirtas Lenkijos karinei jūrų bazei Dancinge. Atsisakymas buvo grindžiamas 1920 metais Vokietijos paskelbtu neutralitetu kare tarp Rusijos ir Lenkijos. Teismas pripažino, jog tuo Vokietija pažeidė Versalio taikos sutarties 380 str.; žr. I.v. Munch, The Wimbledon, *EPIL* 2 (1981), p. 293–296.

[49] Žr. 5 skyrių.

mybės ir jos praradimo; tai – masto ir nuomonės dalykas; netgi žodyje „nepriklausomybė" slypi kai kurios emocinio pobūdžio savybės, būdingos žodžiui „suverenitetas". Pavyzdžiui, stojimas į tokią supranacionalinę organizaciją kaip Europos Sąjunga, prieš 100 metų būtų laikytas netoleruotinu nepriklausomybės apribojimu, o šiandien yra diskutuojamas realesniame ekonominės naudos ir praradimų kontekste. Vakaruose suvereniteto doktrina smarkiai sumenko dėl augančios tarpusavio priklausomybės pasaulyje, o besivystančios šalys, saugodamos jų neseniai įgytą politinę nepriklausomybę, ir toliau ją labai vertina kaip „tarptautinių santykių pagrindą".[50]

TEISĖS PLĖTOJIMASIS IKI PIRMOJO PASAULINIO KARO

Kokios buvo šios „klasikinės" ir iš esmės europietiškos tarptautinės teisės, pagal kurią, kaip atrodė, valstybės egzistavo labiau anarchijoje nei teise ir tvarka paremtoje bendrijoje, raidos svarbiausios teisinės pasekmės? Pirmiausia, tuo metu susikūrė daugybė svarbių tarptautinės teisės normų ir principų, kaip antai teritorinio suvereniteto principas, pagal kurį užtikrinama išimtinė valstybių kontrolė bei jurisdikcija savo teritorijose, atviros jūros laisvė,[51] valstybės imuniteto nuo užsienio teismų jurisdikcijos principas,[52] diplomatinių ir konsulinių santykių teisė,[53] *pacta sunt servanda* (sutarčių reikia laikytis) principas bei sutarčių teisė,[54] užsieniečių bei jų turto diplomatinės gynybos taisyklės,[55] taip pat neutraliteto taisyklės.[56]

Neribota teisė naudoti jėgą

Klasikinės tarptautinės teisės svarbiausias bruožas buvo tas, kad joje nebuvo jokio valstybių teisės apribojimo naudoti jėgą ir pradėti karą, kuris buvo laikomas valstybių suvereniteto ir lygybės neatskiriamu požymiu. Nukariautos užsienio teritorijos efektyvi aneksija buvo teisėtas pagrindas suverenitetui į tą teritoriją įgyti.[57] Taip pat nėra abejonių, kad tuo metu vyravusios tarptautinės teisės koncepcijos palengvino kolonizacijos procesą. Suverenitetas galėjo būti įgyjamas *terrae nullius*, t.y. tariamai niekam nepriklausančios teritorijos; *terrae nullius* sąvoka taikyta pasaulio teritorijoms, neturėjusioms stiprios centrinės valdžios, kuri būtų galėjusi priešintis užkariavimui. Jei kartais būdavo pasipriešinama, galima buvo pasinaudoti sutartimis su vietiniais valdovais arba paskelbti karą.

Neribota teisė naudoti jėgą atsispindėjo ir intervencijos doktrinoje.[58] XVI a., kai Machiavellis[59] ir Bodinas[60] padėjo pamatus šiuolai-

[50] Žr. L. Wildhaber, Sovereignty and International Law, Macdonald/Johnston (red.), 1983, *op. cit.*, p. 425–452; F.H. Hinsley, *Sovereignty*, 2-as leid., 1986; A. James, *Sovereign Statehood*, 1986; H. Steinberger. Sovereignty, *EPIL* 10 (1987), p. 397–418; R.H. Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, 1990; G. Gottlieb, *Nation Against State. A New Approach to Ethnic Conflicts and the Decline of State Sovereignty*, 1993; N. Schrijver, The Dynamics of Sovereignty in a Changing World, K.Ginther/E. Denters/P.J.I.M. de Waart (red.) leidinyje *Sustainable Development and Good Governance*, 1995, p. 80–89; M.R. Fowler/J.M.Bunck, *Law, Power and the Sovereign State. The Evolution and the Application of the Concept of Sovereignty*, 1995; A. Chayes/A.H. Chayes, *The New Sovereignty. Compliance with International Regulatory Agreements*, 1995; K.M. Meesen, Sovereignty, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1193–1201; A. Bleckman, Article 2(1), *Simma CUNAC*, p. 77–87. Žr. taip pat literatūrą, nurodytą 1 ir 5 skyriuje.

[51] Žr. 12 skyrių.

[52] Žr. 8 skyrių.

[53] Žr. 8 skyrių.

[54] Žr. 9 skyrių.

[55] Žr. 17 skyrių.

[56] Žr. 20 skyrių.

[57] Žr. 10 skyrių.

[58] Dėl to žr. P. Malanczuk, *Humanitarian Intervention and the Legitimacy of the Use of Force*, 1993, p. 7–11 su nuorodomis.

[59] *Il Principe*, parašytas 1513 m., išleistas – 1531 m. Mažiau dėmesio susilaukė kitas svarbus Makiavelio darbas *Discorsi*.

[60] De Rei publica (1576), išleistas prancūzų kalba 1579 m.

kinei suverenios valstybės teorijai, specifinė istorinė intervencijos doktrina, kurią palaikė tokie autoriai kaip Vitoria, Jentilė ir Grocijus, daugiausiai buvo grindžiama religiniais motyvais.[61] Tačiau šią doktriną išstūmė bendresnio pobūdžio politinės intervencijos praktika po Trisdešimties metų karo (1618–1648 m.). Grewe'as taip pat užsimena apie mažai žinomas Grocijaus pastabas, kurios rodo, kad didysis rašytojas, veikiamas savo laikmečio dvasios, aptardamas humanitarinės intervencijos klausimą iš tikrųjų galvoje turėjo teisę į religinę intervenciją, paremtą prigimtine teise ir skirtą krikščionims apginti. Pabrėžtina, kad netgi daug vėliau buvo autorių, tokių kaip Martensas, kurie 1883 m. „civilizuotų valstybių" intervenciją teisino vadovaudamiesi „bendrais religiniais interesais ir humanitariniais motyvais", tačiau tik į „necivilizuotas valstybes", ir tik tada, kai „tų valstybių gyventojai krikščionys yra persekiojami bei žudomi".[62]

XIX a. intervencijos draudimo principas, anksčiau suformuluotas Wolffo ir Vattelio, jau buvo plačiai pripažintas. Vis dėlto XIX a. egzistavusi tarptautinė teisinė sistema pripažino tam tikras išimtis iš šio principo, būtent – teisę į intervenciją, grindžiamą sutartimis arba savigalbos ir savisaugos principais. Austrijos, Rusijos ir Prūsijos monarchijų mėginimai po 1815 m. įtvirtinti karinės intervencijos principą, remiantis Šventąja sąjunga, taip pat Napoleono III siekis nacionalinio apsisprendimo tikslais įgyti teisės į intervenciją pripažinimą, buvo nesėkmingi.

Tačiau teorijoje atsirado naujas motyvas, intervenciją grindžiantis „humaniškumu" ir susijęs su politinio liberalizmo idėjomis bei pagrindinių žmogaus teisių samprata. Valstybių praktika XIX a. vis dažniau intervenciją stengėsi pateisinti humanitariniais motyvais; tačiau dažnai šitaip būdavo užslepiama intervencija dėl politinių, ekonominių ir kitokių priežasčių. Doktrina buvo svarbi teisinant Europos valstybių intervenciją 1827 m., kai siekta paremti graikų sukilimą prieš turkus, Britanijos ir Prancūzijos intervenciją 1856 m. į Siciliją (tariamai dėl politinių areštų ir žiauraus elgesio su kaliniais), taip pat garsiąją Britanijos, Prancūzijos, Austrijos, Prūsijos ir Rusijos intervenciją į Siriją 1860–1861 m., kaip atsaką į musulmonų įvykdytas tūkstančių krikščionių žudynes.[63] Šie aktai buvo pakartotinės Europos valstybių intervencijos į Osmanų imperiją (kaip atsakas į sukilimus ir žudynes Kretoje (1866), Bosnijoje (1875), Bulgarijoje (1877) ir Makedonijoje (1887)) preliudija. Kiti pavyzdžiai: JAV intervencija į Kubą 1898 m., Britanijos ir JAV vykdytas spaudimas Belgijai dėl vietinių gyventojų kančių Konge, taip pat Peru 1912–1913 m. dėl negailestingo vietinių kaučiuko rinkėjų išnaudojimo.[64]

[61] Grewe (1984), op. cit., p. 211–216.

[62] F. de Martens, *Traite de droit international*, 1883, p. 398.

[63] Grewe (1984), *op. cit.*, p. 578 teigia, kad ši akcija buvo grindžiama tariamai Sultono prašymu. Išvados, pateiktos I. Pogany leidinyje *Humanitarian Intervention in International Law: The French Intervention in Syria Re-Examined*, *ICLQ* 5 (1986), p. 182, tam tikra prasme yra kitokios.

[64] Žr. Grewe (1984), *op. cit.*, p. 579, kur pabrėžiama, jog šis sąrašas jokiu būdu nėra išsamus.

Tai liudijo naują tendenciją tuometinėje valstybių praktikoje, bet ne naują paprotinės tarptautinės teisės normą. Iš tikrųjų valstybės, į kitą valstybę įsiveržusios tariamai dėl humanitarinių motyvų, dauguma atvejų siekdavo savų tikslų, todėl intervenciją pradėjusi valstybė, kaip pastebi Scupinas, „negalėdavo pateikti svaraus tokio veiksmo pateisinimo".[65] Dažnos intervencijos į Osmanų imperiją krikščionių gynimo tikslais turi būti traktuojamos Europos galingiausių valstybių skirtingų interesų, vis atsiduriančių pavojuje Vidurio Rytuose, kontekste. Siekiant įtvirtinti savo įtaką silpstančioje Imperijoje, humanitarinė intervencija buvo puikus pretekstas jų konkurencijai. 1853 m. Krymo karas, kai Rusija pradėjo karą su Turkija oficialiai dėl to, kad užtikrintų didesnes krikščionių saugos garantijas, o vėliau susidūrė su netikėtu Prancūzijos ir Britanijos kariniu aljansu bei Austrijos spaudimu, yra pamokantis istorinis įrodymas dėl „naujos eros, susijusios su politine galia – *realpolitik*, atsiradimo".[66]

Taikus ginčų sprendimas

Idėja dėl taikaus ginčų sprendimo[67] derybomis, sutaikinimu, tarpininkavimu arba arbitražu išplito po Vestfalijos taikos, nors to ištakos yra kur kas senesnės. Tačiau arbitražo, kaip ginčo sprendimo įpareigojančiu trečiosios šalies sprendimu, absoliutūs monarchai praktikoje nepripažino. Šiuolaikinė arbitražo istorija prasidėjo nuo 1794 m. Jay sutarties „Dėl draugystės, prekybos ir navigacijos"; pagal ją Britanija ir JAV susitarė, kad Britanijos ir Amerikos piliečių pretenzijas dėl patirtų nuostolių, jų turtą konfiskavus arba laivus paėmus priešo vyriausybei, nagrinės arbitražinė komisija.[68] Per 1798–1804 m. laikotarpį ši komisija priėmė daugiau kaip 536 sprendimus ir kai kurie iš jų tapo svarbiais precedentais vėlesnei teisės plėtrai. Ši sėkminga patirtis XIX a. buvo išeities taškas daugybei sutarčių, kurių nuostatose būdavo įtvirtinta arbitražinė sąlyga; tačiau šis procesas daugiausia apsiribojo dvišalėmis sutartimis bei ginčais, nelietusiais svarbesnių politinių interesų.

Prekybos vergais uždraudimas

Vienas aspektas, kurį reikėtų aptarti atskirai, yra prekybos vergais uždraudimas žmoniškumo vardan.[69] Vyko prekyba tarp trijų polių: prekės transportuojamos iš Europos į Afriką, o Afrikos vergai, kuriuos daugiausia pardavinėdavo arabai, pervežami į Amerikos plantacijas ir galiausiai – prekės bei žaliavos pervežamos iš Amerikos į Europą. Vergų prekyba prasidėjo XVI amžiuje, kai Ispanija terminuotas monopolines

[65] Scupin, *op. cit.*, p. 771.

[66] T. Schieder, Crimean War, *EPIL* 7 (1984), p. 59, 61.

[67] Žr. 18 skyrių.

[68] Tekstas 52 CTS 243. Žr. H.-J. Schlochauer, Jay Treaty, *EPIL* 1 (1981), p. 108–111.

[69] A.M. Trebilcock, Slavery, *EPIL* 8 (1985), p. 481–484; O.I. Tiunov, Pacta sunt servanda: The Principle of Observing International Treaties in the Epoch of the Slave-Owning Society, *St. Louis, ULJ* 38 (1994), p. 929–945.

licencijas suteikė privatiems verslininkams, kad šie Afrikos vergus pristatytų į Ispanijos kolonizuotą Ameriką; vėliau į šį procesą įsitraukė ir kitos Europos šalys. Po to, kai 1713 m. Britanija gavo monopolinę teisę iš Ispanijos vergus tiekti Ispanijos kolonijoms, ji šią teisę perdavė „Pietų jūrų kompanijai"; paskaičiuota, kad per 1680–1786 m. laikotarpį vien tik Britanijos prekiautojai į Ameriką pervežė daugiau nei du milijonus Afrikos vergų. Apskritai paėmus, ne mažiau kaip 15 milijonų afrikiečių buvo paversti vergais ir išvežti į Ameriką.

Priešinimasis šiai praktikai XIX a. pamažu priartėjo prie to, kad pagal tarptautinę teisę ji buvo uždrausta. Pirmoji sutartis, kuria pasmerkta prekyba vergais, buvo sudaryta 1814 m. tarp Prancūzijos ir Britanijos.[70] Šis humanitarinis principas buvo pripažintas ir Vienos Kongrese 1815 m., taip pat vėlesnėse daugiašalėse sutartyse; šio proceso kulminacija – 1890 m. Aktas „Dėl prekybos Afrikos vergais". Šį Aktą ratifikavo visos Europos valstybės, JAV, Persija, Turkija, Kongas ir Zanzibaras; jis numatė veiksmingas karines ir teisines priemones tam, kad būtų nutraukta prekyba vergais; tačiau vergovės valstybių viduje klausimas liko nepaliestas. Uždraudus prekybą vergais, jūrose viešpatavęs Britanijos karinis laivynas suvaidino labai svarbų vaidmenį kontroliuojant laivus jūroje.

Karo taisyklių humanizavimas

Tarptautinės teisės karo srityje humanizavimas prasidėjo dar prieš XIX a. nuo susitarimų, sudarytų tarp kariaujančių šalių karo vadų dėl karo belaisvių, sužeistųjų ir ligonių padėties, taip pat dėl karo ligoninių apsaugos.[71] Šį procesą tam tikru mastu skatino ir Krymo karo (1853–1856 m.) patirtis, Amerikos pilietinio karo (1861–1865 m.) pamokos, pasireiškusios didžiuliais abiejų pusių nuostoliais (Sąjungos pajėgos: 359 528 užmušti ir 275 175 sužeisti; Konfederatų pajėgos: apie 258 000 užmuštų ir 225 000 sužeistų).[72] Henry Dunanto inicijuota 1864 m. Ženevos konvencija suteikė tam tikrą statusą veiklai, susijusiai su pagalba sužeistiesiems. Joje numatytos Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus komiteto, 1863 m. įsteigto pagal Ženevos Kantono įstatymus kaip privatine teise reguliuojamos asociacijos, funkcijos santykiuose su valstybėmis, pasirašiusiomis minėtą Konvenciją. Vėliau – 1868 m. Peterburgo deklaracija, kuria uždraustas mažų sprogstamųjų kulkų naudojimas; tačiau šis dokumentas praktikoje liko nesvarbus. Konferencija Briuselyje 1874 m. bei *Institut de Droit International*[73] 1880 m. pateikti siūlymai padėjo pamatus Hagos taikos konferencijoms 1899 ir 1907 m., kurių metu buvo padėti pagrindai šiuolaikinės tarptautinės humanitarinės teisės plėtrai.[74]

[70] Papildomi straipsniai prie 1814 m. gegužės 30 d. Paryžiaus taikos sutarties, 63 CTS 193.

[71] Dėl ankstesnės plėtros žr. M. Keen, *The Laws of War in the Late Middle Ages*, 1993; T. Meron, *Henry's Wars and Shakespeare's Laws: Perspectives on the Law of War in the Late Middle Ages*, 1993.

[72] Žr. P. Malanczuk, American Civil War, *EPIL* I (1992), p. 129–131.

[73] Institutas yra privati mokslininkų asociacija, įkurta 1873 m., t. y. tuo pačiu metu kaip ir Tarptautinės teisės asociacija, kuri yra didesnė ir labiau atvira. Žr. F. Munch, Institut de Droit International, *EPIL* II (1995), p. 997–1000; R. Stodter, International Law Association, ten pat, p. 1207–1208.

[74] Žr. 20 skyrių.

Pirmosios tarptautinių organizacijų formos

XIX a. atsirado ir pirmosios elementarios tarptautinio bendradarbiavimo formos.[75] Prekybai reikėjo upių internacionalizacijos bei tarptautinių upių komisijų, kaip buvo Reino (1831–1868),[76] Šeldės (1839)[77] bei Dunojaus (1856–1865)[78] atvejais. Be to, technologijų, ryšių priemonių bei prekybos plėtra lėmė tarptautinių administracinių sąjungų, turinčių teisinį subjektiškumą, kūrimąsi konkrečioms funkcijoms atlikti. Susikūrė Geodetinė sąjunga (1864 m.), Tarptautinė telegrafo sąjunga (1865 m.), dabartinės Tarptautinės telekomunikacijų sąjungos pirmtakė,[79] Pasaulinė pašto sąjunga (1874 m.),[80] Berno pramoninės nuosavybės apsaugos biuras (1883 m.),[81] Berno literatūrinių ir meno kūrinių apsaugos biuras (1886 m.),[82] taip pat Muitų tarifų skelbimo sąjunga (1890 m.).

Hagos taikos konferencijos (1899 ir 1907 m.)

„Klasikinės" tarptautinės teisės laikotarpis baigėsi dviem Hagos taikos konferencijomis, vykusiomis 1899 ir 1907 m.;[83] pirmąją iš jų inicijavo caras Nikolajus II savo įžymiuoju Taikos manifestu, antrąją – prezidentas Teodoras Rossveltas. 1899 m. Konferencijoje buvo patvirtintos trys konvencijos ir trys deklaracijos, kuriose įtvirtinti sausumos ir jūrų karo įstatymai bei taikaus ginčų sureguliavimo procedūros, dėl to buvo įsteigtas Nuolatinis Arbitražo Teismas Hagoje. Joje priimta ir neprivaloma rezoliucija dėl šalių karinių išlaidų ribojimo. 1907 m. konferencijoje buvo priimta daugybė dokumentų, kuriuose iš dalies nagrinėti tie patys klausimai kaip ir ankstesnės konferencijos dokumentuose. Tačiau konferencijose nesugebėta išspręsti svarbiausių konfliktų židinių pasaulyje, ir dėl to nebuvo užkirstas kelias Pirmajam pasauliniam karui. Būdinga buvo ir tai, kad galiausiai, reikalaujant Britanijai ir Prancūzijai, pasiektas kompromisas dėl privalomo konfliktų reguliavimo arbitražo tvarka; tai paliko valstybėms teisę pačioms nuspręsti, kokie yra jų „gyvybiniai interesai",[84] patenkantys į *domaine reserve* (valstybių vidaus jurisdikciją).[85] Todėl tai, kas faktiškai buvo išbraukiama iš privalomos arbitražo jurisdikcijos, buvo paliekama laisvai valstybių nuožiūrai.

Amerikos valstybės sekretoriaus W.J. Bryano mėginimui ištaisyti „gyvybinių interesų" nuostatos trūkumus pasipriešino JAV Senatas. Vadinamosios 1913–1914 m. „Bryano sutartys"[86] buvo sudarytos tik tarp Vakarų ir Rytų Europos valstybių, ir tik po to, kai karas jau buvo prasidėjęs. JAV ir Vokietija neprisijungė prie tokio pobūdžio sutarties. Pirmasis pasaulinis karas formaliąja prasme prasidėjo pagal tuo

[75] Žr. D.W. Bowett, *The Law of International Institutions*, 4-as leid., 1982, p. 1–13; D. Vignes, The Impact of International Organizations on the Development and Application of Public International Law, Macdonald/Johnston (red.), 1983, *op. cit.*, p. 809–855; I. Seidl-Hohenveldern/G. Loibl, *Das Recht der Internationalen Organisationen*, 5-as leid., 1992, p. 12–19.

[76] F. Meisner, Rhine River, *EPIL* 12 (1990), p. 310–316.

[77] B. Vitanyi, Scheldt River, *EPIL* 12 (1990), p. 341–343.

[78] I. Seidl-Hohenveldern, Danube River, *EPIL* I (1992), p. 934–937.

[79] A. Noll, International Telecommunication Union, *EPIL* II (1995), p. 1379–1385.

[80] L. Weber, Universal Postal Union, *EPIL* 5 (1983), p. 383–386.

[81] K. Pfanner, Industrial Property, Protection of, *EPIL* II (1995), p. 964–976.

[82] Žr. P. Katzenberger, Literary and Artistic Works, International Protection, *EPIL* 5 (1983), p. 202–211.

[83] J.M. Mossner, Hague Peace Conferences of 1899 and 1907, *EPIL* II (1995), p. 671–677.

[84] Žr. K.J. Partsch, Vital Interests, *EPIL* 10 (1987), p. 526–528.

[85] Žr. A. D'Amato, Domestic Jurisdiction, *EPIL* I (1992), p. 1090–1096. Žr. taip pat 18 ir 21 skyrių.

[86] Tekstas *AJIL* 10 (1916), priedas. Žr. H.-J. Schlochauer, Bryan Treaties (1913/1914), *EPIL* I (1992), p. 509–511.

metu galiojusios klasikinės tarptautinės teisės nuostatas – buvo deklaruota apie karo paskelbimą.

Kas šiame procese atsitiko „Europos viešosios teisės" koncepcijai? 1878 m. Berlyno Kongrese dalyvavo tik šešios didžiosios Europos valstybės ir Turkija. 1884–1885 m. Berlyno Kongrese jau dalyvavo 12 valstybių, įskaitant ir JAV. Į 1899 m. Hagos taikos konferenciją susirinko 27 valstybės, įskaitant JAV, Meksiką, Japoniją, Kiniją, Persiją ir Siamą. Antrojoje taikos konferencijoje 1907 m. dalyvavo 43 valstybės, iš kurių 17 valstybių buvo iš Amerikos, 4 – iš Azijos, tačiau nė vienos šalies nebuvo iš Afrikos. Taip tarptautinė teisė, nors ir europietiškos prigimties, pamažu rutuliojosi į pasaulinę universalią sistemą.

TAKOSKYRA PO PIRMOJO PASAULINIO KARO

Pirmojo pasaulinio karo pabaiga

Pirmojo pasaulinio karo pabaiga tarptautinėje teisinėje sistemoje išryškino daugelį esminių pokyčių, atspindėjusių karo patirtį. Nugalėta Vokietija pagal Versalio sutarties 231 straipsnį[87] turėjo prisiimti visą atsakomybę už karą ir prarado keletą kolonijų bei trečdalį savo teritorijos Europoje; valstybės nugalėtojos privertė ją priimti ir pražūtingą reparacijų sistemą,[88] aštriai kritikuotą garsaus ekonomisto Johno Keyneso; ji padėjo pasėti sėklą kitam karui kilti. Santykinis galingiausių Europos valstybių kaip svarbiausių veikėjų pasaulinėje arenoje vaidmens mažėjimas bei JAV virtimas galingiausia pasaulio valstybe atsispindėjo Britanijos imperijos transformacijoje į Britanijos Sandraugą.[89]

Be to, senoji tarptautinė bendrija suskilo dėl naujos ir radikaliai kitokios valstybės atsiradimo po Rusijos revoliucijos 1917 metais. Sovietų Sąjunga paskelbė nesutinkanti su egzistuojančia tarptautinės teisės sistema, tačiau vėliau kažkiek prisitaikė prie jos vien todėl, kad ekonomiškai ir politiškai galėtų bendrauti su išoriniu pasauliu. Naujoji revoliucinė valstybė į tarptautinę teisę atskleidė visiškai kitokį, nei tuo metu vyravęs, požiūrį.[90] Vadovaudamasi marksizmu, kaip jį interpretavo Leninas, o vėliau ir Stalinas, ši valstybė iš pradžių neigė, kad gali egzistuoti viena tarptautinės teisės sistema, kuri būtų vienodai taikytina ir kapitalistinėms, ir socialistinėms valstybėms; ji taip pat nutraukė senosios paprotinės teisės bei carinės vyriausybės sudarytų sutarčių galiojimą. Vėliau požiūris keitėsi,[91] tačiau Sovietų Sąjunga ir toliau liko tarptautinių reikalų nuošalėje, kol po Antrojo pasaulinio karo įgijo didžiosios valstybės statusą.

[87] Tekstas 225 CTS 188. Žr. E.v. Puttkamer, Versailles Peace Treaty (1919), *EPIL* 4 (1982), p. 276–282.

[88] I. Seidl-Hohenveldern, Reparations, *EPIL* 4 (1982), p. 178–180.

[89] L.C. Green, British Commonwealth, *EPIL* I (1992), p. 495–499. Žr. taip pat W. Dale, The Making and Remaking of Commonwealth Constitutions, *ICLQ* 42 (1993), p. 67–83; W. Morvay, *Souveranitatsubergang und Rechtskontinuitat im Britischen Commonwealth*, 1974.

[90] Žr. V. Kartashkin, The Marxist-Leninist Approach: The Theory of Class Struggle and Contemporary International Law, Macdonald/Johnston (red.), 1983, *op. cit.*, p. 79–102; T. Schweisfurth, The Role of Political Revolution in the Theory of International Law, ten pat, p. 913–53; ten pat, Socialist Conceptions of International Law, *EPIL* 7 (1984), p. 417–424.

[91] Žr. trumpą santrauką 6-ame šios knygos leidime, p. 7–19, ir K. Grzybowski, Soviet Theory of International Law for the Seventies, *AJIL* 77 (1983), p. 862–872. Žr. taip pat tekstą toliau, p. 61.

Tautų Sąjunga

Instituciniu lygiu Tautų Sąjungos įkūrimas reiškė revoliucinį žingsnį tarpvalstybiniuose santykiuose.[92] Tai buvo atsakas į raginimą, išdėstytą paskutiniajame iš prezidento Wilsono „Keturiolikos punktų",[93] sukurti „bendrą tautų asociaciją... pagal konkrečius susitarimus, siekiant suteikti vienodas politinės nepriklausomybės ir teritorinio vientisumo tarpusavio garantijas tiek didelėms, tiek ir mažoms valstybėms". 26 straipsniai, kuriais vadovaujantis įkurta Sąjungą, buvo įtraukti į kiekvienos Europos taikos sutarties pirmąją dalį, o naujos Tarptautinės darbo organizacijos konstitucija[94] buvo įtraukta kaip XIII dalis.

Bandymai apriboti jėgos naudojimą

Svarbiausias Sąjungos tikslas buvo skatinti tarptautinį bendradarbiavimą ir siekti taikos bei saugumo, grindžiamo šalių įsipareigojimu iš principo „nesiimti karinių priemonių". Tačiau absoliuti valstybių teisė į karą apskritai panaikinta nebuvo. Sąjungos nariai, prieš imdamiesi karinių priemonių, įsipareigojo laikytis 3 mėnesių trukmės „atvėsinimo periodo". Jeigu ginčą sprendė Sąjungos Taryba, Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas arba Arbitražinis Tribunolas, karas buvo leistinas tik praėjus trims mėnesiams po Teismo ar Arbitražo sprendimo arba Tarybos raporto pateikimo. Šio įsipareigojimo nesilaikančios narės pagal Sutartį buvo traktuojamos kaip įvykdžiusios „karo veiksmus", o tai leido, bet neįpareigojo, kitas valstybes nares imtis karinių veiksmų prieš Sutartį sulaužiusią valstybę. Sutarties 16 straipsnis kaip poveikio priemonę numatė ekonomines sankcijas, tačiau 10 straipsnio, numačiusio, jog valstybės įsipareigoja „gerbti ir saugoti visų narių teritorinį vientisumą ir egzistuojančią politinę nepriklausomybę nuo išorinės agresijos", užtikrinimas nebuvo siejamas su sankcijų sistema. Vietoj to Sąjungos Tarybai buvo patikėtas uždavinys „patarti", kaip laikytis minėto įsipareigojimo. Šios nuostatos prasmė buvo neaiški, ir tai buvo pagrindinė priežastis, dėl ko JAV Senatas atsisakė ratifikuoti Sutartį.

1928 m. Paryžiaus Paktu dėl karo uždraudimo (Kelloggo–Briando paktas),[95] kurį inicijavo JAV ir Prancūzija, buvo siekiama plačiau įtvirtinti karo uždraudimą, tačiau ir šiuo atveju nebuvo sukurta efektyvaus Pakto nuostatų laikymosi mechanizmo. Nebuvo paliesta gana plačiai aiškinta teisė į savigyną. Britanija pasiliko sau teisę saugoti savo gyvybinius interesus ginant Britanijos imperiją, o JAV pasiliko teisę savo nuožiūra taikyti Monroe doktriną. Taigi nei Sąjungos sistema, nei Paryžiaus Paktas dar negalėjo veiksmingai pakeisti senos paprotinės taisyklės dėl valstybių teisės naudoti ginkluotą jėgą.

[92] Žr. C. Parry, League of Nations, *EPIL* 5 (1983), p. 192–201; *The League of Nations in Retrospect: Proceedings of the Symposium.* Simpoziumą organizavo Jungtinių Tautų biblioteka ir Tarptautinių studijų institutas Ženevoje, 1980 m., 1983 m. lapkričio 6–9 d. L. Gross recenzija *AJIL* 80 (1986), p. 200–215; H. Weber, League of Nations, *Wolfrum UNLPP II*, p. 848–853.

[93] A. Rustemeyer, Wilson's Fourteen Points, *EPIL* 7 (1984), p. 539–542, at 540.

[94] K.T. Samson, International Labour Organization, *EPIL* II (1995), p. 1150–1156. Dėl Tarptautinės darbo organizacijos konstitucijos teksto žr. Brownlie leidinį *BDIL*, p. 50.

[95] 1928 m. Bendroji sutartis dėl atsisakymo nuo karo kaip nacionalinės politikos priemonės, 94 LNTS 57 (1929). Žr. C.D. Wallace, Kellogg-Briand Pact (1928), *EPIL* 3 (1982), p. 236–239.

Kitos Tautų Sąjungos funkcijos

Siekdama panaikinti slaptų sutarčių praktiką, Sąjunga bandė skatinti ir nusiginklavimą bei atvirą diplomatiją.[96] Kita jos funkcija – mandatų sistemos sukūrimas pagal 22 straipsnį; dėl to besiformuojančioms tautoms buvusiose nugalėtų valstybių kolonijose ir panašiai atsiskyrusiose kolonijinėse teritorijose buvo įvesta tarptautinė globa.[97] Be to, Sąjungai buvo patikėta rūpintis tautinių mažumų Europoje apsauga,[98] bei socialiniais klausimais, kaip antai sveikatos apsauga ir teisingi darbo standartai.

Nuolatinis Teisingumo Teismas

Tarpukariu įvyko tam tikras progresas ne tik priimant tarptautinius teisinius aktus socialiniais ir ekonominiais klausimais, bet ir tarptautinio teisminio nagrinėjimo srityje – 1921 m. Hagoje įkurtas Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas,[99] dabartinio Tarptautinio Teisingumo Teismo, vėliau įkurto pagal JT įstatus,[100] pirmtakas. Teismas priėmė 32 sprendimus ginčuose (daugiausia tarp Europos valstybių) bei 27 konsultacines išvadas, kurios padėjo išsiaiškinti tarptautinės teisės normas ir principus. Funkcionuodamas dar gana ribotoje ir palyginti homogeniškoje tautų bendrijoje, Teismas turėjo gana didelį autoritetą, didesnį nei jo vėlesnis sekėjas – Tarptautinis Teisingumo Teismas. Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo veikla paaiškina, kodėl anksčiau už jį įkurtam Nuolatiniam Arbitražo Teismui, iš tikrųjų taip ir netapusiam nuolat veikiančiu teismu, buvo pateikta mažai bylų.[101]

Tautų Sąjungos sistemos žlugimas

Didžiųjų valstybių, tokių kaip JAV, atsisakymas įstoti į Sąjungą natūraliai šią naują organizaciją įstūmė į sunkią padėtį taikos ir saugumo srityje. Po kiek laiko Sąjungoje faktiškai ėmė vyrauti Prancūzijos ir Britanijos interesai. Iš pradžių Sąjungos narėmis buvo 27 valstybės nugalėtojos, pasirašiusios Versalio sutartį, taip pat „Britanijos imperija“ (Jungtinė Karalystė, Kanados, Australijos, Naujosios Zelandijos, Pietų Afrikos ir dar tuo metu priklausomos Indijos dominijos) bei 13 neutralių valstybių. Vėliau buvo priimtos dar 22 naujos narės, įskaitant buvusias priešų valstybes: Austriją ir Bulgariją (1920 m.), Vengriją (1922 m.) ir Vokietiją (1926 m.). Sovietų Sąjunga, iš pradžių pašalinta, buvo priimta 1934 metais. Tačiau ilgainiui iš Sąjungos pasitraukė 16 jos narių, įskaitant Kosta Riką (1927 m.), Braziliją (1928 m.), Vokietiją ir Japoniją (1935 m.), Italiją (1939 m.) ir Ispaniją (1941 m.).

[96] K. Zemanek, Treaties, Secret, *EPIL* 7 (1984), p. 505–506; G.E. do Nascimento Silva, Diplomacy, Secret, *EPIL* 1 (1992), p. 1033–1034, kuris pastebėjo, jog Versalyje pats Vilsonas grįžo prie slaptos diplomatijos ir turėjo daugiau kaip 150 susitikimų už uždarų durų su Lloyd'u George, Clemenceau ir Orlando.

[97] Žr. D. Rauschning, Mandates, *EPIL* 10 (1987), p. 288–295.

[98] Žr. F. Capotorti, Minorities, *EPIL* 8 (1985), p. 385–395. Dėl riboto Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo aktyvumo šiuo klausimu žr. C. Weil, Minorities in Upper Silesia Case (Minority Schools), *EPIL* 2 (1981), p. 189–191; Weil, German Minorities in Poland, Cases Concerning the, *EPIL* II (1995), p. 553–555; W. Benedek, Exchange of Greek and Turkish Populations (Advisory Opinions), ten pat, p. 304–305; C.V. Katte, Greco-Bulgarian „Communities“ (konsultacinė išvada), ten pat, p. 622–623; Dėl dabartinės mažumų apsaugos tarptautinėje teisėje padėties žr. 6 ir 19 skyrių.

[99] H.-J. Schlochauer, Permanent Court of International Justice, *EPIL* 1 (1981), p. 163–179; P. Haggenmacher/ R. Perruchoud/H. Dipla (red.), *Cour permanente de justice internationale 1922–1945*, tomai 5–I ir 5–II, 1989.

[100] Žr. 18 skyrių.

[101] H.-J. Schlochauer, Permanent Court of Arbitration, *EPIL* 1 (1981), p. 157–163. Dėl Nuolatinio Arbitražo Teismo reformos žr. 18 skyrių.

Sąjungos sistema žlugo dėl įvairių institucinio ir politinio pobūdžio priežasčių. Svarbiausia to žlugimo priežastis, ko gero, prieštaravimas, būdingas pačiai kolektyvinio saugumo koncepcijai,[102] pasireiškusiai paprasčiausios savimi suinteresuotų ir suverenių valstybių asociacijos forma. Koncepcija remiasi prielaida, jog visos valstybės vienodai suinteresuotos užkirsti kelią agresijai ir visos valstybės yra pasirengusios prisiimti vienodą atsakomybę siekiant šio tikslo. Jeigu galinga valstybė įvykdo agresijos aktą, tokios prielaidos pagrįstumas gali tapti labai abejotinu.[103] Taigi netrukus paaiškėjo, jog Sąjungos organai gali funkcionuoti tik tokiu mastu, kiek valstybės narės gali susitarti.

Sąjunga nepajėgė užkirsti kelio Japonijos agresijai prieš Kiniją 1932 m., kai ši okupavo Mandžiūriją, taip pat Italijos agresijai prieš Etiopiją 1935–1936 metais. Ribotos ekonominės sankcijos, kurių prieš Italiją ėmėsi maždaug 50 Sąjungos narių, buvo nesėkmingos. Ispanijoje kilus pilietiniam karui (1936–1939 m.), kuris buvo laikomas grėsme taikai pasaulyje, kadangi į jį tiesiogiai arba netiesiogiai buvo įsikišusios nemažai valstybių, Sąjunga patvirtino intervencijos draudimo principą (valstybių pareigą nesikišti į kitų valstybių vidaus reikalus), pareikalavo iš šalies išsiųsti visus užsienio kombatantus ir pasmerkė neapsaugotų miestų bombardavimą; tačiau Sąjungos rezoliucijos turėjo menką poveikį.[104] Japonijos atsinaujinusi agresija prieš Kiniją 1937 m. lėmė tik tai, kad Sąjunga pasmerkė neapsaugotų miestų bombardavimą iš oro. Vokietijos įsiveržimas į Lenkiją 1939 m. ir Antrojo pasaulinio karo įsiliepsnojimas nesukėlė nieko daugiau kaip tik atidėjo suplanuotas Sąjungos Asamblėjos ir Tarybos sesijas. Paskutinis Sąjungos veiksmas – Sovietų Sąjungos pašalinimas 1939 m., kadangi ji atsisakė tarpininkavimo iškilus jos pretenzijoms Suomijai.

Norint teisingai įvertinti Sąjungos žlugimo priežastis, būtina atsižvelgti ir į jos konfrontaciją su totalitariniais to meto režimais. Kaip pastebėjo Clive'as Parry:

> Tai buvo Sąjungos lemtis – susidurti su plataus masto sąmoninga agresija, lydima tokio atviro bet kokių humanitarinių motyvų nepaisymo, kokio dar niekas nebuvo matęs. Kadangi Japonija, Italija ir Vokietija egzistuojant Sąjungai teigė turinčios absoliučią teisę į karą dėl bet kokios priežasties ir be jokios priežasties, buvo abejingos tiek taikos, tiek karo įstatymams, vienintelis galutinis atsakas į tokią situaciją galėjo būti, kaip iš tikrųjų ir įvyko, neriboto masto ir neapsakomų metodų karas.[105]

PAŽANGA PO ANTROJO PASAULINIO KARO

Tarptautinė teisinė sistema nesugebėjo užkirsti kelio Antrajam pasauliniam karui, nutraukti Hitlerio agresijos ir sustabdyti neįsivaizduojamų žiaurumų, nacistinės Vokietijos vykdytų visoje Europoje.[106] Ji

[102] Apskritai dėl sąvokos žr. J. Delbruck, Collective Security, *EPIL* I (1992), p. 646–656; K. Doehring, Collective Security, *Wolfrum UNLPP I*, p. 110–115; G. Bestermoller, *Die Volkerbundsidee – Leistungsfahigkeit und Grenzen der Kriegsachtung durch Staatensolidaritat*, 1995. Žr. taip pat 22 skyrių.

[103] Žr. H.A. Kissinger, *Diplomacy*, 1994, 10 skyrių. Dėl kito kritiško požiūrio žr. A. Eban, The U.N. Idea Revisited, *FA* 74 (1995), p. 39–55.

[104] Žr. A.-M. de Zayas, Spanish Civil War, *EPIL* 7 (1984), p. 434–438.

[105] Parry, *op. cit.*, at 200.

[106] Dėl Vokietijos tarptautinių ryšių 1933–1945 metais ir požiūrio į tarptautinę teisę žr. D.F. Vagts, International Law in the Third Reich, *AJIL* 84 (1990), p. 661–704; A. Carty, Interwar German Theories of International Law: The Psychoanalytical and Phenomenological Perspections of Hans Kelsen and Carl Schmitt, *Cardozo LR* 16 (1995), p. 1235–1292.

neužkirto kelio ir sąjungininkų vykdytam intensyviam Vokietijos bei Japonijos miestų bombardavimui, padariusiam didžiulių nuostolių civiliams gyventojams. Prieš pat įsigaliojant JTO Įstatams (1945 m. spalio 24 d.) JAV baigė karą Ramiajame vandenyne – 1945 m. rugpjūčio mėnesį numetė atomines bombas ant Hirosimos ir Nagasakio. Ar tai buvo būtina, kad priverstų Japoniją kapituliuoti ir išgelbėtų nemažai Amerikos bei Japonijos kareivių ir civilių gyventojų gyvybių, kurių galėjo pareikalauti įsiveržimas į Japoniją, ar tai buvo ir įspėjimas Stalinui – šis klausimas vis dar tebėra istorikų ginčų objektas,[107] kaip ir klausimas dėl branduolinių ginklų teisėtumo pagal dabartinę tarptautinę teisę išlieka teisininkų ginčų objektu.[108] Niurnbergo ir Tokijo tribunoluose patvirtinta Vokietijos ir Japonijos lyderių asmeninė atsakomybė už nusikaltimus taikai, karinius nusikaltimus bei nusikaltimus žmoniškumui, tačiau šie tribunolai dažnai laikyti nugalėtojų teisingumo išraiška, nors procesai juose buvo sąžiningi.[109]

Jėgos naudojimo uždraudimas ir kolektyvinio saugumo sistema pagal Jungtinių Tautų Įstatus

Sprendimas sukurti naują pasaulinę valstybių organizaciją taikai užtikrinti po karo atsispindėjo jau 1941 m. Atlanto chartijoje, kurioje Rossveltas ir Churchilis paskelbė apie savo viltį „galutinai sutriuškinus nacių tironiją... matyti nusistovėjusią taiką, kuri visoms tautoms suteiktų galimybę jų teritorijose gyventi saugiai“, taip pat „siekti kuo platesnio bendradarbiavimo tarp visų tautų ekonomikos srityje, kad užtikrintų visiems žmonėms geresnes darbo sąlygas, ekonominę pažangą bei socialinį saugumą.“[110]

Jungtinių Tautų Įstatai, kuriuos rengė JAV, Britanija, Sovietų Sąjunga ir Kinija, ir kuriuos iš pradžių pasirašė 51 valstybė, buvo skirti tam, kad tarptautinius santykius pagrįstų teise, tvarka bei veiksminga kolektyvinio saugumo sistema. Parengiamojo darbo, atlikto 1944 m. Dumbarton Oaks konferencijoje, pagrindu JT Įstatai buvo patvirtinti 1945 m. San Francisko konferencijoje ir įsigaliojo 1945 m. spalio 24 dieną.[111] Svarbiausia naujovė juose – mėginimas įvesti visaapimantį draudimą naudoti jėgą pagal Įstatų 2(4) straipsnį, 51 straipsnyje numatant išlygą dėl valstybių teisės į kolektyvinę ir individualią savigyną nuo ginkluoto užpuolimo.[112] Taikos išsaugojimas tapo svarbiausiu Jungtinių Tautų tikslu. Tautų Sąjunga neturėjo nei institucinio mechanizmo, nei vykdomosios galios užtikrinti savo priimtų sprendimų vykdymą, o JT Įstatų VII skyriuje buvo įtvirtinta kolektyvinio saugumo sistema, suteikianti Saugumo Tarybai teisę spręsti, ar yra pažeista tarptautinė taika ir saugumas, ar gal yra tokio pažeidimo grės-

[107] Dėl naujos analizės remiantis po 50 metų išslaptintais dokumentais žr. B.J. Bernstein, The Atomic Bombings Reconsidered, *FA* 74 (1995), p. 135–152.

[108] Dėl Tarptautinio Teisingumo Teismo 1996 m. pateiktos konsultacinės išvados žr. 20 skyrių.

[109] Žr. 20 skyrių.

[110] Tekstas leidinyje *AJIL* 35 (1941), p. 191. Žr. H.-J. Schlochauer, Atlantic Charter (1941), *EPIL* I (1992), p. 288–289.

[111] Žr. H.-J. Schlochauer, Dumbarton Oaks Conference (1944), *EPIL* I (1992), p. 1115–1117; W. Benediks, *The San Francisco Conference on International Organization: April–June 1945*, 1994; W.G. Grewe, The History of the United Nations, *Simma CUNAC*, p. 1–23; R.C. Hilderbrand, *Dumbarton Oaks. The Origins of the United Nations and the Search for Postwar Security*, 1990. Žr. 21 ir 22 skyrių.

[112] Žr. 19 skyrių.

mė, ir imtis ekonominio bei karinio pobūdžio priemonių prieš valstybę agresorę.[113]

Antagonizmo, išvešėjusio tarp buvusių sąjungininkų pokario laikotarpiu, kontekste ir vėliau – keturis dešimtmečius trukusio Šaltojo karo metu kolektyvinio saugumo sistema nebuvo veiksminga ir Jungtinės Tautos nepasiekė savo svarbiausio tikslo. Todėl, pavyzdžiui, JAV 1962 m. įvestas karinis „karantinas" Kubai, atsakant į SSRS raketų, galinčių pasiekti taikinius daugelyje Vakarų pusrutulio vietų, dislokavimą Kuboje, buvo įteisintas Amerikos Valstybių Organizacijos regioninėje sistemoje vietoj nefunkcionavusios JT kolektyvinio saugumo sistemos.[114] Kitas JT kolektyvinio saugumo mechanizmo nefunkcionavimo Rytų–Vakarų konflikto metu pavyzdys – per Vietnamo karą Saugumo Taryba nepriėmė jokio sprendimo.[115]

Didžiųjų valstybių ypatingo karinio, ekonominio ir politinio statuso pripažinimas nuo pat pradžių buvo išreikštas balsavimo procedūros Saugumo Taryboje reglamentavimu, ir todėl JAV, SSRS, Britanijai, Prancūzijai bei Kinijai (kuriai iš pradžių atstovavo Taivanio vyriausybė) kaip „nuolatinėms narėms" buvo suteikta teisė vetuoti bet kurį joms nepriimtiną sprendimą.[116] Taip įstatų 2(1) straipsnio nuostatą, kad organizacija „grindžiama suverenios visų jos narių lygybės principu", sumenkino tas faktas, jog penkios nuolatinės ST narės tapo lygesnėmis už kitas valstybes nares. Lygiai taip pat penkios oficialios branduolinės valstybės išlaikė privilegijuotą teisinį statusą vėlesnėje sutartyje „Dėl branduolinių ginklų neplatinimo".[117] Britanijos ir Prancūzijos kaip didžiųjų valstybių įtaka palyginti akivaizdžiai sumažėjo 1956 m. Sueco krizės metu, kai JAV ir SSRS rado retą progą susivienyti JT Saugumo Taryboje ir privertė minėtąsias valstybes nutraukti Sueco kanalo zonos karinę okupaciją,[118] kurią šios pradėjo kaip atsaką į Egipto vyriausybės įvykdytą Sueco kanalo kompanijos nacionalizaciją.

Dekolonizacija ir tarptautinės valstybių bendrijos sudėties pasikeitimas

Tarptautinės bendrijos sudėtis ėmė keistis iš karto po Antrojo pasaulinio karo. Sovietų Sąjunga sukūrė „socialistinį bloką", kuriam priklausė Vokietijos Demokratinė Respublika, Lenkija, Bulgarija, Vengrija, Rumunija ir Čekoslovakija; į jį įėjo ir labiau savarankiška Jugoslavija.[119] Tačiau tarptautinės teisinės sistemos struktūriniams pokyčiams svarbesnis, ko gero, buvo dekolonizacijos procesas,[120] pagrįstas JT įstatuose įtvirtintu apsisprendimo principu bei dviejų 1966 m. Tarptautinių žmogaus teisių paktų bendru I straipsniu.[121] Britanijos,

[113] Žr. 22 skyrių.

[114] L. Weber, Cuban Quarantine, *EPIL* I (1992), p. 882–885.

[115] Dėl kritiško vertinimo žr. R.S. McNamara (kartu su B. VanDeMark) leidinyje *Retrospect: The Tragedy and Lessons of Vietnam*, 1994. Žr. taip pat 19 skyrių.

[116] Žr. 21 ir 22 skyrių.

[117] Žr. 20 skyrių.

[118] B. Broms, Suez Canal *EPIL* 12 (1990), p. 360–365. Žr. taip pat G. Marston, Armed Intervention in the 1956 Suez Canal Crisis: The Legal Advice Tendered to the British Government, *ICLQ 37* (1988), p. 773. 1956 m. spalio 13 d. ST rezoliucija Nr. 18, UN Doc. S/3675, kuri nustatė reikalavimus dėl priimtino ginčo sureguliavimo ir Sueco kanalo statuso ateityje.

[119] Žr. H.–J. Uibopuu, Socialist Internationalism, *EPIL* 9 (1986), p. 347–350; S.v. Schorlemer, Blocs and Groups of States, *Wolfrum UNLPP I*, p. 69–77.

[120] Žr. A. Bleckmann, Decolonization, *EPIL* I (1992), p. 972–976; W. Morvay, British Territories, ten pat, p. 976–983; J.G.C.v. Aggelen, Dutch Territories, ten pat, p. 983–986; F. de Quadros, Decolonization: Portuguese Territories, ten pat, p. 990–993; P. Kunig, Decolonization, *Wolfrum UNLPP I*, p. 390–397.

[121] Žr. 19 skyrių.

Prancūzijos, Belgijos, Nyderlandų, Portugalijos ir Italijos kolonijinės imperijos, kurios dažnai susidurdavo su išsilaisvinimo judėjimais,[122] žlugo, politinę nepriklausomybę išsikovojus, pavyzdžiui, Sirijai (1945), Libanui (1946), Indijai ir Pakistanui (1947), Izraeliui ir Birmai (1948), Indonezijai (1949), Libijai (1951), Tunisui, Marokui, Sudanui ir Ganai (1956), Gvinėjai (1958). Dekolonizacijos procesas, kurio žymiausias įvykis – JT Generalinės Asamblėjos 1960 m. deklaracija „Dėl nepriklausomybės suteikimo kolonijinėms šalims ir tautoms", iš esmės baigėsi septintojo dešimtmečio pabaigoje,[123] kai valstybių skaičius padidėjo iki beveik 130; iš jų beveik pusė buvo naujai susikūrusios nepriklausomos valstybės. Tai turėjo didžiulę įtaką tarptautinei sistemai apskritai ir ypač – tarptautinių organizacijų funkcionavimui.

Iš pradžių Jungtines Tautas kontroliavo Vakarų šalys, turėjusios daugumą vietų Generalinėje Asamblėjoje. Taigi nebuvo sunku Korėjos karą,[124] Sovietų Sąjungai laikinai nedalyvaujant Saugumo Taryboje kilus ginčams dėl Kinijos atstovavimo,[125] bent formaliai paversti Jungtinių Tautų veiklos placdarmu.[126] Daugybės naujų valstybių Afrikoje bei Azijoje nepriklausomybė pakeitė visą scenarijų ir daugumą Generalinėje Asamblėjoje bei kitų tarptautinių organizacijų organuose perėmė komunistinių šalių bloko ir naujųjų, vadinamojo Trečiojo pasaulio, valstybių aljansas. Tačiau Vakarų valstybės ir toliau dominavo Saugumo Taryboje bei (dėl savo ekonominės galios) kai kuriose tarptautinėse finansų institucijose, tokiose kaip Pasaulio bankas ir Tarptautinis valiutos fondas, kuriose taikomas „pasverto balsavimo" principas priklausomai nuo finansinio įnašo dalies.[127] Lyderiaujant JAV, Vakarų valstybės liko dominuoti tarptautinėje sistemoje ir karine bei politine prasme.

Trečiojo pasaulio valstybių požiūriai į tarptautinę teisę

Dabar tapo kur kas sunkiau apibendrinti vadinamąjį Trečiąjį pasaulį,[128] kurį sudaro Afrikos, Azijos ir Lotynų Amerikos valstybės, nei buvusį komunistinių valstybių bloką, kurį kontroliavo Sovietų Sąjunga. Naujos nepriklausomos valstybės, susibūrusios į neprisijungusių šalių „Grupę 77", 1964 m. įsteigtą UNCTAT metu, nėra joks realus blokas: jos neturi bendros ideologijos, jų vyriausybių politinis spektras apima nuo kraštutinių dešiniųjų iki kraštutinių kairiųjų. Yra žymių kultūrinių ir ekonominių skirtumų. Tačiau egzistuoja tam tikri faktai, būdingi absoliučiai daugumai Pietų valstybių, ir tie faktai verčia daugumą tų valstybių laikytis specifinio požiūrio į tarptautinę teisę.

Daugumą besivystančių šalių tarptautinės teisės formavimosi metu valdė svetimšaliai, todėl jos pačios nedalyvavo tą teisę formuo-

[122] K. Ginther, Liberation Movements, *EPIL* 3 (1982), p. 245–249. Žr. 3 ir 19 skyrių.

[123] GA 1960 m. gruodžio 14 d. Rezoliucija 1514 (XV), tekstas Brownlie leidinyje *BDIL*, p. 307. Žr. 19 skyrių.

[124] D. Bindschedler-Robert, Korea, *EPIL* 12 (1990), p. 202–208; S. Brammer, Conflicts, Korea, *Wolfrum UNLPP I*, p. 278–285. Žr. 22 skyrių.

[125] Žr. 21 skyrių.

[126] Dėl rezoliucijos „Susivienijimas vardan taikos" žr. 22 skyrių.

[127] Žr. 15 skyrių.

[128] Dėl kritinės analizės žr. N. Harris, *The End of the Third World. Newly Industrializing Countries and the Decline of an Ideology*, 1986. Žr. taip pat M.S. Rajan/V.S. Mani/C.S.R. Murthy, *The Nonaligned and the United States*, 1987; A.A. Fatouros, Developing States, *EPIL* I (1992), p. 1017–1024; J. Betz, Developing Countries, *Wolfrum UNLPP I*, p. 398–406 ir 15 skyrių.

jant. Dabar kai kurie tų šalių lyderiai įrodinėja, jog neprivalą laikytis taisyklių, kurias kuriant jų šalys nedalyvavo. Tačiau šis argumentas tinka tik kalbant apie taisykles, prieštaraujančias naujųjų valstybių interesams; o argumentas, kad šios valstybės kuriant taisykles nedalyvavo, yra tik papildomas, skirtas sustiprinti svarbiausiam tvirtinimui, jog šios taisyklės yra pasenusios. Besivystančios šalys niekada nemanė atmesti visų tarptautinės teisės normų, įtvirtintų prieš joms tampant nepriklausomomis; taip daryti reikštų daugelio taisyklių, veikiančių jų naudai, atmetimą. Taigi pačios tarptautinės teisės kaip teisinės sistemos, reguliuojančios santykius tarp valstybių, būtinumas buvo pripažintas.[129]

Dauguma Pietų valstybių yra neturtingos (su keletu išimčių, tokių kaip kai kurios naftą eksportuojančios šalys bei „Naujieji tigrai" Tolimuosiuose Rytuose) ir labai susirūpinusios savo ekonomikos plėtra. Tos šalys, kurios siekė plėtoti savo ekonomiką pagal socialistinius principus, anksčiau prieštaravo tradicinei tarptautinės teisės normai, draudžiančiai be kompensacijos nusavinti užsieniečiams priklausantį turtą; bet kitos Trečiojo pasaulio šalys atrodė pasirengusios pripažinti šią nuostatą kaip priemonę užsienio privačioms investicijoms skatinti.[130] Šis kažkada karštai diskutuotas klausimas dabar Šiaurės–Pietų santykiuose nebėra svarbus. Besivystančių šalių ekonominiai interesai daro įtaką jų požiūriui ir į kitas tarptautinės teisės normas; pavyzdžiui, jeigu žvejybos laivynas yra priklausomas nuo vietinių žvejybos išteklių, tai natūraliai veikia jų poziciją jūrų teisės klausimais; dėl to kai kurios iš šių šalių mėgino įgyti išimtinių teisių į vietinius žvejybos išteklius: jos reiškė pretenzijas dėl plačios teritorinės jūros, išimtinės žvejybos zonos arba išimtinės ekonominės zonos.[131]

Nuo 1973 m. Trečiojo pasaulio valstybės labiau ėmė spausti turtingesnes valstybes savo problemomis, susijusiomis su skurdu ir ekonomine plėtra. Nieko stebėtino, kad JT Generalinė Asamblėja ir kitų tarptautinių organizacijų asamblėjos tapo šių šalių svarbiausiais forumais reiškiant reikalavimus dėl „Naujos tarptautinės ekonominės tvarkos",[132] „Naujos tarptautinės komunikacijų tvarkos" (tai buvo viena iš priežasčių, dėl ko JAV ir Jungtinė Karalystė išstojo iš UNESCO), vadinamojo „bendro žmonijos palikimo" principo taikymo ryšium su nauda, gaunama iš jūros dugno išteklių gavybos[133] bei kosminės erdvės naudojimo,[134] taip pat dėl kitų mechanizmų ir koncepcijų, bandant veikti tarptautinės teisės pokyčius bei išsivysčiusių pramoninių valstybių teisinės pareigos perduoti technologijas ir finansinius išteklius Pietų šalims pripažinimą. Apskritai paėmus, Vakarų šalys nesuti-

[129] Žr. Wang Tieya, The Third World and International Law, Macdonald/Johnston (red.), 1983, *op. cit.*, p. 955 ir t.t.; M Schweitzer, New States and International Law, *EPIL* 7 (1984), p. 349–353; F.E. Synder/S. Sathirathai (red.), *Third World Attitudes Toward International Law: An Introduction*, 1987; M. Shahabuddeen, Developing Countries and the Idea of International Law, Macdonald (red.), 1994, *op. cit.*, p. 721–736; M. Bedjaoui, La vision de las culturas no occidentales sobre la legitimidad del derecho international contemporaneo, *Anu. DI* 11 (1995), p. 23–62.

[130] Žr. 15 skyrių.

[131] Žr. 12 skyrių.

[132] Žr. 15 skyrių.

[133] Žr. 12 skyrių.

[134] Žr. 13 skyrių.

ko su šiais reikalavimais; jos įvairiais būdais rėmė neturtingų valstybių ekonomikos plėtojimą, tačiau paprastai nebuvo linkusios pripažinti arba prisiimti bet kokį teisinį įsipareigojimą dėl pagalbos neturtingoms valstybėms.[135]

Be to, daugelis besivystančių šalių jaučia nuoskaudą dėl jų (realaus arba įsivaizduojamo) išnaudojimo praeityje. Tai yra viena iš priežasčių, dėl ko jos paprastai teigia nepaveldėjusios įsipareigojimų, kuriuos prieš joms tampant nepriklausomomis jų vardu prisiėmė buvusios kolonijinės imperijos.[136] Beveik visos iš jų labai smarkiai priešinasi bet kokioms išlikusioms kolonializmo ir apartheido[137] formoms, nors jų reakcija į apsisprendimo principo pažeidimus kitokiuose kontekstuose yra kur kas silpnesnė.[138]

Dėl aukščiau išvardytų priežasčių besivystančios šalys dažnai būna įsitikinusios, jog su tarptautinės teisės pagalba jų interesai yra aukojami Vakarų valstybių naudai. Todėl jos reikalauja teisės pokyčių. Deja, nesant konsensuso paprastai yra sunku pakeisti tarptautinę teisę jos nepažeidus. Valstybės gali atsisakyti keisti sutartį, nebent jos priverčiamos tai daryti. Valstybės, kurių netenkina egzistuojanti paprotinės teisės norma, gali pradėti vadovautis nauju papročiu, tačiau kol šis naujas paprotys netaps plačiai pripažintu, jas valstybės, besilaikančios senojo papročio, gali paskelbti teisės pažeidėjomis.[139] Vienas iš šios problemos sprendimo būdų – daugiašalė sutartis; konferencijos, sušauktos parengti egzistuojančią teisę kodifikuojančią sutartį, nepastebimai gali nuvesti iki teisės pakeitimo.[140] Kitas besivystančių šalių palankiai vertintas problemos sprendimas buvo susijęs su mėginimu pasinaudoti Jungtinių Tautų Generaline Asamblėja, tarytum ji būtų įstatymų leidėja; tačiau Generalinė Asamblėja iš tikrųjų nėra įstatymų leidėja ir abejotina, ar jos rezoliucijomis galima remtis kaip tarptautinės teisės įrodymu prieš valstybes, kurios balsuoja prieš tokias rezoliucijas.[141]

Vis dėlto nuo 1945 m. tarptautinėje teisėje įvyko svarbių pokyčių. Vakarų valstybės nenorėjo, kad Trečiojo pasaulio valstybės patektų į komunistinių šalių rankas, todėl jos sutiko su daugeliu pakeitimų, kurių siekė neprisijungusios šalys. Dauguma normų, kurias besivystančios šalys laikydavo priešingomis jų interesams, pasikeitė arba keičiasi. O kai pasikeičia Vakarų valstybių interesai, šios valstybės, kaip ir kitos, siekia panaikinti senąsias normas ir pakeisti jas naujomis, labiau atitinkančiomis jų pačių interesus.[142] Šiuolaikinė tarptautinė teisė nėra statiška; ji yra dinamiška ir funkcionuoja nuolat keisdamasi. Kaltinimas, kad tarptautinė teisė yra nukreipta prieš Trečiojo pasaulio valstybių interesus, apskritai paėmus, nebeatitinka tikrovės.

[135] Žr. 15 skyrių.

[136] Žr. 11 skyrių.

[137] Žr. 14 skyrių.

[138] Žr. 19 skyrių.

[139] Žr. 3 skyrių.

[140] Žr. 3 skyrių.

[141] Žr. 3 skyrių.

[142] Pvz., dėl kontinentinio šelfo žr. 12 skyrių.

Universalumas ir iššūkis tarptautinės teisės vieningumui

Istoriniame perėjimo nuo klasikinės į šiuolaikinę sistemą procese tarptautinė teisė neabejotinai prarado savo europinį pobūdį ir iš siauro tautų klubo išsiplėtė į globalinę sistemą, dabar apimančią apie 185 valstybes, kurios yra labai heterogeniški dariniai kultūriniu, ekonominiu ir politiniu požiūriu. Esminis klausimas nuo to laiko yra toks: ar apskritai įmanoma tikrai universali teisės sistema susiskaldžiusio pasaulio sąlygomis, esant tokiems giliems vertybių, interesų bei įsitikinimų skirtumams. Autoriai dažnai teigdavo, kad tarptaútinę teisę yra ištikusi „krizė" arba kad ji įžengė į „irimo" stadiją.[143]

Tačiau bent jau kas lėmė pagrindinius normatyvinius rėmus, po 1945 m. tarptautinė teisė įžengė į naują fazę, skirtą apriboti nevaržomą valstybių teisę pradėti karą, taip pat transformuoti suverenių valstybių veiklos paprastą koordinavimą į bendradarbiavimo ir tarpusavio naudos sistemą.[144] „Tarptautinės teisinės bendrijos" samprata[145] atsirado ryšium su kitomis dviem esminėmis tarptautinės teisės sąvokomis – *ius cogens*[146] ir tarptautinė viešoji tvarka[147] – reiškiančiomis tarptautinės teisės principus bei normas, kurios turi aukštesnį teisinį statusą nei kiti tarptautinės teisės komponentai. Po 1945 m. įvyko ir kitų svarbių tarptautinės teisinės sistemos pokyčių. Labiausiai akcentuojamas dalykas – perėjimas nuo valstybių bendro egzistavimo prie jų bendradarbiavimo, ir ne tik tarptautinės taikos ir saugumo palaikymo srityje, bet ir įgyvendinant socialinius bei ekonominius uždavinius. Tai atspindėjo ir tarptautinių organizacijų (pasaulinių ir regioninių) skaičiaus augimas; dabar jų yra apie 500, jos veikia įvairiausiose srityse, ir palyginti per trumpą laiką tarptautinės organizacijos buvo pripažintos kaip nauja tarptautinių teisinių subjektų kategorija.[148] JTO ir jos specializuotos įstaigos sugebėjo pasiekti tam tikrą pažangą pirmiausia socialinėje ir ekonominėje srityse. Su šiuo veiklos sferų išsiplėtimu siejasi ir suaktyvėjęs tarptautinės teisės kodifikavimo procesas.[149]

Kita nauja tendencija po 1945 m., lyginant su klasikine tarptautine teise, buvo asmens aukštesnio statuso pripažinimas. Anksčiau individas buvo laikomas suverenių valstybių priimamų tarptautinių taisyklių paprastu „objektu", o po 1945 m. tarptautinėje teisėje išryškėjo pastangos įtvirtinti aukštesnį individo statusą. Tai atsispindėjo tarptautinę pabėgėlių apsaugą reguliuojančių taisyklių plėtojime, žmogaus teisių kodifikavimo pasauliniu bei regioniniu mastu procese, vykusiame po JT Generalinės Asamblėjos 1948 m. paskelbtos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, taip pat tarptautinės humanitarinės teisės tobulinime priimant keturias Ženevos konvencijas 1949 m. ir du Papildomus protokolus 1977 metais.[150]

[143] A. Carty, *The Decay of International Law? A Reappraisal of the Limits of Legal Imagination in International Affairs*, 1986.

[144] R. Wolfrum, International Law of Cooperation, *EPIL* II (1995), p. 1242–1247.

[145] Žr. M. Lachs, Legal Framework of an International Community, *Emory ILR* 6 (1992), p. 329–337; H. Mosler, International Legal Community, *EPIL* II (1995), p. 1251–1255.

[146] Žr. 3 skyrių.

[147] Žr. G. Jaenicke, International Public Order, *EPIL* II (1995), p. 1348–1351.

[148] Žr. 6 skyrių.

[149] Žr. 3 skyrių.

[150] Žr. 6, 14 ir 20 skyrių.

[151] M. Munchau, International Relations, East-West, *Wolfrum UNLPP II*, p. 771–777. Žr. taip pat W.M. Reisman, International Law after the Cold War, *AJIL* 84 (1990), p. 859–866; G. Abi-Saab, A „New World Order"? Some Preliminary Reflections, *Hague YIL* 7 (1994), p. 87–94.

[152] J. Betz, International Relations, North-South, *Wolfrum UNLPP II*, p. 778–788.

[153] Žr. 22 skyrių.

Rytų–Vakarų konflikto pabaiga[151] ir dėmesio centre atsidūrusios Šiaurės–Pietų problemos[152] lėmė nacionalizmo atgimimą, etninių konfliktų bei pilietinių karų įvairiose pasaulio dalyse suaktyvėjimą, taip pat iki tol neregėtą JT Saugumo Tarybos aktyvumą.[153] Šaltojo karo baigtis Vakarų teisinėje literatūroje sukėlė diskusiją dėl „intervencijos demokratijos vardan“,[154] t.y. intervencijos, kuria siekiama paremti ar įtvirtinti demokratinę valdymo sistemą kitoje valstybėje, teisėtumo.[155] Bendra šios teorijos dėl intervencijos nuostata yra ta, jog visada egzistuoja ryšys tarp demokratijos,[156] kaip ši sąvoka yra išplėtota Vakarų konstitucinėje istorijoje, ir veiksmingo žmogaus teisių užtikrinimo. Žinoma, iškyla klausimas, ar Vakarų koncepcijos, ir tos, kurios susijusios su rinkos ekonomika bei žmogaus teisėmis, gali vyrauti pasaulyje, atsižvelgiant į Azijos, Afrikos ir islamo šalių požiūrius, skirtingus dėl istorinių, kultūrinių ir kitokių priežasčių.

Be to, griuvus Berlyno sienai, autoriai, tokie kaip Francis Fukuyama,[157] paskelbė apie „istorijos pabaigą“ bei Vakarų demokratijos ir kapitalizmo pergalę. Žinoma, Vakarų civilizacija nėra vienintelė civilizacijos forma pasaulyje, o jos vertybės bei reguliavimo sistemos, įskaitant teisę, nebūtinai tinka arba yra pripažįstamos kitose pasaulio dalyse. Kita vertus, dar neaišku, ar išsipildys Samuelio Huntingtono pranašystė,[158] kad „civilizacijos identitetas bus vis svarbesnis ateityje, pasaulį didžia dalimi veiks septynių ar aštuonių civilizacijų tarpusavio sąveika“, ir kad tai prives iki civilizacijų susidūrimo kitame amžiuje.[159] Tokios pranašystės nėra naujos istorijoje (ir dažnai yra klaidingos), kaip mes žinome iš Spenglerio *Untergang des Abendlandes*.

Vis dėlto, žvelgiant iš teisinių pozicijų, nėra abejonių, kad klausimas dėl tarptautinės teisės universalaus pobūdžio buvo paaštrintas ne tik teoriniais ginčais, bet ir dėl realių stiprių tendencijų link ekonominio bei politinio regionalizmo tarptautinėje sistemoje.[160] Atsakymas į šį klausimą nėra paprastas – reikia atsižvelgti į šiuolaikinės tarptautinės teisės įvairių šakų turinį bei tarptautinės teisėkūros proceso ypatybes. Tačiau galima pastebėti, kad kaip išeities taškas egzistuoja visuotinis sutarimas bent jau dėl kai kurių svarbiausių tarptautinės teisės principų, įtvirtintų deklaracijoje „Dėl draugiškų santykių“, kurią po ilgo mėginimo išsiaiškinti Jungtinių Tautų įstatų prasmę, 1970 m. konsensusu priėmė visos valstybės.[161] Šie principai yra tokie:

1. Draudimas naudoti jėgą ar grasinti ja bet kurios valstybės teritoriniam vientisumui ar politinei nepriklausomybei, taip pat veikti bet kokiu kitu būdu, nesuderinamu su įstatų tikslais.
2. Taikus ginčų tarp valstybių sprendimas taip, kad tai nekeltų pavojaus tarptautinei taikai ir saugumui bei teisingumui.

[154] Lukashuk, The United Nations and Illegitimate Regimes: When to Intervene to Protect Human Rights, L.F. Damrosch/D.J. Scheffer (red.) leidinyje *Law and Force in the New International Order*, 1992, p. 143; T.M. Franck, Intervention Against Illegitimates Regimes, ten pat, p. 159. Ryšium su tuo taip pat žr. dėl demokratijos siekių, kurie vis labiau skatinami ir ginami kolektyvinėmis tarptautinėmis pastangomis, T.M. Franck, The Emerging Right to Democratic Governance, *AJIL* 86 (1992), p. 46 ir t.t.; J. Crawford, Democracy and International Law, *BYIL* 64 (1993), p. 113–134.

[155] Žr. 14 skyrių.

[156] D. Copp/J. Hamption/J. Roemer (red.), *The Idea of Democracy*, 1995.

[157] F. Fukuyama, The End of History?, *The National Interest*, 1989, Nr. 16, p. 3–18.

[158] S.P. Huntington, The Clash of Civilizations?, *FA* 72 (1993), p. 22–49.

[159] Žr. E. Sakakibara, The End of Progressivism, *FA* 74 (1995), p. 8–14.

[160] Žr. *EPIL* 6 (1983), skirtą regioniniam bendradarbiavimui, organizacijoms ir problemoms; S. Gonzalez Galvez, The Future of Regionalism in an Asymmetrical System, Macdonald/Johnston (red.), 1983, *op. cit.*, p. 661–683; R. Wolfrum (red.), *Strengthening the World Order, Universalism versus Regionalism, Risks and Opportunities of Regionalization*, 1990; A. Hurrell, Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics, *RIS* 21 (1995), p. 331–358; Schreuer, Regionalism v. Universalism, *EJIL* 6 (1995), p. 477–499.

[161] 1970 m. spalio 24 d. SNO GA Rezoliucija 2625 (XXV), tekstas Brownlie leidinyje *BDIL*, p. 36; Žr. V.S. Mani, *Basic Principles of Modern International Law. A Study of the United Nations Debates on the Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States*, 1993; G. Arangio-Ruiz, Friendly Relations Resolution, *EPIL* II (1995), p. 485–490.

[162] Žr. B. Simma, Editorial, *EJIL* 3 (1992), p. 215; P. Allott *et al.*, *Theory and International Law: An Introduction*, 1991.

3. Pareiga nesikišti į bet kurios kitos valstybės vidaus jurisdikcijai priklausančius reikalus.
4. Valstybių pareiga bendradarbiauti vienai su kita pagal Įstatus.
5. Tautų lygių teisių ir apsisprendimo principas.
6. Valstybių suverenios lygybės principas.
7. Valstybių įsipareigojimų, prisiimtų pagal Įstatus, sąžiningo vykdymo principą.

Nauji požiūriai teorijoje

Galiausiai reikėtų bent trumpai paminėti, kad per paskutinį dešimtmetį vyko tam tikrų įdomių ir naujų teorijos procesų.[162] Senosios prigimtinės teisės ir pozityvizmo mokyklos[163] vis dar egzistuoja, ir atrodo, jog antroji iš jų šiandien vienaip ar kitaip yra tarsi pagrindas įtakingiausiems požiūriams į tarptautinę teisę. Be to, Yeilio profesoriaus Myreso S. McDougalo išplėtota ir „į politiką orientuota" New Haveno mokykla[164] turėjo didžiulę įtaką Šaltojo karo įkarštyje netgi už JAV ribų. Ši kryptis tarptautinę teisę laiko nenutrūkstamu griežtų sprendimų priėmimo procesu, kuriame teisiniai argumentai yra tiktai vienas veiksnys tarp daugelio kitų; todėl ją, kaip paneigiančią pačią teisės ir teisės normų koncepciją, kritikavo pozityvizmo šalininkai (ypač Europoje). Kita vertus, sprendžiant praktinį tarptautinės teisės kazusą, tokios teorijos dažnai nedaug kuo skiriasi.

Vakaruose (pradedant JAV) išsirutuliojo nauja „kritinių teisinių studijų" mokykla, kuri metė ryžtingą iššūkį tradiciniam pozityvistiniam požiūriui į tarptautinę teisę metodologine prasme; ji yra grindžiama analitine kalbos filosofija bei hermeneutine teisės teorija.[165] Šių kritiškų teisės mokslininkų vykdoma tarptautinės teisinės argumentacijos „dekonstrukcija" neigia nuostatą, kad atsižvelgiant į jos indeterminizmą, nenuoseklumą ir suderinamumo stoką, tarptautinė teisė egzistuoja savarankiškai. Kitos tyrinėjimų kryptys, paskatintos Thomo M. Francko darbų, svarbiausius tarptautinės teisinės sistemos „legitimiškumo" ir „teisingumo" klausimus nagrinėja kitokiu aspektu.[166] Idėjų pasaulyje pasirodė ir kitokių utopinių teorijų,[167] be to, reiškiama pretenzijų dėl „feministinio požiūrio" į tarptautinę teisę.[168] Kitas paminėti vertas įdomus procesas – nesenas bandymas užpildyti spragą tarp tarptautinės teisės teorijos ir tarptautinių santykių teorijos.[169]

Bent jau šiuo metu marksistinė-leninė tarptautinės teisės teorija[170] neteko aktualumo ir tapo vien istorikų dėmesio objektu. Pasibaigus Šaltajam karui ir žlugus Sovietinei imperijai, pasikeitė buvusių komunistinių valstybių požiūris į tarptautinę teisę apskritai; kita vertus, šio pokyčio konkreti reikšmė ir tvirtumas dar nėra aiškus.[171] Tas pat

[163] Žr. tekstą aukščiau, p. 41–43. Dėl Verdrosso žr. B. Simma, A. Truyol'io y Serra, B. Conforti, A. Carty ir I.Seidl-Hohenvelderno straipsnius leidinyje *EJIL* 6 (1995), p. 32–115. Dėl D. Anzilotti žr. R. Ago, P-M. Dupuy, G. Gaja, J.M. Ruda ir A. Tanca straipsnius leidinyje *EJIL* 3 (1992), p. 92 ir t.t. Dėl Scelles žr. H. Thierry, A. Cassese, L. Condorelli R.J. Dupuy ir A. Tanca straipsnius leidinyje *EJIL* 1 (1990), p. 193 ir t.t.

[164] Žr. M.S. McDougal/W.M.Reisman, International Law in Policy-Oriented Perspective, McDonald/Johnston (red.), 1983, *op. cit.*, p. 103–29; G.L. Dorsey, The McDougal-Laswell Proposal to Build a World Public Order, *AJIL* 82 (1988), p. 41–50; M.S. McDougal, The Dorsey Comment: A Modest Retrogression, ten pat, p. 51–57; H.D. Laswell/ M.S. McDougal, *Jurisprudence for a Free Society*, 2 tomai, 1992.

[165] Žr. D. Kennedy, A New Stream of International Law Scholarship, *Wis. ILJ* 7 (1988), p. 6 ir t.t. M. Koskenniemi, *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, 1989; A. Carty, Critical International Law: Recent Trends in the Theory of International Law, *EJIL* 2 (1991), p. 66 ir t.t. G. Dencho, Politics or Rule of Law: Deconstruction and Legitimacy in International Law, *EJIL* 4 (1993), p. 1–14.

[166] Žr. T. M. Franck, *The Power of Legitimacy Among Nations*, 1990; T.M. Franck/S.W. Hawkins, Justice in the International System, *Mich. JIL* 10 (1989), p. 127; Franck, *Fairness in International Law and Institutions*, 1995. Žr. taip pat D.D. Caron, The Legitimacy of the Collective Authority of the Security Council, *AJIL* 87 (1993), p. 552–588; Caron, Governance and Collective Legitimization in the New World Order, *Hague YIL* 6 (1993), p. 29–44.

[167] Žr. įdomius P. Allott samprotavimus *Eunomia. New Order for a New World*, 1990; Allott, Reconstituting Humanity – New International Law, *EJIL* 3 (1992), p. 219–252.

[168] Žr., pvz., H. Charlesworth/ C. Chinkin/S. Wright, Feminist Approaches to International Law, *AJIL* 85 (1991), p. 613–645; D.G. Dallmeyer (red.), *Reconceiving Reality: Women and International Law*, 1993.

[169] Žr. G. Doeker, Internationale Beziehungen und Volkerrecht als

pasakytina ir apie didėjantį susidomėjimą tarptautine teise Kinijoje.[172] Kokiu mastu islamiškoji samprata apie tarptautinę teisę plėtojasi savarankiška kryptimi – taip pat yra atviras ir įdomus klausimas.[173]

Siekiant suprasti tarptautinės teisinės sistemos pobūdį, teorijų išvados abstrakčiame lygyje yra, žinoma, akademinio dėmesio objektas, tačiau jos yra nelabai svarbios ir valstybių praktikai bei problemoms, kurios sprendžiamos kasdieniame gyvenime. Kaip 1960 m. pastebėjo žymus Olandijos mokslininkas Rolingas:

> visoje pozityvioje teisėje yra paslėptas jėgos ir intereso elementas. Teisė nėra tolygi nei jėgai, nei interesui, tačiau ji suteikia išraišką ankstesniems jėga paremtiems santykiams. Teisė turi polinkį tarnauti pirmiausia galingųjų interesams. Nei „Europos" tarptautinė teisė, nei tradicinė tautų teisė nėra šios taisyklės išimtis. Ji tarnavo klestinčių nacijų interesams.[174]

Todėl tikrasis klausimas yra: Kokiems interesams tarptautinė teisė tarnauja dabar, kur kas platesniame, skirtingame, tačiau kartu vis labiau tarpusavyje susijusiame pasaulyje? Atsakysime į tai tolesniuose knygos skyriuose, smulkiau panagrinėję įvairias tarptautiniuose santykiuose „veikiančios teisės" šakas.

Gegenstand der Forschung und Lehre, *AVR* 19 (1980–1), p. 401 ir t.t., su nuorodomis į anglų ir amerikiečių literatūrą, kuri tradiciškai yra kur kas atviresnė dėl tokių klausimų; S.V. Scott, International Law as Ideology: Theorizing the Relationship between International Law and International Politics, *EJIL* 5 (1994), p. 313–325; D. Frei, International Relations, *EPIL* II (1995), p. 1359–1364; A.C. Arend/R.J. Beck/ R.D.V. Lugt (red.), *International Rules. Approaches from International Law and International Relations*, 1996; C. Brown, *International Relations Theory: New Normative Approaches*, 1992. Be to, žr. C.A. Kiss/D. Shelton, Systems Analysis of International Law: A Methodological Inquiry, *NYIL* 17 (1986), p. 45–74.

[170] Žr. tekstą aukščiau, p. 50. Dėl naujausios analizės marksistiniu požiūriu žr. B.S. Chimni, *International Law and World Order: A Critique of Contemporary Approaches*, 1993.

[171] Žr. *Harris CMIL*, p. 21–22; J.W.E. Butler (red.), *International Law and the International System*, 1987; Quigley, Perestroika and International Law, *AJIL* 82 (1988), p. 788–797; Agora: New Thinking by Soviet Scholars, *AJIL* 83 (1989), p. 494–518 (R.A. Mullerson ir I.I. Lukashuk straipsniai); W.E. Butler (red.), *Perestroika and International Law*, 1990; A. Carty/G. Danilenko (red.), *Perestroika and International Law: Current Anglo-Soviet Approaches to International Law*, 1990.

[172] Žr. H. Chun, Chinese Attitudes Toward International Law in the Post-Mao Era, 1978–1987, *IL* 21 (1987), p. 1127–1166; Wang Tieya (1990), *op. cit.*; R. Heuser, Volkerrechtswissenschaft und Volkerrechtstheorie in der Volksrepublic China (1979–1988), *ZaoRV* 49 (1989), p. 301–334.

[173] Žr., pvz., A.A. Ana'im, Islamic Ambivalence to Political Violence: Islamic Law and International Terrorism, *GYIL* 31 (1988), p. 307; F. Malekian, *The Concept of Islamic International Criminal Law. A Comparative Study*, 1994; M. Khadduri, International Law, Islamic, *EPIL* II (1995), p. 1236–1242. 1992 m. Tarptautinės teisės asociacija įkūrė Komitetą, nagrinėjantį Islamo teisę tarptautinės teisės kontekste.

[174] B.V.A. Roling, *International Law in an Expanded World*, 1960, p. 15.

3 SKYRIUS

TARPTAUTINĖS TEISĖS ŠALTINIAI

„Teisės šaltinis" *(source de droit, Rechtsquelle)* turi daugybę skirtingų interpretacijų.[1] Teisės filosofas anglas H.L.A. Hartas išskiria jo vartojimą „materialine", arba „istorine", prasme, ir „formaliąja", arba „teisine", prasme.[2] Pirmąja neteisine prasme tai reiškia priežastinę, arba istorinę, įtaką, paaiškinančią konkrečios teisės normos konkrečioje vietoje ir laike faktinį egzistavimą, pavyzdžiui, parodoma, kad tam tikra dabartinė Olandijos teisės norma galėjo kilti iš Romėnų teisės, arba teigiama, kad darbo teisės plėtojimąsi lėmė profsąjungų politiniai veiksmai. Teisine prasme ši sąvoka reiškia kriterijus, pagal kuriuos konkrečioje teisinėje sistemoje norma yra pripažįstama galiojančia. Pagal šiuos kriterijus privaloma teisė atskiriama nuo kitų neprivalomų socialinių ir moralinių normų, taip pat teisė *de lege lata* (teisė tokia, kokia ji dabar egzistuoja) nuo teisės *de lege ferenda* (teisė tokia, kokia gali arba turi būti ateityje).[3] Šia prasme sąvoka „šaltinis" turi specialią reikšmę, susijusią su teisėkūros procesu, ir jos nereikia painioti su informacijos, tyrinėjimų šaltiniais arba bibliografija tarptautinės teisės srityje.[4]

Išplėtotose nacionalinėse teisinėse sistemose egzistuoja konkretūs teisės nustatymo metodai, daugiausia besiremią konstitucija, įstatyminiais aktais ar teismų precedentine teise. Decentralizuotoje tarptautinėje teisinėje sistemoje, neturinčioje hierarchinės struktūros,[5] teisės nustatymo klausimas yra komplikuotesnis. Nėra institucijos, turinčios teisę priimti visuotinai privalomus teisės aktus,[6] ir be valstybių sutikimo nėra tarptautinių teismų bei tribunolų privalomos jurisdikcijos. Šioje sistemoje tie patys tarptautinės teisės subjektai,[7] kuriuos įpareigoja tarptautinės normos ir principai, patys šias normas ir sukūrė.

Ilgą laiką svarbiausias tarptautinės teisės šaltinis buvo paprotinė teisė, kurią formavo valstybių praktika.[8] Palyginti neseniai bandyta kodifikuoti tarptautinę teisę ir daugiašalių sutarčių sudarinėjimą daugelyje svarbių sferų, tokių kaip diplomatiniai ir konsuliniai santykiai,[9]

[1] *Harris CMIL*, p. 23–68; *Restatement (Third)*, 1 t., p. 102–103, p. 24–39; C. Dominice, Methodology of International Law, *EPIL* 7 (1984), p. 334 ir t.t.; R. Monaco, Sources of International Law, ten pat, p. 424 ir t.t.; B. Simma/P. Alston, The Sources of Human Rights Law: Custom, Jus Cogens, and General Principles, *AYIL* 12 (1988/9), p. 82–108; O. Schachter, *International Law in Theory and Practice*, 1991, 3 skyrius; E. Frangou-Ikonomidou (red.), *Sources of International Law*, 1992; U. Fastenrath, Relative Normativity in International Law, *EJIL* 4 (1993), p. 305–340; G. Tunkin, Is General International Law Customary Law Only?, ten pat, p. 534–541; H.H.G. Post, Some Curiosities in the Sources of the Law of Armed Conflict Conceived in a General International Legal Perspective, *NYIL* 25 (1994), p. 83–118.

[2] H.L.A. Hart, *The Concept of Law*, 1961, p. 246–247. Dėl „šaltinių" prasmės žr. taip pat R.Y. Jennings, International Law, *EPIL* 7 (1984), p. 284; I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, 4-as leid., 1990, p. 1–3, kur aptariamas skirstymas į „formalius" šaltinius (privalomų taisyklių kūrimo teisinės procedūros ir metodai) bei „materialius" šaltinius (kuriuose atsispindi taisyklių turinys materialinės teisės prasme), kas visa apimtimi netaikytina tarptautinėje teisėje.

[3] Apie būtinumą daryti aiškų skirtumą tarp *lex data* ir vien tik samprotavimų apie *lex ferenda* žr. R.Y. Jennings, An International Lawyer Takes Stock, *ICLQ* 39 (1990), p. 513–529.

[4] Šia prasme puikus literatūros vadovas yra leidinys *Public International Law – A Current Bibliography of Books and Articles*, kurį reguliariai leidžia Maxo Plancko

karo teisė[10] arba jūrų teisė[11]; tai turėjo tikslą aiškiau apibrėžti teisę ir nustatyti visuotinai pripažįstamas normas. Tačiau paprotinė teisė vis tiek išliko viršesnė už sutarčių teisę ir kitus šaltinius daugelyje kitų sričių, tokių kaip, pavyzdžiui, valstybės imunitetas[12] arba valstybės atsakomybė.[13] Tarptautinės bendruomenės pokyčiai po 1945 metų sukėlė esminius ginčus dėl tarptautinės teisės šaltinių, ir reikia pasakyti, kad tai virto dideliais teorinio pobūdžio ginčais. Konkrečiai – dabar dažnai sunku aiškiai atskirti du pagrindinius tradicinius elementus – paprotį ir sutartis. 1981 m. R. Jenningsas pasakė:

> Aš abejoju, ar kas nors išdrįstų prieštarauti teiginiui, kad niekada nebuvo tokio laikotarpio, kada būtų buvę tiek daug painiavos ir abejonių dėl tarptautinės teisės galiojimo kriterijų arba šaltinių, kaip yra dabar.[14]

Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 38(1) straipsnis[15] numato:

> Teismas, kurio paskirtis yra pagal tarptautinę teisę spręsti ginčus, kurie jam yra perduoti, taiko:
> a) tarptautines konvencijas – tiek bendrąsias, tiek specialiąsias, nustatančias normas, kurias aiškiai pripažįsta valstybės ginčo dalyvės;
> b) tarptautinį paprotį, kaip bendros praktikos, pripažįstamos teise, įrodymą;
> c) bendrus teisės principus, pripažįstamus civilizuotos tautos;
> d) ... teismų sprendimus ir įvairių tautų labiausiai kvalifikuotų viešosios teisės specialistų doktriną kaip pagalbinę priemonę teisės normoms nustatyti.

Pripažįstama, jog ši nuostata įtvirtina tarptautinės teisės šaltinių sąrašą.[16] Kai kurie autoriai ją kritikavo dėl to, kad joje išvardijami ne visi tarptautinės teisės šaltiniai arba kad ji apima ir tokius dalykus, kurie negali būti laikomi tikraisiais šaltiniais; tačiau iki šiol nė vienam iš pasiūlytų alternatyvių sąrašų nėra bendrai pritarta. Todėl siūloma pirmiausia išnagrinėti Teismo Statute išvardytus šaltinius, ir tik paskui imti nagrinėti kitus galimus tarptautinės teisės šaltinius.

SUTARTYS

Tarptautinio Teisingumo Teismo Statute kalbama apie „tarptautines konvencijas – tiek bendrąsias, tiek specialiąsias, nustatančias normas, kurias aiškiai pripažįsta valstybės – ginčo dalyvės".[17] Žodis „konvencija" reiškia sutartį, ir tai yra vienintelė reikšmė, šiam žodžiui suteikta tarptautinėje teisėje bei tarptautiniuose santykiuose apskritai. Tai verta pabrėžti, mat studentai konvencijas dažnai painiodavo su konferencijomis, arba konvencijas tarptautinėje teisėje su konstitucinėmis konvencijomis Britanijos konstitucinėje teisėje. Kaip sutarčių arba tam

Lyginamosios viešosios ir tarptautinės teisės institutas Heidelberge ir kuriame pateikiama daugiau kaip 1400 žurnalų bei kitų surinktų darbų apžvalga bei naujai išleistų knygų iš visų tarptautinių viešosios teisės sričių sąrašas.

[5] Žr. 1 skyrių.

[6] Žr. O. Schachter, The Nature and Process of Legal Development in International Society, leidinyje R.S.J. Macdonald/D.M. Johnston (red.), *The Structure and Process of International Law*, 1983, p. 745–808; G.M. Danilenko, *Law-Making in the International Community*, 1993; K. Skubiszewski, International Legislation, *EPIL* II (1995), p. 1255–1262.

[7] Žr. 5 ir 6 skyrių.

[8] Žr. R. Bernhardt, Customary International Law, *EPIL* I (1992), p. 898–905.

[9] Žr. 8 skyrių.

[10] Žr. 20 skyrių.

[11] Žr. 12 skyrių.

[12] Žr. 8 skyrių.

[13] Žr. 17 skyrių.

[14] R.Y. Jennings, What is International Law and How Do We Tell When We See It?, *ASDI* 37 (1981), p. 59–88, at 60.

[15] Tekstas Brownlie leidinyje *BDIL*, p. 438.

[16] Dėl Tarptautinio Teisingumo Teismo praktikos žr. M. Mendelson, The International Court of Justice and the Sources of International Law, leidinyje V. Lowe/M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 63–89.

[17] *Op. cit.* Žr. R. Bernhardt, Treaties, *EPIL* 7 (1984), p. 459–64. Kita literatūra yra pateikta 9 skyriuje, kuriame kalbama apie sutarčių teisę.

tikrų jų tipų sinonimai vartojamos ir kitokios sąvokos: susitarimas, paktas, protokolas, chartija, statutas, aktas, deklaracija, sureguliavimas, įsipareigojimas, reglamentas ir kt. Kai kurie iš šių žodžių turi ir alternatyvių reikšmių (t.y. jie gali reikšti ir kažką kitą, ne vien sutartis), o tai terminologijos problemą daro netgi dar painesnę.

Sutartys tarptautinėje teisėje darosi vis svarbesnės. Tam tikros valstybės arba valstybių grupės sudarytų sutarčių rinkiniai pradėti publikuoti jau XVII a. antrojoje pusėje. Svarbiausią rinkinį, leistą įvairiais pavadinimais, iki Antrojo pasaulinio karo pradėjo G.F. von Martensas 1771 m. savo veikalu *Recueil des principaux traites*. Nuo 1945 m. pagal JTO įstatų 102 straipsnį Jungtinėse Tautose buvo įregistruota daugiau kaip 33 000 sutarčių, iš kurių keletas tūkstančių – daugiašalės.[18] Kolektyvizmas pakeitė *laissez faire*, ir daugelis klausimų tapo vyriausybinio arba tarpvyriausybinio (jiems peržengus nacionalines sienas) reguliavimo objektu. Šiuolaikinės technologijos, komunikacijos priemonės, prekyba lėmė tai, kad valstybės labiau nei bet kada tapo tarpusavyje priklausomos, ir todėl labiau linkusios pripažinti taisykles, reguliuojančias didžiulį ratą problemų, esančių bendro susirūpinimo objektu – nusikaltėlių ekstradicija, laivų ir lėktuvų saugumas, ekonominė pagalba, autorinės teisės, kelio ženklų standartizavimas, užsienio investicijų apsauga, aplinkosaugos klausimai ir t.t. Šios taisyklės paprastai yra įtvirtinamos sutartyse, todėl per paskutiniuosius 140 metų nepaprastai padidėjo tarptautinės teisės apimtis (kartu reikia pabrėžti, jog dauguma tų taisyklių yra pernelyg specializuotos, kad būtų išnagrinėtos tradiciniuose tarptautinės teisės vadovėliuose).

Sutartys yra pagrindiniai tarptautinio bendradarbiavimo instrumentai, o bendradarbiavimas paprastai apima susijusių valstybių atitinkamos padėties pokyčius (pavyzdžiui, turtingos šalys teikia finansinę pagalbą neturtingoms šalims). Taigi sutartys yra pokyčių instrumentas – šį dalyką pamiršta tie, kurie tarptautinę teisę laiko iš esmės konservatyvia jėga. Bendra tendencija, ypač po Antrojo pasaulinio karo, yra didinti sutarčių svarbą tarptautinėje teisėkūroje; tai iš dalies yra atsakas į augančią tarpusavio priklausomybę, iš dalies – prieštaravimų, kylančių tarp skirtingų valstybių grupių dėl senųjų paprotinių normų turinio ir galiojimo, sprendimas.

Sutartys ėmė išstumti paprotinę teisę. Kur sutariama dėl paprotinės teisės normų, jos yra kodifikuojamos sutartimi; kur nesutariama arba kyla neaiškumų, valstybės ginčus siekia išspręsti *ad hoc* kompromisais, o tai vėlgi daroma sutarčių forma. Pavyzdžiui, kapitalą eksportuojančios šalys sudarė apie 1000 dvišalių sutarčių dėl užsienio investicijų skatinimo ir apsaugos, kad atitinkamą teisinį mechanizmą padarytų aiškesnį ir labiau apibrėžtą.[19]

[18] *United Nations Treaties Series (UNTS)*; dėl gero informacijos šaltinio žr. M.J. Bowman/D.J. Harris (red.), *Multilateral Treaties: Index and Current Status*, 1984, ir 10-asis suvestinis priedas, 1993, su reguliariais suvestiniais priedais. Žr. taip pat L. Wildhaber, Treaties, Multilateral, *EPIL* 7 (1984), p. 480–484; C. Parry (red.), *Index to British Treaties* (1101–1918); *United Kingdom Treaties Series (UKTS)* (nuo 1892 m.); *League of Nations Treaty Series (LNTS)*. Be to, labai naudingas leidinys *International Legal Materials (ILM)*, kuriame reguliariai skelbiamos ne tik sutartys, bet ir kiti svarbūs dokumentai, susiję su tarptautine teise.

[19] Žr. 15 skyrių.

Teisę kuriančios ir „kontraktinės sutartys"

Tarptautinėje teisėje sutartys yra „visus darbus atliekanti tarnaitė". Labai dažnai jos yra panašios į kontraktus, numatytus nacionalinėse teisės sistemose, tačiau jos gali atlikti ir funkcijas, kurios nacionalinėse sistemose būtų įgyvendinamos statutais ar įmonės steigimo sutartimis. Nacionalinėse teisės sistemose parlamento įstatyminiai aktai laikomi teisės šaltiniais, o kontraktai – ne; kontraktai yra tik teisiniai sandoriai. (Kontraktai sukuria teises ir pareigas tik juos pasirašiusioms šalims (tai labai ribotas skaičius) ir visuotinai pripažįstama, kad „teisės šaltinis" reiškia taisyklių, taikomų labai dideliam skaičiui žmonių, šaltinį.) Kai kurie autoriai bandė įrodinėti, kad sutartys tarptautinės teisės šaltiniais turėtų būti laikomos tik tuo atveju, jeigu jos savo turiniu yra panašios į nacionalinės teisės statutus, t.y. jeigu jos sukuria tokias pat pareigas visoms sutarties šalims ir yra skirtos šalių elgesiui reguliuoti ilgą laiką. Tokios sutartys vadinamos „teisę kuriančiomis sutartimis" (*traites-lois*) ir jų paskirtis – sudaryti susitarimą dėl universalių esminių teisinių principų (pvz., sutartys žmogaus teisių srityje, konvencija „Dėl genocido").[20] Pagal šią teoriją „kontraktinės sutartys" (*traites-contrat*), t.y. sutartys, primenančios kontraktus (pavyzdžiui, sutartis, kuria viena valstybė įsipareigoja paskolinti tam tikrą pinigų sumą kitai valstybei), nėra teisės šaltiniai, o tiesiog teisiniai sandoriai.

Tačiau analogija tarp nacionalinių statutų ir teisę kuriančių sutarčių yra klaidinanti dėl dviejų priežasčių. Pirma, nacionalinėse teisės sistemose bet kuris veiksnus asmuo (t.y. tas, kuris yra sveiko proto ir nėra mažametis) gali sudaryti kontraktą, bet parlamento įstatymus priima nedidelė grupė žmonių. Tarptautinėje teisėje bet kuri valstybė gali sudaryti sutartį, tarp jų ir teisę kuriančią sutartį. Antra, nacionalinėse teisės sistemose kontraktai teises ir pareigas suteikia tik juos pasirašiusioms šalims, kurių yra labai nedaug, o nacionalinės teisės statutai taikomi labai dideliam skaičiui žmonių. Tarptautinėje teisėje visos sutartys, tarp jų ir teisę kuriančios, taikomos tik toms valstybėms, kurios išreiškia sutikimą dėl jų. Paprastai teisę kuriančios sutarties šalių yra daugiau negu „kontraktinės sutarties" šalių, tačiau nėra jokio pagrindo teigti, kad taip turi būti visada.

Vienintelis skirtumas tarp „teisę kuriančios sutarties" ir „kontraktinės sutarties" yra jų turinys. Daugelis sutarčių šia prasme yra mišrios, todėl jas sunku klasifikuoti. Viena ir ta pati sutartis gali įtvirtinti nuostatas, iš kurių vienos yra „kontraktinės", o kitos – „teisę kuriančios". Skirstymas į „teisę kuriančias sutartis" ir „kontraktines sutartis" nėra visiškai nesvarbus; pavyzdžiui, labiau tikėtina, kad tarp šalių prasidėjus karui, nustos galioti „kontraktinė sutartis", o ne „tei-

[20] Žr. V. de Visscher, *Problemes d'interpretation judicaire en droit international public*. 1963, p. 128 ir t.t.

sę kurianti sutartis".[21] Kita vertus, yra pernelyg nepagrįsta ir netikslu teigti, kad tik „teisę kuriančios sutartys" yra tarptautinės teisės šaltinis. Priimtinesnis požiūris – visas sutartis laikyti teisės šaltiniu. Bet kuriuo atveju sutarčių teisė taikoma abiem sutarčių tipams.

Tarptautinių sutarčių ir „internacionalizuotų kontraktų" šalys

Pagal tarptautinę teisę sutartis gali sudaryti tik tarptautinės teisės subjektai – valstybės, tarptautinės organizacijos bei kiti tradiciškai pripažinti dariniai.[22] Tarptautinis verslo kontraktas, sudarytas tarp valstybėje A ir valstybėje B įsikūrusių kompanijų, yra priklausomas nuo vienos ar kitos nacionalinės teisinės sistemos, tačiau jis nėra sutartis pagal tarptautinę teisę. Ir tarp valstybių sudaryti privačios teisės kontraktai, pvz., dėl prekių pirkimo ar pardavimo, paprastai yra sudaromi vadovaujantis vienos iš kontrakto šalies nacionaline teise.

Įdomių problemų iškilo dėl susitarimų tarp valstybių ir užsienio korporacijų,[23] ypač koncesijų sferoje,[24] pagal kuriuos užsienio kompanijai leidžiama eksploatuoti naftos išteklius valstybės teritorijoje. Paprastai tokių susitarimų šalys susitaria dėl kontraktą reguliuosiančios tam tikros nacionalinės teisinės sistemos. Tačiau kartais, kai tos šalys yra galingos multinacionalinės kompanijos, tokie kontraktai visiškai arba iš dalies susiejami ne su nacionaline teise, o su tarptautine teise, bendraisiais principais arba tiktai su paties kontrakto nuostatomis. Tokių internacionalizuotų kontraktų sudarymo motyvas – tarp šalių sukurti balansą ir neleisti valstybei – kontrakto šaliai – išvengti savo įsipareigojimų pagal kontraktą pakeičiant savo vidaus teisę. Tai dažniausiai užtikrina arbitražo sąlyga, pagal kurią iš susitarimo kylantys ginčai perduodami tarptautinei institucijai.[25] Buvo įvairių mėginimų tokius internacionalizuotus kontraktus teisiškai suklasifikuoti, tačiau šio klausimo praktinė svarba pastaraisiais metais sumažėjo, kadangi dabar šalys dažniausiai susitaria dėl tam tikros valstybės taikytinos nacionalinės teisės.

Sutarčių teisė bus nagrinėjama toliau, 9-ajame skyriuje.[26]

PAPROTYS

Antrasis tarptautinės teisės šaltinis, nurodytas Tarptautinio Teisingumo Teismo Statute, yra „tarptautinis paprotys, kaip bendros praktikos, kuri pripažįstama teise, įrodymas".[27] Kaip patvirtino Tarptautinis Teisingumo Teismas *Nicaragua* byloje,[28] paprotį sudaro du elementai: objektyvus („bendroji praktika") ir subjektyvus („kuri pripažįstama teise"), t.y. vadinamoji *opinio iuris. Continental Shelf (Libya v. Malta)*

[21] Žr. 9 skyrių. Kitas aspektas, kur galima įžvelgti skirtumų, yra konkrečios sutarties aiškinimas ir taikymas, žr. Bernhardt (1984), *op. cit.*, p. 461. Žr. taip pat E. Raftopoulos, *The Inadequacy of the Contractual Analogy in the Law of Treaties*, 1990.

[22] Žr. 5 ir 6 skyrių.

[23] R. Jennings, State Contracts in International Law, *BYIL* 32 (1961), p. 156 ir t.t.; D.W. Bowett, State Contracts with Aliens: Contemporary Developments on Compensation for Termination or Breach, *BYIL* 59 (1988), p. 49 ir t.t.; M. Sornarajah, *International Commercial Arbitration: The Protection of State Contracts*, 1990; G.v. Hecke, Contracts Between States and Foreign Private Law Persons, *EPIL* I (1992), p. 814–819; A.F.M. Maniruzzaman, State Contracts with Aliens. The Question of Unilateral Change by the State in Contemporary International Law, *JIArb.* 9 (1992), p. 141–171; G.R. Delaume, *Transnational Contracts – Applicable Law and Settlement of Disputes*, 1992.

[24] P. Fisher, Concessions, *EPIL* I (1992), p. 715–721; A.Z.E. Chiali, Protection of Investment in the Context of Petroleum Agreements, *RdC* 204 (1987-IV), p. 13–169.

[25] Svarbiausios arbitražinės bylos nuo 1929 m. yra išvardytos v. Hecke leidinyje, *op. cit.*

[26] Žr. 9 skyrių.

[27] M. Akehurst, Custom as a Source of International Law, *BYIL* 47 (1974–1975), p. 1 ir t.t.; G.M. Danilenko, The Theory of International Customary Law, *GYIL* 31 (1988), p. 9 ir t.t.; J.A. Barberis, Reflexions sur la coutume internationale, *AFDI* 36 (1990), p. 9–46; O. Elias, The Nature of the Subjective Element in Customary International Law, *ICLQ* 44 (1995), p. 501–520; I.M. Lobo de Souza, The Role of State Consent in the Customary Process, ten pat. p. 521–539; Meron, The Continuing Role of Custom in the Formation of International Humanitarian Law, *AJIL* 90 (1996), p. 238–249.

[28] *Nicaragua v. USA* (Merits), *ICJ Rep.* 1986, p. 14, at 97. Žr. 18. 19 skyrių ir tekstą toliau, p. 70–71.

byloje Teismas pareiškė, kad paprotinės tarptautinės teisės turinio reikia „ieškoti pirmiausia valstybių praktikoje ir *opinio iuris*".[29] Toks apibrėžimas iškėlė keletą keblių teorinių klausimų: kaip praktika gali kurti teisę? Kaip kažkas gali būti pripažintas teise prieš „tam kažkam" iš tikrųjų tampant teise?[30] Tačiau tai vis dėlto yra susiformavusi doktrina, kurią pripažino valstybės, tarptautiniai tribunolai ir dauguma autorių.

Kur ieškoti paprotinės teisės egzistavimo įrodymo?

Svarbiausias paprotinės teisės įrodymas randamas valstybių praktikoje, o preliminari informacija apie valstybės praktiką gali būti surinkta iš publikuojamos medžiagos: iš laikraščių pranešimų apie valstybių veiksmus, iš vyriausybių atstovų pranešimų parlamente, spaudoje, tarptautinėse konferencijose ir tarptautinių organizacijų posėdžiuose, taip pat iš valstybių įstatymų ir jų teismų sprendimų. Kartais Užsienio reikalų ministerija gali paskelbti ištraukų iš savo archyvų; pavyzdžiui, valstybė, įsitraukusi į karą arba itin aštrų ginčą, gali paskelbti dokumentus, kad pasiteisintų pasaulio akyse. Bet absoliuti dauguma medžiagos, galinčios išryškinti valstybės praktiką su tarptautine teise susijusiais klausimais: korespondencija su kitomis valstybėmis, patarimai, kuriuos kiekviena valstybė gauna iš savo teisinių patarėjų – paprastai nėra skelbiama; arba, jeigu tiksliau, tik neseniai buvo pamėginta publikuoti įvairių valstybių praktikos rinkinius.[31] Ar tokie rinkiniai yra patikimi kaip teisės įrodymas,[32] galima spręsti pagal tai, kad tokių brangių projektų beveik nepasitaiko besivystančiose šalyse, todėl empyrinis pagrindas analitiniams apibendrinimams iš esmės apsiriboja tik tam tikrų valstybių praktika. Vertingų įrodymų galima aptikti ir Jungtinių Tautų rengiamuose dokumentų šaltiniuose.[33]

Paprotinės teisės įrodymų kartais galima rasti ir teisininkų tarptautininkų darbuose, nacionalinių bei tarptautinių teismų sprendimuose, kurie Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 38(1)(d) straipsnyje yra įvardijami kaip pagalbinė priemonė teisės normoms nustatyti.[34]

Paprotinės teisės įrodymu gali būti ir sutartys;[35] tačiau iš sutarčių, ypač dvišalių, išvesti paprotinės teisės normas reikia labai atsargiai. Pavyzdžiui, vieną ir tą patį dalyką reguliuojančios sutartys nuolat gali numatyti tam tikrą taisyklę, pvz., sutartyse dėl ekstradicijos beveik visada numatoma, kad nebus išduodami politiniai nusikaltėliai.[36] Kartais būdavo įrodinėjama, kad tokia standartinė nuostata tapo tokia įprasta, jog ji turėtų būti laikoma paprotinės teisės norma, kuri būtų preziumuojama tuo atveju, jei tuo konkrečiu klausimu sutartis nieko nenumato. Kita vertus, kodėl valstybės į savo sudaromas sutartis neįtraukia tokios standartinės nuostatos, jeigu ši taisyklė jau

[29] *ICJ Rep.* 1985, p. 29. Žr. taip pat *Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, *ILM* 35 (1996), p. 809, at 826, 64 p. Apie bylą žr. 20 skyrių.

[30] Žr. *Restatement (Third)*, 1 t., pranešėjų pastaba dėl 102-ojo punkto, p. 30.

[31] Pavyzdžiui, C. Parry/G. Fitzmaurice (red.), *British Digest of International Law, British and Foreign State Papers* (1812–1970). Dėl JAV praktikos žr. Moore (red.), *Digest of International Law* (1906); Valstybės departamentas (red.), *Annual Digests of United States Practice in International Law* (nuo 1973 m.); *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, and Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* (nuo 1861 m.), taip pat *Restatement (Third)*. Dėl Prancūzijos praktikos žr. A. Kiss, *Repertoire de la pratique francaise en matiere de droit international public* (1962–1972). Be to, daugybė periodinių leidinių nuolat pateikia nacionalinės valstybių praktikos suvestines, pvz., *AFDI, AJIL, AYIL, AJPIL, ASDI, BYIL, CYIL, IYIL, NYIL, RBDI ir ZaoRV*.

[32] Žr. H. Mosler, Repetorien der nationalen Praxis in Volkerrechtsfragen – Eine Quelle zur Erschliesung des allgemeinen Volkerrechts?, *Receuil d'etudes de droit international en hommage a P. Guggenheim*, 1968, p. 460–489.

[33] Pavyzdžiui, *UN Juridical Yearbook; UN Legislative Series; List of Treaty Collections; Cumulative Index of the Treaty Series; Repertoire of the Practice of the Security Council* (1946–1951, su priedais iki 1971 m.); *Repertory of Practice of United Nations Organs; Report of International Arbitral Awards (RIAA)*.

[34] Žr. tekstą toliau, p. 81–83, ir plg. taip pat su *The Paquete Habana* (1900), 175 US 677, p. 700–701.

[35] M.E. Villiger, *Customary International Law and Treaties*, 1985.

[36] Žr. 7 skyrių.

egzistuoja kaip paprotinės teisės norma? Problema yra gana sudėtinga, todėl reikia daugiau žinoti apie aptariamojo tipo sutarčių šalių ketinimus; tik tuomet pagrįstai galima preziumuoti dėl standartinės sutartinės nuostatos kaip paprotinės teisės egzistavimo. Tačiau net ir tada vien tik paprastas identiškų dvišalių sutarčių egzistavimo faktas negali patvirtinti atitinkamos paprotinės teisės normos. Dvišalių sutarčių tinklas turi būti bent jau platus, tik tada tai gali lemti valstybių praktiką, tampančią paprotine teise.[37]

Daugiašalės sutartys yra kitokios ir jos neabejotinai gali būti paprotinės teisės įrodymu. Jeigu sutartimi siekiama deklaruoti paprotinę teisę arba ją kodifikuoti, tokia sutartimi gali būti remiamasi kaip paprotinės teisės įrodymu net ir prieš valstybę, kuri nėra tokios sutarties šalis. Taip yra net ir tuo atveju, kai sutartis neįsigaliojo dėl nepakankamo ratifikavimo.[38] Gali iškilti klausimas, kodėl valstybės turėtų vengti ratifikuoti sutartį, jei ši vien tik patvirtina paprotinę teisę? To priežastis gali būti inercija ar parlamentinės darbotvarkės užimtumas (jei ratifikuoti turi įstatymų leidžiamoji valdžia, kaip tai yra daugelyje šalių). Be to, paprotinė teisė gali būti kodifikuota tik tam tikroje sutarties dalyje, todėl valstybė, jei prieštarauja kitoms sutarties dalims, gali atsisakyti sutartį ratifikuoti.

Šia prasme geri pavyzdžiai yra daugelis (bet ne visos) 1969 metų Vienos konvencijos „Dėl sutarčių teisės" nuostatų.[39] Valstybė yra įpareigota ne sutartimi, o paprotine teise, todėl jeigu ji gali įrodyti, kad sutartis neišreiškia paprotinės teisės, ji gali nesilaikyti sutartyje įtvirtintos normos. Tokios galimybės neturi sutarties šalys, kadangi jų santykiai su kitomis tos sutarties šalimis yra įpareigoti sutartimi nepriklausomai nuo to, ar sutartis tiksliai kodifikuoja paprotinę teisę, ar ne. Tačiau sutartinė ir paprotinė teisė gali egzistuoti ir lygiagrečiai. *Nicaragua* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas pripažino, jog jis neturi jurisdikcijos dėl atitinkamos sutarties (šiuo atveju – JT Įstatų), bet vis dėlto siekė priimti sprendimą remdamasis paprotine tarptautine teise, kurios turinį Teismas laikė analogišku Įstatuose įtvirtintoms nuostatoms (dėl jėgos naudojimo uždraudimo).[40]

Be to, įmanoma situacija, kai paprotinė teisė gali kisti vien tam, kad prisiderintų prie vėlesnės sutarties.[41] Pavyzdžiui, 1856 m. Paryžiaus sutartį[42] pasirašiusių valstybių priimtos deklaracijos „Dėl Jūrų teisės" dėka pakito tam tikros jūrų karo taisyklės. Ji uždraudė kapereiauti, grobti priešo prekes, išskyrus kontrabandą neutraliuose laivuose, taip pat grobti neutralių valstybių prekes, išskyrus kontrabandą priešo laivuose. Ja taip pat reikalauta, kad blokada būtų efektyvi ir paremta tokios galios, kurios pakaktų, kad realiai būtų užkirstas kelias priėjimui prie priešo krantų.[43] Ši sutartis buvo taikoma tik ją pa-

[37] *Restatement (Third)*, 1 t., 102 p., p. 27. B. Kishoiyian, The Utility of Bilateral Investment Treaties in the Formulation of Customary International Law, *NJILB* 14 (1994), p. 327–375.

[38] Apskritai dėl sutarčių ratifikavimo ir įsigaliojimo žr. 9 skyrių.

[39] Tekstas Brownlie leidinyje *BDIL*, p. 388. Žr. 9 skyrių.

[40] Žr. 18 ir 19 skyrių.

[41] Dėl priešingo atvejo žr. D.W. Bowett, Treaty Revision in the Light of the Evolution of Customary International Law, *AJICL* 5 (1993), p. 84–96, ir tekstą toliau, p. 88–89.

[42] Žr. 2 skyrių.

[43] Nussbaum, *A Concise History of the Law of Nations*, 1962, p. 192. Žr. taip pat 20 skyrių.

sirašiusioms šalims: Austrijai, Prancūzijai, Prūsijai, Rusijai, Sardinijai, Turkijai ir Jungtinei Karalystei. Tačiau vėliau Deklaracijoje išdėstytas taisykles daugelis kitų valstybių pripažino kaip paprotinės teisės normas.

Panašios problemos iškyla ir dėl rezoliucijų, kurias priima tarptautinės organizacijos; ypač tai pasakytina apie JTO Generalinės Asamblėjos rezoliucijas, kurios atskirai bus aptartos toliau.[44]

Galiausiai reikia pabrėžti, kad diskusijos dėl to, kas sudaro tinkamą paprotinės teisės egzistavimo įrodymą, turi būti atskirtos nuo procedūrinių klausimų, tokių kaip įrodinėjimo našta arba bendrosios taisyklės dėl įrodymų tarptautiniuose teismuose ir arbitražuose.[45] Tiesa, valstybė, norėdama remtis konkrečia paprotinės teisės norma, turi įrodyti faktą, jog egzistuoja atitinkama valstybių praktika.[46] Tačiau tarptautinio teismo teisėjas ar arbitras nesivadovaus procedūrinėmis taisyklėmis vien tam, kad nuspręstų, ar norma egzistuoja, ar ne, o vietoj to priims sprendimą iš esmės.

Pasikartojimo problema

Kartais būdavo teigiama, kad vienintelio precedento nepakanka paprotinės normos egzistavimui nustatyti ir kad turi būti tam tikras pasikartojimas per tam tikrą laiką; pavyzdžiui, *Asylum* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė, kad paprotinė norma turi būti grindžiama „nuolatiniu ir vienodu taikymu".[47] Tačiau šis pareiškimas turi būti vertinamas *Asylum* bylos faktų kontekste, ir dėl to Teismas pasakė: „Faktai... rodantys tiek daug neapibrėžtumo ir prieštaravimų, tiek daug svyravimų ir skirtingumo teikiant diplomatinį prieglobstį, atsispindėjo įvairiomis progomis pareikštuose oficialiuose požiūriuose... kad neįmanoma nustatyti... jokio nuolatinio ir vienodo taikymo, pripažinto kaip teisė."[48] (Šioje byloje Victoras Raulis Haya de la Torre, nepavykusio sukilimo Peru 1948 m. lyderis, gavo prieglobstį Kolumbijos ambasadoje Limoje. Peru ir Kolumbija pateikė Tarptautiniam Teisingumo Teismui klausimą, ar Kolumbija turėjo teisę suteikti prieglobstį, ar jis turėtų būti perduotas Peru valdžiai arba jam suteiktos saugumo garantijos išvykti iš šalies.) Kitaip tariant tai, kas užkirto kelią paprotinės normos formavimuisi *Asylum* byloje, buvo ne pasikartojimo nebuvimas, bet esminiai skirtumai praktikoje.

Nicaragua byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė:

> Nereikia manyti, jog valstybių praktikoje konkrečių normų taikymas buvo idealus ta prasme, kad valstybės niekada nenaudojo jėgos ir nesikišo į viena kitos vidaus reikalus. Teismas nemano, jog tam, kad norma būtų pripažinta paprotine, su ja susijusi praktika absoliučiai tiksliai privalo ati-

[44] Žr. tekstą toliau, p. 83–85.

[45] Žr. M. Kazazi, *Burden of Proof and Related Issues. A Study on Evidence Before International Tribunals*, Studies and Materials on the Settlement of International Disputes (red. P. Malanczuk), 1 t., 1996.

[46] Žr. Bernhardt (1992), *op. cit.*, p. 900–901.

[47] *Asylum Case, ICJ Rep.* 1950, p. 266–389, at 277. Byla davė pagrindą trims Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimams, tačiau šie sprendimai nesuteikia pakankamo aiškumo dėl diplomatinio prieglobsčio prigimties, žr. J.A. Barberis, Asylum, Diplomatic, *EPIL* I (1995), p. 281–283, at 282; K. Hailbronner, Haya de la Torres Cases, ten pat, p. 683–685.

[48] Ten pat.

tikti šią normą. Teismas mano, jog paprotinių normų egzistavimui nustatyti pakanka to, kad valstybių elgesys apskritai būtų suderinamas su šiomis normomis, ir kad su konkrečia norma nesuderinamos valstybės praktikos pavyzdžiai turi būti laikomi tos normos pažeidimais, o ne požymiais, rodančiais naujos normos pripažinimą.[49]

Taigi *esminiai* praktikos skirtumai (t.y. gausi praktika, kuri prieštarauja konkrečiai „normai") neleidžia susiformuoti paprotinei normai. Kaip pastebėjo Tarptautinis Teisingumo Teismas *Fisheries* byloje, *nereikšmingi* skirtumai (t.y. negausi praktika, prieštaraujanti konkrečiai normai) neužkerta kelio paprotinei normai susiformuoti,[50] nors tokiais atvejais ši norma, ko gero, turi būti paremta gausia praktika, kuri nusvertų atitinkamą priešingą praktiką.[51] (*Fisheries* byla buvo iškelta dėl Britanijos pretenzijų Norvegijai, kad ši priėmė nacionalinės teisės aktus dėl išimtinių žvejybos teisių vandenyse, supančiuose visą Norvegijos pakrantę į šiaurę nuo Arkties rato. Teismas parėmė Norvegijos metodą dėl teritorinės jūros atribojimo ir faktinių bazinių linijų nustatymo.) Kita vertus, jeigu nėra praktikos, prieštaraujančios tariamai paprotinės teisės normai, atrodo, jog *negausios* praktikos pakanka paprotinei normai susiformuoti net ir tuo atveju, jei ši praktika pripažįstama tik kelių valstybių ir tęsiasi neilgai.

Lieka neaišku, kas sudaro tą „bendrą" praktiką. Atsakymas į šį klausimą priklauso nuo kiekvieno atvejo aplinkybių ir pačios su tuo susijusios normos. „Bendra" praktika yra santykinė kategorija; ji turi apimti visų valstybių, kurios gali dalyvauti formuojant normą arba kurių interesai yra daugiausiai paliečiami, elgesį. „Praktika gali būti bendra net jeigu ji ir nėra visuotinai pripažinta; nėra tikslios formulės, kaip nustatyti, kokia ta praktika privalo būti; tačiau ji turi atspindėti platų pripažinimą valstybių, ypač aktyviai praktikuojančių atitinkamą veiklą."[52] Taigi jūrų teisėje[53] jūrinių valstybių ir su jūra susijusių tautų praktika turės didesnę reikšmę negu grynai sausumos valstybių praktika, o veiklą kosminėje erdvėje reguliuojančioje teisėje[54] JAV ir Rusijos praktika turės kur kas didesnę įtaką nei Burundžio ar Čilės veikla. Tai atsispindi ir Tarptautinio Teisingumo Teismo *Legality of Nuclear Weapons* bylos konsultacinėje išvadoje, kurioje Teismas, nagrinėdamas klausimą, ar egzistuoja branduolinių ginklų naudojimą draudžianti paprotinė norma, pripažino, *inter alia*, kad jis negali ignoruoti „praktikos, vadinamos 'atgrasinimo politika', kurią jau daugelį metų išpažįsta didelė tarptautinės bendrijos dalis".[55] Akivaizdu, jog tai yra nuoroda į tam tikrų branduolinį ginklą turinčių valstybių praktiką, o ne į visos tarptautinės bendrijos praktiką apskritai.[56] Tačiau teisėjas Schwebelis savo atskirojoje nuomonėje pastebėjo:

[49] *Nicaragua v. US (Merits), ICJ Rep.* 1986, at 98, p. 186. Žr. H.C.M. Charlesworth, Customary International Law and the Nicaragua Case, *AYIL* 11 (1984/7), p. 1–31; H.G. Anthony, Appraisals of the ICJ's Decision: Nicaragua v. United States (Merits), *AJIL* 81 (1987), p. 77–183; A. D'Amato, Trashing Customary International Law, ten pat, p. 101–105; W. Czaplinski, Sources of International Law in the Nicaragua Case, *ICLQ* 38 (1989), p. 151–166; PP. Rijpkem, Customary International Law in the Nicaragua Case, *NYIL* 20 (1989), p. 91–116. Dėl bylos aspektų, susijusių su jėgos panaudojimu, žr. 19 skyrių, o dėl Teismo jurisdikcijos problemos žr. 18 skyrių.

[50] *UK v. Norway, ICJ Rep.* 1951, p. 116, at 138; Žr. L. Gundling, Fisheries Case (U.K. v. Norway), *EPIL* II (1995), p. 381–383, taip pat 12 skyrių.

[51] Žr. Akehurst (1974–5), Custom, *op. cit.*, p. 12–21.

[52] *The Restatement (Third)* 1 t., 102, 25 p.

[53] Žr. 12 skyrių.

[54] Žr. 13 skyrių.

[55] *ILM* 35 (1996), p. 830, 96 p. Apie bylą žr. 20 skyrių.

[56] Dėl kritiško požiūrio žr. pareiškimą, kurį prie išvados pridėjo teisėjas Shi Jiuyong, ten pat, p. 832. Tačiau žr. taip pat atskirąją teisėjo Fleischhauerio nuomonę, ten pat, p. 834, at 835–836.

> Ši su branduoliniais ginklais susijusi praktika nėra vienišo ir antraeilio nuolatinio prieštarautojo praktika. Tai nėra silpnos vyriausybės, besiblaškančios kitokios tarptautinės nuomonės apsuptyje, praktika. Tai yra penkių galingiausių pasaulio valstybių, nuolatinių Saugumo Tarybos narių, praktika, kurią, prisidengdamos savo branduoliniais skėčiais, jau beveik 50 metų reikšmingai remia jų sąjungininkai ir kitos valstybės. Taigi tai yra praktika valstybių, remiamų daugelio kitų įtakingų valstybių, kurių visuma apima didžiąją pasaulio gyventojų dalį. Tam tikru mastu šią praktiką priėmė ir pripažino tarptautinė bendrija. Toks pripažinimas yra dviprasmiškas, tačiau ne bereikšmis.[57]

Neabejotinai aišku yra ir tai, kad bendroji praktika nereikalauja vieningos visų valstybių ar kitų tarptautinių subjektų praktikos. Vadinasi, valstybė gali būti įpareigota kitų valstybių bendra praktika netgi prieš jos norus, jeigu ji neprieštarauja prieš tam tikros taisyklės atsiradimą ir tai nedaro nuolat (nuolatinis prieštarautojas).[58] Tokie pavyzdžiai nėra dažni, todėl taisyklė reikalauja, kad valstybės būtų pakankamai gerai susipažinusios su nauja praktika ar nauja teisine norma. Todėl, pavyzdžiui, sunku būtų tvirtinti, kad kosmosą eksploatuojančių valstybių praktika po 1957 m. leisti savo kosminius objektus į kosminę erdvę, kertant kitų valstybių suverenitetui priklausančią oro erdvę, išsiplėtojo į paprotį toms valstybėms tyliai sutikus.[59] Tokios veiklos paliestos valstybės paprastai tiesiog neturėdavo technologinių galimybių tai išsiaiškinti.

Ką valstybės sako ir ką jos daro

Kartais teigiama, kad valstybių praktiką sudaro tai, ką valstybės daro, o ne ką jos sako. Pavyzdžiui, savo atskirojoje nuomonėje *Fisheries* byloje teisėjas Readas teigė, kad valstybės pareikštos pretenzijos į jūros akvatorijas negali sukurti paprotinės normos, nebent tokios pretenzijos būtų užtikrinamos užsienio laivams.[60] Tačiau vėlesnėse *Fisheries Jurisdiction* bylose dešimt iš keturiolikos teisėjų pripažino paprotinių normų egzistavimą tokioms pretenzijoms, bet neatsižvelgė į tai, ar jos buvo užtikrinamos.[61] (Šios dvi paralelinės bylos buvo susijusios su Islandijos nustatytos 50 mylių pločio išimtinės žvejybos zonos teisėtumu ir to įtaka Jungtinės Karalystės bei Vokietijos žvejybos teisėms, šių dviejų valstybių tradiciškai turėtas šioje zonoje.) Niurnbergo tribunolas kaip šaltiniu savo išvadai, kad agresyvus karas, vadovaujantis „papročiais ir valstybių praktika“, yra nusikaltimas, rėmėsi Tautų Sąjungos Asamblėjos bei PanAmerikos konferencijos priimtomis rezoliucijomis.[62] Todėl atrodo, jog priimtinesnis požiūris yra tas, kad valstybių praktika susideda ne tik iš to, ką valstybės daro, bet ir iš to, ką jos sako.

[57] Priešinga viceprezidento Schwebelio nuomonė, ten pat, p. 836–837.

[58] Žr. tekstą toliau, p. 76–78.

[59] Žr. 13 skyrių. Apie tylaus sutikimo ir estopelio doktrinas žr. 10 skyrių.

[60] *ICJ Rep.* 1951, p. 116, 191; Gundling, *op. cit.*

[61] *UK v. Iceland* (Merits), *ICJ Rep.* 1974, p. 3, 47, 56–88, 81–88, 119–120, 135, 161. Likę keturi teisėjai šio klausimo nesprendė. Žr. G. Jaenicke, Fisheries Jurisdiction Cases (U.K. v. Iceland; Federal Republic of Germany v. Iceland), *EPIL* II (1995), p. 386–389. Žr. 12 skyrių.

[62] *AJIL* 41 (1947), p. 172, 219–220. Žr. 20 skyrių, ir bylą *Nicaragua v. USA*, *op. cit.*, p. 99–104, 106–108.

Tai tampa dar aiškiau turint galvoje faktą, jog šiuolaikiniame pasaulyje valstybės išrado naujų komunikacijos būdų. Nesenoje empyrinėje studijoje apie valstybių praktiką Zemanekas daro tokią išvadą:

> Nevaržomi veiksmai tapo ne tokie dažni, kadangi tarptautinė teisė, o ypač JTO įstatai, valstybėms šiuo atžvilgiu numato vis daugiau ir daugiau apribojimų. Ir tai, dėl ko anksčiau buvo apsiribojama diplomatinėmis notomis, dabar dažnai yra perduodama naujomis komunikacijos formomis. Šiuolaikinė informacijos visuomenė daro spaudimą vyriausybėms, kurios, remdamosi viešumu, siekia kuo platesnės paramos savo valdymui.[63]

Galiausiai valstybių praktika apima ir neveikimą; nemažai tarptautinės teisės normų valstybėms draudžia atlikti tam tikrus veiksmus, todėl įrodant tokią nuostatą būtina atsižvelgti ne tik į tai, ką valstybės daro, bet ir į tai, ko jos nedaro.[64] Netgi valstybių tylėjimas yra svarbus, kadangi pasyvumas ir kitų valstybių pretenzijų nepaisymas tylinčiai valstybei, vadovaujantis tylaus sutikimo doktrina, gali sukurti teisines pareigas.[65]

Psichologinis paprotinės teisės formavimosi elementas *(opinio iuris)*

Iš valstybių praktikos nustatant paprotinės teisės normas, būtina išnagrinėti ne tik tai, ką valstybės daro, bet ir tai, kodėl jos tai daro. Kitaip tariant, paprotinės teisės formavimęsi yra psichologinis elementas. Vien tik valstybių praktikos nepakanka, turi būti įrodyta, jog ją lydi įsitikinimas ir išreiškia teisinė pareiga. Pavyzdžiui, yra daug nuolat atliekamų tarptautinio pobūdžio aktų (pvz., vėliavos, saliutai sveikinant užsienio laivą atviroje jūroje, arba ceremonialo ir protokolo srityse), kurie motyvuojami vien tik mandagumu ar tradicija, „bet jokiu būdu ne teisine pareiga".[66] Toks elgesys yra grindžiamas vien tik tuo, kas yra vadinama „mandagumu" arba *courtoisie* santykiuose tarp valstybių.[67]

Šio psichologinio elemento specialusis terminas – *opinio iuris sive necessitatis* (sutrumpintai – *opinio iuris*).[68] Tai paprastai apibūdinama kaip valstybių įsitikinimas, kad tarptautinė teisė iš jų reikalauja tam tikro konkretaus elgesio. Šis teiginys grindžiamas išankstine prielaida, kad visos tarptautinės teisės normos yra formuluojamos kaip pareigos. Tačiau taip nėra; be pareigas nustatančių yra ir įgalinančių normų, leidžiančių valstybėms veikti tam tikru konkrečiu būdu (pavyzdžiui, bausti užsieniečius už nusikaltimus, įvykdytus baudžiančiosios valstybės teritorijoje), bet neįpareigojančių taip veikti.[69] Dėl pareigą nustatančios normos tradicinis *opinio iuris* apibrėžimas yra teisingas; dėl įgalinančios normos *opinio iuris* reiškia valstybių įsitikinimą, jog tam tikrą elgesį *leidžia* tarptautinė teisė.

[63] K. Zemanek, What is „State Practice" and Who Makes It?, *FS Bernhardt*, p. 289–306.

[64] Panašiai ir konvencijos „Dėl valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus" projekte, kurį pirmuoju svarstymu Tarptautinės teisės komisija priėmė 1980 m. (tekstas Brownlie leidinyje *BDIL*, p. 426), apibrėžiant „tarptautinės teisės pažeidimą" daroma nuoroda į, *inter alia*, „veiką, pasireiškiančią veiksmais ar neveikimu", kuri priskiriama valstybei pagal tarptautinę teisę, (3(a) straipsnio projektas). Žr. 17 skyrių.

[65] Žr. Muller/Cottier, *op. cit.*

[66] *North Sea Continental Shelf* bylos, *ICJ Rep.* 1969, p. 3, 44; G. Jaenicke, North Sea Continental Shelf Cases, *EPIL* 2 (1981), p. 205–208. Žr. taip pat 12 skyrių.

[67] Žr. L.D. Paul, Comity in International Law, *Harvard ILJ* 32 (1991), p. 1–79; P. Macalister-Smith, Comity, *EPIL* I (1992), p. 671–674. Žr. taip pat 4 skyrių.

[68] J.L. Slama, Opinio juris in Customary International Law, *Okla. CULR* 15 (1990), p. 603–656; Elias (1995), *op. cit.*

[69] Žr. 7 skyrių.

Bandant analizuoti tokių kolektyvinių darinių kaip valstybės psichologiją, akivaizdu, kad egzistuoja kažkas dirbtino. Todėl dabartinė tendencija yra – neieškoti tiesioginio įrodymo dėl valstybės psichologinių nuostatų, bet netiesiogiai faktiniame valstybių elgesyje rasti *opinio iuris*. Taigi oficialūs pareiškimai nėra būtini; *opinio iuris* gali būti nustatyta iš veiksmų arba neveikimo.[70] Tam tikslui reikėtų atsiminti, kad tarptautinės teisės normos reguliuoja valstybių tarpusavio elgesį, todėl būtina ištirti ne tik tai, ką viena valstybė daro arba ko nedaro, bet ir tai, kaip į tai reaguoja kitos valstybės. Jei kai kurių valstybių elgesys sukelia kitų valstybių protestus, jog toks elgesys esąs neteisėtas, šie protestai gali parodyti, jog toks elgesys kaip paprotinės teisės įrodymas neturi jokios vertės.[71]

Įgalinančios normos gali būti nustatytos įrodžius, kad kai kurios valstybės veikė tam tikru konkrečiu būdu (arba teigė, kad jos turi teisę taip elgtis) ir kad kitos valstybės, kurių interesus tokie veiksmai (ar teiginiai) palietė, neprotestavo dėl tų veiksmų (ar teiginių) neteisėtumo.

Pareigas nustatančių normų atveju nepakanka įrodyti, kad valstybės elgėsi pagal tariamą normą ir kad kitos valstybės neprotestavo dėl tokio elgesio neteisėtumo. Reikia įrodyti, kad tam tikrą elgesį valstybės laiko privalomu. Tam tikro elgesio privalomumo pripažinimas gali būti įrodytas nustačius neabejotiną suinteresuotų valstybių pareigos pripažinimą arba įrodžius, kad tariamos normos reikalaujamo elgesio nesilaikymas kitų valstybių, kurių interesai buvo paliesti, buvo pasmerktas kaip neteisėtas.

Skirtumas tarp įgalinančių ir pareigas nustatančių normų aiškiai matomas *Lotus* byloje.[72] Bylos faktai buvo tokie: Prancūzijos prekybos laivas atviroje jūroje susidūrė su Turkijos prekybos laivu, ir dėl leitenanto Demonso, Prancūzijos laivo kapitono, nerūpestingumo (taip buvo teigiama) keletas žmonių iš Turkijos laivo žuvo. Teisti leitenantą Demonsą už žmogžudystę buvo Prancūzijos jurisdikcija, tačiau iškilo klausimas, ar tokios jurisdikcijos negali turėti ir Turkija. Ši įrodinėjo, kad egzistuoja taisyklė, leidžianti jai teisti leitenantą; Prancūzija įrodinėjo visiškai priešingai, būtent, kad egzistuoja taisyklė, įpareigojanti Turkiją neteisti jo. Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas palaikė Turkijos poziciją ir atmetė Prancūzijos argumentus, nes: pirma, nors pasitaikė tik keli atvejai, kai valstybės, buvusios Turkijos padėtyje, pradėjo baudžiamąjį persekiojimą, kitos suinteresuotos valstybės neprotestavo prieš tai; ir antra, nors dauguma valstybių, buvusių Turkijos padėtyje, nesiėmė persekiojimo, nebuvo jokio įrodymo, kad jos tai darė vykdydamos teisinę pareigą.

Be to, jeigu aiškiai skiriasi valstybių požiūriai į tai, ar tam tikras elgesys (pvz., branduolinių ginklų nenaudojimas per pastaruosius 50

[70] Žr. *Restatement (Third)*, 1 t., 101 p., p. 25.

[71] Žr. W. Karl, Protest, *EPIL* 9 (1986), p. 320–322.

[72] *Lotus Case*, PCIJ, serija A, Nr. 10, p. 28 ir t.t. Žr. K. Herndl, Lotus, The, *EPIL* 2 (1981), p. 173–177. Žr. taip pat 12 skyrių.

metų) yra *opinio iuris* išraiška (tokiu atveju branduolinių ginklų naudojimas būtų neteisėtas), neįmanoma įrodyti, kad tokia *opinio iuris* egzistuoja.[73]

Kartais aiškinama, kad *opinio iuris* reiškia, jog valstybės turi būti įsitikinusios, kad tam tikra norma jau yra teisė dar prieš jai tampant teise. Tačiau tai, ko gero, nėra teisinga; svarbu yra tai, ką valstybės sako, o ne tai, kuo jos tiki. Jeigu keletas valstybių sako, kad tam tikra norma yra teisė, o kitos valstybės to neginčija, atsiras nauja teisės norma nepaisant to, kad visos suinteresuotos valstybės supranta, jog tai yra nukrypimas nuo prieš tai egzistavusių normų.

Paprotinė teisė keičiasi. Jeigu valstybės sutaria, kad tam tikra norma turi būti pakeista, nauja paprotinės tarptautinės teisės norma, grindžiama nauja valstybių praktika, gali atsirasti labai greitai; pavyzdžiui, kosminę erdvę reguliuojanti teisė išsiplėtojo labai greitai po to, kai buvo paleistas pirmasis dirbtinis palydovas.[74] Jeigu pokytį remiančių ir jam prieštaraujančių valstybių yra mažai, jos, ko gero, greitai savo veiksmus suderintų su daugumos valstybių praktika. Reali problema iškyla tada, kai yra balansas tarp pokytį remiančių ir jam prieštaraujančių valstybių. Šiuo atveju pokytis yra lėtas ir sunkiai pasiekiamas, o nesutarimai ir neapibrėžtumas dėl teisės gali tęstis ilgai, kol atsiras naujas konsensusas, kaip, pavyzdžiui, buvo ginče dėl teritorinės jūros pločio.[75] Kitas pavyzdys – *Legality of Nuclear Weapons* byla, kurioje Tarptautinis Teisingumo Teismas pripažino:

> paprotinei normai, konkrečiai draudžiančiai branduolinių ginklų naudojimą, atsirasti kaip *lex data* trukdo besitęsianti trintis tarp atsirandančios *opinio iuris* ir vis dar stiprios nuostatos dėl atgrasinimo priemonės.[76]

„Vienalaikė" paprotinė teisė

Specifinė problema – yra ar nėra *diritto spontaneo*, arba „vienalaikės paprotinės tarptautinės teisės" kategorija, kurią iškėlė tokie autoriai kaip Roberto Ago[77] ir Binas Chengas.[78] Jos esmė – neigimas valstybių praktikos ir laiko veiksnio svarbos paprotinės tarptautinės teisės formavimęsi ir rėmimasis vien tik *opinio iuris*, kaip esminiu papročio elementu, išreiškiamu neprivalomose rezoliucijose bei deklaracijose.

Tarptautinis Teisingumo Teismas *North Sea Continental Shelf* bylose aiškiai pasakė, jog paprotinė teisė gali išsirutulioti netgi palyginti per trumpą laiką.[79] Be to, pokyčiai tarptautinės teisėkūros procese keletu atžvilgių pakeitė šiuolaikinės paprotinės teisės sampratą, įskaitant ir tendenciją, kad ji susiformavo palyginti greitai, yra užrašyta ir labiau detalizuota nei tradicinis paprotys.[80] Vis dėlto „vienalaikės" paprotinės tarptautinės teisės arba *droit spontane* įmanomumas,[81] grin-

[73] Žr. *Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, op. cit.*, p. 826, 67 p. Dėl šio klausimo žr. 20 skyrių.

[74] Žr. 13 skyrių.

[75] Žr. 12 skyrių.

[76] *Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, op. cit.*, p. 827, 73 p. Tačiau šiuo atveju Teismas taip pat pabrėžė: „Galiausiai tarptautinė teisė ir kartu su ja tarptautinės tvarkos stabilumas, kurį ji turi įtvirtinti, neišvengiamai nukentės dėl besitęsiančio skirtumo tarp požiūrių į ginklų, tokių kaip branduoliniai ginklai, teisinį statusą. Dėl to yra svarbu panaikinti tokią padėtį; ilgai žadėtas visiškas branduolinis nusiginklavimas, atrodo, yra labiausiai tinkama priemonė šiam tikslui pasiekti". Ten pat, p. 830, 98 p.

[77] R. Ago, Science juridique et droit international, *RdC* (1956-II), p. 849–855, 932 ir t.t.

[78] B. Cheng, United Nations Resolutions on Outer Space: „Instant" International Customary Law?, *Indian JIL* (1965), p. 23 ir t.t.

[79] *ICJ Rep.* 1969, at 4.

[80] Žr. Jennings (1984), *op. cit.*, p. 285.

[81] Dėl diskusijos apie itališkąją doktriną žr. F. Munch, *A Propos du Droit Spontane, Studi in Onore di Guiseppe Sperduti*, 1984, p. 149–162.

džiamas vien tik *opinio iuris,* nereikalaujant jokios praktikos, išliko ginčytinu dalyku.[82] Atsižvelgiant į decentralizuotos tarptautinės teisinės sistemos pobūdį bei valstybių praktikos kaip objektyvaus elemento paprotinės teisės formavimosi procese esminį vaidmenį, vien tik *opinio iuris*, net jeigu ją kai kurios valstybės aiškiai pripažįsta kaip subjektyvų elementą, nepakanka bendram papročiui kontroversiškose srityse įtvirtinti. Be to, pati „papročio" samprata apima tam tikrą laiko elementą; taigi „vienalaikis paprotys" pats savaime yra prieštaravimas, nors atrodo, jog tai yra daugiau tinkamos terminologijos, o ne esmės dalykas.

Šį požiūrį patvirtino Tarptautinio Teisingumo Teismo jurisprudencija. *North Sea Continental Shelf* bylose Teismas teigė, jog egzistuoja „būtinas reikalavimas, kad tuo konkrečiu metu, nors ir trumpu, valstybių, įskaitant valstybes, kurių interesai yra ypač paliečiami, praktika būtų plati ir vienoda".[83] Kitaip tariant, reikalavimo dėl laiko elemento sušvelninimas yra kruopščiai subalansuotas su didesniu valstybių praktikos apimties ir pobūdžio akcentavimu. Dar aiškesnį netiesioginį „vienalaikio papročio" doktrinos atmetimą galima įžvelgti šiuose Teismo žodžiuose *Nicaragua* byloje:

> Vien tik faktas, kad valstybės skelbia, jog jos pripažįsta tam tikras taisykles, nėra pakankamas Teismui laikyti šias taisykles paprotinės tarptautinės teisės dalimi... Vadovaudamasis savo Statuto 38 straipsniu... Teismas turi įsitikinti, kad normos egzistavimas valstybių *opinio iuris* yra patvirtintas praktika.[84]

Bernhardtas taip pat neigia, kad pagal tradicines tarptautinės teisės koncepcijas yra galimas „trumpalaikis" paprotys, tačiau jis galįs įsivaizduoti „išskirtinius atvejus ir situacijas, kuriose tokia trumpalaikė teisė yra naudinga ar netgi būtina. Jeigu, pavyzdžiui, valstybių grupė aiškiai ir be jokio prieštaravimo tam tikrus veiksmus, anksčiau nežinomus, laiko neteisėtais, *opinio iuris* gali pakakti net ir nesant jokios praktikos."[85] To iš tikrųjų gali prireikti, tačiau tada tai nebus paprotys, o koks nors kitas (naujas) tarptautinės teisės šaltinis.

Tarptautinės teisės universalumas ir konsensuso teorija

Jau buvo sakyta, kad paprotinei normai susiformuoti pakanka vos kelių valstybių praktikos, jeigu nėra praktikos, kuri prieštarautų tai normai.[86] Tačiau kas atsitinka, jei kai kurios valstybės prieštarauja tariamai normai? Ar gali vienos valstybės prieštaravimas neleisti susiformuoti paprotinei normai? Jeigu taip būtų, egzistuotų labai nedaug normų, kadangi valstybių praktika skiriasi daugeliu dalykų. Kita vertus,

[82] Žr. P. Malanczuk, Space Law as a Branch of International Law, *NYIL* 25 (1994), p. 143–180, 160–161.

[83] *ICJ Rep.* 1969. p. 43.

[84] *ICJ Rep.* 1986, p. 97 ir t.t.

[85] Bernhardt (1992), *op. cit.*, p. 902.

[86] Žr. tekstą toliau, p. 70–72.

leidimas daugumai sukurti normą prieš mažumos valią lemtų neįveikiamus sunkumus. Kokio dydžio dauguma privalo būti? Ar skaičiuojant daugumą Gvatemalos ir JAV praktikos svoris turi būti vertinamas vienodai? Kita vertus, jeigu kai kurios valstybės turi būti laikomos svarbesnėmis, kokiais kriterijais ta svarba turi būti grindžiama? Gyventojų skaičiumi? Plotu? Gerove? Karine galia? Tokių klausimų iškilo ir kitame kontekste, t.y. ryšium su JT Saugumo Tarybos sudėties reforma, kuri dabar svarstoma.[87]

Lotus byloje Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė: „Valstybėms privalomos teisės normos... kyla iš jų pačių laisvos valios, išreikštos konvencijomis ar praktika, visuotinai pripažinta kaip išreiškiančioje teisės principus."[88] Ši vadinamoji „konsensuso teorija" buvo kritikuojama Vakaruose, tačiau ją entuziastingai palaikė sovietiniai teisininkai. Sovietinė doktrina teigdavo, kad tarptautinė teisė yra susitarimo tarp valstybių rezultatas, ir kad vienintelis skirtumas tarp sutarčių ir papročio slypi formoje, t.y. sutartys išreiškia aiškų susitarimą, o paprotys – numanomą.[89] Šio požiūrio teigiamoji pusė yra ta, kad jis paaiškina valstybių praktikos skirtumus; kaip skirtingos sutartys gali galioti santykiuose tarp skirtingų valstybių grupių, taip ir skirtingos paprotinės teisės normos gali būti taikomos skirtingoms valstybių grupėms. Tarptautinis Teisingumo Teismas tam tikru mastu vadovavosi sovietiniu požiūriu *Asylum* byloje, kurioje jis pripažino esant regioninius papročius, taikomus santykiuose tarp kai kurių Lotynų Amerikos valstybių.[90]

Konsensuso teorija paaiškina skirtumus valstybių praktikoje, tačiau yra gana neįtikinama kalbant apie naujas valstybes. Pripažinta taisyklė yra ta, kad naujos valstybės automatiškai įpareigojamos laikytis visuotinai pripažintos tarptautinės teisės. Naujai atsiradusių valstybių santykio su egzistuojančia tarptautine teise problema daugiausiai yra susijusi su valstybių teisių perėmimo klausimu ir bus nagrinėjama vėliau.[91] Vyraujantis požiūris į paprotinę teisę (su skirtinga argumentacija) yra tas, kad naujos valstybės iš principo negali nesilaikyti pareigų, kylančių iš egzistuojančios paprotinės teisės. Negalima išsirinkti teisių *a la carte*, kurias suteikia teisinė sistema, ir kartu atmesti pareigas, kurios nepatinka. Kita vertus, vykstant dekolonizacijos procesui atsiradusių naujų valstybių išlygos tarptautinės teisinės tvarkos, kurią sukūrė senosios kolonizatorių valstybės, atžvilgiu turėjo daug įtakos tam tikroms sritims, tokioms kaip tarptautinė ekonominė teisė[92] ir jūrų teisė,[93] o tai mažų mažiausiai lėmė teisinį neapibrėžtumą. Vis sunkiau ir sunkiau darėsi atrasti reikalaujamą bendrą praktiką ir *opinio iuris* paprotinei tarptautinei teisei nustatyti, kad išliktų jos universali svarba.[94]

[87] Žr. 21 skyrių.

[88] PCIJ, serija A, Nr. 10, 18. Žr. tekstą aukščiau, p. 73–75.

[89] Dėl sovietinės doktrinos žr. 2 skyrių.

[90] *ICJ Rep.* 1950, p. 266, 277, 293–294, 316. Žr. tekstą aukščiau, p. 70.

[91] Žr. 11 skyrių.

[92] Žr. 2 ir 15 skyrių.

[93] Žr. 12 skyrių.

[94] Dėl regionų paprotinės tarptautinės teisės žr. 1 ir 2 skyrių.

Pritarimo elementas[95] taip pat gali tapti fikcinis, kai kalbama apie naujų paprotinės teisės normų atsiradimą santykiuose tarp egzistuojančių valstybių. Tarptautinis Teisingumo Teismas pabrėžė, jog valstybė ieškovė, kuri nori remtis paprotine norma, turi įrodyti, kad ši norma yra privaloma valstybei atsakovei.[96] Paprasčiausias būdas tai pasiekti – parodyti, kad valstybė atsakovė pripažino šią normą savo pačios praktikoje (nors pripažinimas šia prasme gali reikšti ne daugiau kaip protesto nepareiškimą, kai kitos valstybės taikė šią normą iškilus valstybės atsakovės interesams). Tačiau gali būti neįmanoma atrasti kokio nors įrodymo dėl valstybės atsakovės požiūrio į tą normą; tokiu atveju egzistuoja kitas (ir dažniau naudojamas) būdas įrodyti, jog norma yra privaloma valstybei atsakovei – įrodyti, kad normą pripažįsta kitos valstybės. Šiuo atveju norma yra privaloma valstybei atsakovei, nebent ši valstybė gali įrodyti, jog ji aiškiai ir nuolat, nuo pat pirmųjų šios normos atsiradimo dienų, prieštaravo jai; prieštaravimas, išreikštas tai normai jau tvirtai nusistovėjus, yra pavėluotas ir negali sutrukdyti tam, kad norma būtų privaloma protestuojančiai valstybei. *Fisheries* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas pripažino, kad konkreti norma nebuvo visuotinai pripažinta, tačiau pridūrė: „Bet kokiu atveju... atrodytų, jog norma netaikytina Norvegijai, kadangi ji visada prieštaravo prieš bet kokius mėginimus taikyti ją Norvegijos pakrantės atžvilgiu."[97]

Pastaruoju metu „Nuolatinio prieštarautojo" klausimas dažniau nagrinėjamas literatūroje. Ar gali prieštaraujanti valstybė visiškai ir neterminuotai likti už naujos teisės, pripažįstamos daugumos valstybių, galiojimo sferos? Ar atsirandančios *ius cogens* normos reikalauja kitokių kriterijų nei mažiau svarbios normos?[98] Šie klausimai šiuo metu dar toli gražu nėra išspręsti.[99] Tačiau Charney nuomone, tik išimtiniais atvejais išsiverčiama be „nuolatinio prieštarautojo" problemos.[100]

BENDRIEJI TEISĖS PRINCIPAI

Trečioji tarptautinės teisės šaltinių rūšis, numatyta Tarptautinio Teisingumo Teismo Statute, yra „bendrieji teisės principai, pripažinti civilizuotų tautų". (Visos tautos dabar yra laikomos „civilizuotomis";[101] nauja sąvoka yra „taiką mylinčios" tautos; tai numatyta JTO įstatų 4 straipsnyje kaip būtina sąlyga priėmimui į organizaciją.) Ši formuluotė buvo įtraukta į Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo, dabartinio Teismo pirmtako, Statutą, siekiant išspręsti situacijas, kuomet sutartys ar papročiai nesuteikia jokio orientyro; buvo būgštaujama, jog priešingu atveju – su spragomis sutarčių ir paprotinėje teisėje, Teis-

[95] B. Simma, Consent: Strains in the Treaty System, in Macdonald/Johnston (red.), *op. cit.*, p. 485 ir t.t.; D.W. Greig, Reflections on the Role of Consent, *AYIL* 12 (1992), p. 125–176; A. Pellet, The Normative Dilemma: Will and Consent in International Law-Making, ten pat, p. 22–53.

[96] *Asylum case, op. cit.*, p. 276–7; *Rights of Nationals of the United States in Morocco case, ICJ Rep.* 1952, p. 176, at 200.

[97] *Fisheries* byla, *op. cit.*, p. 131.

[98] Žr. tekstą toliau, p. 89–90.

[99] Žr. Bernhardt (1992), *op. cit.*, p. 904; O. Elias, Some Remarks on the Persistent Objector Rule in Customary International Law, *Denning LJ* (1991), p. 37–51; C. Tomuschat, Obligations Arising for States Without or Against Their Will, *RdC* 241 (1993–IV), p. 195–374.

[100] J.I. Charney, Universal International Law, *AJIL* 87 (1993), p. 529–551, 538 ir t.t.; žr. taip pat Tarptautinės teisės asociacijos Komitetą paprotinės (bendrosios) tarptautinės teisės formavimosi klausimais, *ILA Rep.* 1992, p. 366 ir t.t.

[101] Dėl istorinių aspektų žr. 2 skyrių.

mas negalėtų spręsti kai kurių bylų. Kita vertus, beveik nėra jokio sutarimo dėl šios frazės reikšmės. Kai kas teigia, jog tai ir yra bendrieji tarptautinės teisės principai; kiti teigia, jog tai yra bendrieji nacionalinės teisės principai. Faktiškai nėra priežasčių, dėl ko tai negalėtų reikšti abiejų šių dalykų; kuo daugiau prasmių tam tikra sąvoka turi, tuo didesnė tikimybė rasti kažką, kas galėtų užpildyti spragas sutartinėje ir paprotinėje teisėje – tai buvo pagrindinė priežastis, dėl ko bendrieji teisės principai buvo įtraukti į Teismo statutą. Iš tikrųjų tarptautiniai tribunolai bendruosius teisės principus abiem minėtomis prasmėmis taikė daugelį metų iki Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo įsteigimo 1920 m.[102]

Pagal pirmąjį apibrėžimą (bendrieji tarptautinės teisės principai) bendrieji teisės principai yra ne tiek teisės šaltiniai, kiek metodas pasinaudoti egzistuojančiais šaltiniais: pagal analogiją išplečiamos egzistuojančios normos, indukcinio samprotavimo būdu išvedamas bendrų principų egzistavimas iš detalių taisyklių ir pan. Pagal antrąjį bendrųjų teisės principų apibrėžimą (bendrieji nacionalinės teisės principai), spragas tarptautinėje teisėje galima užpildyti pasiskolinus principų, būdingų visoms arba daugumai nacionalinių teisės sistemų; konkrečios teisės normos kiekvienos valstybės paprastai skiriasi, tačiau pagrindiniai principai yra panašūs.[103]

Iš tikrųjų viskas yra labiau komplikuota. Ne visi tarptautinėje praktikoje taikomi bendrieji principai kyla iš nacionalinių teisinių sistemų ir į tarptautinį lygį yra transplantuoti pripažinimo būdu.[104] Kai kurie yra grindžiami „prigimtiniu teisingumu", būdingu visoms teisinėms sistemoms (tokie principai kaip gera valia,[105] estopelis[106] ir proporcingumas[107]), kiti – išvedami su teisininkams žinomos logikos pagalba (tokios taisyklės kaip *lex specialis derogat legi generali, lex posterior derogat legi priori* – specialusis įstatymas yra viršesnis už bendrąjį, vėlesnis įstatymas yra viršesnis už ankstesnįjį (lot.)*[108]), o kita kategorija yra susijusi su „tarptautinės bendrijos specifiniu pobūdžiu", ir tai išreiškia *ius cogens* principai.[109] Taigi realiai nacionalinės teisės principus transplantuoti į tarptautinį lygmenį galima ribotai: tik kai kurias procedūrines taisykles, kaip antai teisė į nešališką bylos nagrinėjimą, pažeistos teisės gynybą,[110] vietinių priemonių išnaudojimas,[111] taip pat tam tikrus materialinės teisės principus, kaip senaties terminai[112] ar atsakomybė už pažeidimą.[113] Būdas, kaip tokia transformacija vyksta praktikoje, formuojasi teisėjo arba arbitro, kuris turi priimti sprendimą konkrečiu atveju, sąmonėje. Tai vadinama teisėjo „kuriamuoju vaidmeniu"; jis visiškai nebūdingas tarptautinei teisinei sistemai.

Kita vertus, nėra taip sunku, kaip atrodo, įrodyti, kad principas yra būdingas daugumai ar visoms teisinėms sistemoms. Teisinės sistemos

[102] Žr. B. Cheng, *General Principles of Law as Applied by International Courts and Tribunals*, 1987; G. Hanessian, „General Principles of Law" in the Iran-US Claims Tribunal, *Colum. JIL* 27 (1989), p. 309; V.-D. Degan, General Principles of Law (A Source of General International Law), *FYIL* 3 (1992), p. 1–102; L. Ferrari-Bravo, Considerations sur la methode de recherche des principes generaux du droit international de l'environnement, *Hague YIL* 7 (1994), p. 3–10; H. Mosler, General Principles of Law, *EPIL* II (1995), p. 511–527.

[103] Dėl lyginamųjų teisės studijų žr. 1 skyrių. Dėl santykio tarp tarptautinės ir nacionalinės teisės žr. 4 skyrių.

[104] Žr. H. Mosler, *The International Society as a Legal Community*, pat. leid. 1980 m., p. 136 ir t.t.

[105] A. D'Amato, Good Faith, *EPIL* II (1995), p. 599–601; J.F. O'Connor, *Good Faith in International Law*, 1991. *Nuclear Tests* bylos (Australija prieš Prancūziją) sprendime, priimtame 1974 m. gruodžio 20 d. (*ICJ Rep.* 1974, p. 268, 46 p.), Teismas pareiškė: „Vienas iš svarbiausių principų, reguliuojančių teisinių pareigų atsiradimą ir vykdymą, kad ir koks būtų tų pareigų atsiradimo šaltinis, yra sąžiningumo principas. Pasitikėjimas yra būtina tarptautinio bendradarbiavimo sąlyga, ypač dabar, kai šis bendradarbiavimas daugelyje sričių tampa vis svarbesniu". Žr. taip pat 1969 m. Vienos konvencijos dėl Tarptautinių sutarčių teisės 26 straipsnį, nagrinėjamą 9 skyriuje.

[106] Žr. 10 skyrių.

[107] Žr. 1, 17 ir 19 skyrių.

[108] Žr. tekstą, p. 88.

[109] K.-J. Partsch, International Law and Municipal Law, *EPIL* II (1995), p. 1188. Dėl *ius cogens* žr. tekstą toliau, p. 89–90.

[110] S. Verosta, Denial of Justice, *EPIL* I (1992), p. 1007–1010.

[111] Žr. 17 skyrių.

[112] Žr. 10 skyrių.

[113] Žr. 17 skyrių.

yra klasifikuojamos į šeimas; daugumoje angliškai kalbančių šalių teisė yra labai panaši, kadangi atvykėliai atsivežė su savimi teisę, kurią jie žinojo; labai panaši teisė yra ir daugumoje Lotynų Amerikos šalių. Kam nors įrodžius principo egzistavimą Anglijos teisėje, pagrįstai galima manyti, jog šis principas egzistuoja ir Naujojoje Zelandijoje bei Australijoje. Klausimas iškyla toks: „Ką mes žinome apie kitas sistemas pasaulyje?" Praktikoje kartais iš tikrųjų pasitaiko, kad tarptautinio teismo teisėjas ar arbitras naudojasi savo šalies teisinėje sistemoje egzistuojančiais principais ir nepaiso to, ar jie pripažįstami ir kitose šalyse. Tokia praktika yra nepageidautina, tačiau ji pernelyg dažna, kad būtų laikoma neteisėta. Renkant Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėjus, reikalaujama atsižvelgti, kad „jame būtų užtikrinamas visų svarbiausių pasaulio civilizacijos formų bei pagrindinių teisinių sistemų atstovavimas".[114]

Bendrieji teisės principai naudingiausi pasirodė esą „naujose" tarptautinės teisės sferose. XVI–XVII amžiuose ėmus formuotis šiuolaikinei tarptautinės teisės sistemai, tokie autoriai kaip Grocijus daugiausia rėmėsi Romėnų teise,[115] ir Romėnų palikimo vis dar galime aptikti daugelyje taisyklių, kurios dabar transformavosi į paprotinę teisę (pavyzdžiui, dėl titulo į teritoriją įgijimo).[116] XIX amžiuje tarptautinis arbitražas, kuris iki tol buvo retas, tapo dažnesnis, todėl teisminio proceso taisyklių poreikis buvo patenkintas pasiskolinus principų iš nacionalinės teisės (pavyzdžiui, principą, kad iškilus abejonėms arbitražas turi teisę spręsti, ar jis turi jurisdikciją, ar ne, taip pat principą, kad ieškinys, arbitražui pateiktas nepagrįstai uždelsus, turi būti atmestas kaip nepriimtinas).[117]

Šiame amžiuje tarptautinė teisė, arba kažkas labai panašaus į tarptautinę teisę, ėmė reguliuoti tam tikrus privačių asmenų ar kompanijų susitarimus su valstybėmis arba tarptautinėmis organizacijomis (pvz., darbo kontraktai tarptautinėse organizacijose,[118] naftos koncesijos[119]). Sutartys ir paprotinė teisė nedaug įtvirtina taisyklių, reguliuojančių šiuos klausimus, todėl spraga buvo užpildoma remiantis bendraisiais komercinės ir administracinės teisės principais, pasiskolintais iš nacionalinių teisinių sistemų. Pavyzdžiui, tarptautiniai administraciniai teismai, sprendžiantys ginčus tarp tarptautinių organizacijų ir jų personalo, nuolat taiko iš nacionalinės teisės pasiskolintą principą, kad pareigūnui turi būti pranešta apie jo kritiką ir jam turi būti suteikta galimybė atsakyti į šią kritiką dar prieš tai, kai tarptautinė organizacija, kaip jo darbdavys, remdamasi šia kritika, priims sprendimą jo nenaudai.[120] „Internacionalizuotų kontraktų" tarp valstybės ir užsienio kompanijų atveju nuorodos į bendruosius principus ryšium su arbitražine sąlyga tikslas (investuojančios kompanijos požiūriu) yra sukurti didesnį pasitikėjimą arbitro(ų) diskrecija, kuri pasireikštų kūrybiškai

[114] Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 9 straipsnis, tekstas Brownlie leidinyje *BDIL*, p. 438. Žr. 18 skyrių.

[115] D.J. Ibbetson, *The Roman Law Tradition*, 1994. Apie Grocijų žr. 2 skyrių.

[116] Žr. 10 skyrių.

[117] Žr. 2, 17 ir 18 skyrių.

[118] Žr. 6 ir 21 skyrių.

[119] Žr. tekstą aukščiau, p. 67.

[120] Žr. 18 skyrių.

suformuluotomis atitinkamomis teisės normomis, o ne būtų kontraktą pasirašančios valstybės nacionalinės teisės normų malonėje.[121]

Tačiau reikėtų atsiminti, kad aplinka, kurioje funkcionuoja tarptautinė teisė, labai skiriasi nuo nacionalinės teisės funkcionavimo aplinkos, o nacionalinės teisės principais spragoms tarptautinėje teisėje užpildyti gali būti pasinaudota tik tuo atveju, jeigu jie yra pritaikyti tarptautinei aplinkai. Kaip pastebėjo teisėjas McNairas *South-West Africa* byloje,

> būdas, kuriuo tarptautinėje teisėje skolinamasi iš šio šaltinio, nereiškia gatavų, visiškai tam tikra normų sistema paremtų privatinės teisės institutų importavimo ir „sandėliavimo". Būtų sunku suderinti tokį procesą su „bendrųjų teisės principų" taikymu.[122]

Galiausiai reikėtų pabrėžti, kad klausimas, ar tarptautinis teismas privalo užpildyti spragas materialinėje tarptautinėje teisėje ir taip užtikrinti teisinės sistemos „išbaigtumą", priimti konkretų sprendimą ir tuo būdu išvengti *non liquet* („dalykas yra neaiškus") deklaravimo, išliko diskutuotinas.[123] Įdomu pastebėti, kad Tarptautinis Teisingumo Teismas savo neišbaigtoje konsultacinėje išvadoje *Legality of Nuclear Weapons* byloje nesirėmė jokiu bendruoju teisės principu, pripažintu visose teisinėse sistemose.[124] Iš tikrųjų Teismas bylos klausimu svarbiausiu šioje byloje savo sprendimu paskelbė *non liquet*, jis rėmėsi neapibrėžtumu dabartinėje tarptautinės teisės stadijoje bei su tuo susijusiais faktais.[125] Teigiama, kad *non liquet* koncepcija neleidžia tinkamai atlikti teisminės funkcijos ir teismai, jeigu jie teisinasi *non liquet* motyvu bet kokioje konkrečioje byloje, neteisingai supranta savo pareigas. Tarptautinėje teisėje ne visais atvejais galima rasti

> aiškią ir konkrečią taisyklę, lengvai pritaikomą kiekvienai tarptautinei situacijai, bet... kiekviena tarptautinė situacija gali būti vertinama teisiškai.[126]

TEISMŲ SPRENDIMAI

Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 38(1)(d) straipsnis nurodo Teismui taikyti „teismų sprendimus ... kaip pagalbinę priemonę teisės normoms nustatyti." Tačiau tai turi būti daroma atsižvelgiant į 59 straipsnio nuostatas, kuriose nurodyta, kad „Teismo sprendimas turi privalomąją galią tiktai šalims ir tik toje konkrečioje byloje". Kitaip tariant, čia negalioja *stare decisis* doktrina, žinoma bendrosios teisės sistemose; pagal tarptautinę teisę tarptautiniai teismai neprivalo vadovautis ankstesniais sprendimais, nors beveik visada jie į ankstesnius sprendimus atsižvelgia.[127]

[121] v. Hecke, *op. cit.*, p. 818.

[122] *ICJ Rep.* 1950, p. 148. Žr. taip pat M. Shahabuddeen, Municipal Law Reasoning in International Law, Lowe/Fitzmaurice (red.), *op. cit.*, p. 90–103. Apie *South-West Africa* bylą žr. 18 ir 19 skyrių.

[123] Žr. J. Stone, *Non Liquet* and the Function of Law in the International Community, *BYIL* 1959, p. 145; Fastenrath (1991), *op. cit.*; plg. teisėjo Vereshchetino pareiškimą Tarptautinio Teisingumo Teismo konsultacinėje išvadoje dėl grasinimo branduoliniu ginklu ar jo panaudojimo teisėtumo, *op. cit.*, p. 833 su priešinga teisėjų Schwebelio, ten pat, p. 836–840, Shahabuddeeno, ten pat, p. 861–866 ir Koroma, ten pat, p. 925–930, nuomone.

[124] Žr. teisėjo Fleischhauerio atskirąją nuomonę, ten pat, p. 835.

[125] Žr. teisėjos Higgins priešingą nuomonę, ten pat, p. 934.

[126] R. Jennings/A. Watts (eds.), *Oppenheim's International Law*, 1 t., 1 dalis, 9-as leid., 1992, p. 13.

Jau minėjome, kad teismų ir arbitražų sprendimai gali būti paprotinės teisės įrodymas.[128] Tačiau, ko gero, tiesa yra ir tai, kad teisėjai gali kurti ir naują teisę. Šia prasme Tarptautinio Teisingumo Teismo vaidmuo yra ypač svarbus. Dauguma jo sprendimų įnešė naujovių į tarptautinę teisę, ir jos vėliau įgavo bendrą pripažinimą (pavyzdžiui, *Reparation for Injuries* byla,[129] *Genocide* byla[130] ir *Fisheries* byla[131]). Tvirtai tikima, kad Tarptautinis Teisingumo Teismas (ir kiti teismai) vadovausis šiais sprendimais ir vėlesnėse bylose, kadangi teisminis nuoseklumas yra akivaizdžiausias būdas išvengti kaltinimų šališkumu. Taigi yra abejotina, ar Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimai ir toliau turėtų būti laikomi tik „pagalbine" priemone teisės normoms nustatyti.[132]

Vienu aspektu tam ateityje teks skirti daugiau dėmesio: pastaruoju metu daugėja tarptautinių tribunolų ir teismų (pavyzdžiui, įvairūs regioniniai teismai, žmogaus teisių teismai,[133] tarptautiniai baudžiamieji teismai[134] bei Jūrų teisės tribunolas[135]). Ši tendencija gali lemti vienas kitam prieštaraujančius sprendimus tarptautinės teisės klausimais, ir nėra jokios aukščiausios instancijos aukščiausio teismo prasme, kuri galėtų derinti tokius konfliktus. Tarptautinis Teisingumo Teismas neturi tokios galimybės, kadangi jis jokiais formaliais ryšiais nesusietas su kitais tarptautiniais teismais ir tribunolais.[136]

38(1)(d) straipsniui priklauso ir nacionalinių teismų sprendimai; nemažai tarptautinės teisės normų tokiais klausimais kaip diplomatinis imunitetas[137] susiformavo po nacionalinių teismų sprendimų. Tačiau tokius sprendimus reikia vertinti atsargiai; gali atrodyti, jog teisėjai taiko tarptautinę teisę (ir jie patys gali tuo tikėti), o iš tikrųjų tai, ką jie taiko, yra kokia nors speciali jų pačių šalies nacionalinės teisės norma.[138]

MOKSLININKŲ DOKTRINA

38(1)(d) straipsnis Teismui kaip pagalbinę priemonę teisės normoms nustatyti liepia taikyti „įvairių tautų labiausiai kvalifikuotų viešosios teisės specialistų doktriną". Kaip ir teismų sprendimai, mokslininkų darbai gali būti paprotinės teisės įrodymas, tačiau jie gali būti ir pagalbinai plėtojant naujas teisės normas.

Praeityje tokie autoriai kaip Grocijus turėjo tokią įtaką, kokios šiandien negali tikėtis joks autorius. Tačiau ir dabar mokslininkai neprarado savo įtakos. Jie ir toliau bet kokią teisinę diskusiją įrėmina į konceptualius rėmus; pavyzdžiui, valstybės ilgą laiką siekė įgyti tam tikrų ribotų teisių su jų teritorinėmis jūromis susisiekiančiuose vande-

[127] Žr. V. Roben, Le Precedent dans la jurisprudence de la Cour internationale, *GYIL* 32 (1989), p. 382–407; M. Shahabuddeen, *Precedent in the World Court*, 1996.

[128] Žr. tekstą aukščiau, p. 68.

[129] Žr. 6 skyrių.

[130] Žr. 9 skyrių.

[131] Žr. tekstą aukščiau, p. 71 ir 12 skyrių.

[132] Žr. Jennings (1984), *op. cit.*, p. 287; H. Lauterpacht, *The Development of International Law by the International Court*, 1982.

[133] Žr. 14 skyrių.

[134] Žr. 20 skyrių.

[135] Žr. 18 skyrių.

[136] Žr. R.Y. Jennings, The International Court of Justice after Fifty Years, *AJIL* 89 (1995), p. 493–505.

[137] Žr. 8 skyrių.

[138] Žr. toliau K. Doehring, The Participation of International and National Courts in the Law-Creating Process, *SAYIL* 17 (1991/2), p. 1–11; R.Y. Jennings, The Judiciary, International and National, and the Development of International Law, *ICLQ* 45 (1996), p. 1–12.

nyse, kol Gidelis ėmė rašyti apie šias pretenzijas, tačiau būtent Gidelis išplėtojo gretutinės zonos koncepciją, kuri buvo tarsi pagrindas diskusijoms dėl šių pretenzijų pagrįstumo.[139] Be to, galima įžvelgti, kad diplomatinėse diskusijose valstybės dar labai dažnai remiasi autoriais (nors tai ir nevisada pripažįstama), kadangi autoriai pateikia išsamias, konkrečias ir (su pasisekimu) nešališkas valstybių praktikos apžvalgas. (Santrauka, kuri specialiai padaroma kiek įmanoma trumpesnė, pvz., Harvardo konvencijų projektai, yra ypač tinkama cituoti.) Taigi autoriai remiasi valstybių praktika, o valstybės cituoja autorius bent tada, kai tai atitinka jų interesus.

Apskritai kalbant, multikultūriniame pasaulyje atrasti šias labiausiai pripažintų autorių „doktrinas" nebėra lengva, kadangi tai veda į lengvai pasiekiamą visuotinį tam tikrų teiginių pripažinimą. Tai darosi sunku ir dėl daugybės publikacijų, parengtų šiandieninius tarptautinės teisės klausimus nagrinėjančių autorių.[140] Tarptautiniai arbitražiniai tribunolai dažnai cituoja vadovėlius ir autorius,[141] o Tarptautinis Teisingumo Teismas, kitaip nei atskiri teisėjai atskirosiose nuomonėse,[142] savo sprendimuose nuo to susilaiko.[143]

KITI GALIMI TARPTAUTINĖS TEISĖS ŠALTINIAI

Baigę nagrinėti Tarptautinio Teisingumo Teismo Statute išvardytus šaltinius, dabar turime aptarti, ar yra kokių nors kitų, tame sąraše neįvardytų, šaltinių.

Tarptautinių organizacijų aktai

Tarptautinių organizacijų daugėjimą po Pirmojo pasaulinio karo lydėjo siūlymai, kad tarptautinių organizacijų aktai turi būti pripažinti tarptautinės teisės šaltiniu.[144] Tačiau daugumą tarptautinių organizacijų organų sudaro valstybių narių atstovai, ir labai dažnai tokių organų aktai faktiškai yra valstybių, atstovaujamų šiuose organuose, aktai. Pavyzdžiui, JTO Generalinės Asamblėjos rezoliucija gali būti paprotinės teisės įrodymas, kadangi ji atspindi valstybių, kurios už ją balsuoja, požiūrį; ji tikriausiai turėtų lygiai tokią pat reikšmę, jeigu būtų priimta konferencijoje, organizuojamoje ne JTO; o jeigu daugelis valstybių balsuoja prieš tokią rezoliuciją, atitinkamai susilpninama jos, kaip paprotinės teisės įrodymo, reikšmė.

Kita vertus, tarptautinės organizacijos paprastai turi bent vieną organą, nesudarytą iš valstybių narių atstovų, ir tokių organų praktika gali būti pripažįstama teisės šaltiniu. Pavyzdžiui, JT Sekretoriatas

[139] Žr. 12 skyrių.

[140] A. Oraison, Reflexions sur 'la doctrine des publicistes les plus qualifies des differentes nations', *RBDI* 24 (1991), p. 507–580.

[141] Žr. C. Gray/B. Kingsbury, Developments in Dispute Settlement: Inter-State Arbitration Since 1945, *BYIL* 63 (1992), p. 97, 129.

[142] Žr. 18 skyrių.

[143] S. Rosenne, *The Law and Practice of the International Court of Justice*, 2-as leid., 1985, p. 614–616.

[144] Dėl diskusijos žr. K. Skubiszewski, Resolutions of the U.N. General Assembly and Evidence of Custom, leidinyje *Etudes en l'honneur de R. Ago*, 1987, 1-as t., p. 503 ir t.t.; B. Sloan, General Assembly Resolutions Revisited (Forty Years After), *BYIL* 58 (1987), p. 39 ir t.t.; J.A. Frowein, The Internal and External Effects of Resolutions by International Organizations, *ZaoRV* 49 (1989), p. 778–790; B. Sloan, *United Nations General Asembly Resolutions in Our Changing World*, 1991; H.G. Schermers, International Organizations, Resolutions, *EPIL* II (1995), p. 1333–1336.

paprastai yra sutarčių depozitorius ir jo, kaip depozitoriaus, praktika jau padarė įtaką sutarčių teisei tokiais klausimais kaip išlygos.[145]

Kartais tarptautinės organizacijos būna įgaliotos priimti tokius sprendimus (dažnai – balsų dauguma), kurie yra privalomi valstybėms narėms. Be „vidinių" klausimų, susijusių su biudžetu, narių priėmimu, pašalinimu ir pan., vienintelis akivaizdus to pavyzdys randamas JTO Įstatų VII skyriuje, kurio nuostatos Saugumo Tarybai leidžia įsakinėti valstybėms, jeigu iškyla grėsmė taikai, galimas agresijos aktas arba sulaužoma taika.[146] Kai kurios kitos tarptautinės organizacijos dėl privalomų sprendimų priėmimo turi didesnius įgaliojimus; ypač tai pasakytina apie Europos Bendriją.[147] Tačiau abejotina, ar tokie sprendimai gali būti traktuojami kaip atskiras teisės šaltinis, nes teisę priimti tokius sprendimus suteikia atitinkamos organizacijos steigiamieji dokumentai. Tas pat pasakytina ir apie Tarptautinio valiutos fondo teisę priimti įpareigojančius sprendimus dėl valiutų kursų išlaikymo ar pakeitimo arba dėl valiutos devalvavimo,[148] taip pat Tarptautinės civilinės aviacijos organizacijos teisę tvirtinti privalomus standartus dėl navigacijos ar lėktuvų ekipažų kvalifikacijos.[149]

Dauguma rezoliucijų nieko bendro neturi su tarptautine teise; akivaizdus to pavyzdys – rezoliucija, kuria rekomenduojama tyrinėti susirgimo vėžiu priežastis. Net ir tuo atveju, kai rezoliucijos skirtos tarptautinės teisės klausimams, jos gali tiesiog rekomenduoti pakeitimus, o tokios rezoliucijos tekstas aiškiai negali būti interpretuotas kaip įtvirtinantis egzistuojančią teisę; rezoliucija, deklaruojanti, kad X *turi būti* teisė, jokiu būdu nėra įrodymas, kad X *yra* teisė. Jeigu rezoliucija deklaruoja, kad X yra teisė, ji gali būti naudojama paprotinės teisės egzistavimui įrodyti. Bet tokių rezoliucijų reikšmė priklauso ir nuo to, kiek valstybių už konkrečią rezoliuciją balsuoja; jei prieš rezoliuciją balsuoja daug valstybių, jos, kaip paprotinės teisės įrodymo, reikšmė yra atitinkamai menkesnė.

Jau minėta, kad *Nicaragua* byloje[150] Tarptautinis Teisingumo Teismas plačiai rėmėsi tarptautinių organizacijų rezoliucijomis kaip „teisės šaltiniu",[151] tačiau turint galvoje išskirtines bylos aplinkybes, susijusias su klausimu dėl Teismo jurisdikcijos, abejotina, ar Teismas šias rezoliucijas naudojo kaip šaltinius specialiąja prasme. Tarptautinės organizacijos instancijos posėdyje priimta rezoliucija niekada nėra lemiamas paprotinės teisės įrodymas. Ji turi būti nagrinėjama susietai su visais kitais prieinamais paprotinės teisės įrodymais, ir taip galima būtų įrodyti, jog tam tikra rezoliucija nėra teisinga paprotinės teisės išraiška.[152] Galiausiai, jeigu nėra su tuo susijusios praktikos, paprastas pareiškimas dėl to, kokia turi būti ir yra teisė, yra ne pakankamas įrodymas, o vien tik valstybių bandymas išsiaiškinti savo atitinkamas pozicijas.[153]

[145] Žr. 9 skyrių.

[146] Žr. 22 skyrių.

[147] Žr. 6 skyrių.

[148] Žr. 15 skyrių.

[149] Žr. 13 skyrių.

[150] Žr. tekstą aukščiau, p. 68–70.

[151] Bernhardto pastebėjimas (1992), *op. cit.*, p. 904.

[152] Dėl tolesnės diskusijos apie tarptautinių organizacijų rezoliucijas kaip paprotinės teisės įrodymą žr. Akehurst (1974–1975), Custom, *op. cit.*, p. 5–7.

[153] Žr. T. Schweisfurth, The Influence of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea on International Customary Law, *ZaoRV* 43 (1983), p. 566–584, 577.

Tarptautinis Teisingumo Teismas, remdamasis daugeliu Generalinės Asamblėjos rezoliucijų,[154] priimtų nuo 1961 m., savo 1996 m. Konsultacinėje išvadoje *On the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, kuria patvirtintas branduolinių ginklų neteisėtumas, pareiškė:

> Generalinės Asamblėjos rezoliucijos, net jeigu jos ir nėra įpareigojančios, gali kartais turėti norminę reikšmę. Tam tikromis aplinkybėmis jos gali būti svarbus įrodymas nustatant normos egzistavimą arba *opinio iuris* susiformavimą. Šio teiginio teisingumui, kalbant apie konkrečią Generalinės Asamblėjos rezoliuciją, nustatyti, būtina išnagrinėti jos turinį ir priėmimo aplinkybes; taip pat reikia nustatyti, ar egzistuoja *opinio iuris* dėl jos norminio pobūdžio. Arba didelis skaičius rezoliucijų gali liudyti laipsnišką *opinio iuris* evoliuciją, o tai yra būtina, kad susiformuotų nauja norma.[155]

Tačiau atsižvelgdamas į didelį balsavusiųjų „prieš" ir susilaikiusiųjų skaičių priimant keletą Generalinės Asamblėjos rezoliucijų dėl branduolinių ginklų neteisėtumo, Teismas pripažino, jog šių rezoliucijų dėl ginklų naudojimo neteisėtumo dar nepakanka *opinio iuris* egzistavimui nustatyti.[156]

„Švelni *(soft)* teisė"

Kontroversiškumas dėl tarptautinių organizacijų kai kurių deklaracijų ir rezoliucijų statuso yra susijęs su „švelnios teisės" fenomenu.[157] Nesileidžiant į smulkų šio klausimo aptarimą galima pabrėžti, kad sąvoka „švelni teisė" kaip atsvara sąvokai „griežta *(hard)* teisė" nėra labai svarbi teisine prasme. Yra pripažįstama, kad „švelni teisė", kaip elgesio orientyras (pavyzdžiui, Jungtinių Tautų suformuluotas dėl transnacionalinių kompanijų veiklos[158]), nesantis nei griežtai privaloma teisės norma, nei grynai politinis pareiškimas, ir egzistuojantis „pilkojoje zonoje" tarp teisės ir politikos, yra laikoma tarptautinės ekonominės teisės ir tarptautinės aplinkos apsaugos teisės specifine ypatybe.[159] Tokių nuostatų galima rasti, pavyzdžiui, dar neįsigaliojusiose sutartyse arba tarptautinių konferencijų ar organizacijų rezoliucijose, kurios nėra teisiškai privalomos.

„Švelni teisė" atsirado ir dėl fakto, jog sudarydamos susitarimus valstybės paprastai nenori (vis dar) prisiimti teisiškai privalomų įsipareigojimų, o tam tikras taisykles bei principus siekia patvirtinti ir išbandyti prieš jiems tampant teise. Tai dažnai palengvina konsensusą, kurį sunkiau pasiekti dėl „griežtos teisės" dokumentų. Tokios praktikos ryškus pavyzdys – 1992 m. Rio konferencijoje aplinkos apsaugos ir plėtros klausimais priimta „Miškų deklaracija", pavadinta skambiai: „Teisiškai neprivalomas autoritetingas pareiškimas dėl principų,

[154] 1961 m. lapkričio 24 d. JTO Generalinės Asamblėjos rezoliucija 1653 (XVI).

[155] *Legality of Nuclear Weapons Case*, *op. cit.*, at 826, 70 p.

[156] Ten pat, 71 p. Žr. taip pat teisėjo Schwebelio atskirąją nuomonę, kuri yra kur kas aiškesnė, ten pat, p. 839.

[157] R. Bierzanek, Some Remarks on „Soft" International Law, *PYIL* 17 (1988), p. 21–40; C.M. Chinkin, The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law, *ICLQ* 38 (1989), p. 850–866; P-M. Dupuy, Soft Law and the International Law of the Environment, *Mich. ILJ* 12 (1991), p. 420–435;H.E. Chodosh, Neither Treaty Nor Custom: The Emergence of Declarative International Law, *Texas ILJ* 26 (1991), p. 87–124; F. Francioni, International „Soft Law": A Contemporary Assessment, leidinyje Lowe/Fitzmaurice (red.), *op. cit.*, p. 167–178.

[158] Žr. 6 skyrių.

[159] Žr. I. Seidl-Hohenveldern, International Economic „Soft Law", *RdC* 163 (1979), p. 165 ir t.t.; W.E. Burhenne (red.), *International Environmental Soft Law. Collection of Relevant Instruments*, 1993. Žr. 15 ir 16 skyrių.

susijusių su globaliniu konsensusu dėl visų rūšių miškų tvarkymo, išsaugojimo ir subalansuoto plėtojimo".[160] Valstybės netgi gali nuspręsti steigti tarptautines organizacijas su savo organais ir struktūromis, kad įvykdytų tarptautinius uždavinius neprisiimdamos jokių teisiškai privalomų įsipareigojimų, kaip tai buvo padaryta Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijoje pagal 1975 metų Helsinkio baigiamąjį aktą.[161]

Tokie orientyrai, nors aiškiai formuluojami kaip teisiškai neprivalomi, vis dėlto praktikoje gali daryti didžiulę įtaką elgesiui tarptautiniu mastu.[162] „Švelni teisė" gali būti reikšminga ir sociologine tarptautinės teisės prasme, jei tai susiję su paprotinės arba sutartinės teisės formavimosi procesu ar su „legitimiškumo" klausimu tarptautinėje teisinėje sistemoje.[163] Tačiau bet kuriuo teisinio sprendimo priėmimo momentu šio teisėkūros proceso rezultatas yra teisiškai privaloma arba neprivaloma taisyklė. Vadovaujantis bet kuria prasminga teisės samprata iš esmės būtina išlaikyti skirtumą tarp *de lege lata* (esamas – *lot.*) teisės ir *de lege ferenda* (ateities – *lot.*) teisės,[164] tarp egzistuojančios teisės kodifikacijos ir progresyvaus teisės plėtojimo, tarp teisinių ir neteisinių normų jų privalomumo prasme, ir galiausiai – tarp teisinės ir politinės sistemų. Priešingu atveju būtų sunku atskirti ideologiškai ar politiškai pagrįstas pretenzijas nuo pripažintų tarptautinės teisės normų bei principų. Kita vertus, kai kurie principai ir normos, atsirandantys kaip naujos normos teisėkūros procese, nors dar ir nepripažinti teisiškai privalomais, vis dėlto gali ribotai „išankstiniai" veikti teisminių ar arbitražinių sprendimų priėmimo procesą kaip papildomi argumentai aiškinant esamą teisę.

Teisingumas *(equity)*

„Teisingumas" šiame kontekste yra naudojamas ne specialiąja prasme, kaip šis žodis vartojamas anglų ir amerikiečių teisinėse sistemose, kai teisė ir teisingumas atskiriamos kaip atskiros teisės sistemos, bet kaip sinonimas „teisingumui" *(justice)*. Be to, „teisingumą" laikantieji tarptautinės teisės šaltiniu, dažnai apeliuoja į prigimtinę teisę,[165] kad sustiprintų savo argumentus bei išvengtų kaltinimų subjektyvumu. Taigi trys sąvokos – „teisingumas" *(equity)*, „teisingumas" *(justice)* ir „prigimtinė teisė" – paprastai susipina tarpusavyje.

XVI–XVII a. prigimtinė teisė buvo svarbiausias tarptautinės teisės šaltinis. XIX–XX a. arbitrai dažnai privalėdavo taikyti „teisingumą" bei tarptautinę teisę (iki 1920 m. tokie įgaliojimai buvo dažnesni nei šiandien); net ir be tokių įgaliojimų teisėjai ir arbitrai kartais vadovaudavosi teisingumo motyvais.[166]

[160] Dėl Rio dokumentų žr. *ILM* 31 (1992), p. 818 ir t.t. Žr. P. Malanczuk, Sustainable Development: Some Critical Thoughts in the Light of the Rio Conference, leidinyje K. Ginther/ E. Denters/P.J.I.M. de Waart (red.), *Sustainable Development and Good Governance*, 1995, p. 23–52. Žr. taip pat 16 skyrių.

[161] Žr. T. Schweisfurth, Zur Frage der Rechtsnatur, Verbindlichkeit und volkerrechtlicher Relevanz der KSZE Schlubakte, *ZaoRV* 36 (1976), p. 681 ir t.t.; dėl naujausios analizės žr. I. Seidl-Hohenveldern, Internationale Organisationen aufgrund von soft law, *FS Bernhardt*, p. 229–239; M. Sapiro, Changing the CSCE into the OSCE: Legal Aspects of a Political Transformation, *AJIL* 89 (1995), p. 631–637. Žr. 6 skyrių.

[162] Žr. taip pat M. Bothe, Legal and Non-Legal Norms – A Meaningful Distinction in International Relations?, *NYIL* 11 (1980), p. 65–95.

[163] Žr. 2 skyrių.

[164] Žr. tekstą aukščiau, p. 63.

[165] Žr. 2 skyrių.

[166] Žr. M. Akehurst, Equity and General Principles of Law, *ICLQ* 25 (1976). p. 801 ir t.t.; V. Lowe, The Role of Equity in International Law, *AYIL* 12 (1988/9), p. 125–176; C.R. Rossi, *Equity as a Source of International Law?: A Legal Realist Approach to the Process of International Decision-Making*, 1993; T.M. Franck/D.M. Sughrue, The International Role of Equity-as-Fairness, *Geo. LJ* 81 (1993), p. 563–595; Equity in International Law, *EPIL* II (1995), p. 109–113; T.M. Franck, *Fairness in International Law*, 1995, 3-as skyrius: Equity as Fairness, p. 47 ir t.t.

River Meuse byloje (1937 m.),[167] pavyzdžiui, Nyderlandai teigė, kad Belgija, tiesdama kanalus, dėl ko pasikeitė vandens tėkmė Meuse upėje, pažeidė sutartį. Vienas iš klausimų buvo, ar Nyderlandai yra netekę teisės reikšti pretenzijas dėl tokio pat savo ankstesnio elgesio. Šiuo klausimu teisėjas Hudsonas savo asmeninėje nuomonėje „teisingumo" principą pripažino tarptautinės teisės dalimi. Jis akcentavo, kad Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo Statute nėra aiškaus leidimo „teisingumą" taikyti atskirai nuo teisės. Tačiau jis nurodė Statuto 38 straipsnį, leidžiantį taikyti bendruosius principus, ir įtikinėjo, kad teisingumo principai yra būdingi visoms nacionalinėms teisinėms sistemoms.

Taigi teisėjas arba arbitras, aiškindamas teisę arba užpildydamas spragas joje, visada gali remtis „teisingumu", ir net tuo atveju, kai jis nėra konkrečiai įgaliotas to daryti. Tačiau jis negali priimti sprendimo *ex aequo et bono* (sprendimo, kuriame „teisingumas" viršija visas kitas normas), nebent aiškiai buvo įgaliotas tai daryti. Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 38(2) straipsnyje numatyta, kad šaltinių sąrašas 38(1) straipsnyje „netrukdo Teismui spręsti bylos *ex aequo et bono*, jeigu šalys dėl to sutinka". 38(2) straipsnis niekada nebuvo taikytas, tačiau kartais kai kurie tribunolai būdavo įgaliojami priimti sprendimus *ex aequo et bono*; pavyzdžiui, taip 4-ajį dešimtmetį arbitrai išsprendė du ginčus dėl sienų Lotynų Amerikoje.[168]

Kad ir kas būtų buvę praeityje, abejotina, ar šiandien „teisingumas" yra tarptautinės teisės šaltinis. Negalima manyti, kad teisėjas „teisingumu" kaip teisės šaltiniu remiasi kiekvieną kartą, kai apibūdina normą kaip teisingą ir pagrįstą. Nacionaliniuose teismuose advokatai ir teisėjai, iškilus neaiškumams dėl teisės normų, dažnai remiasi teisingumo motyvais, bet tai nerodo, kad „teisingumas" tampa nacionalinės teisės šaltiniu; ir teisininkų tarptautininkų apeliavimas į teisingumo motyvus nereiškia, kad „teisingumas" yra tarptautinės teisės šaltinis.

Pastaraisiais metais tarptautinėje teisėje „teisingumo" sąvokos reikšmė buvo nagrinėjama dviejuose skirtinguose kontekstuose.[169] Pirmasis kontekstas – Tarptautinis Teisingumo Teismas teisingumo principus taikė tarp valstybių delimituojant jūrų sienas.[170] Kitas kontekstas – diskutuotini besivystančių šalių reikalavimai dėl naujos tarptautinės ekonominės tvarkos, kuri turėtų būti grindžiama teisingumo principais, kad gerovės pasiskirstymas tarp turtingųjų ir neturtingųjų valstybių būtų teisingesnis.[171] Viena iš problemų, susijusių su „teisingumu", yra ta, kad šią sąvoką paprastai įmanoma apibrėžti tik remiantis konkrečia etine sistema. Dėl to susidaro tokia situacija: nors tam tikroje visuomenėje, išpažįstančioje (tai preziumuojama) bendras eti-

[167] Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas, serija A/B, Nr. 70, p. 76–77.

[168] *RIAA* II, p. 1307, ir III, p. 1817.

[169] Žr. Janis, *op. cit.*

[170] Žr. L.D.M. Nelson, The Roles of Equity in the Delimitation of Maritime Boundaries, *AJIL* 84 (1990), p. 837–858; M. Miyoshi, *Considerations of Equity in the Settlement of Territorial Boundary Disputes*, 1993; B. Kwiatkowska, Equitable Maritime Boundary Delimitation, Lowe/Fitzmaurice (red.) leidinyje, *op. cit.*, p. 264–292. Žr. 12 skyrių.

[171] Žr. 15 skyrių.

nes vertybes, nuorodos į „teisingumą" turi prasmę, situacija yra visiškai kitokia tarptautinėje arenoje, kur tiesiogiai susiduria labiausiai antagonistinės filosofijos.[172]

ŠALTINIŲ HIERARCHIJA

Kas atsitinka, kai taisyklė, kildinama iš vieno tarptautinės teisės šaltinio, prieštarauja taisyklei, kildinamai iš kito šaltinio?[173] Kuri iš jų yra viršesnė? Ar egzistuoja kokia nors Statuto 38 straipsnyje išvardytų šaltinių taikymo seka? Rengiant šį straipsnį buvo siūloma, kad Teismas išvardytus šaltinius traktuotų „eilės tvarka" (a–d). Šis siūlymas nebuvo priimtas, ir buvo išreikštas požiūris, kad Teismas, pavyzdžiui, prieš taikydamas konvencijas ir papročius, gali remtis bendraisiais principais.[174]

Santykis tarp sutarčių ir papročio yra ypač keblus.[175] Aišku, kad tarp tos sutarties šalių įsigaliojusi sutartis yra viršesnė už paprotinę teisę; viena iš priežasčių, kodėl valstybės sudarinėja sutartis, yra ta, kad jos tam tikras paprotinės teisės normas laiko nepakankamomis. Taip dvi ar daugiau valstybių sudarydamos sutartį gali nukrypti nuo paprotinės teisės; šia prasme vienintelis jų laisvės apribojimas kuriant teisę yra *ius cogens* normos, kurios bus aptartos toliau.[176]

Tačiau sutarties galiojimas gali baigtis baigus ją taikyti, t.y. esant tokiai situacijai, kai sutartį nuolat ignoruoja viena ar daugiau jos šalių, o kita ar kitos šalys tam neprieštarauja.[177] Sutartis nebetaikoma paprastai nuo tada, kai atsiranda naujų paprotinės teisės normų, prieštaraujančių sutarčiai.[178]

Taigi sutartys ir paprotys yra vienodos galios; viršesnis yra vėliau atsiradęs šaltinis. Tai atitinka bendrą principą *lex posterior derogat priori*. Kita vertus, sprendžiant galimą konfliktą tarp sutarčių ir papročio, turi būti laikomasi ir kitų dviejų principų: *lex posterior generalis non derogat priori speciali* (vėlesnis bendrasis įstatymas nėra viršesnis už ankstesnįjį, bet labiau specialų įstatymą) ir *lex specialis derogat legi generali* (specialusis įstatymas yra viršesnis už bendrąjį įstatymą).

Kadangi svarbiausia bendrųjų teisės principų paskirtis yra užpildyti spragas sutarčių ir paprotinėje teisėje, atrodytų, jog bendrieji teisės principai yra pagalbiniai sutartims ir papročiams (t.y. konflikto atveju sutartys ir papročiai yra viršesni už bendruosius teisės principus).

Teismų sprendimai ir viešosios teisės specialistų doktrina 38(1)(d) straipsnyje apibūdinama kaip „pagalbinė priemonė teisės normoms nustatyti", vadinasi, šie šaltiniai yra pagalbiniai kitiems trims išvardy-

[172] Žr. Akehurst (1976), *op. cit.*, C. Tomuschat, Ethos, Ethics and Morality in International Relations, *EPIL* II (1995), p. 120–127.

[173] M. Akehurst, The Hierarchy of the Sources of International Law, *BYIL* 47 (1974–1975), p. 273 ir t.t.; W. Karl, Treaties, Conflicts between, *EPIL* 7 (1984), p. 467–473; W. Czaplinski/ G. Danilenko, Conflicts of Norms in International Law, *NYIL* 21 (1990), p. 3–42.

[174] Žr. *Harris CMIL*, p. 25.

[175] Dėl įdomios diskusijos žr. Schachter, *op. cit.*, p. 70–76, 335–342; Villiger, *op. cit.*

[176] Žr. tekstą toliau, p. 89–90.

[177] Žr. 9 skyrių.

[178] Žr. N. Kontou, *The Termination and Revision of Treaties in the Light of New Customary International Law*. 1994.

tiems šaltiniams (sutartims, papročiams ir bendriesiems teisės principams). Teismų sprendimai paprastai yra „svarbesni" už teisės specialistų doktriną, tačiau šiuo klausimu nėra griežtos taisyklės; daug kas priklauso nuo teisėjo ar mokslininko samprotavimų.

Abejotina, ar teisingumas apskritai yra tarptautinės teisės šaltinis; jei taip ir būtų, tokios abejonės liudytų, jog tai yra labai mažareikšmis šaltinis. (Tačiau įgaliotam tribunolui sprendžiant bylą *ex aequo et bono*, leidžiama remtis sava teisingumo samprata vietoj bet kurios kitos tarptautinės teisės normos.)

Taigi galima daryti išvadą, jog skirtingi tarptautinės teisės šaltiniai neturi griežtos hierarchinės sistemos. Praktikoje jie dažnai papildo vienas kitą ir yra taikomi kartu. Kita vertus, jeigu yra akivaizdus konfliktas, sutartys yra viršesnės už paprotį, o paprotys viršesnis už bendruosius principus ir pagalbinius šaltinius.[179]

Ius Cogens

Kai kurie ankstesnių laikų tarptautinės teisės mokslininkai teigė, jog sutartis būtų negaliojanti, jeigu prieštarautų moralei arba tam tikriems (nenurodytiems) tarptautinės teisės svarbiausiems principams. Šios nuostatos loginis pagrindas buvo tas, kad sutartis negali ignoruoti prigimtinės teisės. Prigimtinės teisės teorijai nykstant,[180] ši nuostata buvo primiršta, nors kai kurie autoriai ir toliau nesėkmingai ją įrodinėjo.

Neseniai imta atgaivinti šią taisyklę, nors ji ir nebegrindžiama prigimtine teise; labiausiai šią taisyklę palaikė Sovietų Sąjunga (ji niekada nebūtų palaikiusi pusiau religinės prigimtinės teisės teorijos). Be to, dabar teigiama, kad ši taisyklė riboja valstybių laisvę formuoti vietinius papročius ir laisvę sudarinėti sutartis; taigi su šios taisyklės pagalba kontroliuojama tarptautinės teisės dezintegracijos į skirtingas regionines sistemas tendencija.[181] Specialusis terminas, išreiškiantis svarbiausius tarptautinės teisės principus, kurių valstybės negali nesilaikyti – tai „bendrosios tarptautinės teisės imperatyvinės normos", žinomos *ius cogens* pavadinimu.[182]

1969 m. Vienoje pasirašytos Konvencijos „Dėl sutarčių teisės" 53 straipsnis[183] numato:

> Sutartis yra niekinė, jei jos sudarymo momentu ji prieštarauja bendrosios tarptautinės teisės imperatyvinei normai. Šios Konvencijos tikslais bendrosios tarptautinės teisės imperatyvine laikoma tokia norma, kurią kaip normą pripažįsta tarptautinė valstybių bendrija apskritai, nuo kurios nukrypti neleidžiama ir kuri gali būti pakeista tik vėlesne tokio pat pobūdžio bendrosios tarptautinės teisės norma.

[179] Bernhardt (1992), *op. cit.*, p. 899.

[180] Žr. 2 skyrių.

[181] Žr. 2 skyrių.

[182] P. Weilas straipsnyje Towards Relative Normativity in International Law?, *AJIL* 77 (1983), p. 413–442 yra kritiškas *„ius cogens"* koncepcijos atžvilgiu. Be to, žr. J.A. Frowein, Jus Cogens, *EPIL* 7 (1984), p. 327, at 328–329; L. Hannikainen, *Peremptory Norms (jus cogens) in International Law: Historical Development, Criteria, Present Status*, 1988; G.M. Danilenko, International jus cogens: Issues of Law-Making, *EJIL* 2 (1991), p. 42–65; J. Paust, The Reality of jus cogens, *Conn. JIL* 7 (1991), p. 81–85; J. Kasto, *Jus Cogens and Humanitarian Law*, 1994.

[183] Tekstas *ILM* 8 (1969), p. 679; *AJIL* 63 (1969), p. 875; Brownlie *BDIL*, p. 388. Žr. 9 skyrių.

Kas pasakyta apie sutarčių negaliojimą, ko gero, lygiai taip pat gali būti taikoma ir vietiniams papročiams. Vietiniai papročiai neminimi todėl, kad Konvencijos tikslas buvo kodifikuoti tik sutarčių teisę.

Norma negali tapti imperatyvine, išskyrus tuos atvejus, jeigu ją „pripažįsta tarptautinė valstybių bendrija apskritai"; šis reikalavimas yra pernelyg logiškas ir pagrįstas, kad jį galima būtų ginčyti; tačiau jau pasitaikė atvejų, kai valstybės mėgino nesilaikyti sau nenaudingų tarptautinės teisės normų, kadangi, jų nuomone, šios normos prieštarauja tam tikriems egzotiškiems *ius cogens* normų pavyzdžiams. Tokio pavojaus sėkmingai galima būtų išvengti, jei taip besielgiančios valstybės įrodytų, jog tariamą *ius cogens* normą „pripažįsta tarptautinė valstybių bendrija apskritai". Normai turi pritarti ir ją pripažinti didžioji dalis tarptautinės bendrijos. Taigi, peržengus kultūrinius ir ideologinius skirtumus, reikia absoliučios valstybių daugumos.

Dabar labai nedaug normų atitinka šį kriterijų. Nemažai normų buvo pasiūlyta įrašyti į šį sąrašą. Kai kurie autoriai mano, jog egzistuoja principinis sutarimas dėl jėgos naudojimo, genocido, vergovės, tautų apsisprendimo teisės rimtų pažeidimų ir rasinės diskriminacijos uždraudimo.[184] Kiti norėtų įtraukti ir kankinimų uždraudimą.[185] *Barcelona Traction* byloje 1970 m. Tarptautinis Teisingumo Teismas užsiminė apie „esmines žmogaus teises", tarp jų vergovės, rasinės diskriminacijos, agresijos ir genocido uždraudimą; tai jis laikė „visų valstybių susirūpinimo objektu", bet aiškiai vis dėlto nesuformulavo *ius cogens* sampratos.[186] Tačiau be *Barcelona Traction* byloje minėtų „esminių žmogaus teisių" vienintelis dalykas, kuris, galima sakyti, yra įgavęs visuotinį pripažinimą, yra agresijos draudimo norma.[187] Savo konsultacinėje išvadoje *Legality of Nuclear Weapons* byloje Teismas neatsakė į klausimą, ar visuotinai pripažinti tarptautinės humanitarinės teisės principai (taikomi karinio konflikto metu[188]) sudaro dalį *ius cogens,* kaip apibrėžta Vienos konvencijos 53 straipsnyje.[189] Taip pat įsidėmėtina, kad rengiant 53 straipsnį nebuvo įmanoma sutarti dėl to, kokios tarptautinės normos priklauso *ius cogens*. Dėl Konvencijos 53 straipsnio Prancūzija netgi atsisakė jai pritarti. *Ius cogens* neapibrėžtumas Vakarų ir Lotynų Amerikos valstybes paskatino reikalauti procedūrinių garantijų tos pačios Konvencijos 66 straipsnyje, pagal kurį ginčai dėl 53 straipsnio taikymo turi būti sprendžiami Tarptautiniame Teisingumo Teisme arba arbitražiniame tribunole. Iš tikrųjų valstybių praktika ir tarptautinių teismų sprendimai dėl aptariamosios koncepcijos taikymo buvo atsargūs.

Nors klausimas ginčytinas, atrodo, jog priimtinesnis požiūris yra tas, kad *ius cogens* norma gali būti kildinama iš papročio ir galbūt sutarčių, tačiau ne iš kitų šaltinių.[190]

[184] A. Cassese, *International Law in a Divided World*, 1986, p. 179. Nesena Hannikaineno studija, op. cit., šiuo klausimu yra dar radikalesnė.

[185] Žr. R. Kuhner, Torture, *EPIL* 8 (1985), p. 510. Žr. 14 skyrių.

[186] *Barcelona Traction* byla (Belgija prieš Ispaniją), *ICJ Rep.* 1970, 3, 33 ir 34 p. Žr. 14 skyrių.

[187] Žr. 19 skyrių.

[188] Žr. 20 skyrių.

[189] *ILM* 35 (1996), p. 828, 883 p., kur teigiama, kad „klausimas ar norma yra sudedamoji *ius cogens* dalis, ir yra susijusi su teisiniu tos normos pobūdžiu".

[190] Akehurst (1974–1975), Hierarchy, *op. cit.*, p. 281–285.

Erga omnes pareigos ir „tarptautiniai nusikaltimai"

Ius cogens normų problema yra susijusi su *erga omnes* pareigų samprata bei „tarptautinių nusikaltimų" sąvokos įtvirtinimu; tai savo darbe dėl valstybių atsakomybės klausimų kodifikacijos padarė Tarptautinės Teisės Komisija (TTK).[191] Pagal tarptautinę teisę dėl represalijų,[192] yra bendra taisyklė, jog tik tiesiogiai nukentėjusi valstybė turi teisę imtis veiksmų prieš kitos valstybės įvykdytą tarptautinės pareigos pažeidimą. *Erga omnes* pareigos yra susijusios su tarptautinės teisės normų, kurių pažeidimas laikomas ne tik tiesiogiai nukentėjusios valstybės, bet ir visų tarptautinės bendrijos narių, interesų pažeidimu, užtikrinimu.[193]

Kaip jau minėta, normas, „svarbias visoms valstybėms", 1970 metais pripažino Tarptautinis Teisingumo Teismas *Barcelona Traction* byloje. Tačiau sprendime įtvirtinta ir svarbi išlyga: „Pasauliniu mastu žmogaus teises įtvirtinantys dokumentai valstybėms nesuteikia galimybės ginti tokių teisių pažeidimų aukų nepriklausomai nuo jų pilietybės".[194] Taigi lieka neaiškumų dėl trečiųjų valstybių galimos reakcijos į tokių *erga omnes* pareigų, kurias užtikrinti yra suinteresuotos visos valstybės, pažeidimus. Nors Teismas ir daugelyje kitų bylų susidūrė su *erga omnes* pareigomis, tačiau iki šiol jis dar neišsprendė klausimo dėl tokių pareigų pažeidimo teisinių padarinių. Tai neseniai teisėjas Weeramantry pastebėjo savo atskirojoje nuomonėje *East Timor* byloje; joje Teismas dėl su jurisdikcija susijusių motyvų atmetė Portugalijos ieškinį Australijai dėl to, kad ši su Indonezija sudarė Rytų Timoro teises liečiantį susitarimą, tačiau patvirtino, jog apsisprendimo principas yra *erga omnes* pareiga:

> Teismo nuomone, Portugalijos tvirtinimas, kad tautos teisė į apsisprendimą, išsirutuliojusi įstatų ir JT praktikos dėka, turi *erga omnes* pobūdį, yra pagrįstas. Tautų apsisprendimo principas buvo pripažintas JT įstatuose bei Teismo jurisprudencijoje...; tai vienas iš svarbiausių šiuolaikinės tarptautinės teisės principų. Tačiau Teismas mano, kad normos *erga omnes* pobūdis ir taisyklė dėl jurisdikcijos pripažinimo yra du skirtingi dalykai. Kad ir kokios būtų tam tikros pareigos, Teismas negali priimti sprendimo dėl valstybės elgesio teisėtumo, jei jo sprendimas reikštų kitos valstybės, kuri nėra bylos šalis, elgesio teisėtumo įvertinimą. Tokiu atveju Teismas negali veikti net jeigu su tuo susijusi teisė yra *erga omnes* teisė.[195]

Remdamasi *Barcelona Traction* byla, TTK savo projekte dėl valstybių atsakomybės pasiūlė kontroversišką tarptautinės teisės pažeidimų, kuriuos gali padaryti valstybės, skirstymą į „tarptautinius deliktus" ir „tarptautinius nusikaltimus".[196] Konvencijos „Dėl valstybių atsakomybės" projekto 19 straipsnis[197] nustato:

[191] Žr. 17 skyrių.

[192] Žr. 1 ir 17 skyrių.

[193] Žr. J.A. Frowein, Die Verpflichtungen erga omnes im Volkerrecht und ihre Durchsetzung, Bernhardt (red.) leidinyje *Festschrift fur Hermann Mosler*, 1983, p. 241 ir t.t.; P. Malanczuk, Countermeasures and Self-Defence in the ILC's Draft Articles on State Responsibility, M. Spinedi/B. Simma (red.) leidinyje United Nations Codification of State Responsibility, 1987, p. 231 ir t.t.; C. Annacker, The Legal Regime of Erga Omnes Obligations in International Law, *AJPIL* (1994), p. 131 ir t.t.; J.A. Frowein, Reactions by Not Directly Affected States to Breaches of Public International Law, *RdC* 248 (1994-IV), p. 345–437; C. Annacker, *Die Durchsetzung von erga omnes Verpflichtungen vor dem Internationalen Gerichtshof*, 1994; A.J.J. de Hoogh, *Obligations erga omnes and International Crimes: A Theoretical Inquiry into the Implementation and Enforcement of the International Responsibility of States*, 1996.

[194] *Barcelona Traction* byla, *op. cit.*, at 47, 91 p.

[195] *East Timor* byla (Portugalija prieš Australiją), 1995 m. birželio 30 d. sprendimas, *ICJ Rep.* 1995, p. 90; *ILM* 34 (1995), p. 1581–1591, 29 p. Žr. 18 ir 19 skyrių.

[196] Žr. M. Spinedi, *Les Crimes internationaux de l'Etat dans les travaux de codification de la responsabilite des Etats entrepris par les Nations Unies*, 1984; J.H.H. Weiler/A. Cassese/ M. Spinedi (red.), *International Crimes of States. A Critical Analysis of the ILC's Draft Article 19 on State Responsibility*, 1989; G. Gilbert, The Criminal Responsibility of States, *ICLQ* 39 (1990), p. 345 ir t.t. de Hoogh, *op. cit.* Dėl Tarptautinės teisės komisijos žr. tekstą toliau, p 93–94.

[197] Tekstas Brownlie leidinyje *BDIL*, p. 426. Žr. 17 skyrių.

1. Valstybės veika, kuria pažeidžiamas jos tarptautinis įsipareigojimas, yra tarptautinės teisės pažeidimas nepriklausomai nuo pažeistojo įsipareigojimo pobūdžio.
2. Tarptautinės teisės pažeidimas, valstybės įvykdytas pažeidus tarptautinį įsipareigojimą, labai svarbų tarptautinės bendrijos fundamentaliesiems interesams, dėl kurio šį pažeidimą nusikaltimu pripažįsta visa tarptautinė bendrija, yra tarptautinis nusikaltimas.
3. Pagal 2 dalies nuostatas ir galiojančios tarptautinės teisės normas tarptautinį nusikaltimą, *inter alia*, gali sudaryti:
   a) rimtas tarptautinio įsipareigojimo, esminio tarptautinei taikai ir saugumui palaikyti, pažeidimas, kaip antai įsipareigojimo, draudžiančio agresiją;
   b) rimtas tarptautinio įsipareigojimo, esminio tautų apsisprendimo teisei apsaugoti, pažeidimas, kaip antai įsipareigojimo, draudžiančio jėga įvesti ir palaikyti kolonijinę priespaudą;
   c) rimtas ir masinis tarptautinio įsipareigojimo, esminio žmogaus asmeniui apsaugoti, pažeidimas, kaip antai įsipareigojimų, draudžiančių vergiją, genocidą ir apartheidą;
   d) rimtas tarptautinio įsipareigojimo, esminio žmogaus aplinkai apsaugoti, pažeidimas, kaip antai įsipareigojimo, draudžiančio masinį atmosferos ar jūros teršimą.
4. Bet koks tarptautinės teisės pažeidimas, nesantis tarptautiniu nusikaltimu, yra tarptautinis deliktas.

TTK požiūriu, jeigu tarptautinis nusikaltimas visais atvejais reiškia *erga omnes* pareigos pažeidimą, *erga omnes* pareigos pažeidimas nebūtinai reiškia tarptautinį nusikaltimą. Taigi „tarptautinių nusikaltimų" sąvoka yra siauresnė nei *ius cogens* samprata.[198] Tiksli 19 straipsnio prasmė teisinių padarinių prasme bus matoma, kada Komisijos darbas labiau priartės prie pabaigos.[199] Čia galima pridurti tik dvi pastabas. Pirma, terminologija yra netinkama, kadangi ja painiojama individų[200] tarptautinė baudžiamoji atsakomybė ir valstybių baudžiamoji atsakomybė, kuri pagal tarptautinę teisę neegzistuoja. Antra, masinio aplinkos teršimo uždraudimas valstybių praktikoje nebuvo pripažintas net kaip *ius cogens* norma.

TARPTAUTINĖS TEISĖS KODIFIKACIJA

Nuo XIX amžiaus pabaigos, kad aiškiau būtų apibrėžtos ir tobulinamos tuo metu egzistavusios taisyklės, valstybiniu ir privačiu lygiu buvo bandoma kodifikuoti paprotinę tarptautinę teisę.[201] 1899 ir 1907 m. Hagos konvencijos reguliavo karo ir neutraliteto klausimus,[202] 1930 m. kodifikacijos konferencija Hagoje, kurią organizavo Tautų Sąjunga, svarstė pilietybės,[203] teritorinių vandenų[204] bei valstybių atsakomybės

[198] Žr. *ILCYb* 1976, 2 t., 2 dalis, p. 120.

[199] Žr. B. Simma kritiką Bilateralism and Community Interest in the Law of State Responsibility Y. Dinstein/M. Tabory (red.) leidinyje *International Law at a Time of Perplexity*, 1989, p. 821. 19-as straipsnis ir jo teisinės pasekmės Tarptautinės teisės komisijoje iki šiol išliko labai ginčytinas klausimas: žr. Komisijos 48-a sesija, 2452-ojo posėdžio protokolas, UN Doc. A/CN.4/SR. 2452, 1996 m. liepos 22 d. Žr. 17 skyrių.

[200] Žr. 20 skyrių.

[201] S. Rosenne, Codification of International Law, *EPIL* I (1992), p. 632–640; A. Pellet, La formation du droit international dans le cadre des Nations Unies, *EJIL* 6 (1995), p. 401–425; H. Torrone, *L'Influence des conventions de codification sur la coutume en droit international public*, 1989.

[202] Žr. 2 ir 20 skyrių.

[203] Žr. 17 skyrių.

[204] Žr. 12 skyrių.

klausimus.[205] Tačiau ji nebuvo sėkminga; buvo įmanoma susitarti tik dėl pilietybės klausimų. Vėliau sumanyta greičiau kodifikuoti paprotinę teisę. 1958 metais Ženevoje buvo pasirašytos 4 konvencijos jūrų teisės klausimais;[206] 1961 metais Vienoje pasirašyta konvencija dėl diplomatinių santykių;[207] 1963 metais Vienoje pasirašyta konvencija dėl konsulinių santykių; 1969 ir 1986 metais Vienoje pasirašytos konvencijos dėl sutarčių teisės;[208] o 1978 ir 1983 metais Vienoje pasirašytos konvencijos dėl valstybių teisių perėmimo.[209] Labai svarbus įvykis daugiašalių konferencijų diplomatijoje buvo 1982 metų Jūrų teisės konvencija; kol ją priėmė, 10 metų vyko intensyvios derybos ir dar 10 metų prabėgo, kol ji įsigaliojo.[210]

Paprotinę teisę kodifikavus į sutartis gaunama akivaizdžios naudos. Normos tampa tiksliau apibrėžtos ir prieinamesnės; naujos valstybės yra labiau linkusios pripažinti taisykles, prie kurių rengimo yra prisidėjusios pačios. Tačiau turint galvoje skirtingų valstybių skirtingą praktiką, kodifikacija dažnai reiškia kompromiso būtinumą, ir visada yra riba kompromisams, kuriuos valstybės linkusios priimti tam tikru konkrečiu metu. Dėl to kodifikacija bus sėkminga tik tuo atveju, jeigu ji bus daroma lėtai; skubėjimas gali lemti nesėkmę, kaip tai įvyko 1930 metais Tautų Sąjungos organizuotoje kodifikacijos konferencijoje; o kodifikacijos nesėkmė gali sukelti abejonių dėl paprotinių normų, kurios iki to laiko buvo tvirtai pripažįstamos. (Taip atsitiko su trijų mylių taisykle dėl teritorinės jūros pločio žlugus 1930 metų konferencijai.[211])

Ženevos ir Vienos konvencijų parengiamąjį darbą atliko Tarptautinės Teisės Komisija (TTK), kurią 1947 m. įsteigė Jungtinės Tautos.[212] Tai yra 34 (iš pradžių buvo 15) teisininkų tarptautininkų organas; juos renka JT Generalinė Asamblėja 5 metams. TTK nariai, kurie dirba nepriklausomai nuo jokių institucijų, turi atstovauti pagrindinėms pasaulio teisinėms sistemoms. TTK yra pavesta ne tiktai kodifikuoti tarptautinę teisę, bet ir ją progresyviai plėtoti (t.y. rengti normas tokiais klausimais, kuriais nėra paprotinės teisės arba ji yra nepakankamai susiformavusi); paprastai praktikoje skirtumas tarp kodifikacijos ir progresyvaus plėtojimo yra neapibrėžtas. Yra skiriami specialūs pranešėjai siūlyti veiklos programoms bei dokumentų projektams, kuriuos parenka pati Komisija arba jai pateikia Generalinė Asamblėja.

Kartais Komisija siekia kodifikuoti teisę ne parengdama konvencijos projektą, kuris vėliau galėtų būti įtrauktas į privalomą daugiašalę sutartį, bet tiesiog esamą teisę apibendrindama raporte, kuris teikiamas Generalinei Asamblėjai. Tokie raportai yra neprivalomi kaip sutartys, tačiau jie yra svarbūs kaip paprotinės teisės egzistavimo įro-

[205] Žr. 17 skyrių.

[206] Žr. 12 skyrių.

[207] Žr. 8 skyrių.

[208] Žr. 9 skyrių.

[209] Žr. 11 skyrių.

[210] Žr. 12 skyrių.

[211] Žr. 12 skyrių.

[212] Žr. S. Goswami, *Politics in Law Making: A Study of the International Law Commission of the UN*, 1986; I. Sinclair, *The International Law Commission*, 1987; S. Vallat, International Law Commission, *EPIL* II (1995), p. 1208–1216.

dymas; Komisijos nariai savo darbe remiasi plačiais tyrinėjimais ir mėgina išsiaiškinti bei suderinti JT valstybių narių požiūrius (pavyzdžiui, išplatina klausimynus ir kviečia valstybes pateikti komentarus dėl raportų projektų; tokia pat procedūra taikoma ir rengiant konvencijų projektus). Pastaruoju metu buvo susirūpinta dėl TTK darbo efektyvumo; tai padarė jos pačios žymūs nariai;[213] naujomis nagrinėjamomis temomis gali prireikti keisti Komisijos darbo metodus, kad jos rengiamiems projektams pritartų dauguma valstybių.[214] Tačiau svarbu tai, kad TTK sugebėjo įvykdyti Generalinės Asamblėjos prašymą ir per trumpą laiką (1992–1994) baigė rengti Tarptautinio baudžiamojo teismo statuto projektą.[215]

Neoficialios institucijos taip pat bandė kodifikuoti teisę. Pavyzdžiui, Harvardo teisės mokykla parengė daugybę konvencijų projektų; jos nėra skirtos valstybėms ratifikuoti, bet yra naudojamos tiesiog kaip patogus būdas aiškintis teisės turinį. Jos yra vertingos jau vien dėl to, kad jas parengė žymūs profesoriai. Galiausiai reikėtų paminėti tokias privataus pobūdžio organizacijas, kaip Tarptautinės teisės institutas bei Tarptautinės teisės asociacija, kurios abi buvo įkurtos 1873 metais.[216]

[213] Žr. S. Sucharitkul, The Role of the International Law Commission in the Decade of International Law, *LJIL* 3 (1990), p. 15–42; R. Ago, Some New Thoughts on the Codification of International Law, E.G. Bello/ B.A. Ajibola (red.) leidinyje *Essays in Honour of Judge Taslim Elias*, 1992, p. 36–61.

[214] Žr. M. Brus, *Third Party Dispute Settlement in an Interdependent World*, 1995, p. 159–163.

[215] Žr. 20 skyrių.

[216] Žr. 2 skyrių.

4 SKYRIUS

TARPTAUTINĖ IR NACIONALINĖ TEISĖ

„Nacionalinė teisė“ yra specialus terminas, teisininkų tarptautininkų vartojamas valstybės vidaus teisei pavadinti. Tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio klausimas gali sukelti nemažai praktinio pobūdžio problemų, ypač jeigu tarp jų kyla konfliktas.[1] Kuri norma tokiu atveju yra viršesnė? Kaip tarptautinės teisės normos galioja valstybių vidaus teisėje?

DUALISTINĖ IR MONISTINĖ TEORIJOS

Yra dvi pagrindinės tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio teorijos ir daugybė skirtingų interpretacijų literatūroje. Pirmoji iš jų vadinama dualistiniu (arba pliuralistiniu) požiūriu; pagal jį tarptautinė ir nacionalinė teisė – tai dvi atskiros teisinės sistemos, viena nuo kitos egzistuojančios savarankiškai. Todėl čia pagrindinis klausimas: „Ar viena sistema yra viršesnė už kitą?“ Antroji doktrina vadinama monistine; pagal ją tarptautinė ir nacionalinė teisė – tai vienos ir tos pačios teisinės sistemos dalys. Radikaliausią monistinio požiūrio versiją suformulavo Kelsenas.[2] Jo nuomone, pamatinis visos teisės galiojimo šaltinis – viena svarbiausia tarptautinės teisės norma *(Grundnorm)*. Kelseno teorijoje prieita prie išvados, kad visos tarptautinės teisės normos yra viršesnės už nacionalinę teisę, kad tarptautinei teisei prieštaraujanti nacionalinė teisė automatiškai yra niekinė ir negaliojanti ir kad tarptautinės teisės normos yra tiesiogiai taikytinos valstybių vidaus veikloje.

Iš tikrųjų konkuruojančios dualizmo ir monizmo mokyklos tiksliai neatspindi realios valstybių praktikos, todėl jos buvo priverstos daugeliu aspektų modifikuoti savo pirmines pozicijas – suartinti jas vieną su kita; tačiau ir tai neatskleidė tikrojo tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio. Galima teigti, kad ideologinis dualistinių doktrinų pagrindas yra smarkiai veikiamas pozityvizmo bei suvereniteto

[1] Žr. *Harris CMIL*, p. 69–101; L. Ferrari-Bravo, International Law and Municipal Law: The Complementarity of Legal Systems, R.St.J. Macdonald/D.M. Johnston (red.), *The Structure and Process of International Law*, 1983, p. 715–744; G. Pau, *Le droit interne dans l'ordre international*, 1985; M. Fitzmaurice/C. Flintermann (red.), *L. Erades, Interactions Between International and Municipal Law: A Comparative Case Law Study*, 1993; B. Conforti, *International Law and the Role of Domestic Legal Systems*, 1993; C. Economides, *The Relationship between International and Domestic Law*, 1993; E. Benevisti, Judicial Misgivings Regarding the Application of International Law: An Analysis of Attitudes of National Courts, *EJIL* 4 (1993), p. 159–183; Y. Iwasawa, The Relationship Between International Law and National Law: Japanese Experiences, *BYIL* 64 (1993), p. 333–339; P. Chandrasekhara Rao, *The Indian Constitution and International Law*, 1994; K.J. Partsch, International Law and Municipal Law, *EPIL* II (1995), p. 1185–1202; C. Schreuer, International Law and Municipal Law: Law and Decisions of International Organizations and Courts, ten pat, p. 1228–1233; W. Czaplinski, International Law and Polish Municipal Law. A Case Study, *Hague YIL* 8 (1995), p. 31–46; J.J. Paust, *International Law as Law of the United States*, 1996; P.M. Eisemann (red.), *The Integration of International and European Communily Law into the National Legal Order*, 1996.

[2] Žr. H. Kelsen, Die Einheit von Volkerrecht und Staatlichem Recht, *ZaoRV* 41 (1958), p. 234–248; Kelsen, *Principles of International Law*, 2-as leid., 1966 (red. Tuckeris), p. 553–588.

teorijos, o monistinės mokyklos yra labiau linkusios vadovautis samprotavimais apie prigimtinę teisę ir liberaliomis idėjomis apie pasaulinę visuomenę.[3]

Be to, įsidėmėtina, kad ginčai šiuo klausimu daugiausiai vyko tarp autorių iš civilinės teisės šalių.[4] Autoriai iš bendrosios teisės šalių buvo linkę mažiau dėmesio skirti šioms teorinėms problemoms ir pirmenybę teikė labiau empyriniam požiūriui – konkrečiu atveju ieškodavo praktinių sprendimų. Skaitydamas paskaitą Hagos tarptautinės teisės akademijoje 1957 m., Fitzmaurice'as sakė, kad

> visas šis monistinis-dualistinis ginčas yra netikras, dirbtinis ir visiškai beprasmis, kadangi jis ieško kažko, kas turi egzistuoti vien tik tam, kad galima būtų apskritai dėl ko nors ginčytis, ir ko iš tikrųjų nėra – t.y. bendros sferos, kurioje šios dvi teisinės minties kryptys vienu ir tuo pačiu metu turi savo veiklos sferas.[5]

Prasmingiau yra šį dogmatinį ginčą baigti ir imtis nagrinėti bendrą tarptautinės teisės požiūrį į nacionalinę teisę, o paskui trumpai apžvelgti įvairius nacionalinių teisinių sistemų požiūrius į tarptautinės teisės praktinį veikimą.

TARPTAUTINĖS TEISĖS POŽIŪRIS Į NACIONALINĘ TEISĘ

Tarptautinė teisė visiškai neignoruoja nacionalinės teisės. Pavyzdžiui, kaip jau matėme, nacionalinė teisė gali būti egzistavimo įrodymas tarptautinių papročių ar bendrųjų teisės principų, kurie yra tarptautinės teisės šaltiniai.[6] Be to, tarptautinė teisė kai kuriuos klausimus palieka reglamentuoti nacionalinei teisei, pavyzdžiui, kad nustatytų, ar asmuo yra valstybės X pilietis, tarptautinė teisė paprastai remiasi valstybės X teise, tik su sąlyga, kad šios valstybės teisė nėra visiškai nepagrįsta.[7]

Kita vertus, tarptautinėje teisėje galioja bendra taisyklė, jog valstybė negali remtis savo nacionalinės teisės norma arba spraga savo teisėje, kad galėtų gintis nuo tarptautine teise grindžiamos pretenzijos. *Free Zones* byloje Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė: „Akivaizdu, kad Prancūzija negali remtis savo pačios teise siekdama apriboti savo tarptautinių pareigų apimtį."[8] Tai ypač pasakytina apie tuos dažnai pasitaikančius atvejus, kai tarptautinė sutartis ar kitokia tarptautinės teisės norma valstybes įpareigoja priimti konkrečią normą savo pačių nacionalinėje teisėje. Panaši taisyklė numatyta ir Vienos konvencijos „Dėl sutarčių teisės" 27 straipsnyje:[9] „Šalis negali remtis savo vidaus teisės nuostatomis, kad pateisintų sutarties nevykdymą."

[3] Dėl pozityvizmo ir prigimtinės teisės teorijos žr. 2 skyrių.

[4] Apie teisinių sistemų įvairovę pasaulyje žr. 1 skyrių.

[5] G. Fitzmaurice, The General Principles of International Law Considered from the Standpoint of the Rule of Law, *RdC* 92 (1957-II), p. 1, at 71.

[6] Žr. 3 skyrių.

[7] Žr. 17 skyrių.

[8] PCIJ, serija A/B, Nr. 46, p. 167. Žr. L. Weber, Free Zones of Upper Savoy and Gex Case, *EPIL* II (1995), p. 483–484.

[9] Tekstas *ILM* 8 (1969), p. 679; *AJIL* 63 (1969), p. 875; *Brownlie BDIL*, p. 388, at 400. Žr. 9 skyrių.

Kitaip tariant, viskas, ko tarptautinė teisė reikalauja, yra tai, kad valstybės, nevykdydamos tarptautinių pareigų, kaip pasiteisinimu nesiremtų savo vidaus įstatymais ir procedūromis. Valstybės privalo sąžiningai vykdyti savo tarptautinius įsipareigojimus, tačiau pagal savo vidaus teisines sistemas jos yra laisvos rinktis šio vykdymo detales. Be to, egzistuoja bendra valstybių pareiga savo vidaus teisę derinti su įsipareigojimais pagal tarptautinę teisę. Tačiau tarptautinė teisė pačių valstybių vidaus jurisdikcijai palieka rinktis būdus, kaip pasiekti norimų rezultatų (literatūroje tai apibrėžiama tokiomis sąvokomis kaip „inkorporacija", „patvirtinimas", „transformacija" ir kt.). Valstybės gali laisvai spręsti, kaip geriausiai savo tarptautinius įsipareigojimus perkelti į vidaus teisę, taip pat nustatyti, kokį teisinį statusą jie turės jos viduje. Šiuo klausimu skirtingose nacionalinėse teisinėse sistemose vienodos praktikos nėra.

NACIONALINIŲ TEISINIŲ SISTEMŲ POŽIŪRIS Į TARPTAUTINĘ TEISĘ

Apibendrinti nacionalinės teisės požiūrį į tarptautinę teisę yra kur kas sunkiau, negu apibendrinti tarptautinės teisės požiūrį į nacionalinę teisę. Viena vertus, šia prasme įvairių šalių įstatymai yra labai skirtingi. Pažvelgus į konstitucijų tekstus, ypač besivystančių šalių, kurios paprastai labai stengiasi pabrėžti savo suverenitetą, galima daryti išvadą, jog dauguma valstybių tarptautinei teisei nesuteikia primato savo nacionalinės teisės atžvilgiu.[10] Tačiau nebūtinai tai rodo, kad dauguma valstybių į tarptautinę teisę nekreipia dėmesio apskritai. Konstitucijų tekstai gali būti pradinis analizės taškas. Todėl svarbu atsižvelgti ir į kitus nacionalinės teisės aktus, nacionalinių teismų požiūrį bei administracinę praktiką, kuri paprastai yra neapibrėžta ir nenuosekli. Atrodo, jog praktikoje vyrauja dualistinis požiūris, kai tarptautinė ir nacionalinė teisė laikomos skirtingomis sistemomis ir dėl to reikalaujama, kad tarptautinės normos būtų inkorporuotos nacionaliniu lygmeniu. Taigi tarptautinės teisės efektyvumas apskritai priklauso nuo kriterijų, taikomų nacionalinėse teisinėse sistemose.

Svarbiausi klausimai, susiję su nacionalinių teisinių sistemų požiūriu į tarptautinę teisę, yra susiję su tarptautinių sutarčių bei tarptautinės paprotinės teisės, įskaitant bendruosius tarptautinės teisės principus, statusu. Nacionalinės teisės analizė Europos Bendrijos kontekste yra speciali sritis, kurios čia nenagrinėsime.[11]

[10] Žr. A. Cassese, Modern Constitutions and International Law, *RdC* 192 (1985–III), p. 331 ir t.t.

[11] Žr. F. Caportorti, European Communities: Community Law and Municipal Law, *EPIL* II (1995), p. 165–170. Žr. 6 skyrių.

Sutartys

Sutarčių statusas nacionalinėse teisinėse sistemose yra labai nevienodas.[12] Pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje teisė sudaryti ir ratifikuoti sutartis priklauso Karalienei, nors pagal vadinamąją „Ponsonby taisyklę", kaip konstitucinį susitarimą, paprastai vyriausybė sutartį ratifikuoja per 21 dieną nuo tos dienos, kai sutartis buvo pateikta abejiems Parlamento rūmams. Taigi automatiškai sutartis netampa Anglijos teisės dalimi; priešingu atveju Karalienė Anglijos teisę galėtų keisti be Parlamento pritarimo, o tai prieštarautų esminiam Anglijos konstitucinės teisės principui, kad Parlamentas turi įstatymų leidybos galių monopoliją. Čia yra išimtis dėl sutarčių, reguliuojančių karo vedimą;[13] tai greičiausiai susiję su Anglijos konstitucinės teisės nuostata, suteikiančia teisę Karalienei, pasikonsultavus su savo ministrais, paskelbti karą be Parlamento pritarimo. Jeigu sutartis reikalauja keisti Anglijos teisę tam, kad suderintų Anglijos teisę su sutarties nuostatomis, būtina priimti Parlamento aktą. Jeigu tokio akto nepriimama, tarptautinės teisės požiūriu sutartis vis tiek yra privaloma Jungtinei Karalystei ir ji bus atsakinga dėl jos nesilaikymo.

Parlamento aktas, Anglijos teisėje suteikiantis galią sutarčiai, gali būti panaikintas vėlesniu Parlamento aktu; šiuo atveju iškiltų konfliktas tarp tarptautinės ir Anglijos teisės, nes pagal tarptautinę teisę Jungtinė Karalystė ir toliau liktų įpareigota sutartimi, o Anglijos teismai negalėtų pripažinti sutarties galiojančia.[14] Tačiau paprastai Anglijos teismai stengiasi interpretuoti Parlamento aktus taip, kad jie neprieštarautų ankstesnėms Jungtinės Karalystės sudarytoms sutartims.[15]

Kiek tai susiję su Jungtine Karalyste, čia yra labai aiškus atskyrimas tarp sutarties poveikio tarptautinei teisei ir sutarties poveikio nacionalinei teisei; tarptautinės teisės prasme sutartis tampa galiojančia nuo tada, kai ją ratifikuoja Karalienė, tačiau ji paprastai neturi galios nacionalinėje teisėje, kol nepriimamas Parlamento aktas, suteikiantis jai tokią galią. Kitose šalyse šis atskyrimas nėra toks aiškus. Dauguma kitų bendrosios teisės šalių, išskyrus JAV, kaip bus aptarta toliau, seka Anglijos tradicija ir griežtai neigia bet kokį tarptautinių sutarčių tiesioginį veikimą nacionalinėje teisėje nepriėmus tam skirto nacionalinės teisės akto. Taip yra, pavyzdžiui, Kanadoje ir Indijoje.[16] Lordų Rūmai patvirtino šią taisyklę 1989 m. *International Tin* byloje, kurioje Lordas Oliveris pareiškė:

> Pagal Jungtinės Karalystės konstitucinę teisę Karališkoji prerogatyva, nors ir apimanti sutarčių sudarymą, be Parlamento įsikišimo neturi teisės keisti įstatymų, suteikti teisių asmenims arba atimti iš jų teises, kuriomis jie naudojasi vidaus teisėje. Sutartys, kaip kartais teigiama, nėra tiesioginio tai-

[12] Žr., pavyzdžiui, F.G. Jacobs/S. Roberts (red.), *The Effect of Treaties in Domestic Law* (Jungtinės Karalystės Nacionalinis lyginamosios teisės komitetas), 1987; M. Duffy, Practical Problems of Giving Effect to Treaty Obligations – The Cost of Consent, *AYIL* 12 (1988/9), p. 16–21; Zh. Li, Effect of Treaties in Domestic Law: Practice of the People's Republic of China, *Dalhouse LJ* 16 (1993), p. 62–97; Interim Report of the National Committee on International Law in Municipal Courts [Japan], *Jap. Ann. IL* 36 (1993), p. 100–162; T.H.Strom/P. Finkle, Treaty Implementation: The Canadian Game Needs Australian Rules, *Ottawa LR* 25 (1993), p. 39–60; C. Lysaght, The Status of International Agreements in Irish Domestic Law, *ILT* 12 (1994), p. 171–173; M. Leigh/M.R. Blakeslee (red.), *National Treaty Law and Practice*, 1995; P. Alston/M. Chiam (red.), *Treaty-Making and Australia: Globalisation versus Sovereignty*, 1995.

[13] Žr. Lord McNair, *The Law of Treaties*, 1961, p. 89–91, ir *Porter v. Freudenberg*, [1915], 1 KB 857, p. 874–880.

[14] *Inland Revenue Commissioners v. Collco Dealings Ltd*, [1962] AC 1. Ar Anglijos teismai taikytų vėlesnius Parlamento aktus, prieštaraujančius 1972 m. Europos Bendrijų aktui? Žr. E.C.S. Wade/W. Bradley, *Constitutional and Administrative Law*, 10-as leid., 1985, p. 136–138.

[15] *Inland Revenue Commissioners v. Collco Dealings Ltd*, [1962] AC 1 (*obiter*). Ši taisyklė neapsiriboja vien tik sutartimis, kurios buvo inkorporuotos į Anglijos teisę ankstesniais Parlamento aktais. Žr. *R. v. Secretary of State for Home Affairs, ex p. Bhajan Singh*, [1975] 2 All ER 1081; *Pan-American World Airways Inc. v. Department of Trade* (1975), *ILR*, 60 t., p. 431, at 439. Žr. taip pat P.J. Duffy, English Law and the European Convention on Human Rights, *ICLQ* 29 (1980), p. 585–618; A.J. Cunningham, The European Convention on Human Rights, Customary International Law and the Constitution, *ICLQ* 43 (1994), p. 537–567.

[16] Žr. M.W. Janis, *An Introduction to International Law*, 2-as leid., 1993, p. 96.

kymo aktai. Paprastai sutartis nėra Anglijos teisės dalis, nebent ji į teisę įtraukiama vidaus teisės aktu.[17]

Absoliučioje daugumoje demokratinių šalių, neskaitant Sandraugos, įstatymų leidžiamoji valdžia arba jos dalis dalyvauja ratifikavimo procese, todėl ratifikavimas tampa įstatymų leidybos aktu, o sutartis vienu metu tampa galiojančia ir tarptautinėje, ir nacionalinėje teisėje. Pavyzdžiui, JAV konstitucija numato, kad „Prezidentas turi teisę, pasitaręs su Senatu ir jam pritarus, sudaryti sutartis, jeigu su tuo sutinka du trečdaliai balsavime dalyvavusių senatorių" (II(2) str.). Pagal Konstituciją ratifikuotos sutartys automatiškai tampa JAV vidaus teisės dalimi. Tačiau šią nuostatą reikia dar papildomai paaiškinti.[18] Pagal JAV Konstituciją federalinės vyriausybės (skirtingai nuo valstijų) sutartys yra „aukščiausias šalies įstatymas" kaip ir pati Konstitucija bei federaliniai įstatymai (VI str.). Iš tarptautinių sutarčių kylančios bylos priklauso JAV teisminei valdžiai ir, išskyrus tam tikrus apribojimus, federalinių teismų jurisdikcijai (III(2) str.). Tarptautiniai susitarimai lieka žemesnio statuso nei Teisių Bilis ir kitos JAV Konstitucijos nuostatos, ir pažeidžiant šias nuostatas jie negali būti įgyvendinami vidaus teisėje. Jeigu JAV nevykdo savo sutartinių įsipareigojimų, kadangi jie prieštarauja Konstitucijai, JAV vis tiek pagal tarptautinę teisę lieka atsakinga dėl sutarties pažeidimo.

JAV Aukščiausiasis Teismas priėmė daug diskusijų sukėlusį sprendimą *Alvarez-Machain* byloje. Meksikietis daktaras, apkaltintas amerikiečio, kovos su narkotikais agento, kankinimu, buvo pagrobtas JAV agentų ir perduotas teismui. Teismas pripažino, jog tokios veiklos neapima JAV ir Meksikos 1978 m. Ekstradicijos sutartis, kadangi jos formuluotės bei istorija „neleidžia daryti išvados, jog sutartis draudžia pagrobimus nesilaikant jos nuostatų".[19] Toks keistas daugumos Aukščiausiojo Teismo narių sutarties interpretavimas parodė didelę nepagarbą tarptautinei teisei ir pagrįstai sukėlė didelį Meksikos vyriausybės, pareikalavusios peržiūrėti sutartį, protestą.

Kitas komplikuotas aspektas, ypač pagal JAV teisę, yra skirtumas tarp „tiesioginio veikimo" ir „netiesioginio veikimo sutarčių".[20] Iš esmės šis skirtumas susijęs su klausimu, ar sutartis (arba tam tikros jos nuostatos) turi teisinę galią nepriėmus ją implementuojančių nacionalinės teisės aktų, ir ar yra tinkama tuo atveju, kai šalis siekia ja remtis Amerikos teismo nagrinėjamoje byloje. Be to, svarbu pabrėžti, kad dauguma JAV sutarčių nėra sudarytos pagal Konstitucijos II straipsnį (su Senato pritarimu), o yra „statutinės" arba „Kongreso patvirtintos sutartys", pasirašytos Prezidento pagal įprastą įstatymų leidybos procedūrą, kai įstatymai tvirtinami daugumos Atstovų Rūmų ir Senato narių

[17] *Australia & New Zealand Banking Group Ltd et al. v. Australia et al.*, 1990 m. spalio 26 d. Lordų Rūmų sprendimas, *ILM* 29 (1990), p. 671, at 694; žr. 6 skyrių. Del sutarčių aiškinimo žr. R. Gardiner, Treaty Interpretation in the English Courts Since *Fothergill v. Monarch Airlines* (1980), *ICLQ* 44 (1995), p. 620–629.

[18] Detaliau žr. *Restatement (Third)*, 1 t., III dalis, 2 sk., p. 40–69. Janis, *op. cit.*, p. 85–94; H.A. Blackmun, The Supreme Court and the Law of Nations, *Yale LJ* 104 (1994), p. 39–49; A.M. Weisburd, State Courts, Federal Courts and International Cases, *Yale JIL* 20 (1995), p. 1–64.

[19] *U.S. v. Alvarez-Machain, ILM* 31 (1992), p. 902, 112 S. Ct. 2188, 119 L. 2-as leid., 441 (1992), at 453. Žr. Janis, *op. cit.*, p. 91–92. Galiausiai bylą prieš meksikietį daktarą nutraukė federalinis teisėjas. Žr. taip pat B. Baker/V. Robe, To Abduct or To Extradite: Does a Treaty Beg the Question? The Alvarez-Machain Decision in U.S. Domestic Law and International Law, *ZaoRV* 53 (1993), p. 657–688; M.J. Glennon, State-Sponsored Abduction: A Comment on *United States v. Alvarez-Machain*, *AJIL* 86 (1992), p. 746–756; M. Halberstam, In Defence of the Supreme Court Decision in *Alvarez-Machain*, ten pat, p. 736–746; L. Henkin, Correspondence, *AJIL* 87 (1993), p. 100–102.

[20] Precedentai šiuo klausimu prasidėjo 1829 m. vyriausiojo teisėjo Johno Marshallo sprendimu byloje *Foster & Elam v. Neilson*, 27 US (2 Pet.) 253 (1829). Žr. T. Buergenthal, Self-Executing and Non-Self-Executing Treaties in National and International Law, *RdC* 235 (1992–IV), p. 303–400; C.M. Vazquez, The Four Doctrines of Self-Executing Treaties, *AJIL* 89 (1995), p. 695–723, ir M. Dominiko komentaras, *AJIL* 90 (1996), p. 441.

balsais. Taip pat egzistuoja vadinamosios „vykdomosios sutartys", kurias Prezidentas sudaro vienasmeniškai, nedalyvaujant Kongresui.[21]

JAV ir tose šalyse, kurios laikosi kontinentinės Europos teisinių tradicijų, sutarčių statusas yra toks pat kaip ir nacionalinių įstatymų. Vadinasi, jos paprastai modifikuoja iki tol priimtus teisės aktus (principas *lex posterior derogat legi priori*), tačiau gali būti pakeistos vėliau priimamais įstatymais. Kita vertus, sunku daryti kokius nors apibendrinimus šiuo klausimu, nes šis principas turi daugybę nacionalinių modifikacijų.

Kai kuriose konstitucijose sutartims suteikiamas netgi aukštesnis statusas už įprastus nacionalinės teisės aktus, tačiau retai sutartys yra viršesnės už pačią Konstituciją. Šios taisyklės praktinis taikymas priklauso nuo to, kas turi teisę suteikti jai teisinę galią. Tokią teisę, nenumatant jokios teisminio peržiūrėjimo galimybės, gali turėti įstatymų leidybos institucija. Kitais atvejais, kai veikia Konstitucinis Teismas arba kai teismai turi teisę peržiūrėti teisės aktų teisėtumą, situacija yra kitokia. Yra šalių, kuriose oficialiai tarptautines sutartis aiškina vykdomoji valdžia, kad užtikrintų vyriausybės užsienio reikalų kontrolę. Tam tikra prasme taip yra Prancūzijoje, kur praktiškai iš teismų yra atimta teisė pripažinti nacionalinį įstatymą neteisėtu, jeigu jis prieštarauja tarptautinei sutarčiai. Taigi požiūris, kad daugelis šalių, sekusių Prancūzijos teisinės sistemos modeliu, pripažino sutarčių viršenybę, yra mažų mažiausiai abejotinas.[22]

Olandijos situacija tam tikra prasme yra specifinė. 1953 m. Olandijos Konstitucija, peržiūrėta 1956 m., aiškiai numato, kad visa vidaus teisė, netgi konstitucinė, yra negaliojanti, jeigu ji yra nesuderinama su sutarčių nuostatomis arba tarptautinių organizacijų sprendimais, privalomais visiems.[23] Nors Olandijoje ir nėra teisės aktų teisminio peržiūrėjimo sistemos,[24] kas šiuo atžvilgiu panašu į Jungtinės Karalystės teisinę tradiciją, Olandijos teismai yra įgiję teisę panaikinti Parlamento aktus ne dėl jų nekonstitucingumo, bet dėl to, kad jie gali prieštarauti sutartims arba tarptautinių organizacijų rezoliucijoms. Tačiau konstitucinėse procedūrose numatyta tam tikrų garantijų. Olandijos parlamentas dėl Konstitucijai prieštaraujančių sutarčių sutikimą turi išreikšti balsų dauguma, kurios reikia Konstitucijai pakeisti. 1983 m. naujajame Konstitucijos tekste ši teismų teisė išliko 94-ame straipsnyje, tačiau ji sukėlė tam tikrų diskusijų dėl to, ar tai skiriasi nuo buvusio teksto, kur kalbama apie tarptautinių sutarčių ir Konstitucijos santykį.[25] Neįprastas, „monistinis" olandų atvirumas tarptautinės teisės vidiniam poveikiui (ir ne tik sutarčių atveju) tam tikra prasme gali būti paaiškinamas tuo faktu, kad Olandija, kaip maža šalis, bet turinti didelių interesų pasaulinės prekybos bei investicijų srityje, labiau akcentuoja teisės viešpatavimą tarptautiniuose santykiuose.

[21] Žr. Janis, *op. cit.*, p. 92; L. Wildhaber, Executive Agreements, *EPIL* II (1995), p. 312–318.

[22] Žr. Partsch, *op. cit.*, p. 1195.

[23] Olandijos Konstitucija, 66 str. su 1956 m. priimtais pakeitimais. Žr. H.H.M. Sondaal, Some Features of Dutch Treaty Practice, *NYIL* 19 (1988), p. 179–257; H. Schermers, Some Recent Cases Delaying the Direct Effect of International Treaties in Dutch Law, *Mich. JIL* 10 (1989), p. 266 ir t.t.

[24] Olandijos Konstitucijos 120 str. nustato: „Teismai negali spręsti, ar Parlamento aktai ir sutartys atitinka konstituciją."

[25] Cassese, *op. cit.*, at 411, kur naujas tekstas traktuojamas kaip „žingsnis atgal". Olandijos autoriai su tuo nesutinka, žr. M.C.B. Burkens, The Complete Revision of the Dutch Constitution, *NILR* (1982), p. 323 ir t.t.; žr. taip pat E.W. Vierdag analizę *Het nederlandse verdragenrecht*, 1995. Dėl naujausių įvykių žr. J. Klabbers, The New Dutch Law on the Approval of Treaties, *ICLQ* 44 (1995), p. 629–642.

Buvusių socialistinių šalių griežtai „dualistinė" tradicija, kad įsipareigojimai būtų įgyvendinami pagal tarptautines sutartis, reikalavo priimti konkretų nacionalinės teisės aktą.[26] Taigi jų teismams nereikėjo spręsti konfliktų tarp sutarties normų ir nacionalinės teisės, o tarptautine teise paprastai negalėjo būti remiamasi nei teismuose, nei administracinėse institucijose, nebent dėl to būdavo konkreti nuoroda nacionalinėje teisėje.[27]

Vykstant konstitucinėms reformoms Rytų Europoje įvyko nemažai svarbių pasikeitimų. Nauja 1993 m. Rusijos Konstitucija, pavyzdžiui, įtvirtina tokią revoliucinio pobūdžio nuostatą (15(4) str.):

> Visuotinai pripažinti tarptautinės teisės principai ir normos, taip pat Rusijos Federacijos tarptautinės sutartys yra sudedamoji jos teisinės sistemos dalis. Jeigu Rusijos Federacijos tarptautinė sutartis nustato kitokias taisykles nei tos, kurios išdėstytos įstatyme, taikomos tarptautinės sutarties taisyklės.[28]

Nors ši nuostata yra gana plati, nes apima ne tik sutartis, bet ir „visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus bei normas", ja iš tikrųjų nepripažįstama šių šaltinių viršenybė pačios Konstitucijos atžvilgiu. Kaip tai pasireikš praktikoje ir koks šia prasme bus Rusijos Federacijos Konstitucinio Teismo vaidmuo – parodys ateitis.[29] Rusijos Federacijos Valstybės Dūma 1995 m. birželio 16 d. priėmė Federalinį įstatymą „Dėl tarptautinių sutarčių",[30] kuriuo buvo pakeistas buvusios SSRS 1978 m. Įstatymas „Dėl tarptautinių sutarčių sudarymo, vykdymo ir nutraukimo tvarkos".[31]

Be to, Ericas Steinas, neseniai išnagrinėjęs 15 Centrinės ir Rytų Europos valstybių konstitucijų arba jų projektų, daro tokią išvadą:

> dauguma jų inkorporuoja sutartis kaip sudedamąją vidaus sistemos dalį, ir nors tai ne visada yra aišku, sutarčių statusas yra kaip paprastų teisės aktų. Penkiais (galbūt septyniais) atvejais sutartys yra viršesnės tiek už anksčiau, tiek už vėliau priimtus vidaus teisės aktus, o trijose konstitucijose ši tiksli eilės tvarka taikoma tik sutartims žmogaus teisių klausimais.[32]

Galiausiai reikia pabrėžti, kad faktinis tų nuostatų įgyvendinimas teismuose ir valdymo institucijose bus svarbesnis nei didingi konstitucijų tekstai.

Papročiai ir bendrieji principai

Lyginant su sutartimis yra tam tikrų svarbių skirtumų taisyklėse, susijusiose su paprotinės tarptautinės teisės ir bendrųjų principų taikymu nacionalinėje teisėje. Paprotinės tarptautinės teisės pripažinimo vidaus sferoje taisyklės iš anksto yra įtvirtinamos konstitucijoje arba

[26] Žr., pvz., 1978 m. SSRS įstatymo dėl tarptautinių sutarčių sudarymo, vykdymo ir nutraukimo procedūros 24 str., *ILM* 17 (1978), p. 1115.

[27] Dėl visuotinio konstitucinių nuostatų arba įstatymų dėl tarptautinės teisės galiojimo buvusių socialistinių valstybių vidaus teisėje nebuvimo (išskyrus buvusią Vokietijos Demokratinę Respubliką) žr. K. Skubizewski, Volkerrecht und Landesrecht: Regelungen und Erfahrungen in Mittel– und Osteuropa, W. Fiedler/G. Ress (red.), *Verfassungsrecht und Volkerrecht: Gedachtnisschrift fur Willhelm Karl Geck*, 1988, p. 777 ir t.t.

[28] G.M. Danilenko, The New Russian Constitution and International Law, *AJIL* 88 (1994), p. 451–470. Žr. taip pat A. Kolodkin, Russia and International Law: New Approaches, *RBDI* 26 (1993), p. 552–557.

[29] M.F. Brzezinski, Toward „Constitutionalism" in Russia: The Russian Constitutional Court, *ICLQ* 42 (1993), p. 673 ir t.t.

[30] Tekstas *ILM* 34 (1995), p. 1370, su W.E. Butlerio įžanginiu žodžiu. Žr. T. Beknazar, Das neue Recht volkerrechtlicher Vertrage in Russland, *ZaoRV* 56 (1995), p. 406–426.

[31] 1978 m. SSRS įstatymas, *op. cit.*

[32] E. Stein, International Law in Internal Law: Towards Internationalization of Central–Eastern European Constitutions?, *AJIL* 88 (1994), p. 427–450, at 447. V.S. Vereshchetin, New Constitutions and the Old Problem of the Relationship between International Law and National Law, *EJIL* 7 (1996), p. 29–41.

laipsniškai formuluojamos su nacionalinių teismų pagalba. Procedūra, kuria įstatymų leidėjas paprotinę tarptautinę teisę turėtų transformuoti į nacionalinę, būtų nepraktiška, kadangi tam reikėtų nuolat peržiūrėti visus tarptautinės teisės normų bei principų pasikeitimus, o tai yra užduotis, kurios įstatymų leidybos tikslais negalėtų įvykdyti joks organas. Paprotys yra ne taip aiškiai apibrėžtas kaip sutartys, o jo reikšmė, kaip tarptautinės teisės šaltinio, sumažėjo.

Skirtumai tarp bendrosios teisės ir civilinės teisės šalių, inkorporavus į nacionalinę teisę paprotinę tarptautinę teisę ir bendruosius tarptautinės teisės principus, yra ne tokie ryškūs kaip sutartyse. Netgi JAV praktika, kuri aiškiai skiriasi nuo kitų bendrosios teisės jurisdikcijų sutartimis, yra gana panaši į Didžiojoje Britanijoje bei Sandraugoje vyraujantį principą, būtent:

> kad paprotinės normos turi būti laikomos šalies teisės dalimi ir užtikrinamos su sąlyga, kad jos yra inkorporuojamos tiktai tiek, kiek yra suderinamos su Parlamento aktais arba ankstesniais, jau įsigaliojusiais teismų sprendimais.[33]

Tradicinė taisyklė Britanijoje yra ta, kad paprotinė tarptautinė teisė automatiškai sudaro Anglijos ir Škotijos teisės dalį; tai įvardijama kaip „inkorporacijos doktrina". Lordas kancleris Talbotas *Barbuit* byloje 1735 m. pasakė, kad „visa tautų teisė yra Anglijos teisės dalis".[34] Jeigu sakytume tiksliai, tai šis pareiškimas yra pernelyg platus, kadangi sudarant sutartis taip nėra; tačiau kiek tai susiję su paprotine tarptautine teise, minėta taisyklė buvo pakartota ir taikyta daugelyje bylų 1764–1861 metais; ją dar kartą patvirtino ir Lordas Denningas.[35]

Tačiau kai kurias nesenas bylas galima aiškinti atsisakius inkorporavimo doktrinos transformacijos doktrinos naudai, t.y. doktrinos, teigiančios, jog paprotinės tarptautinės teisės normos yra dalis Anglijos teisės, kiek tai pripažįstama Anglijos Parlamento aktuose ir teismų sprendimuose.[36] Trumpai tariant, Anglijos teisės teorija pasisako už inkorporavimo doktriną, tačiau Anglijos teismai į Anglijoje priimtus sprendimus žiūri kaip į svarbiausią paprotinės tarptautinės teisės įrodymą, todėl praktika artėja prie transformacijos teorijos. Neliečiant paprotinės tarptautinės teisės turinio nustatymo problemos, yra daugybė situacijų, kurios sudaro išimtį iš bendros taisyklės ir kuriose Anglijos teismai negali taikyti paprotinės tarptautinės teisės. Pavyzdžiui, jei kyla konfliktas tarp paprotinės tarptautinės teisės ir Parlamento akto, pastarasis yra viršesnis.[37] Tačiau, jei tik įmanoma, Anglijos teismai Parlamento aktus aiškins taip, kad šie neprieštarautų paprotinei tarptautinei teisei.[38] Be to, jei kyla konfliktas tarp paprotinės tarptautinės teisės ir privalomo teisminio precedento, nustatančio Anglijos

[33] I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, 4-as leid., 1990, p. 43 su nuorodomis.

[34] 25 ER 77. Tačiau žr. J.C. Collier, Is International Law Really Part of the Law of England?, *ICLQ* 38 (1989), p. 924–934.

[35] *Trendtex Trading Corporation v. Central Bank of Nigeria*, [1977] QB 529, p. 553–554.

[36] Žr. Akehurst, 6-ąjį šios knygos leidimą, 4 skyrių.

[37] *Mortensen v. Peters* (1906), 8 F. (J.C.) 93. Dėl šios bylos esmės ir rezultato žr. H.W. Briggs, *The Law of Nations*, 2-as leid., 1953, p. 52–57. Byla nepateikia visiškai aiškaus atsakymo, kadangi Teismas abejojo dėl paprotinės tarptautinės teisės atitinkamos taisyklės apimties.

[38] *Maxwell's Interpretation of Statutes*, 12-as leid., 1969, p. 183–186; *Halsbury's Laws of England*, 4-as leid., 1983, 44 t., p. 908.

teisės normą, viršesnis bus teisminis precedentas.[39] Tačiau Anglijos teismai, ko gero, turi teisę nukrypti nuo ankstesnių teisminių precedentų, nustatančių tarptautinės teisės normą, jeigu tarptautinė teisė tuo metu pakito.[40]

JAV teisinė sistema šiuo klausimu seka Anglijos bendrosios teisės tradicija ir tarptautinę teisę (išskyrus sutartis) laiko bendrosios teisės dalimi. Tačiau JAV teismai aiškiai neskiria įvairių tarptautinės teisės šaltinių, o jų argumentai tinkamai yra apibūdinti kaip „*potpourri* požiūris".[41] Atrodo, jog jie tarptautines paprotines normas labiau linkę taikyti ginčuose tarp privačių asmenų ir valstybių, o ne ginčuose tarp pačių valstybių. Tarptautinės paprotinės normos egzistavimui nustatyti pakanka, pavyzdžiui, valstybės praktikos dėl pakrančių žvejybos laivų atleidimo nuo konfiskavimo[42] arba neutralių laivų tarptautiniuose vandenyse apsaugos nuo atakų Folklendo kare.[43] Tokio pobūdžio norma, numatanti reikalavimą, kad JAV suteiktų laikiną prieglobstį visiems asmenims, bėgantiems nuo pilietinių karų užsienio šalyse, neegzistavo, nes tokia valstybės praktika tiktai išreiškia „savaime suprantamą humanitarinį rūpestį".[44]

Konfliktai tarp „tarptautinės bendrosios teisės" ir JAV nacionalinės teisės labai glaudžiai siejasi su konfliktais tarp tarptautinių sutarčių ir nacionalinių teisės aktų. Šiuo klausimu JAV Aukščiausiasis Teismas yra aukščiausias autoritetas tiek federaliniams, tiek valstijų teismams.[45] Ar „tarptautinė bendroji teisė" JAV lygiai taip pat yra viršesnė už anksčiau priimtus nacionalinės teisės aktus, kaip tai yra sutarčių atveju, yra diskutuotinas dalykas.[46] Bet kuriuo atveju JAV teismai, kaip ir kitų šalių nacionaliniai teismai, paprastai stengiasi neaiškinti nacionalinės teisės akto taip, kad jis prieštarautų tarptautinei teisei. Kita vertus, šis dalykas paprastai priklauso nuo valstybėje vyraujančio požiūrio į tai, ką sako tarptautinė teisė.

Vakarų Europos šalyse, turinčiose kontinentinės (civilinės) teisės tradicijas, egzistuoja tam tikras nesutarimas dėl nesenų konstitucinių procesų vertinimo. 1985 m. pateiktoje apžvalgoje Cassese'as įžvelgė tendenciją (ir ne tik besivystančiose bei socialistinėse šalyse, bet ir tokiose valstybėse kaip Prancūzija, Ispanija ir Olandija) silpninti paprotinės tarptautinės teisės įtaką.[47] Šis požiūris paneigtas vėlesnėje Vakarų Europos konstitucijų ir valstybių praktikos analizėje, kurią atliko Wildhaberis ir Breitenmoseris. Išnagrinėję minėtus procesus Vokietijoje, Italijoje, Austrijoje, Graikijoje, Prancūzijoje, Portugalijoje, Šveicarijoje, Lichtenšteine, Olandijoje, Belgijoje bei Ispanijoje, jie padarė išvadą, kad:

> **Vakarų Europos šalių konstitucinė teisė (tiek rašytinė, tiek nerašytinė) sutartinę ir paprotinę tarptautinę teisę pripažįsta „šalies teisės dalimi", ir tai,**

[39] *Chung Chi Cheung v. R.*, [1939] AC 160, p. 168; *Trendtex Trading Corporation v. Central Bank of Nigeria*, [1977] QB 529, p. 557.

[40] *Trendtex Trading Corporation v. Central Bank of Nigeria*, [1977] QB p. 529, 554, 557, 576–579, kur buvo atmestas priešingas požiūris byloje *The Harmattan, WLR* 1 (1975), p. 1485, at 1493–1495. Be to, žr. Akehurst, 6-ąjį šios knygos leidimą, 4 skyrių.

[41] Žr. Janis, *op. cit.*, p. 100; F.L. Kirgis, Federal Statutes, Executive Orders and „Self-Executing Custom", *AJIL* 81 (1987), p. 37–75; H.G. Maier, The Authoritative Sources of Customary International Law in the United States, *Mich. JIL* 10 (1989), p. 450; J.J. Paust, Customary International Law: Its Nature, Sources and Status as Law of the United States, *Mich. JIL* 12 (1990), p. 59–91.

[42] *Paquete Habana* byla, 175 US 677, p. 686–711 (1900).

[43] *Amerada Hess v. Argentine Republic*, 830 F. 2d 421 (2d Cir. 1987).

[44] *Echeverria-Hernandez v. United States Immigration and Naturalization Serv.*, 923 F. 2d 688, 692–693 (9th Cir. 1991), anuliuotas, 946 F. 2d 1481 (9th Cir. 1991).

[45] Žr. *Banco Nacional de Cuba v. Sabbatino*, 376 US 398, p. 425–426 (1964).

[46] Žr. Janis, *op. cit.*, p. 102.

[47] Cassese, *op. cit.*, p. 383.

kad valstybių, kuriose nėra konkrečios nuostatos dėl tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio, praktika nesiskiria nuo valstybių, turinčių tokią nuostatą savo konstitucijose, praktikos.[48]

Autoriai taip pat parodė, kad daugumoje Vakarų Europos šalių paprotinei tarptautinei teisei teikiamas pirmumas prieš jai prieštaraujančias statutinės nacionalinės teisės normas, ir kad nacionaliniai teismai stengiasi suderinti pareigas pagal tarptautinę teisę ir pagal nacionalinę teisę, tai aiškindami pagal principą „draugiškumas tarptautinei teisei".[49] Kita vertus, pagrindinė šios analizės problema yra ta, kad ji, kaip atrodo, grindžiama tiktai dviem svarbiausiais principais: *pacta sunt servanda* (sutarčių būtina laikytis) ir sąžiningumo (valstybių, joms vykdant savo tarptautinius įsipareigojimus) principais. Labiau tikėtina, jog didelių skirtumų atsirastų išnagrinėjus, ką nacionaliniai teismai laiko paprotine tarptautine teise arba bendraisiais principais daugelyje kitų problemiškų sričių.

Dekolonizacijos procese susikūrusios naujos valstybės paprastai nepasitiki paprotine tarptautine teise, kurią išplėtojo jų buvę kolonizatoriai, ir reikalauja, kad joms dalyvaujant būtų kodifikuojamos naujos normos.[50] Todėl nekeista, kad jų konstitucijose tik kartais aiškiai pripažįstama paprotinė tarptautinė teisė arba bendrieji jos principai.

Panašiai ir buvusios socialistinės šalys nelinkusios pripažinti bendrųjų tarptautinės teisės normų, kurių jos pačios savo praktikoje neišplėtojo. Naujojoje Rusijos Konstitucijoje atskiriamas sutarčių veikimas ir „visuotinai pripažintų tarptautinės teisės principų bei normų" veikimas. Sutarčių normos, neskirstant jų į „tiesioginio" ir „netiesioginio" veikimo normas, yra viršesnės už joms prieštaraujančius nacionalinius įstatymus, nepriklausomai nuo to, ar sutartis įsigaliojo anksčiau, ar vėliau; tačiau jos nėra viršesnės už pačią Konstituciją.[51] „Visuotinai pripažinti tarptautinės teisės principai ir normos" tokio statuso neturi greičiausiai dėl to, kad jie nėra pakankamai konkrečiai apibrėžti. Kas susiję su žmogaus teisėmis, Konstitucijoje pripažįstama, kad jos yra užtikrinamos „pagal visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus bei normas".[52] Tačiau kol kas neaiški šių ir kitų panašių nuostatų praktinė reikšmė.[53]

Išvados

Iš to, kas pasakyta anksčiau, aišku, jog daugelio šalių teisė tiksliai neatspindi tarptautinės teisės normos. Tačiau tai nebūtinai rodo, kad šios valstybės pažeidžia tarptautinę teisę. Labai dažnai nacionalinės teisės neatitikimas tarptautinę teisę tiesiog reiškia, jog tam tikra valstybė neįstengia įgyvendinti teisių, kurias tarptautinė teisė leidžia (bet

[48] L. Wildhaber/S. Breitenmoser, The Relationship between Customary International Law and Municipal Law in Western European Countries, *ZaoRV* 48 (1988), p. 163–207, 204.

[49] Ten pat, p. 206.

[50] Žr. 2 skyrių.

[51] Danilenko, *op. cit.*, p. 465.

[52] 1993 m. Rusijos Konstitucijos 17 straipsnis.

[53] Žr. Danilenko, *op. cit.*, p. 467.

nereikalauja) tai valstybei įgyvendinti. Jeigu nacionalinės teisės norma potencialiai gali pažeisti tarptautinę teisę, būtent tos normos taikymas, o ne jos egzistavimas, paprastai lemia tarptautinės teisės pažeidimą; taigi jei normą užtikrinti yra patikėta vykdomajai valdžiai ir ji tai daro nepažeisdama tarptautinės teisės, viskas yra gerai. Pavyzdžiui, Parlamentas neprivalo priimti įstatymą vien tam, kad užsienio diplomatus atleistų nuo muito;[54] vyriausybė gali gauti tą patį rezultatą, jeigu įsakys muitinės pareigūnams muitu neapmokestinti užsienio diplomatams priklausančių daiktų.

VIEŠOJI TARPTAUTINĖ IR PRIVATINĖ TARPTAUTINĖ TEISĖ

Kiekvienos valstybės įstatymai yra skirtingi. Jeigu teisėjas valstybėje X nagrinėja bylą, kuri labiau yra susijusi su valstybe Y nei su X, panašu, jog jis manys, kad byla turėjo būti nagrinėjama valstybėje Y, arba jis bylą turi nagrinėti pagal valstybės Y teisę. Tokio pobūdžio samprotavimai beveik kiekvienoje šalyje lėmė sudėtingą taisyklių sistemą, t.y. taisyklių, nurodančių teismams, kada įgyvendinti jurisdikciją su užsienio elementu susijusiose bylose, kada tokiose bylose taikyti užsienio teisę ir kada pripažinti arba užtikrinti užsienio teismų sprendimų vykdymą. Šios taisyklės yra žinomos kaip privatinė tarptautinė teisė.[55]

Tarptautinės teisės rūšis, kuriai daugiausia ir skirta ši knyga, dažnai vadinama „viešąja tarptautine teise", kad atskirtų ją nuo privatinės tarptautinės teisės; žodžių junginys „tarptautinė teisė", vartojamas be jokio papildomo apibūdinimo, beveik visada reiškia viešąją, o ne privatinę tarptautinę teisę. Tarptautinė teisė, kaip minėta anksčiau,[56] dažniausiai reguliuoja santykius tarp valstybių, o XIX a. privatine tarptautine teise buvo siekiama reguliuoti transnacionalinius santykius tarp individų senosios „pirklių teisės" prasme (arba *lex mercatoria*).[57] Panašūs pavadinimai gali klaidinti, todėl vienintelė tikra sąsaja tarp viešosios ir privatinės tarptautinės teisės yra reguliuojamų santykių užsienio elementas.

Nors kai kurie autoriai palaikė „transnacionalinės teisės", apimančios abi minėtas sistemas, idėją, tačiau iš tikrųjų tokios teisės nėra. Virš įvairiausių nacionalinių teisinių sistemų nėra jokios teisinės sistemos, skirtos transnacionaliniams santykiams tarp individų (skirtingai nuo valstybių). Todėl klausimas kyla tik dėl to, kuriuos iš tų įvairių nacionalinių įstatymų reikėtų taikyti. Valstybės laikosi nuostatos, kad nebūtinai su užsienio elementu susiję santykiai turi būti reguliuojami

[54] Žr. 8 skyrių.

[55] Žr. U. Drobnig, Private International Law, *EPIL* 10 (1987), p. 330–5; L. Collins (red.), *Dicey and Morris on the Conflict of Laws*, 12–as leid., 1993; E.F. Scoles/P. Hay, *Conflict of Laws*, 1992.

[56] Žr. 1 skyrių.

[57] I. Strenger, La Notion de *lex mercatoria* en droit du commerce international, *RdC* 227 (1991–II), p. 207–355; T.E. Carbonneau, *Lex Mercatoria and Arbitration*, 1993.

jų pačių teise (*lex fori*); kartu jos priėmė specialias kolizines normas, nurodančias, kokia nacionalinė teisė tokiais atvejais turi būti taikoma. Pavyzdžiui, jei Ispanijos teismas turėtų spręsti dėl kontrakto, sudaryto tarp Prancūzijos kompanijos ir Italijos prekybininko, ir vykdomo Madride, teisėtumo, jis, kad nustatytų taikytiną kontraktų teisę, turėtų taikyti Ispanijos privatinės tarptautinės teisės normas (Prancūzijos, Italijos, Ispanijos ar kitos šalies nacionalinę teisę, priklausomai nuo bylos aplinkybių). Šios normos neturi tarptautinio pobūdžio; taigi privatinės tarptautinės teisės sistemų yra tiek, kiek ir valstybių.

Atrodo, jog labai menkas ryšys sieja viešąją tarptautinę teisę ir įvairias nacionalines privatinės tarptautinės teisės sistemas.[58] Privatinė tarptautinė teisė imta plėtoti manant, kad tam tikromis aplinkybėmis būtų geriau taikyti užsienio teisę arba leisti užsienio teismui spręsti bylą. Tačiau problema yra ta, kad kiekviena valstybė savaip supranta tą gerumą. Pavyzdžiui, Anglijos teismai labai noriai užtikrina užsienio teismų sprendimų vykdymą; Olandijos ir kai kurių kitų šalių teismai tai daro retai, nebent jei dėl to yra sudarę sutartį.[59] Normos, civilinėse bylose su užsienio elementu nustatančios valstybės savų teismų jurisdikciją, skiriasi taip labai, jog neįmanoma rasti kokio nors bendro modelio. Skiriasi netgi taisyklės dėl užsienio teisės taikymo. Pavyzdžiui, iki 1800 m. žmogaus „asmeninė teisė" (t.y. teisė, reguliavusi įvaikinimą, galimybę tuoktis ir kitus šeimos teisės klausimus) musulmoniškose šalyse buvo asmens religijos teisė, o Vakarų šalyse – asmens nuolatinės gyvenamosios vietos teisė; viena iš šio skirtumo priežasčių – musulmoniškose šalyse didesnė religijos įtaka negu krikščioniškose. Po 1800 metų, Napoleono laikais, Prancūzijoje įsigalėjo itin nacionalistinė fazė; dėl to buvo nuspręsta, kad Prancūzijos teisė turi būti visų Prancūzijos piliečių asmeninė teisė; po tam tikrų svyravimų pagal analogiją Prancūzijos teismai iš šios taisyklės išvedė, kad kiekvieno asmenine teise turi būti jo pilietybės valstybės teisė; tai neturi būti susieta su jo gyvenamosios vietos teise. Kiek vėliau toks pat principas buvo pripažintas ir kitose kontinentinėse šalyse. Anglija dėl nuolatinės gyvenamosios vietos laikėsi senosios taisyklės, tačiau daugybė teisminių sprendimų XIX a. taisykles dėl nuolatinės gyvenamosios vietos įgijimo ir praradimo padarė labai dirbtinas ir sudėtingas; to padarinys – skirtingų šalių labai skirtingos privatinės tarptautinės teisės normos ir dėl to kylą sunkumai; pavyzdžiui, jei Anglijoje gyvenantis Ispanijos pilietis išsituokia pagal Anglijos įstatymus, tai bus pripažinta daugumoje angliškai kalbančių šalių, bet nepripažįstama daugumoje kontinentinių šalių. Tačiau svarbiausia yra tai, kad nė viena valstybė neprotestavo Prancūzijai ir kitoms šalims ėmus atsisakyti senosios taisyklės dėl gyvenamosios vietos, todėl teigiama, kad protesto nebuvimas reiš-

[58] Tačiau žr. P.D. Trooboff, The Growing Interaction between Private and Public International Law, *Hague YIL* 6 (1993), p. 107–114. Toliau žr. A.F.M. Maniruzzaman, Conflict of Law Issues in International Arbitration, *AI* 9 (1993), p. 371–403; W. Meng, *Extraterritoriale Jurisdiktion im öffentlichen Wirtschaftsrecht*, 1994.

[59] Žr. K. Lipstein, Recognition and Execution of Foreign Judgments and Arbitral Awards, *EPIL* 9 (1986), p. 322–326, su nuorodomis į dvišales ir daugiašales sutartis tuo klausimu; dėl padėties JAV žr. *Restatement (Third)*, 1 t., 8 skyrius, p. 591 ir t.t.

kia tylų pripažinimą, jog valstybės savo nuožiūra gali keisti savo taisykles, sudarančias privatinę tarptautinę teisę.

Žinoma, skirtingų šalių privatinės tarptautinės teisės normų skirtumai neturi būti pernelyg sureikšminami; yra normų, kurios yra beveik vienodos absoliučioje daugumoje valstybių. To pavyzdys – taisyklė dėl turto perleidimo; perleidimo teisėtumas priklauso nuo vietos, kurioje turtas yra tariamojo perleidimo metu, galiojančios teisės (*lex situs* arba *lex rei sitae*). Tačiau šis panašumas galėjo būti nulemtas atsitiktinumo arba komercinio patogumo, o ne kokių nors viešosios tarptautinės teisės normų. Skirtingų valstybių įstatymų panašumai nebūtinai atspindi viešosios tarptautinės teisės normą; pavyzdžiui, kontraktų teisė daugumoje angliškai kalbančių šalių yra panaši – taip yra tiesiog dėl to, kad pirmieji kolonistai į tas šalis atsikėlė iš Anglijos.[60] Kad įrodytume, jog viešoji tarptautinė teisė iš valstybių reikalauja konkrečią normą inkorporuoti į jų nacionalinius įstatymus, nepakanka parodyti, kad ši norma faktiškai yra jų nacionaliniuose įstatymuose; be to, reikia įrodyti *opinio iuris* egzistavimą,[61] t.y. įsitikinimą, jog viešoji tarptautinė teisė reikalauja, kad valstybės tam tikrą normą inkorporuotų į savo nacionalinius įstatymus. Būtent to ir trūksta. Kai teisėjai taiko *lex situs* arba kokią nors privatinės tarptautinės teisės normą, jie neklausia, kokia praktika egzistuoja kitose šalyse, ir nebando savo sprendimų derinti su ta praktika; jie taip pat neteigia, kad jų veiksmus reguliuoja kokia nors viešosios tarptautinės teisės norma. Kai valstybė nukrypsta nuo visuotinai pripažintos privatinės tarptautinės teisės normos, kitų šalių teisėjai arba diplomatai nesmerkia jos kaip teisės pažeidėjos. Anglijos teisėjai kartais sako, kad jų veiksmus lemia „mandagumas" *(comity)*. Tai yra neįprasta sąvoka, todėl susidaro įspūdis, kad tai yra specialus terminas, tačiau neaišku, ką Anglijos teisėjai juo nori pasakyti. Jo pažodinė reikšmė reiškia kažką kita, ne kokio nors tipo teisę; mandagumo taisyklės yra papročiai, kurių paprastai laikomasi, tačiau jie nėra teisiškai privalomi. Kitais atvejais jis vartojamas kaip privatinės tarptautinės teisės sinonimas, kaip viešosios tarptautinės teisės sinonimas arba kaip visiškai bereikšmis išsireiškimas. Tai yra puikus žodis, kai norima užtušuoti skirtumą tarp viešosios ir privatinės tarptautinės teisės arba panaikinti minties aiškumą.[62]

Taigi pripažįstama, jog tarptautinės privatinės teisės normos nėra tarptautinės viešosios teisės dalis ir atvirkščiai. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad valstybės kartais sudaro sutartis, skirtas savo tarptautinės privatinės teisės normoms suvienodinti; tokiu atveju tarptautinės privatinės teisės klausimus iš tikrųjų ima reguliuoti tarptautinė viešoji teisė.[63] 1893 m. įkurtos Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencijos tebesitęsiantis darbas šioje srityje buvo labai svarbus.[64]

[60] J.N. Matson, The Common Law Abroad, *ICLQ* 42 (1993), p. 753 ir t.t.

[61] Žr. 3 skyrių.

[62] Apie mandagumą žr. 1, 2 ir 3 skyrių.

[63] Žr. H. Kotz, Unification and Harmonization of Laws, *EPIL* 10 (1987), p. 513–518.

[64] Žr. A. Dyer, Hague Conventions on Private International Law, *EPIL* II (1995), p. 663–670; Dyer, Hague Conventions on Civil Procedure, ten pat, p. 658–663; K. Lipstein, One Hundred Years of Hague Conferences on Private International Law, *ICLQ* 42 (1993), p. 553 ir t.t. Dėl Hagos konferencijoje priimtų konvencijų statuso (pasirašymų ir ratifikacijų skaičiaus) žr. *ILM* 35 (1996), p. 526. Be to, apie UNCITRAL veiklą žr. G. Herrmann, United Nations Commission on International Trade Law, *EPIL* 5 (1983), p. 297–301.

5 SKYRIUS

VALSTYBĖS IR VYRIAUSYBĖS

VALSTYBĖS

Kadangi tarptautinė teisė daugiausiai yra susijusi su valstybių teisėmis ir pareigomis, būtina aiškiai suprasti, kas yra valstybė tarptautinės teisės prasme.[1] Atsakymas į šį klausimą nėra paprastas, kaip tai gali atrodyti. Tačiau reikėtų pabrėžti, jog praktikoje tais klausimais diskutuojama remiantis daugiau faktinėmis situacijomis, o ne atitinkamais teisiniais kriterijais.[2]

1933 m. Montevideo konvencijos „Dėl valstybių teisių ir pareigų" 1 straipsnis numato:

> Valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, turi turėti tokius požymius:
> a) nuolatinius gyventojus;
> b) apibrėžtą teritoriją;
> c) vyriausybę;
> d) galėti užmegzti santykius su kitomis valstybėmis.[3]

Pirmieji trys kriterijai atitinka pripažintą tarptautinę praktiką ir vadinamąją „trijų elementų doktriną" *(Drei-Elementen-Lehre)*, suformuluotą vokiečių autoriaus Georgo Jellineko XIX a. pabaigoje.[4] Jie bus aptarti pirmiausia, dar prieš imant nagrinėti siūlymus dėl papildomų kriterijų.

Apibrėžta teritorija

Teritorijos kontrolė yra valstybės esmė.[5] Tai yra pagrindas svarbiausiai „teritorinio suvereniteto" sampratai, reiškiančiai valstybės išimtinę kompetenciją imtis teisinių bei kitokių priemonių savo teritorijoje ir neleisti užsienio valstybėms valdyti toje pačioje teritorijoje be pirmosios valstybės sutikimo. Svarbiausia byla šiuo klausimu – *Island of Palmas*. Byloje nagrinėjamas ginčas tarp Nyderlandų ir JAV dėl salos, esančios beveik pusiaukelėje tarp Filipinų ir dabar Indonezijai priklausančių Nanusa salų, suvereniteto. Šalys perdavė ginčą Nuolatiniam Arbitražo Teismui Hagoje. Maxas Huberis, Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo pirmininkas, buvo paskirtas vieninteliu ar-

[1] *Harris CMIL*, p. 102–26; J. Crawford, The Criteria for Statehood in International Law, *BYIL* 48 (1976–7), p. 93–182; J.A. Andrews, The Concept of Statehood and the Acquisition of Territory in the Nineteenth Century, *LQR* 94 (1978), p. 408–427; Crawford, *The Creation of States in International Law*, 1979, p. 30–86; H. Mosler, Subjects of International Law, *EPIL* 7 (1984), p. 442–459; J.A. Barberis, *Los sujetos del derecho internacional actual*, 1984; K. Doehring, State, *EPIL* 10 (1987), p. 423–428; N.L. Wallace-Bruce, *Claims to Statehood in International Law*, 1994; S. Magiera, Government, *EPIL* II (1995), p. 603–607. Apie valstybės suverenitetą žr. literatūrą, nurodytą 2 skyriuje.

[2] I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, 4-as leid., 1990, p. 72. Dėl supaprastinto apibrėžimo tarptautinėje teisėje būtinumo, siekiant, kad tai atitiktų valstybių lygybės principą, žr. Doehring, *op. cit.*, p. 423–424.

[3] 165 LNTS 19.

[4] G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 3-as leid. 1914, p. 396 ir t.t.

[5] M.N. Shaw, Territory in International Law, *NYIL* 13 (1982), p. 61–91; S. Torres Bernardez, Territorial Sovereignty, *EPIL* 10 (1987), p. 487–494; C.K. Rozakis, Territorial Integrity and Political Independence, ten pat, p. 481–487. Apie teritorijos įgijimą žr. 10 skyrių.

bitru. Savo sprendime 1928 m. balandžio 4 d. Huberis taip išaiškino teritorinio suvereniteto sampratą:

> Teritorinis suverenitetas... apima išimtinę teisę vykdyti valstybės funkcijas. Šią teisę atitinka pareiga toje teritorijoje saugoti kitų valstybių teises, ypač jų teisę į vientisumą ir nepažeidžiamumą taikos bei karo metu, kartu su teisėmis, kurių kiekviena valstybė savo piliečiams gali reikalauti užsienio valstybės teritorijoje. Neparodydama savo teritorinio suvereniteto būdu, atitinkančiu esamas aplinkybes, valstybė negali vykdyti šios pareigos. Teritorinis suverenitetas negali apsiriboti vien tik negatyviąja puse, t.y. neleisti kitų valstybių veiklos, kadangi jo tikslas – padalyti erdvę, kurioje vykdoma žmogaus veikla, tarp tautų, kad toms tautoms visais atvejais būtų garantuota minimali apsauga, kurios garantas yra tarptautinė teisė.[6]

Svarbu pabrėžti, kad teritorija apibrėžiama geografine erdve, kuri atskiriama sienomis nuo kitų teritorijų ir kurią vienija bendra teisinė sistema (pvz., Danija ir Grenlandija; Prancūzija ir Martinika; Rytų ir Vakarų Pakistanas iki Bangladešo atsiskyrimo 1971 m.). Ji apima ir oro erdvę virš žemės (nors ir nėra susitarta dėl jos tikslios aukštutinės ribos)[7] bei žemės gelmes po ja, teoriškai – iki pat Žemės rutulio centro. Galiausiai ji apima iki 12 mylių pločio teritorinę jūrą, besidriekiančią prie pakrantės.[8]

Taigi valstybių sienų delimitacija turi ypatingą reikšmę.[9] Tačiau nėra būtinas absoliutus valstybės sienų tikslumas; nemažai valstybių ilgą laiką su savo kaimynais ginčijasi dėl sienų.[10] *North Sea Continental Shelf* bylose Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė:

> Tam tikros erdvės priskyrimas tam tikram dariniui jokiu būdu nereiškia jos ribų tikslaus apibrėžimo. Pavyzdžiui, nėra jokios taisyklės, kad valstybės sausumos sienos turi būti visiškai apibrėžtos ir delimituotos.[11]

Svarbu yra tai, kad valstybė nuolat kontroliuotų tam tikrą identifikuotiną teritorijos pagrindą. Pavyzdžiui, Izraelis greitai buvo pripažintas valstybe, nors nesureguliuotas ginčas dėl jo sienų su arabais.[12]

Gyventojai

„Nuolatinių gyventojų" kriterijus yra susijęs su teritorijos kriterijumi ir sudaro materialinį valstybės egzistavimo pagrindą.[13] Vien tik dėl šios priežasties Antarktis, pavyzdžiui, negali būti laikoma valstybe. Kita vertus, faktas, kad daugybė klajoklių atvyksta į šalį ir išvyksta iš jos (kaip Somalio atveju), pats savaime nėra kliūtis valstybingumui, kol egzistuoja didelis skaičius nuolatinių gyventojų.[14]

Gyventojų skaičius, kaip ir teritorijos dydis, gali būti labai mažas. Tai lemia vadinamųjų *mini valstybių*, kurios kaip lygiateisės narės bu-

[6] *Island of Palmas* case, *RIAA* II 829, at 839 (1928). Žr. taip pat P.C. Jessup, The Palmas Island Arbitration, *AJIL* 22 (1928), p. 735–752; *Harris CMIL*, p. 173–183. Žr. taip pat 7 ir 10 skyrių.

[7] Žr. 13 skyrių.

[8] Žr. 12 skyrių.

[9] M. Bothe, Boundaries, *EPIL* I (1992), p. 443–449.

[10] Žr. E.J. de Arechaga, T. Schweisfurtho, I. Brownlieo, W. Hummerio, R. Khano ir H.D. Treviranus'o/R. Hilger'io straipsnius leidinyje *EPIL* I (1992), p. 449 ir t.t.

[11] 1969 m. vasario 20 d. sprendimas, *ICJ Rep.* 1969, p. 3, at 33, 46 p. Apie bylas žr. 3 ir 12 skyrių.

[12] Žr. P. Malanczuk, Israel: Status, Territory and Occupied Territories, *EPIL* II (1995), p. 1468–1508; Malanczuk, Jerusalem, *EPIL* 12 (1990), p. 184–195. Apie arabų su Izraeliu konfliktą žr. taip pat 10, 22 skyrių ir tekstą toliau, p. 110–111.

[13] Brownlie (1990), *op. cit.*, p. 73.

[14] Žr. *Restatement (Third)*, 1 t., 201 p., p. 73.

vo priimtos į JTO, problemą.[15] Vatikano miestas, kurio vyriausybė yra Šventasis Sostas – Katalikų Bažnyčios administracinis centras – yra specifinis atvejis. Nors ir mažas jo gyventojų skaičius, Vatikanas (arba Šventasis Sostas) palaiko diplomatinius santykius su daugeliu kitų valstybių, yra sudaręs tarptautinių sutarčių ir įstojęs į tarptautines organizacijas (tačiau jis nėra JTO narys). Tačiau daugelį jo, kaip valstybės, funkcijų faktiškai vykdo Italija.[16]

Kas laikoma valstybės „nuolatiniais gyventojais", nustato tos valstybės vidaus teisė, reguliuojanti pilietybės klausimus; šį klausimą tarptautinė teisė palieka valstybių laisvai nuožiūrai, išskyrus tik tam tikrus atvejus.[17] Nemažai valstybių sudaro įvairiataučiai gyventojai. Būtų absurdiška teisiškai reikalauti bet kokio etninio, kalbinio, istorinio, kultūrinio ar religinio vientisumo pasenusios politinės sampratos „vienos nacijos valstybė" prasme.[18] Su šiais veiksniais susiję klausimai iškyla dėl apsisprendimo ir tautinių mažumų bei vietinių gyventojų teisių,[19] tačiau jie nėra svarbūs kalbant apie kriterijus, lemiančius valstybės egzistavimą. Teritorinę jurisdikciją valstybė įgyvendina savo gyventojų atžvilgiu ir personalinę jurisdikciją – užsienyje esančių jos piliečių atžvilgiu.[20] Todėl esminis aspektas yra bendra nacionalinė teisinė sistema, reguliuojanti asmenų ir įvairių grupių elgesį valstybėje.

Veiksminga vyriausybės kontrolė

Veiksminga vyriausybės teritorijos ir gyventojų kontrolė – trečias esminis elementas, kitus du jungiantis į valstybę tarptautinės teisės tikslais.[21] Yra du vyriausybės vykdomos kontrolės aspektai: vidinis ir išorinis. Pirmuoju aspektu vyriausybės buvimas reiškia galimybę kurti ir palaikyti teisinę tvarką konstitucinės autonomijos prasme. Išoriškai tai suteikia galimybę veikti savarankiškai tarptautinėje arenoje, teisiškai nepriklausant nuo kitų valstybių tarptautinės teisinės sistemos.

Tačiau vien tik vyriausybės egzistavimo fakto nepakanka, jeigu nėra veiksmingos kontrolės. 1920 m. Tarptautinis juristų komitetas pateikė Raportą dėl Suomijos statuso; jame pripažino, jog Suomija netapo suverenia valstybe teisine prasme,

> kol nebuvo sukurta stabili politinė organizacija ir kol valstybinė valdžia nebuvo tokia stipri, kad galėtų įsitvirtinti visoje valstybės teritorijoje be užsienio pajėgų pagalbos. Atrodo, kad tai įvyko 1918 m. gegužės mėn., kai pasibaigė pilietinis karas ir kai užsienio pajėgos ėmė trauktis iš šalies; taigi nuo to laiko pasidarė įmanoma pamažu atkurti tvarką ir normalų politinį bei socialinį gyvenimą.[22]

Taigi palestiniečių organizacijų 1988 m. paskelbta „Palestinos valstybė" nebuvo valstybė, nes veiksmingai nekontroliavo teritorijos, į ku-

[15] Žr. D. Orlow, Of Nations Small: The Small State in International Law, *Temple ICLJ* 9 (1995), p. 115–140. Apie mini valstybių narystę JTO žr. 21 skyrių.

[16] Žr. H.F. Kock, Holy See, *EPIL* II (1995), p. 866–869. Dėl nesenos Vatikano sudarytos tarptautinės sutarties, kuria buvo užmegzti diplomatiniai santykiai su kita valstybe, žr. Holy See-Israel: Fundamental Agreement of 30 December 1993, *ILM* 33 (1994), p. 153–159.

[17] Žr. 17 skyrių.

[18] Žr. Th.M. Franck, Clan and Superclan: Loyalty, Identity and Community in Law and Practice, *AJIL* 90 (1996), p. 359–383.

[19] Žr. 6 ir 19 skyrių.

[20] Žr. 7 skyrių.

[21] Žr. Magiera, *op. cit.*

[22] LNOJ, Specialusis priedas Nr. 3 (1920), p. 3.

rią reiškė pretenzijas.[23] Tačiau istorinis Palestinos ir Izraelio 1993 m. rugsėjo 14 d. susitarimas ir vėlesni susitarimai galiausiai gali (jei taikos procesas bus tęsiamas) atvesti į tam tikros formos Palestinos valstybingumą, nors šis klausimas yra ginčo objektas tarp šalių ir dėl jo turi vykti tolesnės derybos.[24]

Nevisada griežtai reikalaujama veiksmingos teritorijos kontrolės; valstybė nenustoja egzistavusi, jeigu joje laikinai dėl pilietinio karo ar kitokių sukrėtimų nelieka veiksmingos vyriausybės. Ilgai besitęsiantis Libano *de facto* padalijimas netrukdo jam teisine prasme būti valstybe. Veiksmingos vyriausybės nėra Somalyje, kuris Saugumo Tarybos rezoliucijoje, įteisintoje Jungtinių Tautų humanitarinės intervencijos,[25] buvo pavadintas „unikaliu atveju", taip pat nedaro įtakos Somalio kaip valstybės tarptautiniam teisiniam subjektiškumui. Net jeigu visą valstybės teritoriją karo metu okupuoja priešas, valstybė nenustoja egzistavusi, jei jos sąjungininkai tęsia kovą su priešu, kaip tai įvyko Vokietijos įvykdytos Europos valstybių okupacijos atveju Antrajame pasauliniame kare.[26] Vėliau sąjungininkų įvykdyta Vokietijos ir Japonijos okupacija nepanaikino šių dviejų valstybių valstybingumo.[27]

Faktas, kad laikinas vyriausybės neveiksmingumas nedaro įtakos valstybės egzistavimui teisine prasme, ne tik aiškiai rodo, jog būtina skirti valstybes nuo vyriausybių, bet ir atspindi tarptautinės sistemos stabilumo būtinumą, kad būtų išvengta pirmalaikio *status quo* pasikeitimo, kadangi vyriausybė gali pajėgti atstatyti savo veiksmingumą. Kita medalio pusė yra ta, kad reikalavimas dėl vyriausybės griežtai taikomas tada, kai dalis valstybės gyventojų bando atsiskirti, norėdama sukurti naują valstybę. Tarptautinėje teisėje nėra normos, kuri draustų atsiskyrimą nuo egzistuojančios valstybės; taip pat nėra jokios normos, kuri draustų motininei valstybei numalšinti, jei ji pajėgia, judėjimą už atsiskyrimą. Kad ir kokia būtų šios kovos baigtis, pagal tarptautinę teisę ji būtų pripažinta teisėta.[28] Šiuos teiginius (ir kai kuriuos kitus šiame skyriuje) gali tekti modifikuoti, jei viena pusė pažeistų apsisprendimo principą; tačiau šis principas yra ribotos apimties, todėl tie teiginiai dauguma atvejų išlieka teisingi.[29] Tačiau kol motininė valstybė kovoja norėdama nuslopinti išsivadavimo judėjimą, negalima teigti, jog šio judėjimo valdžia yra pakankamai stipri, kad nuolat kontroliuotų savąją teritoriją. Trečiųjų valstybių intervencija, kad remtų sukilėlius, yra draudžiama.[30] Todėl tradiciškai valstybės nepripažindavo išsivadavimo judėjimų norinčiųjų tapti nepriklausomomis valstybėmis, kol jų pergalė nebūdavo užtikrinta; pavyzdžiui, nė viena šalis nepripažino pietinių valstijų nepriklausomybės Amerikos pilietinio karo (1861–1865 m.) metu.[31] Tačiau pastaruoju metu vals-

[23] Žr. J. Salmon, Declaration of the State of Palestine, *Palestine YIL* 5 (1989), p. 48–82; F. Boyle, The Creation of the State of Palestine, *EJIL* 1 (1990), p. 301–306; Malanczuk (1995), *op. cit.*, p. 1491–1492.

[24] Dėl dokumentų žr. *ILM* 32 (1993), p. 1525 ir t.t.; *ILM* 34 (1995), p. 455 ir t.t.; žr. taip pat E. Benevisti, The Israeli-Palestinian Declaration of Principles: A Framework for Future Settlement, *EJIL* 4 (1993), p. 542–554; Y.Z. Blum, From Camp David to Oslo, *Israel LR* 28 (1994), p. 211 ir t.t.; E. Cotran/C. Mallat (red.), *The Arab–Israeli Accords: Legal Perspectives*, 1996; P. Malanczuk, Some Basic Aspects of the Agreements Between Israel and the PLO from the Perspective of International Law, *EJIL* 7 1996, p. 485–500.

[25] Žr. 22 skyrių.

[26] Žr. 10 skyrių. Žr. taip pat M. Rotter, Government-in-Exile, *EPIL* II (1995), p. 607–611.

[27] Žr. 10 skyrių ir tekstą toliau, p. 117–118.

[28] C. Haverland, Secession, *EPIL* 10 (1987), p. 384.

[29] Žr. Crawford (1979), *op. cit.*, p. 103–106, 247–268, ir 19 skyrių.

[30] Žr. 19 skyrių.

[31] P. Malanczuk, American Civil War, *EPIL* I (1992), p. 129–131.

tybės pripažinimą naudodavo (arba piktnaudžiaudavo) kaip priemonę išreikšti paramą vienai ar kitai pusei pilietiniame kare, kuriame kovojama dėl atsiskyrimo; ypač kontroversišku Jugoslavijos konflikto kontekste tapo ankstyvas Slovėnijos ir Kroatijos pripažinimas, kurį Vokietija ir Austrija teisino kaip mėginimą užkirsti kelią pilietiniam karui, tačiau kitos valstybės jį laikė pernelyg ankstyvu aktu, faktiškai skatinusiu šį karą.[32]

Veiksmingos vyriausybės samprata yra susijusi su nepriklausomybės, dažnai vadinamos „valstybės suverenitetu", idėja[33] ta prasme, kad tokia vyriausybė egzistuoja tik tuo atveju, jei jai tiesiogiai nevadovauja arba jos nekontroliuoja kitos vyriausybės. Iš tikrųjų kai kurie autoriai nepriklausomybę reikalauja pripažinti papildomu kriterijumi valstybės egzistavimui nustatyti.[34] Tačiau tarptautinėje teisėje skirtumas tarp nepriklausomų ir priklausomų valstybių grindžiamas išoriniais požymiais, o ne užslėptomis politinės situacijos realijomis; kol valstybė atlieka funkcijas, kurias paprastai atlieka nepriklausomos valstybės (siunčia ir priima ambasadorius, sudarinėja sutartis ir pan.), ji pagal tarptautinę teisę laikoma nepriklausoma ir nereikalaujama tirti, ar jai nevadovauja kitos valstybės. Nepriklausoma valstybė tampa priklausoma tik tuo atveju, jeigu ji sudaro sutartį ar prisiima kitokį teisinį įsipareigojimą, kuriuo sutinka veikti vadovaujama kitos valstybės arba daugumą tarptautinių reikalų perduoti tvarkyti kitai valstybei. Gali atrodyti dirbtina, pavyzdžiui, Afganistaną laikyti nepriklausoma valstybe visiems žinant, jog ši šalis buvo priversta vykdyti SSRS politiką visais svarbiausiais klausimais;[35] jei tarptautinėje teisėje būtų paisoma visų politinių realijų, būtų neįmanoma aiškiai atskirti priklausomų ir nepriklausomų valstybių, nes visos valstybės, netgi pačios stipriausios, įvairiai priklauso nuo kitų valstybių spaudimo ir įtakos. Taigi nors absoliuti dauguma valstybių šia prasme yra laikomos „nepriklausomomis", tai kartais reiškia ne ką kitą kaip tik paprastą teisinę fikciją.

Be to, svarbu pabrėžti, kad iš esmės tarptautinė teisė nekreipia dėmesio į valstybių vidaus politinės struktūros pobūdį nepriklausomai nuo to, ar ji būtų paremta Vakarų demokratijos koncepcijomis ir teisės viešpatavimu, Komunistų partijos vyravimu, islamiškuoju valstybės ir visuomenės suvokimu, monarchija arba respublika, kitokiomis autoritarinio arba neautoritarinio valdymo formomis.[36] Reikalavimas yra aptakus, svarbu tik, kad vyriausybė būtų faktiškai įsitvirtinusi; tokio įsitvirtinimo teisėtumas ar legitimiškumas nėra esminis veiksnys valstybės kriterijaus prasme. Nors Šventoji sąjunga Europoje po Napoleono karų siekė kitokios išeities,[37] tarptautinė teisė pripažino revoliucijas ir vyriausybių nuvertimus; vienintelis su tuo susijęs klausi-

[32] Žr. M. Weller, The International Response to the Dissolution of the Socialist Republic of Yugoslavia, *AJIL* 86 (1992), p. 569–607; P. Radan, Secessionist Self-Determination: The Cases of Slovenia and Croatia, *AJIA* 48 (1994), p. 183–195. Žr. taip pat 11, 22 skyrių ir tekstą toliau, p. 124–125.

[33] Dėl suvereniteto teorijos žr. 2 skyrių.

[34] Žr. Brownlie (1990), *op. cit.*, p. 73–74.

[35] Žr. I. Jahn-Koch, Conflicts, Afghanistan, *Wolfrum UNLPP I*, p. 176–188. Žr. 19 skyrių.

[36] Tačiau apie naujas teorijas dėl demokratijos reikalavimų žr. 2 skyrių.

[37] Žr. 2 skyrių.

mas – ar jie sėkmingi. Vyriausybės tipo pasirinkimas – valstybių vidaus reikalas, ir ši laisvė yra esminė prielaida taikiam bendram egzistavimui heterogeniškoje tarptautinėje bendruomenėje. Taigi tarptautinė teisė paprastai nenagrinėja, ar gyventojai pripažįsta valdžioje esančios vyriausybės teisėtumą; taip pat ji nenagrinėja faktinės valdymo formos – demokratiška ji ar ne. Šiuo atžvilgiu tam tikrų išlygų galima tikėtis dėl tautų apsisprendimo principo pripažinimo,[38] tačiau tai nėra susiję su klausimu, ar valstybė egzistuoja, ar ne.[39]

Galėjimas užmegzti santykius su kitomis valstybėmis

Montevideo konvencijoje numatytam paskutiniajam (d) kriterijui, pasiūlytam Lotynų Amerikos doktrinoje, pritariama literatūroje,[40] tačiau visuotinai jo nepripažįstama kaip būtino. Gvinėją Bissau, pavyzdžiui, 8-ajame dešimtmetyje pripažino JAV bei Vokietija tiktai pagal tris pirmuosius elementus. Kita vertus, Amerikos teisės instituto veikale *Restatement (Third)* iš esmės šis kriterijus yra pripažįstamas, nors ir su tam tikromis išlygomis:

> Darinys nėra valstybė, išskyrus tuos atvejus, kai jau pakanka kompetencijos pagal konstitucinę sistemą palaikyti tarptautinius santykius su kitomis valstybėmis, ir jis tai pajėgia daryti politiškai, techniškai ir finansiškai.[41]

Faktiškai kitokia perspektyva yra numatyta netgi Montevideo konvencijos 3 straipsnyje:

> Valstybės politinis egzistavimas nepriklauso nuo kitų valstybių pripažinimo. Netgi dar nepripažinta valstybė turi teisę ginti savo vientisumą ir nepriklausomybę, siekti savo gerovės, ir dėl to organizuoti savo veiklą taip, kaip ji nori: leisti įstatymus vadovaujantis savo interesais, vykdyti savo funkcijas bei apibrėžti savo teismų jurisdikciją ir kompetenciją. Šių teisių įgyvendinimo neriboja niekas kitas, kaip tik kitų valstybių teisių įgyvendinimas pagal tarptautinę teisę.[42]

Nors šis teiginys tiesiogiai labiau susijęs su ginču dėl įvairių teorijų apie pripažinimo teisines pasekmes,[43] juo dar norima pasakyti, jog valstybės egzistavimas nėra pirmiausia grindžiamas jos santykiais su kitomis valstybėmis bei jos galimybėmis vykdyti savarankišką užsienio politiką.

Yra keletas pavyzdžių priklausomų valstybių, kurios turi tiktai ribotą galimybę užmegzti tarptautinius santykius; tokios valstybės paprastai priskiriamos specifinei kategorijai. Pavyzdžiui, kolonijos savo nepriklausomybės išsikovojimo procese[44] turėdavo tik ribotą galimybę užmegzti tarptautinius santykius. Kitas pavyzdys – protektoratas.[45]

[38] Žr. 19 skyrių.

[39] Dėl JTO remtos intervencijos į Haitį siekiant grąžinti į valdžią išrinktąją vyriausybę žr. 22 skyrių.

[40] Žr. taip pat Akehurst, 6-ąjį šios knygos leidimą.

[41] Žr. *Restatement (Third)*, 1 t., p. 201, komentaras, p. 73.

[42] Montevideo konvencijos 3 straipsnis.

[43] Žr. tekstą toliau, p. 117–120.

[44] Žr. 2 skyrių.

[45] G. Hoffmann, Protectorates, *EPIL* 10 (1987), p. 336–339.

Protektorato svarbiausia ypatybė yra ta, kad jo kompetencijai priklauso didžioji dalis vidaus politikos reikalų, tačiau jo sutikimu daugumą tarptautinių funkcijų kaip jo atstovas vykdo globos valstybė. Tačiau konkretus protektorato ir globos valstybės santykis priklauso nuo šį santykį įtvirtinančio dokumento sąlygų, ir šiuo klausimu nėra jokių bendrų taisyklių. Protektoratai buvo kolonijinio laikotarpio vienas iš padarinių, ir dauguma iš jų dabar yra tapę nepriklausomomis valstybėmis. Globojamos ir „asocijuotos teritorijos", kurias po Antrojo pasaulinio karo savo kontrolėn perėmė JTO, taip pat turėjo tiktai ribotą galimybę palaikyti užsienio santykius.[46]

Kaip papildomi kriterijai – apsisprendimas ir pripažinimas

Kai kurie autoriai nurodo kitų papildomų veiksnių, galinčių turėti reikšmės valstybei, tai apsisprendimas ir pripažinimas. Tačiau šių veiksnių visuotinai nepripažįstama steigiamaisiais valstybės elementais, ir sutariama, jog iš esmės valstybės egzistavimą lemia jos veiksmingumas teritorijoje.[47]

Dėl priežasčių, kurios bus paaiškintos vėliau,[48] priimtiniau būtų pripažinimą laikyti ne daugiau kaip įrodymu, jog yra patenkinti visi trys anksčiau nurodyti reikalavimai. Dauguma atvejų faktai yra tokie akivaizdūs, kad pripažinimas visai nebesvarbu; tačiau neaiškiais atvejais pripažinimas gali būti labai svarbus. Pavyzdžiui, labai mažų valstybių, tokių kaip Monakas ar Vatikanas, pripažinimas yra svarbus, nes priešingu atveju gali kilti abejonių, ar šių valstybių teritorijos ir gyventojų skaičiaus pakanka tam, kad jos būtų laikomos valstybėmis tarptautinės teisės prasme. Panašūs yra ir kovų dėl atsiskyrimo motyvai; vienos iš kovojančių šalių visiška pergalė sukuria situaciją, kurios tarptautinė teisė ignoruoti negali; o pripažinimas ar nepripažinimas šiuo atveju teisinės situacijos nepakeis. Tačiau neaiškiais atvejais, tokiais kaip Rodezija (dabar Zimbabvė) per 1965–1979 metus, kai motininės valstybės pastangos vėl įtvirtinti savo kontrolę buvo gana silpnos, kitų valstybių pripažinimas ar nepripažinimas gali turėti lemiamos įtakos teisinei padėčiai.[49]

Federacinės valstybės

Valstybių sąjungos gali būti kelių formų, tačiau dabar viena iš svarbiausių formų yra federacinė valstybė (arba federacija); tai rodo, pavyzdžiui, JAV, Kanados, Australijos, Šveicarijos, Vokietijos konstitucinės sistemos.[50] Nėra vienodo federacinių valstybių modelio; nemažai jų „federacinės" yra tiktai savo pavadinimu (dėl didelės valdžios centralizaci-

[46] Žr. 19 skyrių.

[47] Žr. taip pat M.N. Shaw, *International Law*, 3-as leid., 1991, p. 138.

[48] Žr. tekstą toliau, p. 116–125.

[49] Žr. 22 skyrių.

[50] Dėl aspektų pagal tarptautinę teisę žr. W. Rudolf, Federal States, *EPIL* II (1995), p. 362–375; R. Dehousse, *Federalisme et Relations Internationales*, 1991.

jos); tačiau svarbiausia federacinės valstybės ypatybė yra ta, kad pagal konstituciją įgaliojimai vidaus politikos srityje yra paskirstomi tarp federalinės valdžios institucijų ir federacijos valstybių narių, o užsienio reikalus paprastai tvarko federalinės valdžios institucijos.[51]

Tarptautinė teisė liečia tiktai valstybes, kurios gali dalyvauti tarptautiniuose santykiuose; todėl federacinė valstybė, o ne federacijos valstybės narės, yra laikoma valstybe tarptautinės teisės tikslais. Jeigu federacijos valstybė narė veikia nesuderinamai su federacinės valstybės tarptautiniais įsipareigojimais, už tai pagal tarptautinę teisę atsakinga laikoma būtent federacinė valstybė. Pavyzdžiui, kai 1891 m. Naujajame Orleane minia nulinčiavo keletą Italijos piliečių, JAV pripažino savo atsakomybę ir sumokėjo kompensaciją Italijai, nors pareiga užkirsti kelią nusikaltimui ir nubausti už jį teko išimtinai Luizianos valstijai, o ne federalinei valdžiai.[52]

Pagal įprastą praktiką užsienio reikalus tvarko vien tik federalinės valdžios institucijos, tačiau yra keletas federacinių konstitucijų, pagal kurias federacijos valstybės narės turi ribotą galimybę palaikyti tarptautinius santykius. Pavyzdžiui, 1944 m. buvusios SSRS Konstitucija buvo pakeista, ir dėl to Ukrainai bei Baltarusijai buvo leista tapti JTO narėmis kartu su SSRS; šios priemonės tikslas ir pasekmė buvo ta, kad SSRS gautų tris balsus vietoj vieno.[53] Kitų pavyzdžių, kad federacijos valstybė narė pasikeistų diplomatais tokiu lygiu, iki šiol nebuvo. Vokietijos Bundeslander atstovavimas Briuselyje Europos lygiu yra kitokio pobūdžio.[54] JAV Konstitucija tik Kongresui sutikus leidžia valstijai sudaryti sutartis su užsienio valstybėmis (su tam tikromis menkomis išimtimis), tačiau tos sutartys yra ribotos ir apimtimi, ir turiniu. Konstitucija nenumato teisės keistis ambasadoriais (tik prekybos atstovais) arba apskritai su užsienio vyriausybe užmegzti santykius.[55] Palyginti neseniai Kvebeko provincija su Prancūzija ir kitomis prancūziškai kalbančiomis šalimis, remdamasi įgaliojimais, kuriuos nenoriai delegavo Kanados federalinė valdžia, pasirašė sutartis kultūriniais klausimais.[56] Tačiau Europoje vyko įdomių procesų, susijusių su tiesioginiu tarptautiniu bendradarbiavimu tarp darinių vietiniu bei regioniniu lygiais.[57]

VYRIAUSYBĖS

Valstybė negali ilgą laiką egzistuoti be vyriausybės. Tačiau valstybės nereikia tapatinti su jos vyriausybe; vyriausybės pasikeitimas neturi įtakos valstybės tarptautinėms teisėms ir įsipareigojimams. Pokarinės Vakarų Vokietijos ir Italijos vyriausybės mokėjo kompensacijas už nu-

[51] Dėl padėties Jungtinėse Valstijose žr. *Restatement (Third)*, 1 t., p. 202, Reporters' Notes, p. 76.

[52] J.B. Moore, *A Digest of International Law*, 1906, 6 t., p. 837–841. Dėl valstybių atsakomybės žr. 17 skyrių.

[53] Žr. J.N. Hazard, Soviet Republics in International Law, *EPIL* 10 (1987), p. 418–423.

[54] Žr. P. Malanczuk, European Affairs and the „Lander" (States) of the Federal Republic of Germany, *CMLR* 22 (1985), p. 237–272; D. Rauschning, The Authorities of the German Lander in Foreign Relations, *Hague YIL* 2 (1989), p. 131–139.

[55] *Restatement (Third)*, 1 t., p. 201, Reporters' Notes, p. 76.

[56] R. Lane/P. Malanczuk, Verfassungskrise und Probleme des Federalismus in Kanada, *Der Staat* 20 (1981), p. 539–570; apie naujausias separatistines tendencijas žr. S. Dion, The Dynamic of Secessions: Scenarios After a Pro-Separatist Vote in a Quebec Referendum, *CJPS* 28 (1995), p. 533–551; Ch.F. Doran, Will Canada Unravel?, *FA* 75 (1996), p. 97–109.

[57] U. Beyerlin, *Rechtsprobleme der lokalen grenzuberschreitenden Zusammenarbeit*, 1988; N. Levrat, *Le Droit applicable aux accords de cooperation transfrontiere entre collectivites publiques infra – etatiques*, 1994.

sikaltimus, įvykdytus nacių ir fašistinių režimų. Tuo pačiu principu pagrįsta ir *Tinoco* byla.[58] Tinoco, Kosta Rikos diktatorius, veikdamas valstybės vardu, suteikė koncesijas Britanijos įmonėms ir spausdino banknotus, kurių dalį pasiliko Britanijos įmonės. Baigusis jo valdymui Kosta Rika paskelbė, kad koncesijos ir banknotai nebegalioja. Jungtinė Karalystė Britanijos įmonių vardu pareiškė protestą ir abi valstybės perdavė ginčą arbitražui.[59] Arbitras pripažino, kad Tinoco buvo realus Kosta Rikos valdytojas, todėl jo aktai privalomi vėlesnėms vyriausybėms; faktai, kad jo režimas buvo nekonstitucinis pagal Kosta Rikos teisę, ir kad jo nepripažino keletas valstybių, įskaitant Jungtinę Karalystę, buvo atmesti kaip nereikšmingi bylai.

VALSTYBIŲ IR VYRIAUSYBIŲ PRIPAŽINIMAS TARPTAUTINĖJE TEISĖJE

Pripažinimas yra viena iš sudėtingiausių tarptautinės teisės temų.[60] Tai yra painus politikos, tarptautinės teisės ir nacionalinės teisės mišinys. Negali būti atskirti teisiniai ir politiniai elementai; pripažindamos arba nepripažindamos valstybės vadovaujasi daugiau politiniais nei teisiniais motyvais, tačiau jų veiksmai turi realias teisines pasekmes. Tačiau nevisada visiškai įsisąmoninama tai, kad pripažinimo tarptautinėje teisėje teisinės pasekmės labai skiriasi nuo pripažinimo nacionalinėje teisėje teisinių pasekmių.[61] Šį skirtumą suvokus, pripažinimo klausimas turėtų tapti suprantamesnis; o akivaizdūs dviejų kategorijų prieštaravimai gali būti lengvai išsprendžiami suvokus, jog viena kategorija yra susijusi su tarptautine teise, o kita – su nacionaline teise.[62]

Kita priežastis, dėl ko pripažinimas yra sunki tema, yra ta, kad šis klausimas yra susijęs su didele faktinių situacijų įvairove; be valstybių ir vyriausybių gali būti pripažįstamos ir teritorinės pretenzijos,[63] kariaujanti pusė ar sukilėliai,[64] nacionalinio išsivadavimo judėjimas, toks kaip Palestinos išsivadavimo organizacija,[65] arba užsienio įstatymų leidybos ir administraciniai aktai.[66] Šiame knygos skyriuje dėl vietos stokos siūloma daugiau dėmesio skirti valstybių bei vyriausybių pripažinimui.

Dabar būtina aiškiai atskirti valstybės pripažinimą nuo vyriausybės pripažinimo. Pripažįstant valstybę, pripažįstama, jog darinys atitinka valstybės kriterijus. Vyriausybė pripažįstama, jei atitinkamas režimas veiksmingai kontroliuoja valstybę. Esminis skirtumas yra tas, kad vyriausybės pripažinimas neišvengiamai reiškia darinio, kurį ta vyriausybė valdo, valstybingumo pripažinimą, o valstybės pripažinimas gali būti išreikštas be pripažinimo, kad konkretus režimas yra tos valstybės vyriausybė.[67]

[58] *RIAA* I 369, 375. Žr. H. Bulck, Tinoco Concessions Arbitration, *EPIL* 2 (1981), p. 275–276. Dėl tolesnės diskusijos apie *Tinoco* bylą žr. tekstą toliau, p. 118, 123.

[59] Apie arbitražą žr. 18 skyrių.

[60] Žr. *Harris CMIL*, p. 139–151; H. Lauterpacht, *Recognition in International Law*, 1947; I. Brownlie, Recognition in Theory and Practice, leidinyje R.St.J. Macdonald/ D.M. Johnston (red.), *The Structure and Process of International Law*, 1983, p. 627–642; J.A. Frowein, Recognition, *EPIL* 10 (1987), p. 340–348; Frowein, Non-Recognition, ten pat, p. 314–316; P.K. Menon, *The Law of Recognition in International Law: Basic Principles*, 1994.

[61] Kitose šalyse teisinės pripažinimo pasekmės nėra tokios pat kaip Didžiojoje Britanijoje: D.P. O'Connell, *International Law*, 2-as leid., 1970, p. 172–183. Apie pripažinimo teisines pasekmes pagal anglų teisę žr. Akehurst, 6-ąjį šios knygos leidimą, p. 67–69. Žr. taip pat F.A. Mann, The Judicial Recognition of an Unrecognised State, *ICLQ* 39 (1990), p. 348 ir t.t., bei tekstą toliau, p. 120–122.

[62] Dėl tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio žr. 4 skyrių.

[63] Žr. 10 skyrių.

[64] E.H. Riedel, Recognition of Belligerency, *EPIL* 4 (1982), p. 167–171; Riedel, Recognition of Insurgency, ten pat, p. 171–173. Žr. taip pat 6 ir 19 skyrių.

[65] Žr. F.L.M. van de Craen, Palestine Liberation Organization, *EPIL* 12 (1990), p. 278–282, taip pat 6 ir 19 skyrių.

[66] Žr. W. Meng, Recognition of Foreign and Legislative Acts, *EPIL* 10 (1987), p. 348–352; K. Lipstein, Recognition and Execution of Foreign Judgments and Arbitral Awards, *EPIL* 9 (1986), p. 322–326.

[67] Žr. *Restatement (Third)*, 1 t., 202 p., p. 84–85.

Valstybių pripažinimas

Atsiradus naujai valstybei kitoms valstybėms iškyla klausimas: pripažinti ar nepripažinti šią naująją valstybę? Pripažinimas reiškia norą palaikyti santykius su naująja valstybe kaip tarptautinės bendrijos nare. Pirmasis istorijoje pripažinimo pavyzdys – 1648 m. Ispanijos paskelbtas Nyderlandų, savo nepriklausomybę paskelbusių 1581 m., pripažinimas. Kitas gerai žinomas pavyzdys – ginčas tarp Prancūzijos ir Britanijos dėl Jungtinių Valstijų statuso po to, kai jos paskelbė savo nepriklausomybę. Tuo metu Britanija laikėsi nuostatos, kad titulas į teritoriją niekada negali būti įgytas einant revoliucijos ar karo keliu, nesant buvusio suvereno pripažinimo. Tačiau Prancūzija laikėsi požiūrio, grindžiamo veiksmingumo doktrina; ši pripažintu principu tapo XIX amžiuje.[68]

Pripažinimo teisinės pasekmės tarptautinėje teisėje

Pripažinimo teisinių pasekmių klausimas sukėlė daugybę teorinių ginčų. Pagal konstitucinę teoriją, kurią ypač palaikė Anzilottis ir Kelsenas, valstybė arba vyriausybė, kol nėra pripažinta, tarptautinės teisės prasme neegzistuoja; taigi pripažinimas turi steigiamąjį poveikį ta prasme, jog jis yra būtina sąlyga susikurti arba įsitvirtinti tam tikrai valstybei arba vyriausybei. Tam tikras darinys nėra valstybė tarptautinės teisės prasme, kol jis kaip valstybė neužsitikrina kitų valstybių visuotinio pripažinimo. Konstitucinė teorija yra priešinga deklaracinei teorijai, pagal kurią pripažinimas teisinių pasekmių neturi; valstybės arba vyriausybės egzistavimas – paprasto fakto klausimas, o pripažinimas reiškia vien tiktai faktų pripažinimą. Jeigu darinys objektyviai atitinka valstybei keliamus reikalavimus, jis yra valstybė su visomis tarptautinėmis teisėmis ir pareigomis, o kitos valstybės privalo ją tokia laikyti. Lauterpachtas suformulavo tarpinę poziciją, ir, remdamasis konstitucine teorija, įrodinėjo, jog kitos valstybės privalo pripažinti darinį, kuris atitinka valstybės kriterijus.[69]

Istoriškai konstitucinė teorija turėjo didesnę reikšmę nei kas nors gali manyti. XIX a. paprastai buvo manoma, kad tarptautinė teisė daugiausia taikoma europietiškos civilizacijos valstybėse; kitos šalys būdavo priimamos į „klubą“ tik tuo atveju, jei jas „išrinkdavo“ kiti „nariai“, o „išrinkimas“ pasireikšdavo pripažinimu. Pasitaikė atvejų (pvz., Šventosios sąjungos laikotarpiu tuoj po 1815 m.), kada kai kurios valstybės revoliucines vyriausybes buvo linkusios laikyti „už įstatymo ribų“ ir jų nepriimti į „klubą“, kol nėra pripažintos.[70]

Netgi dabar kartais pripažinimas gali turėti steigiamąją reikšmę, nors valstybių praktika nevisada yra vienoda. Jeigu valstybės ar vyriausybės susikūrimas laikomas tarptautinės teisės pažeidimu, valsty-

[68] Frowein (1987), *op. cit.*, p. 341.

[69] Lauterpacht, *op. cit.*, p. 47.

[70] Žr. 2 skyrių.

bė ar vyriausybė, kol ji dar nepripažinta, paprastai laikoma teisiškai neegzistuojančia. Pavyzdžiui, ilgą laiką didžiosios Vakarų valstybės atsisakė pripažinti Vokietijos Demokratinę Respubliką (Rytų Vokietiją) daugiausia dėl to, kad manė, jog Sovietų Sąjunga ją sukūrė pažeisdama savo įsipareigojimus pagal sutartis dėl Vokietijos administravimo, sudarytas tarp sąjungininkų po Antrojo pasaulinio karo. Vokietijos Demokratinės Respublikos pripažinimas Vakaruose 1973 m. turėjo steigiamąją reikšmę santykiams su didžiosiomis Vakarų valstybėmis; pripažinimu buvo panaikintas Vokietijos Demokratinės Respublikos kilmės neteisėtumas, ir dėl to teisine prasme ji virto valstybe.[71]

Tačiau dauguma atvejų naujos valstybės arba vyriausybės susikūrimas (netgi prievarta) nėra tarptautinės teisės pažeidimas; tarptautinėje teisėje nėra bendros normos, draudžiančios žmonių grupei nuversti savo šalies vyriausybę arba atsiskirti ir sukurti naują valstybę, jeigu tik jie gali tai padaryti.[72] Tokiais atvejais valstybės arba vyriausybės egzistavimas tėra tik fakto klausimas, o pripažinimas ar nepripažinimas paprastai neturi jokių teisinių pasekmių. Pavyzdžiui, *Tinoco* byloje vyriausiasis teisėjas Taftas (arbitras) pripažino, kad Tinoco režimas ir buvo Kosta Rikos vyriausybė, nes jis neabejotinai veiksmingai kontroliavo Kosta Riką, o faktas, kad jo nepripažino keletas valstybių, tarp jų ir Jungtinė Karalystė, neturi jokios reikšmės. Vis dėlto teisėjas Taftas nurodė, jog pripažinimas ar nepripažinimas būtų turėjęs didesnės reikšmės, jeigu Tinoco režimas Kosta Riką būtų kontroliavęs ne taip akivaizdžiai, nes „kitų valstybių pripažinimas yra svarbus veiksnys įrodant vyriausybės buvimo faktą".[73] Pripažinimas gali turėti įrodomąją reikšmę ir tuo atveju, kai neaišku, ar tam tikras darinys, pretenduojantis būti valstybe, atitinka faktinius valstybingumo reikalavimus. Kai faktai yra aiškūs (kaip buvo *Tinoco* byloje), pripažinimo ar nepripažinimo įrodomoji reikšmė nėra tokia didelė, kad galėtų daryti įtaką pasekmėms; tokiu atveju pripažinimas yra deklaratyvaus pobūdžio. Tačiau neaiškiais atvejais, kai faktai nėra aiškūs, pripažinimo įrodomoji reikšmė gali turėti lemiamą įtaką; tokiu atveju pripažinimas turi pusiau steigiamąją reikšmę.

Kita vertus, pripažinimas turi menką įrodomąją reikšmę, jeigu kitos valstybės jį suteikia arba nesuteikia ir jis nėra grindžiamas vyriausybės teritorijos kontrolės įvertinimu:

> kada vyriausybės pripažinimas *vel non* tokių valstybių yra nulemtas ne jos ... vykdomos kontrolės vertinimo, bet jos neteisėtumo arba kilmės neįprastumo [kaip *Tinoco* atveju], toks nepripažinimas praranda tam tikrą įrodomąją reikšmę, kuria vienintele remiasi tie, kurie taiko tarptautinės teisės normas.[74]

[71] Žr. G. Ress, Germany, Legal Status After the Second World War, *EPIL* II (1995), p. 567–581; T. Eitel, Germany, Federal Republic of, Treaties with Socialist States (1970–1974), ten pat, p. 561–567; G.v. Well, Germany and the United Nations, *Wolfrum UNLPP I*, p. 558–565. Apie Vokietijos susivienijimą ir problemas, susijusias su valstybių teisių perėmimu, žr. 11 skyrių.

[72] Žr. tekstą aukščiau, p. 111–112, ir 19 skyrių.

[73] *Tinoco* byla, *op. cit.*

[74] Ten pat, p. 381.

Dabar vyrauja požiūris, kad pripažinimas yra deklaratyvaus pobūdžio ir neturi įtakos valstybės susikūrimui.[75] Tai jau buvo numatyta 1933 m. Montevideo konvencijoje „Dėl valstybių teisių ir pareigų"[76] bei Amerikos Valstybių Organizacijos Įstatų 12-ame straipsnyje:

> Valstybės politinis egzistavimas nepriklauso nuo kitų valstybių pripažinimo. Netgi dar nepripažinta valstybė turi teisę ginti savo vientisumą ir nepriklausomybę."[77]

Buvo pastebėta, kad abi teorijos menkai kuo gali padėti aiškinant pripažinimą arba apibrėžiant nepripažintų darinių statusą praktikoje, ir kad skirtumai tarp jų nėra labai dideli.[78] Pagal deklaracinę teoriją vis tiek faktiškai kitos valstybės sprendžia, ar darinys atitinka valstybingumo kriterijus. Deklaracinė teorija neatsako į klausimą, kas galiausiai nustato, ar darinys atitinka objektyvų valstybingumo kriterijų, ar neatitinka. Oficialus kitos valstybės pripažinimas yra vienašališkas aktas, kuris faktiškai yra paliktas valstybių (dažniausiai – vykdomosios valdžios) politinei nuožiūrai, kurios paprastai laikosi nacionaliniai teismai.[79]

Kita vertus, konstitucinės teorijos pagrįstumas susilpnėjo pripažinus kitų valstybių pareigą laikyti darinį, turintį valstybingumo elementus, valstybe.[80] Svarbiausios delsimo pripažinti priežastys valstybių praktikoje daugiausiai buvo susijusios su klausimu, ar nauja valstybė yra gyvybinga ir realiai nepriklausoma nuo kitos valstybės, kuri padėjo jai susikurti arba ją sukūrė pažeisdama JT Įstatų 2(4) straipsnį, draudžiantį jėgos naudojimą.[81]

Naujos valstybės gyvybingumas yra ypač svarbus iškilus atsiskyrimo, vedančio į ilgalaikį pilietinį karą, klausimui. Tokiais atvejais pirmalaikis pripažinimas netgi gali būti tarptautinės teisės bei motininės valstybės teisių pažeidimas. Dauguma valstybių atsisakė pripažinti Biafros atsiskyrimą nuo Nigerijos 1967–1970 metais. Kita vertus, dekolonizacijos procese buvo nemažai pavyzdžių, kai teritorija buvo pripažįstama nauja valstybe, nors kolonijinė valdžia vis dar vykdė tos teritorijos karinę kontrolę (pvz., Alžyras, Gvinėja Bissau).[82] Rodezijoje, kai baltųjų mažumos vyriausybė paskelbė nepriklausomybę be kolonijinės valdžios sutikimo ir neremiama daugumos gyventojų, JT Saugumo Taryba paragino „visas valstybes nepripažinti šio neteisėto akto".[83] Tai buvo privalomas sprendimas, priimtas pagal JT Įstatų VII skyrių ir įpareigojantis visas JTO valstybes nares pagal Įstatų 25 straipsnį. Smitho režimas ilgą laiką buvo nepripažintas, kol susikūrė Zimbabvės valstybė, įgijusi pripažinimą 1979–1980 metais.

Naujo darinio nepriklausomybės akivaizdaus trūkumo pavyzdžiai – prieškarinės marionetinės Manchukuo valstybės (kurią sukūrė Japo-

[75] Žr. Frowein (1987), *op. cit.*, p. 342; *Restatement (Third)*, 1 t., 202 p., komentaras b, p. 77–78, kur pastebima vis dėlto, kad „praktiškai subjektas gali visiškai naudotis iš valstybingumo kylančiu statusu ir privilegijomis tik tuo atveju, jeigu pakankamas skaičius kitų valstybių laiko jį valstybe ir taip jį traktuoja dvišaliuose santykiuose arba leidžia būti nariu svarbiausiose tarptautinėse organizacijose."

[76] 3 straipsnis, žr. tekstą aukščiau, p. 113.

[77] Apie Amerikos Valstybių Organizaciją žr. 6 skyrių.

[78] Frowein (1987), *op. cit.*, p. 343.

[79] *Restatement (Third)*, 1 t., p. 202, Reporters' Notes, p. 80.

[80] Tačiau žr., atsižvelgiant į naujausius įvykius, C. Simmler, Kehrt die Staatengemeinschaft zur Lehre von der konstitutiven Anerkennung zuruck?, *Schr.-Reihe Dt. Gruppe AAA* 9 (1994), p. 75–102.

[81] Žr. 10 ir 19 skyrių.

[82] *Restatement (Third)*, 1 t., p. 81.

[83] 1965 m. lapkričio 12 ir 20 d. ST Rezoliucijos Nr. 216 ir 217. Frowein (1987), *op. cit.*, at 342, kur pabrėžiama, kad visų gyventojų išreikšto apsisprendimo nebuvimas laikomas nepripažinimą pateisinančia aplinkybe. Žr. taip pat 22 skyrių.

nija), nacių Vokietijos sukurtos kitų valstybių Kroatijos nepripažinimas, Rytų Vokietijos ilgai trukęs nepripažinimas Vakarų valstybių dėl SSRS įtakos jai kuriantis.[84] Transkei nepriklausomybei, paskelbtai Pietų Afrikos,[85] bei nepriklausomai valstybei šiaurinėje Kipro dalyje, kurią 1983 m. paskelbė turkiškos Kipro dalies valdžia,[86] JT Saugumo Taryba paragino nesuteikti pripažinimo, ir šio raginimo tarptautinė bendrija iš esmės laikėsi.

Dauguma palyginti retų atvejų, kai į valstybingumą pretendavę dariniai atsirado tariamai dėl neteisėto kitos valstybės grasinimo jėga arba jos panaudojimo, ginčas paprastai negali būti išspręstas įsakmiu sprendimu. Bangladešo atsiskyrimas nuo Pakistano, remtas Indijos ginkluotos intervencijos, lėmė skirtingą požiūrį į šios intervencijos teisėtumą, tačiau valstybės vis dėlto pripažino arba laikė Bangladešą valstybe; ji buvo priimta ir į JTO bei Britanijos Sandraugą.[87]

Reikia pabrėžti, kad valstybės nepripažinus kitoms valstybėms dar nereiškia, kad *de facto* egzistuojančio režimo visiškai neliečia tarptautinė teisė. Nepaisant nepripažinimo, tokiam režimui galioja nemažai normų, pavyzdžiui, draudžiančių jėgos naudojimą.[88] Nors JAV, kontroliavusios bendrą vadovavimą JT pajėgoms, Šiaurės Korėją atsisakė pripažinti valstybe – kaip ir Kinijos bei Šiaurės Korėjos vyriausybes – tai nebuvo kliūtis pasirašyti susitarimą dėl paliaubų, kuriuo 1953 metais buvo baigtas Korėjos karas.[89] Šiaurės Korėjos nepripažinimas nebuvo kliūtis JAV pareikšti pretenzijų dėl Pueblo incidento, kad Šiaurės Korėja, puldama JAV laivą, pažeidusi tarptautinę teisę.[90]

Kitos valstybės pripažinimas neįpareigoja užmegzti visateisių diplomatinių santykių arba bet kokių kitokių specifinių ryšių su ta valstybe.[91] Tai paliekama politinei nuožiūrai. Lygiai taip pat diplomatinių santykių nutraukimas nereiškia automatiško pripažinimo anuliavimo.

Teisinės pasekmės nacionalinėje teisėje

Jei valstybė A pripažįsta valstybę B, vadinasi, valstybės A teismai taikys valstybės B teisę ir suteiks galią jos suvereniems aktams.[92] Nepripažinimo atveju nacionaliniai teismai nepripažintų užsienio valstybės ar vyriausybės teisės teikti ieškinius arba reikalauti kitokių valstybinio pobūdžio teisių; tačiau kas susiję su privačiomis šalimis (pvz., ar nepripažinimas turi įtakos mirties, gimimo bei santuokų registracijai užsienio valstybėje), situacija tam tikru mastu skiriasi priklausomai nuo nacionalinės teisės sistemos.

Šveicarijos ir Vokietijos teismai visada taikė užsienio teritorijoje galiojančią teisę, net jeigu ta teritorija nebūdavo pripažinta kaip valstybė. Anglijos ir Amerikos teismai iš pradžių paprastai visiškai ne-

[84] Žr. 22 skyrių.

[85] ST Rezoliucija Nr. 402 (1976). Žr. E. Klein, South African Bantustan Policy, *EPIL* 10 (1987), p. 393–397.

[86] ST Rezoliucija Nr. 541 (1983). Žr. 22 skyrių.

[87] Žr. *Restatement (Third)*, 1 t., p. 81–82 su tolesnėmis nuorodomis; taip pat 19 skyrių.

[88] Frowein (1987), *op. cit.*, p. 342 ir 347.

[89] Žr. 22 skyrių.

[90] *Restatement (Third)*, 1 t., p. 81.

[91] Frowein (1987), *op. cit.*, p. 343. Žr. taip pat 8 skyrių.

[92] Žr. *Harris CMIL*, p. 151–172.

kreipdavo dėmesio į užsienio valstybės teisę bei suverenius aktus, išskyrus atvejus, jei tą valstybę pripažindavo jų vyriausybės. Tačiau vėliau JAV ir Britanijoje pokyčiai vyko ta linkme, kad teismai gali taikyti nepripažinto darinio teisę, jeigu vyriausybė yra pareiškusi, jog tai nedaro žalos užsienio politikai, slypinčiai nepripažinime.[93]

Vyriausybių pripažinimas

Kai kalbama apie pripažinimą arba nepripažinimą, ypač kai nauja vyriausybė į valdžią egzistuojančioje valstybėje ateina per prievartą, tarptautinė teisė leidžia valstybėms veikti savo nuožiūra. Pripažinimas suteikiamas valstybės vadovui, todėl pripažinimo klausimas neiškyla perversmui nepalietus valstybės vadovo (pvz., karinis perversmas Graikijoje 1967 m. balandžio mėn., kai buvo nuverstas premjeras, bet ne Karalius). Pripažinimo klausimas neiškyla ir tuo atveju, kai įvyksta konstitucinis valstybės vadovo pasikeitimas (pvz., kai miršta Britanijos monarchas ir sostą paveldi vyriausiasis sūnus, arba kai išrenkamas naujas JAV Prezidentas). Valstybės pripažinimą dažnai naudodavo kaip politikos instrumentą; pavyzdžiui, JAV dažnai laikė pripažinimą pritarimo išraiška, o Prezidento Wilsono prezidentavimo metu JAV nepripažino Lotynų Amerikos režimų, į valdžią atėjusių nekonstituciniu būdu (pvz., Tinoco režimas Kosta Rikoje).[94]

Atsisakymas pripažinti kartais yra grindžiamas įsitikinimu, kad nauja valstybė arba vyriausybė veiksmingai nekontroliuoja teritorijos, į kurią ji pretenduoja; tačiau atsisakymas pripažinti gali būti grindžiamas ir kitokiais motyvais, pavyzdžiui, buvo metas, kai JAV užsienio vyriausybių nepripažino vien dėl to, kad nepalankiai į jas žiūrėjo. Kita vertus, Jungtinė Karalystė paprastai pripažindavo visas vyriausybes, kurios realiai kontroliuodavo savo teritoriją, ir nebūtinai išreikšdavo kokią nors poziciją dėl pritarimo tokioms vyriausybėms.

Užsienio vyriausybių nepripažinimu dažnai būdavo išreiškiamas nepritarimas joms, ir pripažinimas kartais būdavo klaidingai aiškinamas tarsi reiškiantis pritarimą, net ir tais atvejais, kai jokio pritarimo nebūdavo ketinama reikšti. Kad būtų išvengta tokių klaidingų aiškinimų, kai kurios valstybės laikėsi politikos – niekada nepripažinti vyriausybių (nors jos ir toliau pripažindavo arba nepripažindavo užsienio valstybes). Ši politika prasidėjo Meksikoje, kur ji yra žinoma kaip „Estrados doktrina". 1930 m. Meksikos užsienio santykių sekretorius paskelbė: „Meksikos vyriausybė nedaro pareiškimų, kuriais būtų suteikiamas pripažinimas, kadangi mano, jog tai yra įžeidimas."[95]

Šis pareiškimas atspindi faktą, kad vyriausybės pasikeitimas valstybėje teisine prasme yra jos vidaus reikalas, nepriklausomai nuo to, ar

[93] Žr. Akehurst, 6-ąjį šios knygos leidimą, 5 skyrių. Žr. taip pat 1995 m. lapkričio 29 d. JAV Valstybės departamento „Pareiškimą dėl interesų" *Meridien International Bank Ltd v. Government of Liberia* byloje, kuriame buvo pareikšta, kad Liberijos nacionalinės laikinosios vyriausybės (antrosios) pripažinimas JAV teismuose yra suderinamas su JAV užsienio politika, M. Nash (Leich), *AJIL* 90 (1996), p. 263–265.

[94] Žr. tekstą aukščiau, p. 116, 118.

[95] M. Whiteman, *Digest of International Law*, 2 t., 1963, p. 85.

tai įvyko pagal nacionalinę konstituciją, ar ne. Tokios politikos paskutiniaisiais metais laikėsi ir kai kurios kitos valstybės, įskaitant Prancūziją, Ispaniją bei JAV; 1977 m. Valstybės departamento biuletenyje pabrėžta, kad

> pastaraisiais metais JAV praktikoje nebeakcentuojamas ir nebenaudojamas pripažinimas pasikeitus vyriausybėms; [vietoj to] mes sutelkiame dėmesį į klausimą, ar norime palaikyti diplomatinius santykius su naujomis vyriausybėmis.[96]

Britanijos užsienio reikalų sekretorius 1980 m. paskelbė, kad Jungtinė Karalystė taip pat laikysis šios politikos:

> nusprendėme, kad daugiau nebesuteiksime pripažinimo vyriausybėms.
>
> Britanijos vyriausybė pripažįsta valstybes...
>
> Jeigu pripažintoje valstybėje įvyksta nekonstitucinis režimo pasikeitimas, kitų valstybių vyriausybės turi būtinai apsvarstyti, kokie jų santykiai bus su naujuoju režimu (ar iš viso tuos santykius palaikys), ir ar šis režimas gali būti laikomas (ir kokiu mastu) atitinkamos valstybės vyriausybe. Daugelis mūsų partnerių ir sąjungininkų laikosi nuostatos, kad jie nepripažįsta vien tik vyriausybių; taigi klausimo dėl pripažinimo tokiais atvejais nekyla. Ir priešingai, Britanijos vyriausybių politika buvo ta, kad mes turime priimti ir paskelbti sprendimą, kuriuo formaliai „pripažįstama" nauja vyriausybė.
>
> Ši praktika kartais būdavo neteisingai suprantama ir, nežiūrint priešingų aiškinimų, mūsų „pripažinimas" aiškintas kaip patvirtinimas. Pavyzdžiui, egzistuojant pagrįstam viešam susirūpinimui dėl naujojo režimo vykdomų žmogaus teisių pažeidimų... nepakanka pasakyti, jog „pripažinimo" paskelbimas yra tiesiog neutralus formalumas.
>
> Todėl padarėme išvadą, kad praktiškai geriau yra sekti daugelio kitų valstybių praktika ir nesuteikti pripažinimo vyriausybėms. Mes ir toliau spręsime dėl mūsų santykių su režimais, atėjusiais į valdžią nekonstituciniu būdu, pobūdžio ir vertinsime, ar jie gali ... nuolat veiksmingai kontroliuoti atitinkamos valstybės teritoriją.[97]

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog Estrados doktrina panaikina visą sistemą, susijusią su vyriausybių pripažinimu. Tačiau praktiškai greičiausiai ji numanomą pripažinimą tik pakeičia išreikštu pripažinimu; pripažinimas nebūtinai išreiškiamas konkrečiu pareiškimu, bet gali būti numanomas esant diplomatiniams santykiams bei kitokiems ryšiams su užsienio vyriausybe.[98] Faktiškai numanomas pripažinimas jau ilgą laiką yra naudojama praktika. Tačiau pripažinimas gali būti suprantamas tik iš tokių veiksmų, kurie aiškiai rodo tokio pobūdžio ketinimą. Užmegzti visateisius diplomatinius santykius yra, ko gero, vienintelis neabejotinas veiksmas, pagal kurį galima spręsti apie visišką pripažinimą. Kitokie kontaktai nebūtinai reiškia pripažinimą.[99]

[96] J.A. Boyd, *Digest of United States Practice of International Law*, 1977, p. 19.

[97] *House of Lords Debates*, 408 t., cols 1121–1122, 1980 m. balandžio 28 d. pranešimas.

[98] Atrodo, kad užsienio reikalų ministras pripažino šį požiūrį savo vėlesniame pareiškime 1980 m. gegužės 23 d. Dėl diskusijos apie Britanijos praktiką žr. Akehurst, 6-ojo šios knygos leidimo 5 skyrių, taip pat M. Aristodemou, Choice and Evasion in Judicial Recognition of Governments: Lessons from Somalia, *EJIL* 5 (1994), p. 532–555; S. Talmon, Recognition of Governments: An Analysis of the New British Policy and Practice, *BYIL* 63 (1992), p. 231–297, taip pat anksčiau nurodytą literatūrą.

[99] Frowein (1987), *op. cit.*, p. 342. Žr. taip pat J.A. Frowein, De facto Regime, *EPIL* I (1992), p. 966–968.

Dauguma valstybių, kurios praeityje laikėsi Estrados doktrinos, ją taikė nenuosekliai; anksčiau ar vėliau jos paskelbdavo užsienio vyriausybės pripažinimą, kad parodytų ją remiančios arba tikėdamosi įgyti jos palankumo.[100]

Pripažinimas *de jure* ir *de facto*

Vienas iš painiausių dalykų – skirtumas tarp *de jure* ir *de facto* pripažinimo. Pirmiausia reikia pasakyti, kad išsireiškimai „*de jure* pripažinimas" ir „*de facto* pripažinimas", nors ir visur naudojami, specialiosios terminologijos prasme yra neteisingi; „*de jure* pripažinimas" iš tikrųjų reiškia *de jure* vyriausybės pripažinimą; sąvokos *de jure* ir *de facto* apibūdina vyriausybę, o ne pripažinimo aktą. Terminologija leidžia suprasti, jog *de facto* vyriausybė neturi tokio pat teisinio pagrindo kaip *de jure* vyriausybė. Tačiau sunku surasti teisės normų, kuriomis remiantis galėtų būti nustatytas šis teisinis pagrindas.

Skirtumas tarp *de jure* ir *de facto* pripažinimo paprastai iškyla kalbant apie vyriausybes. Kartais teigiama, kad valstybė gali būti pripažinta tiktai *de jure*, tačiau yra keletas pavyzdžių, kai valstybės buvo pripažintos *de facto*; pavyzdžiui, Indoneziją *de facto* pripažino keletas valstybių, kuomet ji dėl savo nepriklausomybės kovojo su olandais 1945–1949 metais. Taip pat yra keletas pavyzdžių dėl pretenzijų į teritoriją; joms buvo suteiktas tik *de facto* pripažinimas; Jungtinė Karalystė, pavyzdžiui, tiktai *de facto* pripažino SSRS įvykdytą Estijos, Latvijos ir Lietuvos aneksiją 1940 metais.[101] Valstybių ir teritorinių pretenzijų pripažinimą *de facto* iš esmės reguliuoja tos pačios taisyklės, ir tai iš esmės sukelia tas pačias problemas kaip ir vyriausybių pripažinimas *de facto*. Pripažinimą suteikus konkrečiu pareiškimu, tikriausiai tai visada turėtų būti laikoma pripažinimu *de jure*, nebent pripažįstanti valstybė paskelbia, kad ji pripažįsta tiktai *de facto*. Kada pripažinimas nėra konkretus, o tik numanomas, dažnai iškyla neaiškumų dėl pripažįstančios valstybės ketinimų: ar ji siekia pripažinti *de jure*, ar tik *de facto*?

Kad ir koks būtų skirstymo į *de jure* ir į *de facto* pripažinimą pagrindas, abiejų pripažinimo tipų padariniai yra daugmaž vienodi. Tačiau jei valstybė ar vyriausybė susikūrė (arba teritorijos pasikeitimas nulemtas) pažeidus tarptautinę teisę, atrodo, jog tik pripažinimas *de jure* gali pašalinti neteisėtumą; pripažinimo *de facto* tam nepakanka.[102] Jeigu kas nors (kaip vyriausias teisėjas Taftas *Tinoco* byloje[103]) pripažinimą laiko turinčiu įrodomąją reikšmę, tokiu atveju pripažinimas *de jure* tikriausiai turėtų didesnę įrodomąją galią nei pripažinimas *de facto*; tačiau šis skirtumas, ko gero, nėra labai ryškus.

[100] Ch. Rousseau, *Droit international public*, 1977, 3 t., p. 555–557.

[101] Žr. taip pat 10 ir 11 skyrių.

[102] Žr. 10 skyrių.

[103] Žr. tekstą aukščiau, p. 116, 118.

Skirstymas į *de jure* ir į *de facto* pripažinimą visada sukeldavo daugybę problemų, ir praktiškai daugumoje valstybių pripažinimas nėra įvardijamas nė viena iš šių sąvokų.[104] Pripažįstant vyriausybes šis skirstymas taip pat tapo atgyvenusiu.[105] Todėl veikale *Restatement (Third)* vengiama šių neapibrėžtų sąvokų.[106]

Atskiras klausimas, kurio svarba nuo 1945 metų išaugo, yra Jungtinių Tautų bei kitų tarptautinių organizacijų įtaka valstybių ir vyriausybių pripažinimui.[107] Procesai Rytų Europoje, Sovietų Sąjungoje ir buvusioje Jugoslavijoje paskatino Europos Bendriją ir jos valstybes nares 1991 m. gruodžio 16 d. išreikšti bendrą poziciją dėl naujų valstybių minėtose teritorijose oficialaus pripažinimo.[108] Šios rekomendacijos prasideda nuo 1975 metų Helsinkio akte[109] bei 1990 m. Paryžiaus chartijoje[110] numatytų principų, „ypač apsisprendimo principo“,[111] pakartotinio patvirtinimo. Bendrija ir jos valstybės narės,

> atsižvelgdamos į įprastinius tarptautinės praktikos standartus ir į politines realijas kiekvienu konkrečiu atveju, patvirtina savo pasirengimą pripažinti tas naujas valstybes, kurios dėl politinių pasikeitimų regione susikūrė demokratiniu pagrindu, pripažino atitinkamus tarptautinius įsipareigojimus ir parodė savo pasirengimą veikti taikos proceso ir derybų rėmuose.

Specialūs reikalavimai, numatyti Europos Bendrijos rekomendacijose dėl pripažinimo ir diplomatinių santykių užmezgimo, yra tokie:

1) Jungtinių Tautų Įstatų nuostatų bei įsipareigojimų, prisiimtų pagal Helsinkio baigiamąjį aktą ir Paryžiaus chartiją, ypač kas susiję su teisės viešpatavimu, demokratija ir žmogaus teisėmis, laikymasis;
2) etninių ir tautinių grupių bei mažumų teisių garantijos pagal įsipareigojimus, prisiimtus ESBK rėmuose;
3) visų sienų, kurios gali būti keičiamos tik taikiu būdu ir pagal bendrą susitarimą, neliečiamumo gerbimas;
4) visų įsipareigojimų, susijusių su nusiginklavimu ir branduolinio ginklo neplatinimu, saugumu bei regioniniu stabilumu, pripažinimas;
5) įsipareigojimas susitarimo būdu spręsti visus klausimus (įskaitant, jei to reikia, klausimo perdavimą arbitražui), susijusius su valstybių teisių perėmimu ir regioniniais ginčais.[112]

„Dėl agresijos atsiradusių darinių“ pripažinimas yra aiškiai atmetamas; taip pat turi būti atsižvelgiama į „pripažinimo įtaką kaimyninėms valstybėms“. „Dėl agresijos atsiradusių darinių“ nepripažinimas atspindi principą, susijusį su teritorijos įgijimo naudojant jėgą nepripa-

[104] Frowein (1987), *op. cit.*, p. 342.

[105] Ten pat, p. 345.

[106] *Restatement (Third)*, 1 t., p. 80.

[107] Žr. Frowein (1987), *op. cit.*, p. 343–344, 345–346; J. Dugard, *Recognition and the United Nations*, 1987; apie narystę JTO žr. 21 skyrių.

[108] Žr. European Community: Declaration on Yugoslavia and on the Guidelines on the Recognition of New States, *ILM* 31 (1992), p. 1485–1487; A. Pellet, The Opinions of the Badinter Arbitration Committee. A Second Breath for the Self-Determination of Peoples, *EJIL* 3 (1992), p. 178–185; R. Rich, Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union, *EJIL* 4 (1993), p. 36–65; D. Turk, Recognition of States: A Comment, ten pat, p. 66–71; Weller, *op. cit.*; Radan, *op. cit.*; S. Hille, Mutual Recognition of Croatia and Serbia (& Montenegro), *EJIL* 6 (1995), p. 598–610. Žr. taip pat tekstą aukščiau, p. 112 ir 11 bei 22 skyrių.

[109] Tekstas *ILM* 14 (1975), p. 1292–1325. Žr. M. Coccia/K. Qellers-Frahm, Helsinki Conference and Final Act on Security and Cooperation in Europe, *EPIL* II (1995), p. 693–705. Žr. taip pat 3 ir 6 skyrių.

[110] Paryžiaus chartija dėl Naujosios Europos, *ILM* 30 (1991), p. 190–228.

[111] „Naujų valstybių pripažinimo principai“, *op. cit.*, at 1487. Apie apsisprendimo principą žr. 19 skyrių.

[112] Ten pat, p. 1487.

žinimu,[113] ir formuluotės, jog Europos Sąjunga siekia atsižvelgti į „pripažinimo įtaką kaimyninėms valstybėms“, reikšmė lieka gana neaiški. Bet kokiu atveju minėti orientyrai, kuriuos taikė Badinterio arbitražinė komisija, padėjo apibrėžti Europos Sąjungos valstybių narių politiką dėl naujų valstybių, atsiradusių po buvusios Jugoslavijos iširimo. Neliečiant sudėtingų šio pripažinimo detalių, reikėtų tik pabrėžti, kad kiek tai susiję su serbų kontroliuojama Jugoslavijos Federacine Respublika, Europos Sąjunga 1995 m. pareiškė, jog viena iš pripažinimo sąlygų yra ta, kad visos nuo buvusios Jugoslavijos atsiskyrusios valstybės pripažintų viena kitą.

Įdomus šia prasme yra Makedonijos atvejis. Joje referendumas dėl nepriklausomybės įvyko 1991 m. rugsėjo 8 d., o galutinai tai įvyko 1991 m. lapkričio 17 d.[114] Graikija buvo susirūpinusi dėl naujosios valstybės pavadinimo ir Verginos žvaigždės naudojimo naujosios respublikos vėliavoje, kadangi ji bijojo galimų Makedonijos pretenzijų į Graikijos valdomą Makedonijos provinciją.[115] Makedonija buvo priimta į JTO 1993 m. balandžio 8 d., tačiau ginčas dėl tinkamo šalies pavadinimo liko neišspręstas.[116] Graikija ir Makedonija galiausiai sureguliavo šį ginčą 1995 m. rugsėjo 13 d. susitarimu ir 1995 m. spalio 13 d. memorandumu.[117] Po to Graikija atšaukė savo įvestą embargą Makedonijai, o Europos Komisija atsiėmė ieškinį, kuri 1994 m. balandžio 22 d. ji buvo pateikusi Europos Teisingumo Teismui, ginčydama embargo teisėtumą pagal Bendrijos teisę.[118] 1996 m. balandžio 8 d. Jugoslavijos Federacinė Respublika ir Makedonija pripažino viena kitą. Po to Jugoslavijos Federacinė Respublika buvo pripažinta iš pradžių Prancūzijos, vėliau – Britanijos ir kitų ES valstybių narių, įskaitant Vokietiją 1996 m. balandžio 17 d.[119] Sudėtingos „valstybių teisių perėmimo“ problemos buvusios Jugoslavijos atveju plačiau bus nagrinėjamos tolesniuose skyriuose.[120]

[113] Žr. 10 skyrių.

[114] EB Konferencijos dėl taikos Jugoslavijoje Arbitražinės (Badinterio) komisijos 1992 m. sausio 11 d. Konsultacinė išvada Nr. 6 dėl Makedonijos statuso yra leidinyje *ILM* 31 (1992), p. 1507.

[115] Žr. D.M. Poulakides, Macedonia: Far More Than a Name to Greece, *Hastings ICLR* 18 (1995), p. 397–443.

[116] UN Doc. GA 47/225.

[117] *ILM* 34 (1995), p. 1461 (P.C. Szaszo įžanginis žodis).

[118] ECJ byla Nr. C–120/94 R, 1994 m. birželio 29 d. Įsakymas.

[119] 1996 m. balandžio 18 d. *FAZ*, p. 1, 7. Susitarimo tarp Makedonijos ir Jugoslavijos Federacinės Respublikos tekstas yra leidinyje *ILM* 35 (1996), p. 1246. Apie Kroatijos ir Jugoslavijos Federacinės Respublikos santykių normalizavimą žr. ten pat, p. 1219.

[120] Žr. 11, 21 ir 22 skyrių.

6 SKYRIUS

TARPTAUTINĖS ORGANIZACIJOS, FIZINIAI ASMENYS, ĮMONĖS IR GRUPĖS

Teisininkų teiginys, kad tam tikras darinys yra teisės subjektas,[1] reiškia, jog jis turi galimybę būti teisinių santykių dalyviu ir gali turėti teises bei teisines pareigas. Šiuolaikinėse nacionalinės teisės sistemose visi individai turi teisinį subjektiškumą, tačiau ankstesniais laikais vergai jo neturėjo; jie buvo tiesiog turto objektai.[2] Įmonės taip pat turi teisinį subjektiškumą, o gyvūnai jo neturi, nors taisyklės yra priimamos ir gyvūnų *interesais* (pvz., žiauraus elgesio su gyvūnais draudimas), šios taisyklės jokių *teisių* jiems nesuteikia.

XIX a. valstybės buvo vieninteliai teisės subjektai tarptautinėje teisėje; tarptautinėje teisėje asmenų statusas buvo beveik toks pat, kokį pagal nacionalinę teisę turi gyvūnai. 1912 m. savo žymiajame veikale apie tarptautinę teisę L. Oppenheimas rašė: „Kadangi tautų teisė yra grindžiama bendru atskirų valstybių, o ne atskirų žmonių sutarimu, valstybės yra vieninteliai ir išimtiniai tarptautinės teisės subjektai."[3] Nors valstybės ir liko vyraujantys subjektai tarptautinėje teisėje, XX a. padėtis pasikeitė, ir tarptautinės organizacijos, asmenys bei įmonės taip pat įgijo tam tikrą tarptautinį teisinį subjektiškumą; bet tas, kuris pabando tiksliai apibrėžti to jų įgyto teisinio subjektiškumo apimtį, patenka į itin kontroversišką teisės sritį.

Problema, susijusi su naujų subjektų įtraukimu į tarptautinę teisinę sistemą, atsispindi pačioje teisinio subjektiškumo sampratoje, kurios esminiai elementai pirmiausia nagrinėjo galimybę pareikšti pretenzijas dėl tarptautinės teisės pažeidimo, sudarinėti galiojančius tarptautinius susitarimus bei naudotis privilegijomis ir imunitetais nuo nacionalinės jurisdikcijos.[4] Taigi Tarptautinis Teisingumo Teismas pastebėjo, kad „bet kurioje teisinėje sistemoje teisės subjektai nebūtinai yra identiški savo prigimtimi arba savo teisių apimtimi, o jų pobūdis priklauso nuo bendrijos poreikių."[5] Būtent tarptautinė teisinė sistema nustato, kas yra tarptautinės teisės subjektas ir kokį teisinį subjektiškumą jis turi tarptautiniu lygiu.

Teisinis subjektiškumas gali būti neribotas ta prasme, kad iš esmės subjektui gali būti suteiktos *visos* tarptautinės teisės ir pareigos.

[1] *The Restatement (Third)*, 1 t., II dalis, p. 70, kur nagrinėjami „asmenys tarptautinėje teisėje" ir kur, beje, atmetama „subjektų" sąvoka, kadangi ji gali turėti labiau ribotą prasmę, reiškiančią, kad tokie „subjektai" turi tiktai teises ir pareigas, bet neturi (kitu mastu) teisinio statuso ir subjektiškumo pagal tarptautinę teisę. Toliau žr. *Harris CMIL*, p. 126–138; H. Mosler, Subjects of International Law, *EPIL* 7 (1984), p. 442–459; J.A. Barberis, *Los sujetos del derecho internacional actual*, 1984; P.K. Menon, The Subjects of Modern International Law, *Hague YIL* 3 (1990), p. 30–86; I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, 4-as leid., 1990, p. 58 ir t.t.; Conference on Changing Notions of Sovereignty and the Role of Private Actors in International Law, *AUJILP* 9 (1993–1994), p. 1–213. Be to, žr. literatūrą toliau.

[2] Apie prekybą vergais ir jos uždraudimą XIX amžiuje žr. 2 skyrių.

[3] L. Oppenheim, *International Law. A Treatise*, 2-as leid., 1912, 1 t., (Peace), p. 19.

[4] Brownlie (1990), *op. cit.*, p. 58.

[5] Reparations for Injuries Case, *ICJ Rep.* 1949, p. 178. Žr. tekstą toliau, p. 128–130.

Taip yra tik valstybių atveju, nes jos yra pirminiai, pagrindiniai ir universalūs tarptautinės teisės subjektai. Valstybės turi išimtinę jurisdikciją savo teritorijoje ir personalinę jurisdikciją savo piliečiams. Kiti tarptautinės teisės subjektai, pavyzdžiui, valstybių įsteigtos tarptautinės organizacijos, turi teisinį subjektiškumą tik dėl *tam tikrų* tarptautinio pobūdžio teisių bei pareigų. Tarptautinių organizacijų teisinio subjektiškumo turinys yra ribojamas sutartimis, kurias valstybės sudaro steigdamos šias organizacijas bei suteikdamos joms teises ir pareigas, kad šios galėtų įgyvendinti savo konkrečius uždavinius. Tokie antriniai subjektai veikia *ultra vires*, jeigu savo veikloje viršija steigimo sutartimi jiems suteiktus įgaliojimus.[6]

Asmenys tam tikrą statusą pagal tarptautinę teisę įgijo dėl žmogaus teisių sampratos plėtros, tačiau jie negali sudarinėti sutarčių arba kurti paprotinės tarptautinės teisės normų. Kiti klausimai pagal tarptautinę teisę yra susiję su transnacionalinių kompanijų, sukilėlių ir nacionalinio išsivadavimo judėjimų, tautinių mažumų bei vietinių gyventojų statusu; šie klausimai bus aptarti šiame skyriuje.

TARPTAUTINĖS ORGANIZACIJOS

Sąvoka „tarptautinė organizacija" paprastai apibūdinama organizacija, įsteigta susitarus dviem arba daugiau valstybių.[7] Ją reikia skirti nuo sąvokos „nevyriausybinė organizacija", kurią steigia privatūs asmenys arba asmenų grupės (pvz., *Amnesty International arba Greenpeace*), nors kai kurioms nevyriausybinėms organizacijoms vykdyti tam tikras funkcijas patiki ir valstybės; ryškus to pavyzdys – Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus Komitetas, labai svarbus kontroliuojant, kaip Ženevos konvencijos taikomos kariniuose konfliktuose.[8] Šioje dalyje bus kalbama apie valstybių įsteigtas tarpvyriausybines organizacijas. Nevyriausybinės organizacijos toliau bus aptartos atskirai.[9]

Tarptautinės organizacijos (tarpvalstybinių organizacijų prasme) egzistavo nuo 1815 m., o gal ir dar anksčiau,[10] tačiau tik nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos jos įgijo didesnę politinę reikšmę. Požiūris, kad jos turi tarptautinį teisinį subjektiškumą, yra dar naujesnis.

Tarptautinių organizacijų steigiamosiose sutartyse[11] dažnai numatoma (kaip JT Įstatų 104 straipsnyje), kad „organizacija kiekvienos iš jos narių teritorijoje turi tokį teisinį statusą, kurio gali reikėti jos funkcijoms vykdyti ir jos tikslams įgyvendinti".[12] Vadinasi, organizacija pagal jos valstybių narių nacionalinius įstatymus turi teisinį subjektiškumą; ji gali turėti nuosavybę, sudarinėti sutartis ir t.t. JT Įstatuose nėra konkretaus straipsnio, kuris Jungtinėms Tautoms pagal

[6] Žr. F. Morgenstern, Legality in International Organizations, *BYIL* 48 (1976–7), p. 241–258; E. Osieke, Ultra Vires Acts in International Organizations – The Experience of the International Labour Organization, ten pat, p. 259–280; taip pat 18 ir 22 skyrių.

[7] H.G. Schermers, *International Institutional Law*, 3-as leid., 1995; D.W. Bowett, *The Law of International Institutions*, 4-as leid., 1982; R.-J. Dupuy (red.), *A Handbook on International Organizations*, 1988; C. Archer, *International Organizations*, 2-as leid., 1992; W.J. Feld, *International Organizations: A Comparative Approach*, 3-as leid., 1994; R.L. Bindschedler, International Organizations, General Aspects, *EPIL* II (1995), p. 1289–1309; R. Wolfrum, International Administrative Unions, ten pat, p. 1041–1047; H.G. Schermers, International Organizations, Membership, ten pat, p. 1320–1324; L. Louis-Jacques/ J.S. Korman, *Introduction to International Organizations*, 1996.

[8] D. Bindschedler-Robert, Red Cross, *EPIL* 5 (1983), p. 248–254; A. Schlogel, Geneva Red Cross Conventions and Protocols, *EPIL* II (1995), p. 531–541. Žr. taip pat 20 skyrių.

[9] Žr. tekstą toliau, p. 132–136.

[10] Žr. 2 skyrių.

[11] Apie ginčus dėl šių sutarčių pobūdžio žr. E. Suy, The Constitutional Character of Constituent Treaties of International Organizations and the Hierarchy of Norms, *FS Bernhardt*, p. 267–277; T. Sato, *Evolving Constitutions of International Organizations*, 1996. Dėl JTO Įstatų žr. 21 skyrių.

[12] JTO Įstatų 104 straipsnis, tekstas *Brownlie BDIL*, p. 1. Žr. I. Seidl-Hohenveldern, Article 104, *Simma CUNAC*, p. 1125–1136; P.H.F. Bekker, *The Legal Position of Intergovernmental Organizations*, 1994; A.S. Muller, *International Organizations and their Host States – Aspects of their Legal Relationship*, 1995. Dėl teisinės padėties Jungtinėje Karalystėje žr. G. Marston, The Origin of the Personality of International Organizations in United Kingdom Law, *ICLQ* 40 (1991), p. 366; I. Cheyne, Status of International Organizations in English Law, ten pat, p. 981.

tarptautinę teisę aiškiai suteiktų subjektiškumą. Nepaisant to, visuotinai sutariama, kad Jungtinės Tautos iš tikrųjų turi bent tam tikros apimties tarptautinį subjektiškumą; pavyzdžiui, Įstatų 43 straipsniu Jungtinėms Tautoms suteikiama teisė sudarinėti tam tikras sutartis su valstybėmis narėmis,[13] t.y. teisė, kuri neegzistuotų, jeigu Jungtinės Tautos neturėtų tarptautinio subjektiškumo.

Valstybės tarptautinę organizaciją steigia konkretiems tikslams ir suteikia jai ribotų galių. Dėl tos priežasties teisinis subjektiškumas turi būti laikomas sąlygine sąvoka. Neverta klausti, ar teoriškai tarptautinė organizacija turi teisinį subjektiškumą; vietoj to reikėtų klausti: „Kokias konkrečias teises, pareigas ir funkcijas ji gali įgyvendinti?" Organizacija, pavyzdžiui, gali turėti teisę sudarinėti sutartis vienu konkrečiu klausimu, bet ne kitais.[14] Skirtingos organizacijos gali turėti skirtingus įgaliojimus. Pavyzdžiui, Jungtinės Tautos gali imtis karinių veiksmų (tam tikrais atvejais),[15] o Pasaulinė sveikatos organizacija – to daryti negali.

Svarbiausias autoritetingas teisminis šaltinis tarptautinių organizacijų subjektiškumo klausimu – Tarptautinio Teisingumo Teismo konsultacinė išvada *Reparation for Injuries* byloje. Ši byla kilo dėl grafo Bernadotte'o, Jungtinių Tautų tarpininko Palestinoje,[16] nužudymo 1948 metais. Jungtinių Tautų nuomone, Izraelis nesiėmė reikiamų priemonių užkirsti kelią nusikaltimui ir nubausti žmogžudžius, todėl pagal tarptautinę teisę norėjo pareikšti pretenziją dėl kompensacijos. Buvo neaišku, ar Jungtinės Tautos gali pareikšti tokią pretenziją, todėl Teismui buvo pateiktas toks klausimas:

> Ar Jungtinės Tautos kaip organizacija, kurios atstovas atlikdamas savo pareigas nukentėjo dėl valstybės kaltės, turi teisę pareikšti tarptautinę pretenziją *de jure* arba *de facto* atsakingai vyriausybei dėl atlyginimo už žalą, kurią patyrė: a) Jungtinės Tautos, b) auka?

Į abi klausimo dalis Teismas atsakė teigiamai.[17] Savo argumentaciją jis pradėjo teiginiu, jog JTO iš esmės turi tarptautinį subjektiškumą; jos funkcijos yra tokios svarbios, kad ji, neturėdama tam tikros apimties tarptautinio subjektiškumo, jų vykdyti negalėtų. Po to Teismas pabrėžė, kad organizacijos subjektiškumas apima teisę pareikšti tokio tipo pretenziją, kokia minima prašyme Teismui. Teismas be didelių diskusijų nusprendė, kad organizacija gali reikalauti atlyginti žalą, kurią patyrė dėl tarptautinio įsipareigojimo jai pažeidimo. Pareikšti pretenziją dėl organizacijos atstovo patirtos žalos yra didesnė problema, tačiau, nepaisant to, Teismas patarė, kad organizacija turi numanomą teisę pareikšti tokią pretenziją, nes ji negalėtų veiksmingai dirbti be ištikimų ir kvalifikuotų savo atstovų, kurie negalėtų

[13] Žr. 22 skyrių.

[14] K. Zemanek, International Organizations, Treaty-Making Power, *EPIL* II (1995), p. 1343–1346.

[15] Žr. 22 skyrių.

[16] Apie tarpininkavimą kaip ginčų sprendimo būdą žr. 18 skyrių.

[17] *ICJ Rep.* 1949, p. 174. Žr. E. Klein, Reparations for Injuries Suffered in Service of UN (Advisory Opinion), *EPIL* 2 (1981), p. 242–244.

ištikimai ir efektyviai dirbti jos vardu, jei nebūtų užtikrinti dėl savo apsaugos. (Teismas nagrinėjo abstraktų klausimą dėl galimybės pareikšti pretenziją, o ne *Bernadotte* bylos faktus. Nors JTO turi teisę pareikšti pretenziją, ji negali užtikrinti savo pretenzijos įvykdymo su Tarptautinio Teisingumo Teismo pagalba, nes Teismo Statuto 34 straipsnyje numatyta, kad tik valstybės gali būti Teismo nagrinėjamų ginčų šalimis.[18] Galiausiai *Bernadotte'o* byla buvo išspręsta derybomis; Izraelis sutiko sumokėti kompensaciją, nors neigė, kad jis privalo tai daryti.)

Minėti Teismo argumentai yra labai svarbūs tarptautinių organizacijų teisei apskritai, nes tai rodo, jog tarptautinių organizacijų įgaliojimai nebūtinai turi būti konkrečiai įvardyti jų steigiamosiose sutartyse; organizacija taip pat turi tokių numanomų įgaliojimų, kurie yra būtini, kad ji galėtų kuo veiksmingiau vykdyti savo funkcijas.[19] Kiti aspektai, susiję su tarptautinių organizacijų teisiniu subjektiškumu, yra susiję ir su tuo, kad jos gali naudotis privilegijomis ir imunitetais,[20] gali būti tarptautinės atsakomybės ir žalos atlyginimo subjektai[21] (tai yra gana komplikuota, kaip parodė pagal Tarptautinę Alavo Tarybą 1985 m. sudaryto prekinio susitarimo žlugimas bei ginčai dėl valstybių narių atsakomybės[22]), bei gali lemti teisių perėmimo problemas (kada vieną tarptautinę organizaciją pakeičia kita, nauja organizacija).[23]

Dabar veikia apie 500 labai įvairaus tipo tarptautinių organizacijų. Toks jų skaičiaus augimas atspindi poreikį stiprinti bendradarbiavimą tarp valstybių, kad būtų sprendžiamos transnacionalinio pobūdžio problemos. Jos gali būti klasifikuojamos pagal įvairius kriterijus, pavyzdžiui, pagal tai, ar jų narėmis gali būti viso pasaulio, ar tik tam tikro regiono valstybės, arba pagal jų funkcijas ir uždavinius.

Jungtinės Tautos yra pati svarbiausia pasaulinė organizacija, kurios narėmis yra beveik visos valstybės. Ji 21 skyriuje bus aptarta atskirai.[24] JT sistemoje veikia nemažai vadinamųjų specializuotų įstaigų;[25] tai, pavyzdžiui, Tarptautinė darbo organizacija (ILO), Tarptautinė civilinės aviacijos organizacija (ICAO), JT Švietimo, mokslo ir kultūros organizacija (UNESCO), Pasaulinė sveikatos apsaugos organizacija (WHO), Pasaulinė pašto sąjunga (UPU), Tarptautinė telekomunikacijų sąjunga (ITU), Tarptautinė jūrų organizacija (IMO), Pasaulinė intelektualinės nuosavybės organizacija (WIPO), Tarptautinė atominės energetikos agentūra (IAEA), Pasaulinė meteorologijos organizacija (WMO) bei kitos organizacijos,[26] kaip numatyta JT Įstatų 57 straipsnyje. Be to, yra daugybė tarptautinių ekonominių ir finansinių organizacijų, kurios bus aptartos 15 skyriuje.[27] Pažvelgę į visiškai kitą sritį pamatytume, jog kita tarptautinių organizacijų grupė veikia, pavyzdžiui, kosminės erdvės tyrinėjimo ir naudojimo sferoje.[28]

[18] Dėl skirtumų tarp ginčų sprendimo ir konsultacinių išvadų teikimo procesų žr. 18 skyrių.

[19] M. Zuleeg, International Organizations, Implied Powers, *EPIL* II (1995), p. 1312–1314. Žr. taip pat 21 skyrių.

[20] Žr. 8 skyrių.

[21] K. Ginther, International Organizations, Responsibility, *EPIL* II (1995), p. 1336–1340. Apie valstybių atsakomybę žr. 17 skyrių.

[22] Žr. M. Herdegen, The Insolvency of International Organizations and the Legal Position of Creditors: Some Observations in the Light of the International Tin Council Crisis, *NILR* 35 (1988), p. 135–144; H.G. Schermers, Liability of International Organizations, *LJIL* 1 (1988), p. 3–14; I.A. Mallory, Conduct Unbecoming: The Collapse of the International Tin Agreement, *AUJILP* 5 (1990), p. 835–892; M. Hirsch, *The Responsibility of International Organizations Toward Third Parties. Some Basic Principles*, 1995.

[23] H.J. Hahn, International Organizations, Succession, *EPIL* II (1995), p. 1340–1343; P. Myers, *Succession Between International Organizations*, 1993. Apie valstybių teisių perėmimą žr. 11 skyrių.

[24] Žr. 21 skyrių.

[25] Žr. 21 skyrių.

[26] Apie įvairias organizacijas žr. *EPIL* ir *Wolfrum UNLPP*, taip pat literatūrą, nurodytą aukščiau, p. 127.

[27] Žr. 15 skyrių.

[28] Žr. 13 skyrių.

Be to, yra politinio pobūdžio regioninių organizacijų; kai kurios iš jų, kaip numatyta Įstatų 52 straipsnyje, vienaip ar kitaip yra susijusios su Jungtinėmis Tautomis.[29] Dabar egzistuoja nemažai institucionalizuotų regioninio bendradarbiavimo formų Europoje, Amerikoje, Azijoje, Afrikoje ir Ramiojo vandenyno regione.[30] Regioninio bendradarbiavimo Europoje formos apima Europos Sąjungą[31] ir Europos Tarybą, kuriai 1996 metais priklausė 39 valstybės narės ir kurios sistemoje, *inter alia*, buvo išplėtota regioninė žmogaus teisių apsaugos sistema pagal Europos žmogaus teisių konvenciją.[32] Be to, iš Helsinkio proceso 1975 m. išsirutuliojo Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija (OCSE), apimanti ir JAV bei Kanadą.[33] Buvęs socialistinių valstybių blokas turėjo savas regionines organizacijas ir bendradarbiavimo formas.[34] Po SSRS žlugimo 1991 metais Rusija, Baltarusija ir Ukraina Minsko susitarimu sukūrė Nepriklausomų Valstybių Sandraugą (NVS); šio Susitarimo preambulėje sakoma, kad Sovietų Sąjunga „kaip tarptautinės teisės subjektas ir geopolitinė realybė nebeegzistuoja“.[35] NVS narių skaičius vėliau išaugo iki 11 valstybių (be Gruzijos ir Baltijos valstybių).[36] Septynios NVS valstybės narės 1993 m. pasirašė NVS chartiją, kurią vėliau ratifikavo ir penkios kitos valstybės (dabar ji galioja visose buvusiose SSRS respublikose, išskyrus Baltijos šalis).[37] Rusija, Baltarusija, Kazachstanas ir Kirgizstanas 1996 m. balandžio mėn. pasirašė dokumentą, pagal kurį ketino sukurti „Integruotų Valstybių Sąjungą“, o Rusija ir Baltarusija pasirašė sutartį dėl „Suverenių Respublikų Sąjungos“ sukūrimo.[38]

Kitose pasaulio dalyse pagrindinės politinės regioninės organizacijos formos apima Amerikos Valstybių Organizaciją (OAS), Centrinės Amerikos Valstybių Organizaciją (ODECA), Afrikos Vienybės Organizaciją (OAU), Pietryčių Azijos Valstybių Asociaciją (ASEAN) ir Arabų Lygą. Britanijos Sandrauga, įvardijanti tai, kas anksčiau buvo vadinama Britanijos imperija, yra unikalus atvejis su daugybe funkcinio bendradarbiavimo formų, tokių kaip Sandraugos techninio bendradarbiavimo fondas, nors nėra jokios organizacinės arba konstitucinės sistemos, išskyrus Sandraugos sekretoriatą, kuris neatlieka jokių administracinių funkcijų.[39]

Šios politinės regioninės organizacijos paprastai palaiko (arba palaikė) ryšius su gynybiniais aljansais, pavyzdžiui, NATO, iširusiu Varšuvos paktu ir vis dar beveik neveiksminga Vakarų Europos Sąjunga (WEU). Šios organizacijos iš esmės yra Šaltojo karo palikuonys, dabar praradusios didžiąją dalį savo buvusios ankstesnės svarbos. Pati NATO dabar restruktūrizuojama – numatoma įtraukti į ją kai kurias Rytų Europos valstybes (su tuo nesutinka Rusija), o tai siejasi su klausimu dėl šių valstybių priėmimo į Europos Sąjungą.[40]

[29] Žr. 22 skyrių.

[30] Pv. Dijk, Regional Cooperation and Organization: Western Europe, *EPIL* 6 (1983), p. 330–336; F.V. Garcia-Amador, American States, ten pat, p. 308–314; E.G. Bello, African States, ten pat, p. 301–308; I.A. Shearer, Pacific Region, ten pat, p. 319–324.

[31] Žr. tekstą toliau, p. 131.

[32] A.H. Robertson, Council of Europe, *EPIL* I (1992), p. 843–850. Žr. taip pat R. Bernhardt *et al.*, Report on the Conformity of the Legal Order of the Russian Federation with Council of Europe Standards, *HBLJ* 15 (1994), p. 249–300; Russia Joins the Council of Europe, *ILM* 35 (1996), p. 808. Apie Europos žmogaus teisių konvenciją žr. 14 skyrių.

[33] Žr. A. Bloed (red.), *The Conference on Securily and Cooperation in Europe: Analysis and Basic Documents, 1972–1993*, 2-as leid., 1993; A. Bloed (red.), *The Challenges of Change: The Helsinki Summit of the CSCE and Its Aftermath*, 1994; J. Borawski, The Budapest Summit Meeting, *HM* 6/1 (1995), p. 5–17; M. Oswald, Potentialities for the CSCE in the Changing International System, *AJPIL* 49 (1995), p. 361–378. Žr. taip pat 3 skyrių.

[34] B. Meissner, Regional Cooperation and Organization: Socialist States, *EPIL* 6 (1983), p. 324–330.

[35] *ILM* 31 (1992), p. 138.

[36] Alma Atos Deklaracija ir Protokolas, *ILM* 31 (1992), p. 147. Žr. S.A. Voitovich, The Commonwealth of Independent States: An Emerging Institutional Model, *EJIL* 3 (1993), p. 403–417.

[37] Nepriklausomų Valstybių Sandraugos chartija, *ILM* 34 (1995), p. 1279. Žr. taip pat valstybių vadovų Tarybos 1996 m. sausio 19 d. priimtus sprendimus dėl konfliktų sureguliavimo, taikos palaikymo pajėgų ir karinio apmokymo, *ILM* 35 (1996), p. 783.

[38] 1996 m. balandžio 3 d. *FAZ*, p. 1, 3. Sutartis dėl Baltarusijos ir Rusijos sąjungos sukūrimo yra perspausdinta *ILM* 35 (1996), p. 1190.

[39] Dėl daugiau informacijos ir nuorodų apie šias organizacijas žr. *EPIL* ir literatūrą aukščiau, p. 127. Apie Britanijos Sandraugą žr. taip pat 2 skyrių.

[40] Žr. L.S. Kaplan, *NATO and the United States: The Enduring Alliance*,

Dauguma tarptautinių organizacijų yra tradicinės, jų veikla daugiausiai grindžiama tarpvyriausybiniu bendradarbiavimu tarp valstybių, jos išlaiko organizacijų kontrolę priimant sprendimus bei jas finansuojant.[41] Naujam tarptautinės organizacijos tipui, grindžiamam aukštesniu valstybių narių integracijos lygiu išskirti, buvo vartojama sąvoka „supranacionalinė organizacija".[42] Nors yra įvairių nuomonių dėl supranacionalinių organizacijų atskyrimo nuo tradicinių tarptautinių institucijų formų, galima teigti, jog valstybių narių suvereniteto perkėlimas į tarptautinį lygmenį joms suteiktų teisių apimtimi ir pobūdžiu yra radikalesnis, ir tai yra apibūdinama tokių elementų visuma:

1. Organizacijos organus sudaro asmenys, neatstovaujantys savo vyriausybėms.
2. Organai sprendimus gali priimti balsų dauguma.[43]
3. Organizacijos turi teisę priimti privalomus aktus.
4. Kai kurie iš tų aktų tiesiogiai teisiškai veikia asmenis ir įmones.
5. Organizacijos steigiamoji sutartis ir jos organų priimti aktai sudaro naują teisinę sistemą.
6. Valstybių narių prisiimtų įsipareigojimų laikymąsi bei organizacijos organų priimtų aktų teisėtumą prižiūri nepriklausomas Teisingumo Teismas.[44]

Vienintelė egzistuojanti tarptautinė organizacija, dabar beveik atitinkanti visus šiuos kriterijus, yra Europos Bendrija, o nuo Mastrichto sutarties įsigaliojimo – Europos Sąjunga (po Mastrichto sutarties terminologija pasidarė gana paini; sąvoka „Europos Bendrija" dabar reiškia tiktai buvusią Europos Ekonominę Bendriją ir jos sutartį).[45] Bendrijos (ypač Europos Bendrijos) organai turi plačius (ir vis didėjančius) įgaliojimus reguliuoti valstybių narių, asmenų bei įmonių veiklą. Europos Bendrijų steigiamosios sutartys bei jų pagrindu Bendrijos institucijų priimta „antrinė" teisė sudaro savarankišką teisinę sistemą, kurios negalima tapatinti su bendrosios tarptautinės teisės kategorijomis. Europos Bendrijos teisė neginčijamai yra viršesnė už bet kurį jai prieštaraujantį valstybių narių nacionalinės teisės aktą. Visos kitos tarptautinės organizacijos daugmaž grindžiamos tarptautiniu bendradarbiavimu, kai valstybės išlaiko organizacijos kontrolę, o organizacijos organų sprendimai joms nėra privalomi. Faktiškai „supranacionalinės organizacijos" kriterijai buvo išvesti iš Europos Bendrijos, kuri dažnai apibūdinama kaip *sui generis* darinys šiuolaikinėje valstybių sukurtų tarptautinių organizacijų praktikoje.[46]

Platus tarptautinių organizacijų spektras lėmė, kad daugelyje sričių, ypač socialinėje ir ekonominėje srityse, funkcijos susipynė, o tai sukėlė koordinavimo, sąnaudų ir efektyvumo problemų. Tačiau nėra abejonių, kad tarptautinės teisinės sistemos plėtojimas ateityje bus

1994; P. Williams, *North Atlantic Treaty Organization*, 1994. M. Ruhle/N. Williams, NATO Enlargement and the European Union, *The World Today* 51 (1995), p. 84–88. Žr. taip pat A. Bloed (red.), *The Changing Functions of the Western European Union (WEU)*, 1994.

[41] R. Wolfrum, International Organizations, Financing and Budgeting, *EPIL* II (1995), p. 1284–1289.

[42] F. Capotorti, Supranational Organizations, *EPIL* 5 (1983), p. 262–269.

[43] Žr. H.G. Schermers, Voting Rules in International Conferences and Organizations, *EPIL* 5 (1983), p. 395–398; K. Zemanek, Majority Rule and Consensus Technique in Law-Making Diplomacy, leidinyje R.St.J. Macdonald/D.M. Johnston (red.), *The Structure and Process of International Law*, 1983, p. 875–888.

[44] H.G. Schermers, International Organizations, Legal Remedies against Acts of Organs, *EPIL* II (1995), p. 1318–1320.

[45] Europos Sąjungos sutarties ir Baigiamojo akto tekstas leidinyje *ILM* 31 (1992), p. 247; ji įsigaliojo 1993 m. lapkričio 1 d., *ILM* 32 (1993); p. 1693. Žr. R.B. Lake (red.), *European Union Law After Maastricht*, 1996; J.A. Winter *et al.* (red.), *Reforming the Treaty on European Union*, 1996. Dėl kitos literatūros žr. 1 skyrių, p. 33.

[46] Žr. L. Hancher, Constitutionalism, the Community Court and International Law, *NYIL* 25 (1994), p. 259–298; B. de Witte, Rules of Change in International Law: How Special is the European Community?, ten pat, p. 299–336.

grindžiamas ne tik valstybių pastangomis, bet ir (vis labiau) veikla tarptautinių organizacijų, kurias jos pačios sukūrė siekdamos įveikti savo pačių galimybių ribas veiksmingai sprendžiant transnacionalinio pobūdžio problemas.[47] Tarptautinių organizacijų svarba tarptautinei teisėkūrai buvo aptartas anksčiau, 3-ame skyriuje.[48]

NEVYRIAUSYBINĖS ORGANIZACIJOS

Privataus pobūdžio tarptautinės organizacijos, kaip antai *Amnesty International*,[49] *Greenpeace* arba *Medecins Sans Frontieres* (MSF) dėl savo aktyvios tarptautinės veiklos dabar labai dažnai atsiduria naujienų skiltyse. Jos priklauso vadinamajai „nevyriausybinių organizacijų" (NGO) kategorijai, kadangi jų steigėjai nėra vyriausybės, ir jos nėra įsteigtos susitarimais tarp valstybių; jų nariai yra privatūs asmenys arba organizacijos.[50] Tarptautinių NGO skaičius per pastaruosius dešimtmečius smarkiai išaugo, ir jos dabar veikia įvairiausiose srityse: nuo politikos, teisės iki socialinių ir ekonominių reikalų, žmogaus teisių ir humanitarinės pagalbos, švietimo, moterų problemų, aplinkos apsaugos ir sporto. Tarptautinio verslo srityje paminėtinos tokios svarbios nevyriausybinės organizacijos kaip Tarptautiniai prekybos rūmai Paryžiuje (ICC), Tarptautinė oro transporto asociacija (IATA), taip pat tarptautinės profsąjungų ir darbdavių federacijos. Transnacionalinės kompanijos tam tikrais aspektais taip pat gali būti priskirtos nevyriausybinėms tarptautinėms organizacijoms, tačiau dėl jų daugiausia į pelną orientuotos veiklos bei jų didelės įtakos tarptautinei ekonomikai jos sudaro atskirą porūšį ir dėl to bus aptartos atskirai.[51]

NGO vaidmuo tarptautinėje teisinėje sistemoje dažniausiai yra neoficialaus pobūdžio. Tam tikrą įtaką tarptautinei teisėkūrai jos turi atskirose srityse, kai reikia papildomo ekspertų vertinimo, kai jos prisideda prie tarptautinės teisės normų įgyvendinimo kontrolės ir tyrimo sustiprinimo, kas akivaizdžiausiai pasireiškia žmogaus teisių srityje.[52] Pavyzdžiui, JT konferencijoje aplinkos apsaugos ir plėtojimo klausimais (UNCED), surengtoje Rio de Žaneire 1992 m., apie 2000 nevyriausybinių organizacijų užsiėmė lobizmu užkulisiuose bei vadinamajame „Globaliniame forume", šešėlinėje konferencijoje, kurioje jos tarpusavyje svarstė daugiau nei 30 „sutarčių", kad paveiktų vyriausybes. Jų „partnerystės vaidmuo" buvo pripažintas „Darbotvarkeje 21",[53] ir vėliau nevyriausybinėms organizacijoms buvo suteiktas aukštesnis statusas naujos JT komisijos „Dėl subalansuotos plėtros" darbe. Tačiau kriterijai, pagal kuriuos reikėtų atrinkti, kurios iš daugybės nevyriausybinių organizacijų turėtų dalyvauti Komisijos veikloje, yra labai neaiškūs.

[47] G. Guillaume, *The Future of International Organizations*, 1995.

[48] Žr. 3 skyrių.

[49] Žr. J.S. Ignarski, Amnesty International, *EPIL* I (1992), p. 151–153; P.R. Baehr, Amnesty International and Its Self-Imposed Limited Mandate, *NQHR* 12 (1994), p. 5 ir t.t.

[50] H.H.-K. Rechenberg, Non-Governmental Organizations, *EPIL* 9 (1986), p. 276–282; K. Hufner, Non-Governmental Organizations, *Wolfrum UNLPP II*, p. 927–935; L. Gordenker/T. Weiss (red.), *NGOs, the UN, and Global Governance*, 1996; P. Willetts (red.), *„The Conscience of the World". The Influence of Non-Governmental Organizations in the UN System*, 1996.

[51] Žr. tekstą toliau, p. 136–140.

[52] H. Thoolen/B. Verstappen, *Human Rights Missions: A Study of the Fact-Finding Practice of Non-Governmental Organizations*, 1986; T.v. Boven, The Role of Non-Governmental Organizations in International Human Rights Standard-Setting: A Prerequisite of Democracy, *CWILJ* 20 (1989), p. 207–225; H.J. Steiner, *Diverse Partners: Non-Governmental Organizations in the Human Rights Movement*, 1991; C.E. Welch, *Protecting Human Rights in Africa – Strategies and Roles of Non-Governmental Organizations*, 1995. Apie žmogaus teises žr. 14 skyrių.

[53] „Darbotvarkė 21", 27.5 skyrius: Strengthening the Role of Non-Governmental Organizations: Partners for Sustainable Development. Apie „Darbotvarkė 21" ir Rio de Žaneiro konferencijos rezultatus žr. 16 skyrių.

Formaliai žiūrint, pasauliniu lygiu nėra jokių tarptautinių teisinių standartų, reguliuojančių nevyriausybinių organizacijų steigimą ir statusą. Taikoma valstybės, kurioje organizacija yra įsikūrusi, nacionalinė teisė, ir tai gali sukelti problemų organizacijai vykdant tarptautinio pobūdžio veiklą, nes valstybių nacionaliniai įstatymai yra skirtingi. Tarpvyriausybinės organizacijos gali susitarti dėl suteikimo nevyriausybinėms organizacijoms tam tikrą konsultacinį ar stebėtojo statusą[54] (pvz., atvejis, kai JT Generalinė Asamblėja 1991 m. suteikė stebėtojo statusą Tarptautiniam Raudonojo Kryžiaus Komitetui), kartu joms suteikiant ir ribotą tarptautinį statusą, tačiau tai nevyriausybinių organizacijų nepadaro tarptautinės teisės subjektais. Pagal JT Įstatų 71 straipsnį, JT Ekonominė ir Socialinė Taryba (ECOSOC) priėmė nemažai rezoliucijų dėl konsultavimosi su nevyriausybinėmis organizacijomis. Tokių organizacijų vaidmens tarptautiniuose reikaluose didesnį pripažinimą galima įžvelgti iš to, kad 1994 metais apie 1000 nevyriausybinių organizacijų Taryboje turėjo konsultacinį statusą, o 1948 metais tokių organizacijų buvo tiktai 41.[55]

Nuo šio amžiaus pradžios institucijos, kaip antai Tarptautinės teisės institutas (pats esąs nevyriausybinė organizacija),[56] mėgino sustiprinti nevyriausybinių organizacijų tarptautinį teisinį statusą, tačiau šios pastangos nuėjo veltui, nes buvo taikoma suvereniteto doktrina. Bet regioniniu lygiu, Europos Tarybos rėmuose, bendras nevyriausybinių organizacijų statusas neseniai buvo įtvirtintas Europos konvencijoje „Dėl tarptautinių nevyriausybinių organizacijų teisinio subjektiškumo pripažinimo".[57] Konvencijoje, kuri buvo pasirašyta 1986 metais ir įsigaliojo nuo 1991 metų, pripažįstamas nevyriausybinių organizacijų teisinis subjektiškumas ir su tuo susijusios teisės bei pareigos, kurias jos įgyja vos tik įsisteigia kurioje nors iš valstybių – šios Konvencijos šalių.

Nevyriausybinių organizacijų tarptautinė veikla nevisada vyksta sklandžiai. Tai parodė *Greenpeace* kampanija 1995 metais prieš *Shell*, kai žalieji neleido nuskandinti *Brent-Spar* naftos platformos Šiaurės Atlante, nors *Shell* tam turėjo Britanijos vyriausybės leidimą. Naudodama masinės informacijos priemones bei įspūdingus triukus, *Greenpeace* įtikino vartotojus (pvz., Vokietijoje) boikotuoti *Shell* produkciją, ir *Shell* nusileido, nors liko įsitikinusi, remdamasi atlikta technine ekspertize, jog jos sprendimas buvo pagrįstas ne tik ekonomiškai, bet ir nedarė žalos aplinkai. (Vėliau *Greenpeace* atsiprašė *Shell* dėl savo kampanijos metu naudotos neteisingos informacijos.) Netrukus po to *Greenpeace* įsitraukė į kitą įspūdingą kampaniją, nukreiptą prieš Prancūzijos branduolinių bandymų atnaujinimą Ramiajame vandenyne; tai buvo kampanija, susijusi su delikačiu precedentu *Rainbow Warrior*

[54] H.G. Schermers, International Organizations, Observer Status, *EPIL* II (1995), p. 1324–1325; B. Bartram/ D.P. Lopez, Observer Status, *Wolfrum UNLPP II*, p. 936–946.

[55] P. Macalister-Smith, Non-Governmental Organizations, Humanitarian Action and Human Rights, *FS Bernhardt*, p. 477–501, at 485; žr. taip pat The United Nations Partnership with the Non-Governmental Sector (ECOSOC, UNESCO, UNICEF, GATT), *TA* 46 (1994), p. 214. Apie ECOSOC žr. 21 skyrių.

[56] Žr. 3 skyrių.

[57] *ETS*, Nr. 124.

byloje, kai pirmą kartą istorijoje suvereni valstybė ir nevyriausybinė organizacija savo ginčą susitarė perduoti tarptautiniam arbitražui.

Trumpai *Rainbow Warrior* istorijos faktai būtų tokie. Ilgus metus Prancūzija vykdė požeminius branduolinius bandymus Mururoa Atole prancūzų Polinezijoje ir teigė, jog šie bandymai neturi jokių realių padarinių aplinkai.[58] *Greenpeace* protestavo prieš šiuos bandymus daugiau nei 15 metų, netgi mėgino (tam trukdė Prancūzijos kariniai laivai) pasiųsti laivus į Mururoa Atolą supančius vandenis (ypač 1973 ir 1982 m.), kuriuose Prancūzija draudė navigaciją. 1985 metais *Greenpeace* vėl suplanavo pasiųsti keletą laivų į branduolinių bandymų zoną supančius vandenis, tarp jų ir Britanijoje registruotą *Rainbow Warrior* laivą. 1985 m. liepos 10 d. slaptos operacijos, kuriai vadovavo Prancūzijos saugumo tarnyba, metu *Rainbow Warrior* buvo paskandintas Naujosios Zelandijos Oklendo uoste susprogdinus du užtaisus; dėl to žuvo vienas įgulos narys.[59] Du Prancūzijos agentai buvo suimti Naujojoje Zelandijoje ir nuteisti 10 metų laisvės atėmimo už nužudymą bei 7 metus už tyčinį žalos padarymą. Prancūzijos vyriausybė atsisakė Naujajai Zelandijai išduoti kitus su tuo susijusius savo pareigūnus ir siekė derėtis dėl nuteistų savo agentų, kurie, Prancūzijos teigimu, vykdė karinius įsakymus, paleidimo ir sugrąžinimo į Prancūziją.[60]

Naujoji Zelandija sustabdė derybas 1986 m. gegužės mėnesį po to, kai Prancūzija įvedė ekonomines sankcijas ir taip sudarė kliūtis Naujosios Zelandijos importui. 1986 m. birželio mėnesį abi valstybės visus ginčytinus klausimus susitarė perduoti spręsti JT generaliniam sekretoriui. Perezas de Cuellaras greitai ginčą sureguliavo – 1986 m. liepos mėnesį[61] Prancūzija buvo įpareigota „oficialiai ir besąlygiškai atsiprašyti Naujosios Zelandijos už išpuolį, prieštaraujantį tarptautinei teisei“, sumokėti 7 mln. USD kompensaciją (Naujoji Zelandija reikalavo 9 mln. USD, o Prancūzija siūlė 4 mln.) Naujajai Zelandijai ir nebetrukdyti Naujosios Zelandijos prekių importui į Europos Bendriją. Naujoji Zelandija du nuteistus agentus buvo įpareigota perduoti Prancūzijos karinei vadovybei, kuri juos turėjo laikyti izoliuotus karinės disciplinos režimu trejus metus Hao saloje prancūzų Polinezijoje. Jiems buvo uždrausta išvykti iš salos „dėl bet kokių priežasčių, išskyrus atvejus, kai abi Vyriausybės abipusiai sutiks“. Galiausiai generalinio sekretoriaus sprendime buvo numatytas abiejų šalių susitarimas dėl privalomo arbitražo mechanizmo iškilus tolesniems ginčytiniems klausimams, susijusiems su sprendimo vykdymu.[62]

Minėtas sąlygas iš pradžių vykdė abi vyriausybės, tačiau 1987 m. pabaigoje bei 1988 metais Prancūzija vienašališkai leido abiem agentams grįžti iš Hao salos į Prancūziją, iš dalies tariamai dėl medicini-

[58] Apie Tarptautiniame Teisingumo Teisme inicijuotas *Nuclear Test* bylas žr. taip pat 20 skyrių.

[59] Žr. M. Pugh, Legal Aspects of the Rainbow Warrior Affair, *ICLQ* 36 (1987), p. 655.

[60] Žr. taip pat 7 skyrių.

[61] *Rainbow Warrior (New Zealand v. France)* Case, *ILR* 74 (1987), p. 241; United Nations Secretary-General: Ruling Pertaining to the Differences between France and New Zealand arising from the *Rainbow Warrior* Affair, ten pat, p. 256; *ILM* 26 (1987), p. 1346.

[62] Apie arbitražą žr. 18 skyrių.

nių priežasčių. Dėl to buvo kreiptasi į arbitražinį teismą ir 1990 m. balandžio 30 d. sulaukta sprendimo,[63] kuriame išskirti du agentų repatriacijos atvejai. Pirmuoju atveju buvo pripažinta, jog Prancūzija nepažeidė savo įsipareigojimų Naujajai Zelandijai 1987 m. gruodžio 13 d. repatrijavusi agentą, išskyrus tai, kad nebuvo įsakymo dėl jo sugrįžimo į Hao iki 1988 m. vasario 12 dienos. Antruoju atveju buvo pripažinta, jog Prancūzija yra atsakinga už pažeidimą dėl to, kad nebandė gera valia gauti Naujosios Zelandijos sutikimo 1988 m. gegužės 5 d., taip pat nesugrąžino savo agento į salą 1988 m. gegužės 5–6 dienomis. Be to, Arbitražinis teismas rekomendavo, kad abi vyriausybės sukurtų fondą ir skatintų draugiškus ryšius tarp abiejų šalių piliečių. Į tą fondą Prancūzijos vyriausybė buvo paprašyta pervesti 2 mln. USD.

Dėl privačių pretenzijų, Prancūzija 1985 m. lapkričio mėnesį susitarė su žuvusiojo laivo įgulos nario šeima, oficialiai atsiprašė ir suteikė 2,3 mln. frankų kompensaciją bei atlygino nuostolius draudikams. 1985 m. gruodžio mėnesį Prancūzija pripažino savo teisinę atsakomybę dėl *Greenpeace* ir abi šalys susitarė derėtis dėl žalos atlyginimo. Nepasiekusios susitarimo, 1986 m. liepos 10 d. šalys šį klausimą perdavė spręsti trijų arbitrų kolegijai. 1987 m. spalio 2 d. arbitražas priteisė 8 159 000 USD, kuriuos Prancūzija turėjo sumokėti *Greenpeace* (5 mln. USD už prarastą laivą, likusią sumą – už kitą žalą, įskaitant palūkanas, mokesčius už teisines paslaugas bei kitas išlaidas).[64]

Viena problema, iškylanti dėl nevyriausybinių organizacijų, yra ta, kad dauguma jų yra įsikūrusios išsivysčiusioje pasaulio dalyje, t.y. susitelkusios keliose šalyse (daugiausiai Jungtinėje Karalystėje, Prancūzijoje, Belgijoje, Šveicarijoje ir JAV), todėl yra tam tikras geografinis disbalansas. Šios jų kilmės šalys yra demokratinės valstybės, kuriose garantuojama asociacijų laisvė, tačiau kartais vyriausybės pasinaudoja (ir piktnaudžiauja) nevyriausybinėmis organizacijomis tvarkydamos savo tarptautinius reikalus.

Buvo iškeltas klausimas: ar tikrai būtina, kad šie neteritorinio pobūdžio dariniai įgytų oficialų tarptautinį statusą pasauliniu lygiu, o tai iš tikrųjų ateityje galėtų susilpninti jų įtaką; ir ar ne geriau būtų, kad jie ir toliau remtųsi savo nepriklausomumu ir veiktų kaip socialinis tiltas tarp valstybių vyraujančios tarptautinės teisinės sistemos ir atskirų žmonių.[65] Nevyriausybinių organizacijų konstruktyvus vaidmuo, ypač ginant žmogaus teises, teikiant informaciją ir visuomeninę pagalbą, taip pat aktyvus jų dalyvavimas humanitarinės pagalbos operacijose bei kovojant su skurdu besivystančiose šalyse, dabar yra visuotinai pripažįstamas. Tačiau bent jau kas susiję su tarptautine tei-

[63] *Rainbow Warrior* Arbitration, *ILR* 82 (1990), p. 489–490. Arbitražinį tribunolą sudarė: J. de Arechaga, seras K. Keithas ir prof. J.-D. Bredinas. Žr. J.S. Davidson, The *Rainbow Warrior* Arbitration Concerning the Treatment of the French Agents Mafart and Prieur, *ICLQ* 40 (1991), p. 446 ir t.t.

[64] *Greenpeace Press Release*, Lewes, Jungtinė Karalystė, 1987 m. spalio 2 d.

[65] Dėl minčių šia kryptimi žr. Macalister-Smith (1995), *op. cit.*, at 500–501.

sėkūra apskritai, nepanašu, kad artimiausioje ateityje nevyriausybinės organizacijos būtų įtrauktos į oficialų procesą, ir, kaip neseniai pasakė vienas autorius, tai gali būti net nepageidautina, „nes jos nėra įgaliotos demokratiniu būdu realizuoti visų gerovę ir dažnai nepaiso visų gerovės, o įgyvendina savo specifinius interesus".[66]

FIZINIAI ASMENYS IR ĮMONĖS

XVII a., kai buvo manoma, jog visa teisė yra kilusi iš prigimtinės teisės,[67] jokio aiškaus skirtumo tarp tarptautinės teisės ir nacionalinės teisės nebuvo daroma,[68] todėl buvo lengva manyti, jog asmenys turi teisinį subjektiškumą pagal tarptautinę teisę.[69] Tačiau XIX a., kai vyraujančia filosofija tapo pozityvizmas, valstybės paprastai buvo laikomos vieninteliais tarptautinės teisės subjektais.

Mūsų amžiuje išryškėjo tendencija pripažinti, jog asmenys yra kaip ir įmonės[70] – turi tam tikrą tarptautinį subjektiškumą, bet visas šis klausimas yra labai kontroversiškas. Sovietiniai teisininkai tarptautininkai pripažino, kad asmenys gali būti kalti padarę nusikaltimų pagal tarptautinę teisę (pvz., karinių nusikaltimų),[71] tačiau paprastai neigė, jog asmenys ir įmonės turi kokias nors teises pagal tarptautinę teisę; jie tikriausiai būgštavo, kad tokios teisės gali susilpninti valstybės galią savo piliečiams. Vakarų šalyse mokslininkai ir vyriausybės paprastai yra linkę pripažinti, jog asmenys ir įmonės turi tam tikrą tarptautinį teisinį subjektiškumą; tačiau šis subjektiškumas paprastai laikomas labai ribotu – kur kas siauresniu nei tarptautinių organizacijų teisinis subjektiškumas. Asmenys ir įmonės gali turėti įvairių teisių pagal sutartis, tačiau dar niekada nebuvo siūloma, kad jie galėtų susitapatinti su valstybėmis ir įgyti teritoriją, skirti ambasadorius ar skelbti karą. Kaip ir tarptautines organizacijas, beprasmiška teisinį subjektiškumą laikyti absoliučia sąvoka – jis turi būti analizuojamas pagal jį sudarančias konkrečias teises bei pareigas.

Labai daug tarptautinės teisės normų yra sukurta asmenų ir įmonių naudai, tačiau tai nebūtinai reiškia, jog šios normos suteikia jiems teises; lygiai kaip ir nacionalinė teisė, draudžianti žiaurų elgesį su gyvūnais, gyvūnams nesuteikia jokių teisių. Net jeigu sutartyje pabrėžiama, kad asmenys ir įmonės turi tam tikrų teisių, tokią sutartį reikia labai smulkiai išnagrinėti ir nustatyti, ar tos teisės egzistuoja tiesiogiai pagal tarptautinę teisę, ar valstybės, esančios tos sutarties šalys, tiktai su savo nacionalinės teisės pagalba turi pareigą suteikti teises tiems asmenims ar įmonėms.

[66] M. Brus, *Third Party Dispute Settlement in an Interdependent World*, 1995, p. 202. Tačiau žr. D. Shelton, The Participation of Nongovernmental Organizations in International Judicial Proceedings, *AJIL* 88 (1994), p. 611.

[67] Žr. 2 skyrių.

[68] Žr. 4 skyrių.

[69] C.A. Norgaard. *The Position of the Individual in International Law*, 1962; R.A. Mullerson, Human Rights and the Individual as a Subject of International Law, *EJIL* 1 (1990), p. 33–43; P.K. Menon, The Legal Personality of Individuals, *Sri Lanka JIL* 6 (1994), p. 127–156; žr. taip pat literatūrą aukščiau, p. 126.

[70] D. Kokkini-Iatridou/ P.J.I.M. de Waart, Foreign Investments in Developing Countries – Legal Personality of Multinationals in International Law, *NYIL* 14 (1983), p. 87–131; I. Seidl-Hohenveldern, *Corporations in and under International Law*, 1987; *United Nations Centre on Transnational Corporations, Transnational Corporations in World Development: Trends and Prospects*, 1988; P. Mercial, *Les Entreprises multinationales en droit international*, 1993; R. Higgins, International Law and Foreign Corporations, leidinyje *New Diplomacy in the Post Cold War World: Essays for Susan Strange*, 1993; P.T. Muchlinski, *Multinational Enterprises and the Law*, 1995.

[71] Žr. 20 skyrių.

Tarptautinės normos, susijusios su žmogaus teisių apsauga (tai bus aptarta atskirai 14-ame skyriuje[72]), gerai parodo tuos sunkumus, kurie kyla sprendžiant, ar asmenys pagal tarptautinę teisę įgyja teisių, ar tiktai tam tikros naudos. Šiame kontekste egzistuoja netgi dar didesnė problema, nes daugelis valstybių prisiimtų įsipareigojimų yra išreikšti tokiomis abstrakčiomis ir idealistinėmis formuluotėmis, jog neaišku, ar jos apskritai nustato teisines pareigas, o ne vien grynai moralinio pobūdžio siekius.

Vienas iš būdų įrodyti, kad asmenų ir įmonių teisės egzistuoja pagal tarptautinę teisę, yra parodyti, jog tokias teises suteikianti sutartis numato ir galimybę asmenims ar įmonėms kreiptis į tarptautinį tribunolą, kad užtikrintų savo teises. Dauguma tarptautinių tribunolų nėra atviri asmenims ir įmonėms; pavyzdžiui, Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 34-ame straipsnyje numatyta, kad ginčo šalimis Teisme gali būti tik valstybės.[73] Tačiau yra ir išimčių; pavyzdžiui, Tarptautinis rekonstrukcijos ir plėtros bankas (Pasaulio bankas) įsteigė tarptautinį arbitražinį tribunolą spręsti ginčams, kylantiems dėl investicijų tarp valstybių ir kitų valstybių piliečių (ICSID).[74] Irano ir JAV pretenzijų tribunole asmenys ir įmonės, turintys vienos iš šių valstybių pilietybę ar nacionalinę priklausomybę, tam tikromis sąlygomis turi teisinį statusą.[75] JT Kompensacijų komisijos (UNCC) procedūrose, nustatytose JT Saugumo Tarybos 1991 metais nugalėjus Iraką antrajame Persijos įlankos kare, netgi masiškoms individualių nukentėjusiųjų pretenzijoms prieš Iraką mėginta teikti pirmenybę, o ne didelių įmonių pretenzijoms (tačiau ši institucija iš tikrųjų neveikia kaip arbitražinis ar teisminis organas).[76] Nuolatinis Arbitražo Teismas (PCA) Hagoje 1993 metais pakeitė savo proceso taisykles, kad į jį galėtų kreiptis ir „šalys, iš kurių tiktai viena yra valstybė".[77] Pagal 1988 metų Kanados ir JAV laisvosios prekybos sutartį (FTA)[78] privačios šalys gali kreiptis į dvišales komisijas, kurios tam tikrais atvejais gali priimti privalomus sprendimus.[79] Tokia procedūra tapo ir dalimi Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutarties (NAFTA).[80] Kita vertus, siūlymai privačioms šalims, kurios tiesiogiai susijusios su tariamais GATT taisyklių pažeidimais, suteikti teisę pasinaudoti GATT ginčų reguliavimo sistema,[81] nebuvo įtraukti į ginčų reguliavimo mechanizmo reformą pagal susitarimus dėl WTO.[82] Europos Bendrijos šalyse asmenys ir įmonės ieškinius gali pateikti Europos Teisingumo Teismui, tačiau tai nėra labai tinkamas pavyzdys, nes, kaip jau buvo minėta, Bendrijų vykdomi įgaliojimai valstybių narių vyriausybių ir piliečių atžvilgiu yra tokie platūs, kad „Bendrijos teisė" yra tarytum hibridas tarp tarptautinės ir federacinės valstybės teisės.[83] Šiame kontekste galima būtų paminėti ir kai kuriuos ribotus atvejus jūrų teisės ir aplinkos apsaugos teisės srityse.[84]

[72] Žr. 14 skyrių.

[73] Šio apribojimo kritika: E. Lauterpacht, *Aspects of the Administration of International Justice*, 1991. Žr. taip pat 18 skyrių.

[74] Žr. 18 skyrių.

[75] Žr. 18 skyrių.

[76] Žr. 22 skyrių.

[77] Žr. 18 skyrių.

[78] Tekstas *ILM* 27 (1988), p. 281. Žr. 15 ir 18 skyrių.

[79] Pavyzdžiui, ginčuose dėl investicijų, antidempingo ir kompensacinių priemonių (FTA 1904 str.). Žr. J.-G. Castel, The Settlement of Disputes under the 1988 Canada-United States Free Trade Agreement, *AJIL* 83 (1989), p. 118–128.

[80] Žr. 15 ir 18 skyrių.

[81] Žr. 15 ir 18 skyrių, taip pat Brus, *op. cit.*, p. 207–208 su nuorodomis.

[82] Dėl trumpos apžvalgos žr. Brus, ten pat, p. 28–37. Žr. taip pat 15 skyrių.

[83] Žr. tekstą aukščiau, p. 131 ir 1 skyrių.

[84] Apie jūrų teisę žr. 12 ir 18 skyrių, o apie tarptautinę aplinkos apsaugos teisę – 16 skyrių.

Žmogaus teisių srityje asmenys, susiklosčius tam tikroms sąlygoms, turi teisę pasinaudoti tarptautinėmis ginčų reguliavimo procedūromis,[85] tačiau tai priklauso nuo sutarčių, sudarytų jų vyriausybės. Dauguma atvejų dėl žmogaus teisių kylantys ginčai yra susiję su asmenų pretenzijomis jų pačių vyriausybėms, o investiciniuose ginčuose pagal tarptautinę teisę yra įtraukta užsienio vyriausybė. Čia svarbu pabrėžti, kad pagal paprotinę teisę, reguliuojančią diplomatinės gynybos ir valstybių atsakomybės dėl elgesio su užsieniečiais klausimus,[86] valstybės X piliečio pretenzija, pavyzdžiui, valstybei Y dėl jos atsisakymo vykdyti teisingumą arba neteisėto nuosavybės nusavinimo yra ne valstybės X piliečio (ar įmonės), kuris pats tiesiogiai nukentėjo, pretenzija, bet jo pilietybės valstybės X pretenzija. Vadinasi, pagal tarptautinę teisę būtent valstybės X vyriausybė turi teisę spręsti, ar ji pretenziją valstybei Y nori sureguliuoti diplomatinėmis priemonėmis, ar su tarptautinio teismo pagalba, nebent galiotų kitaip nustatantys specialūs susitarimai. Kompensacija yra mokama valstybei X, ir tarptautinė teisė nereikalauja, kad valstybė X kokią nors jos dalį mokėtų nukentėjusiam asmeniui (ar įmonei). Valstybė X turi teisę atsisakyti pretenzijos arba kitaip sureguliuoti ginčą, dėl to privatus asmuo netenka tarptautinių teisinės gynybos priemonių. Tačiau ši procedūra priklauso ir nuo nukentėjusio asmens veiksmų: asmuo taip pat gali atsisakyti pretenzijos; asmuo pagal valstybės Y nacionalinę teisę turi išnaudoti visas įmanomas vidaus gynybos priemones[87] ir tik tada valstybė X gali pateikti pretenziją tarptautiniu lygmeniu, o kompensacija, kurią turi sumokėti valstybė Y, yra nustatoma pagal asmeniui padarytos žalos dydį.[88]

Kartais teigiama, kad asmenys (arba įmonės) su valstybėmis (arba tarptautinėmis organizacijomis) sudarydami susitarimus, kuriuose yra nuostata, jog tokius susitarimus reguliuoja tarptautinė teisė, gali įgyti teises pagal tarptautinę teisę. Tokie teiginiai sukėlė nemažų ginčų, ypač susijusių su naftos koncesijomis prieš prasidedant naftos krizei 1973 metais; tai jau buvo aptarta anksčiau, kalbant apie „internacionalizuotų kontraktų" tarp valstybės ir užsienio investuotojo pobūdį.[89] Netgi tokie kontraktai išlieka vietos valstybės nuožiūroje ir nesuteikia tarptautinio teisinio subjektiškumo užsienio šaliai.[90] Vietos valstybės vienašališkas užsienio įmonės pakėlimas į tarptautinį lygį yra negalimas, nes tai paliestų tos įmonės kilmės valstybės teises.

Netgi kelių žymiausių pasaulinių transnacionalinių kompanijų (kaip IBM, ITT ar *Unilever*) įtakinga grupė, turinti daugiau ekonominės ir politinės galios nei daugelis valstybių ir, dėl ekonomikos globalizacijos vykstant ryšių bei finansų sistemos revoliucijai galinti tapti dar stipresne ateinančiame amžiuje,[91] valstybių nėra priimta į tarptautinių sub-

[85] Žr. 14 skyrių.

[86] Žr. 17 skyrių.

[87] Žr. 17 skyrių.

[88] Dėl kritiškos diskusijos žr. L. Henkin, „Nationality" at the Turn of the Century, *FS Bernhardt*, p. 89–102, at 92 ir t.t.

[89] Žr. 3 skyrių.

[90] Dėl kitokio požiūrio žr. M. Herdegen, *Internationales Wirtschaftsrecht*, 2-as leid., 1995, p. 58, kur išreikšta moderniausia nuomonė, kad tokie kontraktai kompanijai gali suteikti ribotą tarptautinį subjektiškumą; žr. taip pat p. 205 ir t.t.

[91] Žr. P. Kennedy, *Preparing for the Twenty-First Century*, 1993, 3 skyrių, kur pabrėžiama, kad didelių transnacionalinių korporacijų „pasaulinė įtaka yra didesnė už jų pasaulinę atsakomybę" (p. 47), jų „interesai yra labiau tarptautinio, o ne nacionalinio pobūdžio" (p. 49), o „reali pasaulio be sienų „logika" yra ta, kad niekas nėra kontroliuojamas, išskyrus galbūt transnacionalinių korporacijų vadybininkus, kurie yra atsakingi savo akcininkams, o pastarieji, galima teigti, tapo naujais suverenais, investuojančiais į bet kurią kompaniją, duodančią daugiausiai pajamų" (p. 55).

jektų ratą griežtąja prasme.[92] Valstybės yra linkusios išlaikyti tokių korporacijų kontrolę, o ne pripažinti jas teisiškai sau lygiomis, nors praktikoje dėl jų plataus sprendimų priėmimo ir vykdomųjų struktūrų tinklo, sudaryto iš būstinių, filialų, atstovybių bei kitokių investavimo į savarankiškas įmones visame pasaulyje formų, dažnai yra sunku nacionaliniu lygiu veiksmingai reguliuoti tokių pasaulinių korporacijų veiklą.

Transnacionalinių kompanijų atsiradimas atspindi ekonominės veiklos globalizaciją, naujas specializacijos formas ir tarptautinį darbo pasidalijimą, reikalaujantį tiesioginių investicijų į užsienio rinkas. Tačiau vienos valstybės dėl ekonominių priežasčių palankiau žiūri į jų teritorijoje įsikūrusių transnacionalinių kompanijų operacijas nei kitos valstybės, kuriose šios kompanijos veikia. Besivystančios šalys yra išreiškusios didelį susirūpinimą dėl tokių kompanijų vyravimo jų nacionalinėje ekonomikoje, derybose dėl kontraktų bei kitais su kompanijų interesais susijusiais aspektais, įskaitant kišimąsi į vietos valstybės vidaus politiką. Kita vertus, išsivysčiusioms šalims labiau rūpi jų transnacionalinių kompanijų investicijų užsienio šalyse apsauga ir jų sudaromų sandorių teisinis patikimumas.

Įvairios tarptautinės institucijos, kaip antai Tarptautiniai prekybos rūmai, Tarptautinė darbo organizacija ir OECD, ieškojo kompromiso, rengdamos vadinamuosius rekomenduojamojo pobūdžio „elgesio kodeksus".[93] Ypač svarbios buvo nuo 1977 metų užsitęsusios derybos Jungtinėse Tautose rengiant „Transnacionalinių korporacijų elgesio kodekso" projektą, taip pat JT Centro „Dėl transnacionalinių korporacijų" veikla.[94] Dabar šis klausimas neteko savo ankstesnės politinės svarbos, kadangi daugelis besivystančių šalių dabar pačios turi savų transnacionalinių kompanijų ir beveik visos iš jų tapo labiau suinteresuotos, kaip į savo ekonomiką pritraukti privačių užsienio investicijų. Svarbu tai, kad 1993 metais JT programą transnacionalinių kompanijų klausimais perkėlus iš Niujorko į Ženevą UNCTAD rėmuose,[95] ECOSOC 1994 metais pervardytą komisiją „Dėl tarptautinių investicijų ir transnacionalinių korporacijų" pertvarkė į Prekybos ir plėtojimo tarybos patariamąją instituciją.[96]

Kai kurios kitos sutartys numato kitokių užtikrinimo priemonių; asmenys gali pateikti savo skundus ne tarptautiniam teismui, bet tarptautinės organizacijos politiniam organui, kuris nagrinėja skundą ir imasi tokių priemonių prieš valstybę pažeidėją, kokių, jo nuomone, reikia, ir kokių gali imtis. (Pavyzdžiui, 1919 m. Versalio taikos sutartys leido tam tikriems tautinių mažumų Centrinėje ir Rytų Europoje nariams pateikti skundus Tautų Sąjungos Tarybai, jeigu šie manė, jog yra diskriminacijos aukos.)[97] Asmuo inicijuoja procesą, bet paskui jo nekontroliuoja ir

[92] A. Cassese, *International Law in a Divided World*, 1986, p. 103.

[93] Žr. E.-U. Petersmann, Codes of Conduct, *EPIL* I (1992), p. 627–632.

[94] Dėl projektų žr. *ILM* 23 (1984), p. 626; *ICSID Rev.* 4 (1989), p. 135. Žr. W. Sprote, Negotiations on a United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations, *GYIL* 33 (1990), p. 331.

[95] *YIEL* 4 (1993), p. 103.

[96] *YIEL* 5 (1994), p. 136.

[97] Žr. 2 skyrių.

nevaidina jame jokio aktyvaus vaidmens. Jeigu politinis organas atsisako nagrinėti tokią bylą, asmuo neturi teisės tokio sprendimo apskųsti; tačiau jeigu jis imasi nagrinėti asmens bylą, asmuo turi galimybę ginti savo interesus veiksmingiau nei jis galėjo kada nors to tikėtis kreipdamasis į tarptautinį tribunolą; be to, tokia netiesioginė užtikrinimo sistema atleidžia asmenį nuo bylinėjimosi išlaidų. Galiausiai tokia sistema yra naudinga valstybėms, nes suteikia galimybę greičiau atmesti nepagrįstas pretenzijas. Kita vertus, abejotina, ar pagal tokią sistemą ginami asmens interesai gali būti laikomi jo teisėmis, jam suteiktomis tarptautinės teisės; galima diskutuoti, ką reiškia „teise paremta teisė", tačiau dauguma teisininkų tikriausiai sutiktų, kad tokiais atvejais teisės yra patikėtos politiniam organui, o ne asmeniui.

Panašių problemų kyla dėl darbo tarptautinėse organizacijose; tai paprastai reguliuojama ne nacionaline teise, o taisyklių, priimtų pačios organizacijos ir aiškinamų vadovaujantis bendraisiais administracinės teisės principais, sistema. Tarptautiniai administraciniai tribunolai, sprendžiantys ginčus tarp organizacijų ir jų pareigūnų, šią teisės sritį kartais įvardydavo „organizacijos vidaus teise", nepasakydami, ar ši „vidaus teisė" yra dalis tarptautinės teisės, ar atskira teisės sistema.[98]

Galiausiai reikėtų pabrėžti, kad asmenų ir įmonių (kaip ir tarptautinių organizacijų) tarptautinis teisinis subjektiškumas vis dar yra palyginti ribotos apimties. Be to, jis yra išvestinis ta prasme, kad jį gali suteikti tik valstybės; būtent valstybės steigia tarptautines organizacijas; būtent jos sudaro sutartis arba pripažįsta paprotines normas, suteikiančias tarptautinio pobūdžio teises asmenims ir įmonėms; tik valstybės (bei jų įsteigtos tarptautinės organizacijos) su asmenimis ir įmonėmis gali sudaryti tarptautinės teisės reguliuojamus kontraktus. Taigi kai vienos valstybės teigia, jog individai yra tarptautinės teisės subjektai, o kitos valstybės su tuo nesutinka, abi pusės gali būti teisios; jeigu pirmos grupės valstybės asmenims suteikia tarptautinio pobūdžio teises, tokie asmenys tampa tarptautinės teisės subjektais tiek, kiek tai susiję su tomis valstybėmis; antrosios grupės valstybės dėl praktinių priežasčių gali neleisti asmenims įgyti tarptautinio subjektiškumo ir nesuteikti jiems jokių teisių, numatytų tarptautinėje teisėje.

SUKILĖLIAI IR NACIONALINIO IŠSIVADAVIMO JUDĖJIMAI

Sukilėliai pilietiniame kare jau seniai tarptautinėje teisėje yra pripažįstami kaip tam tikras teises bei pareigas turintys subjektai, nes jie kontroliuoja tam tikrą teritoriją ir gali tapti nauja veiksminga valstybės vyriausybe.[99] Tai atsispindi ir JT Tarptautinės Teisės Komisijos

[98] Žr. M. Akehurst, *The Law Governing Employment in International Organizations*, 1967, ypač p. 3–10, 249–263; S. Bastid, United Nations Administrative Tribunal, *EPIL* 5 (1983), p. 281–287; C.F. Amerasinghe, *The Law of the International Civil Service as Applied by International Administrative Tribunals*, 2 tomai, 2-as leid., 1988; C.F. Amerasinghe (red.), *Documents on International Administrative Tribunals*, 1989; R. Bernhardt, International Organizations, Internal Law and Rules, *EPIL* II (1995), p. 1314–1318. Žr. taip pat 18 skyrių.

[99] Žr. 1 ir 19 skyrių.

rengiamos konvencijos „Dėl valstybių atsakomybės" projekto[100] 14–15 straipsniuose, pagal kuriuos valstybės teritorijoje įsitvirtinusio maištingo judėjimo neteisėtas veiksmas, kol senoji vyriausybė tebėra valdžioje, nėra laikomas tos valstybės veiksmu pagal tarptautinę teisę (sukeliantis kitų valstybių atsakomybę). Tačiau jis bus laikomas tos valstybės veiksmu (retroaktyviąja prasme), jeigu maištininkų judėjimas taps nauja valstybės vyriausybe.[101]

Vykstant dekolonizacijos procesui[102] iškilo naujų problemų, susijusių su „tautų, esančių kolonijinėje, svetimšalių ar rasistinėje valdžioje", išsivadavimo judėjimų, turinčių atstovaujamąsias organizacijas (tokias kaip SWAPO, ANC arba PLO), tarptautiniu teisiniu statusu.[103] Tokių nacionalinio išsivadavimo judėjimų[104] situacija yra kitokia nei ta, kuri egzistuoja esant tradicinėms sukilėlių kategorijoms. Praeityje šiuo klausimu valstybės laikėsi skirtingų pozicijų, nors dabar tai neteko savo buvusios reikšmės. Diskusijose išryškėjo faktas, jog trijų aukščiau minėtų skirtingų nacionalinio išsivadavimo judėjimų tipų tarptautinis statusas daugiausiai grindžiamas ne teritorijos kontrole, o tarptautiniu pripažinimu jų politinių tikslų: išsivaduojamojo judėjimo iš kolonijinės, rasistinės priespaudos arba svetimšalių okupacijos. Vis dėlto atrodo, jog bent ateities perspektyva įgyti veiksmingą gyventojų kontrolę tam tikroje teritorijoje išlieka svarbiausiu jų pripažinimo tarptautinės bendrijos subjektais elementu arba bent jau teisėta kariaujančia šalimi, nors šiuo klausimu buvo didelių nesutarimų derybose dėl 1977 metų papildomų protokolų Ženevos Raudonojo Kryžiaus konvencijoms.[105]

Valstybių ir tarptautinių organizacijų išsivadavimo judėjimų pripažinimo problemos yra panašios į tas, kurios buvo aptartos anksčiau, kai kalbėta apie pačių valstybių pripažinimo padarinius tarptautinėje teisėje.[106] Kai kuriems judėjimams netgi buvo suteiktas stebėtojo statusas[107] Jungtinėse Tautose. PLO[108] atveju tai sukėlė problemų santykiuose su JTO būstinės valstybe[109] 1988 metais, kai JAV, remdamosi savo Antiteroristiniu įstatymu, siekė uždaryti PLO atstovybę Niujorke. JAV teismas pripažino, jog tokie JAV vyriausybės veiksmai yra JAV ir JTO būstinės susitarimo pažeidimas.[110]

TAUTINĖS MAŽUMOS IR VIETINIAI GYVENTOJAI

Kylant tautinio nacionalizmo bangoms įvairiose pasaulio dalyse, ir ne vien Balkanuose bei buvusioje Sovietų Sąjungoje, tautinių mažumų ir kitų grupių statusas tarptautinėje teisėje vėl tapo svarbiausiu klausimu.[111] Tai liudija įvairios nesenos pastangos pasauliniu bei regioniniu lygiu gerinti jų teisinę apsaugą. Tautinių, kultūrinių bei kalbinių mažumų, taip pat vietinių gyventojų apsisprendimo klausimas smulkiau

[100] Tekstas Bronwlie leidinyje *BDIL*, p. 426.

[101] Žr. 17 skyrių.

[102] Žr. 2 skyrių.

[103] Žr. Cassese, *op. cit.*, p. 90 ir t.t.

[104] K. Ginther, Liberation Movements, *EPIL* 3 (1982), p. 245–249; S.v. Schorlemer, Liberation Movements, *Wolfrum UNLPP II*, p. 854–864. Žr. taip pat 19 skyrių.

[105] Žr. 20 skyrių.

[106] Žr. 5 skyrių.

[107] Žr. tekstą aukščiau, p. 132–133.

[108] F.v. de Craen, Palestine Liberation Organization, *EPIL* 12 (1990), p. 278–282.

[109] Žr. p. 127 nurodytą literatūrą.

[110] Dokumentai, susiję su PIO stebėtojų misijos prie Jungtinių Tautų ginčytinu uždarymu, *ILM* 27 (1988), p. 712–834; JAV apylinkės teismo Niujorko pietiniam rajonui sprendimas *United States v. Palestine Liberation Organization* byloje, *ILM* 27 (1988), p. 1055–1091. Žr. taip pat *United Nations Headquarters Agreement Case, ICJ Rep.* 1988, p. 12–35; W.M. Reisman, The Arafat Visa Affair: Exceeding the Bounds of Host State Discretion, *AJIL* 83 (1989), p. 519–527; S. Sadiq Reza, International Agreements: United Nations Headquarters Agreement – Dispute Over the United States Denial of a Visa to Yassir Arafat, *Harvard ILJ* 30 (1989), p. 536–548.

[111] Žr. P. Thornberry, *International Law and the Rights of Minorities*, 1991; Y. Dinstein/M. Tabory (red.), *The Protection of Minorities and Human Rights*, 1991; T.R. Gurr, *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, 1993; C. Hillgruber/M. Jestaedt, *The European Convention on Human Rights and the Protection of National Minorities*, 1994; F. Capotorti, Minorities, *Wolfrum UNLPP II*, p. 892–903; L.–A. Sicilianos (red.), *New Forms of Discrimination*, 1995; A Phillips/A. Rosas (red.), *Universal Minority Rights*, 1995; H. Hannum, *Autonomy, Sovereignty and Self–Determination. The Accommodation of Conflicting Rights*, perž. leid. 1996.

bus aptartas 19 skyriuje.[112] Vienintelis aspektas, kuris turi būti aptartas šiame skyriuje, yra tai, koks yra šių grupių įgytas tarptautinis teisinis subjektiškumas.

Tautinės mažumos

Kaip jau minėta, su tautinių mažumų apsaugos problema Europoje Tautų Sąjunga susidūrė po Pirmojo pasaulinio karo.[113] Po Antrojo pasaulinio karo dėl bendro žmogaus teisių koncepcijos plėtojimosi etninių, kalbinių arba kultūrinių mažumų atstovams buvo numatyta tam tikrų teisių, skirtų jų kalbai ir identitetui apsaugoti.[114] Tačiau valstybės, jeigu jos iš viso pripažindavo tokių mažumų egzistavimą savo teritorijoje, dažnai nebūdavo linkusios imtis kokių nors priemonių, kurios galėtų padidinti pretenzijų į nepriklausomybę bei atsiskyrimą pavojų. Neseni procesai vėl paskatino iškelti klausimą, koks statusas įvairiais lygiais turėtų būti suteiktas tautinėms mažumoms. Pasauliniu lygiu galioja JT 1992 metų Deklaracija „Dėl asmenų, priklausančių tautinėms arba etninėms, religinėms ir kalbinėms mažumoms, teisių".[115] Regioniniu lygiu Europoje reikėtų paminėti vyriausiojo tautinių mažumų komisaro, pagal CSCE procesą, institucijos įsteigimą,[116] taip pat kitas iniciatyvas, kaip antai Europos Tarybos 1992 metais priimta Europos chartija „Dėl regionų arba mažumų kalbų"[117] ir Europos Tarybos 1995 m. rėminė konvencija „Dėl tautinių mažumų apsaugos".[118] 1996 m. kovo 5 d. duomenimis Rėminę konvenciją (kad įsigaliotų, ją turi ratifikuoti 12 valstybių) buvo ratifikavusios 4, o pasirašiusios – 28 valstybės.[119]

Tačiau klausimas, ką reiškia „mažuma" tarptautinės teisės prasme, lieka ginčytinas, ir į jį iki šiol nėra pateikta galutinio atsakymo. Pagrindinė to priežastis yra ta, kad pasaulyje, kuriame apytikriai yra nuo 3000 iki 5000 skirtingų grupių, įvardijamų kaip „mažumos", plačios įvairovės negali visiškai apimti joks abstraktus apibrėžimas. Dažniausiai yra cituojamas Capotorti, Jungtinių Tautų specialaus pranešėjo, siūlymas jo 1977 m. veikale *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*:

> Grupė, kiekybiškai mažesnė nei likusioji valstybės gyventojų dalis, kurios nariai, būdami tos valstybės piliečiais, pasižymi etninėmis, religinėmis ar kalbinėmis ypatybėmis, besiskiriančiomis nuo likusios gyventojų dalies, ir kurios nariai rodo, nors ir netiesiogiai, solidarumo jausmą jų kultūrai, tradicijoms, religijai ar kalbos išsaugojimui.[120]

Mažumų tarptautinio teisinio subjektiškumo klausimas yra sudėtingesnis nei individų ar kompanijų. Dėl dviejų svarbių priežasčių mažumų problema turi visiškai kitokią politinę ir teisinę prasmę. Pirma, ji yra susijusi su apsisprendimo principo[121] reikšme ir teisinėmis pasek-

[112] Žr. 19 skyrių.

[113] Žr. 2 skyrių.

[114] Žr. 14 ir 19 skyrių.

[115] *ILM* 32 (1993), p. 911; A.Phillips/A. Rosas (red.), *The UN Minority Rights Declaration*, 1993; P. Thornberry, The UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities: Background, Analysis, Observations, and an Update, Phillips/Rosas (red.), 1995, *op. cit.*; I.O. Bokatola, *L'Organisation des Nations Unies et la protection des minorites*, 1992.

[116] E. Klein (red.), *The Institution of a Commissioner for Human Rights and Minorities and the Prevention of Human Rights Violations*, 1994.

[117] G. Gilbert, The Legal Protection Accorded to Minority Groups in Europe, *NYIL* 23 (1992), p. 67–104.

[118] *ILM* 34 (1995), p. 351–359. Žr. P. Thornberry/M.A.M. Estebanez, The Work of the Council of Europe in the Protection of Minorities, *RIA* 46 (1995), p. 28–32; A. Ronquist, The Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities, *HM* 6 (1995), p. 38–44; M.A. Martin Estebanez, *International Organizations and Minority Protection in Europe*, 1996.

[119] *ILM* 35 (1996), p. 807.

[120] F. Capotorti, *Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, 1991, p. 96.

[121] Žr. 19 skyrių.

mėmis, o tai, valstybių požiūriu, yra potencialus mažumos atsiskyrimo pavojus ir kartu – teritorijos bei dalies gyventojų kontrolės praradimas. Antra, ji yra susijusi su galima „motininės" valstybės intervencija į kaimyninę valstybę tarsi ginti „savo" mažumų, kaip tai atsitiko, pavyzdžiui, su Sudetuose gyvenusiais vokiečiais, kai Hitleris įsiveržė į Čekoslovakiją. Nieko keisto, kad plėtojantis tarptautinei teisei po Antrojo pasaulinio karo mažumų teisės imtos traktuoti kaip žmogaus teisių, kurias turi įgyvendinti mažumai priklausantis individas, kategorija, o ne kaip grupinės teisės, priklausančios kolektyviniam dariniui.[122]

Vietiniai gyventojai

Pastaraisiais metais specifinių problemų iškilo dėl vadinamųjų „vietinių gyventojų".[123] Tokių gyventojų pavyzdžiai: aborigenai – Australijoje, indėnai – Amerikoje, eskimai, maoriai ir t.t. Įvairiais apskaičiavimais, šiai kategorijai iš viso priklauso nuo 100 iki 200 mln. žmonių daugiau nei 40 valstybių. Siekiant atstovauti šios kategorijos žmonių interesams, Hagoje buvo įsteigta savarankiška nevyriausybinė organizacija – Neatstovaujamųjų tautų ir žmonių organizacija (UNPO).[124] Šio proceso naujausi rezultatai – JT Žmogaus Teisių Komisijos 1994 m. rugpjūčio 26 d. priimtas JT deklaracijos „Dėl vietinių gyventojų teisių" projektas,[125] taip pat Komisijos 1995 m. kovo 3 d. sudaryta darbo grupė minėtos Deklaracijos projektui rengti.[126]

Apibrėžimo problemos iš esmės yra tos pačios kaip ir mažumoms. Detalų apibrėžimą suformulavo J.R. Martinez'as Cobo, kurį Jungtinės Tautos 1983 m. paskyrė specialiuoju pranešėju darbui *Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations* parengti:

> Vietinės bendruomenės, tautos ir nacijos yra tokios, kurios, turėdamos istorinį tęstinumą su prieš invaziją ir kolonizaciją gyvenusiomis bendruomenėmis, susiformavusiomis jų teritorijose, laiko save atsiskyrusiomis nuo kitų visuomenės, dabar vyraujančios tose teritorijose ar jų dalyse, dalių. Dabar jos sudaro nevyraujančias visuomenės dalis ir yra pasiryžusios išsaugoti, plėtoti bei perduoti ateities kartoms jų protėvių teritorijas ir savo etninį identitetą kaip pagrindą jų tolesniam egzistavimui pagal jų pačių kultūrines tradicijas, socialines institucijas ir teisines sistemas.
>
> ... Individualiai vietinis gyventojas yra toks, kuris priklauso tokioms vietinėms bendruomenėms, laiko save vietiniu ir yra pripažįstamas bei priimamas šių bendruomenių kaip vienas iš jų narių (grupės pripažinimas).[127]

Teisine prasme sunku įžvelgti, netgi remiantis šiuo tobulesniu apibrėžimu, kuo konkrečiai „vietiniai gyventojai" skiriasi nuo Capotorti pateikto „mažumų" apibrėžimo arba nuo tokios pat neaiškios ir diskutuotinos sąvokos „tauta". A. Cristescu kartą mėgino išaiškinti šią sąvoką taip: „Sąvoka 'tauta' reiškia socialinį vienetą, turintį aiškų

[122] Žr. N.S. Rodley, Conceptual Problems in the Protection of Minorities: International Legal Developments, *HRQ* 17 (1995), p. 48–71.

[123] H.-J. Heintze, Volkerrecht und Indigenous Peoples, *ZaoRV* 50 (1990), p. 39–70; I. Brownlie, *Treaties and Indigenous Peoples*, 1992. G. Alfredsson, Indigenous Populations, Protection, *EPIL* II (1995), p. 946; Indigenous Populations, Treaties With, ten pat, p. 951; W.M. Reismann, Protecting Indigenous Rights in International Adjudication, *AJIL* 89 (1995), p. 350–362; S.J. Anaya, *Indigenous Peoples in International Law*, 1996.

[124] Žr. M.C. *v.* Walt *v.* Praag, The Position of UNPO in the International Legal Order, leidinyje C. Brolmann/ R. Lefeber/M. Zieck (red.), *Peoples and Minorities in International Law*, 1993, p. 313 ir t.t.

[125] Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, *ILM* 34 (1995), p. 541; žr. E. Gayim, *The UN Draft Declaration on Indigenous Peoples: Assessment of the Draft Prepared by the Working Group on Indigenous Populations*, 1994; R.T. Coutler, The Draft UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: What Is It? What Does It Mean?, *NQHR* 13 (1995), p. 123–138.

[126] *ILM* 34 (1995), p. 535.

[127] M. Cobo, *Study of the Problem of Discrimination Against Indigenous Populations*, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/ 1983/21/Add. 8, 379 ir p. 381.

identitetą ir savus bruožus, taip pat santykį su teritorija, net jei šios tautos atstovai buvo neteisėtai išvaryti iš jos ar dirbtinai pakeisti kitais gyventojais."[128] Kiekybinio neskaitlingumo kriterijus mažumų atveju išreiškia aiškų skiriamąjį bruožą lyginant su „tauta", o sąvokos „vietiniai gyventojai" apibrėžimas, atrodo, sujungia abiejų minėtų sąvokų elementus.[129] Žinoma, apibrėžimo problemos neturi būti pernelyg sureikšmintos, nes paprastai šių sąvokų teisinė prasmė išaiškėja iš atitinkamo teisinio konteksto ar dokumento. Bet abejotina, ar „vietiniai gyventojai", į kuriuos ypatingas dėmesys buvo atkreiptas pirmiausia Tarptautinės darbo organizacijos bei Jungtinių Tautų,[130] iš tikrųjų sudaro atskirą teisinę kategoriją. Siekiant išspręsti šią problemą, siūlyta į „vietinių gyventojų" apibrėžimą įtraukti tariamą įgimtą ryšį su žeme.[131] Tačiau nėra pakankamų motyvų vienokia ar kitokia forma netaikyti tokių pat argumentų ir kitoms grupėms, kaip antai kurdų, armėnų, škotų ar velsiečių. Vienintelis pagrįstas skiriamasis kriterijus iki šiol, atrodo, yra grynai subjektyvus ir politinio pobūdžio, būtent – atsisakymas „vietinius gyventojus" identifikuoti tiesiog kaip „mažumas", siekiant galimybės reikalauti daugiau ir platesnių teisių.

Atrodo, jog toks reikalavimas jau pradedamas pripažinti. 1992 metais Rio neprivalomos Deklaracijos „Dėl aplinkos ir plėtojimosi" 22-ame principe sakoma:

> vietiniai gyventojai bei jų bendruomenės, ir kitos vietinės bendruomenės dėl jų pažinimo bei tradicinės praktikos turi lemiamos reikšmės aplinkos tvarkymui ir plėtojimui. Valstybės turi pripažinti ir tinkamai palaikyti jų identiškumą, kultūrą bei interesus, taip pat suteikti joms galimybę veiksmingai dalyvauti subalansuotos plėtros procese."[132]

Anksčiau minėtas JT Deklaracijos „Dėl vietinių gyventojų" projektas, pripažindamas grupines teises vietiniams gyventojams, kurie turi būti laikomi „lygiais savo orumu ir teisėmis su kitais žmonėmis" (preambulė) ir kuriems turi būti garantuojama apsisprendimo teisė, atrodo, žengia toliau nei dokumentai dėl mažumų apsaugos. Tačiau pirmiausia – tai vis dar tėra projektas; ir antra, net jeigu šis projektas taps deklaracija, kurią Generalinėje Asamblėjoje patvirtins valstybės, tai bus tik tarptautinės organizacijos rezoliucija ir tai nebūtinai taps galiojančios teisės išraiška."[133] Galiausiai, kaip ir asmenų bei įmonių atveju, iš tikrųjų mažumų ir vietinių gyventojų tarptautinio teisinio subjektiškumo klausimas yra specialių teisių, kurias jiems suteikia valstybės, klausimas; tačiau svarbu yra tai, kad šie dariniai kelia įvairaus pobūdžio problemų tarptautinės teisės *de lege ferenda* kontekste: jie kelia reikalavimų dėl apsisprendimo. Jie nėra tarptautinės teisės subjektai jokia prasminga šios sąvokos prasme ir (dar) nėra pasiekę aukštesnio tarptautinio teisinio statuso nei tas, kuriuo naudojasi individai.

[128] A. Cristescu, *The Right to Self-Determination, Historical and Current Development on the Basis of United Nations Instruments*, UNP Sales No. 80.XIV.3, p. 279. Žr. taip pat J. Crawford (red.), *The Rights of Peoples*, 1992.

[129] Žr. C.M. Brolmann/M.Y.A. Zieck, Indigenous Peoples, Brolmann/Lefeber/Zieck (red.), *op. cit.*, p. 187 ir t.t., at 196.

[130] Ten pat, p. 197 ir t.t., kur aptariamos Tarptautinės Darbo Organizacijos konvencijos Nr. 169 ir 170, bei JT Deklaracijos „Dėl vietinių gyventojų teisių" projektas, *op. cit.*

[131] Ten pat, p. 196.

[132] *ILM* 31 (1992), p. 876–880, at 880. Dėl Rio de Žaneiro deklaracijos žr. 16 skyrių.

[133] Žr. 3 skyrių.

7 SKYRIUS

JURISDIKCIJA

JURISDIKCIJOS FORMOS

Žodis „jurisdikcija" turi būti vartojamas ypač atsargiai. Daugelis žmonių mano turį menką supratimą, ką šis žodis reiškia, todėl ima vartoti šį terminą nepaklausę jo reikšmės. Iš tikrųjų jis gali turėti labai daug ir įvairių reikšmių.[1] Kartais jis reiškia tiesiog teritoriją; pavyzdžiui, su vaikų globa susijusiose bylose Britanijos teismai gali įpareigoti bylos šalį neišvežti vaiko „iš teismo jurisdikcijos", t.y. „iš Britanijos". Formuluotė „vidaus jurisdikcija", kaip ji vartojama JTO Įstatuose, turi specifinę prasmę.[2] Tačiau dažniausiai „jurisdikcija" reiškia įgaliojimus, valstybės įgyvendinamus asmenų, turto ar įvykių atžvilgiu. Tačiau ir šiuo atveju aptariamasis terminas yra dviprasmiškas, kadangi įgaliojimai gali reikšti įgaliojimus leisti įstatymus tiems asmenims, turtui ar įvykiams (įstatymų leidybos jurisdikcija), valstybės teismų įgaliojimus su tais asmenimis, turtu ar įvykiais susijusiose bylose (teisminė jurisdikcija), arba vykdomosios valdžios vykdomus įgaliojimus, susijusius su fiziniu įsikišimu, pavyzdžiui, asmenų suėmimas, turto konfiskavimas ir pan. (vykdomoji jurisdikcija).

Skirti šias tris įgaliojimų grupes yra svarbu, ypač paskutiniąsias dvi, nors, kita vertus, tas skirtumas praktikoje ne visada yra aiškus. Pavyzdžiui, jeigu asmuo įvykdo nusikaltimą (nužudo žmogų) Anglijoje ir pabėga į Prancūziją, Anglijos teismai turi jurisdikciją jį teisti, tačiau Anglijos policija negali atvykti į Prancūzijos teritoriją ir čia tą asmenį suimti; ji turi prašyti Prancūzijos valdžios institucijų jį suimti ir perduoti teismui Anglijoje. (Skirtumas tarp teisės suimti ir teisės teisti yra gana akivaizdus dėl sausumoje padarytų nusikaltimų, tačiau lengvai gali būti nepastebėtas dėl laivuose padarytų nusikaltimų.[3]) Tai, kas pasakyta, kyla iš teritorinio suvereniteto principo, pagal kurį valstybė negali atlikti jokio valstybinio pobūdžio veiksmo kitos valstybės teritorijoje be pastarosios sutikimo. Kaip pastebėjo Maxas Huberis *Palmas Island* byloje,

> Suverenitetas santykiuose tarp valstybių reiškia nepriklausomybę. Nepriklausomybė tam tikroje Žemės rutulio dalyje yra teisė vykdyti šio-

[1] Žr. *Harris CMIL*, p. 250–286; F.A. Mann, The Doctrine of Jurisdiction in International Law, *RdC* 111 (1964–I), p. 9–162; M. Akehurst, Jurisdiction in International Law, *BYIL* 46 (1972–1973), p. 145–257; D.W. Bowett, Jurisdiction: Changing Patterns of Authority over Activities and Resources, *BYIL* 53 (1982), p. 1; B.H. Oxman, Jurisdiction of States, *EPIL* 10 (1987), p. 277–283; G. Marston, Maritime Jurisdiction, *EPIL* 11 (1989), p. 221–224; R.S.J. Martha, *The Jurisdiction to Tax in International Law: Theory and Practice of Legislative Fiscal Jurisdiction*, 1989; F. Munch, Consular Jurisdiction, *EPIL* I (1992), p. 763–765. Apie atitinkamą Tarptautinio Teisingumo Teismo jurisprudenciją žr. H. Fox, Jurisdiction and Immunities, leidinyje V. Lowe/M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 210–236.

[2] A. D'Amato, Domestic Jurisdiction, *EPIL* I (1992), p. 1090–1096. Žr. taip pat 21 skyrių.

[3] Žr. 12 skyrių.

je dalyje valstybės funkcijas be jokios kitos valstybės kišimosi. Nacionalinių valstybių rutuliojimasis per paskutinius keletą amžių bei, kaip to padarinys, tarptautinės teisės plėtojimasis įtvirtino šį principą, reiškiantį valstybės išimtinę kompetenciją savo teritorijoje, ir tai tapo išeities tašku sprendžiant daugelį su tarptautiniais santykiais susijusių klausimų.[4]

Yra nemažai bylų, kuriose valstybės reiškė pretenzijas į teisę savo įstatymus įgyvendinti užsienio šalyse.[5] Tačiau tokių valstybės veiksmų vykdymas (atvirai arba slaptai) kitos valstybės teritorijoje be pastarosios sutikimo (pvz., 1960 m. Izraelis Argentinoje pagrobė nacių nusikaltėlį Eichmanną,[6] JAV agentų įvykdytas pagrobimas *Alvarez-Machain* byloje,[7] Prancūzijos agentai Naujosios Zelandijos uoste nuskandino laivą *Rainbow Warrior*,[8] nors kai kurie iš jų ir yra ginčijami[9]), paprastai laikomas teritorinio vientisumo ir nesikišimo principų pažeidimu.[10] Nė viena valstybė, siekdama sučiupti tariamą nusikaltėlį, neturi teisės pažeisti kitos valstybės teritorinio vientisumo net ir tuo atveju, jei įtariamasis yra kaltinamas tarptautiniu nusikaltimu, pavyzdžiui, narkotikų kontrabanda, kaip tai buvo generolo Mannuelio Noriega'os atveju; jis buvo atgabentas į JAV dėl baudžiamojo persekiojimo po to, kai prezidentas Bushas 1989 m. gruodžio 20 d. įvykdė karinę intervenciją į Panamą (gana abejotinais teisinės motyvacijos pagrindais).[11]

NACIONALINIŲ TEISMŲ BAUDŽIAMOJI JURISDIKCIJA

Likusioji šio skyriaus dalis yra skirta apribojimams, kuriuos nacionalinių teismų jurisdikcijai uždeda tarptautinė teisė. Tarptautinės teisės normos palyginti retai nacionalinį teismą įpareigoja nagrinėti bylą; dauguma tarptautinės teisės normų įtvirtina draudimus. Jeigu nacionalinis teismas vykdo jurisdikciją pažeidus vieną iš šių draudimų, nukentėjusiojo asmens pilietybės valstybė, nepatenkinta sprendimu, gali pareikšti tarptautinę pretenziją; tokiu atveju valstybė atsakovė negali teisintis tuo, kad jurisdikcijos vykdymas buvo teisėtas pagal nacionalinę teisę arba kad procesas buvo teisingas ir nešališkas. Tačiau daugeliu atvejų tarptautinė teisė nei draudžia, nei įpareigoja nacionalinius teismus nagrinėti bylas; ji, taip sakant, pateikia *siūlymą* dėl jurisdikcijos, kurio nacionaliniai teismai, jeigu nenori, neprivalo priimti. Nacionalinių teismų jurisdikciją daugiausiai apibrėžia nacionalinė teisė, o tarptautinė teisė apsiriboja nustatydama keletą valstybių diskrecijos apribojimų.

[4] *Island of Palmas* Case, *RIAA* II 829, at 838. Apie bylą žr. taip pat 5 ir 10 skyrių.

[5] Dėl diskusijos žr., pavyzdžiui, A.F. Lowenfeld, U.S. Law Enforcement Abroad: The Constitution and International Law, *AJIL* 83 (1980), p. 880; E.A. Nadelmann, *Cops Across Borders: The Internationalization of U.S. Criminal Enforcement*, 1993.

[6] *RGDIP* (1960), p. 772.

[7] Žr. 4 skyrių. Žr. taip pat įdomią diskusiją Tarptautinės teisės asociacijos komitete dėl ekstrateritorinės jurisdikcijos, *ILA Rep.* 1994, p. 679 ir t.t.

[8] Žr. 6 skyrių.

[9] Kartais teigiama, kad tokie veiksmai yra leistini išimtinėmis aplinkybėmis, jeigu jų tikslas yra persekioti už nusikaltimus žmoniškumui, B. Stern, L'Extraterritorialite revisitee: ou il est question des affaires Alvarez-Machain, Pate de bois et de quelques autres, *AFDI* 38 (1992), p. 239–313, at 288.

[10] Bendrai žr. T. Oppermann, Intervention, *EPIL* II (1995), p. 1436–1439.

[11] Žr. taip pat V.P. Nanda, The Validity of United States Intervention in Panama under International Law. *AJIL* 84 (1990), p. 494–503, at 502; R. Rayfuse, International Abduction and the United States Supreme Court: The Law of the Jungle Reigns, *ICLQ* 42 (1993), p. 882 ir t.t.

Neskaitant suverenaus ir diplomatinio imuniteto atvejų, kurie bus nagrinėjami tolesniame skyriuje,[12] atrodo, jog tarptautinė teisė nenustato jokių apribojimų teismų jurisdikcijai civilinėse bylose;[13] ji riboja jurisdikciją tik baudžiamosiose bylose. Dėl baudžiamųjų procesų, valstybių dažniausiai skelbiami jurisdikcijos pagrindai išvardijami toliau (kai kurie iš jų pripažįstami plačiau nei kiti).

Teritorinis principas

Kiekviena valstybė reikalauja jurisdikcijos jos teritorijoje įvykdytiems nusikaltimams (net kai tai padaro užsieniečiai).[14] Kartais nusikaltimas gali būti pradėtas vienoje valstybėje, o baigtas – kitoje; pavyzdžiui, asmuo per sieną šovė ir nušovė ką nors kitos valstybės teritorijoje. Tokiu atveju jurisdikcija priklauso abiem valstybėms; valstybės, kurioje nusikaltimas pradėtas, jurisdikcija yra pagal subjektyvų teritorinį principą, o valstybės, kurioje nusikaltimas baigtas, jurisdikcija yra pagal objektyvų teritorinį principą (nors kartais jis vadinamas „padarinių doktrina“, grindžiama faktu, kad žalingi padariniai (ne pats veikimas ar neveikimas) atsirado tos valstybės teritorijoje).[15]

Pilietybės principas

Klausimą, ar asmuo yra konkrečios valstybės pilietis, sprendžia tos valstybės vidaus teisė. Tarptautinė teisė tiktai nustato valstybėms tam tikras ribas kriterijams, kuriuos jos turėtų taikyti spręsdamos pilietybės klausimus.[16] Valstybė savo piliečius gali persekioti už nusikaltimus, įvykdytus bet kurioje pasaulio vietoje (aktyvios pilietybės principas). Ši taisyklė yra visuotinai pripažinta ir kontinentinės teisės šalys ją plačiai taiko. Anglijos teisė Anglijos teismams suteikia jurisdikciją šiuo pagrindu tik dėl kai kurių nusikaltimų, kaip antai išdavimas arba nužudymas; kita vertus, Jungtinė Karalystė neprieštarauja dėl to, kad šį principą plačiai taiko kitos šalys. JAV teismai taip pat pilietybę pripažįsta kaip pagrindą jurisdikcijai.[17] Veikale *Restatement (Third)* sakoma, kad valstybė jurisdikciją gali įgyvendinti su savo teismų pagalba savo piliečiams,[18] tačiau JAV teismai „asmenį gali bausti tiktai už Jungtinių Valstijų teisės pažeidimą, bet ne už užsienio valstybės baudžiamosios teisės pažeidimą“.[19] Ir Anglijos teismai paprastai nesivadovauja užsienio valstybių baudžiamaisiais įstatymais.[20] Kai kurios valstybės pretenduoja į jurisdikciją remdamosi tam tikru asmeniniu ryšiu, kitokiu nei pilietybė (pvz., kaltinamasis asmuo ilgai gyveno valstybėje, kuri įgyvendina jurisdikciją); kitos valstybės dėl tokios jurisdikcijos taip pat nėra pareiškusios prieštaravimų.

[12] Žr. 8 skyrių.

[13] Žr. Akehurst, *op. cit.*, p. 170–177. Tačiau žr. I. Bronwlie, *Principles of Public International Law*, 4-as leid., 1990, p. 299, kuris įrodinėja, kad nėra didelio skirtumo tarp problemų, kylančių dėl civilinės ir baudžiamosios jurisdikcijos įgyvendinimo užsieniečiams, kadangi civilinės jurisdikcijos užtikrinimas galiausiai numato ir baudžiamąsias sankcijas.

[14] Apie teritoriją žr. 5 skyrių.

[15] Pavyzdžiui, žr. *Lotus* bylą, PCIJ, serija A, Nr. 10 (žr. 3 ir 12 skyrių). Apie kai kurių valstybių kontroversišką „padarinių doktrinos“ taikymą siekiant įgyvendinti plačią ekstrateritorinę jurisdikciją ekonominio reguliavimo srityje žr. O. Schachter, *International Law in Theory and Practice*, 1991, p. 261–264, ir tekstą toliau, p. 154–155.

[16] Žr. 17 skyrių.

[17] Žr., pavyzdžiui, bylą *Blackmer v. United States*, 284 US 421 (1932), kurioje Amerikos pilietis, paėmęs įkaitą Prancūzijoje, buvo išsiųstas į JAV baudžiamojo proceso tikslais.

[18] *Restatement (Third)*, 421(1), (2)(d), p. 305.

[19] Ten pat, 422(1), p. 313.

[20] Žr. *Huntington v. Attrill*, [1893] AC 150.

Kai kurios valstybės, pavyzdžiui, Meksika, Brazilija ir Italija, baudžiamąją jurisdikciją numato ir pagal pasyvios pilietybės principą – užsienietį galima teisti už nusikaltimus, įvykdytus užsienyje, tačiau susijusius su šių valstybių piliečiais. Šiame kontekste reikėtų paminėti, kad *Cutting* byloje (1886 m.) Meksikos teismas pripažino baudžiamąją jurisdikciją Amerikos piliečiui už šmeižikiško pareiškimo apie Meksikos pilietį paskelbimą Teksaso laikraštyje.[21] Tuo metu JAV protestavo prieš tokį sprendimą, bet galiausiai byla buvo nutraukta, nes Meksikos pilietis savo kaltinimus atsiėmė. Praeityje JAV ir Jungtinė Karalystė nuolat prieštaravo šiam principui, ir iš tikrųjų gali būti įrodinėjama, jog vien tik faktas, kad valstybės pilietis buvo kitoje valstybėje padaryto nusikaltimo auka, nebūtinai yra susijęs su jo pilietybės valstybės bendrais interesais. Kita vertus, jeigu valstybė, kurioje įvykdytas nusikaltimas, nenori arba negali nubausti nusikaltėlio, taip pat galima teigti, jog valstybė turi teisę ginti savo pačios piliečius, kai tik įtariamasis užsienietis patenka jos kontrolėn. Neseni įvykiai JAV liudija apie pasyvios pilietybės principo pripažinimą dėl teroristinės veiklos bei kitų sunkių nusikaltimų.[22] Veikale *Restatement (Third)* pastebima:

> Principas nebuvo visuotinai pripažintas paprastų pažeidimų ar nusikaltimų atveju, tačiau vis labiau pripažįstama, kad jis taikytinas teroristiniams bei kitokiems organizuotiems išpuoliams prieš valstybės piliečius dėl jų pilietybės, taip pat teroro aktams prieš valstybės diplomatinius atstovus arba kitus pareigūnus.[23]

Apsaugos principas

Jis leidžia valstybėms bausti už veikas, gresiančias jų saugumui, net jeigu jas užsieniečiai įvykdo užsienyje (pvz., sąmokslas nuversti užsienio valstybės vyriausybę, šnipinėjimas, jos pinigų padirbinėjimas, sąmokslas pažeisti jos imigracijos taisykles). Dauguma valstybių tam tikru mastu taiko šį principą, todėl jis atrodo pagrįstas, nors ir iškyla pavojus, kad kai kurios valstybės gali mėginti aiškinti savo „saugumą“ pernelyg plačiai. Pavyzdžiui, jeigu valstybėje A leidžiamas laikraštis kritikuoja valstybę B, būtų nepagrįsta teigti, jog valstybės B jurisdikcija yra bausti laikraščio redaktorių už antivalstybinę propagandą.[24] Visais atžvilgiais nepagrįstas apsaugos principo taikymo pavyzdys yra mirties nuosprendis, kurį 1989 m. vasario 14 d. *fatwa* išleidimu paskelbė Irano lyderis Ayatollah Khomeini rašytojui Salmanui Rushdie (šis buvo priverstas slapstytis su policijos apsauga savo namuose Anglijoje) už „šventvagiškumą“ jo knygoje *The Satanic Verses*, sukėlusioje didžiulį pyktį musulmoniškojo pasaulio dalyse.

[21] Moore, *Digest of International Law*, 2 t., 1906, p. 228–242.

[22] Žr., pavyzdžiui, 1986 m. įstatymą dėl diplomatų saugumo ir kovos su terorizmu, priimtą po *Achille Lauro* incidento, taip pat bylą *US v. Yunis (No. 2)*, 681 F. Supp. 896 (1988); 82 *ILR* 344, kur Teismas pripažino, kad tarptautinė bendrija turėtų sutikti su pasyvios pilietybės principo teisėtumu, nors tai buvo labiausiai ginčytinas pagrindas ryšium su baudžiamosios jurisdikcijos pripažinimu. Apie tarptautines priemones, imtas taikyti po Achille Lauro incidento, kovojant prieš terorizmą atviroje jūroje, žr. 12 skyrių.

[23] *Restatement (Third)*, 402 p., komentaras g ir pranešėjo 3-a pastaba, p. 240.

[24] Ten pat, komentaras f, p. 240, kur pastebima, kad „apsaugos principas nereiškia besąlygiškos teisės taikyti užsienio piliečių atžvilgiu įstatymų, numatančių, pavyzdžiui, atsakomybę už valstybės ar jos vadovo šmeižtą.“ Apskritai žr. I. Cameron, *The Protective Principle of International Criminal Jurisdiction*, 1994.

Apsaugos principo negalima painioti su „diplomatine gynyba", reiškiančia valstybės teisę įsikišti diplomatinėmis priemonėmis arba pareikšti tarptautinę pretenziją savo piliečių vardu kitai valstybei.[25]

Universalumo principas

Kai kurios valstybės pretenduoja į jurisdikciją visiems nusikaltimams, įskaitant visus nusikaltimus (arba bent jau sunkiausius), užsieniečių padaromus užsienyje. Angliškai kalbančios šalys laikosi principo, jog tokią universalią jurisdikciją tarptautinė teisė paprastai draudžia. Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas *Lotus* byloje[26] tokios jurisdikcijos teisėtumo klausimo neaptarinėjo, tačiau atskiri teisėjai pareiškė, jog ji paprastai prieštarauja tarptautinei teisei. Universalumo principas akivaizdžiai gali sukelti nepagrįstų padarinių, kai asmuo nubaudžiamas bet kur kitur už veiką, kuri yra teisėta pagal šios veikos padarymo vietos teisę. Universalumo principas kelia mažiau prieštaravimų tuo atveju, kai jis taikomas veikoms, laikomoms nusikaltimais visose šalyse; šiuo atveju netgi angliškai kalbančios šalys pripažįsta, jog tarptautinė teisė leidžia valstybėms įgyvendinti universalią jurisdikciją tam tikroms veikoms, kurios yra pavojingos tarptautinei bendrijai apskritai ir kurios yra laikomos nusikalstamomis visose šalyse (pvz., kariniai nusikaltimai,[27] piratavimas,[28] lėktuvo užgrobimas[29] bei įvairios tarptautinio terorizmo formos[30]).

JAV (pagal veikalą *Restatement (Third)*) taip pat pripažįstama, kad:

> valstybės jurisdikcijoje yra apibrėžti ir numatyti bausmę už tam tikrus nusikaltimus, kuriuos valstybių bendrija laiko visuotinio susirūpinimo dalykais, pavyzdžiui, piratavimas, prekyba vergais, lėktuvų užpuolimas arba pagrobimas, genocidas, kariniai nusikaltimai ir galbūt tam tikri terorizmo aktai.[31]

Veikale *Restatement (Third)* teigiama, kad šie nusikaltimai patenka universalios jurisdikcijos sferon pagal paprotinę teisę.[32] Kiti nusikaltimai gali patekti universalios jurisdikcijos sferon pagal tarptautinius susitarimus, kaip, pavyzdžiui, 1973 m. Tarptautinė konvencija „Dėl kelio užkirtimo 'apartheido' nusikaltimui ir baudimo už jį"[33] arba 1984 m. Konvencija „Dėl kankinimo ir kitokio žiauraus, nežmoniško bei žeminančio elgesio arba bausmės uždraudimo".[34] Tačiau šie susitarimai taikomi tik valstybėse, kurios yra jų šalys, nebent gali būti įrodyta, jog ir pagal paprotinę teisę minėti nusikaltimai patenka universalios jurisdikcijos sferon.

Tačiau universalios jurisdikcijos koncepcija, pasireiškianti valstybės teise bausti už tam tikrus nusikaltimus nepriklausomai nuo to, kur jie buvo padaryti ir kas juos padarė, sukelia daugybę problemų. Pir-

[25] Žr. 17 skyrių.

[26] *Lotus* byla, *op. cit.*

[27] Žr. 20 skyrių.

[28] Žr. 12 skyrių.

[29] Akehurst, *op. cit.*, p. 161–162. Žr. taip pat 13 skyrių.

[30] Žr. M.C. Bassiouni, Hostages, *EPIL* 8 (1985), p. 264–268; M. Feinrider, Kidnapping, ten pat, p. 355–358; R.A. Friedlander, Terrorism, *EPIL* 9 (1986), p. 371–376; J.J. Lambert, *Terrorism and Hostages in International Law – A Commentary on the Hostages Convention 1979*, 1990; P. Hortatos, *International Law and Crimes of Terrorism Against the Peace and Security of Mankind*, 1993; H.H. Han, *Terrorism and Political Violence: Limits and Possibilities of Legal Control*, 1993; G. Gilbert, The Law and International Terrorism, *NYIL* 26 (1995), p. 3–32.

[31] *Restatement (Third)*, p. 404, at 254.

[32] Ten pat, komentaras a.

[33] Priimta JTO GA Rezoliucija Nr. 3068 (XXVIII) 1973 m. lapkričio 30 d., tekstas *ILM* 13 (1974), p. 50. Žr. J. Delbruck, Apartheid, *EPIL* I (1992), p. 192–196.

[34] *ILM* 23 (1984), p. 1027, pakeistas tekstas *ILM* 24 (1985), p. 535. Žr. 14 skyrių.

ma, dažnai sakoma, kad universali jurisdikcija buvo (bent netiesiogiai) pripažinta po Antrojo pasaulinio karo daugiašalėse sutartyse dėl nusikaltimų, kėlusių grėsmę visai tarptautinei bendrijai (ypač karinių nusikaltimų). Ypač akcentuojamos 1949 m. Ženevos konvencijos bei valstybių (šių konvencijų šalių) įsipareigojimai bausti asmenis, kaltinamus kariniais nusikaltimais bei nusikaltimais žmoniškumui.[35] Taigi *Eichmanno* byloje, neliečiant pagrobimo teisėtumo klausimo, Izraelio teismų prisiimta jurisdikcija dėl karinių nusikaltimų bei nusikaltimų žmoniškumui buvo visuotinai pripažinta, nors nusikaltimai buvo įvykdyti Europoje Antrojo pasaulinio karo metu prieš susikuriant Izraelio valstybei ir jie lietė žmones, nebuvusius Izraelio valstybės piliečiais.[36] Tokie nusikaltimai yra tarptautinės teisės pažeidimas; jie tiesiogiai baustini pagal tarptautinę teisę, ir gali būti nagrinėjami tiek nacionalinių teismų, tiek tarptautinių tribunolų, tokių kaip tie, kuriuos JT Saugumo Taryba įsteigė dėl nusikaltimų, įvykdytų buvusioje Jugoslavijoje ir Ruandoje.[37] Tačiau griežtąja prasme šie tribunolai nėra universalios jurisdikcijos principo išraiška, nes valstybės už tam tikras veikas, kurios nėra nusikalstamos pagal tarptautinę teisę, turi teisę persekioti asmenis pagal savo nacionalinę teisę.[38]

Antra, be piratavimo, prekybos vergais, karinių nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui, kiti tarptautinio pobūdžio nusikaltimai, numatyti vėliau priimtose konvencijose ir apimantys lėktuvų užgrobimą, diversiją, apartheidą, nusikaltimus tarptautine apsauga besinaudojantiems asmenims, terorizmą, įkaitų ėmimą, narkotikų kontrabandą, pinigų padirbinėjimą ir kitus nusikaltimus, kelia painių problemų, susijusių su tariamos universalios jurisdikcijos teisiniu pagrindu.[39] Tokios konvencijos įtvirtina pareigą arba kaltinamąjį bausti, arba jį išduoti (*aut dedere aut judicare*), ir taip jurisdikcija suteikiama pagal atitinkamos sutarties nuostatas.[40] Tačiau kaip tokios sutartys, privalomos tik jų šalių santykiams, pačios savaime gali suteikti pagrįstą universalią jurisdikciją valstybėms, kurios nėra jų šalys?

Universali nacionalinių teismų jurisdikcija dėl nusikaltimų žmogaus teisėms

Pastaruoju metu kai kuriose valstybėse imama reikalauti universalios jurisdikcijos dėl nusikaltimų žmogaus teisėms. Tačiau čia būtina aiškiai žinoti, ar kalbama apie jurisdikciją pagal baudžiamąją teisę, ar ne pagal ją (ieškiniai dėl žalos atlyginimo ir kitokie ieškiniai civiliniame procese). Pagal tarptautinę teisę universali jurisdikcija iš esmės neapsiriboja vien baudžiamąja teise; valstybės gali numatyti ir kitų teisinių gynybos priemonių dėl nusikaltimų visuotinai pripažintoms vertybėms.[41]

[35] Žr. 20 skyrių.

[36] *Eichmann v. Att.-Gen. of Israel* (1962), 36 *ILR 277*.

[37] Žr. 20 skyrių.

[38] Žr. Brownlie (1990), *op. cit.*, p. 305.

[39] Žr. Schachter, *op. cit.*, p. 268. Žr. taip pat G. Gillbert, Crimes *Sans Frontieres*: Jurisdictional Problems in English Law, *BYIL* 63 (1992), p. 415–442.

[40] Žr. M. Chapter Bassiouni/ E.M. Wise, *Aut Dedere aut Judicare: The Duty to Extradite or Prosecute in International Law*, 1995.

[41] Žr. *Restatement (Third)*, p. 404, komentaras b, p. 255.

Atrodo, jog pirmoji tokio pobūdžio byla, kurią sprendė nacionalinis teismas, buvo *Filartiga v. Pena-Irala* byla (1980 m.), kurioje Paragvajaus pilietis pateikė ieškinį JAV teisme buvusiam Paragvajaus policijos pareigūnui (šis ieškinio pateikimo metu nelegaliai gyveno Niujorke) dėl ieškovo brolio kankinimų ir mirties Paragvajuje prieš 3 metus. JAV antrosios apygardos Apeliacinis Teismas pripažino, jog „civilinės atsakomybės prasme kankintojas – lygiai kaip piratas ar prekiautojas vergais – tapo *hostis humani generis*, žmonijos priešu."[42] Sprendime buvo nurodyta, kad kankinimas prisidengiant oficialia valdžia, net jeigu tai negali būti aiškiai priskirta vyriausybei, yra tarptautinės teisės pažeidimas, ir kad JAV surasti kankinimus vykdę užsieniečiai gali būti patraukti atsakomybėn Amerikos teisme nepriklausomai nuo to, kur tokie veiksmai buvo atlikti.[43] Šis sprendimas buvo sveikinamas kaip rodantis procesų dėl žmogaus teisių pažeidimų pradžią ir palaikantis prezidento Carterio vykdytą užsienio politiką, skirtą žmogaus teisių apsaugai; bet vėlesni bandymai išplėsti jurisdikciją kitiems žmogaus teisių pažeidimams (ne tik kankinimams) nebuvo tokie sėkmingi.[44] Bet kuriuo atveju klausimas, ar kankinimas iš tikrųjų tapo tokiu nusikaltimu, kuriam taikytina universali jurisdikcija pagal paprotinę tarptautinę teisę, taip ir liko neaiškus.[45]

Taip pat reikėtų paminėti neseną JAV devintosios apygardos Apeliacinio Teismo 1992 m. gegužės 22 d. sprendimą *Siderman* byloje;[46] jame aiškiai parodomas glaudus ryšys tarp „jurisdikcijos" ir „valstybės imuniteto" sampratos, pagal kurią užsienio valstybei netaikoma kitos valstybės teismų jurisdikcija (tai smulkiai bus nagrinėjama tolesniame skyriuje[47]). 1982 m. Sidermanų šeima Argentinai pateikė ieškinį dėl Jose'o Sidermano kankinimo bei šeimos turto nusavinimo – tai padaryta tuoj po kariškių įvykdyto valdžios perversmo 1976 metais. Dėl kankinimo 1984 m. Kalifornijos žemesnysis apylinkės teismas šeimai už padarytą žalą priteisė maždaug 2,7 mln. USD (Argentina procese nedalyvavo).[48] Tačiau 1985 m. apygardos teismas panaikino Argentinai nedalyvaujant priimtą sprendimą ir nutraukė bylą Argentinai pareiškus turint imunitetą pagal JAV Įstatymą „Dėl užsienio suvereno imuniteto" (FSIA).[49] Nors užsienio valstybė ir turi teisę remtis savo imunitetu pagal FSIA, ji negali to daryti visada, nes pačiame Įstatyme numatyta tam tikrų išimčių. 1992 metais JAV Apeliacinis Teismas panaikino apygardos teismo sprendimą ir grąžino bylą tolesniam nagrinėjimui. Jis rėmėsi tuo, kad jurisdikcija egzistavo *prima facie* (tai reiškia, kad Argentinai teko „svaresniais įrodymais" įrodyti,[50] jog nė viena iš FSIA numatytų išimčių šiuo atveju imunitetui netaikytina).

[42] 630 F. 2d 876, 890 (2d Cir. 1980).

[43] Žr. Symposium – Federal Jurisdiction, Human Rights, and the Law of Nations: Essays on Filartiga v. Pena-Irala, *GA. JICL* 11 (1981), p. 305–341; F. Hassan, A Conflict of Philosophies: The Filartiga Jurisprudence, *ICLQ* 32 (1983), p. 250–258.

[44] Žr. A.-M. Burley, The Alien Tort Statute and the Judiciary Act of 1789: A Badge of Honor, *AJIL* 83 (1989), p. 461–493.

[45] Žr. taip pat *Restatement (Third)*, p. 702; pranešėjų 5-a pastaba, at 171.

[46] *Siderman de Blake v. Republic of Argentina*, 965 F. 2d 699 (9th Cir. 1992).

[47] Žr. 8 skyrių.

[48] Žr. R.B. Lillich, Damages for Gross Violations of International Human Rights Awarded by US Courts, *HRQ* 15 (1993), p. 207, 220–221.

[49] Žr. 8 skyrių.

[50] *Siderman* byla, *op. cit.*, at 713.

Apeliacinis Teismas savo argumentuose labai stengėsi parodyti, kad kankinimų draudimas yra *ius cogens* pobūdžio, tačiau remdamasis aukštesnio už save JAV Aukščiausiojo Teismo atitinkamu sprendimu,[51] kuriuo jis privalėjo vadovautis, Apeliacinis Teismas neturėjo kito pasirinkimo kaip tik pripažinti, jog jurisdikcija, kuri būtų viršesnė už Argentinos pateiktą argumentą dėl imuniteto, negali būti grindžiama nei bendra išimtimi dėl „*ius cogens* pažeidimo", nei egzistuojančia sutartinio pobūdžio išimtimi pagal FSIA 1604 paragrafą. Vis dėlto teismas galėjo pripažinti jurisdikciją remdamasis FSIA 1605(a)(1) paragrafo nuostata dėl „numanomo atsisakymo", nes Argentina kreipėsi į JAV teismus, kaltindama Jose'ą Sidermaną nusikaltimų padarymu. Tai buvo laikoma pakankamu įrodymu dėl numanomo Argentinos atsisakymo imuniteto ryšium su Sidermanų šeimos pateiktu ieškiniu. Taigi ši byla rodo tas bendras teisinio pobūdžio problemas su žmogaus teisių pažeidimais susijusiuose procesuose JAV teismuose, kurios iškyla dėl užsienio valstybės imuniteto.

Dėl problemų, kurios iškyla nukentėjusiems asmenims pateikus ieškinius prieš užsienio valstybes dėl grubių žmogaus teisių pažeidimų. Pastaraisiais metais daugybė bylų dėl tokių pažeidimų buvo inicijuota tiesiogiai prieš asmenis, kurie juos padarė dažniausiai vykdydami tam tikrus valstybinius įgaliojimus. Tai *Marcos* byla,[52] taip pat ieškiniai, pateikti Argentinos generolui Carlos Guillermo Suarez-Masonui, Haičio eksprezidentui (gen. Prosperui Avriliui), buvusiam Gvatemalos gynybos ministrui (gen. Hectorui Alejandro Gramajo Moralesui), Indonezijos generolui Panjaitanui, buvusiam Etiopijos vyriausybės pareigūnui (Negowo) bei serbų lyderiui Karadžičiui.[53] Dėl minėto pobūdžio problemų JAV Kongresas 1992 m. kovo 12 d. priėmė įstatymą „Dėl kankinimų aukų apsaugos". Šiuo įstatymu aukoms suteikiama teisė civiliniu ieškiniu pareikšti pretenzijas dėl žalos atlyginimo asmenims, kurie „pagal bet kurios užsienio šalies įsakymą arba įstatymą" privertė asmenį patirti kankinimų arba jį nužudė be teismo nuosprendžio.[54] Ateityje paaiškės, kaip tai pasireikš realioje teismų praktikoje dėl užsienio suvereno imuniteto bei su tuo susijusios „valstybės veiksmų" doktrinos (ji bus nagrinėjama tolesniame skyriuje[55]), kai tokio pobūdžio veiksmai yra akivaizdžiai priskirtini ir užsienio vyriausybei.

„Ivanas žiaurusis" – Johno Demjanuko procesas

Gerų pamokų apie sunkumus, kylančius dėl veiksmingo karo nusikaltėlių persekiojimo ir kylančius dėl tikslaus sąžiningo proceso taisyklių taikymo, pateikia nesena Johno Demjanuko byla.[56] Demjanu-

[51] *Argentine Republic v. Amerada Hess Shipping Corp.*, 488 US 428; 109 S. Ct. 683; žr. 8 skyrių.

[52] Žr. R.G. Steinhardt, Fulfilling the Promise of Filartiga: Litigating Human Rights Claims Against the Estate of Ferdinand Marcos, *Yale JIL* 20 (1995), p. 65–103.

[53] Žr. G. Ress, Final Report, International Committee on State Immunity, *ILA Rep.* 1994, p. 466–467, 62-a ir 63-a pastabos su nuorodomis.

[54] Section 2(a), PL. p. 102–256, 102d Kongresas, 106 Stat. 73.

[55] Žr. 8 skyrių.

[56] L.J. Del Pizzo, Not Guilty – But Not Innocent: An Analysis of the Acquittal of John Demjanuk and Its Impact on the Future of Nazi War Crimes Trials, *BCICLR* 18 (1995), p. 137–178.

kas buvo apkaltintas buvęs „Ivanu žiauriuoju“; šią pravardę aukos suteikė sadistiškiems dujų kamerų operatoriams, padėjusiems nužudyti tūkstančius žydų Treblinkos „mirties stovykloje“, kurią Antrojo pasaulinio karo metu nacistinė Vokietija įkūrė Lenkijoje.

1977 metais JAV buvo pradėtas procesas prieš Demjanuką – jam atimta JAV pilietybė, kurią jis buvo įgijęs meluodamas apie savo veiklą karo metu. Izraeliui pareikalavus jį išduoti pagal sutartį su Jungtinėmis Valstijomis,[57] 1983 m. Demjanukas buvo galutinai išduotas Izraeliui ir 1986 m. prasidėjo jo teismo procesas. 1988 m. Jeruzalės apygardos teismas jį nuteisė mirties bausme pakariant.[58] Demjanukas apskundė sprendimą remdamasis tuo, kad jis yra klaidingai nustatytos tapatybės auka; tai jis teigė nuo pat pradžių. Jis išsėdėjo kalėjimo vienutėje netoli Tel Avivo 5 metus, kol buvo pradėtas nagrinėti jo apeliacinis skundas. Iširus Sovietų Sąjungai, 1991 m. iš sovietinių archyvų buvo gauta naujų įrodymų, kuriais remiantis kitas asmuo, pavarde Ivanas Marchenko, buvo identifikuotas kaip „Ivanas žiaurusis“. 1993 m. Izraelio Aukščiausiasis Teismas[59] panaikino visus kaltinimus Demjanukui, nors pripažino, kad jis tarnavo SS sargybiniu Trawniki dalinyje, dalyvavusiame žudant tūkstančius žydų, kad jis aktyviai veikė ir Sobiboro „mirties stovykloje“ Lenkijoje.

Grupė holokaustą išgyvenusių asmenų kreipėsi į teismą reikalaudama pradėti naują baudžiamąjį procesą prieš Demjanuką remiantis jo veiklos įrodymais Trawniki bei Sobibore. Tačiau buvo nuspręsta nebepateikti Demjanukui naujų kaltinimų. JAV šestosios apygardos Apeliacinis Teismas atnaujino Demjanuko ekstradicijos bylą ir leido jam grįžti į Jungtines Valstijas. 1993 m. Teismas nustatė, kad, svarstant ekstradicijos klausimą, buvo padaryta procesinių pažeidimų, ir kad Teisingumo departamento Specialiųjų tyrimų tarnyba nuslėpė išteisinamuosius įrodymus. Teismas panaikino įsakymą dėl ekstradicijos. 1994 m. JAV Aukščiausiasis Teismas[60] atsisakė peržiūrėti šį sprendimą ir Demjanukas grįžo laisvai gyventi Ohajuje. Taigi brangiai kainavęs ir daug laiko pareikalavęs procesas, užtrukęs daugiau nei 17 metų, į kurį buvo įsitraukusios dvi valstybės, laikomos ryžtingai nusiteikusiomis persekioti nacių karo nusikaltėlius, galiausiai baigėsi be jokio nuteisimo.

JURISDIKCIJOS KONFLIKTAI

Skirtingų jurisdikcijos pagrindų, kuriais remiasi nacionaliniai teismai, egzistavimas reiškia, kad kelios valstybės gali turėti konkuruojančią jurisdikciją, t.y. nusikaltėlis gali būti teisiamas ir nubaudžiamas keliose skirtingose šalyse. Nuteisimas arba išteisinimas užsienio valsty-

[57] Apie ekstradiciją žr. tekstą toliau, p. 154–155.

[58] Del Pizzo, *op. cit.*, p. 138.

[59] Ten pat, p. 139.

[60] Ten pat, p. 140.

bėje laikomas faktu, užkertančiu kelią vėlesniam persekiojimui kitose šalyse, tačiau ne visose. Tarptautinė teisė šio klausimo nereguliuoja ir dėl to gali kilti rimtų sunkumų, nebent jeigu galima apeliuoti į tarptautinių žmogaus teisių apsaugą.[61]

Būdingas pilietybės principo ir padarinių doktrinos (arba objektyvaus teritorinio principo) konfliktas su valstybės, kurios teritorijoje veikimas arba neveikimas įvyko, konkuruojančia jurisdikcija (subjektyvus teritorinis principas) dažnai lemia įvairių sričių bendresnio pobūdžio problemas, kai atitinkamų valstybių įstatymai numato skirtingus padarinius leisdami, drausdami tam tikrą veiklą arba netgi jos reikalaudami. Šia prasme ypač delikačios problemos iškilo tarptautinių ekonominių santykių srityje dėl daugelio valstybių neigiamo požiūrio (pasireiškusio priimant vadinamuosius „blokuojančius įstatymus") į Jungtinių Valstijų mėginimą taikyti JAV antitrestinius bei vertybinių popierių apyvartą reguliuojančius įstatymus su „ekstrateritoriniu galiojimu" Amerikos įmonių užsienio filialuose.[62] Vėliau panašių problemų iškilo dėl Europos Bendrijos taisyklių taikymo jos piliečiams, esantiems ne Bendrijos teritorijoje. Ginčytinas ekonominių sankcijų klausimas, susijęs su JAV ekstrateritorinės jurisdikcijos įgyvendinimu, vėl neseniai iškilo dėl Kubos laisvės ir demokratinio solidarumo *(Libertad)* akto priėmimo 1996 m. (Helms-Burton aktas).[63] Šį Aktą pasirašė prezidentas Clintonas, reaguodamas į Kubos oro pajėgų įvykdytą dviejų mažųjų lėktuvų, kuriais skrido Floridoje įsikūrusios Kubos ir Amerikos organizacijos atstovai, numušimą 1996 m. vasario mėn.[64] Pagal šį Aktą trečiųjų valstybių piliečiams, turintiems reikalų su Kubos nusavintu amerikiečių turtu, naudojant šį turtą ar pelnantis iš jo, Amerikos teismuose gali būti pareikšti ieškiniai dėl žalos padarymo ir jiems netgi gali būti uždrausta įvažiuoti į JAV. Toks platus JAV jurisdikcijos išplėtimas dėl užsienio teritorijoje įvykdytų veiksmų sukėlė tarptautinius protestus,[65] kadangi buvo laikoma, jog tai pažeidžia JAV įsipareigojimus pagal daugiašalius prekybos susitarimus ir bendrąją tarptautinę teisę. Tačiau šios sudėtingos, bet praktikoje vis labiau aktualios teisės srities neįmanoma aptarti įvadiniame vadovėlyje.[66]

EKSTRADICIJA

Galiausiai reikia pabrėžti, kad tarp valstybių civiliniuose, baudžiamuosiuose ir administraciniuose reikaluose egzistuoja tam tikras bendradarbiavimas, grindžiamas daugiašalėmis bei dvišalėmis sutartimis.[67] Tai apima ir bendradarbiavimą ekstradicijos srityje; nusikal-

[61] Žr. 14 skyrių.

[62] A.T.S. Leenen, Extraterritorial Application of the EEC Competition Law, *NYIL* 15 (1984), p. 139–166; P.M. Barlow, *Aviation Antitrust. The Extraterritorial Application of the United States Antitrust Laws and International Air Transportation*, 1988; J.-G. Castel, *Extraterritoriality in International Trade. Canada and United States of America Practices Compared*, 1988; A. Bianchi, Extraterritoriality and Export Controls: Some Remarks on the Alleged Antinomy Between European and U.S. Approaches, *GYIL* 35 (1992), p. 366; P.M. Roth, Reasonable Extraterritoriality: Correcting the „Balance of Interests", *ICLQ* 41 (1992), p. 245 ir t.t.; W. Meng, Extraterritorial Effects of Administrative, Judicial and Legislative Acts, *EPIL* II (1995), p. 337–343.

[63] Tekstas *ILM* 35 (1996), p. 357. Žr. taip pat Įstatymą dėl sankcijų Iranui ir Libijai, priimtą JAV 1996 m., *ILM* 35 (1996), p. 1273.

[64] Žr. taip pat 13 skyrių.

[65] Žr., pvz., European Union Demarches, *ILM* 35 (1996), p. 397. Žr. taip pat Amerikos Valstybių Organizacijos inter Amerikos juridinio komiteto išvadą, *ILM* 35 (1996), p. 1322.

[66] Žr. A.F. Lowenfeld, Congress and Cuba: The Helms-Burton Act, *AJIL* 90 (1996), p. 419–434; dėl kontrargumentų žr. B.M. Clagett, Title III of the Helms-Burton Act is Consistent with International Law, ten pat, p. 434–440. Dėl ekstrateritorinės jurisdikcijos įstatymų leidybos srityje klausimo žr. taip pat A.F. Lowenfeld, Conflict, Balancing of Interest and the Exercise of Jurisdiction to Prescribe: Reflections on the Insurance Antitrust Case, *AJIL* 89 (1995), p. 42–53; L. Kramer, Extraterritorial Application of American Law after the Insurance Antitrust Case: A Reply to Professors Lowenfeld and Trimble, ten pat, p. 750–758.

[67] Dėl teisinės pagalbos tarp valstybių baudžiamosios, civilinės ir administracinės teisės klausimais žr. R. Geigerio straipsnius, *EPIL* 9 (1986), p. 248–255, 241–248, 235–241; *Restatement (Third)*, 1 t., p. 525 ir t.t., 591 ir t.t.; D. McClean, *International Judicial Assistance*, 1992; W.C. Gilmore, *Mutual Assistance in Criminal and Business Regulatory Matters*, 1995.

tėlis gali pabėgti į valstybę, neturinčią jurisdikcijos jį teisti, arba į valstybę, kuri negali arba nenori teisti jo dėl to, kad visi įrodymai ir liudytojai yra užsienyje. Šiai problemai išspręsti tarptautinėje teisėje išplėtota ekstradicijos praktika; iš vienos valstybės asmenys išsiunčiami (t.y. perduodami) į kitą valstybę, kad juos galima būtų teisti pastarojoje valstybėje už jos įstatymų pažeidimus. Ekstradicija apima ir nuteistų nusikaltėlių, pabėgusių nebaigus bausmės atlikimo, išdavimą.

Nors retkarčiais pasitaiko priešingų pareiškimų, nėra valstybės pareigos išduoti nusikaltėlį nesant sutarties. Kartais teigiama, kad prieglobstis baigiasi ten, kur prasideda ekstradicija; kitaip tariant, valstybė turi teisę suteikti prieglobstį pabėgusiems nusikaltėliams, nebent sutartis įpareigoja juos išduoti. Teisė į prieglobstį reiškia valstybės teisę tokį prieglobstį suteikti; asmuo neturi teisės reikalauti prieglobsčio.[68] Kita vertus, tarptautinėje teisėje nėra normos, kuri neleistų valstybėms išduoti asmenis ir nesant sutarties.[69] Su pareiga išduoti susijusi problema (nesant sutarties dėl ekstradicijos), neseniai iškilo dėl JT Saugumo Tarybos veiksmų pagal JT Įstatų VII skyrių prieš Libiją dėl jos tariamos atsakomybės už lėktuvo teroristinį susprogdinimą virš Lockerbie (Škotijos). Šiuo klausimu Libijos inicijuota byla Tarptautiniame Teisingumo Teisme prieš JAV ir Jungtinę Karalystę[70] knygos rašymo metu dar nebuvo baigta; ji taip pat kelia tam tikrų esminių klausimų dėl Saugumo Tarybos teisinių įgaliojimų ribų bei Teismo vaidmens. Tie klausimai vėliau bus aptarti plačiau.[71]

[68] Žr. Weiss, The Draft UN Convention on Territorial Asylum, *BYIL* 50 (1979), p. 151. Apie specifines problemas, kylančias dėl prieglobsčio ambasadose ir karo laivuose, žr. D.P. O'Connell, *International Law*, 2-as leid., 1970, 2 t., p. 734–740. Be to, žr. J.A. Barberis, Asylum, Diplomatic, *EPIL* I (1992), p. 281–283.

[69] Dėl tolesnio nagrinėjimo žr. A.V. Lowe/C. Warbrick, Extraterritorial Jurisdiction and Extradition, *ICLQ* 36 (1986), p. 398–423; I.A. Shearer, *Extradition in International Law*, 1971; I. Stanbrook/C. Stanbrook, *The Law and Practice of Extradition*, 1980. Žr. taip pat 6-ąjį šios knygos leidimą, p. 107–110; G. Gilbert, *Aspects of Extradition Law*, 1991; B. Swart, Refusal of Extradition and the United Nations Model Treaty on Extradition, *NYIL* 23 (1992), p. 175–222; Y. Dinstein, Some Reflections on Extradition, *GYIL* 36 (1993), p. 36–59; T. Stein, Extradition, *EPIL* II (1995), p. 327–334; Extradition Treaties, ten pat, p. 334–337.

[70] *Lockerbie* byla, 1992 m. balandžio 14 d. įsakymas, *ICJ Rep.* 1992, p. 114; *ILM* 31 (1992), p. 662. Žr. C.C. Joyner/W.P. Rothbaum, Libya and the Aerial Incident at Lockerbie: What Lessons for International Extradition Law, *Mich. JIL* 14 (1993), p. 222.

[71] Žr. 18 skyrių. Dėl valstybių pareigos perduoti bėglius karo nusikaltimų Jugoslavijoje ir Ruandoje tribunolams žr. 20 skyrių.

8 SKYRIUS

IMUNITETAS NUO JURISDIKCIJOS

Egzistuoja tam tikros asmenų ir institucijų kategorijos, kurios pagal tarptautinę teisę turi imunitetą nuo nacionalinių teismų jurisdikcijos. Dvi svarbiausios kategorijos – tai užsienio valstybės (suvereno arba valstybės imunitetas) ir jų diplomatiniai agentai (diplomatinis imunitetas); tačiau vis svarbesnės darosi ir turi būti paminėtos ir kitos kategorijos, kaip antai tarptautinių organizacijų imunitetai. Nors pastarosios dvi kategorijos yra susijusios su valstybės imunitetu, jos yra kitokios prigimties ir turi būti atskirtos, kad „nesusimaišytų obuoliai su kriaušėmis".

SUVERENO (ARBA VALSTYBĖS) IMUNITETAS

Tarptautinėje teisėje valstybės imunitetas – tai teisinės normos ir principai, nustatantys sąlygas, pagal kurias užsienio valstybė gali reikalauti laisvės nuo kitos valstybės jurisdikcijos (įstatymų leidybos, teisminių ir administracinių galių).[1] Praktiškai su valstybės imunitetu susijusios problemos, kurios, atrodo, nacionaliniuose teismuose iškyla dažniau nei bet koks kitas tarptautinės teisės klausimas,[2] daugiausiai iškyla dviem skirtingais lygiais. Pirmasis yra susijęs su užsienio valstybės imunitetu nuo kitos valstybės teismų jurisdikcijos nagrinėti prieš užsienio valstybę nukreiptą pretenziją, kylančią, pavyzdžiui, dėl kontrakto ar žalos padarymo. Antrasis lygis yra susijęs su užsienio valstybės atleidimu nuo prievartinių priemonių dėl jai priklausančio turto, ypač jei tai susiję su nacionalinio teismo sprendimo vykdymu, pavyzdžiui, banke areštuojama tos valstybės ambasados sąskaita.[3] Valstybės imuniteto klausimus reguliuojančios taisyklės sudaro paprotinės teisės dalį ir kartais yra įtraukiamos į tarptautines sutartis, kaip, pavyzdžiui, 1972 m. Europos konvencija dėl valstybės imuniteto.[4] Nacionaliniu lygiu kai kurios bendrosios teisės tradicijai priklausančios valstybės priėmė specialius teisės aktus, kaip antai JAV 1976 m. Įstatymas „Dėl užsienio suvereno imuniteto",[5] Jungtinės Karalystės

[1] Žr. *Harris CMIL*, p. 286–319; *Restatement (Third)*, 1 t., p. 390 ir t.t.; S. Sucharitkul, Immunities of Foreign States Before National Authorities, *RdC* 149 (1976), p. 87; I. Sinclair, The Law of Sovereign Immunity: Recent Developments, *RdC* 167 (1980), p. 113; G.M. Badr, *State Immunity: An Analytical and Prognostic View*, 1984; H. Steinberger, State Immunity, *EPIL* 10 (1987), p. 428–446; R. Jennings, *The Place of the Jurisdictional Immunity of States in International and Municipal Law*, 1987; C. Schreuer, *State Immunity: Some Recent Developments*, 1988; M.W. Gordon, *Foreign State Immunity in Commercial Transactions*, 1991; R. Donner, Some Recent Caselaw concerning State Immunity Before National Courts, *FYIL* 5 (1994), p. 388–428. A. Zimmermann, Sovereign Immunity and Violations of International *Jus Cogens* – Some Critical Remarks, *Mich. JIL* 16 (1995), p. 433–440; H. Fox, Jurisdiction and Immunities, leidinyje V. Lowe/M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 210–236.

[2] L. Bouchez, The Nature and Scope of State Immunity from Jurisdiction and Execution, *NYIL* 10 (1979), p. 4.

[3] Dėl Vokietijos atvejo žr. German Bundesverfassungsgericht, Decision of 3 December 1977, BverfGE 46, p. 342; H. Steinberger, Immunity Case (German Federal Constitutional Court, 1977), *EPIL* II (1995), p. 943–945; žr. taip pat Ch.J. Oehrle, German Sovereign Immunity Defense, *Fla. JIL* 6 (1991), p. 445–474.

[4] *ILM* 11 (1972), p. 470. Žr. H. Damian, European Convention on State Immunity, *EPIL* II (1995), p. 197–201.

[5] PL. 94–583 (1976), 90 Stat. 2891, *ILM* 15 (1976), p. 1388; pataisytas

1978 m. Įstatymas „Dėl Valstybės imuniteto“[6] arba Australijos 1985 m. Įstatymas „Dėl užsienio valstybių imunitetų“.[7] Civilinės teisės šalyse per pastaruosius 20 metų teismai taip pat formavo savo doktrinas įvairiais to klausimo aspektais. Nors yra panašumų tarp principų, pripažįstamų nacionaliniu lygiu bei tarptautinėje arenoje,[8] abu lygiai turi būti atskiriami dėl sistemiškumo motyvų (nebent, žinoma, kas nors laikosi „monistinio“ požiūrio į tarptautinės ir nacionalinės teisės santykį[9]).

Kadangi valstybės yra nepriklausomos ir teisiškai lygios,[10] jokia valstybė negali vykdyti jurisdikcijos kitoje valstybėje be pastarosios sutikimo; valstybės teismai iš esmės negali prisiimti kitos valstybės jurisdikcijos. Istorijoje buvo metas, kai valdovas buvo sutapatinamas su valstybe, o dabar užsienio valstybės vadovas naudojasi visišku imunitetu netgi veiksmams, kuriuos jis įvykdo kaip privatus asmuo.[11] Iš pradžių paprotinėje tarptautinėje teisėje vyravo absoliutaus valstybės imuniteto, apėmusio visas valstybės veiklos sritis, doktrina, kuri pripažino tik labai ribotas išimtis. Dabar vyrauja tendencija (bent daugelio valstybių praktikoje) taikyti riboto imuniteto doktriną, t.y. jos suteikia imunitetą užsienio valstybėms tik jų valstybinio (*iure imperii* veiksmams), o ne komercinio pobūdžio veiksmams (*iure gestionis* veiksmams). Šis atskyrimas liudija faktą apie augantį valstybių aktyvumą tiek ekonominiame, tiek vidiniame, tiek ir tarptautiniame gyvenime, ypač nuo XIX amžiaus.

Ilgą laiką angliškai kalbančios šalys laikėsi absoliutaus imuniteto taisyklės, dėl ko užsienio valstybės galėjo naudotis imunitetu visai savo veiklai, įskaitant ir komercinę. Pabrėžtina, kad bendrosios teisės šalys kur kas ilgiau nei dauguma civilinės teisės šalių laikėsi senosios absoliutaus suvereniteto teorijos. Tačiau 1952 metais JAV atsisakė absoliutaus imuniteto taisyklės ir patvirtino riboto imuniteto taisyklę.[12] Anglijos teismai ir po 1952 metų, sekdami ankstesnėmis Anglijos teismų nagrinėtomis bylomis, kuriose taikyta ši taisyklė, vadovavosi absoliutaus imuniteto taisykle; 8-ojo dešimtmečio viduryje jie ėmė linkti link riboto imuniteto taisyklės, tačiau iš to kilęs konfliktas tarp senųjų ir naujųjų bylų Anglijos teisę šiuo klausimu padarė labai neapibrėžtą. 1978 metais įsikišo Britanijos parlamentas, priėmęs Įstatymą „Dėl valstybės imuniteto“, kurio 3 straipsnyje numatyta, kad užsienio valstybės neturi imuniteto savo komerciniams sandoriams.[13] Daugelis kitų valstybių, pavyzdžiui, Kanada, Pakistanas ir Pietų Afrika, vadovavosi ir teisiškai įtvirtino riboto imuniteto teoriją; kitų valstybių teismai taip pat ėjo ta pačia bendra kryptimi. Dabar dauguma valstybių taiko riboto imuniteto taisyklę, nors kai kurios šalys, ypač Pietų Amerikoje, vis dar laikosi absoliutaus imuniteto taisyklės.[14] Žlugus sovietų imperijai ir nuo valstybinio planavimo perėjus į rinkos

tekstas PL. 100–699 (1988). Žr. taip pat M.B. Feldman, The United States Foreign Sovereign Immunities Act of 1976: A Founder's View, *ICLQ* 35 (1986), p. 302; G.R. Delaume, The Foreign Sovereign Immunities Act and Public Debt Litigation: Some Fifteen Years Later, *AJIL* 88 (1994), p. 257.

[6] *ILM* 17 (1978), p. 1123. Žr. F.A. Mann, The State Immunity Act 1978, *BYIL* 50 (1979), p. 43; D. Hockl, The State Immunity Act 1978 and Its Interpretation by the English Courts, *AJPIL* 48 (1995), p. 121–159.

[7] *ILM* 25 (1986), p. 715.

[8] Žr. Jenningso analizę, *op. cit.*

[9] Žr. 4 skyrių.

[10] Žr. 1 skyrių.

[11] *Mighell v. Sultan of Johore*, [1894] 1 QB 149 (vedybų pažado sulaužymas). Jeigu sultonas atsistatydina arba yra nuverčiamas, jam, ko gero, gali būti pateiktas ieškinys už privataus pobūdžio veiksmus, kuriuos jis atliko savo valdymo metais; žr. analogišką atvejį dėl buvusių diplomatų, toliau, p. 164–165. Anglijos teisė, nustatanti užsienio valstybių vadovų teisinį statusą, dabar yra įtvirtinta 1978 m. Valstybės imuniteto akte. Žr. taip pat J.A. Barberis, Representatives of States in International Relations, *EPIL* 10 (1987), p. 353–358; A. Watts, The Legal Position in International Law of Heads of States, Heads of Governments and Foreign Ministers, *RdC* 247 (1994–III).

[12] Žr. Letter of Acting Legal Adviser, J.B. Tate to Department of Justice, May 19, 1952, *Dept. State Bull.* 26 984 (1952), 1985.

[13] 1978 m. Įstatymas „Dėl Valstybės imuniteto“, *op. cit.* Šis Įstatymas taip pat numato įvairias kitas suvereno imuniteto išimtis; žr. 3–11 paragrafus.

[14] Žr. Inter-Amerikos konvencijos dėl valstybių jurisdikcinio imuniteto projektą, kurį 1983 m. sausio 21 d. aprobavo Inter-Amerikos teisinis komitetas, *ILM* 22 (1983), p. 292.

ekonomiką, smarkiai sumažėjo ir buvusių komunistinių šalių, pripažįstančių absoliučią teoriją, skaičius. Kinija ir šia prasme yra ypatingas atvejis.[15]

Tarptautiniai dokumentai, kaip antai gana sudėtinga 1972 m. Europos konvencija „Dėl valstybės imuniteto", kurią valstybės vengė ratifikuoti,[16] arba Tarptautinės Teisės Asociacijos 1982 m. patvirtintas Monrealio konvencijos „Dėl valstybės imuniteto" projektas,[17] vienodai prasideda nuo riboto imuniteto principo deklaravimo. Iki 1992 metų konsensusas JTO Tarptautinės Teisės Komisijoje dėl jos parengto konvencijos „Dėl valstybių ir jų turto jurisdikcinio imuniteto" projekto taip pat linko riboto imuniteto teorijos naudai.[18] Tačiau tai nereiškia, kad išnyko svarbūs detalių skirtumai, susiję su ribotu imuniteto teorijos taikymu skirtingoje valstybių praktikoje. Tai lemia susitarimo ir kodifikacijos tarptautinėje sutartyje poreikį; tai vis dar derina įvairios institucijos.[19] Tai nebūtinai reiškia, jog bet kokia riboto imuniteto teorija tapo tarptautinės paprotinės teisės standartu. Kai kurie mokslininkai laikosi nuomonės, jog pagal šiuolaikinę bendrąją tarptautinę teisę valstybės privalo suteikti kitoms valstybėms imunitetą nuo nacionalinių teismų jurisdikcijos tik tada, kai ieškinys užsienio valstybei yra grindžiamas jos *de iure imperii* veikla, taip pat imunitetą nuo įvykdymo, jeigu jis nukreiptas į užsienio valstybės turtą, naudojamą valstybiniais (ne komerciniais) tikslais.[20] Kas susiję su užsienio valstybės *de iure gestionis* veikla arba turtu, pagal minėtą požiūrį valstybės turi teisę, bet ne pareigą, suteikti imunitetą.

Kartais teigiama, jog riboto imuniteto taisyklėje slypi nuostata, kad valstybėms nederėtų užsiimti komercine veikla. Tai neteisinga. Valstybinės ir komercinės veiklos atskyrimas grindžiamas ne valstybės veiklos tinkamumu, bet prideramumu nacionaliniams teismams spręsti dėl tokios veiklos kylančius ginčus. Veiksmai, kuriuos dėl jų pobūdžio gali atlikti tiktai valstybės (pvz., turto nusavinimas ar branduolinių ginklų bandymas), gali kelti delikačių su tarptautine politika susijusių problemų, kurių nepridera spręsti nacionaliniams teismams. Šis motyvas gali versti nacionalinį teismą atsisakyti jurisdikcijos net ir tais atvejais, kai suinteresuota užsienio valstybė nėra teisminio proceso šalis.[21] Kita vertus, veiksmai, kuriuos lygiai taip pat sėkmingai gali atlikti ir valstybės, ir privatūs asmenys (pvz., kontrakto dėl kviečių pirkimo sudarymas), yra neabejotinai tinkami nacionalinių teismų jurisdikcijai, ir kitai sutarties šaliai iškiltų nepagrįstų sunkumų, jeigu nacionaliniai teismai atsisakytų nagrinėti dėl tokių veiksmų kylančius ginčus.

Rimtesnis argumentas prieš riboto imuniteto taisyklę yra tai, jog skirtumas tarp valstybinio ir komercinio pobūdžio veiksmų ne visada

[15] Žr. J.V. Feinerman, Sovereign Immunity in the Chinese Case and Its Implications for the Future of International Law, R.St.J. Macdonald (red.), *Essays in Honour of Wang Tieya*, 1994, p. 251–284.

[16] Tekstas *ILM* 11 (1972), p. 470, *AJIL* 66 (1972), p. 923. Žr. Damian, *op. cit.*

[17] Žr. *ILA Rep.* 1994, p. 454 (G. Resso). Peržiūrėtas 1982 m. Monrealio konvencijos projekto tekstas yra p. 488.

[18] Tekstas *ILM* 30 (1991), p. 1565. Apie Tarptautinės Teisės Komisijos veiklą žr. D.W. Greig, Forum State Jurisdiction and Sovereign Immunity under the International Law Commission's Draft Articles, *ICLQ* 38 (1989), p. 243–276; Specific Exceptions to Immunity under the International Law Commission's Draft Articles, ten pat, p. 560–588; M. Byers, State Immunity: Article 18 of the International Law Commission's Draft, *ICLQ* 44 (1995), p. 882–893.

[19] Be anksčiau minėtų kodifikavimo pastangų galima būtų paminėti Tarptautinės teisės instituto (Institut de Droit International) 14-osios Komisijos darbą Contemporary Problems Concerning the Immunity of States in Relation to Questions of Jurisdiction and Enforcement, Basel Resolution of 31 August 1991, *Ann. IDI* 64 (1991–I), p. 430, taip pat Afrikos ir Azijos konsultacinę komisiją.

[20] Steinberger (1987), *op. cit.*, at 432.

[21] Pavyzdžiui, žr. *Buttes Gas and Oil Co. v. Hammer (No. 3)*, [1982] AC 888, taip pat toliau, p. 160–162 (dėl „valstybės veiksmų" doktrinos).

yra aiškus, dėl ko valstybės imuniteto klausimus reguliuojanti teisė pasidarė kur kas sudėtingesnė nei pagal absoliutaus suvereniteto teoriją.[22] Jeigu tai susiję su „klasikinių" valstybės funkcijų vykdymu (pvz., armijos panaudojimas kilus ginkluotam konfliktui), reikalas yra paprastesnis. 1989 m. *Argentine Republic v. Amerada Hess Shipping Corp.* byloje, pavyzdžiui, JAV Aukščiausiasis Teismas be problemų suteikė Argentinai imunitetą nuo pretenzijos, pareikštos tanklaivio, kurį Folklendų karo metu atakavo ir apgadino atviroje jūroje Argentinos oro pajėgos, savininko.[23] Teismas atmetė jr ieškovo tvirtinimą, kad šis Argentinos veiksmas pažeidęs tarptautinę teisę.

Reikalas tampa sudėtingesnis tais atvejais, kai užsienio valstybės privačios komercinės veiklos formas pasirenka tam, kad įvykdytų valstybinio pobūdžio tikslus. Kai kurios valstybės grindžia skirstymą tarp *de iure imperii* ir *de iure gestionis* veiksmų paties veiksmo „pobūdžiu" (objektyvus kriterijus),[24] kitos – veiksmo tikslu (subjektyvus kriterijus); pavyzdžiui, batų pirkimas armijai būtų laikomas komerciniu veiksmu pagal pirmąjį kriterijų ir valstybiniu veiksmu – pagal antrąjį. Gali atrodyti, jog tokie susipynę atvejai yra išimtiniai ir kad jų pobūdį lengviau nustatyti žvelgiant į veiklos „pobūdį" (pagal objektyvų kriterijų). Tačiau praktikoje vis tiek lieka didelių sunkumų ir diskutuotinų (arba neišsiaiškintų) problemų,[25] įskaitant komercinę išimtį dėl valstybės skolos ir užsienio centrinio banko bylinėjimosi, santykį tarp išimties iš imuniteto komercinių sandorių atžvilgiu, viena vertus, ir dėl žalos padarymo – kita vertus,[26] gynybos, remiantis imunitetu, galimybės reikšti pretenzijas dėl užsienio vyriausybių vykdomų grubių žmogaus teisių pažeidimų (kankinimų),[27] taip pat klausimas, ar individai irgi gali remtis imunitetu (atskirai nuo užsienio valstybių arba jų darinių).[28]

Bet kuriuo atveju, vadovaujantis absoliutaus imuniteto taisykle, senas ginčytinas klausimas (dabar keliantis mažiau problemų), ar nacionalizuotos ūkio šakos sudaro valstybės dalį (ir todėl naudojasi imunitetu kaip ir pati valstybė), lemia ne mažiau glaudžiai susijusių atvejų, iš kurių daugumos būtų išvengta, jeigu būtų taikoma riboto imuniteto taisyklė, kadangi didžioji dauguma veiksmų nacionalizuotose ūkio šakose, kurių neapima imuniteto principas, tada būtų laikomi komerciniais; taigi nebereikėtų spręsti, ar nacionalizuotos ūkio šakos sudaro valstybės dalį.

Iki šiol nagrinėjome atvejus, kada teisminiai procesai yra inicijuojami prieš užsienio valstybę. Tačiau imunitetas taikomas ir procesui, susijusiam su turtu, kuriam užsienio valstybė turi interesą, nors ji nebūtinai turi būti to proceso šalimi. (Pagal riboto imuniteto taisyklę imunitetas netaikomas, jeigu užsienio valstybė turtą naudoja komerciniams tikslams.)[29] Pavyzdžiui, jeigu A pateikia ieškinį B, ginčyda-

[22] Steinberger (1987), *op. cit.*, p. 443.

[23] *Argentine Republic v. Amerada Hess Shipping Corp.*, 109 S. Ct. 683 (1989).

[24] Tokia nuostata įtvirtinta JAV (1976 m. Įstatymas dėl užsienio suvereno imunitetų, 1603(d) paragrafas) ir Jungtinėje Karalystėje (*Trendtex Trading Corporation v. Central Bank of Nigeria*, [1977] QB 529, 558, 579); *I Congreso del Partido*, [1981] 3 *WLR* 328, 335, 337, 345, 349, 350, 351; SIA 3(3) paragrafas.

[25] Žr. tą parodančias bylas, kurias aptaria M. Herdegenas leidinyje *Internationales Wirtschaftsrecht*, 2-as leid., 1995, p. 69 ir t.t.

[26] Žr., pavyzdžiui, H. Ogunniran, The Successive Demise of the Doctrine of State Immunity from Tort Liability: A Comparative Appraisal with Emphasis on the Nigerian Experience, *AJICL* 4 (1992), p. 369–394; M.H.J. Krent, Reconceptualizing Sovereign Immunity, *Vand. LR* 45 (1992), p. 1529–1580.

[27] Žr. 7 skyrių. Žr. taip pat W.F. Pepper, Iraq's Crimes of State Against Individuals and Sovereign Immunity, *Brooklyn JIL* 18 (1992), p. 313–384.

[28] Žr. Resso peržiūrėtas bylas, *op. cit.*, p. 452 ir t.t.

[29] Dėl kitų išimčių iš bendro principo, nurodyto pagrindiniame tekste, žr. I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, 4-as leid., 1990, XV-as skyrius; SIA 6 ir 7 skyriai.

ma B nuosavybės teisę į turtą, kurį užsienio valstybė pasiskolino iš B, užsienio valstybė, siekdama sustabdyti procesą, gali įsikišti, kadangi sprendimas A naudai atimtų iš užsienio valstybės galimybę įgyvendinti jos interesą turtui. Ši taisyklė taikoma tuo atveju, kai užsienio valstybė reiškia pretenzijas į turto nuosavybę,[30] arba kai ji siekia tam tikros nuosavybei neprilygstančios teisės – valdymo[31], arba teisės į tiesioginį valdymą.[32]

Aišku, kad teismas negali užsienio valstybei leisti sustabdyti proceso tarp dviejų privačių asmenų tiesiog pareiškus įrodymais neparemtą interesą turtui. Kita vertus, reikalavimas, kad užsienio valstybė įrodytų savo nuosavybės teisę, imuniteto idėją paverstų nonsensu, kadangi tai reikštų, jog valstybė yra verčiama paklusti teismo jurisdikcijai ir bylą nagrinėti iš esmės. Anglijos teismai, pavyzdžiui, laikosi vidurio tarp šių kraštutinumų, ir reikalauja, kad užsienio valstybė įrodytų, jog jos tariamas interesas turtui turi *prima facie* galiojimą; užsienio valstybė turi „pateikti įrodymus teismui, kad šis įsitikintų, jog jos pretenzija nėra tiktai iliuzinė ar grindžiama akivaizdžiai nepakankamu titulu".[33]

Galiausiai keblus yra šis klausimas: kas sudaro „valstybę" imuniteto tikslais? Jeigu Britanijos vyriausybė patvirtina, kad ji tam tikrą darinį pripažįsta esant suverenia valstybe, tada Anglijos teismai pripažins imunitetą tam dariniui.[34] Tačiau sunkumai šioje vietoje nesibaigia. Pavyzdžiui, faktas, kad Ruritanija gali būti pripažįstama suverenia valstybe, nepadeda nuspręsti, ar Ruritanijos politiniai padaliniai (pvz., provincijos ir miestų tarybos) sudaro valstybės dalį dėl teisės įgyti suvereno imunitetą; šio klausimo sprendimai nėra vienodi.[35] Ir vėlgi, ar nacionalizuotos ūkio šakos bei panašios institucijos Ruritanijoje turi būti laikomos valstybės dalimi dėl teisės įgyti suvereno imunitetą? Ir šiuo atveju sprendimai skiriasi; jie prieštarauja vienas kitam netgi pagal vienos ir tos pačios nacionalinės jurisdikcijos jurisprudenciją.

„VALSTYBĖS VEIKSMŲ" DOKTRINA

Kai kurių valstybių praktikoje (ypač JAV) su suvereno imuniteto principu yra glaudžiai susijusi vadinamoji „valstybės veiksmų" doktrina.[36] Pagal šią doktriną valstybės veiksmai, atlikti jos teritorijoje, negali būti ginčijami kitų valstybių teismuose (net jeigu tie veiksmai prieštarauja tarptautinei teisei – pagal kraštutiniausią doktrinos versiją). Doktrina susipina su privatine tarptautine teise,[37] ir Anglijoje buvo bylų, kuriose teismai taikė doktriną bei privatinę tarptautinę teisę kaip al-

[30] *The Parlement Belge* (1880), 5 PD 197.

[31] *The Cristina*, [1938] AC 485; *The Arantzazu Mendi*, [1939] AC 256.

[32] *USA and France v. Dollfus Mieg et Compagnie*, [1952] AC 582.

[33] *Juan Ysmael & Co. v. Republic of Indonesia*, [1955] AC 72.

[34] SIA 21-as paragrafas.

[35] Brownlie (1990), *op. cit.*; SIA 14 skyrius.

[36] J.-P. Fonteyne, Acts of State, *EPIL* I (1992), p. 17–20; *Restatement (Third)*, 1 t., p. 366 ir t.t.

[37] Žr. 4 skyrių.

ternatyvius pagrindus jų sprendimams, dėl ko privatinė tarptautinė teisė ir „valstybės veiksmų" doktrina kartais yra painiojamos viena su kita. (Jeigu Ruritanija nusavina jos teritorijoje esantį turtą, ar Anglijos teismai pripažįsta nusavinimą teisėtu dėl to, kad jis yra teisėtas pagal turto buvimo vietos įstatymus (tarptautinė privatinė teisė), ar dėl to, kad nusavinimą įvykdė užsienio valstybė („valstybės veiksmų" doktrina)?[38]). Tačiau čia yra skirtumų; „valstybės veiksmų" doktrina vienu atžvilgiu yra platesnė nei tarptautinė privatinė teisė, kadangi apima jos pačios teritorijoje atliktus užsienio valstybės veiksmus, prieštaraujančius jos pačios teisei; tačiau kitu atžvilgiu doktrina yra ir kur kas siauresnė nei tarptautinė privatinė teisė, kadangi ji apima tik valstybės veiksmus, o ne, pavyzdžiui, prekių pirkimą ir pardavimą tarp dviejų privačių asmenų.

Dėl klausimo, ar „valstybės veiksmų" doktrina yra tarptautinės viešosios teisės norma, nuomonės išsiskiria. Šį nesutarimą, ko gero, lemia nesupratimas, kad doktrina iš tikrųjų apima dvi labai skirtingo pobūdžio situacijas:

1. Pirmoji situacija: asmeniui pateikiamas ieškinys arba jis baudžiamas vienos valstybės teismuose už veikas, kurias jis(ji) atliko kaip kitos valstybės pareigūnas ar agentas. Šioje situacijoje „valstybės veiksmų" doktrina pasireiškia kaip tam tikras principo dėl suvereno imuniteto rezultatas ir yra pripažinta tarptautinės teisės norma. Visi užsienio valstybės pareigūnai ir agentai (arba buvę pareigūnai ir agentai) turi imunitetą nuo teisminio proceso dėl veiklos, jų atliktos užsienio valstybės vardu. Taip yra dėl to, kad tokie procesai greičiausiai paliestų delikačius tarptautinės politikos klausimus, todėl nepriimtina palikti jų spręsti nacionaliniams teismams. Tačiau vadovaujantis „valstybės veiksmų" doktrina egzistuojančiam imunitetui taikoma įvairių išimčių;[39] pavyzdžiui, juo negalima remtis ginantis nuo kaltinimų kariniais nusikaltimais, nusikaltimais taikai ir žmoniškumui.[40] Pavyzdžiui, *Rainbow Warrior* byloje[41] du Prancūzijos agentai neįvykdė tokio pobūdžio nusikaltimų. Šis incidentas greičiau priklauso tiems atvejams, kai imunitetas nuo vietinės jurisdikcijos (šiuo atveju – Naujosios Zelandijos) negali būti pripažintas oficialiems agentams, nelegaliai atvykusiems į kitą šalį su tarnybine užduotimi įvykdyti neteisėtų veiksmų. Todėl Prancūzijos vyriausybė oficialiai nereikalavo imuniteto dviem savo agentams nuo Naujosios Zelandijos teisminio proceso net ir po to, kai buvo pripažinta Prancūzijos valstybės atsakomybė už išpuolį.[42]
2. Antroji situacija: valstybė nusavina jos teritorijoje esantį turtą ir parduoda jį privačiam asmeniui, kuriam vėliau pirminis sa-

[38] Žr. Lipstein, Recognition of Governments and the Application of Foreign Law, *Trans. Grot. Soc.* 35 (1949), p. 157.

[39] M. Akehurst, Jurisdiction in International Law, *BYIL* 46 (1972–1973), p. 145, 240–244.

[40] Žr. 20 skyrių.

[41] Žr. 6 skyrių.

[42] Žr. M. Pugh, Legal Aspects of the *Rainbow Warrior* Affair, *ICLQ* 36 (1987), p. 655–669, at 660–663.

vininkas pateikia ieškinį kitos valstybės teismuose. Šiuo atveju taikytini kitokie motyvai; pirkėjas nėra verčiamas pirkti turto taip, kaip pareigūnas ar agentas privalo vykdyti savo valstybės įsakymus. Dauguma atvejų, kai esant šiai situacijai buvo taikyta „valstybės veiksmų" doktrina, pasitaikė Amerikoje; ir žinomiausia šio pobūdžio JAV byla yra susijusi su šia doktrina ne kaip su viešosios tarptautinės teisės norma, bet kaip su JAV konstitucinės teisės norma, išvesta iš valdžių padalijimo principo;[43] teismai, nagrinėdami užsienio valstybių veiksmus, negali varžyti vykdomosios valdžios palaikomų užsienio santykių. Pabrėžtina, kad JAV ši doktrina daugiausiai buvo išplėtota dėl vyriausybės veiksmų, susijusių su užsienio turto nusavinimu pažeidžiant, kaip buvo teigiama, tarptautinę teisę; bet precedentinė teisė šioje srityje yra nenuosekli, kadangi kyla klausimas, kokios yra teisminio įsikišimo į Amerikos vyriausybės vykdomą politiką tarptautiniuose reikaluose ribos.[44] Anglijos teismuose doktrina taikoma kitaip.[45]

Civilinės teisės šalys, kaip antai Prancūzija, Vokietija ir šalys, pripažįstančios jų teisinę tradiciją, paprastai nesivadovauja „valstybės veiksmų" doktrina; vietoj to jos taiko įstatymų kolizijos principus spręsdamos, pavyzdžiui, kaip turi būti vertinami užsienio valstybių priimti nacionalizacijos aktai.

DIPLOMATINIS IMUNITETAS

Kartais diplomatinio imuniteto klausimus reguliuojančios taisyklės[46] kelia susierzinimą eiliniams žmonėms, tačiau jų beveik visada laikosi valstybės, kadangi būtent jos turi bendrą interesą šias taisykles išlaikyti. Valstybei gali būti daromas vidinis viešosios nuomonės spaudimas, kad ji apribotų užsienio diplomatų imunitetą, tačiau paprastai valstybė nepasiduoda tokiam spaudimui, kadangi priešingu atveju ji sukurtų precedentą, kuris būtų panaudotas prieš jos pačios diplomatus užsienio šalyse. Visos valstybės yra ir „siunčiančiosios" (t.y. valstybės, siunčiančios diplomatines misijas į užsienio šalis), ir „priimančiosios", todėl diplomatinio imuniteto taisyklės veikia kur kas sklandžiau nei, pavyzdžiui, taisyklės dėl turto nusavinimo, kurios kartais yra laikomos tarnaujančiomis turtingųjų valstybių naudai neturtingųjų valstybių sąskaita. Diplomatinio imuniteto klausimus reguliuojančios taisyklės yra „būtinos santykiams tarp valstybių palaikyti ir jas pripažįsta viso pasaulio visų pažiūrų, kultūrų ir politi-

[43] *Banco Nacional de Cuba v. Sabbatino* (1964), 376 US 398, kurioje buvo pripažinta, jog JAV teismai neturi teisės nagrinėti bylų, susijusių su Kubos įvykdytu amerikiečių valdytų cukraus plantacijų nacionalizavimu. Šio sprendimo poveikis vėliau buvo panaikintas Kongreso aktu. Žr. K.R. Simmondso bei J.P. Fonteyne'o pastabas apie bylą, atitinkamai *ICLQ* 14 (1965), p. 452, ir *EPIL* 10 (1987), p. 381–383.

[44] Dėl dabartinės padėties geros apžvalgos žr. M.W. Janis, *An Introduction to International Law*, 2-as leid., 1993, p. 359–366.

[45] Žr. Akehurst, *op. cit.*, p. 240–257, ir šios knygos 6-ąjį leidimą, p. 47.

[46] Žr. *Harris CMIL*, p. 319–346; *Restatement (Third)*, 1 t., p. 455 ir t.t.

nių santvarkų valstybės."[47] Grubūs šių taisyklių pažeidimai, tokie kaip Irano elgesys su JAV diplomatais, kurie buvo laikomi įkaitais 1979–1981 m., nors ir yra ypač reti, sukelia didžiulį atgarsį būtent dėl tokio savo retumo.[48]

Didžioji dalis šiuolaikinės teisės dėl diplomatinio imuniteto yra įtvirtinta 1961 metų Vienos konvencijoje „Dėl diplomatinių santykių".[49] Prie Konvencijos yra prisijungusios beveik visos valstybės, o tai rodo jos reguliuojamam dalykui teikiamą svarbą. Dauguma Konvencijos nuostatų siekta kodifikuoti paprotinę teisę, todėl jos nuostatos gali tarnauti kaip paprotinės teisės įrodymas prieš valstybes, kurios nėra Konvencijos šalys.

Diplomatiniai santykiai užmezgami dviejų suinteresuotų valstybių tarpusavio susitarimu.[50] Tačiau nutraukiami jie gali būti vienašališkai (paprastai tai yra ženklas, kuriuo išreiškiamas nepasitenkinimas neteisėtu ar nedraugišku kitos valstybės poelgiu); valstybė A, nutraukusi diplomatinius santykius su valstybe B, ne tik uždaro savo diplomatinę atstovybę valstybėje B, bet ir pareikalauja, kad valstybė B uždarytų savo atstovybę valstybėje A. Priimančiosios valstybės sutikimas yra būtinas, norint paskirti atstovybės vadovą (dabar jis paprastai vadinamas „ambasadoriumi"); tokio sutikimo nereikia skiriant kitą atstovybės personalą (nors yra tam tikrų išimčių). Priimančioji valstybė gali bet kada paskelbti diplomatą *persona non grata,* arba nepageidaujamu, o tai verčia siunčiančiąją valstybę tą diplomatą atšaukti; toks paskelbimas gali būti sankcija už piktnaudžiavimą imunitetais, nors priimančioji valstybė šioje srityje turi visišką laisvę veikti savo nuožiūra. Vienos konvencijos 11 straipsnyje numatyta, kad „priimančioji valstybė gali reikalauti, jog atstovybės personalo skaičius neviršytų ribų, kurias ši valstybė laiko pagrįstomis ir normaliomis"; tai yra gera naujovė.

Konvencijos 3(1) straipsnis nustato:

> Diplomatinės atstovybės funkcijos, *inter alia*, yra tokios:
> a) siunčiančiosios valstybės atstovavimas priimančiojoje valstybėje;
> b) siunčiančiosios valstybės ir jos piliečių interesų gynimas priimančiojoje valstybėje tarptautinės teisės leidžiamose ribose;
> c) derybų vedimas su priimančiosios valstybės vyriausybe;
> d) informacijos apie situaciją ir procesus priimančiojoje valstybėje rinkimas teisėtais būdais ir jos perdavimas siunčiančiosios valstybės vyriausybei;
> e) draugiškų santykių tarp siunčiančiosios ir priimančiosios valstybių skatinimas, jų ekonominių, kultūrinių ir mokslinių ryšių plėtojimas.

Dabar eksporto skatinimas tapo itin svarbia diplomatinių atstovybių funkcija. Tas pat pasakytina ir apie viešuosius ryšius (mažiau eufe-

[47] *Tehran Hostages case (USA v. Iran), ICJ Rep.* 1980, p. 3, at 24. Žr. 17 skyrių ir tekstą toliau, p. 165–167.

[48] Žr. tekstą toliau, p. 165–167.

[49] Tekstas 500 UNTS 95, *AJIL* 55 (1961), p. 1064, *Brownlie BDIL*, p. 217. Žr. taip pat M. Hardy, *Modern Diplomatic Law*, 1968; E. Denza, *Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations*, 1976; J. Brown, Diplomatic Immunity: State Practice under the Vienna Convention on Diplomatic Relations, *ICLQ* 37 (1988), p. 53–88; G.V. McClanahan, *Diplomatic Immunity – Principles, Practices, Problems*, 1989; S.E. Nahlik, Development of Diplomatic Law. Selected Problems, *RdC* 222 (1990-III), p. 187–363; C.J. Lewis, *State and Diplomatic Immunity*, 3-as leid., 1990; F. Orrego Vicuna, Diplomatic and Consular Immunities and Human Rights, *ICLQ* 40 (1991), p. 34–40.

[50] 1961 m. Vienos konvencijos 2 straipsnis. Žr. L. Gore-Booth (red.), *E. Satow's Guide to Diplomatic Practice*, 6-as leid., 1988; B. Sen, *A Diplomat's Handbook of International Law and Practice*, 3-as leid., 1988; L. Dembinski, *The Modern Law of Diplomacy: External Missions of States and International Organizations*, 1988; B.S. Murty, *The International Law of Diplomacy*, 1989; D.D. Newson, *Diplomacy Under a Foreign Flag: When Nations Break Relations*, 1990; Y.Z. Blum, Diplomatic Agents and Missions, *EPIL* I (1992), p. 1034–1040; E. Denza, Diplomatic Agents and Missions, Privileges and Immunities, ten pat, p. 1040–1045; J. Salmon, *Manuel de droit diplomatique*, 1994.

mistiškai žinomus „propagandos“ pavadinimu) – praktiką, kuri retkarčiais degeneruoja į kišimąsi į priimančiosios valstybės vidaus reikalus (tokį kišimąsi draudžia Konvencijos 41(1) straipsnis).

Visais laikais diplomatams ir kitiems pasiuntiniams reikėjo privilegijų ir imunitetų, kad jie galėtų veiksmingai atlikti savo funkcijas priimančiojoje valstybėje. Vienos konvencijos preambulė skelbia, kad „tokių privilegijų ir imunitetų tikslas nėra suteikti naudos asmenims, bet užtikrinti, kad diplomatinės atstovybės, kaip *valstybėms atstovaujančios* institucijos, galėtų veiksmingai vykdyti savo funkcijas“ (pabrėžta). Taigi egzistuoja dvigubas pagrindas diplomatiniams imunitetams: jie yra būtini veiksmingam diplomatinių funkcijų atlikimui, ir, antra, jie yra suteikiami dėl to, kad diplomatai yra valstybių atstovai. „Atstovavimo pagrindas“, nors ankstesniais amžiais ir buvo pripažįstamas pagrindu diplomatiniams imunitetams, dabar tapo gana abejotinu; jis reikštų, jog diplomatai, kaip ir valstybės, neturi imuniteto nuo ieškinių, kylančių dėl valstybių komercinės veiklos, o iš tikrųjų diplomatai *turi* imunitetą nuo ieškinių dėl tokio pobūdžio veiklos. Pagal šiuolaikinę doktriną imunitetai turi „funkcinį pagrindą“, t.y. jie yra būtini „veiksmingam diplomatinių atstovybių funkcijų vykdymui užtikrinti“.

Imunitetas nuo teismų jurisdikcijos

Vienos konvencijos 31(1) straipsnis nustato:

> Diplomatinis agentas naudojasi imunitetu nuo priimančiosios valstybės baudžiamosios jurisdikcijos. Jis naudojasi ir imunitetu nuo jos civilinės bei administracinės jurisdikcijos, išskyrus atvejus, kai:
> a) jam pateikiamas ieškinys dėl priimančiosios valstybės teritorijoje esančio privataus nekilnojamojo turto, nebent jis valdo jį siunčiančiosios valstybės vardu atstovybės reikmėms;
> b) jam pateikiamas ieškinys dėl paveldėjimo, su kuriuo diplomatinis agentas yra susijęs... kaip privatus asmuo...;
> c) jam pateikiamas ieškinys dėl bet kokios profesinės ar komercinės veiklos, kuria diplomatinis agentas užsiima priimančiojoje valstybėje ne savo tarnybinių funkcijų vykdymo metu.

Tokiu pat imunitetu naudojasi ir diplomato šeimos nariai, jeigu jie nėra priimančiosios valstybės piliečiai. Imuniteto buvimas nereiškia, kad nuo diplomatų nukentėję asmenys neturi jokių teisinės gynybos priemonių. Diplomato tarnybinė karjera paprastai priklauso nuo jo sąžiningo ir gero elgesio, o tai skatina jį nepiktnaudžianti savo imunitetu; greičiausiai kitų asmenų pretenzijas, reiškiamas jam, jis sieks išspręsti anksčiau, nei apie jas bus pranešta jo viršininkams. Be to, nukentėjęs asmuo arba priimančiosios valstybės vyriausybė gali papra-

šyti ambasadorių, kad šis panaikintų savo pavaldinio imunitetą. Nukentėjusioji šalis teisminį procesą prieš diplomatą gali pradėti ir siunčiančiojoje valstybėje. Praktikoje dauguma pretenzijų kyla dėl eismo įvykių, todėl dažnai diplomatai yra raginami apsidrausti savo transporto priemones, o draudimo kompanijos – nesidangstyti savo klientų imunitetu.[51] Kraštutiniais piktnaudžiavimo atvejais diplomatas gali būti paskelbtas *persona non grata*.[52]

Viena iš svarbiausių Vienos konvencijos ypatybių yra ta, kad ji nesuteikia visiško imuniteto *visam* diplomatinės atstovybės personalui. Be diplomatinių agentų, Konvencijoje kalbama apie administracinį ir techninį personalą (pvz., archivarus, radijo specialistus) bei aptarnaujantį personalą (pvz., vairuotojus, sekretores). Administracinio ir techninio personalo darbuotojai turi visišką imunitetą nuo baudžiamosios jurisdikcijos, tačiau imunitetas nuo civilinės ir administracinės jurisdikcijos jiems taikomas tik jų tarnybiniams veiksmams. O aptarnaujančio personalo nariams imunitetas nuo priimančiosios valstybės jurisdikcijos, įskaitant ir baudžiamąją, taikomas tik jų tarnybiniams veiksmams. Ši nuostata taikoma ir diplomatiniams agentams, kurie yra priimančiosios valstybės piliečiai arba nuolatiniai gyventojai (taip pat žr. Vienos konvencijos 38(2) straipsnį dėl kitų personalo narių, kurie yra priimančiosios valstybės piliečiai arba nuolatiniai gyventojai). Šis apribojimas atspindi imunitetų funkcinį pobūdį; kadangi antraeilio personalo funkcijos nėra tokios svarbios kaip diplomatų, yra mažesnė būtinybė aukoti privačių ieškovų priimančiojoje valstybėje interesus, kad būtų sudarytos sąlygos diplomatinės atstovybės antraeiliam personalui veiksmingai atlikti savo pareigas.

Kai asmuo nustoja būti diplomatinės atstovybės personalo nariu, jo imunitetas ir toliau išlieka galioti tam tikrą laiką, kol jis palieka šalį. Praėjus tam laikui asmuo gali būti patrauktas atsakomybėn už privačius veiksmus, jo atliktus tarnybos laikotarpiu, bet ne už tarnybinio pobūdžio veiksmus.[53]

Kiti imunitetai ir privilegijos

Be imuniteto nuo teismų jurisdikcijos, diplomatai naudojasi ir kitomis privilegijomis bei imunitetais (sąvokų „imunitetas“ ir „privilegija“ reikšmės taip susilieja, kad nepraktiška jas nagrinėti atskirai). Paprastumo sumetimais apsiribosime diplomatiniais agentais *stricto sensu*, kurie nėra priimančiosios valstybės piliečiai ar nuolatiniai gyventojai. (Apie siauresnius kitų asmenų, priklausančių diplomatinės atstovybės personalui, imunitetus reikia žiūrėti Vienos konvencijos 37 ir 38 straipsnius.)

Diplomatinės atstovybės ir diplomato privačios rezidencijos patalpos yra neliečiamos; priimančiosios valstybės atstovams neleidžiama

[51] *BPIL* 1964, p. 74.

[52] Žr. tekstą aukščiau, p. 163.

[53] 1961 m. Vienos konvencijos 39(2) straipsnis.

įeiti į jas be siunčiančiosios valstybės leidimo, o priimančioji valstybė privalo imtis atitinkamų priemonių, kad apsaugotų šias patalpas nuo žalos joms padarymo.[54] Kita vertus, diplomatinės patalpos nėra ekstrateritorinis objektas; jose atliekami veiksmai laikomi vykstančiais priimančiosios, o ne siunčiančiosios valstybės teritorijoje; pabėgę nusikaltėliai, pasislėpę šiose patalpose, paprastai yra perduodami priimančiosios valstybės policijai.[55] Siunčiančiajai valstybei draudžiama savo diplomatinėse patalpose įkalinti žmones.

Diplomatinei atstovybei arba diplomatui priklausantys archyvai, dokumentai ir kitas turtas taip pat yra neliečiami. Atstovybei turi būti leidžiama nekliudomai palaikyti ryšius su siunčiančiąja valstybe visomis tinkamomis priemonėmis, įskaitant diplomatinius kurjerius, koduotus ir šifruotus pranešimus (tačiau ji negali naudotis radijo siųstuvu be priimančiosios valstybės sutikimo). Atstovybės oficiali korespondencija yra neliečiama, o diplomatinis paštas negali būti atidaromas arba sulaikomas. Diplomatiniame pašte gali būti tiktai dokumentai arba daiktai, skirti tarnybiniam naudojimui; iškyla problema: ką daryti, jeigu šia privilegija piktnaudžiaujama, norint nelegaliai įvežti ginklų, narkotikų ar net žmonių.[56] Pasinaudojimas išimtine teise apžiūrėti (neskaitant, ko gero, peršvietimo infraraudonaisiais spinduliais) ir atidaryti įtartiną diplomatinį paštą gali išprovokuoti atitinkamas atsakomąsias priemones.[57] Diplomatinių patalpų panaudojimas „šnipinėjimo“ tikslams nėra minimas Vienos konvencijoje, tačiau tokia veikla yra nesuderinama su Konvencijos dvasia; kita vertus, ši veikla, ko gero, yra pernelyg plačiai paplitusi, kad ją galima būtų laikyti neteisėta.

Atstovybės patalpos yra atleidžiamos nuo visų mokesčių, išskyrus mokesčius už konkrečias suteiktas paslaugas (pvz., mokestis už vandenį).[58] Su tam tikromis išimtimis diplomatai atleidžiami nuo visų mokesčių.[59] Priimančioji valstybė privalo leisti įvežti be muitų daiktus, reikalingus atstovybės tarnybiniam naudojimui bei diplomato ir jo šeimos narių asmeniniam naudojimui;[60] iki 1961 metų šios nuostatos buvo visuotinai laikomasi, tačiau ji buvo laikoma mandagumo, o ne teisės norma.

Vienos konvencijos 29 straipsnyje nustatyta, kad diplomatai jokia forma negali būti areštuojami arba sulaikomi, ir kad turi būti imtasi priemonių jiems apsaugoti nuo užpuolimo. Diplomatai dažnai tampa teroristų taikiniais, tačiau priimančiosios valstybės tokiomis aplinkybėmis beveik visada stengiasi kaip įmanoma patikimiau saugoti diplomatus. Irano pritarimą „kovotojams“, kurie paėmė įkaitais JAV diplomatus Irane 1979 m. lapkričio mėn., Tarptautinis Teisingumo Teismas teisingai pavadino „unikaliu“,[61] ir jį vienbalsiai pasmerkė tiek Teismas, tiek Saugumo Taryba.[62] Iranas bandė teisinti tokį elgesį ir įrodinėti, kad JAV ir jų diplomatai vykdė neteisėtus veiksmus prieš Iraną (pvz., kišosi į Irano vidaus reikalus), tačiau Teismas pripažino, kad tokie kaltinimai, net jei-

[54] Žr. 17 skyrių.

[55] Žr. 7 skyrių.

[56] Žr. R. Higgins, The Abuse of Diplomatic Privileges and Immunities: Recent United Kingdom Experience, *AJIL* 79 (1985), p. 641; M. Herdegen, The Abuse of Diplomatic Privileges and Countermeasures not Covered by the Vienna Convention on Diplomatic Relations. Some Observations in the Light of Recent British Experience, *ZaoRV* 46 (1986), p. 734. Dėl įdomios diskusijos apie galimus įvairių piktnaudžiavimų diplomatinėmis privilegijomis ir imunitetais prevencijos būdus žr. Higgins, UK Foreign Affairs Committee Report on the Abuse of Diplomatic Immunities and Privileges: Government Response and Report, *AJIL* 80 (1986), p. 135–140. Žr. taip pat I. Cameron, First Report of the Foreign Affairs Committee of the House of Commons, *ICLQ* 34 (1985), p. 610–620; A. Akinsanya, The Dikko Affair and Anglo–Nigerian Relations, ten pat, p. 602–609.

[57] L.A.N.M. Barnhoorn, Diplomatic Law and Unilateral Remedies, *NYIL* 25 (1994), p. 39–81.

[58] 1961 m. Vienos konvencijos 23 straipsnis.

[59] 34 straipsnis.

[60] 36 straipsnis.

[61] *Tehran Hostages* byla, *op. cit.*, at 42.

[62] Ten pat, p. 29–45; 1979 m. gruodžio 21 d. ST Rezoliucija Nr. 460, *UN Chronicle*, 1980, Nr. 1, p. 13. at 14. Žr. B.V.A. Roling, Aspects of the Case concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran, *NYIL* 11 (1980), p. 125 ir t.t.; W. Christopher *et al.*, *American Hostages in Iran: The Conduct of A Crisis*, 1985; S.A. Riesenfeld, United States-Iran Agreement of January 19, 1981 (Hostages and Financial Arrangements), *EPIL* 8 (1985), p. 522–526. Žr. taip pat 17 skyrių.

gu jie būtų įrodyti, negali pateisinti Irano įvykdyto diplomatinio imuniteto pažeidimo; pareiga laikytis diplomatinį imunitetą nustatančių taisyklių yra absoliuti, todėl ji privalo būti vykdoma bet kokiomis aplinkybėmis.[63]

KONSULINIS IMUNITETAS

Konsulai, kaip ir diplomatai, atstovauja savo valstybei kitoje valstybėje, tačiau, skirtingai nuo diplomatų, jie nėra susiję su politiniais dviejų valstybių santykiais. Jie vykdo įvairias nepolitinio pobūdžio funkcijas: išduoda pasus ir vizas, gina savo valstybės laivybos ir komercinius interesus ir t.t. Konsulatų būstinės dažnai steigiamos tiek sostinėse, tiek ir regionų miestuose.

1963 metais JT suorganizavo konferenciją Vienoje, kurioje buvo priimta Vienos konvencija „Dėl konsulinių santykių“;[64] daugelis valstybių po to tapo šios Konvencijos šalimis. Tarptautinio Teisingumo Teismo nuomone, 1963 metų Konvencija kodifikavo konsulinius santykius reguliavusią teisę;[65] tačiau kai kurie autoriai teigė, jog imunitetai, kurie buvo suteikti konsulams pagal Konvenciją, yra platesni už tuos, kuriais konsulai naudojosi pagal paprotinę teisę. Tačiau kaip ten nebūtų, net jei Konvencija ir nevisiškai atspindi paprotinę teisę, daugeliu atvejų ji iš tikrųjų atspindi pokarines dvišales konsulines konvencijas. Tai ypač pasakytina apie 36 straipsnį, konsulams suteikiantį teisę bendrauti su siunčiančiosios valstybės piliečiais priimančiosios valstybės teritorijoje, ypač tais atvejais, kai tie piliečiai kalėjime laukia teismo arba yra nuteisti baudžiamąja tvarka.

Konvencija konsulų statusą didžia dalimi suvienodino su diplomatų statusu; dėl to nereikia stebėtis, nes dabar valstybės vis dažniau sujungia savo diplomatines ir konsulines tarnybas. Asmenys, kurie tuo pačiu metu veikia ir kaip diplomatai, ir kaip konsulai, turi diplomatinį imunitetą. Konsulai, kurie nėra diplomatai, pagal Konvenciją turi daugelį tų pačių privilegijų ir imunitetų kaip ir diplomatai, tačiau jie turi imunitetą nuo priimančiosios valstybės teismų civilinės bei administracinės jurisdikcijos tik savo tarnybiniams veiksmams. Be to, be muitų jie gali įsivežti daiktus, reikalingus jų asmeniniam naudojimui, tik atvykdami į priimančiąją valstybę pirmą kartą po jų paskyrimo.

TARPTAUTINIŲ ORGANIZACIJŲ IMUNITETAI

Kita apimtimi tarptautinės organizacijos imunitetais naudojasi pagal paprotinę teisę – lieka neaišku; praktikoje šis klausimas paprastai reguliuojamas sutartimis, tokiomis kaip 1946 metų Bendroji konvenci-

[63] *Tehran Hostages* byla, *op. cit.*, at 38–41.

[64] 596 UNTS 261.

[65] Ten pat, p. 24. Žr. taip pat E. Kussbach, Vienna Convention on Consular Relations (1963), *EPIL* 9 (1986), p. 388–393; L.T. Lee, *Consular Law and Practice*, 2-as leid., 1991; C. Economides, Consular Treaties, *EPIL* I (1992), p. 768–770; F. Munch, Consular Jurisdiction, ten pat, p. 763–765.

ja „Dėl Jungtinių Tautų privilegijų ir imunitetų“, arba susitarimais, sudarytais su valstybe, kurioje organizacija yra įsikūrusi.[66] Imuniteto paskirtis tarptautinėse organizacijose yra grynai funkcinio pobūdžio ir susijusi su specifiniais organizacijos uždaviniais, numatytais steigiamojoje sutartyje; imuniteto paskirtis – užtikrinti organizacijos galimybę įgyvendinti tuos uždavinius. Dėl šios knygos įvadinio pobūdžio tik trumpai bus aptartos minėtos Bendrosios konvencijos nuostatos kaip imunitetų, kuriais naudojasi tarptautinės organizacijos, pavyzdys.

JTO turi visišką imunitetą nuo bet kokio teisinio proceso (1946 metų Konvencijos 2 paragrafas); priešingu atveju ekscentriški ieškovai bei šališki teismai gali trukdyti atlikti jos funkcijas. Jos patalpos, turtas, archyvai ir dokumentai yra neliečiami (3 ir 4 paragrafai); ji yra atleista nuo tiesioginių mokesčių ir muitų (7 paragrafas), o jos personalas atleidžiamas nuo darbo užmokesčio pajamų mokesčių (18 paragrafas); priešingu atveju personalo narių darbo užmokesčio pajamų mokestis tektų valstybei, kurioje jie dirba, vadinasi, valstybės, mokėdamos savo įnašus į JTO biudžetą, faktiškai netiesiogiai moka valstybėms, kuriose JTO turi savo pagrindines būstines (JAV ir Šveicarija). Generalinis sekretorius ir jo pavaduotojai turi diplomatinį imunitetą (19 paragrafas); valstybės narės nesiryžo suteikti tokio statuso ir kitiems JTO personalo nariams, kurie dabar turi tik ribotus imunitetus, tokius kaip imunitetas nuo teisinio proceso dėl jų tarnybinių veiksmų bei atleidimas nuo karinės tarnybos (18 paragrafas). Generalinis sekretorius privalo panaikinti JTO personalo nario imunitetą, jeigu tai, jo nuomone, trukdo vykdyti teisingumą, tačiau imunitetas gali būti panaikintas tik tuo atveju, jeigu tai nepakenks JTO interesams (20 paragrafas). JTO privalo „numatyti tinkamus pretenzijų jai sureguliavimo būdus“ (29 paragrafas); ji įgyvendino šią nuostatą apsidrausdama dėl atsakomybės žalos padarymo atvejais, sudarydama susitarimus dėl arbitražo ir pan.

Valstybių narių atstovai, vykstantys į JT organų posėdžius, naudojasi beveik tokiomis pat privilegijomis ir imunitetais kaip ir diplomatai, išskyrus tai, kad jų imunitetas nuo teisinio proceso taikomas tik dėl jų tarnybinių veiksmų, ir jie yra atleidžiami nuo muitų tik savo asmeniniam bagažui.[67]

ATSISAKYMAS IMUNITETO

Imunitetas nuo teismų jurisdikcijos nereiškia, kad imuniteto turėtojas yra virš nacionalinės teisės. Iš šios teisės kylančios pareigos lieka jam privalomos, tačiau jos yra neužtikrinamos. (Tai pasakytina apie imunitetą nuo teismų jurisdikcijos. Tačiau kai kurie kiti imunitetai, nagrinėti šia-

[66] Tekstas 1 UNTS 15. Žr. P.C. Szaz, International Organizations, Privileges and Immunities, *EPIL* II (1995), p. 1325–1333; P.H.F. Bakker, *The Legal Position of Intergovernmental Organizations: A Functional Necessity Analysis of Their Legal Status and Immunities*, 1994; *Restatement (Third)*, 1 t., p. 492 ir t.t.

[67] 11–16 skyriai. Dėl specialios bylos žr. *Applicability of Article VI, Section 22, of the Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations* (Advisory Opinion), *ICJ Rep.* 1989, p. 177–221, taip pat S. Richterio straipsnį apie šią bylą leidinyje *EPIL* I (1992), p. 823–825.

me skyriuje, pvz., imunitetas nuo mokesčių, reiškia imunitetus ir nuo pareigų, o ne tik imunitetus nuo užtikrinimo.) Taigi tiek suvereno, tiek diplomatinių imunitetų galima atsisakyti;[68] dėl to neužtikrinama pareiga pakeičiama į pareigą, galimą užtikrinti priverstinai. Imunitetas yra suteikiamas valstybės naudai, todėl tik valstybė gali jo ir atsisakyti. Valstybė gali atsisakyti imuniteto vieno iš savo diplomatų atžvilgiu prieš jo norą.[69] Ir priešingai, diplomato išreikštas atsisakymas negalioja, jeigu to padaryti jo neįgaliojo jo viršininkai.[70] Imuniteto galima atsisakyti arba „teismo akivaizdoje" (t.y. po to, kai buvo pradėtas teismo procesas), arba susitarimu, sudarytu prieš prasidedant procesui.[71]

Atsisakymas „teismo akivaizdoje" gali vykti dviem formomis: aiškiai išreikšta (t.y. aiškiai pareiškiant teismui, kad imuniteto yra atsisakyta) arba numanoma (t.y. ginantis nuo ieškinio neprieštaraujant dėl teismo jurisdikcijos). 1961 m. Vienos konvencijos 32(2) straipsnyje teigiama, kad atsisakymas visada turi būti išreikštas aiškiai, tačiau abejotina, ar ši nuostata atspindi paprotinę teisę; taigi ji nebūtinai turi būti taikoma pagal analogiją suvereno imunitetui.

Jei valstybės ar diplomatai veikia kaip ieškovai, laikoma, kad jie atsisakė savo imuniteto priešieškiniams, kylantiems iš to paties ginčo dalyko. Pavyzdžiui, tais laikais, kai Anglijos teisė suvereno imunitetą suteikdavo užsienio valstybių komercinei veiklai, valstybė, kuri pardavė prekes asmeniui ir pareiškė jam ieškinį dėl nesumokėtos kainos, buvo laikoma atsisakiusia savo imuniteto nuo asmens priešieškinio dėl to, kad prekės buvo su defektais. Tačiau valstybės pretenzija dėl paskolintų pinigų susigrąžinimo nereiškia numanomo atsisakymo imuniteto nuo priešieškinio dėl šmeižto, kadangi priešieškinys yra visiškai nesusijęs su pirmine pretenzija.[72]

Imuniteto atsisakymas pirmosios instancijos teisme apima ir apeliacinius skundus dėl to teismo sprendimo; jei valstybė laimi bylą pirmosios instancijos teisme, ji negali remtis savo imunitetu, kad užkirstų kelią kitai šaliai skųstis aukštesniam teismui.[73] Tačiau imuniteto nuo teismų jurisdikcijos atsisakymas nereiškia, kad atsisakoma imuniteto nuo priimtų sprendimų vykdymo; tam yra būtinas atskiras imuniteto nuo vykdymo atsisakymo aktas, kad galima būtų imtis priverstinių veiksmų užsienio valstybės ar diplomato turto atžvilgiu, siekiant išieškoti sprendimu pripažintą nesumokėtą skolą.[74] Dauguma atvejų nuo savo imuniteto atsisakiusi valstybė bus pasirengusi įvykdyti ir jai nepalankų sprendimą; priešingu atveju ji iš pat pradžių nebūtų atsisakiusi imuniteto. Daugumoje šalių, kuriose užsienio valstybės nesinaudoja suvereno imunitetu savo komercinei veiklai, turtui, kurį užsienio valstybės naudoja komerciniams tikslams, paprastai netaikomas imunitetas nuo įvykdymo, todėl tokiais atvejais neiškyla imuniteto nuo įvykdymo atsisakymo klausimas.[75]

[68] Nagrinėjimas apsiribos suvereno ir diplomatiniu imunitetu, kadangi šių rūšių imunitetą reguliuojančios taisyklės yra aiškesnės nei kitus imunitetus reguliuojančios taisyklės. Kita vertus, suvereno ir diplomatinį imunitetą reguliuojančios taisyklės paprastai pagal analogiją yra taikomos ir kitų rūšių imunitetui nuo teismų jurisdikcijos.

[69] *R. v. Kent*, [1941] 1 KB 454.

[70] *R. v. Madan*, [1961] 2 QB 1; žr. taip pat SIA 2(7) skyrių.

[71] SIA 2(2) ir 17(2) skyriai.

[72] *High Commissioner for India v. Ghosh*, [1960] 1 QB 134; žr. taip pat Vienos Konvencijos 32(3) straipsnį ir SIA 2(6) skyrių.

[73] SIA 2(6) skyrius.

[74] Vienos konvencijos 32(4) straipsnis; SIA 13(3) skyrius.

[75] Žr. Sinclair, *op. cit.*, p. 218–242 (ypač 242), 255–257, 263–265, H. Fox, Enforcement Jurisdiction, Foreign State Property and Diplomatic Immunity, *ICLQ* (1985), p. 114.

9 SKYRIUS

SUTARTYS

Kiekvienu įmanomu klausimu valstybės sudarinėja sutartis.[1] Apskritai visas sutartis, nepriklausomai nuo jų reguliuojamo dalyko, reguliuoja tos pačios taisyklės. Todėl didesnės sutarčių teisės dalies interesų konfliktai tarp valstybių nepaliečia; kiekviena valstybė yra šalis šimtų sutarčių, todėl ji yra suinteresuota, kad sutartys būtų veiksmingos; lygiai kaip visos valstybės yra suinteresuotos išlaikyti diplomatinį imunitetą nustatančias taisykles, kad būtų geresnės sąlygos diplomatiniams santykiams palaikyti.

Tačiau reikia pabrėžti, kad sutartis nėra vienintelis būdas, kuriuo valstybė gali prisiimti teisinį įsipareigojimą. Pagal tarptautinę teisę vienašališkas pažadas yra privalomas jį išreiškusiai valstybei, jei ši valstybė laikė savo pažadą teisiškai įpareigojančiu.[2] Prarasti teisę valstybė gali vienašališkai jos atsisakiusi, jeigu šis jos ketinimas yra pakankamai aiškus.

Geras išeities taškas, pradedant nagrinėti sutartis, yra 1969 m. Vienos konvencija „Dėl sutarčių teisės", įsigaliojusi 1980 m. sausio 27 dieną.[3] Preliminarų tiriamąjį darbą šioje srityje ir Konvenciją rengė Tarptautinės teisės komisija,[4] kurios komentarai yra naudingas Konvencijos aiškinimo vadovas; juose atsispindi ir mastas, kuriuo atskiri Konvencijos straipsniai atspindi iki tol galiojusią paprotinę teisę bei valstybių suderintus požiūrius.[5] Nuo 1969 metų daugeliu Konvencijos nuostatų paprastai būdavo remiamasi teismų sprendimuose ir valstybių praktikoje kaip tikslia paprotinių normų, susijusių su sutartimis, išraiška.

Tačiau Konvencija taikoma tik sutartims, sudarytoms po jos įsigaliojimo (4 straipsnis). Todėl nuo pradžių jos, kaip *konvencijos*, įtaka buvo gana ribota. Konvencija yra svarbi tuo, kad daugumoje jos nuostatų bandyta kodifikuoti su sutartimis susijusią paprotinę teisę, nors joje yra ir tokių normų, kurios labiau atspindi teisės „progresyvų plėtojimą", o ne kodifikavimą.

1969 metų Vienos konvencijos 2(1)(a) straipsnis apibrėžia sutartį šios Konvencijos tikslais kaip „tarptautinį susitarimą, sudarytą tarp valstybių raštu ir reguliuojamą tarptautinės teisės nepriklausomai nuo to, ar šį susitarimą sudaro vienas dokumentas, ar du, ar keli tarpusa-

[1] *Harris CMIL*, p. 729–812; *Restatement (Third)*, 1 t., III dalis, p. 144 ir t.t.; Lord McNair, *The Law of Treaties*, 2-as leid., 1961; T.O. Elias, *The Modern Law of Treaties*, 1974; S. Rosenne, Vienna Convention on the Law of Treaties, *EPIL* 7 (1984), p. 525–533; R. Bernhardt, Treaties, ten pat, p. 459–464; L. Wildhaber, Treaties, Multilateral, ten pat, p. 480–484; T.M. Franck, Taking Treaties Seriously, *AJIL* 82 (1988), p. 67–68; S. Rosenne, *Developments in the Law of Treaties 1945–1986*, 1989; J. Klabbers, Informal Agreements in International Law: Towards a Theoretical Framework, *FYIL* 5 (1994), p. 267–387; P. Reuter, *Introduction to the Law of Treaties*, 3-as leid., 1995; Klabbers, *The Concept of Treaties*, 1996. Žr. taip pat 3 skyrių.

[2] *Nuclear Tests Case (Australia v. France), ICJ Rep.* 1974, p. 253, 267–268 (nors teigiama, kad Teismas nebuvo teisus manydamas, jog Prancūzijos pareiškimas, kad ji daugiau nebevykdys branduolinių bandymų atmosferoje, reiškė teisiškai privalomą pažadą). Žr. taip pat 20 skyrių.

[3] Tekstas *ILM* 8 (1969), p. 679, *AJIL* 63 (1969), p. 875. Žr. I. Sinclair, *The Vienna Convention on the Law of Treaties*, 2-as leid., 1984.

[4] Žr. 3 skyrių.

[5] Tekstas *AJIL* 61 (1967), p. 285.

vyje susiję dokumentai, ir nepriklausomai nuo jo pavadinimo". Šis apibrėžimas neapima tarpvalstybinių susitarimų, kuriuos reguliuoja nacionalinė teisė, taip pat tarpvalstybinių susitarimų, kuriais apskritai neketinama sukurti teisinių santykių. Šių dviejų susitarimų tipų išbraukimas iš „sutarties" apibrėžimo yra visuotinai pripažintas, tačiau Konvencijoje pateiktas apibrėžimas yra labiau diskutuotinas dėl to, kad jis neapima žodinių susitarimų tarp valstybių, susitarimų tarp bet kokių tarptautinių organizacijų tipų bei susitarimų tarp valstybių ir tarptautinių organizacijų. Tokie susitarimai paprastai vadinami „sutartimis", ir vienintelė priežastis, kodėl jie nelaikomi „sutartimis", (Konvencijos tikslams) yra ta, kad juos reguliuojančios tarptautinės teisės normos kai kuriais aspektais skiriasi nuo normų, reguliuojančių rašytines sutartis tarp valstybių; dėl to minėti susitarimai buvo išbraukti iš Konvencijos reguliavimo sferos, kad nepadarytų Konvencijos pernelyg sudėtingu dokumentu. 1986 metais buvo pasirašyta speciali konvencija, t.y. Konvencija „Dėl sutarčių, sudaromų tarp valstybių ir tarptautinių organizacijų bei tarp tarptautinių organizacijų, teisės"; tačiau ji dar neįsigaliojo.[6] Bet kuriuo atveju tarptautinių organizacijų sudarytas sutartis patogiau nagrinėti kaip tarptautinių organizacijų teisės dalį,[7] o žodinės sutartys šiais laikais yra ypač retos.

SUTARČIŲ SUDARYMAS IR ĮSIGALIOJIMAS

Kai teisininkai kalba apie sutarties sudarymą, jie turi galvoje jos rengimą ir įsigaliojimą.[8]

Sutarties teksto tvirtinimas

1969 m. Vienos konvencijos 9 straipsnis numato:

1. Sutarties tekstas yra patvirtintas, kai visos valstybės, dalyvaujančios jo parengime, išreiškė tam savo sutikimą, išskyrus atvejus, numatytus 2 dalyje.
2. Sutarties tekstas tarptautinėje konferencijoje tvirtinamas balsavimu – dviem trečdaliams dalyvaujančiųjų ir balsuojančiųjų valstybių pritarus, nebent ta pačia balsų dauguma jos nutartų taikyti kitą taisyklę.

9(2) straipsnis apibrėžia tai, kas faktiškai vyksta šiuolaikinėse konferencijose (ankstesniais laikais paprastai buvo reikalaujama vienbalsiškumo), tačiau kiekvienoje konferencijoje patvirtinamos savos taisyklės dėl balsavimo procedūrų ir šiuo klausimu nėra jokios bendros normos paprotinėje teisėje; taigi 9(2) straipsnis labiau išreiškia progresyvią teisės plėtrą, o ne kodifikavimą.

[6] Tekstas *ILM* 25 (1986), p. 543. Žr. taip pat E.Klein/M. Pechstein, *Das Vertragsrecht internationaler Organisationen*, 1985; P.K. Menon, *The Law of Treaties between States and International Organizations*, 1992; K. Zemanek, International Organizations, Treaty-Making Power, *EPIL* II (1995), p. 1343–1346.

[7] Žr. literatūrą 6 skyriuje.

[8] S. Rosenne, Treaties, Conclusion and Entry into Force, *EPIL* 7 (1984), p. 464–467; E.W. Vierdag, The Time of the „Conclusion" of A Multilateral Treaty: Article 30 of the Vienna Convention on the Law of Treaties and Related Provisions, *BYIL* 59 (1988), p. 75 ir t.t.

Teksto patvirtinimas dar nesukuria jokių teisinių pareigų. Sutartis negalioja, kol dvi ar daugiau valstybių neišreiškia sutikimo jos laikytis, o toks sutikimas išreiškiamas paprastai patvirtinus tekstą ir yra visiškai atskiras procesas.

Sutikimas dėl sutarties privalomumo

Vienos konvencijos 11 straipsnis numato:

> Valstybės sutikimas laikytis sutarties gali būti išreikštas: pasirašymu, apsikeitimu dokumentais, sudarančiais sutartį, ratifikavimu, priėmimu, tvirtinimu ar prisijungimu arba kitais būdais, jei tokie numatyti.

Sutikimo išreiškimo būdų gausa, deja, į teisę įnešė daug sumaišties. Tradiciškai *pasirašymas* ir *ratifikavimas* yra dažniausiai naudojami būdai sutikimui išreikšti. Kai kuriais atvejais diplomatai, vedantys derybas dėl sutarties, yra įgaliojami pasirašyti sutartis ir taip padaryti jas privalomomis savo valstybėms; kitais atvejais jų įgaliojimai yra labiau riboti, ir sutartis netampa privaloma, kol jos neratifikuoja (t.y. patvirtina) tam tikra valstybės institucija. Kai kuriose šalyse (įskaitant JAV, bet ne Jungtinę Karalystę) konstitucija reikalauja, kad valstybės vadovas, prieš ratifikuodamas sutartį, gautų įstatymų leidžiamosios valdžios arba jos dalies (pvz., JAV Senato) pritarimą.[9]

Sutartis laikoma ratifikuota, kai susitariančios šalys apsikeičia ratifikavimo dokumentais arba šie dokumentai deponuojami pas depozitarą.[10] Ratifikuojant daugiašalę sutartį akivaizdu, jog apsikeisti ratifikavimo dokumentais dideliam skaičiui valstybių yra keblu, todėl sutartyje paprastai numatoma, kad šie dokumentai turi būti deponuojami valstybėje arba tarptautinėje organizacijoje, kuri sutartimi yra pasirinkta kaip depozitaras. Su sutartimi susiję dokumentai dėl ratifikavimo, prisijungimo, išlygų, denonsavimo bei kiti panašūs pranešimai turi būti siunčiami depozitarui, kuris apie tai praneša kitoms sutarties šalims.

Santykis tarp pasirašymo ir ratifikavimo gali būti suprastas tik istorijos kontekste. Tais laikais, kai ryšių priemonės buvo menkai išplėtotos ir dėl to diplomatams buvo sunku palaikyti ryšį su savo suverenu, ratifikavimas buvo būtinas, kad neleistų diplomatams viršyti gautų instrukcijų; gavęs sutarties tekstą ir įsitikinęs, jog jo atstovas neviršijo jam duotų instrukcijų, suverenas privalėjo patvirtinti (ratifikuoti) savo atstovo parašus. Tačiau jau XVIII a. pabaigoje pareiga ratifikuoti paseno, ir ratifikavimas imtas naudoti kitokiam tikslui – duoti valstybės vadovui laiko dar kartą apmąstyti. Plėtojantis demokratijai, laiko tarpas tarp pasirašymo ir ratifikavimo sudarydavo galimybę dėl sutarties išreikšti viešąją nuomonę.

[9] Žr. 4 skyrių.

[10] Žr. 1969 metų Vienos konvencijos 2(1)(b) ir 16 straipsnius.

XIX a. pokyčiai vyko toliau. Iki to laiko daugelis valstybių priėmė konstitucijas, kurios reikalavo įstatymų leidžiamosios valdžios pritarimo ratifikavimui; tačiau valstybės ėmė sudarinėti vis daugiau standartinių sutarčių, o įstatymų leidžiamoji valdžia neturėjo laiko jų nagrinėti. Todėl šiuolaikinė praktika pasidarė tokia, kad nemažai sutarčių tampa privalomomis vien tik jas pasirašius. Netgi Jungtinėje Karalystėje, kur ratifikavimui nereikia įstatymų leidžiamosios valdžios pritarimo, daugelis sutarčių, kurios turi būti ratifikuotos, niekada nebuvo ratifikuotos tiesiog dėl inercijos, būdingos bet kuriam sudėtingam administraciniam mechanizmui.

Ratifikavimo būtinumas menkai priklauso nuo sutarties dalyko. Gal kam ir atrodo, kad politiškai svarbios sutartys visada turi būti ratifikuotos, tačiau praktika šiuo klausimu nėra vienoda. Sutartyse paprastai aiškiai nurodoma, ar jas būtina ratifikuoti, ar ne; į šį klausimą sunku atsakyti, jei pačioje sutartyje nieko apie tai nekalbama. Kai kurie autoriai mano, jog bendra taisyklė yra ta, kad sutartys turi būti ratifikuotos; kiti autoriai mano priešingai. Tačiau visi autoriai pripažįsta, kad yra nemažai išimčių iš bendros taisyklės, todėl praktikoje skirtumo tarp šių dviejų teorijų padariniai yra palyginti nežymūs. Vienos konvencijoje įtvirtintas „neutralus" požiūris; viskas priklauso nuo šalių ketinimų, o Konvencijos 12(1) ir 14(1) straipsniai numato principus dėl šalių ketinimų nustatymo. 12(1) straipsnis numato:

> Valstybės sutikimas sutarties laikytis yra išreiškiamas jos atstovo parašu, kai:
> a) sutartyje numatyta, jog pasirašymas turės tokį poveikį;
> b) kitaip nustatyta, jog valstybės derybose susitarė, kad pasirašymas turi turėti tokį poveikį;[11] arba
> c) valstybės ketinimas suteikti pasirašymui tokį poveikį matyti iš atstovo įgaliojamųjų raštų[12] arba jis buvo išreikštas per derybas.

14(1) straipsnis numato:

> Valstybės sutikimas sutarties laikytis išreiškiamas ratifikavimu, kai:
> a) sutartyje numatyta, jog toks sutikimas turi būti išreikštas ratifikavimu;
> b) kitaip nustatyta, kad per derybas valstybės sutiko, jog reikės ratifikuoti;
> c) valstybės atstovas pasirašė sutartį su sąlyga ją ratifikuoti; arba
> d) valstybės ketinimas pasirašyti sutartį su sąlyga ją ratifikuoti kyla iš atstovo įgaliojimų arba buvo išreikštas per derybas.

Reikėtų taip pat pabrėžti, kad sutarties vykdymas gali reikšti tylų ratifikavimą. Pavyzdžiui, jei valstybė sėkmingai pasinaudoja teisėmis pagal neratifikuotą sutartį, ji nebegali teigti, jog sutartis nėra jai privaloma.

Be pasirašymo ir ratifikavimo, valstybė gali tapti sutarties šalimi ir *prisijungimo* būdu. Skirtumas tarp prisijungimo, viena vertus, ir pasirašymo arba ratifikavimo, kita vertus, yra tas, kad prisijungianti

[11] Apie tai lengvai galima spręsti, jeigu pačioje sutartyje numatyta, kad ji įsigalios iš karto arba tam tikrą konkrečią dieną artimiausioje ateityje.

[12] Įgaliojimai yra apibrėžiami 1969 metų Vienos konvencijos 2(1)(c) straipsnyje kaip „dokumentas, kurį išduoda valstybės, skiriančios asmenį ar asmenis atstovauti jai, kompetentingos valdžios institucijos dėl derybų, sutarties teksto patvirtinimo ar jo autentiškumo nustatymo, dėl valstybės sutikimo, kad sutartis taptų jai privaloma, išreiškimo, arba dėl įvykdymo bet kokio kito akto, susijusio su sutartimi".

valstybė nedalyvavo derybose sutartį rengiant, o buvo pakviesta susitariančiųjų valstybių prisijungti prie sutarties. Prisijungimas galimas tik tuo atveju, jei tai yra numatyta sutartyje arba jei visos sutarties šalys sutinka, kad valstybei būtų leista prisijungti prie sutarties. Prisijungimo padariniai tokie pat kaip ir pasirašymo bei ratifikavimo kartu paėmus.

Taigi buvo trys tradiciniai valstybės sutikimo dėl sutarties privalomumo išreiškimo būdai: pasirašymas, ratifikavimas ir prisijungimas. Tačiau šiuolaikiniai procesai keliais aspektais situaciją padarė sudėtingesnę.

Pirmiausia, šiais laikais sutartys dažnai sudaromos dviem valstybėms apsikeitus korespondencija (dažnai tai vadinama „apsikeitimu notomis"). Kiekvieną notą pasirašo ją siunčiančios valstybės atstovas, ir abiejų valstybių atstovų parašų paprastai pakanka valstybių sutikimui dėl sutarties privalomumo nustatyti; tačiau apsikeitimas notomis ratifikavimo reikalauja tuo atveju, jei gali būti įrodyta, jog toks buvo susitariančių valstybių ketinimas.

Antra, šiuolaikinė praktika, kai tam tikros sutartys ilgą laiką paliekamos valstybių, tiek dalyvavusių, tiek ir nedalyvavusių rengiant sutartį, pasirašymui, skirtumą tarp prisijungimo, viena vertus, ir pasirašymo bei ratifikavimo – kita vertus, padarė neaiškų. Pavyzdžiui, Vienos konvencijos 81 straipsnyje numatyta, jog Konvencija beveik vienerius metus yra atvira tam tikrų kategorijų valstybių, kurios nedalyvavo Vienos konferencijoje, pasirašymui; 83 straipsnyje numatyta, jog Konvencija „[po to] lieka atvira bet kuriai valstybei, priklausančiai bet kuriai iš 81 straipsnyje minėtų kategorijų, prisijungti".

Trečia, dabar vietoj ratifikavimo (arba prisijungimo) kartais vartojamos „priėmimo" ir „tvirtinimo" sąvokos. Ši naujovė yra daugiau terminologija, o ne esminis dalykas. Priėmimas ir tvirtinimas tarptautiniu lygmeniu atlieka tą pačią funkciją kaip ir ratifikavimas bei prisijungimas; tai valstybei suteikia laiko išsamiai sutartį apsvarstyti prieš nusprendžiant jos laikytis. Šių sąvokų paplitimo pagrindinė priežastis yra ta, kad jos leidžia valstybei savo konstitucijoje išvengti nuostatų, reikalaujančių įstatymų leidybos institucijos pritarimo ratifikavimo atveju. Vienos konvencijos 14(2) straipsnyje pripažįstamas panašumas tarp ratifikavimo, priėmimo bei tvirtinimo ir nustatoma, jog „valstybės sutikimas dėl sutarties privalomumo yra išreiškiamas priėmimu arba tvirtinimu pagal sąlygas, panašias į tas, kurios taikomos ratifikavimui".

Galiausiai reikia paminėti, jog sutarties tekstą kartais rengia tarptautinės organizacijos organas (pvz., JT Generalinė Asamblėja), ir sutartis po to paskelbiama atvira valstybių narių „prisijungimui", „ratifikavimui", „priėmimui" arba „tvirtinimui". Šiuo atveju terminologi-

nė sumaištis tampa absoliučia, nes sąvokos „prisijungimas“, „ratifikavimas“, „priėmimas“ ir „tvirtinimas“ vartojamos pakaitomis; taigi skirtingos sąvokos skirtingose sutartyse yra vartojamos visiškai identiškam procesui apibūdinti.

Sutarties įsigaliojimas

Paprastai sutartis įsigalioja visoms susitariančioms valstybėms išreiškus savo sutikimą dėl sutarties privalomumo.[13] Tačiau susitariančios valstybės visada gali nukrypti nuo šios bendros taisyklės, tik tam turi numatyti atitinkamą nuostatą pačioje sutartyje.

Taigi sutarties įsigaliojimas gali būti atidėtas pagal pačios sutarties nuostatas, kad šalims užtektų laiko prisitaikyti prie sutarties reikalavimų (pvz., padaryti reikiamus pakeitimus savo nacionaliniuose įstatymuose). Sutartyje gali būti numatyta, kad ji įsigalios tam tikrą konkrečią dieną arba praėjus konkrečiam dienų ar mėnesių skaičiui po paskutinio ratifikavimo.

Kai rengiant sutartį dalyvauja labai daug valstybių, nelabai tikėtina, kad visos jos ją ratifikuos, todėl šiuo atveju netinka taikyti įprastą taisyklę, jog sutartis įsigalioja po to, kai ją ratifikuoja visos susitariančios valstybės. Tokioje sutartyje paprastai numatoma, kad ji įsigalios tada, kai ją ratifikuos tam tikras skaičius valstybių (paprastai šis skaičius yra trečdalis susitariančių valstybių). Kai sutartį ratifikuoja net reikiamas minimalus valstybių skaičius, sutartis galioja tik tarp ją ratifikavusių valstybių; sutartis negalioja tose valstybėse, kurios jos neratifikavo.

Sutartis gali būti taikoma retroaktyviai tik tuo atveju, kai susitariančios valstybės tai aiškiai numato. Lygiai taip pat susitariančios valstybės gali susitarti sutartį taikyti laikinai per laiką nuo jos pasirašymo ir įsigaliojimo; tai yra patogi priemonė tuo atveju, kai sutartis susijusi su neatidėliotina problema, tačiau reikalauja ratifikavimo. Tačiau pagal Vienos konvenciją „nebent ... susitariančios valstybės susitaria kitaip, sutarties laikinas taikymas ... valstybėje nutrūksta, jei ši valstybė informuoja kitas valstybes, tarp kurių sutartis yra laikinai taikoma, apie savo ketinimą netapti sutarties šalimi“.[14]

Vienos konvencijos 18 straipsnis numato:

> Valstybė privalo susilaikyti nuo veiksmų, kurie sužlugdytų sutarties objektą ir tikslą, kai:
> a) ji pasirašė sutartį arba apsikeitė sutarties dokumentais, kuriuos reikia ratifikuoti, priimti arba tvirtinti, kol ji aiškiai neišreikš savo ketinimo netapti sutarties šalimi; arba
> b) ji savo sutikimą dėl sutarties privalomumo išreiškė iki sutarties įsigaliojimo, tik su sąlyga, kad toks įsigaliojimas nebus nepagrįstai uždelstas.

[13] 24 straipsnis. Dėl specialaus atvejo žr. R. Platzoder, Substantive Changes in a Multilateral Treaty Before its Entry into Force: The Case of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, *EJIL* 4 (1993), p. 390–402. Žr. taip pat 12 skyrių.

[14] 1969 metų Vienos konvencijos 25(2) straipsnis.

Tam tikras šios taisyklės šaltinis egzistuoja paprotinėje teisėje, tačiau šis klausimas išlieka diskutuotinas.

Išlygos

Valstybė gali norėti pripažinti daugumą sutarties nuostatų, tačiau dėl įvairių priežasčių ji gali nesutikti su kai kuriomis iš jų. Tokiais atvejais valstybės, tapdamos sutarties šalimis, dažnai daro išlygų.[15] Pavyzdžiui, JAV, pasirašydamos Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą, padarė išlygą dėl mirties bausmės.[16] Vienos konvencijos 2(1)(d) straipsnyje „išlyga" apibrėžiama kaip

> vienašalis pareiškimas, kurį... valstybė padarė pasirašydama, ratifikuodama, priimdama, tvirtindama sutartį arba prie jos prisijungdama ir kuriuo ji siekia panaikinti arba pakeisti kokių nors sutarties nuostatų teisines pasekmes jas taikant šiai valstybei.

Išlygos padariniai priklauso nuo to, ar ją pripažįsta, ar atmeta kitos su ja susijusios valstybės. Dvišalės sutarties išlyga problemų nekelia, nes tai faktiškai reiškia naują siūlymą, dėl kurio atnaujinamos dviejų valstybių derybos dėl sutarties sąlygų. Daugiašalės sutarties atveju klausimas yra sudėtingesnis, nes vienos valstybės gali sutikti su išlyga, o kitos – nesutikti.

Tradicinė taisyklė buvo ta, kad valstybė negali padaryti sutarties išlygos, išskyrus atvejus, kai su ta išlyga sutinka visos valstybės, pasirašiusios sutartį (bet nebūtinai ratifikavusios) arba prisijungusios prie jos. Tačiau šią taisyklę paneigė Tarptautinis Teisingumo Teismas savo konsultacinėje išvadoje *Genocide* byloje.[17] Teismas pareiškė, kad tradicinė teorija turėjo „neginčijamą reikšmę", tačiau ji nebuvo taikoma tam tikroms sutarčių kategorijoms. Konkrečiau kalbant, ji netaikytina Genocido konvencijai, kuria siekiama apsaugoti asmenis, o ne suteikti abipuses teises susitariančioms valstybėms. Todėl Teismas patarė, kad

> Valstybė, padariusi... išlygą, kuriai prieštaravo viena ar daugiau [Genocido] Konvencijos šalių, tačiau ne visos, gali būti laikoma Konvencijos šalimi, jeigu išlyga yra suderinama su Konvencijos tikslu ir uždaviniais.

Kadangi dėl išlygos suderinamumo skirtingos valstybės gali padaryti skirtingas išvadas, Teismo išvados praktinis rezultatas yra tas, kad išlygą darančią valstybę tikriausiai kai kurios valstybės, bet ne visos, laikys sutarties šalimi.

Vienos konvencijos 19–21 straipsniuose vadovaujamasi principais, Teismo išdėstytais *Genocide* byloje; kartu daroma nuolaida tradicinės taisyklės šalininkams ir teigiama, kad *bet kokia* išlyga yra nesuderi-

[15] D.W. Bowett, Reservations to Non-Restricted Multilateral Treaties, *BYIL* 48 (1976–1977), p. 67–92; R.L. Bindschedler, Treaties, Reservations, *EPIL* 7 (1984), p. 496–499; F. Horn, *Reservations and Interpretative Declarations to Multilateral Treaties*, 1988; R.W. Edwards, Jr., Reservations to Treaties, *Mich. JIL* 10 (1989), p. 362. Tarptautinės teisės komisija 1993 m. nusprendė išnagrinėti išlygų sutartims darymo teisinius aspektus ir praktiką, ir Alainas Pelletas parengė tuo klausimu pirminį pranešimą (A/CN.4/470) 1995 metais.

[16] Žr. E.F. Sherman, The U.S. Death Penalty Reservation to the International Covenant on Civil and Political Right: Exposing the Limitations of the Flexible System Governing Treaty Formation, *Texas ILJ* 29 (1994), p. 69–93. Dėl išlygų sutartims žmogaus teisių klausimais žr. 14 skyrių.

[17] *ICJ Rep.* 1951, p. 15, at 29. Žr. E. Klein, Genocide Convention (Advisory Opinion), *EPIL* II (1995), p. 544–546.

nama su *tam tikrais* sutarčių *tipais*, išskyrus atvejus, kai jai pritariama vienbalsiai. Toks Tarptautinės Teisės Komisijos siūlymas sulaukė palankios JT valstybių narių reakcijos, ir yra tikėtina, jog 19–21 straipsniuose įtvirtintomis taisyklėmis bus vadovaujamasi ateityje, įskaitant netgi tas valstybes, kurios nėra Vienos konvencijos „Dėl sutarčių teisės" šalys.

Registracija

Jungtinių Tautų Įstatų 102(1) straipsnis numato, kad:

> kiekviena sutartis... įsigaliojusi bet kurioje iš Jungtinių Tautų narių šiems Įstatams įsigaliojus, turi būti įregistruota Sekretoriate ir jo paskelbta.[18]

102-as straipsnis neapima sutarčių, sudarytų tarp valstybių, nesančių JT narėmis, tačiau tokios sutartys vis tiek dažnai savanoriškai yra perduodamos Sekretoriatui „užregistruoti ir saugoti"; Vienos konvencijos 80-uoju straipsniu pirmą kartą mėginta tokį perdavimą padaryti privalomą. 102-ojo straipsnio tikslas buvo užkirsti kelią valstybėms sudarinėti slaptus susitarimus nežinant apie tai nei jų piliečiams, nei kitoms valstybėms, kurių interesus tokie susitarimai gali liesti.[19] Dar vienas šio straipsnio teigiamas rezultatas yra tas, kad sutartys yra skelbiamos leidinyje *United Nations Treaty Series* (UNTS), naudingame informacijos šaltinyje.[20] Jeigu valstybės neįregistruoja sutarties, kaip kartais atsitinka, sutartis nėra negaliojanti, tačiau „jokia tokios sutarties šalis ... negali remtis ta sutartimi ... jokiame Jungtinių Tautų organe".[21]

SUTARČIŲ TAIKYMAS

Sutarčių galiojimas teritorijoje

Vienos konvencijos 29-ajame straipsnyje nustatyta: „Sutartis įpareigoja kiekvieną šalį jos visoje teritorijoje, nebent kitoks ketinimas kiltų iš sutarties ar tai būtų nustatyta kitu būdu."[22] Ši bendra taisyklė paprastai pakeičiama konkrečia sutarties nuostata. Pavyzdžiui, ankstesnių laikų sutartyse dažnai būdavo įtvirtinama „kolonijinė sąlyga", numatanti, kad sutartis automatiškai taikoma kiekvienos iš jos šalių metropolinėje (t.y. ne kolonijų) teritorijoje ir kad kiekviena šalis turi teisę išplėsti sutarties taikymą vienoje ar daugiau savo kolonijų.

Sutarčių aiškinimas trumpai reglamentuojamas Vienos konvencijos 31–3 straipsniuose, ir bus paminėtas vėliau, kalbant apie JT Įstatų aiškinimą.[23]

[18] JTO Įstatų 102(1) straipsnis (tekstas *Brownlie BDIL*, p. 1). Žr. M. Brandon, Analysis of the Terms „Treaty" and „International Agreement" for Purposes of Registration under Article 102 of the United Nations Charter, *AJIL* 47 (1953), p. 46–69; U. Knapp, Article 102, *Simma CUNAC*, p. 1103–1116.

[19] K. Zemanek, Treaties, Secret, *EPIL* 7 (1984), p. 505–506.

[20] Dėl kitų rinkinių žr. 3 skyrių.

[21] JTO Įstatų 102(2) straipsnis. Žr. D.N. Hutchinson, The Significance of the Registration or Non-Registration of an International Agreement in Determining Whether or Not It Is a Treaty, *CLP* 46 (1993), p. 257–290.

[22] M.B. Akehurst, Treaties, Territorial Application, *EPIL* 7 (1984), p. 510–511.

[23] Žr. 21 skyrių.

Sutartys ir trečiosios valstybės

Bendra taisyklė yra ta, kad sutartis nesukuria nei teisių, nei įsipareigojimų trečiosioms valstybėms (t.y. valstybėms, nesančioms sutarties šalimis).[24] Tačiau ši bendra taisyklė turi išimčių, kurios smulkiai reglamentuojamos Konvencijos 35–7 straipsniuose. Kartais teigiama, jog JT Įstatų (kurie taip pat yra sutartis) 2(6) straipsnis įtvirtina pareigas valstybėms be jų sutikimo.[25] Šis straipsnis skamba taip:

> Organizacija turi užtikrinti, kad valstybės, nesančios Jungtinių Tautų narėmis, veiktų pagal šiuos principus [t.y. Jungtinių Tautų principus, išdėstytus Įstatų 2-ame straipsnyje] tiek, kiek to reikia tarptautinei taikai ir saugumui palaikyti.[26]

Iš tikrųjų 2(6) straipsnio tikslas nėra nustatyti pareigas valstybėms, nesančioms JTO narėmis; jame tiktai skelbiama politika, kurios Jungtinės Tautos laikysis savo santykiuose su valstybėmis, nesančiomis JTO narėmis.

Vėliau sudarytų sutarčių tuo pačiu klausimu taikymas

Kartais atsitinka taip, jog sutarties šalis tuo pačiu klausimu vėliau sudaro kitą sutartį, ir šių dviejų sutarčių nuostatos tarpusavyje yra nesuderinamos; tokią situaciją komplikuoja faktas, kad vėlesnės sutarties šalis ar šalys gali būti arba nebūti pirmosios sutarties šalimis. Vienos konvencijos 30-ajame straipsnyje išdėstytos taisyklės smulkiai reglamentuoja tokiu atveju kylančias problemas.[27]

NEGALIOJANČIOS SUTARTYS

Vienos konvencijos 42(1) straipsnis numato:

> Sutarties galiojimas ar valstybės sutikimas tos sutarties laikytis gali būti ginčijamas tik vadovaujantis šios Konvencijos taikymu.[28]

Šia nuostata siekiama užkirsti kelią valstybių mėginimams išvengti joms nenaudingų sutartinių įsipareigojimų vykdymo ir reikšti įvairiausiais argumentais grindžiamus tvirtinimus, kad sutartis yra negaliojanti.

Nacionalinės teisės nuostatos, nustatančios sutarčių sudarymo kompetenciją

Daugelio šalių konstitucijos numato, kad valstybės vadovas negali sudaryti (arba bent negali ratifikuoti) sutarties be įstatymų leidybos ins-

[24] H. Ballreich, Treaties, Effect on Third States, *EPIL* 7 (1984), p. 476–480; C. Tomuschat/H.-P. Neuhold/J. Kropholler, *Volkerrechtlicher Vertrag und Drittstaaten*, 1988.

[25] Dėl JTO Įstatų pobūdžio ir aiškinimo žr. 21 skyrių.

[26] JTO Įstatų 2(6) straipsnis. Žr. W. Graf Vitzthum, Article 2(6), *Simma CUNAC*, p. 131–139.

[27] W.G. Grewe, Treaties, Revision, *EPIL* 7 (1984), p. 499–505; B.M. Carnahan, Treaty Review Conferences, *AJIL* 81 (1987), p. 226–230. Žr. taip pat Vienos konvencijos 39–41 straipsnius dėl sutarčių papildymo ir pakeitimo, bei 58(1) ir 59 straipsnius dėl sutarčių nutraukimo arba sustabdymo.

[28] M. Schroder, Treaties, Validity, *EPIL* 7 (1984), p. 511–514; B. Conforti/A. Labella, Invalidity and Termination of Treaties: The Role of National Courts, *EJIL* 1 (1990), p. 44–66.

titucijos pritarimo.[29] Kas atsitinka tuo atveju, jeigu valstybės vadovas, sudarydamas sutartį, nesilaiko minėtos taisyklės? Ar sutartis galioja, ar ne? Šiuo klausimu nuomonės išsiskiria. Vieni teigia, kad tokiu atveju sutartis negalioja, nors ši išvada kartais apsiriboja tik kai kuriais atvejais – kai atitinkama konstitucinė norma yra visuotinai žinoma; tai yra neapibrėžta sąlyga, ir ją taikant praktikoje kiltų sunkumų. Kiti mano, kad sutartis galioja, tačiau kai kurie iš jų yra linkę daryti išimtį tuo atveju, jei kita sutarties šalis *žinojo*, jog antroji šalis veikia pažeisdama konstitucinį reikalavimą. Dauguma valstybių palaiko pastarąjį požiūrį, kuris atsispindi Vienos konvencijos 46 straipsnyje:

1. Valstybė negali remtis tuo, kad jos sutikimas laikytis tarptautinės sutarties yra negaliojantis, jeigu buvo išreikštas pažeidžiant jos vidaus teisės nuostatą, liečiančią kompetenciją sudaryti sutartis, išskyrus tą atvejį, kai toks nesilaikymas buvo aiškus ir buvo susijęs su ypatingos reikšmės jos vidaus teisės norma.
2. Pažeidimas yra aiškus, kai jis objektyviai akivaizdus kiekvienai valstybei, kuri tokiu atveju elgtųsi pagal įprastinės praktikos reikalavimus ir gerą valią.

Sutartys, sudarytos asmenų, kurie neturi įgaliojimų atstovauti valstybei

46-asis straipsnis daugiausiai yra susijęs su santykiu tarp vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios valstybėje. Tačiau vienas dalykas yra pasakyti, ką 46-asis straipsnis iš tikrųjų ir daro, kad vykdomosios valdžios veiksmas, susijęs su sutarties sudarymu, įpareigoja valstybę; kitas dalykas yra spręsti, kokie konkretūs vykdomosios valdžios pareigūnai turi teisę veikti valstybės vardu. Būtų absurdiška manyti, kad valstybė žemiausios grandies valdininko veiksmais gali būti įpareigojama lygiai taip pat, kaip yra įpareigojama užsienio reikalų ministro veiksmais.

Vienos konvencijos 7(1) straipsnis numato:

> Asmuo laikomas atstovaujančiu valstybei, kad ... išreikštų valstybės sutikimą dėl tarptautinės sutarties privalomumo, kai:
> a) jis pateikia tinkamus įgaliojimus;
> b) iš atitinkamų valstybių praktikos ar kitų aplinkybių matyti, kad jos ketino laikyti šį asmenį šiam tikslui atstovaujančiu valstybei ir nereikalauti iš jo pateikti įgaliojimų.

7(2) straipsnyje numatyta, jog valstybės ar vyriausybės vadovui ir užsienio reikalų ministrui netaikoma nuostata dėl tinkamų įgaliojimų pateikimo ir jie laikomi atstovaujančiais savo valstybei dėl visų veiksmų, susijusių su sutarties sudarymu bei vykdymu.

[29] Žr. L. Wildhaber, *Treaty-Making Power and Constitution: An Interpretational and Comparative Study*, 1971.

8-ajame straipsnyje nustatyta:

> Su sutarties sudarymu susijęs veiksmas, atliktas asmens, kuris pagal 7-ąjį straipsnį negali būti laikomas įgaliotu tam tikslui atstovauti valstybei, neturi teisinių pasekmių, išskyrus atvejį, jeigu jį vėliau patvirtina ta valstybė.

Specialūs valstybės įgaliojimų apribojimai išreikšti sutikimą

Nors asmuo gali būti įgaliotas sudaryti sutartį valstybės vardu, kartais jo įgaliojimai konkrečiai apribojami; pavyzdžiui, jam gali būti įsakyta nesudaryti sutarties, jeigu į ją nėra įtraukta konkreti nuostata, jo valstybės laikoma svarbia. Kas atsitinka tuo atveju, jeigu asmuo tokio apribojimo nesilaiko? 47 straipsnis numato:

> Jei atstovas, nustačius jam specialų apribojimą, buvo įgaliotas išreikšti valstybės sutikimą dėl tam tikros sutarties privalomumo, tačiau jo nesilaikė, valstybė negali tuo remtis, kaip jos sutikimo dėl tarptautinės sutarties privalomumo negaliojimo pagrindu, išskyrus atvejį, kai apie tokį apribojimą buvo pranešta kitai derybose dalyvavusiai valstybei prieš jai išreiškiant savo sutikimą.

Prievarta valstybės atstovo atžvilgiu

Vienos konvencijos 51 straipsnis numato:

> Valstybės sutikimas dėl tarptautinės sutarties, išgautas prievarta – tiesiogiai panaudojus prieš jos atstovą nukreiptus veiksmus ar grasinimus, neturi jokių teisinių pasekmių.[30]

Prievarta valstybei grasinant jėga arba ją naudojant

Iki Pirmojo pasaulinio karo paprotinė tarptautinė teisė neribojo valstybių teisės pradėti karą,[31] todėl sutartis, išgauta grasinant jėga arba ją naudojant prieš valstybę, buvo galiojanti kaip ir bet kuri kita sutartis. Po Pirmojo pasaulinio karo vis labiau ryškėjo tendencija agresiją laikyti neteisėtu veiksmu ir logiška to išvada būtų tokia, kad agresoriaus primestos sutartys yra negaliojančios. Todėl Vienos konvencijos 52 straipsnis numato:

> Sutartis yra niekinė, jei jos sudarymas išgautas grasinimu jėga ar jos naudojimu pažeidžiant Jungtinių Tautų Įstatuose įtvirtintus principus.

52-asis straipsnis yra tiksli šiuolaikinės teisės išraiška.[32] Kai šiame straipsnyje kalbama apie „grasinimą jėga arba jos naudojimą pažeidžiant principus ... įtvirtintus Jungtinių Tautų Įstatuose“, aišku, jog turimas mintyje Įstatų 2(4) straipsnis, draudžiantis „grasinti jėga arba

[30] H.G. de Jong, Coercion in the Conclusion of Treaties, *NYIL* 15 (1984), p. 209–247.

[31] Žr. 2 ir 19 skyrių.

[32] *Fisheries Jurisdiction Case (UK v. Ireland), ICJ Rep.* 1973, p. 3, at 14. Apie šią bylą žr. 3 skyrių ir 12 skyrių.

ją naudoti ... bet kokiu ... būdu, nesuderinamu su Jungtinių Tautų tikslais". Komunistinės šalys ir labiau karingos Trečiojo pasaulio valstybės įrodinėdavo, jog sąvoka „jėga" 2(4) straipsnyje apima tiek ekonominį bei politinį spaudimą, tiek ir karinę jėgą, ir kad taip dėl ekonominio arba politinio spaudimo primestos sutartys taip pat yra negaliojančios. Vakarų šalys su tuo nesutiko. Tarptautinės Teisės Komisija poziciją savo komentare sutarčių teisės klausimu užėmė neutralią ir teigė, kad sąvokos „jėga" prasmė „turi būti palikta nustatyti Įstatų atitinkamų nuostatų aiškinimo būdu". Tačiau egzistuoja nuomonė, kad komunistinių ir kai kurių Trečiojo pasaulio šalių sąvokos „jėga" aiškinimas yra labai iškreiptas. Įstatų 2(4) straipsnis atspindi principą, įtvirtintą Įstatų preambulėje, kad „*ginkluota* jėga negali būti naudojama, išskyrus atvejus, kai ji naudojama dėl bendrų interesų", o Brazilijos siūlymas išplėsti 2(4) straipsnį, kad jis apimtų ir ekonominę bei politinę prievartą, buvo atmestas San Francisko konferencijoje, kurioje 1945 m. buvo parengti JT Įstatai.

Tokios sutartys dažnai įvardijamos kaip „nelygiateisės sutartys", nors pastaroji sąvoka taip pat vartojama apibūdinti sutartims, kurių sąlygos yra nesąžiningos, ir nekreipiant dėmesio į jų sudarymo aplinkybes.[33] Nors priešingų teiginių pasitaiko išgirsti iš komunistinių ir kai kurių Trečiojo pasaulio šalių, šiuolaikinės normos dėl jėgos naudojimo uždraudimo atgal negalioja. Kitaip tariant, jeigu sutartis buvo sudaryta veikiant jėga tuo metu, kai jėgos naudojimas nebuvo neteisėtas, sutarties galiojimui nedaro įtakos vėlesni teisės pokyčiai, skelbiantys, kad jėgos naudojimas yra neteisėtas ir kad tokiomis sąlygomis sudarytos sutartys yra negaliojančios.[34]

Kiti negaliojimo pagrindai

Pagal Vienos konvenciją, valstybės sutikimas dėl sutarties privalomumo gali būti nuginčytas remiantis klaida (tam tikrais atvejais, numatytais 48-ajame straipsnyje), kitos susitariančios valstybės apgaule (49-asis straipsnis) arba kitos susitariančios valstybės atstovo papirkimu (50-asis straipsnis). Neaišku, ar šie negaliojimo pagrindai buvo paprotinėje tarptautinėje teisėje. Galiausiai sutartis yra negaliojanti, jeigu ji prieštarauja *ius cogens* normai (53-asis straipsnis).[35]

Negaliojimo padariniai

Negaliojimo padariniai skiriasi priklausomai nuo konkretaus negaliojimo priežasties. Vienos konvencijos 8 ir 51–53 straipsniuose numatytais atvejais sutartis yra negaliojanti arba sutikimo išreiškimas dėl

[33] W. Morvay, Unequal Treaties, *EPIL* 7 (1984), p. 514–517; C.v. Katte, Denunciation of Treaty of 1865 between China and Belgium (Orders), *EPIL* I (1992), p. 1010. Žr. taip pat B.W. Morse/K.A. Hamid, American Annexation of Hawaii: An Example of the Unequal Treaty Doctrine, *Conn. JIL* 5 (1990), p. 407–456; L. Caflisch, Unequal Treaties, *GYIL* 35 (1992), p. 52.

[34] Žr. taip pat 10 skyrių.

[35] Žr. 3 skyrių.

sutarties privalomumo neturi „teisinių padarinių". Tačiau Vienos konvencijos 46–50 straipsniuose numatytais atvejais sakoma, kad valstybė tiktai ginčydama sutarties galiojimą gali remtis negaliojimą lemiančia aplinkybe; šios formuluotės padariniai yra tie, kad sutartis greičiausiai gali būti negaliojanti, o ne yra negaliojanti; sutartis yra galiojanti, kol valstybė nėra pareiškusi pretenzijos dėl jos negaliojimo, o teisė pareikšti tokią pretenziją tam tikrais atvejais gali būti prarasta (45-asis straipsnis). 8 ir 51–53 straipsniuose išvardytos negaliojimą lemiančios aplinkybės yra rimtesnės nei tos, kurios numatytos 46–50 straipsniuose, todėl toks atskyrimas yra pagrįstas; tačiau abejotina, ar tai taip aiškiai yra įtvirtinta paprotinėje teisėje kaip teigiama Vienos konvencijoje.

Kita vertus, abiem atvejais Vienos konvencijos 65–68 straipsniuose numatyta, kad šalis, ginčijanti sutarties galiojimą, kitoms sutarties šalims privalo pranešti ir duoti joms laiko pateikti savo prieštaravimus prieš jai imantis bet kokių veiksmų (nors yra ir išimčių iš šios taisyklės). Jeigu dėl tokių pateiktų prieštaravimų kilęs ginčas neišsprendžiamas per 12 mėnesių, 66-asis straipsnis suteikia jurisdikciją Tarptautiniam Teisingumo Teismui dėl ginčų, kylančių remiantis 53-uoju straipsniu (*ius cogens*), o dėl kitokių ginčų – specialiai taikinamajai komisijai, įsteigtai pagal Konvencijos priedą. Šių nuostatų neabejotinai reikia, kad būtų užkirstas kelias piktnaudžiavimui taisyklėmis, skirtomis negaliojimo pagrindams, be to, jos išreiškia visiškai naują dalyką palyginus jas su iki tol egzistavusia paprotine teise; pavyzdžiui, pagal paprotinę teisę tarptautiniai teismai ir taikinamosios komisijos turi jurisdikciją ne visais atvejais, iškilus pretenzijoms dėl sutarties negaliojimo, o tik tais atvejais, kai šalys *susitaria* perduoti ginčą teismui ar taikinamajai komisijai.

SUTARČIŲ NUTRAUKIMAS

Vienos konvencijos 26-ajame straipsnyje numatyta: „Kiekviena galiojanti sutartis yra privaloma jos šalims ir turi būti sąžiningai jų vykdoma." Kitaip tariant, valstybė negali panorėjusi nesilaikyti savo sutartinių įsipareigojimų; priešingu atveju teisiniai santykiai taptų visiškai netvirti. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į žodį „galiojanti"; kai kurios sutartys galioja amžių amžius, ir jeigu nebūtų tam tikrų nuostatų dėl sutarčių nutraukimo, teisė taptų beviltiškai nelanksti. Teisės normomis, reguliuojančiomis sutarčių nutraukimą, bandoma rasti vidurį tarp dviejų kraštutinumų – nelankstumo ir nepastovumo.[36] Šios normos yra gana veiksmingos, nes kiekviena vals-

[36] M.B. Akehurst, Treaties, Termination, *EPIL* 7 (1984), p. 507–510; A. Vamvoukos, *Termination of Treaties in International Law. The Doctrines of Rebuc Sic Stantibus and Desuetude*, 1985; R. Plender, The Role of Consent in the Termination of Treaties, *BYIL* 57 (1986), p. 133–168; N. Kontou, *The Termination and Revision of Treaties in the Light of New Customary Law*, 1994. Beje, sutarčių pasibaigimas turi būti skiriamas nuo jų pakeitimo, žr. M.J. Bowmann, The Multilateral Treaty Amendment Process – A Case Study, *ICLQ* 44 (1995), p. 540–559.

tybė yra šalis šimtų sutarčių ir todėl yra suinteresuota užtikrinti, kad praktikoje būtų įtvirtintas teisingas balansas tarp pastovumo ir lankstumo. Vienos konvencijos 42(2) straipsnyje bandoma užtikrinti teisinių santykių pastovumą: „Sutarties nutraukimas, jos denonsavimas arba šalies išstojimas iš jos gali vykti tik pagal sutarties arba šios Konvencijos nuostatas. Ta pati taisyklė taikoma sutarties galiojimams sustabdyti."

Sutarties nutraukimas pagal jos nuostatas

Vienos konvencijos 54-ajame straipsnyje nustatyta: „Sutarties nutraukimas arba šalies pasitraukimas iš jos galimas (a) laikantis sutarties nuostatų."[37] Iš tikrųjų daugumoje šiuolaikinių sutarčių įtvirtintos nuostatos dėl jų nutraukimo ar pasitraukimo iš jų. Kartais numatoma, kad sutarties galiojimas pasibaigs automatiškai po tam tikro laiko arba įvykus tam tikram įvykiui; kitose sutartyse kiekvienai šaliai tiesiog suteikiama galimybė pasitraukti iš sutarties paprasčiausiai įspėjus apie tai prieš tam tikrą laiką.

Sutarties nutraukimas šalių susitarimu

Vienos konvencijos 54 straipsnyje numatyta: „Sutarties nutraukimas arba šalies išstojimas iš jos gali įvykti: (a)... (b) bet kada visų šalių susitarimu." Buvo metas, kai buvo manoma, jog sutartis gali būti nutraukta lygiai taip pat, kaip ir buvo sudaryta; taigi ratifikuota sutartis galėjo būti nutraukta tiktai kita ratifikuota sutartimi, bet ne sutartimi, kuri įsigaliojo vien tik ją pasirašius. Tačiau šio formalaus požiūrio nebesilaikoma. Tarptautinės Teisės Komisijos nuomone, susitarimas nutraukti sutartį gali būti netgi *numanomas*, jeigu iš jos šalių elgesio akivaizdu, kad šalys nebelaiko sutarties galiojančia.[38] Šis sutarties nutraukimo būdas išreiškiamas specialia sąvoka – „nebevartojimas dėl pasenimo".[39]

Numanoma denonsavimo arba nutraukimo teisė

Vienos konvencijos 56 straipsnyje numatyta:

1. Sutartis, kurioje nėra nuostatų dėl jos nutraukimo arba denonsavimo, negali būti denonsuota arba nutraukta, išskyrus atvejus, kai:
   a) yra nustatyta, jog šalys ketino leisti denonsavimo arba nutraukimo galimybę; arba
   b) denonsavimo arba nutraukimo teisė gali būti numanoma iš sutarties pobūdžio.

[37] Ta pati taisyklė taikoma ir dėl sutarties galiojimo sustabdymo (Vienos konvencijos 57 ir 58(1) straipsniai).

[38] *AJIL* 61 (1967), p. 388.

[39] Žr. taip pat Vienos konvencijos 59 straipsnį ir Vamvoukos, *op. cit.*

2. Šalis apie savo ketinimą denonsuoti arba nutraukti sutartį pagal 1 punktą turi pranešti ne vėliau kaip prieš 12 mėnesių.

Iš 56 straipsnio aiškėja, kad sutarties denonsavimo arba nutraukimo teisė niekada negali būti *numanoma*, jeigu sutartyje nėra *konkrečios* nuostatos dėl jos denonsavimo arba nutraukimo.

Nėra aišku, kiek 56 straipsnis atspindi paprotinę teisę;[40] tai ypač pasakytina apie 1(b) punktą, kuris buvo prijungtas prie 56 straipsnio teksto Vienos konferencijoje 26 balsais, 25 balsams buvus prieš ir 37 balsams – susilaikius. 56 straipsnio nuostatos (ypač 1(b) punktas) atspindi daugumos britų autorių požiūrį, tačiau daugelis kontinentinės teisės atstovų mano, jog pagal paprotinę tarptautinę teisę niekada negalėjo egzistuoti numanoma sutarties denonsavimo arba nutraukimo teisė. Tačiau *Nicaragua v. USA* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas, kaip atrodo, pripažino, jog 56 straipsnis yra tiksli paprotinės teisės išraiška.[41]

Sutartys dėl aljansų ir kai kurių tipų prekybinės sutartys dažnai įvardijamos kaip svarbiausi pavyzdžiai tokių sutarčių, kuriose denonsavimo arba nutraukimo teisė gali būti numanoma dėl pačios sutarties pobūdžio 56(1)(b) straipsnio prasme. Panaši išvada, ko gero, taip pat gali būti daroma ir dėl sutarčių, suteikiančių jurisdikciją tarptautiniams teismams.[42]

Paprotinė tarptautinė teisė reikalauja iš anksto pranešti prieš tam tikrą būtiną laiką, kai yra pasinaudojama numanoma sutarties denonsavimo arba jos nutraukimo teise. 56(2) straipsnyje numatytas konkretesnis reikalavimas – pranešimas turi būti pateiktas ne vėliau kaip prieš 12 mėnesių.

Sutartį pažeidus ji nutraukiama arba sustabdomas jos galiojimas

Vienos konvencijos 60(1) straipsnyje numatyta: „Esminis dvišalės sutarties pažeidimas duoda pagrindą kitai šios sutarties šaliai, remiantis pažeidimu, nutraukti sutartį arba sustabdyti jos galiojimą visiškai arba iš dalies.“[43] Nukentėjusios valstybės teisė nutraukti arba sustabdyti sutartį yra viena iš pagrindinių sankcijų sutartį pažeidus, tačiau tai nėra vienintelė sankcija; niekas nedraudžia nukentėjusiajai valstybei reikalauti kompensacijos vietoj teisių pagal 60(1) straipsnį įgyvendinimo arba papildomai prie to.

Problema yra sudėtingesnė daugiašalės sutarties atveju. Aišku, jog sutartį pažeidus A valstybei, valstybė B neįgyja teisės denonsuoti sutartį, nes tai būtų neteisinga valstybių C, D, E ir t.t. atžvilgiu. Tuo būdu 60(2) straipsnyje numatyta:

[40] Žr. K. Widdows, The Unilateral Denunciation of Treaties Containing No Denunciation Clause, *BYIL* 53 (1982), p. 83–114.

[41] *Nicaragua Case* (Jurisdikcija), *ICJ Rep.* 1984, p. 392, at 420. Dėl šios bylos žr. 3 skyrių, taip pat 18 ir 19 skyrių.

[42] Ten pat.

[43] S. Rosenne, *Breach of Treaty*, 1985; D.N. Hutchinson, Solidarity and Breaches of Multilateral Treaties, *BYIL* 59 (1988), p. 151 ir t.t.; M.M. Gomaa, *Suspension or Termination of Treaties on Grounds of Breach*, 1996.

Vienos iš šalių įvykdytas esminis daugiašalės sutarties pažeidimas leidžia:
a) kitoms šalims vienbalsiu susitarimu sustabdyti visos sutarties arba jos dalies veikimą, arba ją nutraukti:
   i) tarp savęs ir valstybės pažeidėjos, arba
   ii) tarp visų sutarties šalių;
b) šaliai, kurios interesai sutarties pažeidimu buvo ypač paliesti, remiantis tuo kaip pagrindu sustabdyti visos sutarties arba jos dalies veikimą tarp savęs ir valstybės pažeidėjos;
c) bet kuriai kitai sutarties šaliai, ne valstybei pažeidėjai, remiantis pažeidimu kaip pagrindu sustabdyti visos sutarties arba jos dalies veikimą savo atžvilgiu, jeigu sutartis yra tokio pobūdžio, jog vienos šalies esminis nuostatų pažeidimas radikaliai keičia kiekvienos šalies padėtį dėl tolesnio jos įsipareigojimų pagal sutartį vykdymo.

2(c) punkte apibūdinamos sutarties tipo pavyzdys – nusiginklavimo sutartis.[44] Aišku, jog vienos šalies nusiginklavimo sutarties pažeidimas kelia labai rimtą grėsmę visoms kitoms sutarties šalims. Bet ar tai suteikia vienai iš nukentėjusių šalių teisę sukurti panašią grėsmę kitoms nukentėjusioms šalims? Ar nebūtų labiau pagrįsta spręsti tokią problemą vadovaujantis 2(a) punktu? Bet kuriuo atveju abejotina, ar 2(c) punktas iš tikrųjų atspindi paprotinę teisę.

Visuotinai sutariama, jog teisė nutraukti sutartį neatsiranda šiaip sau, nebent ją pažeidus iš esmės (t.y. rimtai). 60(3) straipsnyje taip apibrėžiamas esminis sutarties pažeidimas: „a) sutarties atsisakymas, kurio neleidžia ši Konvencija; arba b) nuostatos, esminės sutarties objektui ar tikslui pasiekti, pažeidimas." Šis apibrėžimas turi trūkumų, kadangi jame nėra aiškiai pasakyta, jog esminės sutarties nuostatos pažeidimas nereiškia esminio pažeidimo, išskyrus atvejus, kai tai yra rimtas pažeidimas. Jei valstybė sudaro sutartį patiekti 5000 tonų alavo, o patiekia tik 4999 tonas, pažodinis 60(3) straipsnio interpretavimas reikštų, jog kita šalis įgyja teisę denonsuoti sutartį remdamasi tokiu menku esminės nuostatos pažeidimu; tai prieštarautų sveikam protui.

Sutarties pažeidimas automatiškai jos nenutraukia; tai tik suteikia nukentėjusiajai šaliai (šalims) galimybę nutraukti arba sustabdyti sutartį, o pagal 45 straipsnį nukentėjusioji šalis praranda teisę pasinaudoti ta galimybe,

jeigu, sužinojusi apie faktus:
a) ji konkrečiai išreiškė sutikimą, kad sutartis ... lieka galioti ar toliau veikia; arba
b) ji dėl savo elgesio turi būti laikoma tyliai sutikusi ... dėl jos [t.y. sutarties] tolesnio galiojimo ar veikimo.

Nukentėjusios šalies (šalių) teisė nutraukti arba sustabdyti sutartį taip pat gali būti modifikuota arba panaikinta pačia sutartimi.[45]

[44] Žr. 20 skyrių.

[45] Žr. 1969 metų Vienos konvencijos 60(4)(5) straipsnį.

Sutarties nutraukimas negalint jos vykdyti

Vienos konvencijos 61 straipsnyje numatyta:

1. Šalis, negalinti vykdyti sutarties, tuo gali remtis kaip pagrindu ir nutraukti sutartį arba išstoti iš jos, jeigu šis negalimumas kyla dėl objekto, būtino sutarties vykdymui, negrįžtamo išnykimo ar žuvimo. Jeigu negalimumas yra laikino pobūdžio, tai gali būti tiktai pagrindas tik sustabdyti sutarties veikimą.
2. Šalis, negalinti vykdyti sutarties, negali remtis tuo kaip pagrindu ir nutraukti sutartį, išstoti iš jos arba sustabdyti jos veikimą, jeigu šis negalėjimas yra įsipareigojimo pagal sutartį arba bet kokio kito tarptautinio įsipareigojimo bet kurios kitos tos sutarties šalies atžvilgiu pažeidimo, kurį įvykdė ta šalis, pasekmė.

Nesunku pateikti pavyzdžių. Pavyzdžiui, sutartį, numatančią tam tikros upės vandenį naudoti drėkinimo tikslams būtų neįmanoma vykdyti upei išdžiūvus. Pagal Konvenciją ši aplinkybė sutarties automatiškai nenutraukia, o tik suteikia šaliai galimybę ją nutraukti; paprotinėje teisėje šis klausimas buvo ginčų objektas.

Esminis aplinkybių pasikeitimas (*rebus sic stantibus*)

Šalis neprivalo vykdyti sutarties, jeigu aplinkybės, kurioms egzistuojant sutartis buvo sudaryta, iš esmės pasikeitė. Ankstesniais amžiais autoriai, mėgindami aiškinti šią taisyklę, teigė, jog kiekviena sutartis apima numanomą sąlygą, kad ji turi galioti tik iki tol, kol aplinkybės išlieka tos pačios kaip ir sutarties sudarymo metu. Toks aiškinimas turi būti atmestas, nes jis grindžiamas fikcija. Šiais laikais sutariama, jog aptariamoji taisyklė taikytina tik pačiomis išimtiniausiomis aplinkybėmis; priešingu atveju ja galima būtų remtis kaip pasiteisinimu siekiant išvengti bet kokių nepageidaujamų sutartinių įsipareigojimų.

Vienos konvencijos 62 straipsnyje šiai taisyklei paliekamos labai siauros ribos:

1. Esminis aplinkybių, egzistavusių sutarties sudarymo metu, pasikeitimas, kurio nenumatė šalys, negali būti pagrindas sutarčiai nutraukti arba išstoti iš jos, išskyrus jei:
   a) tų aplinkybių egzistavimas buvo esminis pagrindas šalių sutikimui dėl sutarties privalomumo; ir
   b) pasikeitimo poveikis pasireiškia visišku įsipareigojimų, kurie dar turi būti įvykdyti pagal sutartį, apimties pokyčiu.
2. Esminis aplinkybių pasikeitimas negali būti pagrindas sutarčiai nutraukti arba išstoti iš jos:
   a) jeigu sutartis nustato sieną; arba

b) jeigu esminis pasikeitimas yra įsipareigojimo pagal sutartį arba bet kokio kito tarptautinio įsipareigojimo bet kurios kitos tos sutarties šalies atžvilgiu pažeidimo, kurį įvykdė į šį pasikeitimą apeliuojanti šalis, pasekmė.

3. Jeigu pagal ankstesnius punktus šalis gali remtis esminiu aplinkybių pasikeitimu kaip pagrindu sutarčiai nutraukti arba išstoti iš jos, ji taip pat gali remtis tuo pasikeitimu kaip pagrindu sustabdyti sutarties veikimą.

Fisheries Jurisdiction byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė, jog 62 straipsnis „daugeliu atžvilgių gali būti laikomas tuo klausimu egzistuojančios paprotinės teisės kodifikacija".[46]

Kai kurie autoriai mano, jog aplinkybių pasikeitimas automatiškai nutraukia sutarties galiojimą; kiti mano, jog tai tik suteikia valstybei teisę nutraukti sutartį. Vienos konvencijoje įtvirtintas pastarasis požiūris; be to, galimybė nutraukti sutartį gali būti prarasta esant tam tikroms aplinkybėms pagal 45 straipsnį.[47]

Nėra abejonių, kad dažnai, siekiant sutartis pritaikyti prie besikeičiančių sąlygų, jos turi būti keičiamos. Tačiau *rebus sic stantibus* taisyklė nėra tinkamas būdas šiam tikslui pasiekti; ji taikoma tik kraštutiniais atvejais, ir kai ji taikoma, jos pasekmė yra ne sutarties pakeitimas, o nutraukimas. Sutarties pakeitimai, kitaip nei jos nutraukimas, galimi tik šalių susitarimu, ir ne visos valstybės yra pasirengusios sutikti su pakeitimais, prieštaraujančiais jų interesams; kartais jos baiminasi, jog nuolaidos vienai valstybei paskatins kitas valstybes reikalauti panašių pakeitimų kitose sutartyse. Tačiau valstybių noras įgyti kitų valstybių palankumą dažnai skatina jas daryti reikiamas nuolaidas. Be to, pagal JT Įstatų 14 straipsnį, JT Generalinė Asamblėja turi teisę rekomenduoti sutarčių pakeitimus; minėtas straipsnis numato: „Generalinė Asamblėja gali rekomenduoti priemones dėl bet kokios situacijos... kuri, jos nuomone, gali pakenkti bendrai gerovei ar draugiškiems santykiams tarp tautų, taikaus sureguliavimo."[48]

Naujos imperatyvinės normos (*ius cogens*) atsiradimas

Vienos konvencijos 64 straipsnis numato: „Jeigu atsiranda nauja bendrosios tarptautinės teisės imperatyvinė norma, bet kokia egzistuojanti sutartis, prieštaraujanti šiai normai, nustoja galioti ir nutrūksta." Tačiau sutartis nenustoja galioti retroaktyviai.[49]

Karo įsiliepsnojimas

Vienos konvencija neliečia karo padarinių[50] sutartims, išskyrus teiginį, kad „šios Konvencijos nuostatos nereguliuoja jokių klausimų, kurie gali kilti dėl sutarties ... kilus karui tarp valstybių" (73-as straips-

[46] *UK v. Iceland* (jurisdikcijos klausimas), *ICJ Rep.* 1973, 3, 18 p., 36 p.; dėl šios bylos žr. 3 ir 12 skyrių. Žr taip pat *Free Zones* bylą (1932), PCIJ, serija A/B, Nr. 46, p. 156–158.

[47] Žr. tekstą aukščiau, p. 185.

[48] Žr. 22 skyrių.

[49] Žr. Vienos konvencijos 71(2) straipsnį. Apskritai apie *ius cogens* normas žr. 3 skyrių.

[50] Žr. 19 skyrių.

nis). Šis klausimas yra ypač sudėtingas.[51] Seniau buvo manoma, kad karo atveju tarp kariaujančių valstybių nustoja galioti visos sutartys, tačiau dabar šios taisyklės iš dalies atsisakyta. Galbūt ne tiek pasikeitė pati taisyklė, kiek sutarčių, kurias ši taisyklė apima, pobūdis. Buvo pagrįsta sakyti, kad karas nutraukia visų sutarčių tarp kariaujančių valstybių galiojimą, nes dauguma sutarčių buvo dvišalės „kontraktinio pobūdžio sutartys"; taisyklė turėjo būti pakeista atsiradus nemažai daugiašalių „teisę kuriančių sutarčių",[52] kurių šalimis yra tiek neutralios, tiek kariaujančios valstybės.

Bet kuriuo atveju ši sudėtinga teisės sfera dėl dviejų priežasčių dabar tapo nebe tokia svarbi kaip seniau. Pirma, dabar prasidėjus ginkluotam konfliktui tarp valstybių, jos retai pripažįsta, kad jos kariauja formaliąja prasme; ir, kitaip nei karas, ginkluotas konfliktas paprastai nenutraukia sutarčių tarp konfliktuojančių valstybių. Antra, taikos sutartyje ar kitame dokumente, kuriuo baigiamas šiuolaikinis karas, paprastai numatoma, kas atsitinka iki karo sudarytoms (arba bent jau dvišalėms) sutartims tarp kariaujančių valstybių, todėl nebūtina šiuo klausimu taikyti paprotinės teisės normų.

Nutraukimo ar sustabdymo padariniai

Taisyklės, reguliuojančios sutarties nutraukimo ar sustabdymo padarinius, yra išdėstytos Vienos konvencijos 70, 71(2) ir 72 straipsniuose; bet jos yra pernelyg detalios, kad būtų čia aptartos. Daugelis Vienos konvencijos taisyklių, nustatančių procedūrą, kurios reikia laikytis nusprendus, kad sutartis yra negaliojanti, *mutatis mutandis* taikoma ir nutrūkimo bei sustabdymo klausimams; tai ypač pasakytina apie 65–68 straipsnius.[53]

[51] J. Delbruck, War, Effect on Treaties, *EPIL* 4 (1982), p. 310–315.

[52] Žr. 3 skyrių.

[53] Žr. tekstą aukščiau, p. 181–183.

10 SKYRIUS

TERITORIJOS ĮGIJIMAS

„Teritorijos įgijimas" iš esmės reiškia sutrumpintą teritorijos suvereniteto įgijimo apibrėžimą.[1] Suverenitetas, ši sudėtinga sąvoka,[2] čia yra naudojamas specialiąja prasme; teritorijos suverenitetas reiškia „teisę vykdyti joje valstybės funkcijas be jokios kitos valstybės kišimosi".[3] Tačiau jis nebūtinai turi būti neribotas. Kitos valstybės sutarties ar vietinio papročio pagrindu gali įgyti antraeilių teisių į teritoriją, pavyzdžiui, teisę važiuoti per ją. Netgi valstybės teisė perleisti savo teritoriją kitai valstybei, kuri dažnai yra laikoma lemiamu teritorijos suvereniteto išbandymu, gali būti apribota sutartimi. Pavyzdžiui, 1955 m. Sutartimi dėl nepriklausomos ir demokratinės Austrijos atkūrimo Austrija įsipareigojo nesijungti į politinę arba ekonominę sąjungą su Vokietija.[4] O pagal 1713 metų Utrechto sutartį Didžioji Britanija įsipareigojo siūlyti Gibraltarą pirmiausia Ispanijai, jeigu siektų perleisti Gibraltaro suverenitetą bet kuriai kitai valstybei.[5]

TERITORIJOS ĮGIJIMO BŪDAI

Pagal tradicinį požiūrį egzistuoja keletas skirtingų būdų, kuriais gali būti įgytas teritorijos suverenitetas. Šių būdų klasifikavimas iš pradžių buvo paimtas iš Romėnų teisės, reguliavusios turto įgijimo klausimus, ir dėl to nėra nieko keisto, kadangi teritorijos suverenitetas tam tikra prasme yra panašus į turto nuosavybę; XVI–XVII a. ėmus formuotis šiuolaikinei tarptautinei teisei, pagal tuo metu vyravusias absoliutinės monarchijos teorijas valstybės teritorija buvo laikoma privačia monarcho valda. Tačiau pasitaikė atvejų, kai toks privatinės teisės sąvokų vartojimas lėmė iškreiptą šiuolaikinės tarptautinės teisės vaizdą. Konkrečiai kalbant, daroma išankstinė prielaida, jog teritorija perleidžiama tarp jau egzistuojančių valstybių, kaip ir turtas perleidžiamas tarp esamų asmenų. Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais dažniausiai pasitaikanti teritorijos perleidimo (tiksliau – teritorijos suvereniteto perleidimo) forma – kolonija tampa nepriklausoma;[6] kadangi teritorija yra

[1] G. Schwarzenberger, Title to Territory: Response to a Challenge, *AJIL* 51 (1967), p. 308–324; R.Y. Jennings, *The Acquisition of Territory in International Law*, 1962; Y.Z. Blum, *Historic Titles in International Law*, 1965; M.N. Shaw, Territory in International Law, *NYIL* 13 (1982), p. 61–91; S.T. Bernardez, Territorial Sovereignty, *EPIL* 10 (1987), p. 487–494; *Harris CMIL*, p. 173 ir t.t.; R. Jennings/A. Watts (red.), *Oppenheim's International Law*, 9-as leid., 1992, p. 679 ir t.t.

[2] Žr. 2 skyrių.

[3] *Island of Palmas Case* (1928), *RIAA* II, p. 829, 838. Dėl šios bylos žr. taip pat 5, 7 skyrių, ir tekstą toliau, p. 190, 193, 199–201.

[4] Tekstas 217 UNTS 223 (1955). Žr. G. Stourzh, Austrian State Treaty (1955), *EPIL* I (1992), p. 301–305.

[5] Sutarties tekstas 28 CTS 295 (1713–1714). Dėl Gibraltaro statuso žr. *Harris CMIL*, p. 209–210; H.S. Levie, Gibraltar, *EPIL* II (1995), p. 596–599; P. Gold, *Stone in Spain's Shoe? Search for a Solution to the Problem of Gibraltar*, 1994; S.J. Lincoln, The Legal Status of Gibraltar: Whose Rock is it Anyway?, *Fordham ILJ* 18 (1994), p. 285–331.

[6] J.G. Starke, The Acquisition of Title to Territory by Newly Emerged States, *BYIL* 41 (1965–1966), p. 411–416; žr. 2 skyrių.

esminis valstybingumo požymis,[7] valstybės atsiradimas ir teritorijos perleidimas yra neatskiriami – valstybė yra savo pačios teritorija. Toliau šiame skyriuje bus bandoma naujų valstybių atsiradimą įtraukti į tradicinių teritorijos įgijimo būdų sąrašą; tačiau reikia pripažinti, jog naujų valstybių atsiradimas ne itin sklandžiai gali patekti į tą sąrašą.

Prieš pradedant kalbėti apie teritorijos įgijimo būdus, reikia paminėti kitą dalyką: šie būdai yra visiškai tinkami tik tuo atveju, kai titulas į teritoriją yra neaiškus. Pavyzdžiui, Šetlendų salos buvo Jungtinės Karalystės dalis tokį ilgą laiką, jog visos valstybės pripažino jas esant Jungtinės Karalystės dalimi ir niekas neklausia, kaip Jungtinė Karalystė pirmoji tas salas įgijo.

Teritorijos perleidimas (cesija)

Tai vienos valstybės teritorijos perleidimas kitai valstybei, paprastai pagal sutartį. Jeigu perleidžiančios valstybės titule yra trūkumų, tais pačiais trūkumais bus susilpnintas ir valstybės, kuriai perleidžiama teritorija, titulas; šią taisyklę išreiškia lotyniška sentencija *nemo dat quod non habet* (niekas neduoda to, ko neturi). Pavyzdžiui, *Island of Palmas* byloje[8] Ispanija 1898 m. Paryžiaus sutartimi JAV perleido Filipinų salas; pagal sutartį Palmas sala priklausė Filipinams. Tačiau JAV pradėjus šią salą kontroliuoti paaiškėjo, jog ją kontroliuoja olandai. Dėl to tarp JAV ir Nyderlandų kilusiame arbitražiniame ginče Jungtinės Valstijos teigė, kad sala iki 1898 m. priklausė Ispanijai ir kad JAV šią salą perleido Ispanija. Arbitras Maxas Huberis pripažino, kad netgi jei Ispanijai nuo pradžių ir priklausė salos suverenitetas (į šį klausimą jis neatsakė), Nyderlandai valdė ją nuo XVIII a. pradžios, ir taip išstūmė Ispaniją kaip salos suvereną.[9] Kadangi Ispanija neturėjo į salą titulo 1898 m., JAV negalėjo iš jos įgyti titulo.

Neskaitant teritorinių pasikeitimų po taikos sudarymo sutarčių, teritorijos perleidimas (pvz., 1803 m. Prancūzija Luizianą perleido JAV už 60 mln. frankų, arba 1890 m. Britanija Helgolando salą perleido Vokietijai mainais už Zanzibarą) šiuo metu yra retas reiškinys (pvz., JAV 1971 m. perleido Suano salas Hondūrui).

Okupacija

Okupacija reiškia *terra nullius*, t.y. teritorijos, kuri prieš pat įgijimą nepriklausė jokiai valstybei, įgijimą.[10] Teritorija galėjo niekada nepriklausyti jokiai valstybei arba ją galėjo apleisti buvęs suverenas. Apleisti teritoriją – tai ne tik valdžios toje teritorijoje nevykdymas, bet ir ketinimas apleisti teritoriją.[11] Tai panašu į skirtumą nacionalinėje

[7] Žr. 5 skyrių.

[8] *Island of Palmas Case, op. cit.*

[9] Žr. tekstą toliau, p. 193, 199–201.

[10] J. Simsarian, The Acquisition of Legal Title to Terra Nullis, *Political Science Quarterly* 53 (1938), p. 111–128.

[11] *Clipperton Island Case* (1932) (*France v. Mexico*), *RIAA* XI, p. 1105, 1110–1111. Žr. taip pat *Harris CMIL*, p. 183–186; S.T. Bernardez, Territory, Abandonment, *EPIL* 10 (1987), p. 494–496.

teisėje tarp turto pametimo ir jo atsisakymo. Šiais laikais sunku būtų rasti teritoriją, kuri galėtų būti laikoma *terra nullius*, nes didžioji dalis Žemės sausumos priklauso egzistuojančių valstybių teritoriniam suverenitetui. Tačiau daugumos dabartinių teritorinių ginčų šaknys slypi ankstesniuose amžiuose, kai teritorija paprastai būdavo įgyjama okupacijos būdu (pvz., ginčas tarp Argentinos ir Jungtinės Karalystės dėl Folklendo salų).[12] Ankstesniais amžiais Europos teisininkai tarptautininkai ne visada norėdavo pripažinti, jog ne Europos visuomenės gali sukurti valstybes tarptautinės teisės prasme, todėl teritorijos, kuriose gyvendavo neeuropiečiai, kartais būdavo laikomos *terra nullius*.[13]

Teritorija laikoma okupuota, kai ji veiksmingai kontroliuojama. Tarptautinėje teisėje veiksmingos kontrolės reikalavimai vis labiau griežtėjo, nes vis mažėjo neužimtų teritorijų. XVI a., kai būdavo atrandama didelių neužimtų teritorijų erdvių,[14] veiksminga kontrolė buvo interpretuojama labai laisvai; faktiškai vien tik paprasčiausiai teritoriją atradusi valstybė įgaudavo „potencialų titulą", t.y. galimybę tą teritoriją okupuoti per pagrįstą laiko tarpą, per kurį kitos valstybės tos teritorijos užimti negalėjo. Ilgainiui, kad būtų pripažinta veiksminga kontrolė, pagal tarptautinę teisę buvo imta reikalauti vis daugiau ir daugiau.[15] Tačiau netgi šiais laikais veiksminga kontrolė yra sąlyginė sąvoka; ji skiriasi priklausomai nuo teritorijos pobūdžio; pavyzdžiui, kur kas lengviau veiksmingai kontroliuoti tuščią ir negyvenamą teritoriją nei teritoriją, kurioje gyvena žiaurios gentys. Veiksminga kontrolė yra sąlyginė sąvoka ir kitokia prasme, kurią pabrėžė Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas *Eastern Greenland* byloje:

> Kita aplinkybė, į kurią reikia atsižvelgti ... yra ta, kiek į suverenitetą pretenduoja ir kuri nors kita valstybė. Dauguma atvejų, susijusių su tarptautiniam tribunolui pateiktomis pretenzijomis į teritorijos suverenitetą, egzistuodavo dvi tokios konkuruojančios pretenzijos, ir tribunolas turėdavo nuspręsti, kuri iš jų yra labiau pagrįsta ... daugeliu atvejų tribunolui užtekdavo minimalių įrodymų dėl faktinio suverenių teisių įgyvendinimo, su sąlyga, kad kita valstybė nepajėgė pateikti pagrįstesnės pretenzijos. Tai ypač susiję su atvejais, kai pretenzijos reiškiamos į retai apgyventų arba negyvenamų kraštų teritorijas.[16]

(Šioje byloje Teismas pripažino, kad Danija turėjo visos Grenlandijos suverenitetą, ir atmetė Norvegijos pretenziją, kad tam tikra teritorija, žinoma *Eirik Raudes Land* pavadinimu, buvo *terra nullius* tuo metu, kai Norvegija paskelbė deklaraciją dėl okupacijos 1931 m.)

Kai kada teigta, jog valstybė, norėdama okupacijos būdu įgyti teritoriją, privalo ne tik veiksmingai ją kontroliuoti, bet ir turėti „ketinimą bei norą veikti kaip suverenas".[17] Dėl to

[12] Žr. *Harris CMIL*, p. 196–201; P. Beck, *The Falkland Islands as an International Problem*, 1988; A. Donchev (red.), *International Perspectives on the Falkland Conflict: A Matter of Life and Death*, 1992; R. Dolzer, *The Territorial Status of the Falkland Islands (Malvinas): Past and Present*, 1992. Dėl 1989 m. bendro Jungtinės Karalystės ir Argentinos pareiškimo dėl santykių bei Folklendo salų, Pietų Džordžijos ir Pietų Sandvičo salų suvereniteto formulės žr. *ILM* 29 (1990), p. 1291. Žr. taip pat abiejų valstybių 1995 m. bendrą deklaraciją dėl bendradarbiavimo jūrinėje veikloje Pietvakarių Atlante, *ILM* 35 (1996), p. 301. Žr. taip pat 19 skyrių.

[13] Žr. 2 skyrių. Tačiau tokie požiūriai buvo retesni nei kartais manoma; žr. *Western Sahara Case, ICJ Rep.* 1975, p. 12, 390; *Harris CMIL*, p. 190–192; D.P. O'Connell, *International Law*, 2-as leid., 1970, 1 t., p. 408–409.

[14] F.A. Frhr.v.d. Heydte, Discovery, Symbolic Annexation and Virtual Effectiveness in International Law, *AJIL* 29 (1935), p. 448–471. Žr. taip pat *Harris CMIL*, p. 181, 3-ą past.

[15] Žr. A.S. Keller/O.J. Lissitzyn/F.J. Mann, *Creation of Rights of Sovereignty through Symbolic Acts 1400–1800* (1938).

[16] *Eastern Greenland Case* (1933), PCIJ, serija A/B, Nr. 53, at 46. Žr. *Harris CMIL*, p. 186, 2-ą past. Žr. tekstą toliau, p. 193, 198.

[17] Ten pat; tačiau žr. I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, 4-as leid., 1990, p. 142–144, 145–146, 150.

privačių asmenų savarankiška veikla neturi reikšmės, nebent jeigu įrodoma, kad jie veikė vykdydami ... tam tikrus ... iš savo vyriausybių gautus įgaliojimus arba kad jų vyriausybės kaip nors kitaip per juos įgyvendino savo jurisdikciją.[18]

Kartais valstybės gali susitarti nereikšti pretenzijų į tam tikrą teritoriją, ir tuomet ši teritorija faktiškai išlieka *terra nullius*. Tokių pavyzdžių galima rasti 1967 m. Kosminės erdvės sutarties[19] 2-ajame straipsnyje bei 1959 metų sutartyje „Dėl Antarkties".[20] Iki 1959 metų keletas valstybių pareiškė pretenzijas į įvairias Antarkties dalis; kartais į vieną ir tą pačią Antarkties dalį pretenduodavo dvi valstybės, tačiau nė vienos iš tų dalių nė viena iš jų veiksmingai nekontroliavo. 1959 metų sutartį ratifikavo visos Antarktimi aktyviai suinteresuotos valstybės, ir nė viena Sutarties šalis negalėjo jos atsisakyti per pirmuosius 30 metų. Sutartyje numatyta judėjimo ir mokslinių tyrinėjimų laisvė visoje Antarktyje; šalys susitarė bendradarbiauti viena su kita ir nenaudoti Antarkties kariniams tikslams. Sutartis nepalietė egzistavusių pretenzijų į Antarkties suverenitetą, bet jos 4-asis straipsnis numato:

> Nė vienas veiksmas ar veikla, vykdomi šios Sutarties galiojimo metu, nėra pagrindas reikšti, palaikyti arba neigti pretenziją į teritorinį Antarkties suverenitetą, arba sukurti bet kokias iš suvereniteto kylančias teises Antarktyje. Jokia nauja pretenzija į teritorinį suverenitetą Antarktyje arba egzistuojančios pretenzijos išplėtimas negali būti reiškiami, kol galioja ši Sutartis.

Antarkčiai sutartimi buvo nustatytas tarptautinis režimas, kuriuo siekiama apsaugoti jos išteklius ir aplinką.[21] Kartu su kitomis už nacionalinės jurisdikcijos ribų esančiomis erdvėmis, tokiomis kaip atviroji jūra, giliavandenis jūros dugnas bei kosminė erdvė, Antarktis dabar laikoma priklausančia visai žmonijai pagal abstraktų „bendras žmonijos palikimas" principą.[22]

Senatis

Kaip ir okupacija, senatis[23] grindžiama veiksminga teritorijos kontrole. Kaip ir okupacijos atveju, veiksmingą kontrolę, ko gero, turi lydėti „ketinimas ir noras veikti kaip suverenui". Skirtumas tarp senaties ir okupacijos yra tas, kad senatis yra teritorijos, priklausiusios kitai valstybei, įgijimo būdas, o okupacija yra *terra nullius* įgijimas. Iš to galima daryti išvadą, jog veiksminga kontrolė, būtina titului pagal senatį įgyti, turi tęstis ilgiau nei veiksminga kontrolė, kuri būtina okupacijos atvejais.

[18] *Fisheries Case, ICJ Rep.* 1951, p. 116, 184, pagal teisėją McNairą. Apie šią bylą žr. 3 ir 12 skyrių; *Harris CMIL*, p. 182–183.

[19] 610 UNTS 205; *Harris CMIL*, p. 222–232. Žr. 13 skyrių.

[20] Tekstas 402 UNTS 71; *AJIL* 54 (1960), p. 477; *ILM* 19 (1980), p. 860. Žr. *Harris CMIL*, p. 211–7; F. Francioni/T. Scovazzi, *International Law for Antarctica*, 1987; C. Joyner/S.K. Chopra (red.), *The Antarctic Legal Regime*, 1988; E.J. Sahurie, *The International Law of Antarctica*, 1992; A. Watts, *International Law and the Antarctic Treaty System*, 1992; K.R. Simmonds, *The Antarctic Conventions*, 1993; M.C.W. Pinto, Governance of Antarctica, leidinyje R.St.J. Macdonald (red.), *Essays in Honour of Wang Tieya*, 1994, p. 587–609. Aštuonios Arktikos valstybės (Kanada, Danija, Suomija, Islandija, Norvegija, Rusija, Švedija, JAV) 1996 m. rugsėjo 19 d. įsteigė Arktikos tarybą kaip tarpvyriausybinį forumą. Žr. *ILM* 35 (1996), p. 1382.

[21] G.D. Triggs (red.), *The Antarctic Treaty Regime: Law, Environment and Resources*, 1987; M. Howard, The Convention on the Conservation of Antarctic Marine Living Resources: A Five Year Review, *ICLQ* 38 (1989), p. 104–150; I.D. Hendry, The Antarctic Minerals Act 1989, *ICLQ* 39 (1990), p. 183 ir t.t.; R. Wolfrum, *The Convention on the Regulation of Antarctic Mineral Resource Activities*, 1991; C.C. Joyner, *Antarctica and the Law of the Sea*, 1992; M.T. Infante, Maritime Conventions in Antarctica, *GYIL* 35 (1992), p. 249; C. Redgwell, Environmental Protection in Antarctica: the 1991 Protocol, *ICLQ* 43 (1994), p. 599–756; žr. taip pat dokumentus, perspausdintus leidinyje *ILM* 35 (1996), p. 1165–1189.

[22] Apie diskusijas dėl šio principo žr. 13 skyrių.

[23] Žr. D. Johnson, Acquisitive Prescription in International Law, *BYIL* 27 (1950), p. 332–354; C.A. Fleischhauer, Prescription, *EPIL* 10 (1987), p. 327–330.

Veiksmingą teritoriją įgyjančios valstybės kontrolę turi lydėti, ko gero, tylus ją prarandančios valstybės sutikimas; protestai[24] arba kitokie veiksmai ar pareiškimai, rodantys, jog nėra tylaus sutikimo, gali užkirsti kelią titului įgyti pagal senatį.[25] Tai paaiškina tą faktą, kodėl *Island of Palmas* byloje arbitras pabrėžė, jog Ispanija neprotestavo prieš Olandijos veiksmus saloje.[26]

Nors teoriškai okupacija ir senatis gali būti atskirtos viena nuo kitos, realiame gyvenime jas atskirti paprastai yra keblu, kadangi dažniausiai iškyla ginčas dėl to, ar teritorija buvo *terra nullius*, ar priklausė „pirmosios" valstybės suverenitetui prieš pasirodant „antrajai" valstybei. Pavyzdžiui, iš sprendimo *Island of Palmas* byloje neaišku, ar sala, prieš Olandijai ėmus ją kontroliuoti, priklausė Ispanijos suverenitetui. Taigi susidūrę su konkuruojančiomis pretenzijomis, tarptautiniai tribunolai dažnai priima sprendimą tos valstybės naudai, kuri gali įrodyti vykdžiusi veiksmingesnę ginčijamos teritorijos kontrolę, ir taip negrįsdami savo sprendimo jokiu konkrečiu įgijimo būdu. Pavyzdžiui, *Eastern Greenland* byloje[27] Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas priėmė sprendimą Danijos naudai, nes ji labiau nei Norvegija kontroliavo Rytų Grenlandiją; tačiau Teismas konkrečiai nenurodė būdo, kuriuo Danija įgijo tos teritorijos suverenitetą.

Gamtos veikimas

Valstybė gali įgyti teritoriją veikiant gamtos veiksniams, pavyzdžiui, upei pakeitus vagą arba atsiradus vulkaninės kilmės salai valstybės vidaus vandenyse ar teritorinėje jūroje. Tokie atvejai yra reti ir nereikšmingi, todėl nėra prasmės smulkiau jų nagrinėti.[28]

Priteisimas

Priteisimas kartais yra įvardijamas kaip teritorijos įgijimo būdas, tačiau šis klausimas yra neaiškus.[29] Teoriškai teismo įprasta užduotis – paskelbti teises, kurias šalys jau turi, o ne sukurti naujas; todėl teoriškai priteisimas nesuteikia valstybei jokios teritorijos, kurios iki tol ji nevaldė. Tačiau palyginti neseniai keletą tokio pobūdžio atvejų nagrinėjo Tarptautinis Teisingumo Teismas.[30] Kitą neseną ir svarbią bylą sprendė Arbitražinis Teismas *Taba* ginče tarp Izraelio ir Egipto dėl mažo žemės ploto vakariniame Akaba įlankos krante, kur Izraelis karinės okupacijos metu pastatė viešbutį.[31]

Be to, kartais pasitaiko atvejų, kai valstybės sudaro sienos komisiją sutartai sienai paženklinti, tačiau suteikia jai teisę šiek tiek nukrypti nuo sutartos sienos (pvz., kad nepadalytų fermerio ūkio); ta-

[24] W. Karl, Protest, *EPIL* 9 (1986), p. 320–322.

[25] Brownlie (1990), *op. cit.*, p. 153 ir t.t. Žr. taip pat *Harris CMIL*, p. 195–196, 3 ir 4-a pastabos.

[26] *Island of Palmas Case, op. cit.*, at 868.

[27] *Eastern Greenland Case, op. cit.*

[28] Žr. *The Anna Case* (1805), 165 ER 809; *Chamizal Arbitration (USA v. Mexico)* (1911), *RIAA* XI 316; apie šią bylą žr. *Harris CMIL*, p. 193–196; L.J. Bouchez, River Deltas, *EPIL* 10 (1987), p. 380–381.

[29] Žr. A.L.W.H. Munkman, Adjudication and Adjustment – International Judicial Decision and the Settlement of Territorial and Boundary Disputes, *BYIL* 46 (1972–73), p. 1–116.

[30] Žr. H. Post, Adjudication as Mode of Acquisition of Territory? Some Observations on the Iraq-Kuwait Boundary Demarcation in Light of the Jurisprudence of the International Court of Justice, leidinyje V. Lowe/M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 237–263. Žr. 18 skyrių.

[31] *Taba Arbitration*, Award of the Egypt-Israel Tribunal, *ILM* 27 (1988), p. 1427. Žr. E. Lauterpacht, The Taba Case: Some Recollections and Reflections, *Israel LR* 23 (1989), p. 443–468; R. Lapidoth, Taba Arbitration, *EPIL* 12 (1990), p. 365–367. Dėl kitos arbitražinės bylos žr. D.W. Bowett, The Dubai/Sharjah Boundary Arbitration of 1981, *BYIL* 65 (1994), p. 103–134.

čiau tokia komisijos teisė kyla iš sutarties, pagal kurią ji buvo sudaryta, todėl teritorijos perdavimas gali būti laikomas tam tikro tipo netiesioginiu teritorijos perleidimu.[32] Kitas dalykas yra JT Saugumo Tarybos atliekamas sienos nustatymas, jai įgyvendinant savo įgaliojimus pagal JT Įstatų VII skyrių, kaip tai buvo sienos tarp Irako ir Kuveito demarkavimo atveju po Persijos įlankos karo.[33]

Užkariavimas

Paprastai kare nugalėta valstybė pagal sutartį teritoriją perleisdavo nugalėtojai, tačiau užkariavimas nugalėtojui galėdavo suteikti titulą ir remiantis tradicine teise, o ne vien tik sutartimi.[34] Kita vertus, teritorijos užkariavimas buvo teisėtas tik tuo atveju, jeigu karas pasibaigė. Jeigu nugalėta valstybė sudarydavo Taikos sutartį, pagal kurią perleisdavo teritoriją nugalėtojui arba pripažindavo nugalėtojo titulą, būdavo aišku, jog karas baigėsi. Nesant Taikos sutarties, buvo būtina kitais būdais įrodyti, jog karas baigėsi: pateikti aiškių įrodymų, kad priešo valstybės ir jos sąjungininkų pasipriešinimas visiškai liovėsi; taigi Vokietijos įvykdyta Lenkijos aneksija Antrojo pasaulinio karo metu neturėjo jokių teisinių pasekmių, nes Lenkijos sąjungininkai tęsė kovą prieš Vokietiją.[35] Be to, užkariautojas įgyja teritoriją tik tuo atveju, jeigu jis išreiškia tokį ketinimą. 1945 m. sąjungininkai aiškiai paneigė ketinimus aneksuoti Vokietiją, nors jie užėmė visą Vokietijos teritoriją ir nugalėjo visus Vokietijos sąjungininkus.[36]

XIX a. buvo neišvengiama, kad tarptautinė teisė leistų valstybėms teritorijas užkariauti, nes tuo metu paprotinėje tarptautinėje teisėje nebuvo jokių apribojimų valstybių teisei pradėti karą.[37] XX a. pasireiškė stiprėjanti tendencija (kurios kulminacija – JT Įstatai) apriboti valstybių teisę pradėti karą; bendra taisyklė yra ta, kad dabar jėgos panaudojimas yra neteisėtas, išskyrus tam tikras išimtis, tokias kaip savigyna.[38] Kokį poveikį šis revoliucinis teisės pokytis turėjo galimybei teritoriją užkariauti?

Jau matėme, kad dabar agresoriaus primesta sutartis laikoma negaliojančia.[39] Kadangi valstybė agresorė negali įgyti teritorijos užkariaudama kitą valstybę ir priversdama ją pasirašyti sutartį dėl teritorijos perleidimo, iš to turi sekti *a fortiori*, kad agresorius negali įgyti teritorijos vien tik ją užkariavęs. Kai kurie autoriai įrodinėja, kad tokia aneksija netgi kitų valstybių negali būti pripažinta teisėta.[40] Pradžią šiam požiūriui davė Stimsono doktrina. Japonijos karinės pajėgos 1931 metais sukūrė marionetinę Manchukuo valstybę Mandžiūrijoje, iki tol buvusioje Kinijos dalimi. Beveik visos valstybės laikėsi požiūrio, jog Japonija yra kalta dėl agresijos, o Amerikos valstybės

[32] Apskritai apie ginčus dėl sienų žr. M. Bothe, E.J. de Arechaga, T. Schweisfurth, I. Brownlie, W. Hummer, R. Khan ir H.-D. Treviranus straipsnius, *EPIL* I (1992), p. 443–479.

[33] Final Report on the Demarcation of the International Boundary Between the Republic of Iraq and the State of Kuwait Boundary Demarcation Commission, *ILM* 32 (1993), p. 1425; D.H. Finnie, *Shifting Lines in the Sand: Kuwait's Elusive Frontier with Iraq*, 1992; M.H. Mendelson/ S.C. Hulton, The Iraq-Kuwait Boundary, *BYIL* 64 (1993), p. 135–195; J. Bulloch, *United Nations Demarcation of the Iraq-Kuwait Border*, 1993; Post, *op. cit.* Žr. 22 skyrių.

[34] E. Kussbach, Conquest, *EPIL* I (1992), p. 756–759. Apie kontroversišką reikšmę sąvokos *debellatio* kaip vieno iš būdų baigti karą ir įgyti teritoriją, kai viena iš kariaujančių valstybių buvo visiškai nukariauta, žr. K.-U. Meyn, Debellatio, *EPIL* I (1992), p. 969–971.

[35] Žr. L. Oppenheim, *International Law*, 2 t., 7-as leid. (red. H. Lauterpacht), 1952, p. 432–456; R.L. Bindschedler, Annexation, *EPIL* I (1992), p. 168–172.

[36] Dėl literatūros žr. 5 skyrių, 71-ą pastabą.

[37] Žr. Andrews, *op. cit.*, ir 2 skyrių.

[38] Žr. 19 skyrių.

[39] Žr. 9 skyrių.

[40] Dėl bendrų problemų, susijusių su pripažinimu tarptautinėje teisėje, žr. 5 skyrių.

sekretorius Stimsonas paskelbė, kad jo vyriausybė nepripažins situacijų, sukurtų agresijos.[41] Kitais metais Tautų Sąjungos Asamblėja priėmė rezoliuciją, skelbiančią, kad „Tautų Sąjungos nariai neturi pripažinti jokios situacijos, sutarties ar susitarimo, kuris gali atsirasti panaudojus priemones, prieštaraujančias Tautų Sąjungos Statutui arba Paryžiaus paktui".[42] JT Generalinė Asamblėja 1970 m. svarbiausiu tarptautinės teisės principu paskelbė tai, jog „joks teritorijos įgijimas, kilęs iš grasinimo jėga arba jos panaudojimo, negali būti pripažintas teisėtu".[43] Šios rezoliucijos išreiškia prielaidą, jog egzistuoja pareiga susilaikyti nuo pripažinimo, tačiau valstybės šios pareigos laikėsi ne visada. Pavyzdžiui, praėjus 3 metams po to, kai Italija 1936 m. užkariavo Etiopiją, užkariavimą *de jure* pripažino Jungtinė Karalystė; ji taip pat pripažino (nors tiktai *de facto*) SSRS įvykdytą Baltijos respublikų užkariavimą 1940 metais.[44] Todėl atrodo, jog vienintelis Stimsono doktrinos rezultatas buvo pripažinimo atidėjimas, bet ne visiškas jo nesuteikimas. Teritorinio pasikeitimo dėl aneksijos nepripažinimo praktikos pavyzdys buvo Baltijos valstybės. Požiūrį, kad bet kokia aneksija, paremta nesankcionuotu jėgos panaudojimu, yra neteisėta ir neturi būti pripažinta, kaip atrodo, sustiprino neseniai Irako įvykdyta Kuveito aneksija. JT Saugumo Taryba savo 1990 m. rugpjūčio 9 d. Rezoliucijoje Nr. 662/1990 vienbalsiai paskelbė šią aneksiją niekine ir negaliojančia, ir paragino valstybes bei institucijas nepripažinti jos, be to, susilaikyti nuo bet kokių veiksmų, kurie galėtų būti aiškinami kaip netiesioginis pripažinimas.[45]

Tačiau net iki šiol, kadangi tarptautinė bendrija yra pasiryžusi nuolat užkirsti kelią agresoriams, idėja, kad agresorius negali įgyti pagrįsto titulo į teritoriją, dažnai lemia rimtus prieštaravimus tarp teisės ir faktų. Paprastai faktai turėtų būti suderinami su teise, tačiau jeigu valstybės nėra pasirengusios imtis veiksmų šiems faktams pakeisti, vienintelė alternatyva – teisę derinti prie faktų. Vienas požiūris yra tas, kad tai gali būti padaryta pripažinimu: agresoriaus titulas negaliojantis yra tiesiog dėl to, kad jis grindžiamas agresija; bet jo defektai pašalinami šį titulą *de jure* pripažinus kitoms valstybėms. Šiuo išskirtiniu atveju pripažinimas turėtų steigiamąją reikšmę.[46]

Tiesa, kad *de jure* pripažinimas atima iš valstybės, suteikusios tokį pripažinimą, galimybę reikalauti reparacijos bei apeliuoti į teritorijos titulo neteisėtumą. Tačiau trečiųjų valstybių pripažinimas pats savaime nepakankamai paaiškina teritorijos įgijimo galimybę, nors ir yra neteisėta prievartinė aneksija. Svarbiausias argumentas – tai veiksmingumo principas,[47] grindžiamas prabėgusiu laiku bei reikalavimais dėl teisinio stabilumo; jie imami taikyti tuo atveju, jei per tam tikrą laiko tarpą negalima ištaisyti neteisėtos situacijos. Pati laiko tėkmė bei

[41] Žr. Q. Wright, The Stimson Note of January 7, 1932, *AJIL* 26 (1932), p. 342–348; A.D. McNair, The Stimson Doctrine of Non-Recognition, *BYIL* 14 (1993), p. 65–74; W. Meng, Stimson Doctrine, *EPIL* 4 (1982), p. 230–235.

[42] Žr. 2 skyrių.

[43] Žr. 2 skyrių.

[44] Žr. W.J. Hough, The Annexation of the Baltic States and Its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory, *NYL. Sch. JICL* 6 (1985), p. 301–533; B. Meissner, Baltic States, *EPIL* I (1992), p. 328–337. Žr. taip pat 11 skyrių.

[45] Žr. *Harris CMIL*, IV-ą Priedą, p. 1010–1017; J.A. Frowein, Gulf Conflict (1990/1991), *EPIL* II (1995), p. 643–647; R. Schofield, *Kuwait and Iraq: Historical Claims and Territorial Disputes*, 2-as leid., 1993; Schofield (red.), *The Iraq-Kuwait Dispute*, 1–7 t., 1994. Žr. 22 skyrių.

[46] Žr. 6 šios knygos leidimą, p. 149.

netrukdomas valdymas, kaip ir trečiųjų valstybių reagavimas arba nereagavimas, yra svarbus veiksnys, vedantis į „istorinę konsolidaciją", kaip tai įvardijo Tarptautinis Teisingumo Teismas *Fisheries* byloje.[48]

Ką galima pasakyti apie „nekaltas" kariaujančias šalis? Ar jos vis dar gali teritoriją užkariauti? Generalinės Asamblėjos 1970 m. priimtoje Deklaracijoje, įtvirtinusioje tarptautinės teisės principus, teigiama, jog valstybės tokios teisės nebeturi:[49]

> Valstybės teritorija negali būti karinės okupacijos, kylančios dėl jėgos naudojimo pažeidžiant Įstatų nuostatas, objektu. Valstybės teritorija negali būti kitos valstybės įgijimo grasinant jėga arba ją panaudojus objektas.

Šiais žodžiais deklaracija įtvirtina esminį skirtumą tarp karinės okupacijos ir teritorijos įgijimo. Karinė okupacija (tai yra tas pat kaip ir vienos iš kariaujančių valstybių teritorijos okupacija)[50] yra neteisėta tuo atveju, jeigu ji kyla dėl jėgos naudojimo pažeidžiant Įstatus; *bet koks* grasinimas jėga arba jos naudojimas nepriklausomai nuo to, ar pažeidžiami Įstatai, ar ne, teritorijos įgijimą daro negaliojančiu.[51]

Po karinių veiksmų tarp Izraelio ir arabų 1967 m. birželio mėn., JT Saugumo Taryba ir Generalinė Asamblėja nepasmerkė nė vienos iš šalių dėl agresijos; Izraelį smerkusių rezoliucijų projektai buvo atmesti. Tačiau Generalinė Asamblėja ir Saugumo Taryba pakartotinai paskelbė, jog Izraelis neturi teisės aneksuoti jokios dalies teritorijos, kurią jis užėmė 1967 metais;[52] tai dar kartą patvirtino požiūrį, kad šiuolaikinis teritorijos įgijimo jėga draudimas taikomas visoms valstybėms, o ne tik valstybėms agresorėms.

Šiuolaikinės normos, draudžiančios teritoriją užkariauti, liečia tik tarptautinius, bet ne pilietinius karus.[53] Todėl tarptautinė teisė napažeidžiama, jei dalis valstybės gyventojų įstengia sukurti naują valstybę, laimėję pilietinį karą dėl atsiskyrimo,[54] kaip tai atsitiko Alžyre 1956–1962 metais, arba kai atsiskiriama su valdžioje esančios vyriausybės sutikimu, kaip tai įvyko Eritrėjai gavus nepriklausomybę nuo Etiopijos 1993 metais.[55]

TYLUS SUTIKIMAS, PRIPAŽINIMAS IR ESTOPELIS

Tylus sutikimas, pripažinimas ir estopelis[56] yra labai svarbūs įgyjant teritoriją, nors tai nėra įgijimo būdai griežtąja prasme. Jeigu kiekvienas iš konkuruojančių ieškovų gali parodyti, kad jis vykdė tam tikro lygio ginčijamos teritorijos kontrolę, panašu, jog tarptautinis tribunolas priims sprendimą valstybės, kuri gali įrodyti, kad jos titulą pripažino kitas ieškovas ar ieškovai, naudai. Toks pripažinimas gali būti

[47] Žr. R.Y. Jennings, Nullity and Effectiveness in International Law, *Cambridge Essays in International Law* (1965), p. 64–87; K. Doehring, Effectiveness, *EPIL* II (1995), p. 43–48.

[48] *Fisheries Case, op. cit.*

[49] Friendly Relations Declaration 1970, *Brownlie BDIL*, p. 36–45. Žr. 2 ir 19 skyrių.

[50] Žr. tekstą aukščiau, p. 194–195, ir 20 skyrių.

[51] Žr. taip pat *Harris CMIL*, p. 20.

[52] Žr. P. Malanczuk, Das Golan-Gesetz im Lichte des Annexionsverbots und der occupatia bellica, *ZaoRV* 42 (1982), p. 261–294; Malanczuk, Jerusalem, *EPIL* 12 (1990), p. 184–195. Žr. taip pat *Harris CMIL*, p. 205–208.

[53] Žr. 19 skyrių.

[54] C. Haverland, Secession, *EPIL* 10 (1987), p. 384–389.

[55] Žr. 11 skyrių. Dėl kontroversiško klausimo, susijusio su Tibeto statusu Kinijos valdžioje žr. M.C.v.W.v. Praag, *The Status of Tibet: History, Rights and Prospects in International Law*, 1987; A.D. Hughes, Tibet, *EPIL* 12 (1990), p. 375–377. Apie Rytų Timorą, okupuotą Indonezijos, žr. 3 skyrių, taip pat 18 ir 19 skyrių.

[56] Žr. I.C. MacGibbon, The Scope of Acquiescence in International Law, *BYIL* (1954), p. 143–186; D.W. Bowett, Estoppel Before International Tribunals and Its Relation to Acquiescence, *BYIL* 33 (1957), p. 176–202. žr. A.M. Trebilcock, Waiver, *EPIL* 7 (1984), p. 533–536; J.P. Muller/T. Cottier, Estoppel, *EPIL* II (1995), p. 116–119; I. Sinclair, Estoppel and Acquiescence, leidinyje Lowe/Fitzmaurice (red.), *op. cit.*, p. 104–120. Žr. taip pat 3 skyrių. Apie senatį žr. tekstą aukščiau, p. 192–193. Apie pripažinimą žr. 5 skyrių.

pareikštas konkrečiu pareiškimu arba suprastas iš tylaus sutikimo (t.y. nesant oponentų protesto prieš teritorijos kontrolę). Valstybės pripažinimas nebūtinai apima visų tos valstybės reiškiamų teritorinių pretenzijų pripažinimą. Bet kiekvienu atveju pripažinimas ar tylus vienos valstybės sutikimas yra mažareikšmis arba bereikšmis, jeigu jis neparemtas kitos valstybės tam tikro lygio teritorijos kontrole; neprotestavimas prieš grynai žodinį teigimą apie titulo turėjimą, neparemtą jokia teritorijos kontrole, nereiškia tylaus sutikimo.[57]

Kartais sakoma, kad pripažinimas arba tylus sutikimas lemia estopelį. Estopelis yra specialus Anglijos įrodymų teisės terminas; kai viena šalis padaro pareiškimą dėl fakto, o kita šalis imasi veiksmų vadovaudamasi šio pareiškimo nuostatomis, teismai pirmajai šaliai neleis paneigti jos pareiškimo teisingumo, jei kita šalis, kuri savo veikloje rėmėsi tuo pareiškimu, patirtų tam tikrą žalą tuo atveju, jeigu pareiškimas pasirodytų esąs klaidingas. Perkelta į tarptautinių ginčų dėl teritorijos kontekstą, ši taisyklė reikštų, kad valstybė, pripažinusi kitos valstybės konkrečios teritorijos titulą, nebegali paneigti tos valstybės titulo, jeigu pastaroji valstybė ėmėsi tam tikrų veiksmų vadovaudamasi tuo pripažinimu (pvz., tiesė kelius toje teritorijoje, o jeigu paaiškėtų, kad jos titulas buvo nepagrįstas, vadinasi, kelius tiesusi valstybė švaistė savo pinigus). Tarptautinės teisės pozicija dėl estopelio ne visada buvo nuosekli. Kai kuriais atvejais tarptautinė teisė dėl vadovavimosi pripažinimu ir žalos reikalauja laikytis Anglijos teisės reikalavimų,[58] o kitais atvejais – nereikalauja.[59] *Gulf of Maine* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė, kad „žalos elementas ... skiria estopelį *stricto sensu* nuo tylaus sutikimo";[60] kitaip tariant, estopelio atveju žala būtina, o tylaus sutikimo – ne. Tačiau estopelio ir tylaus sutikimo, ko gero, yra vienodi padariniai, kadangi Teismas taip pat pareiškė, jog tylus sutikimas ir estopelis yra „vieno ir to paties instituto skirtingi aspektai", nes abi sąvokos „kyla iš esminių sąžiningumo ir teisingumo principų".[61]

Estopelis tarptautinėje teisėje kartais reiškia ir tai, kad šalis nebegali prieštarauti savo ankstesniems veiksmams, elgesiui ar pareiškimams, kaip tai yra Anglijos teisėje;[62] kitais atvejais jis turi vien tik įrodomąją reikšmę (t.y. jo poveikis pasireiškia tuo, kad šaliai tampa sudėtingiau prieštarauti savo ankstesniam elgesiui).[63] Ginče tarp Tailando ir Kampučijos dėl senovės Preah Vihear šventyklos, esančios Danrek kalnuose, per kuriuos eina siena tarp dviejų valstybių, Tarptautinis Teisingumo Teismas pripažino, kad Tailando valdžia daugelį metų reiškė tylų sutikimą ir neprotestavo dėl žemėlapio, sudaryto mišrios komisijos 1908 m., pagal kurį šventykla yra Kampučijos teritorijoje.[64]

[57] *Island of Palmas Case, op. cit.*, p. 843. Žr. taip pat *Harris CMIL*, p. 194, 2-ą išnašą.

[58] Žr. teisėjo Fitzmaurice atskirąją nuomonę byloje *Preah Vihear Temple Case, ICJ Rep.* 1962, p. 6, 63–64; A. Rustemeyer, Temple of Preah Vihear Case, *EPIL* 2 (1981), p. 273–274.

[59] *Eastern Greenland Case, op. cit.*, p. 68; Lord McNair, *The Law of Treaties*, 1961, p. 485.

[60] *ICJ Rep.* 1984, p. 246, 309. Apie bylą žr. 18 skyrių, ir K. Qellers-Frahm, Gulf of Maine Case, *EPIL* 11 (1989), p. 131–135.

[61] Ten pat, p. 305. Apie teisingumą ir sąžiningumo principą žr. 3 skyrių.

[62] *Preah Vihear Temple Case, op. cit.; Eastern Greenland Case, op. cit.*

[63] *Minquiers and Ecrehos Case (France v. UK), ICJ Rep.* 1953, p. 47, 71; *Harris CMIL*, p. 187–190; K. Herndl, Minquiers and Ecrehos Case, *EPIL* 2 (1981), p. 192–194.

Jau matėme, jog tylus sutikimas ir pripažinimas yra esminiai senaties atvejais.[65] Tačiau šios sąvokos lygiai taip pat svarbios yra ir kitais teritorijos įgijimo atvejais. Pavyzdžiui, *Eastern Greenland* byloje Norvegija teigė Rytų Grenlandiją įgijusi okupacijos būdu; šiuo teiginiu buvo siūloma prielaida, jog Norvegijos pretenzijos pateikimo metu Rytų Grenlandija buvo *terra nullius*. Norvegija pralaimėjo bylą, kadangi Danija labiau kontroliavo Rytų Grenlandiją nei Norvegija, ir kadangi Norvegija savo veiksmais buvo pripažinusi Danijos titulą visai Grenlandijai.[66] Tylus sutikimas ir pripažinimas gali turėti svarbią reikšmę ir aiškinant sutartis dėl teritorijos perleidimo.

Valstybės nebegali teritorijos užkariauti, tačiau tokio įgijimo neteisėtumas gali būti panaikintas nukariautos aukos pripažinimu. Siekiant užkirsti kelią tokiems įgijimams, kurie gali būti įteisinti juos pripažįstant, 1970 m. deklaracijoje „Dėl draugiškų santykių" Generalinė Asamblėja paskelbė, kad „joks teritorijos įgijimas, kilęs iš grasinimo jėga ar jos panaudojimo, neturi būti pripažįstamas teisėtu".[67] Kita vertus, pripažinimui šiame kontekste taikomos specialios taisyklės. Pirma, jis turi būti išreikstas konkrečiu pareiškimu ir negali būti numanomas.[68] Antra, jis negali įteisinti teritorijos įgijimo nukariavimo būdu, nebent tai yra *de jure* pripažinimas; jei pripažįstanti valstybė skelbia, kad ji pripažįsta nukariavimą tiktai *de facto*, ji iš tikrųjų nori pasakyti, jog ji laiko nukariautojo titulą nepakankamu, ir toks pareiškimas aiškiai negali nukariautojui suteikti svaraus teritorijos titulo. Trečia, aukos nukariavimo pripažinimą turi lydėti trečiųjų valstybių pripažinimas iš dalies dėl to, kad teritorijos įgijimas jėga yra visos tarptautinės bendrijos susirūpinimo dalykas,[69] ir iš dalies dėl to, kad trečiųjų valstybių pripažinimo reikia kaip įrodymo, jog auka išreiškė pripažinimą laisva valia ir be prievartos. Kitaip įgijus teritoriją esminis yra konkuruojančių pretendentų į teritoriją išreikštas pripažinimas, nors tam tikrą įrodomąją reikšmę turi ir trečiųjų valstybių pripažinimas.[70]

LAIKINA TEISĖ

Teritorijos įgijimą reguliavusios taisyklės keitėsi per amžius. Tai iškelia „laikinos teisės" problemą: kurio amžiaus teisę reikia taikyti, kad galima būtų nustatyti teritorijos titulo teisėtumą? Visuotinai pripažintas požiūris yra tas, kad teritorijos įgijimo teisėtumas priklauso nuo teisės, galiojusios tariamo įgijimo metu; šis problemos sprendimas iš tikrųjų nereiškia nieko daugiau kaip bendro principo, jog įstatymai neturi būti taikomi atgal.[71]

[64] *Preah Vihear Temple Case, op. cit.*

[65] Žr. tekstą aukščiau, p. 192–193.

[66] *Eastern Greenland Case, op. cit.*, p. 68.

[67] Friendly Relations Declaration, *op. cit.*, p. 40. Žr. 2 skyrių.

[68] H. Lauterpacht, *Recognition in International Law*, 1947, p. 395.

[69] Lauterpacht, ten pat, p. 428–430.

[70] Jennings (1962), *op. cit.*, p. 34–39, 42.

[71] Žr. *Western Sahara Case, ICJ Rep.* 1975, p. 12, 37–40. Žr. taip pat *Harris CMIL*, p. 182, 5-ą išnašą.

Tačiau visuotinai pripažintas požiūris tam tikru mastu buvo paneigtas *Island of Palmas* byloje, kurioje arbitras Maxas Huberis pasakė:

> reikia skirti teisių sukūrimą ir teisių egzistavimą. Tas pats principas, reikalaujantis, kad subjektyvus teisę sukuriantis veiksmas paklustų teisei, galiojančiai tos subjektyvios teisės atsiradimo metu, dar reikalauja, kad teisės egzistavimas (kitaip tariant – jos tęstinis pasireiškimas) vyktų pagal sąlygas, kurių reikalauja teisės evoliucija.[72]

Kadangi teisiniai reikalavimai dėl teritorijos išlaikymo tampa griežtesni, iš valstybės, kad ji galėtų išlaikyti savo teritorijos titulą, reikalaujama vis daugiau ir daugiau: „Ji visą laiką turi bėgti, kad išliktų toje pačioje vietoje." Maxo Huberio sprendimas pagal faktus buvo neabejotinai teisingas; intensyvesnė Ispanijos veikla Palmas saloje buvo būtina tam, kad Olandijai neleistų įgyti titulo pagal senatį. Tačiau atrodo, jog Huberio išsireiškimo aptakumas iš esmės paneigia taisyklę, pagal kurią teritorijos įgijimo teisėtumas priklauso nuo teisės, kuri galiojo tariamo įgijimo metu.

Ši problema ypač aštri, kai yra susijusi su titulais, grindžiamais nukariavimu. Šiais laikais nukariavimas negali suteikti titulo, o praeityje – galėjo. Ar seni titulai, grindžiami nukariavimu, dabar tampa negaliojančiais? Jeigu taip, tai to padariniai keltų grėsmę; logiškai mąstant tai reikštų, jog Šiaurės Amerika turi būti grąžinta indėnams, o Anglija Velsą turėtų grąžinti velsiečiams. Todėl nekeista, kad Generalinė Asamblėja 1970 metais paskelbė, jog šiuolaikinis draudimas įgyti teritoriją nukariavimu neturi būti aiškinamas kaip darantis įtaką teritorijos titulams, įgytiems „iki režimo pagal Įstatus sukūrimo ir teisėtus pagal tarptautinę teisę".[73] Kita vertus, jeigu XIX a. valstybė A nukariavo dalį valstybės B teritorijos, valstybė B gali jausti skriaudą ir jeigu būtų teigiama, kad dabar jai neleistina tos teritorijos atsikariauti, ji būtų pastūmėta pažeisti teisę.

Indijos invazija į Goa 1961 metais išryškino problemas, iškilusias dėl teisingumo vykdymo tokioje situacijoje. Portugalija Goa užkariavo XVI a., o Indija Portugalijos titulą po nepriklausomybės išsikovojimo pripažino 1947 metais. Tačiau per po invazijos vykusius debatus Saugumo Taryboje Indija įrodinėjo, kad Portugalijos titulas yra negaliojantis, nes pagrįstas kolonijiniu užkariavimu. Toks požiūris yra teisingas remiantis XX a. tarptautinės teisės sampratomis, tačiau vargiai tinkamas XVI amžiui. Daugumos Jungtinių Tautų narių simpatijos buvo Indijos pusėje, ir nei Generalinė Asamblėja, nei Saugumo Taryba nepasmerkė Indijos veiksmų.[74] Tačiau tai nebūtinai reiškia, jog buvo manoma, kad Indijos veiksmai buvo teisiškai pagrįsti. Kai teisės norma gerai veikia daugeliu atvejų, tačiau atskirais atvejais lemia neteisingumą, geriausias sprendimas – tokiais atskirais atvejais ne-

[72] *Island of Palmas Case, op. cit.*, p. 845–846.

[73] Friendly Relations Declaration, *op. cit.*; JTO Įstatai įsigaliojo 1945 m. spalio 24 d. Žr. 2 skyrių. Apie draudimą naudoti jėgą žr. 19 skyrių. Apie nelygias sutarčių sąlygas, nustatomas grasinant panaudoti jėgą, žr. tekstą toliau, p. 201, taip pat 9 skyrių.

[74] Dėl ištraukų apie svarstymą Saugumo Taryboje žr. *Harris CMIL*, p. 202–205.

kreipti dėmesio į taisyklės nesilaikymą. Kai kuriose nacionalinėse teisinėse sistemose valdžios institucijos dažnai turi didelę laisvę savo nuožiūra spręsti: bausti ar nebausti. Atrodo, jog Jungtinės Tautos Indijos invazijos į Goa atveju reagavo tokiu būdu.

Indijos invazija į Goa sukėlė ironiškų padarinių. Po metų Kinija įsiveržė į kai kurias Indijai priklausančias Himalajų sritis ir įrodinėjo, jog šias sritis pirmiausia iš Kinijos atėmė kolonijinė valstybė (Britanija), kad Britanijos titulas yra negaliojantis, nes grindžiamas kolonijiniu nukariavimu, kad titulas, kurį Indija paveldėjo iš Britanijos, taip pat buvo negaliojantis, ir kad Kinija turi teisę panaudoti jėgą tam, kad susigrąžintų tą teritoriją, kaip Indija padarė su Goa.[75] Teiginio, kad ankstesniuose amžiuose įvykę nukariavimai yra neteisėti, nepripažįsta dauguma valstybių. Net komunistinė Kinija pasirodė esanti mažiau suinteresuota atgauti prarastą teritoriją, nei gauti savo kaimynų pripažinimą, kad sienos tarp jų ir Kinijos buvo nustatytos po imperialistinės agresijos; kai tik tai būdavo pripažįstama (pvz., Pakistano ir Birmos), Kinija buvo pasirengusi derėtis dėl naujų sienų, kurios beveik nesiskyrė nuo senųjų. Jeigu Indija ir SSRS būtų buvusios pasirengusios tai pripažinti, jos, ko gero, būtų išvengusios ginčų dėl sienų su Kinija.[76]

TEISINIAI IR POLITINIAI ARGUMENTAI

Teritoriniuose ginčuose teisiniai ir politiniai argumentai dažnai yra vartojami kartu ir taip aktyviai, kad kartais sunku juos net atskirti. Tam yra pakankamai priežasčių; valstybė, kuri rėmėsi vien tik teisiniais argumentais, gali būti įtariama neturinti tvirto politinio pagrindo; o valstybė, kuri rėmėsi vien tik politiniais argumentais, gali būti įtariama neturinti tvirto teisinio pagrindo. Be to, teritoriniai ginčai sukelia ypatingų aistrų – žmonės yra pasirengę kovoti ir mirti, bet neatiduoti nė colio teritorijos; tokiomis aplinkybėmis sunku tikėtis, kad žmonės sugebės atskirti tai, kokia teisė yra ir kokia ji turėtų būti. Kartais tokia maišatis yra sąmoninga. Kaip pastebėjo Jenningsas, „jeigu į politinį argumentą gali būti sudėti teisiniai motyvai, ieškovas turi galimybę sudaryti įspūdį kitiems ir, kas galbūt dar svarbiau, pačiam sau, kad jis jau disponuoja teisinio titulo reikalavimu.“[77]

Pagrindiniai politiniai argumentai teritoriniuose ginčuose yra geografinio, istorinio tęstinumo ir apsisprendimo principai.[78] Šių principų prasmė ir paskirtis gali būti atskleista trumpai aptarus Šiaurės Airijos situaciją.[79] Visuotinai sutariama, kad Šiaurės Airija tarptautinės teisės požiūriu yra dalis Jungtinės Karalystės, tačiau Airijos

[75] A. Siehr, Conflicts, Indian Subcontinent, *Wolfrum UNLPP I*, p. 243–254, at 245–246; S. Vohra, *The Northern Frontier of India: The Border Dispute with China*, 1993. Žr. taip pat 19 skyrių.

[76] T. Schweisfurth, Boundary Disputes between China and USSR, *EPIL* I (1992), p. 453–460; R. Khan, Boundary Disputes in the Indian Subcontinent, ten pat, p. 473–475.

[77] Jennings (1962), *op. cit.*, p. 73.

[78] Žr. H. Kelsen, Contiguity as a Title to Territorial Sovereignty, leidinyje W. Schatzel/H.-J. Schlochauer (red.), *Festschrift fur H. W. Wehberg*, 1956, p. 200–210. Apie apsisprendimo principą žr. 19 skyrių.

[79] P. Mcallister-Smith, Northern Ireland, *EPIL* 12 (1990), p. 249–264; I.S. Lustick, *Unsettled States, Disputed Lands: Britain and Ireland, France and Algeria, Israel and the West Bank-Gaza*, 1993; K. Boyle/T. Hadden, The Peace Process in Northern Ireland, *IA* 71 (1995), p. 269–283.

Respublika įrodinėja, kad Šiaurės Airija turi būti suvienyta su Respublika, kadangi dvi Airijos dalys sudaro natūralų geografinį vienetą (geografinis tęstinumas) ir ilgus amžius, iki pat 1922 m., buvo valdomos kaip politinis vienetas (istorinis tęstinumas); Jungtinė Karalystė į tai atsako, jog dauguma Šiaurės Airijos gyventojų nori pasilikti Jungtinės Karalystės sudėtyje (apsisprendimas).

Tokie principai patys savaime negali sukurti teisinio teritorijos titulo. *Island of Palmas* byloje arbitras taip pasakė apie tęstinumo principą:

> Pozityviojoje tarptautinėje teisėje nėra normos, pagal kurią salos, nesančios valstybės teritoriniuose vandenyse, turėtų priklausyti tai valstybei vien dėl fakto, kad jos teritorija yra *terra firma* (artimiausias žemynas arba pakankamai didelė sala).[80]

Tačiau tai nereiškia, jog minėti principai neturi jokios teisinės reikšmės:

> Tęstinumas yra ne daugiau kaip įrodymas, iškeliantis tam tikrą prielaidą dėl veiksmingos okupacijos – prielaidą, kuri gali būti paneigta svaresniu įrodymu dėl suverenaus konkuruojančio pareiškėjo valdymo.[81]

Kitaip tariant, neaiškiais atvejais tarptautiniai teismai gali atsižvelgti į tęstinumo principą. Jeigu kyla realių abejonių dėl valstybės teritorijos kontrolės veiksmingumo, gyventojų lojalumas arba faktas, kad teritorija tradiciškai buvo dalis didesnio administracinio vieneto, gali būti įrodymas, kad valstybės, reiškiančios pretenziją į tą teritoriją, kontrolė buvo veiksminga.

ANTRAEILĖS TEISĖS Į TERITORIJĄ

Iki šiol nagrinėjome situaciją, kai valstybė įgyvendina visišką ir išimtinį teritorijos suverenitetą. Tačiau kartais egzistuoja ir mažesnės svarbos teisės, susijusios su teritorija, kurias verta trumpai paminėti. Dvi valstybės gali susitarti dėl tam tikros teritorijos suvereniteto įgyvendinimo bendrai. Tai vadinama „kondominija“[82] ir primena bendros nuosavybės institutą nacionalinėje teisėje. Naujųjų Hebridų salos (dabar – Vanuatu) Ramiajame vandenyne buvo Prancūzijos ir Britanijos kondominija prieš joms tampant nepriklausomomis 1980 metais.[83] Dabar ši sąvoka vis dar minima ginče dėl Konstancijos ežero *(Bodensee, Lac de Constance)*, kurį supa Vokietija, Šveicarija ir Austrija, suvereniteto pasidalijimo.[84]

Kartais valstybė išnuomoja dalį savo teritorijos kitai valstybei; tai iš tikrųjų reiškia laikiną suvereniteto perleidimą, nes valstybė, kuriai teritorija yra išnuomota, gali įgyvendinti visišką teritorijos suvereni-

[80] *Island of Palmas Case, op. cit.*, p. 854.

[81] Jennings (1962), *op. cit.*, p. 73. Žr. taip pat *Eastern Greenland Case, op. cit.*, p. 45–52.

[82] P. Schneider, Condominium, *EPIL* I (1992), p. 732–735.

[83] S. Less, New Hebrides, *EPIL* 12 (1990), p. 241–247.

[84] J.A. Frowein, Lake Constance, *EPIL* 12 (1990), p. 216–219.

tetą per visą nuomos laikotarpį.[85] Britanijos koloniją Honkongą Jungtinė Karalystė yra išsinuomojusi iš Kinijos ir nuoma baigiasi 1997 metais. Po to Honkongas turės būti grąžintas Kinijai pagal dviejų šalių 1984 metų susitarimą.[86] (Šiuo metu Kinija turi visišką suverenitetą Honkongui. *Vert. past.*) Panašiu būdu Portugalija 1987 metais sutiko Makao grąžinti Kinijai 1999 metais.[87]

Pagal sutartį valstybei gali būti suteikta teisė valdyti tam tikrą kitos valstybės teritorijos dalį. Pavyzdžiui, 1878 m. Berlyno sutartimi Jungtinei Karalystei buvo suteikta teisė valdyti Turkijai priklausiusią Kipro salą (vėliau, t.y. 1915 m., Britanijos įvykdytą Kipro aneksiją Turkija pripažino 1923 m. Lozanos sutartimi).[88]

Servitutai

Sakoma, kad servitutas atsiranda, kai vienai valstybei priklausanti teritorija tam tikru konkrečiu būdu tarnauja kitai valstybei priklausančios teritorijos interesams.[89] Iš servituto naudą gaunančiai valstybei gali būti suteikta teisė daryti ką nors kitos valstybės teritorijoje (pvz., teisė pravažiuoti, teisė nukreipti vandenį drėkinimui); kita vertus, valstybė, kuriai yra uždėta servituto našta, gali būti įpareigota susilaikyti nuo tam tikros veiklos (pvz., toje teritorijoje nestiprinti ar nedislokuoti karinių pajėgų). Servitutai paprastai nustatomi sutartimi, nors jie gali būti kildinami ir iš vietinio papročio.[90]

Sąvoka „servitutas" yra paimta iš Romėnų civilinės teisės, ir nemažai autorių kritikuoja jos naudojimą tarptautinėje teisėje remdamiesi tuo, kad vadinamiesiems „tarptautiniams servitutams" netaikytinos tos pačios taisyklės kaip ir servitutams pagal Romėnų teisę. Svarbiausias servitutų bruožas pagal Romėnų teisę (kaip ir šiuolaikinėse nacionalinės teisės sistemose) buvo tas, kad jie „judėjo kartu su žeme", t.y. visiems „tarnaujančios" žemės titulo paveldėtojams atitekdavo servitutų našta, o visi „viešpataujančios" žemės titulo paveldėtojai galėjo reikalauti naudos iš naudojimosi servitutu. Ar tokios pat taisyklės taikytinos ir tarptautiniams servitutams?

Buvo daug bylų, kai valstybėms–teisių perėmėjoms – buvo nustatytos iš teritorijos kylančios pareigos, kurias buvo prisiėmusios valstybės–pirmtakės. Pavyzdžiui, *Free Zones of Upper Savoy and District of Gex* byloje Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas pripažino, jog Prancūzija privalo vykdyti Sardinijai duotą pažadą išlaikyti laisvas nuo muitų zonas teritorijoje, kurią vėliau ji įgijo iš Sardinijos.[91]

Sunkiau rasti pavyzdžių, kai „kartu su žeme juda" iš naudojimosi tarptautiniu servitutu kylanti nauda. Tačiau jeigu įsipareigojimai gali „judėti kartu su žeme", kaip buvo *Free Zones* byloje, logika sako, kad teisės taip pat gali „judėti". Be to, būtų labai keblu, jeigu tokios tei-

[85] C. Rumpf, Territory, Lease, *EPIL* 10 (1987), p. 507–509.

[86] A.D. Hughes, Hong Kong, *EPIL* II (1995), p. 870–873; *Harris CMIL*, p. 235, 4-a past.; dėl susitarimo projekto žr. *ILM* 23 (1984), p. 1366–1387; toliau žr. G. Ress, The Legal Status of Hong Kong After 1997. The Consequences of the Transfer of Sovereignty According to the Joint Declaration of December 19, 1984, *ZaoRV* 46 (1986), p. 647; J.-P. Beja, *Hong Kong 1997: fin de siecle, fin d'un monde*, 1993; A. Goodlad, Hong Kong: Britain's Legacy, China's Inheritance. *The World Today* 50 (1994), p. 112–115.

[87] Žr. W. Rudolf, Macau, *EPIL* 12 (1990), p. 223–225; P. Fifoot, One Country, Two Systems – Mark II: From Hong Kong to Macao, *IR* 12 (1994), p. 25–58.

[88] T. Oppermann, Cyprus, *EPIL* I (1992), p. 923–926. Apie teisę Jungtinei Karalystei laikyti karines bazes Kipre, suteiktą 1962 m. Sutartimi, sudaryta tarp Graikijos, Turkijos ir Jungtinės Karalystės, dėl Kipro Respublikos sukūrimo, žr. *Harris CMIL*, p. 234, 3-ą past. Žr. taip pat 22 skyrių.

[89] U. Fastenrath, Servitudes, *EPIL* 10 (1987), p. 389–392.

[90] *Right of Passage Case (Portugal v. India), ICJ Rep.* 1960, p. 6; *Harris CMIL*, p. 235–238. Žr. taip pat *North Atlantic Fisheries Arbitration Case* (1910) (*U.S. v. Great Britain*), *RIAA* XI 167; ištrauka leidinyje *Harris CMIL*, p. 232–233.

[91] PCIJ, serija A/B, Nr. 46; L. Weber, Free Zones of Upper Savoy and Gex Case, *EPIL* II (1995), p. 483–484.

sės neišliktų pasikeitus suverenitetui; jeigu tam tikros teritorijos gyventojai yra ekonomiškai priklausomi nuo, pavyzdžiui, iš kaimyninės teritorijos gaunamo vandens, jų gyvenimui neturi kilti pavojus pasikeitus bet kurios iš tų teritorijų suverenitetui.

Kartais tarptautiniai servitutai gali egzistuoti ne vienos valstybės, o daugelio valstybių arba netgi visų pasaulio valstybių, naudai. Pavyzdžiui, Rusija pagal sutartį 1856 metais įsipareigojo neįtvirtinti Alando salų Baltijos jūroje; šios salos yra netoli Stockholmo, bet Švedija nebuvo tos sutarties šalimi.[92] 1918 metais salos tapo Suomijos dalimi, ir Suomija ėmė jose statyti įtvirtinimus. Švedija, jausdama grėsmę dėl tokių įtvirtinimų, pateikė skundą Tautų Sąjungos Tarybai. Taryba sudarė Juristų komitetą, kuris turėjo parengti pranešimą teisiniais šio klausimo aspektais. Komitetas pranešė Tarybai, kad Suomija perėmė Rusijos įsipareigojimus ir kad Švedija gali reikalauti sau teisių pagal 1856 m. Sutartį, nors ir nebūdama jos šalimi, kadangi Sutartis buvo skirta išlaikyti jėgų balansą Europoje ir dėl to ja galėjo remtis visos „tiesiogiai suinteresuotos" valstybės, įskaitant ir Švediją.[93]

Ypač svarbūs yra upių ir kanalų servitutai.[94] XVIII a. valstybės paprastai neleisdavo užsienio laivams naudotis jų teritorijoje esančiais vandens keliais. Tai sukeldavo didelių sunkumų, ypač aukštupyje prieš srovę esančioms ir sausumos apsuptoms valstybėms, todėl nuo 1815 m. buvo sudaryta įvairių sutarčių, pagal kurias dauguma svarbiausių pasaulio upių buvo atvertos navigacijai visų valstybių laivams, visų prie upės esančių valstybių laivams arba visų valstybių – atitinkamos sutarties šalių – laivams (skiriasi tik sutarčių sąlygos). Konstantinopolio konvencija, kurią 1888 m. pasirašė Turkija ir devynios kitos valstybės, Sueco kanalas buvo paskelbtas atviru visų tautų laivams.[95] Toks pat principas buvo pritaikytas ir Panamos kanalui, remiantis sutartimis, kurias JAV pasirašė su Jungtine Karalyste ir Panama 1901 bei 1903 metais.[96] Egiptas pripažįsta, kad jis perėmė Turkijos įsipareigojimus pagal 1888 m. konvenciją; ir po kanalo nacionalizacijos 1957 m. jis pateikė pareiškimą Jungtinių Tautų sekretoriatui, kuriuo dar kartą patvirtino savo pasirengimą „gerbti Konstantinopolio konvencijos sąlygas bei dvasią" ir išreiškė sutikimą pripažinti Tarptautinio Teisingumo Teismo jurisdikciją visuose ginčuose tarp Egipto ir kitų Konvencijos šalių, kurie gali iškilti dėl šios Konvencijos.[97]

[92] T. Modeen, Aaland Islands, *EPIL* I (1992), p. 1–3.

[93] LNOJ, Specialus priedas Nr. 3, 1920 m., p. 18–19. Žr. *Harris CMIL*, p. 234, 2-ą išnašą, taip pat 3 skyrių.

[94] R. Lagoni, Canals, *EPIL* I (1992), p. 523–527; J.A. Barberis, International Rivers, *EPIL* II (1995), p. 1364–1368.

[95] *Harris CMIL*, p. 240–242; B. Broms, Suez Canal, *EPIL* 12 (1990), p. 360–365. Žr. taip pat 2 skyrių.

[96] M. Hartwig, Panama Canal, *EPIL* 12 (1990), p. 282–289; J. Major, *Prize Possession: The United States and the Panama Canal, 1903–1979*, 1993. Apie Kylio kanalą žr. *The Wimbledon Case* (1923) (France, Italy, Japan and the UK *v.* Germany), PCIJ, serija A, Nr. 1; *Harris CMIL*, p. 239–240. Žr. 2 skyrių.

[97] Tekstas *AJIL* 53 (1957), p. 673; *Harris CMIL*, p. 241.

11 SKYRIUS

TERITORIJOS SUVERENITETO PASIKEITIMO TEISINĖS PASEKMĖS (VALSTYBIŲ TEISIŲ PERĖMIMAS)

Formuluotė „valstybių teisių perėmimas" yra vartojama apibūdinti tai tarptautinės teisės daliai, kuri nustato teritorijos suvereniteto pasikeitimo teisines pasekmes.[1] Kai viena valstybė įgyja kitos valstybės teritoriją, kokios „buvusios valstybės" teisės ir įsipareigojimai pereina „valstybei-teisių perėmėjai"? Kas atsitinka su sudarytomis dvišalėmis ir daugiašalėmis sutartimis, naryste tarptautinėse organizacijose, tarptautinėmis pretenzijomis, asmenų pilietybe, valstybine ir privačia nuosavybe, sutartinėmis teisėmis, nacionaliniais archyvais bei valstybės skola? Ši problema sudėtinga, nes ji gali iškilti labai įvairiomis formomis. Valstybė gali prarasti dalį savo teritorijos arba visą. Kita vertus, teritorijos praradimas gali reikšti vienos ar daugiau esamų valstybių padidėjimą, arba vienos ar daugiau naujų valstybių susikūrimą. Tie skirtumai yra labai svarbūs, nes nevienodoms situacijoms taikomos nevienodos teisės normos; pavyzdžiui, naujos valstybės susikūrimo teisinės pasekmės skiriasi nuo esamos valstybės teritorijos padidėjimo teisinių pasekmių.

Situacijų klasifikavimo svarbą sureikšmina vien tokio klasifikavimo sunkumas. Pavyzdžiui, po Pirmojo pasaulinio karo susikūrus Jugoslavijai iškilo klausimas, ar tai yra nauja valstybė, ar tik Serbijos išsiplėtimas? Teisminiai sprendimai dėl Jugoslavijos statuso buvo skirtingi. Ir vėlgi, ar (po neseno buvusios Jugoslavijos iširimo) Jugoslavijos Federacinė Respublika (Serbija/Juodkalnija) dabar laikytina nauja valstybe, ar Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos tęsiniu – atsakyti nelengva. Vienintelis patikimas būdas tokioms problemoms spręsti – paklausti jų pačių: pirma, ar atitinkama valstybė pretenduoja laikyti save nauja valstybe, ar anksčiau egzistavusios valstybės tęsiniu? Ir antra, ar su jos pretenzijomis visiškai sutinka kitos valstybės?

Valstybių teisių perėmimo klausimais teisės būklė buvo taikliai apibūdinta žodžiu „chaotiška".[2] 8-ajį dešimtmetį Tarptautinės teisės komisija, paskatinta dekolonizacijos proceso,[3] pabandė kodifikuoti svarbiausius valstybių teisių perėmimo teisinius aspektus, ir dėl to atsirado dviejų konvencijų projektai: 1978 metų Vienos konvencija „Dėl

[1] D.P.O'Connell, *State Succession in Municipal and International Law*, 2 tomai, 1967 m.; *Restatement (Third)*, 1 t., p. 208–210; W. Fiedler, State Succession, *EPIL* 10 (1987), p. 446–456; *Harris CMIL*, p. 813–816; P.K. Menon, *The Succession of States in Respect to Treaties, State Property, Archives and Debts*, 1991; D.F. Vagts, State Succession: The Codifiers' View, *Virginia JIL* 33 (1993), p. 275–297; O. Schachter, State Succession, The Once and Future Law, ten pat, p. 253–260; R. Mullerson, The Continuity and Succession of States by Reference to the Former USSR and Yugoslavia, *ICLQ* 42 (1993), p. 473–493; M.N. Shaw, State Succession Revisited, *FYIL* 5 (1994), p. 34–98; S. Bolderson/A. Verdonk, Treaty Status in the Commonwealth of Independent States, the Baltic States and the Former Czechoslovakia, *ET* 34 (1994), p. 50–60; G. Burdeau (red.), *Dissolution, continuation et succession en Europe de l'Est*, 1994; *Annual Meeting of the Dutch Society of International Law*, 1995, Preadviezen by A. Bos and O.M. Ribbelink; L.H.W. Sandick, *Statenopvolging, Mededelingen NVIR* 1995; O.M. Ribbelink, On the Uniting of States in Respect to Treaties, *NYIL* 26 (1995), p. 139–169.

[2] S. Oeter, German Unification and State Succession, *ZaoRV* 51 (1991), p. 349–383, at 352 ir t.t.

[3] Žr. 2 skyrių.

valstybių teisių perėmimo sutarčių atžvilgiu“,[4] ir 1983 metų Vienos konvencija „Dėl valstybių teisių perėmimo valstybinės nuosavybės, archyvų ir skolų atžvilgiu“.[5] Šis kodifikacijos darbas laikomas nesėkmingu, nes pernelyg daug dėmesio buvo skirta „naujai susikūrusių nepriklausomų valstybių“ specialioms problemoms ir interesams, o nenagrinėjant kitų atitinkamų situacijų (tačiau reikia pripažinti, jog rengiant straipsnių projektus buvo atliktas vertingas tiriamasis darbas). Nevisada konvencijų projektuose numatytų taisyklių laikytasi ir realioje valstybių praktikoje. Dėl to nė viena iš šių dviejų konvencijų iki šiol neįsigaliojo, nes jų neratifikavo būtinas valstybių skaičius (15). 1978 m. Konvenciją pasirašė 20 valstybių, o ratifikavo – trys (Etiopija, Irakas ir Jugoslavija); 7 valstybės prisijungė (Dominikos Respublika, Egiptas, Estija, Marokas, Šeišelių salos, Tunisas ir Ukraina). Bosnija ir Hercegovina, Kroatija, Slovėnija ir Slovakija yra įregistruotos kaip teisių perėmėjos. 1983 m. Konvenciją pasirašė tik 6 valstybės. Tačiau pastaruoju metu valstybių teisių perėmimo klausimas netikėtai vėl atsidūrė dėmesio centre dėl Jemeno ir Vokietijos susivienijimų, SSRS, Jugoslavijos ir Čekoslovakijos iširimo bei Eritrėjos atsiskyrimo nuo Etiopijos.

SUTARTYS

Sutartys dėl teisių į teritoriją

„Dispozityviose“ sutartyse (t.y. sutartys dėl teisių į teritoriją) klausimas dėl teisių ir pareigų perėmimo iškyla visada. Tokios sutartys „juda kartu su žeme“ ir jų neveikia teritorijos suvereniteto pasikeitimai.[6] Servitutai[7] yra vienas svarbus to pavyzdys. Sutartys dėl sienų – kitas pavyzdys. Jeigu sutartis atriboja sieną tarp dviejų valstybių, ir jeigu teritoriją, esančią vienoje sienos pusėje, įgyja trečioji valstybė, pastarajai valstybei ši sutartis yra privaloma. Sienas nustatančių sutarčių automatiško perėmimo taisyklė yra dalis platesnio principo, kad teritoriją įgyjanti valstybė automatiškai perima tos teritorijos ribas, nepriklausomai nuo to, ar tos ribos nustatytos sutartimi, ar paprotinės teisės normomis, liečiančiomis titulą į teritoriją ir teritorijos įgijimą.[8]

Viena iš šios taisyklės pasekmių yra ta, kad naujai susikūrusios valstybės paveldėjo jų buvusių kolonizatorių nustatytas sienas ir su tuo sutiko beveik visos. Kolonijinės sienos, ypač Afrikoje, dažnai buvo nenatūralios, nes jas nustatant nebuvo atsižvelgiama į etninius skirtumus; tačiau naujai susikūrusios valstybės nenorėjo radikaliai peržiūrėti sienų, todėl jos išlaikė savo esamas sienas ir išmintingai stengėsi išvengti neapibrėžtumo bei konfliktų.[9]

[4] Tekstas *ILM* 17 (1978), p. 1488; *AJIL* 72 (1978), p. 971. Žr. H.D. Treviranus, Vienna Convention on Succession of States in Respect of Treaties, *EPIL* 10 (1987), p. 523–526. Dėl naudingo Tarptautinės Teisės Komisijos komentaro žr. *ILCYb* 1974, 2 t., 1 dalį, p. 174–269.

[5] Tekstas *ILM* 23 (1983), p. 306; Komentaras *ILCYb* 1981, 2 t., 2 dalyje, p. 20–113. Žr. J. Oesterhelt, Vienna Convention on Succession of States in Respect of State Property, Archives and Debts, *EPIL* 10 (1987), p. 521–523.

[6] 1978 m. Vienos konvencijos 11 ir 12-as straipsniai.

[7] Žr. 10 skyrių. Apie diskusijas valstybių teisių perėmimo kontekste žr. Bos, *op. cit.*, p. 15–16.

[8] Žr. Kaikobad, Some Observations on the Doctrine of Continuity and Finality of Boundaries, *BYIL* 54 (1983), p. 119, 126–136.

[9] Žr. Touval, The OAU and African Borders, *IO* 21 (1967), p. 102, ir *Case Concerning the Continental Shelf* (Libija), *ICJ Rep.* 1982, p. 18, 65–66 (84-as p.), 131. Žr. taip pat 19 skyrių.

1964 m. Afrikos Vienybės Organizacija priėmė rezoliuciją, skelbiančią, kad „visos valstybės narės įsipareigoja gerbti sienas, buvusias jų nacionalinės nepriklausomybės išsikovojimo metu". Ši rezoliucija atspindi vadinamąjį *uti possidetis* principą, kuris pirmiausia išsirutuliojo Pietų Amerikoje ir buvo susijęs su valstybių nepriklausomybe nuo Ispanijos bei Portugalijos viešpatavimo, kad apsaugotų teritorinį vientisumą pagal egzistavusias ankstesnes administracines ribas.[10] Teritoriniame ginče tarp Burkina Faso ir Malio Tarptautinis Teisingumo Teismas tokiais žodžiais pripažino pareigą gerbti egzistuojančias sienas perimant valstybių teises:

> Nėra abejonių, kad pareiga gerbti iki tol egzistavusias tarpvalstybines sienas, perimant valstybių teises, kyla iš visuotinai pripažintos tarptautinės teisės taisyklės, nepriklausomai nuo to, ar ši taisyklė yra išreikšta *uti possidetis* formuluote.[11]

Konferencija dėl Arbitražinės Komisijos Jugoslavijos klausimu, sudaryta 1991 m. Europos Bendrijos iniciatyva, remiama JAV ir buvusios SSRS, pareiškė nuomonę dėl klausimų, kylančių dėl Jugoslavijos iširimo, ir pripažino, kad

> išskyrus atvejus, kai susitarta kitaip, buvusios sienos tampa tarptautinės teisės ginamomis sienomis. Ši išvada kyla iš pagarbos teritoriniam *status quo* principui, ir ypač iš *uti possidetis* principo. *Uti possidetis*, nors iš pradžių taikytas reguliuojant iš dekolonizacijos kilusias problemas Amerikoje bei Afrikoje, dabar yra pripažintas bendru principu, kaip pareiškė Tarptautinis Teisingumo Teismas.[12]

Komisija, nurodydama į JT Įstatus bei kitus tarptautinius dokumentus, įskaitant 1978 m. Vienos konvencijos 11 straipsnį, pabrėžė, kad „turi būti gerbiamos visos išorinės sienos", ir kad sienos tarp konfliktuojančių šalių negali būti pakeistos, išskyrus savanorišku susitarimu, ir kad „egzistuojančių sienų ar ribų pakeitimas naudojant jėgą negali turėti jokių teisinių pasekmių".[13]

Afrikoje Eritrėjos atsiskyrimas po 30 metų trukusio karo bei JT prižiūrimo referendumo, sutikus naujajai Etiopijos vyriausybei, kuri nuvertė SSRS remtą pulkininko Mengistu vadovaujamą režimą, sukėlė susirūpinimą dėl „Afrikos sienų šventumo" bei *uti possidetis* principo.[14] Eritrėja į JTO buvo priima 1993 m. gegužės 28 dieną kaip 51-a Afrikos valstybė.

Kiti sutarčių tipai

Kitų sutarčių tipų taisyklės skiriasi priklausomai nuo įvykusio teritorinio pasikeitimo pobūdžio.

[10] I. Brownlie, *African Boundaries: A Legal and Diplomatic Encyclopedia*, 1979, p. 9–12; Y. Makonnen, State Succession in Africa: Selected Problems, *RdC* 200 (1986-V), p. 92–234; F. Wooldridge, *Uti possidetis* Doctrine, *EPIL* 10 (1987), p. 519–521; P. Malanczuk, Minorities and Self-Determination, Reflections on International Law in General Including Some Recent Developments in Ethiopia, leidinyje N.Sybesma-Knol/J. Van Bellingen (red.), *Naar een nieuwe interpretatie van het recht op Zelfbeschikking*, 1995, p. 169–193, 188 ir t.t.

[11] *ICJ Rep.* 1986, p. 566.

[12] 1992 m. sausio 11 d. Išvada Nr. 3, *ILM* 31 (1992), p. 1499, at 1500. Žr. taip pat 19 skyrių.

[13] Ten pat.

[14] Žr. Malanczuk (1995) *op. cit.*; Bendrai žr. E. Gayim, *The Eritrean Question: The Conflict between the Right of Self-Determination and the Interest of States*, 1993.

„Judančių sutartinių sienų" principas

Valstybė, praradusi teritoriją, netenka teisių ir pareigų pagal sutartis tiek, kiek tos sutartys buvo taikomos prarastojoje teritorijoje. Jungtinė Karalystė, suteikusi nepriklausomybę Nigerijai, neteko pareigos išduoti nusikaltėlius iš Nigerijos pagal anglų ir amerikiečių ekstradicijos sutartį; ji taip pat neteko teisės reikalauti išduoti nusikaltėlius iš JAV už Nigerijoje įvykdytus nusikaltimus.

Kai egzistuojanti valstybė įgyja teritoriją, ji neperima valstybės pirmtakės sutarčių; paprastai toje teritorijoje įsigalioja jos pačios sutartys. Pavyzdžiui, nemažai Prancūzijos ir Belgijos teismų sprendimų, pripažinusių Prancūzijos sutarčių įsigaliojimą Alzase ir Lotaringijoje, buvo priimta po to, kai šios teritorijos 1919 m. perėjo Prancūzijai. Ši taisyklė įtvirtinta ir 1978 m. Vienos konvencijos 15 straipsnyje.

Aukščiau minėtos taisyklės atsispindi vadinamajame „judančių sutartinių sienų" principe, kuris, kaip manoma, turi būti taikomas tuo atveju, kai egzistuojanti valstybė dalies savo teritorijos suverenitetą perleidžia kitai valstybei (skirtingai nuo atvejų, susijusių su nepriklausomų valstybių konfederacija arba dviejų prieš tai nepriklausomų valstybių susijungimu į vieną valstybę). Vadinasi, valstybės pirmtakės sudarytos sutartys toje teritorijoje nebegalioja, o valstybės teisių perėmėjos sutartys automatiškai pradedamos taikyti toje teritorijoje. Ši teisės, susijusios su valstybių teisių perėmimu, norma atspindi sutarčių teisę, pagal kurią egzistuoja viena išimtis – jeigu konkrečios sutarties taikymas tam tikroje teritorijoje yra nesuderinamas su sutarties objektu ir tikslais.[15] Tačiau ši norma yra diskutuotina, nes ji gali būti pernelyg siaura, kad apimtų atvejus, kai viena valstybė visiškai išnyksta po susijungimo su kita valstybe; šį požiūrį ypač paaštrino Vokietija, kai buvo diskutuojama dėl 1978 m. Konvencijos turint galvoje galimą dviejų Vokietijos valstybių susivienijimą.[16]

Dekolonizacija ir naujos valstybės

Dėl naujų valstybių, susikūrusių vykstant dekolonizacijos procesui,[17] Vienos konvencija įtvirtina tokias taisykles:

1. Nauja valstybė gali perimti daugiašalę sutartį, kurios šalimi buvo valstybė pirmtakė, ir pranešti depozitarui, kad ji laiko save perimančia tą sutartį. Šiai taisyklei yra išimčių; pavyzdžiui, nauja valstybė negali perimti daugiašalės sutarties, jeigu tai yra nesuderinama su sutarties šalių ketinimais. Nauja valstybė neprivalo perimti daugiašalės sutarties, jeigu ji to nenori.[18]
2. Nauja valstybė dvišalę sutartį, sudarytą valstybės pirmtakės su kita valstybe, perima tik tuo atveju, jeigu ta kita valstybė ir nauja valstybė dėl to susitaria.[19] Kita vertus, toks susitarimas gali būti numano-

[15] Žr. 1969 m. Vienos konvencijos dėl sutarčių teisės 29, 61 ir 62-ą straipsnius (tekstas *ILM* 8 (1969), p. 679; *AJIL* 63 (1969), p. 875); 1978 m. Vienos konvencijos 15-as straipsnis, *op. cit.*

[16] Žr. Bos, *op. cit.*, p. 12. Žr. taip pat toliau, p. 211–212.

[17] Žr. 2 skyrių.

[18] 1978 m. Vienos konvencijos 17-as straipsnis.

[19] 24-as straipsnis.

mas iš šalių elgesio; pavyzdžiui, jei abi šalys reikalauja teisių arba suteikia teises viena kitai remdamosi sutartimi, jos nebegali paneigti, kad sutartį perėmė.[20] Tokie numanomi susitarimai yra dažni, nes abi šalys paprastai supranta, jog tolesnis valstybės pirmtakės sudarytų sutarčių taikymas joms abiem yra naudingas.

Kaip matėme, kolonijoms, prieš tampant nepriklausomomis, paprastai būdavo suteikta ribota teisė sudarinėti sutartis.[21] Sutartims, kurias jos pačios sudarė, nepriklausomybė įtakos neturėjo. Pavyzdžiui, Indija tapo JTO nare 1945 m., tačiau nepriklausoma tapo tik 1947 m.; nepriklausomybė nepalietė Indijos narystės JTO. (Tačiau Pakistanas buvo laikomas nauja valstybe ir turėjo pateikti prašymą dėl narystės.) Bet ar Indija perėmė Jungtinės Karalystės sudarytas sutartis – yra kur kas sudėtingesnė problema.

Taip pat gali atrodyti paradoksalu, kad dvišalės sutarties perėmimui reikia kitos šalies sutikimo, o teisėms pagal daugiašalę sutartį perimti kitų šalių sutikimo nereikia. Tačiau šis paradoksas ir nenuoseklumas yra daugiau tariamas negu realus. Daugumos daugiašalių sutarčių šalys siekia, kad šių sutarčių šalimis taptų kuo daugiau valstybių, todėl jų sutikimas dėl naujos valstybės prisijungimo gali būti pagrįstai numanomas; būtent todėl 17-ajame straipsnyje konkrečiai neminima apie jų sutikimą. Tačiau 17-ajame straipsnyje reikalaujama kitų šalių sutikimo, jeigu yra aišku, kad sutarties perėmimas be jų sutikimo yra nesuderinamas su esamų sutarties šalių ketinimais.

Šios taisyklės taikomos tik tuo atveju, jei nauja valstybė prieš tai buvo valstybei pirmtakei priklausoma teritorija (pvz., kolonija). Nauja valstybė, susikūrusi atsiskyrimo nuo metropolijos būdu arba valstybės pirmtakės metropolinei teritorijai suskilus į dvi ar daugiau naujų valstybių, automatiškai perima daugumą valstybės pirmtakės sutarčių.[22] Kai nauja valstybė susikuria susijungus dviems ar daugiau egzistuojančių valstybių, valstybių pirmtakių sudarytos sutartys ir toliau taikomos tai teritorijai, kuriai jos buvo taikomos iki susijungimo, išskyrus tam tikras išimtis.[23]

Pagal 17 ir 24-ąjį straipsnius nauja valstybė neprivalo perimti sutarties, jeigu ji to nenori; ji gali pradėti savo egzistavimą „švariomis rankomis“. „Švarių rankų“ doktrina iki 1945 metų buvo tvirtai pripažinta paprotinėje tarptautinėje teisėje. Procesai po 1945 metų iškėlė tam tikrų abejonių dėl šios doktrinos, kadangi kai kurios valstybės, tapusios nepriklausomomis po 1945-ųjų, buvo linkusios pripažinti, kad jos automatiškai perėmė jų valstybių pirmtakių sudarytas sutartis. Tačiau teigiama, kad šios automatiško perėmimo praktikos nepakanka „švarių rankų“ doktrinai paneigti, nes:

1) tik kai kurios valstybės, tapusios nepriklausomomis po 1945 metų, laikėsi šios praktikos, o kitos šalys laikėsi „švarių rankų“ doktrinos;

[20] Dėl estoppel'io sampratos žr. 3 ir 10 skyrių.

[21] Žr. 5 skyrių.

[22] 1978 m. Vienos konvencijos 34-as straipsnis.

[23] 31-as straipsnis.

2) kai kurios valstybės, kurios laikėsi automatiško perėmimo praktikos, taikė ją tik kai kurioms, bet ne visoms sutartims, sudarytoms jų valstybių pirmtakių;
3) valstybės, kurios laikėsi automatiško perėmimo praktikos, atrodo, tai darė todėl, kad joms tai atrodė patogu, o ne todėl, kad manė esančios įpareigotos tai daryti.[24]

Atspindėdami „švarių rankų" doktriną, 1978 m. Vienos konvencijos 17 ir 24 straipsniai, ko gero, atitinka paprotinę teisę.

34 ir 31 straipsnių nuostatos dėl iširimo ir susijungimo klausimų, greičiausiai taip pat atspindi paprotinę teisę, nors buvo pernelyg mažai iširimo bei susijungimo atvejų, kad ši išvada būtų tvirtai pagrįsta. Kita vertus, 34 straipsnio nuostatos dėl atsiskyrimo greičiausiai prieštarauja paprotinei teisei, kuri, atrodo, leidžia atsiskyrusiai valstybei pradėti savo egzistavimą su „švariomis rankomis".[25]

NESENA PRAKTIKA

Atsiskyrimas

Baltijos valstybės

Baltijos valstybės (Estija, Latvija ir Lietuva),[26] kurias Sovietų Sąjunga aneksavo 1940 m., paskelbė savo nepriklausomybę 1990 ir 1991 metais.[27] Daugelis valstybių pripažino jų nepriklausomybę, tarp jų ir Sovietų Sąjunga (1991 m. rugsėjo 6 d.), ir jos buvo priimtos į JTO. Ar Baltijos valstybės gali būti laikomos naujomis nepriklausomomis valstybėmis 1978 metų Konvencijos prasme – neaišku, kadangi Konvencijoje nepateikiamas „priklausomų teritorijų" apibrėžimas.[28] Valstybės laikosi skirtingų požiūrių dėl to, ar Baltijos valstybės turėtų būti laikomos naujomis valstybėmis iškovojus nepriklausomybę nuo SSRS, ir ar tai yra valstybės „iširimas",[29] ar „atsiskyrimas".[30] Pačios Baltijos valstybės nelaiko savęs SSRS teisių perėmėjomis ir atsisako laikytis bet kokios teisių perėmimo sutarčių doktrinos, kas susiję su buvusios SSRS sudarytomis dvišalėmis ir daugiašalėmis sutartimis.[31]

Iširimas[32]

Sovietų Sąjunga

Michailui Gorbačiovui atėjus į valdžią Sovietų Sąjungoje 1985 metais prasidėjo procesas, kuris po nepavykusio perversmo 1991 m. rugpjū-

[24] Apie nuoseklumo ir *opinio iuris* reikalavimus paprotinės teisės normų susiformavimui žr. 3 skyrių.

[25] Žr. Z. Meriboute, *La Codification de la succession d'etat aux traites*, 1984, p. 141–164 (atsiskyrimas), 182–186 (susijungimas), 206–217 (iširimas).

[26] B. Meissner, Baltic States, *EPIL* I (1992), p. 328–337. Žr. taip pat 10 skyrių.

[27] Lietuva – 1990 m. kovo 11 d., Estija – 1991 m. rugpjūčio 20 d., o Latvija – diena vėliau. Žr. R. Yakemtchouk, Les Republiques baltes en droit international – Echec d'une annexation operee en violation de droit international, *AFDI* 37 (1991), p. 259; A. Spruds (red.), *The Baltic Path to Independence: An International Reader of Selected Articles*, 1994.

[28] Žr. Bos, *op. cit.*, p. 27–29.

[29] Apie sampratą žr. B. Schloh, Dismemberment, *EPIL* I (1992), p. 1083–1085.

[30] Bendrai žr. C. Haverland, Secession, *EPIL* 10 (1987), p. 384–389.

[31] Tačiau žr. Mullerson, *op. cit.*, p. 483, dėl susitarimo tarp Suomijos ir Estijos dėl tam tikrų sutarčių ar jų dalių laikino taikymo.

[32] Apie Malio Federacijos 1950 m., Jungtinės Arabų Respublikos 1961 m. ir Bangladešo 1971 m. atvejus žr. Ribbelink, Preadviezen, *op. cit.*, p. 81 ir t.t.

čio mėn. galiausiai atvedė į SSRS iširimą. Ryšium su tuo ginčijamasi, ar Rusijos Federacijos pretenzija į buvusios SSRS tęstinumą yra pagrįsta.[33] Tačiau nėra abejonių, kad buvusios SSRS egzistavimas pasibaigė Alma Atos deklaracijos, kurią 1991 m. gruodžio 21 d. pasirašė 11 buvusių sovietinių respublikų, pagrindu sukūrus Nepriklausomų Valstybių Sandraugą (NVS).[34] NVS valstybės pagal jų konstitucines procedūras pasiskelbė sieksiančios užtikrinti buvusios Sovietų Sąjungos „tarptautinių įsipareigojimų, sudarytų sutarčių ir susitarimų vykdymą" (apie 16 000 dokumentų),[35] taip pat remti „Rusijos tęstinumą" SSRS narystės Jungtinėse Tautose ir nuolatinę narystę Saugumo Taryboje bei kitose tarptautinėse organizacijose.[36] Atitinkamą pareiškimą dėl pastarojo klausimo Rusija perdavė JT Generaliniam sekretoriui 1991 m. gruodžio 24 dieną.[37] Niekas neprieštaravo, kad Rusija perimtų SSRS vietą Jungtinėse Tautose. 1992 m. sausio 17 d. Rusijos užsienio reikalų ministerija informavo diplomatines atstovybes Maskvoje, jog Rusijos Federacija tęs įsipareigojimų pagal tarptautines sutartis, pasirašytas SSRS, vykdymą, be to, Rusijos Vyriausybė vykdys depozitaro funkcijas atitinkamose daugiašalėse sutartyse vietoj SSRS Vyriausybės.[38]

Klausimas, ar Europos Sąjungos pozicija, grindžiama jos „Rekomendacijomis dėl naujų valstybių Rytų Europoje ir Sovietų Sąjungoje pripažinimo",[39] reiškia netiesioginį Rusijos Federacijos pretenzijos į buvusios SSRS tęstinumą pripažinimą, yra ginčytinas.[40] Bet kuriuo atveju svarbiausias Vakarų rūpestis, susijęs su SSRS iširimu, buvo užtikrinti tolesnį daugiašalių sutarčių, ypač svarbių tarptautiniam saugumui, galiojimą. Vienas iš aspektų buvo branduolinių ginklų arsenalo Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos ir Kazachstano teritorijose kontrolė. Kai Rusija pasiskelbė esanti SSRS kaip branduolinės valstybės[41] teisių perėmėja ir prisiėmė Neplatinimo sutarties[42] keliamas teises bei įsipareigojimus, kitos trys valstybės paskelbė sieksiančios nebranduolinių valstybių statuso.[43] Dėl 1991 m. sutarties „Dėl įprastinių ginkluotųjų pajėgų Europoje" Rusijos Federacija paskelbė, kad visa jos ginkluotė ir įranga, 1990 m. lapkričio 19 d. vis dar laikinai buvusi Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorijose, patenka į Sutarties taikymo sferą. Kartu Baltijos valstybės buvo išbrauktos iš Sutarties taikymo teritorinės sferos.[44]

Jugoslavija

Apie Jugoslaviją kalbėti sudėtinga.[45] Slovėnijos ir Kroatijos 1991 m. birželio 25 d. paskelbtą nepriklausomybę (šių deklaracijų įgyvendinimas po to buvo atidėtas iki 1991 m. spalio 8 d.) Europos Sąjunga

[33] Žr. Mullerson, *op. cit.*, Bos, *op. cit.*, p. 30 ir t.t.; Ribbelink, Preadviezen, *op. cit.*, p. 85 ir t.t. Bendrai žr. W. Fiedler, Continuity, *EPIL* I (1992), p. 806–809.

[34] *ILM* 31 (1992), p. 138. Žr. taip pat 6 skyrių.

[35] Žr. Lukašuk, Rusland als Rechtsnachfolger in volkerrechtliche Vertrage der USSR, *Osteur.-Recht* 39 (1993), p. 235.

[36] *ILM* 31 (1992), p. 151. Žr. Y. Blum, Russia Takes Over the Soviet Union's Seat at the United Nations, *EJIL* 3 (1992), p. 354–361; M.P. Scharf, Musical Chairs: The Dissolution of States and Membership in the United Nations, *Cornell ILJ* 28 (1995), p. 29–69. Žr. taip pat 21 skyrių.

[37] UN Doc. 1991/Russia.

[38] *AJIL* 90 (1996), p. 448.

[39] Žr. 5 skyrių.

[40] Žr. T. Schweisfurth, Ausgewahlte Fragen der Staatensukzession im Kontext der Auflosung der UdSSR, *AVR* 32 (1994), p. 99–129, 105; Bos, *op. cit.*, p. 33.

[41] G. Bunn/J.B. Rhinelander, The Arms Control Obligations of the Former Soviet Union, *Virginia JIL* 33 (1993), p. 323–350.

[42] Žr. 20 skyrių.

[43] Detaliau žr. Bos, *op. cit.*, p. 34.

[44] Dėl papildomos informacijos apie kitas sutartis bei apie kitų NVS valstybių statusą žr. Bos, *op. cit.*, p. 35 ir t.t.

[45] Žr., pvz., M. Weller, The International Response to the Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, *AJIL* 86 (1992), p. 569–607; Agora: UN Membership of the Former Yugoslavia, *AJIL* 87 (1993), p. 240–251; W. Hummer, Probleme der Staatennachfolge am Beispiel Jugoslawiens, *RSDI* 4 (1993), p. 425–459. Žr. taip pat literatūrą aukščiau, p. 204, bei 5, 21, 22 skyrių.

ir daugelis kitų valstybių pripažino 1992 m. sausio mėn., o vėliau, 1992 m. balandžio 7 d., pripažino Bosniją ir Hercegoviną; 1992 m. balandžio 27 d. Serbija ir Juodkalnija sukūrė Jugoslavijos Federacinę Respubliką ir aiškiai pareiškė pretenzijas į buvusios Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos tęstinumą.[46] 1992 m. gegužės 1 d. Europos Sąjunga išreiškė savo pasirengimą pripažinti Makedoniją nepriklausoma valstybe su pavadinimu, priimtinu visoms šalims (taip atsižvelgusi į Graikijos prieštaravimus).[47]

Netrukus, 1992 m. gegužės 22 d., naujos Slovėnijos, Bosnijos ir Hercegovinos bei Kroatijos respublikos tapo JTO narėmis.[48] Tačiau Saugumo Taryba atmetė Jugoslavijos Federacinės Respublikos (Serbijos ir Juodkalnijos) pretenziją dėl automatiško buvusios Jugoslavijos narystės perėmimo ir pareikalavo pateikti naują prašymą dėl narystės, kadangi buvusi Jugoslavija nustojo egzistuoti.[49] Dalis šio ginčo Niujorke vyko dėl to, kas turi teisę iškelti vėliavą (ir kokią) priešais Jungtinių Tautų pastatą. Tokio pat neigiamo požiūrio į Serbijos ir Juodkalnijos pretenziją dėl buvusios Jugoslavijos tęstinumo laikėsi ir Arbitražinė Komisija, įsteigta Konferencijos, vykusios Jugoslavijos klausimais.[50] Vienintelės didžiosios valstybės, norėjusios pripažinti Jugoslavijos Federacinės Respublikos pretenziją, buvo Rusija ir Kinija. Generalinėje Asamblėjoje prieš Saugumo Tarybos rekomendaciją balsavo Kenija, Svazilendas, Tanzanija, Zimbabvė, Zambija ir Jugoslavija.[51] Be to, iš buvusios Jugoslavijos atsiradusių naujų valstybių požiūris į tarptautines sutartis buvo gana nevienodas.[52]

Čekoslovakija

Čekoslovakijos pasidalijimas lėmė dviejų naujų valstybių susikūrimą 1993 m. sausio 1 d., ir tai daugiausiai įvyko pagal 1978 m. Konvencijos nuostatas. Čekijos Respublika ir Slovakija pasiskelbė teisių perėmėjomis, pasirengusiomis perimti valstybės pirmtakės atitinkamus tarptautinius įsipareigojimus.[53]

Susivienijimas[54]

Vokietija

Vokietijos susivienijimas 1990 m. spalio 3 d. yra beveik unikalus atvejis.[55] Procedūra, numatyta Vokietijos Federacinės Respublikos (Vakarų Vokietijos) Konstitucijos 23 straipsnyje, tapo pagrindu Vokietijos Demokratinei Respublikai (Rytų Vokietijos, kuri nustojo egzistuoti)

[46] Žr. 1992 m. gegužės 5 d. UN Doc. S/23877.

[47] Žr. taip pat 5, 21 ir 22 skyrių.

[48] UN Doc. GA Res. 46/238; 46/236 ir 46/237.

[49] 1992 m. gegužės 30 d. UN Doc. S/Res. 757; UN Doc. S/Res. 777 (1992). Žr. Ribbelink, Preadviezen, *op. cit.*, p. 95 ir t.t.

[50] Žr. 5 skyrių.

[51] Žr. *UNYb* 1992, p. 139; Czaplinski, *op. cit.*

[52] Žr. Bos, *op. cit.*, p. 42 ir t.t.; žr. taip pat 1996 m. Susitarimo dėl santykių normalizavimo tarp Kroatijos ir Jugoslavijos Federacinės Respublikos 5-ą straipsnį, *ILM* 35 (1996), p. 1219, taip pat 1996 m. Susitarimo tarp Makedonijos ir Jugoslavijos 4-ą straipsnį, ten pat, p. 1246.

[53] Žr. M. Hoškova, Die Selbstauflosung der CSFR – Ausgewahlte rechtliche Aspekte, *ZaoRV* 53 (1993), p. 697. Čekoslovakijos skilimas yra tinkamas pavyzdys to, kai buvusi valstybė išnyko; apskritai žr. U. Fastenrath, State Extinction, *EPIL* 10 (1987), p. 465–467.

[54] Dėl senesnių Jungtinės Arabų Respublikos (Egiptas ir Sirija) 1958 m., Tanzanijos (Tanganika ir Zanzibaras) 1964 m., bei Vietnamo 1976 m. atvejų žr. Ribbelink, Preadviezen, *op. cit.*, p. 71 ir t.t.; žr. taip pat Ribbelink (1995), *op. cit.*, p. 139–169.

[55] 1990 m. rugsėjo 12 d. Sutarties dėl Vokietijos susivienijimo galutinio sureguliavimo tekstas yra *ILM* 29 (1990), p. 1186. Vokietijos susivienijimo dokumentai yra perspausdinti *ZaoRV* 51 (1991), p. 494. Žr. taip pat Taking Reichs Seriously: German Unification and the Law of State Succession, *Harvard LR* 104 (1990), p. 588–606; J.A. Frowein, Germany Reunited, *ZaoRV* 51 (1991), p. 333–348; Oeter (1991), *op. cit.*; G.E. Wilms, The Legal Status of Berlin after the Fall of the Wall and German Reunification, *ZaoRV* 51 (1991), p. 470–493; K. Hailbronner, Legal Aspects of the Unification of the Two German States, *EJIL* 2 (1991), p. 18–41; F. Elbe, Resolving the External Aspects of German Unification, The „Two-Plus-Four" Process, *GYIL* 36 (1993), p. 371–384; Bos, *op. cit.*, p. 48 ir t.t.; R. Bernhardt, Germany, Unification of,

prisijungti, o Federacinė Respublika išsaugojo savo identitetą bei tęstinumą. *Grundgesetz* 146 straipsnyje numatyta alternatyva naujai konstitucijai priimti buvo laikoma netinkama (šį požiūrį palaikė ir Europos Bendrijos komisija) dėl problemų, kurios būtų galėjusios iškilti dėl klausimo, ar susivienijusi Vokietija tokiu atveju turėtų būti laikoma nauju tarptautinės teisės subjektu.[56]

Vokietijos požiūriu teisių perėmimas įvyko pagal „judančių sutartinių sienų" principą,[57] nors Rytų Vokietija buvo savarankiškas tarptautinės teisės subjektas (turintis *sui generis* pobūdį kaip valstybė) ir susivienijimas reiškė visišką vienos valstybės inkorporavimą į kitą valstybę, o ne valstybės teritorijos dalies perleidimą kitai valstybei.[58] Tačiau „judančių sutartinių sienų" principas iš tikrųjų visas nebuvo pritaikytas šiame procese. Praktiškai su visomis buvusios Vokietijos Demokratinės Respublikos partnerėmis, su kuriomis ji buvo sudariusi sutartis, vyko derybos dėl tų sutarčių likimo.

Narystės tarptautinėse organizacijose tęstinumo klausimas nesukėlė kokių nors specifinių problemų Jungtinėms Tautoms, išskyrus susivienijusios Vokietijos atsisakymą mokėti nesumokėtus Rytų Vokietijos įnašus dviem taikos palaikymo operacijoms Vidurio Rytuose (UNDOF ir UNIFIL).[59] JT įrodinėjo, kad Vokietija privalo mokėti buvusios valstybės skolas tokiu pat lygiu, kokiu ji paveldėjo turtines teises bei interesus. Nuo susivienijimo datos Vokietijos Federacinė Respublika, prie kurios prisijungė Vokietijos Demokratinė Respublika, Jungtinėse Tautose veikė tiesiog kaip „Vokietija".[60] Daugiau problemų iškilo dėl narystės kitose tarptautinėse organizacijose, ypač Europos Bendrijoje. Nors Bendrija iš principo pripažino „judančių sutartinių sienų" principą, reiškiantį, kad išsiplėtė Bendrijos teritorija ir kad dėl to Bendrijos teisės taikymo teritorija dabar apima ir buvusią Rytų Vokietiją, ji nesutiko su tuo, kad visos Rytų Vokietijos sudarytos sutartys automatiškai nustojo galioti. Be to, Bendrija teigė, kad ji turėjo būti įtraukta į derybas dėl Rytų Vokietijos sutarčių, bent jau tose sferose, kuriose išimtinė kompetencija yra perleista Bendrijos institucijoms.

Jemenas

Jemeno susivienijimas 1990 metais pasireiškė kitokia dviejų valstybių susijungimo į vieną valstybę forma.[61] Jos paskelbė, kad susivienijęs Jemenas turi būti laikomas visų sutarčių, sudarytų abiejų valstybių pirmtakių, šalimi nuo tos datos, kurią viena iš tų dviejų valstybių pirmoji tapo atitinkamos sutarties šalimi.

EPIL II (1995), p. 590–595. Apie okupuotos Vokietijos statusą po Antrojo pasaulinio karo žr. 5 ir 10 skyrių.

[56] Žr. T. Giegerich, The European Dimension of German Reunification: East Germany's Integration into the European Communities, *ZaoRV* 51 (1991), p. 384–450; J.-P. Jacque, German Unification and the European Community, *EJIL* 2 (1991), p. 1–17; J.F. Weiss, Succession of States in Respect of Treaties Concluded by the European Communities, *SEW* 10 (1994), p. 661–679.

[57] Žr. tekstą aukščiau, p. 207.

[58] Bos, *op. cit.*, p. 48 ir t.t.

[59] Žr. Ribbelink, Preadviezen, *op. cit.*, p. 77 ir t.t. Apie JT taikos palaikymo operacijas žr. 22 skyrių.

[60] Žr. Vokietijos užsienio reikalų ministro 1990 m. spalio 3 d. laišką JT generaliniam sekretoriui, *ILM* 30 (1991), p. 457.

[61] Žr. R. Goy, La Reunification du Yemen, *AFDI* 36 (1990), p. 249–265. Susitarimo dėl Jemeno Respublikos įkūrimo tekstas yra *ILM* 30 (1991), p. 820.

TARPTAUTINĖS PRETENZIJOS

Tarptautinės pretenzijos dėl kompensacijos už neteisėtus veiksmus yra laikomos itin „asmeniškomis", ir nėra jokio valstybės ieškovės teisių bei valstybės atsakovės pareigų perėmimo. Tokių pretenzijų neveikia nei valstybės ieškovės arba valstybės atsakovės teritorijos padidėjimas, nei sumažėjimas; naujos valstybės pradeda egzistuoti „švariomis rankomis",[62] o valstybės ieškovės arba valstybės atsakovės „išnykimas" reiškia ir pretenzijos pabaigą. Pastarąjį teiginį iliustruoja *Browno* pretenzija. Brownas, JAV pilietis, nukentėjo 1895 metais atsisakius ginti jo teises Pietų Afrikos Respublikoje, tačiau dar nesureguliavus pretenzijos, prasidėjo Boer karas ir Pietų Afrikos Respubliką aneksavo Jungtinė Karalystė. JAV pateikė pretenziją Jungtinei Karalystei, tačiau arbitras pripažino, jog Jungtinė Karalystė neperėmė Pietų Afrikos Respublikos atsakomybės dėl tarptautinių pretenzijų.[63]

PILIETYBĖ

Kartais teigiama, kad teritorijos suvereniteto pasikeitimas reiškia, jog buvusios valstybės piliečiai, gyvenantys toje teritorijoje, automatiškai praranda savo buvusią pilietybę ir įgyja valstybės – teisių perėmėjos – pilietybę.[64] Tačiau ką reiškia teritorijos „gyventojai"? Ar pakanka gimti toje teritorijoje, ar svarbiausias kriterijus yra nuolatinė gyvenamoji vieta joje? O gal yra būtina ir gimti, ir nuolatinai gyventi toje vietoje? Jeigu atsižvelgiama į nuolatinę gyvenamąją vietą, kokia data arba laikotarpis yra būtinas, kad asmuo būtų laikomas nuolatiniu gyventoju? Praktikoje tokie klausimai gali būti sureguliuoti tik sutartimis arba nacionalinės teisės aktais. Sutartimis kartais tam tikriems asmenims suteikiama galimybė rinktis, ar jie nori išlaikyti savo buvusią pilietybę, ar įgyti valstybės – teisių perėmėjos – pilietybę.

Tačiau reikia pripažinti, kad daug kas šioje srityje liko neaišku.[65] Todėl 1993 metais Tarptautinės Teisės Komisija nusprendė į savo darbotvarkę įtraukti valstybių teisių perėmimo klausimą ir jo poveikį fizinių bei juridinių asmenų pilietybei. Darbo grupės 1995 metais pateiktose preliminarinėse išvadose pradedama nuo prielaidos, kad dėl valstybių teisių perėmimo susidariusiose situacijose kiekvienas asmuo, kurio pilietybę gali paliesti teritorijos tarptautinio statuso pasikeitimas, turi teisę į pilietybę, ir kad valstybės privalo neleisti atsirasti bepilietybei. Kiti potencialūs nepageidautini padariniai – tai dviguba pilietybė, šeimų išskyrimas dėl skirtingų pilietybių jų nariams suteikimo, karinės tarnybos prievolės, pensijos bei teisė į nuolatinę gyvenamąją vietą.[66]

[62] Žr. tekstą aukščiau, p. 208–209.

[63] *RIAA* VI 120. Žr. E.H. Riedel, Lighthouses Cases, *EPIL* 2 (1981), p. 171–172. Tačiau visuotinai pripažinto principo, taikyto šioje ir kitose bylose, Nuolatinis Arbitražo Teismas netaikė *Lighthouses Arbitration* byloje, *ILR* 23 (1956), p. 81, 90–93.

[64] Apie pilietybę pagal tarptautinę teisę žr. 17 skyrių.

[65] Žr. L. Barrington, The Domestic and International Consequences of Citizenship in the Soviet Successor States, *Eur.-asia Stud.* 47 (1995), p. 731–763; G. Ginsburg, The Issue of Dual Citizenship Among the Successor States, *Osteur.-Recht* 41 (1995), p. 1–29.

[66] A/CN.4/L.507. V. Mikulka buvo paskirtas specialiu pranešėju.

VALSTYBINĖ NUOSAVYBĖ

Valstybė, įgijusi visą kitos valstybės teritoriją, perima ir visą tos valstybės valstybinę nuosavybę (t.y. valstybei priklausantį turtą, atskirtą nuo turto, kuris priklauso jos piliečiams ir gyventojams), nepriklausomai nuo jos buvimo vietos.[67]

Kita vertus, jeigu valstybė praranda tik dalį savo teritorijos, valstybė – teisių perėmėja – perima kur kas mažiau valstybės pirmtakės valstybinės nuosavybės. Dauguma šios nuosavybės, esančios valstybei pirmtakei išlikusioje teritorijoje arba trečiosiose valstybėse, ir toliau priklauso valstybei pirmtakei, o dauguma valstybinės nuosavybės, esančios kitai valstybei perleistoje teritorijoje, pereina pastarajai valstybei.[68]

PRIVATI NUOSAVYBĖ

Teritorijos perleidimo atveju privačios nuosavybės teisės automatiškai neišnyksta. Jeigu valstybė – teisių perėmėja – įgytoje teritorijoje nori nusavinti privačią nuosavybę, jos teisės tai daryti apimtis priklauso nuo savininko pilietybės. Jeigu savininkas turi (arba įgijo) valstybės – teisių perėmėjos – pilietybę, pastarosios teisė nusavinti jo turtą pagal paprotinę tarptautinę teisę yra neribojama (nors ji gali būti apribota sutartimis dėl žmogaus teisių apsaugos). Kita vertus, jei savininkas yra buvusios valstybės arba trečiosios valstybės pilietis, valstybė – teisių perėmėja – privalo laikytis minimalių elgesio su užsieniečiais tarptautinių standartų; nusavinimas galimas tik dėl visuomeninio tikslo, o už nusavintą turtą turi būti atlyginta.[69]

Tai yra tradicinės taisyklės, kurias pripažįsta Vakarų šalys. Tačiau dauguma Trečiojo pasaulio šalių šias taisykles atmetė. Net jeigu jos ir būdavo linkusios pripažinti, jog investicijoms, įdėtoms į naujai susikūrusias šalis po jų nepriklausomybės, taikytinos „Vakarų" taisyklės, jos laikėsi kitokio požiūrio į investicijas, įdėtas prieš šioms šalims tampant nepriklausomomis (t.y. tuo metu, kai jos negalėjo ginti savo interesų). Jos įrodinėjo, jog investuojama dažnai būdavo nelygiomis sąlygomis ir tai reiškė tam tikrą kolonijinio išnaudojimo formą. Kai kurie Vakarų autoriai mėgino prieštarauti šiam požiūriui teigdami, kad taisyklė, reikalaujanti kompensacijos už nusavintą turtą, užkerta kelią nesąžiningam praturtėjimui,[70] ir kad dėl tos priežasties tam tikrais atvejais yra logiška už nusavintą turtą išmokėti mažesnę kompensaciją atsižvelgus į tą mastą, kuriuo užsienietis, kurio turtas nusavintas, praeityje pats nesąžiningai praturtėjo.[71] Tačiau tokios sąvokos kaip „ne-

[67] *Haile Selassie v. Cable & Wireless Ltd.* [1939] ChD 182.

[68] *ILCYb* 1981, 2 t., 2 dalis, p. 25–71; *Peter Pazmany University* byla (1933), PCIJ, serija A/B, Nr. 61, p. 237. Žr. S. Oeter, State Succession and the Struggle over Equity. Some Observations on the Laws of State Succession with Respect to State Property and Debts in Cases of Separation and Dissolution of States, *GYIL* 38 (1995), p. 73–102.

[69] *United States v. Percheman* (1833), 32 US 51, p. 86–88; *Certain German Interests in Polish Upper Silesia* (1926), PCIJ, serija A, Nr. 7, p. 21–22; *Chorzow Factory* byla (1928), PCIJ, serija A, Nr. 17, p. 46–48. Pastarosiose dviejose bylose klausimą reguliavo sutartis, tačiau Teismas pareiškė, kad paprotinės teisės normos yra tokios pat kaip ir tos, kurios įtvirtintos sutartyje. Apie minimalius elgesio su užsieniečiais standartus, ypač kas susiję su ekspropriacija, žr. 15 ir 17 skyrių.

[70] C. Schreuer, Unjust Enrichment, *EPIL* 9 (1986), p. 381–383.

[71] Pavyzdžiui, Friedmann, *AJIL* (1963), p. 279, 295.

sąžiningas praturtėjimas“ ir „nusavinimas“ yra labai subjektyvios, todėl vyksta nuolatiniai ginčai dėl taisyklės, slypinčios šiose sąvokose, taikymo; praturtėjimas, kuris atrodo sąžiningas vienai šaliai, atrodys nesąžiningas kitai. Sunku tikėtis, kad Vakarų investuotojai investuos naujose nepriklausomose valstybėse, jeigu manys, kad šios šalys pačios nesąžiningai praturtėjo senųjų investicijų sąskaita. Todėl abejotina, ar susilpnėjusios tradicinės taisyklės iš tikrųjų pasitarnautų ilgalaikiams naujų nepriklausomų šalių interesams, o naujausi užsienio investicijų procesai įrodė šio teiginio pagrįstumą.[72]

Sutartinės teisės

Netgi iki šiuolaikinės dekolonizacijos kai kurie autoriai abejojo, ar valstybė – teisių perėmėja – perima valstybės pirmtakės sutartinius įsipareigojimus. Pavyzdžiui, *West Rand Central Gold Mining Co. v. The King* byloje[73] Anglijos Aukštasis Teismas pripažino, jog Karūna, aneksavusi Pietų Afrikos Respubliką, jos sutartinių įsipareigojimų neperėmė. Šis sprendimas buvo kritikuotas ir juo nesivadovavo Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas *German Settlers* byloje.[74]

Kartais teigiama, kad valstybė – teisių perėmėja – negali būti įpareigota pagal kontraktą, kurio šalimi ji nėra.[75] Tačiau jei užsienietis, vykdydamas kontraktą, įdėdamas pinigų ir pastangų, davė naudos teritorijai, vienintelė teisinga išeitis yra ta, kad valstybė, įgijusi tos teritorijos suverenitetą, turi leisti jam atsiimti atlygį už įdėtas investicijas. Šia prasme valstybės – teisių perėmėjos – atsakomybė yra, ko gero, ne sutartinė, o kvazisutartinė; ši sąvoka naudojama apibūdinti situacijai, kai kontrakto nėra, tačiau teisė įpareigoja šalis elgtis taip, tarytum kontraktas būtų, kad užkirstų kelią nepagrįstam praturtėjimui. Kita vertus, neturi didelės reikšmės, ar valstybės – teisių perėmėjos – atsakomybė yra sutartinė, ar kvazisutartinė – abiem atvejais padariniai yra tokie pat: arba valstybė – teisių perėmėja – turi leisti užsieniečiui gauti jam priklausančią naudą pagal pirminį kontraktą, arba atlyginti jam už jo atimtas teises, jei ji nori atimti iš jo visą ar dalį minėtos naudos.[76]

Sutartinių teisių problema daugiausia iškilo dėl koncesijų bei valstybės skolos. Koncesija – tai teisė, valstybės suteikta įmonei arba asmeniui vykdyti tam tikrą veiklą konkrečiomis sąlygomis, apibrėžtomis sutartyje tarp valstybės ir koncesininko; tokia veikla dažniausiai susijusi su naftos ir kitų mineralinių išteklių gavyba, viešųjų paslaugų teikimu (dujų, vandens, elektros tiekimas, kanalų ar geležinkelių eksploatavimas ir pan.).[77] Praktika šiuo klausimu nėra visiškai vienoda, tačiau priimtinesnis požiūris yra tas, kad valstybė privalo su-

[72] Žr. 15 skyrių.

[73] [1905] 2 KB 291.

[74] PCIJ, serija B, Nr. 6.

[75] Apie valstybės kontraktus apskritai žr. 3 ir 6 skyrių.

[76] Apie Vokietijos susivienijimo padarinius žr., pavyzdžiui, F. Drinhausen, *Die Auswirkungen der Staatenzukzession auf Vertrage mit privaten Partnern*, 1995.

mokėti kompensaciją, jeigu ji panaikina koncesiją, suteiktą valstybės pirmtakės.[78]

Problemos, kylančios dėl valstybės skolos, yra sudėtingesnės, ir čia jos gali būti paminėtos tik trumpai.[79] Jeigu valstybė A prisijungia visą valstybės B teritoriją, ji perima visus valstybės B įsipareigojimus dėl valstybės skolos užsienio kreditoriams. Jeigu valstybė B praranda tiktai dalį savo teritorijos, valstybė(s)–teisių perėmėja(os) – turi perimti dalį valstybės B skolos; priešingu atveju valstybė B, sumažėjus jos teritorijai bei ekonominiams ištekliams, gali nepajėgti grąžinti savo skolos. Pavyzdžiui, kai Britanijos kolonijos tapo nepriklausomomis, jos paveldėjo vietinės kolonijinės administracijos turėtas skolas, bet nepaveldėjo jokios Britanijos valstybės skolos dalies.[80] Tačiau kai Airija tapo nepriklausoma 1922 m., ji perėmė dalį Britanijos valstybės skolos;[81] priešingu atveju nepriklausomybė būtų atleidusi Airių Laisvosios Valstybės mokesčių mokėtojus nuo jų ankstesnės pareigos mokėti palūkanas už valstybės skolą, ir taip būtų padidinusi mokesčių naštą mokesčių mokėtojams likusiose Jungtinės Karalystės dalyse.

Jeigu valstybė B praranda visą savo teritoriją dėl to, kad ją pasidalija keletas kitų valstybių, vienintelė teisinga išeitis yra ta, kad atsakomybė už valstybės B skolas turėtų būti pasidalyta tarp valstybių–teisių perėmėjų. Sunkiausia paskutiniais dviem atvejais yra nustatyti, kokią skolos dalį turi prisiimti kiekviena iš valstybių; praktiškai ši problema gali būti išspręsta tik sutartimi.[82] Pavyzdžiui, buvusios Sovietų Sąjungos valstybės – teisių perėmėjos – susitarė, kad Rusijos Federacija turi perimti didžiąją dalį SSRS turto ir skolos. Kitoms valstybėms teko maža to dalis, o likusi dalis buvo perleista Baltijos valstybėms ir Gruzijai.[83]

Galiausiai reikėtų pasakyti, kad Vakarų valstybės atsisakė pasirašyti arba ratifikuoti 1983 metų Vienos konvenciją „Dėl valstybių teisių perėmimo valstybinės nuosavybės, archyvų ir skolų atžvilgiu“[84] daugiausia dėl to, kad ji reguliuoja skolų kitoms valstybėms ir tarptautinėms organizacijoms perėmimo klausimus, bet nieko nekalba apie skolų asmenims bei įmonėms perėmimą.

[77] Žr. P. Fisher, Concessions, *EPIL* I (1992), p. 715–721.

[78] *Mavrommatis* byla (1924), PCIJ, serija A, Nr. 2, p. 28. Žr. K. Doehring, Mavrommatis Concessions Cases, *EPIL* 2 (1981), p. 182–185. Tai yra taisyklė, kurią pripažįsta Vakarų šalys, tačiau kurią atmetė dauguma trečiojo pasaulio šalių.

[79] Žr. H.-E. Folz, State Debts, *EPIL* 8 (1985), p. 484–488; Degan, *op. cit.* Apie sunkumus, kylančius dėl apskaičiavimų netgi remiantis sutartimi, žr. H.J. Hahn, Value Maintenance in the Young Loan Arbitration. History and Analysis, *NYIL* 14 (1983), p. 3–39.

[80] Žr. taip pat *ILCYb* 1981, 2 t., 2 dalį, p. 91–105, apie buvusių kolonijų teisinę padėtį dėl nacionalinių skolų.

[81] O'Connell, *op. cit.*, 1 t., p. 40.

[82] Žr. *ILCYb* 1981, 2 t., II dalis, p. 72–113.

[83] Žr. P. Juillard, La Dette exterieure de l'ancienne Union Sovietique: succession ou continuation?, leidinyje Burdeau (red.), *op. cit.*, p. 201, 210 ir t.t., kur nagrinėjamas 1991 m. spalio 28 d. Memorandumas, 1992 m. sausio 4 d. Sutartis bei 1993 m. balandžio 2 d. bendros deklaracijos.

[84] 1983 metų Vienos konvencija, *op. cit.*

12 SKYRIUS

JŪRŲ TEISĖ

Teisine prasme vandenynas (jis užima daugiau nei 70 proc. Žemės paviršiaus) tradiciškai buvo skirstomas į tris skirtingas zonas, ir kiekvienai iš jų buvo taikomos skirtingos taisyklės.[1] Šios zonos buvo: (1) vidaus vandenys, (2) teritorinė jūra, (3) atviroji jūra. Dabar ši padėtis yra sudėtingesnė, nes pakrantės valstybės reikalauja tam tikrų teisių į atvirosios jūros zoną, besiribojančią su jų teritorine jūra (gretutines zonas, išimtines žvejybos ir išimtines ekonomines zonas bei kontinentinį šelfą).

Jūrų teisę geriausiai kodifikavo pirmoji JT konferencija jūrų teisės klausimais (UNCLOS I), vykusi Ženevoje 1958 metais. Jos metu buvo parengtos 4 konvencijos: „Dėl teritorinės jūros ir gretutinės zonos", „Dėl atvirosios jūros", „Dėl žvejybos ir atvirosios jūros gyvųjų išteklių išsaugojimo" bei „Dėl kontinentinio šelfo".[2] Šias konvencijas ratifikavo arba prie jų prisijungė atitinkamai 46, 57, 36 ir 54 valstybės, o 38 valstybės tapo Fakultatyvinio protokolo „Dėl privalomo ginčų sprendimo" šalimis.[3] Dauguma pirmųjų dviejų konvencijų nuostatų bei Konvencijos „Dėl kontinentinio šelfo" kai kurios nuostatos kodifikavo paprotinę teisę. Todėl nors konvencijos yra privalomos tiktai valstybėms, esančioms jų šalimis, daugeliu jų nuostatų gali būti remiamasi kaip paprotinės teisės įrodymu netgi valstybėms, kurios nėra jų šalimis. (Kita vertus, nuostatos, kurios išreiškė paprotinę teisę 1958 m., nebūtinai išreiškia paprotinę teisę šiandien, nes, kaip pamatysime, kai kurios paprotinės teisės normos nuo 1958-ųjų pakito.)

1958 m. konferencijoje daugeliu klausimų susitarti nepavyko (ypač dėl teritorinės jūros pločio; antrojoje konferencijoje 1960 m., UNCLOS II, taip pat nepasiekta susitarimo šiuo klausimu). Be to, kai kurios valstybės buvo nepatenkintos įvairiomis normomis, įtvirtintomis 1958 metų konvencija; technologinis progresas reikalavo naujų normų. Dėl to 1973 metais buvo sušaukta trečioji JT konferencija jūrų teisės klausimais (UNCLOS III); norėta parengti naują išsamią konvenciją jūrų teisės klausimais. Po 9 metų darbo (jame dalyvavo 144 valstybės bei 8 specializuotos įstaigos) Konferencija 1982-aisiais galiausiai patvirtino

[1] *Harris CMIL*, p. 347–459; *Restatement (Third)*, 2 t., V dalis, p. 3–98; R.P. Anand, *Origin and Development of the Law of the Sea. History of International Law Revisited*, 1983; D.P. O'Connell, *The International Law of the Sea* (red. I.A. Shearer), 1 t., 1982; 2 t., 1984; M.N. Nordquist/S. Rosenne/L.B. Sohn (red.), *United Nations Convention on the Law of the Sea 1982. A Commentary*, 5 tomai, 1985–1990; E.D. Brown/R.R. Churchill (red.), *The UN Convention on the Law of the Sea: Impact and Implementation*, 1987; R. Platzoder, Conferences on the Law of the Sea, *EPIL* I (1992), p. 748–755; T. Treves, Codification du droit international et pratique des Etats dans le droit de la mer, *RdC* 223 (1990–IV), p. 13–302; T. Kuribayashi/E.L. Miles (red.), *The Law of the Sea in the 1990s: A Framework for Further International Cooperation*, 1992; E.D. Brown, *The International Law of the Sea. Introductory Manual*, 1994; R. Wolfrum, Law of the Sea, *Wolfrum UNLPP II*, p. 834–847; dėl naudingo dokumentų, kuriuos kiekvienais metais priima tarptautinės organizacijos, rinkinio žr. A.H.A. Soons/B. Kwiatkowska et al. (red.), *International Organizations and the Law of the Sea. Documentary Yearbook*.

[2] Tekstai *AJIL* 52 (1958), p. 834, 842, 851 ir 858; *Brownlie BDIL*, p. 87–123.

[3] Tekstas leidinyje UNTS 450, 169.

JT Jūrų teisės konvencijos tekstą.[4] Viena iš lėto Konferencijos darbo progreso priežasčių buvo ta, kad labai daug klausimų buvo vienas su kitu susiję; paprastai valstybės siūlymui vienu klausimu būdavo linkusios pritarti tik tuo atveju, jeigu kitos valstybės būtų pasirengusios pritarti kitam siūlymui kitu klausimu („paketinio susitarimo" principas); dėl to nesutarimas vienu klausimu dažnai atvesdavo į aklavietę daugeliu kitų klausimų. Be to, kiek tik įmanoma, UNCLOS III (kitaip nei dviejose ankstesnėse konferencijose) buvo siekiama priimti sprendimus konsensusu,[5] o ne balsų dauguma; dėl to darbas dar labiau sulėtėjo.

1982 m. Konvencija buvo baigta pasirašyti; 1984 m. gruodžio 9 dieną ją buvo pasirašiusios 159 valstybės. Pagal jos 308(1) straipsnį, Konvencija „įsigalioja praėjus 12 mėnesių nuo 60-ojo ratifikavimo arba prisijungimo dokumento deponavimo dienos". Tačiau dauguma Vakarų valstybių atsisakė pasirašyti arba ratifikuoti Konvenciją, nes buvo nepatenkintos kai kuriomis jos XI dalies nuostatomis dėl giliavandenio jūros dugno eksploatavimo.[6] Tarp nepasirašiusių valstybių buvo JAV, Jungtinė Karalystė ir Vokietija.[7] Belgija, Prancūzija, Italija, Liuksemburgas ir Europos Bendrija padarė pareiškimus, kad giliavandenio jūros dugno eksploatavimo režimas yra netobulas ir turi būti peržiūrėtas. Konvencija galiausiai įsigaliojo 1994 m. lapkričio 16 d., t.y. praėjus metams po to, kai ją ratifikavo 60 šalių.[8] Tačiau Islandija buvo vienintelė Vakarų valstybė, ratifikavusi Konvenciją. 1995-ųjų duomenimis, 81 valstybė buvo Konvencijos šalimi.[9] Tačiau JT Generalinis sekretorius, siekdamas rasti visuotinai priimtiną sprendimą ir suderinti išsivysčiusių valstybių prieštaravimus, tarp suinteresuotų valstybių inicijavo konsultacijas; jos vyko 1990–1994 metais.[10] Galiausiai buvo susitarta dėl Konvencijos XI dalies įgyvendinimo tvarkos, kuriame buvo numatytas patobulintas giliavandenio jūros dugno eksploatavimo režimas, įgavęs visuotinį pripažinimą.[11] Jis buvo patvirtintas JT Generalinės Asamblėjos 1994 m. liepos 29 d. 121 valstybei balsavus už, niekam nebalsavus prieš ir 7 valstybėms susilaikius.[12] 1995 m. sausio 23 d. duomenimis, minėtą susitarimą buvo pasirašiusi 71 valstybė, tarp jų JAV[13] ir Europos Bendrija. Be to, 12 valstybių pagal jį prisiėmė įsipareigojimus, iš jų ir Vokietija bei Italija.

Taigi dabar egzistuoja nebloga perspektyva, kad didžioji dalis to netikrumo, būdingo daugumai jūrų teisės klausimų iki 1982-ųjų, gali išnykti. Kai kuriomis 1982 m. Konvencijos nuostatomis kodifikuota ir paprotinė tarptautinė jūrų teisė; ypač tai pasakytina apie tas šios Konvencijos nuostatas, kurios yra identiškos 1958 m. konvencijų atitinkamoms nuostatoms, kodifikavusioms paprotinę teisę. Kita vertus, nemažai 1982-ųjų Konvencijos nuostatų yra nukrypusios nuo prieš tai egzistavusios paprotinės teisės. Galimas dalykas, jog būsima valsty-

[4] Tekstas *ILM* 21 (1982), p. 1261.

[5] Žr. E. Suy, Consensus, *EPIL* I (1992), p. 759–761.

[6] Žr. tekstą toliau, p. 240–242.

[7] Jos pasirašė tik Baigiamąjį aktą (*ILM* 21 (1982), p. 1245, bet ne pačią Konvenciją.

[8] M.H. Nordquist/J.N. Moore (red.), *Entry into Force of the Law of the Sea Convention*, 1995; žr. taip pat R. Platzoder, Substantive Changes in a Multilateral Treaty Before Its Entry into Force: The Case of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, *EJIL* 4 (1993), p. 390–402.

[9] Žr. JTO Generalinio sekretoriaus pranešimą, UN Doc. A/50/713, *UN Chronicle* 1996, Nr. 1, p. 76. 1995 m. gruodžio 5 d. JTO Generalinė Asamblėja 132 balsais už ir 1 prieš (Turkija), susilaikius 3 valstybėms, priėmė Rezoliuciją 50/23, raginančią visas valstybes tapti Konvencijos narėmis.

[10] Apie konsultacijas žr. D.H. Anderson, Efforts to Ensure Universal Participation in the United Nations Convention on the Law of the Sea, *ICLQ* 42 (1993), p. 654–664; Anderson, Further Efforts to Ensure Universal Participation in the United Nations Convention on the Law of the Sea, *ICLQ* 43 (1994), p. 886–893.

[11] Žr. J.R. Stevenson/B.H. Oxman, The Future of the United Nations Convention on the Law of the Sea, *AJIL* 88 (1994), p. 488–499; L.B. Sohn, The 1994 Agreement on Implementation of the Seabed Provisions of the Convention on the Law of the Sea. International Law Implications of the 1994 Agreement, ten pat, p. 696–705; D.H. Anderson, Legal Implications of the Entry into Force of the UN Convention on the Law of the Sea, *ICLQ* 44 (1995), p. 313–326. Žr. taip pat D.H. Anderson, K. Davidson ir K. Rattrey straipsnius leidinyje *ZaoRV* 55 (1995), p. 275 ir t.t.; A. de Marffy-Mantuano, The Procedural Framework of the Agreement Implementing the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, *AJIL* 89 (1995), p. 814–824.

[12] GA Rezoliucija 48/263.

[13] Žr. Prezidento teikimą su komentaru JAV Senatui dėl JTO Jūrų teisės konvencijos ir Susitarimo dėl XI dalies įgyvendinimo [1994 m. spalio 7 d.], *ILM* 34 (1995), p. 1393. Dėl JAV pozicijos žr. M.G. Schmidt,

bių praktika (netgi tų valstybių, kurios (dar) nėra 1982 m. Konvencijos šalimis) atitiks 1982-ųjų Konvencijos nuostatas ir taip bus sukurtos naujos paprotinės teisės normos;[14] tačiau negalima tvirtai teigti, jog visos 1982-ųjų Konvencijos nuostatos tokiu būdu virs paprotine teise. Šiuo metu daugelis 1982 m. Konvencijos nuostatų greičiausiai neišreiškia tos teisės, kurios laikosi valstybės, nesančios Konvencijos šalimis;[15] jos greičiau rodo kryptis, kuriomis teisė gali plėtotis ateityje.

Pagal 1982-ųjų Konvencijos 311(1) straipsnį valstybių, kurios yra jos šalimis, tarpusavio santykiuose Konvencijos nuostatos yra viršesnės už keturias 1958 metų konvencijas. Beveik visos šių konvencijų nuostatos yra pakartotos, papildytos arba pakeistos 1982 m. Konvencijoje. Dabar ji įtvirtina detalų mechanizmą dėl pasaulinio vandenyno naudojimo ir apima visas jūrų erdves, įskaitant virš jų esančią oro erdvę bei jūros dugną ir jo gelmes. Joje reglamentuojamos, *inter alia*, valstybių teisės ir pareigos teritorinėje jūroje ir išimtinėje ekonominėje zonoje, tranzitinio praplaukimo teisė tarptautiniais sąsiauriais, žuvų išteklių naudojimas, gamtinių išteklių kontinentinio šelfo jūros dugne ir jo gelmėse tyrimas bei eksploatavimas, su navigacija ir skrydžiais susijusios teisės, giliavandenio jūros dugno eksploatavimas pagal Tarptautinės jūros dugno institucijos nustatytą režimą, jūrų moksliniai tyrimai ir t.t. Kaip matysime vėlesniuose skyriuose, Konvencijoje taip pat numatytas detaliausias, kokį kada nors valstybėms pavyko suderinti, aplinkos apsaugos režimas,[16] bei išplėtota ginčų reguliavimo sistema, kuri dauguma atvejų galiausiai atveda iki privalomo nepriklausomos institucijos sprendimo.[17]

VIDAUS VANDENYS

Vidaus vandenys – tai uostų akvatorijos, upės, ežerai ir kanalai (ir vandenys, esantys kranto link nuo bazinės linijos,[18] nuo kurios matuojamas teritorinės jūros plotis). Vidaus vandenys yra tik epizodiškai minimi 1958 m. Konvencijoje „Dėl teritorinės jūros ir gretutinės zonos" bei 1982 m. Jūrų teisės konvencijoje; daugiausiai atitinkamų taisyklių randama paprotinėje tarptautinėje teisėje.[19] Pagal 1982 m. Konvencijos 8(1) straipsnį, vidaus vandenys – tai vandenys, esantys kranto link nuo bazinės linijos, nuo kurios matuojamas teritorinės jūros plotis.

Aišku, jog vidaus vandenyse taikomas pakrantės valstybės suverenitetas.[20] Todėl pakrantės valstybė turi teisę uždrausti užsienio laivams įplaukti į jos uostus, išskyrus nelaimę patyrusius laivus (pvz., laivus, norinčius pasislėpti nuo audros arba labai apgadintus laivus),[21] taip pat kai kuriuos atvejus, kai anksčiau buvo suteikiama taikaus

Common Heritage or Common Burden? The United States Position on the Development of a Regime for Deep Seabed Mining in the Law of the Sea Convention, 1989; J.I. Charney, The 1994 Agreement on Implementation of the Seabed Provisions of the Convention on the Law of the Sea. U.S. Provisional Application of the 1994 Deep Seabed Agreement, *AJIL* 88 (1994), p. 705–714; G. Galdorisi, The United Nations Convention on the Law of Sea: A National Security Perspective, *AJIL* 89 (1995), p. 208–213.

[14] Dėl atvejo, kada tai jau įvyko, žr. tekstą apie kontinentinį šelfą, p. 237–240.

[15] R. Bernhardt, Custom and Treaty in the Law of the Sea, *RdC* 205 (1987–V), p. 251–394; R. Wolfrum, The Emerging Customary Law of Marine Zones: State Practice and the Convention on the Law of the Sea, *NYIL* 18 (1987), p. 121 ir t.t.; T. Schweisfurth, The Influence of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea on International Customary Law, *ZaoRV* 43 (1983), p. 566–584. Dėl ginčų, kurios nuostatos atspindi ir kurios neatspindi paprotinės teisės, žr. taip pat literatūrą aukščiau, p. 218.

[16] Žr. 16 skyrių.

[17] 1982 m. Konvencijos XII dalis, 192–237 straipsniai. Žr. 18 skyrių.

[18] Žr. tekstą toliau, p. 225–226.

[19] Žr. V.D. Degan, Internal Waters, *NYIL* 17 (1986), p. 3–44; P. Badura, Ports, *EPIL* 11 (1989), p. 262–266; D.H.N. Johnson, Navigation, Freedom of, ten pat, p. 233–235; B. Vitanyi, Navigation on Rivers and Canals, ten pat, p. 235–240; R. Lagoni, Internal Waters, *EPIL* II (1995), p. 1034–1036; Lagoni, Internal Waters, Seagoing Wessels in, ten pat, p. 1036–1041; Lagoni, Canals, *EPIL* I (1992), p. 523–527.

[20] Žr. 1982 m. Konvencijos 2 straipsnį.

[21] Žr. A.F. de Zayas, Ships in Distress, *EPIL* 11 (1989), p. 287–289.

praplaukimo teisė.[22] Nors pakrantės valstybė turi teisę uždrausti užsienio prekybos laivams įplaukti į jos uostus, dauguma valstybių yra suinteresuotos plėtoti prekybą, todėl jos į savo uostus mielai priima užsienio šalių laivus. Svarbus klausimas yra ne tai, ar laivas turi teisę įplaukti į uostą, bet jo teisinis statusas į tą uostą įplaukus. Šia prasme, iš esmės kaip ir bet kuriame kitame jūrų teisės institute, pirma, turi būti daromas skirtumas tarp prekybos laivų[23] ir antra, karo[24] bei kitokių užsienio valstybės neprekybos laivų.[25]

Apskritai kalbant, pakrantės valstybė savo vidaus vandenyse visiškai gali taikyti ir užtikrinti savo įstatymus užsienio prekybos laivams. Šiam principui galioja daugybė išimčių, dauguma iš kurių yra labiau tariamos nei realios:

1. Pakrantės valstybės teismų jurisdikcija[26] nėra išimtinė. Už nusikaltimus, padarytus laive, asmenis gali bausti laivo vėliavos valstybės teismai.[27]
2. Pakrantės valstybė nesikiša į drausminių įgaliojimų, kuriuos turi kapitonas įgulos narių atžvilgiu, įgyvendinimą.
3. Jei įgulos nario padarytas nusikaltimas nesusijęs su pakrantės valstybės ar bet kurio jos gyventojo interesais, paprastai pakrantės valstybė tuo reikalu leidžia užsiimti laivo vėliavos valstybės valdžios institucijoms, ir nusikaltėlio neperduoda bausti savo teismams. Šis susilaikymas nuo jurisdikcijos įgyvendinimo yra labiau malonės ir patogumo išraiška, o ne pareiga.
4. Nelaimėje atsidūrę laivai turi tam tikrą imunitetą;[28] pavyzdžiui, pakrantės valstybė negali pasipelnyti iš jų nelaimės ir nustatyti nepagrįstų uosto rinkliavų ar kitų panašių mokesčių, kurie viršytų suteiktų paslaugų išlaidas.

Pakrantės valstybės įgaliojimai užsienio karo laivams yra kur kas mažesni nei įgaliojimai užsienio prekybos laivams, todėl pakrantės valstybė, užsienio prekybos laivui, be leidimo aptiktam jos vidaus vandenyse, gali pritaikyti visus savo prievartinius įgaliojimus. Užsienio karo laivai turi imunitetą nuo prievartos priemonių, tačiau pakrantės valstybė gali pareikalauti, kad jie nedelsiant paliktų jos vidaus vandenis.[29] Priimta, kad užsienio karo laivas privalo laikytis pakrantės valstybės įstatymų, reguliuojančių laivybą ir sveikatos apsaugą, tačiau pakrantės valstybės pareigūnai netgi negali įžengti į laivą ar imtis kokių nors veiksmų jame be kapitono ar kurios nors kitos laivo vėliavos valstybės valdžios institucijos leidimo. Įgulos nariai turi imunitetą nuo pakrantės valstybės persekiojimo už nusikaltimus, įvykdytus laive ir už nusikaltimus, įvykdytus krante, jei nusikaltimo įvykdymo metu jie dėvėjo uniformą ir vykdė tarnybines pareigas. Tačiau laivo vėliavos valstybė gali atsisakyti šio imuniteto.[30]

[22] Žr. 1982 m. Konvencijos 8(2) straipsnį ir tekstą toliau, p. 221–222.

[23] Žr. R. Lagoni, Merchant Ships, *EPIL* 11 (1989), p. 228–233.

[24] Žr. W.K. Geck, Warships, *EPIL* 4 (1982), p. 346–352.

[25] Žr. G.C. Rodriguez Iglesias, State Ships, *EPIL* 11 (1989), p. 320–323.

[26] Žr. 7 skyrių.

[27] Žr. tekstą toliau, p. 231–232.

[28] Žr. 8 skyrių.

[29] Žr. 1982 m. Konvencijos 30 straipsnį.

[30] Žr. 8 skyrių.

TERITORINĖ JŪRA

Teritorinė jūra (dar vadinama „teritoriniais vandenimis“) tęsiasi tam tikrą mylių skaičių už vidaus vandenų.[31] Teritorinės jūros plotis buvo vienas iš kontroversiškiausių tarptautinės teisės klausimų, ir prieš pradedant jį nagrinėti verta aptarti, kokių teisių teritorinės jūros atžvilgiu turi pakrantės valstybė ir kitos valstybės. Taip bus galima suprasti tą interesų konfliktą, kilusį tarp valstybių dėl teritorinės jūros pločio.

Taikaus plaukimo teisė

1982 m. Konvencijos 2(1) straipsnyje sakoma,[32] kad pakrantės valstybė įgyvendina savo teritorinės jūros suverenitetą. Tačiau pakrantės valstybės suverenitetui taikomas labai svarbus apribojimas – užsienio šalių laivai turi taikaus perplaukimo per teritorinę jūrą teisę.[33]

Perplaukimas yra taikus, kol nedaro žalos pakrantės valstybėje egzistuojančiai taikai, tvarkai ir saugumui; žvejybos laivai[34] privalo laikytis įstatymų, kuriuos yra priėmusi pakrantės valstybė, kad neleistų jiems žvejoti, o povandeniniai laivai[35] turi plaukti paviršiumi ir iškėlę savo vėliavą.[36] Pakrantės valstybė turi netrukdyti taikiai plaukti, be to, privalo perspėti apie jai žinomus navigacijos pavojus jos teritorinėje jūroje.[37] Ji turi teisę neleisti praplaukti, jei tas plaukimas savo pobūdžiu nėra taikus; saugumo sumetimais ji gali laikinai neleisti taikiai praplaukti konkrečiomis jos teritorinės jūros zonomis, kadangi šios zonos nėra „sąsiauriai, kurie naudojami tarptautinei navigacijai tarp atvirosios jūros vienos dalies ir atvirosios jūros kitos dalies arba užsienio valstybės teritorinės jūros“.[38] Užsienio laivų negalima apmokestinti jokiais mokesčiais, išskyrus mokesčius už konkrečias suteiktas paslaugas.[39]

Vakarų valstybės laikėsi požiūrio, kad taikaus plaukimo teisė taikoma ir karo laivams, tačiau tai neigė kai kurios kitos valstybės. *Corfu Channel* byloje[40] Tarptautinis Teisingumo Teismas pripažino, jog karo laivai turi teisę plaukti tarptautiniais sąsiauriais, bet jis nepateikė atsakymo į platesnį klausimą dėl perplaukimo per teritorinę jūrą apskritai. Ženevos konvencijoje įtvirtintų normų (išskyrus draudimą imti mokesčius) antraštė buvo: „Taisyklės, taikomos visiems laivams“; logiškai tam priklausytų ir karo laivai; tačiau SSRS ir kitos 6 komunistinės valstybės kartu su Kolumbija Konvencijoje padarė išlygų, neigdamos karo laivų taikaus plaukimo teisę. Bet 1984 m. SSRS pripažino, jog užsienio karo laivai šią teisę turi.[41]

[31] Žr. S.P. Sharma, Territorial Sea, *EPIL* 11 (1989), p. 328–333; G. Marston, The Evolution of the Concept of Sovereignty Over the Bed and Subsoil of the Territorial Sea, *BYIL* 48 (1976–1977), p. 321–332.

[32] Žr. taip pat 1958 m. Konvencijos 1 straipsnį.

[33] Žr. F. Ngantcha, *The Right of Innocent Passage and the Evolution of the Law of the Sea*, 1990; D.H.N. Johnson, Innocent Passage, Transit Passage, *EPIL* II (1995), p. 994–997.

[34] G. Hafner, Fishing Boats, *EPIL* II (1995), p. 400–401.

[35] I.A. Shearer, Submarines, *EPIL* 11 (1989), p. 326–328.

[36] 1958 m. Konvencijos 14 str.; 1982 m. Konvencijos 19 straipsnis.

[37] 1958 m. Konvencijos 15 str.; 1982 m. Konvencijos 24 straipsnis.

[38] 1958 m. Konvencijos 16 str.; 1982 m. Konvencijos 25, 44 ir 45 straipsniai.

[39] 1958 m. Konvencijos 18 str.; 1982 m. Konvencijos 26 straipsnis.

[40] *ICJ Rep.* 1949, p. 4, 29–30. Žr. R. Bernhardt, Corfu Channel Case, *EPIL* I (1992), p. 831–834.

[41] *ILM* 24 (1985), p. 1715.

Po to, kai 1989 m. buvo priimtas bendras SSRS ir JAV pareiškimas[42] dėl vienodo tarptautinės teisės normų, reglamentuojančių taikų plaukimą, aiškinimo, SSRS pakeitė savo taisykles, kad pašalintų savavališko diskriminacinio karo laivų taikaus plaukimo teisės ribojimo galimybę.[43] Tačiau Kinijos 1992 m. priimtame naujame įstatyme dėl teritorinės jūros ir gretutinės zonos karo laivams reikalaujama leidimo įplaukti į 12 jūrmylių pločio teritorinę jūrą.[44]

Pakrantės valstybės teisės teritorinėje jūroje

Pakrantės valstybės suverenitetas teritorinėje jūroje apima šias teises:

1. Išimtinę teisę žvejoti, eksploatuoti teritorinės jūros dugno ir jo gelmių išteklius.[45]
2. Išimtinį naudojimąsi oro erdve virš teritorinės jūros; kitaip nei laivai, užsienio lėktuvai neturi taikaus praskridimo teisės.[46]
3. Pakrantės valstybės laivai turi išimtinę teisę iš vienos pakrantės valstybės dalies į kitą pervežti prekes ir keleivius (kabotažas).[47]
4. Jeigu pakrantės valstybė karo metu yra neutrali,[48] kariaujančios valstybės negali vykdyti karo veiksmų arba sulaikyti prekybos laivų pakrantės valstybės teritorinėje jūroje.
5. Pakrantės valstybė gali priimti teisės aktus dėl laivybos, sveikatos apsaugos, muitų ir imigracijos, ir jų privalo laikytis užsienio laivai.
6. Pakrantės valstybė turi tam tikrų teisių dėl taikaus praplaukimo teisę įgyvendinančių bei tokiuose laivuose esančių asmenų sulaikymo.[49] Jokių su sulaikymu susijusių teisių neegzistuoja karo laivams, kurie laikomi tartum plaukiojančiomis laivo vėliavos valstybei priklausančiomis salomis; bet pagal 1982 m. Konvencijos 30 straipsnį, „jeigu koks nors karo laivas nesilaiko pakrantės valstybės taisyklių, reglamentuojančių perplaukimą per teritorinę jūrą, ir nepaiso jokių jam pareikštų reikalavimų laikytis tų taisyklių, pakrantės valstybė gali pareikalauti, kad karo laivas paliktų jos teritorinę jūrą“. Tokia pat taisyklė nustatyta ir 1958 m. Konvencijos „Dėl teritorinės jūros ir gretutinės zonos“ 23 straipsnyje. Kitaip tariant, „plaukiojančiai salai“ gali būti liepta plaukioti kažkur kitur![50]

Užsienio karo laivų įgulų nariai gali būti teisiami laivo vėliavos valstybės teismuose už nusikaltimus, įvykdytus karo laive jam esant teritorinėje jūroje; jie turi imunitetą nuo pakrantės valstybės teismų jurisdikcijos, išskyrus atvejus, kai laivo vėliavos valstybė imuniteto atsisako.[51]

[42] Žr. *LOS Bull.*, Nr. 14, p. 12.

[43] Aiškiai patvirtintą Rusijos Federacijos 1991 m. po SSRS subyrėjimo; žr. JTO Generalinio sekretoriaus 1992 m. lapkričio 24 d. Raportą dėl jūrų teisės, UN Doc. A/47/623, p. 10, 16-as p.

[44] Kinijos Liaudies Respublikos 1992 m. Įstatymo dėl teritorinės jūros ir gretutinės zonos 6 straipsnis. Žr. H.-S. Kim, The 1992 Chinese Territorial Sea Law in the Light of the UN Convention, *ICLQ* 43 (1994), p. 894–904. Dėl neaiškumų, išliekančių ryšium su 1982 m. Konvencija, žr. *Wolfrum UNLPP II*, p. 839.

[45] R. Wolfrum, Coastal Fisheries, *EPIL* 11 (1989), p. 61–63.

[46] Žr. taip pat 13 skyrių.

[47] Žr. R.C. Lane, Cabotage, *EPIL* I (1992), p. 519–521.

[48] Žr. 20 skyrių.

[49] 1958 m. Konvencijos 19 ir 20 str.; 1982 m. Konvencijos 27 ir 28 straipsniai.

[50] *R. v. Keyn* byloje (1876), 2 ExD 63, Anglijos Karūnos teismas pripažino, jog nė vienas Anglijos teismas neturi jurisdikcijos teisti asmenis už nusikaltimus, padarytus užsienio prekybos laivuose Anglijos teritorinėje jūroje; tačiau šis sprendimas, labiau paremtas spraga Anglijos teisėje nei kokiu nors draudimu pagal tarptautinę teisę, buvo atmestas po dvejų metų, 1878 m. priėmus Aktą dėl jurisdikcijos teritoriniuose vandenyse. Nebent šis Aktas peržengtų paprotinės tarptautinės teisės leidžiamas ribas, vis dėlto atrodo, jog pakrantės valstybė turi bendrą teisę teisti asmenis už nusikaltimus, padarytus užsienio prekybos laivuose tos valstybės teritorinėje jūroje (kita vertus, laivo vėliavos valstybė turi konkuruojančią jurisdikciją).

[51] *Chung Chi Cheung v. R.*, [1939] AC 160. Žr. tekstą aukščiau, p. 220.

Teritorinės jūros plotis

XVI ir XVII a. kai kurios valstybės pareiškė nepagrįstų pretenzijų į didžiules pasaulinio vandenyno dalis. Tačiau šios pretenzijos pamažu buvo diskredituotos, ir XVIII a. imta visuotinai pripažinti, kad teritorinės jūros plotis turi būti toks, koks yra patrankos šūvio nuotolis. Napoleono karų laikais imta manyti, kad teritorinė jūra yra 3 jūrmylių pločio (viena jūrmylė lygi 1000 sieksnių, 6080 pėdų, arba 1853 metrams).

XIX a. 3 mylių taisyklę pripažino dauguma valstybių; Skandinavijos šalys reiškė pretenzijas į 4 mylių, o Ispanija ir Portugalija – į 6 mylių pločio teritorinę jūrą. XX a. šios taisyklės imta pamažu atsisakyti. Šią taisyklę pripažino tik 21 iš 86 valstybių, dalyvavusių Ženevos konferencijoje 1958 metais.

Kodėl tiek daug valstybių atsisakė 3 mylių taisyklės? Ir kodėl buvo taip sunku pasiekti susitarimą dėl naujos taisyklės? Į abu šiuos klausimus galima atsakyti taip: plati teritorinė jūra tarnauja vienų valstybių interesams, bet prieštarauja kitų.

Akivaizdžiausias interesų konfliktas susijęs su žvejyba.[52] Arti krantų esančiose jūros erdvėse ypač gausu žuvų, o šiuolaikinės žvejybos technologijos vienos valstybės žvejybos laivams leidžia sugauti milžiniškus žuvų kiekius tolimų šalių pakrantėse. Dabar valstybės turi teisę reikalauti išimtinių žvejybos zonų su jų teritorine jūra besiribojančiuose vandenyse,[53] tačiau ši taisyklė yra nesena; iki maždaug 1960-ųjų vienintelis būdas valstybei išplėsti savo žvejybos ribas buvo išplėsti savo teritorinę jūrą. Todėl neturtingos valstybės, priklausomos nuo vietinių žuvų išteklių (nes jos neįstengė turėti didelių tralerių ir šaldymo įrengimų, būtinų žvejybai tolimuose vandenyse), siekė išplėsti savo teritorines jūras, kad neleistų tuose vandenyse žvejoti užsienio laivams, ypač jei iškildavo pavojus, jog dėl šių laivų sugaunamų milžiniškų žuvų kiekių sumažės vietiniai žuvų ištekliai. Kita vertus, turtingos valstybės, turinčios didelius ir technologiškai pažangius žvejybos laivynus (pvz., JAV, Jungtinė Karalystė ir Japonija), pasisakė už siaurą teritorinę jūrą; praradimus, jų patiriamus leidus kitoms valstybėms žvejoti prie jų krantų, nusverdavo laimikiai, jų sugaunami žvejojant prie kitų valstybių krantų.

Valstybių požiūrį lemiantys ekonominiai interesai neapsiriboja tik žvejyba; pavyzdžiui, lėktuvai neturi taikaus praskridimo teisės oro erdve virš teritorinės jūros, todėl teritorinės jūros išplėtimui, ypač sąsiaurių sąskaita, kai kurios valstybės prieštaravo dėl to, kad tai priverstų lėktuvus skristi brangiai kainuojančiais aplinkiniais maršrutais.

Neskaitant žvejybos, daugiausiai interesai susidurdavo saugumo klausimais. Kai kurios Trečiojo pasaulio valstybės norėjo plačios teritorinės jūros, kadangi baiminosi, jog taisyklė dėl 3 mylių pločio

[52] Dėl naujų žvejybos taisyklių jūrų teisėje žr. tekstą toliau, p. 228–230.

[53] Žr. tekstą toliau, p. 228–230.

teritorinės jūros krizių atvejais stipriai valstybei leis daryti psichologinį spaudimą demonstratyviai dislokavus savo karinį jūrų laivyną už 3 mylių ribos. Be to, Vakarų valstybės baiminosi, kad teritorinės jūros išplėtimas, ypač jeigu nebūtų numatyta taikaus praplaukimo teisės karo laivams, apribotų jų laivynų judėjimo laisvę ir taip pakenktų jų strateginiams interesams. Jos baiminosi ir dėl to, kad plati neutrali teritorinė jūra galėtų tapti prieglobsčiu priešo (t.y. Rusijos) povandeniniams laivams karo metu. (Toks pasinaudojimas teritorine jūra pažeistų neutralios valstybės teises, bet neutrali valstybė gali būti pernelyg silpna užkirsti tam kelią.)

1958 metų Ženevos konferencijoje Jungtinė Karalystė pateikė kompromisinį siūlymą, kad teritorinės jūros plotis turėtų būti 6 mylios. Šis siūlymas vėliau buvo atsiimtas „užleidus vietą" JAV siūlymui, numačiusiam 6 mylių pločio teritorinę jūrą ir dar 6 mylių pločio vandenis, kuriuose pakrantės valstybė turėtų išimtines žvejybos teises, išsaugodama kitų valstybių teisę žvejoti pastarojoje zonoje neribotą laiką tuo atveju, jeigu jos nuolat žvejojo joje paskutiniuosius 5 metus. Kitos valstybės siūlė, kad turėtų būtų nustatytas 12 mylių teritorinės jūros plotis. Nebuvo pasiekta jokio susitarimo; JAV siūlymas gavo daugiau pritarimo nei bet kuris kitas, tačiau nesurinko dviejų trečdalių balsų daugumos, kurios reikalavo konferencijos taisyklės. 1960 m. vykusioje UNCLOS II mėginta išeiti iš šios aklavietės; JAV 1958 m. siūlymas buvo pakoreguotas tikintis didesnio pritarimo; kitų valstybių „tradicinės" žvejybos teisės išorinėje 6 mylių zonoje pagal pataisytą projektą turėjo išlikti galioti ne neribotą laiką, bet tik 10 metų. Šis siūlymas vos vos negavo reikalingos dviejų trečdalių balsų daugumos: 54 valstybės balsavo už, 28 valstybės – prieš ir 5 valstybės – susilaikė.

Atsižvelgiant į valstybių praktikos įvairovę bei 1958 ir 1960 metų konferencijų nesėkmes dėl susitarimo šiuo klausimu, sunku suprasti, kokia teritorinės jūros pločio paprotinė teisė iš tikrųjų egzistuoja. Beveik visos valstybės sutiko su principu, kad tarptautinė teisė nustato tam tikras teritorinės jūros pločio ribas (Peru siūlymas 1958 m. konferencijoje – kiekvienai valstybei turėtų būti leista teritorinę jūrą nustatyti tokio pločio, kokį ji laiko pagrįstu, t.y. iš esmės savo nuožiūra nusistatyti teritorinės jūros plotį; šiam siūlymui buvo labai menkai pritarta, todėl dėl jo niekada nebuvo balsuota); tačiau valstybės ir toliau nesutarė dėl to pločio ribų.

1982 m. Konvencijos priėmimas turėjo didelės įtakos valstybių praktikai. 3 straipsnyje nustatyta, kad „kiekviena valstybė turi teisę nustatyti savo teritorinės jūros plotį iki ribos, neviršijančios 12 jūrmylių". Iki 1982 m. 25 valstybės reiškė pretenzijas į daugiau nei 12 mylių pločio teritorinę jūrą, o 30 valstybių pretendavo į mažiau nei

12 mylių pločio teritorinę jūrą. Priėmus 1982 m. Konvenciją, dauguma valstybių ėmė laikytis 12 mylių ribos. 1994 m. sausio 1 d. duomenimis, 128 valstybės pretendavo į 12 mylių, arba mažesnio pločio, teritorinę jūrą, ir tik 17 valstybių reiškė pretenzijas į didesnio pločio teritorinę jūrą.[54]

Kita vertus, didžiosios jūrų valstybės, tokios kaip JAV ir Jungtinė Karalystė, UNCLOS III metu leido aiškiai suprasti, kad jos nesutiks su 1982 m. Konvencijos 3 straipsniu, nebent būtų patvirtintas specialus režimas tarptautiniams sąsiauriams. Teritorinės jūros išplėtimas iki 12 mylių reikštų, jog nemažai tarptautinių sąsiaurių, per kuriuos plaukiama į atvirąją jūrą, patektų į pakrantės valstybių teritorinės jūros ribas. Pagal bendrą taisyklę užsienio lėktuvai neturi teisės laisvai skristi virš kitos valstybės teritorinės jūros, todėl didžiosios jūrų valstybės siekė, kad šiai taisyklei būtų padaryta išimtis tarptautinių sąsiaurių atveju. Jos taip pat siekė, kad taisyklės, reglamentuojančios užsienio laivų plaukimą pro tarptautinius sąsiaurius, būtų šiems laivams palankesnės nei įprastos taisyklės dėl taikaus perplaukimo per teritorinę jūrą. Pavyzdžiui, jos siekė, kad povandeniniams laivams būtų leista praplaukti tarptautinį sąsiaurį po vandeniu (tai paprastai yra draudžiama plaukiant per teritorinę jūrą). 1982 m. Konvencijos 34–45 straipsnių nuostatose daugiausiai buvo atsižvelgta į didžiųjų jūrų valstybių pageidavimus minėtais klausimais, išskyrus dviprasmišką nutylėjimą dėl povandeninių laivų.[55]

Linija, nuo kurios matuojama teritorinė jūra

Teritorinės jūros matavimą reglamentuojančios taisyklės grindžiamos „bazinių linijų" koncepcija[56] ir dabar yra įtvirtintos 1982 m. Konvencijos 5–11, 13 ir 14 straipsniuose. Normali bazinė linija, nuo kurios matuojamas teritorinės jūros plotis, yra kranto linija esant žemiausiam vandens lygiui jūros atoslūgio metu; ši nuostata yra įtvirtinta 1958 m. Konvencijos „Dėl teritorinės jūros ir gretutinės zonos" 3 straipsnyje bei 1982 m. Konvencijos 5 straipsnyje.

Tačiau esant tam tikroms geografinėms aplinkybėms, per jūrą leidžiama išvesti tiesias linijas – nuo vieno iškyšulio iki kito, nuo vienos salos iki kitos – ir matuoti teritorinę jūrą nuo šių tiesių linijų. Ženevos konvencijos 4 straipsnyje nustatyta:

1. Tose vietose, kur kranto linija yra giliai išraižyta ir vingiuota, arba palei krantą nusidriekusios salos, tiesių bazinių linijų, jungiančių atitinkamus taškus, metodas gali būti pritaikytas išvedant bazinę liniją, nuo kurios matuojamas teritorinės jūros plotis.
2. Tokios bazinės linijos negali smarkiai nukrypti nuo bendros kranto krypties.

[54] *ILM* 34 (1995), p. 1401. Dėl valstybių pretenzijų į jūrines zonas (teritorinę jūrą, gretutinę zoną, išimtinę ekonominę zoną ir kontinentinį šelfą) apžvalgos žr. JTO Generalinio sekretoriaus Raportą, *op. cit.*, p. 7–8; J.A. Roach/ R.W. Smith, *Excessive Maritime Claims*, 1994.

[55] Žr. *AJIL* 74 (1980), p. 48–121; O'Connell (1982), *op. cit.*, p. 299–337, kur įrodinėjama, jog 34–45 straipsniai daugiau ar mažiau deklaruoja prieš tai egzistavusią paprotinę teisę, tačiau 1978 m. Britanijos vyriausybė pareiškė: „Dabar nėra skridimo virš teritorinių vandenų teisės, įskaitant sąsiaurių, naudojamų tarptautinei laivybai, vandenis" (*BYIL* 49 (1978), p. 418). Dėl skridimo teisės žr. P. de Vries Lentsch, The Right of Overflight over Strait States and Archipelagic States: Development and Prospects, *NYIL* 14 (1983), p. 165–225; S.N. Nandan/ D.H. Anderson, Straits Used for International Navigation: A Commentary on Part III of the United Nations Convention on the Law of the Sea 1982, *BYIL* 60 (1989), p. 159 ir t.t.

[56] Žr. W.M. Reismann/G.S. Westerman, *Straight Baselines in International Maritime Boundary Delimitation*, 1992; P.B. Beazley, Baselines, *EPIL* I (1992), p. 354–357; D.D. Caron, When Law Makes Climate Change Worse: Rethinking the Law of Baselines in Light of a Rising Sea Level, *ELQ* 17 (1990), p. 621–653.

3. ...
4. Tais atvejais, kai pagal 1 punkto nuostatas taikomas tiesių bazinių linijų metodas, nustatant konkrečias bazines linijas turi būti atsižvelgta į atitinkamam regionui svarbius ekonominius interesus, kurių realumą ir svarbą aiškiai rodo ilgametė praktika.

4 straipsnyje pakartojamas principas, kurį *Fisheries* byloje[57] suformulavo Tarptautinis Teisingumo Teismas, tačiau jame mažiau, nei tai darė Teismas savo sprendime, akcentuojama pakrantės regiono ekonominių interesų svarba. Tuo metu Teismo sprendimas buvo laikomas naujove, tačiau 4 straipsnyje įtvirtintas principas tapo visuotinai pripažintu, o nuo 1964 m. Jungtinė Karalystė (kuri buvo pralaimėjusi šalis *Fisheries* byloje) ėmė taikyti tiesių bazinių linijų metodą vakarinėje Škotijos pakrantėje.

Konvencijos 5 straipsnyje nustatyta:

1. Vandenys, esantys kranto link nuo bazinės linijos ... sudaro valstybės vidaus vandenų dalį.
2. Jeigu tiesios bazinės linijos išvedimas pagal 4 straipsnį lemia tai, kad vandenys, kurie anksčiau buvo laikomi teritorinės jūros arba atvirosios jūros dalimi, tampa vidaus vandenimis, taikaus plaukimo teisė ... šiais vandenimis lieka galioti.

1982 m. Konvencijos 7 ir 8 straipsniai iš esmės yra tokie pat kaip 1958 m. Konvencijos 4 ir 5 straipsniai.

Įlankos yra griežtai apibrėžtos ir labai detaliai reglamentuojamos 1958 m. Konvencijos 7 straipsnyje (ir 1982 m. Konvencijos 10 straipsnyje).[58] Kur kas anksčiau nei buvo nagrinėjama *Fisheries* byla, atsirado paprotys išvesti tiesias bazines linijas skersai įlankos žiočių ir teritorinės jūros plotį matuoti nuo tų linijų. Tačiau nebuvo sutariama dėl maksimalaus leistino tokių linijų ilgio. Po ilgų diskusijų Ženevos konferencijoje buvo nustatytas 24 mylių maksimalus ilgis; ši riba buvo pakartota 1982 m. Konvencijos 10 straipsnyje.

1958 m. Konvencijos 7 straipsnio (ir 1982 m. Konvencijos 10 straipsnio) nuostatos netaikomos istorinėms įlankoms. Tai tokios įlankos, kurias pakrantės valstybė siekia laikyti vidaus vandenimis remdamasi ne bendrai galiojančios teisės normomis, bet tam tikra ypatinga istorine teise. Pavyzdžiui, Kanada reikalauja istorinių teisių Hudzono įlankai, kurios plotas siekia 580 000 kvadratinių mylių ir kurios žiočių plotis – 50 mylių. Remiantis JT Sekretoriato 1962 m. paskelbtais tyrimo rezultatais, valstybė, remdamasi istoriniais motyvais, pagal paprotinę tarptautinę teisę gali teisėtai reikalauti titulo į įlanką, jeigu ji gali įrodyti, kad „ilgą laiką" pretendavo į įlanką kaip į savo vidaus vandenis ir veiksmingai įgyvendino savo jurisdikciją joje, ir kad šį laikotarpį su jos pretenzija tyliai sutiko kitos valstybės.

[57] *ICJ Rep.* 1951, p. 116. Apie šią bylą žr. 3 skyrių.

[58] Žr. C.J. Bouchez, Bays and Gulfs, *EPIL* I (1992), p. 357–359.

Nuo 1973 m. Libija į 200 mylių pločio Sidros įlanką reiškė pretenzijas kaip į istorinę.[59] Laikotarpis nuo 1973 m. nereiškia „ilgo laiko tarpo", todėl Libijos pretenzijos nepripažino kitos valstybės. JAV turėjo teisę laikyti Sidros įlanką atvirąja jūra ir vykdyti karinio laivyno manevrus joje 1981 bei 1986 m., nors tie manevrai abiem atvejais sukėlė ginkluotų susirėmimų su Libija. Tačiau teigiama, jog JAV nebūtinai reikėjo vykdyti karinius manevrus Sidros įlankoje, kad užtikrintų šios įlankos kaip atvirosios jūros dalies teisinį statusą; JAV lygiai taip pat galėjo užtikrinti šį statusą tiesiog protestuodama prieš Libijos pretenziją.[60]

Gulf of Fonseca byloje Tarptautinio Teisingumo Teismo Kolegija nusprendė, kad tai yra istorinė įlanka, kurios suverenitetą bendrai įgyvendina Salvadoras, Hondūras ir Nikaragva; tačiau Kolegija nepripažino egzistavusio 3 mylių pločio ruožo, kuriame kiekviena valstybė įgyvendino išimtinį suverenitetą. Buvo pripažinta, jog įlankoje, įskaitant jos 3 mylių pločio ruožą, ir toliau galioja taikaus plaukimo teisė.[61]

1958 m. Konvencijos „Dėl teritorinės jūros ir gretutinės zonos" 10(2) straipsnyje nustatyta, kad „salos teritorinė jūra matuojama pagal šių straipsnių nuostatas".[62] Britanijos vyriausybė laikė tai netiesioginiu pagrindu pasmerkti praktiką (kurios laikėsi Filipinai ir Indonezija), kai teritorinė jūra matuojama nuo tiesių bazinių linijų, brėžiamų aplink išorinį archipelago kraštą.[63] Tačiau 1958 m. konferencijoje archipelagų klausimo pasistengta nesvarstyti, nes diskusijos pernelyg aiškiai krypo į konkrečių atvejų nagrinėjimą, o ne į bendrų principų apibrėžimą. 1982 m. Konvencijos 46–54 straipsniuose tokių valstybių kaip Filipinai ir Indonezija pretenzijos pripažįstamos su tam tikromis sąlygomis (pvz., kas susiję su kitų valstybių laivų ir lėktuvų tranzito laisve), tačiau padėtis šiuo klausimu pagal paprotinę tarptautinę teisę vis dar lieka neaiški.

GRETUTINĖ ZONA

Įvairiais istorijos laikotarpiais atskiros valstybės reiškė pretenzijas turėti ribotų teisių į su jų teritorine jūra besiribojančią atvirosios jūros tam tikrą dalį arba pretenzijas į įvairaus pločio teritorinę jūrą įvairiais tikslais. Tarp dviejų pasaulinių karų prancūzas Gidelis suformulavo gretutinės zonos teoriją kaip priemonę racionalizuoti valstybių konfliktuojančią praktiką.[64] Tuo metu Britanijos vyriausybė idėją dėl gretutinės zonos užsipuolė kaip slaptą priemonę išplėsti teritorinę jūrą, ir nesugebėjimas susitarti dėl gretutinės zonos buvo viena iš pa-

[59] Y.Z. Blum, Sidra, Gulf of, *EPIL* 12 (1990), p. 343–345.

[60] Žr. Y.Z. Blum, The Gulf of Sidra Incident, *AJIL* 80 (1986), p. 668.

[61] *Land, Island and Maritime Frontier Dispute Case, ICJ Rep.* 1992, p. 351. Žr. A. Gioia, The Law of Multinational Bays and the Case of the Gulf of Fonseca, *NYIL* 24 (1993), p. 81–138.

[62] Žr. H.W. Jayewardene, *The Regime of Islands in International Law*, 1990; D.W. Bowett, Islands, *EPIL* II (1995), p. 1455–1457; žr. taip pat R. Symmons, The Maritime Zones Around the Falkland Islands, *ICLQ* 37 (1988), p. 283; C.R. O'Keefe, Palm-Fringed Benefits: Island Dependencies in the New Law of the Sea, *ICLQ* 45 (1996), p. 408–420. Dėl Folklendo salų žr. 10 ir 19 skyrių.

[63] L.F.E. Goldie, Archipelagos, *EPIL* II (1995), p. 239–244; M. Munawar, *Ocean States, Archipelagic Regimes in the Law of the Sea*, 1995.

[64] F. Wooldridge, Contiguous Zone, *EPIL* I (1992), p. 779–783.

grindinių 1930 m. Kodifikavimo konferencijos Tautų Sąjungoje nesėkmės priežasčių. Tačiau nuo to laiko prieštaravimas šiai idėjai blėso, ir 1958 m. Konvencijos „Dėl teritorinės jūros ir gretutinės zonos" 24 straipsnyje buvo nustatyta:

1. Pakrantės valstybė su jos teritorine jūra besiribojančioje atvirosios jūros dalyje gali vykdyti kontrolę, reikalingą:
   a) užkirsti kelią jos muitų, mokesčių, imigracinių ir sanitarinių taisyklių pažeidimui jos teritorijoje arba teritorinėje jūroje;
   b) bausti už minėtų taisyklių pažeidimą, įvykdytą jos teritorijoje arba teritorinėje jūroje.
2. Gretutinė zona negali tęstis daugiau nei 12 mylių nuo bazinės linijos, nuo kurios matuojamas teritorinės jūros plotis.

1982 m. Konvencijos 33(1) straipsnis iš esmės yra toks pat kaip ir 1958 m. Konvencijos 24(1) straipsnis. 1982 m. Konvencijos 33(2) straipsnyje numatyta, kad „gretutinė zona negali driektis daugiau nei 24 jūrmyles nuo bazinių linijų, nuo kurių matuojamas teritorinės jūros plotis"; kitaip tariant, jei valstybei priklauso 12 mylių pločio teritorinė jūra, ji turi teisę į papildomų 12 mylių pločio gretutinę zoną.

Paprotinės teisės normos, susijusios su gretutinės zonos pločiu bei teisėmis, kurias valstybė gali joje įgyvendinti, yra tam tikra prasme neapibrėžtos; tačiau šis klausimas neturi itin didelės praktinės reikšmės, nes 1986 m. duomenimis tik 27 valstybės reikalavo sau gretutinės zonos (jos pločiai labai skyrėsi: viena valstybė reikalavo 6 mylių, kita – 10, trys valstybės – 12, keturios valstybės – 18, 17 valstybių – 24, ir viena valstybė – 41 mylios). JAV teritorinė jūra ir gretutinė zona ėmė sutapti nuo 1988 m., kai teritorinė jūra buvo išplėsta nuo 3 iki 12 mylių.

IŠIMTINĖS ŽVEJYBOS IR IŠIMTINĖS EKONOMINĖS ZONOS

Maždaug nuo 1960 m. atsirado tendencija, kai valstybės už savo teritorinės jūros ribų ėmė reikalauti išimtinių žvejybos zonų.[65] *Fisheries Jurisdiction* byloje tarp Jungtinės Karalystės ir Islandijos Tarptautinis Teisingumo Teismas 1974 m. pripažino, kad nuo 1960 m. išsirutuliojo paprotinės teisės norma, leidžianti valstybėms reikalauti 12 mylių pločio išimtinių žvejybos zonų (šis 12 mylių plotis apėmė ir teritorinę jūrą; taigi jei valstybei priklausė 3 mylių pločio teritorinė jūra, ji turėjo teisę į papildomų 9 mylių pločio išimtinę žvejybos zoną). Teismas taip pat pripažino, jog pakrantės valstybė į žuvų išteklius besiribojančioje jūros dalyje, esančioje už 12 mylių ribos, turi *pirmumo* teisę; tačiau pakrantės valstybė negali visiškai užkirsti kelio ki-

[65] J.-P. Queneuduc, Les Rapports entre zone de peche et zone economique exclusive, *GYIL* 32 (1989), p. 138–155; F.O. Vicuna, The „Presential Sea": Defining Coastal States' Special Interests in High Seas Fisheries and Other Activities, *GYIL* 35 (1992), p. 264; J. Carroz, Fishery Zones and Limits, *EPIL* II (1995), p. 397–400.

toms valstybėms žvejoti šioje jūros dalyje, ypač jeigu jos tradiciškai žvejodavo joje ir jeigu jų gyventojų dalis ekonomiškai yra priklausomi nuo to žvejojimo.[66]

Tačiau greitai tapo akivaizdu, jog UNCLOS III patvirtins 12 mylių pločio teritorinę jūrą kartu su išimtine ekonomine zona, besitęsiančia dar 188 mylias; bendrai tai sudaro 200 mylių.[67] 1982 m. Konvencijos 56(1)(a) straipsnyje pakrantės valstybei suteikiamos suverenios teisės į visus ekonominius išteklius, esančius jūroje, jūros dugne ir jo gelmėse šios valstybės išimtinės ekonominės zonos ribose; tai apima ne tik žuvis, bet ir mineralinius išteklius po jūros dugnu.[68] Taigi didžioji dalis egzistuojančių žuvų išteklių faktiškai patenka pakrantės valstybių kontrolėn (apie 90 proc. gyvųjų jūros išteklių pagaunama vandenyse, esančiuose 200 mylių nuo pakrantės). Žodis „išimtinė" yra šiek tiek klaidinantis, nes 1982 m. Konvencijos 62 ir 69–71 straipsniuose numatyta, kad pakrantės valstybė, savo išimtinėje ekonominėje zonoje negalinti eksploatuoti visų žuvų ir kitų gyvųjų išteklių, su kitomis valstybėmis privalo susitarti dėl pertekliaus pasidalijimo; tačiau ji už leidimą užsienio laivams žvejoti jos išimtinėje ekonominėje zonoje gali reikalauti mokesčio.[69] Pakrantės valstybės teisės užkirsti kelią teršimui ir kontroliuoti mokslinius tyrimus jos išimtinėje ekonominėje zonoje yra ribotos.[70] Tačiau pakrantės valstybės išimtinėje ekonominėje zonoje užsienio valstybės turi navigacijos ir skrydžių laisvę, taip pat teisę tiesti povandeninius kabelius bei vamzdžius.[71]

Nuo 1976 m. dauguma valstybių ėmė reikalauti 200 mylių pločio išimtinių žvejybos arba išimtinių ekonominių zonų. 1986 m. iš 138 pakrantės valstybių 101 valstybė reikalavo išimtinių žvejybos teisių 200 mylių pločio vandenyse (13 valstybių reikalavo 200 mylių pločio teritorinės jūros, 67 valstybės reikalavo 200 mylių pločio išimtinės ekonominės zonos, o 21 valstybė – 200 mylių pločio išimtinės žvejybos zonos); 12 kitų valstybių reikalavo platesnės nei 12 mylių, bet siauresnės nei 200 mylių, teritorinės jūros, išimtinės žvejybos arba išimtinės ekonominės zonos. Valstybės, reikalavusios išimtinių žvejybos teisių 200 mylių pločio vandenyse, buvo JAV, SSRS, Japonija bei EEB šalys (įskaitant Jungtinę Karalystę),[72] t.y. valstybės, kurios anksčiau prieštaravo, kad būtų plačios žvejybos zonos. Dauguma valstybių, reikalavusių išimtinių žvejybos teisių 200 mylių pločio vandenyse, sudarė sutartis, leidusias kitoms valstybėms žvejoti tuose vandenyse, tačiau tik tokiu atveju, jei tos kitos valstybės pasiūlo ką nors už tai kaip atlygį.[73]

Išimtinių žvejybos teisių 200 mylių pločio vandenyse reikalavimo praktika, nors ir nesena, yra taip paplitusi, kad greičiausiai jos nebegalima laikyti neteisėta. Kitaip tariant, dabar Tarptautinio Teisingumo

[66] *Fisheries Jurisdiction Case (UK v. Iceland)* (nagrinėjimas iš esmės), *ICJ Rep.* 1974, p. 3, at 23–29. Apie šią bylą žr. 3 skyrių.

[67] P. Peters/A.H.A. Soons/L.A. Zima, Removal of Installations in the Exclusive Economic Zone, *NYIL* 15 (1984), p. 167–207; R.W. Smith, *Exclusive Economic Zone Claims: An Analysis and Primary Documents*, 1986; D. Attard, *The Exclusive Economic Zone in International Law*, 1987; M. Dahmani, *The Fisheries Regime of the Exclusive Economic Zone*, 1987; F. Vicuna, *The Exclusive Economic Zone: Regime and Legal Nature under International Law*, 1989; B. Kwiatkowska, *The 200 Mile Exclusive Economic Zone in the New Law of the Sea*, 1989; S. Oda, Exclusive Economic Zone, *EPIL* II (1995), p. 305–312.

[68] Žr. taip pat tekstą toliau, p. 240–242.

[69] 1982 m. Konvencijos 62(4)(a) straipsnis.

[70] 211(5) ir (6), 220, 246–255 straipsniai.

[71] 58 straipsnis. Žr. R. Lagoni, Cables, Submarine, *EPIL* I (1992), p. 516–519.

[72] Pagal EEB Reglamentą 170/83, EEB valstybės narės sutiko dalytis viena su kita savo išimtinėmis žvejybos zonomis, išskyrus nedidelį plotą (paprastai 12 mylių pločio) prie pakrantės, kuris paliekamas vietiniams žvejams. Žuvų išteklių išsaugojimo tikslui Europos Bendrijų Taryba gali nustatyti kvotas, ribojančias žuvų kiekį, kurį kiekviena valstybė narė gali sugauti. Žr. R.R. Churchill, *EEC Fisheries Law*, 1987. Dėl Bendros žvejybos politikos ir jos išorinio poveikio žr. taip pat M. Fitzmaurice, Common Market Participation in the Legal Regime of the Baltic Seas Fisheries, *GYIL* 33 (1990), p. 214–235.

[73] Žr. *AFDI* 1978, p. 851, 858–865, arba R.P. Barston/P. Birnie, *The Maritime Dimension*, 1980, p. 45–46.

Teismo nustatytas taisykles[74] pakeitė nauja paprotinės tarptautinės teisės norma, leidžianti valstybėms reikalauti išimtinių žvejybos teisių 200 mylių pločio vandenyse. Ir iš tikrųjų, Teismas 1982-aisiais pareiškė, kad „išimtinės ekonominės zonos koncepcija ... gali būti laikoma šiuolaikinės tarptautinės teisės dalimi“,[75] o 1985 metais Teismas pripažino, jog išimtinė ekonominė zona gali tęstis iki 200 mylių.[76]

1994 m. kovo 1 d. duomenimis, 93 valstybės reikalavo išimtinės ekonominės zonos; nė viena iš jų nereikalavo daugiau nei 200 mylių pločio, nors kai kurios valstybės reiškė pretenzijas į teisę riboti veiklą joms priklausančiose zonose daugiau nei leidžia 1982 m. Konvencija.[77] Didžiausia išimtine ekonomine zona pasaulyje naudojasi JAV (Atlanto, Ramiajame ir Arkties vandenynuose, įskaitant tas zonas, kurios supa JAV salų teritorijas).

Užsienio laivus, pažeidusius pakrantės valstybės teises jos išimtinėje žvejybos arba išimtinėje ekonominėje zonoje,[78] pakrantės valstybė gali sulaikyti. Ji turi tam tikrų teisių, susijusių su sulaikymu, ir savo gretutinėje zonoje.[79]

ATVIROJI JŪRA

Sąvoka „atviroji jūra“ reiškia visas jūros erdves, kurios neįeina į valstybės teritorinę jūrą ir vidaus vandenis.[80] Atvirąja jūra laisvai gali naudotis visų valstybių laivai; 1958 m. Konvencijos „Dėl atvirosios jūros“ 2 straipsnyje sakoma, kad atvirosios jūros laisvė apima, *inter alia*, laivybos ir žvejybos laisvę, laisvę tiesti povandeninius kabelius ir vamzdžius bei laisvę skristi virš atvirosios jūros. (Kai kurios iš šių laisvių ribojamos tuo atveju, jei pakrantės valstybė reikalauja išimtinės žvejybos, ekonominės arba gretutinės zonos.[81]) Šiomis laisvėmis gali naudotis ir sausumos valstybės, kurioms suteikta teisė turėti laivų, plaukiojančių su jų vėliava atvirojoje jūroje;[82] valstybės, esančios tarp sausumos valstybių ir jūros, turi sudaryti susitarimus su sausumos valstybėmis, kad suteiktų pastarosioms teisę naudotis jų uostais bei tranzito per jų teritoriją teisę.[83] JT Generalinės Asamblėjos 1991 m. gruodžio 20 d. Rezoliucijoje Nr. 46/212 dar kartą patvirtinta sausumos valstybių teisė prieiti prie jūros ir tranzito per tranzitinių valstybių teritoriją visomis transporto priemonėmis laisvė.

Dėl žvejybos laisvės: 1993 m. FAO susitarimu, numačiusiu skatinti tarptautines priemones žuvų išteklių išsaugojimo bei tvarkymo klausimais,[84] ir JT 1995 m. Susitarimu „Dėl Jungtinių Tautų 1982 m. gruodžio 10 d. Jūrų teisės konvencijos nuostatų, susijusių su sėslių ir labai migruojančių žuvų išteklių išsaugojimu bei tvarkymu, įgyven-

[74] Žr. tekstą aukščiau, p. 228.

[75] *Continental Shelf Case (Tunisia v. Libya), ICJ Rep.* 1982, p. 18, at 74.

[76] *Continental Shelf Case (Libya v. Malta), ICJ Rep.* 1985, p. 13, at 33, 35.

[77] *ILM* 34 (1995), p. 1402. Dėl ASEAN valstybių praktikos žr. R.S.K. Lim, EEZ Legislation of ASEAN States, *ICLQ* 40 (1991), p. 170 ir t.t.

[78] Žr. tekstą aukščiau, p. 228–229.

[79] Žr. tekstą aukščiau, p. 227–228.

[80] 1958 m. Konvencijos dėl atvirosios jūros 1 straipsnis; tačiau žr. taip pat 1982 m. Konvencijos 86 straipsnį. Žr. T. Treves, High Seas, *EPIL* II (1995), p. 705–710.

[81] Žr. tekstą aukščiau, p. 228–230.

[82] 1958 m. Konvencijos 4 straipsnis. Žr. L. Callisch, Land-Locked and Geographically Disadvantaged States, *EPIL* 11 (1989), p. 169–174; S. Vasciannie, *Land-Locked and Geographically Disadvantaged States in the International Law of the Sea*, 1990.

[83] 1958 m. Konvencijos 3 straipsnis. 1982 m. Konvencijos 87, 90 ir 125 straipsniai įtvirtina nuostatas, panašias į tas, kurios įtvirtintos 1958 m. Konvencijos 2, 3 ir 4 straipsniuose.

[84] Tekstas *ILM* 33 (1994), p. 1461.

dinimo“[85] buvo įvesta kai kurių apribojimų. 1996 m. sausio 31 d. duomenimis, šį Susitarimą buvo pasirašiusi 31 valstybė.[86]

Bendra taisyklė – laivas atviroje jūroje privalo laikytis tik tarptautinės teisės bei jo vėliavos valstybės įstatymų.[87] Dėl to svarbu žinoti, kokia yra laivo vėliavos valstybė. Laivo „vėliavos valstybė“ faktiškai reiškia valstybę, kurios nacionalinę priklausomybę laivas turi; būtent nacionalinė priklausomybė sukuria teisę iškelti valstybės vėliavą, o ne atvirkščiai. Karo laivų nacionalinė priklausomybė nekelia jokių problemų, tačiau to negalima pasakyti apie prekybos laivus. Prekybos laivų nacionalinę priklausomybę beveik visose šalyse lemia jų registracijos vieta, pavyzdžiui, laivas priklauso Prancūzijai, jei jis šioje šalyje registruotas. (Tokia nuostata neliečia mažųjų laivų.) 1958 m. Konvencijos „Dėl atvirosios jūros“ 6 straipsnyje nustatyta:

1. Laivai turi plaukioti tik su vienos valstybės vėliava ... Laivas negali pakeisti savo vėliavos ... realiai nepakeitęs nuosavybės arba registro.
2. Laivas, plaukiojantis su dviejų ar daugiau valstybių vėliavomis ir naudojantis jas kaip jam patogiau, negali remtis savo nacionaline priklausomybe jokiai iš šių valstybių bendraudamas su bet kuria kita valstybe; jis gali būti prilygintas laivui be nacionalinės priklausomybės.

Šios nuostatos pakartojamos 1982 m. Konvencijos 92 straipsnyje. Sąlygos, kurias valstybės nustato laivui įrašyti į savo registrą, kiekvienoje valstybėje skiriasi. Tradicinės jūrinės valstybės, tokios kaip Jungtinė Karalystė, laikosi griežtų reikalavimų dėl laivo savininkų ir įgulos narių pilietybės bei laivo pastatymo vietos. Kitos valstybės – vadinamųjų „patogių vėliavų“ šalys – iš esmės yra pasirengusios už tam tikrą mokestį įregistruoti bet kurį laivą.[88]

„Patogios vėliavos“ daugiausiai naudojamos kaip priemonė išvengti mokesčių ir tikėtis įstatymais garantuotų atlyginimų. Tačiau jos gali būti naudojamos ir kur kas ydingesniems tikslams. Dauguma jūrų teisės nuostatų yra įtvirtinta sutartyse, reglamentuojančiose tokius klausimus: apšvietimą, saugumo taisykles, privalomą draudimą, „piratines“ radijo stotis, teršimą ir žuvų išteklių išsaugojimą; šios sutartys, aišku, yra privalomos tik valstybėms, kurios yra jų šalimis.[89] Laivų savininkams labai lengva išvengti šių sutarčių laikymosi – savo laivus reikia registruoti valstybėse, kurios nėra tų sutarčių šalys.

„Patogių vėliavų“ populiarumą rodo faktas, kad nuo 1967 m. Liberija yra didžiausia jūrinė valstybė pagal joje registruotų laivų tonažą. (Tačiau Liberija yra ratifikavusi visas svarbiausias sutartis šioje srityje.) Dauguma „patogių vėliavų“ valstybių yra besivystančios šalys, bet šiuo metu nemažai tokių šalių reikalauja panaikinti „patogias vėliavas“. Išsivysčiusių šalių nuomonės taip pat išsiskiria; Prancūzija yra tvirtai prieš „patogių vėliavų“ praktiką, tačiau JAV – ne; kol JAV

[85] Žr. UN Doc. A/CONF.164/33 (1995), ir pastabą leidinyje *AJIL* 90 (1996), p. 270–272.

[86] *UN Chronicle* 1996, Nr. 1, p. 77. Žr. taip pat United States: Fisheries Act of 1995, *ILM* 35 (1996), p. 379. Žr. toliau W.T. Burke, *The New International Law of the Fisheries*, 1994; R. Wolfrum, Fisheries, International Regulation, *EPIL* II (1995), p. 383–386; D.H. Anderson, The Straddling Stocks Agreement of 1995 – An Initial Assessment, *ICLQ* 45 (1996), p. 463 ir t.t.

[87] Žr. D.D. Caron, Ships, Nationality and Status, *EPIL* 11 (1989), p. 289–297; Flags of Vessels, *EPIL* II (1995), p. 405–407.

[88] J.S. Ignarski, Flags of Convenience, *EPIL* II (1995), p. 404–405.

[89] Žr., pavyzdžiui, G. Breuer, Maritime Safety Regulations, *EPIL* 11 (1989), p. 224–228.

laivų savininkai yra pasirengę leisti JAV vyriausybei nusavinti jų laivus karo metu, Amerikos vyriausybė nekreipia dėmesio į tai, ar laivai bus registruoti šioje šalyje, o dauguma tokių laivų patirtų nuostolių, jeigu jų savininkai privalėtų mokėti JAV nustatytus atlyginimus.

„Patogių vėliavų" klausimas tapo karštų ginčų objektu 1958 m. Ženevos konferencijoje. Konvencijos „Dėl atvirosios jūros" 5 straipsnis atsirado kaip dviprasmiškas kompromisas: „Turi egzistuoti realus ryšys tarp [vėliavos] valstybės ir laivo; valstybė privalo veiksmingai įgyvendinti savo jurisdikciją ir kontrolę ypač administraciniais, techniniais bei socialiniais klausimais laivuose, kurie plaukioja su jos vėliava." Faktas, kad laivą valdo užsieniečiai, nebūtinai reiškia, jog laivo vėliavos valstybei užkertamas kelias laive vykdyti kontrolę administraciniais, techniniais bei socialiniais klausimais: šiame straipsnyje pavartotas žodis „ypač", o tai gali reikšti, jog tokia kontrolė pati savaime gali būti nepakankama, kad egzistuotų „realus ryšys".

Kas atsitinka, jei nėra realaus ryšio tarp laivo ir jo vėliavos valstybės? Ar tai daro įtaką laivo nacionalinei priklausomybei? Šiuo klausimu 5 straipsnis yra netobulas, nes jis nepateikia atsakymo į tai.[90]

Veiksmai laivų atžvilgiu atviroje jūroje

Pagal bendrą taisyklę nė viena valstybė, išskyrus laivo vėliavos valstybę, atviroje jūroje esančiame laive negali įgyvendinti jurisdikcijos (sulaikymo arba kitokių fizinio kišimosi veiksmų prasme).[91] Karo laivams egzistuoja vienintelė išimtis, bet ji yra pernelyg aiški, kad reikėtų atskirai minėti konvencijose; kariaujančios valstybės karo laivą gali pulti priešo karo laivai. Prekybos laivams taikoma ta pati bendra taisyklė, tačiau egzistuoja nemažai išimčių, kai vienos valstybės karo laivas gali imtis veiksmų prieš kitos valstybės prekybos laivą:

1. Laivai be nacionalinės priklausomybės. Kadangi atvira jūra yra atvira visų valstybių laivams, Slaptosios Tarybos Teisminis komitetas *Asya* byloje[92] pripažino, jog laivas be nacionalinės priklausomybės atviroje jūroje sulaikytas teisėtai. Nors šis sprendimas buvo, ko gero, teisingas šiai bylai, Slaptosios Tarybos motyvais negalima remtis visais atvejais, pavyzdžiui, laivą be nacionalinės priklausomybės savavališkai konfiskavus arba sunaikinus, laivo savininkų pilietybės valstybė turėtų teisę pareikšti tarptautinį ieškinį.
2. Persekiojimas karštais pėdsakais.[93] Kaip matėme, pakrantės valstybė turi tam tikrų įgaliojimų užsienio prekybos laivus sulaikyti savo vidaus vandenyse, teritorinėje jūroje ir gretutinėje zonoje. Persekiojimo „karštais pėdsakais" teisės paskirtis – neleisti lai-

[90] 1958 m. Konvencijos 5 straipsnio nuostatos su mažais skirtumais yra pakartotos 1982 m. Konvencijos 91 ir 94(1) straipsniuose. Žr. toliau H.W. Wefers Bettink, Open Registry, the Genuine Link and the 1986 Convention on Registration Conditions for Ships, *NYIL* 18 (1987), p. 69–119.

[91] 1958 m. Konvencijos 6, 8, 9 straipsniai; 1982 m. Konvencijos 92, 95, 96 straipsniai. Žr. G. Marston, Maritime Jurisdiction, *EPIL* 11 (1989), p. 221–224.

[92] [1948] AC 351.

[93] F. Wooldridge, Hot Pursuit, *EPIL* II (1995), p. 881–884; Gilmore, Hot Pursuit: The Case of *R. v. Mills and Others*, *ICLQ* 44 (1995), p. 949–958.

vui pabėgti į atvirą jūrą ir taip išvengti sulaikymo. Smulkiau tai reglamentuojama 1958 m. Konvencijos „Dėl atvirosios jūros" 23 straipsnyje, kurio svarbiausios nuostatos skamba taip:

1. Užsienio laivą persekioti karštais pėdsakais galima tuo atveju, jei pakrantės valstybės kompetentingos valstybinės institucijos turi pagrindo manyti, jog laivas pažeidė jų valstybės įstatymus ir taisykles. Persekioti galima pradėti tada, kai užsienio laivas arba viena iš jo valčių yra persekiojančiosios valstybės vidaus vandenyse, teritorinėje jūroje arba gretutinėje zonoje, ir tai tęsti galima už teritorinės jūros ar gretutinės zonos ribų tik tuo atveju, jei nebuvo nustota persekioti ... Jeigu užsienio laivas yra gretutinėje zonoje, kurią apibrėžia Konvencijos „Dėl teritorinės jūros ir gretutinės zonos" 24 straipsnis, persekioti galima tik tuo atveju, jei buvo pažeistos teisės, dėl kurių apsaugos yra nustatyta ši zona.
2. Persekiojimo karštais pėdsakais teisė baigiasi, kai persekiojamasis laivas įplaukia į savo valstybės arba trečiosios valstybės teritorinę jūrą.
3. ... Persekioti galima pradėti tik po to, kai buvo duotas vaizdinis arba garsinis signalas sustoti tokiu atstumu, kokiu užsienio laivas gali jį matyti arba girdėti.
4. Persekiojimo karštais pėdsakais teisę gali įgyvendinti tik karo laivai arba karo lėktuvai, taip pat kiti valstybinėje tarnyboje esantys laivai ar lėktuvai, specialiai įgalioti tai daryti.

Šios taisyklės beveik tais pačiais žodžiais yra pakartotos 1982 m. Konvencijos 111 straipsnyje (1, 3, 4 ir 5 punktuose). Persekioti „karštais pėdsakais" galima ir pakrantės valstybės išimtinėje žvejybos zonoje, jei užsienio laivas joje neteisėtai žvejojo.[94] 1982 m. Konvencijos 111(2) straipsnyje panaši taisyklė įtvirtinta dėl išimtinės ekonominės zonos. Remiantis *I'm Alone* byla,[95] persekiojimo karštais pėdsakais teisė neapima teisės tyčia nuskandinti persekiojamąjį laivą; tačiau atsitiktinis nuskandinimas sulaikant gali būti pripažintas teisėtu.

3. Teisė patikrinti. Pagal bendrą taisyklę, prekybos laivus atviroje jūroje gali tikrinti tik jų vėliavos valstybės karo laivai. Jei prekybos laivas vykdo veiklą, kurios jis neturi teisės vykdyti, jis gali mėginti išvengti savo paties valstybės karo laivų kontrolės ir plaukioti su užsienio šalies vėliava arba visai be jos. Taigi jei karo laivas atviroje jūroje aptinka prekybos laivą ir turi pagrindo įtarti, kad šio laivo nacionalinė priklausomybė yra tokia pat kaip ir jo, jis gali imtis patikrinti prekybos laivą, kad išsiaiškintų jo nacionalinę priklausomybę. Ši teisė įtvirtinta 1958 m. Konvencijos „Dėl atvirosios jūros" 22 straipsnyje bei 1982 m. Konvencijos 110 straipsnyje.

[94] *AJIL* 70 (1976), p. 95.

[95] *RIAA* III 1609, 1615. Žr. P. Seidl, I'm Alone, *EPIL* 2 (1981), p. 133–134.

4. Sutartimis jų šalims dažnai abipusiškumo pagrindu suteikiama teisė sulaikyti viena kitos prekybos laivus. Tokių pavyzdžių galima rasti sutartyse dėl žuvų išteklių saugojimo arba povandeninių kabelių apsaugos. Ypač tokios nuostatos buvo būdingos sutartyse dėl kovos su prekyba vergais;[96] tačiau iš 1958 m. Konvencijos „Dėl atvirosios jūros" 22 straipsnio ir 1982 m. Konvencijos 110 straipsnio darytina išvada, kad teisė tikrinti užsienio laivus, įtariamus užsiimant prekyba vergais, dabar tapo paprotinės teisės norma. Po to, kai teroristai 1985 m. spalio mėnesį užpuolė Italijos kelionių laivą *Achille Lauro*,[97] Italija ėmėsi iniciatyvos Tarptautinėje jūrų organizacijoje (IMO)[98] ir dėl to 1988 m. buvo priimta Romos konvencija „Dėl kelio užkirtimo neteisėtiems veiksmams prieš jūrų navigacijos saugumą" bei Romos protokolas „Dėl kelio užkirtimo neteisėtiems veiksmams prieš stacionarių platformų kontinentiniame šelfe saugumą".[99] Be to, pagal JT 1988 m. Konvencijos „Dėl kovos su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta" 17(3) straipsnį, valstybė, esanti šios Konvencijos šalimi ir turinti pagrindo įtarti, jog kitos valstybės, taip pat Konvencijos šalies, laivas užsiima neteisėta prekyba, laivo vėliavos valstybės turi prašyti leidimo imtis atitinkamų priemonių prieš tą laivą.[100] 17(9) straipsnyje Konvencijos šalys raginamos sudaryti dvišalius arba regioninius susitarimus, kad įgyvendintų 17 straipsnio nuostatas arba padarytų jas veiksmingesnes.

Svarbu pabrėžti, kad dažniausiai tokiais atvejais valstybės turi tik abipusiškumu grindžiamus įgaliojimus sulaikyti; sulaikytieji pažeidėjai privalo būti perduoti jų laivo vėliavos valstybei, kad ši nubaustų. (Teoriškai sutartis gali numatyti abipuses teises: ir sulaikyti, ir nubausti; tokių pavyzdžių yra nedaug, bet šia prasme reikėtų pažvelgti į 1982 m. Konvencijos 109 ir 110(1)(c) straipsnius, susijusius su transliavimu be leidimo.[101])

Akivaizdus pavyzdys – „žuvų karas" tarp Kanados ir Europos Sąjungos, vykęs 1995 metais. Jis kilo dėl priemonių, kurių Kanada ėmėsi prieš Ispanijos tralerius, žvejojusius už Kanados 200 mylių pločio ekonominės zonos ribų zonoje, kurią apima NAFO (Šiaurės Atlanto žvejybos organizacijos) sutartis. Konfliktas kilo dėl to, kad Kanada sulaikė Ispanijos traleri *Estai;* pažeisdamas 60-ies dienų moratoriumą, įvestą Kanados teisės aktais dėl žuvų išteklių išsaugojimo, jis žvejojo Grenlandijos uotus. Laivas buvo paleistas tik po savaitės, kai jo savininkai sumokėjo 500 000 Kanados dolerių užstatą.[102] Kanados pakrančių žuvų išteklių apsaugos įstatymo, pakeisto 1994 m.

[96] Žr. 2 skyrių.

[97] A. Cassese, Achille Lauro Affair, *EPIL* I (1992), p. 10–14. Žr. taip pat 7 skyrių, 22-ą pastabą.

[98] Žr. 6 skyrių.

[99] *ILM* 27 (1988), p. 668 (1988 m. Konvencija) ir 685 (1988 m. Protokolas). Žr. N. Ronzitti (red.), *Maritime Terrorism and International Law*, 1990. Žr. toliau C.C. Joyner, The 1988 IMO Convention on the Safety of Maritime Navigation, *GYIL* 31 (1988), p. 230–262; G. Plant, The Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation, *ICLQ* 39 (1990), p. 27 ir t.t.

[100] Tekstas *ILM* 28 (1989), p. 493. Dėl būtinumo stiprinti tarptautinį bendradarbiavimą kovoje su didėjančiu nusikalstamumu jūroje, įskaitant narkotikų kontrabandą, nelegalių imigrantų gabenimą, piratavimą ir ginkluotus plėšimus žr. JTO Generalinio sekretoriaus 1995 m. lapkričio 1 d. pranešimą, UN Doc. A/50/713.

[101] Žr. J. Fawcett, Broadcasting, International Regulation, *EPIL* I (1992), p. 506–509.

[102] *Financial Times*, 1995 m. kovo 27 d., p. 6; P.G.G. Davies, The EC/Canadian Fisheries Dispute in the Northwest Atlantic, *ICLQ* 44 (1995), p. 927–938.

gegužės 12 d., atitinkamos nuostatos bei vienašališkos Kanados priemonės atviroje jūroje, įskaitant sulaikymą bei specialių įrenginių, skirtų nupjauti užsienio tralerių tinklus laikantiems lynams, naudojimą, buvo aiškiai neteisėtos, nors ir skirtos bendram interesui apsaugoti. NAFO Sutartimi valstybėms šalims suteikiamos tam tikros viena kitos žvejybos laivų kontrolės ir tikrinimo teisės, tačiau tik laivo vėliavos valstybė turi teisę (ir pareigą) imtis prievartos priemonių. Minėtas konfliktas buvo sureguliuotas 1995 m. balandžio 20 d. susitarimu tarp Kanados ir Europos Bendrijos.[103] Tačiau Ispanija 1995 m. kovo mėnesį Tarptautiniam Teisingumo Teismui pateikė ieškinį prieš Kanadą.[104]

5. Piratavimas.[105] Šis klausimas smulkiai reglamentuojamas 1958 m. Ženevos konvencijos „Dėl atviros jūros" 14–22 straipsniais bei 1982 m. Konvencijos 100–110 straipsniais. Pagal 1958 m. Ženevos konvencijos „Dėl atvirosios jūros" 15 straipsnį „piratavimu" laikomas bet kuris iš šių veiksmų:

   1. Bet kokie neteisėti prievartos ar sulaikymo veiksmai arba bet koks grobimo veiksmas, privataus laivo ar privataus skraidymo aparato komandos ar keleivių įvykdomas asmeniniais tikslais, ir nukreiptas:
      a) atviroje jūroje prieš kitą laivą ar skraidymo aparatą arba prieš asmenis ar nuosavybę, esančius tokiame laive ar skraidymo aparate;
      b) prieš laivą, skraidymo aparatą, asmenis ar nuosavybę, esančius už valstybių jurisdikcijos ribų.
   2. Bet koks savanoriškas dalyvavimas panaudojant laivą ar skraidymo aparatą žinant aplinkybes, dėl kurių šis laivas ar skraidymo aparatas tampa piratų laivu ar skraidymo aparatu.
   3. Bet koks veiksmas, skatinantis ar sąmoningai leidžiantis atlikti veiksmus, nurodytus šio straipsnio 1 ar 2 punktuose.

1982 m. Konvencijos 101 straipsnyje pateikiamas apibrėžimas yra beveik identiškas. Jei karo laivas turi pagrindo įtarti, kad prekybos laivas užsiima piratavimu, jis gali sulaikyti jį atviroje jūroje ir apžiūrėti nepaisydamas prekybos laivo nacionalinės priklausomybės.[106] Jei įtarimai yra pagrįsti, prekybos laivas gali būti konfiskuotas, o jame esantys asmenys – suimti ir baudžiami.[107] Kiekviena valstybė turi teisę suimti ir bausti piratą; ši teisė neribojama jokiomis taisyklėmis, kurios dažnai baudžiamosiose bylose laikomos ribojančiomis nacionalinių teismų jurisdikciją.[108]

Nespecialistai žodžiu „piratavimas" dažnai nusako ir tokius veiksmus, kurių tarptautinė teisė nelaiko piratavimu. Pavyzdžiui,

[103] Agreed Minute on the Conservation and Management of Fish Stocks, *ILM* 34 (1995), p. 1260.

[104] 1995 m. kovo 29 d. *ICJ Communique* Nr. 95/8; 1995 m. gegužės 2 d. įsakymas; 1995 m. gegužės 2 d. *ICJ Communique* Nr. 95/12.

[105] A.P. Rubin, *The Law of Piracy*, 1988; Rubin, Piracy, *EPIL* 11 (1989), p. 259–262; C. Touret, *La Piraterie au vinglieme siecle*, 1992.

[106] 1958 m. Konvencijos 22 str.; 1982 m. Konvencijos 110 straipsnis.

[107] 1958 m. Konvencijos 19 str.; 1982 m. Konvencijos 105 straipsnis.

[108] Žr. 7 skyrių.

pagal tarptautinę teisę maištas (kai laivą užgrobia jo įgula ar keleiviai) nėra laikomas piratavimu: pagal Ženevos konvencijos „Dėl atvirosios jūros" 15(1)(a) straipsnį (1982 m. Konvencijos 101(a)(i) straipsnis), piratavimas atviroje jūroje turi būti nukreiptas „prieš kitą laivą". Pagal kai kurių valstybių įstatymus maištas laikomas piratavimu. Kadangi pagal tarptautinę teisę maištas nereiškia piratavimo, maištininkų kontroliuojamą laivą atviroje jūroje gali sulaikyti tik laivo vėliavos valstybė, o ne kitos valstybės (išskyrus atvejus, kai yra sutartis, leidžianti kitoms valstybėms sulaikyti laivą).

6. Kariaujančiųjų teisės. Karo metu kariaujančiai valstybei priklausantis karo laivas gali sulaikyti priešo prekybos laivus ir tam tikromis sąlygomis su priešu prekiaujančius neutralių šalių laivus.[109]
7. Savigyna. Net ir nevykstant karui, valstybės savigynos motyvais kartais reikalauja sau teisės kištis į užsienio prekybos laivų plaukiojimą, tačiau teisė šiuo klausimu nėra aiški. Pavyzdžiui, Prancūzija motyvavo savigyna, kad pateisintų užsienio prekybos laivų, gabenusių ginklus Alžyro sukilėliams šeštajame dešimtmetyje, konfiskavimą; tačiau toks konfiskavimas daugumos su tuo susijusių laivų vėliavų valstybių buvo pasmerktas kaip neteisėtas.[110] Kita vertus, kai užsienio prekybos laivas patiria avariją, ir dėl to sukelia tiesioginę grėsmę masiškai nafta užteršti artimiausias pakrantes, tikėtina, kad pakrantės valstybė turi teisę konfiskuoti arba sunaikinti laivą, kad užkirstų kelią užteršimui;[111] taip Liberijos vyriausybė 1967 m. neprotestavo, kai Jungtinė Karalystė subombardavo jos naftos tanklaivį *Torrey Canyon*, užplaukusį ant rifo Lamanšo sąsiauryje.[112] Ši avarija lėmė tai, kad 1969 m. buvo priimtos dvi konvencijos: Konvencija „Dėl veiksmų atviroje jūroje, užteršimo nafta dėl nelaimingo atsitikimo atvejais"[113] bei Konvencija „Dėl civilinės atsakomybės už žalą, padarytą užteršimu nafta".[114]
8. Veiksmai, kuriuos leido Jungtinės Tautos.[115]

Nacionalinių teismų jurisdikcija atviroje jūroje įvykdytiems nusikaltimams

Neskaitant piratavimo kaip specialaus atvejo, atviroje jūroje įvykdytiems nusikaltimams dėl baudžiamosios jurisdikcijos taikomos įprastinės tarptautinės teisės normos.[116] Taigi laivas yra laikomas tarsi vėliavos valstybės teritorija. Pavyzdžiui, jeigu Anglijos pilietis iš Prancūzijos laivo ką nors nušautų Vokietijos laive, jis galėtų būti baudžia-

[109] Žr. 20 skyrių.

[110] Detaliau apie šį ir ankstesnius incidentus žr. *ICLQ* 10 (1961), p. 785, 791–798, ir O'Connell (1984), *op. cit.*, p. 803–806. Dėl problemos, iškilusios dėl visuomeninio protesto panaudojant laivus, pavyzdžiui, laivus, kuriuos *Greenpeace* organizacija siuntė Prancūzijos branduolinius bandymus Ramiajame vandenyne sutrukdyti (žr. *Rainbow Warrior* bylą 6 skyriuje), žr. G. Plant, Civilian Protest Vessels and the Law of the Sea, *NYIL* 14 (1983), p. 133–163.

[111] *Hague Academy of International Law, Colloquium*, 1973, p. 39–50. Žr. taip pat 1982 m. Konvencijos 221 straipsnį ir O'Connell (1984), *op. cit.*, p. 1006–1008. Tarptautinės teisės komisija nustatė, kad Britanijos reakcija prieš *Torrey Canyon* buvo „būtinumo" doktrinos išraiška; žr. Konvencijos dėl valstybių atsakomybės projekto 33 straipsnį, Brownlie leidinyje *BDIL*, p. 436. Žr. 17 skyrių.

[112] R.H. Stansfield, Torrey Canyon, The, *EPIL* 11 (1989), p. 333–335.

[113] Tekstas UNTS 970, p. 212.

[114] Tekstas UNTS 973, p. 3. Žr. 16 skyrių.

[115] Žr. 22 skyrių.

[116] Žr. 7 skyrių.

mas Anglijoje (pilietybės principas), Prancūzijoje (subjektyvus teritorinis principas) ir Vokietijoje (objektyvus teritorinis principas).

Tačiau iškilo ginčų dėl baudžiamosios atsakomybės laivams susidūrus jūroje. *Lotus* byla: Prancūzijos laivas *Lotus* atviroje jūroje susidūrė su Turkijos laivu ir dėl to nuskendo turkų laivu plaukę žmonės; *Lotus* pasiekus Turkijos uostą, leitenantas Demonsas, vairavęs *Lotus* susidūrimo metu, buvo suimtas ir nubaustas už žmogžudystę. Prancūzija teigė, kad toks Turkijos jurisdikcijos įgyvendinimas prieštarauja tarptautinei teisei, tačiau Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas pripažino, jog leitenantą Demonsą galėjo teisti ne tik jo laivo vėliavos valstybė (Prancūzija), bet ir Turkija, nes jo veikos padarinius patyrė Turkijos laivas.[117] Šis objektyviu teritoriniu principu paremtas sprendimas sukėlė paniką tarp jūrininkų ir ilga kampanija prieš sprendimą *Lotus* byloje nulėmė 1958 m. Ženevos konvencijos „Dėl atvirosios jūros" 11(1) straipsnį, kuriame nustatyta:

> Atviroje jūroje susidūrus laivams ar įvykus kokiam kitam su navigacija susijusiam nelaimingam atsitikimui, dėl kurio kyla kapitono ar bet kurio kito laive tarnaujančio asmens baudžiamosios ar drausminės atsakomybės klausimas, prieš tokį asmenį negali būti imtasi jokių baudžiamųjų ar drausminių procesų, išskyrus atvejus, kai tai atlieka teisminės ar administracinės laivo vėliavos valstybės arba valstybės, kurios pilietis yra šis asmuo, institucijos.

Ši taisyklė, pakartota 1982 m. Konvencijos 97(1) straipsnyje, panaikina *Lotus* bylos sprendimo poveikį, kiek tai susiję su susidūrimais ir kitais „laivybos incidentais". Tačiau platesni *Lotus* byloje nustatyti principai, susiję su objektyviu teritoriniu principu, jurisdikcija bei paprotinės teisės pobūdžiu, lieka galioti.

[117] *Lotus Case* (1927), PCIJ, serija A, Nr. 10. Žr. 3 skyrių.

KONTINENTINIS ŠELFAS

Iki 1945 m. atviros jūros laisvė, be kita ko, reiškė, kad kiekviena valstybė turi teisę eksploatuoti po atvirąja jūra esantį jūros dugną ir jo gelmes. Šią teisę turėjo visos valstybės; nė viena valstybė negalėjo reikalauti išimtinės teisės į jokią po atvirąja jūra esančio jūros dugno ir jo gelmių dalį.

Tačiau teisė ėmė kisti, kai technologiškai ir ekonomiškai tapo įmanoma naftos telkinius jūroje eksploatuoti ofšoriniais naftos gręžiniais. JAV prezidentas Trumanas 1945 m. paskelbė pareiškimą, kad JAV turi išimtinę teisę eksploatuoti nuo Jungtinių Valstijų krantų besitęsiančio kontinentinio šelfo jūros dugną ir jo gelmes. Sąvoką „kontinentinis šelfas" būtina paaiškinti detaliau.[118] Daugumoje pasaulio dalių jūros

[118] Žr. H. Kelsen, *On the Issue of the Continental Shelf*, 1986; G.J. Tanja, *The Legal Determination of International Maritime Boundaries*, 1990; S.V. Scott, The Inclusion of Sedentary Fisheries Within the Continental Shelf Doctrine, *ICLQ* 41 (1992), p. 788–807; S.A. Alexandrov, Delimitation of the Continental Shelf in an Enclosed Sea, *Hague YIL* 5 (1992), p. 3–32; C.R. Symmons, The 1992 Protocol to the 1988 Anglo-Irish Agreement on the Continental Shelf, *ICLQ* 42 (1993), p. 970–975; B. Kwiatkowska, A Regional Approach Towards the Management of Marine Activities, *ZaoRV* 55 (1995), p. 479–519, at 488 ir t.t.; G. Marston, The Incorporation of Continental Shelf Rights into United Kingdom Law, *ICLQ* 45 (1996), p. 13–51. Žr. taip pat 1995 m. Rusijos Federacijos įstatymą dėl kontinentinio šelfo, *ILM* 35 (1996), p. 1498.

dugnas gana ilgą atstumą tolyn nuo kranto grimzta labai pamažu, kol staigiai neria į didžiules vandenyno gelmes. Šį pamažu grimztantį jūros dugną geologai ir vadina „kontinentiniu šelfu"; priešistoriniais laikais tai buvo sausuma. Prezidento Trumano pareiškime kontinentiniu šelfu buvo laikomos tos nuo kranto besitęsiančios jūros dugno erdvės, kurių gylis neviršijo 100 sieksnių.

Prezidento Trumano pareiškimu pasekė kai kurios kitos valstybės, ir ofšoriniai gręžiniai ieškant naftos bei gamtinių dujų tapo įprastu dalyku Karibų jūros baseine bei Persijos įlankoje. Kitos valstybės dėl to neprotestavo, tik Čilė ir Peru pareiškė pretenzijas į tokias platumas, kurios savo apimtimi smarkiai viršijo Trumano pareiškime išdėstytas pretenzijas. Čilė ir Peru neturi kontinentinio šelfo geologine prasme; jūros dugnas prie šių valstybių krantų staigiai krinta į vandenyno gelmes. Todėl vietoj to, kad reikalautų kontinentinio šelfo, šios valstybės reiškė pretenzijas į jūros dugno bei jo gelmių, esančių 200 mylių atstumu nuo jų pakrantės, suverenitetą; jos reiškė pretenzijas ir į virš šio jūros dugno esančių vandenų bei oro erdvės suverenitetą; to savo pareiškimuose nedarė JAV ir kitos valstybės.

Kontinentinio šelfo koncepcijos plėtojimosi nuo 1945 m. istorija – tai klasikinis naujos paprotinės teisės normos formavimosi pavyzdys. JAV veiksmai sukūrė precedentą, kuriuo sekė (kai kuriais atvejais net mėgino viršyti) kitos valstybės. Pretenzijos į išimtines teises eksploatuoti jūros dugną bei jo gelmes kitų valstybių buvo kopijuojamos arba bent jau neginčijamos, ir tai lėmė naujos paprotinės teisės normos susiformavimą; pretenzijos į virš jūros dugno esančių vandenų suverenitetą nesukūrė naujos paprotinės teisės normos, nes prieš tai protestavo kitos valstybės. (Netgi 200 mylių pločio išimtinė ekonominė zona, kur kas vėliau atsiradusi koncepcija,[119] pakrantės valstybei suteikia mažiau teisių nei virš jūros dugno esančių vandenų suverenitetas, ko reikalavo Čilė ir Peru.)

Iki 1958 m. paprotinė teisė kontinentinio šelfo klausimu dar buvo menkai išplėtota ir kontroversiška; 1958 m. Ženevos konvencija „Dėl kontinentinio šelfo" šią sritį konkrečiau ir smulkiau sureguliavo. Jos 1 straipsnis apibrėžia kontinentinį šelfą kaip „povandenines su krantu besiribojančias jūros dugno ir jo gelmių erdvės, esančias už teritorinės jūros ribų iki 200 metrų gylio, arba už šios ribos iki gylio, kuriame galima tose erdvėse esančių gamtinių išteklių eksploatacija".

2 straipsnis nustato:

1. Pakrantės valstybė kontinentiniame šelfe įgyvendina suverenias teises į jo ir jame esančių gamtinių išteklių eksploataciją.
2. Šio straipsnio 1 punkte nurodytos teisės yra išimtinės ta prasme, kad jeigu pakrantės valstybė nenaudoja kontinentinio šelfo arba neeks-

[119] Žr. tekstą aukščiau, p. 228–230.

ploatuoja jo gamtinių išteklių, niekas be aiškaus pakrantės valstybės sutikimo negali vykdyti šios veiklos ar reikšti pretenzijų į kontinentinį šelfą.

3. Pakrantės valstybės teisėms į kontinentinį šelfą nedaro įtakos nei tikra, nei tariama okupacija, arba bet kokia paskelbta deklaracija.
4. Šiuose straipsniuose minimi gamtiniai ištekliai apima mineralinius ir kitus negyvuosius jūros dugno bei jo gelmių išteklius, taip pat gyvuosius organizmus, priklausančius sėslioms rūšims, t.y. organizmus, kurie subrendę guli nejudantys ant jūros dugno ar po juo, arba gali judėti tik palaikydami nuolatinį fizinį kontaktą su jūros dugnu arba gelmėmis.

3 straipsnyje numatyta, kad „pakrantės valstybės teisės į kontinentinį šelfą nedaro įtakos virš jo esančių atviros jūros vandenų, taip pat oro erdvės virš tų vandenų teisiniam statusui".

5 straipsnyje nurodoma, kad kontinentinio šelfo tyrimais ir eksploatacija negali būti nepagrįstai trukdoma navigacijai, žvejybai, žuvų išteklių išsaugojimui bei moksliniams tyrimams (1 punktas). Pagal 1 punktą pakrantės valstybė gali statyti kontinentinio šelfo gamtinių išteklių eksploatavimo įrenginius. Tokie įrenginiai gali kyšoti virš jūros paviršiaus, tačiau jie neturi salų teisinio statuso (pvz., aplink juos nėra teritorinės jūros), nors pakrantės valstybė gali nustatyti saugumo zonas 500 metrų spinduliu aplink kiekvieną jų. Be to, dėl tokių įrenginių keliamo pavojaus eliminavimo yra įtvirtintos nuostatos (pvz., turi būti tam tikra įspėjimo apie jų buvimą sistema, o kai jie nebenaudojami – turi būti išmontuoti).

Ženevos konvencijos „Dėl kontinentinio šelfo" 2 ir 3 straipsniai su nedideliais pakeitimais yra pakartoti 1982 m. Konvencijos 77 ir 78 straipsniuose. Daugelis Ženevos konvencijos 5 straipsnio nuostatų labai įvairiai įtvirtintos 1982 m. Konvencijos 60 ir 80 straipsniuose. 1982 m. Konvencijos 76 straipsnis smarkiai skiriasi nuo Ženevos konvencijos „Dėl kontinentinio šelfo" 1 straipsnio.

Kur yra išorinės kontinentinio šelfo ribos teisine prasme? Ar jis apskritai turi kokias nors išorines ribas, o gal pakrantės valstybės išimtinės teisės į jūros dugną ir jo gelmes tęsiasi iki vandenyno vidurio nepriklausomai nuo jo gylio? Tai yra esminis klausimas, nes ateityje giliavandenis jūros dugnas tikriausiai bus labai svarbus ekonomiškai.

1958 m. Ženevos konvencijos „Dėl kontinentinio šelfo" 1 straipsnyje apie eksploatavimo galimybę kalbama kaip apie kriterijų kontinentinio šelfo išorinei ribai nustatyti. Tai gali reikšti, jog teisine prasme kontinentinis šelfas galėtų tęstis iki vandenyno vidurio, tačiau tokia interpretacija yra nepagrįsta dėl kelių priežasčių. Ženevos konvencijoje kontinentinis šelfas apibrėžiamas kaip „povandeninės su krantu

besiribojančios erdvės", todėl vandenyno viduryje esančios erdvės negali būti laikomos besiribojančiomis su kokia nors pakrantės valstybe. Tarptautinis Teisingumo Teismas *North Sea Continental Shelf* bylose[120] dar kartą akcentavo, kad kontinentinis šelfas yra sausumos teritorijos tęsinys – giliavandenis jūros dugnas yra pernelyg giliai ir pernelyg toli nuo kranto, kad būtų laikomas sausumos teritorijos tęsiniu. Galiausiai kontinentinis šelfas yra geologinė ir teisinė sąvoka; o geologiniu požiūriu teigti, kad giliavandenis jūros dugnas yra dalis kontinentinio šelfo, yra tiek pat absurdiška kaip ir teigti, jog Afrika yra dalis Australijos. 1982 m. Konvencijos 76(1) straipsnis numato:

> Pakrantės valstybės kontinentinis šelfas apima jūros dugną ir po juo esančias žemės gelmes tų povandeninių rajonų, kurie yra už jos teritorinės jūros palei visą jos sausumos teritoriją iki žemyno povandeninio krašto išorinės ribos arba per 200 jūrmylių nuo bazinių linijų, nuo kurių yra matuojamas teritorinės jūros plotis, jeigu žemyno povandeninio krašto išorinė riba nesiekia šio atstumo.

76 straipsnyje įtvirtintos ir sudėtingos bei kontroversiškos nuostatos dėl žemyno povandeninio krašto išorinės ribos nustatymo. Žemyno povandeninis kraštas susideda ne tik iš kontinentinio šelfo, bet ir iš žemyno šlaito (stačios nuokalnės už kontinentinio šelfo) bei kontinentinės įkalnės (truputį nuožulnios zonos tarp kontinentinio šelfo ir giliavandenio jūros dugno). Minimali 200 mylių riba, paimta iš nuostatų dėl išimtinės ekonominės zonos,[121] jau tapo, ko gero, paprotinės tarptautinės teisės dalimi.[122]

GILIAVANDENIS JŪROS DUGNAS

Generalinės Asamblėjos 1970 m. gruodžio 17 d. priimtoje Rezoliucijoje Nr. 2749 (XXV) deklaruojama, kad giliavandenis jūros dugnas yra bendras žmonijos paveldas,[123] ir įtvirtinti įvairūs principai, reglamentuojantys jo išteklių eksploatavimą ateityje.[124] Šie principai smulkiau buvo išplėtoti 1982 m. Konvencijos 133–191 straipsniuose bei III ir IV prieduose. Pagal šią Konvenciją giliavandenio jūros dugno (t.y. jūros dugno už kontinentinio šelfo ribų, kaip apibrėžta 76 straipsnyje) kontrolė turi būti patikėta Tarptautinei jūros dugno institucijai, kuri jį bei jo gelmes eksploatuos arba teiks tokios eksploatacijos licencijas valstybėms ir komercinėms įmonėms.[125] (Ši Institucija turi įgaliojimus tik dėl jūros dugno ir jo gelmių; 1982 m. Konvencijos 135 straipsnyje skelbiama, kad šios Konvencijos nuostatos dėl giliavandenio jūros dugno ir Institucijos neliečia atvirosios jūros bei oro erdvės virš jos teisinio statuso.) Tarptautinė jūros dugno institucija dalį

[120] *North Sea Continental Shelf Cases, ICJ Rep.* 1969, p. 3–257, at 31, 47, 53. Žr. 3 skyrių. Žr. taip pat *Arbitration between the United Kingdom of Great Britain and Nothern Ireland and the French Republic on the Delimitation of the Continental Shelf*, Cmnd. 7438 (1979), *ILM* 18 (1979), p. 397–494; *Continental Shelf (Libya v. Malta) Case, ICJ Rep.* 1985, p. 13–187. Žr. atitinkamus G. Jaenicke, *EPIL* 2 (1981), p. 205–208. ir U.-D. Klemm'o, R. Qellers-Frahm'o, *EPIL* I (1992), p. 792–795, 795–798, 798–804, straipsnius.

[121] Žr. tekstą aukščiau, p. 228–230.

[122] *ICJ Rep.* 1985, at 33, 35. Žr. D.N. Hutchinson, The Seaward Limit to Continental Shelf Jurisdiction in Customary International Law, *BYIL* 56 (1985), p. 118.

[123] Žr. B.H. Oxman, The High Seas and the International Seabed Area, *Mich. JIL* 10 (1989), p. 526–542; W.G. Witzthum, International Sea-Bed Area, *EPIL* II (1995), p. 1372–1376. Dėl „bendro žmonijos palikimo" sąvokos žr. taip pat 13 skyrių.

[124] Tekstas Brownlie leidinyje *BDIL*, p. 124–128.

[125] Žr. R. Wolfrum, International Sea-Bed Authority, *Wolfrum UNLPP II*, p. 789–796.

pajamų gaus ir iš kontinentinio šelfo, esančio už 200 mylių ribos, eksploatavimo; pakrantės valstybei priklausys likusioji tokių pajamų dalis.[126] Institucijos gautos pajamos bus panaudotos visos žmonijos labui, ypač besivystančių šalių poreikiams tenkinti.

Besivystančios šalys iš Tarptautinės jūros dugno institucijos veiklos tikėjosi finansinės naudos; jos 1982 m. Konvencijos XI dalį įvardijo kaip svarbų laimėjimą siekiant „Naujos tarptautinės ekonominės tvarkos".[127] Tačiau išsivysčiusios šalys, vienintelės, turinčios pažangiausią technologiją ir pakankamai kapitalo, reikalingo jūros dugno ištekliams eksploatuoti, reikalavo sąžiningo atlygio už tuos pinigus bei pastangas, kurias jos įdės į šių išteklių eksploatavimą. Šis interesų susikirtimas darė įtaką daugeliui Konvencijos nuostatų, susijusių su Tarptautinės jūros dugno institucijos funkcijomis, įgaliojimais, struktūra ir balsavimo tvarka, su jos santykiais su išteklių gavybos įmonėmis. Iki 1981 m. atrodė, jog JT Konferencijoje jūrų teisės klausimais pavyks pasiekti kompromisą išsivysčiusių ir besivystančių šalių interesų pagrindu.[128] Tačiau JAV prezidentas Reaganas 1981 m. pareikalavo pakeisti kai kurias 1980 m. Konvencijos projekto nuostatas, susijusias su giliavandeniu jūros dugnu bei Institucija, kad padarytų šias nuostatas palankesnes išsivysčiusioms šalims. Konferencijos metu buvo padaryta keletas pakeitimų 1980 m. projekto variante, kad jis būtų labiau priimtinas išsivysčiusioms šalims, bet dauguma Vakarų valstybių (įskaitant JAV ir Jungtinę Karalystę) liko nepatenkintos ir atsisakė pasirašyti arba ratifikuoti 1982 m. Konvenciją.[129]

Dar prieš Reaganui tampant prezidentu 1981 m., JAV taip nekantriai ėmė reaguoti į įvairius nesutarimus ir uždelsimus konferencijoje, kad priėmė įstatymą, leidusį jos įmonėms pradėti giliavandenio jūros dugno eksploatavimą.[130] Panašių įstatymų priėmė ir keletas kitų išsivysčiusių valstybių (pvz., Prancūzija, Vakarų Vokietija, Italija, Japonija, Jungtinė Karalystė ir SSRS). Egzistuoja susitarimas tarp daugumos tokius įstatymus priėmusių valstybių (bet ne SSRS), kad vienos „susitariančios valstybės" įmonėms neleidžiama vykdyti veiklos teritorijoje, kurią apima kitos „susitariančios valstybės" išduota licencija.[131] Minėtais įstatymais nesiekiama sukurti vienašalių teisių kokiai nors giliavandenio jūros dugno daliai; be to, buvo numatyta, jog įstatymai bus taikomi tik iki Jūrų teisės konvencijos, kurios šalimi yra atitinkamą įstatymą priėmusi valstybė, įsigaliojimo, o visos arba dalis pajamų, kurias atitinkama vyriausybė gaus iš jūros dugno eksploatavimo, bus pasidalytos su besivystančiomis šalimis arba pervestos Tarptautinei jūros dugno institucijai. Tačiau šiuos įstatymus, kaip prieštaraujančius Generalinės Asamblėjos Rezoliucijai Nr. 2749 (XXV), pasmerkė besivystančios šalys.[132]

[126] 1982 m. Konvencijos 82 straipsnis.

[127] Žr. 15 skyrių.

[128] Žr. 1982 m. Konvencijos 1980-ųjų metų projektą leidinyje *ILM* 19 (1980), p. 1129.

[129] Žr. tekstą aukščiau, p. 218.

[130] Tekstas leidinyje *ILM* 19 (1980), p. 1003.

[131] *ILM* 23 (1984), p. 1354.

[132] Žr. *AJIL* 73 (1979), p. 30–38.

Kaip jau minėta, 1994 m. Susitarimu „Dėl 1982 m. Konvencijos XI dalies įgyvendinimo" buvo pakeistas giliavandenio jūros dugno kasinėjimo režimas, ir tuo buvo patenkintos beveik visos šalys.[133] Šio pakeitimo motyvai iš esmės buvo dvejopi. Pirma, tapo akivaizdu, jog dėl palyginti žemų metalo kainų paskutinį dešimtmetį sumažėjo komercinis interesas vykdyti kasinėjimo darbus giliavandeniame jūros dugne. Didžiulės biurokratinės struktūros, grindžiamos XI dalies nuostatomis, pasirodė esančios nereikalingos. Antra, Šaltojo karo pabaiga ir globalinė tendencija link rinkos ekonomikos principų suteikė papildomą impulsą reformoms vykdyti. Šio pakeisto režimo detalės ir techninės problemos, susijusios su Susitarimo laikinuoju taikymu (prieš jam įsigaliojant pagal Vienos konvencijos „Dėl sutarčių teisės" 25 straipsnį[134]), nėra šio vadovėlio nagrinėjimo objektas.

JŪROS SIENOS

Pastaraisiais metais kilo daug ginčų dėl sienų tarp jūros erdvių, į kurias pretenduoja ir viena, ir kita valstybė.[135] Tokie ginčai perpildė tarptautinių arbitražų bei Tarptautinio Teisingumo Teismo darbotvarkę.[136] 1958 m. Ženevos konvencijos „Dėl teritorinės jūros" 12(1) straipsnis numato:

> Jeigu dviejų valstybių krantai yra priešingi ar gretimi vienas kitam, nė viena iš šių valstybių neturi teisės, jeigu tarp jų nėra susitarta kitaip, savo teritorinės jūros išplėsti už vidurinės linijos, kurios kiekvienas taškas yra vienodai nutolęs nuo artimiausių bazinių linijų taškų, nuo kurių matuojamas kiekvienos šių valstybių teritorinės jūros plotis. Tačiau šio punkto nuostata nėra taikoma, jeigu dėl istoriškai susiklosčiusio teisinio pagrindo ar kitų ypatingų aplinkybių dviejų valstybių teritorines jūras būtina delimituoti ne šiame punkte nurodytu būdu.

Tokios pat taisyklės nustatytos ir 1982 m. Konvencijos 15 straipsnyje. Dėl gretutinės zonos Ženevos konvencijos „Dėl teritorinės jūros" 24(3) straipsnyje nustatyta ta pati taisyklė kaip ir 12(1) straipsnyje, tik jame nėra 12(1) straipsnio paskutiniojo sakinio. 1982 m. Konvencijoje nėra jokios nuostatos dėl gretutinės zonos, į kurią pretenduoja valstybės, kurių krantai priešingi ar gretimi vienas kitam, delimitavimo.

1958 m. Ženevos konvencijos „Dėl kontinentinio šelfo" 6(1) straipsnis numato:

> Jeigu tas pats kontinentinis šelfas prieina prie dviejų ar daugiau valstybių, kurių krantai yra priešingi vienas kitam, teritorijų, kiekvienai valstybei priklausančio kontinentinio šelfo riba nustatoma tarp jų sudaryta su-

[133] Žr. tekstą aukščiau, p. 218–219.

[134] Žr. Marffy-Mantuano, *op. cit.*, p. 821–824.

[135] Žr. S.P. Jagota, *Maritime Boundary*, 1985; P. Weil, *The Law of Maritime Delimitation – Reflections*, 1989; D.M. Johnston/M.J. Valencia, *Pacific Ocean Boundary Problems: Status and Solutions*, 1991; D.H. Anderson, Recent Boundary Agreements in the Southern North Sea, *ICLQ* 41 (1992), p. 414–423; M.D. Evans, Delimitation and the Common Maritime Boundary, *BYIL* 64 (1993), p. 283–332; E. Franckx, *Maritime Claims in the Arctic: Canadian and Russian Perspectives*, 1993; F.A. Ahnish, *The International Law of Maritime Boundaries and the Practice of States in the Mediterranean*, 1993; G.H. Blake (red.), *World Boundaries*. 5-as tomas: Maritime Boundaries, 1994; J.I. Charney, Progress in International Maritime Boundary Delimitation Law, *AJIL* 88 (1994), p. 227.

tartimi. Jei sutarties nėra ir jeigu kitokia riba nėra pateisinama ypatingomis aplinkybėmis, riba yra vidurio linija, kurios kiekvienas taškas yra vienodai nutolęs nuo artimiausių bazinių linijų taškų, nuo kurių matuojamas kiekvienos valstybės teritorinės jūros plotis.

Pagal 6(2) straipsnį tos pačios taisyklės taikomos tuo atveju, „kai tas pats kontinentinis šelfas prieina prie dviejų gretimų valstybių teritorijų".

Ženevos konvencijos „Dėl teritorinės jūros" 12(1) ir 24(3) straipsniuose pirmiausiai akcentuojamas „lygių atstumų" principas. Ir priešingai, Ženevos konvencijos „Dėl kontinentinio šelfo" 6 straipsnyje pirmiausiai akcentuojama delimitacija pagal susitarimą. Tiek Ženevos konvencijos „Dėl teritorinės jūros" 12(1) straipsnyje, tiek Ženevos konvencijos „Dėl kontinentinio šelfo" 6 straipsnyje „ypatingos aplinkybės" numatomos kaip išimtis „lygių atstumų" principui, tačiau panašu, jog praktikoje išimtimi dėl „ypatingų aplinkybių" dažniau remiamasi delimituojant kontinentinį šelfą nei delimituojant teritorinę jūrą, nes kontinentiniai šelfai tęsiasi ilgiau nei teritorinės jūros; „lygių atstumų" principu grindžiamas jūros sienas dažnai iškraipo salos arba kranto išlinkimai, ir kuo toliau jūros link, tuo tokie iškraipymai ryškesni.[137] Tokie iškraipymai gali būti toleruotini, jei jie vienai valstybei savo teritorinę jūrą leidžia išplėsti kitos valstybės sąskaita keletą mylių, tačiau netoleruotini, jei jie šimtus mylių vienai valstybei savo kontinentinį šelfą leidžia išplėsti kitos valstybės sąskaita.

North Sea Continental Shelf bylose Tarptautinis Teisingumo Teismas pripažino, jog Ženevos konvencijos „Dėl kontinentinio šelfo" 6(2) straipsnio normos nėra paprotinės teisės normos, todėl jos nebuvo privalomos Vakarų Vokietijai, kuri nebuvo Konvencijos šalimi. Vietoj to Teismas pareiškė, kad atitinkama paprotinės teisės norma įpareigoja šalis (Vakarų Vokietiją, Daniją ir Olandiją) vesti sąžiningas derybas, kad pasiektų susitarimą dėl teisingos delimitacijos.[138] Tačiau arbitražinis sprendimas vėlesnėje byloje tarp Jungtinės Karalystės ir Prancūzijos dėl Lamanšo sąsiaurio kontinentinio šelfo delimitacijos teigia išvadą, kad skirtumas tarp paprotinės teisės ir Ženevos konvencijos „Dėl kontinentinio šelfo" 6 straipsnio yra menkas; tiek Jungtinė Karalystė, tiek Prancūzija buvo Konvencijos šalimis, bet arbitrai pripažino, kad Lamanšo salų bei Skilio salelės padėtis reiškia „ypatingas aplinkybes" Konvencijos 6 straipsnio prasme, ir kad delimitacijos linija turi būti grindžiama teisingumo motyvais (t.y. nukrypstant nuo vidurio (lygių atstumų) linijos), kur tik egzistuoja tokios ypatingos aplinkybės.[139]

„Lygių atstumų" principas dar labiau buvo įtvirtintas 1982 m. Konvencijos 83(1) straipsniu, kuris nustato: „Kontinentinio šelfo tarp vals-

[136] Dėl arbitražo tarp Kanados ir Prancūzijos dėl jūros plotų delimitacijos (*St. Pierre et Miquelon*) žr. 1992 m. birželio 10 d. sprendimą, *ILM* 31 (1992), p. 1145, ir M.D. Evans, Less Than an Ocean Apart: The St Pierre and Miquelon and Jan Mayen Islands and the Delimitation of Maritime Zones, *ICLQ* 43 (1994), p. 678. Dėl naujausios Tarptautinio Teisingumo Teismo nagrinėtos bylos, susijusios su jūros delimitacija ir teritoriniais klausimais tarp Kataro ir Bachreino, žr. *ICJ Rep.* 1995, 6, *ILM* 34 (1995), p. 1204; apie sprendimą dėl jurisdikcijos ir priimtinumo žr. *ICJ Rep.* 1994, 112, *ILM* 33 (1994), p. 1461. *East Timor* byla tarp Portugalijos ir Australijos (žr. 3 skyrių ir 18 skyrių) buvo nutraukta dėl su jurisdikcija susijusių motyvų. Dėl Tarptautinio Teisingumo Teismo indėlio į jūrų teisės plėtojimą žr. Kwiatkowska (1995), *op. cit.*, p. 488 ir t.t.; Kwiatkowska, Equitable Maritime Boundary Delimitation, V. Lowe/ M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 264–292.

[137] *North Sea Continental Cases*, *op. cit.*, p. 16–18. Žr. tekstą aukščiau, p. 240.

[138] Ten pat, ypač p. 46–54.

[139] *ILR*, 54-as t., p. 6, 8–10, 54–59, 101–103, 123–124. Dėl tolesnės diskusijos apie šias dvi bylas ir jų palyginimo su vėlesnėmis bylomis žr. P. Birnie, Delimitation of Maritime Boundaries: Emergent Legal Principles and Problems, leidinyje G.H. Blake (red.), *Maritime Boundaries and Ocean Resources*, 1987.

tybių, kurių krantai yra priešingi ar gretimi vienas kitam, delimitavimas turi būti vykdomas pagal susitarimą ir remiantis tarptautine teise, kaip numatyta Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 38 straipsnyje, siekiant teisingo sprendimo." Pagal 1982 m. Konvencijos 74(1) straipsnį ta pati taisyklė taikoma ir išimtinių ekonominių zonų delimitacijai.[140] 83(1) ir 74(1) straipsniai yra nekonkretūs, tačiau tai buvo neišvengiama; pats delimitacijos klausimas buvo aštrių ginčų UNCLOS III metu priežastimi. Teisminiai ir arbitražiniai sprendimai ateityje tikriausiai padės išaiškinti „teisingo sprendimo" sampratą, bet tai bus lėtas procesas; kas yra teisinga vienoje geografinėje situacijoje, nebus teisinga kitose geografinėse situacijose, todėl kyla pavojus, kad kiekviena išspręsta byla bus unikali ir negalės būti precedentu vėlesnėse bylose.

1982 m. Konvencijos 121(3) straipsnis numato, kad „uolos, kuriose negali gyventi žmonės ir vykti ekonominis gyvenimas, neturi išimtinės ekonominės zonos ir kontinentinio šelfo". Šią naujovę remia dauguma valstybių (tačiau tikriausiai ne Jungtinė Karalystė, kuri reiškia pretenzijas į 200 mylių išimtinę žvejybos zoną apie Rockallą, negyvenamą uolą, esančią už 180 mylių į Vakarus nuo Hebridų). Tačiau 121 straipsnis leidžia suprasti, kad tokios uolos ir toliau turės teritorinę jūrą bei gretutinę zoną.

Tarp vis dar nesureguliuotų regioninių ginčų rimčiausi yra tie, kurie labai greitai gali virsti ginkluotu konfliktu; jie egzistuoja Pietryčių Azijos regione; ypač tai pasakytina apie abipuses pretenzijas į Spratlio salas Pietų Kinijos jūroje.[141]

[140] Dėl Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 38(1) straipsnio teksto žr. 3 skyrių.

[141] Žr. G. Marston, Abandonment of Territorial Claims: The Cases of Bouvet and Spratly Islands, *BYIL* 57 (1986), p. 337–356; J. Greenfield, *China's Practice in the Law of the Sea*, 1992; JTO Generalinio Sekretoriaus 1992 m. Raportas, *op. cit.*, 31–37 p.; J.I. Charney, *China and the South China Sea Disputes: Conflicting Claims and Potential Solutions in the South China Sea*, 1995; Charney, Central East Asian Maritime Boundaries and the Law of the Sea, *AJIL* 89 (1995), p. 724–749.

13 SKYRIUS

ORO IR KOSMINĖ ERDVĖ

ORO ERDVĖ

1900–1914 metais teisės mokslininkai pasiūlė įvairių teorijų dėl oro erdvės teisinio statuso.[1] Tačiau nuo 1914 metų tapo aišku, kad valstybes patenkintų tik visiškas jų oro erdvės suverenitetas, neapribotas jokia taikaus perėjimo teise; ir šiuo klausimu labai greitai atsirado nauja paprotinės teisės norma. Karinis bombardavimo ir žvalgybos iš oro potencialas, išryškėjęs per Pirmąjį pasaulinį karą, reiškė, kad bet kokia kita taisyklė būtų buvusi nepriimtina valstybėms dėl saugumo motyvų. (Faktiškai aktyviausios šia prasme buvo neutralios valstybės, reikalavusios teisės neleisti užsienio lėktuvams per Pirmąjį pasaulinį karą dalyvauti oro mūšiuose virš jų teritorijos.) Nuo to laiko paprotinė norma buvo tokia, kad iš vienos valstybės lėktuvas turi teisę skristi virš atviros jūros, bet ne virš kitos valstybės teritorijos ar teritorinės jūros.[2] Ši taisyklė patvirtinta ir 1944 metų Čikagos konvencijos „Dėl tarptautinės civilinės aviacijos" 1 straipsnyje, kuriame sakoma, kad „kiekviena valstybė turi visišką ir išimtinį oro erdvės, esančios virš jos teritorijos, suverenitetą".[3]

Jei valstybė įsako savo lėktuvui pažeisti kitos valstybės oro erdvę, tai yra rimtas tarptautinės teisės pažeidimas. Per 1950–1960 metų laikotarpį įvyko daugybė oro incidentų, kuriuose Amerikos karo lėktuvai buvo atakuoti, priversti nusileisti, nušauti, o jų įgulos internuotos Vengrijoje, SSRS ir Čekoslovakijoje.[4] JAV laikėsi pozicijos, kad jėgos naudojimas buvo nepagrįstas, kadangi lėktuvai skrido arba virš tarptautinių vandenų, arba netyčia įskrido į užsienio valstybės oro erdvę. JAV inicijuotas bylas prieš minėtas valstybes, atsisakiusias pripažinti savo atsakomybę, Tarptautinis Teisingumo Teismas atmetė, nes valstybės atsakovės nepripažino jo jurisdikcijos.[5] Teismas taip pat atsisakė savo jurisdikcijos bylose, kurias Izraelis, JAV ir Jungtinė Karalystė inicijavo prieš Bulgariją dėl to, kad ši 1955 m. numušė Izraelio lėktuvą, skridusį reguliariu komerciniu reisu tarp Austrijos ir Izraelio, ir kuriuo skrido įvairių pilietybių keleiviai.[6]

1960 m. gegužės mėn., kai JAV žvalgybos lėktuvas U2 buvo numuštas Sovietų Sąjungoje, pastaroji atšaukė aukščiausio lygio kon-

[1] *Harris CMIL*, p. 217–222; P.S. Dempsey, *Law and Foreign Policy in International Aviation*, 1987; K.-G. Park, *La Protection de la souverainete aerienne*, 1991; I.H.P. Diederiks-Verschoor, *An Introduction to Air Law*, 5-as leid., 1993; S. Shubber, The Contribution of the International Court of Justice to Air Law, leidinyje V. Lowe/ M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 316–326.

[2] Žr. K. Hailbronner, Airspace over Maritime Areas, *EPIL* I (1992), p. 90–94, ir 12 skyrių.

[3] Tekstas 15 UNTS 295. Žr. L. Weber, Chicago Convention, *EPIL* I (1992), p. 571–573.

[4] *U.S. v. Hungary, ICJ Rep.* 1954, p. 99–105; 1952 m. spalio 7 d. oro incidentas, *ICJ Rep.* 1956, p. 9–11; 1953 m. kovo 10 d. oro incidentas, ten pat, p. 6–8; 1954 m. rugsėjo 4 d. oro incidentas, *ICJ Rep.* 1958, p. 158–161. Žr. K. Hailbronner, Aerial Incident Cases (U.S. v. Hungary; U.S. v. U.S.S.R.; U.S. v. Czechoslovakia), *EPIL* I (1992), p. 50–52.

[5] Žr. 18 skyrių.

[6] 1955 m. liepos 27 d. oro incidentas *(Israel v. Bulgaria), ICJ Rep.* 1959, p. 127–204. Žr. K. Hailbronner, Aerial Incident of 27 July 1955 Cases (Israel v. Bulgaria; U.S. v. Bulgaria; U.K. v. Bulgaria), *EPIL* I (1992), p. 52–54.

ferenciją su JAV, protestuodama dėl oro erdvės pažeidimo.[7] Beje, JAV viešai neprotestavo dėl U2 lėktuvo numušimo. Tačiau tai nereiškia, kad valstybės bet kokiomis aplinkybėmis turi neribotą teisę atakuoti į jų oro erdvę įskridusį lėktuvą. 1953 m. Lissitzynas pasiūlė,[8] kad iš valstybių praktikos gali būti išvesta tokia paprotinės teisės norma: „Siekdamas kontroliuoti lėktuvo įsibrovėlio judėjimą, teritorijos suverenas negali sukelti nereikalingo arba nepagrįstai didelio pavojaus lėktuvui ir juo skrendantiems žmonėms – nepagrįstai didelio, t.y. lyginant su teisingai suvokiama įsibrovimo žala." Tai yra labai lankstus principas. Vadinasi, valstybė negali pulti lėktuvo įsibrovėlio, nebent ji turi pagrindo įtarti, kad lėktuvas kelia realią grėsmę jos saugumui (aišku, jog karinis lėktuvas turi daugiau galimybių kelti tokią grėsmę nei civilinis); be to, prieš puolant lėktuvą jam turi būti perduotas įspėjimas nusileisti arba pakeisti kursą, nebent yra pagrindo įtarti, kad lėktuvas kelia tiesioginę ir labai rimtą grėsmę valstybės saugumui, arba tokį įspėjimą perduoti yra neįmanoma.

Lissitzyno lankstus požiūris, ko gero, ir toliau lieka tiksliu galiojančios teisės, kai karinis lėktuvas įskrenda į kitos valstybės oro erdvę be jos sutikimo, apibūdinimu. Tačiau, kaip ką tik pastebėjome, yra tam tikras nesutarimas dėl veiksmų, kurių galima imtis prieš civilinį lėktuvą, įskridusį į kitos valstybės oro erdvę be jos sutikimo; atrodo, jog kai kurios valstybės ir toliau palaiko Lissitzyno lanksčią formuluotę dėl civilinio (bei karinio) lėktuvo, tačiau kitos valstybės (bei Tarptautinė civilinės aviacijos organizacija (ICAO) – Jungtinių Tautų specializuota įstaiga[9]) mano, kad civilinis lėktuvas tokiomis aplinkybėmis niekada negali būti puolamas. Kita vertus, civiliniam lėktuvui, įskridusiam į kitos valstybės oro erdvę be jos sutikimo, gali būti įsakyta palikti valstybės oro erdvę arba nusileisti, o valstybė, kurios oro erdvė buvo pažeista, gali pareikšti protestą lėktuvo registracijos valstybei, jeigu minėti įsakymai yra ignoruojami; taisyklė (jei tai iš tikrųjų yra taisyklė), kad užsienio valstybės oro erdvę pažeidęs civilinis lėktuvas niekada negali būti puolamas, nereiškia, jog civiliniai lėktuvai turi teisę daryti tokius pažeidimus.

ICAO 1981 metais rekomendavo savo valstybėms narėms, kad „perimantis lėktuvas visais atvejais turi susilaikyti ir nenaudoti ginklų prieš perimamą civilinį lėktuvą".[10] Sovietų Sąjunga 1983 m. numušė Pietų Korėjos keleivinį lėktuvą, kuris įskrido į SSRS oro erdvę; JT Saugumo Taryboje devynios valstybės balsavo už rezoliucijos projektą, smerkiantį tokį SSRS veiksmą,[11] tačiau jį vetavo Sovietų Sąjunga (prieš taip pat balsavo Lenkija, o Kinija, Gajana, Nikaragva ir Zimbabvė – susilaikė). Rezoliucijos projekto preambulėje buvo punktas, „patvirtinantis tarptautinės teisės normas, draudžiančias prievartos ak-

[7] Žr. *AJIL* 54 (1960), p. 836, ir *AJIL* 56 (1962), p. 135; *Colum. LR* (1961), p. 1074. Dėl nesureguliuotos šnipinėjimo srities žr. J. Kish, *International Law and Espionage*, 1995.

[8] *AJIL* 47 (1953), p. 559, 586. Žr. J.N. Hyde, Oliver J. Lissitzyn (1912–1994), *AJIL* 89 (1995), p. 88–90.

[9] Žr. tekstą toliau, p. 248, taip pat 6 ir 21 skyrių.

[10] *ILM* 22 (1983), p. 1185, 1187.

[11] Ten pat, p. 1148.

tus, keliančius grėsmę tarptautinės civilinės aviacijos saugumui"; taigi pulti civilinį lėktuvą neleistina jokiomis aplinkybėmis (aišku, jog situacija skiriasi tuo atveju, jei valstybės oro erdvę pažeidžia užsienio karinis lėktuvas). Šią „absoliučią" taisyklę rėmė JAV, Pietų Korėja, Australija, Togas, Ekvadoras ir Portugalija,[12] o Kanada, Zairas, Vakarų Vokietija bei Fidžis laikėsi lankstesnės Lissitzyno išreikštos pozicijos ir teigė, kad SSRS atsakas buvo „neproporcingas" egzistavusioms aplinkybėms.[13] Netgi Sovietų Sąjunga nemanė, kad ji turėjo neribotą teisę numušti jos oro erdvę pažeidusį lėktuvą; vietoj to ji teigė, kad klaidingai maniusi Pietų Korėjos oro lainerį esant JAV kariniu šnipinėjimo lėktuvu ir kad Pietų Korėjos oro laineris elgėsi įtartinai, ignoruodamas SSRS įsakymus nusileisti.[14]

1984 metais ICAO asamblėja pakeitė 1944 m. Čikagos konvenciją „Dėl tarptautinės civilinės aviacijos"[15] 3*bis* straipsnį, kuriame sakoma: „Kiekviena valstybė, įgyvendindama savo suverenitetą, turi teisę reikalauti, kad tam tikrame nurodytame oro uoste nusileistų civilinis lėktuvas, skrendantis virš jos teritorijos be leidimo". Tačiau jame taip pat sakoma, kad „susitariančios valstybės pripažįsta, jog kiekviena valstybė privalo susilaikyti ir nepanaudoti ginklų prieš skrendantį civilinį lėktuvą, ir kad perėmimo atveju negali būti sukeltas pavojus lėktuve esančių žmonių gyvybei bei lėktuvo saugumui".[16]

Per Irano su Iraku karą (1980–1988 m.)[17] 1988 m. liepos 3 d. JAV karinis laivas *Vincennes*, per susišaudymą su Irano kanonieriniais laivais Persijos įlankoje, manydamas, kad jį atakuoja iš oro, numušė Irano civilinį lėktuvą ir dėl to žuvo 290 keleivių iš šešių valstybių bei įgulos nariai. Nors JAV nepripažino savo atsakomybės pagal tarptautinę teisę, jos vėliau pasiūlė sumokėti *ex gratia* kompensaciją (reiškiančią, jog nepripažįstama jokios teisinės pareigos tai daryti) žuvusiųjų šeimoms (250 000 USD už kiekvieną dirbusį šeimos maitintoją ir 100 000 USD už kiekvieną kitą žuvusį asmenį).[18] Tačiau Iranas atsisakė priimti šį siūlymą ir 1989 m. pateikė ieškinį dėl žalos atlyginimo Tarptautiniam Teisingumo Teismui.[19] 1996 m. vasario 22 d. Iranas ir JAV sureguliavo Irano pretenzijas dėl lėktuvo numušimo: jos buvo susijusios su kitomis Irano pretenzijomis JAV dėl kai kurių bankinių reikalų; tai buvo pareikšta Irano ir JAV Pretenzijų Tribunolui.[20] Pagal šio susitarimo sąlygas kiekvieno numuštame lėktuve žuvusio asmens palikuonims turėjo būti sumokėta 300 000 USD (žuvusiojo šeimos maitintojo palikuonims) arba 150 000 USD (nedirbusio žuvusiojo palikuonims).[21]

Kitas nesenas incidentas: 1996 m. vasario 24 d. Kubos karinis lėktuvas numušė du civilinius lėktuvus, registruotus JAV. Šį veiksmą pasmerkė JT Saugumo Tarybos pirmininkas. Jis savo pareiškime rėmė-

[12] Ten pat, p. 1110, 1114, 1118, 1129, 1133–1134, 1139.

[13] Ten pat, p. 1117, 1120, 1133.

[14] Ten pat, p. 1126–1128, plg. su 1074; J.H.H. Weiler, Korean Airlines Incident, *EPIL* 11 (1989), p. 167–169. Žr. taip pat ICAO 1993 m. Raportą apie tyrimo, susijusio su 1983 m. rugpjūčio 31 d. įvykdytu Korėjos avialinijų lainerio numušimu, užbaigimą, *ILM* 33 (1994), p. 310.

[15] Tekstas 15 UNTS 295, pakeistas tekstas 1175 UNTS 297.

[16] Tekstas *ILM* 23 (1984), p. 705.

[17] Žr. I.F. Dekker/H.H.G. Post (red.), *The Gulf War of 1980–1988*, 1992.

[18] *AJIL* 83 (1989), p. 912–913. Žr. taip pat ICAO Rezoliuciją bei Raportą dėl Irano oro lainerio numušimo, 1988 m. liepos 3 d., *ILM* 28 (1989), p. 896–943.

[19] *ILM* 28 (1989), p. 842; 1988 m. liepos 3 d. oro incidentas (*Iran v. USA* byla), *ICJ Rep.* 1989, p. 132, *ILM* 29 (1990), p. 123.

[20] Žr. 18 skyrių, 78-ą pastabą.

[21] Žr. *ILM* 35 (1996), p. 553; *AJIL* 90 (1996), p. 278.

si Čikagos konvencijos 3*bis* straipsniu ir ragino ICAO ištirti šį incidentą.[22] Be to, 1996 m. kovo 12 d. prezidentas Clintonas patvirtino sankcijas Kubai pagal daug diskusijų sukėlusį Įstatymą dėl Kubos laisvės ir demokratinio solidarumo *(Libertad) (Helms-Burton aktas)*.[23]

Bendras teisinis ir institucinis pagrindas tarptautinei civilinei aviacijai dabar yra įtvirtintas 1944 m. Čikagos konvencijoje ir taisyklėse, kurias patvirtino ICAO; dabar šios organizacijos narės yra visos valstybės.[24] ICAO yra svarbiausias forumas plėtojant tarptautinę oro teisę ir kartu – nacionalinę oro teisę. Ji turi tam tikrų teisėkūros galių nustatant „tarptautinius standartus" (kitokius nei paprasta „rekomenduojama praktika"), ypač oro susisiekimo srityje.[25] Tačiau bandymai nuo 1944 m. daugiašaliu pagrindu įtvirtinti susitariančių valstybių lėktuvų teisę skristi į visų kitų susitariančių valstybių teritorijas, nepriklausomai nuo to, ar tai yra suplanuoti skrydžiai pagal tvarkaraštį, ar nereguliarūs skrydžiai, daugiausia buvo nesėkmingi. Dabartinė keitimosi komercinio pervežimo teisėmis sistema iš esmės grindžiama sudėtingu dvišalių susitarimų tinklu, tuo remiantis viena valstybė kitos valstybės lėktuvui suteikia teisę skristi jos oro erdve (paprastai tai yra tarsi atsakas į tos valstybės panašią nuolaidą pirmosios valstybės lėktuvui, vadinasi, apsikeičiama vienodos komercinės vertės teisėmis).[26] Ginčus tarp valstybių, kilusius dėl oro transporto, paprastai sprendžia arbitražas.[27]

Daugelis aviaciją reguliuojančių taisyklių buvo kuriama pagal taisykles, reguliuojančias laivybą.[28] Pavyzdžiui, lėktuvo nacionalinė priklausomybė[29] grindžiama registracija, ir lėktuvas tuo pačiu metu negali būti registruotas dviejose ar daugiau valstybių; „patogių" vėliavų problema, sukėlusi daug ginčų dėl prekybos laivų, aviacijos srityje beveik neiškilo – galbūt dėl to, kad daugumą aviakompanijų valdo arba subsidijuoja valstybės. Taisyklės dėl teisės tirti lėktuve padarytus nusikaltimus, atspindi taisykles ir teises tirti laivuose padarytus nusikaltimus.[30] Pagal teritorinę jurisdikciją skrendantis civilinis lėktuvas gali būti laikomas jo registracijos valstybės dalimi (tarsi tam tikra „skrendančia sala"), tačiau jis gali būti laikomas ir valstybės, virš kurios teritorijos skrenda; taigi tiek registracijos valstybė, tiek valstybė, virš kurios teritorijos lėktuvas skrenda, turi teisę bausti pažeidėją. Tai primena laivo vėliavos valstybės bei pakrantės valstybės įgyvendinamą konkuruojančią jurisdikciją nusikaltimams, įvykdytiems užsienio prekybos laivuose, plaukiojančiuose vidaus vandenyse arba teritorinėje jūroje.[31]

Dažniausi nusikaltimai civilinės aviacijos saugumui yra: užgrobimai, diversijos bei lėktuvų nuvarymai, siekiant gauti prieglobstį kitoje valstybėje.[32] Tai nėra piratavimo aktai specialiąja šios sąvokos pras-

[22] Žr. *ILM* 35 (1996), p. 493; *AJIL* 90 (1996), p. 448–454.

[23] Žr. 7 skyrių.

[24] Žr. K. Hailbronner, International Civil Aviation Organization, *EPIL* II (1995), p. 1070–1074. Apie kitas institucijas, susijusias su tarptautine civiline aviacija, žr. S.J. Fawcett, Immarsat, ten pat, p. 991–994; L. Weber, European Civil Aviation Conference, ten pat, p. 137–139; European Organization for the Safety of Air Navigation (Eurocontrol), ten pat, p. 270–273.

[25] J. Ducrest, Legislative and Quasi-Legislative Functions of ICAO: Towards Improved Efficiency, *AASL* 20 (1995), p. 343–366.

[26] J. Naveau, *International Air Transport in a Changing World*, 1989; P. Mendes de Leon (red.), *Air Transport Law and Policy in the 1990s*, 1991; L. Weber, Air Transport Agreements, *EPIL* I (1992), p. 75–78. Žr. taip pat M. Milde, Air Transport, Regulation of Liability, ten pat, p. 78–82; P.M. de Leon, *Cabotage in International Air Transport*, 1992; M. Zylicz, *International Air Transport Law*, 1992.

[27] K.-H. Bockstiegel, Italy-United States Air Transport Arbitration (1965), *EPIL* II (1995), p. 1508–1510; Bockstiegel, France-United States Air Transport Arbitration (1963), ten pat, p. 459–461. Apie JAV/JK arbitražą dėl rinkliavų už naudojimąsi Heathrow oro uostu žr. J. Skilbeck, *ICLQ* 44 (1995), p. 171–179. Apie arbitražą žr. 18 skyrių.

[28] Žr. 12 skyrių.

[29] Žr. M. Milde, Aircraft, *EPIL* I (1992), p. 86–87; K. Hailbronner, State Aircraft, *EPIL* 11 (1989), p. 317–320.

[30] Žr. 12 skyrių.

[31] Žr. taip pat M. Akehurst, Hijacking, *Indian JIL* (1974), p. 81–89.

[32] Žr. E. McWhinney, *Aerial Piracy and International Terrorism: the Illegal Diversion of Aircraft and International Law*, 2-as leid., 1987; M.N. Leich, Aircraft Crimes, Multilateral Conventions – Montreal Protocol, *AJIL* 82 (1988), p. 569–571.

me, kuriems taikoma universali jurisdikcija;[33] taip yra dėl to, kad minėtuosius nusikaltimus retai įvykdo vienas lėktuvas prieš kitą arba erdvėje, nepriklausančioje jokios valstybės jurisdikcijai. Nuo septintojo dešimtmečio pradžios priimta daugybė tarptautinių teisinių dokumentų, skirtų neteisėtiems veiksmams civilinės aviacijos atžvilgiu, tarp jų ir 1963 metų Tokijo konvencija,[34] 1970 metų Hagos konvencija[35] ir 1971 metų Monrealio konvencija.[36] Juos ratifikavo daugelis valstybių ir juose reikalaujama, kad dauguma atvejų jų šalys numatytų griežtas bausmes bei plačią jurisdikciją. Tačiau nebuvo sukurta veiksmingo tarptautinio mechanizmo, kuris numatytų sankcijas valstybėms, atsisakančioms bendradarbiauti užkertant kelią lėktuvų pagrobimui bei tarptautinio terorizmo aktams.[37]

KOSMINĖ ERDVĖ

„Ar man reikia gailėtis dėl to, kad pasirinkau šią temą? Kai kas gali sakyti, jog ji priklauso egzotikos teisės sferai. Kai kas gali paklausti: kodėl reikia nagrinėti tokius tolimus dalykus, kai kur kas arčiau mūsų yra tiek daug dar neišspręstų problemų? Kodėl reikia siekti taip toli?“ Šiais žodžiais 1964 metais a.a. teisėjas Manfredas Lachsas pradėjo savo paskaitą Hagos tarptautinės teisės akademijoje tema „Tarptautinė kosminės erdvės teisė“.[38] Tačiau šis dalykas nebėra egzotika.[39] Per keturis dešimtmečius, prabėgusius po „Sputnik I“ paleidimo 1957 metais (pirmasis dirbtinis palydovas, paleistas SSRS), kosminė technologija plačiai naudojama ne tik kariniams, bet ir civiliniams tikslams, įskaitant ryšių, meteorologijos, televizijos ir radijo transliacijos palydovus, etc.[40] Iš palydovų siunčiami duomenys naudojami žemės ūkiui, ištekliams tvarkyti bei aplinkos monitoringe. Kai kurios valstybės, kaip antai JAV, Jungtinė Karalystė ir Švedija, netgi priėmė specialius nacionalinius teisės aktus, reguliuojančius veiklą kosminėje erdvėje.

Teisėkūros procesas kosmoso teisės srityje[41] yra specifinis. Nuo 1958 metų šis procesas daugiausia buvo grindžiamas specialios tarptautinės institucijos – JT taikaus kosminės erdvės naudojimo komiteto (UNCOPUOS) bei jo dviejų pakomitečių (Mokslinio ir techninio bei Teisinio pakomitečio) veikla. Komiteto administracinė institucija yra JT Kosminės erdvės reikalų tarnyba, kurios būstinė dabar yra Vienoje. UNCOPUOS dėka kosmoso teisės kūrimo institucinis mechanizmas lemia didesnį teisėkūros proceso nuoseklumą nei daugelyje kitų tarptautinės teisės sričių. Kita vertus, UNCOPUOS yra riboto narių skaičiaus klubas, nes jame dalyvauja tik 1/4 JTO narių.

[33] Žr. 7 ir 12 skyrių.

[34] Convention on Offences and Certain Other Acts Committed on Board Aircraft, *ILM* 2 (1963), p. 1042.

[35] Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft, *ILM* 10 (1971), p. 133.

[36] Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation, *ILM* 10 (1971), p. 1151.

[37] Žr. Vakarų valstybių vadovų 1978 m. priimtą Bonos deklaraciją, *ILM* 17 (1978), p. 1285; R.A. Friedlander, Terrorism, *EPIL* 9 (1986), p. 371–376. Apie *Lockerbie* bylą žr. 18 skyrių.

[38] M. Lachs, The International Law of Outer Space, *RdC* 113 (1964–III), p. 7. Apie teisėjo Lachs'o, kuris, *inter alia*, pirmininkavo JT Teisiniam pakomitečiui kosminės erdvės klausimais, gyvenimą žr. O. Schachter'io, S.M. Schwebelio, T.M. Francko bei S.K. Chopra straipsnius, In Memoriam: Judge Manfred Lachs (1914–1993), *AJIL* 87 (1993), p. 414–423.

[39] K.-H. Bockstiegel, Prologue, leidinyje T.L. Zwaan (red.), *Space Law: Views of the Future*, 1988, p. 1. Žr. taip pat *Harris CMIL*, p. 222–232; H.A. Wassenbergh, *Principles of Outer Space Law in Hindsight*, 1991; P.-M. Martin, *Le Droit de l'espace*, 1991; C.Q. Christol, *Space Law: Past, Present and Future*, 1991; S. Gorove, *Developments in Space Law: Issues and Policies*, 1991; M. Andem, *International Legal Problems in the Peaceful Exploration and Use of Outer Space*, 1993; M. Couston, *Droit spatial economique, Regimes applicables a l'exploration de l'espace*, 1993; L. Peyrefitte, *Droit de l'espace*, 1993; P. Malanczuk, Space Law as a Branch of International Law, *NYIL* 25 (1994), p. 143–180; S. Gorove, *United States Space Law – National and International Regulation*, 1982–1996; Gorove, *Cases on Space Law: Texts, Comments and References*, 1996.

[40] Apie šiuolaikinį kosminių technologijų pritaikymą žr. R. Gibson, *Space*, 1992.

[41] G.M. Danilenko, Outer Space and the Multilateral Treaty-Making Process, *High Tech. LJ* 4 (1990), p. 217; M. Benko/K.U. Schrogl. *International Space Law in the Making*, 1994.

Tačiau UNCOPUOS nėra vienintelė institucija, susijusi su kosmoso teise. Svarbius klausimus dėl kosminės erdvės naudojimo kariniams tikslams sprendžia galingiausios kosminę erdvę naudojančios valstybės ne UNCOPUOS mandato rėmuose; tai susiję su nusiginklavimo bei ginklų kontrolės problemomis.[42] Ir nors nuo pradžių dėl to buvo ginčijamasi, kompetencija reguliuoti radijo dažnius bei palydovų padėtį geostacionarinėje orbitoje (ypač patogi orbita 36 000 km virš Žemės ekvatoriaus) kosminiams ryšiams[43] priklauso Tarptautinei telekomunikacijų sąjungai (ITU), kurios narėmis yra, galima sakyti, visos valstybės; tai, dėka techninio būtinumo bendradarbiauti telekomunikacijų srityje, yra sėkmingai veikiančios tarptautinės organizacijos pavyzdys.[44]

JT Generalinė Asamblėja pradėjo nagrinėti veiklos kosminėje erdvėje nulemtas teisines problemas 1959 metais,[45] ir, siekdama išdėstyti orientyrus dėl tolesnės kosmoso teisės plėtros, 1961 metų gruodžio mėnesį priėmė Rezoliuciją Nr. 1721.[46] Tai buvo pagrindas 1963 metų deklaracijai „Dėl teisinių principų, reguliuojančių valstybių veiklą tiriant ir naudojant kosminę erdvę“,[47] o 1967–1975 metais buvo sudarytos keturios svarbiausios daugiašalės sutartys,[48] reguliuojančios veiklą kosminėje erdvėje: 1967 metų sutartis „Dėl principų, reguliuojančių valstybių veiklą Mėnulyje ir kituose dangaus kūnuose“ (Kosminės erdvės sutartis),[49] 1968 metais susitarimas „Dėl astronautų gelbėjimo, jų sugrąžinimo bei objektų, paleistų į kosminę erdvę, sugrąžinimo“ (susitarimas „Dėl gelbėjimo“),[50] 1972 m. konvencija „Dėl atsakomybės už žalą, padarytą į kosminę erdvę paleistais objektais“ (Atsakomybės konvencija),[51] bei 1974 m. konvencija „Dėl į kosminę erdvę paleistų objektų registravimo“ (Registravimo konvencija).[52] Be to, 1979 metais buvo sudarytas susitarimas „Dėl valstybių veiklos Mėnulyje ir kituose dangaus kūnuose reguliavimo“ (Mėnulio sutartis).[53] Taip pat yra specialios konvencijos dėl tam tikrų kosminės veiklos aspektų, pavyzdžiui: 1963 metų sutartis „Dėl branduolinių ginklų bandymų atmosferoje, kosmose ir po vandeniu uždraudimo“,[54] 1977 metų konvencija „Dėl karinių ir bet kokių kitų technologijų, žalingai veikiančių aplinką, naudojimo uždraudimo“,[55] bei Tarptautinės telekomunikacijų sąjungos konvencija ir nuostatai.

Techninių priežasčių nulemtas būtinumas bendrai naudoti išteklius,[56] didžiuliai finansiniai ir technologiniai reikalavimai veiklai kosminėje erdvėje vykdyti tarptautinį bendradarbiavimą[57] daro labiau neišvengiamą nei jis yra daugelyje kitų tarptautinės teisės sričių. Labiausiai reguliuotinos yra tokios sritys kaip palydoviniai ryšiai[58] bei kosminis fotografavimas.[59] Materialinių ir procedūrinių kosmoso teisės aspektų plėtojimasis buvo lydimas tarptautinių organizacijų, skirtų kos-

[42] B. Cheng, *The Military Use of Outer Space and International Law*, 1 t., 1992, p. 63–75; W.v. Kries, Anti-Missile Defense for Europe and the Law of Outer Space, *ZLW* 42 (1993), p. 271.

[43] Žr. P. Malanczuk, Telecommunications Satellites and International Law, Comments, *RBDI* 21 (1988), p. 262–272; F. Lyall, *Law and Space Telecommunications*, 1989; M.L. Smith, *International Regulation of Satellite Communication*, 1990; S. White, International Regulation of the Radio Frequency Spectrum and Orbital Positions, *TSJ* 2 (1995), p. 329–350. Žr. taip pat tekstą toliau, p. 250, 257.

[44] A. Noll, International Telecommunication Union, *EPIL* II (1995), p. 1379–1385; P. Malanczuk, Telecommunications, International Regulation of, *EPIL* 9 (1986), p. 367–371; A. Tegge, *Die Internationale Telekommunikations-Union*, 1994; M.W. Zacher/B.A. Sutton, *Governing Global Networks. International Regimes for Transportation and Communications*, 1995. Žr. taip pat tekstą toliau, p. 257.

[45] International Cooperation in the Peaceful Uses of Outer Space, JT GA 1959 m. gruodžio 12 d. Rezoliucija Nr. 1472 (XIV). Žr. taip pat ankstesnę JT GA 1958 m. gruodžio 13 d. Rezoliuciją Nr. 1348 (XIII) „Dėl kosminės erdvės taikaus naudojimo“.

[46] JT GA 1961 m. gruodžio 20 d. Rezoliucija Nr. 1721 (XVI). Žr. Kopal, The Role of United Nations Declarations of Principles in the Progressive Development of Space Law, *JSpaceL* 16 (1988), p. 5 ir toliau.

[47] JT GA 1963 m. gruodžio 13 d. Rezoliucija 1962 (XVIII).

[48] B.C.M. Reijnen, *The United Nations Space Treaties Analyzed*, 1992.

[49] 610 UNTS 205 (1967); *ILM* 6 (1967), p. 386. Žr. taip pat M. Lachs, The Treaty on Principles of the Law of Outer Space, 1967–1992, *NILR* 39 (1992), p. 291–302.

[50] Tekstas *AJIL* 63 (1969), p. 382.

[51] Tekstas *ILM* 10 (1971), p. 965.

[52] 1023 UNTS 15 (1976).

[53] *ILM* 18 (1979), p. 1434–1441. Žr. N. Mateesco-Matte, The Moon Agreement: What Future?, *AFDMAS* 12 (1993), p. 345.

[54] 480 UNTS 43.

[55] 1108 UNTS 151.

minei erdvei tirti ir eksploatuoti (ESA),[60] naujovių, ypač dėl to, kas susiję su palydovinių ryšių sistemomis, sudarančiomis pasaulinius ir regioninius tinklus (INTELSAT, INMARSAT, EUTELSAT, ARABSAT).[61] Neseniai buvo netgi diskutuojama dėl galimybės sukurti pasaulinę kosmoso agentūrą.[62]

Pradinėje formavimosi stadijoje kosmoso teisė išsirutuliojo laukiant, kol išsiplėtos kosminė veikla, bet dar tuo metu, kai praktikoje tokia veikla buvo gana ribota. Šis procesas buvo sėkmingas, nes tuo metu tik dvi didžiausios valstybės (JAV ir SSRS) aktyviai veikė kosminėje erdvėje, o dauguma kitų valstybių dar nesuvokė, jog netolimoje ateityje dėl šios veiklos bus paliesti jų esminiai interesai. Nors galingiausios kosminę erdvę naudojančios valstybės kiek tik gali siekia išlaikyti savo monopolinę padėtį bei technologinį pranašumą, šiuo metu tai aiškiai pasikeitė. Vis daugiau ir daugiau valstybių tiesiogiai arba netiesiogiai įsitraukia į veiklą kosminėje erdvėje, ir mano, kad turi būti atsižvelgiama ir į jų politinius bei ekonominius interesus. Interesų konfliktai, ypač tarp išsivysčiusių pramoninių ir besivystančių šalių, vis labiau apsunkina konsensuso teisėkūros procese galimybę.

Vienas iš būdingų šio proceso momentų – 1976 metų Bogotos deklaracija, kurią priėmė 8 ekvatorinės valstybės. Jos reikalavo suverenių teisių į geostacionarinės orbitos sektorius 36 000 km virš jų teritorijos; tokį reikalavimą tarptautinė bendrija atmetė.[63] Vėliau ekvatorinės valstybės atsisakė tokios nepagrįstos pozicijos, tačiau diskutuotina problema, ar turi būti specialus teisinis režimas geostacionarinei orbitai (be jau galiojančių ITU priimtų taisyklių), numatantis tam tikras lengvatines teises besivystančioms šalims, vis dar išlieka UNCOPUOS darbotvarkėje.[64]

Visos svarbiausios sutartys buvo parengtos konsensuso pagrindu (vietoj sprendimų priėmimo balsų dauguma), kad užtikrintų didžiausių kosminę erdvę naudojančių valstybių dalyvavimą.[65] Tas pat pasakytina ir apie visas kitas UNCOPUOS parengtas Generalinės Asamblėjos rezoliucijas, su vienintele išimtimi dėl ginčytinų tiesioginio palydovinės televizijos transliavimo principų, patvirtintų balsų dauguma 1982 m.; Vakarų valstybės balsavo prieš daugiausia dėl to, kad jos nesutiko su reikalavimu dėl priimančios valstybės „išankstinio sutikimo" palydoviniam transliavimui iš užsienio.[66] Vėliau UNCOPUOS grįžo prie konsensuso, kuris taikytas 1986 metais patvirtinant principus dėl kosminio fotografavimo[67] arba neseniai patvirtinant principus dėl branduolinės energijos šaltinių naudojimo kosminėje erdvėje.[68]

Interesų konfliktai buvo akivaizdūs ir priimant vis dar beveik neveiksmingą Mėnulio sutartį 1979 metais,[69] ir bandant sukurti tarptautinį režimą mineralinių išteklių eksploatacijai;[70] dėl to priešinosi di-

[56] S.M. Williams, The Law of Outer Space and Natural Resources, *ICLQ* 36 (1987), p. 142–151; D.A. Barritt, A „Reasonable" Approach to Resource Development in Outer Space, *Loyola LAICLJ* 12 (1990), p. 615–642.

[57] Žr. R.Muller/M. Muller, Cooperation as a Basic Principle of Legal Regimes for Areas Beyond National Sovereignty – With Special Regard to Outer Space Law, *GYIL* 31 (1988), p. 553 ir toliau.

[58] Žr. tekstą aukščiau, p. 249–250.

[59] Žr. P. Malanczuk, Satellitenfernerkundung der Erde: politische und rechtliche Aspekte, leidinyje K. Kaiser/Frhr.v.Welck (red.), *Weltraum und internationale Politik*, 1987, p. 57–71; H. Heintze (red.), *Remote Sensing Under Changing Conditions*, 1992; S. Courteix, *Droit teledetection et environnement*, 1994.

[60] K.J. Madders, European Space Agency, *EPIL* II (1995), p. 295–300.

[61] S.J. Fawcett, Intelsat, *EPIL* II (1995), p. 1000–1004; S.J. Fawcett, Inmarsat, ten pat, p. 991–994; R. Wolfrum, Eutelsat, ten pat, p. 300–302; M. Snow, *The International Telecommunication Satellite Organization. Economic Challenges Facing an International Organization*, 1987.

[62] K.S. Pederson, Is It Time to Create a World Space Agency?, *SP* 9 (1993); M. Bourely *et al. Faut-il creer une organisation mondiale de l'espace?*, 1992.

[63] K.-H. Bockstiegel/M. Benko (red.), *Space Law. Basic Legal Documents*, 1990, 1 t., B.IV.

[64] Žr. UN Doc. A/AC. 105/573, 1994 m. balandžio 14 d., p. 15 ir t.t., taip pat IV-ą priedą, Kolumbijos 1993 m. kovo 30 d. pateiktą darbinį raštą A/AC. 105/C.2/L., p. 192.

[65] Žr. E. Galloway, Consensus Decision-Making by the United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, *Jspacel* 7 (1979), p. 3 ir toliau. Apskritai apie konsensuso paskirtį tarptautinėje teisėkūroje žr. E. Suy, Consensus, *EPIL* I (1992), p. 759–761; K. Zemanek, Making Rule and Consensus Technique in Law-Making Diplomacy, leidinyje R.St.J. Macdonald/D.M. Johnston (red.), *The Structure and Process of International Law*, 1983, p. 857–887.

[66] P. Malanczuk, Das Satellitenfernsehen und die Vereinten

džiausios kosminę erdvę naudojančios valstybės. Tam pritarė tik kelios mažos valstybės, neturinčios didelių savarankiškų pajėgumų naudoti kosminę erdvę, išskyrus Prancūziją.[71] Iš esmės naujos tarptautinės ekonominės tvarkos[72] siekianti politika, remiama vadinamojo Trečiojo pasaulio šalių, įsiveržė ir į kosmoso teisės sferą. Besivystančių šalių reikalavimai dalytis iš kosminės erdvės technologijų taikymo gaunama nauda atsispindi šiuo klausimu besitęsiančiose UNCOPUOS diskusijose: „Aptarimas teisinių aspektų, susijusių su taikymu principo, kad kosminės erdvės tyrinėjimas bei eksploatacija būtų vykdomi visų valstybių naudai ir jų interesais, ypač atsižvelgiant į besivystančių šalių poreikius".[73]

Svarbiausia dabartinės kosmoso teisės materialinė dalis yra įtvirtinta 1967 metų Kosminės erdvės sutartyje.[74] Joje numatyta, kad kosminė erdvė yra atvira visų valstybių vykdomiems tyrimams ir naudojimui (1 str.), ir jos negali pasisavinti jokia valstybė (2 str.). Kosminė erdvė turi būti tyrinėjama ir naudojama visų šalių naudai (1 str.) ir pagal tarptautinę teisę (3 str.). Veikla kosminėje erdvėje negali teršti Žemės bei kitų dangaus kūnų aplinkos, taip pat neturi trukdyti kitų valstybių veiklai kosminėje erdvėje (9 str.). Valstybės privalo informuoti apie savo veiklą kosminėje erdvėje (10–12 str.). Nevyriausybinių subjektų veiklai kosminėje erdvėje reikia valstybinių institucijų leidimo, ir atitinkama valstybė atsako už visą veiklą, jos leistą vykdyti (6 str.). Valstybė, kuri paleidžia (arba leidžia paleisti) į kosminę erdvę objektą, atsako už bet kokią tokio objekto padarytą žalą (7 str.). Valstybės privalo teikti pagalbą kosmonautams; vienos valstybės kosmonautas, priverstinai nusileidęs kitos valstybės teritorijoje, turi būti sugrąžintas jo valstybei (5 str.). Į kosmosą paleistų objektų nuosavybei neturi įtakos jų buvimas kosminėje erdvėje arba grįžimas į Žemę; atrasti tokie objektai turi būti grąžinti jų kilmės valstybei (8 str.). 7, 5 ir 8 straipsnių nuostatos vėliau buvo smulkiau išdėstytos 1968 m. susitarime „Dėl gelbėjimo", 1972 m. Atsakomybės konvencijoje bei 1974 m. Registravimo konvencijoje (žr. aukščiau).

Kosminės erdvės sutarties 4 straipsnis numato, kad Mėnulis ir kiti dangaus kūnai „turi būti naudojami ... išimtinai taikiems tikslams". Tačiau 4 straipsnyje dėl Žemės orbitoje skriejančių erdvėlaivių numatyta, jog į orbitą aplink Žemę draudžiama išvesti branduolinius ir kitokius masinio naikinimo ginklus. Toks normų, taikomų erdvėlaiviui Žemės orbitoje, ir normų, taikomų dangaus kūnams, skirtumas pagrindžia išvadą, kad Žemės orbita skriejantys erdvėlaiviai gali būti naudojami kariniams tikslams, nesusijusiems su branduoliniais ir kitokiais masinio naikinimo ginklais; pavyzdžiui, jie gali būti naudojami šnipinėjimo tikslams. Derybose dėl Kosminės erdvės sutar-

Nationen, *ZaoRV* 44 (1984), p. 257–289, su principų tekstu; D. Fisher, *Prior Consent to International Direct Satellite Broadcasting*, 1990; M.L. Stewart, *To See the World: The Global Dimension in International Direct Television Broadcasting by Satellite*, 1991.

[67] Žr. tekstą aukščiau, p. 250.

[68] M. Benko/G. Gruber/K. Schrogl, The UN Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Adoption of Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space and Other Recent Developments, *ZLW* (1993), p. 35.

[69] Žr. tekstą aukščiau, p. 250.

[70] 1979 m. Mėnulio sutarties 11 straipsnis.

[71] Sutartis įsigaliojo 1984 m. liepos 12 d., žr. C.Q. Christol, The Moon Treaty Enters into Force, *AJIL* 79 (1985), p. 163–168.

[72] Žr. 15 skyrių.

[73] Žr. UN Doc. A/AC. 105/573, 1994 m. balandžio 14 d., p. 8 ir toliau.

[74] *Op. cit.*

ties pasirašymo Sovietų Sąjunga (kuri, kaip „uždara visuomenė", daugiausiai prarado dėl fakto, kad ją galima bus stebėti iš palydovų) įrodinėjo, kad palydovų naudojimas šnipinėjimo tikslams yra neteisėtas ir sutartimi turi būti uždraustas, tačiau su tuo nesutiko JAV. Vienas iš šnipinėjimo palydovų naudojimo pranašumų yra tas, kad jais veiksmingai galima tikrinti, kaip laikomasi nusiginklavimo sutarčių; praeityje tokios kontrolės nebuvimas visada galėjo suteikti galimybę nenusiginkluoti.[75]

Paprastai bendroji tarptautinė teisė iš principo nenumato valstybių atsakomybės už privačių asmenų veiksmus,[76] o kosmoso teisėje, t.y. Kosminės erdvės sutarties 6 straipsnyje yra įtvirtinta taisyklė, kad valstybės – sutarties šalys – prisiima tarptautinę atsakomybę už nacionalinių subjektų veiklą kosminėje erdvėje, įskaitant ir veiklą, vykdomą nevalstybinių subjektų. Tačiau atsižvelgiant į veiklos kosminėje erdvėje komercializacijos ir privatizacijos tendenciją, daugumą problemų dar teks išsiaiškinti: tai „atsakingos" valstybės tikslų nustatymas bei valstybėms suteikiamos laisvės, vykdant savo kontrolės įsipareigojimus, apimtis.[77]

Valstybių atsakomybės už faktinę žalą aspektas kosmoso teisėje[78] yra ypač įdomus, kadangi 1972 metų Atsakomybės konvencijos 2 straipsnis numato „absoliučią" valstybių atsakomybę už žalą, padarytą kosminiu objektu Žemės paviršiui arba skrendančiam lėktuvui, vadinasi, jos privalo sumokėti kompensaciją nepriklausomai nuo kaltės. Nors kai kas įtikinėdavo, kad tokiai atsakomybei jau yra precedentas 1958 metų Ženevos konvencijos „Dėl atvirosios jūros" 22(3) straipsnyje,[79] tai iš tiesų yra naujovė tarptautinėje teisėje, kurioje be atvejų, susijusių su sutartimis, grindžiama padidinto pavojaus šaltinių valdytojų civiline atsakomybe, anksčiau nebuvo žinoma tiesioginė ir absoliuti valstybių atsakomybė šia prasme.

Pagal Atsakomybės konvencijos 22 straipsnį kosmose veiklą vykdanti tarptautinė organizacija atsako kaip ir valstybė, jeigu yra priimta tam tikra deklaracija ir dauguma jos valstybių narių yra tiek Atsakomybės konvencijos, tiek Kosminės erdvės sutarties šalys. Iki šiol tokias deklaracijas priėmė Europos kosminės erdvės agentūra (ESA) ir Eutelsat. Pagal subsidiarinės atsakomybės principą tarptautinės organizacijos atsako pirmiausia, o paskui ir jų valstybės narės. Iš valstybių narių tiesiogiai žalos atlyginimas išieškomas tuo atveju, jeigu organizacija per 6 mėnesius nesumokėjo sutartos arba nustatytos kompensacijos sumos.

Kosminės erdvės naudojimas, praktiškai pritaikant kosmines technologijas, didėja, taip pat auga suinteresuotų valstybių, agentūrų, tarptautinių organizacijų bei privačių asmenų skaičius, todėl tarptautinių

[75] Žr. 20 skyrių.

[76] Žr. 17 skyrių.

[77] Žr. H. Bittlinger, Private Space Activities: Questions of International Responsibility, *Proc. IISL* 30 (1987), p. 191 ir t.t.; P. Malanczuk, The Actors: States, International Organizations, Private Entities, leidinyje G. Lafferrenderie (red.), *An Outlook for Outer Space Law in the Coming 30 Years*.

[78] Žr. P. Malanczuk, Die volkerrechtliche Haftung fur Raumfahrtschaden, leidinyje Bockstiegel (red.). 1991, *op. cit.*, p. 755–803; B.A. Hurwitz, *State Liability for Outer Space Activities in Accordance with the 1972 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects*, 1992.

[79] Žr. 12 skyrių.

ginčų dėl veiklos kosminėje erdvėje sprendimas nebėra grynai akademinio pobūdžio dalykas, kaip tai buvo praeityje.[80] Kyla ginčų tarp valstybių, o visų egzistuojančių tarptautinių dokumentų, reguliuojančių veiklą kosminėje erdvėje, trūkumas yra tai, kad nė vienas iš jų nenumato mechanizmo dėl šalims privalomų sprendimų priėmimo. Praktiškai juose nenumatoma daugiau nei būtini ginčų sprendimo metodai, taikomi šalių nuožiūra pagal JT Įstatų 33 straipsnį, jeigu šalys nesusitaria dėl tarptautinio arbitražo ar teisminio nagrinėjimo.[81] JAV siūlymas įtvirtinti 1967 metų Kosminės erdvės sutartyje privalomą ginčų sprendimą Tarptautiniame Teisingumo Teisme buvo nepriimtinas SSRS.

Tas pat pasakytina ir apie 1972 metų Atsakomybės konvenciją, nors joje buvo pasiekta tam tikra pažanga: ginčams spręsti įtrauktos bent kai kurios nuostatos. Jeigu žlunga diplomatinės derybos, bet kurios iš šalių prašymu Konvencijoje numatyta sudaryti pretenzijų nagrinėjimo komisiją. Nors Konvencijoje įtvirtintos nuostatos dėl pretenzijų nagrinėjimo komisijos daugeliu aspektų yra panašios į tai, kas vadinama tarptautiniu arbitražu, esminis skirtumas yra tas, jog komisijos sprendimas yra galutinis ir privalomas tik tuo atveju, jeigu šalys dėl to susitaria. Taigi faktiškai ši procedūra reiškia ne daugiau kaip taikinamąją procedūrą. Tas pat pasakytina ir apie, pavyzdžiui, abipusį pretenzijų atsisakymą tarp valstybių, esančių 1988 metų susitarimo „Dėl nuolat pilotuojamų civilinių kosminių stočių" šalimis.[82] Atsakomybės konvencijoje numatytos ginčų sprendimo procedūros praktikoje dar nebuvo pritaikytos. *Cosmos 954* atvejis, kai branduoline energija varomas SSRS palydovas 1978 metais sudužo Kanados šiaurės vakarų dalyje ir užteršė Austrijos dydžio teritoriją, buvo sureguliuotas diplomatinėmis derybomis.[83]

Ginčai tarp valstybių ir privačių įmonių gali kilti dėl didėjančios kosminės erdvės komercializacijos ir privatizacijos, tačiau atrodo, jog linkstama taikyti egzistuojančias tarptautinio komercinio arbitražo procedūras. Aišku, jog esamos nacionalinės ir tarptautinės komercinio arbitražo procedūros yra tinkamiausios ginčams tarp pačių privačių įmonių spręsti.[84]

Dėl veiklos kosminėje erdvėje paprotinė teisė yra mažiau pritaikoma nei sutartys ir kiti dokumentai.[85] Dėl to nėra nieko nuostabaus, nes tai yra naujos sferos, palyginti, pavyzdžiui, su tokia „klasikine" sfera kaip jūrų teisė.[86] Vis dėlto negalima paneigti, kad per palyginti istoriškai trumpą laiką nuo 1957 metų tam tikra paprotinė teisė vis tiktai išsiplėtojo. Tai pasakytina apie svarbiausius Kosminės erdvės sutartyje įtvirtintus principus, kuriuos visos kosminėje erdvėje veikiančios valstybės pripažino savo praktikoje ir *opinio iuris* (po ra-

[80] Apie diskusiją dėl ginčų sprendimo tarptautinėje kosmoso teisėje sistemos reformavimo žr. *ILA Rep.* 1984, p. 325, 334 ir toliau; K.-H. Bockstiegel, Proposed Draft Convention on the Settlement of Space Law Disputes, *JSpaceL* 12 (1984), p. 136–162; K.M. Gorove, Settlement of Space Law Disputes, *JSpaceL* 21 (1993), p. 64–65; Malanczuk (1994), *op. cit.*, p. 166 ir toliau; M. Williams, *Report on Dispute Settlement Regarding Space Activities, ILA Space Law Committee. Helsinki Conference 1996* (pirmininkas K.-H. Bockstiegelis).

[81] Žr. 18 skyrių.

[82] Detaliau žr. Bockstiegel (1993), Settlement of Disputes, *op. cit.*, p. 3 ir t.t.

[83] Žr. Bockstiegel/Benko (red.), 1990, *op. cit.*, 1 t., A.VI.2.

[84] Bockstiegel (1993), Settlement of Disputes, *op. cit.*, p. 9 ir t.t.; K.-H. Bockstiegel/W. Stoffel, Private Outer Space Activities and Dispute Settlement, *TSJ* 1 (1994), p. 327–337. Žr 18 skyrių.

[85] Tačiau žr. V.S. Vereshchetin/G.M. Danilenko, Custom as a Source of International Law of Outer Space, *Jspacel* 13 (1985), p. 22–35. Žr. taip pat 3 skyrių.

[86] Žr. 12 skyrių.

tifikacijos), ir kurioms neegzistuoja jokių Sutartį neratifikavusių valstybių priešingos praktikos įrodymų. Atrodo, jog visuotinai sutariama, kad tokie principai apima visų valstybių teisę tyrinėti ir naudoti kosminę erdvę, taip pat draudimą kosminę erdvę pasisavinti; tačiau ar jie apima ir atsakomybės bei žalos atlyginimo principus, kaip numatyta Kosminės erdvės sutartyje, arba principą, kad valstybės išsaugo į kosminę erdvę paleistų kosminių objektų jurisdikciją bei kontrolę,[87] – nėra aišku.

Po „Sputnik I" paleidimo dirbtiniai palydovai virš kitų valstybių teritorijų praskrido nesuskaičiuojamą daugybę kartų; daugelį metų nė viena valstybė neprotestavo, jog tai pažeidžią jos oro erdvę. Palydovus leidžiančių valstybių elgesys, lydimas kitų valstybių tylaus sutikimo, galėjo lemti naujos įpareigojančios paprotinės tarptautinės teisės normos atsiradimą; valstybės turi teisę paleisti palydovus į orbitą virš kitų valstybių teritorijos, tačiau tai nebūtinai reiškia, jog jų palydovai gali pereiti kitų valstybių oro erdvę tam, kad pasiektų orbitą kosminėje erdvėje. Todėl kosminės erdvės taisyklė skiriasi nuo oro erdvės taisyklės (žr. aukščiau).

Tiksli riba, kur baigiasi oro erdvė ir prasideda kosminė, nėra apibrėžta, tačiau tai nėra svarbu, kadangi minimalus aukštis, kuriame palydovai gali išsilaikyti orbitoje, yra mažiausiai dvigubai aukščiau nei maksimalus aukštis, kuriame gali skristi lėktuvai.[88] Kita vertus, sunku nustatyti normos, leidžiančios kosminiams objektams laisvai praskristi kitų valstybių nacionaline oro erdve, tariamą bendrą paprotinę kilmę, priešingai nei kai kurios nuomonės literatūroje.[89] Tokia norma bent jau reikalautų tas valstybes informuoti, kad jų oro erdve naudojasi užsienio kosminis objektas; tačiau atrodo, jog taip atsitinka nedažnai.

Kosmoso teisė yra sparčiai besirutuliojanti nauja tarptautinės teisės šaka.[90] Neišspręstos problemos apima kosminės ir oro erdvės delimitaciją (šis klausimas išlieka UNCOPUOS darbotvarkėje), kosminių objektų apibrėžimą bei su tuo susijusius jurisdikcijos, kontrolės ir nuosavybės klausimus,[91] taip pat teisines problemas dėl transportavimo kosminėje erdvėje.[92] Pilotuojamų kosminių skrydžių ir kosminių stočių projektai iškėlė klausimus ir dėl tarptautinės baudžiamosios teisės.[93] Be to, atsirado naujų problemų dėl tam tikros veiklos komercializacijos bei privačių subjektų atsiradimo tokiose srityse kaip, pavyzdžiui, palydoviniai ryšiai, mikrogravitacija ir pan.[94] Šie procesai ėmė daryti įtaką teisei ir reikalauti atitinkamai peržiūrėti bei toliau plėtoti tarptautinę privatinę teisę, draudimo teisinį reguliavimą ir intelektualinės nuosavybės teisę.[95] Tai skverbiasi ir į Europos Bendrijos, ir į tarptautinės prekybos teisę.[96]

[87] Vereschchetin/Danilenko, *op. cit.*, p. 25.

[88] P.-M. Martin, Les Definitions absentes du droit de l'espace, *RFDAS* 46 (1992), p. 105–117; R.F.A. Goedhart, *The Never Ending Dispute: Delimitation of Air Space and Outer Space*, 1996.

[89] Žr. Diederiks-Verschoor (1993), Space Law, *op. cit.*, p. 12. Dėl kitokio požiūrio žr. Vereshchetin/Danilenko, *op. cit.*, p. 27 ir toliau.

[90] Malanczuk (1994), Space Law, *op. cit.*

[91] B. Cheng, Spacecraft, Satellites and Space Objects, *EPIL* 11 (1989), p. 309–317; C.Q. Christol, The Aerospace Plane: Its Legal and Political Future, *SP* 9 (1993), p. 35.

[92] P.D. Nesgos, Commercial Space Transportation: A New Industry Emerges, 16 *AASL* 16 (1991), p. 393–422; B. Stockfish, Space Transportation and the Need for a New International Legal and Institutional Regime, *AASL* 17 (1992), p. 323–368.

[93] K.-H. Bockstiegel (red.), *Space Stations – Legal Aspects of Scientific and Commercial Use in a Framework of Transnational Cooperation*, 1985; A.J. Young, *Law and Policy in the Space Stations' Era*, 1989; Bockstiegel (red.), *Manned Space Flight*, 1993.

[94] Qizhi He, Certain Legal Aspects of Commercialization of Space Activities, *AASL* 15 (1990), p. 33–42; H.L.v. Traa-Engelman, *Commercial Utilization of Outer Space, Law and Practice*, 2-as leid., 1993; S. Hobe, *Die rechtlichen Rahmenbedingungen der Wirtschaftlichen Nutzung des Weltraums*, 1995.

[95] Žr., pavyzdžiui, J. Klucka, The Role of Private International Law in the Regulation of Outer Space, *ICLQ* 39 (1990), p. 918–922, ir 4 skyrių; I.I. Kuskuvelis, The Space Risk and Commercial Space Insurance, *SP* 9 (1993), p. 109; Malanczuk, Ten Years of European Telecommunications Law and Policy – A Review of the Past and of Recent Developments, *TSJ* 1 (1994), p. 27–51.

[96] Žr. P. Malanczuk, Satellite Communications and the GATT, *Space Comm.* 9 (1992), p. 231–239; P. Malanczuk/H. de Vlaam, International Trade in Telecommunications Services and the Results of the Uruguay Round of GATT, *TSJ* 3 (1996), p. 269–290.

Kitas naujas dalykas – aplinkosaugos problemos, kylančios dėl veiklos kosminėje erdvėje, ypač dėl kosminės erdvės teršimo kosminėmis atliekomis.[97] Kosmoso teisę veikia netgi besiplėtojanti „subalansuotos plėtros" koncepcija; tai susiję su 1992 metų Rio konferencijos aplinkos apsaugos ir plėtros klausimais (UNCED) sprendimų įgyvendinimo procesu bei kosminės veiklos indėliu įgyvendinant „Darbotvarkę 21" (aplinkos stebėjimas, subalansuota tokių sričių plėtra, kaip žemėnaudų planavimas ir tvarkymas, miškų kirtimas, dykumų plitimas, vandens išteklių įvertinimas, mokslinis aplinkos dinamikos tyrimas).[98]

Pasibaigus Šaltajam karui ryškėja tokių požymių, kad bendradarbiavimas tarp galingiausių kosminę erdvę naudojančių valstybių gali įgauti naują stimulą. Matoma ir bendradarbiavimo tarp besivystančių šalių naudojant kosminę erdvę stiprėjimo tendencijų.[99] Tarptautinės veiklos kosmose besikeičiantis kontekstas sukėlė diskusiją, ar pratęsiant 1968 ir 1982 metų UNISPACE renginius, sušaukti Trečiąją JT konferenciją „Dėl kosminės erdvės tyrinėjimo ir taikaus naudojimo".[100]

„BENDRO ŽMONIJOS PALIKIMO" PRINCIPAS

Bendroje tarptautinės teisės sistemoje glaudžiai susiję kosmoso teisė ir teisė, reguliuoti kitas, už nacionalinės jurisdikcijos, esančias erdves, tokias kaip atviroji jūra, jūros dugnas ir Antarktis.[101] Ir iš tikrųjų kosminės erdvės teisinis režimas buvo pavadintas „analogišku" atvirosios jūros statusui, nors yra ir specifinių taisyklių, taikytinų tik atvirajai jūrai.[102]

Dėl to vyksta įdomi diskusija dėl kontroversiško „bendro žmonijos palikimo" principo.[103] Ši sąvoka išsiplėtojo dėl progresyvios tarptautinės teisės plėtros ir atsispindėjo jūrų teisės reformoje, kosmoso teisėje bei Antarkties teisiniame režime. Kosmoso teisės principas pirmą kartą buvo paminėtas (kur kas anksčiau nei derybų dėl jūrų teisės kontekste) JT Generalinės Asamblėjos 1963 m. gruodžio 13 d. rezoliucijoje Nr. 1962 (XVIII),[104] o vėliau įtrauktas į 1967 metų Kosminės erdvės sutarties 1 straipsnį, kuriame, beje, vartojama sava terminologija; jame numatyta, kad kosminės erdvės tyrimas ir naudojimas turi būti visos žmonijos bendros veiklos sfera. Mėnulio sutarties 11 straipsnyje aiškiau nurodomas „bendro palikimo" principas. Tos pačios Sutarties 4 straipsnyje abi šios formuluotės sujungiamos ir nustatoma, kad Mėnulio tyrimas ir naudojimas „turi būti visos žmonijos bendros veiklos sfera, ir turi būti vykdomas visų šalių, nepriklausomai nuo jų ekonominės bei mokslinės plėtros lygio, naudos bei interesų".[105]

[97] Teisinio pakomitečio 1994 m. balandžio 14 d. raportas apie jo 33-osios sesijos (1994 m. kovo 21–balandžio 5 d.) darbą, UN Doc. A/AC.105/573, p. 17. Žr. I.H.P. Diederiks-Verschoor, Environmental Protection in Outer Space, *GYIL* 30 (1987), p. 144; H.A. Baker, *Space Debris: Legal and Policy Implications*, 1989; P. Malanczuk, International Law Association (ILA) Continues Work on Draft Instrument to Protect the Environment from Damage Caused by Space Activities, *JSpaceL* 20 (1992), p. 164–168.

[98] Žr. Kosminės erdvės tarnybos 1993 m. parengtą raportą, UN Doc. A/AC.105/547 and Add. 1. Žr. taip pat 16 skyrių.

[99] Žr. P. Malanczuk, Report on the UN/IAF Workshop on „Organising Space Activities in Developing Countries" (Graz, October 1993), *Jspacel* 21 (1993), p. 175–178.

[100] Žr. UN Doc. A/AC. 105/575, 1994 m. gegužės 9 d.

[101] Žr. 10 ir 12 skyrių.

[102] B. Cheng, Astronauts, *EPIL* I (1992), p. 278–281.

[103] S. Errin, Law in a Vacuum: The Common Heritage Doctrine in Outer Space Law, *BICLR* 7 (1984), p. 403–431; A. Casesse, *International Law in a Divided World*, 1986, 14-as skyrius; M.Y.A. Zieck, The Concept of „Generations" of Human Rights and the Right to Benefit from the Common Heritage of Mankind with Reference to Extraterrestrial Realms, *VRU* 25 (1992), p. 161–198; T. Fitschen, Common Heritage of Mankind, *Wolfrum UNLPP I*, p. 149–159.

[104] 1 str., *op. cit.*

[105] Apie derybas žr. Casesse, *op. cit.*, p. 387–391.

„Bendro žmonijos palikimo“ principo teisinis turinys lieka neaiškus.[106] Pirmiausia akivaizdu, jog iš šio principo kylančios tariamos teisinės pasekmės nėra sukonkretintos apskritai, nes jos faktiškai yra paliktos valstybių laisvai nuožiūrai. Tačiau antrasis prieštaravimas dėl paprotinės teisės pobūdžio, kuris tariamai būdingas šiam principui, yra dar rimtesnis. Pažvelgus į 1982 metų Jūrų teisės konvenciją, įtakingų suinteresuotų valstybių priešinimasis Konvencijos XI dalyje numatytam jūros dugno išteklių gavybos režimui, taip pat jų nenoras pasirašyti arba ratifikuoti šią Konvenciją prieštarauja prielaidai, kad minėtas principas atspindi bendrąją paprotinę tarptautinę teisę.[107] Daugelis XI dalies nuostatų aiškiai reiškė mėginimą kodifikuoti teisę iki tol nežinomoje srityje. Šios nuostatos nėra paprotinė teisė, ir geriausiu atveju jos gali turėti tam tikrą teisinę reikšmę valstybėms, kurios remia aptariamąjį principą.

Be to, Mėnulio sutartį, kurioje mėginimas įtvirtinti šį principą yra kur kas silpnesnis nei 1982 metų Jūrų teisės konvencijoje, pripažino tik kelios valstybės, iš kurių nė viena nepriklauso galingiausioms kosminę erdvę naudojančioms valstybėms. Todėl sunku rasti pagrindą, kuriuo remiantis šį principą galima būtų laikyti bendrosios paprotinės teisės dalimi. Sutartys yra privalomos tik valstybėms, esančioms jų šalimis. Ar tam tikros sutarčių nuostatos gali atspindėti egzistuojančią paprotinę teisę arba vėliau išsirutulioti į paprotį – yra kitas klausimas. Bet kuriuo atveju, net jeigu atsiranda nauja paprotinė teisė, ji nėra privaloma valstybėms, kurios nuolat jai prieštarauja.[108]

Galima teigti, kad „bendro žmonijos palikimo“ principas, kuris taikomas išteklių naudojimui už nacionalinės jurisdikcijos esančiose erdvėse, neabejotinai įnešė naują ir naudingą dimensiją į tarptautinės teisės plėtojimąsi, tačiau iš esmės jis išlieka kontroversiškas ir neapibrėžtas politinio pobūdžio principas. (1996 metais Malta pasiūlė, kad JT Generalinė Asamblėja turi apsvarstyti klausimą dėl JT Globos Tarybos[109] paskyrimo „'bendro žmonijos palikimo' sergėtoja, kad užtikrintų būtiną suderintą požiūrį į šį bendro susirūpinimo reikalą“.[110]) Tik kai kuriose sutartyse bei kitokiuose dokumentuose jis įgavo tam tikrą teisinį pripažinimą, ir tiktai riboto skaičiaus valstybių, esančių tų sutarčių šalimis arba palaikančių jas. Tai pasakytina ir apie kosmoso teisę, net jeigu radijo dažnių ir palydovų padėčių nustatymas geostacionarioje orbitoje būtų laikomas „ribotais natūraliais ištekliais“, kurie turėtų būti paskirstyti teisingai, kaip numatyta Tarptautinės telekomunikacijų sąjungos konvencijoje.[111]

[106] Malanczuk (1994), Space Law, *op. cit.*, p. 171–175; R.St.J. Macdonald, The Common Heritage of Mankind, *FS Bernhardt*, p. 153–171.

[107] Žr. 12 skyrių.

[108] Žr. 3 skyrių.

[109] Žr. 19 ir 22 skyrių.

[110] Žr. V. Morris/M.-C. Bourloyannis-Vrailas, The Work of the Sixth Committee at the Fiftieth Session of the UN General Assembly, *AJIL* 90 (1996), p. 491–500, at 500.

[111] 33 straipsnis.

14 SKYRIUS

ŽMOGAUS TEISĖS

Tarptautinis dėmesys „žmogaus teisėms“,[1] kaip žmogui būtinoms svarbiausioms ir neatimamoms teisėms, nėra naujas reiškinys. Ankstyvoji Ispanijos tarptautinės teisės mokykla (t.y. Vitoria ir Suarez'as) buvo įsitraukusi į plačias diskusijas dėl to, kokios teisės turi būti suteiktos kiekvienam žmogui bet kokiomis aplinkybėmis, ypač nagrinėdama ispanų kolonizatorių elgesį su vietiniais Amerikos gyventojais.[2] Valstybių praktikoje jau 1815 m. Jungtinė Karalystė įtikinėjo valstybes sudaryti sutartis dėl prekybos vergais uždraudimo.[3] Didelės pažangos šioje srityje pasiekta 1919 m. taikos sutartimis, pagal kurias tinkamo elgesio garantijos buvo suteiktos globojamų teritorijų gyventojams[4] bei kai kurioms tautinėms mažumoms Centrinėje ir Rytų Europoje, ir pagal kurias buvo įkurta Tarptautinė darbo organizacija, kurios uždavinys – visame pasaulyje gerinti darbo sąlygas.[5]

Tačiau iki 1945 metų tarptautiniais veiksmais šioje srityje daugiausia buvo nutraukiami konkretūs pažeidimai arba vykdoma konkrečių mažumų grupių ar užsieniečių apsauga.[6] Apskritai santykiai tarp valstybės ir jos piliečių buvo laikoma kiekvienos valstybės vidaus reikalu. Antrasis pasaulinis karas paskatino pokyčius, kurių pradžia – „keturios laisvės“ (žodžio, religijos laisvė, laisvė nuo ekonominių nepriteklių, laisvė nuo agresijos baimės). Jas, kaip JAV užsienio politikos tikslus, išvardijo prezidentas Ruzveltas savo pranešime Kongresui 1941 m., ir jos buvo įtrauktos į Atlanto chartiją.[7] Tačiau tik po žiaurių ir sistemingų žmogaus teisių pažeidinėjimų nacionalsocialistų valdymo metu, 1945 metais pasirašius Jungtinių Tautų Įstatus, visiems žmonėms buvo pasistengta suteikti geresnę apsaugą.

ŽMOGAUS TEISIŲ SAMPRATA

Žmogaus teisių samprata neabejotinai yra dinamiška: ji kito ir plėtėsi. Tai aišku panagrinėjus Vakarų valstybių konstitucinę istoriją. Tačiau yra svarbu išlaikyti šios sąvokos esmę, reiškiančią, kad kiekvie-

[1] *Harris CMIL*, p. 600–728; *Restatement (Third)*, 2 t., p. 152–183; I. Brownlie (red.), *Basic Documents on Human Rights*, 3-as leid., 1992. Toliau žr. T. Meron (red.), *Human Rights in International Law: Legal and Policy Issues*, 2 tomai, 1984; B G. Ramcharan, *The Concept and Present Status of the International Protection of Human Rights Forty Years After the Universal Declaration*, 1989; A. Cassese, *Human Rights in a Changing World*, 1990; L. Henkin, *The Age of Rights*, 1990; M.T. Kamminga, *Inter-State Accountability for Violations of Human Rights*, 1992; R.P. Claude/B.H. Weston (red.), *Human Rights in the World Community*, 1992; P. Alston (red.), *The United Nations and Human Rights. A Critical Appraisal*, 1992; C. Muzaffar, *Human Rights and the New World Order*, 1993; S. Davidson, *Human Rights*, 1993; R. Provost, Reciprocity in Human Rights and Humanitarian Law, *BYIL* 65 (1994), p. 383 ir t.t.; J. Henkin/J.L. Hargrove (red.), *Human Rights: An Agenda for the Next Century*, 1994; L. Henkin, Human Rights, *EPIL* II (1995), p. 886–893; S.P. Marks, Human Rights, Activities of Universal Organizations, ten pat, p. 893–902; *The United Nations and Human Rights, 1948–1994* (UN Blue Book Series), 1995; M.C. Bassiouni, *The Protection of Human Rights in the Administration of Justice*, 1995; M. O'Flaherty, *Human Rights and the UN: Practice Before the Treaty Bodies*, 1996. H. Steiner/P. Alston, *International Human Rights in Context. Law, Politics, Morals*, 1996. Apie tarptautinę humanitarinę teisę žr. 20 skyrių.

[2] Žr. 2 skyrių.

[3] Žr. 2 skyrių.

[4] Žr. 19 skyrių.

[5] Žr. 2 skyrių.

nas individas turi tam tikras neatimamas ir teisiškai užtikrintas teises, apsaugančias jį/ją nuo valstybės kišimosi bei vyriausybės piktnaudžiavimo savo valdžia. Šios vadinamosios „pilietinės teisės ir pagrindinės laisvės" yra, pavyzdžiui, teisė į sąžiningą teismo procesą, religijos arba žodžio laisvė.

Deja, diskusija apie žmogaus teises ima klaidinti atsiradus naujam įpročiui kalbėti apie skirtingas žmogaus teisių „kartas". Pilietinių teisių skirstymas į asmens laisvę nuo valstybės kišimosi („pirmoji karta") ir į socialines teises, pavyzdžiui, teisę reikalauti naudos iš valstybės, kaip antai teisė į mokslą arba teisė į darbą („antroji karta"), dabar tapo įprastu. Tačiau, kaip matysime, yra du skirtingi teisių tipai. Pastaraisiais metais buvo siūloma trečioji žmogaus teisių „karta", kuri, kaip teigia jos propaguotojai, turi apimti, pavyzdžiui, teisę į taiką, teisę į apsisprendimą,[8] bendro žmonijos palikimo principą,[9] teisę į plėtojimąsi,[10] mažumų teises[11] bei teisę į švarią aplinką.[12]

Teigiama, kad vėlesnių žmogaus teisių „kartų" koncepcija yra nepagrįsta, nes faktiškai ja paneigiama žmogaus teisių, kaip atskiro individo svarbiausių teisių, samprata. Be to, visiškai neaišku, kas yra vadinamosios žmogaus teisių „trečiosios kartos" subjektas ir kas yra „teisės į taiką", „teisės į švarią aplinką" ir pan. adresatas. Nėra prasmės šių klausimų nagrinėti kalbant apie žmogaus teises. Esminis klausimas yra tiktai tas, ar individualios teisės yra (arba turi būti) papildytos kitomis teisėmis ar vertybėmis, taip pat ar jos turi būti nagrinėjamos ryšium su individo pareigomis visuomenei (pvz., karinė tarnyba, pareiga mokėti mokesčius).[13]

Tai išaiškėja nagrinėjant įgyvendinimo problemas. Nacionaliniai teismai ir tarptautinės sprendimų priėmimo institucijos veiksmingai gali ginti tik pilietines teises kaip laisves nuo valstybės kišimosi. Galima atlikti tyrimą dėl to, ar valstybės institucijos konkrečiu atveju nepažeidė tam tikros teisės, o pažeidimo atveju nukentėjęs asmuo turi teisę reikalauti situaciją ištaisyti arba gauti kompensaciją. Socialinių ir ekonominių teisių atveju privalomi sprendimai individualiose bylose yra beveik neįmanomi, nes šios kategorijos teisėms užtikrinti paprastai reikia finansinių ir kitokių išteklių, taip pat politinių įstatymų leidybos ir vykdomosios valdžios sprendimų. Todėl nieko nuostabaus, kad tiek universaliu, tiek regioniniu lygiu yra įvairių sutarčių su skirtingais pilietinių ir socialinių teisių užtikrinimo mechanizmais. Tariamų „trečiosios kartos" teisių atveju apskritai nėra jokių specialių užtikrinimo procedūrų, neskaitant įprastų tarpvalstybinių santykių mechanizmų.[14]

Anksčiau minėta sumaištis yra dalis problemos, iškylančios dėl konsensuso universaliu mastu apibrėžiant žmogaus teises.[15] Vakarų tradicija, remdamasi Vakarų šalių konstituciniais modeliais, susiformavu-

[6] Žr. 2 ir 17 skyrių.

[7] Žr. 2 skyrių.

[8] Žr. 19 skyrių.

[9] Žr. 13 skyrių.

[10] Žr. 15 skyrių.

[11] Žr. 6 ir 19 skyrių.

[12] Žr. 16 skyrių.

[13] Žr. R. Bernhardt, The International Enforcement of Human Rights, General Report, leidinyje R. Bernhardt/ J.A. Jolowicz (red.), *International Enforcement of Human Rights*, 1987, p. 143–158, at 145 su nuoroda į K.-J. Partsch'ą.

[14] Žr. 1 ir 18 skyrių.

[15] Žr. L. Kuhnhardt *Die Universalitat der Menschenrechte*, 1987; P.H. Koojmans, *Human Rights, Universal Values*, 1993; C. Muzaffar, *Human Rights and the New World Order*, 1993; A.E. Mayer, Universal Versus Islamic Human Rights: A Clash of Cultures or a Clash with a Construct, *Mich. JIL* 15 (1994), p. 307–404; A.A. AnNa'im, *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives. A Quest for Consensus*, 1995. Apie kultūrinę įvairovę žr. taip pat 2 skyrių.

siais po šviečiamojo amžiaus, pilietines ir politines teises akcentuoja kaip liberalias fundamentalias teises bei laisves negatyvių teisių, nukreiptų prieš valstybę ir piktnaudžiavimą valdžia, prasme. Kita vertus, socialistinė žmogaus teisių samprata grindžiama prielaida, kad teises turi garantuoti valstybė, ir akcentuojama ne individuali laisvė, o kolektyvizmo aspektai bei socialinės ir ekonominės teisės. Besivystančios šalys dėmesį yra linkusios sutelkti į savo skurdo bei ekonominės plėtros problemas; jos teigia, kad žmogui svarbiau yra turėti pakankamai valgyti nei naudotis žodžio laisve. Islamiškosios šalys turi savo požiūrį į religijos laisvės prasmę ir į moterų teises. Vakarietiškų žmogaus teisių vertybių, tariamai siejamų su perdėtu individualizmu, universalumui neseniai kai kuriose Azijos dalyse buvo mestas ypač galingas iššūkis.[16]

Akivaizdu, kad tarptautinės bendruomenės kultūrinė, ekonominė ir politinė įvairovė sukelia sunkumų pasauliniu mastu įtvirtinant realų konsensusą dėl žmogaus teisių daugelyje sričių. Ar egzistuoja kokia nors bendra filosofija, slypinti bendruose tekstuose, pasauliniu mastu patvirtintuose krikščionių, musulmonų, marksistų ir kt.? Kai kas mano, kad tokie dėl žmogaus teisių kylantys klausimai veda į pavojingą kultūrinį reliatyvizmą. Tačiau atrodo, jog bendras vardiklis pasauliniu mastu dabartinėje tarptautinės žmogaus teisių teisės plėtojimosi stadijoje (palyginti dar ankstyvoje) tėra tik labai bendras, būtent – kad asmuo turi būti apsaugotas ir kad tarptautinė bendruomenė turi prisidėti prie šios apsaugos. Be to, esant tik abstraktiems žodiniams įsipareigojimams, nemažai valstybių savo piliečių statuso nustatymą vis dar laiko savo vidaus reikalu ir užsienio reakciją į tariamus žmogaus teisių pažeidimus atmeta kaip nepagrįstą kišimosi formą.[17] Valstybės suvereniteto principas[18] išlieka nesuderinamas su veiksminga tarptautine žmogaus teisių apsauga. Situacija yra kitokia kalbant apie regioninį lygį, kuriame žmogaus teisių konvencijų galiojimas valstybėse narėse grindžiamas labiau homogeniška demokratine tradicija bei svarbiausių vertybių (tokių kaip teisės viešpatavimas) supratimu; taip yra, pavyzdžiui, Europoje.

Žmogaus teisių raida tarptautiniu lygiu yra viena iš ryškiausių šiuolaikinės tarptautinės teisės naujovių, nes ji turi galios išjudinti esminį sistemos principą, t.y. valstybės suvereniteto principą. Tačiau atidžiau pažvelgus į dabar jau gana išplėtotą tarptautinių normų žmogaus teisių apsaugos klausimais sistemą, paaiškėja, jog sunku nustatyti, ar pagal tarptautinę teisę asmenys įgyja teisių, ar tik gauna tam tikros naudos.[19] Iš tikrųjų šiame kontekste slypi netgi dar didesnė problema, kadangi daugelis valstybių prisiimtų įsipareigojimų yra išreikšti tokia nekonkrečia ir idealistine kalba, jog darosi neaišku, ar tai apskritai reiškia teisines pareigas, o ne grynai moralinio pobūdžio siekius.

[16] D.A. Bell, The East Asian Challenge to Human Rights: Reflections on an East West Dialogue, *HRQ* 18 (1996), p. 641–667.

[17] T. Oppermann, Intervention, *EPIL* II (1995), p. 1436–1439.

[18] Žr. 2 skyrių.

[19] Žr. 6 skyrių.

Asmens pilietinių teisių apsauga nuo valstybės kišimosi ir šiandien išlieka svarbiu uždaviniu, ir tai yra būtent ta sritis, kurioje tarptautinė teisė bei užtikrinimo mechanizmo plėtojimas pasiekė didžiausią pažangą. Būtent tos teisės ir bus nagrinėjamos šiame skyriuje. Tuo nenorima paneigti, kad daugelyje pasaulio vietų socialinės ir ekonominės teisės turi tokią pat ar netgi dar didesnę reikšmę asmeniui nei teisės, susijusios su laisve.[20]

ŽMOGAUS TEISĖS UNIVERSALIU LYGIU

Jungtinių Tautų Įstatai

Jungtinių Tautų uždaviniai, išvardyti JT Įstatų 1 straipsnyje, apima pagarbos visų žmonių teisėms ir pagrindinėms laisvėms, nepaisant skirtingos rasės, lyties, kalbos bei religijos, plėtojimą ir skatinimą.[21] JT Įstatų 55 straipsnyje sakoma: „Jungtinės Tautos siekia..., kad visi gerbtų žmogaus teises ir pagrindines laisves bei jų laikytųsi visų atžvilgiu, nepaisant skirtingos rasės, lyties, kalbos ar religijos".[22] Pagal 56 straipsnį „visi nariai įsipareigoja bendradarbiauti su Organizacija ir imtis bendrų ar individualių veiksmų, kad būtų pasiekti 55 straipsnyje išdėstyti uždaviniai".[23] Žodžio „įsipareigoja" panaudojimas išreiškia teisinę pareigą, bet ši pareiga reiškia ne žmogaus teisių užtikrinimą *dabar* (pačios teisės nėra nei apibrėžiamos, nei išvardijamos), o įsipareigojimą veikti taip, kad jos būtų užtikrinamos *ateityje*; formuluočių neapibrėžtumas valstybėms palieka plačią laisvę dėl jų įsipareigojimų vykdymo tempo ir priemonių, ir visiems yra žinoma, jog nemažai valstybių nepasiekė apčiuopiamos pažangos arba pasiekė labai mažą pažangą žmogaus teisių užtikrinimo srityje.

Kita vertus, valstybė, sąmoningai blogindama žmogaus teisių padėtį, greičiausiai būtų laikoma pažeidusia 56 straipsnį; akivaizdu, jog būtent tokios nuomonės laikėsi dauguma JTO narių dėl Pietų Afrikos vykdyto apartheido. Savo konsultacinėje išvadoje *Namibia* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas pripažino:

> Skirtumų, suvaržymų bei apribojimų nustatymas ... ir taikymas remiantis vien tokiais kriterijais kaip rasė, odos spalva, tautinė ar etninė kilmė – kas reiškia pagrindinių žmogaus teisių paneigimą, yra sunkus Įstatų tikslų bei principų pažeidimas.[24]

Kad ir kokios teisinės pareigos gali arba negali būti nustatytos pagal Įstatų 55 ir 56 straipsnius, neabejotina, jog šios nuostatos nesuteikia asmenims tarptautinių teisių, o tik tam tikrų garantijų. Tokio-

[20] Žr., pavyzdžiui, I. Brownlie, *The Human Right to Food*, 1987; J. Delbruck, The Right to Education as an International Human Right, *GYIL* 35 (1992), p. 92.

[21] JTO Įstatų 1 straipsnis, kurio tekstas leidinyje *Brownlie BDIL*, p. 1. Žr. taip pat 21 skyrių.

[22] 55 straipsnis. Žr. K.J. Partsch, Article 55(c), leidinyje *Simma CUNAC*, p. 776–793.

[23] 56 straipsnis. Žr. R. Wolfrum, Article 56, ten pat, p. 793–795.

[24] *Namibia Case* (1971), *ICJ Rep.* 1971, p. 16–345, at 57, 131 p. Žr. J. Delbruck, Apartheid, *EPIL* I (1992), p. 192–196. Žr. taip pat tekstą toliau, p. 271, bei 18 ir 19 skyrių.

se šalyse kaip JAV, kur Įstatų ratifikavimas reiškia šio dokumento transformaciją į nacionalinę teisę, teismai paprastai pripažindavo, jog 55 ir 56 straipsniai yra pernelyg abstraktūs, kad suteiktų kokių nors teisių asmenims.

Įstatuose yra ir kitų nuostatų, kuriose minimos žmogaus teisės,[25] bet visos jos yra abstrakčios ir neturi užtikrinimo mechanizmo. Yra ir 2(7) straipsnis, kuriame sakoma, kad jokia Įstatų nuostata nesuteikia teisės JTO kištis į reikalus, kurie iš esmės priklauso bet kurios valstybės vidaus jurisdikcijai.[26] Tačiau, kaip matysime vėliau, ši nuostata vėliau buvo aiškinama kaip neužkertanti kelio JT institucijoms spręsti klausimus, susijusius su žmogaus teisių pažeidimais valstybėse narėse.

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija yra rezoliucija, kurią 1948 m. gruodžio 10 d. priėmė JT Generalinė Asamblėja; už ją balsavo 48 valstybės, prieš balsavusiųjų nebuvo ir 8 valstybės (komunistinės šalys, Saudo Arabija ir Pietų Afrika) – susilaikė.[27] Jos nuostatos skirstytinos į dvi pagrindines kategorijas.

Pirma, joje yra įtvirtintos nuostatos, išvardijusios dalykus, vėliau tapusius pilietinėmis ir politinėmis teisėmis. Jos draudžia vergovę, nežmonišką elgesį, savavališką areštą ir kišimąsi į asmeninį gyvenimą, diskriminaciją rasės, spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ir kitokių pažiūrų, nacionalinės ir socialinės kilmės, turto ir kitokiu pagrindu. Jos taip pat skelbia teisę į sąžiningą teismo procesą, judėjimo ir gyvenamosios vietos laisvę, teisę ieškoti politinio prieglobsčio, teisę įgyti ir keisti pilietybę, teisę tuoktis, teisę į nuosavybę, įsitikinimų ir sąžinės laisvę, žodžio laisvę, taikių susirinkimų ir asociacijų laisvę, teisę į laisvus rinkimus bei lygias galimybes užimti valstybinius postus.

Antroji nuostatų grupė apima tai, kas vėliau buvo įvardyta kaip ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės: teisė į socialinį saugumą, darbą bei sąžiningas darbo sąlygas, teisė į tinkamus gyvenimo standartus, išsilavinimą bei dalyvavimą bendruomenės kultūriniame gyvenime.

Daugelis eilinių žmonių įsivaizduoja, kad valstybių teisinė pareiga yra gerbti Deklaracijoje išvardytas teises. Tačiau dauguma už Deklaraciją balsavusių valstybių ją laikė palyginti tolimoje ateityje pasiekiamo idealo pareiškimu, kuriame nebuvo beveik nieko arba visiškai nieko, ką galima būtų laikyti teisiniais įsipareigojimais. Deklaracijoje valstybėms tiktai rekomenduojama atsižvelgti į jos nuostatas ir „siekti ... laipsniškų [ne neatidėliotinų] priemonių, ... kad užtikrintų

[25] Žr. 13(1), 73 ir 76 straipsnius.

[26] Žr. 21 skyrių.

[27] JTO GA Rezoliucija Nr. 217 A(III), UN Doc. A/810, at 71; tekstas perspausdintas leidinyje *Brownlie BDIL*, p. 255. Žr. N. Robinson, *The Universal Declaration of Human Rights*, 1958; A. Verdoodt, *Naissance et signification de la Declaration Universelle des Droits de l'Homme*, 1964; A. Eide (red.), *The Universal Declaration of Human Rights: A Commentary*, 1992; A. Eide *et al.* (red.), *The Universal Declaration of Human Rights*, 1992; K.-J. Partsch, Human Rights in General, *Wolfrum UNLPP I*, p. 603–611.

... [jos nuostatų] visuotinį ir veiksmingą pripažinimą bei laikymąsi". Geriausiu atveju Deklaracija yra tiesiog sąrašas žmogaus teisių, kurias valstybės narės pagal Įstatų 55 ir 56 straipsnius „įsipareigoja" skatinti; tačiau, kaip matėme, Įstatai palieka valstybėms plačią veiksmų laisvę dėl jų įsipareigojimo vykdymo tempo bei priemonių.

Kita vertus, gali būti, jog Visuotinė žmogaus teisių deklaracija arba bent kai kurios jos nuostatos (pvz., kankinimų uždraudimas)[28] vėliau galėjo tapti nauja privaloma paprotinės tarptautinės teisės norma. Pavyzdžiui, JT Konferencijoje žmogaus teisių klausimais, įvykusioje Teherane 1968 m., buvo priimta rezoliucija, kurioje skelbta, *inter alia*, jog „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija ... išreiškia pareigą tarptautinės bendrijos nariams".[29]

Jungtinių Tautų institucijos žmogaus teisių klausimais

Pagal JT Įstatų 13 straipsnį Generalinė Asamblėja gali inicijuoti tyrimus ir teikti rekomendacijas žmogaus teisių klausimais.[30] Svarbus organas šioje srityje – Ekonominė ir socialinė taryba (ECOSOC), sudaryta iš 54 narių, renkamų Generalinės Asamblėjos.[31] Pagal Įstatų 62 straipsnį ECOSOC gali teikti rekomendacijas žmogaus teisių klausimais, rengti konvencijų projektus, organizuoti tarptautines konferencijas. Ji svarsto įvairių institucijų ataskaitas.

JTO 1946 metais įsteigė Žmogaus teisių komisiją (kaip pagalbinę ECOSOC instituciją, dabar sudarytą iš 43 valstybių narių atstovų pagal teisingą geografinį pasiskirstymą), kurios užduotis – vykdyti tyrimus ir rengti sutartis, kuriomis įgyvendinami Įstatų 55 ir 56 straipsniai. Per pirmuosius 20 savo egzistavimo metų Komisija neturėjo teisės svarstyti skundų, siunčiamų JT Generaliniam sekretoriui. Atsižvelgusi į situaciją Pietų Afrikoje, ECOSOC savo rezoliucija 1967 metais Komisijai suteikė teisę „tirti informaciją, susijusią su grubiais žmogaus teisių pažeidimais", taip pat tirti „situacijas, kuriose esti nuolatinių žmogaus teisių pažeidimų".[32] Tai tapo pagrindu konkrečiose valstybėse esančių situacijų viešiems tyrimams arba *ad hoc* pagrindu (Irano atvejis 1990 m.), arba sudarius nuolatinę darbo grupę (karinio režimo valdoma Čilė).

Be to, kita ECOSOC rezoliucija, priimta 1971 m.,[33] sudarytas pakomisis „Užkirsti kelią mažumų diskriminacijai ir jas apsaugoti" buvo įgaliotas sudaryti darbo grupę, kuri nagrinėtų individualias peticijas, atskleidžiančias „nuolatinius žmogaus teisių grubius pažeidinėjimus". Nuo to laiko Komisija galėjo tokius skundus svarstyti ir teikti rekomendacijas; tačiau iki šiol ji menkai tesinaudojo šiais įgaliojimais, nors ir ribotais. Svarbu taip pat pabrėžti, kad minėta procedūra nagrinėja ne

[28] Žr. 3 skyrių, ir tekstą toliau, p. 266.

[29] Tekstas *AJIL* 63 (1969), p. 674. Žr. taip pat bylą Filartiga v. Pena-Irala, *ILM* 19 (1980), p. 966, 971 ir 973, kuri aptariama 7 skyriuje.

[30] Žr. C.-A. Fleischhauer, Article 13, leidinyje *Simma CUNAC*, p. 265–279.

[31] Žr. A. Eide/T. Opsahl (red.), *The Human Right Organs of the United Nations*, 1985; R. Lagoni, Article 62, *Simma CUNAC*, p. 843; K.J. Partsch, Article 55(c), ten pat, p. 776–793; Partsch, Article 68, ten pat, p. 888–892. Apie ECOSOC žr. 21 skyrių.

[32] 1967 m. ECOSOC Rezoliucija 1235 (XLII).

[33] 1971 m. ECOSOC Rezoliucija 1503 (XXVIII).

individualius pažeidimus, bet „situacijas“, nors ji taikytina visoms valstybėms ir visoms 1948 m. Deklaracijoje išvardytoms teisėms. Ši procedūra iš esmės yra neveiksminga; vyksta uždaras tyrimas ir baigiasi pranešimu pakomisiui. Komisija neturi jokių priemonių toms teisėms užtikrinti; ji gali teikti tiktai rekomendacijas, bet neturi teisės be valstybės sutikimo atvykti į jos teritoriją ir apklausti liudytojus.[34]

JT sistemoje ir toliau veikia Žmogaus teisių centras Ženevoje. Jame dirba 50 ekspertų, o jo biudžetas – 11 mln. USD, tai yra apie 0,7 proc. viso JTO biudžeto.[35] Po pasaulinės konferencijos žmogaus teisių klausimais, įvykusios Vienoje 1993 m.,[36] JT Generalinė Asamblėja (konsensusu) įsteigė Vyriausiojo žmogaus teisių komisaro pareigybę; šis klausimas buvo diskutuojamas ilgus metus.[37] Derybų proceso sunkumai atsispindi sudėtingame vyriausiojo komisaro funkcijų formulavime atitinkamos rezoliucijos 3 punkte. Generalinė Asamblėja nusprendė, kad vyriausiasis komisaras įgyvendins tokius uždavinius (visų jų realus suderinimas vienu metu yra sunkiai įsivaizduojamas):

a) veiks pagal JT Įstatus, Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, kitus tarptautinius dokumentus dėl žmogaus teisių bei pagal tarptautinę teisę, įskaitant pareigą gerbti valstybių suverenitetą, teritorinį vientisumą bei jurisdikciją, skatins visuotinę pagarbą visoms žmogaus teisėms bei jų laikymąsi, pripažins, kad pagal Įstatų tikslus ir principus visų žmogaus teisių skatinimas bei apsauga yra pagrįstas tarptautinės bendrijos rūpestis;
b) savo veikloje vadovausis pripažinimu, kad visos žmogaus teisės – pilietinės, kultūrinės, ekonominės, politinės bei socialinės – yra universalios, nedalomos ir tarpusavyje susijusios, ir kad valstybės turi pareigą, nepriklausomai nuo jų politinių, ekonominių bei kultūrinių sistemų, skatinti ir apsaugoti visas žmogaus teises bei pagrindines laisves;
c) pripažins visų tautų subalansuoto plėtojimosi skatinimo bei užtikrinimo, kad būtų realizuota teisė į plėtrą, kaip numatyta Deklaracijoje „Dėl teisės į plėtrą“, svarbą.“[38]

Ekvadoro ambasadorius Ayala Lasso 1994 metais tapo pirmuoju vyriausiuoju komisaru, turinčiu JT Generalinio sekretoriaus pavaduotojo statusą. Ateitis parodys, kaip tarptautinės žmogaus teisių apsaugos veiksmingumas iš tikrųjų gali būti pagerintas įkūrus šią instituciją, tačiau tai neabejotinai yra žingsnis teisinga linkme.[39]

1966 metų paktai

Po dvylikos diskusijų metų (1966 m. gruodžio 16 d.) Jungtinės Tautos baigė rengti dvi sutartis, skirtas Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos principams transformuoti į privalomas, konkrečias teisės normas: Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą bei Tarptautinį eko-

[34] M. Nowak, Country-Oriented Human Rights Protection by the UN Commission on Human Rights and Its Sub-Commission, *NYIL* 22 (1991), p. 91–162; dėl naujausios Komisijos veiklos žr. J.R. Crook, The Fiftieth Session of the UN Commission on Human Rights, *AJIL* 88 (1994), p. 806–821; dėl 1995 m. sesijos žr. *AJIL* 90 (1996), p. 126–138.

[35] Žr. 21 skyrių.

[36] Žr. Vienna Declaration and Programme of Action of 25 June 1993, UN Doc. A/CONF. 157/23; *ILM* 32 (1993), p. 1661.

[37] JTO GA 1993 m. gruodžio 20 d. Rezoliucija Nr. 48/141, *ILM* 33 (1994), p. 303. Žr. A. Clapham, Creating the High Commissioner for Human Rights: The Outside Story, *EJIL* 5 (1994), p. 556–568.

[38] Ten pat, at 305. Dėl teisės į plėtrą žr. 15 skyrių.

[39] Žr. Z. Kedzia, The United Nations High Commissioner for Human Rights, *FS Bernhardt*, p. 435–452.

nominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktą.[40] Abu paktai įsigaliojo 1976 metais. 1996 m. liepos 31 d. duomenimis šių paktų šalimis buvo 134 valstybės.[41]

Daugelis abiejų paktų straipsnių yra labai panašūs į 1948 metų Deklaracijos nuostatas; be to, juose numatoma tam tikra priežiūros sistema, kuri, deja, yra gana silpna. Pagal Pilietinių ir politinių teisių paktą buvo įsteigtas Žmogaus teisių komitetas; jį sudarė 18 narių, renkamų valstybėse narėse.[42] Jie renkami kaip nepriklausomi asmenys, o ne kaip vyriausybių atstovai; tai skiria šį Komitetą nuo JT Žmogaus teisių komisijos. Vienintelis privalomas mechanizmas pagal Paktą – pranešimų sistema (40 str.), pagal kurią valstybės kartą per penkerius metus privalo siųsti pranešimus apie jose esančią žmogaus teisių padėtį.[43] Komitetas šiuos pranešimus nagrinėja ir rengia išvadas, be to, jis gali prašyti ir papildomos informacijos. Pagal neprivalomą procedūrą (41 str.) valstybė gali suteikti teisę kitoms valstybėms pateikti Komitetui prieš ją nukreiptą skundą dėl žmogaus teisių pažeidimų (1996 m. liepos mėn. duomenimis šią procedūrą pripažino tik 45 valstybės).[44] Tačiau šią procedūrą turi būti pripažinusi tiek skundžianti, tiek ir skundžiama valstybė; be to, prieš tai turi būti išnaudotos vidaus gynybos priemonės.[45] Ši procedūra yra silpna, nes geriausiu atveju ji gali mėginti šalis sutaikyti; joje nėra jokios nuorodos į teisminį organą, galintį priimti įpareigojantį sprendimą. Kita problema – tai daugybė įvairiausių išlygų (1994 m. lapkričio 1 d. duomenimis tarp 127 valstybių narių buvo 150 išlygų), padarytų susitariančių šalių prisiimant įsipareigojimus pagal Paktą; tai silpnina šio Pakto veiksmingą įgyvendinimą.[46]

Prie Pilietinių ir politinių teisių pakto yra priimtas fakultatyvinis protokolas, numatantis individualių peticijų teisę; tačiau Žmogaus teisių komitetas gali tik paprašyti atitinkamą valstybę pasiaiškinti arba teikti jai rekomendacijų.[47] 1996 metais fakultatyvinio protokolo šalimis buvo tik 81 valstybė. Per metus pagal šį protokolą gaunama apie 1000 skundų, iš kurių tik 40–50 yra oficialiai įregistruojama. Iš maždaug 600 skundų, kurie buvo užregistruoti per paskutiniuosius 20 metų, tik apie 50 iš jų buvo atmesti kaip nepriimtini. 1989 metais priimtu II fakultatyviniu protokolu siekiama panaikinti mirties bausmę, tačiau 1996 metais jis galiojo tik 29 valstybėse.[48]

Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte numatyta tik pranešimų teikimo sistema. Čia nėra numatyta tarpvalstybinių skundų arba individualių peticijų galimybės. Iš pradžių valstybių narių pranešimus nagrinėdavo ECOSOC sudaryta 15 narių darbo grupė; nariai buvo renkami iš vyriausybių atstovų. Nuo 1987 metų ėmė funkcionuoti iš 18 nepriklausomų ekspertų sudarytas Ekonominių, socialinių ir kultūri-

[40] Tekstai leidinyje *Brownlie BDIL*, p. 262, 270. Žr. E.W. Vierdag, Some Remarks about Special Features of Human Rights Treaties, *NYIL* 25 (1994), p. 119–142; G.C. Jonathan, Human Rights Covenants, *EPIL* II (1995), p. 915–922.

[41] Svarbiausių konvencijų žmogaus teisių klausimais ratifikavimo būklė 1996 m. liepos 31 d. duomenimis, *NQHR* 14 (1996), p. 360 ir t.t. Žr. taip pat H. Hannum/D.D. Fisher (red.), *United States Ratification of the International Covenants on Human Rights*, 1993; L. Henkin, U.S. Ratification of Human Rights Conventions: The Ghost of Senator Bricker, *AJIL* 89 (1995), p. 341–349.

[42] M.J. Bossuyt, *Guide to the „Travaux Preparatoires" of the International Covenent on Civil and Political Rights*, 1987; PR. Ghandi, The Human Rights Committee and Derogation in Public Emergencies, *GYIL* 32 (1989), p. 321–361; M. Nowak, *UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, 1993; D. McGoldrick, *The Human Rights Committee. Its Role in the Development of the International Covenant on Civil and Political Rights*, 2-as leid., 1994. C. Tomuschat, International Covenant on Civil and Political Rights, Human Rights Committee, *EPIL* II (1995), p. 1115–1119.

[43] C. Tomuschat, Human Rights, States Reports, *Wolfrum UNLPP I*, p. 628–637.

[44] K.J. Partsch, Human Rights, Interstate Disputes, ten pat, p. 612–618.

[45] Žr. 17 skyrių.

[46] Žr. Bendrą komentarą Nr. 24 (52), priimtą Žmogaus teisių komiteto 1994 m. pagal 40(4) straipsnį, *ILM* 34 (1995), p. 839. Toliau žr. L. Lijnzaad, *Reservations to UN Human Rights Treaties: Ratify and Ruin?*, 1994; J.P. Gardner (red.), *Human Rights as General Norms and a State's Right to Opt out: Reservations and Objections to Human Rights Conventions*, 1996. Žr. taip pat I. Cameron/F. Horn, Reservations to the European Convention on Human Rights: The Belilos Case, *GYIL* 33 (1990), p. 69–129; apskritai dėl išlygų sutartyse žr. 9 skyrių.

[47] Žr. C. Tomuschat, Making Individual Communications an Effective Tool for the Protection of Human Rights, *FS Bernhardt*, p. 615–634; Human Rights and Individual Complaints, *Wolfrum UNLPP I*, p. 619–627.

nių teisių komitetas; jis yra atsakingas ECOSOC.[49] Komitetas rengia „Bendrus komentarus" ir keičiasi nuomonėmis dėl konkrečių Pakte įtvirtintų teisių. Šiame Pakte numatytos teisės (kitaip nei Pilietinių ir politinių teisių pakte) yra suformuluotos ne kaip tiesiogiai įpareigojančios nuostatos, bet kaip veiksmų programa, kurios įgyvendinimas priklauso nuo valstybių geros valios bei turimų išteklių. 2 straipsnyje numatyta, jog kiekviena valstybė imasi tokių priemonių, kokias leidžia jos turimi ištekliai, kad „laipsniškai pasiektų visišką šiame Pakte pripažintų teisių įgyvendinimą".

Kiti universalūs žmogaus teisių dokumentai

Yra daugybė kitų žmogaus teisių klausimais sudarytų tarptautinių sutarčių, priimtų JT rėmuose nuo 1948 metų, tarp jų – 1948 m. Konvencija „Dėl kelio užkirtimo genocidui ir baudimo už jį"[50] (1996 m. duomenimis ją buvo ratifikavusi 121 valstybė), 1965 m. Konvencija „Dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo"[51] (ją yra ratifikavusios 147 valstybės, ir tik 22 valstybės yra pripažinusios Komiteto kompetenciją pagal 14 straipsnį), 1979 m. Konvencija „Dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims"[52] (ją yra ratifikavusios 153 valstybės), 1984 m. Konvencija „Prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką arba žeminantį elgesį ar baudimą"[53] (ją yra ratifikavusios 96 valstybės). Visos šios konvencijos yra įsigaliojusios, nors valstybių dalyvių skaičius jose skiriasi. Ryškus atvejis – 1989 m. Konvencija „Dėl vaiko teisių".[54] 1996 m. liepos 31 d. ją buvo ratifikavusios beveik visos (187) pasaulio valstybės. Nė vienos kitos tarptautinės sutarties per visą istoriją neratifikavo tiek daug valstybių ir per tokį trumpą laiką (per 6 metus).

Be to, yra nemažai sutarčių žmogaus teisių klausimais, kurios buvo sudarytos pagal Tarptautinę darbo organizaciją, UNESCO ir kitas JT specializuotas įstaigas; jų yra pernelyg daug, kad galima būtų čia išvardyti. Taip pat yra tarptautinių dokumentų, skirtų ginti tam tikrų grupių, tokių kaip pabėgėliai,[55] mažumos, vietiniai gyventojai[56] bei invalidai, interesams. Atskirą sutarčių kategoriją sudaro Ženevos Raudonojo Kryžiaus konvencijos bei jų protokolai, įtvirtinę tarptautinę humanitarinę teisę ginkluotų konfliktų atveju. Daugelio sutarčių įgyvendinimo mechanizmai skiriasi, tačiau apskritai jų negalima pavadinti itin veiksmingais.[57]

Kaip tarptautinių dokumentų žmogaus teisių klausimais išplitimas pasauliniu mastu lėmė tarptautinės paprotinės žmogaus teisių teisės, privalomos visoms valstybėms, atsiradimą – yra diskutuotinas klausimas. Šią idėją ypač palaiko amerikiečiai autoriai,[58] tačiau visuotinai

[48] G.J. Naldi, United Nations Seeks to Abolish the Death Penalty, *ICLQ* 40 (1991), p. 948 ir t.t.; W.A. Schabas, *The Abolition of the Death Penalty in International Law*, 1993.

[49] Žr. P. Alston, The Committee on Economic, Social and Cultural Rights, leidinyje Alston (red.), 1992, *op. cit.*, p. 473; A. Eide/C. Krause/A. Rosas (red.), *Economic, Social and Cultural Rights – A Textbook*, 1994; M.C.R. Craven, *The International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights – A Perspective on Its Development*, 1995.

[50] 78 UNTS 277; *ILM* 28 (1989), p. 754; Žr. L.J. LeBlanc, *The United States and the Genocide Convention*, 1990; G. Andreapoulos, *Genocide. Conceptual and Historical Dimensions*, 1994. Dėl bylos, kurią Bosnija ir Hercegovina inicijavo Tarptautiniame Teisingumo Teisme prieš Jugoslaviją (Serbiją ir Juodkalniją) pagal Genocido konvenciją, žr. 18 skyrių.

[51] 660 UNTS 13; *Brownlie BDIL*, p. 310.

[52] 1249 UNTS 13; *ILM* 19 (1980), p. 33. Dėl JTO GA rezoliucijų Nr. 50/202 ir 50/203, kuriomis patvirtinti Konvencijos 20 straipsnio pakeitimai, žr. *ILM* 35 (1996), p. 485. Dėl JTO 4-ojoje Pasaulinėje konferencijoje moterų klausimais (Pekinas) patvirtintos Deklaracijos ir veiksmų programos (1995 m. rugsėjo 15 d.) žr. *ILM* 35 (1996), p. 401. Toliau žr. Cook (red.), *Human Rights of Women: National and International Perspectives*, 1994; D.J. Sullivan, Women's Human Rights and the 1993 World Conference on Human Rights, *AJIL* 88 (1994), p. 152.

[53] *ILM* 23 (1984), p. 1027; pataisytas tekstas *ILM* 24 (1985), p. 535. Žr. J.H. Burgers/H. Danelius, *The UN Convention Against Torture: A Handbook on the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, 1988; A. Cassese (red.), *The International Fight Against Torture*, 1991. Dėl Europos regioninio analogo 1984 m. Konvencijai dėl kankinimų žr. K. Ginther, The European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, *EJIL* 2 (1991), p. 123–131; M. Evans/R. Morgan, The European Torture Committee: Membership Issues, *EJIL* 5 (1994), p. 249–258.

[54] *ILM* 28 (1989), p. 1448. Žr. S. Detrick (red.), *The United Nations*

šis požiūris palaikomas nėra,[59] kadangi dėl problemų, susijusių su kultūrine įvairove, anksčiau aptartos valstybės suvereniteto doktrinos įtaka, besąlygišku daugelio žmogaus teisių kildinimo iš paprotinės teisės tvirtinimu yra bent jau rimtai abejojama. Kita vertus, egzistuoja platus konsensusas dėl būtinybės toliau plėtoti tarptautinius dokumentus žmogaus teisių klausimais, gerinti daugelio institucijų, tarptautiniu mastu veikiančių žmogaus teisių srityje, veiklos koordinavimą, taip pat tobulinti teisėkūros procesą, kad būtų išvengta akivaizdžių skirtingų sutarčių prieštaravimų.[60]

ŽMOGAUS TEISĖS REGIONINIU LYGIU

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (EŽTK)

Nesuderinamos ideologijos ir interesai, tarpusavio nepasitikėjimas – visa tai kliudė Jungtinėms Tautoms pasiekti susitarimą žmogaus teisių klausimais. Tokį susitarimą lengviau pasiekti regioniniu lygiu, nes šiuo atveju valstybės labiau pasitiki viena kita, joms būdinga bendros vertybės ir interesai. Europos Taryba[61] 1950 metais parengė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, kuri įsigaliojo 1953 m. rugsėjo 3 d. (1996 m. liepos 31 d. duomenimis ją buvo ratifikavusios 33 valstybės).[62] Konvencija vėliau buvo papildyta daugeliu protokolų (t.y. papildomų susitarimų).[63] Po permainų Rytų Europoje daugelis buvusių socialistinių valstybių taip pat tapo Europos Tarybos narėmis ir prisijungė prie Konvencijos. Rusija 1996 m. vasario 28 d. buvo priimta į Europos Tarybą 39-aja nare ir pasirašė EŽTK (tačiau ne jos protokolą, kuriuo panaikinama mirties bausmė).[64]

EŽTK kartu su protokolais apima beveik tuos pačius klausimus kaip ir Visuotinė žmogaus teisių deklaracija; vienas ryškus jų skirtumas yra tas, kad 1-ojo protokolo 1 straipsnis yra kur kas radikalesnis nei Deklaracijos 17 straipsnis, apimantis nuosavybės neliečiamumą; tai visiškai neminima 1966 m. Pilietinių ir politinių teisių pakte. Kadangi Konvencija ir jos protokolai yra teisiškai privalomi jų valstybėms narėms, šie dokumentai yra formuluojami kur kas smulkiau nei Visuotinė deklaracija. Kai kurios iš tokių nuostatų riboja Konvencijos veikimą. Pavyzdžiui, 15 straipsnyje numatyta: „Kilus karui ar susidarius nepaprastajai padėčiai, dėl ko kyla grėsmė valstybės egzistavimui, bet kuri... Šalis gali imtis priemonių, kuriomis nukrypstama nuo jos įsipareigojimų pagal šią Konvenciją."[65]

Convention on the Rights of the Child – A Guide to the „Travaux Preparatoires", 1992; G.v. Bueren, *The International Law on the Rights of the Child*, 1995; L.J. LeBlanc, *The Convention on the Rights of the Child: United Nations Lawmaking on Human Rights*, 1995.

[55] Žr. G. Goodwin-Gill, *The Refugee in International Law*, 1983; D.A. Martin (red.), *The New Asylum Seekers: Refugee Law in the 1980s*, 1988; G. Loescher, *Beyond Charity: International Cooperation and the Global Refugee Crisis*, 1993; United Nations High Commissioner for Refugees, *The State of the World's Refugees – In Search of Solutions*, 1995; P. Weis (red.), *The Refugee Convention 1951*, 1995; V. Gowland-Debbas, *The Problem of Refugees in the Light of Contemporary Law Issues*, 1995.

[56] Žr. 6 ir 19 skyrių.

[57] Žr. Y. Dinstein, The Implementation of International Human Rights, *FS Bernhardt*, p. 331–353.

[58] Dėl pavyzdinio tokių teisių sąrašo žr. *Restatement (Third)*, 2 t., p. 702. Žr. taip pat Lillich (1991), *op. cit.*, 2 skyrių; T. Meron, *Human Rights and Humanitarian Law as Customary Law*, 1989; O. Schachter, *International Law in Theory and Practice*, 1991, p. 335–342.

[59] Žr. B. Simma/P. Alston, The Sources of Human Rights Law; Custom, Ius Cogens, and General Principles, *AYIL* 12 (1992), p. 82, at 98.

[60] Žr. T. Meron, *Human Rights Law-Making in the United Nations*, 1986; A.A. Trindade, Co-Existence and Co-ordination of Mechanisms of International Protection of Human Rights (At Global and Regional Levels), *RdC* 202 (1987–II), p. 13–435; M.G. Schmidt, Individual Human Rights Complaints Procedures Based on United Nations Treaties and the Need for Reform, *ICLQ* 41 (1992), p. 645 ir t.t.; R.B. Lillich, Towards the Harmonization of International Human Rights Law, *FS Bernhardt*, p. 453–476.

[61] A.H. Robertson, Council of Europe, *EPIL* I (1992), p. 843–850. Žr. taip pat 6 skyrių.

[62] Tekstas *Brownlie BDIL*, p. 328. Žr. P. van Dijk/G.J.H. van Hoof, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 2-as leid., 1990; V. Berger, *Case Law of*

EŽTK nėra jokios nuostatos, kuri atitiktų Visuotinės deklaracijos 22–25 straipsnius, liečiančius socialinės apsaugos, visiško užimtumo, sąžiningų darbo sąlygų ir tinkamų gyvenimo standartų klausimus. Šiuos klausimus smulkiai reglamentuoja atskira sutartis, t.y. Europos socialinė chartija, kuri buvo priimta 1961-aisiais ir įsigaliojo 1965 m. (iki 1996 m. ją ratifikavo 20 valstybių).[66] Pusiau teisminis EŽTK užtikrinimo mechanizmas netinka Europos socialinei chartijai, kurioje pritaikyta mažiau „teisinė", o daugiau „politinė" užtikrinimo sistema.[67] 1988 m. priimtu Europos socialinės chartijos fakultatyviniu protokolu[68] (1996 m. duomenimis jį buvo ratifikavusios 5 valstybės) bei 1991 metais pasirašytu protokolu, kuriuo buvo pakeista Chartija[69] (1996 m. duomenimis jį buvo ratifikavusios 10 valstybių), buvo bandoma patobulinti pranešimų teikimo sistemą. Europos Taryba 1995 m. lapkričio 9 d. priėmė dar vieną Europos socialinę chartiją pakeitusį protokolą, kuris numato „kolektyvinių skundų" sistemą.[70] Ši sistema yra panaši į tą, kuri egzistuoja pagal susitarimus dėl Tarptautinės darbo organizacijos.[71] Tarptautinės ir nacionalinės darbdavių bei profsąjungų organizacijos, taip pat kitos tarptautinės ir nacionalinės nevyriausybinės organizacijos skundus gali pateikti nepriklausomam ekspertų komitetui.

Pagal EŽTK buvo įsteigta Žmogaus teisių komisija;[72] ją sudarė asmenys, renkami Europos Tarybos Ministrų Komitete (Ministrų Komitetas yra politinė institucija, bendrais bruožais atitinkanti JT Generalinę Asamblėją). Komisija nagrinėja skundus prieš valstybes Konvencijos dalyves, kaltinamas pažeidus Konvenciją. Skundus gali pateikti bet kuri kita valstybė Konvencijos dalyvė, tačiau patirtis rodo, jog valstybės yra menkai suinteresuotos ginti kitų valstybių piliečius, jos suaktyvėja tik palietus jų pačių interesus.[73] Be to, anksčiau, pagal 25 straipsnį valstybės galėjo suteikti Komisijai teisę nagrinėti peticijas, kurias prieš jas galėjo pateikti asmenys, asmenų grupės arba nevyriausybinės organizacijos;[74] Jungtinė Karalystė nepripažino šios Komisijos teisės iki 1966 m., nors ji ratifikavo Konvenciją 1953 metais.[75] Įsipareigojimas pripažinti šią jurisdikciją buvo *de facto* tapęs sąlyga priėmimui į Europos Tarybą. Tačiau egzistavo (ir dabar egzistuoja) daugybė sąlygų, kad Komisija galėtų nagrinėti skundą, ir tos sąlygos buvo (yra) ypač griežtos individualioms peticijoms. Pavyzdžiui, pirmiausia turi būti išnaudotos visos vidaus gynybos priemonės ir tik po to asmuo arba valstybė Konvencijos dalyvė gali pateikti skundą Komisijai (dabar – Teismui);[76] individualios peticijos galėjo (gali) būti atmetamos ir dėl kitokių priežasčių, pavyzdžiui, jei jos yra anonimiškos arba reiškia piktnaudžiavimą peticijos teise.

the European Court of Human Rights, Vol. II: 1988–1990, 1992; M. Delman-Marty/C. Chodkiewicz (red.), *The European Convention for the Protection of Human Rights*, 1992; R. Beddard, *Human Rights and Europe*, 3-as leid., 1993; J.G. Merrills, *The Development of International Law by the European Court of Human Rights*, 2-as leid., 1993; L. Clements, *European Human Rights: Taking a Case under the Convention*, 1994; L. Heffernan (red.), *Human Rights – A European Perspective*, 1994; D.J. Harris/ M. O'Boyle/C. Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, 1995; M. Janis/R. Kay/A. Bradley, *European Human Rights Law. Text and Materials*, 1995; I. Cameron/ M.K. Eriksson, *An Introduction to the European Convention on Human Rights*, 2-as leid., 1995; P. Kempees (red.), *A Systematic Guide to the Case Law of the European Court of Human Rights, 1960–1994*, 1996.

[63] Tekstai *Brownlie BDIL*, p. 347.

[64] Protokolas Nr. 6. Žr. D.P. Forsythe (red.), *Human Rights in the New Europe: Problems and Progress*, 1994; A.M. Gross, Reinforcing the New Democracies: The European Convention on Human Rights and the Former Communist Countries – A Study of the Case Law, *EJIL* 7 (1996), p. 103–111.

[65] Laikydamasi tam tikrų sąlygų ir išlygų; žr. R. Higgins, Derogations under Human Rights Treaties, *BYIL* 48 (1976–7), p. 281–320, at 301–307, 319–320; J.M. Fitzpatrick, *Human Rights in Crisis: The International System for Protecting Rights During States of Emergency*, 1994.

[66] Dėl ratifikacijų sąrašo žr. *ILM* 34 (1995), p. 1714.

[67] Tekstas 529 UNTS 89, ETS Nr. 35. Žr. D.J. Harris, *The European Social Charter*, 1984; K. Drzewicki et al. (red.), *Social Rights as Human Rights: A European Challenge*, 1994; W. Strasser, European Social Charter, *EPIL* II (1995), p. 291–294.

[68] *ILM* 27 (1988), p. 575.

[69] *ILM* 31 (1992), p. 155. Žr. M. Mohr, The Turin Protocol of 22 October 1991: A Major Contribution to Revitalizing the European Social Charter, *EJIL* 3 (1992), p. 363–370.

[70] *ILM* 34 (1995), p. 1453.

[71] Žr. 2 ir 6 skyrių.

Jeigu peticija būdavo priimtina, Komisija nagrinėdavo ją ir siekdavo šalis sutaikyti.[77] Jei ginčo nepavykdavo išspręsti taikiai, Komisija parengdavo pranešimą, jame išdėstydavo bylos esmę ir siųsdavo jį Ministrų Komitetui. Išskyrus atvejus, kai byla būdavo perduodama Teismui (žr. toliau), Ministrų Komitetas dviejų trečdalių balsų dauguma galėjo nuspręsti, ar buvo pažeista Konvencija, ir liepti valstybei pažeidėjai pašalinti pažeidimą. Kraštutiniu atveju galima maksimali sankcija – pašalinimas iš Europos Tarybos; tokia grėsmė paskatino Graikiją 1969 m. išstoti iš šios organizacijos (Graikija vėl buvo priimta į Europos Tarybą 1974 m., šalyje atkūrus demokratiją).

Komisijai išnagrinėjus bylą, Komisija arba (tam tikrais atvejais) valstybė Konvencijos dalyvė galėjo perduoti ją Europos Žmogaus Teisių Teismui, jeigu valstybė atsakovė būdavo pripažinusi Teismo jurisdikciją pagal 46 straipsnį (tai buvo padariusios visos šalys).[78] Teismo sprendimas buvo privalomas ir jo vykdymą prižiūrėdavo Ministrų Komitetas.

Skundų daugėjo ir daugėjo neišnagrinėtų bylų, todėl būtinai reikėjo reformuoti Konvencijos priežiūros mechanizmą. Tai dar labiau paskatino naujų valstybių iš Rytų Europos priėmimas į Europos Tarybą bei perspektyva, jog iki 2000-ųjų Konvencijos šalių skaičius gali išaugti iki 40–45 valstybių. Komisijai pateiktų skundų nuo 404 (1981 m.) padaugėjo iki 2037 skundų 1993 m., o Komisijoje užregistruotų bylų 1994 m. sausio mėnesį jau buvo 2672, iš kurių beveik 1500 bylų dar nebuvo netgi pradėtos nagrinėti. Kol bylą galutinai išspręsdavo Teismas arba Ministrų Komitetas, vidutiniškai reikėdavo laukti ilgiau nei 5 metus.

Europos Taryba 1994 m. gegužės 11 d. patvirtino Konvenciją keičiantį (t.y. ne fakultatyvinį) 11-ą Protokolą, kuriuo pertvarkytas kontrolės mechanizmas ir vietoj buvusių Teismo ir Komisijos sukurtas naujas vieningas Teismas.[79] Teismo jurisdikcijai priklauso tarpvalstybiniai skundai bei individualios peticijos, kurias Teismui gali teikti bet kuris asmuo, nevyriausybinė organizacija arba grupė asmenų, teigiančių, jog jie yra Konvencijos pažeidimo, kurį įvykdė viena iš valstybių Konvencijos dalyvių, aukos. Pagal naująją sistemą pareiškėjai peticijas gali pateikti tiesiogiai Teismui be jokių apribojimų, išskyrus tam tikras sąlygas dėl priimtinumo.

Kiti regioniniai dokumentai

Galima pagrįstai teigti, kad Europos žmogaus teisių konvencija yra sudėtingiausia ir praktiškai pažangiausia tarptautinė žmogaus teisių apsaugos sistema. Egzistuoja ir kitos regioninės sutartys dėl žmogaus

[72] H.G. Schermers (red.), *The Influence of the European Commission of Human Rights*, 1992; C.A. Norgaard, European Commission of Human Rights, *EPIL* II (1995), p. 154–159.

[73] G. Nolte/S. Oeter, European Commission and Court of Human Rights, Inter-State Applications, *EPIL* II (1995), p. 144–154.

[74] Žr. T. Zwart, *The Admissibility of Human Rights Petitions: The Case Law of the European Commission of Human Rights and the Human Rights Committee*, 1994; I. Cameron, Turkey and Article 25 of the European Convention on Human Rights, *ICLQ* 37 (1988), p. 887.

[75] Dėl Konvencijos statuso Jungtinėje Karalystėje žr. A.J. Cunningham, The European Convention on Human Rights, Customary International Law and the Constitution, *ICLQ* 43 (1994), p. 537–567; R.R. Churchill/ J.R. Young, Compliance with Judgments of the European Court of Human Rights and Decisions of the Committee of Ministers: The Experience of the United Kingdom, 1975–1987, *BYIL* 62 (1991), p. 283–346.

[76] Žr. B. Robertson, Exhaustion of Local Remedies in International Human Rights Litigation – The Burden of Proof Reconsidered, *ICLQ* 39 (1990), p. 191 ir t.t. Vidaus priemonių išnaudojimo taisyklė smulkiau nagrinėjama 17 skyriuje.

[77] Apie taikinimo procedūras žr. 18 skyrių.

[78] W.J.G. van der Meersch, European Court of Human Rights, *EPIL* II (1995), p. 201–217.

[79] *ILM* 33 (1994), p. 943; tekstas *Brownlie BDIL*, p. 372. Žr. R. Bernhardt, Reform of the Control Machinery under the European Convention on Human Rights: Protocol No. 11, *AJIL* 89 (1995), p. 145–154.

teisių apsaugos, kurios, deja, yra kur kas mažiau veiksmingos nei minėtoji Konvencija, nors iš dalies ir vadovaujasi joje numatytu modeliu. Amerikos žmogaus teisių konvencija, priimta Amerikos valstybių organizacijos, įsigaliojo 1978 metais, ir 1996 m. liepos 31 d. duomenimis jos šalimis buvo 25 valstybės.[80] Sukūrus Konvencijoje numatytus organus buvo pasiekta tam tikros pažangos skatinant žmogaus teisių apsaugą Vakarų pusrutulyje.[81] 1981 m. beveik visos Afrikos vienybės organizacijos valstybės narės ratifikavo Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartiją.[82] Šis dokumentas buvo svarbus žingsnis į pažangą; tačiau, kaip rodo pats jos pavadinimas, Chartija apima ne tik asmens teises; be to, ji menkai užtikrinama. Dėl regioninių dokumentų žmogaus teisių apsaugos klausimais ir kitose pasaulio dalyse, pavyzdžiui, arabų valstybėse bei Azijoje,[83] vyksta tam tikros diskusijos, tačiau iki šiol dar nepasiekta kokių nors svarbesnių rezultatų.

Galiausiai reikėtų paminėti procesus, skatinančius žmogaus teisių apsaugą pagal Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos sistemoje;[84] šie procesai prasidėjo 1975 m. Helsinkio baigiamuoju aktu ir 1989 m. Vienos susitikimu, o jų kulminacija – 1990 m. Paryžiaus chartija „Dėl naujos Europos" bei 1992 m. Helsinkio dokumentai, kuriais įkurta vyriausiojo tautinių mažumų komisaro institucija[85] bei įtvirtintos nuostatos dėl Demokratinių institucijų ir žmogaus teisių tarnybos, įkurtos Varšuvoje pereinamajam procesui Rytų Europoje stiprinti.[86]

ŽMOGAUS TEISĖS KAIP TARPTAUTINIO SUSIRŪPINIMO OBJEKTAS

Teisinga būtų sakyti, kad pasauliniu lygiu tarptautinė žmogaus teisių apsauga dar nėra pasiekusi reikiamo lygio ir, kaip dažnai atrodo, yra sunku pasiekti globalinį konsensusą dėl tų teisių turinio bei jų įgyvendinimo.[87] Tiesa yra ir tai, kad JT Įstatuose, kaip parodė *travaux preparatoires*, iš pradžių žmogaus teisėms skatinti ir jų apsaugai nebuvo skiriama tiek daug dėmesio kaip tarptautinei taikai ir saugumui palaikyti.[88] Tačiau šiandien nebėra abejonių, remiantis JTO praktikos evoliucija, kad bent rimti žmogaus teisių pažeidimai įvairiuose JT organuose turi būti traktuojami kaip keliantys tarptautinį susirūpinimą. Nepriklausomai nuo JT Įstatų 2(7) straipsnio, grubūs žmogaus teisių pažeidimai nebepriklauso valstybių išimtinei vidaus kompetencijai *(domain reserve)* ir gali būti nagrinėjami ne tik Jungtinių Tautų institucijose, bet ir įvairių kitų daugiašalių ar dvišalių santykių tarp valstybių pagrindu.

[80] C.M. Quiroga, *The Battle of Human Rights, Systematic Violations and the Inter-American System*, 1988; C. Grossman, Proposals to Strengthen the Inter-American System of Protection of Human Rights, *GYIL* 32 (1989), p. 264–279; S. Davidson, *The Inter-American Court of Human Rights*, 1992; T. Buergenthal, American Convention on Human Rights, *EPIL* I (1992), p. 131–136; B. Santoscoy, *La Commission interamericaine des droits de l'homme et le developpement de sa competence par le systeme des petitions individuelles*, 1995.

[81] Apie Amerikos žmogaus teisių teismo 1994 m. gruodžio 9 d. konsultacinę išvadą dėl tarptautinės atsakomybės ryšium su įstatymų priėmimu ir vykdymu pažeidžiant Konvenciją žr. *ILM* 34 (1995), p. 1188.

[82] 1996 m. liepos 31 d. duomenimis šį dokumentą ratifikavo 50 valstybių. Žr. M. Hamalengwa/C. Flinterman/E.V.O. Dankwa (red.), *The International Law of Human Rights in Africa – Basic Documents and Annotated Bibliography*, 1988; K. Mbaye, *Les Droits de l'Homme en Afrique*, 1992; F. Ouguergouz, *La Charte africaine des droits de l'homme et des peuplese*, 1993; U.O. Umozurike, Six Years of the African Commission on Human and Peoples' Rights, *FS Bernhardt*, p. 635–645; E.G. Bello. Human Rights, African Developments, *EPIL* II (1995), p. 902–910.

[83] R. Daoudi, Human Rights Commission of the Arab States, *EPIL* II (1995), p. 913–915.

[84] Žr. 6 skyrių.

[85] E. Klein (red.), *The Institution of a Commissioner for Human Rights and Minorities and the Prevention of Human Rights Violations*, 1994.

[86] Paryžiaus Chartijos tekstas *ILM* 30 (1991), p. 190; 1992 m. Helsinkio aukščiausio lygio susitikime priimti dokumentai yra *ILM* 31 (1992), p. 1385; dėl 1994 m. ESBO aukščiausio lygio susitikimo Budapešte deklaracijos žr. *ILM* 34 (1994), p. 764. Žr. A. Bloed/Pv. Dijk, *The Human Dimension of the Helsinki Process*, 1991. W. Korey, *The Promises We Keep: Human Rights, the Helsinki Process and American Foreign Policy*, 1993. Žr. taip pat 6 skyrių.

[87] Žr. C. Tomuschat, Human Rights in a World-Wide Framework – Some Current Issues, *ZaoRV* 45 (1985), p. 547.

Taigi žmogaus teisių pažeidimų valstybėje tyrimas, aptarimas ir pasmerkimas *(droit de regard)* tapo suderinamas su tos valstybės suverenumu, nors tai ir buvo ginčijama praeityje, ypač buvusių socialistinių valstybių, o Vakarų kritikai diagnozavo „dvigubus standartus", kuriuos kartais taikė JTO institucijos, nagrinėdamos kaltinimus dėl žmogaus teisių pažeidimų.[89] Šis procesas nesustojo (nepriklausomai nuo to, ar tai susiję su tarptautine taika ir saugumu) dėka moralinės, politinės ir teisinės reikšmės, kuri teikiama žmogaus teisių idėjai, dėka 1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, taip pat vėlesnių tarptautinių ir regioninių sutarčių žmogaus teisių klausimais. Tai atvedė, Tarptautinio Teisingumo Teismo žodžiais 1970 m. *Barcelona Traction* byloje, į tam tikrų „svarbiausių žmogaus teisių" pripažinimą[90] (pavyzdžiui, apsauga nuo vergovės, rasinės diskriminacijos ar genocido) *erga omnes* pareigomis. Be to, JT Tarptautinės Teisės Komisija Konvencijos „Dėl valstybių atsakomybės" straipsnių projekto 19 straipsnyje kaip „tarptautinį nusikaltimą" kvalifikavo „esminės svarbos tarptautinės pareigos dėl žmogaus apsaugos, pavyzdžiui, draudžiančios vergovę, genocidą ir apartheidą, rimtą pažeidimą plačiu mastu".[91] Tokios fundamentalios žmogaus teisės, prie kurių galbūt reikėtų priskirti ir apsaugą nuo kankinimo,[92] gali būti laikomos netgi *ius cogens* normomis.[93] Tarptautinio Teisingumo Teismo jurisprudencija rodo, jog Teismas aiškiai pripažino, kad pareiga gerbti svarbiausias žmogaus teises yra bendrosios tarptautinės teisės pareiga. Kita vertus, tai nebūtinai reiškia paprotinę tarptautinę teisę – tai galėtų būti aiškinama kaip nuoroda į bendruosius tarptautinės teisės principus.[94] Be to, išlieka atviras klausimas dėl šių „svarbiausių" ar „fundamentalių" žmogaus teisių turinio bei jų skirtumo nuo kitų žmogaus teisių.

JTO organų ir valstybių teisė „užsiimti" žmogaus teisių pažeidimais, jei tai yra sakoma *droit de regard* prasme, taip pat teisė kritikuoti vis dėlto turi būti atskirta nuo klausimo, kokių kitų priemonių pagal paprotinę tarptautinę teisę gali imtis trečiosios valstybės, kaip atsako į žmogaus teisių pažeidimus. Problema ta, kad tarptautinės sutartys žmogaus teisių klausimais numato savo specialius įgyvendinimo mechanizmus, be to, dažnai egzistuoja skirtingos šalių pareigos pagal sutartis dėl jų padarytų išlygų dėl konkrečios sutarties arba papildomo protokolo pasirašymo. Tai tiesiogiai iškelia klausimą, ar tokios sutartys įtvirtina „savarankiškus režimus",[95] kuriems egzistuojant valstybės sutarties šalys gali neturėti teisės remtis bendrosios tarptautinės teisės numatomomis priemonėmis, pavyzdžiui, taikyti taikias atsakomąsias priemones (prekybos ar kitokias sankcijas), kad apsaugotų ir įgyvendintų esmines žmogaus teises kitoje valstybėje kaip *erga*

[88] Žr. J. Delbruck, A Fresh Look at Humanitarian Intervention Under the Authority of the United Nations, *Indiana LJ* 67 (1992), p. 887, 892.

[89] Žr. T.M. Franck, Of Gnats and Camels: Is There a Double Standard at the United Nations?, *AJIL* 78 (1984), p. 811, at 819 ir t.t.; Schachter, *op. cit.*, p. 345–348.

[90] *Belgium v. Spain* (antroji stadija), *ICJ Rep.* 1970, p. 3, 33–34 p. Apie šią bylą žr. 3 skyrių. Žr. taip pat S.M. Schwebel, The Treatment of Human Rights and of Aliens in the International Court of Justice, V. Lowe/M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 327–350.

[91] Žr. 3 skyrių.

[92] R. Kuhner, Torture, *EPIL* 8 (1985), p. 510–513.

[93] Žr. 3 skyrių.

[94] Žr. Simma/Alston, *op. cit.*, at 105–106.

[95] Žr. B. Simma, Self-Contained Regimes, *NYIL* 16 (1985), p. 12, kur aptariamas W. Riphageno (buvusio Tarptautinės teisės komisijos specialaus pranešėjo valstybių atsakomybės klausimais) požiūris.

omnes pareigas nesiremiant konkrečiomis procedūromis, numatytomis Sutartyje.[96] Šis klausimas yra neaiškus ir jo dar neišsprendė Tarptautinis Teisingumo Teismas; konkretaus atsakymo į jį nedavė ir Tarptautinės Teisės Komisija.[97] Galiausiai galima daryti išvadą, jog atsakymas į šį klausimą priklauso nuo atitinkamų sutarčių bei jose numatytų procedūrų aiškinimo.

Dar vienas diskusijos objektas – trečiųjų valstybių ginkluotos jėgos arba kitokios prievartos naudojimo teisėtumas reaguojant į grubius žmogaus teisių pažeidimus kitoje valstybėje. Šia vadinamąja teise į humanitarinę intervenciją (ji turi būti skiriama nuo valstybės savų piliečių, kuriems gresia pavojus užsienyje, gynimo)[98] praeityje piktnaudžiaudavo stipriosios valstybės, norėdamos pasiekti kitų politinių, ekonominių ar karinių tikslų. Šis klausimas yra kontroversiškas, tačiau labiau pagrįstas požiūris būtų tas, kad vienašalė teisė naudoti jėgą intervencijai humanitariniais motyvais į kitą valstybę yra neteisėta, atsižvelgiant į jėgos naudojimo uždraudimą JTO Įstatuose.[99] *Nicaragua v. USA* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė, kad „jėgos naudojimas negali būti tinkamas būdas ... užtikrinti ... pagarbą“ žmogaus teisėms.[100] Tokia intervencija reikalauja JTO Saugumo Tarybos leidimo, kaip, pavyzdžiui, buvo Somalyje 1992 metais.[101]

[96] Žr. 3 ir 17 skyrių.

[97] Dėl svarių išlygų dėl „savarankiško režimo“ sampratos žr. G. Arangio-Ruiz, Fourth Report on State Responsibility, UN Doc. A/CN.4/444/Add.2, 1992 m. birželio 1 d.

[98] Žr. 19 skyrių.

[99] Žr. P. Malanczuk, *Humanitarian Intervention and the Legitimacy of the Use of Force*, 1993, taip pat 19 skyrių. Tačiau žr. taip pat F.R. Teson, *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality*, 1988; N.S. Rodley, Human Rights and Humanitarian Intervention: The Case Law of the World Court, *ICLQ* 38 (1989), p. 321–333; N.S. Rodley (red.), *To Loose the Bands of Wickedness: International Intervention in Defence of Human Rights*, 1992; N. Chandrahasan, Use of Force to Ensure Humanitarian Relief – A South Asian Precedent Examined, *ICLQ* 42 (1993), p. 664 ir t.t.; M. Heiberg (red.), *Subduing Sovereignty: Sovereignty and the Right to Intervene*, 1994; Y.K. Tyagi, The Concept of Humanitarian Intervention Revisited, *Mich. JIL* 16 (1995), p. 883–910; U. Beyerlin, Humanitarian Intervention, *EPIL* II (1995), p. 926–933. Be to, žr. 2 ir 22 skyrių.

[100] *ICJ Rep.* 1986, 14, 135.

[101] Žr. 22 skyrių.

15 SKYRIUS

EKONOMIKA

Tarptautinius ekonominius santykius reguliuojanti teisė yra viena iš svarbiausių sričių, kurioje praktiškai funkcionuoja tarptautinės teisinės normos, principai bei tarptautinės institucijos. Tai atspindi didžiulį pasaulio ekonominės tarpusavio priklausomybės augimą pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, o tai meta iššūkį tradiciniam požiūriui į tarptautinę teisę.[1] „Tarptautinės ekonominės teisės" samprata, įsigalėjusi per pastaruosius keletą dešimtmečių,[2] apima itin plačią sferą, kurios jokiu būdu negali aprėpti ši knyga. Tačiau visiškai jos nenagrinėti negalima, nes susidarytų gana klaidingas įspūdis apie šiuolaikinės tarptautinės teisės, kokia ji yra šiandien, pobūdį.[3]

Klausimas, ką tiksliai apima samprata „tarptautinė ekonominė teisė", tebėra mokslininkų diskusijų objektas; pagrindinė su tuo susijusi problema yra ta, kad glaudi šios teisės tarpusavio sąveika su nacionalinės teisės normomis labai komplikuoja jos nagrinėjimą.[4] Siauresnis požiūris siūlo dėmesį sutelkti į tarptautinį reguliavimą; tai susiję su užsienio verslo įvairių gamybinių veiksnių (asmenų ir kapitalo) įsikūrimu kitų valstybių teritorijoje ir tarptautiniais sandoriais dėl prekių, paslaugų bei kapitalo.[5] Veikale *Restatement (Third)* išsakomas toks požiūris:

> Tarptautinių ekonominių santykių teisė plačiausia prasme apima visą tarptautinę teisę ir tarptautinius susitarimus, reguliuojančius ekonominius sandorius, kurie sudaromi tarp valstybių arba kurie kitaip daro įtaką daugiau nei vienai valstybei, pavyzdžiui, tokius, kurie susiję su prekių, lėšų, asmenų, nematerialių teisių, technologijų, laivų ir lėktuvų perleidimu.[6]

Taigi ši teisė apima tokius pošakius kaip įsikūrimo teisė, užsienio investicijų, ekonominių santykių, ekonominių institucijų bei regioninės ekonominės integracijos teisė. Tačiau kitų nuomone, ji galėtų apimti ir daugelį kitų dalykų, tokių kaip tarptautinė ekonominės plėtros teisė[7] arba ekonominės sankcijos.[8] Kadangi ši knyga yra tik viešosios tarptautinės teisės įvadas,[9] šiame skyriuje pateikiami tik patys esmingiausi tarptautinės ekonominės teisės bruožai. Kiti tarptau-

[1] *Restatement (Third)*, 2 t., VIII dalis: Selected Law of International Economic Relations, p. 261–337; J.H. Jackson/W.J. Davey, *International Economic Relations*, 2-as leid., 1989; E.-U. Petersmann, *Constitutional Functions and Constitutional Problems of International Economic Law*, 1991; H. Fox, *International Economic Law and Developing Countries. An Introduction*, 1992; M. Hilf/E.-U. Petersmann (red.), *National Constitutions and International Economic Law*, 1993; J.H. Jackson/W.J. Davey/A.O. Sykes, Jr., *Legal Problems of International Economic Relations: Cases, Materials and Text*, 3-as leid., 1995; J.H. Jackson, Economic Law, International, *EPIL* II (1995), p. 20–32; dėl dokumentų rinkinio žr. S. Zamora/R. Brand (red.), *Basic Documents of International Economic Law*, 2 tomai, 1990; P. Kunig/N. Lau/W. Meng, *International Economic Law*, 2-as leid., 1993.

[2] Žr., pavyzdžiui, G. Schwarzenberger, The Province and Standards of International Economic Law, I, *ILQ* 2 (1948), p. 402–420.

[3] Žr. taip pat M.W. Janis, *An Introduction to International Law*, 2-as leid., 1993, p. 273.

[4] Dėl integruoto požiūrio žr. M. Herdegen, *Internationales Wirtschaftsrecht*, 2-as leid., 1995, p. 3.

[5] D. Carreau/P. Juillard/T. Flory, *Droit international economique*, 2-as leid., 1980, p. 11.

[6] *Restatement (Third)*, 2 t., p. 261.

[7] Žr. R.W. Bentham, The Law of Development: International Contracts, *GYIL* 32 (1989), p. 418; F.V. Garcia-Amador, *The Emerging International Law of Development: A New Dimension of International Economic Law*, 1990; A. Carty (red.), *Law and*

tinių ekonominių santykių teisiniai aspektai, tokie kaip nacionalinių ekonominio pobūdžio teisės aktų ekstrateritorinio taikymo problema,[10] valstybės imunitetas,[11] transnacionalinių kompanijų vaidmuo,[12] oro transportas,[13] telekomunikacijos,[14] aplinkos apsauga[15] bei diplomatinė gynyba,[16] įvairiais aspektais nagrinėjami kituose skyriuose. Čia taip pat nenagrinėjama tarptautinė komercinė teisė, reguliuojanti santykius tarp prekybininkų ir kitų privačių šalių jų tarptautiniuose verslo sandoriuose bei tarptautinį komercinį arbitražą.[17]

Tarptautinė ekonominė teisė didžia dalimi remiasi tarptautinėmis (dvišalėmis ir daugiašalėmis) sutartimis, atspindinčiomis komercinį principą *quid pro quo*. Paprotinė tarptautinė teisė šioje srityje yra nereikšminga. Pagal paprotinę teisę valstybės visada turėjo laisvę reguliuoti savo vidaus ir išorinę ekonominę bei monetarinę politiką taip, kaip jos manė esant tikslinga.[18] Kai kurie paprotinėje teisėje numatyti šios laisvės apribojimai dėl ekonominio valstybių bendravimo kyla iš bendrųjų principų dėl valstybės suvereniteto ir valstybės atsakomybės (pvz., dėl elgesio su užsieniečiais ir jų turtu).[19] Tačiau tokie principai kaip prekybos laisvė, didžiausio palankumo statusas[20] arba valiutų konvertavimo principas pagal paprotinę teisę nėra garantuojami.

BRETTON WOODS SISTEMA IR TARPTAUTINĖS EKONOMINĖS ORGANIZACIJOS

Artėjant XIX a. pabaigai, tarptautinės prekybos sistema daugiausiai buvo grindžiama liberaliais nacionalinės teisės aktais (pvz., nacionalinių valiutų konvertabilumas), taip pat dvišaliais prekybiniais susitarimais bei vadinamosiomis „Draugystės, prekybos ir navigacijos sutartimis“.[21] Ši sistema žlugo prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, po kurio atėjo protekcionizmu ir valiutų nestabilumu pasižymėjęs tarpukario laikotarpis. 1941 metais Atlanto chartijoje buvo numatyta sukurti liberalią tarptautinę ekonominę sistemą, kad tarptautiniai ekonominiai ryšiai suaktyvėtų lygių rinkos prieinamumo sąlygų pagrindu; šią idėją labiausiai propagavo JAV ir Jungtinė Karalystė.

Šiuolaikinė globalinė tarptautinio ekonominio reguliavimo tarp valstybių sistema grindžiama daugiašale sistema, sukurta 1944 m. *Bretton Woods* konferencijoje.[22] Joje buvo sprendžiami tokie du svarbiausi uždaviniai: pirma, tarifų ir kitokių kliūčių tarptautinei prekybai mažinimas; ir antra, sukurti tokį pasaulinį ekonominį mechanizmą, kuriuo būtų mažinami ekonominiai konfliktai tarp valstybių, nes, kaip buvo teigiama, bent iš dalies jie prisidėjo prie Antrojo pasaulinio karo įsiliepsnojimo. Konferencijos dėka buvo sukurtos trys pagrin-

Development. 2 tomas: *Legal Cultures*, 1992; P. Ebow Bondzi-Simpson (red.), *The Law and Economic Development in the Third World*, 1992; R. Pritchard (red.), *Economic Development, Foreign Investment and the Law*, 1996. Dėl daugiašalio susitarimo, kuriuo įsteigtas Tarptautinės plėtros teisės institutas (IDLI), žr. *ILM* 28 (1989), p. 870.

[8] Žr. J. Combacau, Sanctions, *EPIL* 9 (1986), p. 337–341; M.P. Malloy, *Economic Sanctions and US Trade*, 1990; N. Schrijver, The Meaning and Operation of Sanctions and Other Measures Short of the Use of Force, *Ga. JICL* 22 (1992), p. 41–53; J.A. Frowein, Article 41, *Simma CUNAC*, p. 621–628.

[9] Žr. 1 skyrių.

[10] Žr. 7 skyrių.

[11] Žr. 8 skyrių.

[12] Žr. 6 skyrių.

[13] Žr. 13 skyrių.

[14] Žr. 13 skyrių.

[15] Žr. 16 skyrių.

[16] Žr. 17 skyrių.

[17] Žr. B.M. Cremades, Commercial Arbitration, *EPIL* I (1992), p. 674–677.

[18] E.-U. Petersmann, Rights and Duties of States and Rights and Duties of Their Citizens, *FS Bernhardt*, p. 1087, at 1094. Žr. taip pat S. Zamora, Is There Customary International Economic Law?, *GYIL* 32 (1989), p. 9.

[19] Žr. tekstą toliau, p. 288–292.

[20] Žr. tekstą toliau, p. 281.

[21] Žr. G. Herrmann, Commercial Treaties, *EPIL* I (1992), p. 677–683; D. Blumenwitz, Treaties of Friendship, Commerce and Navigation, *EPIL* 7 (1984), p. 484–490.

[22] H. Coing, Bretton Woods Conference (1944), *EPIL* I (1992), p. 494–495; S.A. Silard, Financial Institutions, Intergovernmental, *EPIL* II (1995), p. 378–381; E.-U. Petersmann, Economic Organizations and Groups, International, ten pat, p. 32–38; R.F. Mikesell, *The Bretton Woods Debates*, 1994; P.B. Kenen (red.), *Managing the World Economy: Fifty Years after Bretton Woods*, 1994; J. Cavanagh/D. Wysham/M. Arruda (red.), *Beyond Bretton Woods: Alternatives to the Global Economic Order*, 1994.

dinės tarptautinės ekonominės institucijos, reguliuojančios piniginę sistemą ir prekybą: Tarptautinio valiutos fondo (IMF), Tarptautinio rekonstrukcijos ir plėtros banko (IBRD) (žinomo ir kaip Pasaulio bankas) bei (vėliau) Bendras susitarimas dėl tarifų ir prekybos (GATT); šios institucijos smulkiau bus aptartos šiame skyriuje toliau.

Sistemos pamatinė filosofija – santykinės naudos teorija, kurią išplėtojo britų ekonomistai Davidas Ricardas ir Johnas Stuartas Millis, Adamo Smitho rinkos teoriją pritaikę tarptautiniams ekonominiams ryšiams. Pagal šią teoriją išlaisvinta užsienio prekyba ir tam tikras tarptautinis darbo pasidalijimas duoda naudos visoms tame procese dalyvaujančioms nacionalinėms ekonomikoms. Trumpai tariant, pagal *Bretton Woods* sistemą numatyta tarptautinė ekonominė tvarka remiasi prielaida, jog rinkos prieinamumas, kliūčių tarptautinei prekybai ir piniginiams sandoriams mažinimas yra pagrindinės priemonės aukštam užimtumo lygiui skatinti, realioms pajamoms didinti ir gamybinių veiksnių panaudojimui optimizuoti. Be to, nediskriminacijos principu siekiama užtikrinti optimalų išteklių paskirstymą ir užkirsti kelią konkurencijos silpninimui, galinčiam kilti dėl privilegijuotos kai kurių valstybių padėties. Kita vertus, šie laisvi principai dažnai prieštarauja suvereniai valstybių lygybei, numatytai JT Istatų 2(1) straipsnyje, taip pat jų laisvei pačioms nusistatyti savo ekonominę politiką ir prioritetus, nepaisant įsipareigojimų dėl tarptautinio bendradarbiavimo socialinėje ir ekonominėje srityse, kurie taip pat minimi JT Įstatuose.[23]

Komunistinės šalys atsisakė dalyvauti kai kuriose *Bretton Woods* sistemos institucijose dėl to, kad jos buvo grindžiamos kapitalistine (rinkos ekonomikos) filosofija. Besivystančios šalys, iš pradžių kritiškai žiūrėjusios į tariamą šių Vakarų institucijų nejautrumą Trečiojo pasaulio skurdui ir ekonominės plėtros problemoms, pamažu ėmė dalyvauti ir vaidinti svarbų vaidmenį tose organizacijose, kurios funkcionuoja pagal principą „viena valstybė – vienas balsas“. Tačiau išsivysčiusių šalių įtaka išliko lemiama tokiose svarbiose institucijose kaip IMF ir Pasaulio bankas, kuriose sprendimai priimami pagal į organizaciją įnešto kapitalo dydį ir kuriose dėl to negalioja valstybių suverenios lygybės principas.[24]

Bretton Woods sistemą papildė Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (OECD).[25] 1960 m. OECD tapo Europos ekonominio bendradarbiavimo organizacijos, įsteigtos ryšium su JAV pagal Marshalo planą teikta pagalba Europai atstatyti po Antrojo pasaulinio karo, teisių perėmėja.[26] OECD apima 26 didžiausias Vakarų pramonines valstybes, kurių dalis, apskritai paėmus, sudaro daugiau nei pusę pasaulinės gamybos apimčių ir daugiau nei 70 proc. pasaulinės

[23] Įstatų 1(3), 55(a)(b) ir 56 straipsniai. Žr. 21 skyrių.

[24] H.G. Schermers, Weighted Voting, *EPIL* 5 (1983), p. 398–399.

[25] H.J. Hahn, Organisation for Economic Cooperation and Development, *EPIL* 5 (1983), p. 214–222.

[26] A.-M.d. Zayas, European Recovery Program, *EPIL* II (1995), p. 282–285.

prekybos. Tai ir yra tikroji vieta bendradarbiauti, ypač koordinuojant narių ekonominę ir monetarinę politiką. Be to, Jungtinių Tautų Organizacija (įsteigusi penkias regionines ekonomines komisijas pagal ECOSOC Europai, Azijai ir Tolimiesiems Rytams, Lotynų Amerikai, Afrikai bei Vakarų Azijai[27]) įsteigė ir daugybę labiau specializuotų organizacijų ekonominėje srityje, iš kurių svarbiausia, išreiškianti besivystančių šalių interesus, yra Jungtinių Tautų prekybos ir plėtros konferencija (UNCTAD), įsteigta 1964 metais.[28] Be to, Jungtinėse Tautose veikia organizacijos, kurių uždavinys – gerinti gyvenimo standartus ir skatinti neturtingų šalių ūkio plėtojimą; tai, pavyzdžiui, Maisto ir žemės ūkio organizacija (FAO),[29] JT plėtros programa (UNDP),[30] JT pramonės plėtros organizacija (UNIDO),[31] Tarptautinis žemės ūkio plėtros fondas (IFAD).[32] Be to, yra daugybė nelabai sėkmingai veikiančių prekybos susitarimų, kurių tikslas – užtikrinti stabilius kainų lygius daugiausia besivystančių šalių, kurios yra itin priklausomos nuo žaliavų eksporto (pvz., kaučiuko, kavos, arbatos, metalų), interesais.[33]

Be OECD, kitos ekonominės organizacijos, savo pobūdžiu regioninės, yra tokios: Naftą eksportuojančių šalių organizacija (OPEC),[34] Europos Bendrijos (EAPB, EEB ir Euratomas), dabar – Europos Sąjunga,[35] Beneliukso ekonominė sąjunga,[36] Europos laisvosios prekybos asociacija (EFTA)[37] bei 1992 m. sukurta Europos ekonominė erdvė (EEA).[38] (Susitarimą dėl EEA, grindžiamą EB teisės principais, pasirašė EB, EAPB, jų valstybės narės bei 7 EFTA valstybės. Šveicarija po referendumo iš jos išstojo. Į Europos Sąjungą įstojus Suomijai, Austrijai ir Švedijai, EFTA smarkiai buvo absorbuota Europos integracijos procesų.) Be to, 1988 m. pasirašytas Kanados ir JAV laisvosios prekybos susitarimas,[39] tapęs pagrindu Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutarčiai (NAFTA),[40] sudarytai 1992 m. tarp Kanados, JAV ir Meksikos, ir sukūrusios laisvosios prekybos erdvę, kuri yra atvira tolesniam plėtimuisi į Lotynų Ameriką; taip sukuriama atsvara Europos Sąjungai ir Japonijai. Be to, egzistuoja daugybė kitų laisvosios prekybos erdvių bei subregioninių ekonominių organizacijų Lotynų Amerikoje,[41] įskaitant Andų Paktą,[42] CACM, ALADI, SELA, CARICOM[43] bei MERCOSUR (įsteigta Argentinos, Brazilijos, Paragvajaus ir Urugvajaus).[44] 1994 m. gruodžio 17 d. priimtas Papildomas protokolas „Dėl MERCOSUR institucinės struktūros“[45] gali nulemti pirmą svarbų integracinį procesą tarp besivystančių šalių. Čilė prisijungė prie MERCOSUR 1996 m. birželio mėnesį. Afrikoje, pavyzdžiui, randame 1975 m. įsteigtą Vakarų Afrikos valstybių ekonominę bendriją (ECOWAS),[46] 1991 m. sukurtą Afrikos ekonominę bendriją[47] bei 1993 m. sukurtą Rytų ir Pietų Afrikos bendrąją rinką.[48]

[27] P.-T. Stoll, Economic Commissions, Regional, *Wolfrum UNLPP I*, p. 434–450; W. Meng, Economic Co-operation under the UN-System, ten pat, p. 451–460; R. Lagoni, ECOSOC, ten pat, p. 461–469. Apie ECOSOC žr. taip pat 21 skyrių.

[28] G. Corea, United Nations Conference on Trade and Development, *EPIL* 5 (1983), p. 301–307; R. Marxen, UNCTAD, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1274–1283; dėl naujausios konferencijos, UNCTAD IX, įvykusios 1996 m. balandžio 27–gegužės 11 d. Pietų Afrikos Respublikoje, žr. *UN Chronicle* 1996, Nr. 2, p. 58–60.

[29] S. Marchisio/A. di Blasé, *The Food and Agricultural Organization (FAO)*, 1991; J.P. Dobbert, Food and Agriculture Organization of the United Nations, *EPIL* II (1995), p. 413–419; H.-J. Schutz, FAO, *Wolfrum UNLPP I*, p. 499–522.

[30] Žr. H. Sahlmann/B. Blank, UNDP, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1284–1290.

[31] P.C. Szasz, United Nations Industrial Development Organization, *EPIL* 5 (1983), p. 329–336; B.L. Rau-Mentzen/G.v. Koppenfels, UNIDO, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1329–1334.

[32] W. Benedek, International Fund for Agricultural Development, *EPIL* II (1995), p. 1146–1149; P.M. Frankenfeld, IFAD, *Wolfrum UNLPP I*, p. 694–701.

[33] Žr. B.S. Chimni, *International Commodity Agreements: A Legal Study*, 1987; C. Tomuschat, Commodities, Common Fund, *EPIL* I (1992), p. 683–686; Commodities, International Regulation of Production and Trade, ten pat, p. 686–692; R. Wolfrum, Commodity Agreements/Common Fund, *Wolfrum UNLPP I*, p. 138–147.

[34] I.F.I. Shitaha/A.R. Parra, Organization of Petroleum Exporting Countries, *EPIL* 5 (1983), p. 224–228. Žr. taip pat O. Elwan, Organization of Arab Petroleum Exporting Countries, *EPIL* 6 (1983), p. 281–287.

[35] Žr. 1 ir 6 skyrių.

[36] E.D.J. Kruijtbosch, Benelux Economic Union, *EPIL* I (1992), p. 373–377; P. Pescatore, Belgium-Luxemburg Economic Union, ten pat, p. 367–371.

[37] W. Karl, European Free Trade Association, *EPIL* II (1995), p. 237–240.

Ramiojo vandenyno zonoje didelė grupė valstybių (įskaitant Australiją, Honkongą, Kiniją, Indoneziją, Japoniją, Kanadą, Brunėjų, Malaiziją, Filipinus, Naująją Zelandiją, Singapūrą, Pietų Korėją, Taivaną, Tailandą, Meksiką, Papua-Naująją Gvinėją ir JAV) 1989 m. įsteigė Azijos ir Ramiojo vandenyno šalių ekonominio bendradarbiavimo organizaciją (APEC),[49] kurios būstinė yra Singapūre. 1992 m. Čekija, Vengrija, Lenkija ir Slovakija sukūrė Vidurio Europos laisvosios prekybos erdvę (CEFTA).[50] Be to, 1993 m. Nepriklausomų Valstybių Sandrauga (NVS),[51] atsiradusi ant buvusios Sovietų Sąjungos griuvėsių, pasirašė „Sutartį dėl Ekonominės sąjungos sukūrimo".[52] Tarp šią Sutartį 1993 m. rugsėjo 24 d. pasirašiusių NVS narių buvo Rusija, Baltarusija, Armėnija, Moldova, Kazachstanas, Kirgizija, Uzbekija, Tadžikija ir Azerbaidžanas. Ukraina ir Turkmėnija prisijungė kaip asocijuotosios narės. Gruzija tapo visateise nare 1993 m. spalio mėnesį. Ne visos tokio pobūdžio bendradarbiavimo laisvosios prekybos srityje formos ir muitų sąjungos lėmė teisiškai savarankiškų organizacijų sukūrimą. Kita vertus, yra pavojus, kad tendencija kurti didelius prekybinius blokus gali sukelti pasaulinės ekonomikos regionalizaciją. Šią tendenciją sustiprino ir 1994 metų sutartis dėl Energetikos chartijos;[53] ši Sutartis, pasirašyta po 1991 metais pasirašytos neprivalomos Europos energetikos chartijos, yra naujo pobūdžio daugiašalis susitarimas dėl investicijų ir prekybos, kurį pasirašė 49 valstybės ir Europos Bendrija.

Tarptautinis valiutos fondas (IMF)

Pagrindinės idėjos, kuriomis remiantis buvo sukurtas Tarptautinis valiutos fondas (IMF), grindžiamos įžymių ekonomistų Johno Maynardo Keyneso (JK) bei Harry Dexterio White'o (JAV) siūlymais.[54] Pagal IMF steigimo sutarties IV straipsnį, tarptautinės piniginės sistemos pagrindinis tikslas – „sukurti mechanizmą, kuris tarp šalių palengvintų keitimąsi prekėmis, paslaugomis bei kapitalu, ir kuris skatintų tvirtą ekonominį augimą."[55] Be to, I straipsnyje, *inter alia*, nurodomi tokie IMF tikslai:

(ii) skatinti tarptautinės prekybos plėtrą bei subalansuotą augimą ir taip prisidėti prie didelio užimtumo bei realių pajamų lygio skatinimo ir išlaikymo, taip pat prie visų narių produktyvių išteklių plėtojimo kaip pirmaeilių ekonominės politikos uždavinių.

(iii)...

(iv) pagal sandorius tarp narių, padėti sukurti daugiašalę mokėjimų sistemą ir pašalinti užsienio valiutų suvaržymus, trukdančius augti pasaulinei prekybai.

[38] Žr., pavyzdžiui, A. Evans, *The Law of the European Community Including the EEA Agreement*, 1994; T. Blanchet/R. Piipponen/M. Westman-Clement, *The Agreement on the European Economic Area (EEA)*, 1994.

[39] Tekstas *ILM* 27 (1988), p. 281. Žr. S.A. Baker/S.B. Battram, The Canada-United States Free Trade Agreement, *IL* 23 (1989), p. 37–80; Canada-United States Free Trade Agreement Binational Secretariat: Background Note on the FTA Binational Secretariat and A Status Report of All Cases Filed with the Secretariat under Chapters 18 and 19, *ILM* 30 (1991), p. 181; M.J. Hahn, Free Trade Agreement between the United States and Canada (1988), *EPIL* II (1995), p. 469–473.

[40] Tekstas *ILM* 32 (1993), p. 289 ir 605. Žr. F.L. Ansley, North American Free Trade Agreement: The Public Debate, *Ga JICL* 22 (1992), p. 469; M.D. Baer/S. Weintraub (red.), *The NAFTA Debate: Grappling with Unconventional Trade Issues*, 1994; F.M. Abbott, *Law and Policy of Regional Integration: The NAFTA and Western Hemispheric Integration in the World Trade Organisation*, 1995.

[41] M. Minker, Central American Integration: Evolution, Experience and Perspectives, *GYIL* 32 (1989), p. 195–240; O. Ribbelink, Institutional Aspects of Regional Economic Integration: Latin America, *Hague YIL* 4 (1991), p. 86–105; K.R. Simmonds, Caribbean Cooperation, *EPIL* I (1992), p. 533–536; K.R. Simmonds, Central American Common Market, ten pat, p. 548–550.

[42] Tekstas *ILM* 28 (1989), p. 1165. Žr. P. Nikken, Andean Common Market, *EPIL* I (1992), p. 155–159.

[43] Karibų Bendrija (CARICOM), įsteigta 1973 m. sutartimi, pakeitė Karibų laisvosios prekybos asociaciją (CARIFTA), įsteigtą 1962 m. CARICOM Sutarties tekstas *ILM* 12 (1973), p. 1033.

[44] Mercado Comun del Sur, *ILM* 30 (1991), p. 1041.

[45] *ILM* 34 (1995), p. 1244.

[46] Tekstas *ILM* 14 (1975), p. 1200, peržiūrėtas tekstas *ILM* 35 (1996), p. 660. Žr. J.E. Okolo, ECOWAS Regional Cooperation Regime, *GYIL* 32 (1989), p. 111; S. Ajulo, Economic Community of West African States, *EPIL* II (1995), p. 16–20.

1995 metų duomenimis, 179 valstybės jau buvo IMF narės, įskaitant ir atsiradusias po SSRS iširimo. Narių teisės ir pareigos grindžiamos „kvotomis"; jos atspindi narių ekonominę ir finansinę padėtį, taip pat apibrėžia finansinio įnašo į Fondą dydį. Svarbiausias IMF organas – Valdytojų taryba, sudaryta iš valdytojo ir vieno pavaduotojo, kurį skiria kiekvienas narys (paprastai skiriamas finansų ministras arba Centrinio banko valdytojas). Vykdomoji taryba turi mažiausiai 20 vykdomųjų direktorių, iš kurių 5 yra skiriami ir 15 – renkami. Penkias didžiausias kvotas turintys nariai turi teisę skirti direktorius (JAV, Jungtinė Karalystė, Vokietija, Prancūzija ir Japonija). Kiti nariai, esant tam tikroms sąlygoms, dar papildomai gali skirti du direktorius. Balsavimo sistema faktinę sprendimų priėmimo galią suteikia grupei Vakarų valstybių, turinčių didžiausias kvotas.

IMF atlieka įvairias funkcijas, tačiau svarbiausios iš jų – reguliacinės ir priežiūros funkcijos valiutų kursų srityje,[56] daugiašalės mokėjimų sistemos reguliavimas bei koordinavimas, taip pat tam tikra finansinė veikla. Dėl valiutų konvertabilumo pirminė *Bretton Woods* sistema buvo paremta fiksuotu aukso paritetu JAV dolerio atžvilgiu, su kuriuo buvo susietos kitos valiutos. 1971 metais šios sistemos buvo atsisakyta dėl ekonominių priežasčių ir dėl to 1976 metais IMF nariams buvo leista įvesti IMF kontroliuojamą lanksčių („plaukiojančių") valiutų kursų sistemą.

Vienas iš svarbiausių IMF uždavinių – padėti valstybėms narėms susidarius mokėjimų balanso deficitui.[57] Būtinas likvidumas palaikomas su vadinamųjų „specialių rezervuotų teisių" (SDR) pagalba. SDR – tai lėšos, kurias Fondas paskirsto nariams kaip rezervines arba kaip lėšas, skirtas jų valiutoms palaikyti. Jos apskaičiuojamos remiantis penkių svarbiausių valiutų (JAV dolerio, Vokietijos markės, Japonijos jenos, Prancūzijos franko ir svaro sterlingo) konkrečių sumų „krepšeliu", taip pat jų keitimo kursais. SDR sistema iš tikrųjų už savo pačių nacionalinę valiutą nariams leidžia gauti „tvirtos" valiutos, tačiau šis mechanizmas yra pernelyg sudėtingas, kad čia būtų aptariamas smulkiau.

Dėl tarptautinių institucijų, Vakarų valstybių ir privačių bankų vykdytos intensyvaus skolinimo besivystančioms šalims, nebepajėgusioms išmokėti savo didžiulių užsienio įsiskolinimų, politikos 8-ojo dešimtmečio pabaigoje įvyko gili, dėl tarptautinių skolų kilusi krizė, kuri vis dar tebesitęsia.[58] Su tuo siejasi ginčytina problema dėl paskolų, kurias IMF ir Pasaulio bankas siūlo besivystančioms šalims, turinčioms didžiulių skolų, „sąlygotumo". Pagal vadinamąjį „sąlyginį susitarimą" tarp IMF ir šalies skolininkės pastaroji šalis privalo oficialiai paskelbti, kad ji imsis tam tikrų ekonominės reformos priemonių, kad įveiktų

[47] *ILM* 30 (1991), p. 1241. Žr. K.v. Walraven, Some Aspects of Regional Economic Integration in Africa, *Hague YIL* 4 (1991), p. 106–126; M. Ndulo, Harmonization of Trade Laws in the African Economic Community, *ICLQ* 42 (1993), p. 101 ir t.t.

[48] Sutarties tekstas *ILM* 33 (1994), p. 1067; žr. taip pat *ILM* 34 (1995), p. 864.

[49] Žr. D.K. Linnen, APEC Quo Vadis?, *AJIL* 89 (1995), p. 824–834. Apie naujausius žingsnius, kuriuos žengė APEC steigdama savanorišką konsultacinę tarpininkavimo ginčuose tarnybą bei prekybos liberalizavimo link žr. dokumentus *ILM* 35 (1996), p. 1102 ir 1111.

[50] *ILM* 34 (1995), p. 3.

[51] Žr. 6 skyrių.

[52] Sutarties tekstas *ILM* 34 (1995), p. 1298. Žr. S. Peers, From Cold War to Lukewarm Embrace: The European Union's Agreements with the CIS States, *ICLQ* 44 (1995), p. 829–847.

[53] Tekstas *ILM* 34 (1995), p. 360; pataisos *ILM* 34 (1995), p. 1158; dėl pasiektų susitarimų statuso žr. *ILM* 34 (1995), p. 593. Apie JAV pareiškimą dėl Energetikos chartijos sutarties žr. *ILM* 34 (1995), p. 556.

[54] J. Gold, International Monetary Fund, *EPIL* II (1995), p. 1271–1278; *Restatement (Third)*, 2 t., p. 313–337; P. Rawert, IMF, *Wolfrum UNLPP I*, p. 724–733. Žr. taip pat R.W. Edwards, Jr., *International Monetary Collaboration*, 1985; R.C. Tennekoon, *The Law and Regulation of International Finance*, 1991; B. Steil (red.), *International Financial Market Regulation*, 1994.

[55] 2 UNTS 39, TIAS Nr. 1501 (1947) [pirminiai straipsniai], pakeistas tekstas 726 UNTS 266, TIAS Nr. 6748 (1976) [pirmasis pakeitimas]; TIAS Nr. 8937 (1978) [antrasis pakeitimas].

[56] J. Gold, *Exchange Rates in International Law and Organization*, 1989; Gold, *Legal Effects of Fluctuating Exchange Rates*, 1990.

[57] M. Garritsen de Vries, *Balance of Payments Adjustment, 1945–1986: The IMF Experience*, 1987.

[58] Žr. F.P. Feliciano/R. Dolzer, The International Law of External Debt Management – Some Current Aspects, *ILA Rep.* 1988, p. 419; P.M. Keller/N.E. Weerasinghe, *Multilateral Official*

savo mokėjimų balanso deficitą. Tai yra IMF paskolos suteikimo sąlyga, tačiau tai nereiškia sutartinio įsipareigojimo. Taigi valstybė skolininkė, nesilaikanti minėtos sąlygos, teisine prasme nepadaro tarptautinės teisės pažeidimo.[59] Tačiau tokiu atveju gali kilti sunkumų tolesnėms paskoloms iš tarptautinių institucijų gauti. Tokia reikalaujamų struktūrinių pertvarkymų politika paprastai sukelia skausmingų socialinių padarinių besivystančių šalių gyventojams. Ar tokios reformos iš tikrųjų yra veiksmingos – ginčytinas klausimas. Daugelis Pietų šalių mano, kad joms yra primetama globa, ir jos laiko tai jų suvereniteto pažeidimu.[60]

Pasaulio bankas

Tarptautinis rekonstrukcijos ir plėtros bankas (Pasaulio bankas) buvo įkurtas kartu su Tarptautiniu valiutos fondu (IMF) 1944 m. *Bretton Woods* konferencijoje.[61] Pagal jo Steigimo sutarties 1 straipsnį Pasaulio banko tikslai yra šie: padėti pertvarkyti ir plėtoti narių ūkį, skatinti privačias užsienio investicijas – suteikti joms garantijų arba dalyvauti privačių investuotojų teikiamose paskolose bei kitokiose investicijose, teikti (tam tikromis aplinkybėmis) finansavimą produktyviems tikslams, skatinti ilgalaikį subalansuotą tarptautinės prekybos augimą bei išlaikyti pusiausvyrą mokėjimų balansuose, plėtoti savo skolinimo politiką, pirmiausia naudingiems ir neatidėliotiniems projektams, be to, vykdyti savo operacijas atsižvelgiant į tarptautinių investicijų poveikį valstybių narių verslo sąlygoms.[62] Po Antrojo pasaulinio karo Bankas ėmėsi ūkio restruktūrizavimo, o dabar jo veikla daugiausia susijusi su paskolomis besivystančioms šalims: jis finansuoja konkrečius projektus, gerinančius infrastruktūrą ir ekonominę plėtrą Pietuose apskritai.[63]

Prieš tampant Pasaulio banko nariu, reikia priklausyti Tarptautiniam valiutos fondui, todėl šioms dviem organizacijoms priklauso tos pačios valstybės narės. Tiek Banko balsavimo sistema, tiek ir jo pagrindinių organų struktūra yra panaši į IMF modelį; taigi didžiausi akcininkai pagal jų finansinį įnašą naudojasi privilegijuotu statusu. Iš esmės Bankas veikia kaip finansinis tarpininkas: jis perskolina iš rinkos gaunamas lėšas arba garantuoja jo nariams komerciniais kanalais teikiamas paskolas. Jis teikia paskolas ir iš nuosavo kapitalo lėšų, tačiau tai nėra žymi Banko veiklos dalis. Bankas, atsižvelgęs į aštrią kritiką dėl praeityje taikytų grynai ekonominių kriterijų,[64] dabar labiau linkęs finansuoti socialinės ir aplinkosaugos sričių projektus.

Pasaulio banką papildo Tarptautinė finansų korporacija (IFC)[65] ir Tarptautinė plėtros asociacija (IDA);[66] šios trys organizacijos sudaro

Debt Rescheduling: Recent Experiences, 1988; D.H. Cole, Debt-Equity Conversions, Debt-for-Nature Swaps, and the Continuing World Debt Crisis, *Colum. JTL* 30 (1992), p. 57; V.P. Nanda/G.W. Shepherd Jr./E. McCarthy-Arnolds (red.), *World Debt and the Human Condition. Structural Adjustment and the Right to Development*, 1993; H.J. Hahn, Foreign Debts, *EPIL* II (1995), p. 428–435; M. Bothe, Debt Crisis, *Wolfrum UNLPP I*, p. 366–379; A. Reinisch, *State Responsibility for Debts*, 1995.

[59] Herdegen, *op. cit.*, p. 229.

[60] W. Meng, Conditionality of IMF and World Bank Loans: Tuteluge over Sovereign States?, *VRU* 21 (1988), p. 263; H.M.G. Denters, *IMF Conditionaliteit – Juridische aspecten van betalingsbalanssteun door het IMF*, 1993; J.-M. Sorel, Sur Quelques aspects juridiques de la conditionalite du F.M.I. et leurs consequences, *EJIL* 7 (1996), p. 67–88.

[61] I.F. Shitata, *The World Bank in a Changing World. Selected Essays*, 1991; D.D. Bradlow/S. Schlemmer-Schulte, The World Bank's New Inspection Panel: A Constructive Step in the Transformation of the International Legal Order, *ZaoRV* 54 (1994), p. 392–415; A. Broches, *Selected Essays – World Bank, ICSID, and Other Subjects of Public and Private International Law*, 1995. Dėl regioninės plėtros bankų žr. P. Kunig, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1052–1058.

[62] Tekstas 2 UNTS 134 (1947), pakeistas tekstas 606 UNTS 294 (1967).

[63] Žr. J.W. Head, Evaluation of the Governing Law for Loan Agreements of the World Bank and Other Multilateral Banks, *AJIL* 90 (1996), p. 214–234.

[64] B.S. Brown, *The United States and the Politicization of the World Bank. Issues of International Law and Policy*, 1992; D. Bandow/I. Vasquez (red.), *Perpetuating Poverty. The World Bank, the IMF, and the Developing World*, 1994.

[65] H. Golsong, International Finance Corporation, *EPIL* II (1995), p. 1142–1144; A. Graf Keyserlingk, IFC, *Wolfrum UNLPP I*, p. 702–704.

[66] H. Golsong, International Development Association, *EPIL* II (1995), p. 1127–1129; D.H. Frankenfeld, IDA, *Wolfrum UNLPP I*, p. 686–693.

vadinamąją „Pasaulio banko grupę“. Pasaulio bankas už atitinkamas palūkanas teikia paskolas tik konkretiems projektams valstybėse narėse arba įmonėms, turinčioms vyriausybės garantijų, o IFC padeda formuoti privačių įmonių, už kurių paskolas jų kilmės valstybės negarantuoja, kapitalą. IDA teikia lengvatines paskolas (iš tikrųjų tai yra subsidijos, nes taikomos itin palankios sąlygos) neturtingiausioms šalims, nebegalinčioms gauti finansavimo normaliomis rinkos sąlygomis, ir privačioms įmonėms, turinčioms tinkamų vyriausybės garantijų. Su Pasaulio banko grupe teisiškai susietas yra Tarptautinis investicinių ginčų sprendimo centras (ICSID)[67] bei Daugiašalė investicijų garantijų agentūra (MIGA).[68]

GATT

Pasibaigus *Bretton Woods* konferencijai ir įkūrus Jungtines Tautas, buvo parengta ir 1948 m. Havanoje galutinai suderinta Tarptautinės prekybos organizacijos (ITO), skirtos spręsti prekybos prekėmis klausimus, chartija,[69] tačiau JAV Kongresas, baimindamasis, kad gali būti suvaržyti Amerikos interesai bei tarptautinės prekybos galimybės, atsisakė ją pripažinti ir šis dokumentas neįsigaliojo. Vietoj to GATT, daugiašalis susitarimas, skirtas funkcionuoti pagal ITO, tapo centrine institucija, kurios uždavinys – išlaisvinti prekybą prekėmis mažinant tarifus. Tačiau jis neįsigaliojo ir funkcionavo vadovaudamasis Protokolu „Dėl laikino taikymo“, kurį 1947 m. pasirašė 23 valstybės. Vėlesniu 40 metų GATT egzistavimo laikotarpiu daugiau nei 130 valstybių arba oficialiai tapo „pasirašiusia šalimi“, arba bent jau *de facto* taikė GATT taisykles. Praktiškai GATT išsirutuliojo į kažką panašaus kaip tarptautinė organizacija, nors ir neturėjo tinkamo steigiamojo pagrindo, o GATT sekretoriatas niekada neįvardijo jo kaip tarptautinės organizacijos.

GATT paskirtis – įtvirtinti bendrus principus ir taisykles dėl tarptautinės prekybos išlaisvinimo, daugiašalio susitarimo pagrindu mažinti muitų ir kitokias kliūtis prekybai bei panaikinti diskriminaciją tarp valstybių tarptautinėje prekyboje.[70] GATT nuostatos, papildytos daugybe papildomų susitarimų, sudaro sudėtingą šimtų puslapių apimties dokumentą, kurį suvokti sunku netgi šios srities specialistams. Susitarimas keletą kartų buvo keistas vėlesniais protokolais. Svarbiausias pakeitimas – nauja IV dalis (prekyba ir plėtra), pagal kurią susitariančios šalys ypač privalo atsižvelgti į mažiau išsivysčiusių šalių ekonominius poreikius ir suteikti joms lengvatinį statusą. Dabar dauguma besivystančių šalių vienaip ar kitaip dalyvauja GATT sistemoje, nors, kitaip nei UNCTAD, GATT vis dar laikomas „tur-

[67] Žr. 18 skyrių.

[68] Konvencija, pagal kurią įkurta Daugiašalė investicijų garantijų agentūra (MIGA), *ILM* 24 (1985), p. 1598. Žr. S.K. Chatterjee, The Convention Establishing the Multilateral Investment Guarantee Agency, *ICLQ* 36 (1986), p. 76–91; H.G. Petersmann, Die Multilaterale Investitions-Garantie-Agentur (MIGA)., *ZaoRV* 46 (1986), p. 758; I.F.I. Shihata, *MIGA and Foreign Investment: Origins, Operations, Policies and Basic Documents of the Multilateral Investment Guarantee Agency*, 1988; S.A. Riesenfeld, Foreign Investments, *EPIL* II (1995), p. 435–439; D.W. Bachmann, MIGA, *Wolfrum UNLPP II*, p. 884–891.

[69] Tekstas leidinyje Cmd. 7375. Žr. G. Jaenicke, Havana Charter, *EPIL* II (1995), p. 679–683.

[70] GATT Sutarties tekstas leidinyje 55 UNTS 187. Žr. J.H. Jackson, *World Trade and the Law of GATT*, 1969; T.J. Schoenbaum, Antidumping and Countervailing Duties and the GATT: An Evaluation and a Proposal for a Unified Remedy for Unfair International Trade, *GYIL* 30 (1987), p. 177; *Restatement (Third)*, 2 t., p. 263–312; E.-U. Petersmann, Mid-Term Review Agreements of the Uruguay Round and the 1989 Improvements to the GATT Dispute Settlement Procedures, *GYIL* 32 (1989), p. 280; G.R. Winham, *The Evolution of International Trade Agreements*, 1992; R.E. Hudec, *Enforcing International Trade Law: The Evolution of the Modern GATT Legal System*, 1993; GATT'o sekretoriatas, *Analytical Index: Guide to GATT Law and Practice*, 6-as leid., 1994; P.J. Kuyper, The Law of GATT as a Special Field of International Law, *NYIL* 25 (1994), p. 227–257; H.v. Houtte, *The Law of International Trade*, 1995; G. Jaenicke, General Agreement on Tariffs and Trade (1947), *EPIL* II (1995), p. 502–610.

tuolių klubu", skirtu funkcionuoti dėl išsivysčiusių pramoninių valstybių narių interesų.[71]

GATT nariai dėl kai kurių savo organizacijos nuostatų aiškinimo, įgyvendinimo ir netgi (tekstilės bei žemės ūkio produkcijos) modifikavimo, priėmė papildomų susitarimų, kurie ėmė veikti atskirai. To pavyzdžiai: 1962 m. susitarimas „Dėl medvilninių audinių", kurį pakeitė 1973 m. susitarimas „Dėl daugiapluoščių audinių", taip pat 1967 m. susitarimas „Dėl antidempinginės veiklos", peržiūrėtas 1979 metais. Reikėtų paminėti ir 1979 m. susitarimus dėl GATT nuostatų, reguliuojančių eksporto subsidijas bei kompensacinius muitus, aiškinimo, taip pat kitus susitarimus dėl techninių prekybos kliūčių, importo licencijavimo procedūrų bei valstybinių viešųjų pirkimų.

Nuostata dėl didžiausio palankumo statuso yra svarbiausias GATT principas.[72] Jis draudžia diskriminuoti prekybos partnerius ir reikalauja, kad visi GATT nariai visiems kitiems susitarimo nariams taikytų tokį režimą (tai skirta bet kokiam tarifui ar kitai nuolaidai) konkrečiai „prekei", kokį jos taiko bet kuriai kitai šaliai.[73] Tačiau šis principas netaikomas komerciniams sandoriams, nesusijusiems su „preke" (kaip fiziniu daiktu), pavyzdžiui, dėl transporto, patentų, licencijų ir kitų „nematerialių teisių" perleidimo, kapitalo judėjimo. Kai tik prekės pervežamos per muitinę, pagal nacionalinio režimo principą GATT nariai privalo taikyti joms visiškai tokį pat statusą, koks taikomas „panašioms" (tai nevisada lengva nustatyti) nacionalinės kilmės prekėms.[74] Tuo siekiama neleisti vidaus reguliavimo priemonėmis diskriminuoti importuojamas prekes, nes tai iš esmės užslėptų būdu silpnintų tarifų mažinimo bei kitų prekybos išlaisvinimo priemonių poveikį.

Be to, GATT numato tam tikrų išimčių iš didžiausio palankumo principo ir dėl tam tikrų ypatingų aplinkybių. Valstybė, siekdama ginti savo pačios gamintojus nuo užsienio konkurencijos, gali tai daryti pagal GATT, tačiau naudotis tik muitų tarifais, o ne kokiu kitu būdu. Tai visiems tiekėjams užtikrina galimybę suprasti ir numatyti faktines prekybos sąlygas. Derybomis šie tarifai gali būti laipsniškai mažinami, ir dėl to gali būti pasiektas tarpusavio įsipareigojimas nedidinti jų aukščiau sutarto lygio. Didžiausio palankumo principas netaikomas, jei GATT nariai sukuria muitų sąjungas[75] ar laisvosios prekybos zonas,[76] arba jeigu besivystančioms šalims jie suteikia lengvatinį režimą.

Kad užkirstų kelią veiksmams, silpninantiems aukščiau minėtų esminių principų, užtikrinamų pareiga naudoti konsultacijas ir ginčų sureguliavimo procedūras, veikimą, GATT, kaip protekcionizmo formą, draudžia taikyti ir kiekybinius apribojimus (pvz., importo/eksporto

[71] Toliau žr. G.M. Engblom, International Trade Centre UNCTAD/GATT, *EPIL* II (1995), p. 1385–1388; J.E. Harders, Discriminatory Measures in Economic and Trade Relations, *Wolfrum UNLPP I*, p. 424–433.

[72] E. Ulstor, Most-Favoured-Nation Clause, *EPIL* 8 (1985), p. 411–416.

[73] GATT I straipsnis.

[74] III straipsnis.

[75] H. Ballreich, Customs Union, *EPIL* I (1992), p. 920–923.

[76] P. Fischer, Free Trade Areas, *EPIL* II (1995), p. 473–478.

kvotas, ribotą importo/eksporto licencijų naudojimą).[77] Tačiau yra išimčių, pavyzdžiui, smarkiai sutrikus mokėjimų balansui pagal XIV straipsnį. Besivystančioms šalims, atsižvelgiant į jų seniai žinomas mokėjimų balanso problemas, suteikta didelių lengvatų kiekybinių apribojimų taisyklių srityje. Kitos taisyklės iš esmės dėl tos pačios priežasties apima eksporto subsidijas, vidaus apmokestinimą bei valstybines įmones. Tačiau ir šioje srityje GATT numato daugybę bendro pobūdžio išimčių, pavyzdžiui, nacionalinio saugumo pagrindais. Labiausiai problemiška, ko gero, yra XIX straipsnio nuostata, leidžianti GATT nariams, esant tam tikroms aplinkybėms, įvesti apribojimus importui arba padidinti tarifą, kad būtų išvengta arba apribota „rimta žala" vietiniams gamintojams.

Struktūrinių ar norminių prieštaravimų kontekste valstybėms narėms dažnai griebiantis agresyvių vienašališkų atsakomųjų priemonių jų prekybiniuose ginčuose,[78] gana ilgą laiką GATT sistema kaip instrumentas prieš tarifinio pobūdžio protekcionizmą funkcionavo labai veiksmingai. Tai iš dalies lėmė jos lankstus pusiau teisinis, pusiau politinis taikymo pobūdis. Derybos pagal GATT tarp didžiausių prekybos šalių tarifų lygius sumažino nuo maždaug 40 proc. (1947 m.) iki maždaug 5–10 procentų (1986 metais). Po vienas po kito vykusių septynių GATT derybinių raundų (nuo Ženevos (1947 m.) iki Tokijo raundo (1973–1979 m.)) smarkiai padidėjo pasaulinės prekybos apimtis (pasaulio eksportas skaičiuojant nominalia JAV dol. išreikšta verte 1948 m. buvo 56 000 mln., 1960 – 128 000, 1970 – 312 000, o 1980 – 1 985 000); beveik 90 proc. šios prekybos dabar apima GATT. Tačiau reikia pasakyti ir tai, kad daugiausia šis nuolatinis augimas vyko tik tarp išsivysčiusių pramoninių valstybių. GATT besivystančias šalis, labiausiai kenčiančias nuo pasaulinės ekonomikos recesijos, sugebėjo išlaikyti sistemos rėmuose – suteikė joms vienašalį lengvatinį režimą, nors ir tai nepatenkino jų reikalavimų gauti dar palankesnes prekybos sąlygas.

Tačiau GATT sėkmingiau įveikdavo kitas problemas. Šeštąjį ir septintąjį dešimtmečius pažanga daugiašališkumo pagrindu mažinant tarifus vyko daugiausiai dėl to, kad tuo metu JAV laikėsi laisvosios prekybos politikos, o derybos dėl tarifų galėjo vykti gana skaidriai.[79] Tolesnį dešimtmetį daugiašaliai susitarimai nebegalėjo veiksmingai įveikti vis sudėtingesnių problemų, tokių kaip netarifinės kliūtys, valstybiniai viešieji pirkimai ar subsidijos. Be to, nuo aštuntojo dešimtmečio prasidėjusios ekonominės problemos prisidėjo prie to, kad paplito naujos netarifinio protekcionizmo formos (vadinamasis „savanoriškas atsiribojimas" ir kitos „pilkosios srities priemonės", skirtos eksportui iš užsienio riboti). Šis procesas, susiliejęs su regioninės ekonomikos

[77] GATT IX straipsnis.

[78] Žr. M.J. Hahn, *Die einseitige Aussetzung von GATT-Verpflichtungen als Repressalie*, 1996.

[79] E.-J. Mestmacker, Free Trade In Services: Regional and Global Perspectives, D. Friedmann/ E.-J. Mestmacker (red.), *Rules for Free International Trade in Services*, 1990, p. 9, 17.

orientacijos tendencijomis (pvz., Šiaurės Amerikoje ir Europoje), metė grėsmingą iššūkį svarbiausiems GATT principams bei laisvai pasaulinės prekybos sistemai, kurią su GATT pagalba buvo siekiama daugiašaliu pagrindu įtvirtinti kuo plačiau.[80]

Šios problemos atvedė iki aštuntojo GATT derybų raundo, kuris prasidėjo 1986 m. Urugvajaus deklaracija.[81] Ambicinga darbotvarke buvo siekiama iš esmės pertvarkyti GATT sistemą: sumažinti netarifines prekybos kliūtis, kad būtų užkirstas kelias GATT taisyklių nesilaikymui ar „apėjimui", padidinti institucinio ir teisinio mechanizmo veiksmingumą. Be to, buvo ketinama apimti ir kitas, iki tol nesureguliuotas, naujas sritis: prekybą paslaugomis, su prekyba susijusias intelektualinės nuosavybės teises (TRIPS) bei su prekyba susijusias investicines priemones (TRIMS). Papildomi principai ir taisyklės, smulkiau išaiškinančios Urugvajaus raundo derybų uždavinius, buvo išdėstytos 1988–1989 m. Monrealio susitarimuose „Dėl tarpinio peržiūrėjimo". Iš pradžių pagal Urugvajaus raundo taisykles veikė ne mažiau kaip 15 įvairių derybinių grupių, kurios vėliau buvo sujungtos į 6 dideles grupes. Iš esmės svarstyti klausimai gali būti suskirstyti į šias 3 sritis:

1) priemonės, skirtos tradicinių GATT sričių (žemės ūkio, tekstilės, valstybinių viešųjų pirkimų ir išimčių, įskaitant garantijas, antidempingą bei subsidijas) rinkos prieinamumui gerinti;
2) nauji klausimai (paslaugos, TRIPS ir TRIMS);
3) instituciniai aspektai (ginčų reguliavimas, priežiūra ir organizacija).

NAUJA PASAULINĖ PREKYBOS ORGANIZACIJA

Po septynerių su puse metų trukmės intensyvių derybų GATT Urugvajaus raundas buvo galutinai baigtas 1994 m. balandžio 15 d., kai 111 iš 125 dalyvavusių valstybių pasirašė galutinį dokumentą. Galutinis susitarimas dėl naujos Pasaulinės prekybos organizacijos (WTO),[82] kuriam pritarė 104 valstybės, įsigaliojo 1995 m. sausio 1 dieną 81 valstybėje narėje; tai sudaro daugiau nei 90 proc. pasaulinės prekybos, įskaitant JAV, Europos Sąjungos bei Japonijos „triadą". Taip 27 daugiašalių susitarimų, pridėtų prie susitarimo dėl WTO teksto, buvo ir naujas bendras susitarimas „Dėl prekybos paslaugomis" (GATS).

Susitarimas dėl WTO apima GATT, įvairius papildomus susitarimus „dėl elgesio" bei ginčų reguliavimo sistemos reformą pagal bendrą institucinį mechanizmą. Jo paskirtis – į vieningą teisinę sistemą integruoti GATT (tokį, koks jis buvo 1947 m.), vėlesnių daugiašalių

[80] T. Oppermann/J. Molsberger (red.), *A New GATT for the Nineties and Europe'92*, 1991.

[81] 1986 m. rugsėjo 20 d. ministrų deklaracija, GATT, *Basic Instruments and Selected Documents*, 33-as Priedas, 1987, p. 19 ir t.t.; J.H. Jackson, *Restructuring the GATT Legal System*, 1990; T.P. Stewart (red.), *The GATT Uruguay Round: A Negotiating History (1986–1992)*, 3 tomai, 1993.

[82] Baigiamasis aktas, kuriame užfiksuoti Urugvajaus raundo rezultatai, yra perspausdintas *ILM* 33 (1994), p. 1; dėl WTO Susitarimo teksto žr. ten pat, p. 13. Dėl Baigiamojo akto, priimto 1994 m. balandžio 15 d., žr. ten pat, p. 1125. Be to, žr. P-T. Stoll, Die WTO, *ZaoRV* 54 (1994), p. 241–337; W. Benedek, GATT – The Uruguay Round – WTO, *Wolfrum UNLPP I*, p. 532–547; T.J. Dillon, The World Trade Organization: A New Legal Order for World Trade? *Mich. JIL* 16 (1995), p. 349–402; E.-U. Petersmann, The Transformation of the World Trading System through the 1994 Agreement Establishing the World Trade Organization, *EJIL* 6 (1995), p. 161–221; P.J. Kuijper, The Conclusion and Implementation of the Uruguay Round Results by the European Community, ten pat, p. 222–244; M. Hilf, The ECJ's Opinion 1/94 on the WTO – No Surprise, but Wise?, ten pat, p. 245–259; v. Houtte, *op. cit.*; M.J. Hahn, Eine kulturelle Bereichsausnahme im Recht der WTO?, *ZaoRV* 56 (1996), p. 315.

derybų raundų rezultatus bei naujus Urugvajaus raundo susitarimus („GATT 1994“). Vadinasi, ateityje, bent jau pereinamuoju laikotarpiu, funkcionuos dvi sistemos, kadangi tos valstybės, kurios nenori prisijungti prie WTO arba, nepaisant jų narystės WTO, nori išlikti senosios sistemos narėmis, privalo laikytis tiktai ankstesnių GATT susitarimų, kuriuos jos pasirašė („GATT 1947“).[83]

WTO narėmis gali būti tik tos valstybės ir muitų teritorijos (pvz., Europos Bendrija ir Honkongas), kurios pripažįsta tiek GATT tvarkaraštį dėl prekybos nuolaidų, tiek GATS tvarkaraštį dėl prekybos paslaugomis nuolaidų. Šio reikalavimo paskirtis – išvengti ankstesnės praktikos pagal GATT, kai daugelis valstybių narių reikalavo sau teisių pagal GATT, tačiau pačios nedarė jokių nuolaidų, ir dažnai reikalaudavo plačių išimčių besivystančioms šalims dėl įsipareigojimų pagal GATT.

Prekybiniai susitarimai dėl prekių

Urugvajaus raundo susitarimai dėl tarptautinės prekybos prekėmis daugiausiai išlaiko senųjų GATT susitarimų nuostatas, tik su tam tikrais pakeitimais. Yra ir septyni „Susitarimai“ dėl svarbių GATT straipsnių aiškinimo.[84] Be to, 13-oje daugiašalių susitarimų numatyta nuolaidų: žemės ūkio, sanitarijos ir fitosanitarijos priemonių, tekstilės ir drabužių pramonės, techninių prekybos barjerų, su prekyba susijusioms investicinėms priemonėms (TRIMS), antidempinginėms priemonėms, tikrinimui iki krovinio pakrovimo, taisyklėms dėl kilmės, importo licencijavimo procedūroms, subsidijoms bei kompensacinėms priemonėms, garantijoms. Tokių smulkių susitarimų, manoma, reikėjo tam, kad sistemą padarytų veiksmingesnę ir apribotų vyriausybių laisvę prekybos politikos srityje, siekiant aiškesnių ir lengviau numatomų prekybos bei investavimo sąlygų privačiam verslui (dėl tvirtesnio tarptautinio ginčų reguliavimo mechanizmo bei aiškesnių orientyrų nacionaliniams teismams).

Susitarimas dėl paslaugų (GATS)

Prieš priimant GATS, prekyba paslaugomis buvo reguliuojama dvišalėmis sutartimis, kurios nustatė tam tikrų susitariančiųjų šalių piliečių statusą, arba regioniniais ar dvišaliais susitarimais, kuriais buvo steigiamos laisvosios prekybos zonos arba muitų sąjungos.[85] Svarbus pavyzdys – Europos ekonominės bendrijos sutartis, kurios 59–66 straipsniuose kalbama apie paslaugas. Paslaugos buvo įtrauktos į derybas dėl GATT ėmus didėti šio sektoriaus ekonominei svarbai. Prekybos paslaugomis vertė jau užima kur kas didesnę dalį nei, pavyz-

[83] Žr. P.M. Moore, The Decisions Bridging the GATT 1947 and the WTO Agreement, *AJIL* 90 (1996), p. 317–338.

[84] GATT II, XII, XVII, XVIII, XXIV, XXV, XXVIII ir XXXV straipsniai.

[85] G. Sacerdoti, The International Regulation of Services: Basic Concepts and Standards of Treatment, leidinyje G. Sacerdoti (red.), *Liberalization of Services and Intellectual Property in the Uruguay Round of GATT*, 1990, p. 6; K.P. Sauvant/J. Weber, *The International Legal Framework for Services*, 1992; M.E. Footer, Global and Regional Approaches to the Regulation of Trade in Services, *ICLQ* 43 (1994), p. 661–677.

džiui, žemės ūkis (1990 m. pasaulio eksportas siekė 4,3 mlrd. USD, iš kurių 40 proc. teko pagamintoms prekėms, 19 proc. – paslaugoms, 11 proc. – naudingosioms iškasenoms, ir tiktai 10 proc. – žemės ūkio produkcijai).[86] Dabar daugiau nei 20 proc. pasaulinės prekybos bei 60 proc. pasaulinės gamybos priklauso GATS apimamai sričiai.[87]

GATS yra kelių lygių. Pirma, tai rėminis susitarimas, taikomas bet kuriai paslaugai bet kuriame sektoriuje, išskyrus paslaugą, teikiamą įgyvendinant valstybinius įgaliojimus komerciniu pagrindu arba konkuruojant su kitais tiekėjais. Kai kurios svarbios nuostatos dėl prekybos prekėmis yra analogiškos atitinkamoms GATT teisės nuostatoms. Antra, egzistuoja įvairių rūšių „įsipareigojimai" dėl „nacionalinio tvarkaraščio", atsižvelgiant į tą faktą, kad dauguma kliūčių tarptautinei prekybai paslaugomis kyla ne dėl prie valstybių sienų taikomų priemonių (kaip yra su prekėmis), bet dėl nacionalinių taisyklių, reguliuojančių (ir diskriminuojančių), pavyzdžiui, turizmo įmones, užsienio konsultantus ar statybininkus, užsienio bankų filialus priimančios valstybės teritorijoje. GATS numato vienas po kito vyksiančius derybų dėl laipsniško prekybos paslaugomis išlaisvinimo etapus. Trečia, atskiriems (jautresniems) paslaugų sektoriams numatytas specialus režimas; tai taikoma finansinėms paslaugoms,[88] telekomunikacijoms,[89] oro transporto, jūrų transporto paslaugoms bei paslaugas teikiančių fizinių asmenų judėjimui.

Susitarimas dėl intelektualinės nuosavybės teisių (TRIPS)

Susitarimas „Dėl su prekyba susijusių intelektualinės nuosavybės teisių aspektų" (TRIPS)[90] apima įvairias privatines teises: autorinių teisių ir gretutinių teisių apsaugą bei užtikrinimą, prekinius ženklus, geografines nuorodas, pramoninį dizainą, patentus, architektūrinį dizainą bei neatskleistą informaciją. Jis iš dalies grindžiamas tradiciniais teisiniais GATT principais (pvz., sąlyga dėl didžiausio palankumo statuso, nacionalinio statuso principas), tačiau jis į daugiašalę prekybos sistemą įtraukia ir nemažai naujų teisinių elementų, visa tai susiedamas su egzistuojančiais tarptautiniais susitarimais dėl intelektualinės nuosavybės.

Instituciniai aspektai

WTO aukščiausia institucija – Ministrų konferencija, sudaryta iš visų valstybių narių atstovų ir posėdžiaujanti mažiausiai kartą per dvejus metus. Bendroji Taryba, sudaryta iš visų narių atstovų, yra svarbiausia institucija laikotarpiu tarp Ministrų konferencijos posėdžių. Be

[86] N. Hopkinson, *Completing the GATT Uruguay Round: Renewed Multilateralism or a World of Regional Trading Blocs?*, 1992.

[87] Petersmann (1995), Rights and Duties, *op. cit.*, p. 1111.

[88] Žr. Second Protocol to the GATS and Related Decisions, *ILM* 35 (1996), p. 199.

[89] P. Malanczuk/H. de Vlaam, International Trade in Telecommunications Services and the Results of the Uruguay Round of GATT, *TSJ* 3 (1996), p. 269–290.

[90] Susitarimo dėl WTO 1C Priedas.

to, veikia specialios tarybos, turinčios žemesnį statusą nei Bendroji Taryba; tai Taryba dėl prekybos prekėmis, prekybos paslaugomis, Taryba TRIPS klausimais ir kitos pagalbinės institucijos: Prekybos ir plėtros komitetas, Mokėjimų balanso reguliavimo bei Biudžeto ir finansų komitetas. Be to, veikia WTO sekretoriatas, vadovaujamas generalinio direktoriaus. Visai kitaip nei GATT, WTO turi tarptautinį teisinį subjektiškumą ir tai yra aiškiai pripažinta.[91]

Be vieningo institucinio mechanizmo daugybei daugiašalių prekybos susitarimų sukurti, nauja sistema numato ir naują bendrą ginčų reguliavimo tvarką[92] bei prekybos politikos kontrolės mechanizmą,[93] taikomą visiems daugiašaliams prekybos susitarimams. Nauja ginčų reguliavimo sistema, apimanti Ginčų reguliavimo tarybą bei Nuolatinę apeliacinę tarybą sprendimams peržiūrėti, yra kur kas labiau „teisminė" nei ankstesnė sistema; dėl to buvo smarkiai sustiprinti ginčų tarptautinės prekybos srityje reguliavimo teisiniai ir įpareigojantys aspektai. Dabartinė sistema yra griežtesnė. Ji skirta galia paremtai politikai bei vienašalių atsakomųjų priemonių taikymo apimčiai riboti.[94]

BESIVYSTANČIOS ŠALYS IR JŲ REIKALAVIMAS DĖL „NAUJOS TARPTAUTINĖS EKONOMINĖS TVARKOS"

Reikalavimas dėl „Naujos tarptautinės ekonominės tvarkos" (NTET) atspindi didelį atotrūkį tarp Šiaurės ir Pietų gyvenimo standartų, taip pat besivystančių šalių[95] norą išlyginti disbalansą tarptautinėje ekonominėje sistemoje, kurioje jų pozicijos yra akivaizdžiai silpnos.[96] NTET programa apima sudėtingą raginimų įvairovę, atsispindinčią diskusijose dėl jūros gelmių iškasenų gavybos režimo pagal 1982 m. Jūrų teisės konvenciją,[97] dėl „bendro žmonijos palikimo" principo,[98] diskusijose dėl multinacionalinių kompanijų kontrolės,[99] raginime perduoti technologijas[100] bei reikalavime dėl „Naujos pasaulinės informacijos ir komunikacijos tvarkos" (NWICO).[101] Visuotinai pripažinta, jog būtina didinti finansinio kapitalo srautus į besivystančias šalis (ypač į tas, kurias slegia didelės skolos, jos turi mažai pajamų, ir kurios yra priklausomos nuo užsienio pagalbos), kad būtų užkirstas kelias globaliniam skurdo gilėjimui bei nepriimtinam gyvenimo standartų blogėjimui. Tačiau solidarumo tarp valstybių idėjos teisinis turinys daugeliu aspektų vis dar lieka labai neapibrėžtas.[102]

Pagalba (siunčiami pinigai iš Šiaurės į Pietus), kurios besivystančios šalys reikalauja kaip „teisės", nepasiekė 0,7 proc. BVP lygio, nustatyto tarptautinių institucijų ir pripažinto daugumos OECD narių,[103] nors ir ne kaip teisiškai privalomo įsipareigojimo. Kai kurios šalys,

[91] Žr. 6 skyrių.

[92] Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes, Annex 2 of the WTO Agreement, *ILM* 33 (1994), p. 112. Žr. 18 skyrių.

[93] Susitarimo dėl WTO 3-as Priedas.

[94] A.F. Lowenfeld, Remedies Along with Rights: Institutional Reform in the New GATT, *AJIL* 88 (1994), p. 477–88. Dėl atsakomųjų priemonių žr. 17 skyrių.

[95] Dėl problemų, susijusių su apibrėžimu, žr. J. Betz, Developing Countries, *Wolfrum UNLPP I*, p. 398–406.

[96] R. Caldera, The Juridical Basis of a New International Order, *RdC* 196 (1986–I), p. 387; D.C. Dicke (red.), *Foreign Debts in the Present and a New International Economic Order*, 1986; T. Oppermann/E.-U. Petersmann (red.), *Reforming the International Economic Order*, 1987; J. Makarczyk, *Principles of a New International Economic Order*, 1988; H. Fox (red.), *International Economic Law and Developing States: Some Aspects*, 1988; M. Buljic, *Principles of International Development Law: Progressive Development of the Principles of International Law Relating to the New Economic Order*, 2-as leid., 1993; U.E. Heinz, International Economic Order, *Wolfrum UNLPP II*, p. 749–759; J. Betz, International Relations, North–South, ten pat, p. 778–788; C. Tomuschat, New International Economic Order, *EPIL* III (būsima). Dėl besivystančių šalių požiūrio į tarptautinę teisę apskritai žr. 2 skyrių.

[97] Žr. 12 skyrių.

[98] Žr. 13 skyrių.

[99] Žr. 6 skyrių.

[100] P.-T. Stoll, Transfer of Technology, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1229–1238.

[101] I. Osterdahl, *Freedom of Information in Question: Freedom of Information in International Law and the Calls for a New World Information and Communication Order* (NWICO), 1992; P. Malanczuk, Information and Communication, Freedom of, *EPIL* II (1995), p. 976–991; J. Delbruck, World Information and Communication Order, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1466–1484.

[102] R.St.J. Macdonald, The Principle of Solidarity in Public International Law, *Etudes de droit en l'honneur de Pierre Lalive*, 1993, p. 275–307.

pavyzdžiui, JAV ir Šveicarija, atmetė netgi 0,7 proc. normą, nes tokia „užduotis", jų manymu, yra paremta niekuo nepagrįstomis normomis ir tuo yra labiau pabrėžiama pagalbos kiekybė, o ne kokybė. Iš tikrųjų tik labai nedaugelis valstybių donorių vykdo 0,7 proc. normą. Tai, kas faktiškai įvyko, buvo atvirkštinis kapitalo nutekėjimas iš besivystančių į išsivysčiusias šalis dėl aukštų palūkanų normų ir prekių kainų kritimo.[104] Iš toliau pateikiamo pavyzdžio gali paaiškėti besivystančių šalių disbalansas ir nelygybė. 1994 metais iš apytikriai 5,6 mlrd. Žemėje gyvenusių žmonių 15 proc. gyveno turtingose valstybėse (pajamos 1 žmogui – 24 170 USD per metus), 28 proc. – šalyse su vidutinėmis pajamomis (2550 USD) ir 57 proc. – vargingose šalyse (390 USD). Tai rodo, jog daugiau nei pusė žmonijos egzistuoja (ir miršta) didžiausiame skurde. Pagal Pasaulio banko pateiktus 1994 metų duomenis asmuo, gyvenantis neturtingoje šalyje, vidutiniškai uždirbo truputį daugiau nei 1 USD per dieną. 1/6 valstybių pasaulyje priklauso 4/5 pasaulio materialinės gerovės.[105] Aštriausios problemos kamuoja Afriką, kurią net imta vadinti „prarastu žemynu".[106] Iš 48 menkiausiai išsivysčiusių pasaulio valstybių 33 yra Afrikoje. Apie 50 proc. iš 365 mln. afrikiečių gyvena visiškame skurde ir manoma, kad tas skaičius šį dešimtmetį dar augs.[107]

Didžiulių su plėtra susijusių uždavinių, kurie ir toliau iškils daugumai valstybių Pietuose, pripažinimas paskatino išsivysčiusias valstybes, kuriose yra rinkos ekonomika, nuo septintojo dešimtmečio pritarti bent jau kai kuriems besivystančių šalių reikalavimo dėl NTET aspektams. Taigi bendra idėja dėl NTET rado tam tikrą paramą deklaracijoje „Dėl Naujosios tarptautinės ekonominės tvarkos sukūrimo"[108] bei veiksmų programoje „Dėl Naujosios tarptautinės ekonominės tvarkos sukūrimo";[109] šiuos dokumentus konsensusu patvirtino JT Generalinė Asamblėja 1974 m. gegužės 1 d., nors išsivysčiusios šalys jau parodė savo nepasitenkinimą ir įregistravo išlygas.[110]

Vėliau, 1974 m. gruodžio 12 d., buvo pasirašyta „Ekonominių teisių ir pareigų chartija". Pirmiausia ji turėjo tapti teisiškai privalomu aktu ir atskleisti esminius požiūrio skirtumus tarp Šiaurės ir Pietų šalių.[111] Generalinė Asamblėja Chartiją patvirtino rezoliucija: 120 valstybių balsavo už, šešios (Belgija, Danija, Vokietija, Liuksemburgas, Jungtinė Karalystė ir JAV) – prieš ir dešimt (Austrija, Kanada, Prancūzija, Airija, Izraelis, Italija, Japonija, Olandija, Norvegija ir Ispanija) – susilaikė. Taigi 16 valstybių, iš kurių 15 – didžiausios OECD šalys, kurių dalis sudaro 2/3 pasaulinės prekybos ir pagalbos neturtingoms šalims, nebalsavo už Chartiją, kadangi manė, jog daugelis jos nuostatų yra pernelyg radikalios. Taigi Chartija, kuri, kaip ir daugelis panašių dokumentų, raginančių tarptautinių ekonominių santykių

[103] UN Doc. A/CONF.151/PC/51, 1991 m. liepos 5 d.

[104] Egzistuoja ir kitokios plėtojimo pagalbos formos, tokios kaip palankiausias režimas, suteikiamas pagal GATT arba Lome Susitarimus, kuriuos Europos Bendrija sudarė su besivystančiomis šalimis. Žr. L. Gundling, Economic and Technical Aid, *EPIL* II (1995), p. 9–13. Žr. taip pat H. Eggerstedt/H.-H. Taake, Capital Assistance, *Wolfrum UNLPP I*, p. 87–93; E. Opoku Awuku, A Trans-Regional Model of North-South Trade: The Lome Convention, *Hague YIL* 8 (1995), p. 17–30.

[105] K. Melchers, *VN* 44 (1996), p. 147–153, at 149.

[106] Žr. Pasaulio banko ataskaitą *Adjustment in Africa. Reforms, Results and the Road Ahead*, 1994; H.S. Wilson, *African Decolonization*, 1994; F. Ansprenger, Afrika – der verlorene Kontinent?, *Internationale Politik* 51 (1996), p. 1–10.

[107] Žr. *UN Chronicle*, 1996, Nr. 2, p. 4–9, at 5, kur taip pat pastebima: „Iki 1994 m. Afrikos užsienio skola išaugo iki 313 mlrd. JAV dol.; tai sudaro 234 proc. eksporto pajamų ir 83 proc. bendrojo vidaus produkto (BVP) – palyginti daugiau nei bet kuriame kitame regione. Eksportas sustojo ir 1992 m. realios produkcijos kainos nukrito iki pusės 1979–1981 m. egzistavusio kainų lygio vidurkio". Žr. taip pat Y. Daudet, *Les Nations Unies et le developpement: Le cas de l'Afrique*, 1994.

[108] JTO GA Rezoliucija Nr. 3201 (S-VI).

[109] JTO GA Rezoliucija Nr. 3202 (S-VI).

[110] *ILM* 13 (1974), p. 744.

[111] JTO GA Rezoliucija Nr. 3281 (XXIX). Žr. E.-U. Petersmann, Charter of Economic Rights and Duties, *EPIL* I (1992), p. 561–566; žr. taip pat R.L. Lawrence, A Special Session of the UN General Assembly Rethinks the Economic Rights and Duties of States, *AJIL* 85 (1991), p. 192–200; S.K. Chatterjee, the Charter of Economic Rights and Duties of States: An Evaluation of 15 Years, *ICLQ* 40 (1991), p. 669 ir toliau.

pokyčius, yra teisiškai neprivaloma, buvo smarkiai sumenkinta. Labiau apgalvotas mėginimas sureguliuoti nuomonių skirtumus tarp besivystančių ir išsivysčiusių valstybių buvo išreikštas deklaracijoje „Dėl progresyvaus viešosios tarptautinės teisės principų, liečiančių Naująją tarptautinę ekonominę tvarką, plėtojimo", kurią patvirtino Tarptautinės Teisės Asociacija Seule 1986 m.; tačiau tai tėra nevyriausybinės organizacijos rezoliucija.[112]

Chartijoje akcentuojamas nuolatinis valstybių suverenitetas dėl jų gamtinių išteklių, jų jurisdikcija savo teritorijoje reguliuoti ekonominę veiklą, ypač kas susiję su transnacionalinių kompanijų užsienio investicijomis. Dokumente numatytos nuostatos, kurios darytų įtaką besivystancių šalių pokyčiams, kurie, *inter alia*, yra susiję su tarptautine prekyba, technologijų perdavimu, lengvatomis, žaliavų kainų apsauga bei užsienio pagalba.

NUSAVINIMAS IR KOMPENSAVIMO STANDARTAI

Užsieniečių turto nusavinimą reguliuojančias taisykles apima vadinamieji „minimalūs tarptautiniai standartai", sudarantys tradicinių taisyklių, nustatančių valstybės atsakomybę dėl elgesio su užsieniečiais, branduolį.[113] Šis klausimas kelia labai daug ginčų, o praeityje turėjo didžiulę politinę reikšmę.[114] Daugelio besivystančių šalių ekonomikoje vyrauja užsienio kompanijos, tačiau ši problema kamuoja ne vien besivystančias šalis.

Vakarų šalių požiūriu, minimalūs tarptautiniai turto nusavinimo standartai įtvirtina dvi paprotinės teisės normas. Pirma, nusavinimas turi vykti tik dėl viešo pobūdžio tikslo (pvz., jis negali būti pykčio išraiškos aktas arba priemonė padidinti valdovo privačią nuosavybę).[115] Antra, jei turtas nusavinamas ir dėl viešojo intereso, turi būti atlyginta visa nusavintojo turto vertė arba, kaip dažnai pareiškiama, turi būti sumokėta „tikra, visiška ir greita kompensacija".[116] (Žinoma, nėra pareigos mokėti kompensaciją, kai turtas konfiskuojamas kaip bausmė už vietinių įstatymų pažeidimą, su sąlyga, kad vietinė teisė nenumato blogesnio statuso nei minimalūs tarptautiniai standartai dėl jos perdėto griežtumo.)

Kita vertus, komunistinės vyriausybės įrodinėdavo, kad gamybos, paskirstymo ir mainų priemones valstybės gali nusavinti be kompensacijos. Tačiau jų praktika nevisiškai atitiko šią nuostatą. Tarp savęs jos sudarydavo sutartis, numatančias abipusį atsisakymą pretenzijų ir įsipareigojimų, kylančių dėl vienos iš jų vykdomų nusavinimo programų; vadinasi, pretenzijos ir įsipareigojimai galioja, kol jų atsisa-

[112] *ILA Rep.* 1986, p. 2.

[113] Žr. 17 skyrių.

[114] N.J. Schrijver/W.D.Verwey, The Taking of Property under International Law: A New Legal Perspective?, *NYIL* 15 (1984), p. 3–96; M. Sornarajah, *The Pursuit of Nationalized Property*, 1986; R.B. Lillich (red.), *The Valuation of Nationalized Property in International Law*, 4 t., 1987; S.K.B. Asante, International Law and Foreign Investment: A Reappraisal, *ICLQ* 37 (1988), p. 588; Dolzer, Expropriation and Nationalization, *EPIL* II (1995), p. 319–327.

[115] Žr. autoritetingus šaltinius, kuriuos cituoja O'Keefe leidinyje *JWTL* 8 (1974), p. 257–262. Kai kurie autoriai prideda dar vieną reikalavimą, būtent – kad nusavinimas neturi būti diskriminacinis, tačiau tai, ko gero, verčiau turėtų būti laikoma reikalavimo, susijusio su visuomenės interesais, dalimi (O'Keefe, ten pat). Nusavinimas taip pat yra neteisėtas, jeigu jis yra uždraustas sutartimi. Jungtinė Karalystė teigė, jog Egipto 1956 m. įvykdyta Sueco kanalo nacionalizacija yra neteisėta, kadangi tai prieštaravo 1888 m. Konstantinopolio konvencijai; tačiau Jungtinė Karalystė, ko gero, klaidingai aiškino šią Konvenciją. Žr. G. Schwarzenberger, *Foreign Investments and International Law*, 1969, p. 84–89; R. Delson, Nationalization of the Suez Canal Company, *Colum. LR* 57 (1957), p. 755.

[116] *Norwegian Ships* byla (1921), *RIAA* I, p. 307, 338; *Spanish Zone of Morocco* byla (1925), *RIAA* II, p. 615, 647; *Shufeldt's claim* (1930), *RIAA* II, p. 1079, 1095; *Mariposa's* pretenzija (1933), *RIAA* VI, p. 338; *de Sabla's* pretenzija (1933), *RIAA* VI, p. 358, 366; *American International Group Inc. v. Islamic Republic of Iran* (1983), *AJIL* 78 (1984), p. 454; *Sedco, Inc. v. National Iranian Oil Company and Iran* (1986), *ILM* 25 (1986), p. 629, 632–635, 641–647.

koma; tarp komunistinių šalių net kompensacijos išmokėjimas nebuvo visiškai nežinomas dalykas.[117]

Besivystančios šalys su kairiosios pakraipos režimais dėl nusavinimo teisėtumo dažniausiai palaikydavo komunistinį požiūrį. Tačiau kitos besivystančios šalys, kad ir toliau pritrauktų užsienio investicijas, sudarė sutartis dėl investicijų apsaugos;[118] bet jų praktika nusavinimo klausimu rodė vis didėjantį nenorą pripažinti Vakarų požiūrį į paprotinę tarptautinę teisę. Taigi besivystančios šalys dažnai svyruodavo tarp Vakarų ir komunistinių valstybių. Dauguma iš jų būtų galėjusios gauti daug trumpalaikės naudos iš nusavinto be kompensacijos užsieniečių turto, tačiau ilgainiui jos būtų pralaimėjusios, nes ateityje nebebūtų pritraukusios privačių investicijų (arba būtų buvusios priverstos mokėti daug didesnę kainą už privačias investicijas, kad kompensuotų politinio pobūdžio rizikos veiksnius).

Kai kurie iš šių konfliktų ir prieštaravimų atsispindėjo JT Generalinės Asamblėjos 1962 m. gruodžio 14 d. Rezoliucijoje Nr. 1803 (XVII) „Dėl nuolatinio suvereniteto gamtiniams ištekliams".[119] Pats Rezoliucijos pavadinimas yra specifinis, skirtas pabrėžti, kad užsieniečių turima gamybos priemonių nuosavybė negali atimti iš valstybės jos suvereniteto arba, konkrečiau, jos įgaliojimų ekonominio planavimo srityje. Rezoliucija taip pat numato, kad, *inter alia*, valstybės turi teisę apriboti arba uždrausti užsienio kapitalo įvežimą. Tai yra principai, kuriuos Vakarų teisininkai gali užmiršti, tačiau niekada nepaneigtų. Vakarų teisininkams daugiausiai rūpi rezoliucijos 4 punktas, kuris nustato:

> Nacionalizacija, nusavinimas ir rekvizicija turi būti grindžiami visuomeninio naudingumo, saugumo pagrindais ar motyvais, arba nacionaliniais interesais, kurie pripažįstami svarbesniais už grynai individualius arba privačius interesus: tiek vietinius, tiek užsienio. Tokiais atvejais savininkui turi būti išmokėta tikra kompensacija pagal valstybėje, kuri imasi tokių priemonių, galiojančias taisykles ... ir pagal tarptautinę teisę."

Tai atitinka Vakarų poziciją, neskaitant sąmoningo frazės „tikra kompensacija" neapibrėžtumo (kompensacija, žinoma, turi būti sumokėta „pagal tarptautinę teisę", tačiau tai iškelia klausimą dėl atitinkamų tarptautinės teisės normų turinio). Rezoliucijos, kaip paprotinės teisės įrodymo, reikšmę silpnina tas faktas, kad SSRS pasiūlė pataisą, kurioje numatyta, kad „kompensacijos klausimas ... turi ... būti sprendžiamas pagal [nusavinančios] valstybės nacionalinę teisę" (neminint tarptautinės teisės), ir tai buvo atmesta tik 39 balsais prieš 28, 21 valstybei susilaikius.

Aštuntajame dešimtmetyje Generalinės Asamblėjos priimtos rezoliucijos dar labiau nutolo nuo Vakarų pozicijos. 1974 m. Chartijos

[117] A. Drucker, On Compensation Treaties Between Communist States, *Law Times* 229 (1960), p. 279–280, 293–294. Žr. pasikeitimus, atsispindinčius, pavyzdžiui, 1992 m. JAV ir Rusijos Sutartyje dėl investicijų, *ILM* 31 (1992), p. 794, taip pat 1995 m. Rusijos Federacijos įstatymą dėl susitarimų bendrai gamybai, *ILM* 35 (1996), p. 1251.

[118] Žr. tekstą toliau, p. 290–291.

[119] Tekstas *Brownlie BDIL*, p. 235. Žr. N. Schrijver, *Sovereignty over Natural Resources. Balancing Rights and Duties*, 1997.

„Dėl valstybių ekonominių teisių ir pareigų" 2(2)(c) straipsnyje numatyta, kad „tikrą kompensaciją turi sumokėti [nusavinančioji] valstybė ... remdamasi tam tikrais savo įstatymais ir taisyklėmis, taip pat visomis aplinkybėmis, kurias valstybė laiko susijusiomis".[120] Ši rezoliucija, kitaip nei 1962 metų SSRS pataisos, pripažįsta, jog turi būti sumokėta tikra kompensacija; tačiau tai, ką reiškia žodis „tikra", turi būti nustatyta pagal nusavinančiosios valstybės teisę (rezoliucijoje šiame kontekste konkrečiai neužsimenama apie tarptautinę teisę), todėl panašu, kad kompensacija gali būti labai nedidelė. Kita vertus, abejotina, ar 2(2)(c) straipsniu gali būti remiamasi kaip paprotinės teisės įrodymu santykiuose su Vakarų valstybėmis, balsavusiomis prieš rezoliuciją.[121] Gali būti įrodinėjama, kad Rezoliucija Nr. 3281 (XXIX) nėra paprotinės teisės įrodymas apskritai, kadangi ja nesiekiama skelbti, kokia teisė yra (Generalinė Asamblėja išmetė sakinį, buvusį pirminiame Rezoliucijos projekte, kuriame teigta, kad Rezoliucija siekiama kodifikuoti tarptautinę teisę); ji tiktai skelbia, kokia teisė, daugelio valstybių požiūriu, turi būti.[122]

Šis ginčas nulėmė didelį šių tarptautinių ekonominių santykių teisinį neapibrėžtumą. Tačiau šiuo metu šis klausimas dėl keturių pagrindinių priežasčių neteko savo praktinės reikšmės. Pirma, besivystančios šalys pradėjo pripažinti, kad užsieniečių turto nacionalizacija ir nusavinimas, kaip ekonominės reformos priemonė, yra žalingas, jeigu norima pritraukti užsienio kapitalo, kurio joms neatidėliotinai reikia, ar sukurti palankų investicinį klimatą. Antra, komunistinių valstybių sistemos žlugimas kartu susilpnino ir besivystančių šalių įtaką. Trečia, daugelis besivystančių šalių dvišalėse investicijų apsaugos sutartyse, sudarytose su išsivysčiusiomis valstybėmis pripažino Vakarų standartus; vadinasi, dauguma ginčų dėl paprotinės teisės turinio tapo akademinio dėmesio objektu.[123] Ketvirta, daugelis nesenų arbitražinių sprendimų patvirtino, kad paprotinė teisė reikalauja visiškai kompensuoti nusavintą užsieniečių turtą.[124] Šiuo atžvilgiu ypatingą reikšmę turi Irano ir JAV Pretenzijų tribunolo jurisprudencija dėl Amerikos investicijų į Iraną nacionalizacijos po Islamo revoliucijos 1979 m., nors trys atskiros Tribunolo kolegijos nevisada laikėsi vienodo požiūrio.[125]

Iškilus ginčams tarp valstybių, manančių, kad nusavinimo atveju turi būti sumokėta visiška kompensacija, ir valstybių, manančių priešingai, ginčai paprastai sureguliuojami kompromisu; nusavinančioji valstybė sumoka dalį nusavinto turto vertės. Kompromisas paprastai išreiškiamas bendro reguliavimo forma arba „susitarimu dėl vienos bendros sumos", taip vadinamu todėl, kad jis apima visas vienos valstybės reiškiamas pretenzijas, kylančias dėl konkrečios kitos valstybės vykdomos nacionalizacijos programos, vietoj to, kad kiekviena indi-

[120] Tekstas *Brownlie BDIL*, p. 240; *ILM* 14 (1975), p. 251, 255.

[121] 2(2)(c) straipsnis buvo priimtas 104 balsais, prieš – 16, 6 – susilaikė; dėl valstybių, kurios nesutinka su nauja paprotine norma, teisinės padėties žr. 3 skyrių.

[122] Dėl šio skirtumo reikšmingumo žr. 3 skyrių. Žr. taip pat *Texaco v. Libya*, *ILM* 17 (1978), p. 1, 27–31, *ILR*, 53 t., p. 389, 483–495; I Brownlie, Legal Status of Natural Resources in International Law, *RdC* 162 (1979), p. 245, 255–271.

[123] Dėl daugiau kaip 1000 dvišalių ir 8 daugiašalių sutarčių investicijų klausimais statuso žr. *ILM* 35 (1996), p. 1130. Toliau žr. M. Banz, *Volkerrechtlicher Eigentumsschutz durch Investitionsschutzabkommen* (Vokietijos praktika nuo 1959 m.), 1988; E. Denza/S. Brooks, Investment Protection Treaties: United Kingdom Experience, *ICLQ* 39 (1990), p. 908 ir t.t.; P. Peters, Dispute Settlement Arrangements in Investment Treaties, *NYIL* 22 (1991), p. 91–162; K.J. Vandevelde, *United States Investment Treaties: Policy and Practice*, 1992; R. Dolzer/M. Stevens, *Bilateral Investment Treaties*, 1995. Apskritai dėl teisinių problemų, susijusių su užsienio investicijomis, žr. B. Sen, Investment Protection and New World Order, *ZaoRV* 48 (1988), p. 419; R.B. Lillich, Joint Ventures and the Law of International Claims, *Mich. JIL* 10 (1989), p. 430; M. Sornarajah, *Law of International Joint Ventures*, 1992; I.F.I. Shihata, *The Legal Framework for Foreign Investment: The World Bank Guidelines*, 1993; M.A. Geist, Toward a General Agreement on the Regulation of Foreign Direct Investment, *Law and Policy in International Business*, 26 (1995), p. 677–717; T.L. Brewer, International Investment Dispute Settlement Procedures: The Evolving Regime for Foreign Direct Investment, ten pat, p. 633; P.E. Comeaux/N.S. Kinsella, *Protecting Foreign Investment under International Law: Legal Aspects of Political Risk*, 1996.

[124] Žr. P.M. Norton, A Law of the Future or a Law of the Past? Modern Tribunals and the International Law of Expropriation, *AJIL* 85 (1991), p. 474; C.F. Amerasinghe, Issues of Compensation for the Taking of Alien Property in the Light of Recent Cases and Practice, *ICLQ* 41 (1992), p. 22 ir t.t.

viduali pretenzija būtų nagrinėjama atskirai.[126] Tokių bendrų reguliavimų trūkumas, Vakarų šalių nuomone, yra tas, kad tokiu atveju atgaunama tiktai dalis turto vertės; kita vertus, jeigu pretenzijos būtų sprendžiamos senuoju būdu, t.y. arbitražu, daugelis iš jų būtų nepatenkintos dėl įrodymų trūkumo, o išlaidos šimtams atskirų pretenzijų pagrįsti būtų didžiulės.

Netgi arbitražui dažnai būna sunku nustatyti tikrąją nusavintojo turto vertę; pelningos įmonės vertė, pavyzdžiui, grindžiama jos gaunamu pelnu, kuris priklauso nuo vietinių veiksnių ir kiekvienais metais yra vis kitoks. Nustatant kompensacijos dydį, teoriškai galima būtų remtis akcijų kaina, tačiau kiekvienas žino, kaip ši kaina svyruoja. Kita vertus, egzistuoja principas, kad (visiškos) kompensacijos dydis turi būti grindžiamas turto verte rinkoje. Dėl pajamų duodančio turto (pvz., fabriko) šiuolaikinėje arbitražinėje praktikoje egzistuoja tendencija remtis ne vien tik „gryna balansine verte" (investicijos vertė atėmus amortizaciją), bet nustatyti ir faktinę rinkos vertę, įskaitant „firmos reputaciją" (verslo kontaktų vertę, firmos vardą ir pan.). Remdamasis sprendimu *Starrett Housing Corporation* byloje, Irano ir JAV Pretenzijų tribunolas, kaip išeities tašką nustatant realią vertę rinkoje, panaudojo tokią formuluotę:

> Kaina, kurią pirkėjas mokėtų pardavėjui tuo atveju, kai kiekvienas jų yra gerai informuotas ir trokšta maksimizuoti savo finansinę naudą, bet nė vienas nejaučia prievartos ar grasinimo.[127]

Viena ginčytina problema yra ta, ar pelną duodančios įmonės numatomas pelnas ateityje yra papildomai atlygintinas kartu su verte rinkoje, esančia nusavinimo momentu. Bent jau tuo atveju, kai nusavinimo aktas yra neteisėtas pagal tarptautinę teisę, egzistuoja tendencija suteikti kompensaciją ir dėl prarasto pelno.[128] Kokiu mastu šiuo atveju gali būti taikomas „sumažintų grynųjų įplaukų metodas" (apskaitos metodas, pagal kurį iš būsimojo pelno atimamos tam tikros sumos, susijusios su sąnaudomis ir komercinės rizikos veiksniais) – yra kitas ginčytinas klausimas.[129]

Užmaskuotas nusavinimas

Valstybės, vykdydamos nusavinimą užmaskuotu būdu, dažnai stengiasi išvengti nepalankios kitų valstybių reakcijos, pavyzdžiui, įmonei suteikia „laikiną" valstybės kontrolę, kuri vėliau tampa neterminuota. Tokios gudrybės pavyksta retai; bet koks veiksmas, kuriuo užsieniečiui neterminuotai atimama visa iš jo turto gaunama nauda, pagal tarptautinę teisę laikomas nusavinimu, nors formaliai nuosavybė galėjo ir

[125] M. Fitzmaurice/M. Pellonpaa, Taking of Property in the Practice of the Iran–United States Claims Tribunal, *NYIL* 19 (1988), p. 53–178; J.A. Westberg, Applicable Law, Expropriatory Takings and Compensation in Cases of Expropriation: ICSID and Iran–United States Claims Tribunal Case Law Compared, *ICSID Rev.* 8 (1993), p. 1–28; A. Mouri, *The International Law of Expropriation as Reflected in the Work of the Iran-United States Claims Tribunal*, 1994; G.H. Aldrich, *The Jurisprudence of the Iran-United States Claims Tribunal*, 1996, p. 171–276. Žr. 18 skyrių.

[126] Žr. R.B. Lillich/B.H. Weston, *International Claims: Their Settlement by Lump Sum Agreements*, 1995; C. Warbrick, Addendum: Protection of Nationals Abroad: Lump-Sum Settlements, *ICLQ* 40 (1991), p. 492 ir t.t. Dėl nesenų JAV tokio pobūdžio susitarimų pavyzdžių su Albanija, Kambodža ir Vietnamu žr. *ILM* 34 (1995), p. 595, 600 ir 685.

[127] *Starrett Housing Corp. v. Islamic Republic of Iran, Iran–US CTR* 21 (1989–I), p. 112, at 201.

[128] Pavyzdžiui, *Phillips Petroleum Company of Iran v. The Government of the Islamic Republic of Iran*, ten pat, p. 79, at 122.

[129] P. Malanczuk, International Business and New Rules of State Responsibility? – The Law Applied by the United Nations (Security Council) Compensation Commission for Claims against Iraq, leidinyje K.-H. Bockstiegel (red.), *Perspectives of Air Law, Space Law and International Business Law for the Next Century*, 1996, p. 117–164.

nepakisti. Šis klausimas yra keblesnis aiškinantis veiksmus, kuriais mažinama turto vertė, bet iš savininko neatimama galimybė juo naudotis (pvz., devalvacija, valiutų kontrolė, pelno išvežimo apribojimai, mokesčių padidinimas, atsisakymas išduoti importo licencijas, prekybos, statybos leidimai ir kt.). Pagal tarptautinę teisę tokie veiksmai leidžiami su sąlyga, kad jie nėra vykdomi netinkamais motyvais. Lengviausiai netinkami motyvai parodomi, kai atitinkamais veiksmais diskriminuojami užsieniečiai arba tam tikra jų grupė.[130]

Sutartinių teisių atėmimas

Iki šiol nagrinėjome tik turto nusavinimo klausimus, tačiau nėra logiškos priežasties, kodėl tie patys principai neturėtų būti taikomi ir kitoms „įgytoms teisėms", pavyzdžiui, teisėms, kylančioms iš kontraktų tarp užsieniečio ir valstybės atsakovės.[131] Tačiau tokius kontraktus paprastai reguliuoja valstybės atsakovės teisė ir dėl to buvo teigiama, kad užsienietis, sudarydamas valstybės atsakovės teise reguliuojamą kontraktą, privalo prisiimti jam nenaudingų tos teisės pakeitimų riziką lygiai taip pat, kaip priima naudą, gaunamą iš jam naudingų pakeitimų. Šis argumentas yra klaidingas; kai užsienietis perka turtą kitoje valstybėje, jo nuosavybės teisę į tą turtą reguliuoja tos valstybės teisė, kaip ir kontraktus, sudaromus su valstybe atsakove, reguliuoja šios valstybės teisė; tačiau nedaugelis sutiks su tuo, kad valstybė atsakovė turi neribotą teisę atimti turtines teises; tai kodėl ji galėtų turėti neribotą teisę atimti sutartines teises? Idėja, kad užsienietis savanoriškai prisiima nenaudingų kontraktą reguliuojančios teisės pakeitimų riziką, lėmė tiktai ribotą įtaką teisei; sutartį pažeidus valstybei, tai neužtraukia jai tarptautinės atsakomybės, išskyrus atvejus, kai tai yra valstybinės valdžios vykdomas piktnaudžiavimas. Pavyzdžiui, jei valstybė sudarė pirkimo-pardavimo kontraktą ir pateikė blogos kokybės prekių, tai nebus tarptautinės teisės pažeidimas, nes tokį pat nusižengimą galėjo padaryti ir privatus asmuo. Tačiau jei valstybė nesuteikia tinkamų teisinės gynybos priemonių savo pačios teismuose jai pačiai pažeidus kontraktą, arba jei ji priėmė teisės aktą, darantį kontraktą negaliojančiu, tuomet ji piktnaudžiauja savo valstybine valdžia ir taip pažeidžia tarptautinę teisę.

Istoriškai šiai teisės sričiai didelę įtaką darė tas faktas, kad dauguma JAV pietinių valstijų dažnai negrąžindavo paskolų. Kitos valstijos greitai sugebėjo pasinaudoti šiuo precedentu, ir dėl to išsirutuliojo taisyklė, kad valstybės neatsako už jų politinių padalinių sudarytus kontraktus (tai yra išimtis iš bendros taisyklės, pagal kurią valstybė yra atsakinga už visus jos politinių padalinių veiksmus).[132]

[130] Žr. Christie, What Constitutes a Taking of Property under International Law?, *BYIL* 33 (1962), p. 307; Aldrich, *op. cit.*

[131] Dėl valstybinių kontraktų žr. 3 skyrių.

[132] Žr. Randolph, Foreign Bondholders and Repudiated Debts of Southern States, *AJIL* 25 (1931), p. 63.

TEISĖ Į PLĖTRĄ

NTET programa buvo glaudžiai susijusi su siekiu teisę į plėtrą[133] pripažinti fundamentalia žmogaus teise, išvedama iš teisės į apsisprendimą,[134] ir dažnai aiškinama kaip turtingųjų valstybių teisinė pareiga remti neturtingąsias šalis. Vakarų valstybės prieštaravo kolektyvinės teisės į plėtrą pripažinimui iš dalies dėl tokio pripažinimo nepageidaujamų teisinių pasekmių finansiniams pervedimams, iš dalies dėl to, kad tai laikyta nesuderinama su Vakarų valstybių propaguojama žmogaus teisių samprata.[135]

Teisė į plėtrą buvo paremta Tarptautinės teisės asociacijos 1986 metų Seulo deklaracijoje,[136] o JT Generalinė Asamblėja tais pačiais metais priėmė deklaraciją „Dėl teisės į plėtrą“,[137] už kurią balsavo 146 valstybės, JAV – prieš, o susilaikė 7 kitos Vakarų valstybės (Danija, Vokietija, Suomija, Islandija, Izraelis, Japonija ir Jungtinė Karalystė). 1992 metais Rio konferencijoje aplinkos apsaugos ir plėtros klausimais, prieštaraujant JAV, Kanadai ir Europos Bendrijai, besivystančios šalys sugebėjo teisę į plėtrą įtraukti į (neprivalomą) Rio deklaraciją kaip 3-ąjį principą. Nieko stebėtino, kad JAV pateikė tokį aiškinamąjį pareiškimą:

> Jungtinės Valstijos, prisidėdamos prie konsensuso dėl Rio deklaracijos, nekeičia savo seno nusiteikimo prieš vadinamąją „teisę į plėtrą“. Plėtra nėra teisė. Priešingai, plėtojimasis yra visų mūsų siekiamas tikslas, kurio realizavimas labai priklauso nuo žmogaus teisių, išdėstytų Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, skatinimo bei apsaugos.[138]

Besivystančios šalys pasiekė pergalę 1993 metais Vienos konferencijoje žmogaus teisių klausimais, kurioje priimta Deklaracija patvirtino, kad teisė į plėtrą yra „universali ir neatimama teisė bei svarbiausių žmogaus teisių sudedamoji dalis“; tačiau joje išreikštas ir įspėjimas: „nors plėtra palengvina naudojimąsi visomis žmogaus teisėmis, negalima apeliuoti į plėtros problemas vien tam, kad būtų pateisintas tarptautiniu mastu pripažintų žmogaus teisių apribojimas.“[139]

Dabar, žlugus socialistinių valstybių planinei ekonomikai ir paskutiniame šio amžiaus dešimtmetyje visame pasaulyje išplitus rinkos ekonomikos modeliams, debatai dėl NTET neteko savo impulso. Tačiau, kaip pamatysime tolesniame skyriuje, tos pačios problemos vėl iškilo, tik naujame kontekste, būtent – priešpriešoje tarp Šiaurės ir Pietų dėl globalinės aplinkos apsaugos ir jos santykio su „subalansuotos plėtros“ koncepcija. Dar viena nauja dimensija atsirado mėginant šią koncepciją susieti su „gero valdymo“ principais, apimant:

[133] Žr. P.J.I.M. de Waart/P. Peters/E. Denters (red.), *International Law and Development*, 1988; S.R. Chowdury/ E.M.G. Denters/P.J.I.M. de Waart (red.), *The Right to Development in International Law*, 1992; E.H. Riedel, Right to Development, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1103–1110.

[134] Žr. 19 skyrių.

[135] Žr. 14 skyrių.

[136] ILA Deklaracija, 1986 m., *op. cit.*

[137] 1986 m. gruodžio 4 d. JTO GA Rezoliucija Nr. 41/128.

[138] J.D. Kovar, A Short Guide to the Rio Declaration, *CJIELP* 4 (1993), p. 126.

[139] 1993 m. Vienos deklaracijos 10 principas.

protingą ekonominę ir socialinę politiką, demokratišką sprendimų priėmimą, tinkamą valstybinių institucijų „skaidrumą“, finansinę atskaitomybę, aplinkai saugios rinkos sukūrimą, antikorupcines priemones, teisės viešpatavimo principo bei žmogaus teisių gerbimą.[140]

Tačiau šiuo metu visa tai labiau priklauso (galimam) pažangiam tarptautinės teisės plėtojimui, o ne tokiai tarptautinei teisei, kokia egzistuoja dabar.

[140] K. Ginther/P.J.I.M. de Waart, Sustainable Development as a Matter of Good Governance: An Introductory View, Ginther/Denters/de Waart (red.), *op. cit.*, p. 1 su nuoroda į Boutros Boutros-Ghali, *An Agenda for Peace*, 1992, p. 59. Žr. taip pat Boutros-Ghali, *An Agenda for Development*, 1995.

16 SKYRIUS

APLINKOS APSAUGA

Nuo šio amžiaus septintojo dešimtmečio vidurio akivaizdus būtinumas apsaugoti niokojamą aplinką daugumoje pasaulio šalių lėmė įvairių teisės aktų aplinkos apsaugos klausimais priėmimą.[1] Tarptautiniu lygiu Jungtinių Tautų konferencija žmogaus aplinkos klausimais, įvykusi Stockholme 1972 m.,[2] tapo išeities tašku tarptautinės aplinkos apsaugos teisės kaip savarankiškos ir naujausios tarptautinės teisės srities plėtrai. Po Stockholmo konferencijos smarkiai padaugėjo ne tik universalių politinių pareiškimų, tokių kaip Pasaulinė gamtos chartija, patvirtinta JT Generalinės Asamblėjos 1982 m.,[3] bet ir tarptautinių teisinių dokumentų iš įvairių aplinkosaugos sričių.

1987 metais Brundtlando dokumente *Report of the World Commission on Environment and Development*[4] pabrėžtas tarptautinio bendradarbiavimo ir atsakomybės poreikis, kad suaktyvintų bendrus išlikimo interesus bei sumažintų išteklių naudojimą ir aplinkos teršimą. Jame taip pat pabrėžtas ryšys tarp aplinkos ir plėtros, įvardijant tai miglota „subalansuotos plėtros" sąvoka. Komisija apibrėžė „subalansuotą plėtrą" (gana dviprasmiškai ir abstrakčiai) kaip „plėtrą, kuri tenkina dabarties poreikius ir nepakenkia ateities kartų galimybei tenkinti jų poreikius". Buvo įvardyti du esminiai sąvokos elementai: 1) „poreikiai, ypač būtiniausi pasaulio neturtingosioms valstybėms, kuriems turi būti teikiamas prioritetas"; 2) „idėja dėl apribojimų, kuriuos technologijų ir socialinės organizacijos būklė uždeda aplinkos galimybėms patenkinti dabarties bei ateities poreikius".[5] Šis procesas pasiekė kulminaciją JT konferencijoje aplinkos apsaugos ir plėtros klausimais (UNCED), kuri buvo suorganizuota Rio de Janeire 1992 m. birželio mėn., t.y. praėjus 20 metų po Stockholmo konferencijos.

Aišku, jog iki 1972 m. Stockholmo konferencijos vyko tarptautiniai teisiniai procesai, susiję su transnacionaline aplinkos apsauga. Tačiau vienbalsiai priimtos Deklaracijos 21 ir 22-as principai visuotinai laikomi šiuolaikinės tarptautinės aplinkos apsaugos teisės pamatais. 21-as principas įtvirtina visų valstybių pareigą „užtikrinti, kad jų jurisdikcijoje vykdoma veikla ir kontrolė nepadarytų žalos kitų valstybių

[1] Žr. *Harris CMIL*, p. 242–249; R.-J. Dupuy (red.), *The Future of the International Law of the Environment*, 1985; *Restatement (Third)*, 2 t., p. 99–143. A. Kiss/D. Shelton (red.), *International Environmental Law*, 1991, Supplement, 1994; W. Lang/ H. Neuhold/K. Zemanek (red.), *Environmental Protection and International Law*, 1991; D.B. Magraw, *International Law and Pollution*, 1991; P. Birnie/A.E. Boyle, *International Law and the Environment*, 1992; P. Sands (red.), *Greening International Law*, 1993; E.J. Urbani/C.P. Rubin (red.), *Transnational Environmental Law and Its Impact on Corporate Behaviour*, 1994; H. Hohmann, *Precautionary Legal Duties and Principles of Modern International Environmental Law*, 1994; P. Sands/R. Tarasofsky/M. Weiss (red.), *Principles of International Environmental Law*, 1995; J. Kasto, *Modern International Law of the Environment*, 1995. Dėl dokumentų rinkinių žr. B. Ruster/B. Simma, *International Protection of the Environment, Treaties and Related Documents*, 1975 ir t.t.; H. Hohmann (red.), *Bacic Documents on International Environmental Law*, 3-as leid., 1992; W. Birnie/A. Boyle (red.), *Basic Documents on International Law and the Environment*, 1995; W.E. Burhenne (red.), *International Environmental Law: Multilateral Treaties*, 8 tomai, 1996.

[2] Stockholmo deklaracija dėl žmogaus aplinkos, JTO konferencijos dėl žmogaus aplinkos raportas, UN Doc. A/Conf. 48/14 Rev.1 (1972); *ILM* 11 (1972), p. 1416.

[3] Rezoliucija Nr. 37/7; Official Records of the General Assembly, Thirty-Sixth Session, Priedas Nr. 51 (A/36/51); *ILM* 22 (1983), p. 455. Žr. W.E. Burhenne/W.A. Irwin, *The World Charter for Nature*, 2-as leid., 1986.

arba teritorijų, esančių už jų nacionalinės jurisdikcijos ribų, aplinkai"; kita vertus, jame patvirtinama ir „valstybių suvereni teisė eksploatuoti savo išteklius vadovaujantis savo pačių politika aplinkos apsaugos srityje", pagal JTO [status ir tarptautinės teisės principus.[6] Tačiau kad šis principas taptų veiksmingu konkrečiomis sąlygomis, reikėjo suformuluoti konkretesnes teises ir pareigas. Tai buvo pripažinta 22-ame principe, kuriuo valstybės raginamos „toliau plėtoti tarptautinę teisę, reguliuojančią atsakomybę ir kompensavimą už taršą ir kitokią žalą aplinkai, padarytą šių valstybių jurisdikcijai ar kontrolei priklausančioje teritorijoje ir už jų jurisdikcijos ribų".[7] Tačiau pačių valstybių pareiga atlyginti žalą yra būtent ta sritis (kitaip nei privačių asmenų civilinė atsakomybė), kurioje valstybės ypač nenorėjo prisiimti privalomų įsipareigojimų.[8]

TARPTAUTINĖS APLINKOS APSAUGOS TEISĖS POBŪDIS IR APIMTIS

Tarptautinė aplinkos apsaugos teisė daugiausia yra išreikšta sutartimis ir kitais tarptautiniais teisiniais dokumentais. Po Stockholmo konferencijos pagrįstai išskiriamos dvi šios teisės plėtojimosi stadijos. Pirmojoje stadijoje buvo patvirtinta JT aplinkos apsaugos programa (UNEP) bei Veiksmų programa „Dėl žmogaus aplinkos", vėliau teisiniai dokumentai dėl vandens, oro bei žemės teršimo, kylančio dėl ūkinės veiklos bei skurdo.

Dėl jūrinės aplinkos apsaugos[9] pasaulio mastu nėra jokios sutarties, kuri reguliuotų visus su tuo susijusius aspektus. 1982 metų Jūrų teisės konvencija[10] šioje srityje numato tiktai bendrus principus ir tarp pakrantės valstybių bei laivo „vėliavos" valstybių naujai paskirsto teisės aktų priėmimo ir užtikrinimo galias. Taigi globalinis sutartinis režimas grindžiamas atskirų jūros teršimo šaltinių apribojimu. Galioja keletas konvencijų dėl jūros teršimo nafta, tokių kaip 1954 m. Tarptautinė konvencija „Dėl kelio užkirtimo jūros teršimui nafta",[11] 1969 m. Tarptautinė konvencija „Dėl civilinės atsakomybės už teršimu nafta padarytą žalą",[12] 1969 m. Tarptautinė konvencija „Dėl veiksmų atviroje jūroje teršimo nafta nelaimingo atsitikimo atvejais"[13] bei 1971 m. Tarptautinė konvencija „Dėl tarptautinio fondo sudarymo atlyginti užteršimu nafta padarytai žalai".[14] Skaudi didžiausių avarijų, susijusių su užteršimu nafta, patirtis lėmė naujos Tarptautinės jūrų organizacijos (IMO) konvencijos „Dėl teršimo nafta: pasirengimo tam ir veiksmų bei bendradarbiavimo užteršimo nafta atvejais" priėmimą 1990 metais.[15]

[4] Pasaulinė gamtinės aplinkos ir plėtros komisija, *Our Common Future*, 1987. Žr. taip pat *Environmental Protection and Sustainable Development: Legal Principles and Recommendations adopted by the Experts Group on Environmental Law of the World Commission on Environment and Development*, 1986; M.A.L. Miller, *The Third World in Global Environmental Politics*, 1995.

[5] *Our Common Future, op. cit.*, at 43. Dėl diskusijos žr. P. Malanczuk, Sustainable Development: Some Critical Thoughts in the Light of the Rio Conference, leidinyje K. Ginther/E. Denters/P.J.I.M. de Waart (red.), *Sustainable Development and Good Governance*, 1995, p. 23–52; W. Lang (red.), *Sustainable Development and International Law*, 1995; P. Sands, International Law in the Field of Sustainable Development, *BYIL* 65 (1994), p. 303–381; *Second Report of the ILA International Committee on Legal Aspects of Sustainable Development, Helsinki Conference 1996*.

[6] Stokholmo Deklaracijos 21-as principas, *op. cit.*, at 5.

[7] 22-as principas.

[8] Žr. G. Betlem, *Civil Liability for Transfrontier Pollution*, 1993. Apie atsakomybę ir pareigą atlyginti žalą žr. 17 skyrių.

[9] J.J.A. Salmon, Marine Environment, Protection and Preservation, *EPIL* 11 (1989), p. 200–207; C.M. de la Rue (red.), *Liability for Damage to the Marine Environment*, 1993; D. Brubaker, *Marine Pollution and International Law: Principles and Practice*, 1993; J.J.A. Salmon, International Watercourses, Pollution, *EPIL* II (1995), p. 1388–1392.

[10] 1982 m. Konvencijos 46 straipsniuose (192–237 straipsniai) numatyta jūrinės aplinkos apsauga ir išsaugojimas. Žr. W.v. Reenen, Rules of Reference in the New Convention on the Law of the Sea, in Particular in Connection with the Pollution of the Sea by Oil from Tankers, *NYIL* 12 (1981), p. 3–44; R.P.M. Lotilla, The Efficacy of the Anti-Pollution Legislation Provisions of the 1982 Law of the Sea Convention: A View from South East Asia, *ICLQ* 41 (1992), p. 137–151. Žr. 12 skyrių.

[11] 327 UNTS 3.

[12] *ILM* 9 (1970), p. 45.

[13] Ten pat, p. 25.

Jūros teršimo atliekomis problema sprendžiama 1972 m. konvencijoje „Dėl kelio užkirtimo jūros teršimui išverčiant atliekas bei kitas medžiagas“,[16] ir 1973 m. Tarptautinėje konvencijoje „Dėl kelio užkirtimo teršimui iš laivų“.[17] Regioniniu lygiu galioja panašaus pobūdžio dokumentai, skirti apsaugoti Šiaurės Atlantą bei Šiaurės jūrą, tarp jų – 1972 m. konvencija „Dėl kelio užkirtimo jūros teršimui iš laivų ir lėktuvų“,[18] 1974 m. konvencija „Kaip užkirsti kelią jūros teršimui iš antžeminių šaltinių“[19] bei 1992 m. konvencija „Dėl Šiaurės ir Rytų Atlanto jūrinės aplinkos apsaugos“.[20] Tačiau yra platesnių sutarčių, apimančių visus taršos šaltinius, tai 1976 m. konvencija „Dėl Viduržemio jūros apsaugos nuo teršimo“,[21] 1974 m. konvencija „Dėl Baltijos jūros zonos jūrinės aplinkos apsaugos“[22] arba 1978 m. Kuveito regioninė konvencija „Dėl bendradarbiavimo saugant jūrinę aplinką nuo teršimo“.[23] Be to, nemažai sutarčių (daugiausiai regioninių) yra dėl jūrinių gyvųjų išteklių apsaugos.[24] Tačiau tokie susitarimai prarado savo svarbą nustačius 200 mylių pločio išimtinę ekonominę zoną, o tai pakrantės valstybėms suteikia šiuo klausimu jurisdikciją.[25]

Dėl upių ir ežerų egzistuoja daugybė dokumentų, tokių kaip 1992 m. konvencija „Dėl tarpvalstybinių vandentakių ir tarptautinių ežerų apsaugos ir naudojimo“.[26] Europoje galima būtų paminėti 1960 m. konvenciją „Dėl Konstancijos ežero apsaugos nuo teršimo“,[27] 1961 m. protokolą „Dėl tarptautinės komisijos Mozelio upės apsaugai nuo teršimo sudarymo“,[28] susitarimus tarp Belgijos, Prancūzijos ir Olandijos dėl Šeldės upės,[29] taip pat tarptautines pastangas mažinti Reino teršimą, pavyzdžiui, 1963 m. susitarimą „Dėl tarptautinės komisijos Reino apsaugai nuo teršimo“,[30] 1976 m. konvenciją „Dėl Reino upės apsaugos nuo teršimo cheminėmis medžiagomis“,[31] 1976 m. konvenciją „Dėl Reino apsaugos nuo teršimo chloridais“,[32] bei 1987 m. „Reino veiksmų programą“.[33] Nesenas pavyzdys už Europos ribų – susitarimas tarp Kampučijos, Laoso, Tailando ir Vietnamo „Dėl bendradarbiavimo subalansuotai naudojant Mekongo upę“.[34] Be to, tam tikros pažangos buvo pasiekta dėl Tarptautinės Teisės Komisijos vykdomos tarptautinės teisės šioje srityje kodifikacijos,[35] kai Komisija 1994 m. parengė konvencijos „Dėl tarptautinių upių naudojimo ne navigacijos tikslams teisės“ projektą.[36]

Oro teršimo srityje egzistuoja tiktai viena daugiašalė sutartis – 1979 m. Ženevos konvencija „Dėl toli siekiančių tarpvalstybinių oro teršimų“; šios Konvencijos šalimis yra beveik visos Europos valstybės, JAV ir Kanada.[37] Konvencijoje 1984 m. Protokolu buvo padaryta pakeitimų (dėl bendradarbiavimo ir ilgalaikio finansavimo programos, susijusios su toli siekiančių oro teršalų judėjimo Europoje stebėjimu bei vertinimu),[38] 1985 m. protokolu (dėl sieros išmetimų ir jų

[14] Cmnd. 7383. Žr. R.B. Mitchell, *International Oil Pollution at Sea: Environmental Policy and Treaty Compliance*, 1994; W. Chao, *Pollution from the Carriage of Oil by Sea*, 1996.

[15] *ILM* 30 (1991), p. 733.

[16] *ILM* 11 (1972), p. 1294.

[17] *ILM* 12 (1973), p. 1319. Žr. taip pat IMO 1996 m. konferencijos dėl pavojingųjų ir kenksmingųjų medžiagų bei atsakomybės ribų rezultatus, *ILM* 35 (1996), p. 1406.

[18] *ILM* 11 (1972), p. 262.

[19] *ILM* 14 (1975), p. 352.

[20] *YIEL* 3 (1992), p. 759.

[21] *ILM* 15 (1976), p. 290. Žr. S. Milenkovic, Mediterranean Pollution Conventions, *EPIL* 9 (1986), p. 264–266.

[22] *ILM* 13 (1974), p. 546. Žr. M. Fitzmaurice, *International Legal Problems of the Environmental Protection of the Baltic Sea*, 1992.

[23] *ILM* 17 (1978), p. 511.

[24] Žr. B. Kwiatkowska, Conservation of Living Resources of the High Seas, *EPIL* I (1992), p. 761–763; R. Wolfrum, Fisheries, International Regulation, *EPIL* II (1995), p. 383–386, taip pat 12 skyrių.

[25] Žr. 12 skyrių.

[26] *ILM* 31 (1992), p. 1313.

[27] UN Doc. ST/LEG/SER.B/12. 438. Žr. J.A. Frowein, Lake Constance, *EPIL* 12 (1990), p. 216–219.

[28] 940 UNTS 211. Žr. G. Nolte, Moselle River, *EPIL* 12 (1990), p. 228–230.

[29] *ILM* 34 (1995), p. 851.

[30] 994 UNTS 3.

[31] *ILM* 16 (1977), p. 242.

[32] *ILM* 16 (1977), p. 265.

[33] Žr. A. Rest, The Sandoz Conflagration and the Rhine Pollution: Liability Issues, *GYIL* 30 (1987), p. 160–176; W.E. Haak, Experience of the Netherlands Regarding the Case-Law of the Chamber of Appeal of the Central Commission for Navigation of the Rhine, *NYIL* 19 (1988), p. 3–51.

[34] *ILM* 34 (1995), p. 864.

[35] Žr. 3 skyrių.

[36] 1994 ILC Report, UN GAOR, 49-a sesija, Priedas Nr. 10. Žr. A. Nollkaemper, *The Legal Regime for Transboundary Water Pollution: Between Discretion and Constraint*, 1993.

tarpvalstybinių judėjimų sumažinimo bent 30-ia procentų),[39] 1988 m. protokolu „Dėl azoto oksidų išmetimų ir jų tarpvalstybinių judėjimų kontrolės“, 1991 m. protokolu „Dėl lakių organinių junginių“ bei 1994 m. protokolu „Dėl tolesnio sieros išmetimo mažinimo“.[40]

Kita sritis, kurioje buvo sudaryta keletas tarptautinių susitarimų, yra gamtos apsauga ir biologinių rūšių išsaugojimas.[41] Egzistuoja tokie dokumentai: 1971 m. konvencija „Dėl pelkių, turinčių tarptautinę reikšmę, ypač vandens ir pelkių paukščių apsaugai“,[42] 1972 m. konvencija „Dėl pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos“,[43] 1973 m. konvencija „Dėl tarptautinės prekybos gresiančiomis išnykti laukinės faunos ir floros rūšimis“,[44] 1979 m. konvencija „Dėl migruojančių laukinių gyvūnų rūšių išsaugojimo“,[45] bei 1979 m. konvencija „Dėl Europos laukinės gamtos ir gamtinės aplinkos apsaugos“.[46] Susirūpinus dėl banginių medžiojimo taip pat buvo sudaryta keletas tarptautinių susitarimų.[47]

Tarptautinis transportas bei pavojingų atliekų tvarkymas taip pat reguliuojamas sutartimis, pavyzdžiui, 1989 m. Bazelio konvencija „Dėl pavojingų atliekų tarpvalstybinio pervežimo bei jų tvarkymo kontrolės“[48] ir 1991 m. Afrikos vienybės organizacijos Bamako konvencija „Dėl pavojingų atliekų įvežimo į Afriką ir tvarkymo joje uždraudimo“.[49]

Keletas sutarčių susijusios su žalos atlyginimu, iškilusiu dėl taikaus branduolinės energijos naudojimo. Tačiau jos nustato tik operatorių, o ne valstybių civilinės atsakomybės taisykles; tai 1960 ir 1963 m. konvencijos „Dėl atsakomybės prieš trečiąją šalį branduolinės energijos srityje“,[50] 1963 m. Vienos konvencija „Dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą“[51] bei 1971 m. konvencija „Dėl civilinės atsakomybės branduolinių medžiagų jūrinio pervežimo srityje“.[52] Šių sutarčių nepakako spręsti klausimams, iškilusiems dėl Černobylio katastrofos; ir tik po šio įvykio buvo sudaryti nauji susitarimai.[53]

Egzistuoja ir speciali 1977 m. konvencija „Dėl karinio ir bet kokio kitokio priešiško aplinką modifikuojančių priemonių naudojimo uždraudimo“.[54] Šis klausimas vėl atsidūrė dėmesio centre kilus Antrajam Persų įlankos karui, kai Irakas buvo apkaltintas žalingu aplinkos naudojimu (padegti naftos laukai, Persų įlanka užteršta nafta) kaip ginklu ginkluotame konflikte.[55] Dėl šių incidentų atsiradusias pretenzijas taip pat nagrinės JT kompensacijų komisija Ženevoje.[56]

Vėliau atsirado naujų susirūpinimo objektų, pavyzdžiui, susirūpinta ozono sluoksnio, kurį ardo tam tikros į atmosferą išmestos cheminės medžiagos, apsauga, ir dėl to 1985 m. kovo 22 d. buvo priimta Vienos konvencija „Dėl ozono sluoksnio apsaugos“.[57] Kitos naujos problemos, nagrinėtos jau Rio konferencijoje,[58] apima dėl globalinio at-

[37] *ILM* 18 (1979), p. 1442. Žr. C. Flintermann/B. Kwiatkowska/ J.G. Lammers (red.), *Transboundary Air Pollution*, 1986; A. Kiss, Air Pollution, *EPIL* I (1992), p. 72–74.

[38] *ILM* 27 (1988), p. 701.

[39] Ten pat, p. 707.

[40] *ILM* 33 (1994), p. 1540.

[41] Žr. M.J. Forster, Plant Protection, International, *EPIL* 9 (1986), p. 303–305; M.C. Maffie, Evolving Trends in the International Protection of Species, *GYIL* 36 (1993), p. 131–186.

[42] 996 UNTS 245.

[43] *ILM* 11 (1972), p. 1358.

[44] *ILM* 12 (1973), p. 1085. P Matthews, Problems Related to the Convention on the International Trade in Endangered Species, *ICLQ* 45 (1996), p. 421–430.

[45] *ILM* 19 (1980), p. 15.

[46] Cmnd. 8738.

[47] Žr. D.D. Caron, The International Whaling Commission and the North Atlantic Marine Mammal Commission: The Institutional Risks of Coercion in Consensual Structures, *AJIL* 89 (1995), p. 154 ir t.t.

[48] *ILM* 28 (1989), p. 652. Žr. G.J. Timagenis, Waste Disposal, *EPIL* 9 (1986), p. 401–406; M. Bothe, International Regulation of Transboundary Movement of Hazardous Waste, *GYIL* 33 (1990), p. 422; S.D. Murphy, Prospective Liability Regimes for the Transboundary Movement of Hazardous Wastes, *AJIL* 88 (1994), p. 24.

[49] *ILM* 30 (1991), p. 775.

[50] 956 UNTS 252; *ILM* 2 (1963), p. 685.

[51] *ILM* 2 (1963), p. 727.

[52] 974 UNTS 255.

[53] Žr. P. Sands, *Chernobyl: Law and Communication. Transboundary Nuclear Air Pollution – The Legal Materials*, 1988; A.E. Boyle, Nuclear Energy and International Law: An Environmental Perspective, *BYIL* 60 (1989), p. 257 ir t.t.; M.T. Kamminga, The IAEA Convention on Nuclear Safety, *ICLQ* 44 (1995), p. 872–882; OECD, *Regulatory and Institutional Framework for Nuclear Activities*, 1995; Chernobyl: Ten Years After, *UN Chronicle* 33 (1996), p. 78–79.

[54] *ILM* 16 (1977), p. 88.

[55] Žr. 20 skyrių.

šilimo vykstančius klimato pokyčius („šiltnamio efektą“),[59] bioįvairovės išsaugojimą, taip pat miškų nykimo ir dykumų plitimo problemas, ypač aktualias Afrikai.[60] 1991 metais buvo priimtas protokolas „Dėl aplinkos apsaugos“ prie Antarkties sutarties, kuriame yra 4 priedai: poveikio aplinkai vertinimas, floros ir faunos išsaugojimas, atliekų tvarkymas bei jūrų teršimas.[61] Be to, pastaruoju metu GATT/WTO derybų kontekste didesnis dėmesys skiriamas santykiui tarp aplinkos apsaugos ir tarptautinės prekybos reguliavimo.[62] Problema, susijusi su „kosminėmis atliekomis“ bei dėl veikłos kosminėje erdvėje daroma žala aplinkai, jau buvo minėta.[63]

Per sutarčių sudarymo veiklos inventorizaciją, atliktą UNCED parengiamajame procese, iš šios srities užregistruota daugiau nei 100 galiojančių daugiašalių dokumentų.[64] Į tą skaičių neįeina nemažai dokumentų dėl gamtinių pavojų ir ligų. Į jį taip pat neįeina visa Europos Bendrijos teisės aktų sistema.[65] Daugiau nei pusė pasaulinių ir regioninių susitarimų tenka jūrinės aplinkos ir jūrinių gyvųjų išteklių apsaugai. Antra didžiausia jų grupė yra susijusi su gamtos išsaugojimu bei sausumos ištekliais ir ekosistemomis; trečia reikšmingiausia susitarimų kategorija yra dėl pavojingų medžiagų ir procesų. Bet visa tai dar nepateikia išsamaus vaizdo. Dar smulkiau paskaičiavus, yra apie 870 tarptautinių teisinių dokumentų, kurių bent dalis nuostatų susiję su aplinkos apsaugos klausimais.[66]

Be sutarčių, klasikinių tarptautinės teisėkūros priemonių, egzistuoja gana kebli vadinamosios „švelniosios teisės“ dokumentų kategorija; tokie dokumentai dažnai laikomi būdingais tarptautinei diplomatijai aplinkos apsaugos srityje.[67] Jie gali būti įvardijami kaip deklaracijos, rezoliucijos arba rekomendacijos (pvz., 1972 m. Stockholmo deklaracija), ir jie nėra formaliai privalomi, nors, kita vertus, turi svarbią politinę ir teisinę reikšmę kaip politikos orientyras bei išeities taškas rengiant privalomas tarptautinės aplinkos apsaugos teisės normas ir principus vėlesnės sutarties arba paprotinės tarptautinės teisės forma. Be to, „egzistuoja svarbios tarptautinės techninės taisyklės, pagrįstos susitarimais, kurie *per se* nėra susiję su aplinkos apsauga, tačiau kurių įgyvendinimui vis labiau reikia tam tikro pobūdžio 'lydinčių' aplinkosaugos standartų“,[68] tokių kaip, pavyzdžiui, triukšmo ir oro teršimo išmetamosiomis dujomis leistinos ribos lėktuvų arba automobilių varikliams.

Teisėkūros metodas aplinkos apsaugos diplomatijoje gali būti apibūdintas kaip „vienetinis“, kuriuo nepasisekė pasiekti sektorinės ir tarpsektorinės, regioninės bei pasaulinės politikos integracijos.[69] Kitaip tariant, nėra išsamaus teisinio režimo, pagal kurį tarptautinė teisė ir tarptautinės organizacijos saugotų aplinką arba „biosferą“ kaip

[56] Žr. 22 skyrių.

[57] *ILM* 26 (1987), p. 1550, kaip pakeista Monrealio protokolu 1990 m., *ILM* 30 (1991), p. 539, su tolesniais pakeitimais 1991 ir 1992 m. Žr., pvz., R.E. Benedick, *Ozone Diplomacy: New Directions in Safeguarding the Planet*, 1990; Environment: Ozone Layer, *UN Chronicle* 33 (1996), p. 73–74.

[58] Žr. tekstą toliau, p. 302.

[59] W. Lang, Auf der Suche nach einem wirksamen Klima-Regime, *AVR* 31 (1993), p. 13–21; žr. taip pat W.R. Cline, *The Economics of Global Warming*, 1992.

[60] Žr. tekstą toliau, p. 302–303.

[61] *ILM* 30 (1991), p. 1460. Žr. 10 skyrių.

[62] Žr., pavyzdžiui, K. Andersen/R. Blackhurst (red.), *The Greening of World Trade Issues*, 1992; H. Ward, Common But Differentiated Debates: Environment, Labour and the World Trade Organization, *ICLQ* 45 (1996), p. 592–632. Žr. 15 skyrių.

[63] Žr. 13 skyrių.

[64] Žr. peržiūrėtą susitarimų ir dokumentų, patvirtintų UNCED Parengiamojo komiteto 3-ojoje sesijoje, sąrašą, Decision I, Annex III, A/CONF.151/PC/94.

[65] Žr. A.C. Kiss/D. Shelton, *Manual of European Environmental Law*, 1993; S. Hollins/R. Macrory, *A Source Book of European Community Environmental Law*, 1995.

[66] E. Weiss, Introductory Note, United Nations Conference on Environment and Development, *ILM* 31 (1992), p. 814.

[67] Žr. 3 skyrių.

[68] P.H. Sand, International Law on the Agenda of the United Nations Conference on Environment and Development: Towards Global Environmental Security?, *Nordic JIL* 60 (1991), p. 5, at 8.

[69] P.H. Sand, *Lessons Learned in Global Environmental Governance*, 1990, p. 35; toliau žr. P. Malanczuk, Towards Global Environmental Legislation, JTO Kosminės erdvės reikalų tarnybos parengtame leidinyje *Proceedings of the UN/IAF Workshop on „Organising Space Activities in Developing Countries: Resources and Mechanisms“* (Gracas, 1993 m. spalio 15–17 d.), 1994, p. 45–60.

visumą.[70] Nauja „ekologinio saugumo" samprata[71] dar nevirto darniu ir visaapimančiu norminiu mechanizmu. Egzistuojančios tarptautinės aplinkos apsaugos teisės pobūdis buvo apibūdintas kaip „gausių aplinkosaugos režimų suma, o ne sistema".[72] Daugelio su aplinkos apsauga susijusių sutarčių veiksmingumas pasauliniu lygiu taip pat yra problema.[73] Svarbų žingsnį regioniniu mastu žengė Europos ekonominė komisija (ECE), 1991 m. patvirtinusi konvenciją „Dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste".[74]

Be to, sutarčių sudarymo procesas yra gana lėtas. Kad įsigaliotų daugiašalės sutartys, paprastai tenka laukti nuo 2 iki 12 metų; vidutinis laikotarpis yra maždaug 5 metai.[75] Tačiau reikia pasakyti, kad nemažai yra ir tokių sutarčių, kurioms įsigalioti reikėjo tik maždaug dvejų metų (pvz., konvencijos „Dėl Viduržemio jūros" ir „Dėl ozono sluoksnio"). Problema ta, kad aplinkos apsaugos srityje netgi toks palyginti trumpas laikotarpis gali būti pernelyg ilgas, kad veiksmingai būtų sureaguota į pavojus, reikalaujančius neatidėliotinų veiksmų. Pavyzdžiui, Monrealio protokolo atveju greitai paaiškėjo, jog 1987 m. rugsėjo mėn. nustatyti cheminių medžiagų išmetimo į atmosferą lygiai jau tuo metu, kai Protokolas įsigaliojo, buvo pasenę. Tai privertė skubiai peržiūrėti 1989 m. gegužės mėn. Helsinkio deklaraciją „Dėl ozono sluoksnio apsaugos".[76]

PAPROTINĖ TEISĖ IR BENDRIEJI PRINCIPAI

Kaip ir kosmoso teisės[77] arba tarptautinės ekonominės teisės[78] srityje, aplinkos apsaugos paprotinė tarptautinė teisė geriausiu atveju yra tik užuomazgos stadijoje.[79] Tradiciškai ji grindžiama keletu bylų, svarbiausia iš kurių – *Trail Smelter* arbitražinė byla tarp Kanados ir JAV, inicijuota 1926 m. ir galutinai užbaigta 1941 metais.[80] Sprendimas šioje byloje paprastai pateikiamas kaip svarbi teisinė nuostata, jog nė viena valstybė negali sąmoningai leisti, kad jos teritorija būtų naudojama taip, kad padarytų rimtą žalą kitos valstybės aplinkai. Ši nuostata buvo patvirtinta ir kitose bylose, tokiose kaip *Lac Lanoux*[81] ir *Gut Dam*[82]. Savo konsultacinėje išvadoje „Dėl branduolinių ginklų naudojimo arba grasinimo jais teisėtumo" 1996 m. Tarptautinis Teisingumo Teismas pirmą kartą platesniame kontekste patvirtino, jog Teismas pripažįsta,

> kad aplinka yra ne abstrakcija, o gyvenamoji erdvė žmonių, įskaitant dar negimusių kartų, gyvenimo kokybė bei sveikata. Valstybių bendra pareiga užtikrinti, kad jų jurisdikcijoje ir joms kontroliuojant vykdoma veikla būtų gerbiama kitų valstybių arba už nacionalinės kontrolės ribų esančių

[70] O. Schachter, *International Law in Theory and Practice*, 1991, p. 362, su nuoroda į naują požiūrį dėl 1972 m. Stokholmo konferencijos.

[71] Žr. G. Handl, Environmental Security and Global Change: The Challenge to International Law, *YIEL* 1 (1990), p. 3–33.

[72] Sand (1991), *op. cit.*, p. 33.

[73] Žr. PH. Sand (red.), *The Effectiveness of International Environmental Agreements – A Survey of Existing Legal Instruments*, 1992; L.E. Susskind, *Environmental Diplomacy. Negotiating More Effective Global Agreements*, 1994.

[74] *ILM* 30 (1991), p. 800.

[75] Sand (1990), *op. cit.*, p. 15 su nuoroda į 1971 m. UNITAR analizę ir kitą literatūrą.

[76] Sand, ten pat, p. 15.

[77] Žr. 13 skyrių.

[78] Žr. 15 skyrių.

[79] Žr. W. Lang, Diplomacy and International Environmental Law-Making: Some Observations, *YIEL* 3 (1992), p. 108, kur pažymima, kad dabar tarptautinė aplinkos apsaugos teisė didžia dalimi yra grindžiama sutartimis.

[80] *Trail Smelter* case (1931–1941), *RIAA* III 1905. Žr. K.J. Madders, Trail Smelter Arbitration, *EPIL* 2 (1981), p. 276–280.

[81] *Affaire du Lac Lanoux* case, *RIAA* XII 281 (1963). Žr. D. Rauschning, Lac Lanoux Arbitration, EPIL 2 (1981), p. 166–168.

[82] *US v. Canada*, *ILM* 8 (1969), p. 118; G. Handl, Gut Dam Claims, *EPIL* II (1995), p. 653–656.

erdvių aplinka, dabar tapo tarptautinės teisės, reguliuojančios aplinkos apsaugą, dalimi.[83]

Atrodo, jog šis Teismo pareiškimas, nors ir nėra teisiškai privalomas griežtąja prasme,[84] ateityje prisidės prie tarptautinės aplinkos apsaugos teisės plėtojimo ir kitais aspektais.

Egzistuoja ir daugybė bendrų sampratų bei principų, kurie buvo taikomi arba siūlomi padarius tarpvalstybinę žalą aplinkai, pavyzdžiui, *sic utere tuo ut alienum non laedas* principas („naudok savąją aplinką taip, kad nepadarytum žalos kitam"), „piktnaudžiavimo teisėmis" samprata, teritorinės neliečiamybės principas, „geros kaimynystės" principas (*bon voisinage*) ir keletas kitų.[85] Tačiau tokių principų ir sampratų teisinis statusas ne visada yra aiškus, ir vien tik jų dėka nėra lengva priimti sprendimą kilus konkuruojančioms pretenzijoms arba, tuo labiau, nustatyti atitinkamo aplinkosaugos teisinio reguliavimo praktikoje apimtį, turinį bei paskirtį.

Nuo 1972 m. įvairios oficialios ir neoficialios institucijos ėmėsi tarptautinės aplinkos apsaugos teisės kodifikacijos ir progresyvaus plėtojimo, tarp jų – *Institut de Droit International*, Tarptautinės teisės asociacija, JT Tarptautinės Teisės Komisija, JT aplinkos apsaugos programa (UNEP)[86] bei Tarptautinė gamtos išsaugojimo sąjunga (IUCN). Plečiantis šiai veiklai *Institut de Droit International* 1979 m. priėmė rezoliuciją „Dėl upių ir ežerų teršimo", o 1987 m. – „Dėl tarpvalstybinio atmosferos teršimo"; Tarptautinės teisės asociacija 1982 m. priėmė rezoliuciją klausimais, kylančiais dėl tarpvalstybinio teršimo apskritai. Tarptautinės Teisės Komisija toliau tęsia teisės kodifikavimo aplinkos apsaugos klausimais veiklą pagal įvairius projektus, kaip antai nusikaltimų taikai ir žmonijai kodekso projektas, konvencijos „Dėl tarptautinių upių naudojimo ne navigacijos tikslams" projektas, konvencijos „Dėl tarptautinės atsakomybės už žalingus padarinius, kylančius dėl tarptautine teise neuždraustos veiklos" projektas, bei konvencijos „Dėl valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus" projektas.[87] JT Generalinė Asamblėja tarptautinės aplinkos apsaugos teisės tolesnės plėtros klausimą įtraukė į JT „Tarptautinės teisės dešimtmečio (1990–1999 m.)" programą. 1990–1995 m. „pasaulinė vidutinės trukmės aplinkos apsaugos programa" (SWMTEP) apėmė Jungtinių Tautų suplanuotą veiklą, susijusią su aplinkos apsaugos teise bei institucijomis. UNEP veikla šioje srityje grindžiama 1981 m. Montevideo programa „Dėl aplinkos apsaugos teisės plėtojimo bei reguliaraus peržiūrėjimo".[88] Nors šiuose dokumentuose reikalaujama, kad valstybės užkirstų kelią žalos atsiradimui, švelnintų, ištaisytų arba atlygintų žalą, taip pat praneštų kitoms valstybėms apie joms gresiančius pavojus, nėra visiškai sutarta, kiek šie principai iš tikrųjų tapo paprotinės teisės dalimi.[89]

[83] Dėl Tarptautinio Teisingumo Teismo vaidmens tarptautinės aplinkos apsaugos teisės plėtojimęsi žr. M. Fitzmaurice, Environmental Protection and the International Court of Justice, leidinyje V. Lowe/ M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 293–315, taip pat 18 skyrių.

[84] Žr. 18 skyrių.

[85] Žr. J. Lammers, *Pollution of International Waterways*, 1984, p. 556–580, kur išvardyti 27 tokio pobūdžio principai ir sąvokos.

[86] M. Kilian, UNEP, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1296–1303.

[87] Žr. 17 skyrių.

[88] Žr. G. Biggs, The Montevideo Environmental Law Programme, *AJIL* 87 (1993), p. 328–334.

[89] Schachter, *op. cit.*, p. 364.

JUNGTINIŲ TAUTŲ APLINKOS APSAUGOS IR PLĖTROS KONFERENCIJA

JT aplinkos apsaugos ir plėtros konferencijoje (UNCED), vykusioje Rio de Janeiro 1992 m. birželio 3–14 d., dalyvavo daugiau nei 170 šalių atstovai bei 103 šalių vyriausybių vadovai.[90] Tuo metu tai buvo didžiausia tarptautinė konferencija iš visų iki tol vykusių. Tai buvo įspūdingas renginys, kuriame dalyvavo ir daugybė nevyriausybinių organizacijų bei kitų subjektų.[91] Jau buvo sakyta, kad UNCED prisidėjo plėtojant tarptautinę aplinkos apsaugos teisę ir „į teisinę terminologiją oficialiai įtraukė 'subalansuoto plėtojimo' sąvoką".[92] Tuo tarpu kai klausimas dėl subalansuoto plėtojimo buvo Rio konferencijos dėmesio centre, vyravo Šiaurės ir Pietų nesutarimas dėl šios sąvokos prasmės. Buvo nuomonių skirtumų tarp, pavyzdžiui, JAV ir kitų išsivysčiusių šalių, tarp pačių Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos šalių, bei tarp besivystančių šalių ir naujų valstybių, atsiradusių iš buvusios SSRS griuvėsių. Tačiau Šiaurės ir Pietų konfliktas neabejotinai buvo pagrindinis. Nors ši konfrontacija buvo ne tokia aštri kaip kai kas tikėjosi, arba tam tikru mastu ji buvo nutolinta, UNCED aiškiai liudijo tolesnės poliarizacijos tendenciją, atsispindinčią „derybų ir sprendimų priėmimo procedūrų ryškiame naujame dvipoliame modelyje".[93]

1989 m. JT Generalinės Asamblėjos rezoliucijoje, kuria buvo sušaukta Rio konferencija, UNCED buvo numatytas toks uždavinys (vienas iš daugelio): „skatinti tarptautinės aplinkos apsaugos teisės tolesnį plėtojimą, atsižvelgiant į JT konferencijos 'Dėl žmogaus aplinkos' Deklaraciją bei specifinius besivystančių šalių poreikius ir problemas, taip pat šiame kontekste ištirti galimybę nustatyti bendras valstybių teises ir pareigas aplinkos apsaugos srityje, atsižvelgiant į atitinkamus egzistuojančius tarptautinius teisės dokumentus".[94] Rezoliucija UNCED taip pat buvo suteiktas mandatas „įvertinti Jungtinių Tautų sistemos pajėgumą užkirsti kelią ir spręsti aplinkos apsaugos ginčus, taip pat rekomenduoti šiuo klausimu konkrečias priemones, tuo pačiu laikantis egzistuojančių dvišalių bei daugiašalių susitarimų, numatančių ginčų sprendimo priemones".[95] Galiausiai konferencijoje buvo priimta Rio deklaracija, įtvirtinusi 27 neprivalomus principus aplinkos apsaugos ir plėtojimosi klausimais pasauliniu mastu.[96] Joje taip pat priimta sudėtinga, tačiau neprivaloma „Darbotvarkė 21" – išsamus 800 puslapių apimties planas, skirtas artėjančio naujojo šimtmečio bendroms aplinkosaugos ir plėtojimosi problemoms. Be to, buvo priimtos konvencijos klimato kaitos ir bioįvairovės klausimais. Nors ir sunkiai, tačiau šalys įstengė susitarti dėl skambaus pavadinimo dokumento: „Teisiškai neprivalomas autoritetingas pareiškimas dėl principų, susijusių

[90] Žr. D.H. Getches, Foreword: The Challenge of Rio, *CJIELP* 4 (1993), p. 1–19; M.F. Strong, Beyond Rio: Prospects and Portents, ten pat, p. 21–36; M.P.A. Kindall, Talking Past Each Other At The Summit, ten pat, p. 69–79; P.H. Sand, International Environmental Law after Rio, *EJIL* 4 (1993), p. 377 ir t.t.; Malanczuk (1995), Sustainable Development, *op. cit.*; Die Konferenz der Vereinten Nationen uber Umwelt und Entwicklung (UNCED) und das internationale Umweltrecht, leidinyje *FS Bernhardt*, p. 985–1002.

[91] Pasauliniame forume nevyriausybinės organizacijos dalyvavo derybose dėl daugiau nei 30 „sutarčių".

[92] P.H. Sand, UNCED and the Development of International Environmental Law, *YIEL* 3 (1992), p. 17.

[93] Sand (1992), *op. cit.*, p. 14 ir t.t.

[94] JTO GA 1989 m. gruodžio 22 d. Rezoliucija Nr. 44/228.

[95] Ten pat.

[96] Dėl Rio konferencijos dokumentų žr. *ILM* 31 (1992), p. 818 ir t.t. (išskyrus „Darbotvarkė 21"); N.A. Robinson (red.), *Agenda 21 & UNCED Proceedings*, 1992; S. Johnson (red.), *The Earth Summit: The United Nations Conference on Environment and Development (UNCED)*, 1992.

su globaliniu konsensusu dėl visų rūšių miškų tvarkymo, išsaugojimo ir subalansuoto plėtojimo". Didžiausių diskusijų sukėlė klausimai, susiję su teise į plėtojimąsi, su reikalavimu riboti vartojimą, plėsti miškų plotus išsivysčiusiose šalyse bei finansine pagalba. Afrikos šalys pasiekė, kad UNCED patvirtino jų siūlymą rengti konvenciją dykumų plitimo klausimu.[97]

Konvencija „Dėl klimato kaitos"

Rėminę konvenciją „Dėl klimato kaitos" rengė tarpvyriausybinis derybų komitetas, nepriklausoma institucija, įsteigta JT Generalinės Asamblėjos.[98] Ją pasirašė 154 valstybės ir Europos Bendrija, ir įsigaliojo ji 1994 m. kovo 21 dieną. 1995 metų duomenimis, Konvenciją ratifikavo daugiau nei 125 valstybės. Bendras Konvencijos tikslas – stabilizuoti visų dujų, ne vien tik anglies dioksido, koncentraciją atmosferoje. Ji numato daugelį principų: teisingumo, valstybių „bendrų, tačiau diferencijuotų pareigų", prevencinių priemonių, besivystančių šalių specifinių poreikių ir sąlygų, subalansuoto plėtojimosi bei tarptautinės prekybos. Konvencija yra pažangesnė nei ankstesnės rėminės konvencijos, kaip antai Monrealio protokolas ir konvencija „Dėl toli siekiančio tarpvalstybinio atmosferos teršimo". Tačiau dėl JAV ir OPEC šalių priešinimosi joje nebuvo nustatyti konkretūs dujų išmetimo kiekybiniai apribojimai ir tam tikra data ateityje. Išsivysčiusios šalys tiktai pripažino svarbą iki 2000 metų „grįžti prie ankstesnio antropogeninio išmetimo lygio". Tačiau jos susitarė dėl griežtesnių reikalavimų pranešimams, siekdamos individualiai arba bendrai grįžti prie išmetimo lygio, buvusio šio dešimtmečio pradžioje. Europos Bendrija priėmė pareiškimą, kuriuo patvirtino savo tikslą iki 2000 metų visoje Bendrijoje stabilizuoti anglies dioksido išmetimą iki šio dešimtmečio pradžioje buvusio lygio. JAV buvo pirmoji išsivysčiusi valstybė (ir antroji šalis iš visų po Maurikijaus), kuri ratifikavo Konvenciją (1992 m. spalio 7 d.),[99] tačiau tik 1993 m. balandžio mėn. JAV paskelbė, kad iki 2000 metų sumažins išmetimą iki šio dešimtmečio pradžioje buvusio lygio.[100]

Konvencijoje įtvirtinta procedūra, pagal kurią šalys, remdamosi savo pačių tyrimais bei reguliariais nacionaliniais pranešimais dėl politikos ir priemonių, kurių jos imasi siekdamos riboti išmetimą, gali stebėti bei kontroliuoti poveikį klimato kaitai. Išsivysčiusios šalys sutiko finansuoti besivystančių šalių pranešimų rengimą, taip pat kitus besivystančių šalių projektus, aprobuotus pagal Konvencijos finansinį mechanizmą, kuris šiuo metu yra Pasaulio banko, UNDP ir UNEP Pasaulinis aplinkos apsaugos fondas (GEF).[101] Taip pat numatyti ben-

[97] Žr. The Convention to Combat Desertification in those Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa, 17 June 1994, *ILM* 33 (1994), p. 1328; W.C. Burns, The International Convention to Combat Desertification: Drawing a Line in the Sand?, Mich. *JIL* 16 (1995), p. 831–882.

[98] Tekstas *ILM* 31 (1992), p. 849. Žr. *YIEL* 1 (1990), p. 101–104; 2 (1991), p. 111–115; 3 (1992), p. 228–231 (T. Goldman ir S. Hajost kaip pranešėjai); D. Bodansky, Managing Climate Change, *YIEL* 3 (1992), p. 60–74; M.J. LaLonde, The Role of Risk Analysis in the 1992 Framework Convention on Climate Change, *Mich. JIL* 15 (1994), p. 215–254.

[99] *ASIL IELIGNewsl.* 3/2 (1993), p. 2.

[100] *ASIL IELNews* 4/1 (1993), p. 2. Apie tolesnę raidą žr. S. Oberthur/ H. Ott, First Conference of the Parties, *EPL* 25 (1995), p. 144–156.

[101] *ILM* 30 (1991), p. 1735.

dri įsipareigojimai mokslinių tyrimų, keitimosi informacija, švietimo ir mokymo srityse. Diskusija tarp Šiaurės ir Pietų dėl finansinio mechanizmo buvo pratęsta tolesniuose Tarpvyriausybinio derybų komiteto posėdžiuose. Pirmojoje šalių konferencijoje, įvykusioje 1995 m. balandžio mėn. Berlyne, nepasisekė pasiekti didesnės pažangos iš dalies dėl naftą eksportuojančių šalių (pvz., Saudo Arabijos ir Kuveito) užimtos blokuojamosios pozicijos. Buvo sutarta derėtis dėl rėminę konvenciją papildančio protokolo arba kito teisinio dokumento, kuris galėtų būti priimtas 1997 metais.[102]

Bioįvairovės konvencija

Konvenciją „Dėl biologinės įvairovės" pagal UNEP parengė Tarpvyriausybinis derybų komitetas, ir ji tapo atvira pasirašymui per Rio konferenciją.[103] 1993 m. birželio mėn. duomenimis, ją buvo pasirašiusios 163 valstybės. Konvencija įsigaliojo 1993 m. gruodžio 29 dieną. Jos tikslas – biologinės įvairovės išsaugojimas ir subalansuotas naudojimas, iš to naudojimo gaunamos naudos sąžiningas ir teisingas pasidalijimas, taip pat biotechnologijų ribojimas. Šalys nesusitarė dėl gresiančių išnykti rūšių bei biologiškai svarbių zonų nacionalinių sąrašų parengimo. Vietoj to buvo numatytas nacionalinių planų, programų ir priemonių dėl bioįvairovės išsaugojimo rengimas bei monitoringas, papildytas įsipareigojimais dėl tarptautinių pranešimų.

Technologijų prieinamumas ir perdavimas „turi būti vykdomas ir/arba palengvinamas sąžiningomis ir palankiomis sąlygomis, įskaitant lengvatines sąlygas", tačiau tik tuo atveju, kai dėl to „tarpusavyje susitarta". Patentų perleidimas turi būti grindžiamas „sąlygomis, kurios yra suderinamos su intelektualinės nuosavybės teisių tinkama ir veiksminga apsauga".[104] Konvencijoje taip pat numatytas kilmės šalies pirmaeilis prieinamumas prie rezultatų ir naudos, kylančios iš biotechnologijų, grindžiamų jos genetiniais ištekliais pagal tarpusavyje sutartas sąlygas. Išsivysčiusios šalys privalo suteikti „naujų ir papildomų finansinių išteklių", kad, kaip sutarta pagal Konvencijos finansinį mechanizmą, padengtų visas su Konvencijos įgyvendinimu susijusias besivystančių šalių „išlaidas". Šį mechanizmą turi valdyti Konvencijos šalių konferencija. Laikinu finansiniu mechanizmu tapo GEF tik su sąlyga, kad jis bus „visiškai restruktūrizuotas".

Vienintelė šalis, atsisakiusi pasirašyti Bioįvairovės konvenciją Rio konferencijoje, buvo JAV; taip įvyko dėl biotechnologijos ir farmakologijos verslo sluoksnių, suinteresuotų ištekliais tropinėse šalyse, spaudimo. JAV įrodinėjo, jog nuostatos dėl intelektualinės nuosavybės, finansavimo mechanizmo ir biotechnologijų „turi daug trūku-

[102] United Nations Framework Convention on Climate Change Conference of the Parties: Decisions Adopted by the First Session (Berlin, 28 March 28–7 April, 1995), Introductory Note by M. Carlson and A. Petsonk, *ILM* 34 (1995), p. 1671–1711.

[103] Konvencijos tekstas *ILM* 31 (1992), p. 818. Žr. M. Chandler, The Biodiversity Convention: Selected Issues of Interest to the International Lawyer, *CJIELP* 4 (1993), p. 141–175; M. Bowman/C. Redgwell (red.), *International Law and the Conservation of Biological Diversity*, 1995; F. McConnell, *The Biodiversity Convention. A Negotiating History*, 1996.

[104] Dėl bendros tarptautinės diskusijos apie intelektualinės nuosavybės apsaugą ir situaciją Šiaurės ir Pietų santykiuose žr. J.v. Wijk/G. Junne išsiskiriančią analizę *Intellectual Property Protection of Advanced Technology – Changes in the Global Technology System: Implications and Options for Developing Countries*, JTO Universitetas, INTECH biuletenis Nr. 10, 1993 m. spalio mėn.

mų".[105] Tačiau 1993 m. birželio mėn. JAV pasirašė Konvenciją, pareiškusi, jog oficialiai su intelektualinės nuosavybės apsauga susijusius klausimus aptars vėlesniame aiškinamajame dokumente.[106] JAV taip pat paragino kitas Konvencijos šalis vykdyti tokią politiką, kuri nevaržytų biotechnologinių produktų plėtojimo, komercializacijos bei reklamavimo, ir pabrėžė, jog jos remiančios lanksčių ekonominių stimulų, tokių kaip iš genetinių išteklių naudojimo gaunamos naudos sąžiningas ir teisingas pasidalijimas, taikymą; JAV pareiškė toliau siekiančios užtikrinti, kad būtų visapusiškai ir nešališkai aptartas protokolo dėl biosaugumo reikalingumas, ir kad biosaugumo klausimų reglamentavimas turi būti moksliškai pagrįstas bei analitiškai išnagrinėtas. Konvencija buvo pateikta JAV Senatui, kad šis pareikštų savo nuomonę ir ją ratifikuotų 1993 m. lapkričio 30 dieną.[107]

Rio deklaracija ir „Darbotvarkė 21"

Rio deklaracija, 1972 m. Stockholmo deklaracijos papildinys, išreiškė tokį sunkiai pasiektą kompromisą tarp Šiaurės ir Pietų, kad tekstas, apsvarstytas paskutiniame parengiamojo komiteto posėdyje 1992 m. balandžio mėn., nebebuvo pakartotinai svarstomas UNCED.[108] 27 principai įtvirtina nuorodas į, *inter alia*, bendras, bet diferencijuotas valstybių pareigas pagal tai, kiek jos prisidėjo prie globalinės aplinkos degradacijos, atsižvelgiant į poreikį mažinti arba uždrausti nesubalansuotus gamybos ir vartojimo įpročius, taip pat į poreikį skatinti atitinkamą demografinę politiką, prevencinį požiūrį į aplinkos teršimą, teisę į plėtrą, poveikio aplinkai tyrimus, žmonių teisę į valstybės institucijų turimą informaciją, vienašales prekybos priemones, į atsakomybę dėl gamtai daromos žalos už valstybės jurisdikcijos ribų, moterų bei vietinių gyventojų vaidmenį toje veikloje.[109]

„Darbotvarkė 21" – tai neprivalomas veiksmų planas aplinkos apsaugos ir plėtros srityje, suskirstytas į 40 skyrių, apimančių sektorinius klausimus, tokius kaip atmosfera, okeanas, gėlas vanduo, žemės ištekliai ir tarpsektorines problemas, tokias kaip skurdas, demografinės problemos, žmonių sveikata bei įgyvendinimo priemones, tokias kaip finansavimas, technologijų perleidimas, instituciniai ir teisiniai klausimai.[110] Paliečiamos ir tokios svarbios grupės kaip moterys, vaikai, vietiniai gyventojai ir nevyriausybinės organizacijos. Dėl visaapimančio „Darbotvarkės 21" pobūdžio išvengta nemažai ginčytinų dalykų, tokių kaip gyventojų daugėjimas, vartojimo įpročiai ir besivystančių šalių tarptautinės skolos. Tačiau labiausiai ginčytini klausimai buvo susiję su svarbiausiu skyriumi dėl finansinių išteklių, ypač dėl „naujų ir papildomų" finansinių išteklių, kurių siekė besivystančios šalys,

[105] *ASIL IELIGNewsl.* 3/1 (1992), p. 2.

[106] *ASIL IELNews* 4/1 (1993), p. 1.

[107] *ASIL IELNews* 5/1 (1994), p. 2.

[108] Tekstas *ILM* 31 (1992), p. 874. Žr. F.K. Boon, The Rio Declaration and Its Influence on International Environmental Law, *Sing. JLS* (1992), p. 347–364; Malanczuk (1995), Sustainable Development, *op. cit.*

[109] Dėl įkartų perimamumą nukreipto ir subalansuoto plėtojimosi standartų, suformuluotų Rio konferencijoje, žr. M. Bothe/H. Hohmann, *YIEL* 3 (1993), p. 174 ir t.t. Dėl prevencijos principo žr. Hohmann, *op. cit.*, D. Freestone (red.), *The Precautionary Principle and International Law*, 1995.

[110] Žr. Robinson (red.), *op. cit.*

iš dalies netgi konkuruodamos su Vidurio ir Rytų Europos šalimis,[111] taip pat dėl atitinkamų finansavimo mechanizmų. Metinių išlaidų, reikalingų „Darbotvarkei 21" įgyvendinti Pietuose per 1993–2000 m. laikotarpį, vidurkis, neįskaitant lėšų, reikalingų UNEP Aplinkos fondui bei su aplinkos apsauga susijusioms konvencijoms ir protokolams rengti, turėjo viršyti 600 mlrd. USD. Nors didžiąją dalį šios sumos turi skirti pačios besivystančios šalys, apie 125 mlrd. USD per metus kaip paramą arba lengvatines paskolas turi skirti išsivysčiusios šalys.[112]

Pagrindas šiems apskaičiavimams nėra konkretus, todėl jie buvo įvardijami kaip problemos masto „indikatoriai" vien dėl to, kad buvo neįmanoma pateikti pakankamai detalių apskaičiavimų.[113] 125 mlrd. USD sudaro mažiau nei 1 proc. dabartinio svarbiausių valstybių donorių BVP lygio, tačiau tai išlieka reikšminga suma kartu su oficialia pagalba plėtrai (ODA – *Official development aid*), kurios atžvilgiu tiktai kelios valstybės įstengė pasiekti UNCTAD nustatytą 0,7 proc. lygį.[114] Be to, nebuvo jokios realios vilties, kad papildomai iš Šiaurės bus gautas daugiau nei pradinis kelių milijardų USD vertės per metus įsipareigojimas „Darbotvarkės 21" įgyvendinimui pradėti; tokią išvadą iš dalies nulėmė daugelio besivystančių šalių nesugebėjimas iš karto įsisavinti ir efektyviai tvarkyti tokias dideles pinigų sumas, kokios buvo numatytos. „Darbotvarkėje 21" finansiniai klausimai liko nesureguliuoti, todėl jų peržiūrėjimas buvo susietas su 38 skyriuje išdėstytais siūlymais dėl institucinės reformos, taip pat komisijos „Dėl subalansuotos plėtros" įsteigimu.

IŠVADOS

Konferencijos realūs rezultatai vertinami skirtingai: nuo nusivylimo iki santūriai teigiamų atgarsių. Tik du Rio konferencijoje priimti dokumentai yra teisiškai privalomi: Klimato kaitos konvencija ir Bioįvairovės konvencija. Neprivaloma Rio deklaracija, „Miškų" principai bei „Darbotvarkė 21", neskaitant kai kurių menkų išimčių, numato tik politinio arba moralinio pobūdžio įsipareigojimus.[115] „Miškų" principai, įvardyti „teisiškai neprivalomais", bet „autoritetingais", atspindi sunkumus siekiant konkrečių teisinių rezultatų ginče tarp Šiaurės ir Pietų.

Rio deklaracijos 1-as principas, pabrėžiantis, kad žmonės „yra susirūpinimo dėl subalansuoto plėtojimosi centre" ir „turi teisę į sveiką ir vaisingą gyvenimą darnoje su gamta", 3-as principas „dėl teisingumo tarp kartų", taip pat 4-as principas, skelbiantis aplinkos apsaugą „plėtros proceso sudedamąja dalimi", akivaizdžiai yra tiktai programinio pobūdžio.[116] „Teisingumo tarp kartų", kaip galimos teisinės są-

[111] Bothe/Hohmann *op. cit.*, p. 177.

[112] „Darbotvarkė 21", 33 skyrius, 20-as punktas.

[113] Įžanginis konferencijos generalinio sekretoriaus pranešimas Parengtinio komiteto 4-ojoje sesijoje, UN Doc. A/CONF.151/PC/97/Add. 1 of 4 March 1992, p. 4.

[114] Žr. 15 skyrių.

[115] Žr. Beyerlin, *op. cit.*, p. 132–133.

[116] Ten pat, p. 133.

vokos, pagrindas bei tiksli reikšmė liko beveik nenagrinėta.[117] Kiti principai suformuluoti taip, tarsi išreikštų egzistuojančią paprotinę teisę. Tačiau paprotinė teisė tarpvalstybinės žalos srityje mažai kuo gali padėti.[118] 2-ame principe patvirtinamas tarpvalstybinės žalos aplinkai uždraudimas, įtvirtintas Stockholmo deklaracijos 21-ame principe; dabar jis yra pripažintas paprotine teise, atspindinčia riboto teritorinio suvereniteto bei neliečiamybės principą, tačiau tai susiję tik su „didele" tarpvalstybine žala.[119] Be to, valstybių abipusiai įsipareigojimai dėl informacijos ir pranešimo, numatyti Rio deklaracijos 18 ir 19-ame principuose, išreiškia paprotinėje tarptautinėje teisėje pripažintas procedūrines taisykles. Visuomenės dalyvavimo (10-as principas), „prevencinio požiūrio" (15-as principas), „'mokėtojas moka' principo" (16-as principas) bei poveikio aplinkai vertinimo (17-as principas) nuostatos vargu ar turi bendrosios tarptautinės teisės principų statusą. Šios abejonės siejasi su sudėtingu klausimu: kaip bendroji paprotinė teisė gali būti išvesta iš normų plėtojimo sutartyse?[120]

Be to, nors Klimato kaitos konvencija bei Bioįvairovės konvencija ir įtvirtina privalomus įsipareigojimus, jų normatyvinė sfera lieka ribota. Įsipareigojimai pagal Bioįvairovės konvenciją dažniausiai yra formuluojami abstrakčiai, su tokiais žodeliais kaip, pavyzdžiui, „kiek tai įmanoma"[121] arba „pagal konkrečias sąlygas".[122] Tai atspindi bendras teisėkūros proceso pasaulinės aplinkos apsaugos srityje ypatybes. Šiuo metu dvi pagrindinės abiejų konvencijų „silpnosios vietos" yra šios: pirma, jų normatyviniai tikslai nėra pakankamai globalūs, kad įtvirtintų išplėtotą tarptautinį teisinį režimą, siekiant apsaugoti atmosferą bei planetos gyvuosius išteklius; ir antra, jos yra tiktai rėminės konvencijos, ir norint padaryti jas veiksmingas, ateityje reikia priimti konkretesnes taisykles.

Taigi Rio konferencijos teisinės pasekmės esminių įsipareigojimų prasme buvo menkos. Į svarbius aspektus, susijusius su „subalansuoto plėtros" prasmės išaiškinimu, tik neseniai buvo atkreiptas didesnis dėmesys.[123] Radikalūs siūlymai dėl institucinių reformų, tokių kaip įstatymų leidybos institucijos aplinkos apsaugos srityje, „ekologinio saugumo" tarybos arba tarptautinio aplinkos apsaugos teismo[124] sukūrimas, UNCED nebuvo rimtai diskutuoti. Naujovės buvo kur kas kuklesnės. Vadovaujantis „Darbotvarkės 21" 38-ame skyriuje išdėstytais siūlymais, 1993 m. buvo įsteigta JT Komisija „Dėl subalansuotos plėtros".[125] Ji yra JT Ekonominės ir socialinės tarybos „funkcinė komisija",[126] kurią sudaro 53 valstybių atstovai, 3 metų kadencijai renkami pagal geografinį pasiskirstymą. Komisijos paskirtis – prižiūrėti Rio konferencijos dokumentų, ypač „Darbotvarkės 21" įgyvendinimą, taip pat nagrinėti tolesnes priemones bei klausimus, susijusius su finansiniais ištekliais.

[117] Dėl diskusijos žr. E.B. Weiss, *In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity*, 1989; G.P. Supanich, The Legal Basis of Intergenerational Responsibility: An Alternative View – The Sense of Intergenerational Identity, *YIEL* 3 (1992), p. 94 ir t.t.

[118] Žr. Lang (1992), *op. cit.*, p. 108; Schachter, *op. cit.*, p. 364.

[119] Žr. Beyerlin, *op. cit.*, p. 126 ir 133 su tolesnėmis nuorodomis.

[120] Ten pat, p. 134 su nuorodomis.

[121] Bioįvairovės konvencijos 5, 7, 8, 9, 11 ir 14 straipsniai.

[122] 6 straipsnis.

[123] Žr. L.A. Kimball, Toward Global Environment: The Institutional Setting , *YIEL* 3 (1992), p. 19–42.

[124] Tačiau Tarptautinis Teisingumo Teismas neseniai įsteigė kolegiją aplinkos apsaugos klausimais; žr. 18 skyrių.

[125] Eagerly Awaited Commission Established, *EPL* 23 (1993), p. 58–60; Commission on Sustainable Development – First Substantive Session, ten pat, p. 190–201.

[126] Žr. 21 skyrių.

Viltis pasiekti realių Šiaurės įsipareigojimų dėl finansinės ir technologinės pagalbos besivystančioms šalims didinimo neišsipildė. Nors daug kas dar priklausys nuo UNCED dokumentų įgyvendinimo procesų, labiausiai įtikinantis Rio konferencijos rezultatų vertinimas yra toks, kad iki šiol dar nesiimta jokių esminių priemonių pasaulinei aplinkai išsaugoti, taip pat nepasiekta jokios didesnės pažangos gerinant daugumos Pietų šalių plėtojimosi perspektyvas. Rio konferencijoje Šiaurės šalims pasaulinės aplinkos apsaugos mechanizmą pavyko patobulinti, kaip to reikalavo išsivysčiusios šalys, ir kartu nesuteikti jokių realių lengvatų ekonominei plėtrai Pietuose. Išeities taškas yra tai, kad Rio konferencija daugiausiai padėjo sukurti palankias pozicijas deryboms ateityje.

„Darbotvarkėje 21" įtvirtinti keturi tarptautinių teisinių dokumentų prioritetai: 1) atitinkamos tarptautinės teisės peržiūra ir įvertinimas; 2) tolesnė įgyvendinimo mechanizmų ir užtikrinimo priemonių plėtra; 3) visų valstybių efektyvus dalyvavimas tarptautinės teisėkūros procese; 4) ginčų reguliavimo procedūrų apimtis ir veiksmingumas. „Globalinė aplinkos apsaugos teisėkūra" bendrais bruožais išreiškia naujai įsteigtos JT Komisijos „Dėl subalansuotos plėtros" atitinkamą veiklos programą. Įdomu pabrėžti, kad JAV viceprezidentas savo sveikinime šios Komisijos įsteigimo proga pavartojo tokius žodžius:

> Aš tai sakau išsivysčiusių valstybių piliečiams: mūsų poveikis pasaulio aplinkai yra neproporcingas. Mes sudarome mažiau nei ketvirtadalį pasaulio gyventojų, tačiau suvartojame 3/4 pasaulio žaliavų ir sukuriame 3/4 visų kietų atliekų. Vienas iš būdų tai išreikšti yra toks: JAV gimęs vaikas turės 30 kartų didesnį poveikį Žemės aplinkai per jos ar jo gyvenimą nei Indijoje gimęs vaikas. Pasaulio turtingieji turi būti atsakingi už savo neproporcingą poveikį aplinkai.[127]

Aplinkos apsaugos reguliavimo integracijos bei ekonominės plėtros politikos paieškose būsimasis globalinės aplinkos apsaugos teisės kūrimas priklausys nuo Rio proceso tęsimo sėkmės.[128] „Darbotvarkė 21" buvo peržiūrėta JT Generalinės Asamblėjos specialioje sesijoje 1997 m. birželio mėnesį.[129] Kita vertus, tarptautinės teisės indėlis sprendžiant globalines problemas gali būti tiktai pagalbinis.[130] Finansinės galimybės liks svarbiausias klausimas ateinančiais dešimtmečiais. JT sistemos institucinė reforma yra kitas svarbiausias aspektas.

[127] Commission on Sustainable Development, Keynote Address by US Vice-President Al Gore, *EPL* 23 (1993), p. 183–184.

[128] Žr. A.E. Boyle (red.), *Environmental Regulation and Economic Growth*, 1995.

[129] Žr. *UN Chronicle* 33 (1996), Nr. 2, p. 72.

[130] Dėl naujų mechanizmų užtikrinant tarptautinius aplinkos apsaugos standartus žr. R. Wolfrum (red.), *Enforcing Environmental Standards. Economic Mechanisms as Viable Means?*, 1996.

17 SKYRIUS

VALSTYBIŲ ATSAKOMYBĖ

Jeigu valstybė pažeidžia tarptautinės paprotinės teisės normą arba nesilaiko savo sutartimi prisiimto įsipareigojimo, ji pažeidžia tarptautinę teisę arba įvykdo vadinamąjį „tarptautinį neteisėtą aktą".[1] Teisės, reguliuojančios valstybių atsakomybės klausimus, tikslas yra nustatyti, ar įvykdytas neteisėtas aktas, už kurį valstybė pažeidėja turi būti atsakinga ir kokios teisinės pasekmės dėl to kyla (pvz., valstybės pažeidėjos pareiga atstatyti buvusią padėtį arba išmokėti kompensaciją) bei kokiais būdais tokia tarptautinė atsakomybė gali būti įgyvendinta (pvz., nukentėjusios valstybės taikomomis atsakomosiomis priemonėmis, tokiomis kaip represalijos ar retorsijos).[2]

Sąvoka „atsakomybė" kartais taikoma ir valstybių pareigoms, kylančioms dėl pavojingos veiklos, neuždraustos tarptautinės teisės, žalingų padarinių (pvz., branduolinė gamykla, eksploatuojama netoli sienos (teisėta veikla), įvykus avarijai padaro žalos – kaimyninės valstybės teritorija užteršiama radioaktyviomis medžiagomis (tai žalingi padariniai, už kuriuos turi būti atlyginta)).

TARPTAUTINĖS TEISĖS KOMISIJOS DARBAS

Valstybių atsakomybės sritis tapo labiausiai ambicinga ir sunkiausia Tarptautinės teisės komisijos (TTK) vykdomo kodifikavimo darbo sritimi.[3] Kaip pažymėjo išsamios studijos šiuo klausimu redaktoriai,

> visos ankstesnės ir kitos dabartinės Komisijos nagrinėtos temos susijusios su konkrečiomis, apibrėžtomis „pirminėmis" tarptautinės teisės normomis, o valstybių atsakomybė tam tikra prasme apima visą „kitą medalio pusę", t.y. visumą teisinių normų ir padarinių, susijusių su bet kurio valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimu. Nė vienas kitas kodifikacijos projektas taip giliai nepaliečia „šaknų": tarptautinės teisės teorinių ir ideologinių pagrindų.[4]

Dabartinė TTK pozicija dėl valstybių atsakomybės tapo gana neapibrėžta ir sudėtinga. Iš pradžių ši sritis buvo siauresnė; šeši rapor-

[1] Žr. *Harris CMIL*, p. 460–599; *Restatement (Third)*, 2 t., p. 184–229; R. Wolfrum, Internationally Wrongful Acts, *EPIL* II (1995), p. 1398–1403. Žr. taip pat I. Brownlie, *State Responsibility*, 1983, I dalį; J. Quigley, Complicity in International Law: A New Direction in the Law of State Responsibility, *BYIL* 57 (1986), p. 77–132; K. Zemanek, Responsibility of States: General Principles, *EPIL* 10 (1987), p. 362–373; H. Fox, State Responsibility and Tort Proceedings Against a Foreign State in Municipal Courts, *NYIL* 20 (1989), p. 3–34; I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, 4-as leid., 1990, p. 381–552; A. Reinisch, *State Responsibility for Debts*, 1995; P. Malanczuk, International Business and New Rules of State Responsibility? – The Law Applied by the United Nations (Security Council) Compensation Commission for Claims Against Iraq, leidinyje K.-H. Bockstiegel (red.), *Perspectives of Air Law, Space Law and International Business Law for the Next Century*, 1996, p. 117–164.

[2] Dėl represalijų ir retorsijų sąvokų žr. 1 skyrių, ir tekstą toliau, p. 328–329.

[3] Apskritai apie Tarptautinės teisės komisiją žr. 3 skyrių.

[4] M. Spinedi/B. Simma (red.), *United Nations Codification of State Responsibility*, 1987, Introduction; K. Zemanek/J. Salmon, *Responsabilite internationale*, 1987; S. Rosenne, *The International Law Commission's Draft Articles on State Responsibility*, 1991.

tai, kuriuos pateikė pirmasis specialus pranešėjas F.V. Garcia Amadoras per 1956–1961 metus buvo susiję su valstybių atsakomybe dėl žalos padarymo užsieniečių asmeniui ar turtui. Vėliau tokio siauro požiūrio buvo atsisakyta iš dalies dėl to, kad ši sfera tuo metu buvo pernelyg kontroversiška. Persvarsčiusi savo poziciją 1962 ir 1963 m., TTK nusprendė šios temos nagrinėjime neapsiriboti konkretaus klausimo (pvz., atsakomybės dėl žalos padarymo užsieniečiams) nagrinėjimu, o apimti ir taisykles dėl valstybių atsakomybės už pagrindinių tarptautinės teisės principų pažeidimą (pvz., pažeidimas įsipareigojimų, susijusių su tarptautine taika ir saugumu). Be to, ji nusprendė nemėginti apibrėžti ir kodifikuoti „pirminių" taisyklių, kurių pažeidimas užtraukia tarptautinę atsakomybę (tai būtų nepraktiška, kadangi tokiu atveju reikėtų kodifikuoti tarptautinės teisės, kaip visumos, normas), o susikoncentruoti į „antrines" normas, reguliuojančias valstybių atsakomybę, kaip atskirą sritį.[5] Komisija 1975 m. priėmė bendrą planą, kuriame buvo numatyta tokia konvencijos projekto struktūra: I dalis skirta tarptautinės atsakomybės „kilmei"; II dalis – valstybių atsakomybės „turiniui, formai ir laipsniui"; III dalis – atsakomybės „įgyvendinimui" bei ginčų sureguliavimui.

Be to, TTK vėliau nusprendė bandyti kodifikuoti teisę, apimančią „atsakomybę už žalingus padarinius, kylančius dėl veikų, kurių nedraudžia tarptautinė teisė".[6] Šis užmojis buvo nulemtas didėjančio tarptautinio susirūpinimo transnacionalinėmis aplinkos apsaugos problemomis. TTK nusprendė nagrinėti šią temą atskirai nuo klausimų, susijusių su atsakomybe už tarptautinės teisės pažeidimus, ir 1978 m. paskyrė R. Quentin-Baxterį specialiuoju pranešėju, kurį po jo mirties 1984 m. pakeitė Julio Barboza. Tačiau šiuo klausimu didesnės pažangos nebuvo pasiekta. Kelių iki šiol suformuluotų projekto straipsnių taikymo tiksli apimtis nėra aiški ir kai kurie autoriai visiškai pagrįstai suabejojo šios temos atskyrimo nuo kitų klausimų, susijusių su atsakomybe dėl neteisėtų veikų, tikslingumu.[7]

Kur kas daugiau Komisija yra nuveikusi valstybių atsakomybės dėl tarptautinės teisės pažeidimų srityje. Aštuonių raportų, kuriuos nuo 1969 metų parengė specialusis pranešėjas Roberto Ago, pagrindu Komisija 1980 m. pirmuoju skaitymu aprobavo išsamų dokumentą, susidedantį iš 35 straipsnių, kaip projekto I dalį, kurioje reglamentuojami klausimai, susiję su valstybių atsakomybės „kilme".[8]

I dalis, padalyta į 5 skyrius, nustato, kokiais pagrindais ir aplinkybėmis valstybė gali būti laikoma įvykdžiusi tarptautinės teisės pažeidimą. 1-ajame skyriuje („Bendri principai") apibrėžiami tam tikri svarbiausi principai, pavyzdžiui, kad kiekvienas tarptautinės teisės pažeidimas užtraukia jį įvykdžiusios valstybės atsakomybę, arba kad

[5] D. Alland/J. Combacau, „Primary" and „Secondary" Rules in the Law of State Responsibility: Categorizing International Obligations, *NYIL* 16 (1985), p. 81–109.

[6] Žr. M. Akehurst, International Liability for Injurious Consequences Arising Out of Acts not Prohibited by International Law, *NYIL* 16 (1985), p. 3–16; M.C.W. Pinto, Reflections on International Liability for Injurious Consequences Arising Out of Acts not Prohibited by International Law, ten pat, p. 17–48; G. Handl, Liability as an Obligation Established by a Primary Rule of International Law: Some Basic Reflections on the International Law Commission's Work, ten pat, p. 49–79; C. O'Keefe, Transboundary Pollution and the Strict Liability Issue: The Work of the International Law Commission on the Topic of International Liability for Injurious Consequences Arising Out of Acts not Prohibited by International Law, *Denver JILP* 18 (1990), p. 145–208; F. Francioni/T. Scovazzi, *International Responsibility for Environmental Harm*, 1991; P. Thomas, *Environmental Liability*, 1993; J. Barboza, International Liability for the Injurious Consequences of Acts not Prohibited by International Law and Protection of the Environment, *RdC* 247 (1994–III), p. 291–406; S.D. Murphy, Prospective Liability Regimes for the Transboundary Movement of Hazardous Wastes, *AJIL* 88 (1994), p. 24; R. Lefeber, *Transboundary Environmental Interference and the Origin of State Liability*, 1996.

[7] Žr. A.E. Boyle, State Responsibility and International Liability for Injurious Consequences of Acts Not Prohibited by International Law: A Necessary Distinction?, *ICLQ* 39 (1990), p. 1–26; M.A. Fitzmaurice, International Environmental Law as a Special Field, *NYIL* 25 (1994), p. 181–226, at 203 ir t.t.

[8] *ILCYb* 1980, 2 t., 2-a dalis, p. 30–34. Tekstas leidinyje *Brownlie BDIL*, p. 426–437.

kiekvienas pažeidimas susideda iš dviejų elementų – subjektyvaus ir objektyvaus. 3-ajame straipsnyje nustatyta:

> Valstybė pažeidžia tarptautinę teisę, kai:
> a) veika, pasireiškianti veiksmais arba neveikimu, pagal tarptautinę teisę yra priskiriama šiai valstybei; ir
> b) tokia veika sudaro šios valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimą.

2-ajame skyriuje („Valstybės veika" pagal tarptautinę teisę) nagrinėjamas subjektyvusis elementas ir apibrėžiamos sąlygos, pagal kurias konkretus elgesys turi būti laikomas valstybės veika. Objektyvus elementas aptariamas 3-ajame skyriuje („Tarptautinės pareigos pažeidimas"). 4-asis skyrius („Valstybės prisidėjimas prie kitos valstybės įvykdyto tarptautinės teisės pažeidimo") skirtas situacijoms, kai valstybė dalyvauja kitai valstybei vykdant pažeidimą, taip pat atvejams, kai atsakyti turi kita valstybė, o ne ta, kuri įvykdė pažeidimą. Galiausiai 5-ajame skyriuje („Aplinkybės, pašalinančios neteisėtumą") išvardijamos aplinkybės, kurios išimtiniais atvejais gali pašalinti valstybės veikos, nesuderinamos su jos tarptautiniu įsipareigojimu, neteisėtumą.[9] Šios aplinkybės apima: nukentėjusios valstybės sutikimą; teisėtas atsakomąsias priemones prieš neteisėtą veiką; *force majeure* ir atsitiktinį įvykį; nelaimę; būtinąjį reikalingumą; savigyną.

Nuo 1980 metų TTK, pirmiau remdamasi naujojo specialaus pranešėjo Willemo Riphageno, kurį vėliau pakeitė Gaetana Arangio-Ruizas, raportais, savo veiklą sukoncentravo į Konvencijos projekto II dalį, reglamentuojančią valstybių atsakomybės „turinį, formas ir laipsnius" ir apimančią tarptautinės teisės pažeidimo teisines pasekmes.[10] 1995 metais didžiąją dalį savo pirminio darbo (pateikimui Generalinei Asamblėjai) dėl II dalies TTK užbaigė ir toliau dirbo su III dalimi; abi dalis TTK pirmuoju skaitymu aprobavo 1996 metais.[11] Tačiau valstybių tarptautinių „nusikaltimų" samprata (ją reglamentuoja projekto I dalies 19 straipsnis) lieka labai ginčytina.[12]

VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖ IR ELGESYS SU UŽSIENIEČIAIS

Istoriškai dabartinės valstybių atsakomybę reglamentuojančios teisės svarbiausi aspektai išsirutuliojo iš atvejų, susijusių su neteisėtu elgesiu su užsieniečiais bei vadinamaisiais „tarptautiniais minimaliais standartais".[13] Ši sritis yra „raktas" į daugelio TTK rengiamos Konvencijos projekto straipsnių turinio supratimą. Užsieniečių turto nusavi-

[9] Žr. S.P. Jagota, State Responsibility: Circumstances Precluding Wrongfulness, *NYIL* 16 (1985), p. 249–277; A. Gattini, *Zufall and force majeure im System der Staatenverantwortlichkeit anhand der ILC Kodifikationsarbeit*, 1991.

[10] Dėl 2-osios dalies 1–5 straipsnių projekto žr. 1985 m. Komisijos raportą, UN Doc. A/40/10, p. 52–53.

[11] S. Rosenstock, The Forty-Seventh Session of the International Law Commission, *AJIL* 90 (1996), p. 106. Apie 1996 m. sesiją, kurios metu G. Arangio-Ruizas atsistatydino, žr. B. Rudolf, *VN* 44 (1996), p. 226. Rašant šią knygą 1996 m. raportas dar nebuvo prieinamas.

[12] Žr. 3 skyrių.

[13] R.B. Lillich, *The Human Rights of Aliens in Contemporary International Law*, 1984; S.S. Schwebel, The Treatment of Human Rights and of Aliens in the International Court of Justice, leidinyje V. Lowe/ M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 327–350.

nimo klausimas, taip pat priklausantis šiai sričiai, bet atskirtas kilus ginčui tarp Šiaurės ir Pietų dėl „Naujos tarptautinės ekonominės tvarkos", jau buvo aptartas anksčiau, 15 skyriuje.[14]

Kaip matėme 14 skyriuje,[15] šiuolaikinės normos dėl žmogaus teisių (draudžiančios blogą elgesį su visais asmenimis nepriklausomai nuo jų pilietybės) yra palyginti nesenos. Tačiau jau daugiau nei prieš 200 metų tarptautinėje teisėje buvo įtvirtinti minimalūs tarptautiniai standartai dėl elgesio su užsieniečiais.[16] Valstybės į savo teritoriją neprivalo įsileisti užsieniečių, bet jei leidžia jiems įvažiuoti, jos privalo elgtis su jais civilizuotai. *A fortiori*, valstybė pažeidžia tarptautinę teisę, jei sužeidžia užsieniečius tuo metu, kai jie yra ne jos teritorijoje (pvz., jei Utopija įsako Utopijos pareigūnams, įsikūrusiems Ruritanijoje, užpulti Ruritanijos gyventojus). Taigi valstybė negali vykdyti jokios valstybinės veiklos kitos valstybės teritorijoje be pastarosios sutikimo.[17]

Šios pareigos, TTK žodžiais, priklauso svarbiausių taisyklių kategorijai.[18] Kitaip tariant, minimalių tarptautinių standartų nesilaikymas užtraukia „valstybės atsakovės tarptautinę atsakomybę", o nukentėjusio užsieniečio pilietybės valstybė gali „įgyvendinti diplomatinės gynybos teisę",[19] t.y. diplomatiniais kanalais gali pareikšti pretenziją kitai valstybei, kad gautų kompensaciją arba žala būtų kitaip atlyginta. Tokios pretenzijos paprastai sureguliuojamos derybomis; kita vertus, jei abi šalys sutinka, pretenzijas gali nagrinėti arbitražas arba teismas.[20]

Valstybė atsakovė turi pareigą ne nukentėjusiam užsieniečiui, bet jo pilietybės valstybei.[21] Teoriškai laikoma, jog pati valstybė ieškovė patiria žalą, jei nukenčia vienas iš jos piliečių. Todėl valstybė ieškovė turi visišką laisvę nepareikšti pretenzijos arba atsisakyti jos; ji gali sutikti pretenziją sureguliuoti patenkinus tik dalį jos tikrosios vertės; galiausiai ji neprivalo gautos kompensacijos išmokėti savo piliečiui (nors paprastai tai daro). Nukentėjusysis asmuo minėtais aspektais yra savo pilietybės valstybės malonėje. Šį diplomatinės gynybos aspektą aiškiai patvirtino Tarptautinis Teisingumo Teismas *Barcelona Traction* byloje:

> Tarptautinės teisės nustatytose ribose valstybė gali vykdyti diplomatinę gynybą bet kokiomis priemonėmis ir bet kokia apimtimi, kurią ji laiko tikslinga, nes tai yra jos pačios teisė. Jei fiziniai ir juridiniai asmenys, kurių vardu valstybė veikia, mano, jog jų teisės nėra tinkamai ginamos, pagal tarptautinę teisę jie neturi jokių teisinės gynybos priemonių. Viskas, ką jie gali padaryti, yra kreipimasis į nacionalinį teismą, jeigu tai įmanoma ... Valstybė turi būti laikoma vieninteliu teisėju, sprendžiančiu, ar reikia gynybos, kokia ji turi būti ir kada ją nutraukti. Šiuo atveju jai priklauso diskreciniai įgaliojimai, kurių vykdymą gali lemti politinio ir kitokio pobūdžio motyvai, nesusiję su konkrečiu atveju. Kadangi valstybės pretenzija nėra identiška fizinio ar juridinio asmens, kurio vardu veikiama, pretenzijai, valstybė naudojasi visiška veiksmų laisve.[22]

[14] Žr. 15 skyrių.

[15] Žr. 14 skyrių.

[16] R. Arnold, Aliens, *EPIL* I (1992), p. 102–107; K. Doehring, Aliens, Admission, ten pat, p. 107–109; Aliens, Expulsion and Deportation, ten pat, p. 109–112; Aliens, Military Service, ten pat, p. 112–116; I. Seidl-Hoheveldern, Aliens Property, ten pat, p. 116–119.

[17] Žr. M. Akehurst, Jurisdiction in International Law, *BYIL* 46 (1972–1973), p. 145–151, ir 7 skyrių.

[18] Žr. tekstą aukščiau, p. 310.

[19] W.K. Geck, Diplomatic Protection, *EPIL* I (1992), p. 1045–1067; R. Dolzer, Diplomatic Protection of Foreign Nationals, ten pat, p. 1067–1070.

[20] Dėl ginčų sprendimo būdų žr. 18 skyrių.

[21] Žr. 6 skyrių.

[22] *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, ICJ Rep.* 1970, p. 3, at 44–5. Apie bylą žr. taip pat 3 skyrių.

Kita vertus, nėra taip, kad tarptautinė teisė visiškai nekreiptų dėmesio į individą; valstybės ieškovės reikalaujama kompensacija paprastai yra apskaičiuojama remiantis asmeniui padaryta žala, o ne jos pačios patirta. Tačiau taip yra ne visada. Pavyzdžiui, *I'm Alone* byloje (1935 m.)[23] JAV nuskandino Britanijos laivą, vežusį kontrabandinį likerį į JAV. Nors arbitrai ir pripažino nuskandinimo neteisėtumą, jie nepriteisė jokios kompensacijos už prarastą laivą, nes laivo savininkai buvo JAV piliečiai, o laivas buvo naudojamas kontrabandai. Tačiau JAV buvo įpareigota atsiprašyti ir sumokėti Jungtinei Karalystei 25 000 USD kaip kompensaciją už Britanijos vėliavos įžeidimą.

„Priskirtinumas"

Valstybė atsako tik už savo pačios veiksmus ar neveikimą; šiame kontekste valstybė tapatinama su jos valstybiniu aparatu, o ne su jos gyventojų visuma. Jei užsienietį užpuola valstybė, atsakinga yra ji; jei užsienietį užpuola privatūs asmenys, atsakinga ji nėra.[24] Valstybinis aparatas apima įstatymų leidybos, teisminę ir vykdomąją valdžią; jis apima ir centrinius, ir vietinius valdžios organus.

TTK parengtame Konvencijos projekte aiškiai pasakyta, kad:

1. Bet kurio valstybės organo, kuris turi tokį statusą pagal tos valstybės vidaus teisę, veika turi būti laikoma tos valstybės veikla pagal tarptautinę teisę, su sąlyga, kad šis organas konkrečiu atveju taip ir veikė (5 straipsnis);
2. Valstybės organo veikla pagal tarptautinę teisę turi būti laikoma šios valstybės veika nepriklausomai nuo to organo priklausomybės steigiamajai, įstatymų leidžiamajai, vykdomajai, teisminei ar kitai valdžiai, taip pat nepriklausomai nuo to, ar tas organas vykdo tarptautinio, ar vidaus pobūdžio funkcijas, ar jis yra aukščiausias, ar žemiausias organas valstybės aparato sistemoje (6 straipsnis);
3. Valstybės administracinio-teritorinio padalinio organo veikla pagal tarptautinę teisę taip pat turi būti laikoma tos valstybės veika, su sąlyga, kad šis organas konkrečiu atveju veikė kaip valstybės organas (7(1) straipsnis);
4. Padalinio, kuris formaliai nėra valstybės arba administracinio-teritorinio vieneto aparato dalis, tačiau kuris tos valstybės vidaus teise yra įgaliotas vykdyti valstybės funkcijas, organo veika pagal tarptautinę teisę taip pat turi būti laikoma valstybės veika su sąlyga, kad šis organas konkrečiu atveju veikė kaip valstybės organas (7(2) straipsnis).

[23] *RIAA* III 1609.

[24] G. Sperduti, Responsibility of States for Activities of Private Law Persons, *EPIL* 10 (1987). p. 373–450.

Valstybė atsako už savo pareigūnų veikas tik tuo atveju, jei šios veikos yra jai „priskirtinos". (Klausimą, ar veika yra priskirtina valstybei, reikia atskirti nuo klausimo (kuris yra ginčytinas), ar tam tikra valstybės kaltės forma turi ar neturi būti nustatyta, kad kiltų jos tarptautinė atsakomybė.[25]) Priskirtinumo idėja sukelia problemų tuo atveju, kai pareigūnai viršija jiems suteiktus įgaliojimus arba nesilaiko jų. Aišku, jog būtų nepagrįsta, jei valstybė galėtų apriboti savo atsakomybę – savo pareigūnams tiesiog suteikti varžančius įgaliojimus (pvz., jei ji galėtų išvengti atsakomybės už avarijas keliuose tiesiog liepusi savo vairuotojams atsargiai vairuoti); ir buvę precedentai rodo, jog valstybė atsako už savo pareigūnų veikas net ir tuo atveju, kada jie viršija įgaliojimus arba nesilaiko jų, su sąlyga, kad jie veikia pagal *aiškius* įgaliojimus arba kad jie piktnaudžiauja *įgaliojimais* ar *galimybėmis*, kurias jiems suteikė valstybė. *Youmans* ieškinys[26] puikiai rodo siekimą pagal tarptautinę teisę nustatyti valstybės atsakovės atsakomybę. Šiuo atveju Meksika pasiuntė karines pajėgas amerikiečiams nuo varguomenės antpuolio apginti; tačiau vietoj to leitenanto vadovaujami kareiviai atidengė ugnį į pačius amerikiečius. Meksika buvo pripažinta atsakinga, nes kareiviai veikė kaip organizuotas karinis dalinys, vadovaujamas karininko. Kita vertus, jeigu kareiviai būtų buvę ne tarnyboje, jų veiksmai greičiausiai būtų buvę laikomi tiesiog privačių asmenų veiksmais.[27]

Šią taisyklę atspindi Konvencijos projekto 10-ojo straipsnio formuluotė:

> Valstybės organo, jos administracinio-teritorinio padalinio ar institucijos, įgaliotos vykdyti valstybės funkcijas, veika turi būti laikoma valstybės veika su sąlyga, kad šis organas veikė kaip valstybės organas net tais atvejais, kai šis organas viršijo savo įgaliojimus, nustatytus valstybės vidaus teisėje, arba pažeidė savo veiklos instrukcijas.

Iš principo valstybė neatsako už privačių asmenų veikas, išskyrus atvejus, kai jie faktiškai veikia tos valstybės vardu arba vykdo tam tikras valstybinės valdžios funkcijas nesant valstybės pareigūnų ir tokiomis aplinkybėmis, kurios jiems davė pagrindą prisiimti tokias funkcijas.[28] Egzistuoja specialios taisyklės, reglamentuojančios atsakomybę už maištingų judėjimų veikas.[29] Tačiau privačių asmenų veikos gali būti susijusios ir su tam tikru valstybės veikimu arba neveikimu; dėl to valstybė yra atsakinga. Toks veikimas ar neveikimas gali pasireikšti viena iš šių formų:

1. Skatinant asmenis užpulti užsieniečius.
2. Reikiamų veiksmų nesiėmimas siekiant apsaugoti asmenis, kaip antai, gresiant maištui prieš užsieniečius, neužtikrinama policijos apsauga.[30] Pavyzdžiui, 1969 m. Jungtinė Karalystė atlygi-

[25] Dėl Tarptautinės teisės komisijos užimtos pozicijos žr. M. Bedjaoui, Responsibility of States, Fault and Strict Liability, *EPIL* 10 (1987), p. 358–362; dėl įdomaus klausimo, susijusio su veikos priskyrimu, žr. F. Kalshoven, State Responsibility for Warlike Acts of the Armed Forces, *ICLQ* 40 (1991), p. 827 ir t.t.

[26] *RIAA* IV 110 (1926).

[27] Plg. *Morton's* pretenziją (1929), *RIAA* IV 428.

[28] Žr. 8 ir 11 straipsnių projektus.

[29] Žr. 14 ir 15 straipsnių projektus, taip pat *Tehran Hostages* bylą toliau. Žr. taip pat 8 skyrių.

[30] Žr. H. Blomeyer-Bartenstein, Due Diligence, *EPIL* 1 (1992), p. 1110–1115; R. Mazzeschi, The Due Diligence Rule and the Nature of the International Responsibility of States, *GYIL* 35 (1992), p. 9.

no Pietų Afrikai žalą, kurią demonstrantai padarė jos ambasadai Londone; apie demonstraciją buvo skelbiama iš anksto prieš kelias dienas ir išpuolį prieš Pietų Afrikos ambasadą galima buvo numatyti; tačiau, nepaisant to, prie ambasados budėjo tik vienas policininkas.[31] Ką reiškia „reikiami veiksmai" – priklauso nuo aplinkybių; užsieniečiai, per neramumus esantys tolimose valstybės provincijose, negali tikėtis tokios pat policijos apsaugos kaip užsieniečiai, esantys taikioje sostinėje;[32] tačiau ypatingas dėmesys turi būti skiriamas tam, kaip užkirsti kelią pasikėsinimams į diplomatus.[33]

3. Akivaizdus nesugebėjimas bausti asmenis.[34]
4. Nesuteikimas nukentėjusiam užsieniečiui galimybės vietiniuose teismuose iš pažeidėjų prisiteisti kompensacijos. Tai yra vadinamojo „atsisakymo vykdyti teisingumą"[35] – sąvokos, kuri vartojama labai įvairiomis prasmėmis – pavyzdys.
5. Tam tikros naudos iš asmens veikos gavimas, pavyzdžiui, pagrobto turto pasisavinimas.[36]
6. Aiškus asmens veikos patvirtinimas, t.y. veikai aiškiai pritarus ir pareiškus, kad tas asmuo veikė valstybės vardu.[37]

Tehran Hostages byla aptariamuoju aspektu yra ypač ryški. Nuvertus šachą Reza Pahlevi, artimą JAV sąjungininką, ir sukūrus Irano Islamo Respubliką, vadovaujamą Ayatollah'o Khomeini režimo, 1979 m. lapkričio 4 d. demonstrantai užpuolė Amerikos ambasadą Teherane. Irano saugumo pajėgos nesikišo, nors jos buvo raginamos tai daryti. Buvo įsiveržta į ambasadą, jos personalas ir lankytojai paimti įkaitais, archyvai išvogti. Dauguma įkaitų buvo laikomi daugiau nei 14 mėnesių – iki 1981 m. sausio 20 dienos. Tai buvo precedento neturintis atvejis diplomatinių santykių istorijoje. Po nepavykusio JAV mėginimo karine jėga išlaisvinti įkaitus 1980 m. balandžio 24–25 d. (sraigtasparniams iškilo techninių problemų Irano dykumose), klausimas galų gale buvo sureguliuotas susitarimu (Alžyro susitarimais), kuriam tarpininkavo Alžyro vyriausybė; dėl to 1981 metais buvo sudarytas Irano ir JAV pretenzijų tribunolas Hagoje, kuris turėjo nagrinėti maždaug 4000 abiejų valstybių abipusių pretenzijų.[38]

Kalbant šiuo atveju apie valstybės atsakomybę, svarbus yra Tarptautinio Teisingumo Teismo požiūris, kuriuo rėmėsi JAV (Iranas atsisakė dalyvauti procese).[39] Teismas atskyrė Irano atsakomybę ir pirmojoje įvykių fazėje, ir antrojoje. Pirmojoje fazėje Teismas karingas asmenų grupes laikė privačiais asmenimis, nes nerado įrodymų, kad šie būtų turėję kokį nors oficialų statusą kaip Irano vyriausybės „atstovai". Taigi šioje fazėje jokios tiesioginės Irano atsakomybės lyg ir neturėjo kilti. Tačiau šioje fazėje Iranas buvo pripažintas netiesiogiai

[31] *The Times*, 1969 m. sausio 14 d.

[32] *Home Missionary Society* pretenzija (1920), *RIAA* VI 42. Ši byla buvo susijusi su sukilėlių padaryta žala, t.y. klausimu, kuris kelia specifinių problemų; žr. M. Akehurst, State Responsibility for the Wrongful Acts of Rebels – An Aspect of the Southern Rhodesian Problem, *BYIL* 43 (1968–1969), p. 49.

[33] Žr. 8 skyrių.

[34] J.L. Brierly, The Theory of Implied State Complicity in International Claims, *BYIL* 9 (1928), p. 42. Plg. *Neer's* pretenziją (1926), *RIAA* IV 60, su *Janes's* pretenzija (1926), *RIAA* IV 82.

[35] S. Verosta, Denial of Justice, *EPIL* I (1992), p. 1007–1010.

[36] *Mazzei's* pretenzija (1903), *RIAA* X 525.

[37] J.B. Moore, *A Digest of International Law*, 6 t., 1906, p. 989.

[38] Žr. 18 skyrių.

[39] *Tehran Hostages* byla, įsakymas, *ICJ Rep.* 1979, p. 7–21; sprendimas, *ICJ Rep.* 1980, p. 3–65; apie bylą žr. taip pat 8 skyrių.

atsakingu dėl neveikimo saugant ambasadą. Už antrosios fazės įvykius Irano tiesioginė atsakomybė buvo pripažinta, kadangi Ayatollah'a Khomeini viešais pareiškimais atleido už įkaitų paėmimą, o Irano vyriausybė nusprendė išlaikyti tokią situaciją, iš kurios ji siekė naudos, ir nesiimti jokių priemonių prieš užgrobėjus. Teismas atmetė argumentus, pateiktus Irano laiškuose 1979 m. gruodžio mėn. ir 1980 m. kovo mėn., kad ambasados užgrobimas buvo reakcija į nusikalstamą JAV kišimąsi į Irano reikalus. Net jeigu tai būtų buvusi tiesa, tai nebūtų pateisinę Irano elgesio, nes pati diplomatinė teisė numato reikiamas priemones, skirtas apsisaugoti nuo užsienio diplomatinių ir konsulinių misijų narių neteisėtos veiklos (t.y. jų paskelbimas *persona non grata* ir reikalavimas, kad jie paliktų šalį).[40] Taigi Teismas pripažino Iraną atsakingu ir įpareigojo jį išlaisvinti įkaitus, sugrąžinti ambasadą JAV bei sumokėti JAV reparaciją,[41] kurios dydis turėjo būti nustatytas (jeigu šalims nepavyktų susitarti) tolesniame teisminio proceso raunde. Byla vėliau buvo nutraukta pagal susitarimą, kurį šalys įformino Alžyro susitarimais.[42]

Galiausiai egzistuoja specialios taisyklės dėl veikos priskyrimo tarptautinių organizacijų bei užsienio valstybės organams, veikiantiems kitos valstybės teritorijoje (žr. projekto 12 ir 13 straipsnius).

Minimalūs tarptautiniai standartai

Asmuo, apsigyvenęs ar įgijęs turto užsienio šalyje, turi pripažinti tos šalies įstatymus ir papročius; jo pilietybės valstybė negali grįsti pretenzijos tuo faktu, kad jo gimtojoje šalyje asmens statusas būtų palankesnis. Tačiau dauguma valstybių pripažįsta, jog pilietybės valstybė gali reikšti pretenzijų, jeigu užsienio valstybės įstatymai ar elgesys yra žemiau minimalių tarptautinių standartų.[43] XIX amžiuje ir XX a. pradžioje JAV bei Vakarų Europos valstybės išplėtojo minimalių tarptautinių standartų idėją, priešpriešindamos ją Lotynų Amerikos valstybėms, teigusioms, kad vienintelė valstybės pareiga – traktuoti užsieniečius taip pat kaip ir savo pačios piliečius („nacionalinis režimas").[44] Arbitražiniuose ginčuose tarp šių dviejų pozicijų paprastai buvo taikomas minimalių tarptautinių standartų principas.

Istorija ėmė kartotis septintąjį ir aštuntąjį dešimtmečiais, kuomet kai kurie teisininkai iš Trečiojo pasaulio šalių ėmė remti nacionalinio režimo idėją kaip priešpriešą minimaliems tarptautiniams standartams.[45] Tačiau nacionalinio režimo taikymas vienu metu užsieniečiui suteiktų ir pernelyg daug, ir pernelyg mažai. Vadinasi, iš užsieniečių nebūtų atimta teisė balsuoti, užsiimti tam tikra veikla arba naudotis socialinės sistemos pašalpomis, t.y. tokios teisės, kurių valstybės neprivalo suteikti užsieniečiams. Ir priešingai, tai reikštų, jog

[40] Žr. L.A.N.M. Barnhoorn, Diplomatic Law and Unilateral Remedies, *NYIL* 25 (1994), p. 39–81.

[41] Žr. tekstą toliau, p. 327.

[42] Žr. 18 skyrių.

[43] Žr. Vagts, *op. cit.*

[44] Žr. F.V. Garcia-Amador, Calvo Doctrine, Calvo Clause, *EPIL* I (1992), p. 521–523; W. Benedek, Drago-Porter Convention (1907), ten pat, p. 1102–1103. Žr. 2 skyrių.

[45] Pavyzdžiui, G. Roy, *AJIL* 55 (1961), p. 863.

valstybė turi teisę bausti užsieniečius mirtimi, jeigu ji tokią bausmę taiko savo piliečiams. Jeigu paaiškėja, jog minimalūs tarptautiniai standartai užsieniečiams suteikia privilegijuotą statusą, tai valstybės turėtų nustatyti palankesnį savo pačių piliečių statusą, o ne pabloginti užsieniečių; faktiškai visas žmogaus teisių judėjimas gali būti laikomas mėginimu išplėsti minimalius tarptautinius standartus ne tik užsieniečiams, bet ir savo piliečiams, nors konkrečios normos deklaracijose ir konvencijose žmogaus teisių klausimais[46] kartais smarkiai skiriasi nuo tų normų, kurias numato minimalūs tarptautiniai standartai.

Tai, kam minimalių tarptautinių standartų kritikai iš tikrųjų prieštarauja, yra ne pats tokių standartų egzistavimo principas, tačiau kai kurių normų, kurios tariamai yra dalis tų standartų, turinys. Jos galėtų būti įžvelgtos šioje citatoje iš sprendimo *Neer* byloje:

> Elgesys su užsieniečiu, kad jį galima būtų laikyti tarptautiniu nusižengimu, turi pasireikšti smurtu, sąmoningu pareigos nepaisymu arba valstybinių institucijų veiksmų nepakankamumu lyginant su tarptautiniais standartais tokiu mastu, kad kiekvienas sąmoningas ir nešališkas žmogus galėtų lengvai įžvelgti tą nepakankamumą.[47]

Kai kurios minimalių tarptautinių standartų taisyklės pripažįstamos plačiau nei kitos. Pavyzdžiui, nedaug atsirastų asmenų, kurie teigtų, jog valstybės tarptautinė atsakomybė nekils tuo atveju, jei užsienietis bus neteisėtai nužudytas,[48] įkalintas[49] ar fiziškai žalojamas,[50] arba tuo atveju, kai jo turtas bus pagrobtas arba sugadintas,[51] nebent, žinoma, valstybė savo veiksmus teisina tam tikromis aplinkybėmis, pavyzdžiui, faktu, jog tai buvo būtina, kad išlaikytų tvarką ir visuomenės saugumą (nusikaltėlių suėmimas ir nubaudimas, jėgos panaudojimas riaušėms numalšinti ir pan.). Kita vertus, *perdėtas* griežtumas užtikrinant tvarką ir visuomenės saugumą gali būti nesuderinamas su minimaliais tarptautiniais standartais (bausmė be sąžiningo proceso, nepagrįstai ilgas sulaikymas iki teismo, mirtini sužeidimai, padaryti taikią demonstraciją vaikiusių policininkų ir pan.).

Valstybės atsakomybė gali kilti ir kitais teisingumo vykdymo pažeidimų atvejais, pavyzdžiui, kai teismai yra korumpuoti, šališki, nesilaikantys sąžiningo proceso taisyklių; tai taikoma tiek civilinio proceso, kuriame ieškovas arba atsakovas yra užsienietis, tiek ir baudžiamojo proceso atvejais.

Kitų sričių minimalūs tarptautiniai standartai yra kur kas labiau diskutuotini. Deportacija – vienas iš pavyzdžių.[52] Nuo 1914 m. dauguma valstybių pretendavo į plačius įgaliojimus vykdyti deportaciją. Jungtinė Karalystė pripažįsta, kad kai kurios valstybės turi bendro pobūdžio teisę deportuoti jos piliečius ir nenurodyti priežasčių.[53]

[46] Žr. 14 skyrių.

[47] *RIAA* IV 60, p. 61–62.

[48] *Youmans* ieškinys, žr. tekstą aukščiau, p. 314.

[49] *Roberts* pretenzija (1926), *RIAA* IV 77; *Tehran Hostages* byla, *op. cit.*, at 42; J.C. Hsiung, *Law and Policy in China's Foreign Relations*, 1972, p. 186.

[50] Ten pat.

[51] *R Zafiro* byla (1925), *RIAA* VI 160; Hsiung, *op. cit.*

[52] Doehring (1992), *op. cit.*

[53] *BPIL* 1964, p. 210.

Kita vertus, Jungtinė Karalystė yra pareiškusi, jog teise deportuoti „neturi būti piktnaudžiaujama veikiant be jokio pagrindo“;[54] tai gana abstraktus deportacijos teisės apribojimas. Dažnai sunku įrodyti, kad deportacija yra nepagrįsta, jeigu nėra nurodyta jos priežasčių; tačiau priežasčių nurodymas, ką savo nuožiūra gali padaryti deportuojanti valstybė, gali atskleisti, jog deportacija nepagrįsta ir dėl to neteisėta, kaip atsitiko, pavyzdžiui, azijiečius išvarius iš Ugandos 1972 metais.[55]

Šia prasme ypač įdomi yra Irano ir JAV pretenzijų tribunolo Hagoje jurisprudencija dėl vadinamųjų „išvarymo atvejų“. Keli šimtai Amerikos piliečių pareiškė pretenzijas, kad Iranas atlygintų jiems žalą, teigdami, jog revoliucijos įkarštyje jie buvo priversti išvykti iš Irano dėl veiksmų, kuriuos vyriausybė inicijavo, rėmė arba toleravo. Apskritai kalbant, Tribunolas kiekvienu konkrečiu atveju reikalavo įrodymų: ar tikrai užsienietis buvo priverstas išvykti dėl konkrečių veiksmų, priskirtinų valstybei, ir pripažino, jog tvirtinimo, kad egzistavo bendro pobūdžio „antiamerikietiškos tendencijos“, nepakanka.[56] Iš principo tribunolas pripažino naujos revoliucinės vyriausybės atsakomybę, kilusią po to, kai ji perėmė revoliucinę situaciją savo kontrolėn, įskaitant ir dėl anksčiau revoliucinio judėjimo įvykdytų veiksmų (atvedusių vyriausybę į valdžią), remiantis „tęstinumu, egzistavusiu tarp naujos valstybės ir revoliucinio judėjimo organizacijos“.[57] Tačiau šiuo konkrečiu atveju (dėl išvykimo iš šalies) Tribunolas negalėjo nustatyti, kad tai buvo „revoliucinio judėjimo atstovo“ veiksmai, privertę amerikietį (ieškovą) išvykti iš Irano. Kaip vyriausybė teisių perėmėja, Iranas nebuvo pripažintas atsakingu už vien tik „revoliucijos rėmėjų“ veiksmus, kaip kad valstybė neatsako už „egzistuojančios vyriausybės rėmėjų“ veiksmus.[58]

Pagal šį argumentacijos modelį Tribunolas priėjo prie neigiamos išvados ir dėl kitų dviejų amerikiečių, kurie dėl suprantamų priežasčių išvyko iš Irano Islamo revoliucijos metu dėl savo asmeninio saugumo, tačiau negalėjo įrodyti, kad prieš juos buvo imtasi konkrečių prievartos veiksmų, priskirtinų valstybei. Kita vertus, Tribunolas priteisė kompensaciją kitam JAV piliečiui, kurį kartu su žmona revoliucijos sargybiniai pagrobė iš jo namų ir nuvežė į viešbutį, iš kurio vėliau ieškovas kartu su kitais amerikiečiais turėjo išvykti iš Irano.[59] Šiuo atveju Tribunolas neatsakė į klausimą, ar revoliucijos sargybiniai galėjo būti laikomi naujosios vyriausybės atstovais, nes jis pripažino, jog bet kuriuo atveju egzistuoja ir valstybės atsakomybė už asmenų, *de facto* veikiančių vyriausybės vardu Konvencijos projekto 8(b) straipsnio prasme, veiksmus.

[54] Ten pat, 1966, p. 115.

[55] Žr. M. Akehurst, The Uganda Asians, *NLJ*, 1973 m. lapkričio 8 d., 1021.

[56] *Jack Rankin v. Islamic Republic of Iran*, Sprendimas 326-10913-2, p. 30.

[57] Taigi Tribunolas vadovavosi Konvencijos dėl valstybių atsakomybės projekto 15-uoju straipsniu.

[58] *Alfred L.W. Short v. Islamic Republic of Iran*, Sprendimas 312-11135-3, 33-as ir tolesni punktai.

[59] *Kenneth P. Yeager v. Islamic Republic of Iran*, Sprendimas 324-10199-1, p. 42.

Išankstinis prieštaravimas

Kai elgesio su užsieniečiais byla yra pateikiama tarptautiniam teismui, ji gali būti nutraukta dėl išankstinio prieštaravimo,[60] pareikšto dar prieš tai, kai teismas imasi nagrinėti svarbiausią klausimą: ar buvo pažeisti minimalūs tarptautiniai standartai? Nors sąvoka „išankstinis prieštaravimas" yra teisminio proceso sąvoka, išankstinius prieštaravimus numatančios taisyklės yra taip tvirtai pripažintos, jog jų laikomasi diplomatinėse derybose bei tarptautiniuose teisminiuose procesuose. Pagrindinės aplinkybės, kurios gali lemti išankstinį prieštaravimą, yra tokios: taisyklių, susijusių su pretenzijų nacionaliniu priklausomumu, nesilaikymas; vidaus gynybos priemonių neišnaudojimas; atsisakymas pretenzijos; nepagrįstas uždelsimas; netinkamas nukentėjusio užsieniečio elgesys.

Pretenzijų nacionalinis priklausomumas

Pretenzija kitai valstybei dėl žalos atlyginimo bus nesėkminga, jeigu nebus įrodyta, kad nukentėjęs asmuo yra valstybės ieškovės pilietis. Ši „pretenzijų nacionalinio priklausomumo" taisyklė yra tvirtai pripažinta paprotinėje tarptautinėje teisėje.[61] *Panevezys–Saldutiskis Railway* byloje (Estija 1937 m. pareiškė pretenziją Lietuvai dėl kompensacijos ryšium su geležinkelio kompanijos nusavinimu) Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė, kad:

> inicijuodama bylą vieno iš savo piliečių vardu ... valstybė iš tikrųjų gina savo pačios teisę ... Ši teisė leidžia įsikišti tik savo pačios piliečių vardu, kadangi, nesant specialaus susitarimo, tiktai pilietybės ryšys tarp valstybės ir asmens suteikia valstybei teisę vykdyti diplomatinę gynybą.[62]

Šis esminis principas yra aiškus, tačiau iš jo kylančios taisyklės – ne. Todėl pirmiausia būtina trumpai aptarti „pilietybės" sampratą. Pilietybė – tai statusas, kai asmuo tam tikrai valstybei priklauso tarptautinės teisės tikslais.[63] Paprastai tarptautinė teisė palieka teisę kiekvienai valstybei apibrėžti, kas yra jos piliečiai; kita vertus, valstybės laisva nuožiūra gali būti ribojama sutartimis, pavyzdžiui, sutartimis dėl bepilietybės atvejų eliminavimo. Netgi pagal paprotinę teisę laisva valstybės nuožiūra šioje srityje nėra visiškai neribota; pavyzdžiui, akivaizdu, jog tarptautinė teisė nepripažintų galiojančiu Britanijos įstatymo, pagal kurį visiems Prancūzijos gyventojams suteikiama Britanijos pilietybė. Iš tikrųjų šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje pasireiškia tendencija vis labiau riboti valstybių laisvą nuožiūrą pilietybės klausimais. Dažnai skirtingų valstybių pilietybės įstatymai turi tam tikrų bendrų bruožų.[64]

[60] H.W.A. Thirlway, Preliminary Objections, *EPIL* 1 (1981), p. 183–187. Žr. taip pat 18 skyrių.

[61] Žr. A. Watts, Nationality of Claims: Some Relevant Concepts, leidinyje V. Lowe/M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 424–439.

[62] PCIJ, serija A/B, Nr. 76, at 16. Žr. E.H. Riedel, Panevezys-Saldutiskis Railway Case, *EPIL* 2 (1981), p. 224–225.

[63] P. Weis, *Nationality and Statelessness in International Law*, 2-as leid., 1979; A. Randelzhofer, Nationality, *EPIL* 8 (1985), p. 416–424; R. Donner, *The Regulation of Nationality in International Law*, 2-as leid., 1994; H.G. Schermers, The Bond between Man and State, *FS Bernhardt*, p. 187–198. Žr. taip pat *Nationality Decrees in Tunis and Morocco Case*, PCIJ, serija B, Nr. 4 (1923). Dėl Europos Sąjungos pilietybės po Mastrichto sutarties žr. S. Hall, *Nationality, Migration Rights and Citizenship of the Union*, 1995.

[64] Dėl skirtingų požiūrių žr., pavyzdžiui, R. Plender, British Commonwealth, Subjects and Nationality Rules, *EPIL* 8 (1985), p. 53–59; K.S. Sik (red.), *Nationality and International Law in Asian Perspective*, 1990; R. Bernhardt, German Nationality, *EPIL* II (1995), p. 555–559; Brownlie (1990), *op. cit.*, p. 386 ir t.t.; T.M. Franck, Clan and Superclan: Loyalty, Identity and Community in Law and Practice, *AJIL* 90 (1996), p. 359–383.

Taigi labiausiai paplitę pilietybės įgijimo būdai yra tokie:

1. Gimimas. Kai kurios valstybės suteikia savo pilietybę vaikams, gimusiems jos teritorijoje (*ius soli* principas), o kitos valstybės suteikia savo pilietybę vaikams, kurių tėvai yra jų piliečiai (*ius sanguinis* principas); dar kitose valstybėse pilietybė gali būti įgyjama abiem būdais (su tam tikromis išimtimis).
2. Santuoka.
3. Įvaikinimas.
4. Natūralizacija. Specialiąja prasme tai reiškia situaciją, kai užsieniečiui jo prašymu suteikiama kitos valstybės pilietybė; tačiau ši sąvoka kartais vartojama ir platesne prasme – apima bet kokį pilietybės pasikeitimą po gimimo. Kiekvienos valstybės suinteresuotumas suteikti pilietybę natūralizacijos būdu yra labai skirtingas; pavyzdžiui, tokios valstybės kaip Šveicarija, nenori skatinti nuolatinio užsieniečių apsigyvenimo joje, todėl reikalauja labai ilgo nuolatinio gyvenimo jos teritorijoje, o Izraelyje bet kuris žydų kilmės (ką praktikoje ne taip lengva yra nustatyti) asmuo turi teisę kreiptis dėl natūralizacijos, netaikant jokių nuolatinės gyvenamosios vietos reikalavimų ir kitokių sąlygų.
5. Vienos valstybės teritoriją perleidus kitai valstybei.[65]

Labiausiai paplitę pilietybės praradimo būdai yra tokie:

1. Jeigu vaikas gimdamas įgyja dvi pilietybes dėl to, kad skirtingos valstybės vienu metu taikė *ius soli* ir *ius sanguinis* principus, kartais jam suteikiama teisė sulaukus pilnametystės atsisakyti vienos iš pilietybių.
2. Naujos pilietybės įgijimą senosios pilietybės valstybė dažnai laikydavo aplinkybe, dėl kurios automatiškai netenkama senosios pilietybės. Šiais laikais kai kurios valstybės, įskaitant Jungtinę Karalystę, tokiems asmenims tiesiog suteikia galimybę savo nuožiūra atsisakyti senosios pilietybės; nemažai užsienyje gyvenančių Jungtinės Karalystės piliečių įgyja užsienio šalies pilietybę tiktai dėl patogumo užsiimti verslu.
3. Pilietybės atėmimas. Jungtinėje Karalystėje pilietybė gali būti atimta tik iš natūralizuotų jos piliečių ir tik labai ribotais pagrindais. Kitos valstybės pilietybės atėmimą taiko plačiau, pavyzdžiui, totalitarinės valstybės, kaip nacistinė Vokietija, iš daugybės žmonių atimdavo pilietybę rasiniais arba politiniais pagrindais.
4. Vienos valstybės teritoriją perleidus kitai valstybei.[66]

Kadangi skirtingų valstybių pilietybės įstatymai skiriasi, kai kurie asmenys turi dvi ar daugiau pilietybių, o kiti tampa asmenimis be pi-

[65] Žr. 11 skyrių.

[66] K.M. Meesen, Option of Nationality, *EPIL* 8 (1985), p. 424–428. Žr. taip pat 11 skyrių.

lietybės. Buvo laikai, kai turėti dvi ar daugiau pilietybių buvo laikoma nepageidautinu dalyku; dėl to susiformavo taisyklė, kad įgijus naują pilietybę automatiškai netenkama senosios. Faktas, kad šios taisyklės atsisako nemažai valstybių, atspindi supratimą, jog dviejų ar daugiau pilietybių turėjimas nėra toks nepageidautinas dalykas, kokiu žmonės buvo įpratę jį laikyti, ir kad tokie atvejai ateityje taps vis dažnesni, kadangi gyventojų mobilumas vis didėja.

Bepilietybė nebūdavo toks paplitęs reiškinys, tačiau šiais laikais bepilietybės atvejų daugėja dėl totalitarinių režimų išleidžiamų įstatymų, pagal kuriuos iš žmonių atimama jų pilietybė dėl rasinių ar politinių motyvų (nors, žinoma, bepilietybė gali atsirasti ir kitais būdais). Tai yra ypač nepageidautinas reiškinys. Visose valstybėse būdami svetimšaliais, asmenys be pilietybės neturi įvažiavimo teisės, balsavimo teisių, dažnai neturi teisės užimti kai kurių pareigų ir gali būti deportuoti. Valstybės paprastai išduoda pasus tiktai savo pačių piliečiams,[67] ir tai trukdo asmenims be pilietybės keliauti. Pastaruoju metu valstybės yra sudariusios sutartis, kad sumažintų bepilietybės sukeliamus nepatogumus (pvz., numatant specialius kelionių dokumentus asmenims be pilietybės) arba išspręstų šią problemą apskritai jų pilietybės įstatymų keitimu.[68]

Būtent pretenzijų nacionalinio priklausomumo klausimas yra ta sritis, kurioje, ribodama valstybių laisvą nuožiūrą asmenų pilietybės klausimu, tarptautinė teisė nuėjo toliausiai. Tradicinis požiūris dėl asmenų be pilietybės yra paprastas – nė viena valstybė neturi teisės jų vardu pareikšti pretenzijos. Tačiau teisėje, kurią taikė JT „Kompensacijų pagal pretenzijas prieš Iraką" Komisija, sudaryta JT Saugumo Tarybos po Irako agresijos prieš Kuveitą, šios taisyklės aiškiai buvo atsisakyta dėl humanitarinių motyvų.[69]

Asmeniui, turinčiam dviejų valstybių – A ir B – pilietybes, iškyla dvi problemos. Pirma, kuri valstybė gali pareikšti pretenziją trečiajai (C) valstybei? Antra, ar gali viena asmens pilietybės valstybė pareikšti pretenziją kitai jo pilietybės valstybei? Dėl pretenzijų trečiosioms valstybėms, labiausiai paplitęs požiūris yra tas, kad tokią teisę turi abi valstybės,[70] nors šis požiūris taip pat kartais būdavo ginčijamas.[71] Antruoju atveju vyravo požiūris, jog visos tokios pretenzijos yra nepriimtinos,[72] nors buvo atvejų (ypač šiais laikais), rodančių, kad pagrindinės pilietybės valstybė (t.y. valstybė, su kuria asmuo palaiko glaudesnius ryšius) gali ginti asmenį prieš kitą jo pilietybės valstybę (tai bus aptarta toliau).[73] Jungtinė Karalystė vis dar laikosi tradicinės taisyklės.[74]

Tradicinė taisyklė, taikyta bipatridams, buvo ta, kad pilietybės valstybė negalėjo ginti bipatrido santykiuose su kita jo pilietybės valsty-

[67] F.L. Lohr, Passports, *EPIL* 8 (1985), p. 428–431.

[68] H.v. Mangoldt, Stateless Persons, *EPIL* 8 (1985), p. 490–494; T. Jurgens, *Diplomatischer Schutz und Staatenlose*, 1987.

[69] Žr. Malanczuk (1996), International Business, *op. cit.*, p. 135–138.

[70] *Salem* byla, *RIAA* II 1161.

[71] *ILCYb* 2 (1958), p. 66–67. Komisijos nario parengtame raporte siūlyta, kad pretenzijas gali pateikti tik pagrindinės pilietybės valstybė, t.y. valstybė, su kuria asmuo palaiko glaudesnius ryšius.

[72] *Reparation for Injuries case, ICJ Rep.* 1949, p. 174, 186.

[73] *Merge* byla, ILR 22 919550, p. 443; Iran-United States Claims Tribunal, *Decision in Case No. A/18, ILM* 23 (1984), p. 489. Tai yra taisyklė, kurios laikosi JAV, *AJIL* 74 (1980), p. 163.

[74] *BYIL* 53 (1982), p. 492–493, ir *BYIL* 54 (1983), p. 520–521.

be, ir kai kurios Lotynų Amerikos valstybės mėgino piktnaudžiauti šia taisykle – suteikdavo savo pilietybę visiems asmenims, dėl kurių galėjo kilti pretenzijų. Pavyzdžiui, pagal Meksikos konstituciją Meksikos pilietybė natūralizacijos būdu būdavo suteikiama visiems užsieniečiams, kurie įsigydavo žemės Meksikoje arba kurie būdavo Meksikoje gimusių vaikų tėvai. JAV 1886 m. protestavo prieš šią taisyklę ir teigė, jog natūralizacija „turi būti visiškai savanoriškas aktas"; taip nebuvo pagal Meksikos konstituciją. JAV protestai buvo palaikyti keliais tarptautinių arbitražinių tribunolų sprendimais ir 1934 m. Meksika pakeitė kai kurias savo konstitucinės teisės normas.

Praėjo nemažai laiko, kol tarptautinėje teisėje imta riboti valstybių laisvę pasidaryti pretenzijų tarpininkėmis suteikiant savo pilietybę asmenims, neturintiems realaus ryšio su jomis. Pagrindinė byla šiuo klausimu – *Nottebohm* byla.[75] Nottebohmas, Vokietijos pilietis, valdė žemės plotą Gvatemaloje; 1939 m. jis suprato, jog jo turima Vokietijos pilietybė būtų jam nenaudinga, jeigu Gvatemala įsitrauktų į karą sąjungininkų pusėje. Taigi 1939 m. jis kartu su savo broliu išvyko keletui savaičių į Lichtenšteiną, įgijo šios valstybės pilietybę ir taip pagal tuo metu galiojusią Vokietijos teisę prarado Vokietijos pilietybę; paskui jis sugrįžo į Gvatemalą. Kai vėliau Gvatemala paskelbė karą Vokietijai, jis buvo internuotas, o jo turtas – nusavintas. Lichtenšteinas jo vardu Tarptautiniame Teisingumo Teisme pareiškė pretenziją Gvatemalai, bet ji buvo atmesta. Teismas pripažino, jog gynybos teisė atsiranda tik tuo atveju, kai egzistuoja realus ryšys tarp valstybės ieškovės ir jos piliečio, ir kad šiuo atveju nėra realaus ryšio tarp Nottebohmo ir Lichtenšteino. Tačiau šio sprendimo pasekmės nebuvo visiškai aiškios; Teismas nepasakė, kad Nottebohmo turima Lichtenšteino pilietybė neturi galios jokiais atžvilgiais – ji tiktai nesuteikia Lichtenšteinui teisės ginti Nottebohmą prieš Gvatemalą.

Svarbu tai, kad *Nottebohm* byla (kaip ir anksčiau minėtos Meksikos teisės normos) buvo susijusi su pilietybės pakeitimu arba, konkrečiai kalbant, su natūralizacija. Neaišku, ar tarptautinėje teisėje galiotų tie patys kriterijai, pavyzdžiui, pilietybės įgijimo pagal gimimą arba santuokos sudarymo atvejais. Valstybės pilietybę galima įgyti joje gimus ir neturint jokio realaus ryšio su ta šalimi; ar šiuo atveju taikytina *Nottebohm* byloje suformuluota taisyklė? Galbūt yra geriau kalbėti ne apie realų ryšį, bet apie tai, kas yra taikytina pagal paprotinę teisę. Yra visiškai normalu įgyti pilietybę gimus pagal *ius soli* principą, tačiau Meksikos ir Lichtenšteino įstatymais dėl natūralizacijos teismai abejojo dėl to, jog jų nuostatos nebuvo pripažintos paprotinėje teisėje.

[75] *Liechtenstein v. Guatemala*, *ICJ Rep.* 1953, p. 111–125 (Jurisdikcijos klausimas), *ICJ Rep.* 1955, p. 4–65 (Sprendimas). Žr. H.v. Mangoldt, Nottebohm Case, *EPIL* 2 (1981), p. 213–216.

Irano ir JAV pretenzijų tribunolui Hagoje iškilo politiškai labai jautrių dvigubos pilietybės atvejų, kai ieškovai, siekę kompensacijos iš Irano, turėjo ir Amerikos, ir Irano pilietybę. Tribunolas laikėsi *Nottebohm* bylos ir kitų precedentų pripažindamas, jog ieškovo „vyraujanti ir veiksminga pilietybė" yra lemiamas veiksnys pretenzijos priimtinumui; kitaip tariant, pareiškus pretenzijų prieš Iraną, Tribunolas turi jurisdikciją, jeigu bipatrido vyraujanti ir veiksminga pilietybė yra Amerikos, sprendžiant pagal faktinius kriterijus, tokius kaip nuolatinė gyvenamoji vieta, šeimyniniai ryšiai, interesų svarba, dalyvavimas visuomeniniame gyvenime, etc.[76]

Pretenzijos gali būti reiškiamos ir įmonių, turinčių valstybės ieškovės nacionalinę priklausomybę, vardu.[77] Todėl laikoma, kad įmonės nacionalinė priklausomybė yra tos valstybės, pagal kurios įstatymus ji yra įsteigta ir kurios teritorijoje ji turi savo registruotą buveinę. Kaip pastebėjo Tarptautinis Teisingumo Teismas *Barcelona Traction* byloje (susijusioje su nuostoliais, kuriuos Ispanija tariamai padarė Kanados įmonei, kurią tariamai kontroliavo Belgijos akcininkai), net jeigu įmonė veikia užsienio šalyje ir ją kontroliuoja užsienio akcininkai, valstybė, kurios nacionalinę priklausomybę ta įmonė turi, vis tiek turi teisę reikšti pretenzijas jos vardu.[78] Taip Teismas pažymėjo *Nottebohm* bylą. Jeigu nėra „realaus ryšio" tarp įmonės ir valstybės, kurios nacionalinę priklausomybę įmonė turi, gali būti, jog ši valstybė gali neturėti teisės reikšti pretenzijų jos vardu. Teismas *Barcelona Traction* byloje iš tikrųjų norėjo pasakyti tik tai, kad paprastas faktas, jog įmonė veikė užsienyje ir buvo kontroliuojama užsienio akcininkų, pats savaime neužkerta kelio realaus ryšio tarp įmonės ir valstybės, kurios nacionalinę priklausomybę ji turėjo, egzistavimui.

Paprastai valstybė neturi teisės reikšti pretenzijų savo piliečių, patyrusių nuostolių dėl užsienio įmonėms, kuriose jie turi akcijų, padarytos žalos, vardu. Tarptautinis Teisingumo Teismas *Barcelona Traction* bylos sprendime pripažino vieną išimtį iš šios taisyklės: kai įmonė yra likviduojama, jos akcininkų pilietybės valstybė gali pareikšti pretenziją dėl nuostolių, kuriuos šie patyrė dėl žalos tai įmonei padarymo.[79] Šioje byloje pretenzija buvo atmesta dėl to, kad įmonė nebuvo likviduojama. Tuo atveju, kai žalą padaro valstybė, kurios nacionalinę priklausomybę įmonė turi, gali būti, jog jos akcininkų pilietybės valstybė turi svaresnį pagrindą pretenzijoms reikšti. *Barcelona Traction* byloje Teismas šį klausimą paliko atvirą,[80] o atskirų teisėjų *obiter dicta* išreiškė skirtingas išvadas.[81] Tačiau netgi šiuo atveju greičiausiai reikia įrodyti, kad arba įmonė yra likviduojama, arba kad padaryta žala jai yra tokia didelė, jog ji nebegali toliau veiksmingai veikti.[82]

[76] Žr. *Case No. A/18, op. cit.*; P.E. Mahoney, The Standing of Dual Nations Before the Iran-United States Claims Tribunal, *Virginia JIL* 24 (1984), p. 695; D.J. Bederman, Nationality of Individual Claimants before the Iran-United States Claims Tribunal, *ICLQ* 42 (1993), p. 119 ir t.t.; Bederman, Historic Analogues of the UN Compensation Commission, leidinyje R.B. Lillich (red.), *The United Nations Compensation Commission: Thirteenth Sokol Colloquium*, 1995, p. 257–310; D.S. Mathias, The Weighing of Evidence in a Dual National Case at the Iran-United States Claims Tribunal, *NYIL* 26 (1995), p. 171–189.

[77] Žr. A.A. Fatouros, National Legal Persons in International Law, *EPIL* 10 (1987), p. 299–306.

[78] *Belgium v. Spain*, Sprendimas (Antroji stadija), *ICJ Rep.* 1970, p. 3–357, at 42.

[79] Ten pat, p. 31–50. Žr. F.A. Mann, The Protection of Shareholder's Interests in the Light of the Barcelona Traction Case, *AJIL* 67 (1973), p. 259–274.

[80] *ICJ Rep.* 1970, at 48.

[81] Ten pat, p. 72–75, 191–192, 240–241, 257.

[82] Žr. M. Jones, Claims on Behalf of Nationals Who are Shareholders in Foreign Companies, *BYIL* 26 (1949), p. 225.

ELSI byloje JAV pateikė ieškinį Italijai, kad ši atlygintų už tariamą Italijos įmonės, kurią visiškai valdė JAV įmonė, nusavinimą. Teisėjas Oda savo atskirojoje nuomonėje, dažnai cituodamas *Barcelona Traction* bylą, įrodinėjo, kad 1948 m. JAV ir Italijos sutarties „Dėl draugystės, prekybos ir laivininkystės" nuostatos (kuriomis rėmėsi JAV) nėra skirtos ginti įmonių, įsteigtų pagal kitos valstybės teisę, akcininkų teisėms.[83]

Įdomu pastebėti, kad dauguma „didžiųjų ieškinių" (daugiau kaip 250 000 USD), pateiktų Irano ir JAV pretenzijų tribunolui, buvo susiję su Amerikos įmonių pretenzijomis Iranui, o tos įmonės paprastai buvo didžiulės, turėjusios tūkstančius akcininkų (pvz., *General Motors Corp.*). Šie ieškiniai Teismui iškėlė tokį klausimą: kaip nustatyti, ar transnacionalinės kompanijos nacionalinė priklausomybė iš tikrųjų (o ne vien tik formaliai) buvo amerikietiška, kaip to reikalavo deklaracija „Dėl pretenzijų sureguliavimo", pagal kurią ir buvo įsteigtas Tribunolas.[84] Tribunolas suformulavo gana sudėtingą kriterijų sistemą, darydamas prielaidą, kad įmonė yra Amerikos, jeigu:

1. Daugumos akcininkų adresas yra JAV.
2. Įmonė gali pateikti tokius 3 dokumentus:
   a) valstybinį pažymėjimą dėl įmonės įsteigimo ir egzistavimo pagal JAV atitinkamos valstijos teisę;
   b) įgaliotų atstovų ataskaitų, kurias įmonė pateikė JAV vertybinių popierių komisijai po metinių akcininkų susirinkimų, ir kuriose yra informacija apie didžiausius akcininkus, kopijas;
   c) priesaika patvirtinta įmonės atstovo ataskaita apie akcininkų, kurie turi balsavimo teises ir kurių adresai yra JAV, procentinę dalį.[85]

Specifinių problemų iškilo dėl „kontroliuojamų darinių" (t.y. įmonių, kurias kontroliavo arba Iranas, arba JAV) trečiosiose valstybėse, tačiau čia to nenagrinėsime.

Vidaus gynybos priemonių išnaudojimas

Nukentėjęs asmuo (arba įmonė) pirmiausia teisinės gynybos priemones turi išnaudoti valstybės atsakovės teismuose, ir tik po to jo vardu gali būti pareikšta tarptautinė pretenzija.[86] Konvencijos projekto 22–ame straipsnyje numatyta:

> Kai valstybės elgesys sukuria situaciją, nesuderinamą su jos tarptautiniu įsipareigojimu dėl elgesio su užsieniečiais, nepriklausomai nuo to, ar tai yra fiziniai, ar juridiniai asmenys, šis įsipareigojimas leidžia, kad tas pats arba ekvivalentiškas rezultatas būtų pasiektas paskesniu valstybės elgesiu; įsipareigojimo pažeidimas įvyksta tik tuo atveju, jeigu užsieniečiai išnaudojo jiems prieinamas veiksmingas vidaus teisinės gynybos priemones ir nepasiekė jokių rezultatų, kurių reikalauja minėtas įsipareigojimas arba, jei tai neįmanoma, ekvivalentiškų rezultatų.

[83] *Elettronica Sicula S.p.A. (ELSI)* byla, *ICJ Rep.* 1989, p. 15–121; *ILM* 28 (1989), p. 1109. Žr. taip pat T.D. Gill'o komentarą dėl bylos, *AJIL* 84 (1996), p. 249–258; G. Schuster, Elettronica Sicula Case, *EPIL* II (1995), p. 55–58.

[84] Žr. 18 skyrių.

[85] *Flexi-Van Leasing Inc. v. Islamic Republic of Iran*, 1982 m. gruodžio 15 d. įsakymas; *General Motors Corporation v. Government of the Islamic Republic of Iran*, 1983 m. sausio 18 d. įsakymas. Žr. taip pat C. Staker, Diplomatic Protection of Private Business Companies: Determining Corporate Personality for International Law Purposes, *BYIL* 61 (1990), p. 155 ir t.t.

[86] K. Doehring, Local Remedies, Exhaustion of, *EPIL* 1 (1981), p. 136–140; C.F. Amerasinghe, *Local Remedies in International Law*, 1990; M.H. Adler, The Exhaustion of Local Remedies Rule After the International Court of Justice's Decision in *ELSI*, *ICLQ* 39 (1990), p. 641 ir t.t.; C.F. Amerasinghe, Arbitration and the Rule of Local Remedies, leidinyje *FS Bernhardt*, p. 665.

Šiai taisyklei pagrįsti buvo pateikta nemažai motyvų. Svariausias iš jų, ko gero, yra tas, kad minėta taisyklė užkerta kelią įvairiausiems menkiems ginčams, galintiems pakenkti draugiškiems valstybių santykiams; teiginys, jog valstybė pažeidė tarptautinę teisę, yra sunkus kaltinimas. Tačiau jei žala padaryta tiesiogiai valstybei (pvz., užpulti jos karo laivai ar diplomatai), ko gero, nėra būtinybės išnaudoti vidaus gynybos priemones; žala draugiškiems santykiams jau yra padaryta, todėl iš valstybės nedera reikalauti, kad ji bylinėtųsi kitos valstybės teismuose.

Žinoma, nėra būtina vidaus priemones naudoti tuo atveju, kai iš anksto yra aišku, jog vietiniai teismai neapgins nukentėjusiojo teisių.[87] Tačiau, išskyrus tokio pobūdžio atvejus, aptariamoji taisyklė taikoma labai griežtai. Pavyzdžiui, *Ambatielos* byloje[88] graikas laivų savininkas Ambatielos sudarė laivų pirkimo iš Britanijos vyriausybės sutartį, o vėliau apkaltino ją kontrakto pažeidimu. Į Anglijoje vykusį teismo procesą Ambatielos nesugebėjo pakviesti svarbaus liudytojo ir bylą pralaimėjo; jo apeliacinį skundą atmetė Apeliacinis Teismas. Vėliau Graikijai pareiškus pretenziją Ambatielos vardu, arbitrai nustatė, kad jis neišnaudojo vidaus gynybos priemonių, nes nesugebėjo pakviesti į teismą svarbiausio liudytojo ir Apeliacinio Teismo sprendimo neapskundė Lordų Rūmams.

Panašias išvadas galima daryti ir iš *Interhandel* bylos,[89] kurioje Šveicarijos įmonės nuosavybė JAV Antrojo pasaulinio karo metu buvo konfiskuota dėl įmonės ryšių su Vokietijos įmone I.G.Farben. Po devynerių nesėkmingo bylinėjimosi JAV teismuose metų Valstybės departamentas pranešė, jog įmonės bylinėjimasis JAV teismuose yra beviltiškas. Šveicarija prieš JAV inicijavo procesą Tarptautiniame Teisingumo Teisme, tačiau šiam Teismui dar nepriėmus sprendimo JAV Aukščiausiasis Teismas įsakė iš naujo nagrinėti Šveicarijos įmonės ieškinį prieš JAV valdžios institucijas. Tarptautinis Teisingumo Teismas atmetė Šveicarijos vyriausybės pretenziją dėl to, kad nebuvo išnaudotos vidaus gynybos priemonės. Kartais teigiama, kad nebūtina išnaudoti vidaus gynybos priemonių tuo atveju, jeigu jų išnaudojimas užima „nepagrįstai daug laiko"; po *Interhaldel* bylos tampa nebeaišku, ką reiškia (jeigu iš viso ką nors reiškia) žodžiai „nepagrįstai daug laiko". Čia verta paminėti sprendimą *ELSI* byloje, nes juo buvo patvirtinta, jog vidaus gynybos priemonių išnaudojimo taisyklė reikalauja tik išnaudoti „visas prieinamas" vidaus gynybos priemones.[90]

Pretenzijos atsisakymas

Jeigu valstybė atsisakė savo pretenzijos, ji nebegali pakeisti savo sprendimo ir pateikti pretenziją iš naujo.[91] Pretenzijos pareiškimas yra valstybės, o ne nukentėjusio asmens teisė, todėl asmeniui atsisakius pretenzijų, valstybė ir toliau gali jas reikšti.[92]

[87] Pavyzdžiui, *Brown's* ieškinys (1923), *RIAA* VI 120.

[88] *Greece v. UK, RIAA* XII 83, *ILR* 23 (1956), p. 306. Žr. N. Wuhler, Ambatielos Case, *EPIL* I (1992), p. 123–125.

[89] *Switzerland v. USA, ICJ Rep.* 1959, p. 6, at 26–29. Žr. L. Weber, Interhandel Case, *EPIL* II (1995), p. 1025–1027.

[90] *Op. cit.*, p. 42–44, 94.

[91] A.M. Trebilcock, Waiver, *EPIL* 7 (1984), p. 533–536.

[92] *Barcelona Traction* byla, *ICJ Rep.* 1964, p. 22–23 (išankstiniai prieštaravimai). Žr. taip pat 6 skyrių.

Vienu metu kontraktuose tarp Lotynų Amerikos valstybių ir užsieniečių dažnai būdavo įtvirtinama „Calvo sąlyga“ (pavadinta argentiniečio teisininko ir valstybės veikėjo, kuris ją suformulavo, vardu), pagal kurią užsienietis iš anksto įsipareigodavo nesinaudoti savo pilietybės valstybės diplomatine gynyba.[93] Tarptautiniai tribunolai į tokias sąlygas paprastai nekreipdavo dėmesio remdamiesi tuo, kad teisė į diplomatinę gynybą priklauso ne asmeniui, o valstybei, ir kad valstybės neįpareigoja asmens atsisakymas tų teisių, kurios jam nepriklauso.

Kartais valstybės sutartimis gali iš anksto atsisakyti pretenzijų dėl žalos atlyginimo, tai būtų tais atvejais, kai jos siekia skatinti bendradarbiavimą minimalizuodamos riziką, kad išvengtų galimų ieškinių dėl didžiulės žalos atlyginimo. Pavyzdžiui, 1988 m. susitarimo tarp JAV, Europos kosminės erdvės agentūros valstybių narių, Japonijos ir Kanados „Dėl nuolat pilotuojamos civilinės kosminės stoties“ 16-ajame straipsnyje numatomas „abipusis atsisakymas pretenzijų tarp valstybių partnerių ir kitų susijusių subjektų, siekiant skatinti dalyvavimą tiriant, eksploatuojant ir naudojant kosminę erdvę su kosminės stoties pagalba.“[94]

Nepagrįstas uždelsimas ir netinkamas nukentėjusio užsieniečio elgesys

Pretenzija bus atmesta, jeigu valstybė ieškovė pateiks ją nepagrįstai ilgai uždelsus.[95] Be to, kartais teigiama, jog valstybė negali pareikšti pretenzijos savo nukentėjusio piliečio vardu, jeigu šis nukentėjo dėl neteisėtos veiklos vykdymo, t.y., kitaip tariant, „jeigu jo rankos nėra švarios“.[96] Tai, ko gero, yra tiesa, tačiau su sąlyga, kad piliečio patirta žala apytikriai yra proporcinga jo veiklos neteisėtumo laipsniui;[97] pavyzdžiui, valstybė neturi teisės užsienietį nubausti mirties bausme už automobilio stovėjimo taisyklių pažeidimą. Griežtų bausmių užsieniečiams dėl nusikaltimų, susijusių su narkotikais, klausimas yra labiau komplikuotas, kaip rodo, pavyzdžiui, nesena patirtis kai kuriose Pietryčių Azijos valstybėse (plakimas Singapūre, mirties bausmės taikymas Malaizijoje).

TARPTAUTINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO PASEKMĖS

Jeigu įrodoma, kad valstybė pažeidė tarptautinę teisę, kyla jos atsakomybė, numatanti tam tikras teisines pasekmes, kurias Tarptautinės Teisės Komisija (TTK) mėgina kodifikuoti konvencijos „Dėl valstybių atsakomybės“ projekto 2-ojoje dalyje. 5-ame straipsnyje pateikiamas sąvokos „nukentėjusioji valstybė“ apibrėžimas: tai yra tokia valstybė, kurios teisė pažeidžiama kitos valstybės tarptautinės teisės pažeidimu.

[93] Geck, *op. cit.*; Dolzer, *op. cit.* Žr. taip pat 2 skyrių.

[94] Tekstas leidinyje K.-H. Bockstiegel/ M. Benko (red.), *Space Law: Basic Legal Documents*, II-as t., D.II.4.2. Žr. taip pat 13 skyrių.

[95] *Centini's* pretenzija (1903), *RIAA* X, p. 552–555.

[96] Plg. taip pat Konvencijos dėl valstybių atsakomybės II dalies 6 *bis* straipsnio projektą.

[97] Kaip ir *I'm Alone* byloje, *op. cit.*

Tarptautinio „nusikaltimo“ atveju 19-ojo straipsnio prasme[98] (skirtingai nuo paprasto „delikto“), apibrėžimas išplečiamas ir jau apima ne tik tiesiogiai nukentėjusią valstybę, bet ir „visas kitas valstybes“.[99] Pavyzdžiui, jei valstybė A įvykdo paprastą „deliktą“ – nusavina valstybės B piliečio turtą be kompensacijos, tik valstybė B gali reaguoti į tai ir pareikšti tarptautinę pretenziją arba taikyti atsakomąsias priemones. Kitos valstybės neturi teisės kištis, nes jų teisių tai neliečia. Kita vertus, jei valstybė A įvykdo tarptautinį „nusikaltimą“, pavyzdžiui, pavergia dalį valstybės B piliečių (vergovė yra laikoma tarptautiniu nusikaltimu, liečiančiu visos tarptautinės bendrijos esminius interesus ir tuo pačiu visų valstybių teises), reaguoti į tai turi teisę ne tik valstybė B, bet ir visos kitos pasaulio valstybės; bet šio klausimo TTK dar nėra galutinai išsprendusi ir suderinusi.

Pirmoji teisinė pasekmė tarptautinės atsakomybės atveju yra ta, kad valstybė pažeidėja privalo nutraukti neteisėtą veiklą.[100] Be to, nukentėjusioji valstybė turi teisę reikalauti „visiškos reparacijos,[101] išreikštos restitucijos natūra, kompensacijos, satisfakcijos ir užtikrinimo formomis, taip pat garantijomis, kad tai nepasikartos ... pavieniui arba keliomis formomis iš karto“.[102] Kita vertus, turi būti atsižvelgiama į bet kokį nukentėjusios valstybės arba piliečio, kurio vardu pareikšta pretenzija, nerūpestingumą arba sąmoningą veikimą ar neveikimą.[103] Valstybė pažeidėja negali teisintis remdamasi savo nacionaline teise, siekdama išvengti visiškos reparacijos.[104]

Teisę į restituciją natūra, kompensaciją ir satisfakciją reikia paaiškinti smulkiau. Restitucija natūra reiškia, kad valstybė pažeidėja privalo atkurti situaciją, kuri egzistavo prieš įvykdant neteisėtą veiką,[105] su sąlyga, kad ji:

a) nėra materialine prasme neįmanoma;
b) nesukels įsipareigojimo, kylančio iš bendrosios tarptautinės teisės imperatyvinės normos, pažeidimo;[106]
c) nebus našta, visiškai neproporcinga tai naudai, kurią nukentėjusioji valstybė gautų iš restitucijos natūra vietoj kompensacijos;
d) nesukels rimtos grėsmės valstybės, pažeidusios tarptautinę teisę, politinei nepriklausomybei ar ekonominiam stabilumui, o nukentėjusiai valstybei nebus panašiai pakenkta dėl to, kad ji negavo restitucijos natūra.[107]

Jeigu restitucija natūra negalima, turi būti išmokėta kompensacija už pažeidimu padarytą žalą.[108] Kompensacija apima bet kokią ekonomiškai įvertinamą žalą, kurią patyrė nukentėjusioji valstybė; ji gali apimti ir palūkanas[109] bei (tam tikrais atvejais) negautas pajamas.[110]

Satisfakcija[111] yra kitokio pobūdžio priemonė, kuri ypač taikytina tais atvejais, kai nėra padaryta materialinės žalos (vadinamosios

[98] Žr. 3 skyrių.

[99] Žr. II dalį, 5(3) straipsnio projektą.

[100] II dalis, 6 straipsnio projektas.

[101] Žr. R. Wolfrum, Reparation for Internationally Wrongful Acts, *EPIL* 10 (1987), p. 352–353. Žr. taip pat F.A. Mann, The Consequences of an International Wrong in International and National Law, *BYIL* 48 (1976–1977), p. 1–6; G. White, Legal Consequences of Wrongful Acts in International Economic Law, *NYIL* 16 (1985), p. 137–173.

[102] II dalis, 6 *bis* straipsnio projektas.

[103] II dalis, 6 *bis* (2) straipsnio projektas.

[104] II dalis, 6 *bis* (3) straipsnio projektas.

[105] S.D. Thomson, Restitution, *EPIL* 10 (1987), p. 375–378.

[106] Žr. 3 skyrių, dėl *ius cogens*.

[107] II dalis, 7 straipsnio projektas.

[108] E.H. Riedel, Damages, *EPIL* I (1992), p. 929–934. Žr. taip pat D.B. Southern, Restitution or Compensation: the Land Question in East Germany, *ICLQ* 42 (1993), p. 690–697.

[109] Žr. J.Y. Gotanda, Awarding Interest in International Arbitration, *AJIL* 90 (1996), p. 40–63.

[110] II dalis, 8 straipsnio projektas. Tačiau žr. 15 skyrių.

[111] E. Riedel, Satisfaction, *EPIL* 10 (1987), p. 383–384.

„moralinės žalos“ atveju), pavyzdžiui, kai vienos valstybės vadovą grubiai įžeidžia kitos valstybės vadovas. Satisfakcija gali būti išreikšta viena ar keliomis iš šių formų:

a) atsiprašymu;
b) nominaliu žalos atlyginimu;
c) nukentėjusiosios valstybės teisių sunkių pažeidimų atveju žala atlyginama pagal pažeidimo sunkumą;
d) tais atvejais, kai pažeidimą savo neteisėtais veiksmais įvykdė pareigūnai, arba pareigūnai ar privatūs asmenys įvykdė nusikaltimą – drausminės nuobaudos ar kriminalinės sankcijos kaltiems asmenims.[112]

Tačiau teisė į satisfakciją „nepateisina reikalavimų, kurie žemintų valstybės, įvykdžiusios tarptautinės teisės pažeidimą, orumą“ (8(3) str.). Atrodo, jog „simbolinė žala“ reiškia, kad valstybė pažeidėja gali būti įpareigota sumokėti simbolinę sumą (pvz., 1 USD ar 1 franką), kad patenkintų nukentėjusiosios valstybės „savigarbą“.

Kaip paskutinė reparacijos forma Konvencijos projekte (10*bis* str.) minimos garantijos dėl valstybės pažeidėjos neteisėto elgesio nebepasikartojimo. Valstybių tarptautinių „nusikaltimų“ samprata (pateikta I dalies 19-ajame straipsnyje)[113] kėlė labai daug diskusijų TTK 1995 m. sesijoje, tačiau buvo pasiekta tam tikra pažanga dėl „deliktų“ ir ginčų reguliavimo klausimų, dėl viso to, kas susiję su nukentėjusiosios valstybės atsakomosiomis priemonėmis.[114]

ATSAKOMOSIOS PRIEMONĖS IR GINČŲ SPRENDIMAS

Konvencijos projekto straipsniai dėl II dalyje numatytų atsakomųjų priemonių apima 11 straipsnį (nukentėjusios valstybės taikomos atsakomosios priemonės), 12 straipsnį (atsakomųjų priemonių taikymo sąlygos), 13 straipsnį (proporcingumas) bei 14 straipsnį (draudžiamos atsakomosios priemonės). Sąvoka „atsakomosios priemonės“[115] daugiausiai taikoma atsakomiesiems veiksmams, kurie tradiciškai žinomi kaip „represalijos“.[116] Jeigu valstybė A nukenčia dėl tarptautinės teisės pažeidimo, už kurį atsakinga valstybė B, valstybė A iš principo įgyja teisę nesilaikyti savo teisinių įsipareigojimų valstybei B. Laikydamasi tam tikrų sąlygų valstybė A gali imtis vienašalių atsakomųjų priemonių prieš valstybę B, kurios kitais atvejais pagal tarptautinę teisę būtų draudžiamos. Pavyzdžiui, valstybė A gali sustabdyti savo sutartinius įsipareigojimus valstybei B, arba konfiskuoti jos jurisdikcijoje esantį valstybės B turtą, kad priverstų valstybę B nutraukti neteisėtą veiklą ir sumokėti reparaciją. Tokios priemonės yra tam tikra savigal-

[112] II dalis, 10(2) straipsnio projektas.

[113] Žr. 3 skyrių.

[114] Žr. R. Rosenstock, The Forty-Seventh Session of the International Law Commission, *AJIL* 90 (1996), p. 106.

[115] E. Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies. An Analysis of Countermeasures*, 1984; Malanczuk (1987), *op. cit.*, p. 197–286; O.Y. Elagab, *The Legality of Non-Forcible Counter-Measures in International Law*, 1988. Žr. taip pat arbitražą tarp Prancūzijos ir JAV (1978) *Air Services Agreement* byloje, 18 *RIAA* 416; *Harris CMIL*, p. 11–17, ir 1 skyrių.

[116] P. Malanczuk, Zur Repressalie im Entwurf der International Law Commission zur Staatenverantwortlichkeit, *ZaoRV* 45 (1985), p. 293–323; K.J. Partsch, Reprisals, *EPIL* 9 (1986), p. 330–335; Partsch, Retorsion, ten pat, p. 335–337. Dėl skirtumo tarp represalijų ir retorsijų žr. taip pat 1 skyrių.

bos forma ir decentralizuotos tarptautinės teisinės sistemos bruožas, atspindintis šios sistemos horizontalųjį pobūdį.[117] Esant tam tikroms sąlygoms, netgi trečiosios valstybės, kurių tiesiogiai nepaliečia vienos valstybės neteisėta veikla, gali įgyti teisę reaguoti į grubų tarptautinės teisės pažeidimą, jeigu pažeistoji pareiga yra *erga omnes* pareiga, kurios apsauga yra suinteresuotos visos valstybės.[118]

Tačiau egzistuoja tam tikri teisiniai minėtų atsakomųjų priemonių, arba represalijų, apribojimai. Svarbiausias dabar galiojantis apribojimas – ginkluotų represalijų (karinės jėgos panaudojimo) uždraudimas remiantis bendru jėgos naudojimo uždraudimu JT Istatų 2(4) straipsnyje (išskyrus, žinoma, savigyną nuo ginkluoto užpuolimo).[119] Taigi jeigu valstybė A pagal dvišalį prekybos susitarimą su valstybe B nesilaiko tam tikrų įsipareigojimų, valstybė B negali reaguoti į tai karine valstybės A uostų blokada. Be to, atsakomoji priemonė turi būti proporcinga pirminiam neteisėtam aktui.[120] Jeigu valstybė A pagal suklastotus kaltinimus uždaro į kalėjimą valstybės B pilietį, ši negali reaguoti į tai išvarydama visus valstybės A piliečius ir konfiskuodama bet kokią jai prieinamą valstybės A nuosavybę. Be to, pagal tarptautinę teisę neleistinos tokios atsakomosios priemonės, kuriomis pažeidžiamos pagrindinės žmogaus teisės arba imperatyvinė tarptautinės teisės norma.[121] Pavyzdžiui, valstybė A, reaguodama į valstybės B įvykdytą tarptautinės teisės pažeidimą, negali kankinti valstybės B piliečių.

Vienas iš Tarptautinės teisės komisijos pasirinkto varianto problemiškų aspektų yra tas, kad čia mėginama vienašales atsakomąsias priemones taikyti priklausomai nuo išankstinio privalomo taikaus ginčų sureguliavimo mechanizmų panaudojimo.[122] Tuo norima išvengti nepageidautino represalijų ir kontrrepresalijų rato. Tačiau tai gali būti sunku įgyvendinti remiantis šiuo metu egzistuojančia tarptautine teisine sistema. Kita vertus, jeigu nėra nešališko teisėjo, nėra ir nešališko sprendimo; ir negalima nepaisyti fakto, kad stipriosios valstybės, žinoma, yra linkusios pačios spręsti apie kitų valstybių elgesio teisėtumą arba neteisėtumą, o silpnesnėms valstybėms dažniausiai nelieka nieko kito, kaip tik vykdyti stipresniųjų valstybių reikalavimus, jeigu negalimas joks trečiosios šalies ginčo tikrosios esmės įvertinimas.

Ginčų sprendimo klausimu dabartiniame TTK parengtame projekto variante numatytas taikinamasis procesas ginčams, kylantiems dėl Konvencijos projekto arba taikymo. Jeigu taikinamoji procedūra baigiasi nesėkme, numatytas arbitražas (tačiau šalys dėl jo turi susitarti).[123] Arbitražui turi būti suteikti įgaliojimai spręsti dėl pagrindinio ginčo ir dėl atsakomųjų priemonių teisėtumo. Be to, kad valstybės dažniau naudotųsi arbitražu, yra numatytos nuostatos, įtvirtinančios ar-

[117] Žr. 1 skyrių.

[118] Žr. J. Charney, Third State Remedies in International Law, *Mich. JIL* 10 (1989), p. 57; J.A. Frowein, Reactions by Not Directly Affected States to Breaches of Public International Law, *RdC* 248 (1994–IV), p. 345–437, ir 3 skyrių.

[119] Žr. 19 skyrių.

[120] Žr. *Air Services Agreement* bylą, *op. cit.*; J. Delbruck, Proportionality, *EPIL* 7 (1984), p. 396–400. Žr. taip pat 19 skyrių.

[121] Žr. 3 skyrių.

[122] Dėl diskusijos žr. O. Schachter, Dispute Settlement and Countermeasures in the International Law Commission, *AJIL* 88 (1994), p. 471–477; Symposium: Counter-Measures and Dispute Settlement: The Current Debate within the ILC, *EJIL* 5 (1994), p. 20–119 (G. Arangio-Ruiz, V.S. Vereshchetin, M. Bennouna, J. Crawford, C. Tomuschat, D. Bowett, B. Simma ir L. Condorelli pasisakymai).

[123] Dėl taikinamosios ir arbitražo procedūrų žr. 18 skyrių.

bitražinio sprendimo teisėtumo ginčijimo schemą tuo atveju, jeigu arbitražinis teismas viršijo savo įgaliojimus. Tokį sprendimo ginčijimą turi nagrinėti Tarptautinis Teisingumo Teismas.[124]

TTK sugebėjo aprobuoti projekto II ir III dalis pirmuoju skaitymu 1996 metais, ir valstybės galėjo pateikti savo pastabas iki 1998-ųjų.[125] Neaišku, ar dėl viso to valstybės sutiks būti įpareigotos pagal Konvencijos, kaip daugiašalės sutarties, straipsnius. Vis dėlto Konvencijos projekto straipsniai bei jų išsamūs komentarai, apibendrinantys valstybių praktiką, jau yra tapę svarbiu ir dažnu nuorodų šaltiniu tarptautinėje teisėje. Tačiau reikia kruopščiai atskirti, kas iš tos medžiagos iš tikrųjų reiškia egzistuojančios tarptautinės teisės kodifikavimą ir kas yra tiktai jos „progresyvus plėtojimas" siūlymų, kokia teisė turėtų būti ateityje, prasme.

[124] Žr. Komisijos 1995 m. raportą, UN Doc. A/50/10 (1995), p. 192.

[125] 1996 m. raportas rašant šią knygą dar nebuvo prieinamas.

18 SKYRIUS

TAIKUS GINČŲ TARP VALSTYBIŲ SPRENDIMAS

Ginčai tarp valstybių, kylantys dėl pretenzijų, susijusių su faktų, teisės ir politikos klausimais, yra neišvengiama tarptautinių santykių dalis, dažnai atvesdavusi prie ginkluotų konfliktų. Ginčų reguliavimo tarp valstybių klausimas[1] yra ta sritis, kuri reikalauja ypatingo dėmesio, kad būtų tinkamai suprastas tarptautinės teisės pobūdis, kadangi tai yra šerdis, kuria remiasi visų kitų principų ir normų veikimas, įskaitant valstybių atsakomybės klausimą. Todėl būtina šią temą aptarti išsamiau ir smulkiau.

Kaip jau minėta 2 skyriuje, mintis dėl taikaus ginčų sprendimo tarptautinėje teisėje išsiplėtojo jos „klasikinio" laikotarpio metu, nors apskritai tuomet nebuvo draudimo naudoti jėgą. JT Įstatų[2] 2(4) straipsnis draudžia naudoti jėgą (išimtys bus aptartos 19 skyriuje[3]), o 2(3) straipsnis visas valstybes nares „savo tarptautinius ginčus įpareigoja spręsti taikiomis priemonėmis taip, kad nekeltų grėsmės tarptautinei taikai ir saugumui bei teisingumui". Tačiau konkrečios iš šios nuostatos kylančios pareigos tebėra ginčų objektas, kaip nesutariama ir dėl sąvokos „tarptautinis ginčas" reikšmės.[4] Vienas iš svarbiausių organizacijos uždavinių – „taikiomis priemonėmis, remiantis teisingumo ir tarptautinės teisės principais, sureguliuoti bei išspręsti tarptautinius ginčus arba situacijas, galinčias pažeisti taiką" (1(1) straipsnis). Visas JT Įstatų VI skyrius yra skirtas būtent šiam tikslui, tačiau, kaip numatyta 33(1) straipsnyje, jis yra skirtas tik tam tikroms ginčų kategorijoms, t.y. tokiems ginčams, „kuriems užtrukus, gali kilti grėsmė tarptautinės taikos ir saugumo palaikymui".

JT Įstatų 33(1) straipsnyje pateikiamas tarptautinėje teisėje įprastų taikaus ginčų tarp valstybių reguliavimo būdų sąrašas:

> derybos, tyrimas, tarpininkavimas, sutaikinimas, arbitražas, teisminis nagrinėjimas, kreipimasis į regioninius organus bei kitos jų pačių nuožiūra pasirinktos taikios priemonės.[5]

[1] Žr. *Harris CMIL*, p. 908–969; *Restatement (Third)*, 2-as t., p. 338–399; L.B. Sohn, Peaceful Settlement of Disputes, *EPIL* 1 (1981), p. 154–156; L.B. Sohn, The Future of Dispute Settlement, leidinyje R.St.J. McDonald/D.M. Johnston (red.), *The Structure and Process of International Law*, 1983, p. 1121–1146; I. Diaconu, Peaceful Settlement of Disputes between States: History and Prospects, ten pat, p. 1095–1120; J.G. Merrills, *International Dispute Settlement*, 2-as leid., 1991, p. 1; E. Lauterpacht, *Aspects of the Administration of International Justice*, 1991; M. Brus *et al.* (red.), *The United Nations Decade of International Law: Reflections on International Dispute Settlement*, 1991; W.M. Reismann, *Systems of Control in International Adjudication and Arbitration: Breakdown and Repair*, 1992; J. Tacsan, *The Dynamics of International Law in Conflict Resolution*, 1992; C. Chinkin, *Third Parties in International Law*, 1993; M. Brus, *Third Party Dispute Settlement in An Interdependent World*, 1995; I. Brownlie, The Peaceful Settlement of International Disputes in Practice, *Pace ILR* 7 (1995), p. 257–279; P. Malanczuk, „Alternative Dispute Resolution" (ADR) in International Commercial Disputes: Lessons from Public International Law, leidinyje ICC Publishing S.A.R (red.), *ADR – International Commercial Disputes: New Solutions?*, Tarptautinių Prekybos Rūmų (ICC) Tarptautinio verslo teisės ir praktikos instituto specialusis dosjė (būsimas).

[2] Tekstas leidinyje *Brownlie BDIL*, p. 1.

[3] Žr. 19 skyrių.

[4] Žr. C. Tomuschat, Article 2(3), *Simma CUNAC*, p. 97–106.

Šie metodai gali būti suskirstyti į: a) diplomatines ginčų reguliavimo priemones; b) teisines (teismines) ginčų sprendimo priemones; (c) ginčų reguliavimo procedūras, taikomas tarp tarptautinių organizacijų valstybių narių. Diplomatinės priemonės apima derybas, gerąsias paslaugas, tarpininkavimą, tyrimą ir taikinamąją procedūrą, o derybose dalyvauja tik ginčo šalis. Ėmusis kitų minėtų diplomatinių priemonių, ginčo sureguliavime vienokia ar kitokia forma dalyvauja trečioji šalis, tačiau ji neturi teisės ginčo išspręsti teisiškai įpareigojančiu sprendimu. Teisinės priemonės apima arbitražą ir teisminį nagrinėjimą, kurių pasekmė – teisiškai įpareigojantis trečiosios šalies sprendimas. Šiame skyriuje kalbama apie diplomatinius ir teisinius ginčų reguliavimo metodus. JTO vaidmuo reguliuojant tarpvalstybinius konfliktus atskirai bus aptartas 22 skyriuje.[6]

Valstybės yra sudariusios nemažai bendrų daugiašalių sutarčių, skirtų taikiam jų ginčų sureguliavimui.[7] 1899 metų Hagos konvencija „Dėl taikaus tarptautinių ginčų sprendimo" buvo peržiūrėta II-oje Hagos taikos konferencijoje 1907 m., ir 1996 m. 82 valstybės vis dar buvo 1899 arba 1907 m. konvencijų šalimis.[8] 1928 m. Bendrąjį aktą „Dėl taikaus ginčų sprendimo",[9] patvirtintą Tautų Sąjungos, pripažino tik 23 valstybės, o vėliau jį denonsavo Ispanija (1939 m.), Prancūzija, Jungtinė Karalystė, Indija (1974 m.) ir Turkija (1978 m.).

Be to, yra daugybė regioninių dokumentų: 1948 m. Amerikos sutartis „Dėl taikaus ginčų sprendimo" (Bogotos paktas),[10] 1957 m. Europos konvencija „Dėl taikaus ginčų sprendimo",[11] 1964 m. Afrikos Vienybės Organizacijos Tarpininkavimo ir Arbitražo Komisijos protokolas,[12] ESBK 1992 m. Konvencija „Dėl sutaikinimo ir arbitražo"[13] bei 1993 m. Afrikos Vienybės Organizacijos „Konfliktų prevencijos, valdymo ir sprendimo mechanizmas".[14] Be šių bendrų susitarimų, galioja daug dvišalių (sudaryta ypač daug sutarčių dėl draugystės, prekybos ir laivininkystės arba dėl užsienio investicijų)[15] ir daugiašalių sutarčių, kuriose įtvirtintos konkrečios sąlygos dėl ginčų sprendimo (vadinamosios „kompromisinės sąlygos"),[16] apimančios atitinkamos sutarties aiškinimą ir taikymą.

Praeityje valstybės nelabai norėdavo apriboti savo suverenitetą ir trečiosioms šalims pripažinti *in abstracto* galimybę priimti privalomus sprendimus jų ginčuose; ypač (bet ne tik) tai pasakytina apie buvusias socialistines šalis bei daugumą besivystančių Afrikos ir Azijos šalių. Po Antrojo pasaulinio karo vyravo tarptautinės bendrijos įvairovė ir suvereniteto koncepcijos absoliutinė versija, todėl privalomi sprendimai galėjo būti priimami tik dėl nereikšmingų ginčų ir techninio pobūdžio klausimų.[17] Bendri susitarimai dėl ginčų sprendimo, pavyzdžiui, Europoje ir Amerikoje, yra neefektyvūs ir daugeliu atvejų netaikomi praktikoje.

[5] Žr. C. Tomuschat, Article 33, ten pat, p. 505–514.

[6] Žr. 22 skyrių.

[7] Žr. K. Oellers-Frahm/N. Wuhler (sudarytojai), *Dispute Settlement in Public International Law: Texts and Materials*, 1984.

[8] *The 95th Annual Report of the Administrative Council of the Permanent Court of Arbitration*, 1995, 1-as Priedas; 1899 m. Konvencijos tekstas UKTS 9 (1901), Cd. 798; 1907 m. Konvencijos – UKTS 6 (1971), Cmnd. 4575. Apie Hagos taikos konferencijas žr. 2 skyrių.

[9] Tekstas 71 UNTS 101, peržiūrėtas Jungtinėse Tautose 1949 m., JTO GA 1949 m. balandžio 28 d. Rezoliucija Nr. 268A (III). Žr. Heydte, Geneva Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes (1924), *EPIL* II (1995), p. 529–531.

[10] 30 UNTS 55. Žr. T.B. de Maekelt, Bogota Pact (1948), *EPIL* I (1992), p. 415.

[11] 320 UNTS 243. Žr. K. Ginther, European Convention for the Peaceful Settlement of Disputes, *EPIL* II (1995), p. 186.

[12] *ILM* 3 (1964), p. 1116. Žr. T. Maluwa, The Peaceful Settlement of Disputes Among African States, 1963–1983: Some Conceptual Issues and Practical Trends, *ICLQ* 38 (1989), p. 299–320.

[13] *ILM* 32 (1993), p. 557. Žr. taip pat D. Bardonnet (red.), *The Peaceful Settlement of International Disputes in Europe: Future Prospects*, 1991; K. Oellers-Frahm, The Mandatory Component in the CSCE Dispute Settlement System, leidinyje M. Janis (red.), *International Courts for the Twenty-First Century*, 1992, p. 195–211.

[14] UN Doc. A/47558, p. 98. Žr. J. Hilf, Der neue Konfliktregelungsmechanismus der OAU, *ZaoRV* 54 (1994), p. 1023–1047.

[15] D. Blumenwitz, Treaties of Friendship, Commerce and Navigation, *EPIL* 7 (1984), p. 484–490. Žr. taip pat 15 skyrių, kas susiję su dvišalėmis sutartimis dėl investicijų.

[16] Žr. H. Fox, States and the Undertaking to Arbitrate, *ICLQ* 37 (1988), p. 1; N. Wuhler, Arbitration Clause in Treaties, *EPIL* I (1992), p. 236; K. Oellers-Frahm, Compromis, ten pat, p. 712.

Pastangos senąsias bendras sutartis pakeisti naujomis ir rasti visuotinai priimtiną sprendimą tuo klausimu buvo nesėkmingos, valstybės vis dažniau ėmė pripažinti privalomus trečiosios šalies sprendimus ginčuose, susijusiuose su tam tikrais konkrečiais klausimais.[18] 1972 m. konvencija „Dėl atsakomybės už žalą, padarytą į kosminę erdvę paleistais objektais" buvo tam tikra prasme tipinis valstybėms priimtinos naujos formos kompromisinės nuostatos pavyzdys. Joje numatyta pretenzijų komisija yra tiktai taikinamoji institucija, nebent šalys sutiktų pripažinti jos sprendimus privalomais.[19]

Tačiau net jei valstybės ir sutinka dėl tam tikro ginčų sprendimo mechanizmo, nebūtinai jos juo realiai naudosis konkrečiu atveju arba laikysis trečiosios šalies priimto sprendimo (nors pripažinusios tribunolo jurisdikciją konkrečioje byloje, jos paprastai vykdo jo priimtą sprendimą); tarptautinėje teisėje nėra jokio bendro efektyvaus tarptautinių teismų ir arbitražų sprendimų užtikrinimo būdo,[20] kitaip nei nacionalinių teismų sprendimų laikymasis nacionalinėse teisinėse sistemose.

Valstybės savo praktikoje pirmenybę teikia diplomatiniams ginčų reguliavimo metodams, kurie įpareigoja jas labiau kontroliuoti viso proceso eigą bei rezultatus.

DIPLOMATINIAI GINČŲ REGULIAVIMO METODAI

Derybos

Dauguma ginčų tarp valstybių sureguliuojama tiesioginėmis diplomatinėmis derybomis.[21] Tarptautinė teisė šiuo atžvilgiu nėra unikali, nes bet kurioje teisinėje sistemoje dauguma ginčų sureguliuojama būtent derybomis.

Valstybių pareiga vesti derybas gali būti kildinama iš bendros valstybių pareigos pagal JT Įstatų 2(3) straipsnį savo ginčus spręsti taikiai, ir iš 1970 m. deklaracijoje „Dėl draugiškų santykių" numatytos pareigos pasirinkti „priemones, tinkamas ginčo aplinkybėms ir pobūdžiui".[22] Tarptautinis Teisingumo Teismas *North Sea Continental Shelf* bylose pastebėjo, kad ginčo šalys gali netgi turėti „pareigą elgtis taip, kad derybos būtų prasmingos".[23] Specialios pareigos gali kilti pagal sutartį, pavyzdžiui, pagal 1982 m. Jūrų teisės konvencijos 283 straipsnį,[24] kuriame reikalaujama, kad ginčo šalys palaikytų ryšį viena su kita, keistųsi nuomonėmis bet kurioje ginčo stadijoje ir netgi vėliau, siekdamos įgyvendinti galutinį susitarimą ar sprendimą dėl ginčo.[25]

Tačiau ne visada derybos yra geras tarptautinių ginčų reguliavimo metodas. Neutralios trečiosios šalys į derybas yra įtraukiamos retai, va-

[17] Apie Suvereniteto doktriną žr. 2 skyrių.

[18] Žr. K. Oellers-Frahm, Arbitration – A Promising Alternative of Dispute Settlement under the Law of the Sea Convention?, *ZaoRV* 55 (1995), p. 457–478, at 468 ir t.t.

[19] Žr. 13 skyrių.

[20] Apie JTO Įstatų 94-ą straipsnį žr. toliau, p. 348.

[21] C.-A. Fleischhauer, Negotiation, *EPIL* 1 (1981), p. 152–154.

[22] Deklaracijos tekstas *Brownlie BDIL*, p. 36; žr. 2 skyrių.

[23] *ICJ Rep.* 1969, p. 3, at 47. Žr. taip pat 12 skyrių.

[24] Žr. 12 skyrių.

[25] Apie ginčų sprendimo sistemą pagal 1982 m. Konvenciją žr. tekstą toliau, p. 359–361.

dinasi, nėra nešališko mechanizmo ginčijamiems klausimams spręsti. Tai reiškia ir tai, jog ginče dalyvaujančiai valstybei beveik nėra jokių suvaržymų reikšti kraštutines pretenzijas, ypač tada, kai jos derybų galia yra labai stipri. Valstybės gali neigti ginčą ir reikalauti, kad prieš pradedant derybas būtų patenkintos tam tikros išankstinės sąlygos.

Sutarčių nuostatose dėl ginčų reguliavimo derybos dažnai numatomos tik kaip pirmasis žingsnis ginčo sureguliavimo procedūroje ir suteikiama galimybė, derybose nepasiekus pažangos per tam tikrą nustatytą terminą, spręsti ginčą kitokiomis priemonėmis, kaip antai tarpininkavimas, tyrimas, sutaikinimas, arbitražas arba teisminis nagrinėjimas.

Gerosios paslaugos ir tarpininkavimas

Kartais trečiosios valstybės, tarptautinės organizacijos arba netgi koks nors žymus asmuo konfliktuojančioms valstybėms gali mėginti padėti pasiekti susitarimą. Tokia pagalba gali būti dvejopa: gerosios paslaugos ir tarpininkavimas.[26] Trečioji šalis (kaip tarpininkas), mėgindama įtikinti konfliktuojančias valstybes pradėti derybas, siūlo savo „gerąsias paslaugas"; ji teikia siūlymus abiem valstybėms, o deryboms prasidėjus jos funkcijos baigiasi. Pavyzdžiui, Šveicarija, būdama „nuolat neutrali",[27] dažnai veikia kaip globos valstybė karo arba taikos metu (pvz., ji atstovavo JAV ir Kubai jų konflikte).

Tarpininkas, lyginant su „gerųjų paslaugų" teikėju, yra aktyvesnis, kadangi jis dalyvauja derybose ir gali netgi ginčo šalims siūlyti ginčo sureguliavimo variantus (tai paprastai laikoma taikinamosios procedūros bruožu). Tačiau pagal Tarptautinių prekybos rūmų (ICC) taikinamosios procedūros taisykles (jos nagrinėja tik komercinius, bet ne tarpvalstybinius ginčus), daug diskutuotas skirtumas tarp „tarpininkavimo" ir „taikinamosios procedūros" iš tiesų neturi jokios reikšmės, nes minėtose Taisyklėse pačiam taikintojui paliekama galimybė spręsti, ar teikti, ar neteikti konkrečius ginčo sureguliavimo variantus.[28] Aišku, jog tarpininku privalo pasitikėti abi pusės, todėl gana sunku yra rasti tokį tarpininką. Ginče tarp Argentinos ir Čilės dėl *Beagle Channel* byloje priimto sprendimo įgyvendinimo[29] abi šalys tarpininku pasirinko Kardinolą Antonio Samore'ą; jį pasiūlė Popiežius. „Gerosios paslaugos" ir tarpininkavimas gali būti sujungti, ir praktikoje šias procedūras ne visada yra lengva atskirti. Toks buvo Alžyro vaidmuo 1980 m. ginče tarp Irano ir JAV dėl įkaitų, kai abi šalys viena su kita nebendravo tiesiogiai. Padedant Alžyrui, jos sudarė Alžyro susitarimus, kurių pagrindu 1981 m. buvo įsteigtas Irano ir JAV Pretenzijų Tribunolas Hagoje.[30]

[26] R.L. Bindschedler, Good Offices, *EPIL* II (1995), p. 601–603; v. Mangoldt, *op. cit.*, p. 230–236.

[27] R.L. Bindschedler, Permanent Neutrality of States, *EPIL* 4 (1982), p. 133; R.R. Probst, *„Good Offices" in the Light of Swiss International Practice and Experience*, 1989.

[28] Žr. E.A. Schwartz, International Conciliation and the ICC, *ICSID Rev.* 10 (1995), p. 98, at 100–101.

[29] *Beagle Channel Arbitration*, *ILM* 17 (1978), p. 632. Žr. Merrills (1991), *op. cit.*, 5-ą skyrių; G.R. Moncayo, La Mediation pontificale dans l'affaire du canal Beagle, *RdC* 242 (1993–V).

[30] Alžyro susitarimų tekstai yra *ILM* 20 (1981), p. 223. Apie įkaitų Irane bylą žr. 8 ir 17 skyrių; apie Irano ir JAV Pretenzijų tribunolą žr. tekstą toliau, p. 356–359.

Iš pradžių nereikalaujama šalių sutikimo dėl tarpininkavimo, tačiau be tokio sutikimo jokia efektyvi pagalba neįmanoma. Bendrų taisyklių, tarp valstybių reguliuojančių tarpininkavimo procedūrą,[31] nėra, išskyrus atvejus, kai tai konkrečiai numato sutartis. Todėl tarpininkavimas, dalyvaujant trečiajai šaliai, pasireiškia lanksčių derybų forma. Ginče tarp Indijos ir Pakistano dėl Indus įlankos 1951–1961 metais sėkmingai tarpininkavo Pasaulio bankas; jis teikė finansinę pagalbą. Sėkmingo valstybių (dažniausiai didžiųjų) tarpininkavimo pavyzdžiai – Vokietijos iniciatyvos 1878 m. Berlyno kongrese,[32] SSRS tarpininkavimas 1966 m. konflikte tarp Indijos ir Pakistano, JAV tarpininkavimas arabų ir Izraelio konflikte 1978 metais Camp David taikos derybose tarp Izraelio ir Egipto bei vėlesniuose susitarimuose tarp Izraelio ir Palestinos išsivadavimo organizacijos.[33]

Tarpininkauti ginčuose tarp valstybių nėra lengva ir tai gali turėti neigiamų padarinių pačiam tarpininkui, nes aktyvus vaidmuo gali pakenkti jo santykiams su viena ar visomis konfliktuojančiomis šalimis. Visiškai neutrali pozicija dažnai yra neįmanoma, ypač ginkluotuose konfliktuose. Trečiosios šalies įsikišimas į tarptautinių ginčų sureguliavimą dažnai būdavo nesėkmingas, nes ji paprastai neturėdavo pakankamos įtakos. Didžiosios valstybės turi daugiau galimybių sėkmingai tarpininkauti dėl savo išteklių ir galios, bet, kita vertus, jos yra linkusios kartu įgyvendinti ir savus interesus. Dažniausiai tarpininkavimas baigiasi sėkmingai tuo atveju, kai sprendžiami nelabai svarbūs klausimai arba vietinio pobūdžio konfliktai, ir kai ginčas faktiškai jau yra išspręstas (pvz., vienos iš šalių karine pergale), tik reikia apibrėžti padarinius.

Faktų nustatymas ir tyrimas

„Faktų nustatymas“ ir „tyrimas“, kaip faktų nustatymo būdai, tarptautinėje teisėje gali būti naudojami įvairiausiems tikslams,[34] tarp jų ir tarptautinių organizacijų sprendimų priėmimo praktikai.[35] Sprendžiant tarptautinius ginčus abi šios sąvokos tarpusavyje yra susijusios. Daugeliui tarptautinių ginčų priklauso ginčijami klausimai dėl fakto, todėl nešališkas tyrimas yra geras būdas sumažinti įtampą bei nesutarimo tarp šalių mastą. Po tam tikrų derybų kartais konfliktuojančios valstybės gali susitarti dėl nešališkos institucijos (dažniausiai *ad hoc*, bet kartais ir nuolatinio pobūdžio institucijos, numatytos išankstiniu susitarimu tam tikrų rūšių ginčams spręsti) sudarymo tyrimui atlikti; tyrimo tikslas – pateikti objektyvų vaizdą apie ginčijamus faktus ir taip sudaryti sąlygas ginčui sureguliuoti. Šalys tyrimo rezultatų pripažinti neprivalo, tačiau beveik visada dėl jų sutinka.

[31] Tokios specialios taisyklės yra nustatytos, pavyzdžiui, Pasaulinėje intelektualinės nuosavybės organizacijoje: Mediation, Arbitration, and Expedited Arbitration Rules, *ILM* 34 (1995), p. 559; J.A. Freedberg-Swartzburg, Facilities for the Arbitration of Intellectual Property Disputes, *Hague YIL* 8 (1995), p. 69–84.

[32] Žr. 2 skyrių.

[33] Žr. 5 skyrių.

[34] R.B. Lillich (red.), *Fact-Finding Before International Tribunals*, 1992; K.J. Partsch, Fact-Finding and Inquiry, *EPIL* II (1995), p. 343–345.

[35] Žr. JT Generalinio sekretoriaus pranešimą apie faktų nustatymo metodus, UN Doc. A/6228, GAOR (XXI), 1966 m. balandžio 22 d., Priedai, 2-as t., Darbotvarkės 87-as p., p. 1–21.

Faktų nustatymo užduotis gali būti sujungiama su jų teisiniu įvertinimu bei rekomendacijų dėl ginčo sureguliavimo teikimu; tuo atveju ne visada galima aiškiai atskirti faktų nustatymą ir tyrimą nuo sutaikinimo ir tarpininkavimo, kaip tai atsitiko *Dogger Bank* incidento atveju.[36] Rusijos Baltijos jūros laivynas, 1904 metais plaukęs į Ramųjį vandenyną kariauti su Japonija, apšaudė Dogger seklumose Šiaurės jūroje žvejojusius Britanijos laivus; rusai teigė, jog šį išpuolį išprovokavo japonų povandeniniai laivai. Šalys sudarė tyrimo komisiją, kurios nariai – aukšti jūrų karininkai iš Didžiosios Britanijos, Rusijos, JAV, Prancūzijos ir Austrijos; jos užduotis buvo ne tik nustatyti, kas faktiškai įvyko (faktus), bet ir nustatyti atsakomybę[37] bei abiejų pusių kaltės lygį. Remdamasi komisijos parengtu pranešimu Britanija atsiėmė savo reikalavimą nubausti Rusijos admirolą, o Rusija sutiko sumokėti 65 000 svarų sterlingų dydžio kompensaciją.

Faktų nustatymas minimas ir sutartyse. Pavyzdžiui, pagal 1907 m. Hagos konvenciją tyrimo komisijos užduotis – „palengvinti klausimo sprendimą ... nešališku ir sąžiningu išnagrinėjimu“ (9 straipsnis), o jos pranešimas ribojamas „faktų išdėstymu“, kuris „jokiu būdu nereiškia sprendimo“ (35 straipsnis). Naujesni dokumentai „faktų nustatymo komisijoms“ suteikia įgaliojimus įvertinti faktus teisiškai ir teikti rekomendacijas, pavyzdžiui, 1977 m. I Papildomas protokolas prie 1949 m. Ženevos Raudonojo Kryžiaus konvencijų arba 1982 m. Jūrų teisės konvencija.[38]

Klausimas, ar faktų nustatymas ir tyrimas turi būti aiškiai atskiriami nuo sutaikinimo, kaip numatyta 1899 ir 1907 m. Hagos konvencijose bei 1913–1914 m. Bryano sutartyse, lieka ginčytinas. Po intensyvių debatų, vykusių 1962–1967 metais, Jungtinės Tautos nusprendė, jog faktų nustatymo ir sutaikinimo sujungimas būtų nenaudingas ginčų sureguliavimui,[39] ir atmetė siūlymą sukurti nuolatinę tyrimo komisiją, į kurią galėtų kreiptis valstybės, JT organai bei specializuotos įstaigos. Generalinė Asamblėja savo Rezoliucijoje Nr. 2329, priimtoje 1967 m. gruodžio 18 d., tiesiog įpareigojo Generalinį sekretorių sudaryti ekspertų faktų nustatymo klausimais sąrašą. 1991 m. kovo 31 d. duomenimis, fakultatyvinės Faktų nustatymo komisijos, numatytos 1977 m. I Papildomo protokolo prie 1949 m. Ženevos konvencijų 90(2) straipsnyje, kompetenciją pripažino tik 21 valstybė. K.-J. Partschas daro išvadą: „Teorijos, kad realus tyrimas (apsiribojantis faktų nustatymu) nesusiduria su valstybių nenoru leisti kištis į jų suverenitetą tokiu mastu kaip ir tyrimas, papildytas sutaikinimo elementais, tarptautinė praktika per paskutinius 80 metų nepatvirtino.“[40] Dvišalio faktų nustatymo vaidmuo užkertant kelią ginčams arba juos galutinai sureguliuojant faktiškai buvo gana kuklus. Iš esmės keletas

[36] Žr. *Dogger Bank Inquiry* (1905), leidinyje J.B. Scott (red.), *The Hague Court Reports*, 1916, p. 403–413. Apie kitą įsimintiną atvejį, kai tyrimo komisija, vadovaujama Charleso de Visscherio, netgi peržengė jai nustatytas užduotis dėl faktų nustatymo, tačiau, nepaisant to, jos išvadas pripažino abi šalys, žr. *Red Crusader Enquiry* (1962), *ILR* 35 (1967), p. 485–500; J. Polakiewicz, Red Crusader Incident, *EPIL* 11 (1989), p. 271.

[37] Žr. 17 skyrių.

[38] 1977 m. I-o Protokolo 90-as straipsnis, *ILM* 16 (1977), p. 1391; 1982 m. Konvencijos VII-o Priedo 5-as straipsnis, *ILM* 21 (1982), p. 1261. Žr. E. Kussbach, The International Humanitarian Fact-Finding Commission, *ICLQ* 43 (1994), p. 174–184. Apie 1949 m. Ženevos Konvencijas žr. 20 skyrių.

[39] UN Doc. A/6373 GOAR (XXI), Priedai, 2 t., Darbotvarkės 87-as p., p. 111–114; JTO GA 1967 m. gruodžio 18 d. Rezoliucija Nr. 2329 (XXII).

[40] Partsch, *op. cit.*, p. 345.

sėkmingų atvejų pasitaikė tik keliose srityse, pavyzdžiui, jūriniuose ginčuose, ir jie turi būti nepainiojami su politinių organizacijų, tokių kaip Jungtinės Tautos, „faktų nustatymo misijomis".

Sutaikinimas

Institut de Droit International (Tarptautinės teisės institutas) 1961 m. taip apibrėžė sutaikinimą:

> Bet kokio pobūdžio tarptautinių ginčų sureguliávimo metodas, kai šalių sudaryta nuolatinio arba *ad hoc* pobūdžio komisija ginčui spręsti nešališkai imasi nagrinėti ginčą bei mėgina apibrėžti jo sureguliavimo sąlygas, priimtinas šalims, arba teikti šalims tokią pagalbą, kurios jos galėtų paprašyti.[41]

Šis apibrėžimas plačiai pripažįstamas, tačiau jame nenumatoma vienintelio taikintojo paskyrimo galimybės, nors tai ir nėra paplitę praktikoje.

Sutaikinimo, kaip atskiro ginčų reguliavimo metodo, evoliucijos tarptautinėje teisėje užuomazgų galima pastebėti 1913–1914 m. Bryano sutartyse.[42] Šiose sutartyse buvo atsisakyta ankstesnėms arbitražinėms sutartims būdingų sąlygų, susijusių su garbe ir gyvybiniais interesais, tačiau atsižvelgus į valstybių pozicijas, nuolatinėms komisijoms, kurias numatyta steigti, suteikta teisė priimti tik neįpareigojančius sprendimus.[43] Pagal Vokietijos ir Šveicarijos 1921 m. Arbitražinės sutarties bei Prancūzijos ir Šveicarijos 1925 m. sutarties pavyzdžius buvo sudaryta šimtai dvišalių sutarčių, numačiusių arbitražą ir taikinamąsias procedūras, kuriose, *inter alia*, dažnai buvo numatoma, jog savanoriška arba privaloma taikinamoji procedūra visų ginčų dėl teisės atvejais turi būti taikoma prieš arbitražą ar teisminį nagrinėjimą, arba kartais netgi būdavo minima vien tik privaloma taikinamoji procedūra.[44] Nors kai kurias taikinamąją procedūrą numačiusias sutartis pripažino ir Sovietų Sąjunga, vienintelis pasaulinio masto dokumentas, kuriame buvo numatyta privaloma taikinamoji procedūra (kaip ir teisminis nagrinėjimas bei arbitražas), buvo 1928 m. Bendras aktas „Dėl taikaus tarptautinių ginčų sprendimo", tačiau jį ratifikavo tik keletas valstybių.

Po Antrojo pasaulinio karo taikinamosios procedūros vaidmuo dvišalėse sutartyse labai sumažėjo, nors visiškai ir neišnyko, ypač tai pasakytina apie Šveicarijos praktiką. Daugiašalių sutarčių situacija skiriasi, nes numatyti taikinamąsias procedūras šalia kitų ginčų reguliavimo formų čia tapo beveik standartu.

Valstybių sutaikinimo procedūrose trečiosios šalys pačios negali imtis iniciatyvos. Sutaikintojai gali būti skiriami atsižvelgiant į jų oficialias funkcijas (pvz., valstybių vadovai ar JT Generalinis sekreto-

[41] Tarptautinės sutaikinimo procedūros reglamento 1 straipsnis, *Ann. IDI* 49–II (1961), p. 385–391. Dėl literatūros žr. Merrills (1991), *op. cit.*, p. 59.

[42] Žr. 2 skyrių.

[43] Žr. V. Mangoldt, *op. cit.*, p. 232.

[44] Merrills, 1991, *op. cit.*, p. 60.

rius) arba kaip individualūs asmenys. Bendra komisijų sudarymo praktika yra tokia: ginčo šalys, kad būtų sudaryta neutrali dauguma, skiria vieną arba du savo piliečius ir sutinka dėl tam tikro skaičiaus nešališkų kitų valstybių piliečių paskyrimo.

Sutaikinimas kartais apibūdinamas kaip tyrimo ir tarpininkavimo junginys. Šalių susitarimu paskirtas sutaikintojas tiria ginčo faktus ir siūlo sąlygas jam sureguliuoti. Tačiau sutaikinimas yra formalesnis ir mažiau lankstus metodas nei tarpininkavimas; jei tarpininko siūlymai nepriimami, jis gali formuluoti naujus, o sutaikintojas paprastai parengia tik vieną pranešimą. Šalys neprivalo sutikti su sutaikintojo siūlomomis ginčo sureguliavimo sąlygomis (tai yra tiktai rekomendacijos); ir vis dėlto dažnai sutaikinimas primena arbitražą, ypač kai ginčas susijęs su rimtomis teisinėmis problemomis (ir negali būti sprendžiamas *ex aequo et bono*[45]).

Daugumą sutaikinimų atlikdavo kelių narių komisijos; tai yra įprasta praktika pagal dvišales ir daugiašales sutartis, tačiau retkarčiais valstybės gali norėti vienintelio sutaikintojo, kaip tai įvyko dalijant buvusios Rytų Afrikos Bendrijos turtą 1977 m., kai Kenija, Uganda ir Tanzanija, raginamos Pasaulio banko, paprašė Šveicarijos diplomato Dr. Victoro Umbrichto pateikti siūlymus.[46] Kiti tokios praktikos pavyzdžiai – Tarptautinio valiutos fondo prezidento paskyrimas sutaikintoju sudėtingame ginče dėl ikikarinių Japonijos paskolų likimo, taip pat Pasaulio banko prezidento paskyrimas vėlesniu panašiu atveju.[47]

Nors sutaikinimo komisijų praktika atspindi svarbiausias funkcijas, būtent – ginčo tyrimą ir neprivalomų rekomendacijų teikimą, egzistuoja svarbūs požiūrio į esminius dalykus skirtumai, įskaitant procedūrų formalumo lygį.[48] Kartais, siekiant spręsti tam tikro specifinio pobūdžio ginčą, procedūros išlieka labai lanksčios.[49] Procedūrų konfidencialumas būdavo esminė sėkmingo darbo su vyriausybėmis prielaida. Jei šalys sutinka su sutaikinimo komisijos siūlymais po įprasto kelių mėnesių trukmės termino, duodamo siūlymams aptarti, komisija parengia *proces-verbal*; jame užfiksuojamas sutaikinimo faktas ir sutartos ginčo sureguliavimo sąlygos. Jei siūlymai nepriimami, komisijos darbas baigiasi ir šalys nebeturi jokių tolesnių įsipareigojimų. Vėlesniame arbitražiniame arba teisminiame nagrinėjime šalys negali remtis komisijos atlikto faktų tyrimo rezultatais arba teisinėmis išvadomis, nebent jos dėl to susitaria.[50]

Tarpininkavimas ir sutaikinimas, lyginant su kitais tarptautinių ginčų sureguliavimo metodais, turi ir pranašumų, ir trūkumų. Abu jie yra lankstesni ir paliekantys daugiau erdvės šalių norams bei trečiosios šalies iniciatyvoms, nei arbitražas ir teisminis nagrinėjimas. Šalys ir toliau kontroliuoja ginčo sureguliavimo rezultatus. Nesukuriama jo-

[45] Žr. 3 skyrių.

[46] Merrills (1991), *op. cit.*, p. 65 ir t.t. Žr. taip pat N. Wuhler, East African Community, *EPIL* II (1995), p. 1–3.

[47] Ten pat, p. 69.

[48] Ten pat, p. 67 ir t.t.

[49] v. Mangoldt, *op. cit.*, p. 235.

[50] Žr. Merrills (1991), *op. cit.*, p. 70 ir t.t.

kio teisinio precedento ateičiai. Trečioji šalis neprivalo pateikti motyvų ir procesas gali būti slaptas.

Trūkumai taip pat yra akivaizdūs. Sutaikinimo ir tarpininkavimo procedūras sunku pradėti be kitos ginčo šalies sutikimo ir jos reikalauja geros oponento valios. Įnašas į teisės plėtojimą taip pat yra kur kas menkesnis nei arbitražo arba teisminio nagrinėjimo atvejais, tačiau tai yra labiau abstraktus motyvas. Šalims pirmiausia svarbu tai, kad jų ginčas būtų tinkamai išspręstas, ir tai nepriklauso nuo to, ar kompromisas išreiškia materialinę teisę, ar ne.

Tarptautinėje teisėje praktinė sutaikinimo reikšmė priklauso nuo tyrimo srities.[51] Apskritai kalbant, atrodo, jog sutaikinimas yra tinkamiausias tuo atveju, kai ginčas yra palyginti nereikšmingas ir svarbiausios jo problemos yra teisinio pobūdžio. Atrodo, kad per 70 šiuolaikinės sutaikinimo istorijos metų buvo išnagrinėta mažiau nei 20 ginčų; tai viršija tuos atvejus, kai naudota tyrimo procedūra, tačiau tai nėra toks įspūdingas skaičius turint galvoje tai, jog egzistuoja šimtai sutarčių, numatančių sutaikinimą.[52] Apibendrindamas 13 sutaikinimo atvejų, Hansas von Mangoldtas daro tokią išvadą:

> Beveik visi jie susiję su teisiniais klausimais. 8 iš jų buvo išspręsti pagal komisijos rekomendacijas. Ši sėkmė gali būti paaiškinta faktu, kad visais atvejais, išskyrus vieną, buvo numatytas privalomas arbitražas, jeigu sutaikinti nepasisektų."[53]

Tai rodo, jog neprivalomai sutaikinimo procedūrai nedavus rezultatų, ginčams išspręsti reikia imtis kraštutinių priemonių, numatančių teisiškai privalomo sprendimo priėmimą. Svarbą, kuri vis dar teikiama sutaikinimui, galima įžvelgti 1990 m. JT „Ginčų tarp valstybių sprendimo sutaikinimu taisyklių" projekte[54] bei Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos 1992 m. konvencijoje „Dėl sutaikinimo ir arbitražo".[55] Kita vertus, buvusios Jugoslavijos tragedijos atveju sutaikinimas ir kitos įvairių šalių bei institucijų pastangos sureguliuoti ginkluotą konfliktą akivaizdžiai žlugo.[56] Tenka sutikti su tuo, jog kartais tarptautinės problemos negali būti išspręstos vien dėl to, kad nesuderinamos yra šalių pozicijos.

TEISINIAI GINČŲ SPRENDIMO METODAI

Jeigu anksčiau aptartieji neprivalomi ginčų sprendimo būdai yra nesėkmingi, tokiais atvejais kai kuriose sutartyse yra numatytas arbitražas ir/arba teisminis nagrinėjimas; šių dviejų procedūrų taikymo padarinys – teisiškai šalims privalomas trečiosios šalies priimtas sprendimas. Abi procedūras galima taikyti tik sutikus šalims. Teisminį nag-

[51] Žr.; pavyzdžiui, I. Seidl-Hohenveldern, Conciliation Commissions Established Pursuant to Article 83 of the Peace Treaty with Italy of 1947, *EPIL* I (1992), p. 725–728.

[52] Merrills (1991), *op. cit.*, p. 76 ir t.t.

[53] v. Mangoldt, *op. cit.*, p. 233.

[54] *ILM* 30 (1991), p. 231.

[55] ESBK 1992 m. Konvencija, *op. cit.*

[56] Žr. 22 skyrių.

rinėjimą atlieka nuolat veikiantis teismas, turintis išrinktus teisėjus ir iš anksto nustatytą proceso tvarką bei teisę, kurią jis privalo taikyti. Arbitražas yra kur kas lankstesnė procedūra ir bus aptartas vėliau.

Teisminis nagrinėjimas

Tarp kelių nuolatinių tarptautinių teismų ir tribunolų[57] Tarptautinis Teisingumo Teismas neabejotinai yra pats svarbiausias.[58] Todėl šiame skyriuje daugiausiai dėmesio bus skirta būtent jam arba, kaip jis dar dažnai vadinamas, Pasauliniam Teismui, aptarti.

Tarptautinis Teisingumo Teismas (TTT)

Šis Teismas, kaip ir jo pirmtakas – Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas (NTTT) – dažnai dar vadinamas Pasauliniu Teismu. NTTT steigimo sutartis (arba Statutas) buvo pasirašyta 1920 metais ir įsigaliojo 1921-aisiais.[59] Teismo teisėjus rinkdavosi ne ginčo šalys, o juos išrinkdavo Tautų Sąjunga. Nebūtina smulkiai nagrinėti šio Teismo veiklos, nes jis buvo panaikintas tuo pačiu metu kaip ir Tautų Sąjunga, t.y. 1946 m.; be to, jis labai panašus buvo į dabartinį Tarptautinį Teisingumo Teismą. Nors pastarasis teisiškai nėra savo pirmtako teisių perėmėjas, perimamumas tarp šių dviejų teismų yra užtikrinamas ta prasme, kad bylos, kurios gali būti inicijuotos Nuolatiniame Tarptautiniame Teisingumo Teisme pagal sutartis, dar galiojančias tarp TTT Statuto šalių, dabar yra nagrinėjamos Tarptautiniame Teisingumo Teisme.[60] Tai taikoma ir pareiškimams, pareikštiems pagal fakultatyvinę sąlygą (žr. toliau) ankstesniam Teismui.

Tarptautinis Teisingumo Teismas,[61] įsikūręs Taikos Rūmuose Hagoje, yra vienas iš šešių pagrindinių JTO organų; tačiau jis turi nepriklausomo teismo statusą ir nėra integruotas į kitų penkių organų hierarchinę struktūrą.[62] Jo Statutas, labai panašus į NTTT Statutą, laikomas JT Įstatų sudedamąja dalimi, todėl visos JT valstybės narės automatiškai yra Statuto šalimis.[63] Tačiau tam tikromis aplinkybėmis valstybės, nesančios JTO narėmis, gali būti Teismo nagrinėjamų ginčų šalimis ir netgi tapti Statuto šalimis (Įstatų 93(2) straipsnis). Taip buvo su Šveicarija (1948 m.), Lichtenšteinu (1950 m.) ir San Marinu (1954 m.). Dabar dvi valstybės – Šveicarija ir Nauru – nėra JTO narės, bet yra TTT Statuto šalimis.[64]

Teismas vykdo dvejopą funkciją: pirma, sprendžia ginčus, kuriuos jam pateikia valstybės, ir antra, teikia konsultacines išvadas teisiniais klausimais, kai to paprašo tarptautinės institucijos, kurioms tokia galimybė suteikta.

[57] H. Mosler, Judgments of International Courts and Tribunals, *EPIL* 1 (1981), p. 111–118; H. Steinberger, Judicial Settlement of International Disputes, ten pat, p. 120–133; C.D. Gray, *Judicial Remedies in International Law*, 1990; E. McWhinney, *Judicial Settlement of International Disputes*, 1991; M.W. Janis (red.), *International Courts for the Twenty-First Century*, 1992; M. Kazazi, *Burden of Proof and Related Issues: A Study on Evidence Before International Tribunals*, Studies and Materials on the Settlement of International Disputes, 1 t. (red. P. Malanczuk), 1996. Žr. taip pat literatūrą, nurodytą aukščiau, p. 331.

[58] Apie teismus žr. H. Hill, Central American Court of Justice, *EPIL* I (1992), p. 551–554; P. Nikken, Andean Common Market, Court of Justice, ten pat, p. 159–164; K.R. Simmonds, Central American Common Market, Arbitration Tribunal, ten pat, p. 550–551. Žr. taip pat P. Pescatore, Court of Justice of the European Communities, *EPIL* I (1992), p. 852–867. Dėl naujojo Centrinės Amerikos Teisingumo Teismo Statuto žr. *ILM* 34 (1995), p. 921. Apie Europos Teisingumo Teismą žr. taip pat L.N. Brown/T. Kennedy, *The Court of Justice of the European Communities*, 1994; K.P.E. Lasok, *The European Court of Justice – Practice and Procedure*, 2-as leid., 1994. Apie Jūrų Teisės Tribunolą žr. tekstą toliau, p. 359–361.

[59] Žr. 2 skyrių.

[60] Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 37-as straipsnis, tekstas *Brownlie BDIL*, p. 438.

[61] G.C. Fitzmaurice, *The Law and Practice of the International Court of Justice*, 1986; H. Thirlway, The Law and Procedure of the International Court of Justice 1960–1989, *BYIL* 60 (1989), p. 1–158; Part Two, *BYIL* 61 (1990), p. 1–134; Part Three, *BYIL* 62 (1991), p. 1–76; Part Four, *BYIL* 63 (1992), p. 1–96; Part Five, *BYIL* 64 (1993), p. 1–54; Part Six, *BYIL* 65 (1994), p. 1–102; S. Rosenne (red.), *Documents on the International Court of Justice*, 1991; E. McWhinney, *Judicial Settlement of International Disputes. Jurisdiction, Justiciability and Judicial Law-Making in the Contemporary International Court*, 1991; S. Rosenne/T.D. Gill, *The World Court. What It Is and How It Works*, 5-as leid., 1994; G.Z. Capaldo, *A Repertory of the Decisions of the International Court of Justice (1947–*

Teismo sudėtis

Teismą sudaro 15 teisėjų; kas treji metai renkami penki teisėjai 9 metų kadencijai. Rinkimų procedūra yra sudėtinga, tačiau trumpai galima pasakyti, kad teisėjui išrinkti reikia absoliučios balsų daugumos tiek Saugumo Taryboje, tiek Generalinėje Asamblėjoje, abiem šiems organams posėdžiaujant atskirai.[65] Teisme negali būti daugiau nei vienas teisėjas – tos pačios valstybės pilietis, tačiau Teismas turi atstovauti pagrindinėms civilizacijos formoms bei svarbiausioms pasaulio teisinėms sistemoms. Pastaraisiais metais vyrávo tendencija rinkti 4 teisėjus iš Vakarų Europos valstybių, 1 – iš JAV, 2 – iš Pietų Amerikos, 2 – iš Rytų Europos valstybių, ir 6 teisėjus – iš Afrikos ir Azijos. Reikia pasakyti, jog Teisme visada būdavo teisėjas, pilietis vieno iš penkių Saugumo Tarybos nuolatinių narių. 1996 m. Teismo teisėjai buvo iš Alžyro, JAV, Japonijos, Prancūzijos, Gajanos, Šri Lankos, Madagaskaro, Vengrijos, Kinijos, Vokietijos, Siera Leonės, Rusijos, Italijos, Jungtinės Karalystės ir Venesuelos.

Teisėjų kvalifikacija turi būti tokia, kad savo pilietybės valstybėse jie galėtų užimti aukščiausias teismines pareigas arba būti teisininkais, turinčiais pripažintą kompetenciją tarptautinės teisės srityje. Bent teoriškai laikoma, kad teisėjai negali atstovauti savo vyriausybėms – jie turi veikti nepriklausomai.

Jeigu valstybė, kurios byla nagrinėjama Teisme, neturi savo piliečio, to Teismo teisėjo, ji gali skirti *ad hoc* teisėją tai konkrečiai bylai nagrinėti. *Ad hoc* teisėjo institucija yra tradicinės arbitrų skyrimo praktikos liekana, reikalinga tam, kad ginčo šalys būtų garantuotos, jog Teismas neignoruos jų pozicijos; tačiau tai yra sunkiai suderinama su principu, jog teisėjai bus nešališki ir nepriklausomi, ir neatstovaujantys savo nacionalinėms vyriausybėms.[66]

Jurisdikcija ginčų atvejais

Teismo nagrinėjamo ginčo šalys gali būti tik valstybės.[67] Toks suvaržymas yra atgyvenęs, kadangi daugelis tarptautinės teisės reguliuojamų sferų šiuo metu yra susijusios su privačiais asmenimis, įmonėmis bei kitais teisės subjektais, nesančiais valstybėmis, ir taip teisės taikymas bei aiškinimas yra paliktas nacionaliniams teismams.[68] Jurisdikcija ginčų atvejais priklauso nuo valstybių sutikimo; daugelis mažesnių valstybių, dalyvavusių 1945 m. San Francisko konferencijoje,[69] Įstatuose buvo linkusios nustatyti privalomą jurisdikciją, tačiau didžiųjų valstybių priešinimasis tokios nuostatos įtvirtinti neleido.

Valstybės sutikimas dėl Teismo jurisdikcijos gali būti kelių formų. Statuto 36(1) straipsnyje numatyta:

1992), 1995; V. Lowe/M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996.

[62] Dėl delikataus klausimo, susijusio su jo santykiu su Saugumo Taryba, žr. tekstą toliau, p. 352–353.

[63] Žr. JTO Įstatų 92 ir 93(1) straipsnius; H. Mosler, Article 92, *Simma CUNAC*, p. 973–1001; Article 93, ten pat, p. 1001–1003.

[64] Apie narystę JTO žr. 21 skyrių.

[65] Žr., pavyzdžiui, Elections to the International Court of Justice and the International Law Commission, *AJIL* 86 (1993), p. 173; Triennial Elections of Five Members of the International Court of Justice, *AJIL* 88 (1994), p. 178.

[66] Dėl problemos aptarimo žr. H. Mosler, „Nationale" Richter in internationalen Gerichten, *FS Bernhardt*, p. 713–731.

[67] Statuto 34-as straipsnis; F. Matscher, Standing before International Courts and Tribunals, *EPIL* 1 (1981), p. 191–196; J.I. Charney, Compromissory Clauses and the Jurisdiction of the International Court of Justice, *AJIL* 81 (1987), p. 855–887.

[68] Žr. R. Jennings, The International Court of Justice after Fifty Years, *AJIL* 89 (1995), p. 493–505, at 504–505. Žr. taip pat 6 skyrių.

Teismo jurisdikcija apima visas bylas, šalių perduotas jam, taip pat visus klausimus, kurie konkrečiai numatyti Jungtinių Tautų Įstatuose arba galiojančiose sutartyse ar konvencijose.

Žodis „šalys" pateikiamas daugiskaita, vadinasi, visos ginčo šalys turi sutikti, kad byla būtų perduota Teismui. Paprastai šalys ginčą Teismui perduoda kartu, sudarydamos dėl to specialų susitarimą, tačiau nėra jokių priežasčių, kodėl kiekviena šalis negalėtų padaryti to pavieniui ir skirtingu metu. Teismas yra pripažinęs, kad valstybė atsakovė Teismo jurisdikciją gali pripažinti po to, kai jau yra pateiktas prieš ją nukreiptas ieškinys; toks sutikimas gali būti išreikštas konkrečiu pareiškimu arba jis gali būti numanomas, jeigu valstybė atsakovė, neginčydama Teismo jurisdikcijos, pateikia savo prieštaravimus dėl bylos esmės.[70]

Valstybės iš anksto gali susitarti Teismui suteikti jurisdikciją; būtent tai reiškia Statuto 36(1) straipsnio žodžiai „klausimais, specialiai numatytais ... sutartyse".[71] Galioja keli šimtai sutarčių, numatančių tokią sąlygą dėl jurisdikcijos; pagal šią sąlygą, jei sutarties šalys nesutaria dėl sutarties aiškinimo ar taikymo, viena iš jų ginčą gali perduoti Teismui. Tačiau formuluotė „klausimais, specialiai numatytais Jungtinių Tautų Įstatuose", kelia problemų. Įstatų 36(3) straipsnis, reglamentuojantis taikų ginčų sprendimą, Saugumo Tarybai suteikia teisę rekomenduoti ginčo dėl teisės šalims perduoti ginčą Teismui, ir *Corfu Channel* byloje Jungtinė Karalystė įrodinėjo, jog tokios rekomendacijos, adresuotos jai ir Albanijai, pakanka, kad Teismas įgytų jurisdikciją nagrinėti Britanijos ieškinį prieš Albaniją. Teismas pripažino, jog Albanija sutiko su jo jurisdikcija, ir dauguma teisėjų manė esant nereikalinga pasisakyti dėl Britanijos argumentų ryšium su Saugumo Tarybos rezoliucijos, rekomendavusios Albanijai ir Jungtinei Karalystei savo ginčą spręsti Teisme, poveikiu. Tačiau 7 teisėjai pridėjo savo atskirąją nuomonę, kurioje teigė, jog Britanijos argumentacija yra neteisinga, nes Saugumo Tarybos rekomendacijos nėra privalomos.[72] Jeigu tokia 7 teisėjų nuomonė yra teisinga (o tai yra pripažįstama), darytina išvada, jog nėra jokių „klausimų, specialiai numatytų Jungtinių Tautų Įstatuose". Šį paradoksą galima paaiškinti tuo, kad Statuto 36(1) straipsnis buvo parengtas tuo metu, kai buvo manoma, jog Įstatuose bus nustatyta privaloma Teismo jurisdikcija; tačiau San Francisko konferencijoje šios nuostatos buvo atsisakyta, ir užmiršta išbraukti aptariamą nuorodą Statute.

Be to, 36 straipsnio 2 ir 3 punktuose numatyta:

2. Valstybės, esančios šio Statuto šalimis, bet kuriuo metu gali pareikšti, kad pripažįsta privaloma *ipso facto* ir be specialaus susitarimo Teismo jurisdikciją visais teisinio pobūdžio ginčais bet kurios kitos šalies, prisiėmusios tokį pat įsipareigojimą, atžvilgiu...

[69] Žr. 2 skyrių.

[70] *Corfu Channel* byla (Išankstinis prieštaravimas), *ICJ Rep.* 1948, p. 15–48, at 27–28; apie bylą žr. taip pat R. Bernhardt, *EPIL* I (1992), p. 832–834, ir 19 skyrių. Žr. taip pat *Haya de la Torre* bylą (Sprendimas), *ICJ Rep.* 1951, p. 71–84, at 78; apie šią bylą žr. K. Hailbronner, *EPIL* II (1995), p. 683–685, ir 3 skyrių.

[71] Žr. S. Rosenne, The Qatar/Bahrain Case – What is A Treaty? A Framework Agreement and the Seising of the Court, *LJIL* 8 (1995), p. 161–182.

3. Aukščiau nurodyti pareiškimai gali būti besąlygiški arba su sąlyga dėl kelių arba tam tikrų valstybių abipusiškumo, arba tam tikram laikui.

Ši fakultatyvinė sąlyga atsirado kaip kompromisas tarp privalomos Teismo jurisdikcijos šalininkų ir priešininkų.[73] 1978 m. pabaigoje 43 JT valstybės narės (tai nesudarė netgi trečdalio valstybių, tuo metu buvusių Statuto šalimis) buvo pripažinusios Teismo jurisdikciją pagal šią fakultatyvinę sąlygą, įskaitant 11 Vakarų Europos ir 5 Pietų Amerikos šalis, taip pat Šveicariją bei Lichtenšteiną.[74] Nė viena komunistinė valstybė niekada nepripažino Teismo privalomos jurisdikcijos. Iki 1996 m. balandžio 1 d. deklaracijų šiek tiek padaugėjo (59 deklaracijos).

M.Gorbačiovas savo kalboje JT Generalinėje Asamblėjoje 1988 m. gruodžio mėnesį pasiūlė, kad visos valstybės Teismo jurisdikciją pripažintų su žmogaus teisėmis susijusioms sutartims, o 1989 m. Sovietų Sąjunga pripažino Teismo jurisdikciją pagal 6 susitarimus žmogaus teisių klausimais.[75] Kitos buvusios socialistinės šalys taip pat atsisakė kai kurių savo išlygų dėl Teismo jurisdikcijos tokio pobūdžio sutartims, o pirmoji komunistinio bloko Rytų Europoje valstybė, padariusi pareiškimą pagal fakultatyvinę sąlygą, buvo Lenkija (1990 m. lapkričio 25 d.).[76] Naujus pareiškimus padarė ir Afrikos valstybės, kurios ilgą laiką reiškė savo nepasitenkinimą Teismu dėl jo kontroversiškos pozicijos *South West Africa* byloje.[77] Kita vertus, JAV atsisakė savo pareiškimo pagal fakultatyvinę sąlygą (tačiau ir toliau dalyvavo bylose, kuriose kitokiu būdu buvo pripažinusios Teismo jurisdikciją)[78] reaguodamos į Teismo sprendimą pripažinti savo jurisdikciją *Nicaragua* byloje.[79] Raginimai persvarstyti tokį JAV sprendimą iki šiol buvo nesėkmingi.[80] Be to, JAV pavyzdžiu pasekė Salvadoras ir Izraelis. Įdomu tai, kad vienintelė Saugumo Tarybos nuolatinė narė,[81] kuri yra padariusi ir iki šiol išlaiko pareiškimą pagal 36(2) straipsnį, yra Jungtinė Karalystė, nepaisant to, kad visi penki nuolatiniai nariai Teisme turi teisėją – savo pilietį.

Pagal fakultatyvinę sąlygą teismo jurisdikciją pripažįstančios valstybės tai daro remdamosi 2 punktu ir tik „santykiuose su bet kuria kita valstybe, pripažįstančia tokį pat įsipareigojimą“. Tai vadinama „abipusiškumo“ principu.[82] Valstybė negali naudotis iš fakultatyvinės sąlygos kylančiomis teisėmis, jeigu ji nėra pasirengusi prisiimti iš šios sąlygos kylančių įsipareigojimų. Jeigu valstybė A pripažįsta Teismo jurisdikciją, o valstybė B – nepripažįsta, valstybė B negali valstybės A patraukti atsakovu Teisme. Jeigu valstybė ieškovė yra pripažinusi jurisdikciją su išlygomis, valstybė atsakovė gali remtis valstybės ieškovės išlygomis abipusiškumo principu. 3 punkto nuostata, leidžianti valstybėms pripažinti fakultatyvinę sąlygą „su sąlyga dėl kelių arba

[72] *ICJ Rep.* 1947–1948, p. 15, 31–32.

[73] R. Szafarz, *The Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice*, 1993.

[74] *ICJYb* 1978/9, p. 56–86.

[75] SSRS 1989 m. vasario 10 d. dekretas yra atspausdintas *AJIL* 83 (1989), p. 457. Žr. G. Shinkaretskaya, A Changing Attitude Towards International Adjudication in the Soviet Union, *LJIL* 3 (1990), p. 59–66.

[76] R. Szafarz, Poland Accepts the Optional Clause of the ICJ Statute, *AJIL* 85 (1991), p. 374–375.

[77] *South West Africa* byla, Tarptautinio Teisingumo Teismo 1950, 1955 ir 1956 m. Konsultacinės išvados: *ICJ Rep.* 1950, p. 128–145; 1955, p. 67–123; 1956, p. 23–71; Teismo 1962 ir 1966 m. sprendimai: *ICJ Rep.* 1962, p. 319–662; 1966, p. 6–505. Žr. E. Klein, South West Africa/Namibia (Konsultacinės išvados ir sprendimai), *EPIL* 2 (1981), p. 260–270. Žr. 19 skyrių.

[78] Pavyzdžiui, *Elettronica Sicula S.p.A. (ELSI)* byloje (JAV prieš Italiją), *ICJ Rep.* 1989, p. 15–121; žr. 17 skyrių arba bylas, kurias Iranas inicijavo prieš JAV dėl *Airbus* incidento bei naftos platformų Persijos įlankoje sunaikinimo (šios knygos rašymo metu šios bylos dar nebuvo baigtos nagrinėti). *Airbus* byla buvo nutraukta 1996 m. vasario 22 d., kadangi šalys visiškai ir galutinai sureguliavo ginčijamąjį klausimą; žr. *ICJ Communique*, Nr. 96/6, 1996 m. vasario 23 d.; žr. taip pat 13 skyrių.

[79] *ICJ Reports* 1984, p. 392. Žr. JAV Valstybės departamento 1985 m. spalio 7 d. laišką ir pareiškimą dėl Tarptautinio Teisingumo Teismo privalomos jurisdikcijos pripažinimo nutraukimo, *ILM* 24 (1985), p. 1742–1745. Žr. A. D'Amato, Modifying U.S. Acceptance of the Compulsory Jurisdiction of the World Court, *AJIL* 79 (1985), p. 385–405; A.C. Arend (red.), *The United States and Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice*, 1986; S. Oda, Reservations in the Declarations of Acceptance of the Optional Clause and the Period of Validity of Those Declarations: The Effect of the Shultz Letter, *BYIL* 59 (1988), p. 1 ir t.t.; T. Gill, *Litigation Strategy at the International Court. A Case Study of the Nicaragua v. United States Dispute*, 1989; D.W. Greig, Nicaragua and the United States: Confrontation Over the Jurisdiction of the International Court, *BYIL* 62

tam tikrų valstybių abipusiškumo“, gali pasirodyti nereikalinga atsižvelgiant į 2 punkto formuluotę. Tačiau iš *travaux preparatoires* darytina išvada, jog sąvoka „abipusiškumas“ 3 punkte naudojama kitokia prasme; 3 punkto padarinys yra tas, kad valstybė, pripažinusi fakultatyvinę sąlygą, gali padaryti išlygą, pareikšdama, jog ji sąlygą pripažins tik tada, kai valstybės X ir Y taip pat pripažins fakultatyvinę sąlygą. Kol valstybės X ir Y nėra pripažinusios fakultatyvinės sąlygos, jokia valstybė negali pateikti ieškinio minėtą išlygą padariusiai valstybei. Tačiau realiai tokio pobūdžio išlygų dar nėra buvę pareikšta.

36(3) straipsnis leidžia išlygas, susijusias su abipusiškumu, taip pat išlygas, susijusias su laiku.[83] Praktikoje buvo daroma ir daugelis kitokių išlygų, ir visais atvejais jos buvo pripažintos galiojančiomis. Konkrečiai imant, nemažai valstybių padarė išlygas, leidžiančias joms be perspėjimo anuliuoti jų Teismo jurisdikcijos pripažinimą. Net jei tokios išlygos valstybė ir nėra padariusi, ji gali anuliuoti savo pareikštą pripažinimą prieš tam tikrą pagrįstą laiką apie tai perspėjusi.[84] Jei valstybė tinkamai anuliuoja Teismo jurisdikcijos pripažinimą, Teismas nebegali nagrinėti po to prieš ją inicijuotų bylų, tačiau tai nepanaikina Teismo jurisdikcijos nagrinėti bylas, kurios prieš tą valstybę buvo pradėtos prieš jai anuliuojant savo pripažinimą.[85] Nemažai išlygų daroma ginčams, kurie „iš esmės“ arba „išimtinai“ susiję su valstybės vidaus jurisdikcija; tai daroma iš privalomos Teismo jurisdikcijos siekiant pašalinti ginčus, kuriuos valstybės laiko apimančiais jų gyvybinius interesus.[86] Pavyzdžiui, pagal Konnallio išlygą ryšium su JAV 1946 m. rugpjūčio 26 d. padarytu pareiškimu iš Teismo jurisdikcijos pašalinami „ginčai, susiję su klausimais, kurie iš esmės priklauso Jungtinių Amerikos Valstijų vidaus jurisdikcijai ir kuriuos nustato Jungtinės Amerikos Valstijos“.[87] O kai JAV 1986 m. tapo Genocido konvencijos šalimi, prie Konvencijos IX straipsnio pririšė išlygą, aiškiai skelbiančią, jog „prieš bet kokį ginčą, kurio šalimi yra Jungtinės Valstijos, pagal šį straipsnį perduodant Tarptautinio Teisingumo Teismo jurisdikcijai, kiekvienu atveju reikalingas konkretus Jungtinių Valstijų sutikimas“.[88]

Ar tokios „automatiškos išlygos“, t.y. išlygos, kurių galiojimo apimtį vienašališkai nustato pati jas pareiškianti valstybė, suderinamos su Teismo Statutu, yra ginčytinas klausimas.[89] *Norwegian Loans* byloje britų teisėjas seras Herschas Lauterpachtas pareiškė, kad tokia išlyga yra negaliojanti, nes ji prieštarauja Statuto 36(6) straipsniui, kuriame numatyta: „Kilus ginčui dėl to, ar Teismas turi jurisdikciją, šis klausimas išsprendžiamas Teismo sprendimu;“ be to, kadangi išlyga negali būti atskirta nuo likusio fakultatyvinės sąlygos pripažinimo, iš-

(1991), p. 119–282. Apie *Nicaragua* bylą žr. taip pat 3 ir 19 skyrių.

[80] A. D'Amato, The United States Should Accept, By A New Declaration, the General Compulsory Jurisdiction of the World Court, *AJIL* 80 (1986), p. 331–336. Apskritai apie Amerikos požiūrį į Teismą žr. M. Pomerance, *The United States and the World Court as a „Supreme Court of the Nations“: Dreams, Illussions and Disillusion*, 1996.

[81] Žr. 21 skyrių.

[82] Žr. H.W.A. Thirlway, Reciprocity in the Jurisdiction of the International Court, *NYIL* 15 (1984), p. 97–138.

[83] Apskritai žr. S.A. Alexandrov, *Reservations in Unilateral Declarations Accepting the Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice*, 1995.

[84] *Nicaragua* byla, *ICJ Rep.* 1984, p. 392, at 420.

[85] *Nottebohm* byla, *ICJ Rep.* 1953, p. 111, 122–123. Apie šią bylą žr. 17 skyrių.

[86] Žr. 2 skyrių.

[87] R. Dolzer, Connally Reservation, *EPIL* I (1992), p. 755–768.

[88] 132 *Cong. Rec.* S1377 (1986 m. vasario 19 d.). 10 valstybių protestavo prieš šią formuluotę.

[89] Žr. teisėjų Guerrero ir Basdevanto atskirąsias nuomones *Norwegian Loans* byloje, *ICJ Rep.* 1957, p. 9–100, at 68 ir 75, taip pat teisėjo Lauterpachto – *Interhandel* byloje, *ICJ Rep.* 1959, p. 6–125, at 104. Žr. taip pat 17 skyrių.

lygos negaliojimas nulemia viso pripažinimo negaliojimą.[90] Tačiau dauguma teisėjų paliko Lauterpachto argumentą atvirą; jie taikė išlygą, kadangi nė viena bylos šalis nepareiškė, jog išlyga yra negaliojanti.[91] Taigi *Norwegian Loans* bylos ironiškas bruožas buvo tas, kad automatiška išlyga buvo numatyta valstybės ieškovės, t.y. Prancūzijos, sąlygos pripažinime, o ja sėkmingai pasinaudojo valstybė atsakovė, t.y. Norvegija. Toks abipusiškumo principo taikymas kartu su teisėjų automatiškų išlygų kritika lėmė tai, kad keletas tokias išlygas padariusių valstybių (pvz., Indija, Pakistanas ir Jungtinė Karalystė) vėliau jų atsisakė. Tačiau automatiškas išlygas vis dar išlaiko tokios valstybės kaip Liberija, Malavis, Meksika, Filipinai bei Sudanas.

Šiuo metu iš Teismo jurisdikcijos, pranešus apie tai JT Generaliniam sekretoriui, leidžiama išbraukti „bet kokią ginčų kategoriją ar kategorijas".[92] Be to, po incidento su Ispanija dėl žvejybos Šiaurės vakarų Atlante,[93] Kanada 1994 m. gegužės mėnesį anuliavo savo pareiškimą dėl fakultatyvinės sąlygos ir pakeitė jį nauju pareiškimu, pagal kurį iš Teismo jurisdikcijos išbraukiami „ginčai, kylantys iš apsauginių ir valdymo priemonių, kurių Kanada imasi NAFO reguliuojamoje zonoje žvejojančių laivų atžvilgiu", kaip numatyta atitinkamoje Konvencijoje,[94] taip pat „ginčai, susiję su tokių priemonių užtikrinimu". Be to, Kanada pasiliko teisę „papildyti, pakeisti arba anuliuoti" bet kokias išlygas.[95] *Fisheries Jurisdiction* byloje, kurią Ispanija inicijavo prieš Kanadą Teisme 1995 m. kovo 28 d., Kanada ginčijo Teismo jurisdikciją, kurią Ispanija grindė abiejų šalių pagal 36(2) straipsnį padarytais pareiškimais.[96]

Kaip neseniai pastebėjo Jenningsas:

> Fakultatyvinė išlyga lieka nepatenkinamu metodu Teismo kompetencijai stiprinti. Situacija lieka tokia pat, kaip ir tada, kai Waldockas atliko savo žymųjį fakultatyvinės sąlygos tyrimą: nors yra abipusiškumo principas, tačiau valstybės turi pakankamai motyvų manyti, kad yra politiškai naudinga nedalyvauti sistemoje, kuri valstybėms leidžia įstoti į ją daugiau ar mažiau pagal savo sąlygas ir joms palankiu momentu. Būtų sunku, o gal net neįmanoma, pakeisti šią sistemą, atsižvelgus į sunkumus dėl Teismo Statuto pakeitimo.[97]

Ir vėlgi reikia akcentuoti tai, kad Teismas bylas tarp valstybių gali nagrinėti tik joms sutikus. Kaip galima matyti iš neseniai priimto Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo *East Timor* byloje,[98] reikalavimas dėl sutikimo taikomas griežtai ir gali sukelti labai nepageidautinų padarinių. Rytų Timoras, anksčiau buvęs Portugalijos kolonija ir vis dar laikomas viena iš nesavivaldžių teritorijų,[99] 1975 m. buvo okupuotas Indonezijos, o 1976 m. buvo aneksuotas kaip jos 27-oji provincija; to nepripažino JTO, nuolat deklaruojanti Rytų Timoro gyventojų

[90] *ICJ Rep.* 1957, p. 9, 43–66.

[91] Ten pat, p. 27.

[92] Jennings, *op. cit.*, p. 495 su nuoroda į Portugalijos 1955 m. gruodžio 19 d. pareiškimą.

[93] Žr. 12 skyrių.

[94] Convention on Future Multilateral Cooperation in the Northwest Atlantic Fisheries (1978), *ILM* 34 (1995), p. 1452.

[95] Jennings, *op. cit.*, p. 495.

[96] *ICJ Communiques*, 95/9, 1995 m. kovo 29 d., ir 95/12, 1995 m. gegužės 2 d. Knygos rašymo metu byla dar buvo nebaigta.

[97] Jennings, *op. cit.*, p. 495. Dėl C.H.M. Waldocko studijos Decline of the Optional Clause žr. *BYIL* 32 (1955–1956), p. 244. Dėl naujo vertinimo žr. J.G. Merrrills, The Optional Clause Revisited, *BYIL* 64 (1993), p. 197.

[98] *East Timor* byla (*Portugal v. Australia*), 1995 m. birželio 30 d. sprendimas, *ICJ Rep.* 1995, p. 90, *ILM* 34 (1995), p. 1581. Žr. 3 ir 19 skyrių.

[99] Žr. 19 skyrių.

teisę į apsisprendimą ir nepriklausomybę, taip pat raginanti Indoneziją pasitraukti iš šios teritorijos. Rytų Timoro klausimas vis dar tebėra įtrauktas į metinę JT Generalinės Asamblėjos darbotvarkę, tačiau jis nebuvo svarstomas nuo 1982 metų.[100] Portugalija, kaip Rytų Timorą administruojanti valstybė (pagal JT Įstatų XI skyrių), 1991 m. Tarptautiniam Teisingumo Teismui pateikė pareiškimą prieš Australiją dėl to, kad ši valstybė 1989 m. sudarė susitarimą su Indonezija dėl kontinentinio šelfo,[101] esančio tarp Australijos ir Rytų Timoro, tyrinėjimo ir eksploatavimo. Portugalija įrodinėjo, kad šis susitarimas ir jo įgyvendinimas pažeidžia ne tik Rytų Timoro teises į savo gamtinius išteklius, bet ir Portugalijos, kaip teritoriją administruojančios valstybės, teises dėl jos įsipareigojimų Rytų Timoro gyventojams. Nors Teismas sutiko su Portugalijos teiginiu, kad tautos teisė į apsisprendimą turi *erga omnes* pobūdį,[102] nepalikdamas jokių abejonių, kad Rytų Timoras „išlieka savivaldžia teritorija, o jo gyventojai turi teisę į apsisprendimą“,[103] jis nutraukė bylą, kadangi Indonezija, kaip esmingai su tuo susijusi šalis, nepripažino Teismo jurisdikcijos šioje byloje. Teismas pripažino, kad:

> normos *erga omnes* pobūdis ir taisyklė dėl sutikimo su jurisdikcija yra du skirtingi dalykai. Kad ir koks būtų įsipareigojimų pobūdis, Teismas negali spręsti dėl valstybės elgesio teisėtumo, jei jo sprendimas reikštų kitos valstybės, nesančios bylos šalimi, elgesio teisėtumo vertinimą. Tokiu atveju Teismas veikti negali, net jei su ginču susijusi teisė yra *erga omnes* teisė.[104]

Teismas pastebėjo, kad jam *per se* neužkertamas kelias spręsti bylą tuo atveju, jeigu sprendimas gali paliesti valstybės, nesančios proceso šalimi, teisinius interesus.[105] Tačiau šioje byloje Teismas nustatė, kad:

> Portugalijos reikalaujamo sprendimo padariniai reikštų pripažinimą, kad Indonezijos įžengimas ir užsitęsęs buvimas Rytų Timore yra neteisėtas, ir kad dėl to ji neturi teisės sudarinėti sutarčių klausimais, susijusiais su Rytų Timoro kontinentinio šelfo ištekliais. Taip būtent Indonezijos teisės ir pareigos sudarytų tokio sprendimo, t.y. sprendimo, priimto nesant šios valstybės sutikimo, dalyką. Toks sprendimas aiškiai prieštarautų „visuotinai pripažintam tarptautinės teisės principui, įtvirtintam Teismo Statute, būtent, kad Teismas gali įgyvendinti jurisdikciją valstybės atžvilgiu tik esant jos sutikimui“.[106]

Šį sprendimą, priimtą 14 teisėjų dauguma, savo atskirosiose nuomonėse kritikavo teisėjas Weeramantry ir Portugalijos paskirtas *ad hoc* teisėjas Skubizewskis.[107] Tačiau teisiniu požiūriu pagal Teismo Statutą teisinga yra laikoma daugumos nuomonė ir tai rodo, jog Teismo priklausomybė nuo sutikimo principo silpnina jo galimybes veikti, o dėl to dažnai nukenčia teisingumo reikalavimai.[108]

[100] Žr. P. Lawrence, East Timor, *EPIL* II (1995), p. 3–4. Žr. taip pat B.F. Fitzgerald, *Horta v. Commonwealth*: The Validity of the Timor Gap Treaty and Its Domestic Implication, *ICLQ* 44 (1995), p. 643–650.

[101] Apie kontinentinį šelfą žr. 12 skyrių.

[102] Apie *erga omnes* pareigas žr. 3 skyrių, o apie apsisprendimo teisę – 19 skyrių.

[103] *East Timor* byla, *op. cit.*, sprendimas, 29 ir 37-as punktai.

[104] Ten pat, 29-as punktas.

[105] *Certain Phosphate Lands in Nauru Case (Nauru v. Australia), ICJ Rep.* 1992, p. 261–262. Šioje byloje buvo paliesti ir Jungtinės Karalystės bei Naujosios Zelandijos interesai, tačiau tai nebuvo traktuojama kaip dalykas, „patenkantis į sprendimo objektą“.

[106] 34-as punktas su nuoroda į bylą *Monetary Gold Removed from Rome* (1943), *ICJ Rep.* 1954, p. 32. Žr. N. Wuhler, Monetary Gold Case, *EPIL* 2 (1981), p. 195–196.

[107] Keturi kiti teisėjai pateikė atskirąsias nuomones, palaikančias daugumos sprendimą, tačiau su kitokia motyvacija.

[108] C.M. Chinkin, The East Timor Case (Portugal v. Australia), *ICLQ* 45 (1996), p. 712–724. Žr. taip pat A. Zimmermann, *ZaoRV* 55 (1995), p. 1051–1076, ir K. Oellers-Frahm, *VN* 44 (1996), p. 67–69; M.C. Maffei, The Case of East Timor before the International Court of Justice – Some Tentative Comments, *EJIL* 4 (1993), p. 223–238.

Procesas

Kaip nustatyta Teismo Statute ir jo 1978 m. patvirtintose Taisyklėse, Teismo procesas bylose dėl ginčo apima rašytinę stadiją, kurioje šalys pateikia ir apsikeičia pareiškimais, bei žodinę viešo nagrinėjimo stadiją, kurios metu į Teismą kreipiasi ginčo šalių atstovai ir advokatai.[109] Anglų ir prancūzų yra dvi oficialios kalbos, todėl viskas, kas parašoma ir pasakoma viena iš jų, yra išverčiama į kitą kalbą. Pasibaigus žodinei bylos nagrinėjimo stadijai, Teismo teisėjai posėdžiauja uždarame posėdyje ir paskui paskelbia sprendimą viešai. Sprendimas yra galutinis ir apeliacine tvarka neskundžiamas.

Prieš spręsdamas bylą iš esmės, Teismas paprastai turi išnagrinėti keletą išankstinių prieštaravimų.[110] Valstybės atsakovės paprastai teigia, kad Teismas neturi pakankamos jurisdikcijos spręsti bylą, nors išankstiniai prieštaravimai gali būti ir kitokių formų; pavyzdžiui, jei valstybė ieškovė pareiškia ieškinį vieno iš savo piliečių vardu, gali būti pateikiami išankstiniai prieštaravimai, grindžiami taisyklėmis dėl pretenzijų nacionalinio priklausomumo[111] arba vidaus gynybos priemonių išnaudojimo.[112] Klausimas dėl išankstinių prieštaravimų paprastai išsprendžiamas atskirai, preliminariu sprendimu, tačiau kartais Teismas „susieja juos su bylos esme", t.y. nusprendžia dėl jų vieningame sprendime, kuriuo byla išsprendžiama iš esmės.

Teismo taip pat gali būti paprašyta imtis laikinų priemonių pagal jo Statuto 41 straipsnį, kad „apsaugotų bet kurios šalies atitinkamas teises".[113]

Ad hoc kolegijos

Naujas dalykas, atsiradęs po to, kai 1978 m. Tarptautinis Teisingumo Teismas pakeitė savo procesines taisykles, buvo *ad hoc* kolegijų pagal Statuto 26(2) straipsnį naudojimas, bandant „pritraukti daugiau klientų".[114] Paprastai Teismas nagrinėja bylas esant 15 teisėjų (kartais 16 ar 17, jei šalys paskiria *ad hoc* teisėjus), o kolegijų naudojimas suteikia šalims galimybę daryti įtaką teisėjų, kurie spręstų bylą, skaičiui (Teismo taisyklių 17(2) straipsnis) bei kolegijos sudėčiai. Tai leidžia joms labiau pasitikėti teisminiu procesu ir jo galutiniu rezultatu. Tačiau tokie sprendimai sukėlė kritiką, kad kolegijų naudojimas nesuderinamas su Teismo teismine ir nepriklausoma prigimtimi, kad *ad hoc* kolegijų įgaliojimai yra pernelyg platūs ir kad tai padarė Teismą panašiu į arbitražą, o ne į tikrą teismą.

Nepaisant to, *ad hoc* kolegijomis buvo pasinaudota *Gulf of Maine* byloje tarp Kanados ir JAV,[115] *Frontier Dispute* byloje tarp Burkina Faso ir Malio[116] (ją nagrinėjo 5 teisėjai, iš kurių du – *ad hoc*

[109] Dėl komentaro žr. S. Rosenne, *Procedure in the International Court*, 1983. Žr. taip pat R. Plender, Rules of Procedure in the International Court and the European Court, *EJIL* 2 (1991), p. 1–30.

[110] Žr. taip pat 17 skyrių.

[111] Žr. A. Watts, Nationality of Claims: Some Relevant Concepts, leidinyje Lowe/Fitzmaurice (red.), *op. cit.*, p. 424–439. Žr. taip pat 17 skyrių.

[112] Žr. 17 skyrių.

[113] R. Bernhardt (red.), *Interim Measures Indicated by International Courts*, 1994; K. Oellers-Frahm, Interim Measures of Protection, *EPIL* II (1995), p. 1027–1034; S. Oda, Provisional Measures. The Practice of the International Court of Justice, leidinyje Lowe/Fitzmaurice (red.), *op. cit.*, p. 541–556.

[114] S.M. Schwebel, Ad Hoc Chambers of the International Court of Justice, *AJIL* 81 (1987), p. 831–854; R. Ostrihansky, Chambers of the International Court of Justice, *ICLQ* 37 (1988), p. 30–52; E. Valencia-Ospina, The Use of Chambers of the International Court of Justice, leidinyje Lowe/Fitzmaurice (red.), *op. cit.*, p. 503–527.

[115] *ICJ Rep.* 1984, p. 246–390; K. Oellers-Frahm, Gulf of Maine Case, *EPIL* II (1995), p. 647–651.

[116] *ICJ Rep.* 1986, p. 554 ir t.t.; K. Oellers-Frahm, Frontier Dispute Case (Burkina Faso/Mali), *EPIL* II (1995), p. 490–494.

teisėjai), *ELSI* byloje tarp JAV ir Italijos,[117] *Land, Island and Maritime Frontier Dispute between El Salvador and Honduras* byloje[118] (joje Nikaragva į procesą įstojo kaip trečioji šalis).[119] Pabrėžtina, kad nagrinėjant pirmąją bylą kolegijoje, t.y. *Gulf of Maine* bylą, JAV ir Kanada atvirai Tarptautiniam Teisingumo Teismui pareiškė, kad jeigu Teismas nesudarys tokios sudėties kolegijos, kokios jos pageidauja, jos pasinaudos *ad hoc* teismu. Nors kai kurie Teismo teisėjai laikėsi požiūrio, jog tokia pozicija yra netinkama, todėl sunku būtų paaiškinti, kodėl šios valstybės negalėjo turėti teisės išreikšti tokio savo požiūrio ir kodėl Teismas dėl to turėjo būti iš anksto neigiamai nusiteikęs. Galų gale Teismas turėjo visišką laisvę atsisakyti suformuoti kolegiją,[120] tačiau tai, žinoma, nebūtų buvę naudinga jo tolesnei veiklai.

Kita naujove – Sumarinio proceso kolegija – niekada aktyviai nebuvo naudotasi, nors ji sudaroma kiekvienais metais. Tas pat iki šiol pasakytina ir apie dar vieną naujovę, atsiradusią 1993 m., t.y. kolegiją su aplinkos apsauga susijusiems ginčams nagrinėti; kolegiją sudaro 7 teisėjai, turintys specialų interesą šioje srityje.[121] Vietoj to dvi didelės bylos, susijusios su aplinkos apsauga, buvo nagrinėjamos Teisme, dalyvaujant visiems teisėjams.[122]

Sprendimų užtikrinimas

Teismo sprendimai yra privalomi (kaip ir visų tarptautinių teismų bei arbitražų).[123] Pagal JT Įstatų 94 straipsnį Saugumo Tarybai suteikiama teisė z[124]. Reikia pabrėžti, kad Saugumo Taryba šiuo atveju gali taikyti tiktai priemones, numatytas Įstatų VI skyriuje – dėl taikaus ginčų sureguliavimo, tačiau ne griežtesnes priemones pagal VII skyrių, kurių galima imtis tik tiesioginės grėsmės taikai atveju.[125] Nikaragvos prašymą, kad Saugumo Taryba užtikrintų Teismo sprendimo *Nicaragua* byloje vykdymą, vetavo JAV.[126] Tačiau apskritai kalbant, užtikrinimo problema nėra tokia rimta kaip kas nors gali įsivaizduoti; jei valstybė Teismo jurisdikciją nori pripažinti konkrečioje byloje, ji paprastai yra pasirengusi vykdyti jo priimtą sprendimą; tikrasis sunkumas yra įtikinti valstybę pripažinti Teismo jurisdikciją arba laikytis savo išankstinio bendro įsipareigojimo dėl jurisdikcijos pripažinimo.

Konsultacinės išvados

Be teisės spręsti ginčus tarp valstybių, Teismas turi teisę ir teikti konsultacines išvadas (konsultacinė jurisdikcija).[127] JT Įstatų 96 straipsnyje numatyta:

[117] *ELSI* byla, *op. cit.*

[118] *ICJ Rep.* 1990, p. 92.

[119] K. Oellers-Frahm, Uberlegungen anlablich der Zulassung der Intervention Nicaraguas im Streit zwischen El Salvador und Honduras, *ZaoRV* 50 (1990), p. 795–811. Dėl bendros su intervencija susijusių klausimų analizės pagal Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 62 ir 63 straipsnius žr. S. Rosenne, *Intervention in the International Court of Justice*, 1993.

[120] Žr. Jennings, *op. cit.*, p. 496.

[121] Ten pat, p. 496.

[122] *Certain Phosphate Lands in Nauru (Nauru v. Australia)* byla, išankstiniai prieštaravimai, *ICJ Rep.* 1992, p. 240, kurioje ginčas vėliau buvo sureguliuotas Australijai, Jungtinei Karalystei bei Naujajai Zelandijai sumokėjus kompensaciją; *Gabčikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)* byla, gruodžio 20 d. Įsakymas, *ICJ Rep.* 1994, p. 151. Apie Konsultacinę išvadą dėl branduolinių ginklų naudojimo teisėtumo žr. 3, 16 ir 20 skyrių.

[123] Mosler (1981), *op. cit.*, p. 111–118. Dėl Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 59 straipsnio reikšmės šiuo aspektu žr. 3 skyrių.

[124] Dėl detalaus aptarimo žr. A. Tanzi, Problems of Enforcement of Decisions of the International Court of Justice and the Law of the United Nations, *EJIL* 6 (1995), p. 539–572. Žr. taip pat H. Mosler, Article 94, *Simma CUNAC*, p. 1005–1006.

[125] Žr. 22 skyrių.

[126] S/PV 2718, 1986 m. spalio 28 d., p. 51 (UN Doc. S/18428). Apie *Nicaragua* bylą žr. 3 ir 19 skyrių.

[127] R. Ago, „Binding" Advisory Opinions of the International Court of Justice, *AJIL* 85 (1991), p. 439–451; H.W.A. Thirlway, Advisory Opinions of International Courts, *EPIL* I (1992), p. 38–43; R. Higgins, A Comment on the Current Health of Advisory Opinions, leidinyje Lowe/Fitzmaurice (red.), *op. cit.*, p. 567–584.

1. Generalinė Asamblėja arba Saugumo Taryba bet kokiu teisiniu klausimu gali prašyti konsultacinės išvados Tarptautinį Teisingumo Teismą.
2. Kiti Jungtinių Tautų organai ir specializuotos įstaigos, kurioms Generalinė Asamblėja bet kada gali duoti tam leidimą, taip pat gali prašyti Teismo, kad jis pateiktų konsultacinių išvadų jų veiklos sferoje iškylančiais teisiniais klausimais.[128]

Teismo konsultacinė jurisdikcija nėra atvira valstybėms. Dabar teisę prašyti konsultacinės išvados turi 6 JTO organai ir 16 specializuotų įstaigų.[129] (Specializuotų įstaigų teisę prašyti konsultacinės išvados riboja jų veiklos sfera, numatyta jų steigiamosiose sutartyse.[130]) Tokios išvados turi liesti abstrakčią teisinę problemą, o ne konkretų ginčą, nors dažnai Teismui pateikiamame klausime gali slypėti ir konkretus ginčas. Prašymą priėmus Teismas prašo valstybių ir organizacijų, galinčių suteikti naudingos informacijos, pateikti rašytinius arba žodinius paaiškinimus. Kitais aspektais procesas iš esmės yra toks pat kaip ir bylose dėl ginčo.

Kitaip nei sprendimai, konsultacinės išvados yra tik konsultacinio pobūdžio ir neprivalomos jų paprašiusioms institucijoms. (Tačiau kai kuriuose dokumentuose iš anksto gali būti numatyta, jog konsultacinė išvada yra privaloma.) Bet jos turi politinę įtaką ir dauguma atvejų jų laikomasi; kai kurios konsultacinės išvados smarkiai pakeitė tarptautinės teisės plėtojimosi kryptį. *Inter alia*, Teismas pateikė konsultacines išvadas dėl narystės JTO,[131] atlyginimo už žalą, patirtą tarnyboje Jungtinėse Tautose,[132] Pietvakarių Afrikos (Namibijos) teritorinio statuso,[133] Vakarų Saharos,[134] tarptautinių administracinių tribunolų priimtų sprendimų,[135] išlaidų kai kurioms JTO operacijoms,[136] Susitarimo „Dėl JTO būstinės" taikymo,[137] Konvencijos „Dėl JTO privilegijų ir imunitetų" taikymo[138] bei branduolinių ginklų teisėtumo.[139]

Palyginus su bylų dėl ginčo skaičiumi ir Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo atitinkama veikla, Tarptautinio Teisingumo Teismo konsultacine jurisdikcija naudotasi nedaug. Konsultacinių išvadų per 1948–1975 metus pateikta tik 16 (1922–1935 metais jų buvo priimta 26), o 1980–1989 metais buvo priimtos tik 5 išvados, iš kurių dvi buvo susijusios su Teismo apeliacine funkcija JTO Administracinio Tribunolo sprendimų dėl darbuotojų atžvilgiu. Tai iš dalies gali paaiškinti tas faktas, kad teisę prašyti konsultacinės išvados turinčios organizacijos (jų kompetenciją liečiančioje srityje) turi savo patarėjus teisiniais klausimais, o valstybės pasirodė nelinkusios JT Generaliniam sekretoriui suteikti teisės kreiptis į Teismą.[140]

[128] Žr. H. Mosler, Article 96, *Simma CUNAC*, p. 1008–1017.

[129] Žr. 21 skyrių.

[130] Žr., pavyzdžiui, Pasaulinės sveikatos organizacijos bylą ryšium su branduolinių ginklų teisėtumu (20 skyrių).

[131] *Admission Case, ICJ Rep.* 1948, p. 57–119. Žr. K. Herndl, Admission of a State to Membership in United Nations (Advisory Opinions), *EPIL* I (1992), p. 35–38.

[132] *Reparation Case, ICJ Rep.* 1949, p. 174–220. Žr. taip pat E. Klein, Reparation for Injuries Suffered in Service of UN (Advisory Opinion), *EPIL* 2 (1981), p. 242–244. Žr. 6 skyrių.

[133] Žr. tekstą aukščiau, p. 343 ir 19 skyrių.

[134] *Western Sahara Case, ICJ Rep.* 1975, p. 12–176. Žr. taip pat K. Oellers-Frahm, Western Sahara (Advisory Opinion), *EPIL* 2 (1981), p. 291–293.

[135] *Effect of Awards of Compensation Made by the United Nations Administrative Tribunal, ICJ Rep.* 1954, p. 47–97; *Judgments of the Administrative Tribunal of the ILO, ICJ Rep.* 1956, p. 77–168; *Application for Review of Judgment No. 273 of the UN, ICJ Rep.* 1982, p. 325; *Application for Review of Judgment No. 333 of the UN, ICJ Rep.* 1987, p. 18. Apie šias bylas toliau žr. L. Weber, M. Ruete, T. Bruha ir M. Marguardt leidinyje *EPIL* 2 (1981), at 29, 156, 157 ir *EPIL* III (būsimame). Žr. taip pat C. Amerasinghe, Cases of the International Court of Justice Relating to Employment in International Organizations, leidinyje Lowe/Fitzmaurice (red.), *op. cit.*, p. 193–209. Žr. taip pat 6 ir 21 skyrių.

[136] *Advisory Opinion on Certain Expenses of the UN, ICJ Rep.* 1962, p. 151. Žr. taip pat 22 skyrių.

[137] *Applicability of the Obligation to Arbitrate under Section 21 of the UN Headquarters Agreement, ICJ Rep.* 1988, p. 12. Žr. taip pat 6 skyrių.

[138] *ICJ Rep.* 1989, p. 177.

[139] Žr. 3, 16 ir 20 skyrių.

[140] Žr. Jennings, *op. cit.*, p. 503.

Teismo veiklos vertinimas

Teismo bylų iki šiol nebuvo daug. Neskaitant anksčiau minėtų konsultacinių išvadų, iki 1980 metų pabaigos Teismas priėmė sprendimą 26 ginčuose.[141] Ypač nedaug Teismo paslaugomis naudotasi aštuntajame dešimtmetyje, kai nemažai valstybių tapo naujomis JTO narėmis, vengusiomis teisminio ginčų sprendimo. Buvęs Teismo pirmininkas, kalbėdamas apie *South West Africa* bylas,[142] taip pasakė: „Paprastai manoma, jog Teismo neveiksmingo 1966 m. sprendimo, pasiekto pirmininko sprendžiamuoju balsu, nepopuliarumas ... tapo tiesiogine Teismo darbo sumažėjimo priežastimi."[143] 1981–1991 metais Teismas priėmė dar 12 sprendimų bylose dėl ginčo, vis dar vidutiniškai išspręsdamas ne daugiau kaip vieną bylą per metus.[144] Apskritai paėmus, 1946–1990 metais Teismas priėmė 52 sprendimus bylose dėl ginčo, 60 įsakymų ir 21 konsultacinę išvadą, o tai vidutiniškai sudaro apie 3 sprendimus per metus.[145] Nuo 1946 metų iki šiol Teismas yra priėmęs apie 60 sprendimų bylose dėl ginčo, liečiančių, *inter alia*, sausumos ir jūros sienas, teritorinį suverenitetą, jėgos naudojimą, nesikišimą į valstybės vidaus reikalus, diplomatinius santykius, įkaitų paėmimą, prieglobsčio teisę, pilietybę, užsieniečių turto nusavinimą ir kt.

Šis vaizdas galėtų būti visiškai kitoks, jei asmenys ir įmonės, kuriuos vis labiau liečia tarptautinis reglamentavimas, turėtų teisę kreiptis į Teismą arba (vadovaujantis kitu siūlymu dėl reformų) jei nacionaliniai teismai galėtų prašyti Tarptautinio Teisingumo Teismo išankstinės išvados tarptautinės teisės klausimais, kaip tai nustatyta EB Sutarties 177 straipsnyje, kuris leidžia nacionaliniams teismams klausimą perduoti Europos Teisingumo Teismui:

> Sumodeliuota pagal Vokietijos ir Italijos konstitucines procedūras, ši proceso forma prancūzų kalboje yra žinoma kaip *renvoi prejudiciel* – kreipimasis prieš priimant sprendimą. Tuo nacionaliniam teismui, kuris jo nagrinėjamoje byloje susidūrė su Bendrijos teisę liečiančia problema, siekiama suteikti galimybę gauti autoritetingą Teisingumo Teismo išvadą dėl taikytinos teisės. Nacionalinis teismas, kuriam proceso eigoje iškyla klausimas, susijęs su Bendrijos teisės aiškinimu arba Bendrijos institucijos priimto akto teisėtumu, gali sustabdyti tą procesą ir tą klausimą pateikti Teisingumo Teismui. Teisingumo Teismo išvada perduodama atgal nacionaliniam teismui ir yra jam privaloma sprendžiant bylą.[146]

Tik pasibaigus Šaltajam karui ir pakitus buvusių socialistinių šalių požiūriui į teisminį nagrinėjimą, taip pat keičiantis besivystančių šalių požiūriui dėl tariamo Teismo provakarietiško šališkumo, susidarė iki tol neregėta situacija. Nuo paskutinio šio amžiaus dešimtmečio pra-

[141] Žr. sąrašą leidinyje Schlochauer (1995), *op. cit.*, p. 1099–1100.

[142] Žr. tekstą aukščiau, p. 343.

[143] Jennings, *op. cit.*, p. 493–494.

[144] Žr. Oellers-Frahm'o sąrašą, Addendum to Schlochauer, *EPIL* II (1995), p. 1105.

[145] M.W. Janis, *An Introduction to International Law*, 2-as leid., 1993, p. 122 ir t.t.

[146] D.A.O. Edward/R.C. Lane, *European Community Law. An Introduction*, 2-as leid., 1995, p. 40–41. Žr. taip pat E. Benvenisti, Judicial Misgivings Regarding the Application of International Law: An Analysis of Attitudes of National Courts, *EJIL* 4 (1993), p. 159–183.

džios Teisme užregistruotų bylų skaičius smarkiai išaugo.[147] 1995 m. kovo mėnesį Teisme buvo užregistruota 11 bylų.[148] Dėl to iškilo klausimas, ar nereikėtų keisti gana gremėzdiškos bylų nagrinėjimo procedūros, atsižvelgiant ir į tai, kad teisėjams nepadeda kiti teisininkai.[149]

Tokios institucijos, kaip Tarptautinis Teisingumo Teismas, efektyvumo vertinimas visada yra grindžiamas perspektyva ir vertybiniu kriterijumi.[150] Galima buvo tikėtis, kad oficialios kalbos, švenčiant Teismo 50 metų veiklos jubiliejų Hagoje 1996 m. balandžio 18 d., bus iškilmingos, vyks pagal įprastą diplomatinį mandagumą tokiomis progomis.[151] Kita vertus, autoriai dažnai žemina Teismą, nes mato, kad valstybės nelabai jį gerbia, ypač kai valstybės atsakovės atsisako dalyvauti Teismo procesuose,[152] ir pripažįsta, kad jo sprendimai dažnai yra tiesiog ignoruojami.[153] Teismo teisėjai (kas galbūt yra visiškai natūralu) atmeta tokius absoliutinančius tvirtinimus ir yra labiau optimistiškos nuomonės dėl to, kas susiję su valstybių bendru Teismo sprendimų pripažinimu.[154] Bet kuriuo atveju, kad ir kokia situacija buvo praeityje, dabartiniai procesai iš esmės teikia optimizmo, jeigu atsižvelgtume į augantį bylų skaičių bei faktą, kad jas inicijuoja valstybės iš visų pasaulio dalių, įskaitant besivystančias valstybes, kurios anksčiau kritikavo (teisingai ar neteisingai – kitas klausimas) Tarptautinį Teisingumo Teismą už jo provakarietišką sudėtį ir nusiteikimą.

Neturtingoms mažoms valstybėms buvo dar viena kliūtis naudotis Teismo paslaugomis – joms tiesiog trūko pinigų. Tiesa, Tarptautinis Teisingumo Teismas nereikalauja jokių žyminių mokesčių – jo administracines išlaidas apmoka JTO biudžetas. Tačiau išlaidos, pavyzdžiui, teisės konsultantams, ekspertams, sekretoriato paslaugoms, kelionėms ir vertimams, arba išlaidos sienos demarkavimui teritorinio ginčo atveju, paprastai yra didžiulės. Kad paprasčiau būtų kreiptis į Teismą, Generalinis sekretorius 1989 m. įsteigė specialų JT Fondą.[155] Šis Fondas sudaromas iš savanoriškų įnašų, o tai iš karto rodo jo, kaip veiksmingos priemonės, silpnumą, nes valstybės nenoriai moka netgi joms privalomus narystės JTO mokesčius.[156] Kita vertus, Fondo paslaugomis buvo pasinaudota gaunant finansinę paramą sienai nustatyti ginče tarp Burkina Faso ir Malio.

Tačiau faktinis naudojimasis Teismo paslaugomis pats savaime nėra pakankamas kriterijus realiai jo paskirčiai tarptautinėje teisinėje sistemoje suprasti. Pirmiausia ginčui tarp valstybių išspręsti yra daug būdų. Ne visų rūšių tarpvalstybiniai ginčai tinka spręsti Tarptautiniame Teisingumo Teisme (nors praktikoje beveik neįmanoma aiškiai išvesti skirtumo tarp „politinių" ir „teisinių" ginčų), ir kartais gali paaiškėti, kad geriau tarptautiniuose santykiuose apskritai ginčo nespręsti

[147] H. Keith, The Peace Palace Heats Up: The World Court in Business Again?, *AJIL* 85 (1991), p. 646–654.

[148] 1996 m. balandžio mėnesį Teisme buvo nebaigtos nagrinėti dar 8 bylos: *Maritime Delimitation and Territorial Questions (Qatar v. Bahrain); Questions of Interpretation and Application of the 1971 Montreal Convention arising from the Aerial Incident at Lockerbie (Libya v. United Kingdom) ir (Libya v. USA); Oil Platforms (Iran v. USA); Application of the Genocide Convention (Bosnia and Herzegowina v. Yugoslavia [Serbia and Montenegro]); Gabčikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia); Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria)*; ir *Fisheries Jurisdiction (Spain v. Canada)*. 1996 m. gegužės 29 d. Botsvana ir Namibija pateikė Teismui savo ginčą dėl sienos aplink Kasikili/Seduda salą bei tos salos teisinio statuso, žr. *ICJ Communique* Nr. 96/19, 1996 m. gegužės 30 d.

[149] Žr. tyrimo grupės (D.W. Bowettas, J. Crawfordas, I. Sinclairas, A.D. Wattsas), sudarytos Britanijos tarptautinės ir lyginamosios teisės instituto, kritišką raportą *The International Court of Justice. Efficiency of Procedures and Working Methods*, Supplement *ICLQ* 45 (1996).

[150] Žr., pavyzdžiui, R. Falk, *Reviving the World Court*, 1986; S. Rosenne, The Role of the ICJ in Inter-State Relations Today, *RBDI* 20 (1987), p. 275–289; L.F. Damrosch (red.), *The International Court of Justice at A Crossroads*, 1987; E. McWhinney, *The International Court of Justice and the Western Tradition of International Law*, 1987; A. Bloed/Pv. Dijk (red.), *Forty Years International Court of Justice: Jurisdiction, Equity and Equality*, 1988; J.P. Kelly, The Changing Process of International Law and the Role of the World Court, *Mich. JIL* 11 (1989), p. 128–166; E. McWhinney, *Judicial Settlement of International Disputes. Jurisdiction, Justiciability and Judicial Law-Making in the Contemporary International Court*, 1991; L. Condorelli, La Cour internationale de justice: 50 ans et (pour l'heure) pas une ride, *EJIL* 6 (1995), p. 388–400.

[151] Žr. *ICJ Communique* Nr. 96/15, 1996 m. balandžio 19 d.

[152] H. Thirlway, *Non-Appearance Before the International Court of Justice*, 1985; J.B. Elkind, *Non-Appearance Before the International*

(bent jau kurį laiką), vadovaujantis kitokiais politiniais motyvais. Ypač tais atvejais, kai tai susiję su gyvybiškai svarbiais valstybių interesais ir jos nėra linkusios ginčo perduoti teisminiam nagrinėjimui; faktiškai istorijoje nebuvo nė vieno atvejo, kad valstybės būtų tai dariusios savanoriškai.

Antra, Teismo autoritetas yra įtvirtintas tose tarptautinės teisės reguliavimo srityse, kuriose jis pajėgė priimti sprendimus; kita vertus, reikėtų pridurti, jog teisėjų „prieštaraujančių" ir „atskirųjų" nuomonių (dažnai labai ilgų), beveik automatiškai pridedamų prie daugumos priimto sprendimo kiekvienoje byloje, skelbimas gali susilpninti sprendimo autoritetą.[157] Vis dėlto tokios atskirų teisėjų nuomonės yra suformuluojamos aiškiau ir nuosekliau nei daugumos priimtame tekste įtvirtintas kompromisas, ir jos gali būti svarbus stimulas teisei plėtoti būsimose bylose, kai Teismo sudėtis bus kitokia. Teismo pajėgumo veiksmingai spręsti bylas naujose teisės srityse ribos iš tikrųjų dar nėra visapusiškai patikrintos. Karelo Wellenso neseniai atlikto tyrimo vienas iš mitų, kad Tarptautinis Teisingumo Teismas iš esmės negali nagrinėti ekonominio pobūdžio ginčų, buvo paneigtas.[158]

Galiausiai reikėtų paminėti, kad Libijos neseniai pateikti pareiškimai prieš JAV ir Jungtinę Karalystę dėl *Lockerbie* incidento, taip pat Bosnijos ir Hercegovinos inicijuota byla prieš Jugoslaviją (Serbiją ir Juodkalniją) sukėlė įdomią diskusiją apie tai, ar Teismas gali peržiūrėti Saugumo Tarybos sprendimus, priimtus pagal JT Įstatų VII skyriaus nuostatas.[159] Libijos inicijuotoje *Lockerbie* byloje ginčas buvo susijęs su daugiašalės konvencijos, reglamentuojančios baudžiamąją jurisdikciją ir su tuo susijusias valstybių teises atsisakyti išduoti savo piliečius, aiškinimu priemonių, kurių Saugumo Taryba ėmėsi prieš Libiją remdamasi JAV ir Jungtinės Karalystės kaltinimais, kad Libija yra atsakinga už teroristinę veiklą apskritai, o už reisu Nr. 103 skridusio lėktuvo susprogdinimą – konkrečiai, kontekste.[160] Bosnijos ir Hercegovinos inicijuota byla daugiausiai buvo motyvuota noru, kad Teismas peržiūrėtų Bosnijai įvesto privalomo ginklų embargo teisėtumą. Pirmajame Bosnijos ir Hercegovinos pareiškime buvo prašoma imtis laikinų priemonių žiaurumams sustabdyti (smurtui, iššaginimams, kankinimams, vaikų grobimui ir pan.), kuriuos, kaip teigta, vykdė Jugoslavijos karinės pajėgos prieš Bosnijos ir Hercegovinos piliečius. Pareiškimas buvo grindžiamas Genocido konvencijos, kurios šalimis buvo abi valstybės, IX straipsniu; Teismas priėmė įsakymus dėl laikinų priemonių taikymo 1993 m. balandžio 8 ir 16 d.[161] Antrasis Bosnijos ir Hercegovinos pareiškimas, pateiktas 1993 m. liepos 27 d., papildomai buvo grindžiamas keturiomis 1949 m. Ženevos konvencijomis, Hagos 1907 m. Taisyklėmis bei Niurnbergo dokumentais.[162] Ka-

Court of Justice: Functional and Comparative Analysis, 1986; S.A. Alexandrov, Non-Appearance before the ICJ, *Colum. JTL* 33 (1995), p. 41–72.

[153] Žr. Jenningso cituojamus autorius, *op. cit.*, p. 494.

[154] Jennings, ten pat; N. Singh, *The Role and Record of the International Court of Justice*, 1989; S. Oda, The ICJ – Retrospective and Prospects, *AsYIL* 3 (1993), p. 3–13; St.M. Schwebel, The Performance and Prospects of the World Court, *Pace ILR* 6 (1994), p. 253–265; G. Guillaume, The Future of International Judicial Institutions, *ICLQ* 44 (1995), p. 848–862.

[155] UN Doc. A/44/PV.43, at 7–11 (1989). Žr. P. Bekker, International Legal Aid in Practice: The ICJ Trust Fund, *AJIL* 87 (1993), p. 659–668. Detaliau apie Globos fondo veiklos sąlygas, principus ir taisykles žr. *ILM* 28 (1989), p. 1590.

[156] Žr. 21 skyrių.

[157] I. Hussain, *Dissenting and Separate Opinions at the World Court*, 1984; F. Jhabvala, The Scope of Individual Opinions in the World Court, *NYIL* 16 (1985), p. 249–277.

[158] K. Wellens, *Economic Conflicts and Disputes Before the World Court (1922–1995)*, Studies and Materials on the Settlement of International Disputes, 2 t. (red. P. Malanczuk), 1996.

[159] T.M. Franck, The „Powers of Appreciation": Who Is the Ultimate Guardian of UN Legality?, *AJIL* 86 (1992), p. 519–523; E. McWhinney, The International Court as a Constitutional Court and the Blurring of the Arbitral/Judicial Processes, *LJIL* 6 (1993), p. 279–287; G.R. Watson, Constitutionalism, Judicial Review, and the World Court, *Harvard ILJ* 34 (1993), p. 1–45; M. Bedjaoui, *The New World Order and the Security Council – Testing the Legality of Its Acts*, 1995; K. Roberts, Second-Guessing the Security Council: The International Court of Justice and Its Powers of Judicial Review, *Pace ILR* 7 (1995), p. 281–327; J.G. Gardam, Legal Restraints on Security Council Military Enforcement Action, *Mich. JIL* 17 (1996), p. 285–322; J.E. Alvarez, Judging the Security Council, *AJIL* 90 (1996), p. 1–39.

[160] *Libya v. US* (Lockerbie), *ICJ Rep.* 1992, p. 114 (laikinos priemonės) ir 234 (įsakymas); *Libya v. UK*

dangi šiuose dokumentuose nebuvo nuostatų dėl jurisdikcijos, tai Teismas nepripažino jų kaip *prima facie* šaltinių jurisdikcijai ir patvirtino tiktai ankstesnį savo įsakymą.[163]

JT Įstatų istorija rodo, jog nebuvo ketinta Tarptautinį Teisingumo Teismą padaryti konstituciniu teismu, turinčiu teisę peržiūrėti Saugumo Tarybos politinius sprendimus, ir atrodo, kad vis dar vyrauja požiūris, jog kiekvienas JT organas savarankiškai gali apibrėžti savo kompetenciją pagal Įstatus.[164] Tačiau tai gali pasikeisti. Šiuo klausimu reikėtų išskirti du dalykus. Pirmasis susijęs su Saugumo Tarybos turimų plačių įgaliojimų įgyvendinimo teisinėmis ribomis. Antrasis liečia klausimą, ar egzistuoja Saugumo Tarybos sprendimų, ginčijamų kaip jos turimų įgaliojimų *ultra vires*, teisminio peržiūrėjimo procedūra. *Lockerbie* bei Bosnijos ir Hercegovinos inicijuota byla gali suteikti progą išsiaiškinti šią problemą. Atsižvelgiant į beprecedentį pastarojo meto Saugumo Tarybos aktyvumą,[165] Tarptautinio Teisingumo Teismo teisės vienokia ar kitokia forma kontroliuoti Tarybos priimamų sprendimų teisėtumą pripažinimas gali pasirodyti esąs pageidautinas, kadangi tarptautinė bendrija neabejotinai yra suinteresuota tuo, kad Saugumo Taryba neperžengtų ribų, kurias jos politinei diskrecijai nustato tarptautinė teisė.[166] Tačiau šis klausimas yra sudėtingas atsižvelgiant į dabartinę JTO struktūrą ir reikalauja platesnio, gilesnio nagrinėjimo, o tai jau yra už šio vadovėlio rėmų.

Arbitražas

Čia bus kalbama tik apie arbitražą, kuriame pagal tarptautinę teisę sprendžiami ginčai tarp valstybių; taigi nebus nagrinėjamas tarptautinis komercinis arbitražas tarp privačių šalių,[167] nors pastarojo meto įvykiai rodo, jog tarptautiniu lygmeniu vyksta viešojoje ir privatinėje teisėje taikomų ginčų reguliavimo metodų suartėjimo procesas.[168] Arbitražas yra kur kas lankstesnė procedūra nei teisminis nagrinėjimas; jo atveju šalims suteikiama daugiau pasirinkimo laisvės dėl ginčo nagrinėjimo vietos, arbitrų paskyrimo ir parinkimo, taikytinų procesinių taisyklių bei galimybės reguliuoti arbitražo įgaliojimus nustatant jo veiklos ribas.[169] Dar vienas pranašumas yra tai, kad arbitražinis nagrinėjimas gali būti konfidencialus. Kita vertus, skirtumai tarp arbitražinio ir teisminio nagrinėjimo tarptautiniu lygmeniu kartais tampa neryškūs; tai rodo ir Tarptautiniame Teisingumo Teisme įvestas procesas kolegijose.[170]

Sutartyse dėl arbitražo[171] dažniausiai numatoma, kad abi ginčo šalys skiria po vieną arbitrą; taip paskirti du arbitrai susitaria dėl trečiojo arbitro parinkimo; taigi arbitražą sudaro trys (arba daugiau) as-

(Lockerbie), ten pat, p. 3 (laikinos priemonės) ir 231 (įsakymas). Apie kontekstą žr. F. Beveridge, The Lockerbie Affair, *ICLQ* 41 (1992), p. 907 ir t.t.; V. Gowlland-Debbas, The Relationship between the International Court of Justice and the Security Council in the Light of the Lockerbie Case, *AJIL* 88 (1994), p. 643–677.

[161] *ICJ Rep.* 1993, p. 3 ir 29.

[162] Žr. 20 skyrių.

[163] *ICJ Rep.* 1993, p. 325, at 341, 33-as p. Žr. R. Maison, Les Ordonnances de la CIJ dans l'affaire relative a l'application de la Convention sur la prevention et la repression du crime de genocide, *EJIL* 5 (1994), p. 423–439.

[164] Žr. Gill (1995), *op. cit.*, p. 116 ir t.t.; M. Herdegen, The „Constitutionalization" of the UN Security System, *Vand. JTL* 27 (1994), p. 135–159.

[165] Žr. 22 skyrių.

[166] Dėl įdomių minčių šiuo aspektu žr. K. Skubiszewski, The International Court of Justice and the Security Council, leidinyje Lowe/Fitzmaurice (red.), *op. cit.*, p. 606–629, 623–629.

[167] Apie tarptautinio arbitražo pranašumus komercinio pobūdžio ginčuose žr. A. Redfern/M. Hunter, *Law and Practice of International Commercial Arbitration*, 2-as leid., 1991; W.L. Craig, Some Trends and Developments in the Laws and Practice of International Commercial Arbitration, *Texas ILJ* 30 (1995), p. 1; M. Hunter/A. Marriott/V.V. Veeder (red.), *The Internationalization of Commercial Arbitration. The LCIA Centenary*, 1995; C. Buhring-Uhle, *Arbitration and Mediation in International Business*, 1996.

[168] Žr., pavyzdžiui, J. Paulsson, Cross-Enrichment of Public and Private Law Dispute Resolution Mechanisms in the International Arena, *JIArb.* 9 (1992), p. 57–68; Malanczuk, „Alternative Dispute Resolution", *op. cit.*

[169] Žr. tekstą aukščiau, p. 341–342.

[170] Žr. tekstą aukščiau, p. 347–348. Tačiau žr. G. Abi-Saab, The International Court as a World Court, leidinyje Lowe/Fitzmaurice (red.), *op. cit.*, p. 3–16.

[171] H. v. Mangoldt, *op. cit.*, p. 230–236.

menų, kurie gali priimti sprendimus balsų dauguma. Žinoma, šalys gali susitarti ir ginčą perduoti spręsti vieninteliam arbitrui, įskaitant užsienio valstybės ar vyriausybės vadovą (tokia praktika dabar yra reta). XIX a. egzistavo tendencija, kai šalių paskirti arbitrai laikydavo save juos paskyrusių valstybių atstovais, o ne nešališkais teisingumo vykdytojais. Laimei, toks požiūris šiais laikais yra retas (o galbūt gudriau paslėptas).

Valstybės arbitražu naudojasi jau ilgą laiką ir jis gali būti laikomas veiksmingiausia ginčų sprendimo priemone, kadangi ginčų, išspręstų šiuo būdu, yra daugybė ir jie labai įvairūs.[172] Tarpvalstybinis arbitražas suklestėjo po 1794 m. JAV ir Britanijos sutarties,[173] kurios pagrindu 1799–1804 metais buvo priimti 536 arbitraziniai sprendimai; o nuo 1795 iki 1914 m. buvo įsteigta daugiau nei 200 kitų tarptautinių arbitražų, nors daugumoje iš jų dalyvavo arba JAV, arba Britanija.[174] Po to viešo tarptautinio arbitražo vaidmuo sumenko.

Nuolatinis Arbitražo Teismas, įsteigtas 1899 m. pagal Hagos konvenciją „Dėl taikaus tarptautinių ginčų sprendimo“,[175] nuo 1900 iki 1932 metų išnagrinėjo tik 20 bylų; po to jį nustelbė Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas bei Tarptautinis Teisingumo Teismas, ir nuo to laiko ši arbitražinė institucija išnagrinėjo vos keletą bylų. Šio Teismo pavadinimas yra klaidinantis. Kiekviena valstybė, esanti Konvencijos šalimi,[176] gali įrašyti 4 arbitrus į arbitrų sąrašą, o valstybės, esančios ginčo šalimis, tradiciniu būdu pasirenka arbitrus iš šio sąrašo. Taigi pagal 1899 m. Konvenciją teismas realiai nebuvo įsteigtas; Konvencija sukūrė tiktai mechanizmą arbitražinių teismų steigimui. Šio „Teismo“ sudėtis kiekvienoje konkrečioje byloje skiriasi ir todėl jis negali išplėtoti kokios nors nuoseklesnės precedentinės teisės.

Pastaruoju metu Nuolatinio Arbitražo Teismo praktika apsiribodavo tuo, kad jo biuro teikiamos pagalbos dėka būdavo sudaromos sąlygos steigti arbitražines institucijas; taip buvo Irano ir JAV Pretenzijų Tribunolo Hagoje[177] arba JAV ir Jungtinės Karalystės arbitražo dėl *Heathrow* oro uoste imamų rinkliavų už oro uosto teikiamas paslaugas[178] atvejais. Sudėtingame tarpvalstybinių ir komercinių ginčų sprendimo tinkle, egzistuojančiame šiandieniniame pasaulyje, bandant rasti veiklos nišą šiai institucijai, buvo imtasi naujų reformų. Buvo priimtos naujos „fakultatyvinės“ Nuolatinio Arbitražo Teismo procesinės taisyklės, kurios, *inter alia*, leidžia ginčo šalims, nesančioms valstybėmis, ginčus su valstybėmis spręsti su arbitražo pagalba, jei dėl to sutinka kita ginčo šalis. Be to, norima priimti taisykles, numatančias ginčų sprendimą tuo atveju, kai ginčo šalis yra tarptautinė organizacija. Nuolatinio Arbitražo Teismo Administracinė ta-

[172] Žr. Oellers-Frahm (1995), Arbitration, *op. cit.*, p. 457 ir t.t. Žr. taip pat N. Wuhler, Mixed Arbitral Tribunals, *EPIL* 1 (1981), p. 142–146; S. Schwebel, *International Arbitration: Three Salient Problems*, 1987, p. 394–396; V. Coussirat-Coustere/ PM. Eisemann, *Repertory of International Arbitral Jurisprudence*, 3 t., 1989–1990; A.M. Stuyt, *Survey of International Arbitrations 1794–1989*, 1990; A.B. Boczek, *Historical Dictionary of International Tribunals*, 1994; R.B. Lillich/C.N. Brower (red.), *International Arbitration in the 21st Century: Towards „Judicialization" and Uniformity?*, 1994.

[173] Žr. 2 skyrių.

[174] Janis (1993), *op. cit.*, p. 111.

[175] H.-J. Schlochauer, Permanent Court of Arbitration, *EPIL* 1 (1981), p. 157–163. Žr. 2 skyrių.

[176] Žr. tekstą aukščiau, p. 332.

[177] Žr. tekstą toliau, p. 356–359.

[178] Žr. 13 skyrių, 27-ą išnašą.

ryba 1994 metais įsteigė Finansinės paramos fondą bei ekspertų komitetą, kad parengtų rekomendacijas dėl to, ar reikia peržiūrėti 1899 ir 1907 m. konvencijas.[179]

1900–1945 metais buvo užfiksuoti apie 178 tarpvalstybinio arbitražo atvejai ne Nuolatinio Arbitražo Teismo (kuris nuo jo įkūrimo pradžios, t.y. 1899 m., iš viso nagrinėjo 22 bylas, ir tik 2 bylas – nuo 1945 m.) sistemoje, tačiau nuo Antrojo pasaulinio karo smarkiai sumažėjo arbitražinės praktikos; 1945–1990 metais įvyko tik 43 arbitražai,[180] nors JTO valstybių narių skaičius per šį laikotarpį išaugo nuo 51 iki 185.

Kita vertus, pastaruoju metu egzistuoja ryški tendencija dvišalėse ir daugiašalėse sutartyse arbitražą numatyti kaip pirmaeilį ginčų sprendimo būdą.[181] Viena iš šios tendencijos priežasčių yra ta, kad kreipimasis į Tarptautinį Teisingumo Teismą dėl įvairių priežasčių buvo komplikuotas (žr. toliau), įskaitant galimybę valstybėms numatyti plačias išlygas savo pareiškimuose dėl Teismo jurisdikcijos pripažinimo;[182] tai atspindi bendrą valstybių nenorą paklusti nuolat veikiančio teismo privalomai jurisdikcijai, kuri, kaip manoma, pernelyg veikia jų suverenitetą. Arbitražo pranašumai, susiję su privalomu trečiosios šalies sprendimu, kartu užtikrinant maksimalią proceso kontrolę, atliekamą ginčo šalių, kaip atrodo, yra akivaizdūs. Tačiau egzistuoja didelė spraga tarp teorijos ir praktikos. Hansas von Mangoldtas baigia savo apžvalgą taip:

> Sunku paaiškinti neatitikimą tarp pagal arbitražines sutartis išvystytų sistemų ir jų praktinės reikšmės. Galima būtų paminėti kai kurias to priežastis: (a) kuo mažesnė tikimybė, kad tarp valstybių kils ginčų, tuo labiau jos yra linkusios spręsti juos arbitražo būdu; jei ginčas jau kilęs, susitarimas dėl arbitražo dažniausiai jo neapima; (b) valstybės dažnai supranta kitos šalies nenorą ginčą perduoti arbitražui, kurį ji laiko svarbiu, nenorėdamos rizikuoti, kad nutrūks bendro įsipareigojimo dėl arbitražo apskritai galiojimas; (c) įrodinėjama, kad valstybės gali būti labiau linkusios sureguliuoti ginčą derybomis, jeigu priešingu atveju viena iš šalių turėtų galimybę vienašališkai perduoti jį arbitražui; (d) politiškai jautrūs ginčai arbitražui neperduodami dėl jų politinės svarbos, o politiškai nereikšmingi ginčai neperduodami arbitražui arba dėl to, jog jie yra pernelyg menki, kad juos reikėtų toliau nagrinėti, arba dėl to, kad juos galima lengvai išspręsti ir be arbitrų pagalbos.[183]

Naujesnėje analizėje K.-H. Bockstiegelis prieina prie tokios išvados:

> Ginčų sprendimas su tarpvalstybinio arbitražo pagalba turi ilgą istoriją, ir ilgainiui įvyko nemažai pokyčių. Kartu su tarptautiniais teismais arbitražui teko dalia būti valstybių bendro nesuinteresuotumo paklusti privalomam trečiosios šalies sprendimui dėl ginčo sureguliavimo objektu. Ta-

[179] Žr. Nuolatinio Arbitražo Teismo fakultatyvines taisykles, reguliuojančias ginčų sprendimą tarp dviejų valstybių, IB/doc/93/1, *ILM* 32 (1993), p. 572; Nuolatinio Arbitražo Teismo fakultatyvines taisykles, reguliuojančias ginčų sprendimą tarp šalių, iš kurių tik viena yra valstybė, IB/doc/94/1. Žr. P.J.H. Jonkman, Introduction by the Secretary-General of the Permanent Court of Arbitration, *LJIL* 6 (1993), p. 199–201; B.E. Shifman, The Permanent Court of Arbitration: Recent Developments, *LJIL* 8 (1995), p. 193, ir ten pat, p. 433–438. Žr. taip pat PCA: List of Current Proceedings, *LJIL* 9 (1996), p. 213–214.

[180] Janis (1993), *op. cit.*, p. 117.

[181] L.B. Sohn, The Role of Arbitration in Recent International and Multilateral Treaties, *Virginia JIL* 23 (1982/3), p. 171 ir t.t., bei 172, 1-a išnaša. Taip pat žr. P. Peters, Dispute Settlement Arrangements in Investment Treaties, *NYIL* 22 (1991), p. 91–162. Apie dvišales sutartis dėl investicijų žr. 15 skyrių. Apie ginčų, susijusių su tarptautine prekyba, sprendimą žr. tekstą toliau, p. 356.

[182] Žr. tekstą aukščiau, p. 344–346.

[183] H. v. Mangoldt, *op. cit.*, p. 233.

čiau pastaraisiais dešimtmečiais valstybės buvo linkusios pirmenybę teikti tarptautiniam arbitražui, o ne tarptautiniams teismams, ypač dėl didesnės įtakos, kurią jos turi pasirinkdamos arbitrus bei konkrečioms byloms nustatydamos arbitražines procedūras. Pagal esamas tendencijas galima teigti, kad kai kuriose ekonominio bendradarbiavimo srityse, kur bendradarbiavimas visų tame dalyvaujančių valstybių interesais gali būti užtikrinamas tik tuo atveju, kai ginčai nepaliekami atviri, bet nustatyta tvarka galutinai sureguliuojami, dvišalis arbitražas yra pripažįstamas plačiau.[184]

ICSID

Reikalas darosi komplikuotesnis tuo atveju, kai arbitražas liečia valstybę ir užsienietį ar užsienio įmonę – tai dažnai dar vadinama „mišriu tarptautiniu arbitražu";[185] anksčiau tai dažnai buvo susiję su vadinamaisiais „internacionalizuotais kontraktais", numačiusiais „sąlygą dėl stabilumo", skirtą apsaugoti užsienio investuotoją nuo pakeitimų vietos valstybės nacionalinėje teisėje.[186] Institucinio šios problemos sprendimo buvo siekta 1965 m. Washingtone – Pasaulio banko sistemoje buvo įsteigtas Tarptautinis investicinių ginčų sprendimo centras (ICSID).[187] Ginčų atvejais daugeliui dvišalių sutarčių dėl investicijų numatyta teisė kreiptis į šią instituciją.[188]

Pagrindinis ICSID tikslas – skatinti užsienio investicijas, ypač besivystančiose šalyse, ir suteikti neutralius metodus ginčams tarp valstybių ir privačių užsienio investuotojų spręsti. ICSID pagrindas – daugiašalė sutartis, kurią ratifikavo daugiau nei 100 valstybių. Ši institucija gali spręsti ginčus pagal taikinamąją arba arbitražinę procedūras; jos sistemoje veikia ir komitetas, skirtas ICSID priimtiems sprendimams peržiūrėti. Valstybių narių nacionaliniai teismai neturi teisės kontroliuoti ICSID sprendimų teisėtumo, tačiau jais gali tiesiogiai pasinaudoti tiek valstybės, tiek privačios šalys, siekdamos užtikrinti priimtų sprendimų įgyvendinimą. Tačiau ne tiek jau daug bylų buvo iki šiol užregistruota ICSID sistemoje, ir dar mažiau dėl jų (vos kelių) buvo priimti sprendimai.

Irano ir JAV Pretenzijų Tribunolas

Šis Hagoje įsikūręs Tribunolas[189] pagal didelį jame nagrinėjamų bylų skaičių (daugiau nei 3800 bylų), didelę pretenzijų finansinę sumą (bendra jų vertė apytikriai siekė 50 mlrd. USD) bei platų klausimų, susijusių su viešąja tarptautine teise ir tarptautine komercine teise, spektrą, paliestą jo sprendimuose, kurie visi yra paskelbti,[190] buvo apibūdintas kaip svarbiausia institucija tarptautinio arbitražo istorijoje.[191] Tribunolas buvo įkurtas remiantis 1981 m. Alžyro deklaracijomis[192];

[184] K.-H. Bockstiegel, Dispute Settlement by Intergovernmental Arbitration, leidinyje E.-U. Petersmann/G. Jaenicke (red.), *Adjudication of International Trade Disputes in International and National Economic Law*, 1992, p. 59, at 74.

[185] Žr. S. Toope, *Mixed International Arbitration*, 1990.

[186] Žr. 3 skyrių.

[187] ICSID Konvencijos tekstas 575 UNTS 159. Žr. A.S. El-Kosheri, ICSID Arbitration and Developing Countries, *ICSID Rev.* 8 (1993), p. 104–115; M. Hirsch, *The Arbitration Mechanism of the International Centre for the Settlement of Investment Disputes*, 1993. Žr. taip pat 15 skyrių.

[188] Žr. 15 skyrių.

[189] D.D. Caron, The Nature of the Iran–United States Claims Tribunal and the Evolving Structure of International Law, *AJIL* 84 (1990), p. 104–156; R. Khan, *The Iran–United States Claims Tribunal*, 1990; J.A. Westberg, *International Transactions and Claims Involving Government Parties – Case Law of the Iran–United States Claims Tribunal*, 1991; W. Mapp, *The Iran–United States Claims Tribunal: The First Ten Years 1981–1991*, 1993; G.H. Aldrich, *The Jurisprudence of the Iran–United States Claims Tribunal*, 1996.

[190] *Iran–United States Claims Tribunal Reports* (nuo 1983 m.).

[191] R.B. Lillich (red.), *The Iran–United States Claims Tribunal 1981–1983*, 1984.

[192] Alžyro Demokratinės Liaudies Respublikos vyriausybės deklaracija (Bendroji deklaracija); Alžyro Demokratinės Liaudies Respublikos vyriausybės deklaracija dėl JAV vyriausybės ir Irano Islamo Respublikos vyriausybės tarpusavio pretenzijų sureguliavimo (Deklaracija dėl pretenzijų sureguliavimo); JAV vyriausybės ir Irano Islamo Respublikos vyriausybės įsipareigojimai Alžyro Demokratinės Liaudies Respublikos vyriausybės Deklaracijos atžvilgiu (Įsipareigojimai), *ILM* 20 (1981), p. 224 ir t.t.

jis buvo Teherano įkaitų krizės[193] sureguliavimo, kuriam tarpininkavo Alžyro vyriausybė, dalis; 1981 m. sausio 19 d., paskutinę Prezidento Carterio prezidentavimo dieną, Iranas paleido 52 Amerikos ambasadoje Teherane laikytus įkaitus, o JAV pervedė maždaug 8 mlrd. USD iš Irano lėšų, kurias JAV įšaldė,[194] į Alžyro valdomas sąskaitas *Bank of England*. Irano ir JAV Pretenzijų Tribunolas buvo įsteigtas nagrinėti daugybei pretenzijų, kurias kiekviena iš dviejų valstybių ir jų piliečiai reiškė vieni kitiems, ir kurių vertė svyravo nuo kelių tūkstančių dolerių keletu atvejų iki beveik 12 mlrd. USD didžiausioje byloje (*Foreign Military Sales* byla, kurią Iranas inicijavo prieš JAV).[195] Kaip precedento neturintis mechanizmas tarpvalstybinių pretenzijų sureguliavimo praktikoje, Olandijos centrinio banko filiale (Alžyro vardu) buvo atidaryta speciali „garantijų sąskaita", į kurią buvo padėta 1 mlrd. USD Tribunolo priimtiems sprendimams prieš Iraną įgyvendinti; Iranas taip pat buvo įpareigotas papildyti sąskaitą, kai joje lieka mažiau nei 500 mln. USD.[196] Jis visą laiką vykdė šią pareigą, naudodamasis, *inter alia*, minėtos sąskaitos palūkanomis.[197]

Tribunolo jurisdikcija priimti galutinius ir privalomus sprendimus apėmė 4 sritis:

1. JAV piliečių pretenzijos Iranui ir Irano piliečių pretenzijos JAV, taip pat bet kokie priešieškiniai, kylantys iš to paties kontrakto, sandorio arba įvykio, sudarančio atitinkamos pretenzijos dalyką, jeigu tokie ieškiniai ir priešieškiniai nebuvo išspręsti iki šio Susitarimo sudarymo dienos, nepriklausomai nuo to, ar jie buvo pateikti kokiam nors teismui, ir jeigu jie kyla dėl skolų, kontraktų (įskaitant sandorius dėl akredityvų ir banko garantijų), turto nusavinimo bei kitų turtines teises liečiančių priemonių;[198]
2. JAV ir Irano kaip valstybių oficialios pretenzijos viena kitai, kylančios iš jų tarpusavio susitarimų dėl prekių ir paslaugų pirkimo-pardavimo;[199]
3. Ginčai dėl to, ar JAV įvykdė savo įsipareigojimus, prisiimtus dėl buvusio Irano šacho Reza Pahlevi šeimos turto sugrąžinimo;[200]
4. Kiti ginčai, kylantys dėl Alžyro susitarimų aiškinimo arba taikymo.[201]

Iš Tribunolo jurisdikcijos konkrečiai buvo išbrauktos pretenzijos, susijusios su Amerikos ambasados Teherane užgrobimu ir žala JAV piliečiams bei jų turtui, kuriuos padarė liaudies judėjimai per Islamo revoliuciją ir kurie nebuvo priskirti Irano vyriausybės veiksmams, taip pat pretenzijos, kilusios dėl kontraktų, kuriuose buvo konkrečios nuostatos dėl išimtinės Irano teismų jurisdikcijos.[202]

[193] Žr. 17 skyrių.

[194] Žr. Vykdomąjį įsakymą Nr. 12170 (1979 m. lapkričio 14 d.). Irano lėšos visuose Amerikos bankų filialuose užsienyje taip pat buvo įšaldytos.

[195] Byla Nr. B1.

[196] Bendrosios deklaracijos 7-as punktas.

[197] Žr. viso Tribunolo sprendimą byloje *Islamic Republic of Iran v. United States of America*, DEC 12–A1–FT (Klausimas I).

[198] Deklaracijos dėl pretenzijų sureguliavimo II(1) straipsnis.

[199] II(2) straipsnis.

[200] Bendrosios deklaracijos 16-as p.

[201] 17-as p.

[202] 8 ir 11-as p.

Kas liečia taikytiną materialinę teisę, Tribunolui buvo suteikta gana plati pasirinkimo laisvė:

> Tribunolas visas bylas sprendžia remdamasis pagarba teisei, taikydamas tokias taisykles dėl taikytinos teisės pasirinkimo, tokius komercinės ir tarptautinės teisės principus, kuriuos jis laiko taikytinais atsižvelgdamas į atitinkamus prekybos papročius, sutarčių nuostatas bei konkrečias aplinkybes.[203]

Tribunolo sandara ir jo procesinės taisyklės buvo įtvirtintos „Tribunolo taisyklėse",[204] specialiai adaptuotoje UNCITRAL Arbitražo taisyklių versijoje, kurią Jungtinės Tautos parengė 1976 m. kaip tarptautinio komercinio arbitražo veiklos modelį[205] ir kuriai šiuo atveju teko pirmas didesnis (ir sėkmingas) praktinis išbandymas.[206] Tribunolą sudaro 9 nariai: trys iraniečiai, trys amerikiečiai ir trys – iš trečiųjų valstybių. Tribunolo pirmininkas renkamas iš trečiosios šalies paskirtų arbitrų. Daugumą bylų sprendžia trijų arbitrų kolegijos. Visas Tribunolas sprendžia tik tokius ginčus tarp šalių, kurie susiję su tarptautinės teisės klausimais, taip pat kai kurias ypač svarbias bylas.

Tribunolas buvo įkurtas unikaliomis aplinkybėmis, egzistuojant skirtingoms šalių ideologinėms nuostatoms, politinei ir karinei konfrontacijai tarp jų, priešingiems ekonominiams interesams; šios aplinkybės dažnai keldavo sunkumų jo praktinėje veikloje. Tribunolas netgi buvo priverstas gana ilgą laiką sustabdyti savo veiklą dėl precedento tarptautinio arbitražo istorijoje neturinčio įvykio, kai 1984 m. du Irano arbitrai fiziškai užpuolė arbitrą iš Švedijos.[207] Tačiau apskritai paėmus, Tribunolas sugebėjo sukurti profesionalią darbo atmosferą ir dėl to buvo priimta nemažai sprendimų. Netgi 1987 m. rudenį, kai Iranas ir JAV tiesiogiai tarpusavyje konfrontavo Persijos įlankoje Irako su Iranu karo metu,[208] šios knygos autoriui teko dalyvauti Taikos rūmuose Hagoje vykusiuose dideliuose žodiniuose debatuose dėl Irano pretenzijos, kad JAV sulaikė karinės įrangos tiekimą; abiem šalims atstovavo generolai ir kiti aukšti uniformuoti kariniai pareigūnai, tačiau Tribunolas sugebėjo juos apraminti ir ginčus spręsti ramioje atmosferoje.[209]

Dabar Tribunolo darbas artėja prie pabaigos. Liko tik kelios nebaigtos bylos ir kai kurie aukšti pareigūnai jau užima naujas pareigas JT Komisijoje „Dėl kompensacijų pagal pretenzijas Irakui", Ženevoje įsikūrusioje institucijoje, kuri pagal pobūdį nėra nei arbitražinė, nei teisminė, ir kuri buvo sukurta po Irako invazijos į Kuveitą.[210] 1995 m. gruodžio 31 d. duomenimis,[211] Tribunolas priėmė 567 sprendimus,[212] 81 preliminarų ir laikiną sprendimą ir įsakymu arba sprendimu nutraukė 877 bylas. Bendras baigtų bylų skaičius – 3 892 bylos. Tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad daugiau nei 2300 vadinamųjų

[203] Deklaracijos dėl pretenzijų sureguliavimo V straipsnis.

[204] Dėl preliminaraus ir galutinio teksto, patvirtinto 1982 m. kovo mėn. ir 1983 m. gegužės mėn., žr. *Iran–US CTR* 2 (1983–I), p. 405, kuris kartą buvo pakeistas 1984 m., *Iran–US CTR* 7 (1984–III), p. 317.

[205] *ILM* 15 (1976), p. 701 ir t.t.

[206] J.J. van Hof, *Commentary on the UNCITRAL Arbitration Rules. The Application by the Iran–US Claims Tribunal*, 1991; I. Dore, *The UNCITRAL Framework for Arbitration in Contemporary Perspective*, 1993; D.D. Caron/M. Pellonpaa, *The UNCITRAL Arbitration Rules as Interpreted and Applied*, 1995.

[207] Vadinamasis „Mangardo incidentas"; žr. dokumentus ryšium su 1984 m. rugsėjo 3 d. įvykiais, *Iran–US CTR* 7 (1984–III), p. 281.

[208] I.F. Dekker/H.H.G. Post, *The Gulf War of 1980–1988*, 1992.

[209] Šios knygos autorius 1986–1989 m. buvo Tribunolo prezidento padėjėjas teisės klausimais, o vėliau, iki 1993 m. kartu su Karl-Heinzu Bockstiegeliu tęsė darbą, skirtą bylų, susijusių su Amerikos naftos kompanijų nusavinimu, užbaigimui.

[210] Žr. 22 skyrių.

[211] *Iran–US Claims Tribunal Communique* Nr. 96/1, 1996 m. sausio 22 d.

[212] Iš kurių 248 buvo „Sprendimai dėl sutartų sąlygų" arba „Daliniai sprendimai dėl sutartų sąlygų", įtvirtinantys šalių susitarimus.

„smulkių pretenzijų", neviršijusių 250 000 USD, buvo nutrauktos Sprendimu „Dėl sutartų sąlygų" 1990 m.,[213] remiantis dviejų vyriausybių pasiektu susitarimu, pagal kurį Iranas sutiko vienkartine suma[214] sumokėti 105 mln. USD.[215] Bendra JAV subjektams priteista suma, 1995 m. pabaigos duomenimis, buvo 2 091 696 325,96 USD, 303 196 svarai sterlingų, 297 051 Vokietijos markė bei 97 132 598 rialai (be palūkanų). Bendra Iranui ir Irano subjektams priteista suma (be palūkanų) – 883 447 411,71 USD bei 7 977 343 rialai. Apie 500 mln. USD iš šios bendros sumos buvo išmokėta Iranui remiantis Tribunolo sprendimu grąžinti įšaldytas Irano lėšas, laikytas Niujorko Federalinių rezervų banke.[216]

Faktas, kad Tribunolas vis dar egzistuoja tokiomis sudėtingomis aplinkybėmis, pats savaime yra svarbus įvykis tarptautinio arbitražo istorijoje. Paskelbti Tribunolo sprendimai, dabar sudarantys apie 30 tomų – tai neįkainojamas dokumentų ir jurisprudencijos viešosios tarptautinės teisės ir tarptautinės komercinės teisės klausimais rinkinys.

GINČŲ SPRENDIMAS PAGAL JŪRŲ TEISĖS KONVENCIJĄ

1982 metų Jūrų teisės konvencija, įsigaliojusi nuo 1994 m. lapkričio 16 d., numato išplėtotą ginčų sprendimo sistemą, kurią galima laikyti didele naujove, nes dauguma atvejų ji numato privalomą trečiosios šalies sprendimą viena ar kita forma, arbitražą įskaitant kaip kraštutinę priemonę, jei kitos ginčų sureguliavimo priemonės nebūtų sėkmingos.[217] 1982 m. Konvencijoje bei 1994 m. liepos 28 d. Generalinės Asamblėjos patvirtintame Susitarime „Dėl Konvencijos XI dalies įgyvendinimo" taikus ginčų sprendimas yra numatytas kaip sudedamoji šios Konvencijos dalis. Faktiškai beveik ketvirtis Konvencijos straipsnių skirti ginčų sprendimo klausimams.[218] Taip pat reikėtų pastebėti, kad Konvencijos nuostatos dėl ginčų sprendimo nesukėlė prieštaravimų tarp valstybių,[219] priešingai nei nuostatos, susijusios su giliavandenio jūros dugno eksploatavimo režimu.

Ankstesnių konvencijų (ne tik jūrų teisės klausimais) problema buvo ta, kad privalomus sprendimus numačiusios procedūros buvo arba netaikomos (kaip buvo su 1958 m. Žvejybos konvencija, numačiusia *ad hoc* komisijas), arba įtvirtinamos atskirame protokole, kurio neratifikuodavo visos Konvencijos šalys (likusios trys 1958 m. konvencijos jūrų teisės klausimais, 1961 m. Vienos konvencija „Dėl diplomatinių santykių", 1963 m. Konvencija „Dėl konsulinių santykių", 1969 m. Konvencija „Dėl specialiųjų misijų" ir kt.). Pagal 1982 m. Jūrų teisės

[213] Sprendimas dėl sutartų sąlygų Nr. 483–CLTDs/86/B38/B76/B77–FT, pateiktas 1990 m. birželio 22 d.

[214] R.B. Lillich, Lump Sum Agreements, *EPIL* 8 (1985), p. 367–372. Žr. taip pat 15 skyrių.

[215] Žr. *AJIL* 84 (1990), p. 891–895 dėl detalių.

[216] Sprendimas Nr. 306–A15 (I:G)–FT.

[217] Oellers-Frahm (1995), Arbitration, *op. cit.*, p. 458–478; T. Treves, The Law of the Sea Tribunal: Its Status and Scope of Jurisdiction after November 16, 1994, ten pat, p. 421. Dėl konteksto žr. R. Bernhardt, Law of the Sea, Settlement of Disputes, *EPIL* 1 (1981), p. 133; A.O. Adede, *The System for Settlement of Disputes under the United Nations Convention on the Law of the Sea: A Drafting History and a Commentary*, 1987; S. Oda, Dispute Settlement Prospects in the Law of the Sea, *ICLQ* 44 (1995), p. 683–712; J.I. Charney, The Implications of Expanding International Dispute Settlement Systems: The 1982 Convention on the Law of the Sea, *AJIL* 90 (1996), p. 69–75.

[218] Pastebėta T. Eitel, Comment, *ZaoRV* 55 (1995), p. 452, at 456.

[219] Apie kontekstą žr. Merrills (1991), *op. cit.*, p. 153 ir t.t. su nuorodomis.

konvenciją kiekviena ją ratifikavusi valstybė automatiškai tampa ir ginčų reguliavimo taisyklių šalimi.

XV dalyje įtvirtinta sistema yra gana lanksti, ir čia ją trumpai išdėstysime. Esminis principas tas, jog valstybės konkrečiu atveju išsaugo laisvę pasirinkti ginčo sureguliavimo metodą (280 straipsnis). Jos gali pasirinkti ir kitokių procedūrų nei numatytos Konvencijos XV dalyje. 282 straipsnyje teikiamas prioritetas toms ginčų sureguliavimo procedūroms, dėl kurių šalys susitarė kituose bendruose, regioniniuose arba dvišaliuose dokumentuose ir kurios numato privalomą sprendimą, įskaitant fakultatyvinės sąlygos dėl Tarptautinio Teisingumo Teismo jurisdikcijos pripažinimą.

Jei 1 skyriuje numatytais metodais ginčo išspręsti nepavyksta, pradedamos taikyti 2 skyriaus nuostatos, bet kurios iš ginčo šalių reikalavimu numatančios privalomas procedūras ir įpareigojančius sprendimus. Tačiau yra numatyta išimčių dėl kai kurių kategorijų ginčų, kuriems minėtos nuostatos netaikomos (3 skyrius). Pagal 2 skyriaus nuostatas šalys rašytiniu pareiškimu gali pasirinkti vieną iš keturių privalomos ginčų sprendimo procedūros variantų (287 straipsnis):

1. Tarptautinis Jūrų Teisės Tribunolas Hamburge.
2. Tarptautinis Teisingumo Teismas.
3. Arbitražinis tribunolas, įsteigtas pagal Konvencijos VII priedą.
4. Specialus Arbitražinis tribunolas spręsti ginčams, kylantiems dėl žvejybos, jūrinės aplinkos apsaugos ir išsaugojimo, jūros mokslinių tyrimų, laivybos ir teršimo iš laivų.

Šie teismai ir arbitražai turi teisę nagrinėti visus su jūrų teise susijusius klausimus, pateiktus jiems pagal Konvenciją, taip pat klausimus, susijusius su kitomis tarptautinės teisės normomis, jeigu šios neprieštarauja Konvencijai. Sprendimai šalims yra privalomi, ir jų prašymu jie gali būti grindžiami labiau teisingumo principais nei galiojančia teise. Tačiau dėl sprendimų vykdymo užtikrinimo nėra įtvirtinta jokių taisyklių.

1982 m. Jūrų teisės konvencijoje įtvirtinta ginčų reguliavimo sistema, kurioje numatyta tam tikra privalomo trečiosios šalies sprendimo forma, apima ir galimybę pasirinkti neprivalomą taikinamąją procedūrą (284 straipsnis). Galimybė pasirinkti sutaikinimą konkrečiai minima ir ryšium su ginčais dėl giliavandenio jūros dugno eksploatavimo (285 straipsnis). Be to, tose srityse, kurios tradiciškai yra jautrios valstybių teritorinio suvereniteto ir karinės veiklos atžvilgiu, ir kurios susijusios su žvejyba bei tyrimais (besivystančių šalių požiūriu), valstybės pasirodė nelinkusios pripažinti privalomų trečiosios šalies sprendimų sistemos. „Fakultatyvinės išlygos“ pagal 298 straipsnį leidžia valstybėms kai kurių ginčų neperduoti privalomos juris-

dikcijos sferon. Jeigu prieštaravimas nepareiškiamas, ginčai patenka privalomos jurisdikcijos sferon. Iš šios jurisdikcijos gali būti išbraukti tokie ginčai:

1. ginčai, „susiję su 15, 74 ir 83 straipsnio dėl jūros sienos delimitavimo aiškinimu arba taikymu";
2. ginčai, „susiję su istorinėmis įlankomis arba titulais";
3. ginčai, susiję su karine veikla, įskaitant nekomercinio pobūdžio veiklą, kurią vykdo valstybiniai laivai ir lėktuvai;
4. ginčai, susiję su teisės užtikrinimo veikla įgyvendinant suverenias teises ar jurisdikciją, nepatenkančią į privalomą jurisdikciją pagal 297(2)(3) straipsnį (jūrų mokslinio tyrimo ir žvejybos klausimai);
5. ginčai, kuriuose Saugumo Taryba įgyvendina savo funkcijas pagal JT Įstatus.

Ginčuose, priklausančiuose (1) ir (2) kategorijoms, sutaikinimas yra numatytas kaip ginčų sprendimo metodas vienos iš šalių prašymu.[220] Sutaikinimas šiais klausimais buvo vienintelė galimybė pasiekti bendrą konsensusą dėl privalomų ginčų sprendimo procedūrų pripažinimo sudedamąja Konvencijos dalimi. Sutaikinimas yra privalomas kai kurių kategorijų ginčams, kuriems pagal XV dalies 3 skyrių netaikoma teisminė arba arbitražinė procedūra. V priede numatyta procedūra, kurios turi būti laikomasi savanoriško arba privalomo sutaikinimo atvejais pagal Konvenciją; jos taisyklės didžia dalimi atitinka kitų neseniai priimtų daugiašalių konvencijų atitinkamas nuostatas.

IŠVADOS

Ar 1982 m. Jūrų teisės konvencija taps ženklu, liudijančiu naują tendenciją tarptautinių ginčų sprendime – parodys ateitis. Tas pat pasakytina ir apie naujus procesus tarptautinės prekybos susitarimų srityje,[221] tokių kaip 1988 m. Kanados ir JAV Laisvosios prekybos sutartis,[222] NAFTA[223] bei GATT naujojoje WTO sistemoje,[224] kuriuose numatyti nauji mechanizmai, siekiant pašalinti grynai taikinamojo pobūdžio ginčų sprendimo procedūrų nepageidautinus aspektus. Šių naujovių atsiradimo priežastys tam tikra prasme slypi tarptautinių prekybinių susitarimų specifiniame pobūdyje; be to, jos skiriasi ir kiekvienu konkrečiu atveju. Pavyzdžiui, NAFTA sistemoje paprastai netaikomos privalomos ginčų tarp valstybių – šalių sprendimo procedūros – ši sistema atitinka GATT sistemos modelį (procedūros kolegijose). Be to, reikėtų pabrėžti, kad daugelis GATT narių iš Azijos dėl kultūrinių ir istorinių tradicijų pasirodė nelinkę naudotis formaliais ginčų sprendimo mechaniz-

[220] Žr. Treves, *op. cit.*, p. 436 ir t.t.

[221] Petersmann/Jaenicke (red.), *op. cit.*; R. Ostrihansky, Settlement of Interstate Trade Disputes – The Role of Law and Legal Procedures, *NYIL* 22 (1991), p. 163–216.

[222] Tekstas *ILM* 27 (1988), p. 281. Žr. J.-G. Castel, The Settlement of Disputes under the 1988 Canada–United States Free Trade Agreement, *AJIL* 83 (1989), p. 118–128.

[223] 1992 m. Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutartis, *ILM* 32 (1993), p. 289, 605. Žr. J.A. Canela, *ASIL Proc.* 85 (1993), p. 6–10; G.N. Horlick/F.A. DeBusk, Dispute Resolution under NAFTA, *JIArb.* 10 (1993), p. 51–61; J.L. Miller, Prospects for Satisfactory Dispute Resolution of Private Commercial Disputes Under the NAFTA, *Pepp. LR* 21 (1994), p. 1313–1389; K.L. Oelstom, A Treaty for the Future: The Dispute Settlement Mechanisms of the NAFTA, *LPIB* 25 (1994), p. 783–811; J.I. Garvey, Trade Law and Quality of Life – Dispute Resolution under the NAFTA Side Accords on Labor and the Environment, *AJIL* 89 (1995), p. 439–453.

[224] Sutartis, kuria įkurta Pasaulinė prekybos organizacija, *ILM* 33 (1994), p. 1144, žr. iš pradžių 2-ą Priedą: Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes, p. 1226; J.-G. Castel, The Uruguay Round and the Improvements to the GATT Dispute Settlement Rules and Procedures, *ICLQ* 38 (1989), p. 834–849; M. Reisman/M. Wiedman, Contextual Imperatives of Dispute Mechanisms – Some Hypotheses and Their Application in the Uruguay Round and NAFTA, *JWTL* 29 (1995), p. 5; S.P. Croley/J.H. Jackson, WTO Dispute Procedures, Standard of Review, and Deference to National Governments, *AJIL* 90 (1996), p. 193–213; J.H. Bello, The WTO Dispute Settlement Understanding, ten pat, p. 416–418; A. Porges, The New Dispute Settlement: From the GATT to the WTO, *LJIL* 8 (1995), p. 115–134. Žr. taip pat 15 skyrių.

mais; jie teikia pirmenybę neprocesiniams ginčų sprendimo metodams, tai parodė nesenas APEC[225] susitarimas dėl „Savanoriško konsultacinio tarpininkavimo ginčuose".[226] Bet kuriuo atveju padaugėjus įvairių tarptautinių teismų ir arbitražų, kyla klausimas, kaip užtikrinti teisės nuoseklumą atsižvelgiant į tą faktą, kad įvairiais tarptautinės teisės klausimais nėra jokios aukštesnės sprendimų priėmimo institucijos, kuri suderintų tarpusavyje prieštaraujančius sprendimus.

Po Šaltojo karo pabaigos netrūko naujų idėjų, kaip tobulinti tarptautinių ginčų sprendimo mechanizmus. Vienas iš pagrindinių JT „Tarptautinės teisės dešimtmečio" (1990–1999), kurį paskelbė JT Generalinė Asamblėja, tikslų, pavyzdžiui, yra tarpvalstybinių ginčų taikaus sprendimo būdų plėtojimas, įskaitant kreipimąsi į Tarptautinį Teisingumo Teismą.[227] Ypač neprisijungusios šalys, pastaruoju metu remiamos Rusijos,[228] propagavo siūlymą šio dešimtmečio pabaigoje sušaukti Trečiąją Hagos taikos konferenciją, kurioje galėtų būti svarstoma nauja universali konvencija taikaus ginčų sprendimo klausimu.[229] Kitą diskusijų kryptį inicijavo 1992 m. Generalinio sekretoriaus pateiktas dokumentas *Agenda for Peace* („Darbotvarkė taikos vardan"), kuriame, be sampratos „prevencinė diplomatija" propagavimo, valstybės buvo raginamos, *inter alia*, taikiai sprendžiant ginčus labiau pasitikėti Pasauliniu Teismu.[230]

Tačiau patirtis rodo, jog valstybės nėra linkusios entuziastingai pripažinti tarptautinį teisminį nagrinėjimą. Pavyzdžiui, yra akivaizdžios kai kurios iš priežasčių, kodėl valstybės nenori pripažinti fakultatyvinės sąlygos dėl Tarptautinio Teisingumo Teismo jurisdikcijos. Valstybė, kuri ką tik tapo nepriklausoma, gali kurį laiką nesiryžti prisiimti jai neaiškių įsipareigojimų. Arba valstybės gali nenorėti kreiptis į šį Teismą tiesiog dėl to, kad jos teikia pirmenybę kitiems teismams, kurie yra mažesni (dėl to procesas juose yra pigesnis ir greitesnis) arba labiau specializuoti, ir todėl suteikiantys daugiau galimybių kontroliuoti proceso rezultatus, kaip tai buvo Irano ir JAV Pretenzijų Tribunolo atveju.

Bet valstybių nenoras naudotis Tarptautiniu Teisingumo Teismu turi ir gilesnę prasmę; tai yra simptomas to nepasitikėjimo, kurį valstybės apskritai jaučia arbitražui ir teisminiam nagrinėjimui. Šį nenorą retai lemia siekimas nebaudžiamai pažeidinėti tarptautinę teisę; kita vertus, reikia pripažinti, jog kompetentingo teismo nebuvimas kartais gali išryškinti valstybės polinkį pažeisti tarptautinę teisę. Todėl taisyklė, kad tarptautinių teismų jurisdikcija priklauso nuo valstybių sutikimo, yra tarptautinės teisės „silpnoji vieta". Tačiau tai nėra esminis trūkumas. Tarptautinių teismų iki XIX a. praktiškai nebuvo, bet tarptautinė teisė funkcionavo ir be jų; netgi šiandien, kai buvusios komunistinės valstybės pakeitė savo priešiškumą tarptautiniams teismams iš princi-

[225] Apie APEC žr. 15 skyrių.

[226] Tekstas *ILM* 35 (1996), p. 1102.

[227] GA Rez. Nr. 44/23, 44 UN GAOR Supp. (Nr. 49), p. 21, UN Doc. A/44/49 (1990).

[228] Žr. *AJIL* 90 (1996), p. 499.

po, faktiškas mechanizmas, skatinantis valstybes laikytis tarptautinių normų ir principų, iš esmės nėra grindžiamas teisminiu nagrinėjimu. Teismai, ko gero, yra neišvengiama nacionalinių teisinių sistemų dalis, kadangi teismų taikomų sankcijų baimė yra vienas iš pagrindinių motyvų, kodėl žmonės laikosi nacionalinės teisės normų; tarptautinės teisės situacija yra kitokia, nes valstybės turi kitokių motyvų dėl tarptautinės teisės laikymosi – motyvų, kurie neturi analogo nacionalinėse sistemose.[231] Mes turime atsispirti pagundai smerkti tarptautinę teisę kaip neveiksmingą sistemą; tarptautinė teisė ir nacionalinė teisė veikia skirtingais būdais, tačiau tai nereiškia, jog viena iš jų veikia veiksmingiau nei kita.

Motyvus, kurie skatina valstybes nepasitikėti tarptautiniais teismais, verta aptarti dėl dviejų priežasčių. Pirma, toks aptarimas padės paneigti išvadą, jog dėl nepasitikėjimo tarptautiniais teismais gali būti nesilaikoma ir tarptautinės teisės. Antra, jei teisininkas tarptautininkas nori įtikinti valstybes, kad šios atsisakytų nepasitikėjimo tarptautiniais teismais, jis turi labai aiškiai suprasti valstybių būgštavimus ir tik tada tikėtis įrodyti, jog tie būgštavimai yra perdėti arba nepagrįsti.

Pagrindinė priežastis, kodėl valstybės nenori pripažinti tarptautinio teismo jurisdikcijos, yra jų įsitikinimas, kad dažnai teismų sprendimai yra nenuspėjami. Tai nereiškia, kad pati tarptautinė teisė yra neapibrėžta; tačiau atsižvelgiant į tai, kad dauguma valstybių turi kompetentingų patarėjų teisės klausimais ir laikosi teisės reikalavimų, faktas, jog ginčas negali būti sureguliuotas derybomis, dažnai rodo, kad su konkrečiu atveju susijusi teisė ir faktai yra neaiškūs. Būtent tokie „neaiškūs" ginčytini atvejai dažniausiai ir patenka į tarptautinį teismą.

Valstybės gali nurodyti ir dažnas atskirąsias nuomones kaip teismų sprendimų nenuspėjamumo įrodymą; kai keletas teisėjų nesutinka su daugumos priimtu sprendimu, yra lengva įrodinėti, jog byla būtų buvusi išspręsta kitaip, jeigu teismo sudėtis būtų buvusi kitokia. Jei skirtingi teisėjai gali prieiti prie skirtingų išvadų, gali atrodyti, jog kartais proceso rezultatas yra gryno atsitiktinumo dalykas.

Kai teisė yra neaiški, teisėjas sąmoningai ar nesąmoningai gali būti veikiamas politinių motyvų. Tai kelia abejonių dėl jo nešališkumo; natūralu, kad valstybės mano, jog politinius sprendimus turi priimti pačios valstybės, o ne teismai. Tačiau bendra prielaida, jog Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėjai išreikš politines nuostatas, vyraujančias JTO politiniuose organuose, pasirodė empyriškai klaidinga.[232] Kad ir kaip ten būtų, nenuspėjamumo elementas teismų sprendimuose gali būti toleruotinas tik nereikšmingose bylose, o ne tokiose, kuriose sprendžiami svarbūs politiniai klausimai. XX a. pradžioje sudarytose sutartyse dėl arbitražo dažnai nebūdavo nustatoma pareigos spręsti gin-

[229] Žr. L.B. Sohn, Preparation of a New Treaty for the Settlement of International Disputes, *LJIL* 3 (1990), p. 51; žr. taip pat C.M. Chinkin, The Peaceful Settlement of Disputes: New Grounds for Optimism?, leidinyje R.St.J. Macdonald (red.), *Essays in Honour of Wang Tieya*, 1994, p. 165, at 167.

[230] *ILM* 31 (1992), p. 953. Apie „prevencinę diplomatiją" žr. B.G. Ramsharan, *The International Law and Practice of Early-Warning and Preventive Diplomacy*, 1991.

[231] Žr. 1 skyrių.

[232] Žr. T.M. Franck, *Fairness in International Law and Institutions*, 1995, p. 324 ir t.t., su nuoroda į E.B. Weiss statistinę analizę Judicial Independence and Impartiality: A Preliminary Inquiry, leidinyje Damrosch (red.), *op. cit.*, p. 123.

čą arbitražu tokiais atvejais, kai ginčas liečia atitinkamų valstybių garbę ar gyvybiškai svarbius interesus.[233] Iki 1914 metų autoriai tokias sutartines sąlygas mėgino aiškinti teiginiu, jog „politiniai" ginčai dėl paties savo pobūdžio negali būti sprendžiami teisme. Dabar šis požiūris yra paneigtas. Tačiau faktas, kad su gyvybiškai svarbiais valstybės interesais susiję ginčai teoriškai gali būti sprendžiami tarptautiniame teisme, nepaneigia to fakto, kad praktikoje paprastai valstybės tokius ginčus atsisako perduoti spręsti tarptautiniams teismams.

Papildomas veiksnys yra tai, kad teismo sprendimo poveikis neapsiriboja tos konkrečios bylos faktais; jis tampa precedentu ir būsimoms byloms. Kai kurios valstybės nepasitiki Tarptautiniu Teisingumo Teismu ir mano, jog jo sprendimai pernelyg daug pakeitė teisę. Dėl panašių motyvų (nors labiau akcentuojant poveikį vidaus teisei ir nacionaliniam suverenitetui) Jungtinė Karalystė yra nepatenkinta sprendimais, kuriuos prieš ją priėmė Europos Teisingumo Teismas Liuksemburge bei Europos Žmogaus Teisių Teismas Strasbūre. Ir iš tikrųjų, kai iškyla teisinė problema, dėl kurios šalys sąžiningai laikosi priešingų nuomonių, pralaimėjusioji šalis visada manys, jog teismas pakeitė teisę. Sutarčių ir papročių forma valstybės kuria teisę sau ir su nepasitenkinimu žiūri į konkuruojančius šaltinius,[234] kaip antai teisminiai precedentai; jei iškyla būtinybė ką nors teisėje keisti, valstybės siekia išsaugoti teisę pačioms spręsti, kokios turi būti naujosios normos.

Ir priešingai – kitos valstybės nepasitiki tarptautiniais teismais dėl to, kad mano, jog tarptautiniai teismai yra pernelyg konservatyvūs. Kai paprotinė norma keičiasi arba valstybė turi pagrindo tikėtis, jog norma tuoj pasikeis, senąją normą patvirtinantis teismo sprendimas savo precedentiniu poveikiu gali atitolinti šį pasikeitimą arba neleisti jam įvykti apskritai. Svarbu tai, kad turtingosios valstybės, kurios, kaip galima manyti, turėtų būti patenkintos *status quo*, yra kur kas labiau linkusios pripažinti Teismo jurisdikciją pagal fakultatyvinę sąlygą nei neturtingosios valstybės. Be to, tik neseniai Teismo teisėjų iš Trečiojo pasaulio šalių skaičius ėmė atspindėti išaugusį nepriklausomų Trečiojo pasaulio valstybių skaičių.

Nors teismai kartais netiesiogiai ir pakeičia teisę, jų pagrindinė funkcija yra taikyti egzistuojančią teisę; todėl nederėtų tikėtis iš teismo, jog jis gali išspręsti tarptautinį ginčą tuo atveju, jei viena šalis reikalauja keisti teisę. Tačiau skirtumas tarp reikalavimų taikyti teisę ir reikalavimų keisti teisę ne visada yra aiškus. Pati teisė gali būti neapibrėžta ir visais atvejais valstybė taktikos požiūriu elgiasi neteisingai, jeigu mano, kad jos pozicija teisiškai yra neginčijama; taigi valstybės derybose dažnai reiškia reikalavimus nenurodydamos, ar jų rei-

[233] Žr. 2 skyrių.

[234] Žr. 3 skyrių.

kalavimas yra grindžiamas egzistuojančia teise, ar tai yra reikalavimas keisti teisę. Be to, egzistuoja paradoksas, kurį lemia *opinio iuris* elementas naujų paprotinės teisės normų susiformavime;[235] kadangi nauja norma kartais negali tapti teise, kol jos nepradedama laikyti teisės dalimi, reikalavimai dėl teisės pakeitimų dažnai yra painiojami su reikalavimais taikyti egzistuojančią teisę. Dėl to nemažai atvejų, kurie atrodo tinkami teisminiam nagrinėjimui, iš tikrųjų tokie nėra.

Galiausiai egzistuoja daugybė ne tokių reikšmingų priežasčių, kodėl valstybės nenori naudotis tarptautiniais teismais. Teisminio proceso prieš kitą valstybę inicijavimas kartais laikomas nedraugišku veiksmu; valstybės bijo, kad pralaimėjimo atveju jų garbė bus pažeminta. Be to, valstybių nenoras kreiptis į teismą lemia uždarą ratą ta prasme, kad didelis skaičius išankstinių prieštaravimų, kuriuos tarptautiniams teismams pateikia valstybės atsakovės, sukelia didelę painiavą teisėje ir padaro procesą labai brangų, reikalaujantį daug laiko sąnaudų; tai savo ruožtu dar labiau didina valstybių nenorą tarptautiniuose teismuose būti tiek ieškovu, tiek atsakovu.

Ką daryti su ginčais, kurių valstybės nenori perduoti spręsti tarptautiniams teismams? Dauguma iš jų galiausiai yra sureguliuojami politinėmis priemonėmis (pvz., derybomis arba tarpininkavimu). Labai dažnai ginčas sureguliuojamas kompromisu[236] arba „paketiniu susitarimu“, pagal kurį viena valstybė padaro nuolaidų viename ginče už tai, kad kita valstybė padarys nuolaidų kitame (daugiau ar mažiau susijusiame) ginče.

Kita vertus, nepriimant jokio sprendimo, ginčas gali atvesti tiesiog į aklavietę; valstybių egzistavimas laike praktiškai yra neribotas, todėl jos gali sau leisti laukti teisės arba jėgų balanso pasikeitimų, o tai leistų joms derėtis dėl ginčo sureguliavimo palankesnėmis sąlygomis. Pavyzdžiui, ginčai dėl titulo į teritoriją gali tęstis amžius, nes teritorija iš esmės yra nesuardoma; be to, dėl faktų sudėtingumo ir neapibrėžtumo daugumos teritorinių ginčų teismų sprendimai yra ypač nenuspėjami, o tai savo ruožtu dar labiau didina tarptautinių teismų, kaip priemonių spręsti tokius ginčus, nepopuliarumą.

XIX a. stipri valstybė galėjo imtis karinių veiksmų, kad silpnesnę valstybę priverstų pripažinti arbitražą kaip priemonę ginčui išspręsti; mūsų laikais teisės ir visuomeninės sąmonės pokyčiai jėgos panaudojimo klausimu daro karinius veiksmus neįmanomus; dėl to *status quo* pakeitė karą kaip pagrindinę alternatyvą teisminiam nagrinėjimui. Tačiau faktas, kad daugelis ginčų lieka neišspręsti, užuot teismui juos galutinai sureguliavus, nulemia nereikalingą tarptautinės įtampos tąsą. Dar svarbiau yra tai, kad privalomo teisminio mechanizmo nebuvimas kartais leidžia valstybėms pažeidinėti tarptautinę teisę akivaiz-

[235] Žr. 3 skyrių.

[236] Pavyzdžiui, ginčų, susijusių su turto nusavinimu, globalinis sureguliavimas; žr. 15 skyrių.

daus nebaudžiamumo sąlygomis, padeda joms išvengti netgi pasmerkimo, ir taip suformuoja grubų neteisingumą (bei cinizmą kalbant apie tarptautinės teisės veiksmingumą).

Kiek pagrįstos yra priežastys, skatinančios valstybes nepasitikėti tarptautiniais teismais? Viena vertus, valstybės yra teisios manydamos, kad teismas negali efektyviai išspręsti ginčo, kilusio dėl poreikio keisti teisę. Kita vertus, nuomonė, kad teisminis bylinėjimasis yra nedraugiškas aktas, neišvengiamai sudėtingas, brangus ir atimantis daug laiko, yra teisinga tik todėl, kad valstybės pačios jį tokiu paverčia; jeigu valstybės pripažintų teisminį procesą normalia ir siektina ginčų sureguliavimo priemone, nesistengdamos blokuoti tarptautinių teismų veiklos, bylinėjimasis taptų paprastu, greitu, pigiu ir taikiu procesu.

Dėl teisminio nenuspėjamumo problemos, valstybių nuogąstavimai tam tikru mastu yra pagrįsti, bet tik tam tikrais atvejais; kitais atvejais teismo sprendimą lengva nuspėti. Kartais valstybės pernelyg sureikšmina tai, kas joms atrodo gyvybiškai svarbu; interesai, kuriuos valstybės laikė gyvybiniais (ir todėl neteismingais) prieš 60 metų, dabar tokiais nebelaikomi visiškai, ir nėra jokių logiškų priežasčių, kodėl šios tendencijos nebeturėtų būti ateityje. Ir vėlgi, teisminių precedentų kaip teisės šaltinio baimė taip pat yra pernelyg išpūsta; tarptautinėje teisėje teisminiai precedentai pasireiškia tik kaip rekomendacijos, ir bet kuriuo atveju nepopuliaraus precedento poveikis visada gali būti eliminuotas sutartimi arba tolesniu paprotinės teisės plėtojimu.

Galiausiai gali būti pateikti vienas arba du siūlymai, kaip įveikti valstybių nepasitikėjimą tarptautiniais teismais. Pirma, jei valstybės nenori tam tikrų ginčų kategorijų perduoti teismui, jos turi stengtis tas kategorijas tiksliai apibrėžti ir teismo jurisdikciją pripažinti dėl visų kitų ginčų kategorijų; tuo būtų išvengta dabartinės situacijos, kai nenoras pripažinti teismo jurisdikciją kai kurioms ginčų kategorijoms dažnai nulemia teismo jurisdikcijos nepripažinimą apskritai arba jos pripažinimą su nekonkrečiomis ir nepagrįstai plačiomis išlygomis. Antra, didesnis dėmesys turi būti skirtas teisėjų parinkimui. Idealus tarptautinis teisėjas yra tas, kuris supranta skirtingų valstybių politinius interesus ir kuris, jei yra priverstas priimti politinį sprendimą, daro tai sąžiningai ir išmintingai, mėgindamas rasti abiem šalims priimtiną sprendimą. Dažnai būna, jog teisėjas, garsiausiai skelbiąs apie įstatymo raidės laikymąsi ir atsisakymą atsižvelgti į politinius motyvus, iš tikrųjų grindžia savo sprendimą iš anksto paruoštomis politinėmis idėjomis, ko jis pats netgi nesuvokia. Pastarojo tipo teisėjų dažnai pasitaikydavo praeityje. Tačiau tai nėra pagrindas smerkti tarptautinius teismus apskritai. Ir kad taip nebūtų – ateityje būtina parinkti geresnius teisėjus.

19 SKYRIUS

TARPVALSTYBINIAI, PILIETINIAI KARAI IR TEISĖ Į APSISPRENDIMĄ: *IUS AD BELLUM*

Išnagrinėję tarptautinę teisę, reguliuojančią taikius santykius tarp valstybių, pereisime prie taisyklių, reguliuojančių jėgos naudojimą ir ginkluotus konfliktus.[1] Sąvoka „karo įstatymai" gali turėti įvairių prasmių ir reikšti tiek taisykles, reguliuojančias ginkluoto konflikto pradžią (*ius ad bellum*), tiek taisykles, reguliuojančias elgesį įvykus ginkluotam konfliktui (*ius in bello*). Yra pagrįsta atskirti šiuos du dalykus, kadangi pripažįstama, jog *ius in bello* yra taikoma kilus ginkluotam konfliktui nepriklausomai nuo to, ar šis konfliktas yra teisėtas, ar neteisėtas pagal *ius ad bellum*.[2]

Šiame skyriuje bus kalbama apie *ius ad bellum*, taip pat taisykles, reglamentuojančias jėgos naudojimą tarptautiniuose bei pilietiniuose karuose ir įgyvendinant teisę į apsisprendimą. *Ius in bello*, kas vis dažniau įvardijama formuluote „ginkluotuose konfliktuose taikoma tarptautinė humanitarinė teisė", taip pat asmenų baudžiamoji atsakomybė už karo įstatymų pažeidimus bus nagrinėjama atskirai 20 skyriuje. JTO vaidmuo palaikant tarptautinę taiką ir saugumą bus apžvelgtas 22 skyriuje, prieš tai 21 skyriuje išnagrinėjus šios organizacijos įstatus bei institucijas.

TEISĖTI IR NETEISĖTI KARAI: ĮVYKIAI IKI 1945 METŲ

Daugelį metų Vakarų Europos požiūrį į karo teisėtumą veikė Romos Katalikų Bažnyčios mokymai.[3] Vienas iš pirmųjų teologų, rašiusių šiuo klausimu, buvo Šv. Augustinas (354–430 m. po Kr.). Jis rašė:

> Teisingais dažniausiai laikomi tokie karai, kuriais atsilyginama už skriaudą, jei valstybė arba miestas, prieš kurį nukreipti kariniai veiksmai, nenubaudė savo piliečių už jų padarytas neteisybes arba negrąžino to, ką neteisėtai atėmė. Be to, neabejotinai teisingas yra karas, kurį tokiu laiko pats Dievas.

[1] *Harris CMIL*, p. 817–873; D.W. Bowett, *Self-Defence in International Law*, 1958; I. Brownlie, *International Law and the Use of Force*, 1963; W. Meng, War, *EPIL* 4 (1982), p. 282–290; O. Schachter, The Right of States to Use Armed Force, *Mich. LR* 82 (1984), p. 1620; M. Reismann, Criteria for the Lawful Use of Force in International Law, *Yale JIL* 10 (1985), p. 279–285; C. Greenwood, The Concept of War in Modern International Law, *ICLQ* 36 (1986), p. 283–306; A. Cassese (red.), *The Current Legal Regulation of the Use of Force*, 1986; W.E. Butler (red.), *The Non-Use of Force in International Law*, 1989; O. Schachter, *International Law in Theory and Practice*, 1991, VII ir VIII skyriai; B. Asrat, *Prohibition of Force under the UN Charter – A Study of Article 2(4)*, 1991; L. Henkin *et al.*, *Right v. Might: International Law and the Use of Force*, 2-as leid., 1991; L.F. Damrosch/D.J. Scheffer (red.), *Law and Force in the New International Order*, 1992; P. Malanczuk, *Humanitarian Intervention and the Legitimacy of the Use of Force*, 1993; Y. Onuma, *A Normative Approach to War*, 1993; A.C. Arend/R.J. Beck, *International Law and the Use of Force: Beyond the UN Charter Paradigm*, 1993; Y. Dinstein, *War, Aggression, and Self-Defence*, 2-as leid., 1994; G. Best, *War and Law Since 1945*; 1994; T. Bruha, Use of Force, Prohibition of, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1387–1399.

[2] Žr. A. Roberts/R. Guelff (red.), *Documents on the Laws of War*, 2-as leid., 1989, Introduction, p. 1; C. Greenwood, The Relationship between *ius ad bellum* and *ius in bello*, *RIS* (1983), p. 221–234.

[3] Žr. 2 skyrių.

Tokios mintys buvo išpažįstamos daugiau nei 1000 metų. Karas buvo laikomas priemone gauti reparaciją už prieš tai kitos šalies įvykdytą neteisėtą aktą (reikalaujama reparacija turėjo atitikti šio neteisėtumo rimtumą).[4] Be to, karas prieš netikinčiuosius ir eretikus kartais (ne visada) buvo laikomas įsakytu paties Dievo.

XVI a. pabaigoje ėmė ryškėti teisingų ir neteisingų karų skirtumai. Buvo laikoma, kad kariaujančių šalių negalima kaltinti, jeigu jos nuoširdžiai tiki savo teisumu, nors viena iš šalių objektyviai gali būti ir neteisi. Be to, teisingų karų kategoriją (*bellum justum*) imta pavojingai išplėsti. Nors XVII a. autoriai, tokie kaip Hugo Grocijus, ėmėsi tam tikrų mėginimų vėl propaguoti tradicines doktrinas,[5] XVIII–XIX a. karų skirstymas į teisingus ir neteisingus beveik visiškai išnyko. Karas buvo laikomas pateisinamu, jeigu buvo kariaujama siekiant apginti tam tikrus gyvybinius interesus; tačiau kiekviena valstybė savo nuožiūra galėjo spręsti dėl to, kas sudaro jos gyvybinius interesus – niekada nemėginta jų konkrečiai apibrėžti.[6] Realistiškiausias požiūris yra tas, kad paprotinė teisė, galiojusi „klasikiniu" tarptautinės teisės laikotarpiu, t.y. XIX a. pabaigoje,[7] nenustatė jokių apribojimų valstybių teisei pradėti karą.

Kai kurie šiuolaikiniai autoriai teigė, jog teisinė sistema, kurioje nedaroma skirtumo tarp teisėto ir neteisėto jėgos naudojimo, nėra verta vadintis „teise". Aišku, jog tai būtų tiesa kalbant apie nacionalinės teisės sistemą, kurioje nebūtų daroma tokio skirtumo. Žmonės yra ypač pažeidžiami fiziškai užpuolus; netgi stipriausias vyras kartkartėmis turi miegoti, o kai jis miega, bet kas per kelias sekundes gali jį nužudyti. Dėl to žudymą draudžianti teisė yra būtina bet kuriai žmonių visuomenei. Tarptautinės visuomenės, sudarytos iš valstybių, situacija yra kitokia. Valstybės apsaugos poreikį kildina iš fakto, kad jų yra nedaug ir jos susideda iš teritorijos bei gyventojų. Kadangi valstybių yra nedaug, vienos iš jų užpuolimas kelia grėsmę kitų valstybių interesams, ir dėl to jos paprastai yra suinteresuotos ateiti į pagalbą užpultajai valstybei. Faktas, kad valstybes sudaro teritorijos ir gyventojai, reiškia, jog jų neįmanoma įveikti per kelias sekundes; kol nebuvo tankų ir lėktuvų, priešo armijai giliai įsiskverbti į kitos valstybės teritoriją dažniausiai reikėdavo daug laiko, o per tą laiką auka mobilizuodavo pasipriešinimą ir gaudavo pagalbos iš savo sąjungininkų.

Aljansai iš tikrųjų turėjo ypatingą svarbą XIX amžiuje, t.y. klasikiniu jėgų balanso laikotarpiu.[8] Reikia pasakyti, kad jėgų balanso sistema buvo gana sėkminga ta prasme, jog karus padarė retesnius. Karams reikia daug išlaidų, o jų griaunamasis poveikis, ilga trukmė bei rizika būti nugalėtam iškėlė mintį, jog kariauti neverta, nebent valstybė turėtų galimybę užkariauti ir įgyti didelę teritoriją; tačiau valsty-

[4] Apie reparacijas žr. 17 skyrių.

[5] H. Grotius, *De Jure Belli ac Pacis*, 1625. Apie Grocijų žr. 2 skyrių.

[6] Apie „gyvybinius interesus" žr. 2 skyrių.

[7] Žr. 2 skyrių.

[8] Žr. 2 skyrių.

bė, užėmusi labai didelę teritoriją, kėlė grėsmę visai Europai, nes ji pažeidė jėgų balansą; todėl valstybės paprastai nebūdavo linkusios mėginti užimti dideles teritorijas, nes suprato, jog tokie mėginimai suvienys prieš jas visą likusią Europą.

Studijuojantiesiems lyginamąją teisę[9] dažnai iškyla klausimas, kurį vienoje šalyje reguliuoja teisė, o kitoje – šalia teisės esantys veiksniai. Pavyzdžiui, Vokietijoje santykius tarp profsąjungų ir darbdavių reguliuoja teisė, o Jungtinėje Karalystėje, kur visa pramoninių santykių istorija radikaliai skiriasi, šie santykiai reguliuojami neformaliomis, neteisinėmis priemonėmis, tačiau rezultatai yra ne ką mažiau sėkmingi. Panašiu principu XIX a. prievartos prevencija, kurią nacionalinėse visuomenėse daugiausia užtikrindavo teisės normos, tarptautiniu lygiu buvo pasiekta neteisiniais veiksniais, tokiais kaip jėgų balansas.

Prireikus jėgų balanso sistemą konkrečiais atvejais galima buvo papildyti teisės normomis (išreikštomis sutarčių forma). Pavyzdžiui, 1815 ir 1839 m. sutartimis Šveicarijai ir Belgijai buvo garantuota apsauga nuo užpuolimo. Vėliau Lotynų Amerikos valstybės įtikino keletą kitų valstybių pasirašyti antrąją 1907 m. Hagos konvenciją, kuria draudžiama naudoti jėgą skoloms pagal sutartis susigrąžinti, išskyrus atvejus, jei valstybė skolininkė atsisako ginčą nagrinėti arbitraže arba vykdyti arbitražo sprendimą.[10] Trečioji 1907 m. Hagos konvencija reikalavo, kad prieš pradedant karą būtų pareikštas oficialus karo paskelbimas arba ultimatumas, numatantis sąlyginį karo paskelbimą.[11]

Precedento neturėjusios Pirmojo pasaulinio karo kančios lėmė revoliucinį požiūrių į karą pokytį. Šiandien žmonės (bent jau Europoje) karą yra įpratę laikyti didžiuliu blogiu. Sunku tai suvokti, tačiau XVIII ir XIX amžiuose dauguma žmonių (išskyrus nedaugelį pacifistų)[12] galvojo apie karą panašiai kaip apie šaltą žiemą – nepatogus, žinoma, tačiau savaime suprantamas ir įprastas dalykas; netgi sužeistas kareivis karą laikė blogiu ne daugiau kaip koją susilaužęs slidininkas blogiu laiko slidinėjimą. Visa tai pasikeitė po 1914 m., tačiau prireikė šiek tiek laiko, kol teisė pasivijo viešąją nuomonę. 1919 m. pasirašytas Tautų Sąjungos Statutas karo visiškai neuždraudė; jo 12(1) straipsnis numatė:

> Sąjungos nariai susitaria, kad tuo atveju, jeigu tarp jų kiltų koks nors ginčas, galintis nutraukti santykius, jie pateiks šį ginčą spręsti arbitražui arba teismui, arba ištirti Tarybai, ir susitaria, kad jokiu būdu nepradės karo nepraėjus trims mėnesiams po arbitražo ar teismo sprendimo priėmimo arba Tarybos pranešimo paskelbimo.[13]

(Trijų mėnesių laukimo terminas numatytas, kad būtų laiko aistroms nurimti; jei valstybės po erchercogo Franzo Ferdinando nužudymo 1914 m. būtų išlaukusios trijų mėnesių terminą, galimas daly-

[9] Žr. 1 skyrių.

[10] Žr. 2 skyrių. Apie arbitražą žr. 18 skyrių.

[11] Žr. 2 skyrių.

[12] Žr. H.-U. Scupin, Peace, Historical Movements Towards, *EPIL* 4 (1982), p. 78–86; L.B. Sohn, Peace, Proposals for the Preservation of, ten pat, p. 91–95.

[13] Žr. 2 skyrių.

kas, jog Pirmojo pasaulinio karo būtų buvę išvengta.) Be to, Sąjungos nariai susitarė nepradėti karo prieš kitus narius, kurie vykdo arbitražinius arba teisminius sprendimus.[14]

Trečiąjį dešimtmetį buvo labai stengiamasi užpildyti „Statuto spragas", t.y. Statute numatytą dalinį karo uždraudimą pakeisti visišku karo uždraudimu. Šių pastangų kulminacija – Bendroji sutartis „Dėl atsisakymo nuo karo" (kitaip dar vadinama Kelloggo ir Briando paktu, arba Paryžiaus paktu), pasirašyta 1928 metais.[15] Šios sutarties šalimis tapo beveik visos pasaulio valstybės. Ji numatė:

> Aukštosios susitariančios šalys iškilmingai pareiškia ... kad jos smerkia karą kaip priemonę tarptautiniams nesutarimams spręsti ir atsisako jo kaip nacionalinės politikos priemonės tarpusavio santykiuose.
>
> Aukštosios susitariančios šalys susitaria visus ginčus ir konfliktus, galinčius kilti tarp jų, kad ir koks būtų jų pobūdis bei priežastys, visada reguliuoti ir spręsti taikiomis priemonėmis.

Tačiau egzistuoja tam tikras ginčas, ar 1928 metų Kelloggo ir Briando paktas išreiškė visuotinį sutikimą uždrausti jėgos naudojimą absoliučiąja prasme, kaip tai buvo įtvirtinta JT Įstatų 2(4) straipsnyje.

JĖGOS NAUDOJIMO UŽDRAUDIMAS JT ĮSTATUOSE

2-ajame skyriuje jau buvo minėta, kad pagrindinis šiuolaikinės tarptautinės teisinės sistemos bruožas, lyginant su „klasikine" tarptautine teise, yra normatyvinis siekimas kontroliuoti jėgos naudojimą. JT Įstatų 2(4) straipsnyje numatyta:

> Visi nariai savo tarptautiniuose santykiuose susilaiko nuo grasinimo jėga ar jos panaudojimo tiek prieš bet kurios valstybės teritorinį vientisumą arba politinę nepriklausomybę, tiek bet kuriuo kitu būdu, nesuderinamu su Jungtinių Tautų tikslais.[16]

Ši norma yra visuotinio galiojimo; netgi tos kelios valstybės, kurios nėra JTO narėmis,[17] privalo jos laikytis, nes ji yra ir paprotinės tarptautinės teisės norma.[18]

2(4) straipsnis suformuluotas tinkamai ta prasme, kad jame kalbama apie „grasinimą jėga arba jos panaudojimą", o ne apie „karą". „Karas" tarptautinėje teisėje turi specialią (bet netikslią) reikšmę, ir valstybės, įsitraukusios į karinius veiksmus, tuo pačiu metu dažnai neigia, jog jos yra karo stovyje specialiąja prasme;[19] tokie veiksmai gali pasireikšti nuo menkų pasienio incidentų iki didelių karinių operacijų, tokių kaip Anglijos ir Prancūzijos mėginimas 1956 m. užimti teritoriją, supančią Sueco kanalą.[20] Skirtumas tarp karo ir jam nepri-

[14] 13(4) straipsnis, o dėl vienbalsio Tautų Sąjungos Tarybos raporto žr. 15(6) straipsnį.

[15] Sutarties tekstas 94 LNTS 57 (1929). Žr. 2 skyrių.

[16] Dėl JTO Įstatų teksto žr. *Brownlie BDIL*, p. 1.

[17] Žr. 21 skyrių.

[18] *Nicaragua v. USA, ICJ Rep.* 1986, p. 14, 98–101. Žr. tekstą toliau, p. 382–385.

[19] Žr. Meng (1982), *op. cit.*; K. Skubiszewski, Peace and War, *EPIL* 4 (1982), p. 74–78. Žr. taip pat W.M. Reisman/J.E. Baker, *Regulating Covert Action: Practices, Contexts and Policies of Covert Coercion Abroad in International and American Law*, 1992.

lygstančių karinių veiksmų gali būti labai neryškus, tačiau jis gali sukelti svarbių padarinių; pavyzdžiui, karas automatiškai nutraukia diplomatinius santykius ir kai kurių sutarčių rūšių tarp kariaujančių valstybių galiojimą,[21] tačiau to nesukelia kariniai veiksmai; be to, karo stovis gali turėti specialių pasekmių nacionalinei teisei (pvz., kas susiję su prekyba su priešu[22] bei priešo pavaldinių internavimą).[23] 2(4) straipsnis apima visus jėgos naudojimo atvejus nepriklausomai nuo to, ar egzistuoja karo stovis, ar ne.

Kita vertus, 2(4) straipsnis yra suformuluotas netinkamai ta prasme, kad jis draudžia grasinti jėga[24] arba ją panaudoti tiktai „prieš bet kurios valstybės teritorinį vientisumą arba politinę nepriklausomybę, arba bet kuriuo kitu būdu, nesuderinamu su Jungtinių Tautų tikslais". Ši formuluotė atveria galimybę įrodinėti, kad jėga, naudojama tam tikriems tikslams pasiekti (pvz., ginti žmogaus teises[25] arba užtikrinti bet kokios rūšies valstybei teisėtai priklausančią teisę), yra teisėta, kadangi ji nėra nukreipta „prieš bet kurios valstybės teritorinį vientisumą arba politinę nepriklausomybę". Tačiau nuoroda į teritorinį vientisumą arba politinę nepriklausomybę neturėtų atitraukti mūsų dėmesio nuo žodžių „arba bet kuriuo kitu būdu, nesuderinamu su Jungtinių Tautų tikslais". Nors Įstatų 1 straipsnyje, kuriame išdėstyti JTO uždaviniai, šiek tiek užsimenama apie teisingumą ir tarptautinę teisę, kas galėtų būti panaudota atremti argumentui, jog jėgos panaudojimas teisingumo bei tarptautinės teisės interesais nėra neteisėtas, esminis 1 straipsnyje numatytas uždavinys – „užtikrinti tarptautinę taiką ir saugumą"; ir tai neabejotinai rodo, jog bet koks tarptautinės taikos pažeidimas automatiškai prieštarauja Jungtinių Tautų tikslams.[26]

Toks platus 2(4) straipsnio aiškinimas dar geriau pagrindžiamas išnagrinėjus kitas Įstatų nuostatas. Preambulėje sakoma, kad „Jungtinių Tautų Organizacijos Tautos [yra] pasiryžusios išgelbėti būsimas kartas nuo karo nelaimių; jis du kartus vienos žmonių kartos gyvenime sukėlė žmonijai neapsakomų kančių"; o 2(3) straipsnyje valstybės narės įpareigojamos „spręsti savo tarptautinius ginčus *taikiomis priemonėmis* taip, kad nekeltų grėsmės *tarptautinei taikai* ir *saugumui* bei teisingumui".

Požiūris, kad 2(4) straipsnis turi būti aiškinamas plačiai, buvo palaikytas ir *Corfu Channel* byloje.[27] Toje byloje Britanijos karo laivai, įgyvendinę taikaus plaukimo teisę Albanijos teritoriniuose vandenyse,[28] užplaukė ant minų, ir Jungtinė Karalystė nusiuntė papildomų karo laivų minų laukui išvalyti („Operacija"). Taikaus plaukimo teisė neapima išminavimo veiksmų, tačiau Jungtinė Karalystė įrodinėjo, jog ji turėjusi teisę įsikišti, nes siekė užtikrinti, kad minos[29] bus pateiktos kaip įrodymas tarptautiniame teisme. Tarptautinis Teisingumo Teismas atmetė šį argumentą:

[20] Žr. 2 skyrių.

[21] J. Delbruck, War, Effect on Treaties, *EPIL* 4 (1982), p. 310–315. Apie karo poveikį kontraktams žr. C. Steimel, ten pat, p. 303–310. Žr. taip pat 9 skyrių.

[22] C.D. Wallace, Trading with the Enemy, *EPIL* 4 (1982), p. 245–249.

[23] K.J. Madders, Internment, *EPIL* II (1995), p. 1403–1414. Žr. taip pat I. Seidl-Hohenveldern, Enemy Property, ten pat, p. 87–90.

[24] Žr. R. Sadurska, Threats of Force, *AJIL* 82 (1988), p. 239–268; Randelzhofer, Article 2(4), *op. cit.*, p. 118.

[25] Apie tariamą trečiųjų šalių humanitarinės intervencijos vienašalę teisę žr. 14 skyrių. JT sankcionuotos kolektyvinės humanitarinės intervencijos klausimai yra nagrinėjami 22 skyriuje.

[26] Žr. taip pat Randelzhofer, Article 2(4), *op. cit.*, p. 117–118. Dėl JTO Įstatų 1 straipsnio teksto žr. 21 skyrių.

[27] *ICJ Rep.* 1949, p. 4, 35. Žr. R. Bernhardt, Corfu Channel Case, *EPIL* I (1992), p. 831–834; Malanczuk (1987), *op. cit.*, p. 216 ir t.t. Žr. taip pat 18 skyrių.

[28] Žr. 12 skyrių.

[29] Žr. G. Hoog, Mines, *EPIL* 3 (1982), p. 283–285.

> Teismas tariamą intervencijos teisę gali laikyti tik kaip jėgos politikos išraišką, kuri praeityje lėmė grubiausius piktnaudžiavimus ir kuri negali būti leidžiama tarptautinėje teisėje dabar, kad ir kokie būtų dabartinės tarptautinės bendrijos trūkumai.

Teismas tęsė toliau:

> Jungtinės Karalystės atstovas ... „Operaciją" priskyrė prie savigynos arba savigalbos metodų. Teismas vėlgi negali sutikti su šiuo argumentu. Santykiuose tarp nepriklausomų valstybių pagarba teritoriniam suverenitetui yra esminis tarptautinių santykių pagrindas.

Tokia padėtis, kai stipriai valstybei yra uždrausta panaudoti jėgą prieš silpną valstybę, pažeidžiančią jos teises, gali būti įžeidžianti; tačiau Įstatai yra paremti tikėjimu, jog tarptautinė teisė neturi būti užtikrinama dėl to nukenčiant tarptautinei taikai.

Ginkluotos jėgos uždraudimo tarptautiniuose santykiuose plačios normatyvinės apimties patvirtinimas gali būti įžvelgtas deklaracijoje „Dėl draugiškų santykių", kurią JT Generalinė Asamblėja konsensusu priėmė 1970 m.; joje sakoma:

> Nė viena valstybė ar grupė valstybių dėl bet kokių priežasčių neturi teisės tiesiogiai arba netiesiogiai kištis į bet kurios kitos valstybės vidaus ar išorės reikalus. Dėl to ginkluota intervencija ir visos kitos kišimosi arba bandymo grasinti valstybės subjektiškumui ar jos politiniams, ekonominiams ir kultūriniams elementams formos pažeidžia tarptautinę teisę.[30]

Tačiau teisinėje literatūroje jėgos naudojimo uždraudimas ir to draudimo ribos pagal tarptautinę teisę lieka užsitęsusio ginčo dalyku,[31] kurį skatina didelis atotrūkis tarp oficialiosios retorikos ir valstybių realios praktikos, nuo 1945 m. pasireiškiančios daugybe ginkluotų konfliktų,[32] taip pat JT kolektyvinio saugumo sistemos neveiksmingumas Šaltojo karo metu,[33] iškėlęs klausimą, ar 2(4) straipsnyje įtvirtintą normą vis dar galima laikyti galiojančia.[34] Vyrauja požiūris, kad Įstatai įtvirtina konkrečią normą dėl jėgos naudojimo uždraudimo, kuri buvo pripažinta *ius cogens* norma[35] ir kuri iki šiol iš šio draudimo leidžia tik labai menkas išimtis. Šiuo požiūriu vadovautasi nesename Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendime *Nicaragua* byloje, kuriame buvo išaiškinti ir kai kurie svarbūs paprotinės tarptautinės teisės šiuo klausimu aspektai, smulkiau nagrinėjami toliau šiame skyriuje.[36]

Todėl manoma, kad 2(4) straipsnis turi būti aiškinamas kaip visiškai draudžiantis grasinti jėga arba ją naudoti. Tačiau Įstatuose yra kitų nuostatų, numatančių išimčių iš šio principo, pavyzdžiui, tai būtų kariniai veiksmai, kurių imasi arba kurių imtis leidžia Jungtinės Tautos ar tam įgaliotos regioninės organizacijos, ir tai bus aptarta toliau 22 skyriuje.[37]

[30] JTO GA 1970 m. spalio 24 d. Rezoliucija Nr. 2625 (XXV), tekstas leidinyje *Brownlie BDIL*, p. 36. Žr. 2 skyrių.

[31] Žr. aukščiau nurodytą literatūrą, p. 367–368. Žr. taip pat G. Arangio-Ruiz, Third Report on State Responsibility, Tarptautinės teisės komisija, 43-a sesija, UN Doc. A/CN.4/440/Add.1, 1991 m. liepos 19 d., p. 8.

[32] Dėl 160 vidaus ir tarptautinių karų, vykusių nuo 1945 iki 1985 m., sąrašo žr. U. Borchardt *et al.*, Die Kriege der Nachkriegszeit, *VN* (1986), p. 68; dėl 1985–1992 m. laikotarpio žr. K.J. Gantzel/T. Schwinghammer/J. Siegelberg, *Kriege der Welt: Ein systematisches Register der kriegerischen Konflikte 1985 bis 1992*, 1992.

[33] Žr. 2 ir 22 skyrių.

[34] Žr. T.M. Franck, Who Killed Article 2(4)? Or: The Changing Norms Governing the Use of Force by States, *AJIL* 64 (1970), p. 809–837; L. Henkin, The Reports of the Death of Article 2(4) are Greatly Exaggerated, *AJIL* 65 (1971), p. 544–548. Kaip pastebėjo E. Steinas straipsnyje *The United Nations and the Enforcement of Peace*, *Mich. JIL* 10 (1989), p. 304, at 314, būtų per anksti „teigti, jog esminis Įstatų principas, draudžiantis jėgos naudojimą, tapo atgyvena, nes tam prieštarauja praktika; tačiau sistemos netvirta padėtis, nesant kolektyvinio užtikrinimo mechanizmo, yra akivaizdi."

[35] Žr., tačiau, G.A. Christensono kritines pastabas The World Court and Jus Cogens, *AJIL* 81 (1987), p. 93. Dėl *ius cogens* sąvokos žr. 3 skyrių.

[36] Žr. tekstą toliau, p. 382–385.

[37] Žr. 22 skyrių.

SAVIGYNA

Savigyna yra kita išimtis, nors jos apimtis yra ginčijama. Įstatų 51 straipsnyje, kuris yra tokių aljansų kaip NATO ar Varšuvos paktas[38] (panaikintas po SSRS iširimo) teisinis pagrindas, numatyta:

> Šie Įstatai, įvykus Jungtinių Tautų nario ginkluotam užpuolimui, kol Saugumo Taryba nesiims reikalingų priemonių tarptautinei taikai ir saugumui palaikyti, jokiu būdu neatima teisės vykdyti individualią ar kolektyvinę savigyną. Apie priemones, kurių ėmėsi nariai, įgyvendindami šią savigynos teisę, nedelsiant turi būti pranešta Saugumo Tarybai ir jomis jokiu būdu neturi būti paliesti Saugumo Tarybos įgaliojimai bei atsakomybė pagal šiuos Įstatus imtis bet kuriuo metu tokių veiksmų, kuriuos ji manys esant reikalingais tarptautinei taikai ir saugumui palaikyti ar atkurti.

Egzistuoja nesutarimas dėl aplinkybių, kurioms esant gali būti įgyvendinama savigynos teisė.[39]

Prevencinė savigyna

Žodžiai „jei įvyksta ginkluotas užpuolimas", aiškinant pažodžiui, reiškia, kad ginkluotas užpuolimas jau turi būti įvykęs prieš tai, kai gali būti panaudota jėga savigynos tikslais; teisė į išankstinę savigyną tiesioginės užpuolimo grėsmės atveju neegzistuoja.

Tačiau teisės į išankstinę savigyną[40] šalininkai teigia, kad 51 straipsnis nepateikia išsamaus sąrašo aplinkybių, kurioms esant gali būti vykdoma savigyna; jie neigia, kad 51 straipsnyje vartojamas žodis „jei" reiškia „jei ir tiktai jei". Šis argumentas kartais pasireiškia kraštutine forma, kai teigiama, kad valstybė gali naudoti jėgą gindama platų interesų ratą net ir tuo atveju, kai nėra nei realaus ginkluoto užpuolimo, nei tiesioginės užpuolimo grėsmės.[41] Šis požiūris, kuris primena XIX a. idėjas apie gyvybinius interesus,[42] yra visuotinai atmetamas.[43]

Teisės į prevencinę savigyną šalininkų požiūrio problema yra ta, kad sunku suprasti, kodėl Įstatų rengėjai išvardijo teisės į savigyną įgyvendinimo sąlygas, jeigu jie neketino pateikti išsamaus šių sąlygų sąrašo. Teisės į prevencinę savigyną šalininkai mėgina įveikti šį prieštaravimą dviem būdais. Pirma, jie įrodinėja, kad 51 straipsnyje išvardytos sąlygos negali būti laikomos išbaigtomis, nes priešingu atveju formuluotė „jei įvyksta nario ginkluotas užpuolimas" turėtų absurdiškų padarinių ta prasme, kad ji valstybėms narėms draustų ginti nuo užpuolimo valstybes nenares. Praktikoje valstybės narės iš tikrųjų pretenduoja į teisę ginti valstybes nenares nuo užpuolimo; vienas iš pagrindinių NATO tikslų buvo apginti Vakarų Vokietiją, nors ši valsty-

[38] Žr. 6 skyrių.

[39] Žr. B.-O. Bryde, Self-Defence, *EPIL* 4 (1982), p. 212–215; Malanczuk (1987), *op. cit.*; J. Mrazek, Prohibition of the Threat and Use of Force: Self-Defence and Self-Help in International Law, *CYIL* 27 (1989), p. 81–111; D.W. Greig, Self-Defence and the Security Council: What Does Article 51 Requirey, *ICLQ* 40 (1991), p. 366–402; Randelzhofer, Article 51, *Simma CUNAC*, p. 661–678; S.A. Alexandrov, *Self-Defence Against the Use of Force in International Law*, 1996, taip pat aukščiau nurodytą literatūrą.

[40] Dėl šių požiūrių aptarimo žr. Malanczuk (1987), *op. cit.*, p. 246–251.

[41] Pavyzdžiui, Bowett, *op. cit.*, 5, 6 skyriai.

[42] Žr. tekstą aukščiau, p. 368–369.

[43] Žr. Brownlie (1963), *op. cit.*, p. 250–257, 281–301; R. Higgins, *The Development of International Law through the Political Organs of the United Nations*, 1963, p. 216–221.

bė iki 1973 m. nebuvo JTO nare. 1945 m. buvo tikimasi, jog praktiškai visos valstybės pasaulyje greitai taps JTO narėmis, todėl užpuolimų prieš valstybes nenares nepaminėjimas Įstatuose buvo, ko gero, klaidos padarinys. Antra, minėti autoriai nurodo, jog 51 straipsnyje savigyna apibūdinama kaip „neatimama teisė" ir teigia, kad yra nenuoseklu vienu metu riboti teisę ir pripažinti šią teisę neatimama. Šį argumentą paneigti sunkiau, todėl jį reikėtų aptarti išsamiau.

Vertinant, ar prevencinė savigyna prieštarauja Įstatams, pirmiausia reikia atsižvelgti į tai, kad 51 straipsnis yra išimtis ir 2(4) straipsnio, o pagal bendrą aiškinimo taisyklę išimtys iš principo turi būti aiškinamos siauriau, kad nebūtų išeita už paties principo nustatytų ribų. Įstatų 53 straipsnyje nustatyta, kad regioninių susitarimų šalys[44] gali imtis prievartos veiksmų prieš buvusių priešiškų valstybių „agresyvios politikos atnaujinimą" (terminas kur kas platesnis nei „agresija"),[45] ir kai kas gali įrodinėti, jog šios nuostatos nereikėtų, jeigu 51 straipsnis leistų prevencinę savigyną. Svarbu ir tai, kad Šiaurės Atlanto sutartis ir kitos panašios 51 straipsniu grindžiamos sutartys numato gynybą tik įvykus ginkluotiems užpuolimams, bet ne gynybą esant tiesioginei ginkluotų užpuolimų grėsmei.

Be to, kitaip nei daugelis akademinių autorių, JAV nesirėmė teise į prevencinę savigyną, kad pateisintų Kubai įvestą „karantiną" per Kubos raketų krizę.[46] JAV suprato, kad tokia pozicija būtų sukūrusi precedentą, kuriuo galėtų pasinaudoti SSRS prieš JAV raketas Europoje; iš tikrųjų dėl tų pačių motyvų kiekviena valstybė pasaulyje būtų galėjusi teisintis kaimyninės valstybės ginklavimosi faktu ir pradėti prevencinį karą. Tiesa yra ta, kad Kubos raketų krizės faktai nėra tinkamiausias tipinės situacijos pavyzdys, nes komunistų užpuolimas, ko gero, negrėsė tiesiogiai; tačiau klausimas, ar užpuolimo grėsmė tiesioginė, neišvengiamai yra nuomonės ir laipsnio klausimas, todėl bet kokia tokiu kriterijumi grindžiama taisyklė neišvengiamai yra subjektyvi ir ja galima piktnaudžiauti. Įvykęs ginkluotas užpuolimas yra fakto klausimas, kurį paprastai galima objektyviai patikrinti.

Realiai teisės į prevencinę savigyną nenumatymas iš „nekaltos" valstybės atima galimybę įgyti karinį pranašumą smogiant smūgį pirmai (nors šis pranašumas kariniuose veiksmuose tarp valstybių beveik niekada neturi tokios lemiamos reikšmės, kokios gali turėti kovoje tarp pavienių asmenų). Tačiau prevencinės savigynos problema yra ta, kad valstybė tik labai retai gali būti absoliučiai tikra dėl kitos pusės ketinimų; kilus krizei retai užtenka laiko patikrinti informaciją, ar užpuolimo grėsmė yra tiesioginė. Ar branduolinė valstybė įgyja teisę sunaikinti didžiąją dalį žmonijos, kai jos radarų sistema skrendančias žąsis palaiko priešo raketomis? (Tokių radarų sistemų

[44] Žr. 22 skyrių.

[45] Žr. G. Ress, Article 53, *Simma CUNAC*, p. 722–752; Ress, Article 107, ten pat, p. 1152–1162.

[46] Žr. 2 skyrių ir tekstą toliau, p. 375.

klaidų praeityje iš tikrųjų pasitaikė.) Tačiau Šaltojo karo įtampos laikais, laimei, nei JAV, nei SSRS neteko pasinaudoti prevencine savigyna, kadangi abi pusės turėjo antrojo smūgio galimybę (t.y. galimybę smogti triuškinantį atsakomąjį branduolinį smūgį kitai pusei net ir patyrus nuostolių dėl prieš tai įvykusio totalinio branduolinio smūgio, smogto pirmosios).[47]

Baimė sukurti pavojingą precedentą buvo, ko gero, ta priežastis, dėl kurios valstybės retai praktikoje taikė prevencinę savigyną. Tačiau vienas aiškus to pavyzdys pasitaikė 1981 metais, Izraeliui bombardavus branduolinį reaktorių Irake.[48] Izraelis teigė, kad reaktorių planuota naudoti atominėms bomboms gaminti, o šias planuota panaudoti prieš Izraelį, ir todėl Izraelis įgijęs teisę sunaikinti reaktorių prevencinės savigynos tikslais. Saugumo Taryba vienbalsiai pasmerkė Izraelio veiksmus. JAV ir Jungtinė Karalystė pareiškė, kad prevencinė savigyna nebuvo pateisinama remiantis faktais, *inter alia*, nes nebuvo įrodymų, jog reaktorių planuota naudoti atominėms bomboms gaminti; nebuvo atsakymo ir į klausimą, ar Izraelis būtų turėjęs teisę panaudoti jėgą prevencinės savigynos tikslais, jeigu reaktorius būtų kėlęs jam realią grėsmę. Daugybė valstybių iš viso pasaulio teigė, jog prevencinė savigyna visada prieštaravo tarptautinei teisei.[49] Anksčiau Jungtinė Karalystė pasisakė už prevencinę savigyną,[50] tačiau Sovietų Sąjunga teigė, jog ji yra neteisėta.[51] JAV 1986 m. rėmėsi prevencinės savigynos prieš valstybės finansuojamo terorizmo aktus motyvais, kad pateisintų Libijos bombardavimą.[52] Egiptui atnaujinus Agabos įlankos blokadą 1967 m.,[53] daugelis Izraelio įvykdytą ataką ir Sinajaus užėmimą laikė teisėtu atsaku.

Taigi valstybių praktika šiuo klausimu yra ne visai nuosekli. Tačiau vienašalis jėgos panaudojimas remiantis tuo, kad kita šalis dislokuoja ginklus arba juos modernizuoja, neabejotinai yra pernelyg pavojingas, kad jį besąlygiškai galima būtų laikyti leistinu. Tačiau ar galima realiai tikėtis, kad valstybė „sėdės sudėjusi rankas" ir lauks, kol „bombos ims kristi ant jos žemės"?[54] Šios knygos autoriaus nuomone,[55] pagal įstatus akivaizdžiai gresiančio kitos valstybės ginkluoto užpuolimo akivaizdoje vis tik egzistuoja teisė į prevencinę savigyną, kaip griežtai ribota išimtis po to, kai visos tomis aplinkybėmis prieinamos diplomatinės priemonės jau išnaudotos, pagal žymiosios *Caroline* bylos[56] sąlygas, t.y. bylos, kuri visuotinai pripažįstama klasikiniu teisės į savigyną pavyzdžiu.[57]

Per 1837 metų sukilimą Kanadoje pasirengimo sukilimui prieš Britanijos valdžią veiksmai vyko JAV teritorijoje. Nors JAV vyriausybė buvo prieš ginkluotųjų pajėgų organizavimą jos teritorijoje, nebuvo laiko užkirsti kelią garlaivio *Caroline* veiklai, pasireiškusiai sukilėlių

[47] Dėl branduolinių ginklų teisėtumo žr. 20 skyrių.

[48] Dėl smulkesnės šio atvejo analizės žr. Malanczuk (1987), *op. cit.*, p. 245–251.

[49] ST 1981 m. birželio 19 d. Rezoliucija Nr. 487, *UN Chronicle*, 1981, Nr. 8, p. 5–9, 61–74, at 68; *ILM* 20 (1981), p. 965–997.

[50] *BPIL* 1963, p. 206.

[51] B.A. Ramundo, *Peaceful Coexistence*, 1967, p. 129–133.

[52] Žr. tekstą toliau, p. 378.

[53] S. Less, Aqaba, Gulf of, *EPIL* I (1992), p. 197–202.

[54] R.N. Gardner, Commentary on the Law of Self-Defence, leidinyje Damrosch/Scheffer (red.), *op. cit.*, p. 49–53, 51, kur cituojamas M. McDougalas.

[55] Žr. Malanczuk (1987), *op. cit.*, p. 246–251, 277–278; M. Akehurstas laikėsi kitokios nuomonės; žr. šios knygos 6-ą leidimą, p. 262, kur teigiama, jog išankstinė savigyna prieštarauja įstatams.

[56] Žr. W. Meng, The Caroline, *EPIL* I (1992), p. 537–538; Bowett, *op. cit.*, p. 58–59.

[57] Įdomios diskusijos dėl painiavos tarp „savigynos" ir „būtinumo" sampratos šioje byloje žr. Greig, *International Law*, 1970, p. 674–675.

Kanadoje rėmimu ir aprūpinimu iš JAV uostų. Britanijos pajėgos iš Kanados per sieną įžengė į JAV teritoriją, Niujorko valstijoje užėmė garlaivį, padegė jį ir paleido nevaldomą pasroviui, ir jis sudužo Niagaros krioklyje. Per šį užpuolimą buvo nužudyti du JAV piliečiai. Amerikos valdžia suėmė vieną iš užpuolime dalyvavusių Britanijos pavaldinių ir apkaltino jį žmogžudyste bei padegimu.

Atsakydamas į Didžiosios Britanijos protestą, Danielis Websteris taip suformulavo sąlygas, pagal kurias įsiveržimas į kitos šalies teritoriją gali būti pateisintas savigynos motyvais, jog jos imtos laikyti klasikinėmis. Turi egzistuoti „savigynos būtinumas, neatidėliotinumas, neišvengiamumas, nepaliekantis jokių kitų priemonių pasirinkimo galimybės ir laiko apsvarstymui“, o veiksmai, kurių imamasi, negali būti „nepagrįsti ar perdėti“, ir jie turi „apsiriboti tuo būtinumu aiškiai neperžengiant jo ribų“.[58] *Caroline* byla buvo remtasi daugeliu vėlesnių atvejų, įskaitant ir Niurnbergo tribunolą, kai iškilo savigynos argumentas, nukreiptas prieš kaltinimą dėl agresyvaus karo pradėjimo.[59]

Vargu ar tikėtina, kad JT Įstatų 51 straipsnio autoriai pamiršo nesenos istorijos pamokas, ir vargu ar galima reikalauti, kaip išsireiškė Greigas, „kad valstybė turi laukti agresoriaus smūgio ir tik po to imtis realių savigynos priemonių“.[60] Pavyzdžiui, Tokijo tribunolas nusprendė, jog Olandijos karo prieš Japoniją paskelbimas 1941 m. gruodžio mėnesį buvo pateisinamas savigynos motyvais, nors tuo metu Japonija ir nebuvo užpuolusi Olandijos teritorijų Tolimuosiuose Rytuose. Pakako to, kad Japonija paskelbė savo karinius tikslus, tarp kurių buvo numatytas ir tų teritorijų užgrobimas, ir dėl to 1941 m. lapkričio 5 d. Imperatoriškojoje konferencijoje buvo priimtas sprendimas.[61]

Savigyna ir pretenzijos į teritoriją

Sprendžiant teritorinius ginčus savigyna remtis negalima. Draudžiama užpulti teritoriją, kurią valdo kita valstybė, net jeigu jėgą naudojanti valstybė mano, kad ji turi svaresnį titulą į tą teritoriją[62] nei tuo metu ją valdanti valstybė. JT Įstatų 2(3) straipsnis reikalauja, kad valstybės narės savo ginčus spręstų taikiomis priemonėmis,[63] ir ši pareiga teritoriniams ginčams taikytina lygiai tiek, kiek ir bet kuriai kitai ginčų kategorijai. Generalinės Asamblėjos 1970 m. deklaracijoje „Dėl draugiškų santykių“ sakoma, kad „kiekviena valstybė turi pareigą susilaikyti nuo grasinimo jėga arba jos naudojimo ... kaip priemonės spręsti tarptautinius ginčus, įskaitant teritorinius“.[64]

Kai Argentina 1982 m. įsiveržė į Folklendo salas,[65] Saugumo Taryba priėmė rezoliuciją, reikalavusią, kad Argentina nedelsdama visas savo pajėgas išvestų iš salų;[66] tai netiesiogiai reiškė Argentinos

[58] Webster, *British and Foreign State Papers 1841–1842*, 30 t., 1858, p. 193.

[59] O'Connell, op. cit., p. 316. Apie Niurnbergo ir Tokijo procesus žr. 20 skyrių.

[60] Greig, ten pat, p. 682.

[61] Ten pat; žr. taip pat A. Verdross/B. Simma, *Universelles Volkerrecht. Theorie und Praxis*, 3-as leid., 1984, p. 288 ir t.t.

[62] Žr. 10 skyrių.

[63] Žr. 22 skyrių.

[64] 1970 m. deklaracija „Dėl draugiškų santykių“, *op. cit.*

[65] Žr. taip pat 10 skyrių.

[66] ST Rez. 502 (1982), 1982 m. balandžio 3 d., tekstas *ILM* 21 (1982), p. 679. Žr. *UN Chronicle*, 1982, Nr. 5, p. 5–10.

jėgos panaudojimo pasmerkimą. Jordanija ir Uganda balsavo už šią Rezoliuciją ir pareiškė, jog Argentinos jėgos panaudojimas yra neteisėtas, nors ir manė, kad Argentina turi svaresnį titulą į Folklendo salas nei Jungtinė Karalystė.[67] Teritoriją valdanti valstybė savigynos tikslais turi teisę panaudoti jėgą prieš konkuruojančio pretendento į tą teritoriją įsiveržimą, nors pastarasis gali manyti, kad jis turi svaresnį titulą į teritoriją nei ją valdanti valstybė.[68] Taigi abi valstybės, kurias užpuolė Irakas per du Persijos įlankos karus tariamai dėl teritorinių pretenzijų (Iranas 1980 m. ir Kuveitas 1990 m.), turėjo teisę į savigyną nepriklausomai nuo to, kokios pagrįstos Irako pretenzijos galėjo būti.[69]

Savigyna užpuolus laivus ir lėktuvus

Užpuolimas, suteikiantis teisę į savigyną, nebūtinai turi būti nukreiptas prieš valstybės teritoriją.[70] 1949 metais Šiaurės Atlanto sutarties 6 straipsnyje numatyta kolektyvinė savigyna prieš „bet kurios šalies teritorijos Europoje ar Šiaurės Amerikoje, ... bet kurios šalies okupacinių pajėgų Europoje, bet kurios šalies jurisdikcijai priklausančių salų Šiaurės Atlanto zonoje ... arba bet kurios iš šalių laivų ar lėktuvų šioje zonoje ginkluotą užpuolimą". *Corfu Channel* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas pripažino, jog Britanijos karo laivai taikiai praplaukdami užsienio šalies teritoriniuose vandenyse, turėjo teisę atsakyti ugnimi.[71]

Ginkluotas užsienyje esančių piliečių gynimas

Daugumos valstybių ir daugumos autorių nuomone, užsienyje gyvenančių valstybės piliečių užpuolimai nesuteikia teisės šiai valstybei, kad apgintų savo piliečius, panaudoti jėgą be užsienio vyriausybės sutikimo (vadinamosios „karinės gelbėjimo operacijos", pavyzdžiui, Belgijos ir JAV operacijos Konge 1964 m., Izraelio vykdyta gelbėjimo misija Entebėje 1976 m., JAV mėginimas išvaduoti Teherano įkaitus 1980 m.).[72] Priešinga nuomonė teigia, kad valstybės piliečių užpuolimas užsienyje arba reikiamos apsaugos jiems nesuteikimas, kaip to reikalauja tarptautinė teisė, turi leisti atsirasti savigynos teisei.[73]

Invazijos į Grenados salą atveju vienas iš JAV pateiktų pasiteisinimo motyvų buvo tariama grėsmė Amerikos piliečiams.[74] Ponas Robinsonas, tuometinis Valstybės departamento patarėjas teisės klausimais, pareiškė:

> Piliečių apsauga yra tvirtai pripažintas, tiksliai apibrėžtas pagrindas jėgai panaudoti ir jis nebuvo laikomas prieštaraujančiu JT Įstatams. Nors JAV niekada neteigė, kad piliečių apsauga pati savaime būtų pakankamas pa-

[67] Ten pat, p. 5–10.

[68] Bowett, *op. cit.*, p. 34–36; Brownlie (1963), *op. cit.*, p. 382–383.

[69] Žr. 22 skyrių.

[70] Žr. Randelzhofer, Article 51, *op. cit.*, p. 670–671.

[71] *ICJ Rep.* 1949, p. 4, 30–31. Apie bylą žr. tekstą aukščiau, p. 371–372.

[72] H. Bull (red.), *Intervention in World Politics*, 1984, p. 99–118; N. Ronzitti, *Rescuing Nationals Abroad Through Military Coercion and Intervention on Grounds of Humanity*, 1985; R.J. Zedalis, Protection of Nationals Abroad: Is Consent the Basis of Legal Obligation?, *Texas ILJ* 25 (1990), p. 209–270; Randelzhofer, Article 2(4), *op. cit.*, p. 124–126; Randelzhofer, Article 51, *op. cit.*, p. 672. Apie įkaitų Irane bylą žr. 8 ir 17 skyrių.

[73] Žr., pvz., Gardner, *op. cit.*, p. 52.

[74] Žr. taip pat ambasadoriaus Motley, Valstybės sekretoriaus padėjėjo santykiams tarp Amerikos valstybių, pareiškimą, *Dept. State Bull.* 84 (1984), p. 70 ir t.t. Dėl veiksmų Grenadoje teisinio įvertinimo plg. Dieguez, The Grenada Intervention: „Illegal" in Form, Sound as Policy, *NYUJILP* 16 (1984), p. 1167–1204; W.C. Gilmore, *The Grenada Intervention: Analysis and Documentation*, 1984, p. 65–67, 74; Joyner, Reflections of the Lawfulness of Invasion, *AJIL* 78 (1984), p. 131; M.J. Levitan, The Law of Force and the Force of Law: Grenada, the Falklands, and Humanitarian Intervention, *Harvard ILJ* 27 (1986), p. 621; S. Davidson, *Grenada. A Study in Politics and the Limits of International Law*, 1987; R.J. Beck, *The Grenada Invasion. Politics, Law, and Foreign Policy Decisionmaking*, 1993.

grindas visiems veiksmams, susijusiems su kolektyviniu jėgos panaudojimu, svarbu pabrėžti, jog tai aiškiai pateisina JAV karinių pajėgų išsilaipinimą.[75]

Tarptautinėje teisėje toks principas, minėtais atvejais pripažįstantis ginkluotos jėgos naudojimo teisėtumą, politiškai netoleruotinas, nes tai suteiktų pranašumą galingoms valstybėms, galinčioms vykdyti tokias operacijas, ir pretenzijos ginti savo piliečius užsienyje galėtų tapti (kaip dažnai istorijoje ir atsitikdavo) pretekstu intervencijai.[76] Tačiau moraliniu ir politiniu požiūriu pasitaiko situacijų, kai ginkluotą savigalbą vargu ar galima smerkti. Gelbėjimo operacijas savo piliečiams apginti tam tikrais atvejais palaikė kitos valstybės, ir tokių operacijų besąlygiškai nepasmerkė JT institucijos, nors jos ir nebuvo pripažįstamos teisėtomis.[77]

Ginkluotos represalijos

Savigyna neapima teisės taikyti ginkluotas represalijas;[78] jei teroristai prasiskverbia į šalį iš kitos šalies, pirmoji valstybė turi teisę panaudoti jėgą, kad juos suimtų arba išvarytų, tačiau tai padariusi ji neturi teisės keršyti kitai valstybei ir ją užpulti. Saugumo Taryba kartais pasmerkdavo Izraelį už tai, kad jis taikė ginkluotas represalijas prieš savo kaimynus, o Generalinė Asamblėja 1970 m. paskelbė, jog „Valstybės privalo susilaikyti nuo represalijų, susijusių su jėgos naudojimu“.[79] JAV, reaguodamos į Libijos teroristų įvykdytą išpuolį prieš JAV kareivius Vakarų Berlyne, 1986 m. balandžio mėnesį bombardavo Libiją, tačiau to bombardavimo nebandė teisinti kaip represalijos. Vietoj to Prezidentas Reaganas pareiškė, kad bombardavimas buvo pagrįstas JT Įstatų 51 straipsniu kaip „*prevencinis* veiksmas prieš [Libijos] teroristinius įtvirtinimus“ (pabrėžta).[80] Kitaip tariant, bombardavimas reiškė prevencinės savigynos veiksmą,[81] skirtą užkirsti kelią Libijos terorizmo aktams ateityje. Neprisijungusių šalių užsienio reikalų ministrai pasmerkė JAV bombardavimą kaip „neišprovokuotą agresijos aktą“.[82] Žodis „neišprovokuotas“ rodo, kad šios šalys netikėjo, jog Libija yra kalta dėl terorizmo; pagal tokį aiškinimą negali būti laikoma, jog jų pareiškimas buvo dėl klausimo, ar JAV bombardavimas būtų buvęs teisiškai pateisinamas, jeigu Libija būtų buvusi kalta dėl terorizmo.[83] Kitos ginkluotos intervencijos, pavyzdžiui, JAV invazija į Panamą 1989 m.,[84] arba represalijos, kaip antai JAV vykdytas Bagdado bombardavimas 1993 m. birželio 26 d., teisine prasme yra lygiai tokios pat abejotinos.[85]

Savo konsultacinėje išvadoje „Dėl grasinimo branduoliniais ginklais ar jų naudojimo teisėtumo“ (1996 m.) Tarptautinis Teisingumo

[75] *AJIL* 78 (1984), p. 664.

[76] Bryde, *op. cit.*, p. 217; Beyerlin, Die Israelische Befreiungsaktion von Entebbe in volkerrechtlicher Sicht, *ZaoRV* 37 (1977), p. 241.

[77] Žr. Beyerlin, ten pat, p. 240, Randelzhofer (1982), *op. cit.*, p. 273.

[78] Žr. Malanczuk (1987), *op. cit.*, p. 212 ir t.t., 251–252. Žr. 17 skyrių.

[79] Rezoliucijos Nr. 2625 (XXV) 1-as principas, tekstas *Brownlie BDIL*, p. 39.

[80] *Dept. State Bull.* (1986), p. 1–2 ir 8.

[81] Žr. tekstą aukščiau, p. 373–376.

[82] *KCA* 1986, 34459.

[83] Žr. R.A. Friedlander, Terrorism, *EPIL* 9 (1986), p. 371–376; G. Gilbert, The „Law“ and „Transnational Terrorism“, *NYIL* 26 (1995), p. 3–32. Žr. taip pat 7 skyrių.

[84] Žr. V.P. Nanda/T.J. Farer/A. D'Amato straipsnius, Agora: U.S. Forces in Panama: Defenders, Aggressors or Human Rights Activities?, *AJIL* 84 (1990), p. 494–524. Apie *Noriega* bylą žr. 7 skyrių.

[85] W.M. Reisman, The Raid on Baghdad: Some Reflections on Its Lawfulness and Implications, *EJIL* 5 (1994), p. 120–133; D. Kritsiostis, The Legality of the 1993 US Missile Strike on Iraq and the Right to Self-Defence in International Law, *ICLQ* 45 (1996), p. 162–176. Apie Persų įlankos karą (1990–1991 m.) žr. 22 skyrių.

Teismas nenagrinėjo ginkluotų represalijų taikos metu klausimo. Tačiau jis pastebėjo, jog tokios represalijos „yra laikomos neteisėtomis".[86] Teismas neaptarė ir kariaujančių pusių taikomų represalijų (dėl ginkluoto konflikto); tačiau jis pastebėjo: „bet kuriuo atveju teisę imtis tokių represalijų, kaip ir savigynos atveju, reguliuoja, *inter alia*, proporcingumo principas."[87]

Neatidėliotinumas ir proporcingumas

Labai svarbu yra tai, kad savigynos tikslais naudojama jėga būtų būtina, neuždelsta ir proporcinga ginkluoto užpuolimo rimtumui bei mastui.[88] Tai yra logiška, nes priešingu atveju menkiausias pasienio incidentas galėtų tapti pretekstu pradėti totalinį karą. Neatidėliotinumo principas reikalauja, kad savigynos veiksmų būtų imtasi iš karto po ginkluoto užpuolimo. Šio reikalavimo tikslas – užkirsti kelią piktnaudžiavimui ir karinei agresijai pasinaudojant savigynos pretekstu praėjus ilgam laikui po to, kai buvo nutraukti priešiški veiksmai. Tačiau taikant neatidėliotinumo reikalavimą, turi būti atsižvelgta į konkretaus atvejo aplinkybes. Todėl konflikte dėl Folklendo salų 1982 m., nors praėjo beveik mėnuo, kol Britanijos pajėgos pasirengė kontrpuolimui, atsižvelgiant į geografinio nuotolio aplinkybę, Britanijos atsaką galima laikyti neatidėliotinu.

Svarbiausi teisės į savigyną apribojimai – tradiciniai reikalavimai dėl proporcingumo ir būtinumo.[89] Dėl paprotinės tarptautinės teisės Tarptautinis Teisingumo Teismas *Nicaragua* byloje pareiškė, kad „egzistuoja konkreti taisyklė, pagal kurią savigyną pateisina tik tokios priemonės, kurios atitinka ginkluoto užpuolimo pobūdį ir yra būtinos atsakyti į jį, t.y. taisyklė, kuri yra tvirtai pripažinta tarptautinėje teisėje".[90] Teismas savo konsultacinėje išvadoje *Legality of Nuclear Weapons* byloje patvirtino, kad ši dviguba sąlyga lygiai taip pat taikoma ir Įstatų 51 straipsniui, „nepriklausomai nuo to, kokios karinės priemonės būtų panaudotos".[91] Be to, Teismas pripažino:

> Proporcingumo principas pats savaime nereiškia branduolinių ginklų naudojimo savigynos tikslais uždraudimo bet kokiomis aplinkybėmis. Tačiau jėgos naudojimas, atitinkantis proporcingumo reikalavimą pagal savigynai taikomas taisykles, kad būtų laikomas teisėtu, privalo atitikti ir teisės, taikomos ginkluotam konfliktui, reikalavimus, ypač kas susiję su humanitarinės teisės principais bei normomis.[92]

Leistinas jėgos panaudojimas pagal 51 straipsnį yra ribojamas būtinuoju minimumu, reikalingu užpuolimui atremti, nes kerštas ir baudžiamosios priemonės yra draudžiamos. Tačiau nėra visiškai aišku, ar proporcingumas turi būti nustatomas atsižvelgiant į tikslą (visiškas

[86] *ILM* 35 (1996), p. 809, at 823, 46-as p.

[87] Ten pat. Žr. 20 skyrių.

[88] *Nicaragua v. USA, ICJ Rep.* 1986, p. 14, at 94, ir 122–123. Žr. Malanczuk (1987), *op. cit.*, p. 253–255, 278, 280–282; ten pat, p. 94; Randelzhofer, Article 51, *op. cit.*, p. 677.

[89] Žr. 1, 3 ir 17 skyrių.

[90] *Nicaragua* byla, *op. cit.*, p. 94, 176-as p.

[91] *ILM* 35 (1996), p. 809, at 822, 41-as p.

[92] Ten pat, 42-as p.

užpuolimo ar jo pasikartojimo grėsmės pašalinimas, *status quo ante* (ankstesnės padėties – *lot.*) išsaugojimas ar atkūrimas), savigynai naudojamas priemones (būtinos ir proporcingos pažeidimui, lėmusiam savigyną), ar į abu šiuos veiksnius. Atrodo, jog iš esmės proporcingumas reiškia tai, kas atitinka užpuolimo atrėmimo poreikį, ir nereikalauja simetrijos tarp pirminio užpuolimo ir atsako į jį būdo.[93] Bet kuriuo atveju Izraelio 7 dienas vykdytas Pietų Libano bombardavimas 1993 m. rugpjūčio mėnesį atsakant į pavienes Hezbollaho raketų atakas į šiaurinę Izraelio dalį, buvo aiškiai neproporcingas. Kitus apribojimus savigynos atveju nustato karo įstatymai.[94]

Kolektyvinė savigyna

Galiausiai reikia paminėti, kad ginčijamasi ir dėl kolektyvinės savigynos apimties.[95] Įstatų 51 straipsnyje kalbama apie „individualią arba kolektyvinę savigyną" ir kai kas bandė įrodinėti, jog teisė į kolektyvinę savigyną yra tik individualių teisių į savigyną suma; valstybės gali kolektyviai įgyvendinti teisę, kurią bet kuri iš jų galėjo įgyvendinti individualiai. Logiška išvada, laikantis tokio požiūrio, yra ta, kad nė viena valstybė negali ginti kitos valstybės, nebent kiekviena valstybė tomis pačiomis aplinkybėmis teisine prasme būtų galėjusi įgyvendinti teisę į individualią savigyną; taigi Graikija negalėtų nuo užpuolimo ginti Peru, kadangi Peru užpuolimas neliečia Graikijos teisių ar interesų.[96]

Tačiau valstybių praktika šio požiūrio nepalaiko. Pagal Šiaurės Atlanto sutartį ir kitas panašaus pobūdžio sutartis kiekviena šalis įsipareigoja ginti kiekvieną kitą sutarties šalį užpuolimo atveju, ir šis įsipareigojimas nėra ribojamas aplinkybių, kai vienos šalies užpuolimas sudaro grėsmę kitos šalies teisėms ar interesams. Kaip pareiškė Tarptautinis Teisingumo Teismas *Nicaragua v. USA* byloje, valstybė negali ginti kitos valstybės, išskyrus atvejus, kai pastaroji valstybė laiko save (ir tokia yra) ginkluoto užpuolimo auka ir prašo pirmąją valstybę ją ginti.[97] Tokius pagalbos prašymus JAV ir jų sąjungininkams 1990 m. rugpjūčio mėnesį pateikė Kuveitas ir Saudo Arabija po to, kai Irakas įsiveržė ir okupavo Kuveitą.[98]

PILIETINIAI KARAI

Pilietinis karas – tai karas tarp dviejų ar daugiau tos pačios valstybės gyventojų grupių, viena iš kurių gali būti vyriausybė.[99] Pilietinio karo tikslas gali būti siekimas užimti valdžią valstybėje, arba jo priežastis

[93] Žr. teisėjos Higgins atskirąją nuomonę, ten pat, p. 934, 5-as p., su nuoroda į Ago. Žr. taip pat teisėjo Schwebelio atskirąją nuomonę, ten pat, p. 839.

[94] Žr. 20 skyrių.

[95] Žr. Malanczuk (1987), ten pat, p. 255–256, 279; J. Delbruck, Collective Self-Defence, *EPIL* I (1992), p. 656–659; Kenny, *op. cit.*, p. 1168–1170.

[96] Bowett, *op. cit.*, 10 skyrius. Dėl diskusijos žr. R. Mushkat, Who May Wage War? An Examination of an Old/New Question, *AUJILP* 2 (1987), p. 97–151, 146–150.

[97] *ICJ Rep.* 1986, p. 14, 103–104, 105, 119–122. Apie bylą žr. tekstą toliau, p. 382–385. Dėl kitokio požiūrio, teigiančio, kad nereikia užpultosios valstybės aiškaus prašymo (užtenka tik jos sutikimo) žr. Randelzhofer, Article 51, *op. cit.*

[98] Žr. 20 skyrių.

[99] R.A. Falk (red.), *The International Law of Civil War*, 1971; D.E.T. Luard (red.), *The International Regulation of Civil War*, 1972; J.N. Moore (red.), *Law and Civil War in the Modern World*, 1974; A. Cassese, La Guerre civile et le droit international, *RGDIP* 90 (1986), p. 553–578; G. Klintworth, *Vietnam's Intervention in Cambodia in International Law*, 1989; M. Akehurst, Civil War, *EPIL* I (1992), p. 597–603; A. Tanca, *Foreign Armed Intervention in Internal Conflict*, 1993; H. McCoubbrey/N.D. White, *International Organizations and Civil Wars*, 1995.

gali būti vienos gyventojų dalies noras atsiskirti[100] ir sukurti naują valstybę. Nors šie du pilietinių karų tipai pasitaiko dažniausiai, jie nėra vieninteliai. Pavyzdžiui, sukilėlių grupė gali tiesiog mėginti priversti vyriausybę padaryti tam tikrų nuolaidų (pvz., suteikti regioninę autonomiją). Pilietinis karas gali vykti netgi tarp šalių, o vyriausybė išlieka neutrali ir nesiima jokių priemonių (Libanas 1975–1976 m.).

Dauguma po 1945 m. vykusių karų buvo pilietiniai; ir netgi daugelio po 1945 m. vykusių tarptautinių karų šaknys slypėjo pilietiniuose karuose (pvz., konfliktas tarp Izraelio ir arabų valstybių išsirutuliojo iš ginkluotų veiksmų, kurie vyko tarp žydų ir arabų bendruomenių Palestinoje per paskutiniuosius Britanijos mandato galiojimo metus.[101]) Šiuolaikiniame pasaulyje retai valstybės savo teritorijas bando išplėsti savo armijos užimtomis kitų valstybių teritorijomis; vietoj to jos plečia savo įtaką skatindamos grupuotes, išpažįstančias tą pačią ideologiją, užimti arba išlaikyti valdžią kitose valstybėse. Ideologijų, peržengiančių nacionalines sienas, egzistavimas ne tik sukelia dažnesnius pilietinius karus; tai didina pavojų, kad pilietiniai karai gali išaugti į tarptautinius karus, nes užsienio valstybių dalyvavimo pilietiniuose karuose tarptautinės teisės normos nėra tokios aiškios kaip normos, draudžiančios tarptautinius karus.[102] Pasibaigus Rytų ir Vakarų konfliktui daugelyje pasaulio dalių padažnėjo vidaus etniniai ir nacionalistiniai konfliktai, todėl šis klausimas tapo dar aktualesnis.[103]

Asmenys, norintys sukurti naują vyriausybę arba naują valstybę, dažnai vadinami „sukilėliais“;[104] tą sąvoką siūloma naudoti ir šioje knygoje. Jų priešininkė dažnai vadinama „*de jure* vyriausybė“ arba „*de jure* valdžia“, tačiau šioje knygoje siūloma naudoti neutralesnį išsireiškimą – „nusistovėjusios valstybinės valdžios“; žodžiai „*de jure*“ yra klaidinantys, kadangi jie primena nieko bendra su šia tema neturinčias teisės normas dėl pripažinimo,[105] ir kadangi jie duoda pagrindo manyti, kad tarptautinė teisė yra nusistovėjusios valstybinės valdžios pusėje, bet tai nėra visiška tiesa.

Pilietinių karų teisėtumas

Tarptautinėje teisėje nėra normų, draudžiančių pilietinius karus. JT Įstatų 2(4) straipsnis draudžia grasinti jėga arba ją naudoti tiktai tarptautiniuose santykiuose. Tačiau šiuo atveju reikia padaryti vieną išlygą. Jėgos naudojimas tam, kad būtų užkirstas kelias teisei į apsisprendimą įgyvendinti, šiais laikais yra visuotinai pripažintas neteisėtu, tačiau neaišku, ar tokie karai (nacionalinio išsivadavimo) turi būti priskiriami tarptautiniams, ar pilietiniams karams. Smulkiai tai bus aptarta toliau.[106]

[100] C. Haverland, Secession, *EPIL* 10 (1987), p. 384–389.

[101] Žr. K.J. Partsch, Israel and the Arab States, *EPIL* II (1995), p. 1460–1468; A.L. Schild *et al.*, Conflicts, Middle East, *Wolfrum UNLPP I*, p. 286–310.

[102] Žr. L. Doswald-Beck, The Legal Validity of Military Intervention by Invitation of the Government, *BYIL* 56 (1985), p. 189–252.

[103] Žr. tekstą toliau.

[104] Dėl sukilėlių kaip tarptautinės teisės subjektų vaidmens žr. 6 skyrių.

[105] Žr. 5 skyrių.

[106] Žr. tekstą toliau, p. 401–403.

Sudėtingesnis klausimas – kitų valstybių įsitraukimo į valstybėje vykstantį pilietinį karą teisėtumas. Šiame skyriuje aptariama tik vienašalė trečiųjų valstybių intervencija, o ne Jungtinių Tautų sankcionuotos intervencijos klausimas – jis bus nagrinėjamas 22 skyriuje.

Kitų valstybių dalyvavimas: pagalba sukilėliams

Tarptautiniuose karuose neutralitetą reglamentuojančios normos gana aiškiai nustato, kokią pagalbą neutrali valstybė teisėtai gali teikti kariaujančiai valstybei.[107] Taisyklės, reglamentuojančios užsienio valstybių kišimąsi į pilietinius karus, yra ne tokios aiškios.[108] Pagal bendrą taisyklę užsienio valstybėms draudžiama teikti pagalbą sukilėliams pilietiniame kare. Pavyzdžiui, Generalinės Asamblėjos rezoliucijoje Nr. 2131 (XX) skelbiama, kad

> jokia valstybė negali organizuoti, padėti, kurstyti, finansuoti, skatinti arba toleruoti ardomąją, teroristinę ar ginkluotą veiklą, kuria siekiama smurtu nuversti kitos valstybės režimą, taip pat kištis į pilietinius neramumus kitoje valstybėje.[109]

Šioje Rezoliucijoje išdėstyta taisyklė buvo pakartota vėlesnėse rezoliucijose[110] ir ją dar kartą patvirtino Tarptautinis Teisingumo Teismas *Nicaragua v. USA* byloje.[111] Pirmojoje devintojo dešimtmečio pusėje JAV ėmėsi kontrrevoliucinės strategijos prieš Sandinistinio režimo įsitvirtinimą Nikaragvoje ir po to vykusį revoliucinio judėjimo išplitimą kaimyninėse šalyse. Kai kurios su tuo susijusios Centrinės Amerikos vyriausybės gavo didžiulę karinę pagalbą iš JAV. Be to, JAV sukūrė ir finansavo antirevoliucines karines pajėgas Nikaragvoje, žinomas „kontrų" vardu. Nikaragva pateikė ieškinį prieš JAV Tarptautiniam Teisingumo Teismui, kuris, nors JAV ir atsisakė pripažinti Teismo jurisdikciją,[112] išnagrinėjo bylą iš esmės ir priėmė sprendimą, kuriame buvo išaiškinta daugelis svarbių teisinių klausimų.

Teismas pripažino, kad JAV, teikdama paramą kontroms, kovojusiems prieš Nikaragvos vyriausybę, pažeidė tarptautinę teisę. Jis pabrėžė, kad dalyvavimas pilietiniame kare „organizuojant arba skatinant nereguliarių pajėgų ar ginkluotų gaujų organizaciją ... įsiveržimui į kitos valstybės teritoriją", taip pat „dalyvaujant pilietinės kovos veiksmuose ... kitoje valstybėje" yra ne tik neteisėtas kišimasis į užsienio valstybės vidaus reikalus, bet juo pažeidžiamas ir jėgos naudojimo uždraudimo principas. Teismas kontrų apginklavimą ir apmokymą aiškiai laikė susijusiu su grasinimu jėga arba jos naudojimu, tačiau ne toks konkretus jis buvo teisiškai vertindamas kitas pagalbos formas. Jo nuomone, vien tik lėšų teikimas kontroms, „nors ir neabejo-

[107] Žr. 20 skyrių.

[108] T. Oppermann, Intervention, *EPIL* II (1995), p. 1436–1439; Randelzhofer, Article 2(4), *op. cit.*, p. 116–117.

[109] 1965 m. gruodžio 21 d. Rezoliucija Nr. 2131 (XX), *UNYb* 1965, p. 94; rezoliucija buvo priimta 109 balsais „už", o balsavusių „prieš" nebuvo.

[110] Žr., pavyzdžiui, *Brownlie BDIL*, p. 42, taip pat *ILM* 19 (1980), p. 534, 7-ą p.

[111] *ICJ Rep.* 1986, p. 14, 101–102 ir 106–108. Dėl įsakymo nutraukti bylą ir išbraukti ją iš Teismo nagrinėjamų bylų sąrašo žr. *ILM* 31 (1992), p. 103; *AJIL* 86 (1992), p. 173–174. Apie ginčus, susijusius su šia byla, žr. D'Amato, Nicaragua and International Law: The „Academic" and the Real, *AJIL* 79 (1985), p. 657; M. Akehurst, Nicaragua v. United States of America, *Indian JIL* 27 (1987), p. 357; K. Highet, Evidence, the Court, and the Nicaragua Case, *AJIL* 81 (1987), p. 1; T. Gill, *Litigation Strategy at the International Court, A Case Study of the Nicaragua v. United States Dispute*, 1989; S.M. Schwebel, Indirect Aggression in the International Court, leidinyje Damrosch/Scheffer, *op. cit.*, p. 298–303; C. Greenwood, The International Court of Justice and the Use of Force, leidinyje V. Lowe/M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 373–385. Žr. taip pat 3 ir 18 skyrių.

[112] Žr. 18 skyrių.

tinai laikytinas kišimosi į Nikaragvos vidaus reikalus aktu ... pats savaime nereiškia jėgos naudojimo".[113]

Tačiau Teismas nepateikė jokių kriterijų, paaiškinančių, kokios pagalbos formos ir kokiomis aplinkybėmis turėtų būti laikomos grasinimu jėga arba jos naudojimu.[114] Taigi konkreti netiesioginio jėgos naudojimo draudimo pagal Įstatų 2(4) straipsnį apimtis vis dar lieka neaiški, kai tai susiję su užsienio valstybės remiamu „privačiu" jėgos naudojimu prieš kitą valstybę.

Teismas taip pat pripažino, kad Nikaragva neatsako už leidimą per jos teritoriją transportuoti ginklus sukilėliams Salvadore, nes Nikaragva neturėjo galimybių šį transportavimą sustabdyti.[115] Jeigu būtų galėjusi tai padaryti, ji būtų privalėjusi sustabdyti transportavimą. Iš Teismo sprendimo neaišku, ar ginklus per Nikaragvos teritoriją transportavo privatūs asmenys, ar kitos valstybės atstovai; tikėtina, Teismo nuomone, kad šis skirtumas neturi jokios reikšmės Nikaragvos teisinei padėčiai. Taigi atrodo, jog Teismas atmetė kai kurių autorių išreikštą požiūrį,[116] kad valstybė neturi jokios pareigos privatiems asmenims uždrausti tiekti ginklus užsienio sukilėliams.[117]

Išimtis iš taisyklės, draudžiančios pagalbą sukilėliams, galima, ko gero, tuo atveju, kai nusistovėjusios valstybinės valdžios institucijos gauna pagalbos iš užsienio. Tokiomis aplinkybėmis valstybės, simpatizuojančios sukilėliams, dažnai reikalauja teisių jiems padėti, kad būtų atsverta nusistovėjusių valstybinės valdžios institucijų gaunama pagalba iš kitų valstybių. Pavyzdžiui, po SSRS intervencijos į Afganistaną 1979 m. Egiptas ėmė teikti karinį apmokymą ir ginklus musulmonų sukilėliams, kovojusiems prieš SSRS remtą vyriausybę, o Saudo Arabija suteikė sukilėliams piniginę paramą.[118] Ši „kontrintervencijos" teisė, kaip ji kartais vadinama, dažnai sustiprinama argumentu, kad kontrintervencija yra būtina apginti šalies, kurioje vyksta pilietinis karas, nepriklausomybei, nes nusistovėjusios valstybinės valdžios institucijos yra netekusios gyventojų palaikymo ir tapusios jų užsienio rėmėjų kontroliuojamomis marionetėmis.

Labiau diskutuotina draudimo teikti užsienio pagalbą sukilėliams išimtis yra susijusi su nacionalinio išsivadavimo karais.[119]

Kitą galimą draudimo teikti tokią pagalbą išimtį diskutavo Tarptautinis Teisingumo Teismas *Nicaragua v. USA* byloje.[120] JAV prisipažino, kad teikė pagalbą kontroms, tačiau įrodinėjo, kad tokia pagalba buvo pateisinama kaip kolektyvinės savigynos[121] forma, nes Nikaragva tiekė ginklus sukilėliams Salvadore. Teismas pripažino, kad savigyna pateisinama tik kaip atsakas į ginkluotą užpuolimą,[122] ir pareiškė:

> ginkluotas užpuolimas suprantamas ne tik kaip reguliarių ginkluotųjų pajėgų veiksmai, kai peržengiama tarpvalstybinė siena, bet ir „valstybės arba jos vardu vykdomas ginkluotų gaujų, grupių ar samdinių siuntimas,

[113] *Nicaragua v. USA, op. cit.*, p. 119.

[114] Žr. Randelzhofer, Article 2(4), *op. cit.*, p. 115.

[115] Ten pat, p. 83–86.

[116] Tokių kaip H. Lauterpacht, Revolutionary Activities by Private Persons Against Foreign States, *AJIL* 22 (1928), p. 105, 126–127.

[117] Apie valstybės atsakomybę už privačių asmenų veikas žr. 17 skyrių.

[118] *KCA* 1980, 30364, 30385.

[119] Žr. tekstą toliau, p. 401–403.

[120] *ICJ Rep.* 1986, p. 14, at 103–104, 105, 110–111, 118–123, 126–127.

[121] Žr. tekstą aukščiau, p. 380.

[122] Šalys nekėlė išankstinės savigynos klausimo (žr. tekstą aukščiau, p. 373–376), todėl jo Teismas nenagrinėjo.

kurie vykdo tokio pobūdžio ginkluotus veiksmus prieš kitą valstybę, jog tai reiškia" ... faktinį ginkluotą užpuolimą ... „arba jos reikšmingą dalyvavimą tame". Šis apibrėžimas, pateiktas prie Generalinės Asamblėjos rezoliucijos Nr. 3314 (XXIX) pridėto „agresijos" apibrėžimo 3(g) straipsnyje, atspindi paprotinę tarptautinę teisę. Teismas nemato priežasčių paneigti, kad pagal paprotinę teisę ginkluotų užpuolimų draudimas gali apimti ir valstybės vykdomą ginkluotų gaujų siuntimą į kitos valstybės teritoriją, jeigu tokia veikla dėl jos masto ir padarinių gali būti labiau priskiriama ginkluotam užpuolimui nei paprastam pasienio incidentui, įvykdytam reguliarių ginkluotųjų pajėgų. Tačiau Teismas nemano, jog „ginkluoto užpuolimo" samprata apima ... pagalbą sukilėliams ginklų tiekimo, techninio apmokymo ar kitokios paramos forma.[123]

Teismo pateiktą „ginkluoto užpuolimo" apibrėžimą, kaip pernelyg siaurą, savo atskirosiose nuomonėse kritikavo teisėjai Schwebelis (JAV) ir Jenningsas (Jungtinė Karalystė).[124] Teismas neišaiškino, kokiomis aplinkybėmis sukilėliams suteikta pagalba ginklais arba techninio apmokymo forma turi būti laikoma tokia masine, kad reikštų ginkluotą užpuolimą.[125] Kur yra ta riba, kai nukentėjusioji valstybė gali pradėti ginti save panaudodama jėgą prieš tokias netiesiogines trečiosios valstybės intervencijos formas? Bet kuriuo atveju, Teismo nuomone, Nikaragvos vyriausybė nebuvo atsakinga už ginklų tiekimą sukilėliams Salvadore.[126] JAV taip pat skundėsi, kad Nikaragva užpuolė Hondūrą ir Kosta Riką. Teismas pripažino, jog tai nepateisina JAV pagalbos kontroms, kaip kolektyvinės savigynos formos, nes (šalia kitų motyvų) Hondūras ir Kosta Rika neprašė JAV kartu vykdyti kolektyvinę savigyną.[127]

Taigi JAV argumentas dėl kolektyvinės savigynos buvo atmestas remiantis bylos faktais (kadangi ginklų tiekimas sukilėliams Salvadore nereiškė ginkluoto užpuolimo), tačiau jis būtų buvęs pateisinamas, jeigu faktai būtų buvę kitokie. Jeigu Nikaragvos pagalba sukilėliams Salvadore būtų reiškusi ginkluotą užpuolimą (pvz., jei ji būtų pasiuntusi savo karines pajėgas padėti sukilėliams), Salvadoras ir JAV būtų galėję įgyti teisę padėti sukilėliams Nikaragvoje, ir laikyti tai kolektyvinės savigynos forma. Karinių pajėgų pasiuntimas į kitos valstybės teritoriją be tos valstybės vyriausybės sutikimo reiškia įsiveržimą, kuris yra numatytas Generalinės Asamblėjos pateikto „agresijos" apibrėžimo 3(a) straipsnyje kaip viena iš agresijos formų (ir todėl kaip viena iš ginkluoto užpuolimo formų).[128] Be to, net jei ginklų tiekimas sukilėliams nereiškia ginkluoto užpuolimo, tai vis dėlto yra neteisėta veikla ir nukentėjusioji valstybė dėl to turi teisę imtis proporcingų atsakomųjų veiksmų prieš valstybę pažeidėją; tačiau tokio atsako gali imtis tik pati nukentėjusioji valstybė, o ne trečiosios valstybės, kadangi teise į kolektyvinę savigyną galima pasinaudoti tik atsakant į ginkluotą užpuolimą.[129]

Teismas pripažino:

[123] *ICJ Rep.* 1986, p. 14, 103–104.

[124] Ten pat, p. 331–347, 348–350 ir 543–544.

[125] Ten pat. Žr. F.M. Higgenbotham, International Law, the Use of Force in Self-Defence, and the Southern African Conflict, *Colum. JTL* 25 (1987), p. 529–592, 548–550; T.D. Gill, The Law of Armed Attack in the Context of the Nicaragua Case, *Hague YIL* 1 (1988), p. 30–58; Randelzhofer, Article 51, *op. cit.*, p. 674.

[126] Žr. tekstą aukščiau, p. 383. Apie valstybės atsakomybę žr. 17 skyrių.

[127] *ICJ Rep.* 1986, p. 103–104, 105 ir 118–123.

[128] JT GA Rez. Nr. 3314 (XXIX) Priedas; tekstas *AJIL* 69 (1975), p. 480. Žr. T.W. Bennett, A Linguistic Perspective of the Definition of Aggression, *GYIL* 31 (1988), p. 48–69; B.B. Ferencz, Aggression, *EPIL* I (1992), p. 58–65.

[129] *ICJ Rep.* 1986, p. 126–127.

> Jei ginkluotas užpuolimas reikštų teisės į kolektyvinę savigyną atsiradimą, mažesnio masto jėgos panaudojimas negali ... sukurti jokios teisės į kolektyvines atsakomąsias priemones, susijusias su jėgos naudojimu. Veiksmai, kuriais kaltinama Nikaragva ... galėjo pateisinti tiktai valstybės, kuri buvo tų veiksmų auka, proporcingus atsakomuosius veiksmus ... Jie negali pateisinti trečiosios valstybės taikomų atsakomųjų priemonių ... ir juo labiau – intervencijos, susijusios su jėgos panaudojimu.[130]

Tačiau Teismo sprendime neišaiškinta ir tai, kokių „proporcingų atsakomųjų priemonių" gali imtis valstybė, kuri yra didelės pagalbos sukilėliams, gaunamos iš kitos valstybės, auka. Generalinės Asamblėjos pateiktas „agresijos" apibrėžimas šiuo klausimu taip pat yra nekonkretus. Formuluotė „jos esminis įsitraukimas į tai" išreiškė kompromisą tarp valstybių, kurios manė, kad agresiją įvykdo tiktai valstybė, pasiuntusi ginkluotas gaujas užpulti kitą valstybę, ir kompromisą tarp tų valstybių, kurios manė, kad agresija apima ir pagalbos tokioms gaujoms teikimą bei paramą smurtinės pilietinės kovos veiksmams kitoje valstybėje.[131] Kaip dažnai atsitinka su kompromisinėmis formuluotėmis, minėtos formuluotės prasmė nėra visiškai aiški. „Esminis įsitraukimas" tikriausiai apima atvejus, kai valstybė leidžia ginkluotoms gaujoms pasinaudoti jos teritorija kaip baze kitai valstybei puldinėti (pagal analogiją su „agresijos" apibrėžimo 3(f) straipsniu); neaišku, ar tai taip pat apimtų atvejus, kai valstybė tiekia ginklus ginkluotoms gaujoms, kurios iš kitos valstybės teritorijos užpuldinėja trečiąją valstybę. Tačiau iš Teismo sprendimo yra aišku, kad 3(g) straipsnis taikytinas sukilėliams tik tuo atveju, kai jie su savo valstybės vyriausybe kovoja iš kitos valstybės teritorijos; jeigu sukilėliai neperžengia valstybės sienų, net ir didžiausia pagalba tokiems sukilėliams negali pažeisti 3(g) straipsnio (nors tai gali pažeisti kitas „agresijos" apibrėžimo nuostatas).[132]

Kitų valstybių dalyvavimas: pagalba nusistovėjusiai valstybinei valdžiai

Teorija, jog pagalba nusistovėjusiai valstybinei valdžiai yra teisėta

Valstybės dažnai teigdavo, kad parama, kurią jos teikia nusistovėjusios valstybinės valdžios institucijoms pilietiniame kare, visada yra teisėta. Šis teiginys grindžiamas prielaida, kad vyriausybė yra valstybės atstovas[133] ir todėl ji, kol galutinai nuverčiama, išsaugo teisę pakviesti užsienio karines pajėgas į savo teritoriją ir ieškoti kitų užsienio pagalbos formų nepaisant įtakos, kurią tokia pagalba gali turėti valstybės politinei ateičiai.

[130] Ten pat, p. 127.

[131] J. Stone, *Conflict through Consensus*, 1977, p. 75, 183.

[132] Pavyzdžiui, anksčiau minėtą straipsnį.

[133] Apie valstybes ir vyriausybes žr. 5 skyrių.

Šios „taisyklės" šalininkai pripažindavo vieną išimtį; kai sukilėliai yra pripažįstami kariaujančia šalimi,[134] pradeda galioti neutraliteto tarptautiniuose karuose taisyklės;[135] nuo šio momento užsienio parama nusistovėjusiai valstybinei valdžiai tampa neteisėta. Ši išimtis šiais laikais prarado savo praktinę reikšmę; pripažinimas kariaujančia šalimi įvyko kai kuriuose XIX a. vykusiuose pilietiniuose karuose, ypač JAV Pilietiniame kare 1861–1865 m.,[136] tačiau iš esmės niekada nepasitaikė jokiame pilietiniame kare, vykusiame XX amžiuje.[137]

Palaikantieji intervencijos pagal kvietimą taisyklę įrodinėja, kad tokia intervencija teisėtos vyriausybės sutikimu reiškia pagalbą, nepriešTaraujančią jokiai valstybės suvereniteto principo interpretacijai.[138] Tačiau, atsižvelgiant į praeityje pasitaikiusius piktnaudžiavimus vadinamaisiais „kvietimais"[139] įsikišti, iškyla problema dėl to, ką iš tikrųjų reiškia pagrįstas „teisėtos vyriausybės sutikimas".[140]

Pavyzdžiui, SSRS karinės intervencijos į Vengriją (1956 m.), Čekoslovakiją (1968 m.) ir Afganistaną (1979 m.) atvejais, be apeliavimo į būtinumą užkirsti kelią užsienio agresijai arba išoriniam kišimuisi, Sovietų Sąjunga teigė, kad ją pakvietė teisėtos tų šalių vyriausybės. Visais šiais atvejais pastarasis tvirtinimas buvo aiškiai išgalvotas.[141]

JAV (be to, kad ji rėmėsi savigynos motyvais, būtinumu gelbėti Amerikos piliečius bei OAS sprendimais) tariamu teisėtos vyriausybės kvietimu taip pat teisino savo karinę intervenciją į Dominikos Respubliką (1965 m.) bei Grenadą (1983 m.).[142] Dėl Dominikos Respublikos dauguma valstybių nepripažino Amerikos pasiteisinimų, ir laikė tai neteisėtu kišimusi į Dominikos Respublikos vidaus reikalus.[143] Dėl Grenados JAV Valstybės departamento patarėjas teisės klausimais įrodinėjo, *inter alia*, kad:

> Teisėtos valstybinės valdžios institucijos gali paprašyti kitų valstybių arba kolektyvinių organizacijų karinių pajėgų pagalbos sprendžiant klausimus, susijusius tiek su vidiniais neramumais, tiek su išorinėmis grėsmėmis.[144]

Tačiau prašymo, kurį pateikė generalgubernatorius Seras Paulas Scoonas, teisėtumas kelia daugybę abejonių; būtent, ar toks prašymas iš tikrųjų buvo pateiktas prieš ar po invazijos, taip pat ar generalgubernatorius (kuris pagal Konstituciją vykdė tik ceremonialinio pobūdžio funkcijas) turėjo teisę pateikti tokį prašymą.[145]

Teorija, jog pagalba nusistovėjusiai valstybinei valdžiai yra neteisėta

Tradicinis požiūris, jog pagalba nusistovėjusiai valstybinei valdžiai yra teisėta, veda prie piktnaudžiavimo; pavyzdžiui, Ispanijos pilietinio karo metu (1936–1939 m.)[146] Vokietija ir Italija mėgino įteisinti savo pagalbą nacionalistams (sukilėliams) iš anksto nacionalistus pripažinda-

[134] E.H. Riedel, Recognition of Belligerency, *EPIL* 4 (1982), p. 167–171; Riedel, Recognition of Insurgency, ten pat, p. 171–173.

[135] Žr. 20 skyrių.

[136] P. Malanczuk, American Civil War, *EPIL* I (1992), p. 129–131.

[137] Žr. H. Lauterpacht, *Recognition in International Law*, 1947, p. 175–269; C. Rousseau, *Droit international public*, 3 t., 1977, p. 596–604.

[138] Žr. R. Jennings/A. Watts (red.), *Oppenheim's International Law*, I: Peace, 9-as leid., 1992, p. 435–439.

[139] Dėl pavyzdžių žr. Jennings/Watts, ten pat, p. 436–437.

[140] Žr. J.L. Hargrove, Intervention by Invitation and the Politics of the New World Order, leidinyje Damrosch/Scheffer (red.), *op. cit.*, p. 113; R. Mullerson, Intervention by Invitation, ten pat, p. 127–134; Doswald-Beck, *op. cit.*, Tanca, *op. cit.*

[141] Žr. Mullerson, ten pat, p. 128 ir t.t., kur aptariami ir kiti atvejai; M. Weller, Terminating Armed Intervention in Civil War: The Afghanistan Peace Accords of 1988, 1991 and 1993, *FYIL* 5 (1994), p. 505–689.

[142] Žr. tekstą aukščiau, p. 377.

[143] Žr. Mullerson, *op. cit.*, p. 128–129 su nuorodomis.

[144] International Law and the United States Action in Grenada: A Report, *I A* 81 (1984), p. 331.

[145] Žr. tekstą aukščiau, p. 377.

[146] A.-M. de Zayas, Spanish Civil War, *EPIL* 7 (1984), p. 434–438.

mos Ispanijos *de jure* vyriausybe. Net ir be tokių akivaizdžių piktnaudžiavimo pavyzdžių gali pasitaikyti situacijų, kai iš tikrųjų yra sunku pasakyti, kas yra nusistovėjusioji valstybinė valdžia ir kas – sukilėliai. Pavyzdžiui, netrukus po to, kai Kongas (dabar Zairas) tapo nepriklausomu 1960 m., prezidentas (Kasavubu) ir premjeras (Lumumba) tarpusavyje susikivirčijo ir abu turėjo vieną tikslą – nuversti vienas kitą.[147] Kai tik Angola tapo nepriklausoma 1975 m., konkuruojantys nacionalistiniai judėjimai suformavo dvi konkuruojančias vyriausybes. Tokiais atvejais užsienio valstybėms yra pavojinga „lengva ranka" nuspręsti, kad jų pačių proteguojamieji yra nusistovėjusioji valstybinė valdžia, o kita pusė – sukilėliai.

Tačiau tradicinis požiūris yra atviras netgi dar esmingesniems prieštaravimams. Jis remiasi prielaida, jog valstybės vyriausybei yra suteikta kompetencija veikti valstybės vardu, kol ji yra nuverčiama. Ši prielaida nėra teisinga; vyriausybės kompetencija veikti valstybės vardu yra būtent tas dalykas, kuris tampa abejotinu prasidėjus pilietiniam karui. Hallas tai aiškina taip:

> faktas, kad buvo būtina prašyti pagalbos iš užsienio, yra pakankamas įrodymas, jog konflikto rezultatai be tokios pagalbos būtų neaiškūs ir kiltų klausimas, kuri pusė galiausiai įsitvirtins kaip valstybės teisinis atstovas.[148]

Dėl atsiskyrimo pradėtas sukilimas taip pat sukelia neaiškumų dėl atitinkamos teritorijos statuso ir dėl to sustabdo nusistovėjusios valstybinės valdžios teisę siekti užsienio pagalbos, kad išlaikytų savo kontrolę teritorijai.

Idėja, kad užsienio valstybės negali kištis, norėdamos padėti vienai ar kitai pusei pilietiniame kare, yra pagrįsta, nes priešingu atveju kai kurių valstybių suteikta pagalba nusistovėjusiai valstybinei valdžiai kitas valstybes gali išprovokuoti padėti sukilėliams.[149] Būtent dėl šios priežasties daugelis Europos valstybių laikėsi nesikišimo į Ispanijos pilietinį karą politikos; tokia politika buvo nesėkminga, tačiau tik dėl to, kad fašistinės ir komunistinės diktatūros atsisakė jos laikytis. Nesikišimo principas kaip teisinis principas įgijo tam tikros paramos vėlesnėje valstybių praktikoje; Jungtinė Karalystė 1963 m. Šeštajame JT Generalinės Asamblėjos komitete pareiškė, kad ji

> mananti, jog jeigu valstybėje kilo pilietinis karas ir sukilėliai negauna pagalbos ar paramos iš užsienio, užsienio valstybė neturi teisės kištis, kad padėtų palaikyti teisėtvarką, net jei įsikišti ragina valdžioje esantis režimas.[150]

Tačiau valstybių praktika yra labai nevienoda. Praėjus tik keleriems metams po anksčiau cituoto pareiškimo paskelbimo Britanijos vyriausybė tiekė ginklus Nigerijos vyriausybei šioje šalyje vykusio pilieti-

[147] Žr. B. Nolte, Conflicts, Congo, *Wolfrum UNLPP I*, p. 225–232. Žr. 22 skyrių.

[148] A.P. Higgins (red.), *Hall's International Law*, 8-as leid., 1924, p. 347.

[149] Apie kontrintervenciją žr. tekstą toliau, p. 388–389.

[150] *BPIL* 1963, p. 87.

nio karo metu (1967–1970 m.), ir tuo pačiu metu atsisakė parduoti ginklų sukilėliams; Jungtinė Karalystė teigė, kad ji turinti teisę padėti Nigerijos vyriausybei, nes sukilėliai nebuvo pripažinti kariaujančia šalimi. Kita vertus, kilus pilietiniam karui, užsienio valstybių pagalba vyriausybei paprastai yra gana ribota, nebent sukilėliai gauna pagalbos iš kitų valstybių; valstybės retai siunčia savo karines pajėgas padėti užsienio vyriausybei, jos paprastai apsiriboja ginklų tiekimu. Pagrindinis to motyvas, ko gero, yra baimė išprovokuoti atsakomąjį kitų valstybių įsikišimą sukilėlių pusėje.

Kolektyvinė savigyna prieš perversmą

Anksčiau cituotas Jungtinės Karalystės pareiškimas apie neintervencijos principo laikymąsi yra priklausomas nuo tokios sąlygos: „Jeigu ... sukilėliai negauna pagalbos ar paramos iš užsienio." Iš esmės kiekviena valstybė mano turinti teisę ginti sąjungininką nuo perversmo iš užsienio (perversmas gali reikšti pagalbą sukilimą pradedant arba pagalbą jau prasidėjusiam sukilimui).

Pagalba siekiant neleisti perversmo pagal JT Įstatų 51 straipsnį gali būti laikoma kolektyvinės savigynos viena iš formų.[151] Savigynos tikslams naudojama jėga turi būti proporcinga kitos pusės naudojamai jėgai,[152] taigi nusistovėjusiai valstybinei valdžiai teikiama užsienio pagalba turi būti proporcinga sukilėliams teikiamai pagalbai iš užsienio. Tai yra ypač svarbu tais atvejais, kai sukilėlių judėjimas iš dalies priklauso nuo pagalbos iš vidaus, ir iš dalies – nuo užsienio pagalbos; tokiais atvejais užsienio pagalba nusistovėjusiai valstybinei valdžiai neturi viršyti užsienio pagalbos sukilėliams. Be to, tokiu atveju neproporcingai didelė pagalba valstybinei valdžiai gali būti netikslinga, nes ji gali išprovokuoti kitą užsienio valstybę smarkiai padidinti pagalbą sukilėliams, o tai padidintų grėsmę, kad pilietinis karas gali virsti tarptautiniu karu tikrąja to žodžio prasme. Tačiau reikia pripažinti, jog tokiais atvejais yra kažkas dirbtino kalbant apie proporcingumą, kadangi vargu ar yra įmanoma tiksliai nustatyti sukilėlių gaunamos pagalbos iš užsienio dydį.

51 straipsnis taikomas tik ginkluoto užpuolimo atveju (arba, kas yra labiau abejotina, iškilus tiesioginei ginkluoto užpuolimo grėsmei). *Nicaragua v. USA* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas „ginkluotą užpuolimą" apibrėžė siaurai – jis neapima ginklų tiekimo sukilėliams.[153] Kita vertus, aišku, kad karinių pajėgų siuntimas į pagalbą sukilėliams prilygtų ginkluotam užpuolimui.[154] Iš to galima daryti išvadą, kad jei viena valstybė siunčia savo pajėgas padėti sukilėliams, t.y. vykdo ginkluotą užpuolimą, kitos valstybės įgyja teisę siųsti savo

[151] Žr. tekstą aukščiau, p. 380.
[152] Žr. tekstą aukščiau, p. 379–380.
[153] Žr. tekstą aukščiau, p. 382–384.
[154] Žr. tekstą aukščiau, p. 383–385.

pajėgas į pagalbą nusistovėjusiai valstybinei valdžiai; bet jei viena valstybė sukilėliams tiekia ginklus, tai nėra ginkluotas užpuolimas, ir kitos valstybės neturi teisės tiekti ginklų nusistovėjusiai valstybinei valdžiai; tai yra rimta teisės spraga. (Vienintelis būdas išvengti pastarosios išvados yra įrodinėti, kad užsienio valstybė visais atvejais turi teisę tiekti ginklus nusistovėjusiai valstybinei valdžiai nepriklausomai nuo to, ar sukilėliai gavo ginklų iš kitų užsienio valstybių, ar ne.[155])

Ginčytinas klausimas *Nicaragua v. USA* byloje buvo tai, ar tariama Nikaragvos pagalba sukilėliams Salvadore pateisino JAV pagalbą sukilėliams Nikaragvoje, o ne tai, ar tariama Nikaragvos pagalba sukilėliams Salvadore pateisino JAV pagalbą Salvadoro vyriausybei. Tačiau Teismo sprendimas, kad kolektyvinė savigyna galima tik atsakant į ginkluotą užpuolimą, taip pat jo pateiktas siauras „ginkluoto užpuolimo" apibrėžimas pagal analogiją, ko gero, gali būti taikomas visoms kolektyvinės savigynos prieš perversmą formoms.

Valstybės paprastai nesiremia prevencinės savigynos[156] motyvu esant kolektyvinei savigynai prieš perversmą. Vietoj to valstybės paprastai teigia, kad jų pagalba nusistovėjusiai valstybinei valdžiai yra atsakas į ankstesnę užsienio pagalbą sukilėliams. Pavyzdžiui, JAV vyriausybė teigė, kad jos dalyvavimas Vietnamo kare 1965–1973 m. buvo pateisinamas tuo, kad ji gynė Pietų Vietnamą nuo Šiaurės Vietnamo perversmo, ir kad šis perversmas, JAV ėmus ginti Pietų Vietnamą, jau buvo prasidėjęs. JAV karo Vietname kritikai teigė, kad Pietų Vietname sukilėlių judėjimas buvo vietinės reikšmės, ir jam Šiaurės Vietnamas neteikė beveik jokios pagalbos, arba kad Šiaurės Vietnamo pagalba sukilėliams Pietų Vietname buvo teisėta atsakomoji intervencija,[157] kurią išprovokavo pirmesnė JAV pagalba Pietų Vietnamo vyriausybei. Taip pat buvo nemažai ginčų dėl 1974 m. Ženevos susitarimų Vietnamo klausimu padarinių.[158]

Išvados

Atrodo, visuotinai sutariama, jog valstybė gali teikti pagalbą kitos valstybės nusistovėjusiai valstybinei valdžiai, kad neleistų trečiajai valstybei įvykdyti perversmo; dėl panašios pagalbos prieš sukilėlius valstybių praktika nėra vienoda. Nėra taip, kad kai kurios valstybės laikytųsi vienos praktikos, o kitos valstybės – kitos; vietoj to kiekviena valstybė vienais metais laikosi vienos praktikos, o kitais metais – kitos. Tačiau nuo 1945 m. atsirado tendencija, kai valstybės savo dalyvavimą užsienio pilietiniuose karuose mėgina teisinti teigdamos, jog jos gina nusistovėjusią valstybinę valdžią nuo perversmo iš užsienio. Tai ypač pasakytina apie JAV intervenciją į Libaną (1958 m.), Do-

[155] Žr. tekstą toliau, p. 390.

[156] Žr. tekstą aukščiau, p. 373–376.

[157] Žr. tekstą aukščiau, p. 385–386.

[158] Žr. R.A. Falk (red.), *The Vietnam War and International Law*, 4 tomai, p. 1968–1976. Žr. taip pat 2 skyrių.

minikos Respubliką (1965 m.), Vietnamą (1965–1973 m.), taip pat Kubos intervenciją į Ogdeną (1977–1978 m.); netgi Sovietų Sąjunga savo invazijas į Vengriją (1956 m.), Čekoslovakiją (1968 m.) ir Afganistaną (1979 m.) neryžtingai mėgino teisinti įrodinėdama, kad ji gynusi tas šalis nuo Vakarų perversmo. Faktas, kad tokie „pateisinimai" dažnai prieštarauja realiems faktams, neturi reikšmės; esminis dalykas yra tokių pateisinimų naudojimo (arba piktnaudžiavimo jais) dažnumas.

Tiesa, kad britų ir sovietų ginklų tiekimas Nigerijos vyriausybei šioje šalyje vykstant pilietiniam karui septintojo dešimtmečio pabaigoje rodo, jog kartais užsienio valstybės nusistovėjusiai valstybinei valdžiai yra linkusios teikti pagalbą, nukreiptą tiek prieš sukilėlius, tiek prieš perversmą iš užsienio; tačiau ginklų tiekimas Nigerijai skyrėsi nuo anksčiau minėtų intervencijų vienu esminiu aspektu – šiuo atveju tai nebuvo susiję su vienos valstybės ginkluotųjų pajėgų panaudojimu kitos valstybės teritorijoje. Todėl gali būti, kad esame naujos paprotinės teisės normos atsiradimo liudytojai, t.y. normos, kuri bet kokio pilietinio karo atveju leis valstybėms duoti pinigų ir tiekti ginklų nusistovėjusiai valstybinei valdžiai, tačiau ji draus valstybėms siųsti savo ginkluotąsias pajėgas, kad šios padėtų nusistovėjusiai valstybinei valdžiai, išskyrus atvejus, kai gresia perversmas iš užsienio.[159]

APSISPRENDIMAS IR JĖGOS NAUDOJIMAS

Apsisprendimo principas numato tam tikroje teritorijoje gyvenančių žmonių teisę nustatyti tos teritorijos politinį ir teisinį statusą, pavyzdžiui, sukurti savo pačių valstybę arba nuspręsti tapti kitos valstybės dalimi.[160] Iki 1945 metų ši teisė buvo suteikta tik pagal keletą sutarčių ir tik kelių teritorijų gyventojams (pvz., 1919 m. Versalio sutartyje buvo numatytas plebiscitas Aukštutinėje Silezijoje, siekiant nustatyti, ar ji turėtų būti Vokietijos, ar Lenkijos dalis); tačiau nesant tokių sutartinių nuostatų, teisiškai teisė į apsisprendimą, ko gero, neegzistavo.

„Tautų lygiateisiškumo ir apsisprendimo principas" yra tiesiogiai minimas JT Įstatų 1(2) ir 55 straipsniuose, o netiesiogiai – 73 ir 76(b) straipsniuose, kuriuose kalbama apie kolonijas bei kitas priklausomas teritorijas.[161] Tačiau šios nuostatos yra neapibrėžtos, todėl abejotina, ar jos savaime gali nustatyti konkrečias teises ir pareigas. Įstatuose neapibrėžiama, kas yra „tauta", turinti teisę į apsisprendimą, taip pat nenurodomos apsisprendimo teisinės pasekmės. „Vienu iš didžiųjų mi-

[159] Žr. T. Farer, Intervention in Civil Wars: A Modest Proposal, *Colum. LR* (1967), p. 266.

[160] Žr. D. Thurer, Self-Determination, *EPIL* 8 (1985), p. 470–480; A. Cassese, International Law in a Divided World, 1986, p. 131 ir t.t.; J. Crawford (red.), *The Rights of Peoples*, 1992; C. Tomuschat (red.), *Modern Law of Self-Determination*, 1993; M. Koskenniemi, National Self-Determination Today: Problems of Legal Theory and Practice, *ICLQ* 43 (1994), p. 241 ir t.t.; L.R. Beres, Self-Determination: The Ironies of Self-Determination under International Law, *Arizona JICL* 11 (1994), p. 1–26; A. Cassese, *Self-Determination of Peoples. A Legal Reappraisal*, 1995; K. Doehring, Self-Determination, *Simma CUNAC*, p. 56–72; A. Cassese, The International Court of Justice and the Right of Peoples to Self-Determination, leidinyje Lowe/Fitzmaurice (red.), *op. cit.*, p. 351–363; J. Crawford, The General Assembly, the International Court of Justice and Self-Determination, ten pat, p. 585–605; K.-J. Partsch, Self-Determination, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1171–1179; H. Hannum, *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accomodation of Conflicting Rights*, 1996.

[161] Žr. tekstą toliau, p. 392–395.

tų“[162] yra ir tai, kad Įstatų rengėjai apsisprendimą suprato tokia prasme, kuri šiai sąvokai vėliau buvo suteikta. Jų turėta apsisprendimo samprata neapėmė priklausomų tautų teisės būti nepriklausomomis arba netgi balsuoti, o buvo susieta su valstybių (ne asmenų) lygiomis teisėmis ta prasme, jog vienos valstybės tautos turi būti apgintos nuo kitos valstybės kišimosi.

Po 1945 metų JT Generalinės Asamblėjos priimtose rezoliucijose buvo platesnė teisės į apsisprendimą apimtis, o tai lėmė svarbius tarptautinės teisės pokyčius. Prie svarbiausių dokumentų šioje srityje priskirtini Generalinės Asamblėjos vienbalsiai 1960 metais priimta Deklaracija „Dėl nepriklausomybės kolonijinėms šalims ir tautoms suteikimo“[163] bei du žmogaus teisių paktai: 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, įsigaliojęs 1976 m. kovo mėnesį, ir 1966 m. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, įsigaliojęs 1976 m. sausio mėnesį.[164] Abu paktai turi identiškus pirmuosius straipsnius:

1. Visos tautos turi apsisprendimo teisę. Remdamosi šia teise, jos laisvai nustato savo politinį statusą ir laisvai garantuoja savo ekonominę, socialinę bei kultūrinę plėtrą.
2. ...
3. Valstybės, šio Pakto dalyvės, ir valstybės, atsakingos už nesavavaldžių bei globojamų teritorijų valdymą, pagal Jungtinių Tautų Įstatų nuostatas turi skatinti apsisprendimo teisės įgyvendinimą ir gerbti šią teisę.

1970 m. deklaracija „Dėl draugiškų santykių“[165] iki šiol, ko gero, yra pats autoritetingiausias dokumentas, nustatantis, kad tautų lygiateisiškumo ir apsisprendimo principas apima visų žmonių teisę „laisvai, be išorinio kišimosi, nusistatyti savo politinį statusą bei garantuoti savo ekonominę, socialinę ir kultūrinę plėtrą“, taip pat kiekvienos valstybės pareigą „gerbti šią teisę pagal Įstatų nuostatas“. Išvardyti apsisprendimo įgyvendinimo būdai apima suverenios ir nepriklausomos valstybės sukūrimą, laisvą asociaciją arba integraciją su kita valstybe ir bet kurio kito politinio statuso pasirinkimą tautos laisva nuožiūra. Apsisprendimas valstybių praktikoje yra pripažintas esminiu tarptautinės teisės principu, kuriam priskiriamas netgi *ius cogens* statusas. Konvencijos „Dėl valstybių atsakomybės“ projekto 19 straipsnyje „tarptautiniu nusikaltimu“, *inter alia*, laikomas „esminės svarbos tarptautinio įsipareigojimo, susijusio su tautos teisės į apsisprendimą užtikrinimu, tokio kaip kolonijinio viešpatavimo įvedimo arba palaikymo jėga draudimas, grubus pažeidimas“.[166] Kaip jau matėme, *East Timor* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas apibūdino apsisprendimą kaip *erga omnes* pareigą, plačiau, beje, to nepaaiškinęs.[167]

[162] R. Higgins, Postmodern Tribalism and the Right to Secession, Comments, leidinyje Brolmann/ Lefeber/Zieck (red.), *Peoples and Minorities in International Law*, 1993, p. 29.

[163] 1960 m. gruodžio 14 d. rezoliucija Nr. 1514 (XV), *UNYb* 1960, p. 49; *Brownlie BDIL*, p. 307.

[164] Tekstai *Brownlie BDIL*, p. 263 ir 276. Žr. 14 skyrių.

[165] 1970 m. deklaracija „Dėl draugiškų santykių“, *op. cit.*

[166] Tekstas *Brownlie BDIL*, p. 431–432. Žr. 3 skyrių.

[167] *East Timor* byla (*Portugal v. Australia*), *ICJ Rep.* 1995, p. 90. Žr. I.G.M. Scobie, Self-Determination Undetermined: the Case of East Timor, *LJIL* 9 (1996), p. 185–212. Apie bylą žr. 3 ir 18 skyrių, taip pat tekstą toliau, p. 396.

Tačiau kokios konkrečios yra šio principo teisinės pasekmės? Šis klausimas geriausiai gali būti išaiškintas remiantis praktika, kuri atsirado vykstant dekolonizacijos procesui, o paskui aptarus mažumų ir kitų grupių statusą liečiančius naujesnius procesus.

Mandatinės, globojamosios ir nesavavaldžios teritorijos

Mandatinės teritorijos

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui kai kurie sąjungininkai buvo linkę aneksuoti Vokietijos kolonijas bei kai kurias arabiškai kalbančias Turkijos imperijos sritis, tačiau jų planams pasipriešino prezidentas Wilsonas, siekęs užtikrinti apsisprendimo idealo pripažinimą.[168] Galiausiai buvo pasiektas kompromisas: kiekvieną iš minėtų teritorijų turėjo administruoti vienas iš sąjungininkų, prižiūrint Tautų Sąjungai. Tai buvo įvardyta kaip „mandatų sistema".[169] Pagal Tautų Sąjungos Statuto 22 straipsnį mandatinėse teritorijose gyvenančioms tautoms kažkada ateityje turi būti leista įgyvendinti apsisprendimo teisę, tačiau konkreti data tam nebuvo nustatyta.[170]

Globojamosios teritorijos

JT Įstatai numato globos sistemą, sukurtą pagal Tautų Sąjungos mandatų sistemos modelį.[171] 1955 metais egzistavo 11 globojamųjų teritorijų, kurias administravo 7 skirtingos valstybės. Po to kai Palau, paskutinis subjektas iš JAV administruotos Ramiojo vandenyno salų globojamos teritorijos,[172] plebiscitu pasirinko laisvą asociaciją su JAV, JT Saugumo Taryba 1994 m. panaikino Palau, kaip globojamosios teritorijos, statusą. Globos sistema atliko savo uždavinį ir šiuo metu tokių teritorijų nebėra. Sudėtingiausias atvejis buvo Pietvakarių Afrika (Namibija).

Pietvakarių Afrika (Namibija)

Iš teritorijų, kurios buvo administruojamos pagal Tautų Sąjungos mandatų sistemą, visos, išskyrus vieną, tapo nepriklausomomis prieš arba po Sąjungos panaikinimo 1946 m., arba pateko globon pagal JT globos sistemą. Išimtimi tapo Pietvakarių Afrika (Namibija), buvusi Vokietijos kolonija, kurią administravo Pietų Afrika.[173] Šios teritorijos statusas sukėlė ilgai užsitęsusį ginčą tarp Pietų Afrikos ir Jungtinių Tautų, taip pat lėmė Tarptautinio Teisingumo Teismo 4 konsultacines išvadas bei 2 sprendimus.[174]

[168] A. Whelan, Wilsonian Self-Determination and the Versailles Settlement, *ICLQ* 43 (1994), p. 99–115.

[169] D. Rauschning, Mandates, *EPIL* 10 (1987), p. 288–295; F. Ermarcora, Mandates, *Wolfrum UNLPP II*, p. 871–876.

[170] *Namibia Case* (1971), *ICJ Rep.* 1971, p. 16, 28–32.

[171] JTO Įstatų 75–91 straipsniai. Žr. U. Fastenrath, Articles 73 and 74, *Simma CUNAC*, p. 923–931; D. Rauschning, Articles 75–85, ten pat, p. 933–962; R. Geiger, Articles 86–91, ten pat, p. 963–972; F. Ermarcora, Trusteeship/Trusteeship Council, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1259–1266. Apie JTO anksčiau globotos teritorijos savivaldą bei Susitarimą sudaryti JAV ir Šiaurės Marianų salų Sąjungą žr. W.S. Fields, *United States v. Guerrero*, 4F.3d 749, U.S. Court of Appeals, 9th Cir., 1993 m. rugsėjo 1 d., atspausdinta *AJIL* 88 (1994), p. 337. Apie JAV, Jungtinės Karalystės, Ispanijos ir Prancūzijos teritorijas žr. A.-M. de Zayas, H. Fox, C.C. Rodriguez Iglesias ir M. Fromont straipsnius, *EPIL* 12 (1990). Žr. taip pat E.W. Davies, *The Legal Status of British Dependent Territories – The West Indies and North Atlantic Region*, 1995.

[172] A.-M. de Zayas, United States: Dependent Territories, *EPIL* 12 (1990), p. 388–397, at 390–391.

[173] Žr. P.-T. Stoll, Namibia, leidinyje *Wolfrum UNLPP II*, p. 904–912; D.S. Haase, Namibia Council, ten pat, p. 913–917.

[174] *South West Africa* byla, Tarptautinio Teisingumo Teismo 1950, 1955 ir 1956 m. Konsultacinės išvados: *ICJ Rep.* 1950, p. 128–145; 1955, p. 67–123; 1956, p. 23–71; Teismo 1962 ir 1966 m. sprendimai: *ICJ Rep.* 1962, p. 319–662; 1966, p. 6–505; Teismo 1971 m. konsultacinė išvada, *ICJ Rep.* 1971, p. 16–345. Žr. E. Klein, South West Africa/Namibia (Advisory Opinions and Judgments), *EPIL* 2 (1981), p. 260–270. Žr. taip pat 18 skyrių.

Savo pirmojoje konsultacinėje išvadoje Teismas pareiškė, kad Pietų Afrika neprivalėjo nustatyti globos sistemos Pietvakarių Afrikai. Tačiau jei ji to nepadarė, jai liko galioti mandate numatytos pareigos, ir Generalinė Asamblėja perėmė priežiūrines funkcijas, kurias pagal mandatą vykdė Sąjunga.[175] Kitose dviejose konsultacinėse išvadose Teismas svarstė procedūrą, kurios Generalinė Asamblėja privalėjo laikytis įgyvendindama savo priežiūrines funkcijas.[176]

Šie teisminės nuomonės pareiškimai, kaip konsultacinės išvados, nebuvo privalomi, ir Pietų Afrika atsisakė jais vadovautis teigdama, kad jos vykdomo Pietvakarių Afrikos administravimo tarptautinė priežiūra baigėsi kartu su Sąjungos panaikinimu 1946 metais. 1960 metais Liberija ir Etiopija, dvi buvusios Sąjungos narės, Tarptautiniame Teisingumo Teisme inicijavo teisminį ieškinį prieš Pietų Afriką; jos prašė Teismą paskelbti, kad Pietų Afrika, įvedusi *apartheido* režimą Pietvakarių Afrikoje, pažeidė mandatą. Jei Teismas būtų priėmęs sprendimą Liberijos ir Etiopijos naudai, jo sprendimas, kitaip nei ankstesnės konsultacinės išvados, būtų buvęs privalomas Pietų Afrikai.

Tačiau 1966 m. Teismas priėmė sprendimą, kad Pietų Afrikos įsipareigojimai pagal mandatą, kiek jie lietė elgesį su Pietvakarių Afrikos gyventojais, egzistavo Sąjungai, o ne jos atskiriems nariams; todėl Teismas atmetė Etiopijos ir Liberijos pateiktus ieškinius teigdamas, kad šios dvi valstybės neturi teisės siekti teisių, kurios joms nepriklauso, užtikrinimo.[177]

Teismo sprendimas buvo labai kritikuojamas, ypač Afrikos ir Azijos valstybių, kadangi pagrindas, kuriuo remdamasis Teismas išsprendė šią bylą, buvo labai panašus į tą motyvą, kurio Teismas nepripažino 1962 metais, priimdamas preliminarų sprendimą atmesti įvairius Pietų Afrikos argumentus, teigusius, jog Teismas neturi jurisdikcijos nagrinėti bylą.[178] Pasikeitus Teismo sudėčiai, teisėjai, kurie sudarė mažumą 1962-aisiais, tapo dauguma 1966 m., todėl Teismas nukrypo nuo savo ankstesnio sprendimo.

Vėliau (1966 m.) Generalinė Asamblėja priėmė rezoliuciją, skelbusią, kad „Pietų Afrika nevykdė savo įsipareigojimų dėl mandatinės teritorijos administravimo ... ir faktiškai atsisakė mandato“, ir kad „mandatas ... dėl to pasibaigė ir Pietų Afrika netenka ... teisės administruoti šią teritoriją, ir kad nuo šiol Pietvakarių Afrika patenka tiesioginėn Jungtinių Tautų jurisdikcijon“.[179]

Kitą konsultacinę išvadą Teismas pateikė 1971 metais.[180] Joje jis pareiškė, kad Generalinė Asamblėja perėmė Sąjungos priežiūrines funkcijas[181] ir kad nutraukdama mandatą ji veikė teisėtai;[182] Teismas taip pat patarė Pietų Afrikai atsitraukti iš Pietvakarių Afrikos (arba Namibijos, kaip ją pervadino Generalinė Asamblėja) ir kad kitos valstybės pagal

[175] *ICJ Rep.* 1950, p. 128.

[176] *ICJ Rep.* 1955, p. 67, ir 1956, p. 23.

[177] *ICJ Rep.* 1966, p. 6.

[178] *ICJ Rep.* 1962, p. 319.

[179] JT GA 1966 m. spalio 27 d. rezoliucija Nr. 2145 (XXI), *UNYb*, 1966, p. 606.

[180] *ICJ Rep.* 1971, p. 16.

[181] Ten pat, p. 27–45.

[182] Ten pat, p. 45–50.

privalomą Saugumo Tarybos rezoliuciją privalo susilaikyti nuo bet kokių su mandato pasibaigimu nesuderinamų santykių su Pietų Afrika.[183]

Pietų Afrika 1978 m. paskelbė, jog ji iš esmės yra pasirengusi Namibijoje, prižiūrint Jungtinėms Tautoms, leisti surengti rinkimus, kurie atvestų į Namibijos nepriklausomybę. Tačiau Pietų Afrika neįstengė susitarti su JTO ir partizaniniu judėjimu Namibijoje dėl garantijų, kad rinkimų metu nebus bauginimų; ir vėliau Pietų Afrika daugelį metų administravo Namibiją nepaisydama JTO prieštaravimų.[184] 1988 m. gruodžio mėnesį JTO būstinėje Niujorke, tarpininkaujant JAV, buvo pasirašytas trišalis susitarimas tarp Angolos, Kubos ir Pietų Afrikos, kuris, išvedus Kubos pajėgas iš Angolos, galiausiai suteikė Namibijai nepriklausomybę, 1989 m. lapkričio mėnesį surengus JTO prižiūrimus rinkimus. Vėliau Namibiją paliko paskutinės Pietų Afrikos karinės pajėgos ir 1990 m. kovo mėnesį buvo galutinai paskelbta Namibijos nepriklausomybė.[185]

Nesavavaldžios teritorijos[186]

JT Įstatų 73 straipsnyje numatyta:

> Jungtinių tautų nariai, ... atsakingi už valdymą teritorijų, kurių tautos dar nėra pasiekusios visiškos savivaldos, pripažįsta šių teritorijų gyventojų interesų pirmumo principą ir laiko savo šventa pareiga ... kelti šių teritorijų gyventojų gerovę, todėl siekia:
>
> a) užtikrinti, atsižvelgiant į šių tautų kultūrą, jų politinę, ekonominę, socialinę ir švietimo pažangą, kad būtų tinkamai elgiamasi su jomis ir kad jos būtų saugomos nuo piktnaudžiavimų;
> b) remiantis kiekvienai teritorijai ir jos tautoms būdingomis specifinėmis aplinkybėmis bei jų įvairiais raidos lygiais ir atsižvelgiant į šių tautų politinius siekius plėtoti savivaldą ir padėti kurti pažangias laisvas politines institucijas;
> c) stiprinti tarptautinę taiką ir saugumą;
> d) remti konstruktyvias raidos priemones...;
> e) generaliniam sekretoriui reguliariai teikti informaciją, bet su tokiais apribojimais, kurių gali prireikti saugumo ir konstituciniais sumetimais... Informaciją apie ekonomines, socialines ir švietimo sąlygas teritorijose, už kurias jie yra atsakingi.[187]

73 straipsnis taikomas kolonijoms ir į jas panašioms teritorijoms. Po 1946 m. iš viso 72 teritorijos buvo įvardytos kaip nesavavaldžios, tačiau dauguma jų nuo to laiko išsikovojo nepriklausomybę. 1994 m. buvo likę tik 17 tokių teritorijų.[188]

Pagal Generalinės Asamblėjos rezoliuciją Nr. 1514 (XV), egzistuoja prielaida, jog 73 straipsnis taikomas kiekvienai teritorijai, „kuri yra geografiškai atskirta ir etniškai arba kultūriškai kitokia nei ją

[183] Ten pat, p. 51–58.

[184] Žr. M. Spicer, Namibia – Elusive Independence, *The World Today*, 1980 m. spalio mėn., p. 406; R. Zacklin, The Problem of Namibia in International Law, *RdC* 171 (1981), p. 225.

[185] Žr. *Basic Facts About the United Nations*, 1995, p. 240–244; Stoll (1995), *op. cit.*, p. 908 ir t.t. Žr. taip pat E. Schmidt-Jortzig, The Constitution of Namibia: An Example of a State Emerging under Close Supervision and World Scrutiny, *GYIL* 34 (1991), p. 413–428.

[186] J. Brink, Non Self-Governing Territories, *EPIL* 10 (1987), p. 316–321.

[187] Žr. Fastenrath, *op. cit.*

[188] *Basic Facts, op. cit.*, p. 234–240.

valdanti šalis"; ši prielaida dar labiau sustiprėja, jei teritorija yra „pavaldi" ją administruojančiai valstybei.[189] Taigi Generalinė Asamblėja manė, kad 73 straipsnis taikytinas Portugalijos teritorijoms Afrikoje, nepaisant Portugalijos teigimo, jog šios teritorijos buvo ne kolonijos, o Portugalijos užjūrio provincijos. Kita vertus, Generalinė Asamblėja Šiaurės Airijos niekada nelaikė nesavavaldžia teritorija;[190] Šiaurės Airija geografiškai yra greta likusios Jungtinės Karalystės dalies, nors yra kultūrinių ir etninių Šiaurės Airijos ir likusios Jungtinės Karalystės dalies gyventojų skirtumų, o Šiaurės Airija nėra pavaldi Jungtinei Karalystei kolonijinio viešpatavimo prasme, kadangi jai yra atstovaujama Jungtinės Karalystės Parlamente.

73 straipsnyje numatyta mažiau pareigų nei nuostatose, įtvirtinančiose globos sistemą; jame nenumatoma Jungtinių Tautų vykdomos priežiūros. Tačiau praktikoje, nepaisant kolonijinių valstybių prieštaravimų, Generalinė Asamblėja išsikovojo svarbių su priežiūra susijusių galių, plačiai aiškindama administruojančių valstybių pareigą pagal 73(e) straipsnį teikti pranešimus.

Svarbus įvykis antikolonijiniame judėjime buvo Rezoliucija Nr. 1514 (XV), priimta Generalinės Asamblėjos 1960 m. gruodžio 14 dieną 89 balsais už ir nė vienai valstybei nebalsavus prieš.[191] Ši Rezoliucija skelbia:

1. Tautos pajungimas svetimšalių viešpatavimui bei išnaudojimui reiškia pagrindinių žmogaus teisių paneigimą, o tai prieštarauja Jungtinių Tautų Įstatams. Tai yra kliūtis ... taikai ir bendradarbiavimui pasaulyje.
2. Visos tautos turi teisę į apsisprendimą; remdamosi šia teise, jos laisvai nustato savo politinį statusą ir laisvai garantuoja savo ekonominę, socialinę bei kultūrinę plėtrą.
3. Pasirengimo politinėje, ekonominėje, socialinėje ar švietimo srityse nepakankamumas niekada neturi būti pretekstas atidėti nepriklausomybės suteikimą.
4. Visi ginkluoti veiksmai arba visų rūšių represinės priemonės, nukreiptos prieš priklausomą tautą, nutraukiamos, ir leidžiama jai taikiai bei laisvai įgyvendinti savo teisę į visišką nepriklausomybę. Be to, turi būti gerbiamas jos nacionalinės teritorijos vientisumas.
5. Globojamose, nesavavaldžiose teritorijose bei visose kitose teritorijose, kurios dar netapo nepriklausomomis, turi būti imamasi neatidėliotinų priemonių visai valdžiai perduoti tų teritorijų tautoms ... remiantis jų laisvai išreikšta valia ... siekiant suteikti galimybę joms naudotis visiška nepriklausomybe ir laisve.
6. Bet koks mėginimas iš dalies ar visiškai suardyti šalies nacionalinę vienybę ir teritorinį vientisumą yra nesuderinamas su Jungtinių Tautų Įstatų tikslais ir principais.

Švelniai tariant, ši Rezoliucija aiškiai išaiškino Įstatų 73 straipsnį. Tačiau netgi tos valstybės (daugiausiai Vakarų), kurios susilaikė ją pri-

[189] 1960 m. gruodžio 15 d. rezoliucija Nr. 1541 (XV), *UNYb* 1960, p. 509.

[190] Žr. 10 skyrių.

[191] Rezoliucija Nr. 1514 (XV), *op. cit.*

imant 1960 m., iki 1970-ųjų jau ėmė pripažinti ją kaip tikslią šiuolaikinės tarptautinės teisės išraišką; šio požiūrio laikėsi ir Tarptautinis Teisingumo Teismas *Namibia* bei *Western Sahara* bylose.[192]

Apsisprendimas paprastai veda į nepriklausomybę, tačiau Rezoliucijoje Nr. 1541 (XV) pripažįstama, kad nesavavaldžioje teritorijoje gyvenanti tauta gali pasirinkti integraciją arba laisvą asociaciją su nepriklausoma valstybe kaip alternatyvą nepriklausomybei.[193] „Integracija" reiškia, kad teritorija tampa nepriklausomos valstybės dalimi, kaip Aliaska ir Havajai tapo JAV dalimi. „Asociacija" reiškia, kad asocijuotoji valstybė yra savarankiška vidaus klausimais, o nepriklausoma valstybė, su kuria ji yra asocijuota, yra atsakinga už užsienio reikalus ir gynybą. Rezoliucijoje sakoma, kad kiekvienos nesavavaldžios teritorijos tautai turi būti leidžiama laisvai pasirinkti nepriklausomybę, integraciją arba asociaciją, tačiau praktiškai Generalinė Asamblėja išreiškė savo poziciją nepriklausomybės naudai palyginti su kitomis apsisprendimo formomis.[194]

Labai mažas teritorijas, besiribojančias su kita valstybe (kolonijinių anklavų), dauguma JTO narių sąjungą su anklava supančia valstybe laiko tinkamu dekolonizacijos metodu, nepaisant jų gyventojų, kurių skaičius, manoma, yra pernelyg mažas tam, kad sudarytų atskirą tautą, norų. Šis požiūris taikomas tik labai mažoms teritorijoms. Generalinė Asamblėja Vakarų Saharą ir Rytų Timorą laikė pernelyg didelėmis teritorijomis, kad jas galima būtų laikyti kolonijiniais anklavais. Tiesa yra ta, kad Marokas ir Mauritanija Vakarų Saharą[195] (buvusią Ispanijos koloniją) aneksavo be jos gyventojų sutikimo, ir Indonezija Rytų Timorą[196] (buvusią Portugalijos koloniją) aneksavo taip pat be jo gyventojų sutikimo; tačiau Marokas, Mauritanija ir Indonezija siekė pateisinti savo veiksmus – įrodinėjo, kad gyventojai tam pritarę; šios valstybės pripažino, kad Vakarų Saharos ir Rytų Timoro gyventojai turėjo teisę į apsisprendimą, ir ginčas tarp jų bei daugelio jas kritikavusių valstybių Jungtinėse Tautose vyko tik dėl to, ar ši teisė buvo pažeista, ar ne.[197] *East Timor* byloje[198] Tarptautinis Teisingumo Teismas patvirtino Rytų Timoro gyventojų teisę į apsisprendimą, tačiau dėl nepakankamo jurisdikcijos pagrindo jis nutraukė bylą.

Vakarų Saharoje 1992 m. buvo planuojama surengti referendumą ir taip šios buvusios kolonijos gyventojams suteikti galimybę apsispręsti dėl savo ateities.[199] Tačiau JT Saugumo Taryba 1996 m. gegužės mėnesį nusprendė nutraukti JT MINURSO misiją šioje teritorijoje, atsižvelgusi į Maroko bei Polisario (nacionalinis išsivadavimo judėjimas) trukdymus sudaryti žmonių, turinčių teisę balsuoti, sąrašus.[200]

[192] *ICJ Rep.* 1971, p. 16, 31; 1975, p. 12, 31–33, 121. Žr. K. Oellers-Frahm, Western Sahara (Advisory Opinion), *EPIL* 2 (1981), p. 291–293; žr. taip pat *Basic Facts*, p. 244–249. Apie Namibiją žr. aukščiau, p. 392–394.

[193] Rezoliucija Nr. 1541 (XV), *op. cit.*

[194] Žr. J. Crawford, *The Creation of States in International Law*, 1979, p. 367–377.

[195] *Western Sahara* byla, *op. cit.*

[196] P.M. Lawrence, East Timor, *EPIL* II (1995), p. 3–4.

[197] Bendrai žr. Crawford (1979), *op. cit.*, p. 377–384; taip pat žr. *UNYb*, nuo 1975 m. ir toliau, dėl diskusijų apie Vakarų Saharą ir Rytų Timorą Jungtinėse Tautose.

[198] *Eastern Timor Case, op. cit.*

[199] Žr. T. Marauhn, Peacekeeping in a Critical Stage: The Operation in the Western Sahara, *IP* 2 (1995), p. 74–78; M. Niejahr, Conflicts, Western Sahara, *Wolfrum UNLPP I*, p. 330–337.

[200] Žr. *Faz*, 1996 m. gegužės 31 d.; *UN Chronicle* 33 (1996), Nr. 2, p. 54.

Generalinė Asamblėja niekada nesutiko su Britanijos teiginiu, kad Folklendo salų gyventojai turi teisę į apsisprendimą – galbūt dėl to, kad 1723 britų gyventojų salose buvo pernelyg mažai, kad juos galima būtų laikyti tauta. Kita vertus, Generalinė Asamblėja niekada nesutiko su Argentinos teiginiu, kad Folklendo salos turi būti laikomos kolonijiniu anklavu – galbūt dėl to, kad jos yra pernelyg didelės (4700 kvadratinių mylių) ir pernelyg nutolusios nuo Argentinos (300 mylių). Vietoj to, Generalinė Asamblėja užėmė tarpinę poziciją tarp Britanijos ir Argentinos pozicijų; ji priėmė rezoliucijas, rekomendavusias Jungtinei Karalystei ir Argentinai savo ginčą dėl salų suvereniteto spręsti derybomis ir panaikinti salų kolonijinį statusą. Argentinos supratimu, kolonijinio statuso panaikinimas reikštų salų perleidimą jai; tačiau tai gali būti aiškinama ir kitaip, pavyzdžiui, tai gali reikšti nepriklausomybę arba integraciją ar sąjungą su Jungtine Karalyste.[201]

Dvigubi standartai?

Akivaizdu, jog apsisprendimo teisė taikytina nesavavaldžioms, globojamoms ir mandatinėms teritorijoms.[202] Ar ji taikytina ir kitoms teritorijoms – neaišku. Viena vertus, Rezoliucijos Nr. 1514 (XV) 2 punkte sakoma, kad visos tautos turi apsisprendimo teisę; kita vertus, tos pačios Rezoliucijos 6 punkte draudžiamas atsiskyrimas, o gal tik užsienio pagalba už atsiskyrimą kovojantiems judėjimams? Generalinė Asamblėja 1970 m. paskelbė, kad apsisprendimo principas neleidžia

> jokių veiksmų, kurie suskaldytų ... nepriklausomas valstybes, egzistuojančias pagal ... tautų apsisprendimo principą ... ir taip valdomas vyriausybės, atstovaujančios visiems žmonėms ... nepriklausomai nuo rasės, tikėjimo ar odos spalvos.[203]

Tai galbūt gali būti aiškinama taip, jog į nepriklausomos valstybės suskaldymą nukreipta veikla yra leistina, jei vyriausybė neatstovauja visai tautai.

Tačiau praktikoje Jungtinių Tautų institucijos nedaug dėmesio skyrė apsisprendimo įgyvendinimui teritorijose, neturėjusiose nesavavaldžių, globojamų ir mandatinių teritorijų statuso. Nemažai žmonių Vakaruose Jungtines Tautas kaltino dvigubų standartų taikymu, tačiau šie standartai yra būdingas Įstatų bruožas; nesavavaldžias teritorijas liečiantis 73 straipsnis yra kur kas konkretesnis nei aptakios bendros užuominos apie apsisprendimą 1(2) ir 55 straipsniuose, kurie yra tokie nekonkretūs, jog kyla abejonių, ar jie apskritai nustato kokią nors teisinę pareigą.[204]

[201] Žr. 10 skyrių, p., ir tekstą aukščiau, p. 376–377. Detaliau apie atitinkamas GA rezoliucijas žr. *UNYb* 1965, p. 578–579; 1973, p. 713–714; *UN Chronicle*, 1983, Nr. 1, p. 4–5; 1986, Nr. 1, p. 8–10; *KCA* 1985, 33620, 34039.

[202] Žr. Rezoliucijos Nr. 1514 (XV) 5-ą punktą, bei *Namibia* bylą, *ICJ Rep.* 1971, p. 16, 31.

[203] Tekstas *Brownlie BDIL*, p. 44.

[204] Dėl 1(2) ir 55 straipsnių teksto žr. *Brownlie, BDIL*, p. 3, 19.

Daugelyje Generalinės Asamblėjos rezoliucijų buvo nurodyta, kad Pietų Afrikos gyventojai turi teisę į apsisprendimą.[205] Nuo 1970-ųjų Generalinė Asamblėja dažnai deklaruodavo, jog tokią teisę turi ir palestiniečiai;[206] nė vienoje iš šių rezoliucijų nebuvo nurodytos teritorijos, kurių statusą paliestų palestiniečių apsisprendimo įgyvendinimas – toks apsisprendimas galėjo būti aiškinamas tik kaip susijęs su Vakarų Krantu ir Gaza, t.y. teritorijomis, kurias Izraelis laikė jėga užėmęs nuo 1967 m., tačiau kurios teisiškai nebuvo Izraelio teritorijos dalis,[207] arba jis galėjo būti aiškinamas kaip visiškas Izraelio pakeitimas Palestinos valstybe. Pasiekus susitarimus tarp Izraelio ir PIO, buvo pasirašyta istorinė „Laikinos savivaldos principų deklaracija" Vashingtone 1993 m. rugsėjo 13 d.; šis procesas dabar apsiriboja Gazos sektoriumi, Jericho zona ir Vakarų Krantu, ir yra lydimas daugybės ginčijamų klausimų dėl, *inter alia*, Jeruzalės bei teritorijų nuolatinio statuso (ar nepriklausomas valstybingumas, ar tik tam tikra autonomijos forma), kurie dar turi būti išspręsti.[208]

Palestiniečiai ir Pietų Afrikos gyventojai (iki apartheido režimo panaikinimo) buvo vienintelės „nekolonijinės" tautos, kurių teisę į apsisprendimą aiškiai pripažino Generalinė Asamblėja. Kai kurios valstybės nesutiko su rezoliucija dėl palestiniečių ir Pietų Afrikos gyventojų, o keletas Vakarų valstybių įrodinėjo, kad teisė į apsisprendimą netaikoma „nekolonijiniame" kontekste. (Tačiau 1980 m. EEB valstybės narės pripažino, kad palestiniečiai turi teisę į apsisprendimą.[209]) Kai kurios Trečiojo pasaulio valstybės mėgino paneigti šį argumentą teigdamos, jog Pietų Afrika ir Izraelis yra „neokolonialistai"; dauguma Pietų Afrikoje gyvenančių baltųjų yra pirmųjų kolonistų palikuonys, o dauguma Izraelyje gyvenančių žydų, kai Izraelis 1948 m. tapo nepriklausomu, atsikėlė į Palestiną kaip imigrantai tuo metu, kai ją pagal Tautų Lygos mandatą administravo Jungtinė Karalystė. Generalinė Asamblėja išplėtė teisę į apsisprendimą – dabar ji apėmė palestiniečius bei Pietų Afrikos gyventojus, bet ji neišplėtė tos teisės kitose „nekolonijinėse" tautose, todėl tai nesumažino, bet greičiau paaštrino, dvigubų standartų problemą.

Apsisprendimo teisės pažeidimo padariniai

Apsisprendimo teisės pažeidimas sukuria situaciją, kuri paveikia daugelį tarptautinės teisės sričių. Sąveikos tarp naujo apsisprendimo principo ir įvairių senesnių tarptautinės teisės normų poveikis dažnai yra neaiškus, todėl toliau pateikiamos išvados neturi būti absoliutinamos.

[205] Žr., pavyzdžiui, GA Rez. Nr. 2396 (XXIII), *UN Chronicle*, 1969, Nr. 1, p. 94; GA Rez. Nr. 31/6 I, 1976, Nr. 11, p. 38–45, at 79.

[206] Žr., pavyzdžiui, GA Rez. Nr. 2672 C (XXV), *UN Chronicle*, 1971, Nr. 1, p. 45–48, at 46; GA Rez. Nr. 33/23, 1978, Nr. 11, p. 80; GA Rez. Nr. 33/24, ten pat, p. 81.

[207] Žr. 10 skyrių.

[208] Žr. 5 skyrių.

[209] Žr. *KCA* 1980, 30635.

Naujų valstybių susikūrimas

Tradiciškai atsiskyrimas nebuvo laikomas veiksniu, lemiančiu naujos valstybės susikūrimą, kol judėjimas dėl atsiskyrimo neįtvirtina savo nuolatinės atitinkamos teritorijos kontrolės.[210] Ar šią taisyklę pakeitė teisė į apsisprendimą? Ar gali nacionalinis išsivadavimo judėjimas laikyti save naujosios valstybės vyriausybe prieš jam įtvirtinant savo nuolatinę atitinkamos teritorijos kontrolę? Atsakymas greičiausiai turėtų būti neigiamas. Tiesa, kad Generalinė Asamblėja 1973 m. priėmė rezoliuciją, kuria pripažino Gvinėją Bissau nepriklausoma valstybe tuo metu, kai ji dar kovojo dėl nepriklausomybės su Portugalija, tačiau nemažai už šią rezoliuciją balsavusių valstybių teigė, kad nacionalinis išsivadavimo judėjimas tuo metu jau kontroliavo didžiąją dalį šalies teritorijos;[211] taigi rezoliucija Gvinėjos Bissau klausimu atspindi tradicinio kontrolės kriterijaus taikymą (net jei šis kriterijus šiuo atveju ir nebuvo pritaikytas taip griežtai kaip paprastai būdavo). Bet kuriuo atveju rezoliucija dėl Gvinėjos Bissau yra unikali; jokio kito nacionalinio išsivadavimo judėjimo Jungtinės Tautos niekada nepripažino nepriklausomos valstybės vyriausybe dar tuo metu, kai jis tik kovojo dėl nepriklausomybės.

Kita vertus, valstybė, susikūrusi pažeidžiant apsisprendimo teisę, tarptautinės teisės požiūriu greičiausiai yra niekinė. Pietų Afrika, vykdydama apartheido politiką, 1976 m. norėjo suteikti nepriklausomybę keletui juodųjų valstybėlių *(Bantustanų)*,[212] įsikūrusių jos teritorijoje.[213] Generalinė Asamblėja apartheidą laikė apsisprendimo teisės pažeidimu;[214] jos nuomone, *Bantustanų* įsteigimas buvo neteisėtas ir negaliojantis, nes tai reiškė apartheido politikos įgyvendinimą. Generalinė Asamblėja ragino valstybes nepripažinti *Bantustanų*, ir nė viena valstybė (išskyrus Pietų Afriką) iš tikrųjų jų ir nepripažino.[215]

Titulas į teritoriją

Koloniją administruojanti valstybė turi teisinę pareigą leisti tos kolonijos gyventojams įgyvendinti savo teisę į apsisprendimą. Ar valstybė automatiškai praranda kolonijos suverenitetą, jei ji tos pareigos nevykdo? Nuomonės šiuo klausimu skiriasi,[216] tačiau Tarptautinis Teisingumo Teismas, remdamasis atvirai neišreikšta prielaida, jog atsakymas į šį klausimą turi būti neigiamas, 1960 m. priėmė sprendimą *Right of Passage* byloje.[217] Teigiama, kad tokia prielaida yra pagrįsta. Apsisprendimas paprastai veda į nepriklausomybę, bet, kaip mes ką tik matėme, dažniausiai nelaikoma, kad kolonijinės tautos yra sukūrusios naują valstybę, kol jų kova dėl nepriklausomybės nėra sėkmingai baigta.

[210] Žr. 5 skyrių.

[211] Rez. Nr. 3061 (XXVIII), 1973 m. lapkričio 2 d., *UNYb* 1973, p. 143–147, at 146.

[212] E. Klein, South African Bantustan Policy, *EPIL* 10 (1987), p. 393–397. Žr. 5 skyrių.

[213] J. Delbruck, Apartheid, *EPIL* I (1992), p. 192–196.

[214] Žr. tekstą aukščiau, p. 397–398.

[215] Rez. Nr. 34/93 G, *UN Chronicle*, 1980 m. sausio mėn., p. 26. Žr. Crawford (1979), *op. cit.*, p. 103–106, 219–227.

[216] Crawford, ten pat, p. 363–364.

[217] *ICJ Rep.* 1960, p. 6–114, at 39. Žr. L. Weber, Right of Passage over Indian Territory Case, *EPIL* 2 (1981), p. 244–246.

Požiūris, kad metropolinė valstybė nebeturi savo kolonijos suvereniteto, reikštų, jog nė viena valstybė neturi atitinkamos teritorijos suvereniteto tuo metu, kai tos teritorijos gyventojai kovoja dėl nepriklausomybės; tokia išvada sukeltų įvairiausių praktinių ir teorinių sunkumų. Šių sunkumų galima išvengti pripažinus, jog metropolinė valstybė išlaiko suverenitetą tol, kol tautai suteikiama galimybė įgyvendinti savo teisę į apsisprendimą. Rytų Timoro atveju,[218] pavyzdžiui, Portugalija formaliai vis dar laikoma administruojančia valstybe, nors Indonezija įvykdė Rytų Timoro karinę okupaciją.

Apsisprendimo įgyvendinimas nedaro įtakos sienoms tarp nepriklausomų valstybių. Kai kolonija tampa nepriklausoma valstybe, ji perima buvusios kolonijinės valdžios nustatytas sienas net ir tuo atveju, kai jos naujajai valstybei nepatinka arba kai tos sienos dirbtinai perskiria etninę grupę. Automatiško sienų perėmimo principas viršija apsisprendimo principą.[219] Taigi dekolonizacijos procesas Afrikoje buvo grindžiamas *uti possidetis* principu, pasiskolintu iš buvusių Ispanijos kolonijų Pietų ir Centrinėje Amerikoje patirties.[220] Apsisprendimas šia prasme reiškė, Thomo Francko žodžiais, kad

> teisę į apsisprendimą turinti tauta – tai kolonijos gyventojai. Buvo manoma, jog apsisprendimo įgyvendinimas turi vykti kolonijinių sienų, kurios turi išlikti šventomis, ribose, nebent visa tauta savo nuožiūra nusprendė pakeisti tas sienas integruodamasi į kitą valstybę.[221]

Vyraujantis požiūris valstybių praktikoje buvo tas, kad pagal JT Įstatus, kitaip nei iki tol egzistavusi situacija, apsisprendimo principas iš esmės taikomas tik kolonijoms, t.y. santykiui tarp kolonijų Afrikoje, Azijoje bei Lotynų Amerikoje ir jų metropolijų. 1960 m. JT Generalinės Asamblėjos rezoliucijoje A/Res/1514 (XV) numatyta, kad apsisprendimas taikytinas tik tokiai „teritorijai, kuri yra geografiškai atskira bei etniškai ir/arba kultūriškai skiriasi nuo ją valdančios šalies“, kartu konkrečiai paminimas „santykis tarp metropolinės valstybės ir atitinkamos teritorijos“.[222] Šia prasme pasiekus nepriklausomybę teisė į apsisprendimą laikoma išnaudota. Šio požiūrio buvo laikomasi tiek siekiant apsaugoti egzistavusių valstybių ir dekolonizacijos procese atsiradusių naujų valstybių teritorinį vientisumą, tiek apskritai norint išlaikyti tarptautinės sistemos stabilumą. Tačiau reikia pabrėžti, kad šis vyraujantis požiūris nebuvo visiškai neginčijamas (pvz., Vokietija dėl jos susivienijimo). Be to, abiejų 1966 m. paktų 1 straipsniuose einama toliau kolonijinio konteksto ir nurodoma, jog apsisprendimas – tai ne vien kolonijų išsivadavimas, bet ir tai, kad šia teise visada gali pasinaudoti „visos tautos“.[223] Problema ta, kad tekste nėra konkretizuojamos šios teisės teisinės pasekmės, nors egzistuoja tam

[218] Žr. tekstą aukščiau, p. 396.

[219] Žr. 11 skyrių.

[220] Žr. 11 skyrių.

[221] T.M. Franck, Postmodern Tribalism and the Right to Secession, leidinyje Brolmann/Lefeber/Zieck (red.), *op. cit.*, p. 3–27, at 9.

[222] GA Rez. A/Res/1514 (XV), *op. cit.*

[223] Žr. tekstą aukščiau, p. 391.

tikra įdomi Žmogaus teisių komiteto praktika pagal 1966 m. Pilietinių ir politinių teisių paktą.[224]

Apsisprendimo susiejimo su dekolonizacija padarinys – valstybės viduje egzistuojančių grupių bendros teisės į atsiskyrimą paneigimas. Valstybių praktika ir tokie atvejai kaip Tibetas, Katanga ir Biafra patvirtina, kad paprotinė tarptautinė teisė nepripažįsta atsiskyrimo kaip apsisprendimo principo įgyvendinimo pasekmės teisėtumo.[225] Tokios bendros teisės pripažinimas realiai prieštarautų esminiams principams, struktūrizuojantiems esamą tarptautinę sistemą, tai suvereni lygybė, teritorinis vientisumas ir politinė nepriklausomybė. Kita vertus, nors tarptautinė teisė ir nepripažįsta bendros teisės į atsiskyrimą, tačiau visuotinai sutariama, jog ji nedraudžia atsiskyrimo.[226] Tarptautinė teisė šiuo klausimu yra neutrali, kitaip tariant, ji vadovaujasi realybe ir veiksmingumo principu.

Nacionalinio išsivadavimo karai

Jei pagal tarptautinę teisę laikoma, jog tam tikroje teritorijoje gyvenanti tauta turi teisę į apsisprendimą, bet tą teritoriją administruojanti valstybė atsisako leisti jai šią teisę įgyvendinti, šiai tautai gali tekti nacionalinio išsivadavimo karu įgyvendinti šį apsisprendimą.[227]

Vakarų valstybės nacionalinio išsivadavimo karus visada laikė pilietiniais karais, tačiau komunistinės ir Trečiojo pasaulio valstybės juos laikė tarptautiniais; šis skirtumas turi įtakos karo įstatymų taikymui,[228] tačiau kitais atvejais jo praktinė reikšmė menka.

Visuotinai sutariama, jog tautos, turinčios teisę į apsisprendimą, turi teisę kovoti nacionalinio išsivadavimo karą. Netgi Vakarų valstybės neprieštarauja šiam požiūriui, nes tarptautinėje teisėje tiesiog nėra sukilimą draudžiančios normos,[229] nors, jų nuomone, nacionalinio išsivadavimo karus skatinančios Generalinės Asamblėjos rezoliucijos yra politiškai nepageidautinos.

Jėgos naudojimas siekiant užkirsti kelią apsisprendimo teisės įgyvendinimui greičiausiai yra neteisėtas. Generalinės Asamblėjos rezoliucijos Nr. 1514 (XV) 4 punkte sakoma, kad „visų rūšių ginkluoti veiksmai, arba represinės priemonės, nukreiptos prieš priklausomas tautas, turi būti nutraukiamos ir leidžiama tautoms įgyvendinti ... savo teisę į visišką nepriklausomybę".[230] Dabar netgi Vakarų valstybės pripažįsta, jog yra teisinė pareiga nenaudoti jėgos siekiant neleisti teisės į apsisprendimą įgyvendinimo. Tačiau vis dar tarp Vakarų ir kitų valstybių egzistuoja nesutarimas dėl šios taisyklės pagrindo. Vakarų valstybės kildina ją išimtinai iš teisės į apsisprendimą, o ne iš JT Įstatų 2(4) straipsnio, nes šis straipsnis draudžia jėgą naudoti tiktai tarp-

[224] Žr. A.M. de Zayas, The International Judicial Protection of Peoples and Minorities, leidinyje Brolmann/Lefeber/Zieck (red.), *op. cit.*, p. 253–287; G. Alfredson/A.M. de Zayas, Minority Rights: Protection by the United Nations, *HRLJ* (1993), p. 1–9.

[225] Thurer, *op. cit.*, p. 474.

[226] Žr. taip pat Franck (1993), *op. cit.*, p. 11 ir t.t.; R. Higgins, Postmodern Tribalism and the Right to Secession, Comments, leidinyje Brolmann/Lefeber/Zieck (red.), *op. cit.*, p. 33.

[227] K. Ginther, Liberation Movements, *EPIL* 3 (1982), p. 245–249; H.A. Wilson, *International Law and the Use of Force by National Liberation Movements*, 1988. Žr. taip pat 6 skyrių.

[228] Žr. 20 skyrių.

[229] Žr. tekstą aukščiau, p. 380–382.

[230] GA Rezoliucija Nr. 1514 (XV), *op. cit.*

tautiniuose santykiuose; ir Vakarų valstybės nelaiko valstybės jėgos panaudojimo prieš savo pačios piliečius (įskaitant savo kolonijų pavaldinius) jėgos naudojimu tarptautiniuose santykiuose; dauguma Trečiojo pasaulio valstybių kildina minėtą taisyklę tiek iš Įstatų 2(4) straipsnio, tiek ir iš teisės į apsisprendimą.[231]

Jei valstybė elgiasi neteisėtai, naudodama jėgą, kad užkirstų kelią teisėtos teisės į apsisprendimą įgyvendinimui, atrodo, jog iš to logiškai turi kilti išvada, kad kitos valstybės, padėdamos tai valstybei jos kovoje, kad sutrukdytų įgyvendinti apsisprendimo teisę, taip pat elgiasi neteisėtai.

Vis dar tarp Vakarų ir kitų valstybių egzistuoja nesutarimas dėl užsienio valstybių teikiamos pagalbos nacionalinio išsivadavimo judėjimams teisėtumo arba neteisėtumo. Generalinės Asamblėjos Rezoliucijos Nr.2105 (XX), priimtos 1965 m. gruodžio 20 d., 10 punkte

> pripažįstamas kolonijiniame viešpatavime esančios tautos kovos, siekiant įgyvendinti savo teisę į apsisprendimą bei nepriklausomybę, teisėtumas, ir visos valstybės raginamos teikti materialinę bei moralinę pagalbą kolonijinėse teritorijose vykstantiems nacionalinio išsivadavimo judėjimams.[232]

Tačiau šio požiūrio nepripažino Vakarų valstybės, kurios balsavo prieš Rezoliuciją arba susilaikė. Vėlesnėse rezoliucijose[233] kalbama apie tautos, kovojančios prieš kolonijinį viešpatavimą, teisę gauti „pagalbą" iš kitų valstybių; tačiau ši formuluotė – tai tik bandymas užslėpti nesutarimą tarp komunistinių ir Trečiojo pasaulio valstybių, kurios aiškina „pagalbą" kaip apimančią materialinę ir/arba *materiel* (t.y. ginklų pavidalu) pagalbą, viena, bei Vakarų valstybių, manančių, jog pagalba turi apsiriboti tik moraline ir diplomatine parama[234] – antra.

Generalinė Asamblėja manė, jog teisė į apsisprendimą taikytina ne tik kolonijinėms tautoms, bet ir palestiniečiams bei Pietų Afrikos gyventojams, gyvenusiems senojo apartheido režimo sąlygomis.[235] Nepaisydama Vakarų šalių prieštaravimų, Generalinė Asamblėja priėmė rezoliucijas, raginančias valstybes teikti materialinę pagalbą palestiniečiams ir Pietų Afrikos gyventojams jų ginkluotoje kovoje dėl apsisprendimo įgyvendinimo.[236]

Sunku būtų suderinti šias rezoliucijas su bendra taisykle, draudžiančia teikti pagalbą sukilėliams pilietiniuose karuose.[237] Tiesa, kad teisės į apsisprendimą pažeidimas reiškia tarptautinės teisės pažeidimą. Tačiau valstybės įvykdyti kitų tarptautinės teisės normų pažeidimai (pvz., normų, ginančių žmogaus teises)[238] nelaikomi teisėtu pagrindu teikti pagalbą prieš šią valstybę kovojantiems sukilėliams, ir nėra jokių logiškų priežasčių teisės į apsisprendimą pažeidimus vertinti kitaip nei kitus tarptautinės teisės pažeidimus.

[231] Žr. N. Ronzitti, Resort to Force in Wars of National Liberation, leidinyje *Current Problems of International Law*, Cassese (red.), 1975, *op. cit.*, p. 319–353.

[232] Rezoliucija Nr. 2105 (XX), *UNYb* 1965, p. 554–555.

[233] Pavyzdžiui, Generalinės Asamblėjos atlikto „agresijos" apibrėžimo 7 straipsnis, tekstas *AJIL* 69 (1975), p. 480.

[234] *AJIL* 65 (1971), p. 730–733, 1977, p. 233–237.

[235] Žr. tekstą aukščiau, p. 397–398.

[236] Žr., pavyzdžiui, GA Rez. Nr. 3236 (XXIX), *UN Chronicle*, 1974, Nr. 11, p. 36–44; GA Rez. Nr. 33/24, ten pat, 1978, Nr. 11, p. 52–53, at 81; GA Rez. Nr. 34/44 ir 34/93 A–R, ten pat, 1980, Nr. 1, p. 24, 79.

[237] Žr. tekstą aukščiau, p. 382–385.

[238] Apie humanitarinę intervenciją žr. 14 skyrių.

Kita vertus, jei nacionalinio išsivadavimo karai yra priskiriami tarptautiniams karams, o ne pilietiniams, Generalinės Asamblėjos rezoliucijos, kuriomis valstybės raginamos teikti pagalbą nacionalinio išsivadavimo judėjimams kolonijinėse teritorijose, Palestinoje bei Pietų Afrikoje, yra sunkiai suderinamos su tarptautinės teisės normomis, liečiančiomis tarptautinius karus. Tarptautinė teisė paprastai draudžia tarptautiniuose santykiuose naudoti jėgą; yra tam tikrų išimčių, tačiau vienintelė išimtis, bent kiek susijusi su nacionalinio išsivadavimo karais, yra kolektyvinė savigyna nuo ginkluoto užpuolimo.[239] Vadinasi, savigynos taisyklės, taikomos valstybės ginkluoto užpuolimo atveju, pagal analogiją gali būti išplėstos ir ginkluotam tautos, kuri dar nėra valstybė, užpuolimui; tokios prielaidos daugelis teisininkų Vakaruose nenori pripažinti. Užsienio valstybės retai siunčia savo ginkluotąsias pajėgas tam, kad padėtų nacionalinio išsivadavimo judėjimams; vietoj to jos šiuos judėjimus aprūpina ginklais ir karinėmis bazėmis.

Užsienio valstybių įsitraukimas į nacionalinio išsivadavimo karus yra teisėtas tik tuo atveju, jei gali būti įrodyta, kad nacionalinio išsivadavimo judėjimas (arba tauta, kuriai jis atstovauja) yra ginkluoto užpuolimo auka. Tačiau nacionalinio išsivadavimo karai paprastai prasideda ginkluotu paties išsivadavimo judėjimo puolimu, o ne kova prieš jį, siekiant nuversti vyriausybę, kuri prieš tai taikiai tą teritoriją administravo. Kai kurie Trečiojo pasaulio autoriai ir diplomatai mėgino nepastebėti šio prieštaravimo ir žvelgti į tai iš ilgesnės istorinės perspektyvos. Jie įrodinėjo, kad Europos valstybės kolonijas įgijo[240] naudodamos jėgą ir kad dėl tos priežasties kolonializmas reiškia tam tikrą nuolatinės arba besitęsiančios agresijos formą. Tačiau ne visos kolonijos buvo įgytos jas užkariavus; kai kurios jų buvo įgytos perleidus teritorijas (cesija) arba kitokiomis taikiomis priemonėmis. Net jei kolonijos buvo įgytos jas užkariaujant, šis užkariavimas buvo teisėtas pagal tuo metu galiojusios tarptautinės teisės normas[241] ir buvo baigtas jau labai seniai. Būtų absurdiška teigti, kad teisė į kolektyvinę savigyną dabar gali būti įgyvendinama užpuolimo, kuris sėkmingai ir teisėtai buvo užbaigtas prieš keletą amžių, atžvilgiu; taip samprotaujant galima būtų manyti, jog Jungtinė Karalystė atsakydama į 1066 m. normanų įvykdytą užkariavimą, dabar gali atnaujinti karinius veiksmus prieš Prancūziją.[242]

Nauji procesai

Mažumų ir vietinių gyventojų[243] problemos, kurios buvo aptartos 6 skyriuje,[244] sukėlė gyvą diskusiją dėl to, ar šios grupės turi teisę į apsisprendimą ir ar reikia naujo „apsisprendimo“ sąvokos apibrėžimo

[239] Žr. tekstą aukščiau, p. 380, 388–389.

[240] Žr. 2 skyrių.

[241] Žr. 10 skyrių ir tekstą aukščiau, p. 367–369.

[242] Žr. C.J.R. Dugard, The Organization of African Unity and Colonialism: An Inquiry into the Plea of Self-Defence as a Justification for the Use of Force in the Eradication of Colonialism, *ICLQ* 16 (1967), p. 157–190.

[243] B. Kingsbury, Self-Determination and „Indigenous Peoples“, *ASIL Proc.* 86 (1992), p. 383; S.J. Anaya, *The Rights of Indigenous Peoples and International Law in Historical and Contemporary Perspective*, Harvard Indian Law Symposium, 1990, p. 191–225; B.R.Howard, Human Rights and Indigenous People: On the Relevance of International Law for Indigenous Liberation, *GYIL* 35 (1992), p. 105; T.v. Boven, Human Rights and the Rights of Peoples, *EJIL* 6 (1995), p. 461–476.

[244] Žr. 6 skyrių.

apimant tokias kraštutines situacijas.[245] Šią diskusiją dar labiau pagyvino mažumų problemos, Jugoslavijoje ir Rytų Europoje iškilusios po SSRS iširimo.[246] Mažumų apsaugos klausimais šiuolaikinė tarptautinė teisė numato tik gana primityvų mechanizmą, kurio šerdis – bendros taisyklės dėl nediskriminacijos pagal Pilietinių ir politinių teisių pakto 27 straipsnį, kuriame numatyta:

> Tose valstybėse, kur yra etninių, religinių ir kalbinių mažumų, asmenims, priklausantiems tokioms mažumoms, negali būti atimta teisė drauge su kitais jų grupės nariais turėti savo kultūrą, išpažinti ir praktikuoti savo religiją ar naudotis gimtąja kalba.[247]

Vadinasi, mažumos, bent jau iš principo, neturi atsiskyrimo teisės („išorinio" apsisprendimo prasme); jos tik atitinkamos valstybės struktūroje turi teisę į tam tikros formos autonomiją (kartais tai vadinama „vidiniu" apsisprendimu).

Tokią išvadą galima daryti remiantis Politinių teisių pakto 27 straipsnio formuluote, pagal kurią mažumoms nesuteikiama teisė atsiskirti, o tik ribotos teisės „turėti savo kultūrą, išpažinti ir praktikuoti savo religiją ar naudotis gimtąja kalba". Mažumos nėra pripažįstamos tarptautinės teisės subjektais.[248] Netgi 27 straipsnyje numatytos teisės yra formuluojamos kaip individualios, mažumai priklausančių narių teisės, o ne kaip kolektyvinė teisė, nors literatūroje pastebima tendencija laikytis į grupę orientuoto požiūrio.[249] Pagal Pakto 1 straipsnį teisė į apsisprendimą priklauso „tautai". Iš teksto sisteminio aiškinimo bei šio dokumento rengimo istorijos yra aišku, kad bent jau dėl teisės į atsiskyrimą apsisprendimas nėra mažumų esamose valstybėse teisė, ir netgi etninių mažumų su palyginti aiškiai apibrėžta teritorija valstybėje. Tai buvo patvirtinta ir vėlesniuose atitinkamuose dokumentuose, įskaitant Deklaraciją „Dėl draugiškų santykių"[250] bei JTO 1992 m. Mažumų deklaraciją;[251] juose visuose, kalbant apie tam tikrų teisių suteikimą, akcentuojamas valstybių teritorinio vientisumo išsaugojimas. 1992 m. Deklaracijos 8(4) straipsnyje sakoma: „Niekas šioje Deklaracijoje negali būti aiškinama taip, kad leidžiama bet kokia veikla, priešinga Jungtinių Tautų tikslams ir principams, įskaitant valstybių suverenią lygybę, teritorinį vientisumą bei politinę nepriklausomybę." Šioje Deklaracijoje teisė į apsisprendimą ir atsiskyrimą neminima. Tarptautinėje teisėje taip pat nenumatyta kaimyninių „motininių šalių" teisė jėga įsikišti tarsi dėl to, jog siekiama apginti tam tikras valstybės gyventojų grupes, su kuriomis jos turi ypatingų ryšių, kuo, pavyzdžiui, rėmėsi Hitleris, pradėdamas užkariauti Čekoslovakiją tariamai Sudetų vokiečių interesais.

Ir vėlgi, nei Pakte, nei bet kuriame kitame tarptautinės teisės dokumente mažumoms (kaip ir bet kokioms kitoms grupėms valstybė-

[245] Žr. literatūrą, cituotą aukščiau, p. 390.

[246] Žr. 11 ir 22 skyrių.

[247] Tekstas *Brownlie BDIL*, p. 287; C. Tomuschat, Protection of Minorities under Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights, leidinyje R. Bernhardt *et al.* (red.), *Festschrift fur Hermann Mosler*, 1983, p. 949–979.

[248] Žr. 6 skyrių.

[249] Žr. Lernerio apžvalgą The Evolution of Minority Rights in International Law, Brolmann/Lefeber/Zieck (red.), *op. cit.*, at 88 ir t.t.

[250] JTO GA Rezoliucija Nr. 2625 (XXV), *op. cit.*

[251] JTO GA 1992 m. gruodžio 18 d. rezoliucija Nr. 47/135, *ILM* 32 (1993), p. 911. Žr. 6 skyrių.

je) nedraudžiama siekti atsiskyrimo. Iš esmės tarptautinės teisės požiūriu mažumos vykdoma ginkluota kova už nepriklausomybę nėra niekas kitas kaip pilietinis karas, kurio padarinių turi būti laukiama, išskyrus vidaus ginkluoto konflikto bei apribojimų, kuriuos nustato žmogaus teisių standartai, taisykles.[252] Taigi kitos valstybės turi teisę pripažinti sėkmingą mažumos atsiskyrimą, išskyrus atvejus, kai tai yra trečiųjų šalių įvykdytos karinės intervencijos rezultatas. Bangladešo (buvusio Rytų Pakistano), paskelbusio savo nepriklausomybę 1971 m. kovo mėnesį, atvejis yra ypatingas, kadangi Indijos karinį įsitraukimą į pilietinį karą 1971 m. spalio mėnesį bei jos ginkluotą konfliktą su Pakistanu sukėlė, *inter alia*, milžiniška, apie 10 mln. pabėgėlių (90 procentų iš jų buvo indusai), atvykusių į Indiją, našta. (Pakistanas Bangladešo nepriklausomybę pripažino 1974 m. vasario mėnesį.[253])

Literatūroje galima rasti įvairiausių siūlymų, kaip aiškinti mažumų teises į apsisprendimą. Kai kurie siūlymai yra gana pažangūs, mėginant faktą, kad pastaruoju metu pasaulyje vis daugiau pergalingos judėjimų dėl atsiskyrimo veiklos pavyzdžių, paversti bendra teise pagal tarptautinę teisę, remiant idėją, kad būtina naujai aiškinti „pokolonijinę teisę į apsisprendimą".[254] Tačiau tokie siūlymai nėra nei pageidautini, nei realistiški. Jie yra nepageidautini dėl to, kad daugybės naujų valstybių (daugelis iš jų vargu ar būtų gyvybingos ekonomine ir politine prasme) susikūrimo ciklo perspektyva susilpnintų tarptautinę sistemą ir pakenktų egzistuojančioms tarptautinėms institucijoms. Jeigu turime 3000 ar daugiau „mažumų" (įskaitant arba neįskaitant „vietinius gyventojus"), ar reikia palaikyti idėją turėti tiek pat daug darinių, pretenduojančių į teisę tapti valstybėmis ir JTO narėmis, ir vis dar tikėtis, kad ši organizacija funkcionuos? Be to, daugeliu atvejų mažumoms pripažinus teisę į atsiskyrimą, atsirastų naujų mažumų, kurias valdytų separatistinė vyriausybė.[255] Tokie siūlymai nėra realistiški dėl to, kad nepanašu, jog valstybės sutiktų išsikasti sau kapo duobę ir pripažinti bendrą jų viduje egzistuojančių grupių teisę į atsiskyrimą teisiniu principu, keliančiu grėsmę jų teritoriniam vientisumui.

Yra ir kuklesnių siūlymų, liečiančių kai kurias kraštutines ir išimtines situacijas. Kai kurie autoriai teigia, kad vidaus konfliktui tarp vyriausybės ir etninės grupės išaugus į genocido veiksmus kaip kraštutinę priemonę, „atsiskyrimas tampa teisėtu atsaku, kurį turi palaikyti tarptautinė bendrija".[256]

Ypač įdomių samprotavimų pateikė Thomas Franckas. Jis teigia, kad tokiomis aplinkybėmis, kuriomis

> mažumai suverenioje valstybėje, ypač užimančioje atskirą tos valstybės teritorijos dalį, sistemingai ir grubiai yra neužtikrinama politinė bei socialinė lygybė, galimybė išlaikyti savo kultūrinį identitetą ... tikėtina, jog

[252] Žr. 20 skyrių.

[253] Žr. R. Geiger, Kashmir, *EPIL* 12 (1990), p. 195–200; A. Siehr, Conflicts, Indian Subcontinent, *Wolfrum UNLPP I*, p. 243–254.

[254] Francko pastebėta (1993), *op. cit.*, at 12.

[255] Higgins, Postmodern Tribalism and the Right to Secession, Comments, leidinyje Brolmann/Lefeber/Zieck (red.), *op. cit.*, p. 35; E. Amitai, The Evils of Self-Determination, *FP* 89 (1992–1993), p. 28 ir t.t.

[256] S. Oeter, Selbstbestimmungsrecht im Vandel – Uberlegungen zur Debatte um Selbstbestimmung, Sezessionsrecht und „vorzeitige" Anerkennung, *ZaoRV* 52 (1992), p. 741–780, at 778.

pagal tarptautinę teisę tokia priespauda, kurią draudžia Politinis paktas, bus laikoma kažkuo panašiu į išplėstą „kolonializmo" apibrėžimą. Tokia priespauda, netgi kai ją vykdo nepriklausoma valstybė, kuri nelaikoma „imperine", lemia teisės į „dekolonizaciją" atsiradimą.[257]

Teigiama, kad tai tėra tik *de lege ferenda* siūlymai, kurie greičiausiai nebus pritaikyti praktikoje. Šiuo metu netgi regioniniu Europos lygiu nėra daug tikimybės, kad tarptautiniame režime, užtikrinančiame mažumų apsaugą, įvyktų esminių pokyčių, kadangi didžiausią įtaką turinčios valstybės nėra linkusios sutikti ir su kukliausiais siūlymais ką nors reformuoti. Šio nenoro priežastis, žinoma, yra destabilizacijos ir dezintegracijos, kuri paliestų valstybių teritorinį vientisumą ir suverenitetą tuo atveju, jei tam tikroms jų gyventojų grupėms būtų suteiktos didesnės teisės, baimė. Tai ypač aiškiai parodo Rusijos intervencija į Čečėniją ir kitų valstybių reakcija į tai. Vakarų valstybės, nenorėdamos apsunkinti Jelcino padėties ir destabilizuoti ekonominių bei politinių reformų Rusijoje proceso, apsiribojo, kaip atrodo, atakų prieš civilius gyventojus neproporcingumo kritika ir kartu pabrėžė, kad šis klausimas iš esmės yra Rusijos Federacijos vidaus reikalas.[258] Panašiai galima žvelgti ir į kurdų likimą.[259] Netgi Eritrėjos, kuri atsiskyrė nuo Etiopijos sutikus naujajai jos vyriausybei po to, kai buvo nuverstas pulkininkas Mengistu, ir tuo pagrindu, jog naujojoje Etiopijos konstitucijoje buvo pripažinta teisė į apsisprendimą bei atsiskyrimą, atveju kitų Afrikos valstybių reakcija buvo susirūpinimas dėl tokio nepalankaus precedento, turint mintyse *uti possidetis* principą.[260]

ŠIUOLAIKINIŲ NORMŲ, DRAUDŽIANČIŲ JĖGOS NAUDOJIMĄ, EFEKTYVUMAS

Daugiau nei 50 metų, pradedant 1945-aisiais, pasaulyje beveik nevyko tarptautinių karų, nepaisant aštrių politinės įtampos židinių, kurie beveik neabejotinai būtų sukėlę karą ankstesniais amžiais. Dažniausiai buvo kovojama pilietiniuose karuose, nors visada išlieka pavojus, kad pilietiniai karai virs tarptautiniais, kaip tai atsitiko 7-ajį dešimtmetį Vietname. Nusiteikimas prieš šiuolaikinio karo griaunamąjį poveikį davė pradžią teisės normoms, draudžiančioms naudoti jėgą; kita vertus, šios normos pasitarnavo didėjančiam žmonių priešiškumui pačiam karui.

Didžiausias dabartinių šios srities normų trūkumas yra tas, kad jos yra nekonkrečios. Praktika mažai padėjo šį nekonkretumą sumažinti. Nemažai valstybių siekia išsaugoti galimybę tam tikromis aplinkybė-

[257] Franck (1993), *op. cit.*, p. 13–14.

[258] Žr. T. Schweisfurth, *FAZ*, 1995 m. sausio 20 d., p. 13; M.R. Lucas, The War in Chechnya and the OSCE Code of Conduct, *HM* 6/2 (1995), p. 32–42.

[259] Žr. F.M. Hussein, *The Legal Concept of Self-Determination and the Kurdish Question*, 1985; P. Malanczuk, The Kurdish Crisis and Allied Intervention in the Aftermath of the Second Gulf War, *EJIL* 2 (1991), p. 114–132; R. Falk, Problems and Prospects for the Kurdish Struggle for Self-Determination After the End of the Gulf and Cold Wars, *Mich. JIL* 15 (1994), p. 591–604. Žr. taip pat 22 skyrių.

[260] Žr. 10 skyrių ir tekstą aukščiau, p. 400.

mis panaudoti jėgą; neturėdamos aiškaus požiūrio dėl egzistuojančios teisės interpretavimo jos „išlaiko savo pasirinkimo laisvę". Krizės atveju valstybė tokiu neapibrėžtumu teisėje sieks pasinaudoti; objektyvumo galima netekti ir valstybė nuoširdžiai gali imti manyti, jog jos interesus atitinkantis abejotinas interpretavimas yra pagrįstas. Teoriškai Jungtinių Tautų organai spręsdami, ar šios normos konkrečiais atvejais buvo pažeistos, turi jas stiprinti ir konkretinti. Kartais JT valstybių narių, manančių, kad tam tikra valstybė veikė teisėtai, yra tiek pat daug kaip ir valstybių, manančių, kad ji veikė neteisėtai; tokiais atvejais Jungtinės Tautos negali priimti jokio sprendimo (pvz., būtent dėl šios priežasties Jungtinės Tautos laikėsi „neutralumo" dėl karinių veiksmų tarp Izraelio ir jo kaimynų 1967 ir 1973 m.[261]). Be to, kartais valstybė gali tikėtis išvengti Jungtinių Tautų pasmerkimo, jei ji naudoja jėgą, bet neplačiai (pvz., Indonezijos „konfrontacija" su Malaizija 1963–1966 m.) arba kai ji pasiekia greitą pergalę (pvz., „Šešių dienų" karas tarp Izraelio ir arabų 1967 m. birželio mėn.).

Nors būna atvejų, kai normos yra neaiškios ir Jungtinės Tautos laikosi neapibrėžto požiūrio, lygiai taip pat būna atvejų, kai teisė yra visiškai aiški. Pastaraisiais atvejais teisė realiai riboja valstybių veiksmus.

[261] Žr. K.J. Partsch, Israel and the Arab States, *EPIL* II (1995), p. 1460–1468.

20 SKYRIUS

KARIAVIMO BŪDAI IR BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ: *IUS IN BELLO*

Šiame skyriuje bus kalbama apie taisykles, reglamentuojančias karo veiksmų pradžią (*ius in bello*).[1] Daugeliu atžvilgių šis teisės institutas gali būti laikomas atskiru nuo taisyklių, reglamentuojančių karo (ginkluotos jėgos panaudojimo) pradėjimo tvarką (*ius ad bellum*).[2] Pagrindinis šio samprotavimo motyvas yra tas, kad jei negalima visiškai užkirsti kelio karui (ligšiolinė istorija rodo, kad to padaryti iš tikrųjų neįmanoma), tai bent jau karo veiksmams turi būti taikomi tam tikri humanitarinio pobūdžio apribojimai, kad apsaugotų, pavyzdžiui, belaisvius, sužeistuosius ir civilius gyventojus, ir uždraustų naudoti kai kurių rūšių ginklus.

Daugybė problemų kyla dėl to, kada šį teisės institutą imti taikyti. Viena vertus, nors oficialūs karo paskelbimai nebėra kriterijus, kadangi tokios praktikos beveik atsisakyta,[3] tačiau ne visada yra lengva atskirti „karo" ir „taikos" situacijas, ginkluotą ir neginkluotą konfliktą. Kita vertus, tarptautiniam ginkluotam konfliktui taikomos taisyklės nebūtinai yra taikytinos ir netarptautiniam ginkluotam konfliktui, pavyzdžiui, pilietiniams karams. Sąvoka „tarptautinė humanitarinė teisė", dažnai vartojama siekiant įvardyti tą teisės sritį, apie kurią bus kalbama šiame skyriuje, teigia mintį, kad egzistuoja tam tikra sintezė tarp karo veiksmų taisyklių ir tarptautinių žmogaus teisių.[4] Tačiau tai toli gražu nėra visuotinai pripažinta vien dėl to, kad visiškai neaišku, kurios iš tų žmogaus teisių realiai galioja karo metu (tai nereiškia, kad žmogaus teises nusakantys dokumentai yra visiškai nesusiję su ginkluoto konflikto bei karinės okupacijos situacijomis).

Galiausiai reikėtų pasakyti, kad nusiginklavimo ir ginklų kontrolės teisiniai aspektai, įskaitant kai kurių teritorijų demilitarizavimo arba neutralizavimo problemas, šiame skyriuje nebus nagrinėjami.[5] Tai nėra tiesiogiai susiję su faktiniu ginkluotu konfliktu.

[1] W. Meng, War, *EPIL* 4 (1982), p. 28; F. Kalshoven, War, Laws of, ten pat, p. 316–323; F. Kalshoven, *Constraints on the Waging of War*, 1987; F. de Mulinen, *Handbook on the Law of War for Armed Forces*, 1987; I. Detter DeLupis, *The Law of War*, 1988; D. Schindler/J. Toman (red.), *The Laws of Armed Conflicts: A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents*, 3-as leid., 1988; A. Roberts/R. Guelff (red.), *Documents on the Laws of War*, 2-as leid., 1989, p. 491–497; H. McCoubrey, *International Humanitarian Law*, 1990; A.J.M. Delissen/G.J. Tanja (red.), *Humanitarian Law of Armed Conflict: Challenges Ahead: Essays in Honour of Frits Kalshoven*, 1991; H. McCoubrey/N.D. White, *International Law and Armed Conflict*, 1992; D.A. Wells, *The Laws of Land Warfare: A Guide to the U.S. Army Manuals*, 1992; E. Playfair (red.), *International Law and the Administration of Occupied Territories*, 1992; J.G. Gardam, *Non-Combatant Immunity as a Norm of International Humanitarian Law*, 1993; E. Benevisti, *The International Law of Occupation*, 1993; L.C. Green, *The Contemporary Law of Armed Conflict*, 1993; D. Fleck (red.), *The Handbook in Humanitarian Law in Armed Conflicts*, 1995; Y. Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence*, 2-as leid., 1994; M.S. McDougal/F.P. Feliciano, *The International Law of War: Transnational Coercion and World Public Order*, 1994; K.J. Partsch, Humanitarian Law and Armed Conflict, *EPIL* II (1995), p. 933–936; A.P. Rogers, *Law on the Battlefield*, 1996.

[2] Žr. 19 skyrių.

[3] Žr. 19 skyrių.

[4] K.J. Partsch, Human Rights and Humanitarian Law, *EPIL* II (1995), p. 910–912. Apie žmogaus teises žr. 14 skyrių.

TEISĖTI IR NETEISĖTI KARIAVIMO BŪDAI

XVIII ir XIX a. atsisakyta bet kokio mėginimo su tarptautinės teisės pagalba apriboti valstybių teisę pradėti karą, ir išplėtotos taisyklės, reglamentuojančios karų vedimo tvarką.[6]

Daugeliui žmonių paradoksalu atrodė tai, kad karas, ypatingas teisės ir tvarkos suardymas, turėtų vykti pagal kokias nors teisės normas; kodėl dėl savo išlikimo kovojanti tauta turėtų leisti, kad jos kova būtų varžoma teisinių apribojimų? Dalis atsakymo slypi fakte, kad XVIII ir XIX a. tautos nemanė kovojančios dėl išlikimo. Retai būdavo kariaujama dėl ideologinių motyvų; tais laikais, kai vyriausybės mažai kišosi į savo pavaldinių gyvenimą, teritorijos suvereniteto pasikeitimas neturėjo didesnės įtakos tos teritorijos gyventojų gyvenimo būdui, todėl jie filosofiškai žiūrėdavo į perspektyvą kare būti nugalėtiems. Tačiau jėgų balanso sistema[7] valstybes sulaikydavo nuo pagundos plėsti savo teritorijas, o tai ribodavo teritorinius pokyčius, kurie priešingu atveju būtų atsiradę dėl karų. Jėgų balanso sistema valstybes vertė būti lanksčias politinių sąjungų klausimu, o tai reiškė, kad šiandieninis valstybės priešas gali tapti jos sąjungininku rytoj; natūralu, kad tai turėjo ribojamą poveikį karo metu vykdomiems žiaurumams, nes valstybės nenorėdavo užsitraukti potencialių sąjungininkų ilgalaikio pykčio.

Dar svarbesnis už minėtus politinius motyvus buvo faktas, kad daugiausia karo vedimo taisyklėmis buvo siekiama užkirsti kelią nereikalingoms kančioms. „Nereikalingos kančios" – tai tokios, kuriomis neįgyjama karinio pranašumo arba įgytas karinis pranašumas yra labai menkas palyginti su patirtomis kančiomis. Tačiau egzistavo keletas šios bendros taisyklės išimčių; pavyzdžiui, buvo ir yra draudžiama kankinti belaisvius siekiant išgauti informacijos, nors dėl to galima būtų įgyti didžiulį karinį pranašumą.

XVIII–XIX a. vykę karai – tai daugiau karai tarp ginkluotųjų pajėgų, o ne tarp tautų. „Priešo karinių pajėgų sunaikinimas yra visų karo veiksmų pagrindas", rašė Clausewitzas, žymiausias XIX a. rašytojas apie karą.[8] Todėl nebuvo sunku su tarptautinės teisės pagalba apsaugoti civilius gyventojus. Tačiau ši apsauga niekada nebuvo absoliuti; pavyzdžiui, miestą apsupusi armija turėjo teisę skatinti miestą pasiduoti neleisdama įvežti į jį maisto ir civiliams gyventojams išvykti iš jo. Kitaip tariant, armija turėjo teisę versti civilius gyventojus badauti ir taip miestą priversti pasiduoti. Be to, Clausewitzas aiškino: „priešo karinės galios sunaikinimas" reiškia, jog „karinė galia turi būti ... sumažinta iki tokio lygio, kad nebebūtų galima atnaujinti karo". Dėl to išsirutuliojo taisyklės, numatančios netgi ginkluotųjų pa-

[5] Žr. C. Blacker/G. Duffy (red.), *International Arms Control, Issues and Agreements*, 1984; J.H. Barton, Disarmament, *EPIL* I (1992), p. 1072–1076; J. Kolasa, *Disarmament and Arms Control Agreements – A Study on Procedural and Institutional Law*, 1995; W. Lang, Compliance with Disarmament Obligations, *ZaoRV* 55 (1995), p. 69–88.

[6] Žr. 2 skyrių.

[7] Žr. 2 skyrių.

[8] C.P.G.v. Clausewitz, *Vom Kriege*, 1832–1834.

jėgų narių – *hors de combat*, t.y. sergančiųjų ir sužeistųjų, karo belaisvių ir pan. – apsaugą.[9] Nors Clausewitzas teigė, kad karo įstatymai yra „beveik nenusakomi žodžiais ir kažin ar verti paminėti", jų nenusakomumo priežastis yra ta, kad jie puikiai telpa į karinio būtinumo rėmus:[10] „kai matome, kad civilizuotos tautos nebaudžia savo belaisvių mirtimi, neniokoja miestų, taip yra dėl to, kad jų protas ... išmokė jas veiksmingesnių jėgos naudojimo būdų nei šie žiaurūs, grynu instinktu paremti veiksmai."

Antrojoje XIX a. pusėje valstybės ėmė leisti karo teisės vadovus, kuriuose buvo aiškinami karo įstatymai; jie buvo skirti jų karo vadams. Žymus to pavyzdys – Dr. Fr. Lebero (iš Kolumbijos universiteto) 1863 m. parengtas vadinamasis „Lebero kodeksas".[11] Tokie vadovai prisidėjo prie didesnės pagarbos karo įstatymams ir tikslesnio jų suformulavimo. Kartu ir karo įstatymus, iki tol kildintus beveik vien tik iš paprotinės teisės, imta kodifikuoti ir plėtoti sutartimis. Pirmasis susitarimas – 1856 m. Paryžiaus deklaracija.[12] Svarbiausiomis sutartimis buvo 1864 m. Ženevos konvencija „Dėl sužeistųjų ir ligonių padėties veikiančiose armijose gerinimo", 1906 m. Ženevos konvencija „Dėl sužeistųjų ir ligonių karių bei asmenų, patyrusių laivų avarijas jūrose, padėties gerinimo", 1899 m. trys Hagos konvencijos (daugiausia dėl karo sausumoje ir jūroje taisyklių), 1907 m. trylika Hagos konvencijų, kuriomis sureguliuota dauguma iki tol nereguliuotų kariavimo aspektų.[13] Nors šios sutartys buvo privalomos tiktai valstybėms, tapusioms jų šalimis, beveik visos jos įtvirtino normas, kurios arba jau buvo tuo metu egzistavusios paprotinės teisės dalis, arba vėliau buvo pripažintos kaip nauja paprotinė teisė.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, nuolat karo vedimo klausimu buvo sudarinėjamos vis naujos sutartys. 1930 m. Londono sutartimi bei 1936 m. Protokolu buvo siekiama reglamentuoti povandeninių laivų naudojimą;[14] 1925 m. Ženevos protokolu buvo uždraustas dujų ir bakteriologinių ginklų naudojimas;[15] Hagoje 1954 m. buvo pasirašyta Konvencija ir Protokolas dėl kultūros vertybių (pvz., meno kūrinių) apsaugos ginkluoto konflikto metu;[16] 1972 m. Konvencija buvo uždraustas bakteriologinių (biologinių) ir toksinių ginklų laikymas bei naudojimas;[17] 1977 m. Konvencija buvo uždraustas aplinką keičiančių priemonių naudojimas kare;[18] 1980 m. buvo pasirašyta Konvencija ir 3 protokolai, skirti riboti žiaurių ir aukas nesirenkančių įprastinių ginklų naudojimą (pvz., padegamųjų ginklų, fugasų, lauko minų), ypač prieš civilius gyventojus.[19] Šios Konvencijos pirmojoje peržiūrėjimo konferencijoje, įvykusioje 1995 m., buvo priimti nauji protokolai dėl apakinančių lazerinių ginklų ir fugasų.[20] Dar svarbesnės yra šios sutartys: dvi 1929 m. Ženevos konven-

[9] A. Randelzhofer, Civilian Objects, *EPIL* I (1992), p. 603–606; Y. Dinstein, Prisoners of War, *EPIL* 4 (1982), p. 146–152; M. Bothe, Wounded, Sick and Shipwrecked, ten pat, p. 356–358. Žr. taip pat bylą *Trial of Pakistani Prisoners of War*, *ICJ Rep.* 1973, p. 327 ir 346, bei K. Oellers-Frahm, *EPIL* 2 (1981), p. 280–281.

[10] Y. Dinstein, Military Necessity, *EPIL* 3 (1982), p. 274–276.

[11] Žr. P. Malanczuk, American Civil War, *EPIL* I (1992), p. 129–131. Dėl kitų pavyzdžių žr. Roberts/Guelff (red.), *op. cit.*, p. 7.

[12] *AJIL* 1 (1907), Priedas, p. 89–90.

[13] 1864 ir 1906 m. Ženevos konvencijų tekstai yra leidinyje 129 CTS 361, 202 CTS 144; 1907 m. IV–XIII Hagos konvencijos yra perspausdintos leidinyje Roberts/Guelff (red.), *op. cit.*, p. 43–119. Žr. M. Bothe, Land Warfare, *EPIL* 3 (1982), p. 239–242. Žr. taip pat 2 skyrių.

[14] 1930 London Naval Treaty, 112 LNTS 65; 1936 London Protocol, 173 LNTS 353, 353–357. Žr. taip pat K. Zemanek, Submarine Warfare, *EPIL* 4 (1982), p. 233–235.

[15] 94 LNTS 65; *AJIL* 25 (1931), Priedas, p. 94–96. Žr. E. Rauch, Biological Warfare, *EPIL* I (1992), p. 404–407; M. Bothe, Chemical Warfare, ten pat, p. 566–569.

[16] Tekstai 249 UNTS 240, 249 UNTS 358.

[17] *ILM* 11 (1972), p. 310.

[18] *ILM* 16 (1977), p. 88. Žr. M. Bothe, War and Environment, *EPIL* 4 (1982), p. 290–293.

[19] Conference on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons, Final Act, *ILM* 19 (1980), p. 1523. Žr. W.A. Soll, Weapons, Prohibited, *EPIL* 4 (1982), p. 352–354; M.A. Meyer (red.), *Armed Conflict and the New Law: Aspects of the 1977 Geneva Protocols and the 1981 Weapons Convention*, 1989.

[20] Tekstas *ILM* 35 (1996), p. 1206. Žr. L. Doswald-Beck, New Protocol on Blinding Laser Weapons, *IRRC* 36 (1996), p. 272–299, taip pat P. Herby pranešimą bei dokumentus, ten pat, p. 361 ir t.t.

cijos dėl sužeistų ir sergančių kareivių bei jūreivių, taip pat karo belaisvių apsaugos; keturios 1949 m. Ženevos konvencijos dėl sužeistų ir sergančių kareivių bei jūreivių, taip pat karo belaisvių ir civilių gyventojų apsaugos; du 1977 m. protokolai prie 1949 m. konvencijų.[21] Konvencijos dėl civilių gyventojų apsaugos taikymo sfera yra kur kas siauresnė nei numato jos pavadinimas; daugiausia ji susijusi tik su dviejų kategorijų civilių gyventojų apsauga: tų, kurie, prasidėjus karui, yra atsidūrę priešo teritorijoje, ir tų, kurie gyvena teritorijoje, kurią užėmė ir okupavo priešas. Tačiau kartu ši Konvencija įtvirtina kai kurias nuostatas, kurios taikomos visiems civiliams gyventojams nepriklausomai nuo jų buvimo vietos; pavyzdžiui, ji draudžia pulti civilių ligonines. 1977 m. I Protokolo 48–60 straipsniuose numatyta kur kas didesnė civilių gyventojų apsauga nuo puolimo.

Minėtas sutartis valstybės ratifikavo labai įvairiai.[22] Valstybės nenoriai ratifikuodavo tokio tipo konvencijas, kokios buvo priimtos Hagos konferencijose. Pavyzdžiui, 1980 m. Konvenciją, draudžiančią kai kurių ginklų naudojimą (1995 m. duomenimis) ratifikavo tik 57 valstybės, o kai kuriuos jos protokolus – netgi dar mažiau. 1925 m. Ženevos protokolo „Dėl dusinančių, nuodingų ir kitokių dujų, taip pat bakteriologinių kariavimo metodų naudojimo kare uždraudimo" šalimis (1995 m. duomenimis) buvo 145 valstybės. Konvenciją „Dėl cheminio ginklo kūrimo, gamybos, kaupimo ir naudojimo uždraudimo bei jo sunaikinimo", kuri turėjo įsigalioti 1997 m. balandžio 29 d., t.y. praėjus 180 dienų po 65-ojo ratifikacinio rašto (Vengrijos 1996 m.) deponavimo, rašant šią knygą buvo pasirašiusios 100 valstybių.[23] Be to, nemažai ginklų rūšių iki šiol nereglamentuoja jokia sutartis. Geriausias iki šiol pasiektas rezultatas yra tai, kad 1949 m. Ženevos konvencijas ratifikavo beveik visos pasaulio valstybės (186 valstybės – pagal 1996 m. duomenis).[24] 1977 m. I Protokolo šalimis nusprendė tapti kur kas mažiau valstybių (pagal 1996 m. duomenis – 134 valstybės).[25] Prie 1977 m. II Protokolo 1996 m. kovo 18 d. prisijungus Kiprui, valstybių, esančių šio Protokolo šalimis, skaičius pasiekė 135.[26] Pabrėžtina, kad tik 47 valstybės iki šiol pareiškė I Protokolo 90 straipsnyje numatytas deklaracijas dėl Tarptautinės faktų tyrimo komisijos kompetencijos tirti kaltinimus, kitų Protokolo šalių pareikštus valstybei dėl jos įvykdytų Protokolo pažeidimų, pripažinimo.[27]

Karo įstatymų kodifikavimas sutartimis nemenkina išliekamosios paprotinių principų reikšmės. Tai buvo išreikšta vadinamojoje „Martenso sąlygoje", įtvirtintoje 1899 m. Hagos II Konvencijos preambulėje:

[21] 1929 m. Ženevos I ir II konvencijos, 118 LNTS 303; 1949 m. Ženevos I–IV konvencijos, 75 UNTS 31, 75 UNTS 85, 75 UNTS 135 ir 75 UNTS 287; 1977 m. I ir II protokolai, 1125 UNTS 3 ir 1125 UNTS 609. Keturios Ženevos konvencijos pakeitė 3 ankstesnes 1906 ir 1929 m. konvencijas humanitarinės teisės srityje. Žr. A. Schlogel, Geneva Red Cross Conventions and Protocols, *EPIL* II (1995), p. 531–534.

[22] Žr. T. Meron, The Continuing Role of Custom in the Formation of International Humanitarian Law, *AJIL* 90 (1996), p. 238–249, 245 ir t.t.

[23] 1993 Chemical Weapons Convention, *ILM* 32 (1993), p. 800. Ją pasirašiusios valstybės įsteigė parengiamąją komisiją Hagoje. Žr. D. Bardonnet (red.), *The Convention on the Prohibition and Elimination of Chemical Weapons*, 1994; W. Krutzsch/R. Trapp, *A Commentary on the Chemical Weapons Convention*, 1994.

[24] *IRRC* 36 (1996), Nr. 311, 255.

[25] Žr. G.H. Aldrich, Prospects for United States Ratification of Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions, *AJIL* 85 (1991), p. 1–20; T. Meron, The Time Has Come for the United States to Ratify Geneva Protocol I, *AJIL* 88 (1994), p. 678–686; A.P Rubin, Correspondence on United States's Ratification of Geneva Protocol I, *AJIL* 89 (1995), p. 363–365.

[26] *IRRC* 36 (1996), Nr. 311, 247, 255.

[27] Ten pat, p. 256–257. Žr. taip pat E. Kussbach, The International Humanitarian Fact-Finding Commission, *ICLQ* 43 (1994), p. 174–184. Apie faktų tyrimą žr. taip pat 18 skyrių.

> Kol bus išleistas išsamesnis Karo įstatymų kodeksas, aukštosios susitariančios šalys mano esant tikslinga pareikšti, kad tais atvejais, kurių neapima jų priimtos taisyklės, gyventojai ir kariaujantys asmenys išlieka saugomais tarptautinės teisės normų, kylančių iš tarp civilizuotų tautų taikomos praktikos, žmoniškumo normų bei visuomeninės sąžinės reikalavimų.[28]

Naujos teisės kūrimas sutartimis labai atsiliko nuo karinių technologijų plėtros. Pavyzdžiui, iki 1977 m. I Protokolo priėmimo nebuvo jokios sutarties, kuri draustų civilių gyventojų bombardavimą. Tai nebūtų buvę itin svarbu, jeigu paprotinė teisė šiuo klausimu būtų buvusi aiški, bet taip nebuvo. Valstybių praktika karo įstatymų srityje daugiausia plėtojasi karo metu, todėl ji nėra nuosekli; didelių karų pasitaiko retai, o šiais laikais technologiniai pokyčiai yra tokie spartūs, kad kiekvienas karas visiškai skiriasi nuo ankstesniojo. Taip pat sunku yra nustatyti *opinio iuris*,[29] nes valstybės retai pateikia teisinių motyvų dėl to, ką jos daro karo metu. Nedaug prie teisės išaiškinimo prisideda karo nusikaltėlių procesai.[30] Pavyzdžiui, nė vienas vokietis nebuvo nubaustas po Antrojo pasaulinio karo už masinių bombardavimų organizavimą; tai suprantama, nes sąjungininkai nebuvo linkę persekioti vokiečių už tai, ką jie patys darė ir netgi didesniu mastu; dėl to nėra jokio teismo sprendimo bombardavimų teisėtumo klausimu.[31] 1899 ir 1907 m. Hagos konvencijos formaliai vis dar galioja, tačiau faktas, kad daugelis jų nuostatų akivaizdžiai nebeatitinka šiuolaikinių sąlygų, dažnai valstybes paskatina jas pažeidinėti.

Yra dar du veiksniai, XX a. skatinę karo įstatymų pažeidimus. Pirmiausia, Pirmasis ir Antrasis pasauliniai karai sukėlė daugiau blogų jausmų nei ankstesnieji; jie vyko dėl ideologinių motyvų ir jų tikslai iš esmės buvo neriboti. Kariaujančios valstybės nebesiekė užtikrinti jėgų balansą – jos laikėsi besąlygiškos kapituliacijos politikos, o tai natūraliai kitą šalį vertė kovoti iki galo (mirties). Antra, ekonomikos ir technologijos pokyčiai smarkiai padidino karinį pranašumą, kurį galima įgyti pažeidus karo įstatymus. Šiais laikais atskirti ginkluotąsias pajėgas ir civilius gyventojus nėra įmanoma, kadangi visa šalies ekonomika veikia karui. Sugriauti fabrikai ir netgi nužudyti juose dirbantys žmonės suteikia karinį pranašumą, o tai būtų buvę nesuvokiama ankstesniais laikais; lėktuvų išradimas kariaujančioms valstybėms suteikė priemonę tokiems veiksmams įvykdyti.

Branduoliniai ginklai

JT Generalinė Asamblėja 1961 m. priėmė rezoliuciją, kuria branduolinių ginklų naudojimas buvo paskelbtas neteisėtu.[32] 55 valstybės (daugiausia komunistinės ir Trečiojo pasaulio šalys) balsavo už rezoliuci-

[28] Cituota Roberts/Guelff (red.), *op. cit.*, p. 4. Kiekvienos iš 1949 m. Ženevos konvencijų bendrasis straipsnis paremtas „Martenso sąlygos" tekstu: I (63 straipsnis), II (62 straipsnis), III (142 straipsnis), IV (158 straipsnis). Be to, žr. 1977 m. I Papildomo protokolo 1-ą straipsnį bei II Papildomo protokolo preambulę. Toliau žr. T. Meron, On Custom and the Antecedents of the Martens Clause in Medieval and Renaissance Ordinances of War, *FS Bernhardt*, p. 173–177. Apie Martensą žr. V. Pustogarov, Fyodor Fyodorovich Martens (1845–1909) – A Humanist of Modern Times, *IRRC* 36 (1996), p. 300–314.

[29] Dėl konkretaus šios problemos pavyzdžio žr. E.J. Wallach, The Use of Crude Oil by an Occupying Belligerent State as a Munition de Guerre, *ICLQ* 41 (1992), p. 387–410. Apie *opinio iuris* reikšmę paprotinės teisės formavimuisi žr. 3 skyrių. Tačiau šiuo specifiniu klausimu žr. Meron (1996), *op. cit.*

[30] Žr. tekstą toliau, p. 421–430.

[31] Žr. T. Bruha, Bombardment, *EPIL* I (1992), p. 419–422.

[32] GA 1961 m. lapkričio 24 d. Rezoliucija Nr. 1653 (XVI), *UNYb* 1961, p. 30–31. Žr. taip pat, pavyzdžiui, vėlesnes Generalinės Asamblėjos rezoliucijas: „Dėl jėgos nenaudojimo tarptautiniuose santykiuose ir nuolatinio branduolinių ginklų naudojimo uždraudimo", JT GA 1972 m. lapkričio 29 d. Rezoliucija Nr. 2936 (XXVII); „Dėl branduolinių ginklų nenaudojimo ir užkirtimo kelio branduoliniam karui", JT GA 1981 m. gruodžio 9 d. Rezoliucija Nr. 36/92(I). Toliau žr. H. Blix, Area Bombardment: Rules and Reasons, *BYIL* 49 (1978), p. 31–69; I. Pogany (red.), *Nuclear Weapons and International Law*, 1987; N. Singh/E. McWhinney, *Nuclear Weapons and Contemporary International Law*, 2-as leid., 1988; E.L. Meyrowitz, *The Prohibition of Nuclear Weapons: The Relevance of International Law*, 1990; W.R. Hearn, The International Legal Regime Regulating Nuclear Deterrence and Warfare, *BYIL* 61 (1990), p. 199 ir t.t.; Nuclear Weapons and the Right to Survival, Peace and Development, *Denver JILP* 19 (1990), Nr. 1 (specialus leidimas).

ją, 20 valstybių (daugiausia Vakarų šalys) balsavo prieš ir 26 valstybės (daugiausia Lotynų Amerikos šalys) – susilaikė. Komunistinių ir Vakarų šalių nuomonės išsiskyrė, kadangi SSRS pranašumas įprastinės (t.y. nebranduolinės) ginkluotės srityje Europoje buvo toks didelis (prieš Raudonosios Armijos išvedimą iš Rytų Europos), jog Vakarų šalys, siekdamos apsiginti nuo SSRS invazijos į Vakarų Europą jai naudojant įprastinę ginkluotę, būtų buvusios priverstos panaudoti branduolinį ginklą; todėl Vakarų šalys įrodinėjo, kad branduolinių ginklų panaudojimas neprieštarauja tarptautinei teisei. Kita vertus, SSRS Trečiojo pasaulio palankumą galėjo įgyti palaikydama nuomonę, jog branduolinių ginklų naudojimas yra neteisėtas, nes ji žinojo, kad jai neteks būti ta pirmąja valstybe, kuri juos panaudotų; jeigu Vakarų šalys būtų panaudojusios juos pirmosios, SSRS būtų galėjusi panaudoti branduolinius ginklus remdamasi doktrina dėl represalijų.[33]

Geriausiu atveju ši Generalinės Asamblėjos rezoliucija tėra paprotinės teisės išraiška,[34] tačiau balsavimo už ją rezultatai rodė, jog nėra visuotinai pripažinto papročio. Didžiosios Vakarų valstybės bet kuriuo atveju turi teisę teigti, jog joms ši Rezoliucija teisinio poveikio neturi, kadangi jos niekada nepripažino Rezoliucijoje numatytų idėjų.

Kai kurios tarptautinės teisės normos pagal analogiją gali būti aiškinamos plačiau, kad apimtų ir branduolinius ginklus. Pavyzdžiui, 1907 m. Hagos taisyklių 23(a) straipsnyje skelbiama, jog draudžiama „naudoti nuodus arba užnuodytus ginklus", o 1925 m. Ženevos protokolas draudžia „naudoti per karą dusinančias, nuodingąsias ar kitokias panašias dujas, taip pat visus analogiško poveikio skysčius ar medžiagas". Galima ginčyti, ar branduolinių ginklų sukeltos radioaktyviosios dulkės laikytinos nuodais; radioaktyviosios dulkės yra branduolinių ginklų šalutinis poveikis, o nuodijimas yra pagrindinis (jeigu ne vienintelis) nuodingųjų dujų panaudojimo poveikis.

Kita vertus, branduoliniai ginklai gali būti lyginami su masiniais bombardavimais per Antrąjį pasaulinį karą; tačiau to nedraudė jokia sutartis, o įrodyti, jog tokie bombardavimai prieštarauja paprotinei teisei, būtų buvę sunku, nes juos minėtame kare plačiai naudojo abi kariaujančiosios pusės. Jeigu per šį karą būtų galioję 1977 m. I Protokolo 48–60 straipsniai, jie būtų draudę daugelį šiame kare vykusių bombardavimų. 1977 m. I Protokolo 48 straipsnyje nustatyta:

> Kad užtikrintų pagarbą civiliams gyventojams ir civiliams objektams bei jų apsaugą, visais atvejais konflikto šalys turi daryti skirtumą tarp civilių gyventojų ir kombatantų, civilinių ir karinių objektų, ir savo operacijas vykdyti tik prieš karinius objektus.[35]

Tačiau JAV, pasirašydamos I Protokolą 1977 m., pareiškė, jog jų „požiūriu ... normos, įtvirtintos šiame Protokole ... nėra skirtos re-

[33] Žr. tekstą toliau, p. 419.

[34] Žr. 3 skyrių.

[35] Žr. F.A.F.v.d. Heydte, Military Objectives, *EPIL* 3 (1982), p. 276–279.

guliuoti arba drausti branduolinių ginklų naudojimą".[36] Panašiai pareiškė ir Britanijos bei Prancūzijos vyriausybės.

Esminis principas lieka: karo veiksmais neturi būti sukelta nereikalingų kančių, t.y. kančių, kurios yra visiškai neproporcingos tais veiksmais įgyjamam kariniam pranašumui. Branduoliniai ginklai sukelia didžiulių kančių, tačiau jie gali suteikti ir didžiulį karinį pranašumą; jeigu prieš Japoniją 1945 m. nebūtų buvęs panaudotas branduolinis ginklas, karas prieš ją būtų galėjęs tęstis dar bent metus.[37] Taigi vargu ar galima daryti išvadą, kad branduolinių ginklų panaudojimas visais atvejais yra neteisėtas.

Net jei pripažįstame, kad branduolinių ginklų naudojimas kai kuriais atvejais yra teisėtas, tai dar nereiškia, jog karo įstatymai, ribojantys tradicinių ginklų naudojimą, yra atgyvenę. Gali būti pateisinama numesti branduolinę bombą ant miesto, kadangi karinė nauda, įgyta sugriovus karinius įrengimus, fabrikus, ryšių priemones ir pan., nusveria kančias; bet tyčia tame pačiame mieste numesti paprastą bombą ant mokyklos ar ligoninės būtų neteisėta, nes nebūtų įgyta karinės naudos, kuri nusvertų patirtas kančias. Nors tarptautinė bendrija, įskaitant branduolinį ginklą turinčias valstybes, dar nėra pasiekusi konkretaus susitarimo dėl branduolinių ginklų naudojimo arba nenaudojimo, tai dar nereiškia, kad šis klausimas nėra susijęs su karo įstatymuose įtvirtintais bendrais principais ir kitomis paprotinėmis normomis, reglamentuojančiomis ginklų ir kariavimo būdų naudojimą. JAV ir Jungtinė Karalystė nuolat patvirtindavo, kad šie principai bei normos taikomi ir branduoliniams ginklams.[38]

Branduolinių ginklų naudojimo ginkluotame konflikte teisėtumo klausimas Tarptautiniam Teisingumo Teismui buvo pateiktas dviejų prašymų dėl konsultacinės išvados pagrindu; vieną iš jų 1993 m. rugsėjo 3 d. pateikė Pasaulinė sveikatos apsaugos organizacija (WHO), o kitą – JT Generalinė Asamblėja 1996 m. sausio 6 dieną. Kadangi buvo abejojama, ar WHO pateiktas prašymas atitinka šios organizacijos mandatą,[39] jis buvo papildytas JT Generalinės Asamblėjos, turinčios teisę bet kokiu teisiniu klausimu prašyti Teismo konsultacinės išvados. Prašymas buvo įformintas Generalinės Asamblėjos Rezoliucija Nr. 49/75K, priimta 1994 m. gruodžio 15 d.; joje Asamblėja, vadovaudamasi JT Įstatų 96(1) straipsniu, nusprendė Teismo prašyti, kad šis „skubiai pateiktų savo konsultacinę išvadą tokiu klausimu: ar pagal tarptautinę teisę grasinimas branduoliniu ginklu arba jo panaudojimas yra leidžiamas bet kokiomis aplinkybėmis?"[40]

Šis atvejis vertas dėmesio dėl to, kad bendru nevyriausybinių organizacijų ir daugumos valstybių spaudimu buvo įveiktas smarkus didžiųjų branduolinių valstybių, ypač JAV, Jungtinės Karalystės ir

[36] *AJIL* 72 (1978), p. 407.

[37] Tačiau žr. naujausias istorikų diskusijas, 2 skyrių.

[38] Žr. Roberts/Guelff (red.), *op. cit.*, p. 18–19.

[39] Rezoliucijoje, kurią priėmė Pasaulinės sveikatos organizacijos asamblėja 1993 m. gegužės 14 d. (WHA 46.40), iškeltas klausimas buvo toks: „Atsižvelgiant į poveikį sveikatai ir aplinkai, ar branduolinių ginklų panaudojimas, kurį įvykdė valstybė kare arba kitokio pobūdžio ginkluotame konflikte, reiškia jos įsipareigojimų pagal tarptautinę teisę, įskaitant WHO Konstituciją, pažeidimą?"

[40] JT GA Rezoliucija Nr. 49/75K. Apie su tuo susijusius ir procedūrinius klausimus žr. M. Lailach, The General Assembly's Request for an Advisory Opinion from the International Court of Justice on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, *LJIL* 8 (1995), p. 401–429.

Prancūzijos, pasipriešinimas ir klausimas pateiktas Teismui. Tarptautiniam Teisingumo Teismui buvo perduota peticija, pasirašyta daugiau nei 1 mln. žmonių; šie, remdamiesi, *inter alia*, „Martenso sąlyga", skelbėsi esą prieš branduolinio ginklo teisėtumą.[41] Per viešą svarstymą, Taikos Rūmuose Hagoje, vykusį nuo 1995 m. spalio 30 d. iki lapkričio 15 d., dauguma iš dalyvavusių valstybių (dalyvavo 21 valstybė) ir Pasaulinė sveikatos apsaugos organizacija išreiškė savo priešiškumą šių ginklų naudojimo teisėtumui. Japonijos delegacijoje buvo Hirosimos ir Nagasakio miestų merai.[42]

1996 m. liepos 8 d. dėl abiejų prašymų Teismas pateikė savo konsultacines išvadas. WHO prašymas buvo atmestas (11 balsų prieš 3)[43] remiantis tuo, kad pagal „specializacijos principą", taikomą tarptautinėms organizacijoms ir apribojantį jų kompetenciją,[44] šios organizacijos kompetencija neapima branduolinių ginklų naudojimo teisėtumo klausimo, net ir dėl jų poveikio sveikatai ir aplinkai.[45] Nagrinėjant Generalinės Asamblėjos pateiktą klausimą tarp teisėjų dėl atskirų sprendimo dalių atsirado skirtingos daugumos. Teismas pripažino, kad nei paprotinėje, nei sutartinėje teisėje nėra „jokio konkretaus leidimo grasinti branduoliniais ginklais arba juos naudoti" (vienbalsiai), tačiau nėra ir „visapusiško bei visuotinio jų uždraudimo" (11 balsų prieš 3). Teismas toliau pareiškė (vienbalsiai), kad „grasinimas jėga arba jos naudojimas branduolinių ginklų pavidalu, prieštaraujantis JT Įstatų 2 straipsnio 4 punktui ir nesuderinamas su 51 straipsnyje numatytais reikalavimais, yra neteisėtas", ir kad tai „turi taip pat atitikti tiek ginkluoto konflikto atveju taikomos tarptautinės teisės reikalavimus, ypač kai tai susiję su tarptautinės humanitarinės teisės principais, tiek konkrečius įsipareigojimus pagal sutartis bei kitus susitarimus, tiesiogiai susijusius su branduoliniais ginklais". Labiausiai kontroversiška išvada, priimta pirmininko sprendžiamojo balso dėka (likusių teisėjų balsai pasidalijo po lygiai), yra gana miglota:

> Iš anksčiau minėtų reikalavimų galima daryti išvadą, kad grasinimas branduoliniais ginklais arba jų naudojimas paprastai prieštarautų ginkluoto konflikto atveju taikomos tarptautinės teisės normoms, ypač kas susiję su humanitarinės teisės principais ir normomis.
>
> Tačiau, atsižvelgiant į egzistuojančią tarptautinės teisės būklę bei turimus faktus, Teismas negali daryti galutinės išvados, kad grasinimas branduoliniais ginklais arba jų naudojimas būtų teisėtas ar neteisėtas kraštutiniu savigynos atveju, kai iškyla grėsmė pačiam valstybės išlikimui.[46]

Teisėja Higgins savo atskirojoje nuomonėje pareiškė, kad „Teismas, remdamasis egzistuojančios teisės bei faktų neapibrėžtumu, aiškiai skelbia *non liquet* dėl esminio klausimo."[47] Svarbiausia išvada yra neišbaigta, o argumentacija nepateikia atsakymo į klausimą, ko-

[41] Žr. tekstą aukščiau, p. 411–412.

[42] Dėl dalyvių sąrašo žr. *ILM* 35 (1996), p. 816.

[43] *ICJ Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, *ILM* 35 (1996), p. 809. Kiti teisėjų pareiškimai ir atskirosios nuomonės yra perspausdinti leidinyje *ILM* 35 (1996), p. 1343. Apie bylą žr. taip pat 3 ir 19 skyrių.

[44] Dėl tarptautinių organizacijų riboto teisinio subjektiškumo žr. 6 skyrių.

[45] Tarptautinio Teisingumo Teismo konsultacinė išvada, *op. cit.*

[46] Ten pat, p. 831.

[47] Ten pat, p. 934, 2-as p. Apie *non liquet* žr. 3 skyrių.

kiu atveju branduolinių ginklų naudojimas iš tikrųjų laikomas teisėtu arba neteisėtu. Vietoj to Teismas (vienbalsiai) pripažino, jog egzistuoja pareiga „sąžiningai vesti ir baigti derybas dėl branduolinio nusiginklavimo visais su tuo susijusiais aspektais, egzistuojant griežtai ir veiksmingai tarptautinei kontrolei". Sutartis „Dėl branduolinių ginklų neplatinimo" neseniai buvo pratęsta neapibrėžtam laikui. Nors šia sutartimi patvirtinamos 5 oficialių branduolinių valstybių, kurios kartu yra ir nuolatinės Saugumo Tarybos narės, privilegijos dėl jų branduolinių ginklų arsenalo išsaugojimo bei uždraudimo turėti tokius ginklus kitoms valstybėms sutarties šalims, joje taip pat numatyta pareiga vesti derybas dėl branduolinio ginklavimosi varžybų nutraukimo bei branduolinio nusiginklavimo esant tarptautinei kontrolei.[48]

Kitas su branduoliniais ginklais (bet ne su karo įstatymais) susijęs klausimas – branduolinių bandymų, vykdomų taikos metu siekiant nustatyti, ar branduoliniai ginklai veikia efektyviai, kokie yra jų panaudojimo rezultatai ir kaip jie turi būti plėtojami, teisėtumas.[49] Egzistuoja nemažai ribotos apimties dvišalių ir daugiašalių sutarčių, kuriose įtvirtintos specialios nuostatos šiuo klausimu, o neseniai priimtoje daugiašalėje sutartyje buvo numatytas visaapimantis bandymų uždraudimas.[50] Teisinė padėtis yra susijusi su tokiais bandymais paliestų trečiųjų šalių teisėmis, tačiau iki šiol ji dar nėra autoritetingai išaiškinta, nors akivaizdu, kad dėl tarpvalstybinės žalos, kurią bandymus vykdanti valstybė padaro kitos valstybės teritorijai ar gyventojams, kyla bandymus vykdančios valstybės tarptautinė atsakomybė. Kai Australija ir Naujoji Zelandija Tarptautiniame Teisingumo Teisme 1973 m. pateikė ieškinį Prancūzijai dėl jos vykdytų branduolinių bandymų atmosferoje virš Ramiojo vandenyno,[51] Teismas savo 1973 m. birželio 22 d. įsakymu ėmėsi kai kurių laikinųjų priemonių Prancūzijos atžvilgiu; tačiau savo sprendimais 1974 m. gruodžio 20 d. Teismas pripažino, jog jam nebereikia priimti sprendimo, nes Prancūzija vienašaliu pareiškimu teisiškai įsipareigojo,[52] kad nebevykdys bandymų atmosferoje virš pietinės Ramiojo vandenyno dalies.

Dėl nesenų Prancūzijos požeminių branduolinių bandymų pietinėje Ramiojo vandenyno dalyje[53] Tarptautinis Teisingumo Teismas vėl gavo ieškinį. Naujoji Zelandija 1995 m. rugpjūčio 21 d. pateikė prašymą „ištirti situaciją pagal Teismo 1974 m. gruodžio 20 d. priimto sprendimo *Nuclear Tests (New Zealand v. France)* byloje 63 punktą"; be to, papildomai buvo prašoma nurodyti laikinąsias priemones. Australija 1995 m. rugpjūčio 23 d. pateikė prašymą prisijungti prie Naujosios Zelandijos reikalavimų, o vėliau panašių pareiškimų gauta iš Samoa, Solomono ir Maršalo salų bei Mikronezijos.[54] Tačiau 1995 m. rugsėjo 22 d., praėjus tik mėnesiui nuo Naujosios Zelandijos prašy-

[48] 1968 Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons, *ILM* 7 (1968), p. 7; Baigiamąjį dokumentą dėl Sutarties galiojimo pratęsimo žr. *ILM* 34 (1995), p. 959. Žr. taip pat G. Bunn/R. Timerbaev/J. Leonard, *Nuclear Disarmament: How Much Have the Five Nuclear Powers Promised in the Non-Proliferation Treaty?*, 1994; G. Bunn, *Extending the Non-Proliferation Treaty: Legal Questions Faced by the Parties in 1995*, 1994; *The United Nations and Nuclear Non-Proliferation*, UN Blue Book Series, 1995; M.v. Leeuwen (red.), *The Future of the International Nuclear Non-Proliferation Regime*, 1995; E. El Baradei, Verifying Non-Proliferation Pledges: The Evolution and Future Direction of the IAEA Safeguards System, *LJIL* 8 (1995), p. 347–360.

[49] Žr. I.H.v. Arx, Nuclear Tests, *EPIL* 4 (1982), p. 41–44. Žr. taip pat PG. Schrag, *Global Action: Nuclear Test Ban Diplomacy at the End of the Cold War*, 1992.

[50] Atvira pasirašymui nuo 1996 m. rugsėjo 24 d., *ILM* 35 (1996), p. 1439.

[51] *Nuclear Tests Cases (Australia v. France), ICJ Rep.* 1973, p. 99–133; *Nuclear Tests Cases (New Zealand v. France), ICJ Rep.* 1973, p. 135–164. Žr. taip pat A. Berg, Nuclear Tests Cases (Australia v. France; New Zealand v. France), *EPIL* 2 (1981), p. 216–219.

[52] *ICJ Rep.* 1974, p. 253–455 (*Australia v. France*); *ICJ Rep.* 1974, p. 457–528 (*New Zealand v. France*). Žr. taip pat 9 skyrių.

[53] Žr. taip pat *Rainbow Warrior* bylą 6 skyriuje.

[54] Pagal Tarptautinio Teisingumo Teismo Statuto 62 ir 63 straipsnius. Žr. 18 skyrių, 119-ą pastabą.

mo pateikimo, Teismas nusprendė, kad prašymas nėra „susijęs su minėto 63 punkto nuostatomis ir dėl to turi būti atmestas".[55] Teismo argumentacija, kad 1973 m. bylos buvo susijusios su bandymais atmosferoje, o pastarasis atvejis yra požeminiai bandymai, liudija apie neseniai atsiradusią tendenciją, kad Teismas savo jurisdikciją paprastai aiškina siaurinamai.

Neutraliteto teisė ir ekonominės priemonės jūrų kare

Šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje tradicinė neutralitetą liečianti teisė, nustatanti valstybės, nedalyvaujančios kare su kitomis valstybėmis, teisinį statusą,[56] tapo komplikuota dėl jėgos panaudojimo taisyklių[57] bei kolektyvinio saugumo sistemos, numatytos JT Įstatuose.[58] Jos būklė buvo pavadinta „chaotiška".[59] Viena iš sričių, kuriose tradicinės normos išsaugojo didžiąją dalį savo sąlyginio aiškumo, yra susijusios su ekonominėmis jūrų karo priemonėmis.

Jūra visada buvo naudojamasi prekybos transporto tikslais ir amžių amžius vienas iš pagrindinių jūrų karo tikslų buvo susilpninti priešo ekonomiką.[60] Priešo prekybos laivai jūroje gali būti konfiskuojami; taigi jūrų karą reglamentuojančios taisyklės skiriasi nuo sausumos karo taisyklių, kurios draudžia (arba drausdavo) konfiskuoti privačios nuosavybės priešo turtą (su tam tikromis išimtimis).[61] Be to, neutralių šalių prekybos laivai gali būti konfiskuoti tuo atveju, jei jais vežamas kontrabandinis krovinys[62] priešui arba jei jie bando prasiveržti pro blokadą.[63] (Nelaikoma, kad neutralių šalių laivų savininkai, gabenantys kontrabandą arba bandantys pažeisti blokadą, taip pat jų pilietybės valstybė, leidžianti jiems taip elgtis, veikia neteisėtai – jie tik rizikuoja, kad pagautas laivas gali būti konfiskuotas.)

XVIII–XIX a. prekės buvo skirstomos į 3 kategorijas: absoliuti sąlyginė kontrabanda ir nevaržomos apyvartos prekės. Neutralių šalių laivai, gabenę absoliučią kontrabandą (t.y. prekes, neabejotinai galimas panaudoti kariniams tikslams, pvz., paraką) į priešo šalį, visais atvejais galėjo būti konfiskuoti; neutralių šalių laivai, gabenę nevaržomos apyvartos prekes (pvz., prabangos daiktus, šilką) į priešo šalį, jokiais atvejais negalėjo būti konfiskuoti; neutralių šalių laivai, gabenę kitas prekes (t.y. sąlyginę kontrabandą, pavyzdžiui, maistą ar drabužius), galėjo būti konfiskuoti tuo atveju, jei prekės buvo skirtos priešo vyriausybei, ir negalėjo būti konfiskuoti, jei prekės būdavo skirtos privatiems asmenims priešo šalyje. Šių 3 kategorijų skirtumai niekada nebuvo labai aiškūs, todėl kariaujančios šalys turėdavo tam tikrą diskrecijos laisvę spręsti, kas sudaro absoliučią ir kas – sąlyginę kontrabandą. Per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus kiekvienos šiuose

[55] *ICJ Rep.* 1995, p. 288, 307, 68-as p. Reikėtų pabrėžti, jog pastangos sustabdyti Prancūzijos bandymus remiantis Euratomo sutartimi Europos Bendrijos teisės lygiu taip pat žlugo. Žr. M.C.R. Craven, New Zealand's Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (*New Zealand v. France*), *ICLQ* 45 (1996), p. 725 ir t.t.

[56] R.L. Bindschedler, Neutrality, Concept and General Rules, *EPIL* 4 (1982), p. 9–14; R.L. Bindschedler, Permanent Neutrality of States, ten pat, p. 133–8; E. Kussbach, Neutrality Laws, ten pat, p. 28–31; K.J. Madders, Neutrality in Air Warfare, ten pat, p. 14–16; K. Zemanek, Neutrality in Land Warfare, ten pat, p. 16–19; S. Oeter, *Neutralitat und Waffenhandel*, 1992; S.P. Subedi, Neutrality in a Changing World: European Neutral States and the European Community, *ICLQ* 42 (1993), p. 238 ir t.t.

[57] Žr. 19 skyrių.

[58] Žr. 22 skyrių. Apie JT Įstatų 2(6) straipsnio poveikį neutralių valstybių, nesančių JT narėmis, atžvilgiu žr. W. Graf Vitzthum, Article 2(6), *Simma CUNAC*, p. 652–653; žr. taip pat B.-O. Bryde, Article 48, ten pat, p. 652–653.

[59] Žr. A. Gioia, Neutrality and Non-belligerency, leidinyje Post (red.), 1994, *op. cit.*, p. 51–110.

[60] Žr. Y. Dinstein, Neutrality in Sea Warfare, *EPIL* 4 (1982), p. 19–28; Dinstein, Sea Warfare, ten pat, p. 201–212; W. Rabus, Booty in Sea Warfare, *EPIL* I (1992), p. 434–437. Toliau žr. M. Ronzitti (red.), *The Law of Naval Warfare: a Collection of Agreements and Documents with Commentaries*, 1988; W.H.v. Heinegg (red.), *Methods and Means of Combat in Naval Warfare*, 1992; H.S. Levie, *Mine Warfare at Sea*, 1992; L. Doswald-Beck, Vessels, Aircraft and Persons Entitled to Protection During Armed Conflict at Sea, *BYIL* 65 (1994), p. 211–302; L. Doswald-Beck (red.), *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea*, 1995; W.H.v. Heinegg (red.), *Visit, Search, Diversion and Capture, The Effect of the United Nations Charter on the Law of Naval Warfare*, 1995; Heinegg (red.), *Regions of Operations of Naval Warfare*, 1995.

karuose dalyvavusios šalies visa ekonomika buvo skirta kariniams tikslams (tokiu mastu, kokio nebuvo ankstesniuose karuose), todėl iš esmės visos prekės imtos laikyti absoliučia kontrabanda.

XVIII–XIX a. kariaujančios valstybės turėjo teisę blokuoti priešo pakrantę, t.y. siųsti savo karo laivus plaukioti palei priešo kranto liniją, kad neleistų kitiems laivams įplaukti į priešo uostus arba išplaukti iš jų. Neutralių šalių laivai, bandę prasiveržti pro blokadą, galėjo būti konfiskuoti; tačiau teisė konfiskuoti laivą atsirasdavo tik tuo atveju, jei blokada pasiekdavo tam tikrą veiksmingumo lygį. Per Pirmąjį pasaulinį karą vokiečių minos ir povandeniniai laivai trukdė sąjungininkų karo laivams efektyviai veikti prie Vokietijos krantų, todėl vietoj įprastos blokados sąjungininkai įvedė „tolimą blokadą“: stabdydavo neutralių šalių laivus už šimtų mylių nuo Vokietijos pakrantės ir konfiskuodavo juos, jeigu nustatydavo, kad šie gabena Vokietijai skirtas prekes. Neutralios valstybės protestavo prieš tokį „blokados“ sampratos išplėtimą ir su kontrabanda susijusius praktinio taikymo pokyčius, tačiau į karą įsitraukus JAV, neutralios valstybės tapo pernelyg silpnos, kad jų nuomonės būtų paisoma.

Kariaujančių šalių karo laivai turi teisę stabdyti ir apieškoti neutralių šalių prekybos laivus (išskyrus neutralių šalių teritoriniuose vandenyse), kad nustatytų, ar šie negabena kontrabandos arba nebando pažeisti blokados; tokiems įtarimams pasitvirtinus prekybos laivas nuvelkamas į jį pagavusios valstybės uostą ir specialiai šiam tikslui sudarytas teismas paskelbia jį „teisėtu prizu“.[64] Tačiau per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus ši praktika pakito keliais aspektais. Dažniau prekybos laivai buvo nuskandinami, o ne konfiskuojami. Iki 1914 m. buvo ginčijamasi, kokiais atvejais prekybos laivus skandinti yra teisėta, tačiau buvo sutariama dėl vieno dalyko – karo laivas privalo gelbėti skandinamojo prekybos laivo įgulą. Visa tai pakito sukūrus povandeninį laivą.[65] Vokietijos politika skandinti prekybos laivus iš karto, negelbstint jų įgulos, JAV išprovokavo paskelbti karą Vokietijai 1917 m., tačiau abi kariaujančios pusės ėmė laikytis panašios praktikos ir per Antrąjį pasaulinį karą. Niurnbergo Tribunolas pripažino, kad ši praktika buvo neteisėta, tačiau dėl to Vokietijos vadai nubausti nebuvo, nes sąjungininkai darė tą patį.[66]

Klausimas, ar per Pirmąjį Persijos įlankos karą (1980–1988) Irano vykdytų atakų prieš į Iraką plaukusius neutralių šalių laivus patirtis bei JAV reakcija į tai (JAV pakeisdavo trečiųjų šalių naftos tanklaivių vėliavas, kad apsaugotų juos) sukūrė kokią nors kitokią teisinę situaciją, lieka neaiškus.[67] Wolffo Heintschelio von Heineggo neseniai atliktame tyrime apie nuo 1945 m. vykusius procesus daroma išvada, kad teisė prizų (laivų konfiskavimo) klausimu nebuvo iš es-

[61] R. Lagoni, Merchant Ships, *EPIL* 11 (1989), p. 228–233; R.J. Grunawalt, *Targeting Enemy Merchant Shipping*, 1993.

[62] W. Meng, Contraband, *EPIL* I (1992), p. 809–812.

[63] L. Weber, Blockade, *EPIL* I (1992), p. 408–412; Weber, Blockade, Pacific, ten pat, p. 412–415.

[64] D.H.N. Johnson, Prize Law, *EPIL* 4 (1982), p. 154–159; J.H.W. Verzijl/W.P. Heere/J.P.S. Offerhaus, *International Law in Historical Perspective. Part IX–C. The Law of Maritime Prize*, 1992.

[65] Žr. Zemanek (1982), Submarine Warfare, *op. cit.*, p. 233–235.

[66] 13 AD 203 (1946), p. 219–220.

[67] Dėl diskusijos žr. M. Jenkins, Air Attacks on Neutral Shipping in the Persian Gulf: The Legality of the Iraqi Exclusive Zone and Iranian Reprisals, *BCICLR* 8 (1985), p. 517–549; T.W. Costello, *Persian Gulf Tanker War and International Law*, 1987; M.H. Nordquist/M.G. Wachenfeld, Legal Aspects of Reflagging Kuwaiti Tankers and Laying of Mines in the Persian Gulf, *GYIL* 31 (1988), p. 138–164; R. Leckow, The Iran-Iraq Conflict in the Gulf: The Law of War Zones, *ICLQ* 37 (1988), p. 629; R. Wolfrum, Reflagging and Escort Operations in the Persian Gulf: An International Law Perspective, *Virginia JIL* 29 (1989), p. 387–399; F.U. Russo, Targeting Theory in the Law of Armed Conflict at Sea: The Merchant Vessels as Military Objective in the Tanker War, leidinyje Dekker/Post (red.), *op. cit.*, p. 153 ir t.t. (su D. Fleck'o ir T.D. Gill'o komentarais); M. Bothe, Neutrality at Sea, ten pat, p. 205 ir t.t. (su C. Greenwood'o ir A. Bos'o komentarais); A. de Guttry/N. Ronzitti, *The Iran-Iraq War (1980–1988) and the Law of Naval Warfare*, 1993.

mės pakeista remiantis valstybių praktika.[68] Dabartinė teisė šiuo klausimu trumpai gali būti apibūdinta taip: kariaujančios valstybės turi plačią diskrecijos laisvę spręsti, ar laivai, lėktuvai ir prekės yra „priešiško" pobūdžio. Iš esmės visi laivai, nepriklausomai nuo jų nacionalinės priklausomybės ir paskirties, gali būti sustabdyti, apieškoti ir nuvilkti į juos pagavusios valstybės uostą; to neleidžiama daryti tik neutralių šalių teritoriniuose vandenyse. Privatus priešo turtas, išskyrus atvejus, kai jam taikomas specialus apsaugos statusas, gali būti paimtas ir konfiskuotas, jeigu jis randamas už teritorijos, esančios neutralių šalių jurisdikcijoje, ribų. Teisė sulaikyti ir konfiskuoti netaikoma neutralių šalių laivams bei prekėms, nebent jie dalyvauja karo veiksmuose priešo pusėje. Teisė prizų klausimu taikoma tarptautinio ginkluoto konflikto atveju nepriklausomai nuo „karo stovio" egzistavimo. Su prizu susijusios priemonės, kurias karo metu taiko tiek agresorius, tiek auka, nesuteikia nuolatinės teisės į neutralių šalių privataus turto nuosavybę.

Represalijos

Represalijos yra viena iš pagrindinių priemonių valstybes priversti laikytis karo įstatymų ir kartu tarptautinės teisės apskritai.[69] Represalija yra veika, kuri normaliai būtų neteisėta, tačiau ją pateisina valstybės, prieš kurią represalija yra nukreipta, anksčiau įvykdyta neteisėta veika; tai yra atpildo už ankstesnę neteisėtą veiką forma. Represalijos gali būti taikomos tik tuo atveju, jei kitos priemonės (pvz., protestai ir perspėjimai) nedavė rezultatų.[70]

Represalijos turi neabejotiną sulaikomąjį poveikį; būtent represalijų baimė sulaikė nuo dujų panaudojimo per Antrąjį pasaulinį karą. Tačiau represalijos dažnai sukelia nekaltų žmonių kančias; dėl to keturiose 1949 m. Ženevos konvencijose draudžiamos represalijos prieš asmenis, statinius, laivus, įrangą bei turtą, t.y. objektus, kurių apsaugą tos konvencijos numato.

TAISYKLĖS, REGLAMENTUOJANČIOS PILIETINIŲ KARŲ VEDIMĄ

Pagal paprotinę tarptautinę teisę nebuvo aišku, ar karo įstatymai, numatantys civilių gyventojų, sužeistųjų, sergančiųjų, karo belaisvių ir pan. apsaugą, taikytini per visus pilietinius karus nepriklausomai nuo karo stovio pripažinimo. Ispanijos pilietinio karo žiaurumai išryškino šios situacijos nepatenkinamumą, todėl kiekvienos iš keturių 1949 m.

[68] Žr. W.H.V. Heinegg, The Current State of International Prize Law in Post (red.), 1994, *op. cit.*, p. 5–31.

[69] Žr. F. Kalshoven, *Belligerent Reprisals*, 1971; F.J. Hampson, Belligerent Reprisals and the 1977 Protocols to the Geneva Conventions of 1949, *ICLQ* 37 (1988), p. 818 ir t.t.; F. Halshoven, Belligerent Reprisals Revisited, *NYIL* 21 (1990), p. 43–80. Apie represalijas taikos metu žr. 1 ir 17 skyrių.

[70] Žr. 1 ir 17 skyrių.

Ženevos konvencijų 3 straipsnyje mėginta ištaisyti šią situaciją – išplėstas kai kurių svarbesnių karo įstatymų galiojimas ir kilus pilietiniam karui.[71] *Nicaragua* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė, kad bendras 3 straipsnis reiškia daugiau nei paprastą sutartinę normą. Teismas šį straipsnį laikė „fundamentalių bendrųjų humanitarinės teisės principų", teisiškai galiojančių nepriklausomai nuo kokio sutartinio pagrindo, išraiška. Atspindėdamas „elementarius žmoniškumo motyvus", 3 straipsnis taip išreiškia minimalų standartą, kuris yra ir sudedamoji paprotinės teisės dalis.[72]

1949 m. konvencijų II protokolas, pasirašytas 1977 m., yra radikalesnis nei šių konvencijų 3 straipsnis ta prasme, kad juo išplečiamas didesnės dalies (bet ne visų) karo įstatymų galiojimas pilietiniuose karuose.[73] Pagal šio Protokolo 1(1) straipsnį, jis taikomas ginkluotiems konfliktams,

> kurie vyksta aukštosios susitariančios šalies teritorijoje tarp jos ginkluotųjų pajėgų ir disidentinių ginkluotųjų pajėgų ar kitų organizuotų ginkluotų grupių, kurios, vadovaujamos atsakingos vadovybės, įgyvendina tokią jos teritorijos dalies kontrolę, kuri leidžia joms vykdyti ilgalaikes ir organizuotas karines operacijas bei užtikrinti šio Protokolo įgyvendinimą.

2 punkte tęsiama:

> Šis Protokolas netaikomas situacijoms, susijusioms su vidiniais neramumais ir įtampa, pavyzdžiui, riaušių, pavienių, atsitiktinių prievartos aktų bei kitų panašaus pobūdžio aktų, nesančių ginkluotu konfliktu, atvejais.

1949 m. konvencijų I protokolo, taip pat pasirašyto 1977 m., 1(4) straipsnis yra radikalesnis ta prasme, kad juo, siekiant taikyti jame numatytas taisykles (ir galbūt siekiant taikyti karo įstatymus apskritai), prie tarptautinių karų priskiriami:[74]

> ginkluoti konfliktai, kuriuose tautos, įgyvendindamos savo teisę į apsisprendimą, kovoja prieš kolonijinį viešpatavimą, svetimšalių okupaciją bei rasistinius režimus.

3 straipsnis nebuvo veiksmingas, o tai, ar 1977 m. protokolų poveikis bus sėkmingesnis, parodys ateitis.[75] Pilietiniame kare paprastai abi pusės laiko viena kitą išdavike; tai nesukuria palankios aplinkos karo įstatymų laikymuisi. Be to, pilietiniuose karuose paprastai dalyvauja partizanai ir kitos nereguliarios pajėgos, ir dėl to tampa sunku atskirti kombatantus nuo civilių gyventojų.[76] Net jei pilietinis karas yra „internacionalizuotas", t.y. jame dalyvauja užsienio pajėgos, patirtis Vietname 1965–1973 metais rodo, jog tikimybė, kad bus laikomasi karo įstatymų, padidėja nedaug. Kita vertus, kartais represalijų bei karo nusikaltėlių procesų baimė užtikrindavo tam tikrą pagar-

[71] Žr. 20 skyrių.

[72] *Nicaragua v. US, ICJ Rep.* 1986, p. 14, 113–114. Apie bylą žr. 19 skyrių.

[73] D.P. Forsythe, Legal Management of Internal War: The 1977 Protocol on Non-International Armed Conflict, *AJIL* 72 (1978), p. 272; Y. Sandoz/C. Swinarski/B. Zimmermann (red.), *Commentaire des Protocoles additionnels*, 1986; H.S. Levie, *The Law of Non-International Conflict, Protocol II to the 1949 Geneva Conventions*, 1987; T. Meron, *Human Rights in Internal Strife: Their International Protection*, 1987; C. Meindersma, Applicability of Humanitarian Law in International and Internal Armed Conflict, *Hague YIL* 7 (1994), p. 113–140.

[74] Dėl pastarojo klausimo žr. taip pat *UNYb* 1973, p. 549–550, 552–553.

[75] Žr. E. Chadwick, *Self-Determination, Terrorism and the International Law of Armed Conflict*, 1995.

[76] Žr. M. Veuthey, *Guerilla et Droit Humanitaire*, 1983.

bą 3 straipsnio nuostatoms. Siekis suformuoti sau palankią užsienio viešąją nuomonę kartais veikia ir kaip pažeidimus ribojantis veiksnys.

Daugybė aštuntąjį ir devintąjį dešimtmetį vykusių vidinių ginkluotų konfliktų, kuriuos dar labiau eskalavo trečiųjų valstybių įsikišimas (Kubos – Angoloje ir Etiopijoje, Pietų Afrikos – Angoloje ir Mozambike, Vietnamo – Kampučijoje, Sirijos bei Izraelio – Libane, SSRS – Afganistane), parodė, kad bendras 3 straipsnis bei II fakultatyvinio protokolo 1(4) straipsnis (kuriuo „nacionalinio išsivadavimo karai" priskirti prie „tarptautinių ginkluotų konfliktų") nėra pakankami.[77] Nors buvo diskutuojama dėl pilietinių karų „internacionalizavimo" įsikišus trečiosioms šalims, valstybių praktikoje šie karai iš esmės tebebuvo laikomi grynai vidiniais konfliktais. Kaip parodė neseni konfliktai Bosnijoje, Ruandoje, Afganistane, Liberijoje ir Čečėnijoje, dažnai nebuvo laikomasi netgi pačių elementariausių standartų, numatytų minėtuose dokumentuose. Šiuolaikinė humanitarinė teisė visa turi būti pritaikyta valstybių viduje vykstantiems karams.[78]

KARO NUSIKALTIMŲ PROCESAI

Karo nusikaltimų procesai yra kitas būdas valstybes priversti laikytis karo įstatymų.[79] Jau ankstesniais amžiais ginkluotųjų pajėgų nariai ir kiti asmenys, įvykdę karo vedimo taisyklių pažeidimus (arba tiesiog įvykdę rimtų pažeidimų), būdavo persekiojami. Teoriškai juos gali bausti bet kuri valstybė (vadovaujantis universalios jurisdikcijos principu),[80] tačiau praktikoje tokią jurisdikciją paprastai įgyvendina valstybė, tam tikro karo atveju esanti priešingoje pusėje. Akivaizdu, jog egzistuoja pavojus, kad kartais karo nusikaltimų procesai gali virsti paprasčiausiu kerštu, bet panaikinus valstybės teisę už karo nusikaltimus bausti priešo piliečius daug kaltų asmenų išvengtų bausmės. Retai pasitaiko valstybių, kurios už karo nusikaltimus baustų savo pačių piliečius, nors tokių procesų yra buvę, ypač norint sukurti palankų įspūdį neutralių šalių viešajai nuomonei; pavyzdžiui, Nigerija 1968 m. lapkričio mėnesį nubaudė savo karininką už belaisvio iš Biafros nušovimą ir prieš Britanijos televizijos kameras įvykdė jam mirties bausmę. Galima paminėti ir vietnamiečio My Lai, nubausto JAV, atvejį,[81] taip pat tragedijos, sukeltos Izraelio pajėgų Palestinos pabėgėlių stovyklose Libane, tyrimą.[82]

Teisiamieji karo nusikaltimų procesuose paprastai ginasi motyvuodami tuo, kad jie vykdė savo viršininko įsakymus; tačiau tokie argumentai retai įtikina. Bendras požiūris yra tas, kad viršininko įsakymų vykdymas nėra pasiteisinimas – į tai gali būti tik atsižvelgta ir

[77] Apie nacionalinio išsivadavimo karus ir išsivadavimo judėjimus žr. 6 ir 19 skyrių. Žr. taip pat S. Oeter, Terrorism and „Wars of National Liberation" from a Law of War Perspective, *ZaoRV* 49 (1989), p. 445.

[78] Žr. A. Eide/A. Rosas/T. Meron, Combatting Lawlessness in Gray Zone Conflicts through Minimum Humanitarian Standards, *AJIL* 89 (1995), p. 215–223.

[79] H.-H. Jescheck, War Crimes, *EPIL* 4 (1982), p. 294–298; D. Schindler, Crimes against the Law of Nations, *EPIL* I (1992), p. 875–877. Žr. taip pat D.A. Wells, *War Crimes and Laws of War*, 1984; F. Malekian, *International Criminal Law: The Legal and Critical Analysis of International Crimes*, 1994; *idem*, *The Monopolization of International Criminal Law in the UN*, 2-as leid., 1995; Y. Dinstein (red.), *War Crimes in International Law*, 1996.

[80] Žr. 7 skyrių.

[81] *US v. Medina*, 20 USCMA 403, 43 CMR (1971), p. 243. Žr. taip pat 1996 m. JAV įstatymą dėl karo nusikaltimų, kur apibrėžiamas „Ženevos konvencijų rimtas pažeidimas", *ILM* 35 (1996), p. 1539.

[82] Final Report of the Commission of Inquiry into the Events at the Refugee Camps in Beirut, 7 February 1983, *ILM* 22 (1983), p. 473. Be to, žr. R. Maison, Les Premiers cas d'application des dispositions penales des Conventions de Geneve par les jurisdictions internes, *EJIL* 6 (1995), p. 260–273.

sumažinama bausmė. Bet pasitaikė keletas atvejų, kai viršininko įsakymų vykdymas buvo laikomas pagrįstu pasiteisinimu dėl nereikšmingų kaltinimų.[83]

Karo nusikaltėlius reikia skirti nuo „neprivilegijuotų kariaujančių asmenų", pavyzdžiui, šnipų.[84] Neprivilegijuoti kariaujantys asmenys neturi teisės į karo belaisvio statusą ir sugauti jie gali būti sušaudyti su sąlyga, kad jų, kaip neprivilegijuotų asmenų, statusas yra įrodytas sąžiningame procese. Tačiau nelaikoma, kad neprivilegijuoti kariaujantys asmenys ir juos samdančios valstybės pažeidžia karo įstatymus; juos samdanti valstybė neprivalo mokėti kompensacijų už jų veiklą, kaip tai būtų, jei ši veikla prieštarautų tarptautinei teisei. Šnipas, sugrįžęs į savo karines pajėgas, vėliau negali būti baudžiamas už šnipinėjimą; jokios panašios normos tarptautinėje teisėje, kuri taip panaikintų karo nusikaltėlio atsakomybę, nėra.

Niurnbergo Tribunolas, kuris (kaip ir Tokijo Tribunolas) buvo įsteigtas sąjungininkų susitarimu pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Vokietijos lyderius teisė ne tik už karo nusikaltimus, bet ir už nusikaltimus taikai bei nusikaltimus žmoniškumui.[85] Nusikaltimai taikai Tribunolo Statute buvo apibrėžti kaip „agresyvaus karo arba karo pažeidžiant tarptautines sutartis planavimas, ruošimasis jam, pradėjimas ir vedimas". Kai kurie asmenys šią Tribunolo Statuto nuostatą kritikavo kaip retroaktyvaus galiojimo teisės normą. Aišku, kad agresyvus karas buvo neteisėtas pagal Kelloggo ir Briando paktą, bet šiame Pakte nebuvo jokios normos, kuri nustatytų, kad agresija yra nusikaltimas[86] arba kad Paktu įtvirtinamos pareigos asmenims. Tačiau daugybė neratifikuotų sutarčių bei Tautų Sąjungos rezoliucijų trečiajame dešimtmetyje,[87] kurios gali būti laikomos paprotinės teisės įrodymu, konkrečiai skelbė, kad agresija yra nusikaltimas. Pabrėžtina, kad atsakomybė už nusikaltimus taikai tenka tik valstybės lyderiams, o ne eiliniams kareiviams, kurie dalyvauja agresyviame kare. Šia prasme nusikaltimai taikai skiriasi nuo karo nusikaltimų (ir nuo nusikaltimų žmoniškumui).

Tuo metu egzistavę „tarptautinių nusikaltimų" tipai (pvz., karo nusikaltimai) užtraukė ir individualią atsakomybę, todėl pagrįstai buvo taikomi individualios atsakomybės principai pagal analogiją naujam tarptautiniam nusikaltimui – agresijai.

Argumentas dėl teisės retroaktyvaus veikimo labiau tinka kalbant apie nusikaltimus žmoniškumui.[88] Tribunolo Statute jie buvo apibrėžti taip:

> Nužudymas, pavergimas, deportavimas ir kiti nežmoniški veiksmai, įvykdyti civilių gyventojų atžvilgiu prieš karą ar jo metu, taip pat persekiojimai politiniu, rasiniu arba religiniu pagrindu ... nepriklausomai nuo to, ar šiais veiksmais pažeidžiama šalies, kurioje jie įvykdyti, vidaus teisė.

[83] Dėl naujausios analizės žr. J.W. Grayson, The Defence of Superior Orders in the International Criminal Court, *Nordic JIL* 64 (1995), p. 243–260. Apie taisykles, kurias taiko Jugoslavijos Tribunolas, žr. tekstą toliau, p. 425–426.

[84] E. Rauch, Espionage, *EPIL* II (1995), p. 114–116.

[85] Trial of German Major War Criminals, 1946, Cmd. 6964, Misc. No. 12, at 65; 11 *Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10*, at 462, 533–535 (1948). Žr. Q. Wright, The Law of the Nuremberg Trial, *AJIL* 41 (1947), p. 39–72; J.F. Willis, *Prologue to Nuremberg: The Politics and Diplomacy of Punishing War Criminals of the First World War*, 1982; G. Ginsburg/V.N. Kudriavtsev (red.), *The Nuremberg Trial and International Law*, 1990; T. Taylor, *The Anatomy of the Nuremberg Trials*, 1992; B.V.A. Roling/A. Cassese, *The Tokyo Trial and Beyond*, 1993; G. Ginsburg, *Moscow's Road to Nuremberg: The Soviet Background to the Trial*, 1995; D. de Mildt, *In the Name of the People: Perpetrators of Genocide in the Reflection of their Post-War Prosecution in West Germany*, 1995.

[86] Daugelis veikų yra neteisėtos (pavyzdžiui, žalos padarymas ar kontrakto pažeidimas pagal nacionalinę teisę), tačiau ir nėra nusikaltimai.

[87] Jos yra cituojamos Tribunolo nuosprendyje: *AJIL* 41 (1947), p. 172, 219–220.

[88] B.B. Ferencz, Crimes Against Humanity, *EPIL* I (1992), p. 869–871; M.C. Bassiouni, *Crimes Against Humanity in International Criminal Law*, 1992. 1968 m. JT Konvenciją „Dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmonijai" (tekstas *ILM* 8 (1969), p. 68) ratifikavo tik 43 valstybės; žr. *ILM* 35 (1996), p. 1566.

Kai kuriais aspektais nusikaltimai žmoniškumui apima plačiau nei karo nusikaltimai; jie gali būti įvykdyti prieš karą arba jo metu, taip pat jie gali būti nukreipti prieš bet kurios šalies, įskaitant valstybės pažeidėjos, civilius gyventojus. Taip nusikaltimų žmoniškumui draudimas reiškia išimtį iš tradicinės taisyklės, kad valstybė su savo piliečiais turi teisę elgtis savo nuožiūra;[89] gana akivaizdu ir tai, kad šis draudimas tarptautinės teisės dalimi nebuvo pripažintas iki 1945 metų. Tribunolas apribojo nusikaltimų žmoniškumui apimtį formuluote „įvykdžius arba dėl bet kokio nusikaltimo, esančio Tribunolo jurisdikcijoje", aiškindamas, kad žodžiai „bet koks nusikaltimas" reiškia „bet kokį kitą nusikaltimą, esantį Tribunolo jurisdikcijoje", t.y. karo nusikaltimus ir nusikaltimus taikai. Kitaip tariant, veika nusikaltimą žmoniškumui gali reikšti tik tuo atveju, jeigu įvykdomas karo nusikaltimas arba nusikaltimas taikai. Taigi žydų turto Vokietijoje konfiskavimas prieš Antrąjį pasaulinį karą būtų reiškęs nusikaltimą žmoniškumui tuo atveju, jei šis turtas būtų buvęs panaudotas agresyviam karui finansuoti; nebūtų reiškę nusikaltimo žmoniškumui ir tai, jei šis turtas būtų buvęs panaudotas Olimpinėms žaidynėms finansuoti. (Bet šio nusikaltimų žmoniškumui apimties ribojimo nebuvo laikytasi kai kurių kitų po Antrojo pasaulinio karo vykusių karo nusikaltimų procesų atveju.)[90]

Ar kai kurios Niurnbergo Tribunolo Statuto nuostatos išreiškė retroaktyvų teisės veikimą – klausimas liko ginčytinas. Kad ir kaip būtų, nors ir teisingas yra teiginys, kad kai kuriais atvejais retroaktyvus teisės veikimas gali sukelti neteisingumą, asmuo, manantis, jog teisingumas reikalavo Niurnberge teistų asmenų išteisinimo, turi labai savotišką teisingumo suvokimą.[91] Bet kuriuo atveju būsimuose procesuose jokių argumentų prieš retroaktyvų teisės veikimą būti nebegali; Niurnbergo Tribunolo nuosprendis tapo precedentu ateičiai, o jame bei Tribunolo Statute išdėstytus principus vėliau patvirtino Generalinė Asamblėja (1946 m.) ir Tarptautinės Teisės Komisija, kurios Asamblėja 1947 m. paprašė parengti kodekso, kuris apimtų Niurnbergo proceso principus, projektą.

Tačiau Niurnbergo ir Tokijo tribunolai praktiškai išliko vienintelia precedentai penkis vėlesnius dešimtmečius, nors šiuo laikotarpiu buvo įvykdyta daug agresijų ir žiaurumų, tokių kaip Raudonųjų Khmerų vykdytas genocidas Kambodžoje. Tarptautinės Teisės Komisijos[92] parengtų „Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui" kodekso[93] bei nuolatinio tarptautinio baudžiamojo teismo,[94] projektuose nebuvo pasiekta didesnės pažangos, kol įvykiai buvusioje Jugoslavijoje ir Ruandoje atvedė prie istorinio posūkio taško.

[89] Žr. 14 skyrių.

[90] Žr. *Eichmann* bylą (1961), *ILR*, 36-as t., p. 5, 48–49. Apie bylą žr. taip pat 7 skyrių.

[91] Žr. L. Mansfield, Crimes Against Humanity: Reflections on the Fiftieth Anniversary of Nurnberg and a Forgotten Legacy, *Nordic JIL* 64 (1995), p. 293–341.

[92] Žr. 3 skyrių.

[93] Žr. Ferencz (1992), *op. cit.*

[94] B.B. Ferencz, International Criminal Court, *EPIL* II (1995), p. 1123–1127.

Tarptautinis baudžiamasis tribunolas buvusiai Jugoslavijai

Masiniai smurto ir brutalumo atvejai kare, kilusiame buvusios Jugoslavijos teritorijoje,[95] Europoje nuo 1945 m. precedento neturėję masinių žudynių ir vadinamosios „etninio valymo" politikos vykdymo mastai, koncentracijos stovyklos, nuolatiniai kankinimai ir iššaginimai[96] lėmė tai, kad JT Saugumo Taryba savo 1993 m. gegužės 25 d. priimta Rezoliucija Nr. 827 nusprendė įsteigti *ad hoc* tarptautinį baudžiamąjį tribunolą ir „teisti tuos asmenis, kurie yra atsakingi už grubius tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus, įvykdytus buvusios Jugoslavijos teritorijoje nuo 1991 m. sausio 1 d. iki tos datos, kurią nustatys Taryba po to, kai bus atkurta taika".[97] Šis sprendimas buvo grindžiamas JT Įstatų VII skyriumi[98] ir pasirodė po pranešimo, kurio Taryba buvo paprašiusi iš JT Generalinio sekretoriaus.[99] Generalinio sekretoriaus pateiktas Tribunolo Statutas buvo patvirtintas be pakeitimų.

Tribunolo jurisdikcija

Tribunolo jurisdikcija yra ribota tiek teritorijos, tiek laiko atžvilgiu:[100] tai tik buvusios Jugoslavijos teritorija[101] ir apima laikotarpį nuo 1991 m. sausio 1 d.[102] iki tos datos, kurią nustatys Saugumo Taryba. Jurisdikcijos pradžia buvo pasirinkta neutrali data, kad iš anksto nekiltų klausimo dėl konflikto tarptautinio arba vidinio pobūdžio ir apimtų visus visų nusikaltimus, įvykdytus buvusios Jugoslavijos teritorijoje 1991 metais.[103]

Tribunolo dalykinė jurisdikcija apsiriboja tais tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimais, kuriuos numatančios teisės paprotinis pobūdis nekelia jokių abejonių ir kurie (taip pat pagal paprotinę tvarką) užtraukdavo asmens baudžiamąją atsakomybę; tai – Ženevos konvencijų grubūs pažeidimai, karo įstatymų ir papročių pažeidimai, genocido nusikaltimas bei nusikaltimai žmoniškumui.[104] Taigi buvo pasistengta išvengti bet kokios kritikos, kad taikytinos teisės klausimu nesilaikoma principo *nullem crimen sine lege* (nėra nusikaltimo be įstatymo. *Vert. past.*).

Keturių Ženevos konvencijų grubūs pažeidimai[105] apima veikas, įvykdytas prieš asmenis bei turtą, kurių apsaugą šios konvencijos numato. Tokiomis veikomis gali būti: tyčinis nužudymas; kankinimas ir nežmoniškas elgesys; tyčinis didelių kančių sukėlimas, sunkus kūno ar sveikatos sužalojimas; plataus masto turto naikinimas arba pasisavinimas, nepateisinamas kariniu būtinumu; vertimas karo belaisvį arba civilį asmenį tarnauti priešo valstybės karinėse pajėgose; tyčinis teisių į sąžiningą ir įprastinį teismo procesą atėmimas iš karo belaisvio arba civilio asmens; civilio asmens neteisėtas

[95] Žr. taip pat 22 skyrių.

[96] Saugumo Taryba 1992 m. spalio mėn. įsteigė ekspertų komisiją, kuri informuotų apie rimtus tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus buvusioje Jugoslavijoje, žr. ST 1992 m. spalio 6 d. Rezoliuciją Nr. 780, UN Doc. S/RES/780 (1992). Žr. taip pat T. Meron, The Case for War Crimes Trials in Yugoslavia, *FA* 72 (1993), p. 122; J. O'Brien, The International Tribunal for Violations of International Humanitarian Law in the Former Yugoslavia, *AJIL* 87 (1993), p. 639; T. Meron, Rape as a Crime under International Humanitarian Law, *AJIL* 87 (1993), p. 424–428; A. Stiglmayer (red.), *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*, 1994; C. Chinkin, Rape and Sexual Abuse of Women in International Law, *EJIL* 5 (1994), p. 326–341; D. Petrovic, Ethnic Cleansing – An Attempt at Methodology, ten pat; O. Gross, The Grave Breaches System and the Armed Conflict in the Former Yugoslavia, *Mich. JIL* 16 (1995), p. 783–830.

[97] Principinį sprendimą įsteigti Tribunolą Saugumo Taryba priėmė savo rezoliucijomis Nr. 808 (1993 m. vasario 22 d.) ir Nr. 827 (1993 m. gegužės 25 d.), kurios perspausdintos leidinyje *ILM* 32 (1993), p. 1203; Saugumo Taryba patvirtino Tribunolo Statutą, UN Doc. S/25704 (1993), Annex, kuris perspausdintas *ILM* 32 (1993), p. 1192; Tribunolo 1994 m. vasario 11 d. patvirtintos Procesinės ir įrodymų taisyklės yra perspausdintos *ILM* 33 (1994), p. 484, kartu su dviem pakeitimais, p. 838 ir 1620; dėl naujausios Taisyklių redakcijos žr. Doc. IT/32/Rev.8 (1996 m. balandžio 23 d.); dėl kitų su Tribunolo veikla susijusių taisyklių žr. *ILM* 33 (1994), p. 1581 ir 1590. Žr. taip pat M.C. Bassiouni, *Commentaries on the Statute and Rules Governing the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, 1995; K. Lescure/F. Trintignac, *International Justice for Former Yugoslavia: The Workings of the International Criminal Tribunal of the Hague*, 1996; M.C. Bassiouni/P. Manikas, *The Law of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, 1996.

[98] Žr. 22 skyrių.

[99] Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993), UN

atskyrimas nuo šeimos arba neteisėtas įkalinimas; civilių asmenų ėmimas įkaitais.[106] I Fakultatyviniame protokole numatyta išplėsta apsauga nebuvo įtraukta į Tribunolo jurisdikciją, nes buvo abejojama dėl kai kurių šio Protokolo nuostatų kaip paprotinės teisės pobūdžio.[107]

Tribunolo jurisdikcijon patenkančių karinių nusikaltimų sąrašas grindžiamas 1907 m. Hagos konvencija „Dėl sausumos karo" bei Niurnbergo Tribunolo praktika. Šis sąrašas apima tokius nusikaltimus: nuodingų ginklų arba ginklų, skirtų sukelti nereikalingas kančias, naudojimas; miestų griovimas ir niokojimas, nepateisinamas kariniu būtinumu; neapsaugotų miestų puolimas ar bombardavimas; religijai, labdarai, švietimui skirtų institucijų, istorijos paminklų, meno ir mokslo kūrinių sunaikinimas, pagrobimas ar žalos jiems padarymas; visuomeninio arba privataus turto grobimas.[108] Tačiau šių nusikaltimų sąrašas nėra baigtinis, nes Tribunolas gali nuspręsti, kad ir kiti karo nusikaltimai patenka į jo dalykinę jurisdikciją.

Dėl nusikaltimų žmonijai Tribunolo Statutas taip pat atspindi Niurnbergo precedentą.[109] Tokie nusikaltimai yra: nužudymas; pavergimas; deportavimas; įkalinimas; kankinimas; iššaginimas; persekiojimas politiniu, rasiniu ir religiniu pagrindu; kitos nežmoniškos veikos, įvykdytos ginkluoto konflikto metu nepriklausomai nuo to, ar tas konfliktas savo pobūdžiu yra tarptautinis, ar vidinis, ir nukreiptos prieš bet kurią civilių gyventojų dalį.

Genocidas yra specifinis nusikaltimų žmonijai atvejis, o Tribunolo Statute remiamasi 1948 m. Genocido konvencijos II straipsniu.[110] Genocidą reiškia bet kuri iš šių veikų, įvykdytų siekiant visiškai ar iš dalies sunaikinti nacionalinę, etninę, rasinę arba religinę grupę: grupės narių žudymas; didelė fizinė arba psichinė žala grupės nariams; tyčinis tokių gyvenimo sąlygų grupei sudarymas, kad tai lemtų jos visišką arba dalinį fizinį sunaikinimą; taikymas priemonių, skirtų užkirsti kelią gimstamumui grupėje, taip pat prievartinis vienos grupės vaikų perdavimas kitai grupei. Tokios veikos užtraukia individualią baudžiamąją atsakomybę jas įvykdžiusiems asmenims nepriklausomai nuo to, ar jų pilietybės valstybė yra ratifikavusi Genocido konvenciją, nes šioje Konvencijoje įtvirtinti principai yra visuotinai pripažinti privalomais valstybėms „netgi be jokio sutartinio įsipareigojimo".[111] Be to, be individualios baudžiamosios atsakomybės, už genocido nusikaltimą gali atsirasti atskira ir savarankiška valstybės atsakomybė, jeigu asmens veika gali būti priskirta valstybei.[112] Būtent pastaraja prasme Bosnija ir Hercegovina Tarptautiniame Teisingumo Teisme dėl Genocido konvencijos pažeidimų inicijavo procesą prieš Jugoslavijos Federacinę Respubliką.[113]

Doc. S/25704 (1993), perspausdintas leidinyje *ILM* 32 (1993), p. 1163. Dėl šio pranešimo aiškinimo žr. D. Shraga/R. Zacklin, The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *EJIL* 5 (1994), p. 360–380.

[100] P.H. Kooijmans, The Judging of War Criminals: Individual Responsibility and Jurisdiction, *LJIL* 8 (1995), p. 443–448; G. Aldrich, Jurisdiction of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *AJIL* 90 (1996), p. 64–69.

[101] Tribunolo Statuto 6-as straipsnis.

[102] 8-as straipsnis.

[103] Alternatyvios svarstytos datos buvo „1991 m. birželio 25 d.", t.y. Kroatijos ir Slovėnijos nepriklausomybės paskelbimo diena, „1991 m. birželio 27 d.", t.y. Federalinės armijos įsiveržimo į Slovėniją diena bei „1991 m. liepos 3 d.", t.y. kai įvyko pirmieji susirėmimai tarp serbų ir kroatų milicijos; žr. Shraga/Zacklin, *op. cit.*, p. 362–363.

[104] Statuto 2–5 straipsniai.

[105] Kaip nustatyta straipsniuose 50/51/130/147, 1949 m. Ženevos konvencijos, *op. cit.*

[106] Žr. Statuto 2-ą straipsnį.

[107] Žr. Shraga/Zacklin, *op. cit.*, p. 364.

[108] Statuto 3-as straipsnis.

[109] 5-as straipsnis.

[110] Tekstas 78 UNTS 278. Žr. Statuto 4-ą straipsnį.

[111] Žr. *Advisory Opinion of the International Court of Justice in Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, ICJ Rep.* 1951, p. 23. Žr. E. Klein, Genocide Convention (Advisory Opinion), *EPIL* II (1995), p. 544–546.

[112] Žr. 17 skyrių.

[113] Konvencijos „Dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį" taikymas *(Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), ICJ Rep.* 1993, p. 3 ir 325. Žr. 18 skyrių.

Tribunolas turi jurisdikciją tik fiziniams asmenims ir neapima juridinių asmenų, organizacijų bei valstybių.[114] Bet kuris asmuo, kaltinamas Tribunolo jurisdikcijon patenkančio nusikaltimo planavimu, kurstymu, įsakymu jį įvykdyti arba įvykdymu, baudžiamąja prasme gali būti pripažintas atsakingu kaip nusikaltimo vykdytojas arba bendrininkas.[115] Taigi Tribunolo jurisdikcija apima daugybę asmenų: nuo aukščiausio lygio politinių sprendimų priėmėjų iki karininkų, kareivių, policininkų ir civilių. Atsakomybėn gali būti patraukti visi, t.y. tie, kurie įsakė įvykdyti nusikaltimą, tie, kurie tik žinojo (arba privalėjo žinoti) apie nusikaltimą, tačiau neužkirto jam kelio (nors turėjo galimybę ir pareigą tai padaryti), taip pat tie, kurie faktiškai įvykdė veiką. Valstybių vadovai negali remtis savo imunitetu[116] nuo persekiojimo. Kaip ir Niurnbergo Tribunole, teisiamasis negali teisintis viršininko įsakymų vykdymu, nors tai gali būti laikoma atsakomybę švelninančia aplinkybe.[117]

Tribunolas savo jurisdikcija konkuruoja su nacionaliniais teismais persekiojant asmenis už tuos pačius nusikaltimus, tačiau jo jurisdikcijai buvo suteikta pirmenybė. Bet kurioje nacionalinio baudžiamojo proceso stadijoje jis turi teisę įsikišti ir pareikalauti, kad nacionalinės valdžios įstaigos ar teismai jurisdikciją perleistų Tribunolui.[118]

Nemažai Statuto nuostatų yra susijusios su baudžiamojo proceso principais (pvz., įtariamųjų ir teisiamųjų teisės) ir įvairiomis jo stadijomis.[119] Vienas iš esminių dalykų yra tai, kad negalima teisti *in absentia* (Niurnbergo procese tai buvo leidžiama). Statuto autoriams pirmiausia rūpėjo tas neigiamas poveikis, kurį tokie „parodomieji procesai" turėtų Tribunolo kaip institucijos patikimumui tais atvejais, kai valstybės – konflikto šalys – įtariamąjį atsisako perduoti Tribunolui.[120] Tarp procesinių taisyklių, kėlusių rūpesčių, buvo liudytojų ir aukų apsaugos taisyklės, ypač anoniminių liudytojų.[121] Teisiamųjų teisė į apeliaciją taip pat yra ribota (kitaip nei Niurnbergo Tribunolo, kurio sprendimai buvo galutiniai). Tribunolą sudaro dvi kolegijos (po tris teisėjus) ir atskira Apeliacinė kolegija (5 teisėjai), kuriai tiek prokuroras, tiek teisiamasis, motyvuodamas teise ar faktais, turi teisę apskųsti Tribunolo sprendimą.[122] Būtina pabrėžti, kad skirtos gali būti tik įkalinimo bausmės (pagal buvusios Jugoslavijos teismų bendrą praktiką); negali būti skirta mirties bausmė (tai yra dar vienas Niurnbergo ir Tokijo tribunolų skirtumas).[123]

Tribunolo veikla

Dar pernelyg anksti vertinti Tribunolo darbą, kuris ką tik prasidėjo.[124] Jo įsteigimo faktas – viena iš gairių tarptautinės teisės plėtrai, o tai, kad jis realiai pradėjo veikti, yra beveik stebuklas. Jugoslavijos Tri-

[114] Statuto 6 straipsnis. Niurnbergo ir Tokijo tribunolai turėjo teisę paskelbti organizaciją nusikalstama; dėl to nacionaliniai teismai vėliau persekiodavo šios organizacijos narius.

[115] 7-as straipsnis.

[116] Apskritai apie imunitetą žr. 8 skyrių; apie valstybių atstovų imunitetą žr. 8 skyrių, 11-ą pastabą.

[117] Statuto 7(4) straipsnis.

[118] 9-as straipsnis. Smulkiau apie procesą bei valstybių įsipareigojimus pagal Statuto 29 straipsnį bendradarbiauti, žr. Shraga/Zacklin, *op. cit.*, p. 371 ir t.t.

[119] 18–28 straipsniai.

[120] Žr. Shraga/Zacklin, *op. cit.*, p. 376–377.

[121] Žr. M. Leigh, The Yugoslavia Tribunal: Use of Unnamed Witnesses Against Accused, *AJIL* 90 (1996), p. 235–238.

[122] Statuto 63 straipsnis.

[123] 24 straipsnis.

[124] Žr. L. Vierucci, The First Steps of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *EJIL* 6 (1995), p. 134–143; R. Kushen/K.J. Harris, Surrender of Fugitives by the United States to the War Crimes Tribunal for Yugoslavia and Rwanda, *AJIL* 90 (1996), p. 510–518.

bunolo pirmoji plenarinė sesija įvyko 1993 m. lapkričio 17 d. Hagoje, o kaip teisminė institucija Tribunolas pradėjo veiklą 1994 m. lapkričio mėnesį, kai priėmė kaltinamąjį aktą ir išdavė orderį suimti Draganą Nikoličių, buvusį Sušicos lagerio Bosnijoje ir Hercegovinoje viršininką.[125] 1996 m. vasario mėnesio duomenimis Tribunole dirbo 11 teisėjų (Tribunolo pirmininkas – italas Antonio Cassese'as), prokuroras (iš pradžių prokuroru buvo Richardas Goldstoneas iš Pietų Afrikos, o vėliau jį pakeitė Louise'as Arbouras iš Kanados) ir beveik 300 personalo narių iš daugiau nei 35 valstybių.[126] Pirmoji Tribunolo nagrinėta byla – musulmonų genocidu kaltinamo serbo Dusko Tadičiaus byla; Tribunolas atmetė gynybos argumentą, kuriuo buvo abejojama jo jurisdikcija teisti teisiamąjį.[127] 1996 m. kovo mėnesio duomenimis, Tribunolas priėmė 13 kaltinamųjų aktų, 53 asmenis įvardijo karo nusikaltėliais,[128] tarp jų – pirmuosius kaltinamuosius aktus (priimtus 1995 m. liepos 25 d.) aukšto rango politiniams ir kariniams vadovams, tarp jų Radovanui Karadžičiui – Bosnijos serbų administracijos Palėje prezidentui, Ratko Mladičiui – Bosnijos serbų armijos vadui, ir Milanui Martičiui – buvusios Kroatijos serbų administracijos Kninoje vadovui.[129]

Tačiau, kaip sakoma senoje vokiečių patarlėje (kildinamai iš viduramžių ir nieko bendro neturinčiai su Niurnbergo procesu), „niurnbergiečiai nebaudžia žmogaus, nebent jį laiko savo žinioje". Ar Tribunolas iš tikrųjų yra bejėgis, kaip teigė daugelis, tarp jų ir pats jo pirmininkas? Kas įvyks, jei kaltinamieji nepasirodys teisme, o valstybės atsisakys išduoti savo kaltinamus lyderius? Tribunolas į tai atsako remdamasis savo procesinėmis taisyklėmis.[130] Šios taisyklės Tribunolui suteikia teisę dėl kaltinamojo asmens suėmimo išduoti tarptautinį orderį ir tuo atveju, jei valstybės institucijos, kurių pareiga yra padėti įgyvendinti teisingumą, atsisako bendradarbiauti arba šio bendradarbiavimo nepakanka, pranešti Saugumo Tarybai. Tokiu atveju Saugumo Taryba turi spręsti, ar imtis kokių nors prievartos priemonių. Kaltinamojo nepasirodymas Tribunole tik laikinai neleidžia vykti procesui *(in absentia)*, kol bus įvykdytas orderis suėmimui. Tribunolo nuomone, kaltinamąjį vers kentėti ir tai, kad jis bus paskelbtas „tarptautiniu bėgliu" ir liks įkalintas „atvirame kalėjime" jį slepiančioje šalyje. Politiniai pokyčiai šioje šalyje gali reikšti ir tai, kad kaltinamasis netenka tos valstybės globos. Galiausiai faktas, kad kaltinamieji šalies lyderiai yra „reikalaujami išduoti asmenys", smarkiai apribotų jų galimybes vykdyti savo funkcijas tarptautiniu ir nacionaliniu lygiu. Bent jau nusikaltimų aukos įgytų galimybę pasiekti istorinę pergalę prieš kaltinamąjį, nes neleistų jam išvengti tarptautinio teisingumo.[131]

[125] *Indictment 1*, *ILM* 34 (1995), p. 996.

[126] Žr. *ICTY Bull.* Nr. 3, 1996.02.22, p. 4.

[127] Byla IT-94-1-T, Sprendimas dėl jurisdikcijos (1995 m. rugpjūčio 10 d.). Dėl apeliacinės bylos žr. *Prosecutor v. Tadic*, byla Nr. IT-94-1-AR72, Appeal on Jurisdiction (1995 m. spalio 2 d.), perspausdinta *ILM* 35 (1996), p. 32. Be to, žr. C. Meindersma, Violations of Common Article 3 of the Geneva Conventions as Violations of the Laws or Customs of War under Article 3 of the Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *NILR* 42 (1995), p. 375–397; J.E. Alvarez, Nuremberg Revisited: The Tadic Case, *EJIL* 2 (1996), p. 245–264; C. Greenwood, International Humanitarian Law and the Tadic Case, ten pat, p. 265–283; C. Warbrick/P. Rowe, The International Criminal Tribunal for Yugoslavia: The Decision of the Appeals Chamber on the Interlocutory Appeal on Jurisdiction in the Tadic Case, *ICLQ* 45 (1996), p. 691–701.

[128] Žr. *ICTY Bull.* Nr. 4, 1996 03 15, p. 3.

[129] Žr. R. Dixon, New Developments in the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: Prominent Leaders Indicted and Jurisdiction Established, *LJIL* 8 (1995), p. 449–461.

[130] Ypač 50–61 straipsniais, pakeistais 1996 m. sausio mėn.; žr. *ICTY Bull.* Nr. 3, 1996 02 22, p. 2–3.

[131] Ten pat, p. 3.

Ar tai iš tikrųjų bus veiksminga – parodys ateitis. Viena problema yra susijusi su tuo, kaip teisingumo reikalavimus suderinti su taikos reikalavimais. Sunku tikėtis, kad taikos derybos regione duos sėkmingų ir ilgalaikių rezultatų, jeigu jose deramasi su vadovais, kuriems Tribunolas jau yra pareiškęs kaltinimų ir išdavęs tarptautinius suėmimo orderius. NATO IFOR pajėgų buvusioje Jugoslavijoje[132] nenoras būti Tribunolo policija ir suimti įtariamuosius taip pat išryškina esamas problemas, kaip tai parodė JAV atsisakymas 1996 m. birželio mėnesį įvykdyti (bent jau tuo metu) Tribunolo pirmininko prašymą įvesti sankcijas kai kurioms regiono valstybėms dėl jų atsisakymo bendradarbiauti su Tribunolu remiantis jų įsipareigojimais pagal 1995 m. Deitono/Paryžiaus taikos susitarimą.[133] Be to, teoriškai Tribunolą, kaip pagalbinį Saugumo Tarybos sukurtą organą, Saugumo Taryba gali ir panaikinti, nors, atsižvelgiant į viešąją nuomonę bei aukų interesus, nepanašu, kad tokios drastiškos priemonės galėtų būti imtasi. Kita vertus, egzistuoja kitokių, subtilesnių būdų riboti jo įtaką, jei to prireiktų (pvz., mažinti jo finansavimą).

Serbų požiūriu, Tribunolas vykdo „selektyvų teisingumą“ (akcentuojant tariamą disbalansą tarp kroatų padarytų nusikaltimų tyrimo ir persekiojimo už juos) ir yra „politinis teismas“, kuriuo manipuliuoja didžiosios Vakarų valstybės.[134] Kaip pastebėjo vienas autorius:

> Hagos Tribunolas turi atsakyti į svarbius procesinius ir kitus su tuo susijusius klausimus, *inter alia*, ir į tuos, kurie susiję su faktu, kad, kitaip nei bet kuris kitas teismas, nėra jį kontroliuojančio bei teisės aktus dėl jo leidžiančio parlamento, kad jis pats (tiksliau – jo Apeliacinė kolegija) peržiūri ir nagrinėja prieš jo paties sprendimus pateiktus apeliacinius skundus, kad savo veikloje jis prisiima tiek teisės aktų leidybos, tiek teisminės funkcijas, etc. Tačiau svarbiausias dalykas yra tai, kad Hagos Tribunolas privalo nepasiduoti įtakingiausių tarptautinių veikėjų įtakai ir bent jau mėginti tapti labiau teismu tikrąja to žodžio prasme nei politinio keršto instrumentu.[135]

Kiti skeptiški motyvai būtų tokie: ar realioje praktikoje Tribunolas sugebės nubausti tik „smulkias žuveles“, o „didžiosios žuvys“ sugebės prasmukti pro jo tinklą? Niurnbergo Tribunolo patirtis neleido tvirtai tikėtis, jog Jugoslavijos Tribunolas bus pakankamai veiksmingas, kad įveiktų tarptautinės bendrijos nesugebėjimą realiai sustabdyti karą ir žiaurumus, vykdytus buvusioje Jugoslavijoje daugiau nei 5 metus.

Iškyla teisinis klausimas: ar Saugumo Taryba pagal JT Įstatų VII skyrių turi teisę įsteigti baudžiamąją asmenų jurisdikciją turintį teisminį organą kaip pagalbinį. Kaip minėta 18 skyriuje,[136] bet kokio pobūdžio tarptautinei jurisdikcijai decentralizuotoje tarptautinėje teisinėje

[132] Žr. 22 skyrių.

[133] Tekstas *ILM* 35 (1996), p. 89. Dėl valstybių dalyvių įsipareigojimų bendradarbiauti su Tribunolu santraukos žr. P.C. Szasz, The Protection of Human Rights Through the Dayton/Paris Peace Agreement on Bosnia, *AJIL* 90 (1996), p. 301–316, at 313–314.

[134] Žr. A. Fatic, The Need for a Politically Balanced Works of the Hague International War Crimes Tribunal, *RIA*, 1044, 1996 m. gegužės 15 d., p. 8–11.

[135] Ten pat, p. 10–11.

[136] Žr. 18 skyrių.

sistemoje nustatyti paprastai reikia valstybių sutikimo.[137] Galbūt kas nors stengtųsi įrodyti, kad nusikaltimų, patenkančių Tribunolo jurisdikcijon ir turinčių *erga omnes* pobūdį,[138] atveju, taip pat atsižvelgiant į plačią Saugumo Tarybos politinę diskreciją, kurią ji turi pagal VII skyrių, Tarybos turimų įgaliojimų tam pakanka.[139] Be to, kyla abejonių dėl nuostatos, ar Tribunolas yra „nepriklausoma" institucija, nors akivaizdu, jog jis yra pagalbinis Tarybos organas.[140] Taip pat neaišku, ar Saugumo Taryba gali „deleguoti" funkcijas (šiuo atveju – teismines), kurių ji pati neturi.[141] Akivaizdu, kad sprendimas pasirinkti privalomą rezoliuciją pagal VII skyrių, o ne steigti Tribunolą tarp valstybių sudaromos sutarties pagrindu, buvo grindžiamas praktiniais motyvais tiesiog dėl to, jog antrajam variantui įgyvendinti reikėjo pernelyg daug laiko, o atsižvelgiant į žiaurumus buvusioje Jugoslavijoje bei trūkumą politinės valios (arba galimybių) dėl karinės jėgos panaudojimo, egzistavo bendra nuomonė daryti bent kažką.

Ruandos Tribunolas

Saugumo Taryba 1994 m. lapkričio mėnesį nusprendė įsteigti Baudžiamąjį Tribunolą nusikaltimams, įvykdytiems per masines žudynes Ruandoje.[142] Nors Ruandos Tribunolas apeliacine kolegija ir prokuratūra dalijasi su Jugoslavijos Tribunolu, egzistuoja kai kurių abiejų tribunolų atitinkamos jurisdikcijos skirtumų.[143] 1996 m. duomenimis, Ruandos Tribunolas priėmė 3 kaltinamuosius aktus 10 asmenų.[144]

Link nuolatinio tarptautinio baudžiamojo teismo?*

Reikėtų paminėti ir tai, kad 1994 m. rudenį Tarptautinės Teisės Komisija JT Generalinei Asamblėjai pateikė Nuolatinio tarptautinio baudžiamojo teismo statuto projektą.[145] Generalinė Asamblėja 1995 m. gruodžio mėnesį sudarė Parengiamąjį komitetą, turėjusį parengti tokį teismą numatančios konvencijos suderintą tekstą, kuris vėliau būtų apsvarstytas ir patvirtintas tarptautinėje konferencijoje.[146] Komitetas savo pranešimą[147] turėjo pateikti 1996 metų rudenį.

Iš tikrųjų nuolatinio tarptautinio baudžiamojo teismo įsteigimas galėtų padėti išspręsti problemas, kylančias dėl laiko ir darbo sąnaudų, kurių reikalauja kiekvienu konkrečiu atveju *ad hoc* teismo steigimas (pvz., Jugoslavijos ir Ruandos atvejai). Tai padėtų atsikratyti ir teisingumo selektyvinio įgyvendinimo (spręsti ne visus, o tik kai kuriuos konfliktus), kuris neišvengiamas taikant *ad hoc* metodą. Galiausiai tokio teismo įsteigimas sutarties pagrindu pašalintų bet kokias abejones dėl teismo tinkamo teisinio pagrindo pagal tarptautinę teisę, ki-

[137] Žr. 1 skyrių.

[138] Žr. 3 skyrių.

[139] Žr. K. Oellers-Frahm, Die Einsetzung des „Internationalen Tribunals uber Kriegsverbrechen im ehemaligen Jugoslawien" durch den Sicherheitsrat, *FS Bernhardt*, p. 733–751.

[140] Žr. J.M. Sjocrona, The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: Some Introductory Remarks from a Defence Point of View, *LJIL* 8 (1995), p. 463–474.

[141] Žr. taip pat 22 skyrių.

[142] Dėl Ruandos Tribunolo statuto žr. ST 1994 m. lapkričio 8 d. Rezoliucijos Nr. 995 priedą, kuris perspausdintas leidinyje *ILM* 33 (1994), p. 1602.

[143] Žr. T. Meron, International Criminalization of Internal Atrocities, *AJIL* 89 (1995), p. 554.

[144] Žr. interviu su Richard'u Goldstone'u, *UN Chronicle* 1996, Nr. 2, p. 35–38, at 36, ir 38–40. Be to, žr. R.S. Lee, The Rwanda Tribunal, *LJIL* 9 (1996), p. 37–62.

* Šio teismo statutas buvo pasirašytas Romoje 1998 m., tačiau dar negalioja. *Vert. past.*

[145] Žr. J. Crawford, The ILC's Draft Statute for an International Criminal Court, *AJIL* 88 (1994), p. 140–152; S. Suikkari, Debate in the United Nations on the International Law Commission's Draft Statute for an International Criminal Court, *Nordic JIL* 64 (1995), p. 205–221. Dėl ankstesnės diskusijos žr. M.C. Bassiouni, *A Draft International Criminal Code and Draft Statute for an International Criminal Tribunal*, 1987; B. Graefrath, Universal Criminal Jurisdiction and an International Criminal Court, *EJIL* 1 (1990), p. 67–88.

[146] JTO GA 1995 m. gruodžio 11 d. Rezoliucija Nr. 50/46.

[147] *UN Chronicle* 33 (1996), Nr. 1, p. 66; Nr. 2, p. 70.

taip nei tais atvejais, kai *ad hoc* teismai steigiami pagal Saugumo Tarybos rezoliucijas. Kita vertus, praktinis trūkumas yra tai, kad Teismo jurisdikcija bus apribota tik tomis valstybėmis, kurios nuspręs tapti konvencijos šalimis. Ar Teismo statutas įgaus visuotinį pripažinimą, nors valstybinio suvereniteto doktrinos yra konservatyvus poveikis, parodys laikas.

GALIMI ATEITIES PROCESAI

Nemažai autorių mano, kad tradicinių karo taisyklių nykimas, vykęs per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus, tęsis ir ateities karuose.[148] 1986 m. Antonio Cassese'as, dabartinis Jugoslavijos Baudžiamojo Tribunolo pirmininkas, pastebėjo:

> Tarptautinė kariavimo teisinė kontrolė tik tam tikru ribotu mastu ėjo lygiagrečiai su organizuoto karinio smurto plėtra. Didžiausios karinės valstybės nepripažino radikalių apribojimų, dėl to ši teisės sritis yra su daugybe trūkumų, spragų ir dviprasmybių.[149]

Tačiau gali atsitikti ir taip, kad branduolinių ginklų tobulinimas turės netiesioginės ir paradoksalios įtakos vėl įtvirtinant kai kurias tradicines taisykles, kurios dviejų pasaulinių karų metu buvo praradusios savo įtaką.

Po 1945 m. branduolinio karo baimė branduolinėms valstybėms neleido pradėti netgi mažiausio tarpusavio konflikto (neskaitant menkų incidentų SSRS ir Kinijos pasienyje); ir panašu, kad tokia padėtis išliks, kol egzistuos pakankamas branduolinis balansas. Todėl tarptautiniai karai, ko gero, ateityje vyks tarp tokių dviejų šalių, iš kurių bent viena neturės branduolinio ginklo. Galime daryti išvadą, jog, kaip atrodo, bus nemažai valstybių, įskaitant vieną ar daugiau branduolinių valstybių, kurios bus neutralios ateityje vyksiančiuose karuose, net jei jų simpatijos bus vienoje ar kitoje kariaujančiųjų pusėje. Taigi kariaujančios valstybės bus priverstos kur kas labiau atsižvelgti į neutralią nuomonę nei jos tai darė per du pasaulinius karus. Neutralių laivų teisių nepaisymas jokiu būdu nebuvo vienintelis karo įstatymų pažeidinėjimas per du pasaulinius karus; taip elgtis buvo galima todėl, kad neutralių valstybių buvo nedaug ir jos buvo silpnos. Jei ateities karuose neutralių valstybių būtų daugiau nei kariaujančių, situacija skirtųsi iš esmės. Šalys, septintojo dešimtmečio pabaigoje dalyvavusios karuose Nigerijoje ir Vietname, labai jautriai reagavo į kaltinimus, kad jos vykdžiusios žiaurumus; tai liudija tą įtaką, kurią kartais gali daryti viešoji neutralių šalių nuomonė. Kita vertus, lygiai taip pat yra

[148] Žr. G.I.A.D. Draper, War, Laws of, Enforcement, *EPIL* 4 (1982), p. 323–326.

[149] A. Cassese, *International Law in a Divided World*, 1986, p. 285.

akivaizdu, kad viešoji nuomonė ne visada gali užkirsti kelią konfliktuojančių šalių vykdomiems žiaurumams, kaip tai parodė buvusios Jugoslavijos ir Ruandos atvejai.

Net jeigu branduolinės valstybės viena su kita įsitrauktų į „konvencinius" (be branduolinio ginklo naudojimo) karinius veiksmus, panašu, jog baimė, kad kova gali virsti branduoliniu karu, skatins jas vykdyti karinius veiksmus atsargiai, ribotu mastu ir ribotais tikslais. Kitaip tariant, kariniai veiksmai labiau primintų XVIII–XIX a. „ribotus karus", o ne dviejų pasaulinių karų „totalinį karą"; ir visiškai pagrįstai galima tikėtis, kad pagarba karo įstatymams, kas buvo būdinga XVIII–XIX a. karams, tokiuose ateities karuose vėl bus atgaivinta. Tačiau šį tikėjimą silpnina žiauraus Irano ir Irako karo 1980–1988 m., kitų nuo 1990 m. vykusių ginkluotų konfliktų patirtis.

Dėl to kyla klausimas, kaip apskritai galima kariauti „teisėtai"? Ar iš tikrųjų tarptautinėmis normomis karas gali būti „humanizuotas"? O gal mes apskritai tikime iliuzija, jei turėsime mintyse faktą, kad nuo 1945 m. per daugiau nei 120 ginkluotų konfliktų žuvo 22 mln. žmonių?[150] Šiuo klausimu nuomonės išsiskiria. Kai kurie autoriai teigia, kad istorijoje mėginimai tarptautinėmis normomis „humanizuoti" jėgos naudojimą karuose buvo nesėkmingi ir kad tokios normos tik padėjo plisti ginkluotiems konfliktams ir karui suteikė teisinius rėmus.[151] 1899 m. Hagos taikos konferencijoje valstybės iš principo susitarė uždrausti naudoti toliašaudę artileriją prieš neįtvirtintus miestus, bet Vokietijos atstovas pridūrė, kad jo vyriausybė šį draudimą supranta kaip nedraudžiantį naikinti „karinį pranašumą" suteikiančius statinius.

Netgi Antrasis Persijos įlankos karas, kurį sąjungininkų pajėgos pagal JTO mandatą kariavo prieš Iraką, kelia tam tikrų klausimų. Šio karo veiksmai žiniasklaidoje buvo vaizduojami kaip „naujausių technologijų" panaudojimas „chirurginio tikslumo" atakose prieš karinius taikinius; tačiau faktas yra tas, kad tik 7 procentai bombų pasiekė numatytus taikinius.[152] Ar beveik visiškai sunaikinus Irako infrastruktūrą ir energetikos sistemas (dėl to po karo, trūkstant vandens ir medicinos pagalbos, mirė tūkstančiai civilių gyventojų) buvo siekiama teisėtų karinių tikslų, ar tiktai tokių sąlygų, kad Irako vyriausybei galėtų būti daromas politinis spaudimas?[153] Ar šią „papildomą žalą" teisine prasme pateisino karinis būtinumas, proporcingumo principas bei atitinkama Saugumo Tarybos rezoliucija?[154]

Rimtų klausimų iškilo dėl Irako pajėgų naudotos naftos kaip ginklo (padegti Kuveito naftos gręžiniai ir nafta teršta Persijos įlanka); tai paskatino peržiūrėti teisę, numatančią aplinkos apsaugą per ginkluotą konfliktą.[155] JT Generalinė Asamblėja savo 1992 m. priimtoje Rezoliucijoje „Dėl aplinkos apsaugos per ginkluotą konfliktą" pareiškė, kad

[150] M. Meijer/H. Fischer, Keeping Hope Alive – Do the Resolutions Fulfil the Expectations?, *HV* 1 (1995), p. 198.

[151] M. Montani, Eine einzige Spur von Heuchelei – Wie das Volkerrecht den modernen Krieg humanisieren will und seine Inhumanitat legalisiert, *HV* 8 (1995), p. 216–217.

[152] Žr. R. Normand/C. Jochnick, The Legitimation of Violence: A Critical Analysis of the Gulf War, *Harvard ILJ* 35 (1994), p. 387–416 su nuorodomis.

[153] Žr. 1 skyrių. Tačiau apie kitus konflikto, susijusio su Irako pajėgų veiksmais, aspektus žr. taip pat W. Klein (red.), *Human Rights in Times of Occupation: The Case of Kuwait*, 1995.

[154] Žr. 22 skyrių.

[155] Žr. JTO Aplinkos apsaugos programos tarybos 16-ąją sesiją, įvykusią Nairobyje 1991 m. gegužės 20–31 d.; Vykdomojo direktoriaus įžanginį pranešimą „Environmental Consequences of the Armed Conflict Between Iraq and Kuwait", UNEP/GC.16/4/Add.1, 10 May 1991; M. Bothe, The Protection of the Environment in Times of Armed Conflict, *GYIL* 34 (1991), p. 54–62; G. Plant, *Environmental Protection and the Law of War: A „Fifth Geneva" Convention on the Protection of the Environment in Times of Armed Conflict*, 1992; K.M. Kelly, Declaring War on the Environment: The Failure of International Environmental Treaties during the Persian Gulf War, *AUJILP* 7 (1992), p. 921–950; A. Leibler, Deliberate Wartime Environmental Damage: New Challenge for International Law, *CWILJ* 23 (1992–3), p. 67–131; R.G. Tarasofsky, Legal Protection of the Environment during International Armed Conflict, *NYIL* 24 (1993), p. 17–79; H.-P. Gasser, For Better Protection of the Natural Environment in Armed Conflict, *AJIL* 89 (1995), p. 637–643; W.D. Verwey, The Protection of the Environment in Times of Armed Conflict, *LJIL* 8 (1995), p. 7–40. Žr. taip pat 22 skyrių.

> aplinkos žalojimas, nepateisinamas kariniu būtinumu, aiškiai prieštarauja egzistuojančiai tarptautinei teisei.[156]

Panašiai Tarptautinis Teisingumo Teismas savo 1996 m. Konsultacinėje išvadoje „Dėl branduolinių ginklų naudojimo ar grasinimo jais teisėtumo" nustatė, kad egzistuoja:

> bendra pareiga saugoti gamtinę aplinką nuo plataus masto, ilgalaikės ir didelės žalos padarymo jai; kariavimo metodų ir priemonių, nukreiptų į tokios žalos padarymą arba galinčių padaryti tokią žalą, draudimas; draudimas taikant represalijas atakuoti gamtinę aplinką.[157]

Kita vertus, šis teiginys turi būti suprantamas turint galvoje ankstesnį Teismo teiginį apie tai, „kas yra būtina ir proporcinga įgyvendinant teisėtus karinius uždavinius", bei reikalavimu, kad valstybės, tai vertindamos, „privalo atsižvelgti į aplinkybes, susijusias su aplinkos apsauga".[158] Tokios formuluotės kontekste teisine prasme problema yra, kaip nustatyti, ką konkrečiai kiekvienu atveju reiškia „karinis būtinumas" arba „teisėtų karinių uždavinių įgyvendinimas"; tam tikslui reikia atsižvelgti į bendrą ginkluoto konflikto kontekstą bei abiejų kariaujančiųjų šalių padėtį ir veiksmus. Šią teisės sritį reikėtų išaiškinti detaliau.

Kad ir kaip ten būtų, neteisinga teigti, kad tarptautinė humanitarinė teisė tik legitimizuoja karą. Jos funkcija – nustatyti minimalius žmoniškumo standartus nežmoniškumo situacijoje, nors neseni konfliktai parodė, kad dažnai nesilaikoma netgi elementariausių standartų. Aišku, jog *ius in bello* reikia plėtoti toliau; tačiau reikia atsižvelgti ir į tai, kad tokiam plėtojimui reikia valstybių, kurios kuria teisę ir formuluoja ją vadovaudamosi savo interesais (įskaitant karinius motyvus dėl veiksmingų karo vedimo priemonių ir būdų išsaugojimo), sutarimo. Vis dėlto pageidautina, kad daugiau valstybių, įskaitant JAV, ratifikuotų 1977 m. protokolus bei kitas humanitarines sutartis. Paprotinė humanitarinė teisė turi būti toliau plėtojama, kad užpildytų spragas situacijų, kurios nereglamentuojamos sutartimis.[159] Dar viena problema, kuria susirūpinta – tai vaikai ir nepilnamečiai kareiviai ginkluotuose konfliktuose.[160]

Tačiau pagrindinė problema – ne tiek priimti naujas normas, bet taikyti bei užtikrinti egzistuojančius humanitarinius principus ir normų sistemas. Iki šiol tik kelios valstybės, 1949 m. Ženevos konvencijų šalys, įvykdė savo įsipareigojimus transformuoti šias konvencijas į savo nacionalines teisines sistemas, kad nubaustų asmenis, kaltinamus karo nusikaltimais bei piktnaudžiavimu Raudonojo Kryžiaus ženklu.[161] Be to, reikia tikėtis, kad pasiseks išplėtoti veiksmingą tarptautinį teisinį mechanizmą, skirtą karo nusikaltėliams bausti ir tai pasitarnaus grubių tarptautinės teisės pažeidimų prevencijai.

[156] JTO GA 1992 m. lapkričio 25 d. Rezoliucija Nr. 47/37. Žr. tekstą aukščiau, p. 414–416.

[157] *ILM* 35 (1996), p. 809, at 821, 31-as p.

[158] Ten pat.

[159] Meron (1996), *op. cit.*, p. 238–249. Žr. taip pat G. Abi-Saab, The 1977 Additional Protocols and General International Law: Some Preliminary Reflections, leidinyje Delissen/Tanja (red.), *op. cit.*, p. 115.

[160] G.H. Aldrich/T.A.v. Baarda, *Conference on the Rights of Children in Armed Conflict*, 1994; G.S. Goodwin-Gill/I. Cohn, *Child Soldiers: The Role of Children in Armed Conflict*, 1994.

[161] M. Bothe *et al.* (red.), *National Implementation of International Humanitarian Law*, 1990. Smulkiau apie būtinybę tobulinti tarptautinę humanitarinę teisę žr. Raudonojo Kryžiaus ir Raudonojo Pusmėnulio organizacijų 26-osios tarptautinės konferencijos rezoliucijas, *HV* 8 (1995), p. 224-229.

21 SKYRIUS

JUNGTINIŲ TAUTŲ ĮSTATAI IR ORGANAI

Kaip jau matėme 2-ame skyriuje,[1] Jungtinių Tautų Organizacijos (JTO) sukūrimas 1945 metais buvo antrasis mėginimas sukurti universalią tarptautinę organizaciją, kurios svarbiausias tikslas – su kolektyvinio saugumo sistemos pagalba išsaugoti taiką. Tačiau išryškėję skirtumai tarp Sovietų Sąjungos ir Vakarų didžiųjų valstybių bei greitai po to prasidėjęs Šaltasis karas susilpnino naujos organizacijos steigėjų bendradarbiavimo pagrindą. Jungtinių Tautų veikla tapo netgi dar labiau komplikuota dėl daugybės naujų valstybių, atsiradusių po dekolonizacijos, priėmimo į šią organizaciją. Tik pasibaigus Šaltajam karui pamažu išryškėjo naujas pasaulinės tvarkos scenarijus ir kitoks JT vaidmuo jame; tai ypač išryškino ryžtinga tarptautinė reakcija į Irako įvykdytą agresiją prieš Kuveitą (1990–1991 m.), beprecedentis įvairių JT taikos palaikymo operacijų išplitimas bei kitos JT Saugumo Tarybos aktyvumo formos.[2]

Šiame skyriuje bus aptarti tik kai kurie JT aspektai: JT Įstatai ir jų aiškinimo klausimas, narystė JT bei pagrindinės jų institucijos. Atskirai 22-ajame skyriuje bus aptartos JT funkcijos taikiai sureguliuojant tarptautinius ginčus, užtikrinant taiką bei saugumą ir problemos, susijusios su JT taikomomis prievartinėmis sankcijomis.[3] Tačiau svarbu pabrėžti, kad nors šiuo metu svarbiausias JT uždavinys vis dar tebėra tarptautinės taikos ir saugumo užtikrinimas, JT vykdo nemažai ir kitų svarbių funkcijų;[4] jos aptariamos kituose šios knygos skyriuose ir apima tokias sritis kaip dekolonizacija,[5] žmogaus teisės,[6] humanitarinė pagalba ir pagalba pabėgėliams,[7] ekonominė plėtra ir santykiai tarp turtingųjų ir neturtingųjų valstybių,[8] aplinkos apsauga,[9] tarptautinės teisės plėtojimas.[10]

JUNGTINIŲ TAUTŲ ĮSTATAI IR JŲ AIŠKINIMO PROBLEMA

Kaip ir dauguma tarptautinių oganizacijų, JTO buvo įkurta pasirašius sutartį – JT Įstatus.[11] Įstatuose apibrėžiami tikslai, kuriems įgyvendinti ši organizacija buvo įkurta, ir tam tikri jai suteikiami įgaliojimai.

[1] Žr. 2 skyrių, p. 53–54. L.M. Goodrich/ E. Hambro/A.P. Simons, *Charter of the United Nations: Commentary and Documents*, 3-as leid., 1969; J.A. Frowein, United Nations, *EPIL* 5 (1983), p. 272–281; O. Schachter, United Nations Charter, ten pat, p. 287–293; Y.Z. Blum, *Eroding the United Nations Charter*, 1993; A. Roberts/B. Kingsbury (red.), *United Nations, Divided World: The UN's Roles in International Relations*, 2-as leid., 1993; E. Luard/D. Heater, *The United Nations: How It Works and What It Does*, 2-as leid., 1994; B. Simma (red.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 1995; S.D. Bailey, *The United Nations: A Concise Political Guide*, 1995; R. Wolfrum (red.), *United Nations: Law, Policies and Practice*, 2 tomai, 1995; H.G. Schermers/N.M. Blokker, *International Institutional Law*, 3-as leid., 1995; C. Tomuschat (red.), *The United Nations at Age Fifty*, 1995; S.H. Mendlowitz/B.H. Weston (red.), *Preferred Futures for the United Nations*, 1995. JTO Įstatų tekstas yra perspausdintas leidinyje *Brownlie BDIL*, p. 1.

[2] Žr. 22 skyrių.

[3] Žr. 22 skyrių.

[4] Žr. A. Roberts/B. Kingsbury, Introduction: The UN's Roles in International Society since 1945, Roberts/Kingsbury (red.), *op. cit.*, p. 1–62.

[5] Žr. *Basic Facts About the United Nations*, 1995, p. 231–249. Žr. taip pat 2 ir 19 skyrių.

[6] Žr. T.J. Farer, The UN and Human Rights: At the End of the Beginning, Roberts/Kingsbury (red.), *op. cit.*, p. 240–296; *Basic Facts, op. cit.*, p. 189–214. Žr. taip pat 14 skyrių.

[7] Žr. *Basic Facts, op. cit.*, p. 217–227; E. Jahn, Refugees, *EPIL* 8

Galima neperdėtai teigti, jog visa Jungtinių Tautų istorija – tai nesibaigiantys ginčai, kaip teisingai tuos įstatus aiškinti.[12] Įstatų formuluotės yra labai nekonkrečios, todėl paprastai būdavo ginčijamasi dėl žodžiais išreikštų teisės normų aiškinimo; nespecialistai dėl to gali stebėtis, tačiau teisininkai tuo nesistebi.[13] Yra keletas priežasčių, kodėl JT Įstatai sukėlė neįprastai daug aiškinimo problemų. Šį dokumentą daugiausiai rengė politikai, o teisininkų pagalba buvo menka; labai dažnai jo nuostatos yra nekonkrečios arba jame apskritai nėra atsakymo į tam tikrą konkretų klausimą (arba tai yra atsitiktinumas, arba atitinkamu klausimu nebuvo įmanoma pasiekti realaus susitarimo tarp šalių).

Galioja 5 oficialūs tekstai, ir visi jie yra vienodai autentiški: anglų, prancūzų, ispanų, rusų ir kinų kalbomis.[14] Tai yra „autentiškos" kalbos Įstatams aiškinti. Jas reikia skirti nuo JT „oficialių" ir „darbinių" kalbų. Arabų kalba 1973 metais buvo pripažinta viena iš „oficialių" Generalinės Asamblėjos kalbų, tačiau tai neturėjo jokios įtakos Įstatų aiškinimui. Derybos San Francisko konferencijoje vyko anglų ir prancūzų kalbomis, o kiti trys tekstai (kitomis kalbomis) vėliau buvo išversti iš angliškojo ir prancūziškojo tekstų; tačiau yra skirtumų tarp angliškojo ir prancūziškojo teksto. Vienas iš aiškinimo uždavinių – derinti tokius skirtumus, tačiau tai ne visada lengva padaryti.[15] Negalima pamiršti ir to, jog nei anglų, nei prancūzų kalbos nebuvo daugumos delegatų San Franciske gimtosios kalbos, taigi netikslumų rengiant Įstatus išvengti buvo neįmanoma.

Įvairūs aiškinimo metodai yra aptariami toliau.[16] Tačiau nereikia tikėtis, kad tie metodai pateikia aiškų atsakymą į visas aiškinimo problemas. Aiškinimas yra menas, o ne mokslas. Tam tikra prasme nėra jokių aiškinimo taisyklių, yra tik prielaidos, o jos labai dažnai prieštarauja viena kitai. Kurią iš viena kitai prieštaraujančių prielaidų pasirinkti, neišvengiamai nulemia politiniai veiksniai, kad ir kaip būtų stengiamasi jų išvengti. Būtent šis politinių ir teisinių veiksnių mišinys paaiškina, kodėl valstybės savo ginčų dėl JT Įstatų aiškinimo nėra linkusios perduoti Tarptautiniam Teisingumo Teismui.[17]

Pažodinis aiškinimas

Pažodinis aiškinimas gali būti laikomas aiškinimo metodu, kada nagrinėjami tik dokumento žodžiai ir taikoma daugybė įvairių prielaidų tų žodžių reikšmei nustatyti.[18] Pavyzdžiui, daroma prielaida, jog žodžiai vartojami jų įprastine reikšme, nebent iš konteksto yra aišku, kad mintyje turima speciali reikšmė, tai ir taikytina specialioji reikšmė; dokumentas turi būti nagrinėjamas kaip visuma ir daroma prielaida, jog tas pats žodis, vartojamas skirtingose dokumento dalyse, turi tą pačią

(1985), p. 452–456; P. Macalister-Smith, United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East, ten pat, p. 519–222.

[8] Žr. K. Dadzie, The UN and the Problem of Economic Development, leidinyje Roberts/Kingsbury (red.), *op. cit.*, p. 297–326; *Basic Facts, op. cit.*, p. 133–185. Žr. taip pat 15 skyrių.

[9] Žr. P. Birnie, The UN and the Environment, leidinyje Roberts/Kingsbury (red.), *op. cit.*, p. 327–383. Žr. taip pat 16 skyrių.

[10] Žr. N. Singh, The UN and the Development of International Law, leidinyje Roberts/Kingsbury (red.), *op. cit.*, p. 384–419; *Basic Facts, op. cit.*, p. 253–270.

[11] Žr. 6 ir 9 skyrių.

[12] Žr. R.St.J. Macdonald, The United Nations Charter: Constitution or Contract, leidinyje R.St.J. Macdonald/D.M. Johnston (red.), *The Structure and Process of International Law*, 1983, p. 889–912; G. Ress, The Interpretation of the Charter, leidinyje *Simma CUNAC*, p. 25–44.

[13] Dėl sutarčių aiškinimo taisyklių žr. 1969 m. Vienos konvencijos „Dėl sutarčių teisės" 31–33 straipsnius; Konvencija perspausdinta leidinyje *Brownlie BDIL*, p. 388. Apie sutarčių teisę žr. 9 skyrių.

[14] JTO Įstatų 111 straipsnis. Žr. M. Hilf, Article 111, *Simma CUNAC*, p. 1196–1200.

[15] 1969 m. Vienos konvencijos 33 straipsnis. Žr. M. Hilf, *Die Auslegung mehrsprachiger Vertrage*, 1973; C.B. Kuner, The Interpretation of Multilingual Treaties: Comparison of Texts versus the Presumption of Similar Meaning, *ICLQ* 40 (1991), p. 953 ir t.t.

[16] Žr. B. Vitanyi, Treaty Interpretation in the Legal Theory of Grotius and Its Influence on Modern Doctrine, *NYIL* 14 (1983), p. 41–67; E.S. Yambrusic, *Treaty Interpretation: Theory and Reality*, 1987; R. Bernhardt, Interpretation in International Law, *EPIL* II (1995), p. 1416–1426.

[17] Žr. 18 skyrių.

[18] 1969 m. Vienos konvencijos 31 straipsnis.

reikšmę; jeigu tai įmanoma, konkreti nuostata neturi būti aiškinama taip, kad prieštarautų kitai nuostatai ar kitą nuostatą padarytų nereikalingą arba vestų į akivaizdų absurdiškumą.

Taip aiškinama dažniausiai; taip, pavyzdžiui, Anglijos teisėjai aiškina Parlamento aktus ir kitus dokumentus, ir teisininkai tarptautininkai aiškina sutartis. Tačiau tarptautinėje teisėje toks aiškinimo būdas ne visada pateikia aiškų atsakymą, nes sutarčių formuluotės paprastai yra ne tokios konkrečios kaip Parlamento aktai, jose yra mažiau specialių terminų; tai ypač pasakytina apie JT Įstatus. Šį dokumentą daugiausiai rengė politikai, todėl daugelyje vietų jis primena sąmoningą nekonkretumą rinkimų manifeste. Skirtingas Įstatų dalis 1945 metais San Francisko konferencijoje rengė skirtingi komitetai,[19] o keletas pataisų buvo padaryta paskutinę minutę, dėl to kai kur Įstatuose nelabai dera skirtingos nuostatos.

Tikslas ir *travaux preparatoires*

Sutarties šalių ketinimai gali būti nustatyti ne tik skaitant pačią sutartį, bet ir panagrinėjus istorinį derybų dėl sutarties kontekstą bei pačių derybų protokolus. Tokie protokolai vadinami *travaux preparatoires* (parengiamieji darbai) ir dažnai jie yra naudojami kaip papildoma priemonė tarptautinės teisės normoms aiškinti.[20]

Tačiau *travaux preparatoires* aiškinant tarptautinių organizacijų steigimo sutartis yra naudojamasi mažiau nei aiškinant kitas sutarčių rūšis. Tarptautinių organizacijų steigimo sutarčių galiojimas paprastai numatomas ilgesniam laikui nei daugumos kitų sutarčių rūšių galiojimo laikas, todėl rėmimasis *travaux preparatoires* ne visada būtų tikslingas, nes tai reikštų žiūrėjimą į praeitį (galbūt net labai tolimą) vietoj žiūrėjimo į dabartį ar į ateitį; 1940-aisiais valstybių puoselėti tikslai mažai kuo gali padėti sprendžiant įvairias devintojo dešimtmečio problemas. Be to, faktas, kad dauguma JT valstybių narių į organizaciją įstojo po 1945 metų ir nedalyvavo San Francisko konferencijoje, rėmimąsi Įstatų *travaux preparatoires* daro politiškai nepagrįstą.

PRAKTIKA

Būdas, kuriuo valstybės vykdo savo įsipareigojimus pagal sutartį, gali būti įrodymas to, ko jos pirmiausiai siekė rengdamos sutartį.[21] Tai ypač pasakytina apie tarptautinių organizacijų steigimo sutartis,[22] nes tokios sutartys dėl savo pobūdžio nuolat taikomos daugelį metų. Iš tikrųjų viena iš priežasčių, kodėl JT Įstatų formuluotės yra tokios apta-

[19] Žr. 2 skyrių.

[20] 1969 m. Vienos konvencijos 32 straipsnis.

[21] 31(3)(b) straipsnis.

[22] Žr. 6 skyrių.

kios, buvo ta, kad jų rengėjai tolesnėje praktikoje norėjo palikti erdvės lankstumui;[23] deja, pasitikėjimo tarp valstybių narių trūkumas virto ne lankstumu, o nuolatiniais ginčais dėl aiškinimo.

Kai organizacijai suteikiama teisė priimti sprendimus daugumos balsavimu,[24] daugumos valstybių narių palaikoma praktika neišvengiamai bus laikoma pačios organizacijos praktika ir ji bus panaudota kaip organizacijos steigimo sutarties aiškinimo priemonė, nors šiai praktikai prieštarauja valstybių narių mažuma. (Paprastai daugumą tarptautinėje organizacijoje sudarančios valstybės daugiausiai yra linkusios remtis praktika kaip steigimo sutarties aiškinimo priemone, o mažumą sudarančios valstybės pasisako už griežtą, pažodinį aiškinimą, labiau remiantis *travaux preparatoires*.)

Be to, ilgainiui praktiką laikyti vien tik šalių pirminių ketinimų įrodymu tampa fikcija. Praktika įgauna savarankišką reikšmę ir faktiškai gali išsiplėtoti priešinga linkme nei pirminiai šalių ketinimai.[25]

Praktika gali išsiplėtoti netgi priešingai nei nustatyta sutarties žodžiais. Ar tokia praktika yra neteisėta, ar ji gali pakeisti sutartį? Sunku rasti atsakymą į šį klausimą, nes tam tikros praktikos šalininkai paprastai gina ją teigdami, jog tai tėra sutarties aiškinimas, o ne jos pakeitimas; tačiau jei praktika gali nutraukti sutarties galiojimą,[26] nėra jokios logiškos priežasties, kodėl praktika negalėtų nulemti ir sutarties pakeitimo. Kita vertus, nors aiškinant tarptautinės organizacijos steigimo sutartį gali būti remiamasi daugumos valstybių narių praktika, ja negalima remtis norint pakeisti tokią sutartį, nebent ji yra vienbalsiai pripažįstama; sutartis gali būti pakeista tik visoms šalims dėl to susitarus.

Situacija skiriasi tuo atveju, kai daugumos balsavimu pati sutartis numato jos keitimo galimybę. Pavyzdžiui, JT Įstatų 108 straipsnyje numatyta, kad Įstatų pakeitimai

> įsigalioja visiems Jungtinių Tautų nariams po to, kai jie priimami Generalinės Asamblėjos narių dviejų trečdalių balsų dauguma ir ratifikuojami ... dviejų trečdalių Jungtinių Tautų narių, įskaitant visus nuolatinius Saugumo Tarybos narius.[27]

Jei ši nuostata pagal analogiją būtų taikoma praktikos sukeltiems pakeitimams, atrodytų, jog praktika gali pakeisti JT Įstatus su sąlyga, jei tam pritaria du trečdaliai narių, įskaitant visus nuolatinius Saugumo Tarybos narius.

Veiksmingumas ir numanomi įgaliojimai

Aiškinimas tarptautinėje teisėje remiasi prielaida, jog sutartis turi būti aiškinama taip, kad kuo geriau būtų realizuojami joje numatyti tikslai. Iš pirmo žvilgsnio ši prielaida gali pasirodyti tarsi prieštaraujanti

[23] Žr. W. Karl, *Vertrag und spatere Praxis im Volkerrecht*, 1983.

[24] H.G. Schermers, Voting Rules in International Conferences and Organizations, *EPIL* 5 (1983), p. 395–398; H.G. Schermers, Weighted Voting, ten pat, p. 398–399.

[25] Pavyzdžiui, žr. tekstą toliau (vidaus kompetencija), p. 438–439.

[26] Žr. 9 skyrių.

[27] Žr. A. Tanzi, Notes on the „Permanent Conference of Revision" of the United Nations Charter at the 50th Anniversary of the Organization, *Rivista di Diritto Internazionale*, 1995, p. 723–737; W. Karl/B. Mutzelberger, Article 108, *Simma CUNAC*, p. 1163–1178. Apie diskusijas dėl JTO reformavimo žr. 22 skyrių.

kitai prielaidai, t.y. kad sutartis turi būti aiškinama ribojamai, siekiant užtikrinti, kad nebūtų apribotas valstybių suverenitetas. Tačiau realiai šios dvi prielaidos paprastai taikomos skirtingomis aplinkybėmis. Ribojamo aiškinimo principas dažniausiai taikomas aiškinant sutartis, suteikiančias jurisdikciją tarptautiniams tribunolams, taip pat sutartims, kuriomis vienai šaliai nustatomi didesni įsipareigojimai nei kitai šaliai ar šalims (tokiais atvejais ribojamu aiškinimu siekiama sušvelninti šalių nelygybę). Ir priešingai, veiksmingumo principas[28] dažniausiai taikomas aiškinant sutartis, nustatančias vienodas pareigas visoms šalims (pvz., sutartis, kuriomis steigiamos tarptautinės organizacijos).

Veiksmingumo principas buvo puikiai pritaikytas *Reparation for Injuries* byloje, kurioje Tarptautinis Teisingumo Teismas padarė išvadą, jog Jungtinės Tautos turi ne tik tuos įgaliojimus, kurie yra konkrečiai numatyti Įstatuose, bet ir tokius numanomus įgaliojimus, kurie yra būtini tikslams, dėl kurių JTO buvo įsteigta, siekti.[29]

Tačiau būtų pavojinga numanomų įgaliojimų doktriną laikyti visų problemų, susijusių su tarptautinių organizacijų steigimo dokumentų aiškinimu, sprendimo priemone. Dauguma ginčų dėl JT Įstatų aiškinimo buvo susiję su aiškiai šiai organizacijai suteiktais įgaliojimais; buvo ginčijamasi tokiais klausimais: kuris organas turi vykdyti įgaliojimus? Kokia tvarka jis turi tai daryti? Numanomų įgaliojimų doktrina mažai kuo gali padėti atsakant į šiuos klausimus, nes ji yra susijusi su visos organizacijos įgaliojimais, o ne su įgaliojimų pasiskirstymu organizacijos viduje.

Jungtinių Tautų tikslai

Tarptautinės organizacijos veikla yra neteisėta, jei ji veikia kitokiais tikslais nei tie, dėl kurių ji buvo įkurta (t.y. *ultra vires* veikla, kurios padariniai yra teisiškai negaliojantys); į tikslus, dėl kurių organizacija buvo įkurta, visada reikia atsižvelgti aiškinant jos steigimo sutartį. Dėl to ypač svarbu žinoti JTO tikslus, kurie nurodyti Įstatų 1 straipsnyje:

1. Palaikyti tarptautinę taiką ir saugumą ir, siekiant įspėti grėsmę taikai bei ją pašalinti, imtis efektyvių kolektyvinių priemonių: nuslopinti agresijos aktus arba kitokius taikos pažeidimus; taikiomis priemonėmis, remiantis teisingumo ir tarptautinės teisės principais, sureguliuoti arba išspręsti tarptautinius ginčus arba situacijas, galinčias sukelti taikos pažeidimą;
2. Tarp tautų plėtoti draugiškus santykius, grindžiamus tautų lygiateisiškumo ir apsisprendimo principo gerbimu, taip pat imtis kitų atitinkamų priemonių visuotinei taikai stiprinti;
3. Įgyvendinti tarptautinį bendradarbiavimą sprendžiant ekonominio, socialinio, kultūrinio ir humanitarinio pobūdžio tarptautines problemas,

[28] Dėl skirtingos šio principo prasmės tarptautinėje teisėje žr. 10 skyrių.

[29] *ICJ Rep.* (1949), p. 174, at 180, 182; žr. 6 skyrių. Žr. taip pat G. Jaenicke, Article 7, *Simma CUNAC*, p. 201–202; Ress, *op. cit.*, p. 42–43.

plėtojant ir skatinant žmogaus teisių bei pagrindinių laisvių visiems, nepaisant skirtingos rasės, lyties, kalbos bei religijos, gerbimą;
4. Būti centru, vienijančiu tautų veiksmus šiems bendriems tikslams įgyvendinti.

Akivaizdu, jog šių tikslų formuluotės yra labai plačios.[30] Vakarų šalių politikai kartais pernelyg būdavo linkę manyti, jog svarbiausias ir vienintelis Jungtinių Tautų tikslas – užtikrinti tarptautinį saugumą; tačiau Trečiojo pasaulio šalys lygiai tokią pat (jeigu ne didesnę) reikšmę skiria „tarptautinėms ekonominio pobūdžio problemoms spręsti“[31] bei užtikrinti „tautų lygiateisiškumo ir apsisprendimo principo laikymąsi“ (arba bent tautų, esančių kolonijinėje valdžioje).[32]

Vidaus kompetencija

Viena iš Įstatų nuostatų, kuri esmingai riboja (arba galėjo riboti) Jungtinių Tautų įgaliojimus, yra 2(7) straipsnis, kuriame nustatyta:

> Šie Įstatai jokiu būdu nesuteikia Jungtinėms Tautoms teisės kištis į reikalus, iš esmės priklausančius bet kurios valstybės vidaus kompetencijai, ir neįpareigoja narių pateikti tokio pobūdžio reikalus spręsti pagal šiuos Įstatus; tačiau šis principas neliečia prievartos priemonių taikymo VII skyriaus pagrindu.

2(7) straipsnis sukėlė daugiau ginčų nei bet kuri kita Įstatų norma, tačiau praktikoje jo aiškinimas išliko kaip visada toks pat neapibrėžtas.[33] Valstybės, kurios mano, jog 2(7) straipsnis draudžia (arba nedraudžia) Jungtinėms Tautoms imtis tam tikrų veiksmų konkrečiu atveju, savo požiūrį mėgina palaikyti įvairiausiais argumentais, o tam tikslui pateiktų argumentų įvairovė neleidžia galutinio sprendimo laikyti neginčijamu precedentu.

Vidaus kompetencija labai svarbi tarptautinei teisei; ji reiškia tuos dalykus (pvz., dar neseniai tokiu dalyku buvo laikomas valstybės elgesys su savo pačios piliečiais),[34] kuriais valstybė laisva nuožiūra nėra ribojama pareigomis, nustatomomis tarptautinės teisės. Tačiau San Francisko konferencijoje buvo specialiai atmesta idėja, kad „vidaus kompetencija“ Įstatuose būtų apibrėžta su nuoroda į tarptautinę teisę, kadangi manyta, jog tarptautinė teisė yra pernelyg neapibrėžta. Tame yra dalis tiesos, nes pačiuose Įstatuose įtvirtinta daugybė nuorodų į žmogaus teises,[35] apsisprendimą[36] ir pan., o tai yra taip nekonkretu, jog sunku pasakyti, kokias teisines pareigas tokios nuostatos įtvirtina (jeigu apskritai jos įtvirtina kokias nors pareigas).

Jungtinių Tautų praktikoje daugelis kriterijų taikoma tam, kad galima būtų nustatyti, ar tam tikras klausimas priklauso valstybės vidaus kompetencijai. Vargu ar tam tikra veika bus laikoma priklausančia

[30] Žr. R. Wolfrum, Article 1, *Simma CUNAC*, p. 49–56; A. Randelzhofer, Purposes and Principles of the United Nations, *Wolfrum UNLPP II*, p. 994–1002.

[31] Žr. 15 skyrių.

[32] Žr. 19 skyrių.

[33] Žr. A. D'Amato, Domestic Jurisdiction, *EPIL* I (1992), p. 1090–1096; F. Ermacora, Article 2(7), *Simma CUNAC*, p. 139–154; G. Arangio-Ruiz, The Plea of Domestic Jurisdiction Before the International Court of Justice: Substance or Procedure?, leidinyje V. Lowe/M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice*, 1996, p. 440–464.

[34] Žr. 14 skyrių.

[35] Žr. 14 skyrių.

[36] Žr. 19 skyrių.

valstybės vidaus kompetencijai, jeigu ji reiškia tarptautinės teisės ar kitų valstybių interesų pažeidimą, grėsmę tarptautinei taikai, grubų žmogaus teisių pažeidimą,[37] arba jeigu ji yra susijusi su apsisprendimo teisės įgyvendinimu kolonijoje.[38] Veiksmų vertinimui įtaką daro politiniai veiksniai, kurie ne visada yra nuoseklūs. Tačiau praktikoje „vidaus kompetencija" paprastai yra aiškinama siaurai – priešingai Įstatų rengėjų ketinimams.

2(7) straipsnyje numatyta, kad principas nesikišti į vidaus kompetencijai priklausančius reikalus[39] „neapima prievartos priemonių taikymo VII skyriaus pagrindu". Šio skyriaus pavadinimas skamba taip: „Veiksmai, susiję su grėsme taikai, taikos pažeidimais ir agresijos aktais."[40] Atsižvelgiant į dabartinę Jungtinių Tautų praktiką, 2(7) straipsnio pabaigoje pateikta formuluotė yra nebūtina, nes dabar grėsmė taikai, taikos pažeidimas arba agresijos aktas automatiškai yra laikomas klausimu, nepriklausančiu vidaus kompetencijai.

NARYSTĖ

JTO steigiamaisiais nariais buvo valstybės, kurios Antrajame pasauliniame kare buvo Sąjungininkų pusėje.[41] Naujų narių priėmimą reglamentuoja Įstatų 4 straipsnis:

1. Narystė Jungtinėse Tautose yra atvira visoms kitoms taikingoms valstybėms, kurios prisiima šiuose Įstatuose esančius įsipareigojimus ir kurios, Organizacijos nuomone, gali ir nori šiuos įsipareigojimus vykdyti.
2. Bet kuri tokia valstybė priimama į Jungtinių Tautų narius Generalinės Asamblėjos nutarimu, Saugumo Tarybai rekomendavus.[42]

Dabar (1996 m.) JTO narėmis yra 185 valstybės, iš kurių tik 51 valstybė buvo šios organizacijos steigėja. Narių skaičiaus augimą nulėmė septintojo dešimtmečio dekolonizacijos procesas,[43] taip pat Sovietų Sąjungos bei Jugoslavijos iširimas.[44] Beveik visos nepriklausomos valstybės dabar yra JTO narės.[45] Narėmis nėra tik keletas valstybių: Kiribatis, Nauru, Tonga, Tuvalu, Vatikanas, Taivanas ir Šveicarija (pastarojoje yra nemažai svarbių JT institucijų būstinių, tačiau ji niekada neteikė prašymo dėl narystės – 1994 m. surengtame referendume pasisakė prieš). JTO narėmis yra ir mikrovalstybės, kurių teritorija nesiekia 500 kvadratinių mylių, o gyventojų skaičius – 100 000, pavyzdžiui, Andora, Antigua ir Barbuda, Grenada, Mikronezijos Federacinės Valstijos ir Marshalų Salos, Lichtenšteinas (priimtas 1990 m. rugsėjo 18 d.), San Marinas (priimtas 1992 m. kovo 2 d.), Monakas ir Palau. Pastarasis buvo priimtas 1994 m. lapkričio

[37] Žr. 14 ir 22 skyrių.

[38] Žr. 19 ir 22 skyrių.

[39] Žr. M. Schroder, Non-Intervention, Principle of, *EPIL* 7 (1984), p. 358–361; P. Malanczuk, *Humanitarian Intervention and the Legitimacy of the Use of Force*, 1993, p. 12 ir t.t.; U. Beyerlin, Intervention, Prohibition of, *Wolfrum UNLPP II*, p. 805–813.

[40] Dėl Įstatų 7-ojo skyriaus žr. 22 skyrių.

[41] Žr. JTO Įstatų 3 straipsnį ir 2 skyrių.

[42] Tai reiškia, kad tiek Saugumo Taryba, tiek Generalinė Asamblėja turi balsuoti už priėmimą. Žr. taip pat K. Herndl, Admission of a State to Membership in United Nations (Advisory Opinions), *EPIL* I (1992), p. 35–38; K. Ginther, Article 4, *Simma CUNAC*, p. 158–175.

[43] Žr. 2 skyrių.

[44] Dėl naujų priėmimų po 1990 m. žr. Ginther, *op. cit.*, p. 172–175. Dėl klausimo, susijusio su Rusijos Federacijos perėmimu buvusios SSRS narystę JTO, įskaitant nuolatinę narystę Saugumo Taryboje, žr. 11 skyrių.

[45] Žr. apžvalgą leidinyje *VN* 43 (1995), p. 46–48; Roberts/Kingsbury (red.), *op. cit.*, Priedas C, p. 530.

mėn.[46] ir tai buvo paskutinė teritorija, kontroliuota pagal JT globos sistemą.[47] Akivaizdu, jog tokių mikrovalstybių lygybė (narystės prasme) su didelėmis valstybėmis kelia daugybę problemų, kurias atspindėjo iki 1971 m. Jungtinėse Tautose vykusios diskusijos dėl to, ar tokias valstybes apskritai reikia priimti į organizaciją.[48] Nepriklausomai nuo to, ar valstybė maža, ar didelė ir neišsprendus svarbiausios problemos dėl balsavimo teisių bei neatsakius į klausimą, ar tokios valstybės realiai yra pajėgios vykdyti savo įsipareigojimus, kaip to reikalauja Įstatų 4 straipsnis, galiausiai nugalėjo universalios narystės principas. Pasibaigus JAV globos galiojimui, Mikronezija ir Marshalų Salos sudarė asociacijos sutartis su JAV, pagal kurias JAV yra atsakinga už šių dviejų valstybių gynybą. Tačiau tai nebuvo laikoma priežastimi, dėl kurios šios valstybės negalėtų būti JTO narėmis.

Valstybei narei, prieš kurią imamasi prievartos priemonių,[49] laikinai gali būti neleista naudotis iš narystės kylančiomis teisėmis,[50] o valstybė narė, kuri nuolatos pažeidinėja Įstatų principus, gali būti pašalinta iš organizacijos;[51] kiekvienu atveju sprendimą priima Generalinė Asamblėja, rekomendavus Saugumo Tarybai. Šios nuostatos dar niekada nebuvo pritaikytos, nors daugelis Afrikos ir Azijos valstybių klestint apartheidui, Pietų Afrikos Respubliką (PAR) siekė pašalinti iš JTO,[52] o arabų valstybės reguliariai imdavosi iniciatyvų pamažu delegitimizuoti Izraelio dalyvavimą Jungtinėse Tautose ir nepripažinti Izraelio delegacijos mandato Generalinėje Asamblėjoje.[53] Tiktai PAR buvo neleista dalyvauti Generalinės Asamblėjos darbe 1974–1993 metais remiantis Generalinės Asamblėjos Mandatų komiteto sprendimu, kuriame buvo pareikšta, jog PAR vyriausybė neatstovauja visiems PAR gyventojams. Šio sprendimo teisėtumas yra abejotinas, kadangi valdymo formos teisėtumas nėra kriterijus narystei JTO.[54] Bet kuriuo atveju pašalinimas nebūtinai yra veiksminga sankcija; kai kas gali laikyti tai kaip organizacijos prisipažinimą, jog ji nesugebėjo perteikti savo valios pašalintajai valstybei narei.

Įstatuose nieko nekalbama apie valstybių narių išstojimą; tai buvo padaryta sąmoningai, nes išstojimo teisės numatymas Tautų Sąjungos Statute nemažai valstybių narių paskatino išstoti, o tai smarkiai susilpnino Sąjungos veiksmingumą.[55] Tačiau 1945 m. San Francisko konferencijoje išstojimo teisė išimtiniais atvejais vis dėlto buvo pripažinta, pavyzdžiui, „jei ... paaiškėja, jog organizacija yra nepajėgi išsaugoti taiką arba gali tai padaryti tik teisės ir teisingumo sąskaita“, arba jei valstybės narės

> teisės ir pareigos, pakeitus Įstatus (su kuo ji nesutiko), pasikeitė ir jų ji negali pripažinti, arba jeigu pakeitimas, kuris reikiama balsų dauguma buvo tinkamai patvirtintas Asamblėjoje arba visuotinėje konferencijoje, ne-

[46] ST 1994 m. lapkričio 29 d. Rezoliucija Nr. 963 (1994).

[47] Žr. 19 skyrių.

[48] J. Kokott, Micro-States, *EPIL* 10 (1987), p. 297–299; J. Rapaport/E. Muteba/J.J. Therattil, *Small States and Territories – Status and Problems*, 1971. Žr. taip pat 5 skyrių.

[49] Žr. 22 skyrių.

[50] JTO Įstatų 5 straipsnis. Žr. H.J. Schutz, Article 5, *Simma CUNAC*, p. 175–185; L. Makarcyk, Legal Basis for Suspension and Expulsion of a State from an International Organization, *GYIL* 25 (1982), p. 476–489.

[51] 6 straipsnis. Žr. O. Kimminich, Article 6, *Simma CUNAC*, p. 185–193.

[52] Žr. R. Suttner, Has South Africa Been Illegally Excluded from the United Nations General Assembly?, *CILSA* 17 (1984), p. 279–301; C.N. Patel, The Legal Aspects of State Expulsion from the United Nations: South Africa a Case in Point, *NULR* 3 (1982/3), p. 197–213.

[53] Žr. P. Malanczuk, Israel: Status, Territory and Occupied Territories, *EPIL* II (1995), p. 1468–1508, at 1488. JTO Generalinės Asamblėjos 1975 m. lapkričio 10 d. Rezoliucija Nr. 3379 (XXX), kuria sionizmas buvo prilygintas rasizmui ir rasinei diskriminacijai; ši Rezoliucija buvo panaikinta 1991 m. gruodžio 17 d., tačiau tik 111 balsų už, 25 balsais prieš ir 13 susilaikiusiųjų, Malanczuk, *AJIL* 78 (1984), p. 1501.

[54] Žr. taip pat 5 skyrių.

[55] Žr. 2 skyrių.

buvo ratifikuotas tokio skaičiaus valstybių, kuris yra būtinas tokiam pakeitimui įsigalioti.[56]

Šis nuomonės pareiškimas yra dalis Įstatų *travaux preparatoires*, todėl juo gali būti remiamasi aiškinant Įstatus.

Realiai išstojimo klausimas iškilo vienintelį kartą. Indonezija 1965 m. sausio mėnesį norėjo išstoti protestuodama prieš Malaizijos (į šios valstybės teritorijos dalį Indonezija reiškė pretenzijas) išrinkimą nenuolatiniu Saugumo Tarybos nariu. Nors vargu ar Malaizijos išrinkimas galėjo būti laikomas „išimtiniu atveju" San Francisko pareiškimo prasme, tuo metu Indonezijos išstojimą sekretoriatas pripažino galiojančiu.[57] Tačiau 1966 m. rugsėjo mėnesį Indonezija atnaujino narystę JTO. Jeigu jos išstojimas iš tikrųjų būtų buvęs galiojantis, Indonezija būtų turėjusi siekti pakartotinio priėmimo į JTO pagal Įstatų 4 straipsnį, bet vietoj to ji tiesiog atnaujino savo dalyvavimą, tarsi nieko nebūtų buvę, todėl darytina išvada, kad jos išstojimas buvo negaliojantis.

Atstovavimas Kinijai

Komunistai valdžią Kinijoje užgrobė 1949 m. pabaigoje, tačiau iki pat 1971 m. Kinijai Jungtinėse Tautose atstovavo Taivane įsikūrusi nacionalistinė Chiang Kai-sheko vyriausybė.[58] Iki to laiko vis pasigirsdavo įtikinėjimų, kad komunistinė Kinija turi būti „priimta" į Jungtines Tautas; tačiau iškeldami būtent narystės klausimą, tokios pozicijos šalininkai, patys to nenorėdami, atsidurdavo JAV pusėje, o šios įtikinėjo, kad komunistinė Kinija neturi būti „priimta", nes ji neatitinka 4 straipsnyje išdėstytų reikalavimų: ji nėra taikinga šalis, nėra pasirengusi vykdyti Įstatuose numatytų įsipareigojimų ir t.t.

Teisinga pozicija yra ta, kad JTO narėmis yra valstybės, o ne vyriausybės;[59] Kinijos valstybė yra ir visada buvo JTO narė; klausimas tik tas, kuri vyriausybė turi atstovauti Kinijai Jungtinėse Tautose? Nors Įstatų 4 straipsnis greičiausiai galėtų būti taikomas pagal analogiją ir atstovavimo klausimams, labiau priimtinas atrodo požiūris, jog valstybei narei turi teisę atstovauti jos veiksminga vyriausybė; bet koks kitas sprendimas būtų nesuderinamas su bendraisiais principais, reguliuojančiais santykį tarp valstybių ir vyriausybių tarptautinėje teisėje. Nors daugelis valstybių iki aštuntojo dešimtmečio nepripažino komunistinės Kinijos vyriausybės, yra neginčytina, jog ši vyriausybė buvo veiksminga Kinijoje nuo 1949 m. pabaigos.

Skirtumas tarp priėmimo ir atstovavimo yra svarbus ir kitais aspektais. Jei komunistinė Kinija būtų buvusi priimta kaip nauja valstybė narė, nacionalistinė Kinija (Taivanas) būtų išlikusi JTO nare (ir

[56] Tekstas leidinyje *United Nations Conference on International Organization: Documents*, 7 t., p. 328–329.

[57] Žr. Schwelb, *AJIL* 54 (1960), p. 661–672.

[58] *Restatement (Third)*, t. 1, 202 p., Reporters' Notes, p. 76; R. Heuser, Taiwan, *EPIL* 12 (1990), p. 367–373; U. Fastenrath, Article 3, *Simma CUNAC*, p. 197.

[59] Dėl skirtumo tarp valstybių ir vyriausybių žr. 5 skyrių.

nuolatiniu Saugumo Tarybos nariu) net ir priėmus komunistinę Kiniją. Jei šis klausimas yra laikomas atstovavimo klausimu, komunistinės vyriausybės atstovų atvykimą neišvengiamai turi lydėti nacionalistinės vyriausybės atstovų pasišalinimas iš visų JT organų, nes valstybei tarptautinėje organizacijoje tuo pačiu metu negali atstovauti dvi konkuruojančios vyriausybės; būtent taip faktiškai atsitiko 1971 m., kai Generalinė Asamblėja nusprendė „atstatyti visas teises Kinijos Liaudies Respublikai ir pripažinti jos vyriausybės atstovus vieninteliais teisėtais Kinijos atstovais Jungtinėse Tautose".[60] 1994 m. keletas JTO valstybių narių, mėgindamos atstatyti Taivano narystę šioje organizacijoje, sudarė komitetą tuo klausimu, bet jų pastangos žlugo.[61]

Be to, klausimai dėl naujų narių priėmimo, esančių narių narystės sustabdymo ar pašalinimo iš JTO laikomi neprocedūriniais, vadinasi, Saugumo Taryboje galioja *veto* taisyklė; klausimai dėl atstovavimo laikomi procedūriniais, taigi *veto* taisyklė šiuo atveju netaikoma.[62]

Jugoslavijos atvejis

Netiesioginė pašalinimo iš organizacijos forma 1991 m. buvo pritaikyta buvusiai Jugoslavijai, kai Bosnija-Hercegovina, Kroatija, Makedonija ir Slovėnija paskelbė savo nepriklausomybę.[63] Neskaitant likusios Jugoslavijos (Serbijos ir Juodkalnijos), visos naujosios nuo buvusios federacijos atsiskyrusios valstybės pateikė prašymus dėl narystės JTO. Jos buvo priimtos, nors Jugoslavijoje tebesitęsė ginkluotas konfliktas ir buvo nesureguliuotas sienų klausimas. Skubiu Bosnijos-Hercegovinos priėmimu 1992 m. gegužės 20 d. buvo siekiama sustiprinti silpnos valstybės pozicijas agresijos akivaizdoje. Kita vertus, dėl buvusios Jugoslavijos Respublikos Makedonijos priėmimo iškilo sunkumų, nes Graikija prieštaravo dėl naujos valstybės pasirinkto pavadinimo „Makedonija"; tai Graikija traktavo kaip galimą pretenziją į tokio pat pavadinimo jos šiaurinę provinciją. Graikija prieštaravo ir naujam valstybės pasirinkimui savo vėliavoje vaizduoti Verginos žvaigždę (senos Makedonijos dinastijos simbolį). Pasiekus kompromisą, Makedonija į JTO buvo priimta 1993 m. balandžio 8 d. su sąlyga, kad laikinai ji vadinsis „Buvusios Jugoslavijos Makedonijos Respublika", kol bus sureguliuoti nesutarimai su Graikija.[64] JTO atsisakė leisti „Jugoslavijos Federacinei Respublikai", atstovaujamai Serbijos ir Juodkalnijos, užimti buvusios Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos vietą. Ji teigė, jog tai nėra tas pats teisės subjektas, nes buvusi Jugoslavijos valstybė nustojo egzistuoti ir nėra bendro pretenzijos į tęstinumą pripažinimo.[65] Saugumo Taryba ir Generalinė Asamblėja nusprendė, kad Jugoslavijos Federacinė Respublika

[60] 1971 m. spalio 25 d. JTO GA Rezoliucija 2758 (XXVI). Žr. taip pat Schutz, Membership, *op. cit.*, p. 881.

[61] *FAZ*, 1994 m. rugsėjo 23 d., p. 6.

[62] Žr. tekstą toliau, p. 444–446.

[63] Žr. Y.Z. Blum, UN Membership of the „New" Yugoslavia: Continuity or Break?, *AJIL* 86 (1992), p. 830–833. Žr. taip pat straipsnius apie „buvusios Jugoslavijos narystę JTO", *AJIL* 87 (1993), p. 240–248, ir Ginther, *op. cit.*, p. 174. Žr. 5, 11 ir 22 skyrių.

[64] Žr. 11 skyrių.

[65] Žr. 5 skyrių.

turi iš naujo kreiptis dėl narystės, o šiuo metu susilaikyti nuo dalyvavimo Asamblėjos darbe,[66] nors jai buvo leista toliau dalyvauti kai kurių kitų JT organų veikloje.

JUNGTINIŲ TAUTŲ ORGANAI

Egzistuoja 6 pagrindiniai JTO organai: Generalinė Asamblėja – ją sudaro visos valstybės narės; trys tarybos, vykdančios labiau specializuotas funkcijas ir sudarytos iš riboto valstybių narių skaičiaus – tai Saugumo, Ekonominė ir Socialinė bei Globos Taryba;[67] du organai, sudaryti ne iš valstybių narių, o iš nepriklausomų asmenų, t.y. Sekretoriatas ir Tarptautinis Teisingumo Teismas.[68] Taip pat veikia daugybė pagalbinių institucijų, kurias įsteigė pagrindiniai organai.[69] Svarbiausias politinis organas – tai Saugumo Taryba.

Saugumo Taryba

Saugumo Tarybą sudaro 15 valstybių narių.[70] 5 nariai yra nuolatiniai: Kinija, Prancūzija, Jungtinė Karalystė, JAV ir Rusija, kuri 1991 m. pranešė JTO, jog, remiama Nepriklausomų Valstybių Sandraugos narių, ji tęs buvusios SSRS narystę visuose JTO organuose.[71] Prieš šį Rusijos Federacijos žingsnį neprotestavo nė viena JTO valstybė narė, nors, griežtai kalbant, galima būtų įrodinėti, jog šiuo atveju buvo būtina pakeisti įstatus, kad galima būtų pakeisti Saugumo Tarybos sudėtį.[72] Kiti 10 Saugumo Tarybos narių yra nenuolatiniai, kuriuos 2 metams renka Generalinė Asamblėja. Nenuolatinių narių skaičius, pakeitus įstatus, buvo padidintas nuo 1966 m. sausio 1 d. (prieš tai buvo 6 nariai); didėjant JTO narių skaičiui, buvo manoma, jog reikia padidinti ir Saugumo Tarybos narių skaičių ir taip suteikti galimybę daugiau valstybių dalyvauti Saugumo Tarybos veikloje. Pagal dabartinę praktiką 5 nenuolatinių narių vietas užima Afrikos ir Azijos valstybės, dvi vietas – Lotynų Amerikos valstybės, vieną – Rytų Europos valstybė ir dvi – Vakarų Europos bei kitos valstybės („kitos valstybės" iš esmės reiškia Britanijos Sandraugos „baltąsias" nares: Kanadą, Australiją ir Naująją Zelandiją).

Įstatų 24 (1) straipsnis numato:

> Siekdami garantuoti, kad Jungtinės Tautos greitai ir efektyviai atliktų savo veiksmus, jos nariai nustato, kad pagrindinė atsakomybė už tarptautinės taikos ir saugumo palaikymą tenka Saugumo Tarybai ir sutinka, kad, vykdydama savo pareigas, susijusias su šia atsakomybe, Saugumo Taryba veiktų jų vardu.[73]

[66] 1992 m. rugsėjo 22 d. Rezoliucija Nr. 47/1.

[67] Žr. 19 skyrių.

[68] Žr. 18 skyrių.

[69] Žr. G. Jaenicke, Article 7, *Simma CUNAC*, p. 195–207.

[70] E.J. de Arechaga, United Nations Security Council, *EPIL* 5 (1983), p. 345–349; K.C. Wellens (red.), *Resolutions and Statements of the United Nations Security Council (1946–1992): A Thematic Guide*, 2-as leid., 1993.

[71] Žr. 11 skyrių.

[72] Dėl diskusijos žr. Y.Z. Blum, Russia Takes Over the Soviet Union's Seat at the United Nations, *EJIL* 3 (1992), p. 354–361. Žr. 11 skyrių.

[73] Žr. J. Delbruck, Article 24, *Simma CUNAC*, p. 397–407.

Saugumo Tarybos svarbiausios funkcijos – rekomendacijų dėl taikaus ginčų sureguliavimo teikimas[74] bei prievartos priemonių taikymas grėsmių taikai, taikos pažeidimų bei agresijos aktų atvejais.[75] Taryba buvo labai svarbi organizuojant JT taikos palaikymo operacijas, t.y. veiklą, kuri nebuvo numatyta Įstatuose.[76]

Įstatų 25 straipsnis numato:

> Jungtinių Tautų nariai, remdamiesi šiais Įstatais, sutinka paklusti Saugumo Tarybos nutarimams ir juos vykdyti.

Taigi Saugumo Taryba turi teisę priimti įpareigojančius sprendimus, kurių valstybės narės privalo laikytis.[77]

Balsavimo Saugumo Taryboje procedūrą reglamentuoja Įstatų 27 straipsnis:

1. Kiekvienas Saugumo Tarybos narys turi vieną balsą.
2. Saugumo Tarybos sprendimai procedūriniais klausimais priimami devynių Tarybos narių balsų dauguma.
3. Saugumo Tarybos sprendimai visais kitais klausimais priimami devynių Tarybos narių balsų dauguma, įskaitant vienodai balsavusių visų nuolatinių Tarybos narių balsus, su sąlyga, kad, priimant nutarimus pagal VI skyrių, ginče dalyvaujančioji šalis balsuojant susilaikys.[78]

Taigi pagal 27(3) straipsnį kiekvienas nuolatinis Saugumo Tarybos narys turi *veto*[79] teisę priimant sprendimus neprocedūriniais klausimais. Kaip nustatyti, ar klausimas yra procedūrinis, ar ne? San Francisko konferencijoje 4 didžiosios valstybės, kurių iniciatyva ši Konferencija buvo sušaukta (JAV, SSRS, Jungtinė Karalystė ir Kinija), išvardijo kai kuriuos klausimus, kurie turėtų būti laikomi procedūriniais (pvz., sprendimai pagal Įstatų 28–32 straipsnius, klausimai dėl darbotvarkės), taip pat kai kuriuos kitus klausimus, kurie neturėtų būti laikomi procedūriniais (pvz., rekomendacijos dėl taikaus ginčų sureguliavimo, sprendimai imtis prievartos priemonių); jei abejojama, pats preliminarus klausimas (t.y. klausimas, ar tam tikras klausimas yra procedūrinis, ar ne) turėtų būti laikomas neprocedūriniu.[80] Tai nulėmė „dvigubą *veto*“; nuolatinė Saugumo Tarybos valstybė narė gali vetuoti bet kokį mėginimą laikyti klausimą procedūriniu, o paskui vetuoti bet kokį rezoliucijos projektą tuo klausimu. Pasinaudodama dvigubu *veto*, Sovietų Sąjunga kartais bandydavo daugelį klausimų, kurie pagal 4 didžiųjų valstybių pareiškimą aiškiai buvo priskirti procedūriniams klausimams, paversti neprocedūriniais. Tokiam piktnaudžiavimui kelią užkirsti gali Saugumo Tarybos pirmininkas. Šį postą paeiliui vienam mėnesiui užima kiekvienas Saugumo Tarybos narys; jeigu pirmininkas reaguoja į mėginimą piktnaudžiauti dvigubu *veto* ir nusprendžia, kad pats preliminarus klausimas yra procedūrinis, pirmininko

[74] Žr. 22 skyrių.

[75] Žr. 22 skyrių.

[76] Žr. 22 skyrių.

[77] Tai neliečia Tarybos priimamų rekomendacijų, žr. J. Delbruck, Article 25, *Simma CUNAC*, p. 407–418.

[78] Prieš padidinant Saugumo Tarybos narių skaičių 1966 m., sprendimas neprocedūriniu klausimu būdavo priimamas, jeigu už jį balsuodavo septyni nariai (vietoj devynių), „įskaitant sutampančius nuolatinių narių balsus“. Žr. S.D. Bailey, *The Procedure of the UN Security Council*, 2-as leid., 1988; Bruha, *op. cit.*, p. 1151–1153; M.C. Wood, Security Council Working Methods and Procedure: Recent Developments, *ICLQ* 45 (1996), p. 150–161.

[79] F. Munch, *Veto*, *EPIL* 5 (1983), p. 389–392.

[80] Svarbus dokumentas šiuo požiūriu yra keturių didžiųjų valstybių 1945 m. birželio 7 d. pareiškimas dėl balsavimo procedūros Saugumo Taryboje, perspausdintas leidinyje *Brownlie BDIL*, p. 46.

sprendimas yra galutinis, nebent jis panaikinamas (procedūriniu) Saugumo Tarybos balsavimu.

Kiekvienas iš nuolatinių narių kartkartėmis pasinaudodavo savo *veto* teise, nors Sovietų Sąjunga šia teise naudodavosi dažniau nei kiti nuolatiniai Saugumo Tarybos nariai. Nuo 1945 iki 1992 metų *veto* buvo pasinaudota: Sovietų Sąjunga – 114 kartų; JAV – 69 kartus; Jungtinė Karalystė – 30 kartų; Prancūzija – 18 kartų; Kinija – tris kartus.[81] 1945–1990 metų laikotarpiu bendras *veto* skaičius siekė 279 atvejus, o nuo tada *veto* teise naudotasi labai retai. Tai yra svarbus dalykas, kadangi nuo JTO įkūrimo iki 1990-ųjų buvo priimta tik apie 650 Saugumo Tarybos rezoliucijų, t.y. vidurkis nesiekė 11 rezoliucijų per metus; o 1990–1993 metais buvo priimta apie 250 rezoliucijų, t.y. vidutiniškai daugiau nei po 60 per metus.[82] JAV 1990 m. gegužės 31 d. vetavo rezoliuciją Izraelio okupuotų teritorijų klausimu, o Rusija 1993 m. gegužės 11 d. vetavo rezoliuciją dėl taikos palaikymo pajėgų Kipre finansavimo. Kita vertus, tokios statistikos reikšmė yra ribota, nes ji neapima „paslėptų *veto*" (kai yra daug susilaikiusių narių) bei „neoficialių *veto*" (kai nebeleidžiama toliau svarstyti klausimo dėl neabejotino *veto* taikymo) atvejų.[83]

Veto teisė dažnai būdavo kritikuojama dėl to, kad ja smarkiai susilpninamas Saugumo Tarybos vaidmuo. Iš tikrųjų šis vaidmuo buvo silpnesnis vykstant ginkluotiems konfliktams, kuriuose tiesiogiai dalyvavo nuolatiniai Tarybos nariai (pvz., Suecas 1956 m., Vengrija 1956 m., Vietnamas 1946–1975 m., karas tarp Kinijos ir Vietnamo 1979 m.); tai neleido Tarybai imtis veiksmų ir vykstant daugeliui ginkluotų konfliktų, su kuriais nuolatiniai nariai buvo susiję netiesiogiai arba kuriuose turėjo tam tikrų interesų. Tačiau *veto* teisės egzistavimu pripažįstamos didžiosios politikos realijos; tai yra neįprastai plačių Saugumo Tarybos įgaliojimų kaina. Reikia pabrėžti, jog visi nuolatiniai Saugumo Tarybos nariai yra branduolinės valstybės; *veto* teisės panaikinimas mažai padidintų realią JT galią, kadangi iš esmės Jungtinės Tautos vis tiek negalėtų imtis prievartos veiksmų prieš branduolinį ginklą turinčią valstybę.

Bet kuriuo atveju kai kurios neigiamiausios *veto* teisės savybės buvo sušvelnintos praktikoje. 27(3) straipsnio pažodinis aiškinimas reikštų, jog visi nuolatiniai nariai turi balsuoti už rezoliucijos projektą, kad ji būtų priimta; susilaikymas reikštų *veto*.[84] Tačiau nuo pat pirmųjų JT veiklos metų įsigalėjo nuosekli praktika susilaikymų nelaikyti *veto* teisės išraiška, ir Tarptautinis Teisingumo Teismas *Namibia* byloje šią praktiką pripažino teisėta.[85]

Nuolatinio nario nedalyvavimo pasekmės yra mažiau aiškios, nes iš tikrųjų tokia problema iškilo tik kartą. Sovietų Sąjunga 1950 me-

[81] Žr. Roberts/Kingsbury, Introduction, *op. cit.*, p. 10.

[82] S.D. Murphy, The Security Council, Legitimacy, and the Concept of Collective Security After the Cold War, *Colum. JTL* 31 (1994), p. 201–288, at 207. Žr. taip pat A.W. Patil, *The UN Veto in World Affairs 1946–1990: A Complete Record and Case Histories of the Security Council's Veto*, 1992.

[83] Žr. Simma/Brunner, *op. cit.*, p. 466.

[84] Ši nuostata yra netgi dar aiškiau suformuluota prancūziškajame tekste: „Les decisions du Conseil de Securite sur toutes autres questions sont prises par un vote affirmatif de neuf de ses membres dans lequel sont comprises les voix de tous les membres permanents."

[85] *ICJ Rep.* 1971, p. 16, 22. Žr. 19 skyrių.

tais boikotavo Saugumo Tarybą protestuodama prieš pastarosios atsisakymą pripažinti komunistinius Kinijos atstovus. 1950 m. birželio mėnesį Šiaurės Korėjai įsiveržus į Pietų Korėją Sovietų Sąjungos nedalyvavimas leido Saugumo Tarybai priimti rezoliuciją, rekomendavusią valstybėms narėms nusiųsti savo pajėgas į pagalbą Pietų Korėjai.[86] SSRS šios rezoliucijos teisėtumą ginčijo remdamasi tuo, kad ši buvo priimta jai nedalyvaujant. Diskutuotina, ar praktika, atsiradusi dėl nuolatinio nario susilaikymo, pagal analogiją gali būti taikoma nuolatinio nario nedalyvavimo atveju; bet SSRS boikotas pats savaime, ko gero, reiškė jos įsipareigojimų pagal Įstatų 28(1) straipsnį pažeidimą; šiame straipsnyje sakoma: „Saugumo Taryba organizuojama taip, kad galėtų be perstojo funkcionuoti. Šiam tikslui kiekvienas Saugumo Tarybos narys visą laiką Organizacijos būstinėje turi turėti savo atstovą."[87] Taigi atrodo, jog nuolatinio nario nedalyvavimas neturėtų užkirsti kelio Saugumo Tarybai priimti sprendimo, nes kitaip vienos valstybės neteisėtas elgesys paralyžiuotų visą Saugumo Tarybos veiklą. Bet kuriuo atveju Saugumo Tarybos veiksmai 1950 m. birželio mėnesį turėjo vieną teigiamą padarinį: nuo to laiko nė vienas nuolatinis narys nemėgino boikotuoti Saugumo Tarybos.

Įstatų 27(3) straipsnyje numatyta, kad priimant sprendimus pagal VI skyrių ginčo šalis turi susilaikyti nuo balsavimo. VI skyrius reglamentuoja taikų ginčų sprendimą, taip pat taikų situacijų, galinčių sukelti ginčą, sureguliavimą; tačiau skirtumas tarp ginčų ir situacijų yra labai neapibrėžtas. Be to, dažnai sunku pasakyti, kas yra konkretaus ginčo šalis; paprastai ginčas skirtingai gali paliesti daugelio valstybių interesus. Pirmaisiais keleriais JTO egzistavimo metais vyko diskusijos dėl skirtumo tarp ginčų ir situacijų, dėl ginčo šalių apibrėžimo bei tikslios VI skyriaus apimties. Nuo 1950-ųjų metų tokios diskusijos tapo retesnėmis ir daugeliu atvejų pareiga susilaikyti nuo balsavimo buvo tiesiog ignoruojama; valstybės dažnai dalyvaudavo balsavimuose dėl ginčų, kurių šalimis jos būdavo, o kitos valstybės dėl to retai protestuodavo. Vienas nesenas pavyzdys – Tarybos taikytos sankcijos Libijai dėl šios tariamos atsakomybės *Lockerbie* byloje, dėl kurios JAV, Jungtinė Karalystė ir Prancūzija dalyvavo balsavime.[88]

Pastaruoju metu Saugumo Tarybos sudėtis bei balsavimo joje procedūra tapo aštrios kritikos objektais, kadangi ši sistema nebeatspindi tarptautinės sistemos pokyčių, įvykusių nuo 1945 metų.[89] Teisingo atstovavimo bei narių skaičiaus padidinimo Taryboje klausimus jau kėlė neprisijungusios ir besivystančios šalys 1979 metais.[90] Tačiau ši iniciatyva nedavė jokių rezultatų, kol nesibaigė Šaltasis karas, kai Japonija ir Vokietija, remiamos kitų šalių, išreiškė savo norą gauti nuolatinio nario statusą. 1993-ųjų pabaigoje Generalinė Asamblėja nu-

[86] Žr. 22 skyrių.

[87] Žr. T. Schweisfurth, Article 28, *Simma CUNAC*, p. 469–480.

[88] Apie šią bylą žr. 18 skyrių.

[89] Žr., pavyzdžiui, Roberts/Kinsbury, *op. cit.*, p. 39 ir t.t.; M. Smith, Expanding Permanent Membership in the UN Security Council: Opening a Pandora's Box or Needed Change?, *Dick. JIL* 12 (1993), p. 173.

[90] UN Doc. A/34/246 (1979). Žr. Geiger, *op. cit.*, p. 396–397.

sprendė įsteigti „darbo grupę, kuri spręstų teisingo atstovavimo ir Saugumo Tarybos narių skaičiaus didinimo klausimą“[91] ir pradėtų derybas, kurios (šios knygos rašymo metu) tebesitęsia.[92] Dabartiniai nuolatiniai nariai turi bendrą suinteresuotumą neatsisakyti savo privilegijų (įskaitant ir teisės vetuoti bet kokį įstatų pakeitimą ar peržiūrėjimą, kas, jų nuomone, yra jiems nenaudinga), todėl reformos procesas tikriausiai bus sunkus. Taip pat nesutariama, kokia valstybė kokiam regionui turėtų atstovauti (pvz., Afrikoje ar Lotynų Amerikoje). Galiausiai egzistuoja problema ir dėl to, kad, norint užtikrinti veiksmingą Tarybos veiklą, egzistuoja politinio pobūdžo ribos, neleidžiančios, viena, padaryti jos pernelyg didele, o kita – pernelyg susilpninti branduolinių valstybių privilegijuotą statusą.

Iš dalies šią diskusiją skatina įsitikinimas, kad sustiprėjęs Saugumo Tarybos vaidmuo ir jos aktyvumas pasibaigus Šaltajam karui iškels platesnio masto konstitucinių problemų, susijusių su Tarybos įgaliojimais bei šių įgaliojimų ribomis.[93] Tai susiję ne tik su „skaidrumo“, kai sprendimus priima P5 (5 nuolatiniai nariai) arba P3 (Vakarų valstybės), trūkumą, nes šių narių susitikimai dažnai būna slapti, o vėliau viešai užfiksuojamas tik formalus *veto*.[94] Tai liečia ir tvirtinimą, jog šiuo metu Saugumo Tarybą vėl ėmė smarkiai kontroliuoti Vakarų valstybės, ypač veiksmus, kurių imamasi vadovaujant JAV.[95]

Generalinė Asamblėja

Generalinę Asamblėją[96] sudaro visos JTO valstybės narės. Tam tikrą supratimą apie klausimų, kuriuos ji gali svarstyti, platų ratą galima susidaryti iš šių Įstatų nuostatų:

> Generalinė Asamblėja gali svarstyti bet kokius klausimus ir reikalus, jai priklausančius pagal šiuos Įstatus arba liečiančius bet kokių organų, numatytų šiuose Įstatuose, įgaliojimus ir funkcijas, ir ... duoti rekomendacijas Jungtinių Tautų nariams arba Saugumo Tarybai, arba ir nariams, ir Saugumo Tarybai bet kuriuo iš šių klausimų ar reikalų.[97]
>
> ...
>
> Generalinė Asamblėja gali svarstyti bet kokius, su tarptautinės taikos ir saugumo palaikymu susijusius klausimus, kuriuos jai pateikia kuris nors Organizacijos narys ar Saugumo Taryba, arba kokia nors valstybė, kuri nėra Jungtinių Tautų narė, ... ir ... gali pateikti rekomendacijas šiais klausimais suinteresuotai valstybei ar valstybėms, arba Saugumo Tarybai, arba ir Saugumo Tarybai, ir suinteresuotai valstybei ar valstybėms ...[98]
>
> ...
>
> Generalinė Asamblėja organizuoja tyrinėjimus ir teikia rekomendacijas, kad:
>
> a) prisidėtų prie tarptautinio bendradarbiavimo politikos srityje ir skatintų pažangią tarptautinės teisės plėtrą bei jos kodifikavimą;

[91] UN Doc. A/48/26 (1993).

[92] Žr. E. Kourula/T. Kanninen, Reforming the Security Council: The International Negotiation Process Within the Context of Calls to Amend the UN Charter to the New Realities of the Post-Cold War Era, *LJIL* 8 (1995), p. 337. Detaliau apie valstybių pozicijas žr. D. Bills, International Human Rights and Humanitarian Intervention: The Ramifications of Reform of the United Nations' Security Council, *Texas ILJ* 31 (1996), p. 107–130.

[93] Žr. 18 ir 22 skyrių.

[94] Žr. W.M. Reisman, The Constitutional Crisis in the United Nations, *AJIL* 87 (1993), p. 83–100, 85–86.

[95] Žr. Bills, *op. cit.*, p. 117–18, ir 22 skyrių.

[96] S.F. Vallat, United Nations General Assembly, *EPIL* 5 (1983), p. 323–329; S. Magiera, Article 9, leidinyje *Simma CUNAC*, p. 217–226.

[97] JTO Įstatų 10 straipsnis. Žr. K. Hailbronner/E. Klein, Article 10, ten pat, p. 226–242.

[98] 11(2) straipsnis. Žr. K. Hailbronner/E. Klein, Article 11, ten pat, p. 242–253.

b) skatintų tarptautinį bendradarbiavimą ekonominėje, socialinėje, kultūros, švietimo bei sveikatos apsaugos srityse, ir palengvintų galimumą naudotis žmogaus teisėmis bei pagrindinėmis laisvėmis visiems...[99]
... Generalinė Asamblėja gali rekomenduoti taikaus sureguliavimo priemones bet kuriai situacijai ... jei, jos nuomone, ši situacija gali pakenkti bendrai gerovei arba draugiškiems tautų santykiams.[100]

Be šių bendrų įgaliojimų, Generalinė Asamblėja vykdo ir tam tikrus labiau apibrėžtus įgaliojimus. Pavyzdžiui, ji gauna ir svarsto visų kitų JTO pagrindinių organų pranešimus.[101] Ji tvirtina organizacijos biudžetą ir nustato įnašų sumas, kurias į biudžetą turi sumokėti kiekviena valstybė narė.[102] Valstybė narė, nemokanti jai nustatytų įnašų į organizacijos biudžetą, netenka balsavimo Generalinėje Asamblėjoje teisės, jei jos įsiskolinimas yra lygus arba viršija įnašų, kurie jai priklauso sumokėti už praėjusius dvejus pilnus metus, sumą; tačiau Generalinė Asamblėja gali netaikyti šios taisyklės, jeigu ji mano, kad tokį įsiskolinimą nulėmė aplinkybės, nepriklausančios nuo valstybės narės valios.[103]

JTO biudžetas iš tikrųjų yra užsitęsusi nuolatinė problema,[104] kurią dar labiau pagilino išsiplėtusios veiklos apimtys pasibaigus Šaltajam karui, ypač suintensyvėjus taikos palaikymo operacijoms visame pasaulyje,[105] kurios nefinansuojamos iš reguliaraus biudžeto.[106] Pagrindinis JTO biudžeto sistemos principas – „galimybė mokėti“ (tai iš esmės siejama su valstybės narės bendrojo vidaus produkto dydžiu), pagal kurį didžiausia našta tenka didžiausią ūkį turinčiai valstybei, t.y. JAV. Iš pradžių JAV įnašas turėjo sudaryti beveik 40 procentų viso JTO biudžeto, o Argentinos ir Brazilijos įnašas – mažiau nei 2 procentai, Indijos – truputį daugiau nei 4 procentai. Vėliau JAV įnašas pamažu buvo mažinamas iki 25 procentų 1972 m., nors faktinis šios šalies pajėgumas mokėti viršija šį lygį. 1994 m. JTO patvirtino naują ir lankstesnę, bet kartu ir kur kas sudėtingesnę sistemą 1995–2000 metų laikotarpiui. JAV ir toliau turi mokėti daugiausiai (tuos pačius 25 pocentus), o 94 valstybės narės (daugiau nei pusė visų JTO narių) turi įnešti minimalų įnašą, t.y. kiekvienai iš jų tenka 0,01 procento; vadinasi, visų 94 valstybių bendras įnašas nesieks net 1 procento viso JTO biudžeto. Iš 185 valstybių narių 14 valstybių moka daugiau nei 1 procentą ir bendras jų įnašas sudaro daugiau nei 86 procentus reguliaraus JTO biudžeto (JAV, Japonija ir Vokietija kartu sumoka beveik 50 procentų).[107] 1996 m. balandžio 30 d. duomenimis, JTO skola siekė 2,8 mlrd. USD: 1,7 mlrd. USD už taikos palaikymo operacijas ir 1,1 mlrd. USD – pagal reguliarųjį biudžetą. Daugiau nei pusę šios skolos buvo skolingos JAV (1,5 mlrd. USD); Rusija buvo skolinga daugiau nei 400 mln. USD, Ukraina – 245 mln. USD.[108]

[99] 13(1) straipsnis. Žr. C.-A. Fleischhauer, Article 13, ten pat, p. 265–278. Žr. taip pat 3 ir 14 skyrių.

[100] 14 straipsnis. Žr. O. Kimminich, Article 14, ten pat, p. 279–287; J. Delbruck, Peaceful Change, *Wolfrum UNLPP II*, p. 970–981.

[101] 15 straipsnis. Žr. R. Hilger, Article 15, *Simma CUNAC*, p. 287–293.

[102] 17 straipsnis. Žr. R. Schmidt/W. Koschorreck, Article 17, *Simma CUNAC*, p. 293–317; R. Wolfrum, Budget, *Wolfrum UNLPP I*, p. 78–86.

[103] 19 straipsnis. Žr. C. Tomuschat, Article 19, *Simma CUNAC*, p. 327–339.

[104] Žr. *The Independent Advisory Group on UN Financing: Financing an Effective United Nations*, 1993; W. Koschorreck, Financial Crisis, *Wolfrum UNLPP I*, p. 523–531.

[105] Žr. 22 skyrių.

[106] Smulkiau žr. A. Plaga, *VN* 43 (1995), p. 30.

[107] *VN* 43 (1995), p. 20–21.

[108] Žr. *UN Chronicle*, 1996, Nr.2, p. 67.

Balsavimo Generalinėje Asamblėjoje procedūras reglamentuoja 18 straipsnis:

1. Kiekvienas Generalinės Asamblėjos narys turi vieną balsą;
2. Generalinės Asamblėjos nutarimai svarbiais klausimais priimami dviejų trečdalių per balsavimą buvusių ir balsavime dalyvavusių Asamblėjos narių balsų dauguma. Tokie klausimai yra: rekomendacijos dėl tarptautinės taikos ir saugumo palaikymo, nenuolatinių Saugumo Tarybos narių rinkimai, Ekonominės ir Socialinės Tarybos narių rinkimai, Globos Tarybos narių rinkimai pagal 86 straipsnio 1(c) punktą, naujų narių priėmimas į Jungtines Tautas, narystės teisių ir privilegijų sustabdymas, narių pašalinimas iš Organizacijos, su globos sistemos funkcionavimu susiję ir biudžeto klausimai;
3. Nutarimai kitais klausimais, taip pat papildomų kategorijų klausimų, kuriuos reikia spręsti dviejų trečdalių balsų dauguma, nustatymas, priimami per balsavimą buvusių ir balsavime dalyvavusių narių balsų dauguma.[109]

Kai kuriais klausimais, susijusiais su vidiniais organizacijos reikalais, Generalinė Asamblėja gali priimti valstybes nares įpareigojančius sprendimus; akivaizdus to pavyzdys – rezoliucijos biudžeto klausimais. Tačiau kitais klausimais (pvz., dėl ginčo tarp valstybių narių[110] arba su žmogaus teisėmis susijusiais klausimais),[111] Generalinė Asamblėja neturi teisės nei priimti privalomų sprendimų, nei imtis kokių nors užtikrinimo priemonių; ji gali teikti tik rekomendacijas.[112] Šiuo atžvilgiu jos įgaliojimai yra kur kas mažesni nei Saugumo Tarybos, o tai paaiškina faktą, kodėl *veto* teisė egzistuoja Saugumo Taryboje, bet ne Generalinėje Asamblėjoje.

Nors Generalinės Asamblėjos rezoliucijos ir nėra privalomos, jos gali turėti svarbių teisinių pasekmių.[113] Jos gali būti paprotinės teisės arba teisingo JT Įstatų aiškinimo įrodymas. Rezoliucija, smerkianti valstybę, įvykdžiusią tarptautinės teisės pažeidimą, yra naudinga priemonė versti tą valstybę pakeisti savo poziciją. Rezoliucija, smerkianti valstybę A dėl jos įvykdytos agresijos prieš valstybę B, reiškia, jog kitos valstybės įgyja teisę stoti valstybę B ginti.

Įstatų rengėjai stengėsi užkirsti kelią galimiems nesutarimams tarp Saugumo Tarybos ir Generalinės Asamblėjos atsirasti. 12(1) straipsnis numato:

> Saugumo Tarybai vykdant šiuose Įstatuose numatytas funkcijas dėl kokio nors ginčo ar situacijos, Generalinė Asamblėja dėl šio ginčo ar situacijos negali teikti jokios rekomendacijos, nebent to paprašo Saugumo Taryba.[114]

Tačiau faktiškai paaiškėjo, jog 12(1) straipsnis nelabai varžo Generalinės Asamblėjos galimybes. Labai dažnai Saugumo Taryba sprendimo tam tikru klausimu negalėdavo priimti dėl *veto;* tokiais atvejais

[109] Žr. R. Wolfrum, Article 18, *Simma CUNAC*, p. 317–327.

[110] Žr. 22 skyrių.

[111] Žr. 14 skyrių.

[112] Žr. Hailbronner/Klein, Articles 10 and 11, *op. cit.*, p. 231–242, 243–253.

[113] Žr. 3 skyrių.

[114] Žr. K. Hailbronner/E. Klein, Article 12, *Simma CUNAC*, p. 253–264.

Saugumo Taryba stengdavosi tą klausimą išbraukti iš savo darbotvarkės (toks sprendimas yra procedūrinio pobūdžio, todėl jam *veto* netaikomas), kad suteiktų galimybę Generalinei Asamblėjai spręsti tą klausimą.

Ankstyvojoje JTO veiklos stadijoje Vakarų valstybės buvo linkusios pabrėžti Generalinės Asamblėjos, kurioje jos turėjo daugumą, įgaliojimus; nepaisant SSRS prieštaravimų, valdžia iš Saugumo Tarybos buvo perkelta į Generalinę Asamblėją. Naujai susikūrusios Afrikos ir Azijos valstybės tapo didžiausia valstybių grupe Asamblėjoje ir ypač palaikė įtakingą šio organo vaidmenį. Tuo pačiu Vakarų valstybių entuziazmas Generalinės Asamblėjos atžvilgiu išblėso. Komunistinės šalys ėmė suvokti Generalinės Asamblėjos vertę kaip geriausią vietą propagandai ir diskusijoms, tačiau nei SSRS, nei Kinija niekada nebuvo linkusios patikėti realių galių institucijai, kurioje negalioja *veto* teisė. Vakarų valstybės, šeštąjį dešimtmetį vyravusios Generalinėje Asamblėjoje, bandė paversti ją institucija, kuri galėtų imtis karo veiksmų, kad išsaugotų taiką pasaulyje.[115] Afrikos ir Azijos valstybės, kurios vyrauja šiandieninėje Generalinėje Asamblėjoje, niekada nebandė tokiu būdu išnaudoti šios institucijos; kai dar egzistavo balansas tarp supervalstybių, jos laikėsi požiūrio, kad Saugumo Taryba yra pati tinkamiausia institucija imtis karinių veiksmų, kartu siekdamos išnaudoti savo pozicijas Generalinėje Asamblėjoje taip, kad būtų atsižvelgiama į jų nuomonę dėl ekonominių klausimų, kolonializmo ir apartheido.[116] Dabar, pasibaigus Šaltajam karui, karinės intervencijos, sankcionuotos Saugumo Tarybos pagal Įstatų VII skyrių,[117] praktika paprastai kritiškai vertinama daugelio mažesnių Pietų valstybių ir yra vienas iš aspektų, kuriuo grindžiami reikalavimai reformuoti Saugumo Tarybą. Kita vertus, ir pati Generalinė Asamblėja turi būti reformuota, kad padidėtų jos efektyvumas ir veiksmingumas, tačiau iki šiol pasiekta nedaug pažangos įgyvendinant nesenus (gana kuklius) siūlymus.[118]

Sekretoriatas

JTO Sekretoriate dirba apie 14 000 žmonių; daugumos iš jų darbo vieta – JTO būstinė Niujorke ir kitos JT įstaigos (pvz., Ženevoje). Be to, dar apie 17 000 žmonių dirba įvairių JTO pagalbinių institucijų sekretoriatuose.[119] Sekretoriatui vadovauja Generalinis sekretorius, kurį skiria Generalinė Asamblėja Saugumo Tarybai rekomendavus.[120] Taigi kandidatas į šį postą turi užsitikrinti tiek Saugumo Tarybos, tiek ir Generalinės Asamblėjos paramą, kad būtų išrinktas; rinkimai yra laikomi neprocedūriniu klausimu,[121] kadangi Saugumo Taryboje galioja *veto* teisė.

Generalinis sekretorius yra vyriausiasis organizacijos administracinis pareigūnas[122] ir vykdo tas funkcijas, kurias jam paveda Generalinė

[115] Žr. 2 ir 22 skyrių.

[116] Žr. 2, 16 ir 19 skyrių.

[117] Žr. 22 skyrių.

[118] Žr. P. Wilenski, The Structure of the UN in the Post-Cold War Period, leidinyje Roberts/Kinsbury (red.), *op. cit.*, p. 437, at 445–448; K. Dicke, Reform of the United Nations, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1012–1024. Žr. taip pat 22 skyrių.

[119] Žr. B. Lindemann/D. Hesse-Kreindler, Secretariat, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1129–1135; J. Lemoine, *The International Civil Servant – An Endangered Species*, 1995.

[120] S.M. Schwebel, United Nations Secretary-General, *EPIL* 5 (1983), p. 341–345; H.v. Morr, Secretary-General, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1136–1146.

[121] Žr. tekstą aukščiau, p. 444.

[122] 97 straipsnis. Žr. W. Fiedler, Article 97, *Simma CUNAC*, p. 1019–1032.

Asamblėja, Saugumo Taryba, Ekonominė ir Socialinė bei Globos Taryba.[123] Be to, pagal 99 straipsnį jis „turi teisę pranešti Saugumo Tarybai apie bet kokius klausimus, kurie, jo nuomone, gali kelti grėsmę tarptautinei taikai ir saugumo palaikymui". Tai rodo, jog Generalinis sekretorius nėra paprastas politinių organų tarnautojas – tikimasi, kad jis savarankiškai imsis politinių iniciatyvų. Bet kuriuo atveju tai yra toks 99 straipsnio aiškinimas, kokį propaguoja Vakarų valstybės; kita vertus, Sovietų Sąjunga visada mėgindavo sumenkinti Sekretoriato galias.[124] Praktiškai nė viena iš didžiųjų valstybių niekada nebuvo suinteresuota matyti pernelyg nepriklausomą Generalinį sekretorių.

Taigi darytina išvada, jog JTO Generalinio sekretoriaus vaidmuo yra ne tik administracinis, bet ir politinis,[125] įskaitant „gerųjų paslaugų" siūlymo funkciją sprendžiant tarptautinius konfliktus.[126] Generalinio sekretoriaus institucijos vaidmuo taip pat labai priklauso nuo šį postą užimančio asmens savybių, jo intelektualinio vadovavimo sugebėjimų, pasirengimo priimti svarbius ir sunkius sprendimus pernelyg nesilankstant didžiosioms valstybėms ir kartu neprarandant ryšio su galia paremtos politikos veikiama realybe. Kaip pastebėjo buvęs JTO Generalinis sekretorius, kalbėdamas Oksfordo universitete 1986 m. apie savo paties patirtį,

> Kiekvienam, turėjusiam garbės būti paskirtam Generaliniu sekretoriumi, reikėjo išvengti dviejų kraštutinumų atliekant savo vaidmenį. Viena vertus, egzistuoja *Scylla*, pasireiškianti mėginimu išpūsti tą vaidmenį pernelyg laisvu teksto skaitymu, t.y. pasiduodant tuštybei bei vartotojiškam mąstymui. Kita vertus, egzistuoja *Charybdis*, pasireiškiantis mėginimu apriboti tą vaidmenį tik tomis pareigomis, kurios konkrečiai suteiktos pagal įstatus ir kurių neįmanoma išvengti, t.y. pasiduodant kuklumui, instinktui dėl savęs nepervertinimo bei siekimui išvengti kontroversiškumo. Taigi iš abiejų pusių egzistuoja pagundos. Abi jos yra vienodai žalingos institucijos gyvybingumui.[127]

Generaliniais sekretoriais buvo: norvegas Trygve Lie (1946–1953), švedas Dag Hammarskjoldas (1953–1961), birmietis U Thantas (1961 ir 1962–1971), austras Kurtas Waldheimas (1972–1981), peruvietis Javieras Perezas de Cuellaras (1982–1991); 1992 m. Generaliniu sekretoriumi buvo paskirtas Boutros Boutros-Ghalis iš Egipto. 1992 m. birželio mėn. Boutros-Ghalis paskelbė daug diskusijų sukėlusį raportą *Agenda for Peace* („Darbotvarkė taikos vardan"), kuriame buvo išdėstyti siūlymai valstybėms narėms dėl JTO galių sustiprinimo sprendžiant naujai iškylančias problemas, tarp jų ir tokias sąvokas kaip „taikdarystė", „taikos palaikymas", „prevencinė diplomatija" bei „pokonfliktinis taikos įtvirtinimas".[128] Tačiau likus keliems mėnesiams iki 1996 m. lapkričio mėnesio rinkimų JAV, ši paskelbė, jog vetuos pa-

[123] 98 straipsnis. Žr. Fiedler, Article 98, ten pat, p. 1033–1044.

[124] Žr. Fiedler, ten pat, p. 1044–1057.

[125] Žr. J.P. de Cuellar, The Role of the UN Secretary-General, leidinyje Roberts/Kinsbury (red.), *op. cit.*, p. 125–142; P. Szasz, The Role of the Secretary-General. Some Legal Aspects, *NYUJILP* 24 (1991), p. 161–198.

[126] Žr. T.M. Franck/G. Nolte, The Good Offices Function of the UN Secretary-General, leidinyje Roberts/Kinsbury (red.), *op. cit.*, p. 143–182; K. Skjelsbaek, The UN Secretary-General and the Mediation of International Disputes, *JPR* 28 (1991), p. 41–145; T.M. Franck, The Secretary-General's Role in Conflict Resolution: Past Present and Pure Conjecture, *EJIL* 6 (1995), p. 360–387.

[127] de Cuellar, *op. cit.*, p. 126.

[128] Agenda for Peace, perspausdinta leidinyje Roberts/Kinsbury (red.), *op. cit.*, p. 468, su Boutros Boutros-Ghali įvadinėmis pastabomis. Žr. 22 skyrių.

kartotinį Boutroso Ghalio paskyrimą antrajai penkerių metų kadencijai (jis, *inter alia*, buvo kaltinamas (nepagrįstai) dėl Amerikos kareivių žūties JT remtos intervencijos į Somalį metu).[129]

100 straipsnis numato:

1. Eidami savo pareigas, Generalinis sekretorius ir Sekretoriato personalas neturi prašyti arba gauti nurodymų iš jokios ne Organizacijai priklausančios vyriausybės ar valdžios. Jie turi susilaikyti nuo bet kokių veiksmų, kurie galėtų pakenkti jų, Organizacijai atskaitingų tarptautinių pareigūnų, padėčiai;
2. Kiekvienas Jungtinių Tautų narys įsipareigoja gerbti griežtai tarptautinį Generalinio sekretoriaus ir Sekretoriato personalo pareigų pobūdį ir nemėginti paveikti jų, kai šie atlieka savo pareigas.[130]

Šio straipsnio ne visada buvo laikytasi; kai kurios valstybės mėgino traktuoti Sekretoriate dirbančius savo piliečius taip, tarytum jie būtų savo pilietybės valstybių atstovai. Tačiau šiame straipsnyje įtvirtinti principai yra būtini, kad Sekretoriatas tinkamai galėtų atlikti savo funkcijas. Sekretoriato darbuotojus skiria Generalinis sekretorius.[131] Pareigas Sekretoriate, neskaitant aptarnaujančiojo personalo, reglamentuoja sudėtinga taisyklių sistema, numatanti nacionalines kvotas; aišku, jog būtinas tam tikras kosmopolitizmas, kad Sekretoriatas tikrai būtų tarptautinis ir nešališkas, tačiau nacionalinių kvotų principas kartais pasireikšdavo gana abejotinos kompetencijos kandidatų paskyrimu.

Personalo tarnybos sąlygos daugiausia nustatomos Generalinės Asamblėjos patvirtintais Personalo nuostatais bei Personalo taisyklėmis, kurias priima Generalinis sekretorius vadovaudamasis įgaliojimais, jam apibrėžtais Personalo nuostatuose. Personalo narių skundus dėl jų tarnybos sąlygų pažeidimo nagrinėja Generalinės Asamblėjos įsteigtas Administracinis Tribunolas; šis Tribunolas savo praktikoje taikė daugybę bendrųjų administracinės teisės principų, kad užpildytų spragas Personalo nuostatuose ir Taisyklėse.[132] Tribunolas iš tikrųjų tarnauja organizacijos interesams, nes pareigūnai netarnautų organizacijai ištikimai, neatsispirtų valstybių narių ir kitų išorinių jėgų spaudimui, jeigu nebūtų užtikrinti dėl savo tarnybos teisingumo garantijų.

Nuo devintojo dešimtmečio Sekretoriatui buvo daromas vis didesnis spaudimas (ypač finansinio pobūdžio JAV spaudimas dėl Kongreso neigiamo požiūrio į JTO) daryti kažką, kad būtų įveikta dezorganizacija ir neefektyvumas.[133] Dėl to darbuotojų skaičius buvo sumažintas 14 procentų. Tačiau reikėjo tolesnių reformų – racionalizuoti Sekretoriato gremėzdiškas struktūras ir aukštiems pareigūnams pasiūlyti taikyti aiškesnius kriterijus.

[129] Žr. 22 skyrių. Boutrosą Galį pakeitė Kofis Annanas iš Ganos.

[130] Žr. C. Schreuer, Article 100, *Simma CUNAC*, p. 1051–1076.

[131] Žr. W. Gottelmann, Article 101, ten pat, p. 1077–1100.

[132] Žr. 6 ir 18 skyrių.

[133] Žr. Wilenski, *op. cit.*, p. 449 ir t.t.

Ekonominė ir Socialinė Taryba bei specializuotos įstaigos

Jungtinių Tautų Įstatų 55 straipsnis numato:

> Siekdama sudaryti stabilumo bei gerovės sąlygas, būtinas taikiems ir draugiškiems tautų savitarpio santykiams, pagrįstiems tautų lygiateisiškumo ir apsisprendimo principo gerbimu, Jungtinių Tautų Organizacija padeda:
> a) kelti gyventojų gyvenimo lygį, siekti visiško užimtumo, geresnių ekonominės bei socialinės pažangos ir plėtojimosi sąlygų;
> b) spręsti tarptautines ekonomines, socialines, sveikatos apsaugos ir panašias problemas; plėsti tarptautinį bendradarbiavimą kultūros ir švietimo srityse;[134]
> c) siekti, kad visi gerbtų žmogaus teises ir pagrindines laisves bei jų laikytųsi visų atžvilgiu, nepaisant skirtingos rasės, lyties, kalbos ar religijos.[135]

56 straipsnyje nustatyta: „Visi nariai, bendradarbiaudami su Organizacija, įsipareigoja imtis bendrų ir individualių veiksmų, kad pasiektų 55 straipsnyje nurodytus tikslus". Tas mastas, kuriuo 55 ir 56 straipsniai sukuria teisines pareigas valstybėms narėms, jau buvo aptartas.[136] Be to, „atsakomybė už [55 ir 56 straipsniuose] nurodytų funkcijų[137] vykdymą tenka Generalinei Asamblėjai ir Generalinės Asamblėjos vadovaujamai Ekonominei ir Socialinei Tarybai".[138]

Ekonominę ir Socialinę Tarybą (ECOSOC) sudaro 54 JTO nariai; Generalinė Asamblėja kiekvienais metais trejų metų kadencijai renka 18 narių.[139] Tarybos sprendimai priimami balsavime dalyvaujančių narių balsų dauguma.[140] Taryba gali rengti arba inicijuoti tyrimus, pranešimus, teikti rekomendacijas, rengti konvencijų projektus bei organizuoti tarptautines konferencijas;[141] kaip ir Generalinės Asamblėjos atveju, jos uždaviniai yra platūs, tačiau jos teisės – ribotos ta prasme, kad Taryba neturi teisės priimti valstybėms narėms privalomų sprendimų. Be to, ji teikia pagalbą Saugumo Tarybai pastarosios prašymu[142] bei vykdo visas kitas funkcijas, kurias jai paveda Generalinė Asamblėja; Generalinei Asamblėjai pritarus, Taryba gali teikti paslaugas ir JTO narių arba specializuotų įstaigų prašymu.[143]

Ekonominė ir Socialinė Taryba gali konsultuotis su nevyriausybinėmis organizacijomis, kurių veikla susijusi su jos kompetencijoje esančiais klausimais.[144] Tokie susitarimai buvo sudaryti su šimtais nevyriausybinių organizacijų: joms suteiktos teisės siųsti stebėtojus į Tarybos posėdžius ir (kai kuriais atvejais) teikti žodinius arba rašytinius pareiškimus Tarybai.[145] Iki šiol tokia praktika nedavė itin įspūdingų rezultatų, tačiau tai yra naudingas kanalas ryšiams tarp Jungtinių Tautų ir viešosios nuomonės palaikyti.

Viena iš pagrindinių ECOSOC funkcijų – koordinuoti „specializuotų įstaigų" veiklą; „specializuotos įstaigos" – tai organizacijos,

[134] Žr. R. Wolfrum, Article 55(a) and (b), *Simma CUNAC*, p. 759–776, ir 15 skyrių.

[135] Žr. K.–J. Partsch, ten pat, p. 776–793, ir 14 skyrių.

[136] Žr. 14 skyrių.

[137] Žr. R. Wolfrum, Article 56, *Simma CUNAC*, p. 793–795.

[138] JTO Įstatų 60 straipsnis. Žr. W. Meng, Article 60, ten pat, p. 821–825.

[139] 61 straipsnis. Žr. R. Lagoni, Article 61, ten pat, p. 827–834; J. Frederic/L. Kirgis, United Nations Economic and Social Council, *EPIL* 5 (1983), p. 310–314; R. Lagoni, ECOSOC, *Wolfrum UNLPP I*, p. 461–469.

[140] 67 straipsnis. Žr. R. Lagoni, Article 67, *Simma CUNAC*, p. 871–875.

[141] 62 straipsnis. Žr. Lagoni, Article 62, ten pat, p. 835–850.

[142] 65 straipsnis. Žr. P Kunig, Article 65, ten pat, p. 865–867.

[143] 66 straipsnis. Žr. Kunig, Article 66, ten pat, p. 867–871.

[144] 71 straipsnis. Žr. R. Lagoni, Article 71, ten pat, p. 902–915.

[145] Žr. 6 skyrių.

„įsteigtos tarpvyriausybiniais susitarimais ir turinčios plačią tarptautinę atsakomybę ... ekonominėje, socialinėje, kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos ir kitose panašiose srityse".[146] Tokia organizacija tampa specializuota įstaiga, kai „susiejama su Jungtinėmis Tautomis"[147] pagal susitarimą, sudaromą tarp įstaigos ir ECOSOC ir tvirtinamą Generalinės Asamblėjos.[148] Tokie susitarimai kiekvienoje įstaigoje gali skirtis, tačiau tam tikri bruožai būdingi daugumai susitarimų. Pavyzdžiui, kiekvienai iš šalių (JT ir atitinkama specializuota įstaiga) paprastai suteikiama teisė siųsti savo atstovus (be balsavimo teisės) į kitos organizacijos kai kurių organų posėdžius. Dauguma specializuotų įstaigų įsipareigoja svarstyti Generalinės Asamblėjos rekomendacijas ir teikti reguliarius pranešimus Ekonominei ir Socialinei Tarybai; daugumai iš jų suteikta teisė prašyti Tarptautinio Teisingumo Teismo konsultacinių išvadų jų kompetencijai priklausančiais klausimais.[149] Paprastai egzistuoja taisyklė dėl abipusio keitimosi informacija ir dokumentais, panašių Personalo nuostatų ir Personalo taisyklių priėmimo.

Įstatų 63(2) straipsnyje Ekonominei ir Socialinei Tarybai suteikiama teisė „koordinuoti specializuotų įstaigų veiklą, konsultuojantis su jomis ir teikiant joms, taip pat Generalinei Asamblėjai ir Jungtinių Tautų nariams rekomendacijas". Generalinė Asamblėja gali „tikrinti specializuotų įstaigų ... administracinius biudžetus, kad galėtų teikti rekomendacijas atitinkamoms įstaigoms".[150] Veikia Administracinis koordinavimo komitetas, sudarytas iš JT Generalinio sekretoriaus ir specializuotų įstaigų vadovų; jis koordinuoja administracijų veiklą; tačiau iki šiol koordinavimo pastangos nebuvo itin sėkmingos.

Įvairios JT specializuotos įstaigos jau buvo minėtos 6 skyriuje.[151] Šiuo metu veikia 16 tokių įstaigų, susijusių su JTO, tarp jų – Pasaulio banko grupės finansinės institucijos (t.y. IMF, IBRD)[152] bei „didysis ketvertukas" (ILO, FAO, UNESCO ir WHO).[153] Dauguma specializuotų įstaigų neturi teisės priimti jų nariams privalomų sprendimų, tačiau jų steigiamosiose sutartyse dažnai numatomos įdomios priemonės, skirtos spaudimui daryti valstybėms narėms, kad šios vykdytų tam tikrą nustatytą veiklą. Pavyzdžiui, ILO, UNESCO bei WHO gali rengti rekomendacijas bei konvencijų projektus; valstybės narės neprivalo pripažinti šių rekomendacijų ir konvencijų projektų, tačiau jos periodiškai privalo atitinkamai organizacijai teikti raportus apie savo įstatymus bei praktiką atitinkamų rekomendacijų ir konvencijų projektų liečiamose srityse, o kai kuriais atvejais jos privalo pranešti priežastis, dėl ko nepripažįsta minėtų dokumentų. WHO tam tikrais klausimais gali priimti reglamentus, kurie yra privalomi kiekvienai valstybei narei. Tai yra veiksmingi būdai įveikti valstybių inerciją ir skatinti jas veikti kartu.

[146] 57 straipsnis. Žr. D.W. Bowett, *The Law of International Institutions*, 1982, p. 108 ir t.t.; D. Williams, *The Specialized Agencies and the United Nations*, 1987; I. Seidl-Hohenveldern, Specialized Agencies, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1202–1208; W. Meng, Article 57, *Simma CUNAC*, p. 796–816.

[147] 57 straipsnis.

[148] 63 straipsnis. Žr. W. Meng, Article 63, *Simma CUNAC*, p. 851–859.

[149] Žr. 18 ir 20 skyrių.

[150] 17(3) straipsnis.

[151] Žr. 6 skyrių.

[152] Žr. 15 skyrių.

[153] Žr. 6, 2 ir 15 skyrių.

22 SKYRIUS

JUNGTINĖS TAUTOS, TAIKA IR SAUGUMAS

Išnagrinėję JTO Įstatus ir svarbiausių JT organų vaidmenį, dabar galime apžvelgti pagrindines organizacijos funkcijas užtikrinant taiką ir saugumą. Kad būtų patogiau, šios funkcijos gali būti suskirstytos į tris plačias veiklos kategorijas: pirma, JTO organų politinis vaidmuo ginčus sprendžiant taikiai, t.y. klausimai, nagrinėjami Įstatų VI skyriuje „Taikus ginčų sprendimas"; Tarptautinio Teisingumo Teismo, kuris yra ir vienas iš šešių pagrindinių JTO organų (nors ir nepriklausomas, kadangi nėra integruotas į kitų JTO organų struktūrą), teisminis vaidmuo bei tarptautinių ginčų sprendimo bendri būdai jau buvo nagrinėti 18 skyriuje;[1] antra, tarptautinių sankcijų mechanizmas, kuris gali būti panaudotas pagal VII skyrių, reguliuojantį „Veiksmus, susijusius su grėsme taikai, taikos pažeidimais bei agresijos aktais";[2] trečia, JTO „taikos palaikymo" operacijų specifinis institutas, neturintis aiškaus teisinio pagrindo Įstatuose, tačiau susiformavęs per ilgesnį laiką ir dažnai sakoma, kad tai grindžiama „VI su puse skyriumi".[3]

TAIKUS GINČŲ SPRENDIMAS PAGAL JUNGTINIŲ TAUTŲ ĮSTATUS (VI SKYRIUS)

Jungtinių Tautų Įstatų 1(1) straipsnis nustato, jog vienas iš Jungtinių Tautų uždavinių yra

> taikiomis priemonėmis, remiantis teisingumo ir tarptautinės teisės principais, sureguliuoti arba išspręsti tarptautinius ginčus arba situacijas, galinčias pažeisti taiką.[4]

2(3) straipsnis įpareigoja valstybes nares

> spręsti savo tarptautinius ginčus taikiomis priemonėmis, kad nekeltų grėsmės tarptautinei taikai ir saugumui bei teisingumui.[5]

Du svarbiausi JT politiniai organai, susiję su taikiu ginčų sprendimu, yra Saugumo Taryba ir Generalinė Asamblėja. Tačiau, kaip mi-

[1] Žr. 18 skyrių.

[2] Žr. tekstą toliau, p. 457–488.

[3] Žr. tekstą toliau, p. 488–499.

[4] Žr. R. Wolfrum, Article 1, *Simma CUNAC*, p. 49–56; Wolfrum, Peaceful Settlement of Disputes, *Wolfrum UNLPP II*, p. 982–993; S.R. Ratner, Image and Reality in the UN's Peaceful Settlement of Disputes, *EJIL* 6 (1995), p. 426–444, taip pat literatūrą, nurodytą 18 skyriuje, 1 nuorodoje.

[5] Žr. C. Tomuschat, Article 2(3), *Simma CUNAC*, p. 97–106.

nėta anksčiau,[6] JT Generalinis sekretorius taip pat yra svarbus asmuo „gerųjų paslaugų" konflikto šalims siūlyme; ši funkcija, kad būtų efektyvi, paprastai yra vykdoma slaptai.

Ginčą Saugumo Tarybai gali perduoti:

1) Jungtinių Tautų narys, kuris nebūtinai turi būti ginčo šalimi;[7]
2) valstybė, kuri nėra JTO narė, su sąlyga, kad ji yra ginčo šalis ir „dėl ginčo sureguliavimo iš anksto prisiima dėl taikaus sureguliavimo įsipareigojimus, numatytus ... Įstatuose";[8]
3) Generalinė Asamblėja, kuri „gali atkreipti Saugumo Tarybos dėmesį į situacijas, potencialiai keliančias grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui";[9]
4) Generalinis sekretorius, kuris „gali perduoti Saugumo Tarybai bet kokį klausimą, kuris, jo nuomone, gali grėsti tarptautinei taikai ir saugumo palaikymui".[10]

Tačiau valstybė, Generalinė Asamblėja arba Generalinis sekretorius gali tiktai prašyti Saugumo Tarybą nagrinėti ginčą; Saugumo Taryba pati sprendžia, ar sutikti su tokiu prašymu ir įtraukti ginčo nagrinėjimą į savo darbotvarkę. Tokią pat išimtinę teisę Saugumo Taryba turi ir dėl ginčo nagrinėjimo išbraukimo iš savo darbotvarkės. Sprendimai dėl darbotvarkės yra procedūrinio pobūdžio, todėl jiems *veto* teisė negalioja.[11]

VI skyriaus nuostatos Saugumo Tarybą įpareigoja teikti įvairias rekomendacijas dėl taikaus ginčų sureguliavimo; Saugumo Taryba turi ir tam tikrų įgaliojimų tyrimui atlikti.

Literatūroje buvo įvairių nuomonių dėl to, ar Saugumo Tarybos sprendimai, priimti pagal VI skyrių, gali būti privalomi. Platesnis požiūris, kurį išreiškė Tarptautinis Teisingumo Teismas *Namibia* byloje 1970 m., praktikoje neįsitvirtino. (Teismas teigė, kad Saugumo Tarybos rezoliucija, grindžiama ne VII skyriaus normomis, bet tiesiogiai V skyriaus 25 straipsniu, kuriame sakoma, jog JT valstybės narės „įsipareigoja pripažinti ir vykdyti Saugumo Tarybos sprendimus pagal šiuos Įstatus", gali būti privaloma.[12]) Saugumo Tarybos rekomendacijos, priimtos remiantis VI skyriaus normomis paprastai nesukuria teisinių pareigų,[13] nors dažnai politiškai yra labai svarbios. Taryba *privalomus* sprendimus turi teisę priimti tik pagal VII skyriaus nuostatas.[14] Saugumo Taryba dažnai nenurodydavo, kokiais konkrečiais Įstatų straipsniais grindžiami jos sprendimai, todėl dažnai kildavo problemų.[15] Pagal VI skyrių priimamos rekomendacijos nėra procedūrinio pobūdžio, todėl joms galioja *veto* teisė.[16]

Generalinė Asamblėja ginčus gali svarstyti ir pagal JT Įstatų 10, 11(2), 12 ir 14 straipsnius.[17] Bet kuri JT valstybė narė gali prašyti Generalinės Asamblėjos apsvarstyti ginčą; tokią galimybę turi ir

[6] Žr. 21 skyrių.

[7] JTO Įstatų 35(1) straipsnis. Žr. T. Schweisfurth, Article 35, *Simma CUNAC*, p. 527–534.

[8] 35(2) straipsnis. Žr. Schweisfurth, ten pat.

[9] 11(3) straipsnis, taip pat 10 ir 11(2) straipsniai. Žr. K. Hailbronner/ E. Klein, Articles 10 and 11, *Simma CUNAC*, p. 226–253.

[10] 99 straipsnis. Žr. W. Fiedler, Article 99, ten pat, p. 1044–1057.

[11] Žr. 21 skyrių.

[12] *ICJ Rep.* 1971, 114–116 p.; žr. 19 skyrių. Žr. P. Malanczuk, Countermeasures and Self-Defence as Circumstances Precluding Wrongfulness in the International Law Commission's Draft Articles on State Responsibility, leidinyje M. Spinedi/ B. Simma (red.), *United Nations Codification of State Responsibility*, 1987, p. 197–286, at 237. Tačiau žr. R. Higgins, Peace and Security: Achievements and Failures, *EJIL* 6 (1995), p. 445–460, at 446, kuri pastebėjo (darydama nuorodą į Sprendimo 105 punktą), jog Teismas „padarė ypač svarbią išvadą (turinčią įtakos ir kitiems Įstatų skyriams), kad rezoliucijos bet kuriuo atveju gali turėti veiksmingą poveikį, t.y. faktų nustatymas arba teisės taikymas organo savos kompetencijos ribose yra lemiamas."

[13] Įstatų 36 straipsnis. Žr. T. Stein/ S. Richter, Article 36, *Simma CUNAC*, p. 534–546.

[14] Apie Saugumo Tarybos sprendimus dėl priemonių, kuriomis būtų vykdomi Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimai pagal Įstatų 94(2) straipsnį, žr. 18 skyrių.

[15] Žr. Malanczuk (1987), *op. cit.*, p. 237; J.A. Frowein, Article 39, *Simma CUNAC*, p. 613.

[16] Apie veto teisę žr. 21 skyrių.

[17] Žr. 21 skyrių.

valstybė, nesanti JTO nare, su sąlyga, kad ji yra atitinkamo ginčo šalis ir iš anksto to ginčo sureguliavimo tikslais prisiima Įstatuose numatytas pareigas dėl taikaus ginčų sprendimo. Generalinė Asamblėja gali teikti rekomendacijas ir sudaryti misijas faktams nustatyti; valstybės nėra teisiškai įpareigotos laikytis tų rekomendacijų arba bendradarbiauti su faktų nustatymo misijomis,[18] nors paprastai Asamblėjos rekomendacijos turi didelę politinę įtaką.

Saugumo Tarybos ir Generalinės Asamblėjos funkcijos ginčų reguliavimo srityje – tai „gerųjų paslaugų", tarpininkavimo, tyrimo ir sutaikinimo mišinys.[19] Tačiau šios dvi institucijos nėra ir niekada nebuvo laikomos teisminiais organais, nors jos atsižvelgia į su teise susijusius ir į politinius veiksnius, ir politiniai motyvai jų svarstymuose dažnai nustelbia teisinius argumentus. Be to, Saugumo Tarybos ir Generalinės Asamblėjos nariai ne visada yra nešališki; Šaltojo karo laikais aljanso narės paprastai remdavo viena kitą, o mažos neutralios valstybės stengdavosi neįžeisti dviejų supervalstybių. Praktika parodė, jog Jungtinėms Tautoms pateikus ginčą tarp dviejų to paties aljanso narių, aljanso priešininkai stengiasi dar labiau paaštrinti tą ginčą, tikėdamiesi suardyti aljansą. Atsižvelgiant į šiuos veiksnius, teisės priimti privalomus sprendimus nebuvimas turi būti laikomas ne sistemos trūkumu, o būtina garantija valstybėms narėms.

Valstybės paprastai perduoda ginčus Jungtinėms Tautoms, kad šios vykdytų politinį spaudimą savo oponentams ir mobilizuotų priešišką jiems pasaulio viešąją nuomonę. Tačiau kartais į JTO gali būti kreipiamasi ir kitokiu tikslu; valstybė, kuri patiria savo pačios vidaus sluoksnių spaudimą dėl „griežtos linijos" kitos valstybės atžvilgiu laikymosi, gali mėginti tų sluoksnių nusiteikimą patenkinti karštomis kalbomis Jungtinėse Tautose, bet nesiimti kur kas žalingesnių veiksmų. Tokiais atvejais JTO veikia kaip saugumo „vožtuvas", leidžiantis valstybėms „nuleisti garą".

KOLEKTYVINIS SAUGUMAS IR PRIEVARTOS PRIEMONĖS (VII SKYRIUS)

Atsižvelgdami į neigiamą Tautų Sąjungos patirtį,[20] Įstatų rengėjai siekė sukurti tobulesnę kolektyvinio saugumo sistemą taikai užtikrinti. Šios sistemos komponentus pagal Įstatų 2(4) straipsnį[21] buvo numatyta grįsti visaapimančiu bet kokio grasinimo jėga arba jos naudojimo uždraudimu, taip pat prieš agresiją nukreiptų ekonominių, politinių bei karinių prievartos priemonių išplėtota sistema pagal Įstatų VII skyrių.[22] Prievartos taikymo monopoliui buvo numatytos tik dvi išimtys: pir-

[18] Žr. A. Berg, The 1991 Declaration on Fact-Finding by the United Nations, *EJIL* 4 (1994), p. 107–114.

[19] Žr. 18 skyrių. C. Murphy, The Conciliatory Responsibilities of the United Nations Security Council, *GYIL* 35 (1992), p. 190–204.

[20] Žr. 2 skyrių.

[21] Žr. 19 skyrių.

[22] Dėl VII skyriaus (39–43 straipsniai) žr. Frowein, *Simma CUNAC*, p. 605–639; B.O. Bryde, Articles 44–50, ten pat, p. 640–661; *Harris CMIL*, p. 874–907, 1010–1017; O. Schachter, *International Law in Theory and Practice*, 1991, XVII-as skyrius; J. Delbruck, Collective Security, *EPIL* I (1992), p. 646–656; P. Malanczuk, *Humanitarian Intervention and the Legitimacy of the Use of Force*, 1993; H. Freudenschub, Between Unilateralism and Collective Security: Authorizations of the Use of Force by the UN Security Council, *EJIL* 5 (1994), p. 492–531; Higgins (1995), *op. cit.*; F.R. Teson, Collective Humanitarian Intervention, *Mich. JIL* 17 (1996), p. 323–371; A.P. Mutharika, The Role of the United Nations Security Council in African Peace Management: Some Proposals, ten pat, p. 537–562; D. Bills, International Human Rights and Humanitarian Intervention: The Ramifications of Reform of the United Nations' Security Council, *Texas ILJ* 31 (1996), p. 107–130; R.E. Gordon, Humanitarian Intervention by the United Nations: Iraq, Somalia, and Haiti, ten pat, p. 43–56.

ma, vienašalė arba kolektyvinė teisė į savigyną pagal 51 straipsnį,[23] ir antra, regioninių organizacijų taikomos prievartos priemonės vadovaujantis Saugumo Tarybos leidimu pagal 53 straipsnį.[24]

Generalinė Asamblėja buvo sustiprinta antraeilėmis funkcijomis tarptautinei taikai išsaugoti. Generalinio sekretoriaus politinis vaidmuo yra stipresnis nei jo turėta įtaka Lygos sistemoje. Prieš aptariant, kaip VII skyriaus nuostatos buvo taikomos realioje praktikoje, pirmiausia reikėtų pažvelgti į Įstatuose įtvirtintas bendras normas.

VII skyriaus pavadinimas yra: „Veiksmai, iškilus grėsmei taikai, pažeidus taiką ir įvykdžius agresijos aktą."[25] Įstatuose nemėginama šių sąvokų apibrėžti, nors iš konteksto yra aišku, kad „grėsmė taikai"[26] ir „taikos pažeidimai" yra siejami su tarptautine taika;[27] 39 straipsnis, pirmasis VII skyriaus straipsnis, numato:

> Saugumo Taryba nustato grėsmės taikai, taikos pažeidimo ar agresijos akto buvimą ir pateikia rekomendacijas arba sprendžia, kokių reikia imtis priemonių, remiantis 41 ir 42 straipsniais, tarptautinei taikai bei saugumui palaikyti arba atkurti.[28]

Tačiau Taryba gali imtis ir laikinų priemonių pagal 40 straipsnį,[29] kuris numato:

> Kad situacija nepablogėtų, Saugumo Taryba, prieš pateikdama rekomendacijas arba nuspręsdama, kokių 39 straipsnyje numatytų priemonių imtis, gali pareikalauti, kad suinteresuotos šalys vykdytų tokias laikinąsias priemones, kokios, jos nuomone, yra būtinos arba pageidautinos. Šios laikinosios priemonės neturi pažeisti suinteresuotų šalių teisių, pretenzijų arba padėties. Saugumo Taryba atitinkamai atsižvelgia į šių laikinųjų priemonių nevykdymą.[30]

40 straipsnyje paminėtą žodį *pareikalauti* reikėtų paaiškinti. Jis JT rezoliucijose dažnai vartojamas kaip žodžio *rekomenduoti* sinonimas,[31] tačiau atrodo, jog valstybės narės sutaria dėl to, kad šis žodis 40 straipsnyje reiškia *įsakymą;* toks aiškinimas yra gilesnis, kai 40 straipsnis aiškinamas susietai su 25 straipsniu.[32] Pavyzdžiui, Saugumo Taryba 1948 m. liepos 15 d. priėmė Rezoliuciją „Dėl ugnies nutraukimo" ir pareikalavo, kad arabai ir Izraelis sustabdytų karinius veiksmus; ši Rezoliucija aiškiai buvo įpareigojanti, t.y. ji buvo įsakymas, sukūręs teisinę pareigą jo laikytis.[33] Natūralu, jog tokių rezoliucijų laikomasi ne visada (nebent jos yra pagrįstos grasinimu imtis griežtesnių priemonių), jeigu šalys, remdamosi politiniais ar kariniais motyvais, nepripažįsta, kad Rezoliucija reiškia tinkamą progą „sudėti ginklus ir kartu išsaugoti reputaciją".

Tačiau apskritai Saugumo Taryba retai naudojosi savo įgaliojimais pagal 40 straipsnį.[34] Dauguma rezoliucijų dėl ugnies nutraukimo yra

[23] Žr. 19 skyrių.

[24] 53-ojo straipsnio taikymas praktikoje buvo problemiškas; žr. 6-ąjį šios knygos leidimą, p. 267–268. Dėl Įstatų VIII skyriaus žr. toliau W. Hummer/ M. Schweitzer, Article 52, *Simma CUNAC*, p. 679–722; G. Ress, Article 53, ten pat, p. 722–752; Hummer/Schweitzer, Article 1054, ten pat, p. 752–757; U. Beyerlin, Regional Arrangements, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1040–1051. Žr. taip pat J. Wolf, Regional Arrangements and the UN Charter, *EPIL* 6 (1983), p. 289–295; G. Nolte, Restoring Peace by Regional Action: International Legal Aspects of the Liberian Conflict, *ZaoRV* 53 (1993), p. 603–637; M. Weller (red.), *Regional Peacekeeping and International Enforcement: The Liberian Crisis*, 1994. Neseni siūlymai karinio kolektyvinio saugumo srityje pagrindinį vaidmenį suteikti regioninėms organizacijoms neatsižvelgia į tą faktą, kad dauguma regioninių organizacijų nėra pasirengusios tokius uždavinius vykdyti ir dažnai nėra pakankamai nešališkos; žr. Higgins (1995), *op. cit.*, p. 445–460, 450–452. Apie regionines organizacijas žr. 6 skyrių.

[25] B.B. Ferencz, Aggression, *EPIL* I (1992), p. 58–65.

[26] H. Neuhold, Peace, Threat to, *EPIL* 4 (1982), p. 100–102.

[27] Dėl šių sąvokų aiškinimo išplėtimo Saugumo Tarybos praktikoje, apimant ir vidaus konfliktų situacijas, žr. tekstą toliau, p. 499–501.

[28] Žr. Frowein, Article 39, *Simma CUNAC*, p. 605–616.

[29] M. Weller, Comments: The Use of Force and Collective Security, leidinyje I.F. Dekker/H.H.G. Post, *The Gulf War of 1980–1988*, 1992, p. 69, at 82, kuris pastebi, kad Įstatai ir praktika nepateikia aiškaus atsakymo, ar agresijos fakto nustatymas, kaip numatyta 39 straipsnyje, yra būtinas prieš taikant 40 straipsnį. Tačiau 40 straipsnio pozicija VII skyriaus kontekste rodo, jog šis straipsnis numato reikalavimą prieš tai taikyti 39 straipsnį; žr. Frowein, Article 40, *Simma CUNAC*, p. 618.

[30] Žr. Frowein, Article 40, ten pat.

[31] Pavyzdžiui, žr. tekstą toliau, p. 459–460.

[32] Žr. 21 skyrių.

[33] Žr. tekstą toliau, p. 461–462.

[34] Žr. tekstą toliau, p. 492–493.

įvardijamos kaip „rekomendacijos", o ne kaip „įsakymai". Taip gali būti dėl to, kad moraline prasme Saugumo Tarybos nariai būtų priversti imtis prievartos priemonių prieš Tarybos įsakymų nesilaikančią valstybę, bet jie nėra linkę to daryti prieš valstybes, kurios yra jų pačių sąjunginin-kai arba *proteges*. Tačiau netgi ir įvardijus „rekomendacijomis", rezo-liucijomis dėl ugnies nutraukimo paprastai ginkluotos kovos sustabdo-mos; valstybės nėra linkusios toliau kovoti ir neatsižvelgti į didžiųjų valstybių požiūrį bei pasaulio viešąją nuomonę apskritai.

Prievartos priemonės *stricto sensu* (t.y. veiksmai kaip atsakas į grėsmę taikai, taikos pažeidimą arba agresijos aktą) gali pasireikšti dviem formomis: 41 straipsnyje numatytos nekarinio, o 42 straipsny-je – karinio pobūdžio prievartos priemonės.

41 straipsnis skamba taip:

> Saugumo Taryba gali spręsti, kokių neginkluotos jėgos priemonių turi būti imtasi jos sprendimams vykdyti, taip pat gali pareikalauti, kad Jungtinių Tautų nariai naudotų šias priemones. Tokios priemonės gali būti: visiškai arba iš dalies nutraukiami ekonominiai santykiai, geležinkelio, jūrų, oro, pašto, telegrafo, radijo ir kitokie ryšiai bei susisiekimo priemonės, taip pat diplomatiniai santykiai.

Saugumo Tarybos sprendimai, priimti vadovaujantis 41 straipsniu, dėl priemonių, nesusijusių su ginkluotos jėgos panaudojimu (pvz., dėl ekonominių sankcijų taikymo), taikymo, yra privalomi valstybėms na-rėms, kurioms toks reikalavimas taikomas.[35]

42 straipsnyje numatyta:

> Jeigu Saugumo Taryba mano, kad 41 straipsnyje numatytų priemonių gali nepakakti arba jų jau nepakanka, ji oro, jūrų bei sausumos pajėgomis gali imtis tokių veiksmų, kurie būtų reikalingi tarptautinei taikai bei saugumui palaikyti arba atkurti. Tokie veiksmai gali būti: demonstracijos, blokada ir kitokios Jungtinių Tautų narių oro, jūrų bei sausumos pajėgų operacijos.[36]

42 straipsnis turi būti nagrinėjamas susietai su 43 straipsniu, ku-riame numatyta:

> Visi Jungtinių Tautų nariai ... įsipareigoja Saugumo Tarybai, jai pareika-lavus ir remiantis specialiu susitarimu ar susitarimais, suteikti ginkluotą-sias pajėgas, pagalbą bei atitinkamas aptarnavimo priemones, įskaitant pra-ėjimo teisę, kurių būtinai reikia tarptautinei taikai bei saugumui palaikyti ... Derybos dėl susitarimo ar susitarimų turi būti vykdomos kuo skubiau Saugumo Tarybos iniciatyva. Susitarimai sudaromi tarp Saugumo Tary-bos ir narių ... [Jungtinių Tautų].

Valstybės narės niekada nesudarė jokių 43 straipsnyje numatytų specialių susitarimų, o Karinio štabo komitetas, įsteigtas remiantis 47 straipsniu, išlieka neveiksminga institucija, reguliariai susirenkančia į

[35] J.A. Frowein, Article 41, *Simma CUNAC*, p. 621–623; U. Beyerlin, Sanctions, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1111–1128; M.P. Doxey, *International sanctions in Contemporary Perspective*, 1987; E. Klein, Sanctions by International Organizations and Economic Communities, *AVR* 30 (1992), p. 101–113; R. Lapidoth, Some Reflections on the Law and Practice Concerning the Imposition of Sanctions by the Security Council, ten pat, p. 114–127.

[36] Žr. J.A. Frowein, Article 42, *Simma CUNAC*, p. 628–636; žr. taip pat tekstą toliau, p. 460–461.

ritualinius susirinkimus.[37] Specialių pagal 43 straipsnį susitarimų su Saugumo Taryba nebuvimas valstybėms narėms neužkerta kelio *ad hoc* pagrindu perduoti savo pajėgas Tarybos žinion. Tačiau Saugumo Taryba negali įsakyti valstybei dalyvauti taikant karines prievartos priemones taip, kaip ji gali įsakyti valstybei dalyvauti taikant nekarines prievartos priemones. Taip yra todėl, kad valstybė pagal 42 straipsnį neprivalo dalyvauti karinėse operacijose, išskyrus tuos atvejus, kai ji yra sudariusi „specialų susitarimą" pagal 43 straipsnį.[38]

Tačiau Saugumo Taryba gali *leisti* valstybei panaudoti jėgą, net jeigu jėgos panaudojimas normaliomis aplinkybėmis būtų neteisėtas, su sąlyga, kad bus patenkintos 39 ir 42 straipsniuose numatytos sąlygos. Toks Saugumo Tarybos sprendimas gali būti tiktai *rekomendacija* valstybėms narėms. Taryba negali įpareigoti valstybių narių be jų sutikimo vykdyti rezoliucijos dėl karinių priemonių taikymo. Kita vertus, šis sprendimas yra privalomas valstybei, prieš kurią tos priemonės nukreiptos ta prasme, kad ji negali imtis savigynos priemonių pagal Įstatų 51 straipsnį, su jėgos panaudojimu nesusijusių represalijų, o paskui neturi teisės reikalauti atlyginti žalą, padarytą Tarybos leidimu valstybėms narėms, panaudojus jėgą. Taigi teisine prasme Saugumo Tarybos sprendimas pagal 42 straipsnį turi dvejopą pobūdį. Valstybei, prieš kurią yra nukreiptos prievartos priemonės, jis yra privalomas, o leidimą panaudoti jėgą gavusioms valstybėms narėms jis tėra rekomendacija, teisiškai pateisinanti ginkluotos jėgos panaudojimą, kurį kitais atvejais draudžia Įstatų 2(4) straipsnis.

Ginčijamasi dėl klausimo, ar paprasta rekomendacija, priimta Saugumo Tarybos vien remiantis 39 straipsniu be tiesioginės nuorodos į 41 ir 42 straipsnius, gali numatyti prievartos priemones. Atsižvelgiant į Įstatų tekstą, genezę bei VII skyriaus sistemą, labiau pagrįsta nuomonė yra ta, kad tokiam prievartos priemonių taikymui reikia aiškaus Tarybos sprendimo taikyti 41 ir 42 straipsnius ir nustatyti, kurioms šalims nustatomos teisinės pareigos.[39] Kaip minėta anksčiau, prievartos priemonės, kurių Taryba imasi savo kompetencijos ribose, yra privalomos valstybei, prieš kurią jos nukreiptos, ir neleidžia jai remtis kitais tarptautinėje teisėje numatytais pagrindais ar skųstis, pavyzdžiui, boikoto priemonių neteisėtumu. Paprasta rekomendacija pagal 39 straipsnį savaime tokio poveikio turėti negali.[40] Tačiau praktikoje Saugumo Taryba paprastai remiasi tik VII skyriumi kaip visuma, o ne konkrečiais straipsniais. Pavyzdžiui, niekada nebuvo tiesiogiai minimas 42 straipsnis.[41] Pasitaiko tokių Tarybos rezoliucijų, kuriose apskritai nenurodomas jų teisinis pagrindas. Pavyzdžiui, savo Rezoliucija Nr. 569, priimta 1985 m. liepos 26 d., Saugumo Taryba pareikalavo, kad valstybės narės įvestų embargo priemones Pietų Afrikai, nors

[37] Žr. D.W. Bowett, International Military Force, *EPIL* 3 (1982), p. 221; R. Sommereyns, United Nations Forces, *EPIL* 4 (1982), p. 253; J.A. Frowein, Article 43, *Simma CUNAC*, p. 636–640.

[38] Dėl naujausios praktikos, susijusios su susitarimais tarp valstybių narių ir JT dėl nacionalinių kontingentų suteikimo JT vykdomoms taikos palaikymo operacijoms, žr. tekstą toliau, p. 497–499.

[39] Žr. Frowein, Article 39, *op. cit.*, p. 614–616.

[40] Tačiau žr. Frowein, ten pat, p. 615, kuris įrodinėja, kad valstybių narių panaudotos prievartos priemonės prieš valstybę remiantis tokia rekomendacija vis dėlto gali būti pateisinamos, tačiau formaliai remiantis ne pačia rekomendacija, o teisėtumo, kurį sukuria Saugumo Tarybos kaip JT organo, atsakingo už tarptautinės taikos išsaugojimą, teisinė išvada, prezumpcija. Jis mano, kad tai yra galima su sąlyga, kad Saugumo Taryba yra teisingai įvertinusi veiksmų, kurie rekomenduojami valstybėms narėms, teisėtumą. Tačiau toks požiūris suponuoja klausimą, kas gali nuspręsti, ar Taryba tą sąlygą įvykdė.

[41] Frowein, Article 42, *op. cit.*, p. 633; žr. taip pat Frowein, Article 39, *op. cit.*, p. 613.

prieš tai nebuvo priėmusi jokio sprendimo, jog egzistuoja grėsmė tarptautinei taikai remiantis 39 straipsniu.[42]

Nagrinėjant tvarką, pagal kurią VII skyriaus nuostatos buvo taikomos realioje praktikoje, reikia atskirti praktiką, taikytą per Šaltąjį karą, nuo praktikos, būdingos laikotarpiui po Šaltojo karo, nes tai žymi svarbų posūkio tašką.

Praktika pagal VII skyrių per Šaltąjį karą

Šaltojo karo metais Jungtinių Tautų kolektyvinio saugumo sistema nebuvo labai veiksminga, nes tam reikia nuolatinio 5 pagrindinių valstybių sąjungininkių bendradarbiavimo, o jis išblėso pasibaigus Antrajam pasauliniam karui. Sovietų Sąjunga buvo linkusi Jungtines Tautas laikyti organizacija, kontroliuojama tradiciškai priešiškų valstybių, ir plačiai naudojosi savo *veto* teise,[43] o JAV nuo pradžių, remdamasi „mechaniška dauguma", laikėsi normatyvinio požiūrio, grindžiamo Įstatų nuostatomis. Ericas Steinas pastebi:

> Būtent JAV diplomatija laikėsi normatyvinio ir institucinio požiūrio į taikos palaikymą, ypač jei tai atitikdavo to meto Amerikos interesus. Be JAV paramos Įstatų nuostata dėl jėgos uždraudimo atrodė mažai veiksminga. JAV atsisakius „normatyvinio" požiūrio dėl pakitusios pasaulio bendruomenės sudėties (SSRS politikos) bei Amerikos ryškėjančios galios, Jungtinių Tautų pretenzija centralizuotai užtikrinti taiką tapo nereali.[44]

Per Šaltąjį karą kolektyvinių priemonių taikymą pagal VII skyrių pakeitė jėgų balanso strategijos, kurių, veikdamos ne Jungtinių Tautų sistemoje, laikėsi didžiosios valstybės.[45] Iki pat 1990-ųjų taikant prievartines priemones Saugumo Tarybos veikla buvo nežymi. Pavieniai Generalinės Asamblėjos bandymai vėl taikyti kolektyvines priemones buvo nesėkmingi.[46] 1946–1986 m. laikotarpiu Saugumo Taryba tik du sprendimus priėmė pagal 39 straipsnį, pripažindama „taikos pažeidimo" faktą: Korėjoje 1950-aisiais[47] ir Folklendo kare 1986 metais.[48] Tuo pačiu laikotarpiu Taryba apie „agresiją" užsiminė tik Izraelio ir Pietų Afrikos atvejais, ir ne daugiau kaip 7 kartus pripažino „grėsmės tarptautinei taikai ir saugumui" egzistavimą.[49] Laikoma, kad 1945–1990 m. laikotarpiu buvo tik du atvejai, kai Saugumo Taryba leido panaudoti jėgą (be jėgos panaudojimo savigynai atvejų, siekiant užtikrinti taikos palaikymo operacijų, vykdytų šalims sutinkant, mandatą),[50] tai būtent Korėjos ir Pietų Rodezijos atvejai. Privalomos nekarinio pobūdžio sankcijos buvo taikytos tik dukart: Pietų Rodezijos ekonominė blokada (1966–1979) ir ginklų embargas Pietų Afrikai 1977 metais. Mėginimą Iranui taikyti 41 straipsnį, kad jį priverstų išlaisvinti įkaitais laikytus JAV diplomatus Teherane, 1980 m. sausio mėnesį sužlugdė SSRS *veto*.[51]

[42] Atrodo, jog Rezoliucija buvo priimta remiantis VI skyriumi; žr. Beyerlin, Sanctions, *op. cit.*, p. 1115. Žr. taip pat tekstą toliau, p. 464–466.

[43] Žr. 21 skyrių.

[44] Stein, *op. cit.*, p. 312.

[45] Žr. N.D. White, *Keeping the Peace: The United Nations and the Maintenance of International Peace and Security*, 2-as pataisytas leidimas, 1993.

[46] Pavyzdžiui, žr. M. Koskenniemi, The Place of Law in Collective Security, *Mich. JIL* 17 (1996), p. 455–490, at 457; Beyerlin, Sanctions, *op. cit.*, p. 1113–1114.

[47] Žr. tekstą toliau, p. 462–463.

[48] ST Rezoliucija Nr. 502 (1982), raginanti Argentiną ir Jungtinę Karalystę sustabdyti jų karo veiksmus, kurie buvo įvardyti kaip taikos „Folklendo salų regione" pažeidimas. Žr. 10 ir 19 skyrių.

[49] Žr. Koskenniemi, *op. cit.*, p. 458.

[50] Taip kaip Konge ir Kipre, žr. tekstą toliau, p. 485–495.

[51] 1980 m. sausio 13 d. ST rezoliucijos Nr. S/13735 projektas. Žr. *UN Chronicle*, 1980, Nr. 2, p. 18–26. Žr. taip pat 17 skyrių.

Taigi tik keletas iš daugiau nei 70 tarptautinių karų, vykusių per paskutiniuosius penkis dešimtmečius,[52] gavo atsaką pagal VII skyrių privalomų Saugumo Tarybos sprendimų prasme. Kubos raketų krizės 1962-aisiais atveju,[53] kilus pavojingai tiesioginei konfrontacijai tarp dviejų didžiųjų valstybių, JAV savo vienašalį „karantiną" daugiausia grindė Amerikos Valstybių Organizacijos įgaliojimais.[54] Vietnamo karas nepateko į Saugumo Tarybos ir Generalinės Asamblėjos darbotvarkę.[55] Arabų ir Izraelio konflikto atveju Saugumo Taryba kelis kartus grasino imtis sankcijų pagal VII skyrių. Tačiau tai ir išliko tik tušti grasinimai ir visiškai nepatikimi.[56] Taryba nepajėgė pasiekti konsensuso dėl sankcijų Teherano įkaitų krizės metu 1979–1981 metais.[57] SSRS intervencija į Afganistaną (1979–1989) taip pat niekada nebuvo svarstyta Saugumo Taryboje.[58] Pirmojo Persijos įlankos karo tarp Irako ir Irano (1980–1988) atveju veiksmingo Saugumo Tarybos atsako reikėjo laukti 7 metus.[59]

Jungtinių Tautų pajėgos ir Šiaurės Korėja

Kai Šiaurės Korėja įsiveržė į Pietų Korėją (Korėjos Respubliką) 1950 m. birželio mėnesį, Saugumo Taryba, pasinaudojusi tuo, kad nedalyvavo SSRS atstovas,[60] priėmė rezoliuciją, rekomendavusią valstybėms narėms „teikti tokią pagalbą Korėjos Respublikai, kuri būtų reikalinga atremti ginkluotą užpuolimą bei atkurti tarptautinę taiką";[61] vėliau ji priėmė kitą rezoliuciją, rekomendavusią valstybėms narėms dislokuoti savo pajėgas Korėjoje, kurios būtų paklusnios vieningai vadovybei, skiriamai JAV.[62]

Abejotina, ar karinės pajėgos Korėjoje reiškė Jungtinių Tautų pajėgas bet kuria prasme. Jos visada buvo vadinamos „Jungtinių Tautų pajėgomis" ir Saugumo Taryba suteikė joms mandatą veikti su Jungtinių Tautų vėliava, o Generalinė Asamblėja apdovanojo jas Jungtinių Tautų medaliais. Tačiau visus sprendimus dėl šių pajėgų operacijų priimdavo JAV (kartais pasitarusios su kitomis valstybėmis, kurios buvo nusiuntusios savo pajėgas į Korėją), o pajėgų vadas gaudavo įsakymus ne iš Jungtinių Tautų, bet iš JAV; sprendimą atleisti pirmąjį vadą, generolą MacArthurą, ir pakeisti jį nauju vadu vienašališkai priėmė JAV. Be to, pasibaigus kariniams veiksmams ir 1954 m. Ženevoje sušaukus konferenciją Korėjai suvienyti, „sąjungininkų pusę" konferencijoje sudarė ne Jungtinių Tautų atstovai, bet atskirų valstybių, kurios buvo nusiuntusios savo pajėgas į Korėją, atstovai.

Valstybės, nusiuntusios savo pajėgas į Korėją, galėjo būti laikomos įgyvendinančiomis kolektyvinės savigynos teisę pagal Įstatų 51 straipsnį;[63] kita vertus, jos galėjo būti laikomos ir veikiančiomis pa-

[52] Žr. 19 skyrių.

[53] Žr. 2 skyrių.

[54] Žr. 6 skyrių.

[55] Žr. 2 ir 19 skyrių.

[56] Žr. tekstą aukščiau, p. 458.

[57] Žr. 17 ir 19 skyrių.

[58] Žr. 19 skyrių.

[59] Žr. tekstą toliau, p. 467–470.

[60] Žr. 21 skyrių.

[61] ST Rezoliucija Nr. 83 (1950).

[62] ST Rezoliucija Nr. 84 (1950). Žr. L. Gordenker, *The United Nations and the Peaceful Unification of Korea: The Politics of Field Operations 1947–1950*, 1959; D.B. Bowett, *United Nations Forces: A Legal Study of United Nations Practice*, 1964, p. 29–60; M. Hastings, *The Korean War*, 1993; L. Fisher, The Korean War: On What Legal Basis Did Truman Act?, *AJIL* 89 (1995), p. 21–39.

[63] Žr. 19 skyrių.

gal Saugumo Tarybos suteiktus įgaliojimus (jei Saugumo Taryba gali panaudoti jėgą pati, ji *a fortiori* gali įgalioti tą patį daryti valstybes nares).[64]

„Susivienijimo vardan taikos" rezoliucija

Saugumo Taryba turėjo galimybę imtis veiksmų Korėjos atžvilgiu dėl to, kad SSRS Tarybą boikotavo; neatrodė, kad SSRS boikotai pasikartos ir ateityje. Todėl, prasidėjus Korėjos karui, Vakarų valstybės mėgino stiprinti Generalinės Asamblėjos vaidmenį, kad ji galėtų imtis veiksmų tuo atveju, jeigu SSRS *veto* neleistų veikti Saugumo Tarybai. Pagal Įstatų 24 straipsnį Saugumo Tarybai tenka „pagrindinė atsakomybė užtikrinti tarptautinę taiką ir saugumą",[65] ir buvo įrodinėjama, kad ši nuostata netrukdo Generalinei Asamblėjai įgyvendinti antrinės, arba subsidiarinės, atsakomybės; tokį argumentą palaikė Tarptautinis Teisingumo Teismas *Expenses* byloje.[66] Generalinė Asamblėja 1950 m. lapkričio 3 d. priėmė „Susivienijimo vardan taikos" rezoliuciją, kad geriau galėtų įgyvendinti tokią antrinę, arba subsidiarinę, atsakomybę.[67]

Kitaip nei Saugumo Taryba, kuri yra „taip organizuota, kad galėtų veikti nepertraukiamai",[68] Generalinė Asamblėja susirenka tik į „reguliarias metines sesijas ar į tokias specialias sesijas, kurių gali pareikalauti situacija".[69] Taigi Generalinei Asamblėjai gali būti sunku spręsti klausimą, iškilusį ne jos sesijos metu. Kad ištaisytų šį trūkumą, „Susivienijimo vardan taikos" rezoliucijoje buvo numatyta specialių Generalinės Asamblėjos sesijų sušaukimo tvarka. Tai buvo Asamblėjos teisės „priimti savo pačios veiklos taisykles" įgyvendinimas;[70] netgi komunistinės valstybės, kurios 1950-aisiais ginčijo rezoliucijos teisėtumą, pasinaudojo šia tvarka ir pareikalavo specialių Generalinės Asamblėjos sesijų (pvz., Sueco krizės metu 1956 m.).[71]

Rezoliucijoje numatyta: jeigu Saugumo Taryba nevykdo savo pirminių funkcijų tarptautinės taikos ir saugumo užtikrinimo srityje, Generalinė Asamblėja atitinkamą klausimą turi svarstyti nedelsiant ir teikti rekomendacijas dėl kolektyvinių priemonių, įskaitant, jei tai būtina, ir ginkluotos jėgos panaudojimą; ji gali rekomenduoti valstybėms narėms savo ginkluotosiose pajėgose turėti kontingentus, galinčius „tarnauti kaip Jungtinių Tautų dalinys ... rekomendavus Saugumo Tarybai arba Generalinei Asamblėjai". Nereikia nė sakyti, kad komunistinės valstybės šiai Rezoliucijos daliai priešinosi ypač smarkiai; ir jos teisėtumas iš tiesų yra abejotinas. Įstatų 11(2) straipsnyje sakoma, kad „bet kurį ... klausimą, dėl kurio būtinai reikia imtis veiksmų, Generalinė Asamblėja perduoda Saugumo Tarybai", todėl yra ga-

[64] Žr. tekstą aukščiau, p. 459–461.

[65] Žr. J. Delbruck, Article 24, *Simma CUNAC*, p. 397–407.

[66] *ICJ Rep.* 1962, p. 151, 162–163. Žr. tekstą toliau, p. 493–495.

[67] JT GA Rezoliucija Nr. 377 (V), *UNYb* 1950, p. 193–195. Žr. H. Reicher, The Uniting for Peace Resolution on the Thirtieth Anniversary of its Passage, *Colum. JTL* 20 (1981), p. 1–49; B. Nolte, Uniting for Peace, *Wolfrum UNLPP II*, p. 1341–1348.

[68] JTO Įstatų 28 straipsnis. Žr. T. Schweisfurth, Article 28, *Simma CUNAC*, p. 469–480.

[69] 20 straipsnis. Žr. G. Zieger *et al.*, Article 20, ten pat, p. 339–359.

[70] 21 straipsnis. Žr. M. Schaefer, Article 21, ten pat, p. 360–380.

na akivaizdu, kad Saugumo Tarybai suteikiamas „veiksmų" monopolis.[72] *Expenses* byloje Tarptautinis Teisingumo Teismas „veiksmus" aiškino kaip „prievartos priemones", ir pareiškė, kad UNEF Artimuosiuose Rytuose suformavimas Generalinės Asamblėjos sprendimu 1956 m. neprieštaravo 11(2) straipsniui, nes šios pajėgos nebuvo skirtos imtis prievartos;[73] Teismas aiškiai leido suprasti, kad Generalinės Asamblėjos sprendimas būtų buvęs neteisėtas, jeigu ji būtų numačiusi šias pajėgas prievartos priemonėms taikyti.

Kita vertus, valstybės pagal Įstatų 51 straipsnį turi teisę į kolektyvinę savigyną,[74] ir niekas negali uždrausti Generalinei Asamblėjai priimti rekomendacijos, raginančios jas įgyvendinti šią teisę, kad apgintų agresijos auką; tačiau šiuo atveju valstybių pajėgas vargu ar galima laikyti „Jungtinių Tautų daliniais".

„Susivienijimo vardan taikos" rezoliucija pirmą kartą buvo remtasi 1956 m., reaguojant į Prancūzijos, Jungtinės Karalystės ir Izraelio karinius veiksmus po to, kai Egiptas pasisavino Sueco kanalą. JAV ir SSRS kartu pareikalavo iš Egipto išvesti užsienio karines pajėgas.[75] Tačiau Generalinės Asamblėjos raginimas nutraukti SSRS vykdytą karinę intervenciją Vengrijoje, sutapusią su Sueco kanalo krize, liko be atsako.

Rodezija ir Pietų Afrika

1965 m. lapkričio 11 d. britų kolonijos Rodezijos baltieji gyventojai, nekreipdami dėmesio į juoduosius afrikiečius, sudariusius 94 procentus visų Rodezijos gyventojų, vienašališkai prieš Jungtinės Karalystės valią paskelbė Rodezijos nepriklausomybę.[76] Pirmojoje Saugumo Tarybos rezoliucijoje Rodezijos klausimu, priimtoje tuoj po nepriklausomybės paskelbimo, valstybėms narėms buvo tik rekomenduojama su Rodezija sustabdyti prekybą kai kuriomis prekėmis.[77] 1966 m. balandžio 9 d. Saugumo Taryba priėmė rezoliuciją, leidusią Jungtinei Karalystei tikrinti laivus atviroje jūroje, kad nustatytų, ar jie negabena Rodezijai naftos.[78] 1966 m. gruodžio 16 d. Saugumo Taryba nusprendė, kad „esama situacija ... Rodezijoje sudaro grėsmę tarptautinei taikai", ir valstybėms narėms įsakė su Rodezija sustabdyti prekybą kai kuriomis prekėmis.[79] „Sankcijų" taikymas tapo privalomu. Faktiškai 1966 m. rezoliucija Rodezijos klausimu – tai pirmas aiškus pavyzdys, kai Saugumo Taryba priėmė įsakymą pagal 41 straipsnį. Be Rodezijos, per Šaltąjį karą tik vieną kartą pagal 41 straipsnį buvo priimtas įsakymas: 1977 m. Saugumo Taryba uždraudė ginklų eksportą į Pietų Afriką.[80] Saugumo Taryba Rezoliucija Nr. 460 (1979 m.) panaikino savo rezoliucijas dėl sankcijų Rodezijai po to, kai Rodezijos

[71] Dėl kitų pavyzdžių žr. C. Tomuschat, General Assembly, *Wolfrum UNLPP I*, p. 548–557, at 550; Nolte, Uniting for Peace, *op. cit.*, p. 1346–1347.

[72] Žr. tekstą aukščiau, p. 456.

[73] *ICJ Rep.* 1962, p. 151, 165, 171–172. Dėl šios bylos žr. tekstą toliau, p. 494–496.

[74] Žr. 19 skyrių.

[75] Žr. 2 skyrių.

[76] Žr. J.E.S. Fawcett, Security Council Resolutions on Rhodesia, *BYIL* 41 (1965–1966), p. 103; R. Higgins, International Law, Rhodesia, and the UN, *The World Today* 23 (1967), p. 94; J. Nkala, *The United Nations, International Law and the Rhodesian Independence Crisis*, 1985; V. Gowlland-Debbas, *Collective Responses to Illegal Acts in International Law: United Nations Action in the Question of Southern Rhodesia*, 1990; P-T. Stoll, Conflicts, Rhodesia/Zimbabwe, *Wolfrum UNLPP I*, p. 311–316.

[77] ST Rezoliucija Nr. 217 (1965), *AJIL* 60 (1966), p. 924; *ILM* 5 (1966), p. 167. Nežiūrint formuluotės „paraginti" naudojimo Rezoliucijoje, ji nebuvo privaloma; žr. *BPIL* 1965, p. 101, 176–178.

[78] ST Rezoliucija Nr. 221 (1966), *AJIL* 60 (1966), p. 925; *ILM* 5 (1966), p. 534.

[79] ST Rezoliucija Nr. 232 (1966), *ILM* 6 (1967), p. 141. Vėlesnės rezoliucijos, kurios visos buvo grindžiamos 39 ir 41 straipsniais, dar kartą patvirtino šiuos sprendimus dėl sankcijų; žr., pvz., ST rezoliucijas Nr. 253 (1968) ir 277 (1970).

[80] ST Rezoliucija Nr. 418 (1977), *UN Chronicle*, 1977 m. gruodžio mėn., p. 10. Tai savanorišką ginklų embargą, įvestą Tarybos 1963 m., padarė privalomą; J.C. Heunis, *United Nations versus South Africa*, 1986; L.B. Sohn, *Rights in Conflict: The United Nations and South Africa*, 1994; Beyerlin, Sanctions, *op. cit.*, p. 1116–1117; P-T. Stoll, Conflicts, South Africa, *Wolfrum UNLPP I*, p. 317–329.

„vyriausybė" sutiko atšaukti vienašališką nepriklausomybės paskelbimą ir pripažinti daugumos valdymo principą.[81] Taryba Rezoliucija Nr. 919 panaikino embargą ir kitus apribojimus Pietų Afrikai 1994 m. gegužės 25 d. po to, kai įsigaliojo Pietų Afrikos naujoji (demokratiška) konstitucija.[82] 1994 m. birželio 23 d. Pietų Afrikos vieta Generalinėje Asamblėjoje buvo atkurta.

Kai kurie dešinieji politikai Jungtinėje Karalystėje neigė, kad situacija Rodezijoje reiškė grėsmę tarptautinei taikai; tačiau 39 straipsnis Saugumo Tarybai suteikia diskrecinę galią nustatyti, kas sudaro grėsmę taikai,[83] o valstybės narės vietoj Saugumo Tarybos negali šio klausimo spręsti savo nuožiūra. Negalima teigti ir to, jog Saugumo Tarybos sprendimas buvo visiškai nepagrįstas arba išreiškė Tarybos piktnaudžiavimą savo diskrecine galia (kai kuriose nacionalinės teisės sistemose valdymo institucijos sprendimai yra neteisėti, jeigu jie yra visiškai nepagrįsti arba reiškia tos institucijos piktnaudžiavimą savo diskrecine galia; tačiau neaišku, ar panaši tarptautinės teisės norma taikytina Saugumo Tarybai[84]). Vienintelis vienašalio nepriklausomybės paskelbimo Rodezijoje tikslas buvo išlaikyti politinį ir ekonominį baltųjų (sudariusių 6 procentus visų gyventojų) vyravimą tarp juodųjų afrikiečių. Akivaizdžiai egzistavo rizika, jog anksčiau ar vėliau Rodezijos afrikiečiai atsakys smurtu į tokį režimą ir rizika, kad kova tarp jų bei baltųjų mažumos režimo gali išplisti į kaimyninių valstybių teritoriją; faktiškai abu šie pavojai pasitvirtino aštuntąjį dešimtmetį. Jeigu panašu, jog situacija gali sukelti tokio pobūdžio padarinius, nebus klaidinga ją apibūdinti kaip grėsmę tarptautinei taikai.

Kai kas kritikavo Saugumo Tarybos veiksmus Rodezijoje ir dėl to, kad Rodezija nebuvo valstybė[85] ir neįvykdė jokio tarptautinės teisės pažeidimo. (Šie du argumentai buvo siejami tarpusavyje, nes įrodinėta, kad Rodezija negalėjo turėti ir negalėjo pažeisti jokio įsipareigojimo pagal tarptautinę teisę, jeigu ji nebuvo valstybė.) Tačiau Įstatuose nėra nieko tokio, dėl ko galima būtų teigti, kad grėsmę taikai gali sukelti tik valstybės veikla arba tarptautinės teisės pažeidimas. 39 straipsnyje sakoma, kad Saugumo Tarybos uždavinys – „palaikyti arba atkurti tarptautinę taiką ir saugumą", o ne bausti už tarptautinės teisės pažeidimus.

Pietų Rodezijos ir Pietų Afrikos atvejai, kai, *inter alia*, buvo taikomas 41 straipsnis, dažnai laikomi įrodymu, kad vidaus padėtis valstybėje (pvz., masiniai žmogaus teisių pažeidimai) savaime gali reikšti grėsmę taikai ir duoti pagrindą taikyti kolektyvines ekonomines sankcijas pagal VII skyrių.[86] Tačiau abejotina, ar specifinės aplinkybės Rodezijos atveju leidžia daryti tokią išvadą.[87] Pietų Afrikos apartheido režimo atveju išorinių veiksnių įtaka Saugumo Tarybos spren-

[81] Žr. *UN Chronicle*, 1980, Nr. 1, p. 13–16.

[82] Žr. *UN Chronicle*, 1994, Nr. 4, p. 4–14 dėl apartheido pabaigos ir JTO veiksmų chronologijos.

[83] Žr. tekstą toliau, p. 500–501.

[84] Žr. 18 skyrių ir tekstą toliau, p. 500–502.

[85] Žr. 5 skyrių.

[86] Žr., pavyzdžiui, J. Delbruck, A Fresh Look at Humanitarian Intervention under the Authority of the United Nations, *Indiana LJ* (1992), p. 887–901, at 894; P. Fifoot, Functions and Powers, and Inventions: UN Action in Respect of Human Rights and Humanitarian Intervention, leidinyje N.S. Rodley (red.), *To Loose the Bands of Wickedness – International Intervention in Defence of Human Rights*, 1992, p. 149–151, kur Saugumo Tarybos nustatytas agresijos faktas Rodezijoje ir tai, kad čia egzistavo grėsmė tarptautinei taikai bei saugumui, apibūdinamas kaip „teisinė fikcija, leidusi pasiremti VII skyriumi tam, kad toliau būtų tęsiama Jungtinių Tautų vykdyta kolonijinių tautų apsisprendimo politika bei užtikrinami Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 24 straipsnyje įtvirtinti tikslai, jog kiekvienas žmogus turi teisę dalyvauti savo šalies valdyme" (p. 151).

[87] Frowein, Article 39, *op. cit.*, p. 612, kuris pastebi, jog reikia atsižvelgti į tai, kad specifinė situacija Pietų Afrikoje kėlė ginkluotų konfliktų su kaimyninėmis valstybėmis pavojų ir kad Rodezijos atveju Jungtinė Karalystė kaip valstybė, kuri tarptautiniu mastu buvo atsakinga už teritoriją, sutiko su tokiomis priemonėmis.

dimams taip pat kelia kai kurių klausimų,[88] nors tai, apskritai paėmus, yra svarbus precedentas. Kita vertus, tuo pačiu metu kas nors galėtų nurodyti „kolonijinės situacijos" reikšmę abiem atvejais bei faktą, kad Saugumo Taryba nepajėgė imtis prievartos priemonių daugybe kitų akivaizdžių atvejų, susijusių su grubiais žmogaus teisių pažeidimais per Šaltąjį karą, pavyzdžiui, Biafroje (1967–1970 m.), Kambodžoje Pol Poto režimo laikais[89] ir daugelyje kitų situacijų.

Taip pat pabrėžtina, kad dviem aukščiau minėtais atvejais Saugumo Taryba nepriėmė rezoliucijų, leidusių valstybėms narėms naudoti ginkluotą jėgą tiek pietinėje Rodezijos dalyje, tiek Pietų Afrikoje. Rodezijos atveju Saugumo Tarybos leidimas, kuris turėtų būti aiškinamas kaip 42 straipsnio taikymas,[90] Jungtinei Karalystei naudoti jėgą prieš naftos tanklaivius, plaukusius su Pietų Rodezijai skirtu kroviniu į Beiros uostą Portugalijos valdomame Mozambike,[91] faktiškai buvo taikomas trečiajai valstybei – tanklaivių vėliavos valstybei Graikijai.

Praktika pagal VII skyrių pasibaigus Šaltajam karui

Iširus Sovietų Sąjungai atrodė, jog pasikeitusios politinės aplinkybės suteiks Saugumo Tarybai, kurioje dabar vyrauja Vakarų valstybės, o JAV užima lyderio vaidmenį, naują ir svarbiausią vaidmenį tarptautinės taikos ir saugumo palaikymo srityje.[92] Kaip pastebėjo Rosalyn Higgins:

> Pasibaigus Šaltajam karui labai sumažėjo JAV vienašalio jėgos naudojimo ne pagal Jungtinių Tautų mandatą atvejų. Irako invazijos į Kuveitą atveju sutapo JAV ir Jungtinių Tautų interesai ir JAV teikė prioritetą tam, kad padarytų Jungtines Tautas užsienio politikos centru. Senosios, nedraugiškai nusiteikusios Sovietų Sąjungos išnykimas Saugumo Taryboje sukūrė tinkamesnę aplinką. JAV, Prancūzija ir Jungtinė Karalystė turėjo esminių bendrų interesų taikos ir saugumo reikalų srityje; kur kas daugiau bendrų sąlyčio taškų buvo ir su Rusijos Federacija. Su Kinija išlieka sudėtingi reikalai, tačiau ji nesijaučia tokia tvirta, kad vetuotų sprendimus.[93]

Naujas bendradarbiavimo pobūdis tarp Saugumo Tarybos nuolatinių narių pasireiškė labai anksti, kai 1988 m. rugpjūčio mėnesį buvo nutrauktas I Persijos įlankos karas tarp Irako ir Irano.[94] SSRS pajėgų išvedimas iš Afganistano 1988–1999 m. vyko pagal planą, suderintą tarpininkaujant JT Generaliniam sekretoriui.[95] Kubos pajėgos iš Angolos buvo išvestos 1989 m. ir Namibija tapo nepriklausoma valstybe 1990 m. kovo mėnesį remiantis rezoliucija, kurią Saugumo Taryba priėmė 1978 metais.[96] JTO vaidmuo buvo svarbus ir sprendžiant konfliktus Centrinėje Amerikoje.[97] Kita vertus, du svarbiausi procesai sukėlė diskusijas dėl realaus JTO vaidmens atnaujinimo: Irako įsi-

[88] Žr. Fifoot, *op. cit.*, p. 151–153.

[89] Žr. A. Rapp/Chapter E. Philipp, Conflict, Cambodia/Kampuchea, *Wolfrum UNLPP I*, p. 200–208.

[90] Frowein, Article 39, *op. cit.*, p. 615–616; Article 42, *op. cit.*, p. 633–634, kur įrodinėjama, kad dėl ypatingų aplinkybių šis atvejis neturėtų būti traktuojamas kaip „rekomendavimo" (pagal 39 straipsnį) panaudoti prievartos priemones, remiantis 42 straipsniu, precedentas, bet kaip sprendimas, priimtas remiantis vien tik 42 straipsniu.

[91] ST Rezoliucija Nr. 221 (1966), *op. cit.*

[92] Žr., pavyzdžiui, P.B. Stephen/B.M. Klimenko (red.), *International Law and International Security: Military and Political Dimensions* (U.S. – Soviet Dialogue Series), 1991; B.B. Ferencz, *New Legal Foundations for Global Survival: Security Through the Security Council*, 1994; W.M. Reismann, Haiti and the Validity of International Action, *AJIL* 89 (1995), p. 82–84.

[93] Higgins (1995), *op. cit.*, at 449.

[94] ST Rezoliucija Nr. 598 (1987). Žr. Post/Dekker (red.), *op. cit.*; I.F. Dekker/H.H.G. Post, The Gulf War From the Point of View of International Law, *NYIL* 17 (1986), p. 75–105; G. Eibach, Conflicts, Iran/Iraq, *Wolfrum UNLPP I*, p. 255–260. Žr. taip pat literatūrą, nurodytą 20 skyriuje, 67-oje pastaboje.

[95] Žr. I. Jahn-Koch, Conflicts, Afghanistan, *Wolfrum UNLPP I*, p. 176–188.

[96] ST Rezoliucija Nr. 435 (1978).

[97] Žr. N. Bassenge, Conflicts, Central and South America, *Wolfrum UNLPP I*, p. 209–224.

veržimas į Kuveitą 1990 m. rugpjūčio mėnesį, ir masinio smurto vidaus konfliktuose, daugiausia vykstančio dėl etninių motyvų, išplitimas (pvz., tragedijos Jugoslavijoje, Somalyje ir Ruandoje).

Naujas klimatas tarp nuolatinių Saugumo Tarybos narių pasireiškė kur kas iškilmingesniame pareiškime 1992 m. sausio mėnesį, kai Taryba pirmą kartą savo gyvavimo istorijoje susirinko valstybių arba vyriausybių vadovų lygiu. Jame akcentuota, kad

> nestabilumo ekonominėje, socialinėje, humanitarinėje ir ekologinėje srityse nekarinio pobūdžio priežastys tapo grėsme taikai bei saugumui.[98]

Iki tol neregėtas Saugumo Tarybos aktyvumas išaugo per trumpą laiką nuo 1990 iki 1995 metų. Pagal VII skyrių kolektyvinių priemonių buvo imtasi aštuonis kartus (tai įvykiai Irake, Liberijoje, buvusioje Jugoslavijoje, Somalyje, Libijoje, Angoloje, Haityje ir Ruandoje), ir kiekvienu atveju buvo panaudotos sankcijos pagal 41 straipsnį.[99] Penkiais atvejais Taryba leido panaudoti karinę jėgą (Irake, Somalyje, buvusioje Jugoslavijoje, Ruandoje ir Haityje). Tai dabar ir bus aptariama.

Irako invazija į Kuveitą

Kai Sadaamas Husseinas 1990 m. rugpjūčio 2 d. įsiveržė į Kuveitą ir paskelbė jį Irako 17-aja provincija, Saugumo Taryba reagavo į tai nedelsdama ir pasmerkė šį aktą kaip taikos ir tarptautinio saugumo pažeidimą bei pareikalavo, kad Irakas nedelsdamas ir besąlygiškai pasitrauktų.[100] Irakas nesilaikė šio reikalavimo, dėl to Saugumo Taryba priėmė daugiau kaip 30 rezoliucijų dėl konflikto ir jo padarinių. *Inter alia*, 1990 m. rugpjūčio 6 d. ji įvedė ginklų ir prekybos embargą Irakui bei Kuveitui,[101] ir sudarė komitetą kontroliuoti sankcijų įgyvendinimą.[102] 1990 m. rugpjūčio 25 d. leidusi pradėti jūros blokadą,[103] 1990 m. lapkričio 28 d. Saugumo Taryba priėmė Rezoliuciją Nr. 678, kurioje ji, „veikdama pagal Įstatų VII skyrių", leido

> Valstybėms narėms, bendradarbiaujant su Kuveito vyriausybe, imtis visų priemonių, būtinų Rezoliucijai Nr. 660 (1990 m.) ir visoms vėlesnėms rezoliucijoms tuo klausimu užtikrinti bei įgyvendinti, atkurti tarptautinę taiką ir saugumą regione, nebent Irakas iki 1991 m. sausio 15 d. visiškai įvykdytų, kaip nustatyta 1 punkte, aukščiau minėtas rezoliucijas.[104]

JAV vadovaujamos jungtinės pajėgos 1991 m. sausio 16/17 d. pradėjo operaciją „Audra dykumoje": jos atakavo iš oro Irako taikinius Irake bei Kuveite, o vasario 24 d. pradėjo puolimą sausumoje. Kariniai veiksmai buvo sustabdyti vasario 28 d., po to, kai sąjungininkų pajėgos užėmė Kuveitą ir dalį Pietų Irako.

[98] Tarybos pirmininko pastaba, JTO ST, 47 sesija, 3046-asis posėdis, UN Doc. S/23500 (1992), *ILM* 31 (1992), p. 759, at 761.

[99] Koskenniemi, *op. cit.*, p. 458 su nuorodomis.

[100] ST Rezoliucija Nr. 660 (1990), *ILM* 29 (1990), p. 1323. Žr. Agora: The Gulf Crisis in International and Foreign Relations Law, *AJIL* 85 (1991), p. 63 ir 506; C. Greenwood, Iraq's Invasion of Kuwait: Some Legal Issues, *The World Today* (1991 m. kovo mėn.), p. 39; L.C. Green, The Gulf War, the UN and the Law of Armed Conflict, *AVR* 28 (1991), p. 369; C. Dominice, La Securite Collective et la crise du Golfe, *EJIL* 2 (1991), p. 85; B. Conforti, Non-Coercive Sanctions in the United Nations Charter: Some Lessons from the Gulf War, ten pat, p. 110; E. Lauterpacht *et al.* (red.), *The Kuwait Crisis: Basic Documents*, 1-as t., 1991; R. Lavalle, The Law of the United Nations and the Use of Force, under the Relevant Security Council Resolutions of 1990 and 1991, to Resolve the Persian Gulf Crisis, *NYIL* 23 (1992), p. 3–65; K.H. Kaikobad, Self-Defence, Enforcement Actions and the Gulf Wars, 1980–1988 and 1990–1991, *BYIL* 63 (1992), p. 299–366; J.N. Moore, *Crisis in the Gulf: Enforcing the Rule of Law*, 1-as t., 1992; T. Eitel, The Escape and Parole of the Imprisoned God of War. An Overview of the Second Gulf War from the Perspective of International Law, *GYIL* 35 (1992), p. 170; P. Rowe (red.), *The Gulf War 1990–1991 in International and English Law*, 1993; M. Weller (red.), *Iraq and Kuwait: The Hostilities and Their Aftermath*, 1993; F. Malekian, *Condemning the Use of Force in the Gulf Crisis*, 1994; J.A. Frowein, Gulf Conflict (1990/1991), *EPIL* II (1995), p. 643–647; *The United Nations and the Iraq-Kuwait Conflict 1990–1996*, UN Blue Book Series, IX t., 1996.

[101] ST Rezoliucija Nr. 661 (1990), *ILM* 29 (1990), p. 1325.

[102] Žr. P. Conlon, Lessons from Iraq: The Functions of the Iraq Sanctions Committee as a Source of Sanctions Implementation Authority and Practice, *Virginia JIL* 35 (1995), p. 633–668.

[103] ST Rezoliucija Nr. 665 (1990), *ILM* 29 (1990), p. 1329.

[104] ST Rezoliucija Nr. 678 (1990), ten pat, p. 1565.

Nėra abejonių, kad Rezoliucijos Nr. 678 formuluotė „imtis visų būtinų priemonių" reiškė leidimą panaudoti ginkluotą jėgą. Tačiau dėl operacijos „Audra dykumoje" vykdymo egzistuoja nemažai kitų teisinio pobūdžio klausimų. Vienas iš klausimų yra: ar Saugumo Taryba pagal 42 straipsnį gali deleguoti savo karinių priemonių įgyvendinimo funkcijas ir leisti valstybėms naudoti jėgą savo nuožiūra, nepasilikdama sau jokios teisės bent kiek tai kontroliuoti?[105] Galima įrodinėti, kad Saugumo Taryba savo veiksmus nevisiškai grindė vien tik VII skyriumi, nes 46 ir 47 straipsniai numato, kad prievartos priemonių taikymą kontroliuoja Saugumo Taryba bei jos Karinis štabo komitetas.[106]

Tačiau reikia pasakyti, kad JTO yra blogai pasirengusi veiksmingai vykdyti sudėtingą vadovavimą ir kontroliuoti sudėtingų karinių operacijų vykdymą. Be to, yra visai akivaizdu, kad JAV būtų nesutikusios su niekuo kitu, išskyrus savo pajėgų kontrolę bei jų bendradarbiavimą su sąjungininkais. Esant tokioms aplinkybėms nepanašu, jog be JAV vadovavimo būtų įvykusi kokia nors JT remiama operacija apskritai, nors ir būtų išlikusi sąjungininkų paramos Kuveitui galimybė kolektyvinės savigynos pagal Įstatų 51 straipsnį prasme.[107] Vis dėlto plati veiksmų laisvė, palikta koalicinėms karinėms pajėgoms, sukėlė kaltinimus, jog JAV „apiplėšusios" Saugumo Tarybą.[108]

Antrasis klausimas: ar tarptautinė bendrija, prieš imdamasi karinių veiksmų (atsižvelgiant į to padarinius Irako civiliams gyventojams), neturėjo palaukti ilgiau, kad galėtų nustatyti, koks yra ekonominių sankcijų poveikis norimų rezultatų prasme.[109] Iš esmės tai yra politinis klausimas, kuriame svarbų vaidmenį vaidino ir daugybė karinių motyvų (*inter alia*, susijusių su suformuotomis sąjungininkų pajėgomis regione, jų delikačiu buvimu Saudo Arabijoje bei klimato sąlygomis). Yra daug abejonių ir dėl bendro ekonominių sankcijų veiksmingumo, atsižvelgiant į praeities patirtį, rodančią, jog tokios sankcijos turi daugiau politinės ir simbolinės reikšmės nei realaus poveikio.[110] Kita vertus, egzistuoja ir teisinis aspektas, t.y. ar Saugumo Taryba, atsižvelgusi į Įstatų 42 straipsnio formuluotę ir jo sekimą po 41 straipsnio, prieš leisdama panaudoti karines priemones, pirmiausia privalo oficialiai pripažinti, kad ekonominės bei kitos sankcijos nebuvo veiksmingos.[111] Teigiama, jog toks reikalavimas gali pernelyg užvilkinti visą procesą; jeigu Saugumo Taryba nusprendžia imtis priemonių pagal 42 straipsnį, ji netiesiogiai pasako, kad kitų priemonių, jos požiūriu, nepakako arba nepakanka; ir nėra reikalo atskirai nagrinėti, ką teisine prasme galima būtų pasiekti formaliu šio požiūrio išreiškimu, išskyrus tai, kad tokiu atveju būtų daugiau ginčų dėl sankcijų nepakankamumo, nes tai taptų atskiru klausimu, reikalaujančiu oficialaus sprendimo.

[105] Žr. M. Bothe, The Legitimacy of the Use of Force to Protect the Rights of Peoples and Minorities, leidinyje C. Brolmann/R. Lefeber/M. Zieck (red.), *Peoples and Minorities in International Law*, 1993, p. 289–299, at 296. Jo požiūris toks, kad Tarybos vykdoma taikos palaikymo veikla siekiama užtikrinti realią alternatyvą vienašaliam jėgos naudojimui. Toliau žr. Schachter (1991), International Law, *op. cit.*, p. 396–399.

[106] Žr., pavyzdžiui, B. Urquhart, The UN and International Security after the Cold War, leidinyje Roberts/Kingsbury (red.), *op. cit.*, p. 80, at 83.

[107] Žr. 19 skyrių. Apie ginčą dėl santykio tarp Rezoliucijos Nr. 678 ir Įstatų 42 bei 51 straipsnių žr. Frowein, Article 42, *op. cit.*, at 634–635.

[108] Žr., pavyzdžiui, B.H. Westono kritišką straipsnį Security Council Resolution 678 and Persian Gulf Decision-Making: Precarious Legitimacy, *AJIL* 85 (1991), p. 516–535.

[109] Žr. 1 ir 20 skyrių.

[110] Žr. L. Rosenzweig, United Nations Sanctions: Creating a More Effective Tool for the Enforcement of International Law, *AJPIL* 48 (1995), p. 161–195.

[111] Urquhart, *op. cit.*, p. 84. Toliau žr. D.L. Bethlehem (red.), *The Kuwait Crisis: Sanctions and Their Economic Consequences*, 1991.

Trečia problema, kurią reikėtų paminėti, yra susijusi su Įstatų 50 straipsniu, numatančiu, jog Saugumo Tarybai priėmus sprendimą dėl prievartos priemonių taikymo, bet kuri valstybė (ne vien tik JTO valstybė narė),

> dėl minėtų priemonių vykdymo iškilus ypatingoms ekonominėms problemoms, turi teisę konsultuotis su Saugumo Taryba, kaip šias problemas spręsti.

Nemažai valstybių, remdamosi šiuo straipsniu, bandė gauti kompensaciją už žalą, kurią jos arba jų įmonės patyrė dėl JTO sankcijų, taikytų Irakui. Tačiau šios pastangos nuėjo veltui. Tai gali tapti netinkamu precedentu ateičiai. Todėl JT Generalinis sekretorius savo dokumente „Darbotvarkė vardan taikos" pasiūlė daugybę būdų, kaip šią problemą spręsti.[112]

1991 m. balandžio 3 d. Rezoliucija Nr. 687 galutinai nutraukus ugnį, Irakui buvo nustatytos labai griežtos sąlygos; dėl plačios apimties ir taikymo sferos Jungtinėse Tautose ši rezoliucija vadinta „visų rezoliucijų motina".[113] Rezoliucijoje reikalaujama, *inter alia*, kad Irakas sunaikintų visus masinio naikinimo ginklus, įskaitant cheminius ir branduolinius, daugiau nei 150 kilometrų skrendančias raketas (per karą su koalicinėmis pajėgomis Irakas, siekdamas įgyti arabų valstybių palankumą, apšaudė Izraelį *Skud* raketomis). Irako nusiginklavimą kontroliavo ir užtikrino JTO.[114] Kiti Rezoliucijoje Nr. 687 paminėti klausimai buvo susiję su sienos tarp Irako ir Kuveito nustatymu; tai turėjo atlikti Irako ir Kuveito Sienos komisija;[115] JT Irako ir Kuveito stebėjimo misijos vykdomu sienos stebėjimu; nuosavybės grąžinimo Kuveitui koordinavimu, JT sankcijų komiteto vykdoma ginklų ir prekybos embargo Irakui, įskaitant draudimą eksportuoti naftą, priežiūra. Kad būtų švelnesnis didelis maisto ir vaistų trūkumas Irake, Saugumo Taryba 1995 m. balandžio 4 d. priėmė Rezoliuciją Nr. 986, pagal tam tikras sąlygas ir griežtai kontroliuojant valstybėms leidusią importuoti naftą bei naftos produktų iš Irako už bendrą 1 mlrd. USD sumą per kiekvieną 90 dienų laikotarpį. Irakas atsisakė sutikti su tokio „maistas už naftą" sandorio sąlygomis, laikydamas tai jo suvereniteto pažeidimu, kol galiausiai 1996 m. pavasarį buvo pasiektas susitarimas tarp JT Sekretoriato ir Irako vyriausybės.[116]

Kitas aspektas, kurį reikia paminėti, yra naujovė, susijusi su Saugumo Tarybos, veikusios vėl pagal VII skyrių, nustatytu reparacijų režimu Irakui.[117] Jau 1990 m. spalio mėnesį Taryba priminė Irakui, kad pagal tarptautinę teisę jis atsako už visą žalą, padarytą Kuveitui ir kitoms valstybėms, įmonėms bei asmenims ryšium su įsiveržimu į Kuveitą.[118] Nugalėjus Iraką, Taryba savo 1991 m. kovo 2 d. priim-

[112] *Agenda for Peace*, Jungtinės Tautos, 1992, p. 24. Šį klausimą taip pat iškėlė buvęs JTO patarėjas teisės klausimais bei dabartinis Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėjas C.-A. Fleischhauer, Wirtschaftliche Zwangsmasnahmen in Recht und Praxis der Weltorganisation, *VN* (1991), p. 41.

[113] ST Rezoliucija Nr. 687 (1991), *ILM* 30 (1991), p. 84.

[114] Žr. T. Marauhn, The Implementation of Disarmament and Arms Control Obligations Imposed Upon Iraq by the Security Council, *ZaoRV* 52 (1992), p. 781–803; M. Weller/P. Hatfield (red.), *The Control and Monitoring of Iraqi Weaponry of Mass Destruction*, 1996.

[115] Žr. 10 skyrių.

[116] Tekstas *ILM* 35 (1996), p. 1095; žr. taip pat *UN Chronicle*, Nr. 2, 1996, p. 14–18. Tačiau šio sandorio įgyvendinimas buvo sustabdytas, kai 1996 m. rugsėjo mėn. Irako pajėgos kurdų lyderio Barzani prašymu įsikišo į kurdų pilietinį karą saugumo zonoje Irako šiaurėje; tai paskatino JAV vienašalius (išskyrus Jungtinės Karalystės paramą) karinius smūgius, sunaikinant karinius taikinius Irako pietuose.

[117] Dėl labai kritiško šio režimo įvertinimo jo teisėtumo prasme žr. B. Graefrath, Iraq: Reparations and the Security Council, *ZaoRV* 55 (1995), p. 1–68. Žr. taip pat E.J. Garmise, The Iraqi Claims Process and the Ghost of Versailles, *NYULR* 67 (1992), p. 840–76. Apskritai dėl karo padarytos žalos žr. A. Steinkamm, *EPIL* 4 (1982), p. 298–301; V. Gowland-Debbas, Security Council Enforcement Action and Issues of State Responsibility, *ICLQ* 43 (1994), p. 55–98.

[118] ST Rezoliucija Nr. 674 (1990), 8 p.

toje rezoliucijoje[119] pareikalavo, kad Irakas „iš principo" pripažintų savo tarptautinę atsakomybę už žalą, kaip vieną iš ugnies nutraukimo sąlygų. Vėlesnės Rezoliucijos Nr. 687 16-ame punkte buvo patvirtinta, kad:

> Irakas, neskaitant jo skolų ir įsipareigojimų, kilusių iki 1990 m. rugpjūčio 2 d., pagal tarptautinę teisę yra atsakingas dėl bet kokių tiesioginių nuostolių, žalos, įskaitant žalą aplinkai ir gamtinių išteklių išeikvojimą, taip pat žalos užsienio vyriausybėms, piliečiams ir įmonėms, kilusios dėl Irako neteisėto įsiveržimo į Kuveitą ir jo okupacijos.[120]

Šios rezoliucijos pagrindu Saugumo Taryba, 1991 m. gegužės 20 d. priėmusi kitą rezoliuciją, sukūrė Kompensacijų fondą bei Jungtinių Tautų Kompensacijų komisiją (UNCC),[121] kurios būstinė yra Ženevoje. UNCC yra Saugumo Tarybos pagalbinė institucija, o jos pagrindinis politinis organas – Valdymo taryba – atspindi pačios Saugumo Tarybos sudėtį. Jos užduotis – spręsti klausimus, susijusius su daugiau nei 2,6 mln. pretenzijų, kurias Irakui pateikė daugiau nei 100 šalių ir kurios apėmė pretenzijas, pareikštas asmenų, turėjusių išvykti iš Irako ar Kuveito arba patyrusių sužeidimų, pretenzijas dėl įmonių, turto ir verslo praradimo, vyriausybių bei tarptautinių organizacijų įvairaus tipo pretenzijas, taip pat naują pretenzijų kategoriją, susijusią su Irako padaryta žala aplinkai (Irakas kaltinamas naudojęs naftą kaip ginklą). Kyla daugybė teisinių klausimų dėl šios naujos institucijos įsteigimo bei veiklos, kuri yra ne tam tikra arbitražo ar teismo forma,[122] bet pareikštų pretenzijų administravimo (dažnai – supaprastintu būdu) sistema, pagal kurią valstybei atsakovei (Irakui) nebuvo suteiktas joks statusas ir pareikalauta, kad Irakas, kai jam bus panaikintas embargas, mokėtų į Fondą trečdalį savo metinių pajamų, gaunamų iš parduodamos naftos; tačiau tie klausimai nėra šios knygos nagrinėjimo objektas.[123]

Kurdų krizė

Vienas iš svarbiausių dalykų, analizuojant iš karto po Persijos įlankos karo vykusius įvykius, buvo tai, kad Saugumo Taryba savo Rezoliucija Nr. 688 sąjungininkų pajėgoms karinėmis priemonėmis leido ginti kurdus Irako teritorijoje.[124] Todėl tai verta aptarti išsamiau. Kad Šiaurės Irake sukurtų „saugumo zonas" daugybei bėgusių nuo Irako armijos kurdų pabėgėlių, užplūdusių Turkiją ir Iraną ir kentusių baisias gyvenimo sąlygas, sąjungininkų intervenciją 1991 m. vykdė daugiau nei 13 000 karių iš įvairių Vakarų valstybių, įskaitant Britaniją, Prancūziją, Olandiją, Ispaniją, Italiją bei Australiją; vadovavo JAV.[125]

[119] ST Rezoliucija Nr. 686 (1991), 1(b) p.

[120] ST Rezoliucija Nr. 687 (1991), *op. cit.*

[121] ST Rezoliucija Nr. 692 (1991).

[122] Žr. 18 skyrių.

[123] Žr. P. Malanczuk, International Business and New Rules of State Responsibility? – The Law Applied by the United Nations (Security Council), Compensation Commission for Claims against Iraq, leidinyje K.-H. Bockstiegel (red.), *Perspectives of Air Law, Space Law and International Business Law for the Next Century*, 1996, p. 117–164; R. Lillich (red.), *The United Nations Compensation Commission*, 1995. Dokumentai, susiję su pretenzijų Irakui išsprendimu, taip pat UNCC 1-as ir 2-as sprendimai yra leidinyje *ILM* 30 (1991), p. 1703; UNCC sprendimai 3–13 ir asocijuotas raportas yra perspausdinti leidinyje *ILM* 31 (1992), p. 1009; UNCC sprendimai 14–23 ir asocijuoti raportai bei rekomendacijos yra *ILM* 34 (1995), p. 235; UNCC 24-as, 30-as ir 35-as sprendimai bei asocijuoti raportai yra *ILM* 35 (1996), p. 939 (D.D. Carono įžanginės pastabos).

[124] Žr. P. Malanczuk, The Kurdish Crisis and Allied Intervention in the Aftermath of the Second Gulf War, *EJIL* 2 (1991), p. 114–132. Apskritai apie kurdų problemą žr. G. Chaliand, *The Kurdish Tragedy*, 1994; žr. taip pat 19 skyrių.

[125] Jungtinis kontingentas, kurį sudarė maždaug 5000 karių, liko dislokuotas Turkijoje iki 1991 m. spalio 10 d., o Incirliko aviacijos bazė ir toliau buvo naudojama remiantis Turkijos sutikimu; žr. Malanczuk (1991), *op. cit.*, p. 122–123; L. Freedman/D. Boren, „Safe Havens" for Kurds in Post-War Iraq, leidinyje Rodley (red.), 1992, *op. cit.*, p. 43.

1991 m. balandžio 5 d. priimta Saugumo Tarybos Rezoliucija Nr. 688 dažnai buvo įvardijama kaip „teisinis pagrindas" šiai operacijai (kaip ir vėlesniems kariniams smūgiams prieš Iraką). Literatūroje ji buvo aiškinama kaip įrodymas, kad Taryba pagal VII skyrių gali imtis priemonių valstybės viduje vykstantiems konfliktams spręsti, jeigu masiniai žmogaus teisių pažeidimai reiškia grėsmę taikai arba taikos pažeidimą, nors Įstatų 2(7) straipsnyje yra įtvirtintas intervencijos draudimo principas.[126] Tačiau išsamesnis pačios rezoliucijos teksto, diskusijų Saugumo Taryboje medžiagos bei faktinių aplinkybių nagrinėjimas tokios išvados daryti neleidžia.

Rezoliucija Nr. 688, kurios projektas buvo įtrauktas į Saugumo Tarybos darbotvarkę 1991 m. balandžio 5 d. Belgijos ir Prancūzijos iniciatyva, Jungtinei Karalystei ir JAV veikiant kaip rėmėjoms,[127] iš visų rezoliucijų, kurias iki tol Taryba buvo priėmusi invazijos į Kuveitą klausimu, buvo priimta mažiausia balsų dauguma:[128] 10 balsų už, trys balsai (Kuba, Jemenas ir Zimbabvė) – prieš ir dvi valstybės (Kinija ir Indija) – susilaikė. Šio klausimo svarbą liudijo faktas, jog per posėdį savo nuomonę pareiškė 31 valstybė.

Rezoliucijos pagrindinė dalis prasideda pasmerkimu „represijų prieš Irako civilius gyventojus daugelyje Irako dalių, įskaitant kurdų gyvenamas zonas, ir savo padariniais keliančių grėsmę tarptautinei taikai bei saugumui regione" (1 punktas). Šie padariniai buvo aiškiai įvardyti preambulėje: „masinis pabėgėlių srautas link tarptautinių sienų ir per jas", taip pat „įsiveržimai į kitos valstybės teritoriją".[129] Taigi rezoliucijos negalima laikyti precedentu, pagrindžiančiu teiginį, jog Saugumo Taryba masinius, tačiau grynai valstybės viduje vykstančius žmogaus teisių pažeidimus, neturinčius tarpvalstybinio poveikio, laiko tiesiogine grėsme tarptautinei taikai bei saugumui. Tačiau žmogaus teisių pažeidimai, turintys tarpvalstybinį poveikį, iš tikrųjų yra svarbus precedentas.

Bet tai nėra precedentas Saugumo Tarybai leisti panaudoti jėgą tam, kad tokiais atvejais apsaugotų žmogaus teises. Rezoliucijoje Nr. 688 nėra jokios nuorodos į VII skyrių,[130] joje neminimos jokios kolektyvinės prievartos priemonės ir nėra konkrečios nuostatos, leidžiančios ar palaikančios sąjungininkų karinę intervenciją.[131] Rezoliucijoje „reikalaujama", kad Irakas nedelsdamas nutrauktų represijas ir „tuo prisidėtų prie grėsmės tarptautinei taikai bei saugumui regione pašalinimo", ir išreiškiama viltis dėl „atviro dialogo" siekiant užtikrinti, kad „būtų gerbiamos visų Irako piliečių žmogaus ir politinės teisės" (2 punktas). Po reikalavimo, kad Irakas nedelsdamas įsileistų tarptautines humanitarines organizacijas (3 punktas), Rezoliucijoje raginama, kad Generalinis sekretorius „panaudotų visus jo dispozicijo-

[126] U. Heinz/C. Philip/R. Wolfrum, Zweiter Golfkrieg: Anwendungsfall von Kapitel VII der UN-Charta, *VN* 39 (1991), p. 121, at 125; Bothe (1993), *op. cit.*, p. 294–295, kur Rezoliucija Nr. 688 taip pat laikoma pavyzdžiu, kada Saugumo Taryba taikė VII skyrių.

[127] UN Security Council, Provisional Verbatim Record, S/PV 2982, 1991 m. balandžio 5 d., p. 3. Posėdis buvo sušauktas Turkijos ir Prancūzijos reikalavimu. ST Rezoliucijos Nr. 688 (1991) tekstas leidinyje *ILM* 30 (1991), p. 858.

[128] Žr. N.S. Rodley, Collective Intervention to Protect Human Rights and Civilian Populations, Rodley (red.), 1992, *op. cit.*, p. 29.

[129] Dėl valstybės atsakomybės, susijusios su pabėgėlių srautu, teisinių aspektų žr. R. Hofmann, Refugee-Generating Policies and the Law of State Responsibility, *ZaoRV* 45 (1985), p. 694.

[130] ST Rezoliucija Nr. 688 (1991), *op. cit.* Tačiau, kaip pastebi Rodley (1992), Collective Intervention, *op. cit.*, p. 31, yra tiesa, kad nėra nuorodos ir į VI skyrių. Tai vėlgi sukelia problemų dėl to, kad Saugumo Taryba dažnai nepakankamai aiškiai nurodo, kokia nuostata remdamasi ji vykdo veiklą. Esmė ta, kad nors teoriškai ir negalima atmesti, jog Rezoliucija Nr. 688 gali būti grindžiama VII skyriumi, svarbiausia yra tai, kad Saugumo Taryba nedavė įgaliojimo panaudoti prievartos priemonių arba, kaip Rodley pats sako, ji to nesvarstė tuo metu, kai Rezoliucija buvo priimama.

[131] Žr. taip pat O. Schachter, United Nations Law in the Gulf Conflict, *AJIL* 85 (1991), p. 452, at 468.

je esamus išteklius (ir JT atitinkamų įstaigų pastangas) ir nedelsdamas spręstų pabėgėlių bei perkeltų Irako gyventojų būtiniausius poreikius“ (5 punktas). Galiausiai Saugumo Taryba kreipėsi į visas valstybes nares bei humanitarines organizacijas ir paragino jas prisidėti prie pagalbos teikimo (6 punktas), be to, ji pareikalavo, kad Irakas bendradarbiautų su Generaliniu sekretoriumi (7 punktas), taip pat nusprendė „ir toliau užsiimti šiuo klausimu“ (8 punktas).[132] Rezoliucijoje Nr. 688 nebuvo tokių nuostatų kaip ankstesnėje Rezoliucijoje Nr. 678, leidusių valstybėms narėms „panaudoti visas reikiamas priemones“ Irako agresijai prieš Kuveitą pašalinti.[133] Panašių formuluočių nėra ir vėlesnėje 1992 m. gruodžio 3 d. Rezoliucijoje Nr. 794 Somalio klausimu, kurioje Taryba ragino „visas valstybes nares, galinčias tai padaryti, sutelkti savo karines pajėgas“ (11 punktas), „panaudoti visas reikiamas priemones“ humanitarinės pagalbos operacijoms Somalyje užtikrinti (10 punktas) arba „panaudoti tokias priemones, kurios gali būti reikalingos“ užtikrinti ankstesnės Rezoliucijos Nr. 733 įgyvendinimą (16 punktas).[134] Faktiškai Rezoliucijos Nr. 688 priėmimo metu, t.y. 1991 m. balandžio 5 d., karinės intervencijos idėja dėl minėtų saugumo zonų sukūrimo dar nebuvo gavusi JAV paramos.[135] JAV savo poziciją atskleidė tik 1991 m. balandžio 10 d. ir pareikalavo, kad Irakas nutrauktų bet kokią karinę veiklą savo teritorijoje, esančioje į šiaurę nuo 36-os paralelės, taip pat perspėjo Iraką, kad bus panaudota jėga, jeigu jis bet kokiomis karinėmis priemonėmis trukdys teikti tarptautinę pagalbą kurdams. O pati sąjungininkų intervencija prasidėjo po savaitės, t.y. 1991 m. balandžio 17 dieną.

Saugumo Tarybos posėdyje padaryti pareiškimai rodo, jog beveik visos valstybės, netgi palaikiusios Rezoliuciją, Saugumo Tarybos teisę imtis veiksmų šioje situacijoje kruopščiai lygino su nesikišimo į Irako vidaus reikalus principu, nes norėjo išvengti nepageidautino precedento ateičiai.[136] Rezoliucijos Nr. 688 formuluotės švelnina šią problemą ir palieka plačias jų interpretavimo galimybes. Preambulėje išreiškiamas didelis Tarybos susirūpinimas dėl Irako represijų prieš civilius gyventojus, tačiau kartu patvirtinama „visų valstybių narių pagarba Irako bei visų valstybių tame regione suverenitetui, teritoriniam vientisumui ir politinei nepriklausomybei“.

Be humanitarinio pobūdžio užduočių Generaliniam sekretoriui, Rezoliucija Nr. 688 reiškė ne ką daugiau kaip Irako pasmerkimą. Priešingu atveju tikriausiai ją būtų vetavusi Kinija. Ši valstybė taip paaiškino savo susilaikymą:

> Šis klausimas yra ypač sudėtingas, nes tai susiję ir su šalies vidaus reikalais. Remiantis Įstatų 2 straipsnio 7 punktu, Saugumo Taryba negali svarstyti arba imtis priemonių tokiais klausimais, kurie susiję su bet ku-

[132] ST Rezoliucija Nr. 688 (1991), *op. cit.*, at 859.

[133] ST Rezoliucija Nr. 678, *op. cit.*, at 1565, p. 2.

[134] ST 1992 m. gruodžio 3 d. Rezoliucija Nr. 794, *UNYb* 1932, p. 209. Žr. tekstą toliau, p. 475–476.

[135] Žr. Malanczuk (1991), *op. cit.*, p. 119–120.

[136] Žr. taip pat Rodley (1992), Collective Intervention, *op. cit.*, at 29; Schachter, *AJIL* 85 (1991), *op. cit.*, at 469, kur pastebima, kad „Saugumo Tarybos nebuvo prašyta leisti arba palaikyti apsauginių priemonių taikymą saugumo zonose tikriausiai dėl to, jog ne visi jos nariai buvo pasirengę pritarti šioms priemonėms. Saugumo Tarybos aiškaus pritarimo nebuvimu bei Įstatų nuostata, draudžiančia kištis į valstybės vidaus jurisdikcijai priklausančius reikalus, kaip tik ir rėmėsi tam prieštaravę JT nariai, laikydami karinių dalinių panaudojimą saugumo zonose rimtu Įstatų pažeidimu. Buvo teigiama, kad visos valstybės turi pagrindo nuogąstauti dėl tokio precedento vėlesnių padarinių.“

rios valstybės vidaus reikalais. Mes manome, kad aptariamos situacijos tarptautiniai aspektai turi būti sureguliuoti atitinkamais kanalais. Mes palaikome Generalinio sekretoriaus pastangas humanitarinę pagalbą pabėgėliams teikti per atitinkamas organizacijas.[137]

Be to, įdomu pabrėžti, kad JT Generalinio sekretoriaus reakcija į planą dėl „saugumo zonų" buvo tokia, jog iš karto buvo iškeltas klausimas, ar pažeidžiant Irako suverenitetą jame gali būti sukurti anklavai kurdams. Balandžio 17 d. jis pareiškė, jog Šiaurės Irake dislokuoti bet kokias užsienio pajėgas galima tik leidus Irakui.[138] Irakas pasmerkė sąjungininkų veiksmus, tačiau nereagavo į tai karinėmis priemonėmis. Jis tęsė derybas humanitarinės pagalbos klausimais tiek su Eriko Suy (asmeninis JT Generalinio sekretoriaus atstovas) vadovaujama Jungtinių Tautų misija, tiek su Sadruddino Aga Khano (JT Generalinio sekretoriaus atstovas JT humanitarinei programai Irake, Kuveite, Irako/Irano bei Irako/Turkijos pasienio teritorijose) vadovaujama JT misija, kurią sudarė įvairių JT specializuotų institucijų atstovai. Susitarimai buvo pasirašyti 1991 m. balandžio 18 d. ir gegužės mėnesį.[139] Aga Khanas ir Irakas pasirašė Memorandumą dėl Jungtinių Tautų vaidmens teikiant humanitarinę pagalbą Irake; šio dokumento priede buvo išdėstytos sąlygos dėl maždaug 500 „JT sargybinių", turinčių lengvą ginkluotę, dislokavimo. Taigi dėl šių „JT sargybinių" dislokavimo sutiko Irako vyriausybė.

Trečiojo pasaulio valstybių reakcija į sąjungininkų intervenciją, pasireiškusi Generalinei Asamblėjai 1991 m. lapkričio mėnesį svarstant klausimą dėl JTO galimybių spręsti humanitarinės krizės klausimus, rodo, jog gelbėjimo operaciją daugelis laikė rimtu suvereniteto pažeidimu, turėjusiu neigiamų padarinių.[140] Erikas Suy sąjungininkų intervenciją taip pat laiko vienašaliu veiksmu, vykdytu be leidimo. Jis pastebi, kad sąjungininkų veiksmai nebuvo pasmerkti (tai nelabai ir tikėtina, nes trys sąjungininkų valstybės turėjo *veto* teisę), ir kad „pasaulio viešoji nuomonė" šią operaciją palaikė. Tačiau Suy daro išvadą, jog ji buvo neteisėta pagal tarptautinę teisę ir, kaip vienintelis precedentas, negalėjo sukurti naujos paprotinės normos.[141]

Tiesa, jog Rezoliucija Nr. 688, kuria rėmėsi sąjungininkai teisindami savo veiksmus ne tik kurdų klausimu, bet ir dėl neskraidymo zonų virš Irako nustatymo bei karinių smūgių Irakui 1992 m. sausio mėnesį įteisinimo,[142] prieštarauja tokiems tvirtinimams. Tačiau klausimas dėl intervencijos, siekiant apsaugoti kurdus, teisėtumo ar neteisėtumo yra sudėtingesnis. Pirma, neaišku, ar vienašališka ir neturinti mandato humanitarinė intervencija išimtinėmis aplinkybėmis vis tiek gali būti *de lege lata* leistina.[143] Antra, siekiant detaliau išanalizuoti faktines aplinkybes, reikėtų nustatyti, ar Irakas, nors ir oficialiai pro-

[137] UN Doc. S/PV. 2982, 1991 m. balandžio 5 d., p. 55–56.

[138] Žr. Malanczuk (1991), *op. cit.*, p. 129.

[139] *ILM* 30 (1991), p. 862 (priedas, 6 p.); žr. Malanczuk (1991), *op. cit.*, p. 129–130.

[140] Žr. L. Minear, Humanitarian Intervention in a New World Order, Overseas Development Council, *Policy Focus* (1992), p. 1, 2 ir t.t.

[141] E. Suy, Commentaar: Humanitaire interventie – Tussen soevereiniteit en mensenrechten, *Transaktie* 21 (1992), p. 319.

[142] Žr. *IHT*, 1992 m. sausio 18 d., p. 1 (Baltųjų Rūmų spaudos atstovas pareiškė, kad atakos prieš „branduolinį įrenginį" netoli Bagdado tikslas buvo „priversti laikytis JT rezoliucijų"); *NRC Handelsblad*, 1992 m. sausio 18 d., p. 1; Europos ir arabų valstybių parama JAV vadovaujamiems kariniams veiksmams prieš Iraką ėmė svyruoti 1992 m. sausio 19 d.; Prancūzija nedalyvavo atakuojant Bagdado priemiesčius remdamasi tuo, kad tai peržengia Saugumo Tarybos rezoliucijų nustatytus rėmus, kaip pareiškė Prancūzijos užsienio reikalų ministras, *FAZ*, 1992 m. sausio 21 d., p. 1. Rusija po konsultacijų su arabų valstybėmis pareikalavo, kad JAV nesiimtų tolesnių veiksmų be aiškaus Saugumo Tarybos leidimo, *FAZ*, 1992 m. sausio 20 d., p. 1. Rusijos užsienio reikalų ministerija savo pareiškimu apkaltino Iraką JT rezoliucijų nesilaikymu, tačiau kartu pareiškė: „Mūsų tvirta pozicija yra ta, kad reakcija į Irako veiksmus turi būti adekvati ir grindžiama suderintais sprendimais... Pribrendo laikas situaciją vėl apsvarstyti JT Saugumo Taryboje", *IHT*, 1992 m. sausio 19 d., p. 1. Žr. taip pat 19 skyrių.

[143] Žr. Malanczuk (1993), *op. cit.*

testavęs, vėliau nebūtų faktiškai tyliai pripažinęs[144] gelbėjimo operacijos. Trečia, sudėtingas klausimas yra ir tai, ar ši operacija gali būti atskirta nuo bendro Persijos įlankos karo konteksto, įskaitant anksčiau Tarybos duotą leidimą imtis prievartos priemonių ir/arba kolektyvinės savigynos įgyvendinimo.[145] Vis dėlto darytina išvada, kad Rezoliucija Nr. 688 nėra teisinis pagrindas ir precedentas, remiantis 42 straipsniu, Saugumo Tarybos praktiką dėl humanitarinių priemonių taikyti prievarta.[146] Kita vertus, sąjungininkų veiksmų, kaip valstybių praktikos, teisinė reikšmė paprotinės tarptautinės teisės plėtojimuisi išaiškės tik per ilgesnį laiką ir su sąlyga, kad tie veiksmai bus visuotinai pripažinti kaip precedentas, nors Persijos įlankos kare egzistavo specifinės aplinkybės.

Somalis

Somalio atvejis, 1992 m. įtraukęs 37 000 užsienio karių kontingentą iš daugiau nei 20 šalių vadovaujant JAV, puikiausiai parodo tikrąją Saugumo Tarybos praktiką humanitarinės intervencijos, grindžiamos JT Įstatų VII skyriumi, srityje.[147] Kartu tai tapo kolektyvinės humanitarinės intervencijos žlugimo pavyzdžiu.

Somalis yra unikali šalis tarp SubSaharos valstybių ta prasme, kad yra vienintelė šalis, kurios gyventojai – vieninga etninė grupė. Nepaisant to, ši šalis, paskutiniajame XIX a. ketvirtyje buvusi padalyta į tris kolonijines teritorijas (Britanijos, Prancūzijos ir Italijos), pilietinių karų tarp klanų buvo išdraskyta į atskiras valdas; dėl to žlugo vieningo valdymo struktūra ir Somalis tapo pirmuoju naujo fenomeno – „žlugusios valstybės“[148] – pavyzdžiu; jis buvo kur kas ryškesnis nei kitų valstybių, tokių kaip Liberija[149] ar Ruanda,[150] atvejai.

Paskelbus nepriklausomybę, Somalį 21 metus valdė prezidentas Siadas Barre'as; remdamasis PanSomalio nacionalizmo ir sovietinio modelio centralizuoto socializmo kombinacija, jis mėgino įveikti klanų struktūrą, nors savo valdžią daugiausiai grindė Merihano klanu bei dviem kitais klanais – Ogadenio ir Dolbahante'o. Kai Barre'o režimas 1991 m. žlugo, daugelyje šalies vietovių prasidėjo susirėmimai tarp klanų ir kova dėl valdžios. Sostinėje Mogadiše prasidėjo nuožmi kova tarp grupuočių, rėmusių laikinąjį prezidentą Ali Mahdi Mohamedą ir generolą Mohamedą Farahą Aididą (Suvienyto Somalio Kongreso pirmininką). Šalis susiskaldė, o mirties baimė šimtus tūkstančių žmonių privertė palikti savo namus. Beveik 5 milijonai žmonių kentė badą ir ligas; beveik milijonas žmonių pabėgo į kaimynines šalis. 1991 m. gegužės mėnesį Somalio šiaurės vakarų teritorijos dalis paskelbė savo nepriklausomybę, pasivadinusi „Somalilendo Respublika“.

[144] Atrodo, jog tokio požiūrio laikytasi leidinyje R. Jennings/A. Watt (red.), *Oppenheim's International Law*, I: Peace, 9-as leid., 1992, p. 443, 18-a past., kur teigiama, kad „Irako pozicija buvo formalus protestas dėl jo suvereniteto pažeidimo (pvz., UN Doc. S/22459 of 8 April, S/22513 of 22 April ir S/22531 of 25 April), tačiau nesipriešinama veiksmais, kas iš esmės reiškė tylų sutikimą“. Delbruck, A Fresh Look, *op. cit.*, at 985–986, kur pateikiamas kitoks argumentas, jog Saugumo Taryba „aiškiai sutiko su laikinu JAV, Britanijos ir Prancūzijos karinių pajėgų buvimu Šiaurės Irake...“ (at 986). Dėl juridinės „tylaus sutikimo“ sąvokos žr. 10 skyrių.

[145] Žr. Schachterio argumentą, *AJIL* 85 (1991), *op. cit.*, p. 469.

[146] Žr. taip pat Rodley (1992), Collective Intervention, *op. cit.*, at 33; E. Suy, *Transaktie* 21 (1992), p. 317, at 319.

[147] Malanczuk (1993), *op. cit.*, p. 24 ir t.t.; M.R. Hutchinson, Note, Restoring Hope: U.N. Security Council Resolutions for Somalia and an Expanded Doctrine of Humanitarian Intervention, *Harvard ILJ* 34 (1993), p. 624; ir literatūra, nurodyta 22 skyriaus 22-oje išnašoje.

[148] Žr. I. Zartman (red.), *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, 1995.

[149] Žr. Nolte, *op. cit.*, p. 603–637; Weller (red.), 1994, *op. cit.*

[150] Žr. tekstą toliau, p. 477–479.

Jungtinės Tautos ir daugybė nevyriausybinių organizacijų įsitraukė į humanitarinės pagalbos Somalyje operacijas, o JT Generalinis sekretorius, kartu su Afrikos vienybės organizacija, Arabų valstybių lyga ir Islamo konferencijos organizacija, ėmėsi politinių priemonių taikai atkurti.[151] 1992 m. sausio 23 d. Saugumo Taryba Somaliui įvedė ginklų embargą ir visas šalis paragino nutraukti ginkluotą kovą.[152] JT būstinėje vykusiose derybose, kuriose dalyvavo JT Generalinis sekretorius bei trys aukščiau minėtos organizacijos, buvo susitarta dėl ugnies nutraukimo tarp laikinojo prezidento Ali Mahdi ir generolo Aidido; šio susitarimo vykdymą turėjo prižiūrėti JT stebėtojai. Buvo susitarta ir dėl to, kad humanitarinės pagalbos vilkstines saugos JT sargybiniai. 1992 m. balandžio mėnesį Saugumo Taryba įkūrė UNOSOM – dėl to Somalyje buvo dislokuota 50 JT karo stebėtojų bei maždaug 500 JT apsaugos pareigūnų.[153] Vėliau Saugumo Taryba, atsižvelgusi į užsitęsusias kovas bei išpuolius prieš humanitarines operacijas, nusprendė padidinti apsaugos pajėgas iki 3000 žmonių. Tačiau UNOSOM savo mandato įgyvendinti nepajėgė.

1992 m. gruodžio 3 d. Saugumo Taryba, remdamasi JT Įstatų VII skyriumi, vienbalsiai priėmė Rezoliuciją Nr. 794, leidusią panaudoti visas reikiamas priemones, kad užtikrintų saugią aplinką pagalbos operacijoms vykdyti. Tačiau aplinkybės, kaip nurodyta pačioje rezoliucijoje ir kaip akcentavo daugelis valstybių per Tarybos posėdį,[154] buvo išskirtinės dėl „esamos situacijos Somalyje unikalumo", pasireiškiančio „niokojamuoju, sudėtingu pobūdžiu, reikalaujančiu neatidėliotino ir išskirtinio reagavimo".[155] Nors Somalis kreipėsi į Jungtines Tautas dėl pagalbos, faktas, kad Somalis neturėjo nei vyriausybės, nei ko nors panašaus į valstybės aparatą, neturi būti pamirštas vertinant šio precedento tinkamumą taikyti situacijoms, galinčioms iškilti ateityje.

Nesibaigiančio pilietinio karo chaosas, kuriame dalyvavo apie 15 skirtingų grupių, masinis milijonų žmonių badavimas, ginkluotas trukdymas teikti humanitarinę pagalbą ir ribotą mandatą turinčio JT taikos palaikymo kontingento bejėgiškumas ką nors pakeisti – visa tai privertė Saugumo Tarybą pripažinti, kad „konfliktu Somalyje sukelta žmonių tragedija ir toliau didinama humanitarinės pagalbos paskirstymui daromomis kliūtimis, kelia grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui".[156] Pirmą kartą Tarybos rezoliucijoje buvo aiškiai pasakyta, neminint išorinių „padarinių", kad humanitarinės krizės vidiniai aspektai, nors ir susiję su ginkluotu trukdymu tarptautinėms humanitarinės pagalbos operacijoms, kelia grėsmę tarptautinei taikai bei saugumui ir pagal VII skyrių reikalauja karinių prievartos priemonių.

Kitas įdomus dalykas – tai, jog Saugumo Taryba prisiėmė atsakomybę atkurti „taiką, stabilumą ir teisėtvarką, kad sudarytų sąlygas

[151] Žr. *Basic Facts about the United Nations*, 1995, p. 50 ir t.t.

[152] ST Rezoliucija Nr. 733 (1992), *op. cit.* Tai buvo atsakas reikalavimui nedelsiant sušaukti Saugumo Tarybos posėdį, kad apsvarstytų blogėjančią saugumo situaciją Somalyje; žr. Somalio nuolatinės atstovybės prie JTO laikinojo reikalų patikėtinio 1992 m. sausio 20 d. laišką, adresuotą Saugumo Tarybos pirmininkui, UN SCOR, 47th Sess., UN Doc. S/23445 (1992).

[153] ST Rezoliucija Nr. 751 (1992).

[154] Posėdžio stenograma, S/PV.3145, 1992 m. gruodžio 3 diena.

[155] ST Rezoliucija Nr. 794 (1992), *op. cit.*

[156] Posėdžio stenograma, *op. cit.*

Jungtinių Tautų globojamam politinio sureguliavimo procesui", tačiau tik tuo atveju, jei „Somalio tauta prisiims pagrindinę atsakomybę dėl nacionalinio susitaikymo bei jos pačios šalies pertvarkymo".[157] Žinoma yra ir tai, kad JAV, operacijos Somalyje pradininkė ir karinė jos vadovė pirmojoje stadijoje, tačiau dėl politinių priežasčių (nesutariant, kokia turėtų būti JTO kontrolė) tik labai netiesiogiai paminėta rezoliucijoje,[158] laikėsi kitokio nei Generalinis sekretorius požiūrio į tai, ar įsikišimu turėtų būti siekiama tolesnių tikslų ne tik nutraukti ginkluotus susirėmimus ir užtikrinti pagalbos teikimą. Rezoliucijos tekstas, nors jame ir deklaruojamas suvereniteto principas, kai pagrindinė atsakomybė tenka Somalio tautai, iškėlė klausimą, kokių konkrečių ilgalaikių Jungtinių Tautų uždavinių turi būti siekiama antrojoje operacijos stadijoje, ar jie turi apimti, pavyzdžiui, policijos pajėgų, valdymo, teisėtvarkos struktūrų kūrimą, švietimo sistemos, ūkio reorganizavimą ir kt.[159]

Įdomu pastebėti, kad priežastis, kodėl Rezoliucija Nr. 794 buvo priimta vienbalsiai (kitaip nei kitos rezoliucijos, leidusios panaudoti jėgą Ruandoje, Haityje ir kt.), buvo ta, jog Rezoliucija numatė mechanizmą, kuriuo siekta išlaikyti JTO operacijos kontrolę.[160] JT Generalinis sekretorius turėjo konsultuotis su tame procese dalyvaujančiomis valstybėmis bei užtikrinti „vieningą vadovavimą operacijoje dalyvaujančioms pajėgoms ir jų kontrolę".[161] Saugumo Tarybos narių *ad hoc* komisija buvo įpareigota informuoti Tarybą apie operacijos eigą. „Reguliarių" pranešimų buvo reikalaujama ir iš Generalinio sekretoriaus, ir iš operacijoje dalyvaujančių valstybių.

1992 m. gruodžio mėnesį UNITAF, sudarytas iš 24 valstybių karinių pajėgų ir vadovaujamas JAV, buvo nusiųstas į Somalį ir iki 1993 m. kovo mėnesio šis darinys, į kurį įėjo apie 37 000 karių, pradėjo kontroliuoti 40 procentų šalies teritorijos. Saugumo Taryba 1993 m. kovo 26 d. UNITAF nusprendė transformuoti į UNOSOM II ir išplėsti jo dydį bei mandatą. UNOSOM II pagal VII skyrių buvo leista naudoti jėgą, kad įtvirtintų saugią aplinką visoje Somalio teritorijoje. Jis buvo įgaliotas padėti atkurti ir šalies ekonomiką, socialines bei politines institucijas. 1993 m. kovo mėnesį Adis Abeboje įvykusioje konferencijoje 15 Somalio politinių judėjimų lyderių susitarė dėl nacionalinio susitaikymo, nusiginklavimo ir saugumo, šalies atstatymo, nuosavybės grąžinimo, ginčų sureguliavimo bei laikinosios nacionalinės tarybos sudarymo.

Tačiau šis susitarimas buvo tik tolesnės katastrofos preliudija. 1993 m. birželio mėnesį, Mogadiše užpuolus UNOSOM II, buvo nužudyti 25 Pakistano kariai. UNOSOM II tapo konflikto šalimi ir įsitraukė į karinius veiksmus Mogadiše, pareikalavusius civilių gyven-

[157] Ten pat.

[158] Ten pat. Rezoliucijoje Nr. 794 tiktai pareiškiama, kad Taryba sveikina „Valstybės narės siūlymą, smulkiai išdėstytą Generalinio sekretoriaus 1991 m. lapkričio 29 d. laiške Tarybai (S/24868), dėl pajėgų dislokavimo, siekiant sukurti saugią aplinką" (8-as p.).

[159] Žr. JTO Žmogaus teisių departamento dokumentą „Review of the 100–Day Action Programme and Beyond: Key Issues for Somalia", 1992 m. gruodžio 3 d. Programa buvo pradėta Ženevoje 1992 m. spalio 12 d.

[160] Žr. Quigley, *op. cit.*, p. 267.

[161] ST Rezoliucija Nr. 794 (1992), p. 4.

tojų ir UNOSOM karių gyvybių. JAV laikė esant būtinu nugalėti generolą Aididą, todėl ėmėsi karinių veiksmų prieš jo pajėgas – malūnsparniais atakavo jo vadavietę Mogadiše, ir dėl to žuvo 50 civilių.[162] Amerikos veiksmus kritikavo kitos valstybės, ypač Italija. Ji pareikalavo, kad JT karinė vadovybė sustabdytų karinę operaciją Mogadiše. JT vadovybė į tai reagavo reikalavimu Italijai pakeisti kontingento vadą; Italija atsisakė tai daryti, remdamasi teise skirti savo pačios karinių pajėgų vadą. Taigi įsitraukimas į konfliktą Somalyje sukėlė nesutarimų tarp pačių valstybių narių ir greitą pajėgų išvedimą iš šios šalies.

Po to, kai 1993 m. spalio mėnesį žuvo 18 JAV karių, JAV galiausiai paskelbė pasitraukianti iš Somalio iki 1994 m. kovo 31 dienos. Apie pasitraukimą paskelbė Belgija, Prancūzija ir Švedija. UNOSOM II mandatas buvo peržiūrėtas 1994 m. vasario mėnesį ir akcentuotas jo vaidmuo teikiant paramą politiniam susitaikymui, šalies atstatymui ir stabilumui. Saugumo Taryba priėmė sprendimą ir dėl laipsniško UNOSOM pajėgų mažinimo, pareiškusi, jog UNOSOM misija bus užbaigta iki 1995 m. kovo mėnesio; taip iš tikrųjų ir įvyko. UNOSOM mandato pratęsimo neprašė nei Somalio grupuotės, nei humanitarinės įstaigos, nei nevyriausybinės organizacijos.[163] Taigi JT remta kolektyvinė intervencija į Somalį baigėsi nesėkme, nors ji buvo gana sėkminga skirstant humanitarinę pagalbą.[164]

Ruanda

Ruandos atvejis – baisi žmonijos tragedija, pasireiškusi vidaus etniniais konfliktais ir dėl to kilusiais masiniais žudymais. Dėl tos tragedijos, kaip minėta 20 skyriuje,[165] įsteigtas Tarptautinis baudžiamasis tribunolas. Ruandą iš pradžių kolonizavo Vokietija, vėliau – Belgija, ir taip kolonijinis viešpatavimas tęsėsi iki nepriklausomybės iškovojimo 1967 metais. Ilga šalies istorija susijusi su etniniais konfliktais tarp Hutų daugumos ir Tutsių mažumos, kurie vėl atsinaujino vidinio ir tarpvalstybinio konflikto forma 1990 m. spalio mėnesį tarp Prancūzijos remtos Ruandos vyriausybės ginkluotųjų pajėgų, kurias kontroliavo Hutai, ir Tutsių vadovaujamo Ruandos patriotinio fronto (RPF), veikusio iš Ugandos teritorijos bei Ruandos šiaurinių sričių.[166] 1993 m. vasario mėnesį kovos veiksmai atsinaujino, nors egzistavo nemažai susitarimų dėl ugnies nutraukimo, dėl to nutrūko Afrikos vienybės organizacijos ir Tanzanijos remtos taikos derybos tarp konfliktuojančių pusių. Ruandos ir Ugandos prašymu Saugumo Taryba 1993 m. birželio 22 d. nusprendė įsteigti JT Stebėtojų misiją Ugandoje ir Ruandoje (UNOMUR), kad užkirstų kelią kariniams veiks-

[162] Žr. Quigley, *op. cit.*, p. 281.

[163] Mutharika, *op. cit.*, at 548.

[164] Žr. J. Clark, Debacle in Somalia: Failure of the Collective Response, leidinyje L.F. Damrosh (red.), *Enforcing Restraint: Collective Intervention in Internal Conflicts*, 1993, p. 205. Dėl aiškumo ryšium su UNOSOM II mandatu trūkumo, prisidėjusio prie operacijos susilpninimo, žr. R. Zacklin, Managing Peacekeeping from a Legal Perspective, leidinyje D. Warner (red.), *New Dimensions of Peacekeeping*, 1995, p. 160.

[165] Žr. 20 skyrių.

[166] Žr. *Basic Facts, op. cit.*, p. 46 ir t.t.; *UN Chronicle*, 1996, Nr. 2, p. 52–53.

mams pasienio zonoje. Po to, kai abi pilietinio karo šalys Arušoje (Tanzanija) 1993 m. rugpjūčio mėnesį pasirašė taikos susitarimą, jų prašymu Saugumo Taryba 1993 m. spalio 5 d. įsteigė kitą tarptautinį darinį – JT Pagalbos Ruandai Misiją (UNAMIR), skirtą padėti įgyvendinti minėtą susitarimą.[167] Jos paskirtis buvo stebėti rinkimus ir naujos vyriausybės sudarymą iki 1995 m. spalio 5 dienos.

Susitarimo įgyvendinimui iškilo sunkumų, ir tai atvedė į didžiulę krizę po to, kai 1994 m. balandžio 6 d. buvo nužudyti Ruandos ir Burundžio prezidentai; jiems grįžtant iš taikos derybų Tanzanijoje, į jų lėktuvą pataikė raketa. Per keletą savaičių visoje Ruandoje įsivyravo visuotinis chaosas ir masinis etninis smurtas su genocido požymiais. Manoma, kad iki pilietinio karo Ruandoje gyveno 7,9 mln. gyventojų, o iki 1994 m. rugsėjo mėnesio jų sumažėjo iki 5 mln. Taigi buvo nužudyta nuo keleto šimtų tūkstančių iki 1 mln. žmonių, o pabėgėlių į gretimas valstybes (Zairą, Tanzaniją, Burundį ir Ugandą) skaičius siekė daugiau nei 2 mln. žmonių.

UNAMIR stebėtojų pajėgos – 2700 lengvai ginkluotų žmonių, negalėjo sustabdyti žudynių, be to, tam jie neturėjo mandato. Belgija išvedė savo 440 karių, o likę pasiliko kareivinėse po to, kai 10 Belgijos karių, saugojusių premjerą, mirtinai buvo užkapoti nužudant premjerą.[168] 1994 m. balandžio 21 d. Saugumo Taryba nusprendė sumažinti UNAMIR pajėgų skaičių iki 270 žmonių, kad išvengtų tolesnių JT nuostolių.[169] Mandatas buvo pakeistas: su kariaujančiomis šalimis dirbama, kad būtų pasiektas susitarimas dėl ugnies nutraukimo, taip pat atnaujinta pagalbos operacijų veikla.

Gegužės mėnesio pradžioje Saugumo Taryba, kadangi žudynės tebevyko, pradėjo svarstyti, ar į Ruandą nesiųsti Afrikos šalių pajėgų (5500 žmonių). 1994 m. gegužės 17 d. Saugumo Taryba pripažino, kad situacija Ruandoje kelia grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui, ir Ruandai įvedė ginklų embargą.[170] UNAMIR ji leido padidinti iki 5500 kareivių ir pripažino, jog pajėgos gali naudoti ginklus prieš asmenis ar grupuotes, keliančias grėsmę saugomoms vietovėms ir gyventojams. Nė viena valstybė narė nepanoro savo pajėgų siųsti į Ruandą, ir tik po mėnesio Etiopija pareiškė esanti pasirengusi atsiųsti visiškai apginkluotą dalinį. Kai 1994 m. birželio 22 d. Prancūzija paskelbė savo sprendimą dėl intervencijos į Ruandą, Saugumo Taryba priėmė Rezoliuciją Nr. 929 ir, remdamasi VII skyriumi (10 narių balsavus už ir 5 nariams – susilaikius), leido Prancūzijai bei kitoms pasirengusioms valstybėms narėms panaudoti „visas reikiamas priemones“, kad apsaugotų civilius Ruandos gyventojus, bet tai turi būti griežtai humanitarinė ir nešališka operacija nesikišant į ginčo tarp Ruandos vyriausybės ir Ruandos patriotinio fronto esmę.[171] „Turquoise

[167] ST Rezoliucija Nr. 872 (1993). Dėl aplinkybių žr. M. Mubiala, L'Operation des Nations Unies pour les droits de l'homme au Rwanda, *Hague YIL* 8 (1995), p. 11–16; *The United Nations and Rwanda, 1993–1996* (UN Blue Book Series), 1996.

[168] Žr. Teson, *op. cit.*, 363.

[169] ST Rezoliucija Nr. 912 (1994).

[170] ST Rezoliucija Nr. 918 (1994).

[171] ST Rezoliucija Nr. 929 (1994). Žr. *UN Chronicle* 31 (1994), Nr. 4, p. 4–13.

operacijos" metu Ruandos pietvakarių dalyje buvo įkurta apsaugos zona, o pati operacija buvo nutraukta 1994 m. rugpjūčio 21 d., kai atsakomybę už zonos apsaugą perėmė UNAMIR, sudaryta iš Etiopijos, Ganos bei Zimbabvės dalinių. Pilietinis karas Ruandoje baigėsi tuomet, kai Patriotinis frontas 1994 m. liepos 18 d. paskelbė vienašališkai nutraukiąs ugnį, nes jis ėmęs kontroliuoti visą Ruandos teritoriją, išskyrus minėtą apsaugos zoną.

Prancūzijos vadovaujama intervencija į Ruandą akivaizdžiausiai parodė valstybių, kurioms Saugumo Taryba pagal VII skyrių leidžia imtis karinių veiksmų, savų interesų gynimo problemą. Kaip pastebėjo vienas autorius:

> Istoriškai Ruandoje Prancūzija turi tokį interesą, kuris kelia abejonių dėl Prancūzijos nešališkumo imantis karo veiksmų. Prancūzija rėmė hutų kontroliuojamą Ruandos vyriausybę per jos pilietinį karą prieš tutsių kontroliuojamą Ruandos patriotinį frontą. Teigta, kad Prancūzija remia hutus dėl to, jog šie vartoja prancūzų kalbą kaip savo antrąją kalbą, o tutsiai vartoja anglų kalbą. Prancūzija buvo kritikuojama dėl to, kad nepasmerkė hutų vykdomų masinių tutsių žudynių. Prancūzija net ir prasidėjus žudynėms tiekė ginklus Ruandos vyriausybei. Iš visų pasaulio valstybių Prancūzija, ko gero, buvo blogiausias intervencijos į Ruandą variantas, tačiau būtent ši valstybė panoro imtis veiksmų.[172]

Kita vertus, būtina atsižvelgti į tą faktą, kad nebūdamos suinteresuotos pačios, valstybės dažniausiai nenori siųsti savo karinių pajėgų į tolimas šalis, ir dėl tokio nenoro Jungtinės Tautos tampa bejėgės veiksmingai veikti savarankiškai.

Haitis

Haitis yra specifinis atvejis, kai Saugumo Taryba, remdamasi VII skyriumi, leido panaudoti jėgą, kad užtikrintų demokratiškų rinkimų rezultatų įgyvendinimą, ir kartu konkrečiai nepasakytų, jog egzistavo grėsmė tarptautinei taikai ir saugumui.[173] Nuo 1957 m. Haitį valdė Duvaljė šeima. Jeanui Claude'ui Duvaljė, „prezidentui iki gyvos galvos", 1986 m. vasario mėnesį palikus šalį ir referendumu patvirtinus naują konstituciją, Haičio Laikinoji vyriausybė 1990 m. paprašė JTO stebėti organizuojamus rinkimus. Buvo sudaryta JT stebėtojų grupė rinkimams Haityje stebėti (ONUVEH). 1991 m. vasario 22 d. dvasininkas Jeanas Bertrandas Aristidas, išrinktas 67 procentais gyventojų balsų, buvo inauguruotas Haičio prezidentu. 1991 m. rugsėjo 30 d. per karinį perversmą Aristidas buvo nuverstas.

Tą pačią dieną Haičio ambasadoriaus Jungtinėse Tautose prašymu susirinko Saugumo Taryba. Tačiau formaliai ji susirinko ne pervers-

[172] Quigley, *op. cit.*, p. 271–272.

[173] Žr. Agora: The 1994 U.S. Action in Haiti, *AJIL* 89 (1995), p. 58–87; H.-J. Heintze, Volkerrecht und demokratische Staatsordnung. Zur Wiederherstellung der Demokratie in Haiti, *VRU* 29 (1996), p. 6–30; M. Weller/A. MacLean (red.), *The Haiti Crisis in International Law*, 1996. Apie tolesnius įvykius Haityje žr. *UN Chronicle*, 1996, Nr. 2, p. 57. Žr. taip pat 2 skyrių ir literatūrą, nurodytą 22 skyriaus 22-oje išnašoje.

mo klausimo svarstyti, nes dauguma narių perversmą laikė šalies vidaus reikalu (tai visiškai atitinka tarptautinę teisę), nekeliančiu grėsmės taikai ir dėl to neįeinančiu į Tarybos kompetenciją.[174] Kita vertus, Amerikos Valstybių Organizacija 1991 m. spalio 2 d. oficialiai pasmerkė perversmą ir rekomendavo savo valstybėms narėms taikyti Haičiui ekonomines bei diplomatines sankcijas. Kai kitą dieną Saugumo Taryba susirinko išklausyti prezidento Aristido, visi Tarybos nariai pasmerkė perversmą ir išreiškė tvirtą pritarimą Amerikos Valstybių Organizacijos pozicijai, tačiau tuo klausimu nebuvo priimta jokios oficialios rezoliucijos, nes Kinija ir kitos neprisijungusios šalys buvo susirūpinusios dėl didėjančio Saugumo Tarybos kišimosi į reikalus, kurie tradiciškai pagal JT Įstatų 2(7) straipsnį laikomi priklausančiais valstybių vidaus jurisdikcijai ir kurių atžvilgiu dėl to Jungtinės Tautos negali imtis jokių priemonių.[175]

Tačiau 1993 m. birželio 16 d. Saugumo Taryba, konkrečiai remdamasi ankstesnėmis Generalinės Asamblėjos ir Amerikos Valstybių Organizacijos rezoliucijomis bei veikdama pagal VII skyrių, nustatė privalomą embargą naftos produktų, ginklų ir policijos įrangos tiekimui į Haitį, taip pat įšaldė Haičio vyriausybės bei jos karinių lyderių lėšas.[176] Vėliau, t.y. 1993 m. birželio mėnesį vis dėlto pavyko susitarti su karine chunta, kad į valdžią grįžtų prezidentas Aristidas. JT ekonominės sankcijos buvo atšauktos 1993 m. rugpjūčio 27 dieną.[177] Buvo sukurta JT misija Haityje (UNMIH), kad padėtų reformuoti Haičio ginkluotąsias pajėgas ir kurti naujas policijos pajėgas.[178] Tačiau chunta savo pažadų nesilaikė ir toliau vykdė smurtą, neleido UNMIH pajėgoms išsilaipinti Haityje; tai Saugumo Tarybą paskatino 1993 m. spalio 13 d. dar kartą įvesti ekonomines sankcijas.[179] Kitoje rezoliucijoje, priimtoje spalio 16 d., Taryba leido valstybėms narėms naudoti ginkluotą jėgą, kad užtikrintų sankcijų taikymą.[180] 1994 m. gegužės mėnesį Taryba sankcijas papildė prekybos embargu, išskyrus medicinos prekes bei maisto produktus.

Saugumo Taryba 1994 m. liepos 31 d. priėmė Rezoliuciją Nr. 940, leidusią valstybėms narėms „sukurti daugianacionalines pajėgas“ ir „panaudoti visas reikiamas priemones, kad padėtų Haičiui nusikratyti karinės vadovybės“.[181] Prezidentas Klintonas, kreipdamasis į Amerikos liaudį per televiziją 1994 m. rugsėjo 15 d., pateikė ultimatumą Haičio karinei vadovybei. 1994 m. rugsėjo 18 d., tarpininkaujant buvusiam JAV prezidentui Jimmy Carteriui, senatoriui Samui Nunnui bei generolui Colinui Powellui, chunta buvo įtikinta apleisti šalį iki 1994 m. spalio 15 dienos. Susitarimas buvo pasiektas likus kelioms valandoms iki to momento, kai JAV vadovaujamos daugianacionalinės pajėgos būtų įsiveržusios į Haitį. 1994 m. rugsėjo 19 d.

[174] Teson, *op. cit.*, at 355.

[175] Žr. UN SCOR, 46–a sesija, 3011-as posėdis, UN Doc. S/PV.3011 (1991).

[176] ST Rezoliucija Nr. 841 (1993).

[177] ST Rezoliucija Nr. 861 (1993).

[178] ST Rezoliucija Nr. 867 (1993).

[179] ST Rezoliucija Nr. 873 (1993).

[180] ST Rezoliucija Nr. 875 (1993).

[181] ST Rezoliucija Nr. 940 (1994).

atvyko 3000 JAV karių ir per keletą dienų užsienio pajėgų skaičius pasiekė daugiau nei 20 000 žmonių. Prezidentas Aristidas grįžo į valdžią 1994 m. spalio 15 d., o 1995 m. kovo 31 d. JAV oficialiai perdavė misiją Jungtinėms Tautoms. UNMIH pajėgų, sudarytų iš 6000 žmonių, užduotis buvo padėti vyriausybei užtikrinti saugią bei stabilią aplinką ir sudaryti sąlygas laisviems rinkimams Haityje.

Haičio atvejis buvo apibūdintas kaip didžiausias precedentas, patvirtinantis demokratinio valdymo principo ir kolektyvinės humanitarinės intervencijos legitimiškumą.[182] Tačiau pagal tradicinės tarptautinės teisės nuostatas tai buvo neįprastas atvejis, kadangi iki tol demokratiškos vyriausybės nuvertimas kariniu puču niekada praktikoje nebuvo laikomas tarptautinio susirūpinimo dalyku Įstatų VII skyriaus prasme. Jungtinės Tautos ir JAV niekada nesikišdavo, kai po 1945 m. daugumoje Pietų Amerikos šalių į valdžią atėjo kariniai režimai. Nieko stebėtino, kad Kinija, Saugumo Tarybai balsuojant dėl operacijos Haityje, susilaikė, įrodinėdama, *inter alia*, jog:

> Tarybos praktika kai kurioms valstybėms narėms leisti naudoti jėgą yra dar labiau pavojinga, nes tai neabejotinai sukurtų pavojingą precedentą.[183]

Kadangi tai atsitiko Vakarų pusrutulyje, galbūt Haičio atvejis (daugiausia JAV vykdyta operacija) yra aiškiau suprantamas kaip Monroe doktrinos taikymo praktika, t.y. doktrinos, kuri ją 1823 m. suformulavus JAV prezidentui Monroe, pasitarnaudavo kaip politinis pasiteisinimas dėl dažnų JAV karinių intervencijų į Lotynų Ameriką;[184] tik šį kartą ta doktrina buvo pritaikyta pasinaudojant Jungtinių Tautų vėliava.

Jugoslavija

Sudėtingiausias konfliktas, Jungtinėms Tautoms iškilęs po Šaltojo karo pabaigos, buvo tragedija Jugoslavijoje.[185] Buvusią Jugoslavijos Socialistinę Federacinę Respubliką sudarė 6 respublikos – Slovėnija, Kroatija, Serbija, Bosnija ir Hercegovina, Juodkalnija ir Makedonija, taip pat du autonominiai regionai: Kosovas ir Vojvodina. Žlugus komunizmui ir 1991 m. birželio mėnesį Kroatijai bei Slovėnijai paskelbus savo nepriklausomybę nuo Jugoslavijos, ėmė stiprėti separatistinės tendencijos ir prasidėjo ginkluota kova. Serbų kontroliuojama Jugoslavijos vyriausybė bei Jugoslavijos liaudies armija priešinosi šiam žingsniui ir rėmė serbų miliciją jos kovoje prieš Kroatijos ir Slovėnijos valdžią. Ginkluotą konfliktą dar labiau paaštrino 1992 m. kovo mėnesį paskelbta Bosnijos ir Hercegovinos nepriklausomybė.

Europos Bendrija bei Europos Bendradarbiavimo ir Saugumo Konferencija (EBSK) nepajėgė išspręsti Jugoslavijos krizės Lordo Carring-

[182] Teson, *op. cit.*, p. 355.

[183] Žodinė stenograma, UN SCOR, 3413-as posėdis, UN Doc. S/PV.3412 (1994), at 12 (p. Li Zhaoxing, Kinija).

[184] Žr. P. Malanczuk, Monroe Doctrine, *EPIL* 7 (1984), p. 339–344.

[185] Žr., pavyzdžiui, C.E. Philipp/W. Plesmann, Conflicts, Yugoslavia, *Wolfrum UNLPP I*, p. 338–349; M. Glenny, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*, 1992; M. Weller, The International Response to the Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, *AJIL* 86 (1992), p. 569; R. Higgins, The New United Nations and Former Yugoslavia, *IA* 69 (1993), p. 465–483; A. D'Amato, Peace v. Accountability in Bosnia, *AJIL* 88 (1994), p. 500–506; M. Mercier, *Crimes sans chatiment: L'action humanitaire en ex-Yugoslavie 1991–1993*, 1994; *AJIL* 89 (1995), p. 92–94; P. Akhavan/R. Howse (red.), *Yugoslavia, the Former and Future*, 1995; E. O'Ballance, *Civil War in Bosnia 1992–1994*, 1995; G.A. Moor, The Republic of Bosnia-Herzegovina and Article 51: Inherent Rights and Unmet Responsibilities, *Fordham ILJ* 18 (1995), p. 870; A.M. Weisburd, The Emptiness of Jus Cogens, as Illustrated by the War in Bosnia-Herzegovina, *Mich. JIL* 17 (1995), p. 1; S.L. Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, 1995; V. Brunce, The Elusive Peace in the Former Yugoslavia, *Cornell ILJ* 28 (1995), p. 709–718; M. Weller, Peacekeeping and Peace-Enforcement in the Republic of Bosnia and Herzegovina, *ZaoRV* 56 (1996), p. 70–177.

tono pirmininkaujamoje Konferencijoje Jugoslavijos klausimu, taip pat patyrė sunkumų sprendžiant sudėtingus klausimus dėl naujų valstybių buvusioje Jugoslavijoje pripažinimo.[186] JT Saugumo Taryba tylėjo tris mėnesius, nors vyko masinis kraujo praliejimas. Tik 1991 m. rugsėjo 25 d. Taryba vienbalsiai priėmė Rezoliuciją Nr. 713, kurioje išreiškė susirūpinimą dėl ginkluoto konflikto Jugoslavijoje bei jo padarinių kaimyninėms šalims, taip pat pripažino, jog „šios situacijos tąsa kelia grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui".[187] Nors tai yra gana miglota nuoroda į Įstatų 39 straipsnį, rezoliucijos preambulėje pareikšta, jog nebus pripažįstami jokie jėga įgyti teritoriniai Jugoslavijos teritorijos pakitimai. Taryba paragino visas šalis griežtai laikytis susitarimų dėl ugnies nutraukimo ir tarpusavio nesutarimus taikiai spręsti Konferencijoje Jugoslavijos klausimu. Be to, Taryba, remdamasi Įstatų VII skyriumi, nusprendė,

> kad visos valstybės, siekdamos įtvirtinti taiką ir stabilumą Jugoslavijoje, turi nedelsdamos taikyti visišką embargą visiems ginklų bei karinės įrangos tiekimams į Jugoslaviją, kol Saugumo Taryba po Generalinio sekretoriaus ir Jugoslavijos vyriausybės konsultacijų nenuspręs kitaip.[188]

Reikėtų paminėti du įdomius dalykus, susijusius su šia rezoliucija. Pirma, šioje stadijoje dauguma delegacijų Taryboje vis dar manė, kad konfliktas Jugoslavijoje yra vidinio pobūdžio, išskyrus jo padarinius kaimyninėms valstybėms.[189] Antra, visišką ginklų embargą sveikino Jugoslavijos centrinė vyriausybė (ji dalyvavo Tarybos posėdyje, o Kroatija ir Slovėnija nebuvo pakviestos), nes ji savo žinioje turėjo didžiulius Jugoslavijos liaudies armijos arsenalus, įskaitant sunkiuosius ginklus. Nediferencijuoto ginklų embargo išlaikymas vėliau paskatino Bosniją ir Hercegoviną, kurių teisė į savigyną, numatyta JT Įstatų 51 straipsnyje, buvo apribota ginklų embargu, Tarptautiniam Teisingumo Teismui pateikti ieškinį prieš buvusią Jugoslaviją (Serbiją ir Juodkalniją) ir taip netiesiogiai ginčyti embargo teisėtumą.[190]

Greitai po Rezoliucijos Nr. 713 priėmimo JT Generalinis sekretorius paskyrė Cyrusą Vance'ą savo asmeniniu pasiuntiniu Jugoslavijai, kurio užduotis buvo derėtis dėl ugnies nutraukimo susitarimų ir išsiaiškinti galimybę dislokuoti JT taikos palaikymo pajėgas. Tačiau susitarimai dėl ugnies nutraukimo dažnai būdavo pažeidžiami, ir tik 1992 m. vasario 21 d. Saugumo Taryba nusprendė, kad esamos sąlygos leidžia nedelsiant suformuoti ir dislokuoti Jungtinių Tautų apsaugos pajėgas (UNPROFOR).[191] Pajėgas turėjo sudaryti karinis ir policijos personalas (13 870 žmonių), kurį papildytų 519 civilių asmenų. UNPROFOR buvo dislokuotos 4 „Jungtinių Tautų saugomose zonose", kuriose serbai sudarė arba daugumą, arba visišką mažumą vi-

[186] Žr. 5 skyrių.

[187] ST Rezoliucija Nr. 713 (1991), *ILM* 31 (1992), p. 1431.

[188] 6-as punktas, p. 1432.

[189] Žr. Weller, The International Response, *op. cit.*, p. 580.

[190] Žr. 18 skyrių.

sų gyventojų, ir kuriose etniniai susirėmimai sukėlė ginkluotus konfliktus. UNPROFOR užduotis buvo prižiūrėti Jugoslavijos liaudies armijos išvedimą iš minėtų zonų, užtikrinti šių zonų demilitarizavimą bei saugoti gyventojus nuo ginkluotų užpuolimų. Pajėgos turėjo padėti veikti humanitarinėms organizacijoms ir pabėgėliams grįžti į savo namus.[192]

Tačiau situacija buvusioje Jugoslavijoje ir toliau aštrėjo, ypač po 1992 m. balandžio mėnesį įsiplieskusio konflikto Bosnijoje ir Hercegovinoje. Kai Saugumo Taryba reagavo į tai 1992 m. gegužės 15 d. ir priėmė Rezoliuciją Nr. 752,[193] ji nesvarstė taikos palaikymo priemonių klausimo, nes tam nebuvo tradiciškai reikalaujamo konfliktuojančių šalių sutikimo. Šioje Rezoliucijoje buvo reikalaujama, kad Bosnijoje ir Hercegovinoje kariaujančios šalys nedelsdamos nustotų kariauti ir būtų išvesti Jugoslavijos Liaudies Armijos bei Kroatijos daliniai. Kadangi „Jugoslavijos" valdžia šių reikalavimų nesilaikė, 1992 m. gegužės 30 d. Taryba priėmė Rezoliuciją Nr. 757, kurioje, remiantis Įstatų 41 straipsniu, buvo numatyta įvesti plataus masto ekonomines sankcijas ir reikalaujama, kad visos šalys Sarajevui ir kitoms Bosnijos ir Hercegovinos dalims leistų teikti humanitarinę pagalbą.[194]

1992 m. viduryje buvo paskelbti pranešimai apie „etninius valymus" ir masinius seksualinius nusikaltimus, kuriuos daugiausia vykdė Bosnijos serbų pajėgų nariai. Pabėgėlių skaičius išaugo iki daugiau kaip 2,2 mln. žmonių.[195] Iš tikrųjų prireikė nemažai laiko, kol Jungtinės Tautos galutinai pripažino „etninio valymo" dimensiją Bosnijoje.[196] Saugumo Tarybos 1992 m. liepos 13 d. Rezoliucijoje Nr. 764 tik trumpai užsimenama apie visų šalių pareigas pagal tarptautinę humanitarinę teisę ir nurodoma, kad už tokio pobūdžio pažeidimus asmenys gali būti patraukti atsakomybėn.[197] 1992 m. rugpjūčio 4 d. Saugumo Tarybos pirmininkas pareikalavo, kad Tarptautiniam Raudonojo Kryžiaus Komitetui bei kitoms organizacijoms būtų nedelsiant suteikta galimybė patekti į lagerius, kuriuose laikomi kaliniai musulmonai, taip pat visoms konflikto šalims priminė jų pareigas pagal humanitarinę teisę, kurių pažeidimas užtraukia asmenų atsakomybę.[198] 1992 m. rugpjūčio 7 d. Rezoliucijoje Nr. 769 Taryba pasmerkė „civiliams gyventojams įvykdytus nusikaltimus, ypač etniniais motyvais", nurodytus Generalinio sekretoriaus pranešime,[199] tačiau joje nebuvo numatyta jokių prievartos priemonių.

1992 m. rugpjūčio 13 d. Rezoliucijoje Nr. 770 Taryba pripažino, kad „situacija Bosnijoje ir Hercegovinoje kelia grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui, ir kad humanitarinės pagalbos teikimas Bosnijoje ir Hercegovinoje yra svarbus elementas Tarybos pastangose atkurti tarptautinę taiką bei saugumą regione". Remdamasi VII skyriumi, Tary-

[191] ST Rezoliucija Nr. 743 (1992), *ILM* 31 (1992), p. 1447.

[192] Detaliau apie UNPROFOR žr. M. Bothe, Peacekeeping, *Simma CUNAC*, p. 565–603, 584–585.

[193] ST Rezoliucija Nr. 752 (1992), *ILM* 31 (1992), p. 1451.

[194] ST Rezoliucija Nr. 757 (1992), ten pat, p. 1453.

[195] *Basic Facts*, *op. cit.*, p. 115.

[196] Žr. J. Kramer, Bericht, *VN* 40 (1992), at 208.

[197] 1992 m. liepos 13 d. ST Rezoliucija Nr. 764, *ILM* 31 (1992), p. 1465, 10-as punktas: „Patvirtina, kad visos šalys privalo laikytis įsipareigojimų, kylančių iš tarptautinės humanitarinės teisės ir ypač iš 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų, ir kad asmenys, kurie įvykdo arba įsako vykdyti rimtus konvencijų pažeidimus, yra asmeniškai atsakingi dėl tokių pažeidimų" (at 1467).

[198] UN Doc. S/24378, 1992 m. rugpjūčio 4 d.

[199] ST Rezoliucija Nr. 769 (1992), *ILM* 31 (1992), p. 1467, at 1468, 4-as p. Generalinio sekretoriaus 1992 m. liepos 27 d. pranešimu (UN Doc. S/24353 ir 1-as Priedas) buvo pasiūlyta išplėsti UNPROFOR mandatą ir pajėgas.

ba vėl patvirtino savo reikalavimą, kad visos šalys nustotų kariauti, taip pat paragino valstybes „savarankiškai arba per regionines organizacijas imtis visų priemonių, reikalingų veiksmų su Jungtinėmis Tautomis koordinavimui palengvinti“, humanitarinės pagalbos teikimą. Joje taip pat reikalaujama, kad Raudonajam Kryžiui bei kitoms organizacijoms būtų „nedelsiant suteikta galimybė nekliudomai ir nuolat patekti į visas stovyklas, kalėjimus bei internavimo centrus“, ir kad „su visais šiose institucijose laikomais asmenimis būtų žmoniškai elgiamasi, įskaitant tinkamą maistą, pastogę bei medicininę priežiūrą“.[200] Tame pačiame posėdyje Saugumo Taryba priėmė Rezoliuciją Nr. 771, kurioje pirmą kartą buvo pasmerkta „etninio valymo“ praktika. Preambulėje išreikštas

> didelis susirūpinimas dėl nuolatinių pranešimų apie masinius tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus buvusios Jugoslavijos teritorijoje ir ypač – Bosnijoje ir Hercegovinoje, įskaitant pranešimus apie masinius prievartinius civilių gyventojų išvarymus ir deportavimus, kliudymą tiekti maistą ir vaistus civiliams gyventojams, nepagrįstą turto niokojimą ir naikinimą.[201]

Rezoliucijoje pakartoti ankstesni Tarybos reikalavimai, taip pat prašoma informacijos iš valstybių ir atitinkamų organizacijų apie humanitarinės teisės pažeidimus. Remdamasi VII skyriumi Taryba nusprendė, kad visos konfliktuojančios šalys buvusioje Jugoslavijoje ir visos karinės pajėgos Bosnijoje ir Hercegovinoje turi laikytis rezoliucijos, o „jos nesilaikymas privers Tarybą imtis kitų Įstatuose numatytų priemonių“.

Rezoliucija Nr. 770 turi būti aiškinama remiantis 1992 m. liepos pabaigoje–rugpjūčio pradžioje vykusiomis diskusijomis dėl masinės karinės pagalbos operacijos Bosnijai ir Hercegovinai pradžios naudojant ne JT „mėlynuosius šalmus“, bet Vakarų šalių armijų nacionalinius kontingentus (pvz., NATO rėmuose).[202] Tačiau ši idėja išblėso, kai 1992 m. rugpjūčio 26 d. Londone buvo sušaukta tarptautinė konferencija buvusios Jugoslavijos klausimu. Buvo apsiribota UNPROFOR papildymu 6000 karių (UNPROFOR II); juos nuo 1992 m. lapkričio mėnesio pradžios turėjo dislokuoti ir finansuoti atskirai 6 Europos valstybės, JAV ir Kanada, kad užtikrintų humanitarinės pagalbos teikimą.[203] Šių pajėgų sėkmę ribojo karinis Bosnijos serbų milicijos pasipriešinimas.[204] Saugumo Taryba 1992 m. spalio mėnesį taip pat sudarė „neskraidymo zoną“ – virš Bosnijos ir Hercegovinos uždraudė visus karinius skrydžius.[205]

Taryba 1992 m. spalio 6 d. ėmėsi neįprasto žingsnio – sudarė nešališką ekspertų komisiją, kad ištirtų kaltinimus dėl tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimų.[206] 1992 m. spalio 23 d. Generalinis sekretorius paskyrė 5 komisijos narius, vadovaujamus profesoriaus Frit-

[200] 1992 m. rugpjūčio 13 d. ST Rezoliucija Nr. 770, *ILM* 31 (1992), p. 1468.

[201] 1992 m. rugpjūčio 13 d. ST Rezoliucija Nr. 771, *ILM* 31 (1992), p. 1470.

[202] Kramer, *op. cit.*, at 210, kur teigiama, jog buvo rimtai svarstoma dislokuoti nuo 100 000 iki 300 000 kareivių.

[203] Žr. Kramer, ten pat. Dėl UNPROFOR mandato ir dydžio išplėtimo žr. 1992 m. rugpjūčio 7 d. Rezoliuciją Nr. 769 (*ILM* 31 (1992), p. 1467), 1992 m. rugsėjo 14 d. Rezoliuciją Nr. 776 (ten pat, p. 1472) ir 1992 m. spalio 6 d. Rezoliuciją Nr. 779 (ten pat, p. 1474). Saugumo Taryba savo 1992 m. sausio 8 d. Rezoliucija Nr. 727 (ten pat, p. 1437), 1992 m. vasario 21 d. Rezoliucija Nr. 743 (ten pat, p. 1447) ir 1992 m. balandžio 7 d. Rezoliucija Nr. 749 (ten pat, p. 1449) nusprendė pirmiausia nusiųsti į buvusią Jugoslaviją 50 tarnautojų, o paskui dislokuoti 14 000 „mėlynųjų šalmų“ vienerių metų laikotarpiui.

[204] J.B. Steinberg, International Involvement in the Yugoslavia Conflict, leidinyje L.F. Damrosch (red.), *Enforcing Restraint: Collective Intervention in Armed Conflict*, 1993, p. 27, 44.

[205] 1992 m. spalio 9 d. ST Rezoliucija Nr. 781, *ILM* 31 (1992), p. 1477; 1992 m. lapkričio 10 d. Rezoliucija Nr. 786, ten pat, p. 1479. Nors Kinija susilaikė balsuojant už pirmąją iš šių rezoliucijų, antroji buvo priimta vienbalsiai, Kinijai padarius išlygą dėl bet kokio kito leidimo ateityje panaudoti jėgą, siekiant užtikrinti karinių skrydžių draudimą virš Bosnijos ir Hercegovinos oro erdvės; žr. 1992 m. spalio 9 d. ST posėdžio, S/PV.3122, 9 October 1992 at 7, ir 1992 m. lapkričio 10 d. posėdžio, S/PV.3133, 11 November 1992 at 8, žodines stenogramas.

[206] ST Rezoliucija Nr. 780 (1992), *ILM* 31 (1992), p. 1476.

so Kalshoveno.[207] Po serbų milicijos Bosnijoje ir Hercegovinoje išpuolių prieš civilius gyventojus 1992 m. spalio 30 d. Saugumo Tarybos pirmininkas pasmerkė šiuos išpuolius ir dar kartą patvirtino, jog vykdžiusieji arba įsakiusieji vykdyti grubius humanitarinės teisės pažeidimus atsakys asmeniškai.[208] Be to, Žmogaus Teisių Komisija Ženevoje pirmą kartą savo veiklos istorijoje 1992 m. rugpjūčio 14 d. susirinko į specialų posėdį, kad konsensusu priimtų rezoliuciją, smerkiančią „etninio valymo" politiką.[209] Buvęs Lenkijos ministras pirmininkas Mazowieckis vėliau buvo paskirtas specialiuoju pranešėju Jugoslavijos klausimais ir jis pateikė pranešimus, patvirtinančius grubius žmogaus teisių pažeidimus.[210]

1992 m. lapkričio 16 d. Rezoliucijoje Nr. 787 dėl ekonominių sankcijų Serbijai ir Juodkalnijai užtikrinimo, Taryba pakartotinai nagrinėjo masinių ir sistemingų žmogaus teisių bei humanitarinės teisės pažeidimų buvusioje Jugoslavijoje klausimą, ir pareiškė, kad teritorijos aneksavimas jėga ir „etninis valymas" yra neteisėti ir kad visiems išvarytiems asmenims turi būti sudaryta galimybė saugiai grįžti į savo namus. Tačiau nebuvo numatyta jokių priemonių, kaip reaguoti į besitęsiančius žmogaus teisių pažeidimus. Taryba tik paprašė, kad Generalinis sekretorius, bendradarbiaudamas su kitomis institucijomis, išnagrinėtų galimybes ir sąlygas humanitariniais tikslais įgyvendinti „saugumo zonų" idėją.[211] Remdamasi pranešimais apie „masinius, organizuotus ir sistemingus moterų žaginimus Bosnijoje ir Hercegovinoje", 1992 m. gruodžio 17 d. Taryba priėmė Belgijos, Prancūzijos ir Britanijos inicijuotą Rezoliuciją Nr. 798, kurioje reikalaujama, kad nedelsiant būtų uždarytos visos internavimo stovyklos bei stovyklos moterims, taip pat pritarta Europos Bendrijos delegacijos vizitui siekiant ištirti faktus. Taryba nusprendė „ir toliau aktyviai užsiimti šiuo klausimu".[212]

1992 m. gruodžio 18 d. Generalinė Asamblėja priėmė griežtą rezoliuciją dėl „etninio valymo", internavimo stovyklų bei Bosnijos ir Hercegovinos teritorinio suvereniteto pažeidimo, įvykdyto Serbijos ir Juodkalnijos; Asamblėja paragino Saugumo Tarybą vėliausiai iki 1993 m. sausio 15 d. apsvarstyti klausimą dėl leidimo valstybėms narėms pagal VII skyrių, bendradarbiaujant su Bosnija, „panaudoti visas reikiamas priemones", kad išvarytų Serbijos ir Juodkalnijos pajėgas, nutrauktų ginklų embargą Bosnijai bei apsvarstytų papildomas priemones, kaip *ad hoc* tarptautinio karo nusikaltėlių tribunolo įsteigimas.[213] Reikia priminti, kad nors prieš šią Rezoliuciją nebalsavo nė viena valstybė, 57 valstybės susilaikė.

Karo buvusioje Jugoslavijoje procesai kitais metais apėmė nesėkmingas diplomatines pastangas užbaigti konfliktą (pvz., Oweno pla-

[207] Kramer, *op. cit.*, at 208.

[208] UN Doc. S/24744, 1992 m. spalio 30 d.

[209] Žmogaus teisių komisijos rezoliucija 1992/S–1/1.

[210] Kramer, *op. cit.*, at 209 su nuoroda į S/24516–A/47/635, 1992 m. rugsėjo 3 d.; S/24766–A/47/635, 1992 m. lapkričio 6 d.; ir S/24809–A/47/666, 1992 m. lapkričio 17 d.

[211] 1992 m. lapkričio 16 d. ST Rezoliucija Nr. 787 (1992); *ILM* 31 (1992), p. 1481. Ji buvo priimta 13 balsų už, Kinijai ir Zimbabvei susilaikius.

[212] ST Rezoliucija Nr. 798 (1992), citatos iš laikino teksto UN Doc. S/24977, 1992 m. gruodžio 17 d.

[213] UN Doc. A/47/L.47/Rev.1, 1992 m. gruodžio 17 d., priimta kaip Rezoliucija Nr. 47/121.

nas), Saugumo Tarybos įsteigtą Tarptautinį baudžiamąjį tribunolą, turintį jurisdikciją bausti už nusikaltimus, įvykdytus ginkluoto konflikto buvusioje Jugoslavijoje metu,[214] taip pat Saugumo Tarybos leidimą, įtvirtintą 1993 m. Rezoliucijoje Nr. 816 su nuoroda į 1992 m. Rezoliuciją Nr. 770, valstybėms narėms imtis

> visų reikiamų priemonių, kad Bosnijos ir Hercegovinos Respublikos oro erdvėje užtikrintai būtų laikomasi skrydžių draudimo.[215]

Balsuojant už šią rezoliuciją Kinija susilaikė, o Rusija vėliau protestavo dėl to, kad JAV ir NATO, siekdamos pateisinti oro smūgius prieš Bosnijos serbų įtvirtinimus, išsidėsčiusius aplink Sarajevą, naudojasi rezoliucijomis Bosnijos klausimu, kadangi ji manė, kad tikrasis jų tikslas – Bosnijos vyriausybei atverti ginklų tiekimo kelią į Sarajevą, o ne apsaugoti humanitarinės pagalbos teikimą.[216] 1993 m. gegužės 6 d. Saugumo Taryba savo Rezoliucija Nr. 824 paskelbė Sarajevą, Tuzlą, Žepą, Goražde ir Bihačą saugumo zonomis, o Srebrenica bei jos apylinkės jau buvo paskelbtos saugumo zona 1993 m. balandžio 16 d. Rezoliucija Nr. 819.[217] 1995 m. kovo mėnesį Saugumo Taryba nusprendė pakeisti UNPROFOR trimis atskiromis, bet tarpusavyje susijusiomis taikos palaikymo operacijomis: Bosnijoje ir Hercegovinoje (UNPROFOR), Kroatijoje (UNCRO) ir Makedonijoje[218] (UNPREDEP).

Po to kai Mladičiaus armija ir Bosnijos serbų milicija užėmė du iš minėtų anklavų – Srebrenicą (1995 m. liepos 11 d.) bei Žepą (1995 m. liepos 25 d.) – susitarimas dėl konflikto taikaus sureguliavimo tapo gana problemišku. Be to, Kroatijos vadovaujama Krajinos kampanija (1995 m. rugpjūčio 4–7 d.) baigėsi žymiu kroatų ir musulmonų teritoriniu laimėjimu Bosnijos vakarinėje dalyje. Tuo būdu anksčiau sutarta formulė, numačiusi 51 procentą teritorijos musulmonams ir kroatams, bei 49 procentus teritorijos – serbams, tapo beveik realybe. Tokios aplinkybės sukėlė naują Amerikos taikos iniciatyvą su Richardo Holbrooko vadovaujama misija, kuri pradėjo derybas su šalimis 1995 m. rugpjūčio 15 dieną. Serbams buvo pasiūlytos dvi naujos svarbios nuolaidos. Pirma, jie įgavo galimybę įkurti nepriklausomą valstybę. Antra, buvo pasiūlyta galimybė ilgalaikėje perspektyvoje palaikyti glaudžius ryšius ar netgi susivienyti su Serbijos Respublika panašiomis sąlygomis kaip tos, kurios buvo suteiktos musulmonams ir kroatams metais anksčiau. 1995 m. rugpjūčio 29 d. serbų lyderiai Karadžičius (Bosnijos serbai) ir Miloševičius (Serbijos Respublika) šiuo pagrindu sutiko vesti taikos derybas.

Dieną prieš tai, 1995 m. rugpjūčio 28 d., musulmoniškoje Sarajevo dalyje artilerijos ugnyje žuvo 38 žmonės; atsakomybė už tai buvo

[214] Žr. 20 skyrių.

[215] ST Rezoliucija Nr. 816, 1993 m. kovo 31 d., *UNYb* 1993, p. 463, at 464.

[216] Quigley, *op. cit.*, p. 280.

[217] ST Rezoliucija Nr. 819 (1993), *UNYb* 1993, p. 452; ST Rezoliucija Nr. 824 (1993), ten pat, p. 455.

[218] Apie Makedonijos ir Graikijos ginčą žr. 5 ir 11 skyrių.

pripažinta serbų karinėms pajėgoms. Tai tapo pretekstu 1995 m. rugpjūčio 30 d. pradėti NATO operaciją, trukusią iki 1995 m. rugsėjo 14 d. ir pasireiškusią intensyviu karinių pajėgų, ginkluotės, karinių įrenginių ir gamyklų, civilinio transporto kelių, tiltų bombardavimu. Taigi šią operaciją vargu ar galima laikyti savigynos veiksmu,[219] o kadangi ji apėmė taikinius iš esmės visoje serbų karinių pajėgų kontroliuojamoje Bosnijos ir Hercegovinos dalyje, ji viršijo JT mandatą dėl saugumo zonų apsaugos.

Svarbu pabrėžti, kad NATO sprendimas imtis atsakomųjų veiksmų prieš serbus buvo priimtas jau 1995 m. liepos mėnesio pabaigoje, įvykdžius karinius nusikaltimus civiliams gyventojams, kai Srebrenica ir Žepa atiteko serbams. Mitas yra tai, kad NATO karą buvusioje Jugoslavijoje užbaigė karinėmis priemonėmis.[220] Esminis serbų vadovybės sutikimas vesti taikos derybas buvo gautas jau prieš minėtos karinės operacijos pradžią, kurios vykdymas galėjo netgi pakenkti Holbrooko misijai. Konflikto šalys Bosnijoje 1995 m. spalio 5 d. galutinai susitarė dėl ugnies nutraukimo ir šis susitarimas įsigaliojo po 5 dienų; dėl to situacija gerokai pagerėjo.

Esminis persilaužimas po to buvo pasiektas Bendru rėminiu susitarimu „Dėl taikos Bosnijoje ir Hercegovinoje“, kuris buvo parafuotas 1995 m. lapkričio 21 d. JAV karinių oro pajėgų bazėje netoli Deitono (Ohajo valstija), o pasirašytas – 1995 m. gruodžio 14 d. Paryžiuje.[221] Tai buvo sutartis tarp trijų iš 5 valstybių, atsiradusių iširus buvusiai Jugoslavijai – Bosnijos ir Hercegovinos Respublikos, Jugoslavijos Federacinės Respublikos ir Kroatijos Respublikos, o jos sudarymą prižiūrėjo 5 „kontaktinės grupės“ nariai (JAV, Rusija, Prancūzija, Vokietija ir Britanija) bei Europos Sąjunga. Pagal taikos susitarimo sąlygas, 1995 m. gruodžio 15 d. Saugumo Taryba leido dislokuoti daugianacionalines karines pajėgas (IFOR),[222] sudarytas iš NATO ir ne NATO šalių pajėgų (iš viso – 60 000 žmonių), kad pakeistų UNPROFOR bei užtikrintų Deitono/Paryžiaus susitarimo vykdymą. Saugumo Taryba 1995 m. gruodžio 21 d. įkūrė JT civilinės policijos pajėgas Bosnijoje ir Hercegovinoje (IPTF).[223] Atsižvelgdama į įvykių raidą, Saugumo Taryba jau 1995 m. lapkričio 22 d. panaikino 1991 m. rugsėjo 25 d. Rezoliucija Nr. 713 (Rusija dėl jos susilaikė) įvestą ginklų embargą ir neribotam laikui sustabdė ekonomines sankcijas Jugoslavijos Federacinei Respublikai (Serbijai ir Juodkalnijai).[224]

Kaip galima būtų paaiškinti Saugumo Tarybos nenorą paremti savo sprendimus, priimtus Jugoslavijos atveju pagal VII skyrių po pirminės Rezoliucijos Nr. 713 priėmimo 1991 m. rugsėjo 25 d., karinėmis sankcijomis (neskaitant oro antpuolių)? Nuo Londono konferencijos 1992 m. vasarą šalys pasirašė ir sulaužė daugelį susitarimų, o

[219] Žr. 19 skyrių.

[220] Žr. R. Mutz, Legenden auf dem Balkan, *Der Spiegel* 27/1996, p. 114–116.

[221] Bendro rėminio susitarimo „Dėl taikos Bosnijoje ir Hercegovinoje“, taip pat Deitono susitarimo „Dėl Bosnijos ir Hercegovinos Federacijos įgyvendinimo“ tekstai yra *ILM* 35 (1996), p. 75 ir t.t., 170 ir t.t. Taikos įgyvendinimo konferencijos Londono susitikimo (1995 m. gruodžio 12 d.) išvadų tekstas yra *ILM* 35 (1996), p. 223. Žr. taip pat *UN Chronicle*, 1996, Nr. 1, p. 25 ir t.t., 35 ir t.t. Dėl dokumento „The International Conference on the former Yugoslavia Documentation on the Arbitration Commission under the UN/EC (Geneva) Conference: Terms of Reference, Reconstitution of the Arbitration Commission, and Rules of Procedure“, žr. *ILM* 32 (1993), p. 1572. Žr. toliau P. Gaeta, The Dayton Agreements and International Law, *EJIL* 2 (1996), p. 147–163; S. Yee, The New Constitution of Bosnia and Herzegovina, ten pat, p. 176–193; J. Sloan, The Dayton Peace Agreement: Human Rights Guarantees and Their Implementation, ten pat, p. 207–225; J.R.W.D. Jones, The Implications of the Peace Agreement for the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, ten pat, p. 226–228; B. Ramcharan, The Bosnian Peace Accord, *LJIL* 9 (1996), p. 131–140.

[222] ST Rezoliucija Nr. 1031 (1995), *ILM* 35 (1996), p. 251.

[223] ST Rezoliucija Nr. 1035 (1995), ten pat, p. 256.

[224] ST Rezoliucijos Nr. 1021 (1995) ir 1022 (1995), ten pat, p. 257 ir 259. Dėl tolesnės įvykių raidos ir problemų, susijusių su susitarimo įgyvendinimu, žr. *UN Chronicle* 33 (1996), Nr. 2, p. 24–34. Atsižvelgiant į tai, kad 1996 m. rugsėjo 14 d. įvyko rinkimai Bosnijoje, ST savo 1996 m. spalio 1 d. Rezoliucija Nr. 1074 (1996) sušvelnino sankcijas Jugoslavijos Federacinei Respublikai; *ILM* 35 (1996), p. 1561.

realiai etninis valymas, žaginimai, civilių gyventojų padėties blogėjimas tęsėsi ir vėliau vykusių derybų Ženevoje metu.

Atrodo, jog dėl įvairių priežasčių galingiausios valstybės nenorėjo kištis į Jugoslavijos konfliktą karinėmis priemonėmis, ypač panaudoti sausumos pajėgas. Pirmiausia egzistavo skirtingi valstybių interesai, ką rodo Rusijos simpatijos Serbijai bei Graikijos pozicija Makedonijos klausimu, prieštaravusi kitų EB valstybių narių požiūriui. Nebuvo ir aiškios arba bendros Vakarų pozicijos dėl to, kokia turėtų būti Balkanų ateitis. Specifiniai techninio pobūdžio sunkumai vykdyti veiksmingą karinę operaciją šioje teritorijoje, perspektyva susidurti su bent viena gerai ginkluota, apmokyta priešo armija, rizika dėl gyvybių kareivių, įskaitant jau dislokuotus JT taikos palaikymo pajėgų nacionalinių kontingentų narius, buvo ir kitų konkrečių to nenoro motyvų. Galiausiai buvo bijomasi įsivelti į sunkų ir ilgalaikį partizaninį karą, dėl kurio būtų tekę pajėgoms ilgai užsibūti šiame regione. Visa tai įvertinus, buvo nuspręsta pasirinkti kitokią taktiką – daryti spaudimą sankcijomis ir įtraukti šalis į derybų procesą, mėginant bent apriboti žiaurumus bei valdyti konfliktą, kol kariaujančios šalys pačios „išsikvėps".

Tokio sudėtingo scenarijaus Jugoslavijos kare priimti politinius sprendimus nėra lengva. Atrodo, jog JAV Jugoslavijos problemą pirmiausia Europos reikalu laikė ir manė, kad Amerikos gyvybiniai interesai[225] būtų paliesti tik tuo atveju, jeigu karas išplistų į kitas Balkanų dalis ir iškiltų pavojus dėl Graikijos bei Turkijos įtraukimo į jį. Tik vėlesnėje stadijoje JAV nusprendė plačiu mastu panaudoti savo karines oro pajėgas prieš serbus ir spausti konfliktą sureguliuoti taikiai. Europos institucijos ir valstybės pasirodė nepajėgios be Amerikos vadovavimo kariniu būdu reaguoti į didžiausią konfliktą savo pačių žemyne. Buvo keletas Prancūzijos vyriausybės pareiškimų dėl šios šalies vienašališko karinių pajėgų galimo panaudojimo išlaisvinti civilius žmones iš lagerių Bosnijoje, tačiau jie nebuvo išgirsti.[226] Kitos Europos valstybės nepanoro paremti Olandijos raginimų imtis griežtesnių veiksmų. Patirtis aiškiai parodė būtinybę stiprinti Europos Sąjungos valstybių narių užsienio ir gynybos politikos bendrus elementus, stiprinti Vakarų Europos Sąjungą bei tobulinti kitus regioninio saugumo Europoje aspektus.

JT VYKDOMAS TAIKOS PALAIKYMAS

JT vykdomos taikos palaikymo operacijos[227] tradiciškai aiškiai skiriamos nuo „prievartos veiksmų", kurių JT Saugumo Taryba leidžia imtis pagal VII skyrių, nes tokios operacijos visada buvo grindžiamos konfliktuojančių pusių sutikimu dislokuoti taikos palaikymo būrius bei ka-

[225] Šiuo klausimu žr. C.J.P Terry, The Criteria for Intervention: An Evaluation of U.S. Military Policy in U.N. Operations, *Texas ILJ* 31 (1996), p. 101–105.

[226] *IHT*, 1993 m. sausio 11 d., p. 1; 1993 m. sausio 13 d., p. 2.

[227] Žr. D.W. Bowett, *United Nations Forces*, 1964; R. Higgins, *United Nations Peacekeeping 1946–1967, Documents and Commentary*, 1–3 t., (1969–1980); E. Suy, United Nations Peacekeeping System, *EPIL* 4 (1982), p. 258; Žr. taip pat literatūrą, nurodytą toliau, p. 497–499.

rinius stebėtojus, veikiančius pagal JTO. Šis skirtumas vis labiau nyksta atsiradus naujų tipų operacijoms (dažnai įvardijamoms kaip „antrosios kartos taikos palaikymo operacijos" arba „mišrios taikos palaikymo operacijos", kurių metu galimi tam tikri prievartos elementai). Dėl patogumo šiame darbe apsiribosime tiesiog skirstymu tarp „senųjų" taikos palaikymo operacijų Šaltojo karo laikais ir „naujųjų" operacijų pasibaigus Šaltajam karui. Praktikoje vis dar lygiagrečiai egzistuoja abi formos.[228]

Taikos palaikymas per Šaltąjį karą

Nuo 1945 m. Įstatų VII skyriaus nuostatos dėl Saugumo Tarybos įgaliojimų praktikoje nebuvo itin veiksmingos, todėl kartais valstybės (ypač šeštajame dešimtmetyje) kreipdavosi į Generalinę Asamblėją ir Sekretoriatą, siekdamos užpildyti šią spragą. Sovietų Sąjunga visada buvo linkusi priešintis šiai tendencijai, o nuo septintojo dešimtmečio pradžios galios centras vėl grįžo į Saugumo Tarybą.[229] Šeštajame dešimtmetyje Generalinė Asamblėja pretendavo į teisę steigti Jungtinių Tautų taikos palaikymo pajėgas, ir šią teisę ji faktiškai įgyvendino 1956 metais.[230] Nuo 1960 metų visas JT taikos palaikymo pajėgas steigdavo Saugumo Taryba; klausimas, ar Generalinė Asamblėja turi teisę steigti JT taikos palaikymo pajėgas, nebeturi didesnės politinės reikšmės, bet šį klausimą verta aptarti, nes tai paliečia ir platesnio pobūdžio teisines problemas.

Kaip jau sakyta, remiantis Įstatų 43 straipsniu nebuvo sudaryta jokių susitarimų.[231] Bet tai neužkirto kelio Jungtinėms Tautoms pajėgas kurti kitokiais būdais. Tokios pajėgos, pavyzdžiui, buvo nusiųstos į Artimuosius Rytus 1956 m. ir Kongą 1960 metais. Sovietų Sąjunga teigė, kad šie du atvejai buvo neteisėti, nes pajėgos buvo sudarytos ne remiantis 43 straipsniu. Tarptautinis Teisingumo Teismas į tai atsakė, jog šios pajėgos nebuvo skirtos imtis prievartos veiksmų, o 43 straipsnis yra taikytinas būtent tokioms pajėgoms; taigi 43 straipsnyje numatytos procedūros nesilaikymas pajėgų sukūrimo nedaro neteisėtu.[232]

Tačiau atrodo, jog Tarptautinis Teisingumo Teismas nenorėjo pasakyti, kad 43 straipsnyje numatytos procedūros nesilaikymas būtų reiškęs pajėgų, skirtų imtis prievartos priemonių, sukūrimo neteisėtumą.[233] Kai 42 straipsnyje sakoma, jog „[Jungtinių Tautų] pajėgų ... veikla ... gali apimti ... operacijas, kurias ... vykdo Jungtinių Tautų narių pajėgos", tai aiškiai rodo, jog yra daugiau kaip vienas būdas, kuriuo JT pajėgos gali būti suformuotos.

43 straipsnio paskirtis – *palengvinti* Saugumo Tarybos veiksmus; šia prasme būtų visiškai nepagrįsta teigti, kad susitarimų pagal 43 straipsnį nebuvimas užkerta kelią Tarybos veiksmams. Kitaip ta-

[228] Žr. S.R. Ratner, *The New UN Peacekeeping: Building Peace in Lands of Conflict After the Cold War*, 1995.

[229] Žr. tekstą aukščiau, p. 463–464.

[230] Žr. tekstą toliau, p. 490–491.

[231] Žr. tekstą aukščiau, p. 459.

[232] *Expenses* byla, *ICJ Rep.* 1962, p. 151, 166, 171–172, 177. Žr. tekstą toliau, p. 492–494.

[233] Ten pat, p. 167.

riant, 43 straipsnyje numatyta procedūra, pagal kurią Saugumo Taryba *gali* veikti, tačiau jis nedraudžia Tarybai pasirinkti alternatyvios procedūros.

Pirmosios Jungtinių Tautų pajėgos Artimuosiuose Rytuose (*UNEF*)

1956 m. spalio mėnesio pabaigoje Izraelis, Prancūzija ir Jungtinė Karalystė užpuolė Egiptą. Tačiau po kelių dienų valstybės susitarė dėl ugnies nutraukimo, o 1956 m. lapkričio 5 d. Generalinė Asamblėja įkūrė UNEF „karo veiksmų nutraukimo užtikrinimui ir prižiūrėjimui".[234] Vėliau, kai Izraelis, Prancūzija ir Jungtinė Karalystė išvedė savo pajėgas, UNEF buvo nusiųstos patruliuoti paliaubų linijos tarp Izraelio ir Egipto zonoje, kad skatintų „griežtą 1949 m. paliaubų susitarimo laikymąsi".[235]

Pajėgas sudarė nacionalinių kariuomenių kontingentai, nusiųsti pagal susitarimus tarp juos suteikusių valstybių ir Generalinio sekretoriaus. Generalinė Asamblėja paskyrė pajėgų vadą ir įgaliojo Generalinį sekretorių priimti taisykles, nustatančias šiose pajėgose tarnaujančių karių teises bei pareigas. Pajėgų veiklą finansavo JTO, o jų veiklai vadovavo išimtinai Generalinė Asamblėja ir Generalinis sekretorius. Taigi galima daryti išvadą, kad šios pajėgos buvo Jungtinių Tautų pajėgos tikrąja prasme kur kas labiau nei tai galima pasakyti apie pajėgas Korėjoje.

Pajėgų įkūrimas iš esmės buvo grindžiamas sutikimo principu – nė viena valstybė neprivalėjo siųsti savo karių kontingento, jei ji to nenorėjo. Pajėgos negalėjo įžengti į jokios valstybės teritoriją be pastarosios valstybės sutikimo; taigi jos veikė išimtinai Egipto, o ne Izraelio teritorijoje, nes Izraelis, kitaip nei Egiptas, nesutiko jų dislokuoti.

Pajėgos galėjo panaudoti ginklą tik savigynos tikslais, tačiau nebuvo numatyta jų teisė priešintis didelio masto paliaubų linijos pažeidimams; to ir nebuvo galima tikėtis, nes pajėgų skaičius niekada neviršijo 6000 žmonių. Jų užduotis buvo patruliuoti paliaubų linijos zonoje ir pranešti apie abiejų valstybių pajėgų judėjimus netoli linijos; jos taip pat sulaikydavo asmenis, neteisėtai įsibrovusius į teritoriją prie paliaubų linijos, ir perduodavo juos Egipto policijai. Per daugiau nei 10 metų laikotarpį, kol jos buvo išvestos Egipto prašymu 1967 m., pajėgų buvimas padėjo sukurti taikią atmosferą ir dėl to įvyko labai nedaug partizaninių išpuolių per paliaubų liniją.

Pajėgų sukūrimo teisinis pagrindas buvo neaiškus. Komunistinės šalys, kurios susilaikė balsuojant dėl šių pajėgų sukūrimo, įrodinėjo, kad bet kokio tipo JT pajėgų naudojimas reiškia prievartą, kurią gali

[234] 1956 m. lapkričio 4 d. Generalinės Asamblėjos Rezoliucija Nr. A/3276, *UNYb* 1956, p. 36. Žr. Higgins, *op. cit.*, 2 t., p. 221 ir t.t.

[235] Ten pat, p. 61.

taikyti tik Saugumo Taryba. Tarptautinis Teisingumo Teismas *Expenses* byloje pareiškė, kad UNEF operacijos nereiškė prievartos veiksmų, nes jos nebuvo nukreiptos prieš jokią valstybę be tos valstybės sutikimo.[236] Tačiau vienas dalykas yra parodyti, kad Įstatuose nėra nuostatos, draudžiančios sukurti tokias pajėgas; visiškai kitas dalykas yra rasti tai daryti leidžiančią nuostatą. Tarptautinis Teisingumo Teismas pareiškė nuomonę, kad pajėgų sukūrimas galėjo būti grindžiamas arba Įstatų 11, arba 14 straipsniu.[237] Problema dėl šių straipsnių yra ta, kad jie tiktai numato Generalinei Asamblėjai teisę rekomenduoti priemones, kurių turi imtis kažkas kitas; jie nesuteikia teisės Asamblėjai pačiai imtis priemonių. Tačiau Generalinės Asamblėjos praktika rodo, jog faktas, kad ji gali teikti tiktai rekomendacijas, neužkerta jai kelio kurti pagalbinius organus toms rekomendacijoms vykdyti, su sąlyga, jei yra gautas atitinkamų valstybių sutikimas.[238]

Jungtinių Tautų pajėgos Konge (*ONUC*)

1960 m. birželio 30 d. Belgija suteikė nepriklausomybę Kongui.[239] Labai mažai buvo pasirengta Kongo (vėliau pervadinto Zairu) nepriklausomybei, todėl beveik iš karto Kongo armija ėmė puldinėti Konge gyvenusius europiečius. Belgija, Konge išlaikiusi savo karines bazes, dislokavo būrius, kad šie apgintų europiečius; Kongo vyriausybė kreipėsi į Jungtines Tautas prašydama karinės pagalbos prieš „Belgijos agresiją". 1960 m. liepos 14 d. Saugumo Taryba įgaliojo Generalinį sekretorių suteikti Kongui karinę pagalbą;[240] Generalinis sekretorius iš anksto paskelbė, kad jis supranta šią rezoliuciją kaip leidžiančią jam formuoti pajėgas pagal UNEF modelį; po 8 dienų Saugumo Taryba vienbalsiai aprobavo Sekretoriaus veiksmus, kurių jis ėmėsi kurdamas pajėgas.[241] Nepaisant aplinkybių, kuriomis pajėgos buvo suformuotos, jos nebuvo skirtos imtis karinių veiksmų prieš Belgijos pajėgas; jų paskirtis buvo padėti Kongo vyriausybei užtikrinti teisėtvarką ir taip sukurti situaciją, kurioje europiečiams Konge nereikėtų Belgijos armijos apsaugos. Pajėgos buvo suformuotos pagal UNEF modelį, tačiau greitai ėmė ryškėti daugybė jų skirtumų.

Pirmiausia, Saugumo Taryba dėl pasinaudojimo *veto* teise negalėjo duoti aiškių nurodymų Generaliniam sekretoriui ir dėl to jam teko priimti visus sprendimus, kuriuos UNEF atveju priėmė Generalinė Asamblėja (pvz., skirti pajėgų vadą).

Antra, nors buvo numatyta, kad pajėgos veiks esant Kongo vyriausybės sutikimui, šiuo principu tapo sunku vadovautis po to, kai Kongo vyriausybė suskilo į įvairias grupuotes. Kitas nukrypimas nuo šio principo gali būti įžvelgtas Saugumo Tarybos 1960 m. rugpjūčio 9 d.

[236] *ICJ Rep.* 1962, at 171–172. Žr. taip pat tekstą toliau, p. 493–494. Dauguma autorių apibūdino UNEF kaip „taikos palaikymo pajėgas". „Taikos palaikymo pajėgų" sąvoka ir skirtumas tarp taikos palaikymo ir prievartos priemonių Įstatuose nėra įtvirtinta, tačiau, kaip jau buvo minėta šio skyriaus pradžioje, tai buvo išplėtota praktikoje.

[237] Ten pat, p. 172. Dėl šių straipsnių teksto žr. 21 skyrių.

[238] *Effect of Awards of Compensation made by the UN Administrative Tribunal, ICJ Pleadings, Oral Arguments, Documents* 1954, p. 295–301.

[239] Žr. B. Nolte, Conflicts, Congo, *Wolfrum UNLPP I*, p. 225–232; D.W. Bowett, *United Nations Forces: A Legal Study of United Nations Practice*, 1964, p. 153–254; G. Abi-Saab, *The United Nations Operations in the Congo 1960–1964*, 1978.

[240] ST Rezoliucija Nr. 4383 (1960), *UNYb* 1960, p. 97.

[241] Ten pat.

Rezoliucijoje, kurioje remiamasi ankstesnėmis rezoliucijomis Kongo klausimu bei primenama valstybės narėms, kad jos, remiantis Įstatų 25 straipsniu,[242] privalo „pripažinti ir vykdyti Saugumo Tarybos sprendimus".[243] Vienas iš šioje rezoliucijoje paminėtų sprendimų buvo 1960 m. liepos 22 d. Rezoliucija, kurioje, *inter alia*, prašyta, kad „visos valstybės susilaikytų nuo bet kokių veiksmų, kurie gali ... pakenkti atkuriamai teisėtvarkai ... taip pat susilaikytų nuo bet kokių veiksmų, kurie gali pažeisti Kongo ... teritorinį vientisumą bei politinę nepriklausomybę". Šį prašymą, kuris 1960 m. rugpjūčio 9 d. Rezoliucija buvo transformuotas į įsakymą, ignoravo kai kurie Vakarų finansiniai sluoksniai, teikę paramą Moise Tshombe vadovaujamo judėjimo už atsiskyrimą veiklai Katangoje, taip pat Sovietų Sąjunga, rėmusi premjerą Lumumbą jo kovoje prieš prezidentą Kasavubu.

Trečia, nors iš pradžių buvo numatyta, kad pajėgos turi teisę panaudoti ginklą tik savigynos tikslais, vėliau joms buvo leista panaudoti ginklą ir kitais atvejais: siekiant užkirsti kelią pilietiniam karui arba užsienio samdiniams iš šalies išvaryti. Galiausiai pajėgos įsitraukė į plataus masto karines operacijas prieš atsiskyrimo judėjimą Katangoje.

Pajėgų sukūrimo teisinis pagrindas yra neaiškus ir ginčytinas. Sovietų Sąjunga įrodinėjo, kad pajėgų sukūrimas buvo neteisėtas dėl kelių priežasčių, įskaitant faktą, jog pajėgas iš esmės kontroliavo Generalinis sekretorius, o ne Saugumo Taryba, kaip tai turėtų būti. Tačiau nėra jokių priežasčių, kodėl Saugumo Taryba negalėtų deleguoti savo įgaliojimų Generaliniam sekretoriui pagal Įstatų 98 straipsnį, kuriame numatyta, kad „Generalinis sekretorius ... atlieka tokias ... funkcijas, kurias jam patiki" Saugumo Taryba. Bet kuriuo atveju SSRS pozicija sunkiai suderinama su tuo faktu, kad ši valstybė balsavo už rezoliucijas, kurių pagrindu aptariamosios pajėgos buvo sukurtos.

Tarptautinis Teisingumo Teismas *Expenses* byloje pareiškė, kad jėgos panaudojimo operacijos nereiškia prievartos veiksmų taikymo.[244] Šis Teismo pareiškimas yra gana keistas žinant karinių operacijų Katangoje mastą. Kita vertus, dauguma apžvalgininkų pajėgų operacijas apibūdino kaip „taikos palaikymo veiksmus" ir priešpastatė juos „prievartos veiksmams". Tačiau viena iš rezoliucijų jėgos panaudojimo klausimu buvo suformuluota kaip privalomas reikalavimas.[245] Kai kurie apžvalgininkai teigė, kad pajėgų sukūrimas reiškė „laikinąsias priemones" 40 straipsnio prasme, ir tokį požiūrį tam tikru mastu palaikė JT Sekretoriatas. Nors 40 straipsnis yra VII skyriaus straipsnis, atrodo, jog „laikinosios priemonės" pagal 40 straipsnį nereiškia „prievartos veiksmų"; priešingu atveju, remiantis 5 straipsniu, valstybei, kuriai būtų liepta laikytis laikinųjų priemonių, galėtų būti neleista nau-

[242] Žr. 21 skyrių.

[243] ST Rezoliucija Nr. 4424 (1960), *UNYb* 1960, p. 98.

[244] *ICJ Rep.* 1962, at 177.

[245] Žr. tekstą aukščiau, p. 491.

dotis iš narystės kylančiomis teisėmis bei privilegijomis,[246] o tai būtų nesuderinama su 40 straipsnyje įtvirtintu principu, kad „laikinosios priemonės neturi pažeisti suinteresuotų šalių ... teisių".[247]

Rėmimasis 40 straipsniu reiškia, kad situacija Konge turėjo reikšti (bent jau) grėsmę tarptautinei taikai.[248] Nors pirminės rezoliucijos Kongo klausimu konkrečiai neišreiškė tokio Saugumo Tarybos požiūrio, akivaizdu, jog pilietinio karo Konge pavojus reiškė grėsmę tarptautinei taikai lygiai taip pat kaip ir pilietinio karo Rodezijoje pavojus buvo grėsmė tarptautinei taikai.[249] Vėlesnės Saugumo Tarybos rezoliucijos Nr. S/4722, priimtos 1961 m. vasario 21 d., preambulėje sakoma, kad Taryba yra „giliai susirūpinusi ... dėl plataus masto pilietinio karo ir kraujo praliejimo pavojaus Konge, bei dėl grėsmės tarptautinei taikai ir saugumui".[250] Faktiškai situacija Konge buvo daug rimtesnė, nes egzistavo pavojus, kad Sovietų Sąjunga ir JAV gali užimti priešingas pozicijas pilietiniame kare. Jungtinių Tautų veiksmai nebuvo visiškai sėkmingi šio pavojaus išvengimo prasme, tačiau jeigu tų veiksmų nebūtų buvę, dvi supervalstybės prieš savo norą būtų galėjusios įklimpti į Vietnamo masto karą Konge. Todėl abi supervalstybės, ko gero, liko patenkintos, kad vakuumą Konge užpildė Jungtinės Tautos.

Byla dėl išlaidų

Kai buvo sukurtos Jungtinių Tautų pajėgos Artimuosiuose Rytuose ir Konge, Generalinė Asamblėja nusprendė, kad valstybės narės privalo padengti jų veiklos išlaidas. Kita vertus, jų veikla buvo finansuojama ne iš įprasto biudžeto, bet iš atskirų sąskaitų (atskira sąskaita kiekvienoms pajėgoms); buvo taikoma skirtingų įnašų sistema – neturtingiausių valstybių narių įnašai mažiausi. Dėl tokių aplinkybių kai kurios valstybės ėmė įrodinėti, jog šios išlaidos yra visiškai kitokios nei įprastos JTO išlaidos, todėl valstybės narės neprivalo jų dengti. Komunistinės šalys taip pat teigė, jog nėra pareigos dengti pajėgų išlaidas dėl to, kad šios pajėgos buvo sukurtos neteisėtai. Greitai tapo akivaizdu, jog JTO susidūrė su rimta finansine krize, ir lėšų stygius Jungtines Tautas 1963 m. privertė sumažinti savo pajėgas Konge, o 1964 m. – jas visiškai išvesti.

Tokiomis aplinkybėmis Generalinė Asamblėja kreipėsi į Tarptautinį Teisingumo Teismą su klausimu, ar dviejų pajėgų išlaikymo išlaidos iš tikrųjų reiškia JT išlaidas [statų 17(2) straipsnio prasme, kuriame numatyta, kad „organizacijos nariai turi padengti jos išlaidas pagal Generalinės Asamblėjos paskirstymą". Teismas 1962 m. liepos 20 d. į šį klausimą atsakė teigiamai, 9 teisėjams balsavus už.[251]

[246] Žr. 21 skyrių.

[247] Dėl 40 straipsnio teksto žr. tekstą aukščiau, p. 458.

[248] Žr. tekstą aukščiau, p. 458.

[249] Žr. tekstą aukščiau, p. 464–466.

[250] *UNYb* 1961, p. 104.

[251] *ICJ Rep.* 1962, p. 151. Žr. M. Bothe, Certain Expenses of the United Nations (Advisory Opinion), *EPIL* I (1992), p. 557–560.

Teismo konsultacinė išvada[252] nebuvo privaloma, ir nors kai kurios anksčiau tam prieštaravusios valstybės paskelbus Teismo išvadą pradėjo mokėti savo įnašus, sovietinis blokas ir Prancūzija ir toliau atsisakė tai daryti. JAV ir jų sąjungininkai grasino pasinaudoti Įstatų 19 straipsniu, pagal kurį valstybei pažeidėjai gali būti atimta teisė balsuoti Generalinėje Asamblėjoje, „jeigu jos įsiskolinimo suma lygi jai privalomos įmokos sumai už dvejus pastaruosius metus arba ją viršija".[253] Sovietų Sąjunga, atsakydama į tai, pagrasino išstoti iš organizacijos, jeigu jai būtų atimta balsavimo Generalinėje Asamblėjoje teisė. Galiausiai 1965 m. rugpjūčio mėnesį JAV ir jų sąjungininkai nusileido ir sutiko nepasinaudoti 19 straipsniu; Sovietų Sąjunga savo ruožtu pažadėjo mokėti savanoriškus įnašus dviejų pajėgų veiklos išlaidoms padengti.

Jungtinių Tautų pajėgos Kipre (*UNFICYP*)

Kai Kipras 1960 m. tapo nepriklausomu, jo konstitucijoje buvo įtvirtintos nuostatos, skirtos apsaugoti turkiškai kalbančios mažumos Kipre interesus; 1960 m. Garantijų sutartimi Kipras įsipareigojo nekeisti svarbiausių konstitucijos nuostatų ir visoms kitoms sutarties šalims (Graikijai, Turkijai bei Jungtinei Karalystei) suteikė teisę imtis vienašališkų „veiksmų" (šis abstraktus žodis, ko gero, buvo pasirinktas sąmoningai), kad apsaugotų konstituciją.[254] 1963 m. Kipro prezidentas Makariosas paskelbė, jog konstitucija yra netinkama ir turi būti pakeista. Tai sukėlė ginkluotą kovą tarp graikiškosios ir turkiškosios bendruomenių Kipre; sutikus visoms suinteresuotoms šalims, atvyko Britanijos pajėgos, kad išlaikytų taiką tarp šių dviejų bendruomenių. Paaiškėjo, jog taiką išlaikyti yra sunkiau nei britai tikėjosi, todėl Britanija paprašė Jungtinių Tautų atsiųsti į salą taikos palaikymo pajėgas.

Egzistavo akivaizdus pavojus graikų ir turkų bendruomenių susirėmimams Kipre išsiplėtoti į karą tarp Graikijos ir Turkijos. Todėl Saugumo Taryba 1964 m. kovo 4 d. vienbalsiai nusprendė įkurti Jungtinių Tautų pajėgas ir užkirsti kelią ginkluotos kovos tarp dviejų bendruomenių Kipre atsinaujinimui.[255]

Daugiausia pajėgos buvo suformuotos pagal UNEF modelį; tačiau buvo ir svarbių skirtumų. Pirma, jų veikla buvo finansuojama iš savanoriškų įnašų. Antra, kaip ir pajėgų Konge atveju, sprendimą dėl pajėgų sudėties ir dydžio turėjo priimti Generalinis sekretorius; jis taip pat turėjo skirti ir pajėgų vadą. Iš pradžių pajėgos buvo įkurtos tik 3 mėnesių laikotarpiui; po to Generalinis sekretorius turėjo prašyti Saugumo Tarybos pratęsti pajėgų veiklą tolesniems 3 arba 6 mėnesiams.

[252] Žr. 18 skyrių.

[253] Žr. 21 skyrių.

[254] Žr. T. Oppermann, Cyprus, *EPIL* I (1992), p. 923–926; E. Michos-Ederer, Conflicts, Cyprus, *Wolfrum UNLPP I*, p. 233–242; Z.M. Necatigil, *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, 1989; S. Muller/W. Mijs (red.), *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, 2-as leid., 1993.

[255] ST Rezoliucija Nr. 186 (1964), *UNYb* 1964, p. 165.

Generalinis sekretorius nurodė pajėgoms būti nešališkoms ir naudoti ginklus tik savigynos tikslais. Tačiau šie apribojimai nesumenkino pajėgų naudingumo. Jos patruliuoja teritorijoje, skiriančioje priešiškų bendruomenių kontroliuojamas zonas, taip pat lydi vienai bendruomenei priklausančius žmones per kitos bendruomenės kontroliuojamas zonas. Jos praneša apie ginkluotos kovos protrūkius, tiria jų aplinkybes bei imasi priemonių tokiais atvejais įtikinti šalis nutraukti ugnį. Tačiau į pajėgų funkcijas neįeina konflikto politinio sureguliavimo tarp šalių paieškos, ir iki šiol nėra susitarta, koks ateityje bus Kipro konstitucinis statusas. Jos nebuvo skirtos ir dalyvauti didelio masto kariniuose veiksmuose; dėl to pajėgos nebandė priešintis Turkijos įsiveržimui į šiaurinę Kipro dalį 1974 metais.[256]

Kaip įprasta, rezoliucijoje, numačiusioje pajėgų sukūrimą, nebuvo nurodyti įstatų straipsniai, kuriais grindžiamas jų sukūrimas. Kai kurie apžvalgininkai teigė, kad buvo remtasi Įstatų VI (taikus ginčų sprendimas),[257] o ne VII skyriumi (prievartos veiksmai). Rezoliucijos preambulėje sakoma, kad „esama situacija Kipre gali kelti grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui“; tai labiau primena VI („ginčas arba situacija ... galinti pakenkti tarptautinės taikos ir saugumo išsaugojimui“), o ne VII skyriaus formuluotes (šio skyriaus nuostatos taikomos tik tada, kai jau faktiškai egzistuoja grėsmė taikai, taika pažeista arba įvyko agresijos aktas). Kitaip nei VII skyrius, VI skyriaus atitinkamos nuostatos Saugumo Tarybai nesuteikia teisės priimti valstybėms skirtų įsakymų; tačiau šiame kontekste tai neturi reikšmės, nes rezoliucija, numačiusi įkurti pajėgas Kipre, nebuvo suformuluota kaip privaloma. Reikšmingesnis VI skyriaus apribojimas yra tai, kad aiškinant jo nuostatas pažodžiui, pagal jį Saugumo Tarybai nesuteikiama teisė bet kokių reikiamų priemonių; pagal šio skyriaus nuostatas Tarybai tik suteikiama teisė rekomenduoti valstybėms imtis tam tikrų veiksmų. Tačiau jeigu Generalinė Asamblėja galėjo sukurti UNEF remdamasi 11 arba 14 straipsniu,[258] nėra pagrindo teigti, kad Saugumo Taryba negalėjo sukurti panašių pajėgų remdamasi VI skyriumi.

Naujos operacijos Artimuosiuose Rytuose

1973 m. spalio mėnesį vėl prasidėjo ginkluota kova tarp Egipto ir Izraelio. Saugumo Taryba pareikalavo nutraukti ugnį ir įkūrė UNEF II, kad šis prižiūrėtų ugnies nutraukimą. Po to Egiptas ir Izraelis pasirašė 2 susitarimus, numačiusius, kad UNEF II turi užimti skiriamąją zoną tarp Egipto ir Izraelio pajėgų bei reguliariai tikrinti, kad užtikrintų, jog abi valstybės laikosi susitarimų sąlygų, ribojusių pajėgų skaičių, kurį kiekviena valstybė galėjo dislokuoti su skiriamąja zona besiribojančioje teritorijoje.[259]

[256] Dėl tolesnės informacijos apie karinių pajėgų funkcijas žr. A.J.R. Carrion, The United Nations Force in Cyprus: An Uncertain Case of Peace-Keeping, A. Cassese (red.), *United Nations Peace-Keeping*, 1978, p. 158–160, 163–169. Dėl vėlesnių įvykių žr. Michos-Ederer, *op. cit.*, p. 237; Bothe, Peacekeeping, *op. cit.*, p. 578.

[257] Žr. tekstą aukščiau, p. 455–457.

[258] Žr. tekstą aukščiau, p. 490–491.

1974 m. gegužės mėnesį Izraelis pasirašė susitarimą su Sirija, pagal kurį Izraelis atsitraukė iš kai kurių Sirijos teritorijos dalių, kurias ji okupavo 1967 ir 1973 m., o Saugumo Taryba įkūrė UNDOF, kurios vykdė tas pačias funkcijas kaip UNEF II pagal minėtus susitarimus tarp Egipto ir Izraelio.[260] Tačiau UNDOF personalo skaičius – tik apie 1050 žmonių, o UNEF II – 7000 žmonių.

1978 m. kovo mėnesį Izraelis, atsakydamas į Libane įsikūrusių Palestinos teroristų išpuolius prieš Izraelį, įsiveržė į Libaną. Saugumo Taryba pareikalavo Izraelį išvesti savo pajėgas iš Libano ir nusprendė sukurti UNIFIL, kad užtikrintų Izraelio pajėgų išvedimą, atkurtų tarptautinę taiką ir saugumą bei padėtų Libano vyriausybei susigrąžinti veiksmingą teritorijos kontrolę.[261] Nepaisant UNIFIL buvimo, Pietų Libane ir toliau tęsėsi kova tarp dešiniųjų Libano krikščionių (kuriuos ginklais ir pinigais rėmė Izraelis) ir jų priešininkų palestiniečių bei musulmonų šiitų; visos šios kovojusios grupuotės reguliariai užpuldinėdavo UNIFIL pajėgas.

UNEF II, UNDOF bei UNIFIL turi daug bendrų bruožų. Juos įkūrė Saugumo Taryba, tačiau atitinkamos rezoliucijos ir diskusijos neleidžia nustatyti, kurios Įstatų nuostatos buvo šių pajėgų įkūrimo teisinis pagrindas. Viena galimybė ta, kad šių pajėgų įkūrimas buvo grindžiamas Įstatų 40 straipsniu;[262] kita galimybė ta, kad tai buvo grindžiama VI skyriumi.[263] Tačiau akivaizdu, jog visos šios pajėgos buvo numatytos kaip taikos palaikymo; joms buvo leista panaudoti ginklą tik savigynai,[264] todėl UNIFIL nemėgino priešintis, kai Izraelis 1982 m. antrą kartą įsiveržė į Libaną. Visos šios pajėgos buvo įkurtos pirminiam 6 mėnesių laikotarpiui, o po to Saugumo Taryba atnaujindavo jų mandatus tolesniems laikotarpiams, svyravusiems nuo 3 iki 12 mėnesių; kai UNEF II mandatas 1979 m. liepos mėnesį paskutinį kartą pasibaigė, jis nebebuvo pratęstas, nes Sovietų Sąjunga pagrasino vetuoti bet kokį mėginimą jį pratęsti.[265] Kiekvienų pajėgų vadą skyrė Generalinis sekretorius Saugumo Tarybai pritarus; jis, konsultuodamasis su Saugumo Taryba, atrinkdavo ir karių kontingentus (iš valstybių, pasirengusių juos suteikti). Generalinė Asamblėja nusprendė, jog JT nariai privalo dengti pajėgų veiklos išlaidas; tačiau įnašai, kuriuos valstybės narės turėjo mokėti, buvo apskaičiuojami ne pagal įnašus į reguliarų organizacijos biudžetą, bet pagal specialią metodiką; dėl to mokėjimo proporcija Saugumo Tarybos nuolatiniams nariams padidėjo daugiau nei 15 procentų, o besivystančioms šalims – sumažėjo 80–90 procentų; tačiau kai kurios valstybės atsisakė mokėti savo įnašus.[266] Kinija, kuri buvo viena iš valstybių, atsisakiusių mokėti, 1981 m. pabaigoje paskelbė, kad ji mokės savo įnašus pajėgų veiklai finansuoti.[267]

[259] *ILM* 12 (1973), p. 1528–1530, 1537–1540; *ILM* 14 (1975), p. 1450 ir t.t.; dėl pirmųjų JTO taikos palaikymo pajėgų (UNEF) plg. tekstą aukščiau, p. 490–491.

[260] 1974 m. gegužės 31 d. ST Rezoliucija Nr. 350, *UN Chronicle*, 1974 m. birželio mėn., p. 26–28, at 26. Žr. I.S. Pogany, *The Security Council and the Arab-Israeli Conflict*, 1984.

[261] 1978 m. kovo 19 d. ST Rezoliucijos Nr. 425 ir 426, *UN Chronicle*, 1978 m. balandžio mėn., p. 5–22; ST Rezoliucija Nr. S/12611, ten pat, p. 75–76. Žr. I. Pogany, *The Arab League and Peacekeeping in the Lebanon*, 1987.

[262] Plg. tekstą aukščiau, p. 458, 492. Šį požiūrį sustiprina faktas, kad 1982 m. rugsėjo 19 d. ST Rezoliucijos Nr. 521 6-as punktas „reikalauja, kad visos susijusios šalys turi leisti JTO ... pajėgoms, kurias Saugumo Taryba pasiuntė į Libaną, įsikurti ir vykdyti funkcijas pagal savo mandatą bei ... primena visų valstybių narių pareigą, numatytą Įstatų 25 straipsnyje, pripažinti ir vykdyti Tarybos sprendimus pagal Įstatus" (tekstas *ILM* 21 (1982), p. 1169).

[263] Plg. tekstą aukščiau, p. 455–457.

[264] Dėl taikos palaikymo dalinių teisės panaudoti jėgą savigynos tikslais žr. Bothe, Peacekeeping, *op. cit.*, p. 589 ir t.t.

[265] *IR* (1981 m. gegužės mėn.), p. 1044–1047.

[266] Žr. Generalinės Asamblėjos 1973 m. gruodžio 11 d. Rezoliuciją Nr. 3101 (XXVIII) dėl UNEF operacijų, *UN Chronicle*, 1974 m. sausio mėn., p. 72–74; GA Rezoliucija Nr. 33/14 dėl UNIFIL, ten pat, 1978 m. gruodžio mėn., p. 59–60; GA Rezoliucijas Nr. 34/9 ir 34/166 dėl UNIFIL, Nr. 34/7 A–D dėl UNEF ir UNDOF, ten pat, 1980 m. kovo mėn., p. 84–86.

[267] Generalinės Asamblėjos 1981 m. gruodžio 10 d. Rezoliucijos Nr. 36/116 A ir B, *UNYb* 1981, p. 1298–1300; *UN Chronicle* 19 (1982), Nr. 2, p. 61–62; *The Economist*, 1981 m. gruodžio 5 d., p. 52. Dėl taikos palaikymo operacijų finansavimo raidos žr. Bothe, Peacekeeping, *op. cit.*, p. 594 ir t.t.

Naujos taikos palaikymo formos pasibaigus Šaltajam karui

JT taikos palaikymo operacijų „senosiomis" formomis Šaltojo karo laikais buvo stengiamasi užkirsti kelią tolesniam smurtui ir mėginama atvėsinti konfliktą, pavyzdžiui, stebint ugnies nutraukimo liniją.[268] JT karinio ir civilinio personalo veikla skirta stebėti, kaip įgyvendinami susitarimai dėl ugnies nutraukimo arba pajėgų atskyrimas ir pagalba konflikto sureguliavimui skatinti ir/arba, kaip užtikrinama humanitarinė pagalba. Tokioms operacijoms visada reikia valstybės, kurioje jos vykdomos, sutikimo,[269] o dažnai ir kitų konflikte dalyvaujančių šalių sutikimo; jos privalo būti nešališkos, neteikiančios pirmenybės vienai ar kitai šaliai.[270] Operacijoje gali dalyvauti ir neginkluoti pareigūnai, ir taikos palaikymo pajėgos, kurias siunčia JT valstybės narės ir kurias finansuoja tarptautinė bendrija. JT taikos palaikymo pajėgos ginkluotą jėgą gali panaudoti kaip taisyklė tik savigynai.

Per pirmuosius 40 JTO egzistavimo metų buvo įvykdyta 13 taikos palaikymo operacijų; be jau aptartų galima paminėti ir misijas, susijusias su konfliktu tarp Indijos ir Pakistano (UNMOGIP 1949; UNIPOM 1965–1966), misijas Vakarų Naujojoje Gvinėjoje (UNSF 1962–1963), Jemene (UNYOM 1963–1964) bei Dominikos Respublikoje (DOMREP 1965–1966). Pasibaigus Šaltajam karui, vien tik per 1988–1994 m. laikotarpį JTO ėmėsi 21 naujos taikos palaikymo operacijos, apėmusios konfliktų zonas, tokias kaip Afganistanas ir Pakistanas (UNGOMAP 1988–1990), Iranas ir Irakas (UNIIMOG 1988–1991), Irakas ir Kuveitas (UNIKOM 1991), Angola (UNAVEM 1989–1991; UNAVEM II 1991–1995; UNAVEM III 1995), Namibija (UNTAG 1989–1990), Centrinė Amerika (ONUCA 1989–1992), Salvadoras (ONUSAL 1991–1995), Kambodža (UNAMIC 1991–1992; UNTAC 1992–1993), Somalis (UNOSOM 1992–1993; UNOSOM II 1993–1995), Mozambikas (ONUMOZ 1992–1994), Uganda ir Ruanda (UNOMUR, 1993–1994), Vakarų Sachara (MINURSO 1991), Jugoslavija (žr. aukščiau), Gruzija (UNOMIG 1993), Liberija (UNOMIL 1993), Haitis (žr. aukščiau), Ruanda (žr. aukščiau) ir Tadžikistanas (UNMOT 1994).

Pasikeitė ir naujausių taikos palaikymo operacijų pobūdis. Jos ir toliau grindžiamos šalių sutikimu, tačiau dažnai jos siekia įgyvendinti jau pasiektą susitarimą dėl ginčo sureguliavimo, kaip tai buvo taikos susitarimo dėl Jugoslavijos atveju. Taigi dažnai tokios operacijos tampa pastangų įgyvendinti sutartą konflikto politinį sprendimą dalimi.[271] Mandatas dažniausiai išlieka karinio pobūdžio, bet jame gali būti numatyta ir tam tikrų civilinių užduočių. Kai kurių operacijų atveju pagrindinis dėmesys buvo skiriamas civilių apsaugai ir humanitarinės pagalbos pristatymui. Tokios naujos taikos palaikymo formos

[268] N.J. Prill, Observers, *EPIL* 4 (1982), p. 60–62.

[269] Žr. Bothe, Peacekeeping, *op. cit.*, p. 597 ir t.t.

[270] S. Vohra, Impartiality in United Nations Peace-Keeping, *LJIL* 9 (1996), p. 63–86.

[271] Žr. Ratner, *op. cit.*, p. 22.

yra kur kas sudėtingesnės. Jose dalyvauja daugiau subjektų (partizaniniai judėjimai, regioninės, nevyriausybinės organizacijos ir pan.) ir JTO dažnai tenka vykdytojo, tarpininko bei laiduotojo vaidmuo.

Specialus naujas uždavinys iškilo stebėti rinkimus. Pradedant UNTAG misija 1989 m. Namibijoje, kur JTO stebėjo visą rinkimų procesą, vyriausybės prašė tokios JTO pagalbos Nikaragvoje ir Haityje (1990 m.), Angoloje (1992 m.), Kambodžoje (1993 m.), Salvadore, Pietų Afrikoje ir Mozambike (1994 m.). JTO stebėjo ir referendumą Eritrėjoje (1993 m.) dėl jos atsiskyrimo nuo Etiopijos.[272] Paramos rinkimams skyrius, kuris 1992 m. buvo sukurtas JTO Taikos palaikymo operacijų departamente, rinkimų klausimais techninę pagalbą suteikė 55 valstybėse.[273]

Be to, pastaraisiais metais pradėta akcentuoti konfliktų prevencijos koncepcija, nes patirtis parodė, kad tarp valstybių arba jų viduje kilus ginkluotam konfliktui, atkurti taiką yra labai sunku, tuo labiau – Jungtinėms Tautoms. „Išankstinis įspėjimas" ir „prevencinė diplomatija", kai sutelkiamas dėmesys į valstybių vidaus padėtį, tapo stebuklingomis sąvokomis.[274] JT Generalinis sekretorius pateikė keletą naujų siūlymų, kuriuose aiškiai peržengiamos JT tradicinio taikos palaikymo ribos. Juose numatyta ne tik veiksmingesnė humanitarinių operacijų karinė apsauga nuo ginkluoto kišimosi, bet ir JT „ugnies nutraukimo užtikrinimo dalinių", kurie, nepaisant šalių sutikimo, būtų dislokuoti konflikto vietoje, kad karinėmis priemonėmis užtikrintų šalių pasirašyto, bet nevykdomo, susitarimo dėl ugnies nutraukimo laikymąsi, sukūrimas.[275] Be to, dabartinėje JT praktikoje bandoma labiau veikti vyriausybinių struktūrų sukūrimą arba atkūrimą, teisėtvarkos atkūrimą valstybėje.[276]

Naujovė buvo bandymas sukurti JT „greito reagavimo pajėgas" pagal taikos palaikymo operacijas, raginant valstybes nares sudaryti „ilgalaikius susitarimus" su Jungtinėmis Tautomis (to nereikėtų painioti su Įstatų 43 straipsnyje numatytais specialiais susitarimais dėl kolektyvinių saugumo priemonių), kad būtų suformuoti nacionaliniai karinių pajėgų ir įrangos kontingentai, kurie galėtų būti panaudoti taikos palaikymo operacijose. Tačiau 1995 m. spalio 31 d. duomenimis, tik 47 valstybės narės prisiėmė tokį įsipareigojimą, o bendras tokių pajėgų personalo skaičius buvo 55 000 žmonių.[277] Be to, pagal minėtus ilgalaikius susitarimus valstybės narės kiekvienu konkrečiu atveju išlaiko laisvę savo nuožiūra spręsti, ar bendradarbiauti, ar ne. Norint parodyti realaus valstybių narių entuziazmo trūkumą, užtenka paminėti, kad kai 1994 m. gegužės mėnesį Saugumo Taryba nusprendė išplėsti UNAMIR pajėgas Ruandoje,[278] nė viena iš 19 valstybių, kurios tuo metu buvo sudariusios tokius ilgalaikius susitarimus, nesutiko prisidėti.

[272] Žr. 11 skyrių.

[273] *Basic Facts, op. cit.*, p. 28; G.S. Goodwin-Gill, *Free and Fair Elections: International Law and Practice*, 1994; N.T. Vu, The Holding of Free and Fair Elections in Cambodia: The Achievement of the United Nations's Impossible Mission, *Mich. JIL* 16 (1995), p. 1177 ir t.t.

[274] Žr. Ramcharan, *op. cit.*

[275] Boutros Boutros-Ghali, Empowering the United Nations, *FA* 3 (1992), at 93–94, pastebėdamas, kita vertus, kad nors operacija būtų pradėta be aiškaus šalių sutikimo, jos pagrindas būtų prieš tai tarp šalių pasiektas susitarimas dėl ugnies nutraukimo. Žr. taip pat jo „Agenda for Peace", kur siūlomi „taikos užtikrinimo daliniai", *ILM* 31 (1992), p. 956, at 966, 4-as p.; D. Leurdijk, *A UN Rapid Deployment Brigade*, 1995.

[276] C. Tomuschat, Die Zukunft der Vereinten Nationen, *EA* 2 (1992), p. 42, at 46 ir t.t. Žr. taip pat E.G. Primosch, The Roles of United Nations Civilian Police (UNCIVPOL) within United Nations Peacekeeping Operations, *ICLQ* 43 (1994), p. 425.

[277] *UN Chronicle*, 1996, Nr. 1, p. 39. Žr. toliau L.J. Sise, Illusions of a Standing United Nations Force, *Cornell ILJ* 28 (1995), p. 645–648; A. Morrison, The Theoretical and Practical Feasibility of a United Nations Force, ten pat, p. 661–673; S. Telhami, Is a Standing United Nations Army Possible? Or Desirable?, ten pat, p. 673–684.

[278] Žr. tekstą aukščiau, p. 477–479.

Naujų taikos palaikymo operacijų poreikiai viršijo Jungtinių Tautų galimybes tiek kiekybine, tiek kokybine prasme. Tai akivaizdžiai rodo JT taikos palaikymo funkcijų finansinė krizė – valstybės narės nori, kad JT reaguotų į daugelį konfliktų pasaulyje, tačiau tuo pačiu metu atsisako mokėti savo finansinius įnašus, kuriuos jos skolingos organizacijai.[279] Remiantis patirtimi Somalyje, Ruandoje bei Jugoslavijoje ir atsižvelgiant į pavojus tokiose situacijose Jungtinėms Tautoms bei su jomis susijusiam personalui, 1994 metais buvo parengta speciali sutartis.[280] Tačiau egzistuoja ir fundamentalesnė koncepcijos problema, susijusi su naujomis taikos palaikymo, atkūrimo bei užtikrinimo ir humanitarinės pagalbos formomis. JT Generalinio sekretoriaus siūlomame požiūryje iš esmės atsisakoma reikalauti aiškaus išankstinio konflikte dalyvaujančių šalių sutikimo dėl JT įsikišimo.[281] Praktika parodė, jog tai sukuria pavojingą situaciją tiek JT personalui, tiek ir visos operacijos veiksmingumui. „Mišraus taikos palaikymo" atveju, bandant įvesti prievartos elementų, sumaišomas skirtingas prievartinių veiksmų – viena, ir taikos palaikymo – kita, teisinis pagrindas bei uždaviniai. Todėl dvi JT veiksmų formos turi išlikti aiškiai atskirtos viena nuo kitos.[282]

IŠVADOS

Pasibaigus Šaltajam karui atrodė, jog dabar Saugumo Taryba visiškai galės išnaudoti savo įgaliojimus pagal VII skyrių, ir ne tik užkirsti kelią išorinei agresijai, bet ir įgyvendinti visiškai kitokius uždavinius (pvz., į vidinius konfliktus kištis karinėmis pajėgomis dėl humanitarinių priežasčių ar netgi siekiant užtikrinti demokratiją). Kaip matėme, Saugumo Tarybos naudojimasis savo įgaliojimais pagal VII skyrių faktiškai pasireiškė kur kas plačiau ir, be kitų dalykų, apėmė sienos nustatymą (Irakas ir Kuveitas),[283] nusiginklavimo schemos, grindžiamos detalia kontrole ir sankcijomis prieš valstybę (Iraką), nustatymą,[284] Tarybos „pagalbinių organų" sukūrimą, kad įvertintų bei administruotų pretenzijas dėl karu padarytos žalos atlyginimo (JT Kompensacijų komisija pretenzijoms Irakui),[285] nusikaltėlių persekiojimą (Jugoslavijos ir Ruandos tribunolai),[286] sankcijų prieš valstybę dėl jos atsisakymo išduoti asmenis, kaltinamus valstybės remiamu terorizmu, įvedimas (Libijos atžvilgiu *Lockerbie* byloje).[287] Be to, po pasikėsinimo nužudyti Egipto prezidentą Hosnį Mubaraką per 1995 m. birželio 26 d. konferenciją Adis Abeboje (Etiopija), Saugumo Taryba, veikdama pagal VII skyrių (Rusijai ir Kinijai susilaikius), priėmė Rezoliuciją Nr. 1054 (1996 m.), kurioje Sudanas buvo apkaltintas tero-

[279] Žr. 21 skyrių.

[280] 1994 m. gruodžio 9 d. JTO GA Rezoliucija Nr. 49/59. Žr. M.-C. Bourloyannis-Vrailas, The Covention on the Safety of United Nations and Associated Personnel, *ICLQ* 44 (1995), p. 560–590; E.T. Bloom, Protecting Peacekeepers: The Convention on the Safety of United Nations and Associated Personnel, *AJIL* 89 (1995), p. 621–630.

[281] Žr. Higgins (1995), *op. cit.*, p. 445–460, 450.

[282] Ten pat.

[283] Žr. 10 skyrių.

[284] Žr. tekstą aukščiau, p. 467–469.

[285] Žr. tekstą aukščiau, p. 469–470.

[286] Žr. 20 skyrių.

[287] Žr. 18 skyrių.

rizmo rėmimu. Sudano neišdavimas Etiopijai 3 įtariamųjų, kurių reikalauta dėl pasikėsinimo nužudyti,[288] buvo pripažintas „grėsme tarptautinei taikai". Jei Sudanas būtų pavėlavęs įvykdyti reikalavimą „nors minutę po vidurnakčio 1996 m. gegužės 10 d.", valstybės narės būtų buvusios paprašytos sumažinti Sudano diplomatinių atstovybių personalo skaičių ir lygį, taip pat apriboti likusio atstovybių personalo judėjimo laisvę jų teritorijoje, Sudano vyriausybės narių ir pareigūnų, ginkluotųjų pajėgų narių įvažiavimą į jų teritoriją bei tranzitą per ją. Be to, tarptautinės ir regioninės organizacijos buvo paragintos Sudane neorganizuoti jokių konferencijų.[289]

Taigi galima daryti išvadą, jog Saugumo Taryba turi plačią diskrecijos laisvę spręsti, kada taikyti kolektyvines priemones pagal JT Įstatų VII skyrių, kad išsaugotų taiką ir saugumą. Kitaip tariant, grėsmė taikai 39 straipsnio prasme egzistuoja visais atvejais, kuriuos Saugumo Taryba įvardija kaip grėsmę taikai; tai yra jos politinis sprendimas ir paprastai jį sunku vertinti teisiškai. Tai gali atrodyti bauginamai, tačiau tai rodo politinę realybę. Tautų Sąjungos Statutas įpareigojo valstybes nares taikyti sankcijas valstybei narei, pradėjusiai karą pažeidžiant savo įsipareigojimus pagal Statutą, tačiau kiekvienai valstybei narei buvo palikta teisė pačiai spręsti, ar kita valstybė narė pradėjo karą pažeisdama savo įsipareigojimus pagal Statutą; natūralu, kad įvairios valstybės priėjo prie nevienodų išvadų.[290] JT Įstatų 39 straipsniu buvo siekiama neleisti tokiai situacijai pasikartoti. Kita vertus, realybė yra ta, kad Įstatuose trūksta apibrėžimų; egzistuoja pavojus, kad „agresijos" apibrėžimai išryškins spragas, kuriomis ateityje pasinaudos agresoriai.[291]

Tačiau jėgos panaudojimas pagal VII skyrių nebūtinai reiškia, kad Saugumo Tarybos įgaliojimai yra neriboti ir įtvirtina jos absoliučią politinę diskreciją.[292] Saugumo Taryba privalo laikytis ir Įstatų bei teisės reikalavimų. Savo veikloje viršijusi savo kompetenciją arba pažeidusi visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus, Saugumo Taryba tampa atvira teisinei kritikai. Visiškai kitas klausimas yra tai, ar Tarybos priimtą sprendimą oficialiai teisiškai gali peržiūrėti kitas organas, pavyzdžiui, Tarptautinis Teisingumo Teismas.[293]

Saugumo Taryba pagal VII skyrių turi teisę imtis prievartos priemonių tik tuo atveju, jei ji nusprendžia, kad egzistuoja grėsmė taikai, yra pažeista taika arba įvyko agresijos aktas. Čia kalbama apie tarptautinę taiką ir saugumą. Be specifinio atvejo, kai 39 straipsnis gali būti taikomas siekiant užkirsti kelią „tautai" įgyvendinti teisę į apsisprendimą, iškilo klausimas, ar vidaus konfliktai bei grubūs žmogaus teisių pažeidimai valstybės viduje gali būti laikomi bent sudarančiais grėsmę tarptautinei taikai arba veikiančiais tarptautinį saugumą, ar tokiu atve-

[288] Žr. ankstesnę 1996 m. sausio 31 d. Rezoliuciją Nr. 1044 (1996 m.).

[289] Žr. taip pat *UN Chronicle*, 1996, Nr. 2, p. 55.

[290] Žr. 2 ir 19 skyrių.

[291] JTO Generalinės Asamblėjos bandymas apibrėžti „agresijos" sąvoką 1974 m. nepateikė daugiau aiškumo; žr. 19 skyrių. Bet kuriuo atveju tokie vėlesni bandymai apibrėžti šią sąvoką neturi tokio pat teisinio statuso kaip patys Įstatai.

[292] Žr., pvz., Tesono argumentą, *op. cit.*, p. 338 ir t.t.

[293] Dėl šio klausimo žr. 18 skyrių.

ju turi egzistuoti bent jau tam tikras išorinis aspektas su tarptautiniais padariniais, kad atsirastų teisė taikyti prievartos priemones, ypač kas susiję su leidimu pagal 42 straipsnį naudoti jėgą.

Kaip matėme, Saugumo Tarybos praktikoje egzistuoja tendencija vidaus konfliktus ir ypač žmogaus teisių pažeidimus sieti su tarptautine taika bei saugumu. Saugumo Tarybos praktikos analizė rodo, jog jos teisė leisti panaudoti jėgą pagal VII skyrių neapsiriboja karinės agresijos arba karinių grėsmių tarptautinei taikai ir saugumui atvejais. Jėgos panaudojimas kilus humanitarinei katastrofai valstybėje narėje, nepriklausomai nuo situacijos išorinio poveikio, gali būti pateisinamas pagal VII skyrių, jeigu aplinkybės yra tokios kaip, pavyzdžiui, Somalyje ar Ruandoje, o valstybės struktūros yra žlugusios. Jei humanitarinė katastrofa turi išorinių (tarptautinių) padarinių (pvz., didelis pabėgėlių srautas ar kiti išoriniai aspektai, keliantys grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui), ir tai pagal 39 straipsnį pripažįsta Saugumo Taryba, prievartinių kolektyvinių priemonių taikymas būtų dar pagrįstesnis. Tačiau, kaip rodo Rezoliucijos Nr. 688 (1991 m.)[294] patirtis dėl kurdų krizės, minėtą išvadą būtų sunku daryti tais atvejais, kai vyriausybė egzistuoja, net jeigu krizė kilo dėl jos pačios kaltės.

Nors veiksmingumą, kurį Saugumo Taryba akivaizdžiai atgavo pasibaigus Šaltojo karo laikotarpiui, iš pradžių sveikino daugelis (kai kas, apimtas euforijos, netgi tikėjosi „naujos pasaulio tvarkos" įsigalėjimo), pastaruoju metu ima įsigalėti blaivesnės nuotaikos;[295] bet ir toliau yra nemažai autorių, kurie sveikina šį procesą kaip galimybę įrodinėti, jog laisvės, demokratijos ir pagarbos žmogaus teisėms įtvirtinimas valstybės viduje (pagal Vakarų sampratą) yra „vienintelis moraliai pateisinamas tarptautinės teisės pagrindas".[296] Klausimas yra, kiek kolektyvinė saugumo sistema, apie kurią galvojo įstatų rengėjai, iš tikrųjų buvo vėl atkurta, arba tai, kad galbūt ši praktika iš tikrųjų yra kažkas kitkas, būtent – Vakarų valstybių pasinaudojimas JTO emblema (pirmiausia – JAV) operacijose, vykdomose joms pačioms vadovaujant, kontroliuojant ir jų pačių interesais.

Taigi buvo iškelta įvairių klausimų, ypač kas susiję su Tarybos „pagarsėjusiu išrankumu".[297] Pavyzdžiui, suomių profesorius Mattis Koskenniemis klausia:

> Kodėl Libija, bet ne Izraelis? Kodėl Taryba buvo tokia pasyvi per didžiąją dalį 8 metus trukusio Irano ir Irako karo? Kodėl Tarybos reakcija į krizes Afrikoje buvo ne tokia operatyvi ir veiksminga kaip per krizę Persijos įlankoje? Kodėl toks skirtumas tarp Tarybos ryžtingo puolimo prieš Iraką (islamiškąją šalį) ir jos neryžtingumo ginant Bosnijos ir Hercegovinos musulmonus? Aišku, jog taikinių bei reagavimo būdo pasirinkimas nebuvo neapgalvotas. Buvo pateiktas argumentas, kad Tary-

[294] Žr. tekstą aukščiau, p. 470–474.

[295] Žr. F.L. Kirgiso analizę, The Security Council's First Fifty Years, *AJIL* 89 (1995), p. 506–539.

[296] Teson, *op. cit.*, p. 371. Apie žmogaus teises žr. 14 skyrių. Be to, žr. S.D. Bailey, *The UN Security Council and Human Rights*, 1995; N.M. Blokker/M. Kleibor, The Internationalization of Domestic Conflict: The Role of the UN Security Council, *LJIL* 9 (1996), p. 7–36.

[297] Žr. Koskenniemi, *op. cit.*, p. 460; O. Russbach, *ONU contre ONU: Le Droit international confisque*, 1994.

> ba išreiškė ne JT narių kaip visumos kolektyvinius interesus, bet tiktai JAV ir jų Vakarų sąjungininkų specifinius interesus bei faktinį vyravimą Taryboje.[298]

Žinoma, Saugumo Taryba nėra teisiškai įpareigota kiekvienu atveju imtis veiksmų. Tačiau tokio pobūdžio klausimų aktualumą paaštrino įvairių JAV vadovautų JT operacijų patirtis, kai Jungtinių Tautų vaidmuo iš tikrųjų apsiriboja leidimu panaudoti jėgą ir taip operacijai (bei pagalbos ir finansinės paramos iš tarptautinės bendrijos prašymams) suteikiama legitimiškumo, bet neturint daugiau ko nors dėl to pasakyti arba realiai kontroliuoti to, kas iš tikrųjų vyksta konkrečiu atveju. Kritiškai analizuodamas po Šaltojo karo Tarybos naudojamą leidimų panaudoti jėgą praktiką, profesorius Johnas Quigley daro išvadą:

> Valstybės narės ir ypač didžiosios valstybės nenorėjo būti pavaldžios organizacijai ir siekė išsaugoti savo veiksmų laisvę, nes tai leidžia įgaliojimų suteikimo procedūra. Faktiškai šios valstybės šantažavo Jungtines Tautas dėl įgaliojimų suteikimo. Organizacijai jos leido suprasti, kad arba ji suteikia įgaliojimus, arba stovi nieko nedarydama grėsmės taikai akivaizdoje. Jeigu Saugumo Taryba pasiduoda tokiam šantažui, jai pačiai, ko gero, kaltės tenka mažiau nei valstybėms, kurios daro jai spaudimą ... Vakarų valstybės, vyraujančios Saugumo Taryboje, turi galimybę užtikrinti rezoliucijų, suteikiančių joms laisvę naudoti karinę jėgą, priėmimą.[299]

Iš tiesų įdomu skaityti tai, ką profesorius Burns H. Westonas pastebėjo dėl aplinkybių, kuriomis buvo priimta Rezoliucija Nr. 678, leidusi panaudoti jėgą prieš Iraką:[300]

> Kad užsitikrintų Lotynų Amerikos ir Afrikos valstybių (Kolumbijos, Dramblio Kaulo Kranto, Etiopijos, Zairo) delegacijų balsus, JAV, kaip teigiama, pažadėjo joms ilgai lauktą finansinę paramą ir dėmesį. Kad įgytų patikimą SSRS paramą, JAV, kaip teigiama naujienų agentūrų pranešimuose, sutiko padėti, kad Lietuvai, Latvijai ir Estijai nebūtų leista dalyvauti Paryžiaus aukščiausio lygio konferencijoje 1990 m. lapkričio mėn., taip pat įsipareigojo įtikinti Kuveitą ir Saudo Arabiją suteikti Maskvai (tą jos galiausiai ir padarė) tvirtos valiutos, kurios jai desperatiškai reikėjo atsiskaityti su komerciniais kreditoriais. Kad užsitikrintų „savanorišką" Kinijos susilaikymą vietoj grėsusio *veto*, JAV, kaip pranešama, nekreipdamos dėmesio į tuo metu vykusį susidorojimą su politiniais disidentais, sutiko panaikinti prekybos sankcijas, įvestas po žudynių Tiananmenio aikštėje, remti 114,3 mlrd. USD Pasaulio banko paskolą Kinijai, sudaryti sąlygas ilgai lauktam Kinijos užsienio reikalų ministro vizitui į Washingtoną bei atnaujinti normalius diplomatinius santykius tarp dviejų šalių. Reikėtų taip pat paminėti ir „atpildą" Jemenui kaip atsaką dėl jo prieštaravimo bei balsavimo prieš – Washingtono 70 mln. USD vertės metinės pagalbos sumažinimą.[301]

[298] Koskenniemi, p. 460–461.

[299] Quigley, *op. cit.*, p. 248–283, at 282–283.

[300] Žr. tekstą aukščiau, p. 467.

[301] Weston, *op. cit.*, p. 523–524.

Tokie pastebėjimai atspindi realybę, ir dar labiau sustiprina nuostatą, kad būtina reformuoti sprendimų priėmimo JT Saugumo Taryboje tvarką ir metodus.[302] Tačiau nederėtų galutinių išvadų daryti paskubomis. Tarptautinė teisinė sistema yra decentralizuota,[303] ją sudaro faktiškai labai nelygios valstybės; o didžiųjų valstybių interesų bet kokioje „kolektyvinio saugumo" sistemoje negalima tiesiog ignoruoti, nes ši sistema pati savaime, jeigu ji pernelyg abstrakčiai asocijuojama su „bendrais visų interesais", tampa gana abejotina.[304] Tokie bendri interesai iš tikrųjų egzistuoja tarp valstybių, bet jų egzistavimo pripažinimo mastai yra labai skirtingi.

Tačiau tai yra tik viena medalio pusė. Kita medalio pusė yra tai, jog nerealu tikėtis, kad kuri nors valstybė veiktų prieš savo nacionalinius interesus. Tai aiškiai rodo JAV politika, numatanti konkrečias sąlygas (pirmiausia atsižvelgiant į nacionalinius interesus), kurioms esant Amerikos karinės pajėgos gali būti panaudotos tam, kad įsiveržtų į užsienio šalis pagal JT mandatą arba savarankiškai.[305] Karinė intervencija neišvengiamai reikalauja žmogiškųjų, finansinių ir politinių sąnaudų; todėl išrinktos vyriausybės negali „lengva ranka" nepaisyti tų sąnaudų poveikio elektoratui, kad ir kokia neatidėliotina intervencijos būtinybė, siekiant sustabdyti vykstančius žiaurumus tolimoje šalyje, egzistuotų tarptautinės bendrijos ir valstybės gyventojų požiūriu, moraline arba politine prasme. Kai tik žuvusių karių kūnai pradedami gabenti į tėvynę, žiniasklaida pasirūpina, kad politikai pirmiausia atsakytų į klausimą, kodėl kareiviai buvo nusiųsti į tą šalį. Tačiau jei pripažįstama, kad nacionaliniai interesai įsiveržti į užsienio šalį yra svarbesni, kaip buvo Vakarų šalių intervencijos siekiant sustabdyti Irako agresiją prieš Kuveitą atveju, kad išsaugotų stabilumą Vidurio Rytuose ir naftos gavybą šiame regione, tada minėti veiksniai tampa antraeiliais. Tokias situacijas lemia ne teisiniai motyvai, bet, pirmiausia (dažnai – ir išimtinai), materialiniai, politiniai bei strateginiai interesai.

Daugelis žmonių, ypač Vakarų šalyse, mano, kad Jungtinės Tautos pasiekė labai mažai. Deja, šie žmonės dažnai pernelyg sureikšmina tai, ko Jungtinės Tautos siekia; jie dažnai įsivaizduoja, kad buvo numatoma, jog JTO bus tam tikra embrionine pasaulio vyriausybe. Kita vertus, kai kurie politikai (ypač kai artėja rinkimai) laiko sau naudinga išpūsti faktinę JTO galią. Pavyzdžiui, senatorius Jesse Helmsas, JAV Senato užsienio ryšių komiteto pirmininkas, savo straipsnyje leidinyje *Foreign Affairs* 1996 m. (prieš rinkimus JAV) apkaltino JTO užgrobus valdžią savo valstybėse narėse ir grasinimu Amerikos interesams, ir daro išvadą, kad „Amerikai atėjo laikas paskelbti ultimatumą: arba Jungtinės Tautos greitai ir iš esmės reformuojamos, ar-

[302] Žr. 21 skyrių.
[303] Žr. 1 skyrių.
[304] Žr. 2 skyrių.

ba Jungtinės Valstijos nutrauks savo dalyvavimą."[306] Tiesa, kad JT Įstatų nuostatos dėl kolektyvinės prievartos suteikia šiai organizacijai vieną ar dvi pasaulio vyriausybės teises; tiesa ir tai, kad šios nuostatos nebuvo veiksmingos. Tačiau kolektyvinės prievartos priemonės tėra tik viena iš JTO funkcijų. JTO veikla buvo kur kas sėkmingesnė vykdant kitas jos funkcijas: bendradarbiavimas ekonominėje ir socialinėje srityse, taikus ginčų sprendimas, dekolonizacija, tarptautinės teisės plėtojimas. Šios kitos funkcijos turi vieną bendrą bruožą – jos susijusios su valstybių bendradarbiavimu, o ne su JTO prievartos taikymu. Ir iš tikrųjų, patirtis rodo, kad Jungtinės Tautos daugiausiai pasiekė tais atvejais, kai organizacijos veikla rėmėsi valstybių sutikimu; pavyzdžiui, Jungtinių Tautų taikos palaikymo pajėgų, veikiančių esant atitinkamų valstybių sutikimui, praktika buvo sėkmingesnė nei JTO mėginimai imtis prievartos priemonių.

Aišku, kad valstybės tam tikru mastu bendradarbiautų viena su kita netgi tuo atveju, jeigu nebūtų Jungtinių Tautų. Tačiau Jungtinių Tautų egzistavimas didina valstybių suinteresuotumą bendradarbiauti; debatai ir balsavimas Jungtinėse Tautose daro politinę įtaką, kuri kartais skatina mažumą veikti pagal daugumos norus. Pavyzdžiui, kolonijinės valstybės tikriausiai nebūtų taip greitai arba taip plačiai suteikusios nepriklausomybę savo kolonijoms, jeigu Jungtinės Tautos pačios arba per jas nebūtų buvusi daroma politinė įtaka.

Galima daryti išvadą, jog Jungtinių Tautų veiklos veiksmingumas priklauso nuo valstybių narių noro bendradarbiauti ir jokie pokyčiai šios organizacijos struktūroje[307] negarantuos jos veiklos veiksmingumo, jeigu jos valstybės narės nenorės bendradarbiauti su pačiomis Jungtinėmis Tautomis bei viena su kita. Jungtinės Tautos didžia dalimi yra pasaulio, kuriame mes gyvename, veidrodis, todėl negali būti tobulos Jungtinių Tautų Organizacijos netobulame pasaulyje.

[305] Žr. Terry, *op. cit.*, p. 101–105; R.N. Haass, *Intervention: The Use of American Military Force in the Post-Cold War World*, 1994.

[306] J. Helms, Saving the U.N. A Challenge to the Next Secretary-General, *FA* 75 (1996), p. 1–7, at 7.

[307] Dėl dabartinių diskusijų Jungtinėse Tautose žr. C.L. Willson, Changing the Charter: The United Nations Prepares for the Twenty-First Century, *AJIL* 90 (1996), p. 115–126. Žr. taip pat M. Bertrand, *The Third Generation World Organisation*, 1989; J.P. Renninger (red.), *The Future Role of the United Nations in an Interdependent World*, 1989; J.W. Muller, *The Reform of the United Nations*, 2 tomai, 1992; E. Childers/B. Urquhart, *Renewing the United Nations System*, 1994; K.P. Sakensa, *Reforming the United Nations: The Challenge of Relevance*, 1993; W. Gordon, *The United Nations at the Crossroads of Reform*, 1994; A. Roberts/B. Kingsbury, *Presiding Over a Divided World: Changing UN Roles, 1945–1993*, 1994; S. Hoffmann, Thoughts on the UN at Fifty, *EJIL* 6 (1995), p. 317–324; *The United Nations in Its Second Half-Century*. Nepriklausomos darbo grupės raportas apie JTO ateitį, 1995 m.; D.M. Snider/S.J.D. Schwartstein (red.), *The United Nations at Fifty: Sovereignty, Peacekeeping and Human Rights*, 1995; R. Righter, *Rosemary, Utopia Lost: The United Nations and World Order*, 1995; D. Bourantonis/J. Wiener (red.), *The United Nations in the New World Order: The World Organization at Fifty*, 1995. Žr. taip pat 21 skyrių.

BYLŲ SĄRAŠAS

Byla dėl Alando salų, LNOJ, specialus priedas Nr. 3, 1920;

Achille Lauro incidentas

Konsultacinė išvada „Dėl grasinimo branduoliniais ginklais arba jų panaudojimo teisėtumo", ILM 35 (1996), 809, 1343;

1952 m. spalio 7 d. oro incidentas (JAV–TSRS), ICJ Rep. 1956 m., 9;

1953 m. kovo 10 d. oro incidentas (JAV–Čekoslovakija), ICJ Rep. 1956 m., 6;

1954 m. rugsėjo 4 d. oro incidentas (JAV–TSRS), ICJ Rep. 1958 m., 158;

1954 m. lapkričio 7 d. oro incidentas (JAV–TSRS), ICJ Rep. 1959 m., 276;

1955 m. liepos 27 d. oro incidentas (Izraelis–Bulgarija), ICJ Rep. 1959 m., 127;

1988 m. liepos 3 d. oro incidentas (Iranas–JAV), ICJ Rep. 1989 m., 132, ILM 29 (1990), 123

Affaire du Lac Lanoux byla, RIAA XII 281 (1963)

Byla, susijusi su susitarimu dėl oro paslaugų, 18 RIAA 416

Alvarez–Machain byla (JAV prieš Alvarezą Machainą), 504 US–, 112 S. Ct. 2188, 119 L. edn. 2d 441 (1992)

Ambatielos byla (Graikija prieš JK), RIAA XII 83, ILR 23 (1956), 306

Amerada Hess v. Argentine Republic, 830 F. 2d 421 (2d Cir. 1987)

Konvencijos „Dėl Jungtinių Tautų imunitetų ir privilegijų" 22 dalies VI straipsnio taikytinumo, ICJ Rep. 1989, 177

Genocido konvencijos taikymas (Bosnija–Hercegovina prieš Jugoslaviją (Serbiją ir Juodkalniją)), ICJ Rep. 1993, 3 (1993 m. balandžio 8 d. įsakymas); 29 (1993 m. balandžio 16 d. įsakymas); 325 (1993 m. rugsėjo 13 d. įsakymas)

Prašymas peržiūrėti JT sprendimą Nr. 158, ICJ Rep. 1973, 166;

Prašymas peržiūrėti JT sprendimą Nr. 273, ICJ Rep. 1982, 325

Prašymas peržiūrėti JT sprendimą Nr. 333, ICJ Rep. 1987, 18;

Arabian–American Oil Co. v. Saudi Arabia, ILR 27 (1958), 117;

Arantzazu Mendi byla [1939] AC 256;

Arbitražas tarp JK ir Prancūzijos dėl kontinentinio šelfo delimitavimo, 54 ILR 6; ILM 18 (1979), 397

Arbitražas tarp Kanados ir Prancūzijos dėl jūrinių plotų delimitavimo (St. Pierre et Miquelon), ILM 31 (1992), 1145;

Argentine Republic v. Amerada Hess Shipping Corp., 488 US 428; 109 S. Ct. 683;

Asya byla [1948] AC 351;

Asylum byla, ICJ Rep. 1950, 266;

Banco Nacional de Cuba v. Sabbatino, 376 US 398 (1964);

Barcelona Traction, Power and Light Co. (Belgija prieš Ispaniją), išankstiniai prieštaravimai, ICJ Rep. 1964, 6

Barcelona Traction byla, antroji stadija, ICJ Rep. 1970, 3;

Blackmer v. United States, 284 US 421 (1932);

Buttes Gas and Oil Co. v. Hammer (Nr. 3) [1982] AC 888;

Caroline byla (1837), 29 BFSP 1137; 30 BFSP 195;

Centini ieškinys (1903), RIAA X 552;

Byla dėl kai kurių JT išlaidų, ICJ Rep. 1962, 151;

Byla dėl kai kurių Vokietijos interesų Lenkijos Aukštutinėje Silezijoje (1926), PCIJ serija A, Nr. 7;

Chamizal arbitražas (JAV prieš Meksiką) (1911), RIAA XI 316;

Chorzow Factory byla (1928), nagrinėjimas iš esmės, PCIJ serija A, Nr. 17;

Chung Chi Cheung v. R. [1939] AC 160;

Byla, susijusi su valstybės narystės Jungtinėse Tautose sąlygomis, ICJ Rep. 1948, 57;

Byla dėl kontinentinio šelfo (Libija prieš Maltą), ICJ Rep. 1985, 13;
Byla dėl kontinentinio šelfo (Tunisas prieš Libiją), ICJ Rep. 1982, 18;
Korfu sąsiaurio byla (JK prieš Albaniją), išankstiniai prieštaravimai, ICJ Rep. 1948, 15;
Korfu sąsiaurio byla, nagrinėjimas iš esmės, ICJ Rep. 1949, 4;
Cristina byla [1938] AC 485
Byla dėl jūros sienos delimitavimo Meino įlankoje (JAV prieš Kanadą), ICJ Rep. 1984, 246;
Johno Demjanuko byla
Byla dėl rytinės Grenlandijos (1933), PCIJ serija A/B, Nr. 53;
Byla dėl Rytų Timoro (Portugalija prieš Australiją), ICJ Rep. 1995, 90; ILM 34 (1995), 1581;
Eichmanno byla (1961), 36 ILR 5; apeliacija (1962), 36 ILR 277;
ELSI (Elettronica Sicula S.p.A.) byla (JAV prieš Italiją), ICJ Rep. 1989, 15;
Ginčas dėl Folklendo (Malvinų) salų
Filartiga v. Pena–Irala (1980), 630 F. (2d) 876; ILM 19 (1980), 966;
Byla dėl žvejybos (JK prieš Norvegiją), ICJ Rep. 1951, 116;
Byla dėl jurisdikcijos žvejybos zonų atžvilgiu (JK prieš Airiją), jurisdikcijos klausimas, ICJ Rep. 1973, 3;
Byla dėl jurisdikcijos žvejybos zonų atžvilgiu (JK prieš Airiją), nagrinėjimas iš esmės, ICJ Rep. 1974, 3;
Byla dėl jurisdikcijos žvejybos zonų atžvilgiu (Ispanija prieš Kanadą), (1995)
Foster & Elam v. Neilson, 27 US (2 Pet.) 253 (1829);
Byla dėl sienų (Burkina Faso prieš Malį), ICJ Rep. 1986, 554;
Byla dėl pasienio žemės (Belgija prieš Olandiją), ICJ Rep. 1959, 209;
Byla dėl Gabčikovo–Nagymaros projekto (Vengrija prieš Slovakiją), ICJ Rep. 1994, 151;
General Motors Corporation v. Iran, Iran–US CTR 2, 33; 3, 1; 7, 220;
Gut Dam byla (JAV prieš Kanadą), ILM 8 (1969), 118;
Haile Selassie v. Cable & Wireless Ltd. [1939] ChD 182;
Harmattan, WLR 1 (1975), 1485;
Haya de la Torre byla, ICJ Rep. 1951, 71;
High Commissioner for India v. Ghosh, [1960] 1 QB 134;
Huntington v. Attrill, [1893] AC 150;
I Congreso del Partido, [1981] 3 WLR 328;
I'm Alone byla (Kanada prieš JAV), RIAA III 1609;
Interhandel byla (Šveicarija prieš JAV), ICJ Rep. 1959, 6;
Tarptautinė atsakomybė už įstatymų išleidimą ir įgyvendinimą pažeidžiant Konvenciją (Amerikos žmogaus teisių teismo konsultacinė išvada), ILM 34 (1995), 1188;
Byla dėl pietvakarių Afrikos tarptautinio statuso, ICJ Rep. 1950, 128;
Iran v. United States, Byla Nr. A/20, Iran–US CTR 11 (1986–II), 271
Iran v. United States, Byla Nr. A/1, Iran–US CTR 1 (1981–2), 189;
Island of Palmas byla, RIAA II 829 (1928);
Jack Rankin v. Islamic Republic of Iran, Iran–US CTR 17, 135;
Juan Ysmael & Co. v. Republic of Indonesia, [1955] AC 72;
TDO Administracinio tribunolo sprendimai, ICJ Rep. 1956, 77;
Kenneth P. Yeager v. Islamic Republic of Iran, Iran–US CTR 17, 93;
Byla, susijusi su ginču dėl žemės, salos ir jūrinės sienos (Salvadoras prieš Hondūrą), prašymas įsikišti, 1990 m. vasario 28 d. įsakymas, ICJ Rep. 1990, 92;
Byla, susijusi su ginču dėl žemės, salos ir jūrinės sienos (Salvadoras prieš Hondūrą), sprendimas, ICJ Rep. 1992, 351;
Lighthouses arbitražas, RIAA VI 120;
Lockerbie byla (Libija prieš JK), ICJ Rep. 1992, 3 (laikinos priemonės); 231 (1992 m. birželio 19 d. įsakymas)
Lockerbie byla (Libija prieš JAV), ICJ Rep. 1992, 114 (laikinos priemonės); 234 (1992 m. birželio 19 d. įsakymas)
Lotus byla, PCIJ, serija A, Nr. 10 (1927);
Marcos byla
Jūrinės sienos delimitavimas ir teritoriniai klausimai (Kataras prieš Bahreiną), jurisdikcija ir priimtinumas, ICJ Rep. 1994, 112, ILM 33 (1994), 1461; sprendimas, ICJ Rep. 1995, 6, ILM 34 (1995), 1204;
Mavrommatis byla (Graikija prieš JK) (1924), PCIJ serija A, Nr. 2, 28;
Merge byla, ILR 22 (1955), 443;
Mighell v. Sultan of Johore, [1894] 1 QB 149;
Minquiers and Ecrehos byla (Prancūzija prieš JK), ICJ Rep. 1953, 47;
Mortensen v. Peters (1906), 8 F. (J.C.) 93;
Naujosios Zelandijos prašymas išnagrinėti situaciją sutinkamai su Teismo 1974 m. sprendimo „Branduolinių bandymų" byloje 63 punktu (Naujoji Zelandija prieš Prancūziją), 1995 m. rugsėjo 22 d. įsakymas, ICJ Rep. 1995, 288;

Nicaragua byla (Nikaragva prieš JAV), jurisdikcijos klausimas, ICJ Rep. 1984, 392;
Nicaragua byla (Nikaragva prieš JAV), nagrinėjimas iš esmės, ICJ Rep. 1986, 14;
Noriega byla
Bylos dėl Šiaurės jūros kontinentinio šelfo, ICJ Rep. 1969, 3
Norwegian Loans byla, ICJ Rep. 1957, 9;
Norwegian Ships byla (1921), RIAA I 307;
Nottebohm byla (Lichtenšteinas prieš Gvatemalą), jurisdikcijos klausimas, ICJ Rep. 1953, 111; nagrinėjimas iš esmės, ICJ Rep. 1955, 4;
Bylos dėl branduolinių bandymų (laikina apsauga), ICJ Rep. 1973, 99 (Australija prieš Prancūziją); 135 (Naujoji Zelandija prieš Prancūziją)
Bylos dėl branduolinių bandymų (sprendimas), ICJ Rep. 1974, 253 (Australija prieš Prancūziją); 457 (Naujoji Zelandija prieš Prancūziją)
Byla dėl Panevėžio–Saldutiškio geležinkelio, PCIJ serijos A/B, Nr. 76;
Paquete Habana byla, 175 US 677 (1900);
Parlement Belge byla (1880), 5 PD 197;
Phillips Petroleum Company of Iran v. The Government of Iran, Iran–US CTR 21 (1989–I), 79;
Porter v. Freudenberg, [1915] 1 KB 857;
Preah Vihear Temple byla, ICJ Rep. 1962, 6;
R. v. Kent [1941] 1 KB 454;
R. v. Keyn (1876), 2 ExD 63;
R. v. Madan [1961] 2 QB 1;
R. v. Secretary of State for Home Affairs, ex p. Bhajan Singh, [1975] 2 All ER 1081;
R Zafiro byla (1925), RIAA VI 160;
Rainbow Warrior byla (Naujoji Zelandija prieš Prancūziją), JT Generalinio Sekretoriaus 1986 m. liepos 6 d. įsakymas, 74 ILR 241, ILM 26 (1987), 1346;
Rainbow Warrior arbitražas (Greenpeace prieš Prancūziją), Greenpeace 1987 m. spalio 2 d. pranešimas spaudai;
Rainbow Warrior arbitražas (Naujoji Zelandija prieš Prancūziją), ILR 82 (1990), 499;
Byla dėl atlyginimo už žalą, patirtą JT tarnyboje, ICJ Rep. 1949, 174;
Byla dėl išlygų ryšium su Genocido konvencija, ICJ Rep. 1951, 15;
Byla dėl JAV piliečių teisių Maroke, ICJ Rep. 1952, 176;
River Meuse byla (Olandija prieš Belgiją) (1937), PCIJ serijos A/B, Nr. 70;
Salem byla, RIAA II 1161;
Sedco, Inc. v. National Iranian Oil Company and Iran, Iran–US CTR 8, 28; 9, 248; 10, 180; 15, 23; 21, 31;
Siderman byla (Sidermanas de Blake prieš Argentiną), 965 F. 2d 699 (9th Cir. 1992);
Byla dėl pietvakarių Afrikos (išankstiniai prieštaravimai), ICJ Rep. 1962, 319;
Byla dėl pietvakarių Afrikos (antroji stadija), ICJ Rep. 1966, 6;
Starrett Housing Corporation byla (Starrett Housing Corp. prieš Iraną), Iran–US CTR 21 (1989–I), 112
Tadičiaus byla, ILM 35 (1996), 32
Byla dėl įkaitų Teherane (JAV prieš Iraną), laikinos priemonės, ICJ Rep. 1979, 7
Byla dėl įkaitų Teherane, nagrinėjimas iš esmės, ICJ Rep. 1980, 3;
Texaco v. Libya (1977), 53 ILR 389; ILM 17 (1978), 1;
Tinoco arbitražinė byla (JK prieš Kostą Riką), RIAA I 369 (1923);
Trail Smelter byla (1938), RIAA III 1905;
Byla dėl Pakistano karo belaisvių proceso, ICJ Rep. 1973, 327 ir 346;
Trendtex Trading Corporation v. Central Bank of Nigeria [1977] QB 529;
Balsavimo procedūra, susijusi su pranešimais ir peticijomis dėl pietvakarių Afrikos teritorijos, ICJ Rep. 1955, 67;
USA and France v. Dollfus Mieg et Compagnie [1952] AC 582;
US v. Hungary (byla dėl Vengrijos elgesio su JAV lėktuvu ir jo įgula), ICJ Rep. 1954, 99;
US v. Medina, 20 USCMA 403, 43 CMR (1971), 243;
US v. Percheman (1833), 32 US 51;
West Rand Central Gold Mining Co. v. The King [1905] 2KB 291;
Byla dėl Vakarų Saharos, ICJ Rep. 1975, 12;
Wimbledon byla (1923), PCIJ serija A, Nr. 1;
Youmanso ieškinys, RIAA IV 110;

SUTARČIŲ, DEKLARACIJŲ IR KITŲ DOKUMENTŲ SĄRAŠAS

1648 m. Vestfalijos sutartys
1713 m. Utrechto Taikos sutartis
1776 m. Amerikos Nepriklausomybės deklaracija
1794 m. JAV–Jungtinės Karalystės Sutartis „Dėl draugystės, prekybos ir navigacijos“
1854 m. JAV–Japonijos Sutartis „Dėl prekybos ir draugystės“
1856 m. Alando Konvencija
Paryžiaus Deklaracija „Dėl jūrų teisės“
Paryžiaus Taikos sutartis
1864 m. Ženevos konvencija „Dėl sužeistųjų veikiančiose armijose padėties gerinimo“
1868 m. Sankt Peterburgo deklaracija
1878 m. Berlyno sutartis
1888 m. Konstantinopolio konvencija
1898 m. Paryžiaus Taikos sutartis
1899 m. Hagos konvencijos (I–III)
Hagos konvencija (I) „Dėl taikaus tarptautinių ginčų sprendimo“
1901 m. Pekino protokolas
JAV–Jungtinės Karalystės sutartis (dėl Panamos kanalo)
1903 m. JAV–Panamos sutartis (dėl Panamos kanalo)
1906 m. Ženevos Konvencija „Dėl sužeistųjų ir ligonių veikiančiose armijose padėties gerinimo“
1907 m. Hagos konvencijos (I–XIII)
Hagos Konvencija (I) „Dėl taikaus tarptautinių ginčų sprendimo“
Hagos Konvencija (II) „Dėl apribojimų panaudoti jėgą ryšium su skolų pagal sutartis atgavimu“
Hagos Konvencija (III) „Dėl karinių veiksmų pradžios“
Hagos Konvencija (IV) „Dėl sausumos karo“
1913/4 m. Bryano sutartys
1919 m. Tarptautinės darbo organizacijos Konstitucija
Tautų Sąjungos Statutas
Sen Žermeno Taikos sutartis
Versalio Taikos sutartis
1920 m. Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo Statutas
1921 m. Vokietijos–Šveicarijos Arbitražinė sutartis
1923 m. Luzanos Taikos sutartis
1925 m. Prancūzijos–Šveicarijos Arbitražinė sutartis
Ženevos protokolas „Dėl dusinančių, nuodingų ir kitokių dujų, taip pat bakteriologinių kariavimo metodų naudojimo kare uždraudimo“
1926 m. Konvencija „Dėl vergovės“
1928 m. Bendrasis aktas „Dėl taikaus tarptautinių ginčų sprendimo“
Bendroji sutartis „Dėl atsisakymo nuo karo kaip nacionalinės politikos priemonės“ (Kelloggo–Briando paktas)
1929 m. Ženevos konvencija „Dėl sužeistųjų ir ligonių veikiančiose armijose padėties gerinimo“
Ženevos konvencija „Dėl elgesio su karo belaisviais“
1930 m. Hagos konvencija „Dėl pilietybės įstatymų kolizijos“
Londono sutartis „Dėl jūrinės ginkluotės apribojimo ir mažinimo“
1932 m. Tarptautinės Telekomunikacijų Sąjungos konvencija ir nuostatai
1933 m. Montevideo konvencija „Dėl valstybių teisių ir pareigų“
1936 m. Londono protokolas prie 1930 m. Londono sutarties
1941 m. Atlanto chartija
1944 m. Tarptautinio Valiutos Fondo Steigimo sutartis
Tarptautinio Rekonstrukcijos ir Vystymo Banko Steigimo sutartis
Čikagos Konvencija „Dėl tarptautinės civilinės aviacijos“
1945 m. Niurnbergo Tribunolo Statutas
Tarptautinio Teisingumo Teismo Statutas
Jungtinių Tautų Įstatai
1946 m. Konvencija „Dėl Jungtinių Tautų privilegijų ir imunitetų“
Tarptautinė konvencija „Dėl banginių medžioklės reguliavimo“
1947 m. Bendrasis susitarimas „Dėl tarifų ir prekybos“ (GATT)

Protokolas „Dėl laikino GATT taikymo“
JT–JAV susitarimas „Dėl būstinės“

1948 m. Amerikos sutartis „Dėl taikaus sureguliavimo“ (Bogotos Paktas)
Amerikos Valstybių Organizacijos Įstatai
Konvencija „Dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį“
Havanos chartija „Dėl Tarptautinės prekybos organizacijos“
Italijos–JAV Sutartis „Dėl draugystės, prekybos ir navigacijos“
Visuotinė žmogaus teisių deklaracija

1949 m. Ženevos „Raudonojo kryžiaus“ konvencijos (I–IV)
Šiaurės Atlanto Sutartis

1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija

1951 m. Konvencija „Dėl pabėgėlių statuso“

1952 m. 1950 m. Europos žmogaus teisių konvencijos 1-as Protokolas

1954 m. Hagos konvencija ir protokolas „Dėl kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu“
Tarptautinė konvencija „Dėl kelio užkirtimo jūros teršimui nafta“

1955 m. Valstybės sutartis „Dėl nepriklausomos ir demokratinės Austrijos atkūrimo“

1957 m. Europos konvencija „Dėl taikaus ginčų sprendimo“
Europos Ekonominės Bendrijos Steigimo sutartis (EB Sutartis)

1958 m. Ženevos konvencija „Dėl atvirosios jūros“
Ženevos konvencija „Dėl teritorinės jūros ir gretutinės zonos“
Ženevos konvencija „Dėl kontinentinio šelfo“
Ženevos konvencija „Dėl žvejybos ir atvirosios jūros gyvųjų išteklių išsaugojimo“
1958 m. Ženevos konvencijų Fakultatyvinis protokolas „Dėl privalomo ginčų sprendimo“

1959 m. Sutartis „Dėl Antarktikos“

1960 m. Konvencija „Dėl Konstancijos ežero apsaugos nuo teršimo“
Deklaracija „Dėl nepriklausomybės suteikimo kolonijinėms šalims ir tautoms“
Paryžiaus konvencijos „Dėl atsakomybės prieš trečią šalį branduolinės energijos srityje“

1961 m. Europos socialinė chartija
Protokolas „Dėl tarptautinės komisijos Mozelio upės apsaugai nuo teršimo sudarymo“
Vienos konvencija „Dėl diplomatinių santykių“

1962 m. Susitarimas „Dėl medvilninių audinių“
Generalinės Asamblėjos rezoliucija „Dėl nuolatinio suvereniteto gamtinių išteklių atžvilgiu“

1963 m. Susitarimas „Dėl tarptautinės komisijos Reino upės apsaugai nuo teršimo“
Deklaracija „Dėl teisinių principų, reguliuojančių valstybių veiklą tiriant ir naudojant kosminę erdvę“
Tokijo konvencija „Dėl nusikaltimų ir tam tikrų kitų veiksmų, padarytų orlaiviuose“
Sutartis „Dėl branduolinių ginklų bandymų atmosferoje, kosminėje erdvėje ir po vandeniu uždraudimo“
Vienos konvencija „Dėl konsulinių santykių“
Vienos Konvencija „Dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą“

1964 m. Afrikos Vienybės Organizacijos protokolas „Dėl Tarpininkavimo ir arbitražo komisijos“

1965 m. Konvencija „Dėl investicinių ginčų tarp valstybių ir kitų valstybių piliečių sprendimo“ (ICSID konvencija)
EFTA sutartis
Tarptautinė konvencija „Dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo“

1966 m. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas
Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas
Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto (pirmasis) Fakultatyvinis protokolas

1967 m. Sutartis „Dėl principų, reguliuojančių valstybių veiklą Mėnulyje ir kituose dangaus kūnuose“ (Kosminės erdvės sutartis)

1968 m. Susitarimas „Dėl astronautų gelbėjimo, jų sugrąžinimo bei objektų, paleistų į kosminę erdvę, sugrąžinimo“ (Susitarimas „Dėl gelbėjimo“)
Sutartis „Dėl branduolinių ginklų neplatinimo“
JT Konvencija „Dėl senaties termino netaikymo už karinius nusikaltimus ir nusikaltimus žmonijai“

1969 m. Amerikos žmogaus teisių konvencija
Konvencija „Dėl specialiųjų misijų“
Tarptautinė konvencija „Dėl civilinės atsakomybės už žalą, padarytą užteršimu nafta“
Tarptautinė konvencija „Dėl veiksmų atvirojoje jūroje užteršimo nafta dėl nelaimingo atsitikimo atvejais“
Vienos konvencija „Dėl sutarčių teisės“

1970 m. Deklaracija „Dėl tarptautinės teisės principų, liečiančių draugiškus santykius ir bendradarbiavimą tarp valstybių sutinkamai su Jungtinių Tautų Įstatais“ (Draugiškų santykių deklaracija)
Hagos konvencija „Dėl kovos su neteisėtu orlaivio pagrobimu“

1971 m. Konvencija „Dėl civilinės atsakomybės branduolinių medžiagų jūrinio pervežimo srityje“
Konvencija „Dėl pelkių, turinčių tarptautinę reikšmę, ypač vandens ir pelkių paukščių apsaugai“
Monrealio konvencija „Dėl kovos su neteisėtais veiksmais, nukreiptais prieš civilinės aviacijos saugumą“

1972 m. Konvencija „Dėl bakteriologinių (biologinių) ginklų uždraudimo“
Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija

Konvencija „Dėl atsakomybės už žalą, padarytą į kosminę erdvę paleistais objektais“ (Atsakomybės konvencija)
Europos konvencija „Dėl valstybinio imuniteto“
Londono konvencija „Dėl kelio užkirtimo jūros teršimui išverčiant atliekas bei kitas medžiagas“
Oslo konvencija „Dėl kelio užkirtimo jūros teršimui iš laivų ir lėktuvų“
Stockholmo deklaracija „Dėl žmogaus aplinkos“

1973 m. Konvencija „Dėl tarptautinės prekybos gręsiančiomis išnykti laukinės faunos ir floros rūšimis“
Tarptautinė konvencija „Dėl apartheido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį“
Tarptautinė konvencija „Dėl kelio užkirtimo teršimui iš laivų“
Susitarimas „Dėl daugiapluoščių audinių“

1974 m. Valstybių ekonominių teisių ir pareigų chartija
Konvencija „Dėl į kosminę erdvę paleistų objektų registravimo“
Helsinkio konvencija „Dėl Baltijos jūros zonos jūrinės aplinkos apsaugos“
Paryžiaus konvencija „Dėl kelio užkirtimo jūros teršimui iš antžeminių šaltinių“

1975 m. Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo Konferencijos Helsinkio Baigiamasis aktas

1976 m. Barselonos konvencija „Dėl Vidužemio jūros apsaugos nuo teršimo“
Konvencija „Dėl Reino apsaugos nuo teršimo cheminėmis medžiagomis“
Konvencija „Dėl Reino apsaugos nuo teršimo chloridais“

1977 m. 1949 m. „Raudonojo kryžiaus“ konvencijų I Papildomas protokolas
1949 m. „Raudonojo kryžiaus“ konvencijų II Papildomas protokolas

1978 m. Kuveito regioninė konvencija „Dėl bendradarbiavimo saugant jūrinę aplinką nuo teršimo“
JAV–Meksikos Ekstradicijos sutartis
Vienos konvencija „Dėl valstybių teisių perėmimo sutarčių atžvilgiu“

1979 m. Susitarimai „Dėl GATT VI, XVI ir XXIII straipsnių aiškinimo ir taikymo“
Susitarimas „Dėl valstybių veiklos Mėnulyje ir kituose dangaus kūnuose reguliavimo“ (Mėnulio Sutartis)
Europos laukinės gamtos ir gamtinės aplinkos apsaugos konvencija
Konvencija „Dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims“
Konvencija „Dėl toli siekiančių tarpvalstybinių oro teršimų“
Tarptautinė konvencija „Dėl kovos prieš įkaitų ėmimą“

1980 m. Konvencija ir protokolai „Dėl tam tikrų įprastinių ginklų, kurie gali būti laikomi pernelyg žalojančiais arba veikia nesirinktinai, naudojimo uždraudimo arba apribojimo“
Tarptautinės teisės komisijos parengtas Konvencijos „Dėl valstybių atsakomybės“ projektas

1981 m. Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartija (Bandžulo chartija)
JAV–Irano Susitarimas „Dėl įkaitų“

1982 m. Jūrų teisės konvencija
Pasaulinė gamtos chartija

1983 m. 1950 m. Europos žmogaus teisių konvencijos 6-as Protokolas „Dėl mirties bausmės panaikinimo“
Vienos Konvencija „Dėl valstybių teisių perėmimo valstybinės nuosavybės, archyvų ir skolų atžvilgiu“

1984 m. Kinijos–Jungtinės Karalystės Susitarimas „Dėl Honkongo“
Konvencija „Prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį arba baudimą“

1985 m. Konvencija „Dėl Daugiašalės investicijų garantijų agentūros (MIGA) įkūrimo“
Protokolas „Dėl sieros išmetimų ir jų tarpvalstybinių judėjimų sumažinimo bent 30–a procentų“ (prie 1979 m. Ženevos konvencijos „Dėl toli siekiančių tarpvalstybinių oro teršimų“)
Vienos Konvencija „Dėl ozono sluoksnio apsaugos“

1986 m. Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartija
Vienos konvencija „Dėl sutarčių tarp valstybių ir tarptautinių organizacijų arba tarp tarptautinių organizacijų teisės“
Europos konvencija „Dėl tarptautinių nevyriausybinių organizacijų teisinio subjektiškumo pripažinimo“
JT Deklaracija „Dėl teisės į plėtrą“

1987 m. Veiksmų programa dėl Reino
Monrealio Protokolas „Dėl ozono sluoksnio“

1988 m. Europos socialinės chartijos Papildomas protokolas
Andų Paktas
Kanados–JAV Laisvosios prekybos susitarimas (FTA)
Susitarimas „Dėl nuolat pilotuojamų civilinių kosminių stočių“
Romos konvencija „Dėl kelio užkirtimo neteisėtiems veiksmams prieš jūrinės navigacijos saugumą“
Romos protokolas „Dėl kelio užkirtimo neteisėtiems veiksmams prieš stacionarių platformų, esančių kontinentiniame šelfe, saugumą“
JT Konvencija „Dėl kovos su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta“

1989 m. Australijos–Indonezijos Susitarimas „Dėl kontinentinio šelfo tyrinėjimo ir eksploatavimo“
Bazelio konvencija „Dėl pavojingų atliekų tarp-

valstybinio pervežimo bei jų tvarkymo kontrolės“
Vaiko teisių konvencija
Helsinkio Deklaracija „Dėl ozono sluoksnio apsaugos“
1966 m. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto (antrasis) Fakultatyvinis protokolas

1990 m. Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo Konferencijos Paryžiaus chartija
Amerikos žmogaus teisių konvencijos Protokolas „Dėl mirties bausmės panaikinimo“
Sutartis „Dėl Vokietijos klausimo galutinio sureguliavimo“

1991 m. Susitarimas „Dėl Nepriklausomų Valstybių Sandraugos įkūrimo“ (Minsko susitarimas)
Susitarimas „Dėl Jemeno Respublikos įkūrimo“
Bamako konvencija „Dėl pavojingų atliekų įvežimo į Afriką ir tvarkymo joje uždraudimo“
Konvencija „Dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste“
Europos energetikos chartija
Europos socialinę chartiją keičiantis protokolas
Protokolas „Dėl aplinkos apsaugos“ (prie 1959 m. Antarktikos sutarties)
Protokolas „Dėl lakių organinių junginių“ (prie 1979 m. Konvencijos „Dėl toli siekiančių tarpvalstybinių oro teršimų“)
Sutartis „Dėl įprastinių ginkluotųjų pajėgų Europoje“
Afrikos Ekonominės Bendrijos Steigimo sutartis
Sutartis „Dėl bendros rinkos tarp Argentinos, Brazilijos, Paragvajaus ir Urugvajaus sukūrimo“ (MERCOSUR)

1992 m. „Darbotvarkė 21“
Susitarimas „Dėl Europos ekonominės erdvės“
Konvencija „Dėl šiaurės ir rytų Atlanto jūrinės aplinkos apsaugos“
Biologinės įvairovės konvencija
Konvencija „Dėl tarpvalstybinių vandentakių ir tarptautinių ežerų apsaugos ir naudojimo“
Europos regionų ar mažumų kalbų chartija
Rėminė klimato kaitos konvencija
Protokolas prie 1991 m. Minsko susitarimo (Alma–Atos protokolas)
Rio Deklaracija „Dėl aplinkos ir vystymosi“
Europos Sąjungos Sutartis (Mastrichto sutartis)
JT Deklaracija „Dėl asmenų, priklausančių tautinėms ar etninėms, religinėms ir kalbinėms mažumoms, teisių“

1993 m. Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) Chartija
NVS Sutartis „Dėl ekonominės sąjungos sukūrimo“
Konvencija „Dėl cheminio ginklo kūrimo, gamybos, kaupimo ir panaudojimo uždraudimo bei jo sunaikinimo“
Deklaracija „Dėl laikinos savivaldos principų“ (Izraelio ir PIO)
Tarptautinio tribunolo buvusiai Jugoslavijai Statutas
Vienos deklaracija „Dėl žmogaus teisių“

1994 m. Papildomas protokolas „Dėl MERCOSUR institucinės struktūros“
Susitarimas „Dėl Pasaulinės prekybos organizacijos įkūrimo“
Susitarimas „Dėl 1982 m. Jūrų teisės konvencijos XI dalies įgyvendinimo“
Konvencija „Dėl Jungtinių Tautų ir su jomis susijusio personalo saugumo“
Konvencijos „Dėl tarptautinių upių naudojimo ne navigacijos tikslais teisės“ projektas
Tarptautinio baudžiamojo teismo statuto projektas
1950 m. Europos žmogaus teisių konvencijos 11-as Protokolas
Ruandos Tribunolo statutas
Protokolas „Dėl tolesnio sieros išmetimų mažinimo“ (prie 1979 m. Ženevos konvencijos „Dėl toli siekiančių tarpvalstybinių oro teršimų“)

1995 m. Susitarimas „Dėl 1982 m. Jūrų teisės konvencijos nuostatų, susijusių su sėslių žuvų išteklių bei labai migruojančių žuvų išteklių išsaugojimu ir tvarkymu, įgyvendinimo“
Susitarimai tarp Prancūzijos, Belgijos ir Olandijos dėl Šeldės upės apsaugos
Susitarimas tarp Kampučijos, Laoso, Tailando ir Vietnamo „Dėl bendradarbiavimo subalansuotai naudojant Mekongo upę“
Europos Tarybos Rėminė tautinių mažumų apsaugos konvencija
Daytono/Paryžiaus Taikos susitarimas
Bendras rėminis susitarimas dėl taikos Bosnijoje–Hercegovinoje
Europos socialinę chartiją keičiantis protokolas dėl kolektyvinių skundų sistemos

1996 m. Susitarimas tarp Makedonijos ir Jugoslavijos Federacinės Respublikos
Susitarimas „Dėl santykių tarp Kroatijos ir Jugoslavijos Federacinės Respublikos normalizavimo“
Tarptautinė konvencija „Dėl atsakomybės ir atlyginimo už žalą ryšium su pavojingų ir kenksmingų medžiagų pervežimu“
Konvenciją „Dėl atsakomybės apribojimo jūrinių pretenzijų atveju“ keičiantis protokolas
Sutartis „Dėl Baltarusijos ir Rusijos bendrijos sukūrimo“

DALYKINĖ RODYKLĖ

Afganistanas: SSRS intervencija 383, 386, 390, 462, 466
Afrika: bendrai 31, 34, 39; ekonominės organizacijos 276; skurdas 287
Afrikos nacionalinis kongresas 141
Afrikos vienybės organizacija 130
agresija 384, 385, 422, 458, 461
Alžyras 196
Amerikos Valstybių organizacija 119, 130
aneksija 45, 46, 194–196, 201, 202
Angliškoji era 34
Angola 387, 394, 466
Antarktis 192, 256, 299
Apartheidas 149, 465, 466
Aplinkos apsauga: atsakomybė už žalą 296; Bioįvairovės konvencija 298, 299, 302, 304, 305, 307; branduolinė energija 298; 1987 m. Bruntlando raportas 295; „Darbotvarkė 21" 132, 256, 302, 306–308; ežerai 297, 301; globalinis atšilimas 298–299; išteklių išsaugojimas 297, 304; JT Aplinkos apsaugos programa (UNEP) 296, 302; jūrinė aplinka 297, 299; karas ir aplinkos apsauga 298, 431–432, 469–470; Konvencija „Dėl klimato kaitos" 303, 304; oro teršimas 296, 297, 301, 303; ozono sluoksnis 298, 300; paprotinė teisė ir aplinkos apsauga 300, 301, 307; pavojingos atliekos 298, 299; 1972 m. Stockholmo konferencija 295; „subalansuota plėtra" 295, 302, 303, 305, 307; „švelnios teisės" dokumentai 299; tarptautinės prekybos reguliavimas ir aplinkos apsauga 298, 299; upės 297, 301
Apsisprendimas: Amerikos Nepriklausomybės deklaracija 40; apsisprendimas kaip tarptautinės teisės principas 391; apsisprendimo principas 55, 91, 111, 390; apsisprendimo teisės pažeidimai 398–403; atsiskyrimas ir apsisprendimas 397, 399, 401, 404, 405; Deklaracija „Dėl draugiškų santykių" 391; globojamos teritorijos ir apsisprendimas 392; jėgos panaudojimas ir apsisprendimas 401–403; JT Įstatai ir apsisprendimas 390, 391, 397, 398, 438; nacionalinio išsivadavimo karai ir apsisprendimas 381, 401–403; nesavivaldžios teritorijos ir apsisprendimas 394–397; Palestina 398; Pietvakarių Afrika (Namibija) 392–394; teritoriniai ginčai ir apsisprendimas 200, 201; titulas į teritoriją ir apsisprendimas 399–401
Arabų Lyga 130
Arbitražas: bendrai 28, 47, 332, 338, 353–355; Irano ir JAV pretenzijų tribunolas 356–359; istorinis kontekstas 354; Jūrų teisės konvencija ir arbitražas 359–361; mišrus tarptautinis arbitražas 355, 356; Nuolatinis arbitražo teismas 49, 52, 354; palyginimas su sutaikinimu 338, 339; palyginimas su tarpininkavimu 338, 339; palyginimas su teisminiu nagrinėjimu 353; Tarptautinės teisės komisijos požiūris 329, 330; Tarptautinis investicinių ginčų sprendimo centras (ICSID) 280, 356
Atlanto chartija 54, 258, 274
Atsiskyrimas: apsisprendimas ir atsiskyrimas 397, 399, 401, 403–406; Baltijos valstybės 209; bendrai 111, 112, 118, 119, 401; Biafra 119; Jugoslavijos respublikų atsiskyrimas 481, 482; Kongas 492; tautinės mažumos ir atsiskyrimas 403–406; valstybės teisių perėmimas ir atsiskyrimas 209
Austinas, Johnas 43
Azija: bendrai 31, 34; ekonominės organizacijos 277; *žr. taip pat* atskiros šalys

Baltarusija 115
Baltijos valstybės: aneksija 123; nepriklausomybė 209
Bangladešas 120, 405
Bendrosios tarptautinės teisės imperatyvinės normos 90
Bepilietybė 321
Biafra 119, 466
Bynkershoekas, Cornelis van 43
Bioįvairovės konvencija 298, 302, 304–307
Branduolinė energija 298
Branduoliniai bandymai 416–417
Branduoliniai ginklai: įtaka teisės normoms 430–432; paprotinė teisė ir branduoliniai ginklai 413, 414; SSRS

iširimas ir branduoliniai ginklai 210; Sutartis „Dėl branduolinių ginklų neplatinimo“ 55, 416; teisėtumas 54, 81, 85, 90, 412–416
Bretton Woods ekonominė sistema 274, 275
Bryano sutartys 49, 336

Centrinės Amerikos Valstybių organizacija 130
Čečėnija 406
Čekoslovakija: iširimas 211

Deklaracija „Dėl draugiškų santykių“ (1970 m.) 27, 60, 196, 198, 199, 333, 372, 376, 391
Dekolonizacija: nuosavybės nusavinimas ir dekolonizacija 214, 215; sutartys ir dekolonizacija 207, 208; tarptautinės bendrijos sudėtis ir dekolonizacija 27, 55, 56, 433, 450; valstybių pripažinimas ir dekolonizacija 119
Demjanukas, Johnas: teisminis procesas 152, 153
Deportacija 317–318
Diplomatinė gynyba 312, 319
Diplomatinis imunitetas: atsisakymas imuniteto 164–165, 168–169; bendrai 162–164, 165–167; imunitetas nuo teismų jurisdikcijos 164, 165; imuniteto apribojimai 164–165
Dominikos Respublika: JAV intervencija 386, 389–390
Dumbarton Oaks konferencija 54

Eichmanas, Adolfas 146, 150
Ekonomika: bendrai 273, 274; Bretton Woods sistema 274, 275; Ekonominių teisių ir pareigų chartija 287, 288; paprotinė tarptautinė teisė ir ekonomika 274; „Nauja tarptautinė ekonominė tvarka“ 57, 241, 286–288, 293; teisė į plėtrą 293, 294
Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija 275
Ekstradicija 154, 155
Erga omnes pareigos 91, 92
Eritrėja 196, 206, 406
Estija: aneksija 123; nepriklausomybė 209
Estopelis 196–198
Estrados doktrina 122, 123
Europietiška tarptautinė teisė: bruožai po 1648 m. 36–45; bruožai iki I Pasaulinio karo 45–50; formavimasis 34, 35; universalizacija 50
„Europos koncertas“ 37
Europos Sąjunga: bendrai 131; ekonominės organizacijos 276; Teisingumo Teismas – *žr.* Europos Sąjungos Teisingumo Teismas
Europos Sąjungos Teisingumo Teismas 29
Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija 130
Europos socialinė chartija 268
Europos Taryba 130
Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija 130, 267–269

Federacinės valstybės 114, 115
Folklendo salos 159, 191, 377, 379, 397, 461

GATT: bendrai 275, 280; besivystančios šalys ir GATT 280, 281; didžiausio palankumo statusas 281; ginčų sprendimas pagal GATT 361–362; kiekybiniai apribojimai 281–282; papildomi susitarimai 280, 281; pramoninių valstybių įtaka 281; 1986 m. Urugvajaus deklaracija 283
Genocidas 423, 425, 478
„Gerosios paslaugos“ 332, 334, 451, 456, 457
„Ginkluotas užpuolimas“ 383–385
Gyventojai, valstybingumas ir gyventojai 109, 110
Globojamos teritorijos 392
Goa 199, 200
Greenpeace 133, 134
Grenada: JAV invazija 377, 386
Grocijus Hugo 41, 43, 46, 368
Gvinėja-Bissau 113, 399

Hagos 1899 ir 1907 m. konvencijos 49, 50, 92, 332, 355, 369, 410–412, 425
Haitis, JT intervencija 479–481
Helmso–Burtono aktas 154
Honkongas 39, 202
Humanitarianizmas: Haitis 481; humanitarinės teisės plėtra 48; intervencija humanitariniais pagrindais 46, 47, 60, 111, 272, 471, 472, 474–477, 478, 481, 483, 499 501; Jugoslavija 484; prekybos vergais uždraudimas 47, 48; Ruanda 478; Somalis 474–477

Imunitetas: atsisakymas 168, 169; diplomatinis 162–167; konsulinis 167; suvereno (valstybės) imunitetas 156–159; tarptautinių organizacijų 167, 168; valstybės veiksmų doktrina 160–162
Indija: invazija į Goa 200
Indonezija: pasitraukimas iš JTO 441; pripažinimas 123; Rytų Timoras 91, 346, 396, 400
Inkorporavimo doktrina 97, 102
Intelektinė nuosavybė: Bioįvairovės konvencija 304; susitarimas dėl su prekyba susijusių aspektų (TRIPS) 283, 285
Internacionalizuoti kontraktai 67, 138, 356
Intervencijos doktrina 46, 53, 60, 120, 272
Irakas: Izraelio ataka prieš branduolinį reaktorių 375; karas su Iranu 377, 462, 466; karo vedimo būdai 431; kolektyvinė gyventojų atsakomybė 29–30; kurdų apsaugos zonos 470–474; Kuveito užpuolimas 377, 380,

431, 467–470; nuginklavimas 469, 499; reparacijos 469, 470; sankcijos 29–30, 467–469, 499; siena su Kuveitu 194, 469, 499; teritorinės pretenzijos 377
Iranas: *fatwa* prieš Salmaną Rushdie 148; JAV diplomatų paėmimas įkaitais 163, 166, 315, 377, 462; karas su Iraku 377, 462, 466
Irano ir JAV pretenzijų tribunolas 315, 318, 324, 334, 356–359
Islamo teisė 31, 35, 62, 112
Įstatymų kolizija 105, 106
Italija, agresija prieš Abisiniją 53, 195
Ius cogens 89, 90
Izraelis: Adolfo Eichmanno pagrobimas 146, 150; ginkluotos represalijos 378–379, 380; grafo Bernadotte nužudymas 129; narystė JTO 440; teritorijos aneksija 196

Japonija: agresija prieš Kiniją 53; kolonijinis laikotarpis 38–40
Jėgos naudojimas: apsisprendimas ir jėgos naudojimas 401–403; bendrai 35, 36, 42, 45–47, 194, 195; Deklaracija „Dėl draugiškų santykių" ir jėgos naudojimas 60, 198, 372, 376; JT Įstatai ir jėgos naudojimas 54, 50, 194, 370–372, 381, 401, 402, 456, 457; paprotinė teisė ir jėgos naudojimas 370, 379, 384; Tautų Sąjunga ir jėgos naudojimas 51, 369, 370; žmogaus teisių apsauga ir jėgos naudojimas 472, 473, 500, 501
Jemenas, susivienijimas 212
Jugoslavija: buvusių valstybių narystė JTO 442–443; etninis valymas 483, 484, 485, 488; iširimas 204, 210–211, 404; JT intervencija 481–488; karo nusikaltimų tribunolas 150, 424–429, 486, 499; naujų valstybių pripažinimas 112, 124, 125, 210, 211, 481–482; sankcijos 481–483, 485, 486, 488; sienos 206; susikūrimas 204; taikus ginčų sprendimas 339
Jungtinės Amerikos Valstijos (JAV): europietiška tarptautinės teisės sistema ir JAV 40; JT veikla taikos užtikrinimo srityje ir JAV 461, 466, 468, 503; sutartys ir JAV 99
Jungtinės Tautos (JT): biudžetas 448; dekolonizacija ir JT 55–56, 433; Ekonominė ir socialinė taryba 453, 454; Generalinis sekretorius 450–451; JT imunitetai 168; JT tarptautinis teisinis subjektiškumas 127, 128; JT uždaviniai 437–438; JT veikla žmogaus teisių srityje 263–264; JT veiksmingumas 54, 504; Jugoslavija ir JT 442–443; Kinija ir JT 441–442; narystės sustabdymas 440; narių išstojimas 441; narių pašalinimas 440, 442; naujų narių priėmimas 439, 440; rinkimų stebėjimas 498; Sekretoriatas 83–84, 450–452; specializuotos įstaigos 129, 454; susikūrimas 54, 433; Šaltasis karas ir JT 55, 433, 431–466; vidaus jurisdikcija ir JT 438–439
Jungtinių Tautų aplinkos apsaugos programa 296, 297, 301
Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja: dekolonizacija 55, 56, 450; įgaliojimai 447–449, 458; privalomi sprendimai 449; rezoliucijos 29, 83, 85, 449; specialios sesijos 463; „Susivienijimo taikos vardan" rezoliucija ir Generalinė Asamblėja 463; taikos palaikymo operacijos ir Generalinė Asamblėja 488–489, 490–491; taikus ginčų sprendimas ir Generalinė Asamblėja 448, 449, 456–457
Jungtinių Tautų Įstatai: aiškinimas 433–437; apsisprendimas ir JT Įstatai 390, 391, 397, 398, 438, 439; Deklaracija „Dėl draugiškų santykių" ir JT Įstatai 60; Įstatų rengimas 434, 435; jėgos panaudojimas ir JT Įstatai 54, 60, 195, 370–372, 381, 401, 457; kolektyvinis saugumas, prievartos priemonės ir JT Įstatai 457–489; taikus ginčų sprendimas ir JT Įstatai 331–333, 371, 455–457; žmogaus teisės ir JT Įstatai 261, 270–272, 438
Jungtinių Tautų kompensacijų komisija 470, 499
Jungtinių Tautų konferencija aplinkos apsaugos ir plėtros klausimais (UNCED): bendrai 295, 299, 302–303; Biojvairovės konvencija 302, 304–305, 307; „Darbotvarkė 21" 256, 302, 305–308; Konvencija „Dėl klimato kaitos" 302–304, 306–307; rezultatai 306–308; Rio deklaracija 85–86, 144, 293, 302, 305–306; teisė į plėtrą 293; tikslai 302
Jungtinių Tautų pajėgos Artimuosiuose Rytuose (UNEF): UNEF I 490–491; UNEF II 495–496
Jungtinių Tautų Saugumo Taryba: atsakomybė už taiką ir saugumą 343–344, 455–457, 458–461, 463, 464, 499–504; balsavimo tvarka 55, 444; narystė 443, 446–447; narių skaičiaus padidėjimas 446–447; nenuolatiniai nariai 443; nuolatiniai nariai 55, 443, 446; procedūriniai/neprocedūriniai klausimai 444, 445; Rusijos narystė 443; sprendimų privalomumas 444, 456, 460; susilaikymas nuo balsavimo 445, 446; „Susivienijimo vardan taikos" rezoliucija ir Saugumo Taryba 463, 464; svarbiausios funkcijos 444; taikos palaikymo operacijos 488–489; *veto* teisė 29, 444, 445
Jungtinių Tautų taikos užtikrinimo funkcija: bendrai 54, 457, 458; ginklų embargas Pietų Afrikai 460, 461, 465; Haitis 479–481; Irako invazija į Kuveitą 467–470; JAV vaidmuo 461, 466–468; kariniai veiksmai 460; Korėjos karas 56, 462–463; kurdų krizė 470–474; laikinos priemonės 458, 492, 493; nekariniai veiksmai 460; praktika po Šaltojo karo pabaigos 466–488; rezoliucijos dėl ugnies nutraukimo 458–459; Ruanda 477–479; sankcijos 29, 30, 459, 464, 465, 467,

468; sankcijos prieš Rodeziją 464–466; Saugumo Tarybos vaidmuo 458–460, 499–503; Somalis 111, 474–477
Jurisdikcija: apibrėžimas 145; formos 145, 146; imunitetas 156
Jūrų teisė: atviroji jūra 217, 230–237; bazinė linija, nuo kurios matuojama teritorinė jūra 225–227; dvylikos mylių riba 224, 225; giliavandenis jūros dugnas 218, 240–242, 286; ginčų sprendimas 359–361; gretutinės zonos 227, 228; išimtinės ekonominės zonos 229, 230; jūrų teisės kodifikacija 217, 218; karo laivai 220–222, 224; kontinentinis šelfas 237–340, 242, 243; laivai atviroje jūroje 230, 231; laivai teritorinėje jūroje 221, 222; laivai vidaus vandenyse 219, 220; laivų sulaikymas 222, 232, 234–236; nusikaltimai atviroje jūroje 234, 237; nusikaltimai teritorinėje jūroje 223; nusikaltimai vidaus vandenyse 220; oro erdvė ir jūrų teisė 222, 223, 230; paprotinė teisė kaip jūrų teisė 217–219, 224, 228, 234, 238, 243; persekiojimas karštais pėdsakais 232, 233; piratavimas 235, 236; povandeniniai laivai 221, 225; prekyba vergais ir jūrų teisė 234; sausumos apsuptos valstybės 230; sienos 242–244; taikaus plaukimo teisė 221, 222, 371; tarptautiniai sąsiauriai 225; teritorinė jūra 217, 221–227; teritorinės jūros nustatymas 225–227; teritorinės jūros plotis 217, 223–225; teršimas ir jūrų teisė 296; „trijų mylių" taisyklė 223; UNCLOS I 217; UNCLOS II 217; UNCLOS III 217, 218; veiksmai laivų atžvilgiu atviroje jūroje 232–236; vidaus vandenys 217, 219, 220; žvejyba ir jūrų teisė 223, 229, 230, 234, 235

Kanalai: jūrų teisė 219, 220; servitutai 202, 203
Kankinimas 149, 152, 159, 266, 409
Karas: aplinkos apsauga ir karas 299–300, 431–432, 470; bombardavimas 53, 412, 413–414; civiliai gyventojai ir karas 409–410, 411, 413, 419; Hagos konvencijos 49, 92, 369, 410, 412; *ius ad bellum* 367; *ius in bello* 367, 408, 432; jėgų balansas 369, 409; karo įstatymai 367, 409–412, 430–432; karo įstatymų humanizavimas 48, 408, 421, 431, 432; karo įtaka sutartims 187–188, 370–371; karo paskelbimas 369, 370, 408; Kelloggo ir Briando paktas (Paryžiaus paktas) 51, 195, 370, 422; „nereikalingos kančios" 409; paprotinė teisė ir karas 368, 410, 411, 413, 414, 417, 422, 424; Pirmasis pasaulinis karas 369, 412; represalijos 328, 329, 413, 419, 420–421; tam tikrų ginklų uždraudimas/ribojimas 411; Tautų Sąjunga ir karas 51, 369; teisėtos ir neteisėtos kariavimo priemonės 409–419
Karo nusikaltėlių procesai: bendrai 150, 412, 421; Jugoslavijos tribunolas 150, 424–429, 485–486, 499; Johno Demjanuko byla 152–153; Niurnbergo tribunolas 54, 72, 422, 423, 425, 426, 427; nuolatinis tarptautinis baudžiamasis teismas 94, 423, 429–430; Ruandos tribunolas 150, 429, 499; Tokijo tribunolas 54, 422, 423
Kinija: atstovavimas JTO 441, 442; ginčai dėl sienų 200; Japonijos agresija 53; kolonijinis laikotarpis 38, 39; Manchukuo marionetinė valstybė 119, 194
Kipras: Britanijos valdymas 202; JT taikos palaikymo operacija 494–495; Kipro šiaurinės dalies pripažinimas 120
Klasikinė tarptautinės teisės sistema 35, 40, 42, 44, 49, 59
Kolonijiniai anklavai 396
Kolonizacija: santykiai su ne Europos valstybėmis 37–40; *žr. taip pat* dekolonizacija
Kompensacija 115, 327
Komunistinė tarptautinės teisės teorija 27, 50, 61, 77
Kondominija 201
Kongas 387, 489, 491–493
Konsensualinė tarptautinės teisės teorija 76, 77
Konsulinis imunitetas 167
Kontinentinis šelfas 237–340, 242–244
Kontraktai: internacionalizuoti kontraktai 67, 80, 138, 356; kontraktinės sutartys 66; teisių pagal kontraktus atėmimas 292; valstybių teisių perėmimas 215, 216
Kosminė erdvė 249–257
Kosta Rika 116, 118, 121
Krymo karas 47
Kuba: ekonominės sankcijos 154; raketų krizė 55, 374

Las Palmas 108, 109, 193, 199
Latvija: aneksija 123; nepriklausomybė 209
Libanas, JT pajėgos (UNIFIL) 496
Liberija 467, 474
Libija: JAV bombardavimas 375, 378; Lockerbie incidentas 155, 352, 499
Lietuva: aneksija 123; nepriklausomybė 209
Lotynų Amerika: bendrai 34; ekonominės organizacijos 276; europietiška tarptautinės teisės sistema 40

Makao 202
Makedonija 125
Manchukuo 119, 194
Monakas 114
Monro doktrina 40, 51, 481

Nacionalinės teisinės sistemos: bendrieji nacionalinės teisės principai kaip tarptautinės teisės šaltinis 78–81;

bendrieji tarptautinės teisės principai 101–104; dualistinė teorija 95, 96; monistinė teorija 95, 96; nacionalinių teisinių sistemų požiūris 97; nacionalinių teismų baudžiamoji jurisdikcija 146–153; paprotinė tarptautinė teisė 101–153; santykis su tarptautine teise 95, 96; savigalba 28; sutartys ir nacionalinės teisinės sistemos 98–101; tarptautinės teisės implementacija 30; tarptautinės teisės požiūris 96, 97; viršenybė 97
Nacionaliniai išsivadavimo judėjimai 140, 141
Nacionalinio išsivadavimo karai 381, 401–403
Nacionalinių teismų baudžiamoji jurisdikcija: apsaugos principas 148, 149; Johno Demjanuko procesas 152, 153; jurisdikcijos konfliktai 153, 154; konkuruojanti jurisdikcija 154; padarinių doktrina 147, 154; pilietybės principas 147, 148, 154; teritorinis principas 147, 154; universali jurisdikcija nusikaltimams prieš žmogaus teises 150–152; universalumo principas 149, 150
Namibija 141, 392–394
Natūralizacija 320, 322
Nauja tarptautinė ekonominė tvarka 57, 241, 286–288, 293
Naujoji Zelandija: *Rainbow Warrior* byla 134, 135, 146, 161
Nesavavaldžios teritorijos 394–397
Neutralitetas 417–419
Nevyriausybinės organizacijos: bendrai 127, 132, 133; statusas 133, 135; transnacionalinės kompanijos 132; vaidmuo tarptautinėje teisinėje sistemoje 132, 135, 136; veikla 132, 134–136
Nigerija, pilietinis karas 119, 387–388, 390, 430
Nikaragva: JAV pagalba kontroms 382, 389; pagalba Salvadoro sukilėliams 383, 384, 389
Nuosavybės nusavinimas: besivystančių šalių požiūris 289; kompensacija 288–291; minimalūs tarptautiniai standartai 288; paprotinė teisė ir nuosavybės nusavinimas 288, 290; užslėptas nuosavybės nusavinimas 291, 292; „valstybės veiksmų“ doktrina ir nuosavybės nusavinimas 161, 162
Nusikaltimai žmoniškumui 423, 424

Opinio iuris 73–75

Palestina: apsisprendimas 398; Palestina kaip valstybė 110–111
Palestinos išsivadavimo organizacija 141
Panama: generolo Noriegos persekiojimas 146; JAV invazija 146, 378; Kanalas 203
Paprotinė tarptautinė teisė: Anglijos teisė ir paprotinė tarptautinė teisė 102–103; aplinkos apsaugos teisė ir paprotinė tarptautinė teisė 300, 301, 307; bendra praktika 72; „bendro žmonijos palikimo“ principas ir paprotinė tarptautinė teisė 257; branduoliniai ginklai ir paprotinė tarptautinė teisė 412, 414; ekonominė teisė ir paprotinė tarptautinė teisė 274; inkorporacijos doktrina 102; *ius cogens* ir paprotinė tarptautinė teisė 89, 90; JAV teisė ir paprotinė tarptautinė teisė 103; jėgos naudojimas ir paprotinė tarptautinė teisė 370, 379, 384–385; jūrų teisė kaip paprotinė tarptautinė teisė 217, 218, 219, 224, 229, 234, 238, 243; karas ir paprotinė tarptautinė teisė 368, 410, 413, 420, 422, 424; kosminė erdvė ir paprotinė tarptautinė teisė 254; nacionalinės teisinės sistemos ir paprotinė tarptautinė teisė 101–104; naujos valstybės ir paprotinė tarptautinė teisė 77; nenuoseklumai ir paprotinė tarptautinė teisė 71; nuosavybės nusavinimas ir paprotinė tarptautinė teisė 288, 290; *opinio iuris* 73–76; oro erdvė ir paprotinė tarptautinė teisė 246; paprotinės tarptautinės teisės įrodymas 68–70, 83–85; paprotinės tarptautinės teisės kodifikacija 92–94; pasikartojimas ir paprotinė tarptautinė teisė 70–72; pilietinis karas ir paprotinė tarptautinė teisė 389, 390, 420; pokyčiai 75; pretenzijų nacionalinis priklausomumas ir paprotinė tarptautinė teisė 319; psichologinis elementas formuluojant paprotinę tarptautinę teisę 73–75; santykis su sutartimis 88; tarptautinių organizacijų rezoliucijos 83–84, 85; transformacijos doktrina 102; valstybės imunitetas kaip paprotinės tarptautinės teisės dalis 156; valstybės praktika 70–72, 73, 76–78; „Vienalaikė“ paprotinė teisė 75, 76; Visuotinė žmogaus teisių deklaracija kaip paprotinė tarptautinė teisė 263; žmogaus teisės ir paprotinė tarptautinė teisė 271
Paryžiaus paktas „Dėl karo uždraudimo“ (1928 m.) 51, 195, 370, 422
Partikuliarinė tarptautinė teisė 26
Pasaulio prekybos organizacija: ginčų sprendimas 360–361; Bendras susitarimas „Dėl prekybos paslaugomis“ (GATS) 283, 284–285; prekybiniai susitarimai dėl prekių 284; *žr. taip pat* Bendrą susitarimą „Dėl tarifų ir prekybos“; Susitarimas „Dėl intelektinės nuosavybės teisių“ (TRIPS) 283, 285
Pietryčių Azijos valstybių asociacija (ASEAN) 130
Pietvakarių Afrika (Namibija) 141, 392–394
Pilietybė: bepilietybė (apatrizmas) 321, 322; bipatrizmas 320, 321; įgijimas 320; įmonių nacionalinis priklausomumas 323; praradimas 320; samprata 319; valstybės atsakomybė ir pilietybė 319–324; valstybių teisių perėmimas ir pilietybė 213
Pilietiniai karai: nacionalinio išsivadavimo karai kaip pilietiniai 381, 401; paprotinė teisė ir pilietiniai karai 390, 419, 420; pilietinis karas Konge 491, 492; pilietinių karų teisėtumas 381, 382; taisyklės, reglamen-

tuojančios pilietinių karų vedimą 419–421; teritorijos įgijimas 196; užsienio pagalba sukilėliams 382–385; užsienio pagalba valstybės valdžiai 383, 385–388, 389, 390; valstybių pripažinimas ir pilietiniai karai 119, 120
Piratavimas 235
Prancūziškoji era 34
Prieglobstis 155
Prigimtinės tarptautinės teisės doktrina 25, 43, 61, 62, 136
Priklausomos valstybės 112, 113
Privatinė tarptautinė teisė: „valstybės veiksmų" doktrina 162; viešoji tarptautinė teisė 105–107
Protektoratai 113–114

Rainbow Warrior byla 133, 134, 146, 161
Regioninė tarptautinė teisė 26
Regioninės organizacijos 130
Reparacijos 50, 327, 469
Represalijos 28–29, 91, 329, 378–379, 413, 419, 420–421, 460
Restitucija natūra 327
Retorsija 28
Rinkimų stebėjimas 498
Rio deklaracija 85, 144, 293, 302, 305, 306
Rodezija: JT sankcijos 464–466; pripažinimas 49, 119
Ruanda: JT intervencija 477–479; karo nusikaltimų tribunolas 150, 429, 499
Rushdie, Salmanas 148
Rusija: intervencija į Čečėniją 406; narystė JTO 443;

Sandrauga 130
Sankcijos: Jungtinių Tautų sankcijos 29, 459, 462, 464–466, 467–469, 475, 479, 480, 482, 500; prieš Haitį 479, 480; prieš Iraką 30, 467–469, 499; prieš Jugoslaviją 482–485, 488; prieš Kubą 154; prieš Libiją 499; prieš Rodeziją 464–466; prieš Ruandą 478, 479; prieš Somalį 475; sankcijų veiksmingumas 29, 30; Tautų Sąjungos sankcijos 51, 53, 500
Satisfakcija 327–328
Savigalba 28, 46, 328–329
Savigyna: „ginkluotas užpuolimas" 383–384, 388, 389; ginkluotos represalijos 378, 379; kolektyvinė savigyna 373, 380, 383, 384, 388, 389, 458, 464; nacionalinio išsivadavimo karai ir savigyna 403; pretenzijos į teritoriją ir savigyna 376, 377; prevencinė savigyna 373–376, 389; proporcingumas ir savigyna 379–380, 388; užsienio pagalba sukilėliams ir savigyna 383
Servitutai: bendrai 202, 230; valstybių teisių perėmimas ir servitutai 205
Socialistinis blokas 55, 130
Somalis, JT intervencija 111, 474–477
Sovietų Sąjunga (SSRS): iširimas 209–210; karinė intervencija į kitas šalis 383, 386, 390, 462; požiūris į tarptautinę teisę 50
Stimsono doktrina 194–195
Sudanas 499–500
Sueco kanalas 203
Sueco krizė 55, 464, 490, 491
Supranacionalinės organizacijos 131
Sutartis „Dėl branduolinių ginklų neplatinimo" 55, 416
Sutartys: Anglijos teisė ir sutartys 98–99; apgaulė, daranti sutartį negaliojančia 181; aplinkybių pasikeitimas ir sutartys 186–187; aplinkos apsaugos teisė ir sutartys 296–300; apsikeitimas notomis 174; asmenys, neįgalioti atstovauti valstybei sudarant sutartį 179, 180; atsiskyrimas ir sutartys 209; atstovo papirkimas 181; dekolonizacija ir sutartys 208; grasinimas jėga arba jos panaudojimas sudarant sutartį 180–181; internacionalizuoti kontraktai 67; išlygos 176, 177; išstojimas iš sutarties 182, 183–184; *ius cogens* ir sutartys 89, 90, 181, 187; JAV teisė ir sutartys 99, 100; karo įtaka sutartims 187–188, 370, 371; klaidos kaip sutarčių negaliojimo pagrindas 181; kontraktinės sutartys 66, 67; laikinas sutarčių taikymas 175; nacionalinės teisinės sistemos ir sutartys 98–101, 178–179; negalimumas įvykdyti 186; numanoma denonsavimo arba išstojimo teisė 183–184; „numanomų įgaliojimų" doktrina 437; nutraukimas 182–188; Olandijos teisė ir sutartys 100; pakeitimas 171, 172; pasirašymas 172, 173–174; patvirtinimas 174–175; pažeidimas 184, 185; prievarta valstybės atstovo atžvilgiu 180; prigimtinė teisė ir sutartys 89; prisijungimas 173, 174; ratifikavimas 98, 171–174, 175; *rebus sic stantibus* ir sutartys 186, 187; Rusijos teisė ir sutartys 101, 104; santykis su papročiu 88; siaurinamasis aiškinimas 436–437; sutarčių aiškinimas 434–437; sutarčių galiojimo sustabdymas 184, 185, 188; sutarčių registracija 177; sutarčių retroaktyvus taikymas 175; sutarčių teritorinė apimtis 177; sutarties apibrėžimas 170, 171; sutarties įsigaliojimas 175–176; sutarties sudarymas 171–175; sutartys dėl sienų 205, 206; sutartys kaip paprotinės teisės įrodymas 68–69; sutartys tarp tarptautinių organizacijų 171; sutartys tarp valstybių ir tarptautinių organizacijų 171; sutikimas dėl sutarties privalomumo 172–175; šalių ketinimai 436; „švarių rankų" doktrina 208, 209; taikymas 178; tarptautinių sutarčių šalys 67; teisę kuriančios sutartys 66, 67; *travaux preparatoires* 435; trečiosios šalys ir sutartys 178; valstybių iširimas ir sutartys 209–211; valstybių susivienijimas ir sutartys 211–212; valstybių teisių perėmimas ir sutartys 205–212; veiksmingumo principas 437; vėlesnių sutarčių dėl to paties

dalyko taikymas 178; Vienos konvencija 69, 170–171; žmogaus teisės 266, 267; žodinės sutartys 171
Suverenitetas 36, 43–45
Suvereno imunitetas 156–160
SWAPO 141

Šiaurės Airija 200–201, 395
Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos susitarimas 276, 361
Šiaurės Atlanto sutartis 130, 373, 377, 380
Šiaurės Korėja 120
„Švelni teisė" 86

Taikos palaikymo operacijos: Artimieji Rytai 490, 491, 495, 496; *Expenses* byla 349, 463, 464, 491, 494; finansinė krizė 499; Generalinė Asamblėja ir taikos palaikymo operacijos 489, 491; greitojo reagavimo pajėgos 498; Kipras 494, 495; konfliktų prevencija 498; Kongas 489, 491–493; „mišrios" taikos palaikymo operacijos 489, 499; Šaltojo karo metu 489, 496; taikos palaikymo operacijos pasibaigus Šaltajam karui 497–499
Taikus ginčų sprendimas: daugiašaliai dokumentai 332; derybos 332, 333–334, 365; diplomatinės priemonės 332, 333; faktų nustatymas 335–337; „gerosios paslaugos" 332, 334, 451, 456, 457; ginčų sprendimas pagal Jūrų teisės konvenciją 359–361; istorinis kontekstas 47; JT Generalinės Asamblėjos vaidmuo 447–448, 449, 457; JT Generalinio sekretoriaus vaidmuo 451, 456; JT Įstatai ir ginčų sprendimas 331–333, 371, 372, 455–457; JT Saugumo Tarybos vaidmuo 443–444, 455–457; nepasitikėjimas teismų sprendimais 362–364, 366; regioniniai dokumentai 332; sutaikinimas 28, 47, 329, 332, 337–339, 360–361, 457; tarpininkavimas 28, 47, 332, 334, 335, 338, 339, 365, 357; Tarptautinės teisės komisijos požiūris 329, 330; Tarptautinis Teisingumo Teismas 340–353; teisinės priemonės 332, 339, 340; teisminis nagrinėjimas 193, 332, 337, 338, 340–353, 362; tyrimas 335, 336; trečiosios šalys ir ginčų sprendimas 332, 333, 335, 337, 338
Taivanas, narystė JTO 441, 442
Tarptautinė finansų korporacija 279
Tarptautinė prekyba: aplinkos apsauga ir tarptautinė prekyba 299, 303; bendrai 274–275; Bendras susitarimas „Dėl tarifų ir prekybos" (GATT) 137, 275, 280–283; Pasaulio prekybos organizacija 283–286; tarptautinės organizacijos 276, 277, 280–286
Tarptautinės organizacijos: ekonominės organizacijos 275, 276; funkcijų dubliavimas 131–132; imunitetai 167, 168; jų veiksmai kaip tarptautinės teisės šaltinis 83, 84; pirmosios jų formos 49, 127; regioninės organizacijos 130; samprata 127; supranacionalinės organizacijos 131; tarptautinis teisinis subjektiškumas 126–129, 140; tarptautinių organizacijų išplitimas 59, 129
Tarptautinės teisės apibrėžimas 25, 26
Tarptautinės teisės asociacija 94
Tarptautinės teisės implementacija 26, 27, 30
Tarptautinės teisės institutas 94
Tarptautinės teisės komisija: bendrai 93; valstybių atsakomybės klausimo kodifikacija 91, 92, 141, 271, 301, 309–311, 318, 326–330, 391
Tarptautinės teisės pažeidimai: bendrai 309; pasekmės 326–328
Tarptautinės teisės teorija 41
Tarptautinės teisės užtikrinimas 30, 31
Tarptautiniai deliktai 91, 92, 327, 328
Tarptautiniai nusikaltimai 91, 92, 327, 328, 391
Tarptautiniai žmogaus teisių paktai 55, 265, 391, 400, 404
Tarptautinis investicinių ginčų sprendimo centras (ICSID) 280, 356
Tarptautinis mandagumas 26
Tarptautinis Teisingumo Teismas: *ad hoc* kolegijos 347, 348; bendrai 52, 137, 340, 350–353; jurisdikcija bylose dėl ginčo 27, 28, 341–346, 362; konsultacinės išvados 348, 349; procesas 347; Saugumo Tarybos sprendimų peržiūrėjimas 353, 500; sprendimų užtikrinimas 348; sudėtis 341; teisės šaltiniai 64; veiksmingumas 350–353, 362
Tarptautinis valiutos fondas: bendrai 275, 277, 278; funkcijos 278; išsivysčiusių šalių įtaka 275, 278; paskolų sąlygotumas 278, 279; tikslai 278
Tautinės mažumos: apibrėžimas 142; apsisprendimas ir tautinės mažumos 403–406; atsiskyrimas ir tautinės mažumos 403–406; tautinių mažumų tarptautinis teisinis subjektiškumas 142–144, 405
Tautų Sąjunga: bandymai apriboti jėgos naudojimą 51, 369; bendrai 51; funkcijos 52; JAV atsisakymas įstoti 51, 52; narystė 52; žlugimas 52, 53
Teisė į plėtrą 293, 294
Teisinis subjektiškumas: fiziniai asmenys 126, 127, 136, 140; įmonės 126, 136, 140; nevyriausybinės organizacijos 133, 134, 135–136; tarptautinės organizacijos 126, 127–129, 140; tautinės mažumos 141–143, 144; vietiniai gyventojai 143, 144
Teritorijos įgijimas: antraeilės teisės į teritoriją 201, 202; apsisprendimas 200, 201; estopelis 196–198; gamtos veikimas 193; geografinis tęstinumas 200, 201; istorinis tęstinumas 200, 201; laikina teisė 198–200; okupacija 190–192; perleidimas 190; pilietiniai karai 196; pripažinimas 196–198; priteisimas 193, 194; senatis 192, 193; servitutai 202, 203; teisiniai ir politiniai argumentai 200, 201; tylus sutikimas 193, 196–198; užkariavimas 194–196

Teritorijos okupacija 190–192
Teritorinis suverenitetas 109, 145–146, 189–190
Transnacionalinė teisė 105–106
Transnacionalinės kompanijos: elgesio kodeksai 139, 286; transnacionalinės kompanijos kaip tarptautiniai subjektai 138–139
Trečiojo pasaulio valstybės: įsiskolinimų krizė 278–279, 286; „Nauja tarptautinė ekonominė tvarka" ir Trečiojo pasaulio valstybės 286–288; nuosavybės nusavinimas 289; požiūris į tarptautinę teisę 56–58
Turkija 38, 39

Ukraina115
Universali tarptautinė teisė 26, 59–61
Uostai 219, 220
Uti possidetis principas 206
Užsieniečiai: atsisakymas nuo pretenzijų 325, 326; deportacija 317, 318; diplomatinė gynyba 312, 319; išankstiniai prieštaravimai 319; minimalūs tarptautiniai standartai 311, 312, 316–318; nacionaliniai standartai 316, 317; nepagrįstas uždelsimas 326; netinkamas nukentėjusio užsieniečio elgesys 326; pretenzijų nacionalinis priklausomumas 319–324; valstybei priskirtinos veikos 313–316; vidaus gynybos priemonių išnaudojimas 324, 325
Užsienio pagalba 286, 287

Vakarų Europos Sąjunga 130
Vakarų Sahara 396
Valstybės atsakomybė: bendrai 309; Tarptautinės teisės komisijos veikla 309–311
Valstybės imunitetas 156–160
Valstybės suverenitetas 112, 260, 271
Valstybės teisių perėmimas: atsiskyrimas ir valstybės teisių perėmimas 209; dekolonizacija ir naujos valstybės 207–209; iširimas ir valstybės teisių perėmimas 209–210; pilietybė ir valstybės teisių perėmimas 213; privati nuosavybė ir valstybės teisių perėmimas 214–216; servitutai ir valstybės teisių perėmimas 205; sienos 206, 400; susivienijimas ir valstybės teisių perėmimas 211, 212; „švarių rankų" doktrina 208, 209; tarptautinės pretenzijos ir valstybės teisių perėmimas 213; valstybinė nuosavybė ir valstybės teisių perėmimas 214; Vienos konvencijos dėl valstybės teisių perėmimo 93, 204, 205, 216
Valstybės: apibrėžta teritorija 108, 109; apsisprendimas 114; federacinės valstybės 114, 115; galėjimas užmegzti santykius su kitomis valstybėmis 113, 114; gyventojai 109, 110; priklausomos valstybės 112, 113; vaidmuo tarptautinėje teisėje 26, 126; „valstybės veiksmų" doktrina 160–162; valstybių jurisdikcija 126, 127; veiksminga vyriausybės kontrolė 110–113
Valstybių pripažinimas: atsiskyrimas ir pripažinimas 111, 118, 119; *de jure* ir *de facto* pripažinimas 123, 124; deklaracinė teorija 117, 119; Estrados doktrina 121, 122; konstitucinė teorija 117–118, 119–120; nepripažinimas 120; teisinės pasekmės tarptautinėje teisėje 117–120; teisinės pasekmės vidaus teisėje 120–121; valstybės nepriklausomybė ir pripažinimas 119
Varšuvos paktas 373
Vatikanas 25, 110, 114
Vattelis, Emerichas von 43
Venesuela 41
Versalio sutartis 50, 52, 139, 390
Vienos konvencija „Dėl sutarčių teisės" 69, 89–90, 93, 96, 170–188, 242
Vienos konvencijos valstybių teisių perėmimo klausimais 93, 204–205, 216
Vietiniai gyventojai: apsisprendimas 403–405; samprata 143, 144; tarptautinis teisinis subjektiškumas 143, 144
Vietnamo karas 55, 389, 390, 421, 430, 462
Vyriausybės: bendrai 115–116; valstybingumas ir vyriausybės 110–113; vyriausybių pripažinimas 116, 121–125
Visuotinė žmogaus teisių deklaracija 59, 262–264, 267, 271
Vokietijos Demokratinė Respublika 118, 120
Vokietijos susivienijimas 211, 212, 400

Ženevos konvencijos (1949 m.) 59, 411, 420, 424, 432
Žmogaus teisės: Afrikos chartija 270; Amerikos konvencija 270; apsisprendimas ir žmogaus teisės 55, 391; bendroji tarptautinė teisė ir žmogaus teisės 271; ekonominė plėtra kaip žmogaus teisė 293; Europos konvencija 130, 267–269; intervencionizmas ir žmogaus teisės 46, 60, 272; jėgos panaudojimas ginant žmogaus teises 472, 500, 501; JT institucijos žmogaus teisių srityje 263, 264; JT įstatai ir žmogaus teisės 261, 262, 270, 272, 438; Jugoslavija ir žmogaus teisės 485; kurdų krizė ir žmogaus teisės 470, 471, 473; mažumų teisės kaip žmogaus teisės 142, 143; nacionalinių teismų universali jurisdikcija nusikaltimams prieš žmogaus teises 150–152; nevyriausybinės organizacijos ir žmogaus teisės 132; paprotinė tarptautinė teisė ir žmogaus teisės 271; pažeidimai kaip grėsmė taikai 471, 500, 501; samprata 258–261; skundai 138, 265, 268; socialinės ir žmogaus teisės 260, 262; 1966 m. Tarptautiniai žmogaus teisių paktai 55, 264–266, 391, 400, 401, 404; valstybės suverenitetas ir žmogaus teisės 260, 271; Visuotinė žmogaus teisių deklaracija 59, 262–264, 267, 271; žmogaus teisės regioniniu lygiu 260, 267–269; žmogaus teisių „kartos" 259
Žodinės sutartys 171

Akehurst, Michael

Ak23 Šiuolaikinis tarptautinės teisės įvadas / Michael Akehurst, Peter Malanczuk. – Vilnius : Eugrimas, 2000. – 520 p. – (Atviros Lietuvos knyga : ALK, ISSN 1392-1673)

Dalyk. r-klė: p. 512–519

ISBN 9986-752-68-X

Šiame Michaelio Akehursto vadovėlyje nagrinėjama tarptautinės teisės istorinė raida, subjektai, valstybių teisių perėmimas ir pan. Autorius plačiai aptaria įvairių tarptautinių sutarčių, konvencijų ir susitarimų pasirašymą. Knyga skirta studentams ir visiems, besidomintiems tarptautine teise bei tarptautine politika.

UDK 341(075.8)

Michael Akehurst, Peter Malanczuk
ŠIUOLAIKINIS TARPTAUTINĖS TEISĖS ĮVADAS

Iš anglų kalbos vertė *Audrius Paksas*
Redaktorė *Julija Kairienė*
Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

SL 2138. 2000 03 21. 40 leidyb. apsk. l. Tiražas 2000 egz. Užsakymas 400
Išleido leidykla „Eugrimas“, Šilutės g. 42a-1, LT-2042 Vilnius
Puslapis internete www.eugrimas.lt
Spaudė AB „Vilspa“ spaustuvė, Viršuliškių skg. 80, LT-2056 Vilnius

Šis profesoriaus **Michaelio Akehursto** darbas nuo 1970 iki 1987 metų buvo publikuotas net 6 kartus. Per tą laiką jis tapo klasikiniu vadovėliu, skirtu tiek teisės, tiek politinių mokslų fakultetų studentams, ir buvo išverstas į keletą didžiausių pasaulio kalbų. Kadangi po paskutiniojo leidimo (1987 m.) tarptautiniuose santykiuose, taigi ir tarptautinėje teisėje įvyko nemažai svarbių pokyčių, velionio autoriaus darbą struktūros ir turinio požiūriu ėmėsi peržiūrėti žymus Roterdamo Erasmus universiteto Teisės fakulteto profesorius **Peteris Malanczukas**. Taip atsirado šis, jau 7-as, knygos leidimas, kuriame aiškiai ir suprantamai nagrinėjama:

- tarptautinės teisės klausimai (istorinė raida, šaltiniai, subjektai, valstybių teisių perėmimas ir atsakomybė),
- atskiros tarptautinės teisės šakos (tarptautinių sutarčių teisė, tarptautinė jūrų teisė, tarptautinė ekonominė teisė, tarptautinė aplinkosaugos teisė ir kt.).

Autorius daug dėmesio skiria ir Šaltojo karo pabaigos nulemtiems pokyčiams bei problemoms, turėjusioms ir turėsiančioms didelės įtakos tarptautinės teisės raidai.

Vadovėlis skiriamas teisės, politikos, ekonomikos mokslų studentams bei visiems besidomintiems tarptautine teise ir tarptautine politika.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų pagrindais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

CEU

Rekomenduojama kaina 29 Lt

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-752-68-X